

مرکز تحقیقات اسلامی

اصفهان

گامی

عمران
علیه السلام

www.

www.

www.

www.

Ghaemiyeh

.com

.org

.net

.ir

زیر نظر

محدثہ می شہری

بہ اہتمام

محدثہ مہرزئی، رضا پابلی، محدثہ قبری

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشنامه ری

نویسنده:

محمد محمدی ری شهری

ناشر چاپی:

موسسه علمی فرهنگی دارالحدیث

ناشر دیجیتال:

مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان

فهرست

۵	فهرست
۸۲	دانشنامه ری
۸۲	مشخصات کتاب
۸۳	جلد ۱
۸۳	آ
۸۳	آب انبار آراد
۸۳	آبه غار
۸۴	آپامه آ (Apamea/ āpāme)
۸۴	آتشکده بهرام ۸۵۹۲ تپه میل
۸۴	آتشکده ری ۸۵۹۲ تپه میل
۸۴	أخِر رستم
۸۴	آراد/ اراد
۸۶	آراد، روستا ۸۵۹۲ آب انبار آراد
۸۶	آرساسیا ۸۵۹۲ تاریخ ری
۸۶	آرساکیا ۸۵۹۲ تاریخ ری
۸۶	آزادمهران ۸۵۹۲ زامهران
۸۶	آستان حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)
۸۶	تاریخچه آستان عبدالعظیم حسنی (ع)
۹۶	آثار و بناهای آستان حضرت عبدالعظیم
۹۶	صندوق عتیق
۹۹	ضریح مطهر
۱۰۳	گنبد
۱۰۵	مناره ها
۱۰۶	حرم مطهر

۱۰۷	درهای حرم
۱۱۱	صحن ها
۱۱۵	ایوان ها
۱۱۷	رواق ها
۱۲۰	مجموعه آستان و متعلقات آن
۱۲۰	اشاره
۱۲۱	یک. کتابخانه:
۱۲۲	دو. مدرسه و حوزه علمیه:
۱۲۴	سه. مسجد جامع (عتیق):
۱۲۴	چهار. موزه:
۱۲۵	تولیت آستان
۱۲۸	تولیت آستان از عصر صفوی (شاه طهماسب) تا عصر قاجار
۱۲۹	تولیت آستان از عصر قاجار تا انقلاب اسلامی
۱۳۱	تولیت آستان پس از انقلاب اسلامی
۱۳۳	نصب تولیت جدید
۱۳۴	تحولات عمرانی و فرهنگی آستان در زمان تولیت آیه الله ری شهری
۱۳۴	اشاره
۱۳۵	۱. رواق ها و شبستان های جدید
۱۳۵	اشاره
۱۳۶	۱-۱. رواق بین الحرمین
۱۳۸	۱-۲. رواق امامزاده حمزه (ع)
۱۳۸	۱-۳. رواق امامزاده طاهر (ع)
۱۳۸	۱-۴. رواق ابوالفتح رازی
۱۳۸	۱-۵. رواق اسماعیل رضایی
۱۴۰	۲. مصلائی بزرگ ری
۱۴۱	۳. ساختمان اداری آستان مقدس (دارالتولیه)

۴. صحن مصلا ۱۴۲
۵. صحن امامزاده حمزه (ع) ۱۴۳
۶. دانشکده علوم حدیث = دانشگاه قرآن و حدیث (پردیس تهران) ۱۴۴
۷. تالارها ۱۴۶
۸. صحن امامزاده طاهر (ع) ۱۴۷
۹. تخت گاه ها و راهروها ۱۴۸
۱۰. بست های جنوبی و شمالی ۱۵۰
- اشاره ۱۵۰
- ۱-۱۰. بست جنوبی و نگارخانه عترت ۱۵۰
- ۲-۱۰. بست شمالی ۱۵۲
۱۱. موزه آستان مقدس ۱۵۲
۱۲. دارالشفاء کوثر ۱۵۳
۱۳. بازسازی و احیای حوزه علمیة برهان ۱۵۳
۱۴. کتابخانه ری ۱۵۳
۱۶. ساختمان روابط عمومی ۱۵۶
۱۷. حیاط شیخ ابوالفتح رازی ۱۵۷
۱۸. ضریح جدید امامزاده طاهر (ع) ۱۵۷
۱۹. مجموعه مدارس حکمت ۱۵۹
۲۰. بازار بزرگ ری ۱۶۰
۲۱. مؤسسه علمی - فرهنگی دارالحدیث ۱۶۱
۲۲. حسینیه اثنی عشری / حسینیه قرائت قرآن ۱۶۲
۲۳. مسجد بافقی ۱۶۳
۲۴. زائرسرای کوثر در مشهد مقدس ۱۶۳
۲۵. احداث واحدهای مسکونی ۱۶۳
- آسمان ری ۱۶۳
- آسیاب ری ۱۶۵

- ۱۶۶ آل دوریستی
- ۱۶۶ آل رازی کیسکی
- ۱۶۸ آوه (aavah)
- ۱۶۸ آوینی، سید مرتضی/ کامران
- ۱۷۱ الف
- ۱۷۱ ابراهیم آباد
- ۱۷۱ ابراهیم بن ابوبکر رازی، ابومحمد
- ۱۷۱ ابراهیم بن احمد بن اسماعیل خَواص بغدادی، ابواسحاق ۸۵۹۲ ابراهیم خَواص
- ۱۷۱ ابراهیم بن احمد بن عبدالله رازی، ابواسحاق
- ۱۷۲ ابراهیم بن بشیر رازی
- ۱۷۲ ابراهیم بن خالد رازی
- ۱۷۲ ابراهیم بن سفیان رازی، ابواسحاق
- ۱۷۲ ابراهیم بن عَلی کلینی
- ۱۷۳ ابراهیم بن علی بن عیسی رازی
- ۱۷۳ ابراهیم بن علی بن محمد مقری رازی، ابومنصور
- ۱۷۳ ابراهیم بن عمر علاف رازی
- ۱۷۳ ابراهیم بن عیسی سَتی رازی
- ۱۷۳ ابراهیم بن قاسم بن علی
- ۱۷۴ ابراهیم بن محمد بن عبدالله رازی، ابواسحاق
- ۱۷۴ ابراهیم بن محمد بن مسلم بن عثمان رازی، ابواسحاق/ ابن واره
- ۱۷۴ ابراهیم بن مختار تیمی رازی، ابواسماعیل
- ۱۷۵ ابراهیم بن مصعب رازی
- ۱۷۵ ابراهیم بن موسی بن یزید تمیمی رازی، ابواسحاق
- ۱۷۵ ابراهیم بن نصر بن عبدالعزیز رازی، ابواسحاق
- ۱۷۶ ابراهیم بن هلال رازی
- ۱۷۶ ابراهیم بن یحیی رازی، ابواسحاق

- ۱۷۶ ابراهیم بن یعقوب بن محمد رازی، ابواسحاق
- ۱۷۶ ابراهیم بن یوسف بن خالد رازی هِسِنجانی، ابواسحاق
- ۱۷۷ ابراهیم خَوَاص
- ۱۷۸ ابراهیم رازی
- ۱۷۹ ابراهیم، امامزاده اندرمان
- ۱۸۱ ابراهیم و اسحاق، امامزاده آراد
- ۱۸۳ ابراهیم و اسماعیل، امامزاده قلعه دولت آباد
- ۱۸۴ ابراهیم و اسماعیل، امامزاده قلعه شیخ
- ۱۸۷ ابروهه
- ۱۸۷ ابن ابی بکر رازی عجلی جرجانی ۸۵۹۲ معروف بن محمد بن زیاد بن معروف، ابومحمد
- ۱۸۷ ابن ابی حاتم رازی ۸۵۹۲ عبدالرحمن بن محمد بن ادريس بن منذر تمیمی حنظلی رازی، ابومحمد
- ۱۸۷ ابن ابی کامل ۸۵۹۲ احمد بن حاتم بن ابراهیم بن زادن رازی، ابوالعباس
- ۱۸۷ ابن اقلیدس ۸۵۹۲ ابراهیم بن یعقوب بن محمد رازی، ابواسحاق
- ۱۸۸ ابن بابویه، گورستان
- ۱۹۲ ابن بقشلام ۸۵۹۲ علی بن حمزة بن طلحة بن علی رازی، علم الدین، ابوالحسین
- ۱۹۲ ابن خاموش رازی
- ۱۹۳ ابن خیاط بغدادی ۸۵۹۲ حسین بن فرج خیاط بغدادی، ابوعلی / ابوصالح
- ۱۹۳ ابن رازی، جعفر بن احمد قمی ایلاقی
- ۱۹۴ ابن رازی ۸۵۹۲ محمد بن صالح بن جعفر رازی، ابوالحسن
- ۱۹۴ ابن رزین
- ۱۹۴ ابن سَیّ ۸۵۹۲ احمد بن محمد بن اسحاق دینوری ابوبکر
- ۱۹۴ ابن صینی محمد بن عبدالله بن ابراهیم رازی ۸۵۹۲ ابوالحسن
- ۱۹۴ ابن عمید، ابوالفتح
- ۱۹۴ ابن عمید، ابوالفضل
- ۱۹۵ ابن فارس
- ۱۹۶ ابن قیبه رازی

- ۱۹۷ ابن قصار ۸۵۹۲ علی بن محمد بن عمر قصار رازی، ابوالحسن
- ۱۹۷ ابن کابلی ۸۵۹۲ علی بن مجاهد بن مسلم بن رفیع کابلی رازی، ابومجاهد
- ۱۹۷ ابن کربویه رازی
- ۱۹۸ ابن مسکویه رازی
- ۲۰۰ ابن مظفر رازی ۸۵۹۲ احمد بن محمد بن مظفر بن مختار رازی حنفی، بدرالدین ابوالعباس
- ۲۰۰ ابن وارث ۸۵۹۲ محمد بن حسن بن عبدالرحمن رازی خراسانی، ابوبکر
- ۲۰۰ ابن واره
- ۲۰۱ ابواسحاق دولابی رازی
- ۲۰۱ ابوالحسن، امامزاده آب اندرمان
- ۲۰۵ ابوالحسن علی بن حمزه ۸۵۹۲ کسائی
- ۲۰۵ ابوالحسین احمد بن فارس بن زکریا بن حبیب ۸۵۹۲ ابن فارس
- ۲۰۵ ابوالفتح رازی
- ۲۰۶ ابوالفتوح رازی
- ۲۱۰ ابوالفتوح، مدرسه
- ۲۱۰ ابوالقاسم، امامزاده - غار
- ۲۱۳ ابوالمفاخر رازی
- ۲۱۴ ابوبکر بن احمد بن معاذ رازی
- ۲۱۴ ابوثابت رازی
- ۲۱۴ ابوحاتم رازی، احمد
- ۲۱۸ ابوحاتم رازی، احمد
- ۲۲۰ ابوحنسین رازی / موسی بن ابوحنسین رازی
- ۲۲۰ ابوحنسین بن یحیی بن سلیمان رازی
- ۲۲۱ ابوحماد رازی
- ۲۲۱ ابوخالد رازی
- ۲۲۱ ابوزرعۀ رازی
- ۲۲۲ ابوطیب رازی

- ۲۲۳ ابوعلی رازی
- ۲۲۴ ابومحمد رازی
- ۲۲۴ ابوהלلال رازی
- ۲۲۴ ابویحیی رازی
- ۲۲۴ اثنا عشری، سید حسین حسینی شاه عبدالعظیمی
- ۲۲۶ اجاق، بقعة عبدالله آباد
- ۲۲۶ احمد بن ابراهیم حسنی رازی، ابوالعباس
- ۲۲۷ احمد بن ابراهیم بن علان کلینی رازی
- ۲۲۷ احمد بن ابراهیم نرمقی رازی
- ۲۲۷ احمد بن ابی شریح رازی
- ۲۲۸ احمد بن احمد بن ابراهیم رازی
- ۲۲۸ احمد بن ادريس رازی، ابوعلی اشعری قمی
- ۲۲۸ احمد بن اسحاق رازی
- ۲۲۹ احمد بن اسماعیل بن ابی ضرار رازی
- ۲۲۹ احمد بن اسماعیل رازی
- ۲۲۹ احمد بن ثابت بن عتاب رازی فرخوی
- ۲۲۹ احمد بن جعفر رازی
- ۲۲۹ احمد بن جهم کوفی رازی، ابوعلی
- ۲۳۰ احمد بن حاتم بن ابراهیم بن زادن رازی، ابوالعباس
- ۲۳۰ احمد بن حسن بن احمد، جلال الدین، ابوالمفاخر
- ۲۳۰ احمد بن حسن بن بُندار رازی، ابوالعباس
- ۲۳۱ احمد بن حسن بن حیده رازی
- ۲۳۱ احمد بن حسن رازی
- ۲۳۱ احمد بن حسن رازی، ابوعلی
- ۲۳۱ احمد بن حسن/ حسین بن اسحاق بن عتبه رازی مصری، ابوالعباس
- ۲۳۲ احمد بن حسن مادرانی / مادرایی

- ۲۳۲ احمد بن حسين بن احمد نيشابورى خزاعى، ابوبكر
- ۲۳۲ احمد بن حسين بن ابوالقاسم بن بابا رازى قصرانى، ابوالعباس
- ۲۳۳ احمد بن حسين بن على ابراهيم بن حكم رازى، ابوزرعۀ رازى صغير
- ۲۳۳ احمد بن حسن بيلي رازى
- ۲۳۳ احمد بن حسين فتاكى رازى، ابوالحسين
- ۲۳۳ احمد بن حمدان بن احمد ۸۵۹۲ ابوحاتم رازى، احمد
- ۲۳۳ احمد بن خالد رازى حرورى
- ۲۳۴ احمد بن خليل رازى، ابوالعباس
- ۲۳۴ احمد/ حسن بن داود سيدناني رازى، ابوالحسين/ ابوالعلاء
- ۲۳۴ احمد بن سعيد رازى
- ۲۳۴ احمد بن عبدالرحمن بن خالد قلانسى رازى، ابوالعباس
- ۲۳۵ احمد بن عبدالرحمن بن عبدالله بن سعد بن عثمان دشتكى رازى، حمدون رازى
- ۲۳۶ احمد بن عبدالعزيز رازى
- ۲۳۶ احمد بن عبدالله بن سليمان رازى، ابوالحسن
- ۲۳۶ احمد بن عبدالله بن على فرائضى رازى، ابوالعباس
- ۲۳۶ احمد بن عجلويه بن عبدالله كرجى رازى، ابوالعباس
- ۲۳۷ احمد بن على بن ابراهيم بن هاشم قمى، ابوعلی
- ۲۳۷ احمد بن على بن احمد رازى، ابوحامد
- ۲۳۷ احمد بن على بن اسماعيل رازى اسفذننى، ابوالعباس
- ۲۳۸ احمد بن على بن عباس خَضِيب الأيادى رازى، ابوالعباس
- ۲۳۹ احمد بن على بن عمر بن حبيش رازى اشعري، ابوسعيد
- ۲۳۹ احمد بن على بن عيسى بن مالك رازى، ابوعبدالله
- ۲۳۹ احمد بن على بن محمد بن عبدالرحيم رازى، ابوعلی
- ۲۳۹ احمد بن على حافظ رازى اسفراينى، ابوبكر
- ۲۴۰ احمد بن على رازى، ابوبكر ۸۵۹۲ جصاص
- ۲۴۰ احمد بن على رازى، ابوالفتاح

- ۲۴۰ احمد بن عمر علاف رازی، ابوجعفر/ ابوسعید
- ۲۴۰ احمد بن عیسی بن علی بن ماهان رازی، ابوجعفر
- ۲۴۱ احمد بن فرات رازی، ابومسعود
- ۲۴۲ احمد بن محمد بن ابی سلمه رازی، ابوالحسین
- ۲۴۲ احمد بن محمد بن اسحاق دینوری ابوبکر
- ۲۴۳ احمد بن محمد بن جمان جوالیقی رازی، ابوسهل
- ۲۴۳ احمد بن محمد بن حسن بن زیاد رازی، ابوبکر
- ۲۴۳ احمد بن محمد بن حسین بن حمک رازی، ابوبکر
- ۲۴۳ احمد بن محمد بن حسین رازی ضریر/ بصیر، ابوالعباس
- ۲۴۴ احمد بن محمد بن حمزه، فرائضی رازی
- ۲۴۴ احمد بن محمد بن ذراج قطان، ابوجعفر
- ۲۴۴ احمد بن محمد بن سهل لحنانی رازی، ابوبکر
- ۲۴۴ احمد بن محمد بن صالح رازی
- ۲۴۴ احمد بن محمد بن عاصم رازی، ابوبکر
- ۲۴۶ احمد بن محمد بن عبدالله بجلی رازی، ابومسعود
- ۲۴۶ احمد بن محمد بن عتبه رازی، ابوالفوارس
- ۲۴۶ احمد بن محمد بن عمر ناطقی طبری، ابوالعباس
- ۲۴۷ احمد بن محمد بن عمرو رازی، ابوالحسین
- ۲۴۷ احمد بن محمد بن عیسی رازی
- ۲۴۷ احمد بن محمد بن فضل هاشمی رازی، ابوالعباس
- ۲۴۷ احمد بن محمد بن مظفر بن مختار رازی حنفی، بدرالدین ابوالعباس
- ۲۴۸ احمد بن محمد بن معاویه کاغذی رازی، ابوالحسین
- ۲۴۸ احمد بن محمد بن مقاتل رازی، ابوبکر
- ۲۴۸ احمد بن محمد بن مهران رازی
- ۲۴۸ احمد بن محمد بن نصر، سمسار رازی
- ۲۴۸ احمد بن محمد بن هیثم عجلی

- ۲۴۹ احمد بن محمد بن يحيى شحام رازی، ابوالعباس
- ۲۴۹ احمد بن محمد بن يعقوب بن مسكويه، ابوعلی ۸۵۹۲ ابن مسكويه رازی
- ۲۴۹ احمد بن محمد رازی، ابوالحسين
- ۲۴۹ احمد بن محمد رازی، ابوزرعہ
- ۲۴۹ احمد بن محمد بن ابی بكر رازی، ابوبكر
- ۲۵۰ احمد بن مدرک بن زنجلة رازی بیستی، ابو عبدالله
- ۲۵۰ احمد بن مظفر رازی کردری
- ۲۵۰ احمد بن موسی رازی کنانی قرطبی، ابوبكر
- ۲۵۱ احمد بن يعقوب رازی
- ۲۵۱ احمدخان بیگ افشار
- ۲۵۱ احمدچة رازی
- ۲۵۱ ادریس بن علی رازی
- ۲۵۱ ادریس بن محمد رودی رازی، ابواحمد
- ۲۵۲ ادهم رازی
- ۲۵۲ ارازی ۸۵۹۲ تاریخ ری
- ۲۵۲ اربابی، خانه
- ۲۵۲ ارساگیا ۸۵۹۲ تاریخ ری
- ۲۵۲ ارشکيه ۸۵۹۲ تاریخ ری
- ۲۵۲ ازدان، صحرا
- ۲۵۴ اَزْدُوْرَقان / اَزْوَرَقان
- ۲۵۴ اساتکین
- ۲۵۴ اَسامَةُ بن علی بن سعید رازی، ابورافع
- ۲۵۴ اسپندیاد، خاندان
- ۲۵۵ استاد مختص ۸۵۹۲ علی بن احمد نسوی، ابوالحسن
- ۲۵۵ استاذ خرد
- ۲۵۵ استپانوس مقدس

- ۲۵۶ ----- استخر
- ۲۵۶ ----- اسحاق بن ابراهیم بن محمد مروزی طویل، ابویعقوب
- ۲۵۶ ----- اسحاق بن ابراهیم رازی
- ۲۵۷ ----- اسحاق بن احمد بن یعقوب رازی
- ۲۵۷ ----- اسحاق بن اسماعیل بن یزید رازی حیویه/ حیویه، ابویزید
- ۲۵۷ ----- اسحاق بن بشیر رازی
- ۲۵۷ ----- اسحاق بن حجاج رازی طاحونی، ابویعقوب
- ۲۵۸ ----- اسحاق بن حمزه رازی
- ۲۵۸ ----- اسحاق بن خراز رازی
- ۲۵۸ ----- اسحاق بن سلمان رازی، ابویعقوب
- ۲۵۸ ----- اسحاق بن سلیمان کوفی رازی، ابویحیی
- ۲۵۹ ----- اسحاق بن عاصم رازی
- ۲۵۹ ----- اسحاق بن عمرو بن حصین رازی
- ۲۶۰ ----- اسحاق، قصر
- ۲۶۰ ----- اسدآباد
- ۲۶۰ ----- اسد السنه ۸۵۹۲ منصور بن محمد بن عیینه رازی، ابوالسری
- ۲۶۰ ----- اسعد بن سعد بن محمد، حمامی رازی
- ۲۶۰ ----- اسلام آباد
- ۲۶۰ ----- اسماعیل بن بهرام بن یحیی همدانی خَبَدَعی و شاء خراز کوفی
- ۲۶۲ ----- اسماعیل بن توبه ثقفی قزوینی رازی، ابوسلیمان / ابوسهل
- ۲۶۳ ----- اسماعیل بن حمدون مزکی رازی، ابوالقاسم
- ۲۶۳ ----- اسماعیل بن سلیمان رازی
- ۲۶۳ ----- اسماعیل بن عتّاد بن عباس بن عتّاد طالقانی، ابوالقاسم ۸۵۹۲ صاحب بن عتّاد
- ۲۶۴ ----- اسماعیل بن علی خطیب نیشابوری، ابوبکر
- ۲۶۴ ----- اسماعیل بن محمد ضریر زعفرانی، ابوبکر
- ۲۶۴ ----- اسماعیل و عبدالله، امامزاده - کریم آباد

- ۲۶۵ ----- اسماعیل، امامزاده - زیوان
- ۲۶۷ ----- اِشْتِهَازان
- ۲۶۷ ----- اشرف آباد/ اسلام آباد
- ۲۶۷ ----- اصفهانیان، کوی
- ۲۶۸ ----- اعین رازی، ابومعاذ
- ۲۶۸ ----- اقدسیه
- ۲۶۸ ----- اکبری، قاسم
- ۲۶۹ ----- الپ ارسلان
- ۲۶۹ ----- اَلکای ری
- ۲۶۹ ----- امیدی طهرانی رازی
- ۲۷۰ ----- امیر اقبالی، خانقاه و مدرسه
- ۲۷۰ ----- امین آباد
- ۲۷۰ ----- امین احمد رازی
- ۲۷۳ ----- اندرمان/ آندرمان
- ۲۷۳ ----- اندرمانی رازی، محمد
- ۲۷۴ ----- اندرمانی، محمود
- ۲۷۴ ----- انیس آباد
- ۲۷۴ ----- اوحالدین رازی
- ۲۷۸ ----- اورپایا اوریس
- ۲۷۸ ----- اورپا ۸۵۹۲ تاریخ ری
- ۲۷۸ ----- اورپس ۸۵۹۲ تاریخ ری
- ۲۷۸ ----- اورپوس ۸۵۹۲ تاریخ ری
- ۲۷۸ ----- اوشانی ها، خانه
- ۲۷۸ ----- ایاس بن قتاده عبشمی بکری نمیری
- ۲۷۹ ----- ایرین
- ۲۷۹ ----- ایلمان/ الیمان

۲۷۹	اینانج، حسام الدین
۲۸۰	اینانج خاتون
۲۸۰	اینانج، گنبد
۲۸۲	ایوب بن عروہ قرچی کوفی
۲۸۲	ایوب و یوشع، امامزاده - کوشک
۲۸۲	اٹوروپوس ۸۵۹۲ تاریخ ری
۲۸۴	ب
۲۸۴	باب الجبل / دروازہ کوہک / کوہین / کوہکین
۲۸۴	باب الحرب / دروازہ آہنین
۲۸۵	باب سین / باب الصین
۲۸۵	باب الصین ۸۵۹۲ باب سین
۲۸۵	باب طاق ۸۵۹۲ باطان
۲۸۵	باب الطبرین
۲۸۶	باب ماطاق ۸۵۹۲ باطان
۲۸۶	باب هشام / دروازہ خراسان
۲۸۷	باروت کوبی / شہداء محلہ ۸۵۹۲ شہادت / گود عرب ہا، محلہ
۲۸۷	باروی ری
۲۹۰	بازار شہر ری
۲۹۱	باطاق ۸۵۹۲ باطان
۲۹۱	باطان
۲۹۲	باغ توتی / طوطی
۲۹۳	باغ ملک
۲۹۳	باقر بن محمد کاظم طہرانی رازی
۲۹۴	بالغ آباد
۲۹۴	بائک
۲۹۴	بت رازیکاہ ۸۵۹۲ تاریخ ری

- ۲۹۴ بدرالدین قوامی رازی ۸۵۹۲ قوامی رازی
- ۲۹۴ بدر بن ثابت رازی، ابوالرجاء
- ۲۹۴ بدرکیا بن شرف شاه بن محمد حسینی رازی
- ۲۹۴ بدر، گروه توحیدی
- ۲۹۶ براء بن عازب، ابوعماره
- ۲۹۶ بُزْکیازُق
- ۲۹۷ برج طغرل
- ۳۰۱ برهان، علی اکبر
- ۳۰۲ برهان الدین رازی هروی
- ۳۰۲ برهانیه / برهان
- ۳۰۴ بزرجمید (بزرگ امید)، استودان
- ۳۰۴ بسا ۸۵۹۲ فشاپویه
- ۳۰۴ بست نشینی ۸۵۹۲ تاریخ معاصر ری
- ۳۰۴ بکر بن صالح رازی ضَبْتی
- ۳۰۵ بکر بن عبدالله بن حبیب مزنی
- ۳۰۵ بکیر بن حسن بن عبدالله رازی، ابوالقاسم
- ۳۰۵ بوالقیطاس
- ۳۰۵ بلنکومی، صحرا
- ۳۰۵ بلیسان
- ۳۰۸ بند کردن
- ۳۰۸ بندار بن احمد بن عبدالله رازی بزار
- ۳۰۸ بندار بن ابونصر خاطری رازی، ابوالفتح ۸۵۹۲ بندار رازی
- ۳۰۹ بُندار رازی
- ۳۱۱ بهاءالدوله رازی
- ۳۱۲ بهاءالدین رازی
- ۳۱۳ بهرام بن بهرام ۸۵۹۲ بهرام چوبین

- بهرام چوبین / چوبینه ۳۱۳
- بهران ۳۱۴
- بهنام ۸۵۹۲ بهران ۳۱۴
- بهنام ۸۵۹۲ بهران ۳۱۴
- بهشت زهرا ۳۱۴
- بهشتی ۳۱۵
- بهشتی، محله ۳۱۵
- بیت شاه عبدالعظیمی ۳۱۶
- بیچین ۳۱۶
- بیچین بالا ۳۱۶
- بیچین پایین ۳۱۶
- بیست ۳۱۶
- بی بی رقیه، امامزاده - تباین ۳۱۶
- بی بی زبیده، بقعه ۳۱۹
- بی بی شهربانو، کوه ۳۲۳
- بی بی شهربانو، بقعه ۳۲۳
- بی بی مریم ۳۲۸
- پ ۳۳۰
- پالایشگاه تهران ۳۳۰
- پردیس شهید مفتح، دانشگاه فرهنگیان ۳۳۱
- پژوهشگاه صنعت نفت ۳۳۲
- پهلوان محمد ۳۳۳
- ت ۳۳۴
- تاجکی / باجکی ۳۳۴
- تاریخ حدیث در ری ۳۳۴
- محدثان شیعی ری ۳۳۵

۳۳۷	محدثان سنی ری
۳۴۰	تاریخ کلام در ری
۳۴۶	تاریخ ری
۳۴۶	۱. پیدایی
۳۴۸	۲. پیش از اسلام
۳۴۹	۳. فتح ری به دست مسلمانان
۳۴۹	۴. پس از اسلام
۳۵۶	۵. اهمیت تاریخی ری
۳۵۸	۶. ری در متون کهن و گذشته
۳۶۱	۷. اوصاف جغرافیایی ری قدیم
۳۶۳	۸. موقعیت اقلیمی ری
۳۶۳	۹. زبان مردمان ری
۳۶۵	۱۱. دانش و فرهنگ ری
۳۶۶	۱۲. وابستگی منطقه ای ری
۳۷۳	۱۳. مرکزیت سیاسی و اداری تاریخی ری
۳۸۰	۱۵. تغییر مرکزیت اداری و اسمی سرزمین ری
۳۸۱	تپه سیف
۳۸۱	تپه گبری ۸۵۹۲ کوه طبرک
۳۸۴	ترسناباد
۳۸۴	ترشنبه
۳۸۴	تقی آباد
۳۸۵	تقی بن طاهر بن هادی حسنی، نقیب رازی
۳۸۵	تمام بن محمد بن عبدالله بن جعفر بجلي رازی، ابوالقاسم
۳۸۶	تمام رازی ۸۵۹۲ تمام بن محمد بن عبدالله بن جعفر بجلي رازی، ابوالقاسم
۳۸۶	حسنی (ع) ۸۵۹۲ آستان حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)
۳۸۸	ث

- ثابت بن یحیی بن یسار رازی، ابوعباد ۳۸۸
- ثعلبہ بن سہیل طُہوی، ابومالک ۳۸۸
- ج ۳۹۰
- جاجرود ۳۹۰
- جاروب بندان ۳۹۰
- جال کولی / چال کولی ۳۹۱
- جامع جدید ۳۹۱
- جامع طغرل ۳۹۱
- جامع عتیق / جامع مهدی ۳۹۱
- جبار بن علی بن جعفر حدقه رازی، ابومحمد ۳۹۲
- جریر بن عبدالحمید بن جریر ضبی کوفی رازی، ابوعبدالله ۳۹۲
- جصاص ۳۹۳
- جعفر بن احمد بن خلیل رازی ۳۹۵
- جعفر بن احمد بن علی قمی، ابومحمد ۸۵۹۲ ابن رازی ۳۹۵
- جعفر بن احمد بن عیسی رازی، ابوالفضل ۳۹۵
- جعفر بن احمد بن محمد صوفی رازی، ابوالقاسم ۳۹۵
- جعفر بن احمد بن وندک رازی، ابوعبدالله ۳۹۵
- جعفر بن حیان رازی، ابومحمد ۳۹۶
- جعفر بن عبدالله بن یعقوب فناکی رازی، ابوالقاسم ۳۹۶
- جعفر بن علی ادک خواری رازی ۳۹۶
- جعفر بن غازی قزوینی رازی ۳۹۶
- جعفر بن محمد بن ابی زید رازی ۳۹۸
- جعفر بن محمد بن احمد دوریستی رازی، ابوعبدالله ۳۹۸
- جعفر بن محمد بن حسن بن زیاد رازی زعفرانی، ابویحیی ۳۹۹
- جعفر بن محمد رازی خواری، ابوعبدالله ۴۰۰
- جعفر بن منیر مدائنی قطان، ابومحمد ۴۰۰

۴۰۰	جعفر بن میسرۀ اشجعی رازی، ابوالوفاء
۴۰۱	جعفر بن یحیی بن علاء رازی، ابومحمد
۴۰۱	جغرافیای ری
۴۰۱	اشاره
۴۰۳	۱. موقعیت جغرافیایی
۴۰۳	۲. نام های قدیم ری
۴۰۵	۳. جغرافیای تاریخی توابع ری
۴۰۷	۴. آب و هوا
۴۰۷	۵. ناهمواری ها
۴۰۸	۶. رودخانه ها
۴۰۹	۷. پوشش گیاهی
۴۰۹	۸. جغرافیای اقتصادی
۴۱۲	۹. جغرافیای انسانی
۴۱۳	۱۰. جغرافیای سیاسی
۴۱۶	جلال آباد غار ری
۴۱۶	جلالیه
۴۱۶	جمال رازی ۸۵۹۲ حسن بن عباس بن ابی مهران رازی، ابوعلی
۴۱۶	جوانمرد قصاب رازی
۴۱۹	جوانمرد قصاب، قریه/ محله
۴۱۹	جوسق
۴۱۹	جوسق خلیفه
۴۲۰	گیلاباد/ گیلاباد
۴۲۰	گیلان
۴۲۰	گیلانی
۴۲۱	چ
۴۲۱	چال طرخان

- ۴۲۱ چراغ گردانی
- ۴۲۲ چشمه علی
- ۴۲۷ چوبینه ۸۵۹۲ بهرام چوبین
- ۴۲۷ چهار سوق / چارسوق / چهار بازار
- ۴۲۸ چیت سازی ری
- ۴۳۱ ح
- ۴۳۱ حاجی آباد
- ۴۳۱ حارث بن بُسْخَنَر
- ۴۳۲ حارث بن مسلم روذی رازی
- ۴۳۲ حاکم رازی
- ۴۳۳ حامد بن محمود بن علی اطاور فهری رازی، ابونصر
- ۴۳۳ حبال رازی ۸۵۹۲ عبدالله بن محمد بن خالد رازی، ابوبکر
- ۴۳۳ حبیب رازی
- ۴۳۴ حبله رود
- ۴۳۴ حجاج بن حمزة خُشابی عجلی رازی، ابویوسف
- ۴۳۴ حدیث در ری ۸۵۹۲ تاریخ حدیث در ری
- ۴۳۴ حسکا، شمس الاسلام
- ۴۳۵ حرش بن احمد بن حریش رازی
- ۴۳۵ حسن آباد فشافویه
- ۴۳۶ حسن بن ابی حلیمه
- ۴۳۶ حسن بن احمد بن انوشروان رازی حنفی، حسام الدین، ابوالفضائل
- ۴۳۶ حسن بن احمد بن لیث رازی، ابوعلی و ابوفاطمه
- ۴۳۷ حسن بن احمد بن محمد بن هیثم عجلی رازی، ابومحمد
- ۴۳۷ حسن بن احمد بن محمد رهوردی رازی، ابومحمد
- ۴۳۸ حسن بن اسحاق بن عبید قاضی رازی، ابومحمد
- ۴۳۸ حسن بن اسماعیل رازی، نصره الدین

- ۴۳۸ حسن بن جعفر بن محمد دوریستی رازی
- ۴۳۹ حسن بن خندان رازی
- ۴۳۹ حسن بن حسین بن حسن، ابن بابویه قمی رازی ۸۵۹۲ حسکا، شمس الاسلام
- ۴۳۹ حسن بن خزیمه رازی
- ۴۳۹ حسن بن عاصم رازی
- ۴۴۰ حسن بن عباس بن ابی مهران رازی، ابوعلی
- ۴۴۰ حسن بن عباس بن حریش رازی، ابوعلی/ ابومحمد
- ۴۴۱ حسن بن عبدالله رازی تمیمی، ابومحمد
- ۴۴۱ حسن بن علی بن احمد رازی تمیمی واعظ، ابوالفرج
- ۴۴۱ حسن بن علی بن زنجویه قطان قزوینی رازی، ابوالحسن
- ۴۴۱ حسن بن علی بن زیاد رازی، ابومحمد
- ۴۴۲ حسن بن علی بن محمد بن جعفر جمیری ۸۵۹۲ حسن صباح
- ۴۴۲ حسن بن علی بن مهران متوئی
- ۴۴۲ حسن بن علی خیاط رازی
- ۴۴۲ حسن بن عمر بن شقیق جرمی بصری رازی، ابوعلی
- ۴۴۳ حسن بن عیسی بن میسره حارثی رازی
- ۴۴۳ حسن بن محمد بن احمد استرابادی، ابومحمد
- ۴۴۳ حسن بن قاسم رازی، ابوعلی
- ۴۴۳ حسن بن محمد بن حسن ازرق رازی، ابومحمد
- ۴۴۳ حسن بن محمد بن حسن، موفق الدین خواجه ابی رازی
- ۴۴۳ حسن بن محمد بن سلمه رازی
- ۴۴۵ حسن بن مظفر بن ابراهیم رودی رازی، ابوعلی
- ۴۴۵ حسن بن یحیی رازی
- ۴۴۵ حسن بن یوسف بن ابی المنتاب رازی
- ۴۴۵ حسن صباح
- ۴۴۹ حسین آباد

- ۴۴۹ حسین آباد گردنه
- ۴۴۹ حسین بن ابراهیم بن احمد مؤدب رازی، ابومحمد
- ۴۵۰ حسین بن ابی الحسین هموسه، رشید الدین ورامینی رازی
- ۴۵۰ حسین بن احمد بن محمد بن سعید رازی، ابوعبدالله
- ۴۵۰ حسین بن تمیم اصفهانی
- ۴۵۰ حسین بن جهم بن بکیر بن اعین رازی
- ۴۵۱ حسین بن حسن حسنی رازی اسود
- ۴۵۱ حسین بن حسن رازی، ابومعین
- ۴۵۲ حسین بن خلیل بن علی رازی تهرانی
- ۴۵۳ حسین بن خزیمه بن مجیب بجلی رازی، ابوعبدالله
- ۴۵۳ حسین بن داود صیدنانی رازی، ابوالحسین/ ابوالعلاء
- ۴۵۳ حسین بن شاهمیر حسینی رازی
- ۴۵۳ حسین بن عاصم رازی
- ۴۵۳ حسین بن عبدالرحیم طهرانی رازی اصفهانی
- ۴۵۳ حسین بن علی بن حماد بن مهران ازرق رازی، ابوعبدالله
- ۴۵۵ حسین بن علی نیشابوری رازی خزاعی، جمال الدین ۸۵۹۲ ابوالفتوح رازی
- ۴۵۵ حسین بن عیسی بن میسره حارثی رازی
- ۴۵۵ حسین بن عیسی خلال رازی، ابوعلی
- ۴۵۵ حسین بن قعاره مزروح حسینی رازی
- ۴۵۵ حسین بن فرج خیاط بغدادی، ابوعلی/ ابوصالح
- ۴۵۷ حسین بن محمد اشنانی رازی، ابوعبدالله
- ۴۵۷ حسین بن محمد، ابوعبدالله ۸۵۹۲ عمید خراسانی
- ۴۵۷ حسین بن محمد بن بکر رازی، ابوعلی
- ۴۵۷ حسین بن محمد بن حسین بن مهلب رازی، ابوعلی مؤدب
- ۴۵۷ حسین بن محمد بن عبدالله نجار رازی، ابوعبدالله
- ۴۵۸ حسین بن محمد رازی

- ۴۵۸ حسین بن محمد رازی، ابو عبیدالله
- ۴۵۸ حسین بن هیثم بن ماهان رازی کسائی، ابوریع
- ۴۵۹ حسین بن یزید بن محمد توفلی
- ۴۵۹ حسین بن محمد بن ابراهیم عطار رازی، ابومحمد
- ۴۵۹ حسین رازی
- ۴۶۰ حسین، امامزاده - قلعه نو
- ۴۶۰ حسین، امامزاده - کلین
- ۴۶۲ حسین و یار حسین، امامزاده - پاکدشت
- ۴۶۲ حسینی میلانی، سید نورالدین
- ۴۶۳ حسینیه های قدیم شهر ری
- ۴۶۵ حصار چوپان
- ۴۶۵ حصین بن مجاهد رازی
- ۴۶۵ حفص بن ثابت رازی
- ۴۶۵ حفص بن عمر بن عبدالرحمن مهرقانی رازی، ابوعمر
- ۴۶۶ حفص بن عمر رازی، ابو عمران نجار
- ۴۶۶ حقی رازی، مولانا
- ۴۶۶ حکام بن سلم رازی کنانی، ابو عبدالرحمن
- ۴۶۷ حکمی، حسین
- ۴۶۷ حلیمی طهرانی رازی، میر محمد
- ۴۶۷ حماد بن نجیح رازی
- ۴۶۷ حمد الله رازی
- ۴۶۹ حمدان بن اعین رازی
- ۴۶۹ حمزه آباد، محله
- ۴۶۹ حمزه بن اسماعیل رازی
- ۴۶۹ حمزه بن حسین عباسی رازی
- ۴۶۹ حمزه بن علی بن طلحه بن یوسف رازی بغدادی، کمال الدین

- ۴۷۰ حمزه، امامزاده / شاهزاده
- ۴۷۳ بقعة امامزاده حمزه
- ۴۷۷ جُمعی رازی، سدیدالدین ۸۵۹۲ محمود بن...
- ۴۷۷ حمیدآباد
- ۴۷۷ حمید بن محمد رازی
- ۴۷۷ حنظله
- ۴۷۷ حوزه علمیة ری (قدیم)
- ۴۸۷ حوزه علمیة ری (جدید)
- ۴۸۸ حیری ۸۵۹۲ سعید بن اسماعیل رازی نیشابوری، ابوعثمان
- ۴۸۹ خ
- ۴۸۹ خالد بن عتاب بن ورقاء ریاحی
- ۴۸۹ خاله حُسنی ۸۵۹۲ صادقی، حُسنیه
- ۴۸۹ خانلق
- ۴۹۰ خانه ایرانی
- ۴۹۰ خانه ملک شهرری
- ۴۹۰ خاورشهر
- ۴۹۰ خجندی رازی، حامد بن خضر، ابومحمود
- ۴۹۱ خضر بن محمد بن علی رازی حبله رودی نجفی، نجم الدین
- ۴۹۱ خلاد بن خالد رازی احول، ابوعیسی
- ۴۹۲ خلقی طهرانی رازی، میرزا علی
- ۴۹۲ خلیل بن علی بن ابراهیم بن علی رازی تهرانی
- ۴۹۳ خلیلی رازی، حسین
- ۴۹۳ خموشی طهرانی رازی
- ۴۹۳ خواجه امام رشید رازی، مدرسه و کتابخانه
- ۴۹۳ خواجه شرف مرادی، مدرسه و خانقاه
- ۴۹۴ خواجه عبدالجبار مفید، مدرسه

- ۴۹۵ خانقاه ریان/ زنان
- ۴۹۵ خواجه لهراسب
- ۴۹۵ خورایین
- ۴۹۶ خوی رازی / خوی ری
- ۴۹۶ خیرآباد ۸۵۹۲ مبارک آباد
- ۴۹۸ د - ذ
- ۴۹۸ دارالإماره
- ۴۹۹ دارالبطیخ
- ۴۹۹ دارایی رازی، میرزا محمدباقر
- ۴۹۹ دانشگاه آزاد اسلامی واحد شهر ری
- ۵۰۰ دانگه استره، مزرعه
- ۵۰۰ داهر بن یحیی احمري رازی، ابو جعفر
- ۵۰۰ درِ رشکان/ دز رشکان/ در رشقان
- ۵۰۷ درِ شهرستان ۸۵۹۲ باب المدینه
- ۵۰۷ دُرسون آباد ۸۵۹۲ تُرسُناباد
- ۵۰۷ درِ عابس
- ۵۰۷ درِ کنده
- ۵۰۸ درِ مصلحگاه/ درِ مصلحکان/ درِ مصلی گاه/ درِ مسلخگاه/ درِ مصلحت گاه
- ۵۱۰ دروازه آهنین ۸۵۹۲ باب الحرب
- ۵۱۰ دستبئی / دشتبئی / دشتوه ری
- ۵۱۱ دماوندی رازی
- ۵۱۱ دورا ۸۵۹۲ تاریخ ری
- ۵۱۱ دوریست/ درست/ دَرَشْت/ طَرَشْت، آبادی
- ۵۱۱ دوریستی، خاندان ۸۵۹۲ حسن بن جعفر بن محمد دوریستی
- ۵۱۱ دولت آباد، خانه فرهنگ
- ۵۱۱ دولت آباد قیصریه

۵۱۲	دوتوهه پایین
۵۱۲	ده توهه بالا
۵۱۲	ده خیر ۸۵۹۲ آبه غار
۵۱۲	ده نو
۵۱۲	دهقانی رازی
۵۱۲	دهک
۵۱۴	دیرینه قبه
۵۱۴	دینار
۵۱۴	ذوالمنقب بن طاهر بن ابی طالب حسینی رازی
۵۱۵	ر
۵۱۵	راجیس ۸۵۹۲ تاریخ ری
۵۱۵	راجیش ۸۵۹۲ تاریخ ری
۵۱۵	راجیک ۸۵۹۲ تاریخ ری
۵۱۵	راز ۸۵۹۲ تاریخ ری
۵۱۵	رازوک ۸۵۹۲ تاریخ ری
۵۱۵	الرازی ۸۵۹۲ احمد بن اسحاق رازی
۵۱۵	رازی ۸۵۹۲ تاریخ ری
۵۱۵	رازی، خانه فرهنگ
۵۱۵	راژس ۸۵۹۲ تاریخ ری
۵۱۵	راک ۸۵۹۲ تاریخ ری
۵۱۵	راکس ۸۵۹۲ تاریخ ری
۵۱۵	راکیا ۸۵۹۲ تاریخ ری
۵۱۵	راگ ۸۵۹۲ تاریخ ری
۵۱۵	راکا ۸۵۹۲ تاریخ ری
۵۱۵	راگای ۸۵۹۲ تاریخ ری
۵۱۵	راگز ۸۵۹۲ تاریخ ری

- ۵۱۵ راگس ۸۵۹۲ تاریخ ری
- ۵۱۵ راگو ۸۵۹۲ تاریخ ری
- ۵۱۶ راگیا ۸۵۹۲ تاریخ ری
- ۵۱۶ راگیانا ۸۵۹۲ تاریخ ری
- ۵۱۶ رام اردشیر ۸۵۹۲ تاریخ ری
- ۵۱۷ رام فیروز ۸۵۹۲ فیروز بهرام
- ۵۱۷ راوژپس ۸۵۹۲ تاریخ ری
- ۵۱۷ رای ۸۵۹۲ تاریخ ری
- ۵۱۷ رائی ۸۵۹۲ تاریخ ری
- ۵۱۷ ربیعی، ملامحمد
- ۵۱۷ رحیمی طهرانی رازی
- ۵۱۷ رشیدالدین رازی دوعی
- ۵۱۷ رشیدالدین بن عباس بن علی رازی ورامینی
- ۵۱۷ رغه ۸۵۹۲ تاریخ ری
- ۵۱۸ رقاشی، فضل بن عبدالصمد
- ۵۱۹ رقی ۸۵۹۲ عباس بن اسماعیل رازی طیالسی
- ۵۱۹ رک ۸۵۹۲ تاریخ ری
- ۵۱۹ رکن الدین ابوالمظفر ۸۵۹۲ برکیاروق
- ۵۱۹ رکن الدین رازی
- ۵۱۹ رگ ۸۵۹۲ تاریخ ری
- ۵۱۹ رگا ۸۵۹۲ تاریخ ری
- ۵۱۹ رگس ۸۵۹۲ تاریخ ری
- ۵۱۹ رگه ۸۵۹۲ تاریخ ری
- ۵۱۹ روح بن محمد بن احمد رازی شافعی، ابوزرعه اصغر
- ۵۲۰ روحی رازی
- ۵۲۰ رود شور / شور فشاپویه

۵۲۰	روده / روده
۵۲۱	روغنی، سید داوود ۸۵۹۲ شاطر داوود
۵۲۱	رویان
۵۲۲	الزی / ری ۸۵۹۲ تاریخ ری
۵۲۲	ری اردشیر ۸۵۹۲ تاریخ ری
۵۲۲	ری برین / ری علیا
۵۲۳	ری در شعر کهن فارسی
۵۳۶	ری در امثال و حکم
۵۳۸	ری در تاریخ معاصر
۵۳۸	اشاره
۵۳۹	۱. تحصن سید جمال الدین اسدآبادی
۵۴۰	۲. ترور ناصرالدین شاه
۵۴۱	۳. تحصن علیه مسیو نوز
۵۴۷	۵. تحصن آیه الله شاه آبادی در حرم حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)
۵۴۹	۶. نهضت ملی شدن نفت و قیام سی تیر
۵۵۲	۷. انقلاب اسلامی ایران
۵۵۵	ری در تاریخ کهن ۸۵۹۲ تاریخ ری
۵۵۵	ری زیرین / ری سفلا
۵۵۶	ری شناسی، مرکز
۵۵۶	ری شهر ۸۵۹۲ تاریخ ری
۵۵۸	ز
۵۵۸	زادمهران ۸۵۹۲ زامهران
۵۵۸	زارع، عبدالله
۵۵۸	زامهران / زادمهران
۵۶۰	زبیده خاتون، بقعه ۸۵۹۲ بی بی زبیده، بقعه
۵۶۰	بهرام پُژدو

- ۵۶۰ ----- زعفران جای
- ۵۶۱ ----- زکریا بن مسعود اشقر خواری رازی، ابویحیی
- ۵۶۱ ----- زکریا عبدی کوفی رازی
- ۵۶۱ ----- زلف آباد/ دلف آباد
- ۵۶۱ ----- زمان آباد
- ۵۶۲ ----- زیاد بن علی سُزی رازی
- ۵۶۳ ----- زید بن واقد بصری ابوعلی سمتی
- ۵۶۳ ----- زیدیان
- ۵۶۳ ----- زینبیدی / زین پدی
- ۵۶۴ ----- زیوان
- ۵۶۵ ----- س
- ۵۶۵ ----- ساریانان / سربانان / سربانان / سَرَبان
- ۵۶۶ ----- ساسان
- ۵۶۶ ----- سالم بن صالح رازی
- ۵۶۶ ----- ساوتکین
- ۵۶۶ ----- سائلی طهرانی رازی
- ۵۶۸ ----- سایل همدانی رازی
- ۵۶۸ ----- سحری طهرانی رازی
- ۵۶۸ ----- سدید الدین محمود بن... حمصی رازی ۸۵۹۲ محمود بن...، سدید الدین
- ۵۶۸ ----- سرتخت
- ۵۶۹ ----- سُز
- ۵۶۹ ----- سرای ایالت
- ۵۷۰ ----- سردابیه
- ۵۷۰ ----- سرداب ری
- ۵۷۰ ----- سرهنگ ساوتکین ۸۵۹۲ ساوتکین
- ۵۷۰ ----- سعد الحق، میرنصیبی طرشتی رازی

- ۵۷۱ سعد بن ابی طالب بن عیسی رازی، معین الدین، ابوالمکارم
- ۵۷۱ سعد بن احمد بن عبدالعزیز رازی، ابوالمعالی
- ۵۷۱ سعد بن سعید بن مسعود بزّاز حنفی رازی، ابوالفتوح
- ۵۷۱ سعد بن عثمان رازی دشتکی
- ۵۷۲ سعد بن محمد بن محمود مشاط رازی، ابوالفضائل
- ۵۷۲ سعید بن اسماعیل رازی نیشابوری، ابوعثمان
- ۵۷۳ سعید بن جبیر
- ۵۷۴ سعید بن داوود بن ابی زنبر
- ۵۷۵ سعید بن ربیع رازی
- ۵۷۵ سعید بن سعد بن ایوب بخاری رازی، ابوعثمان
- ۵۷۶ سعید بن ستان برجمی شیبانی کوفی قزوینی رازی، ابوسنان
- ۵۷۶ سعید بن عباس رازی، ابوعثمان
- ۵۷۶ سعید بن محمد بن حسن نیشابوری، ابورشید
- ۵۷۷ سعید بن محمد حمامی رازی، ابونجیب
- ۵۷۷ سعید بن وجیه بن طاهر، ابو عبدالرحمن
- ۵۷۸ سفلا ۸۵۹۲ تاریخ ری
- ۵۷۸ سَنَكَةُ الْمَوَالِي
- ۵۷۸ سلطان محمد، مدرسه
- ۵۷۸ سلمان آباد
- ۵۷۹ سلم بن میمون خَواص رازی
- ۵۷۹ سلمة بن بشیر نیشابوری، ابوالفضل
- ۵۷۹ سلمة بن خطاب براوستانی آزدورقانی قمی رازی، مجدالملک
- ۵۸۰ سلمة بن فضل ایرش رازی انصاری، ابو عبدالله
- ۵۸۱ سلیک بن مسحل رازی
- ۵۸۱ سلیم بن ابراهیم رازی
- ۵۸۱ سُلَیْم بن ایوب بن سُلَیْم شافعی رازی، ابوالفتح

- ۵۸۲ سلیمان بن عمر بن ابی هودة بلخی رازی
- ۵۸۲ سین
- ۵۸۲ سندی بن عبدویه دهکی رازی، ابوهیثم
- ۵۸۳ سنگ تراشان
- ۵۸۳ سورن / سورنا
- ۵۸۴ سورین ۸۵۹۲ چشمه علی
- ۵۸۴ سورینی ۸۵۹۲ چشمه علی
- ۵۸۴ سه برادران، امامزاده
- ۵۸۵ سه دختران، امامزاده
- ۵۸۶ سهل بن ابراهیم بن هشام رازی
- ۵۸۷ سهل بن زنجلة رازی اشتر خیاط، ابوعمرو
- ۵۸۷ سهل بن زیاد آدمی رازی، ابوسعید
- ۵۸۹ سهل بن عبدالرحمن رازی، ابوالهیثم
- ۵۹۰ سهل بن عبدویه رازی
- ۵۹۰ سهل بن عثمان عسکری کندی، ابومسعود
- ۵۹۰ سهل بن موسی رازی
- ۵۹۰ سیاوخش رازی
- ۵۹۱ سیدآباد
- ۵۹۱ سیدآباد
- ۵۹۱ سید ابوالعباس هاشمی ۸۵۹۲ احمد بن ابراهیم حسنی رازی، ابوالعباس
- ۵۹۱ سکی، مدرسه
- ۵۹۲ سید جعفر بن محمد نوریخس، خواجه اصغر
- ۵۹۲ سید طاهر ۸۵۹۲ طاهر، امامزاده - قلعه نو
- ۵۹۲ سید عبدالله ایض، مزرعه
- ۵۹۲ سیده ملکه خاتون
- ۵۹۵ سیروان

- ۵۹۵ ----- سیزده آبان، خانه فرهنگ
- ۵۹۵ ----- سیمان ری
- ۵۹۶ ----- سین
- ۵۹۶ ----- سینزین
- ۵۹۶ ----- سینک
- ۵۹۸ ----- ش
- ۵۹۸ ----- شاپور طهرانی رازی، ابوبکر
- ۵۹۸ ----- شاطر داوود
- ۵۹۹ ----- شافعیه، محله
- ۶۰۰ ----- شامی رازی
- ۶۰۰ ----- شاه رضا
- ۶۰۰ ----- شاهزاده حسین ۸۵۹۲ حسین، امامزاده - پاکدشت
- ۶۰۰ ----- شاه عبدالعظیمی، آخوند ملا رضاقلی
- ۶۰۰ ----- شاه عبدالعظیمی، سید حسن
- ۶۰۰ ----- شاه عبدالعظیمی، سید زین العابدین
- ۶۰۲ ----- شاه عبدالعظیمی، علی
- ۶۰۲ ----- شاه عبدالعظیمی، سید محمدباقر
- ۶۰۲ ----- شاه عبدالعظیمی، سید محمدتقی
- ۶۰۳ ----- شاه عبدالعظیمی، سید محمدحسین
- ۶۰۳ ----- شاه عبدالعظیمی، سید محمدرضا
- ۶۰۳ ----- شاه عبدالعظیمی، سید محمدعلی
- ۶۰۶ ----- شاه عبدالعظیمی، شیخ جواد
- ۶۰۶ ----- شاه عبدالعظیمی، شیخ محمدطاهر
- ۶۰۶ ----- شاه عبدالعظیمی، شیخ محمدعلی
- ۶۰۶ ----- شاه عبدالعظیمی، مُلّا علی
- ۶۰۸ ----- شاه غازی، مدرسه و کتابخانه

- شاهک، ام اسحاق - ۶۰۹
- شاهی / شهی - ۶۰۹
- شاهی - ۶۰۹
- شجره - ۶۰۹
- شروانشاه بن محمد رازی، موفق الدین - ۶۱۱
- شرف مرادی - ۶۱۱
- شریف آباد - ۶۱۱
- شریف رازی، محمد - ۶۱۱
- شریف محمد طهرانی رازی - ۶۱۳
- شعیب بن خالد رازی بجلی - ۶۱۳
- شعیب بن سهل بن کثیر رازی، ابوصالح - ۶۱۴
- شعیب بن عبدالله بن احمد رازی - ۶۱۴
- شعیب، امامزاده - خمارآباد - ۶۱۴
- شعیب، امامزاده - فیروزآباد - ۶۱۵
- شغال تپه - ۶۱۷
- شمس آباد - ۶۱۷
- شمس الاسلام حسکا، مدرسه - ۶۱۸
- شمس الائمه ۸۵۹۲ احمد بن مظفر رازی کردری - ۶۱۸
- شهاب الدین رازی، علی - ۶۱۸
- شهاب الدین شافعی رازی - ۶۱۹
- شهرستان / شارسنان / مدینه - ۶۱۹
- شهمردان بن ابی الخیر رازی مستوفی - ۶۲۰
- شیخ البلاد ۸۵۹۲ تاریخ ری - ۶۲۳
- شیخ حیدر مکی، مدرسه - ۶۲۳
- ص - ض - ۶۲۴
- صابر رازی، مولانا - ۶۲۴

- صاحب الصومعه ۸۵۹۲ محمد بن اسماعیل بن احمد برمکی رازی، ابوعبدالله ۶۲۴
- صاحب بن عباد ۶۲۴
- صاحب بن عباد، سرا ۶۳۰
- صاحبی، کتابخانه ۶۳۲
- صادق آباد ۶۳۴
- صادقی، حُسنیه ۶۳۴
- صاعد بن محمد بن احمد بن ابی بکر حنفی رازی ۶۳۵
- صالح آباد ۶۳۵
- صالح بن سلمة بن ابی حماد رازی، ابوالخیر ۶۳۵
- صالح بن شعیب قاری رازی، ابوبکر ۶۳۶
- صالح بن ضریس بجلی ۶۳۶
- صالح بن محمد رازی، ابوالفضل ۶۳۶
- صباح بن محارب تیمی کوفی ۶۳۷
- صباح، حسن ۸۵۹۲ حسن صباح ۶۳۷
- صحرايي رازی ۶۳۷
- صدوق / شیخ صدوق، ابن بابویه ۶۳۷
- صفرآباد ۶۴۲
- صوفی، کوچه ۶۴۲
- صیدی طهرانی رازی ۶۴۳
- صیقل رازی ۸۵۹۲ مَخْد بن موسی رازی، ابوالقاسم ۶۴۳
- ضراب، امیره ۶۴۳
- ط ۶۴۴
- طائری رازی ۶۴۴
- طالب آباد ۶۴۴
- طالب آباد، تپه ۶۴۴
- طاهر بن احمد بن حمدان رازی لاسکی، ابوعبدالله ۶۴۵

- طاهر بن اسماعیل خثعمی رازی ۶۴۵
- طاهر بن حسن رازی، ابوالعلاء ۶۴۵
- طاهر بن حسن رازی، ابوبکر ۶۴۵
- طاهر بن حسن، شحام رازی ۶۴۵
- طاهر بن محمد بن طاهر شیبانی مقدسی رازی، ابوزرعہ ۶۴۶
- طاهر، امامزادہ ۶۴۷
- طاهر، امامزادہ - قلعه نو ۶۵۳
- طاهر نیشابوری ۸۵۹۲ عبدالصمد بن احمد بن علی سلیمی، ابومحمد ۶۵۴
- طاهریہ، مدرسہ ۸۵۹۲ برہانیہ ۶۵۴
- طبرک / طبرق ۶۵۴
- طرائفی ۸۵۹۲ عبدالرحمن بن محمد بن یوسف طرائفی رازی، ابومحمد ۶۵۶
- طرزی رازی ۶۵۶
- طورقوزآباد / تورقوزآباد ۶۵۷
- طغرل اول ۶۵۷
- طغرل بن محمد بن ملکشاہ بن ارسلان ۸۵۹۲ طغرل سوم ۶۵۸
- طغرل بن میکائیل بن سلجوق ۸۵۹۲ طغرل بیک ۶۵۸
- طغرل سوم ۶۵۸
- طلحہ بن اعلم جیانی حنفی رازی، ابوالہیثم ۶۶۰
- طیبہ ۶۶۰
- ع ۶۶۱
- عارفی رازی ۶۶۱
- عاصم بن ابراہیم رازی ۶۶۱
- عاصم بن محمد بن عاصم رازی ۶۶۱
- عاصم بن مضر بن نصری ۶۶۱
- عادل خان رازی ہندی بلخی ۶۶۲
- عادل ہندی ۸۵۹۲ عادل خان رازی ہندی بلخی ۶۶۲

- ۶۶۲ عباد بن احمد کیلینی رازی، ابوصالح
- ۶۶۲ عباد بن شاذ بن عثمان بن عباد مروزی، ابوعمر و
- ۶۶۲ عباس آباد
- ۶۶۳ عباس آباد علاقیند
- ۶۶۳ عباس آباد، محله
- ۶۶۳ عباس بن اسماعیل رازی طیالسی
- ۶۶۳ عباس بن حسین بن احمد صفار رازی، ابوالفضل
- ۶۶۴ عباس بن عبیدالله اقطع رازی
- ۶۶۴ عباس بن علی بن علویه ورامینی رازی، رشید الدین
- ۶۶۴ عباس بن فضل بن شاذان بن عیسی رازی، ابوالقاسم
- ۶۶۴ عبدالباقی بن احمد بن عبدالله خومینی رازی، ابوطیب
- ۶۶۵ عبدالجبار بن احمد بن عبدالجبار اسدآبادی معتزلی
- ۶۶۷ عبدالجبار بن عبدالله بن ابراهیم اردستانی جوهری رازی، ابوالفتح
- ۶۶۷ عبدالجبار بن عبدالله بن علی رازی ۸۵۹۲ مفید رازی، ابوالوفاء
- ۶۶۷ عبدالجبار بن عبدالله بن یزده رازی
- ۶۶۸ عبدالجبار بن عبدالوهاب رازی
- ۶۶۸ عبدالجبار بن علی بن منصور نقاش رازی، ابومسعود
- ۶۶۸ عبدالجلیل بن ابی الحسین بن ابی الفضل قزوینی ۸۵۹۲ عبدالجلیل قزوینی رازی
- ۶۶۸ عبدالجلیل بن مسعود بن عیسی رازی، رشیدالدین، ابوسعید
- ۶۶۹ عبدالجلیل قزوینی رازی
- ۶۷۶ عبدالجلیل رازی، مدرسه
- ۶۷۷ عبدالحسین بن عبدالعزیز رازی
- ۶۷۷ عبدالحسین بن مهدی بن حسن بن خلیل بن علی رازی حلی
- ۶۷۷ عبدالرحمن بن ابراهیم رازی
- ۶۷۷ عبدالرحمن بن ابی بکر رازی
- ۶۷۷ عبدالرحمن بن ابی حازم رکاب رازی، ابوالقاسم

- ٦٧٩ ----- عبدالرحمن بن احمد بن حسن بن بندار عجلي رازی، ابوالفضل
- ٦٧٩ ----- عبدالرحمن بن احمد بن حسين نيشابوري خزاعي رازی، ابومحمد
- ٦٨٠ ----- عبدالرحمن بن حسين بن حسن رازی
- ٦٨٠ ----- عبدالرحمن بن سعد بن يحيى رازی
- ٦٨٠ ----- عبدالرحمن بن سنان مقرى رازی، ابويحيى
- ٦٨٠ ----- عبدالرحمن بن عبدالله بن سعد دشتكى رازی، ابومحمد
- ٦٨١ ----- عبدالرحمن بن عمر سهل صوفى رازی، ابوالحسين
- ٦٨١ ----- عبدالرحمن بن محمد بن ادريس بن منذر تميمي حنظلى رازی، ابومحمد، ابن ابى حاتم
- ٦٨٣ ----- عبدالرحمن بن محمد بن سلم رازی اصفهانی، ابويحيى
- ٦٨٣ ----- عبدالرحمن بن محمد بن يوسف طرائفى رازی، ابومحمد
- ٦٨٣ ----- عبدالرحمن بن مغراء بن عياض بن حارث دوسى رازی، ابوزهير
- ٦٨٤ ----- عبدالرحيم بن سليمان كوفى رازی، ابوعلی
- ٦٨٥ ----- عبدالرحيم بن مظفر بن عبدالرحيم بن على حمدونى رازی، ابومنصور
- ٦٨٥ ----- عبدالسلام بن عاصم جعفى هسنجانی رازی
- ٦٨٦ ----- عبدالسميع يزدى رازی حائرى
- ٦٨٦ ----- عبدالصمد بن احمد بن على سليطى، ابومحمد
- ٦٨٦ ----- عبدالصمد بن عبدالعزيز مقرى رازی
- ٦٨٦ ----- عبدالصمد بن محمد الدعوى، رشيدالدين رازی
- ٦٨٧ ----- عبدالعزيز بن ابى عثمان رازی
- ٦٨٧ ----- عبدالعزيز بن عبدالله بن عبدالرحمن اصفهانی رازی، ابوالقاسم
- ٦٨٧ ----- عبدالعزيز بن عبدالله قرشى نرمقى رازی، ابويحيى
- ٦٨٧ ----- عبدالعزيز بن محمد نصرآبادى رازی
- ٦٨٨ ----- عبدالعزيز بن مغيرة بن امى (اميه) منقرى صفار، ابوعبدالرحمن بصرى
- ٦٨٨ ----- عبدالعزيز بن يحيى بن عبدالعزيز بن سعد مدائنى، ابومحمد/ ابوعبدالرحمن
- ٦٨٩ ----- عبدالعزيز رازی
- ٦٨٩ ----- عبدالعظيم حسنى (ع) / شاه عبدالعظيم

۶۸۹ اشاره
۶۸۹ ۱. تبار و فرزندان
۶۹۲ ۲. تاریخ تولّد و وفات
۶۹۳ ۳. درک محضر امامان
۶۹۸ ۵. آثار
۷۰۱ ۶. بررسی روایات حضرت عبدالعظیم (ع)
۷۰۲ ۶-۱. بررسی موضوعی روایات عبدالعظیم حسنی (ع)
۷۰۶ ۶-۲. انواع احادیث حضرت عبدالعظیم حسنی
۷۰۶ ۶-۳. مسانید حضرت عبدالعظیم حسنی
۷۰۷ ۷. توثیق حضرت عبدالعظیم حسنی
۷۱۳ ۱۰. سبب وفات
۷۱۴ ۱۱. مدفن عبدالعظیم حسنی
۷۱۶ فهرست مدخل های جلد ۱
۷۵۶ جلد ۲
۷۵۶ مشخصات کتاب
۷۵۷ ع (ادامه)
۷۵۷ عبدالکریم بن ابراهیم بن محمد بن حسن نحوی رازی، ابوسعید
۷۵۷ عبدالکریم بن احمد وزان رازی، ابوسعید
۷۵۷ عبداللطیف بن عبدالله رازی رومی
۷۵۸ عبدالله آباد اجاق
۷۵۸ عبدالله اندرمانی رازی
۷۵۸ عبدالله بن ابی جعفر رازی
۷۵۹ عبدالله بن احمد رازی
۷۵۹ عبدالله بن جعفر بن محمد بن موسی دوریستی رازی، نجم الدین ابومحمد
۷۶۰ عبدالله بن جهّم رازی، ابوعبدالرحمن
۷۶۰ عبدالله بن حاضر بن صباح رازی

- عبدالله بن حرب رازی ۷۶۱
- عبدالله بن حسن بن ایوب بیلی رازی، ابوعبدالله ۷۶۱
- عبدالله بن داهر بن یحیی رازی، ابوسلیمان ۷۶۱
- عبدالله بن سعد بن عثمان دشتکی مروزی رازی، ابوعبدالرحمن ۷۶۲
- عبدالله بن عامر بصری ← جوانمرد قصاب ۷۶۲
- عبدالله بن عبدالعزیز خواری رازی، ابومحمد ۷۶۲
- عبدالله بن عبدالقدوس رازی تیمی، ابومحمد/ ابوسعید/ ابوصالح ۷۶۲
- عبدالله بن عبدالله رازی، ابوجعفر ۷۶۳
- عبدالله بن عمران اصفهانی رازی، ابومحمد ۷۶۴
- عبدالله بن عمیر رازی ۷۶۴
- عبدالله بن محمد بن ابراهیم بن اسد/ ادریس شافعی رازی، ابوالقاسم ۷۶۴
- عبدالله بن محمد بن احمد بن سماک رازی، ابومحمد ۷۶۴
- عبدالله بن محمد بن حماد رازی ۷۶۵
- عبدالله بن محمد بن خالد رازی، ابوبکر ۷۶۵
- عبدالله بن محمد بن شاهرور رازی ← نجم الدین دایة رازی، ابوبکر ۷۶۵
- عبدالله بن محمد بن عبدالکریم رازی، ابوالقاسم ۷۶۵
- عبدالله بن محمد بن عبدالوهاب بن نصیر قرشی سجزی رازی، ابوسعید ۷۶۶
- عبدالله بن محمد رازی ← عبدالله بن احمد رازی ۷۶۶
- عبدالله بن محمد بن علی بن عباس بن هارون تمیمی رازی ۷۶۶
- عبدالله بن محمد خراز رازی زاهد، ابومحمد ۷۶۷
- عبدالله بن موسی رازی ۷۶۷
- عبدالله بن نعمان رازی ۷۶۷
- عبدالله بن هاشم کوفی ۷۶۷
- عبدالله بن یحیی بن سلیمان رازی، ابوالحصین ۷۶۷
- عبدالله، امامزاده _ سه راه ورامین ۷۶۸
- عبدالمؤمن بن خالد رازی ۷۷۳

- ٧٧٣ عبدالؤمن بن علی زعفرانی اسدی کوفی، ابوعلی
- ٧٧٣ عبدالواحد بن محمد بن علی بن حریش اصفهانی، ابوالقاسم
- ٧٧٤ عبدالوهاب، قنات
- ٧٧٤ عبدوس بن بشر بن شعیب رازی، ابومحمد
- ٧٧٤ عبدل آباد گردنه
- ٧٧٤ عبیدالله بن احمد بن منصور کسائی همدانی رازی، ابومحمد
- ٧٧٥ عبید الله بن احمد رازی
- ٧٧٥ عبیدالله بن عبدالکریم بن یزید بن فروخ ← ابوزرعۀ رازی
- ٧٧٥ عبیدالله بن عبدالله رازی دارانی، ابوالقاسم
- ٧٧٥ عبید الله بن محمد رازی
- ٧٧٥ عبیدالله بن مسعود بن عبدالعزیز رازی، ابوالبقاء
- ٧٧٥ عبیدالله بن یعقوب بن یوسف رازی انصاری مذکر، ابوالقاسم
- ٧٧٧ عتّاب بن اعین کوفی رازی، ابوالقاسم
- ٧٧٧ عتاب بن محمد بن احمد رازی ورامینی، ابوالقاسم
- ٧٧٧ عتیق، مدرسه علمیه ← برهانیه
- ٧٧٨ عثمان بن حامد تلاج رازی، ابوسعید
- ٧٧٨ عثمان بن زائده بن قدامه کوفی رازی، ابومحمد
- ٧٧٩ عثمان بن محمد بن سعید انماطی رازی دشتکی بصری، ابوالقاسم / ابوعمر
- ٧٧٩ عجیبی
- ٧٧٩ عدی بن زیاد
- ٧٧٩ عروه بن زید الخیل طائی
- ٧٨٠ عزالدین
- ٧٨٠ عزیزآباد
- ٧٨٠ عشق آباد
- ٧٨١ عشق آباد، تالاب
- ٧٨٢ عشق آباد، قلعه

- ٧٨٣ عطایى رازى، ابوالعلاء
- ٧٨٤ عطاء بن يعقوب كاتب رازى، ابوالعلاء ← عطایى رازى
- ٧٨٤ عطیة بن نجیح رازى، ابومطهر
- ٧٨٤ عظیم آباد
- ٧٨٤ علاءالدوله رازى
- ٧٨٤ علاء الدین خواری رازى
- ٧٨٤ علاء بن اخی شعیب بن خالد بجلی رازى
- ٧٨٥ علاء بن حسن رازى
- ٧٨٦ علّان، خاندان
- ٧٨٦ علّان کلینى ← علی بن محمد بن ابراهیم رازى کلینى
- ٧٨٦ علایین
- ٧٨٦ علایین، محله
- ٧٨٧ علی آباد قیصریه
- ٧٨٧ علی آباد مجدالدوله
- ٧٨٧ علیان
- ٧٨٨ علی بن [حسین بن] جنید رازى، ابوالحسن
- ٧٨٨ علی بن ابراهیم بن محمد دهكى رازى، ابوالقاسم
- ٧٨٩ علی بن ابراهیم بن هارون رازى، ابوالحسن مالکى
- ٧٨٩ علی بن ابراهیم رازى خطیب، ابوالحسن
- ٧٨٩ علی بن ابوالقاسم محمد بن بابویه رازى، ابوالحسن
- ٧٨٩ علی بن ابى بکر اسفیدنى رازى، ابوالحسن
- ٧٩٠ علی بن ابى طالب خیاری رازى، رشیدالدین
- ٧٩٠ علی بن احمد بن ابراهیم بن ثابت رازى بغدادى، ابوالقاسم
- ٧٩٠ علی بن احمد بن علی بن یوسف، ابوالحسن ورامینى رازى
- ٧٩٠ علی بن احمد بن علی خراز رازى، ابوالحسن
- ٧٩١ علی بن احمد بن محمد بن عمران دقاق رازى، ابوالقاسم

- ۷۹۱ علی بن احمد بن مکی رازی، حسام الدین، ابوالحسن
- ۷۹۱ علی بن احمد بن یزداد رازی
- ۷۹۱ علی بن احمد نسوی، ابوالحسن
- ۷۹۴ علی بن ازهر بن عبد ربه بن جارود رازی، ابوالحسن
- ۷۹۴ علی ابن بَخَر رازی، ابوالحسن
- ۷۹۴ علی بن جعفر بن محمد سعیدی رازی حذاء، ابوالحسن
- ۷۹۵ علی بن حسن بن سلم اصفهانی
- ۷۹۶ علی بن حسن بن علی بن فهر رازی مصری، ابوالحسن
- ۷۹۶ علی بن حسن بن محمد بن عبدالله بن حسین بن اشنویه رازی
- ۷۹۶ علی بن حسن هسنجانی رازی
- ۷۹۶ علی بن حسین بن جعفر رازی
- ۷۹۸ علی بن حسین وراق رازی
- ۷۹۸ علی بن حسین قرچی رازی
- ۷۹۸ علی بن حمزه بن طلحه بن علی رازی، علم الدین، ابوالحسین
- ۷۹۹ علی بن خلیل بن ابراهیم رازی تهرانی نجفی
- ۸۰۰ علی بن سعد بن عبدالله عسکری، ابوالحسن
- ۸۰۰ علی بن سعید بن بشیر بن مهران رازی، ابوالحسن
- ۸۰۱ علی بن سلیمان بن داوود رازی
- ۸۰۱ علی بن شهاب بن حماد رازی، ابوالحسن
- ۸۰۱ علی بن صالح رازی
- ۸۰۲ علی بن عباس جرادینی رازی
- ۸۰۲ علی بن عبدالاعلی بن عامر ثعلبی کوفی احول، ابوالحسن
- ۸۰۲ علی بن عبدالجبار بن عبدالله رازی، ابوالحسن
- ۸۰۳ علی بن عبدالصمد بن عبدالجلیل بن عبدالملک زاهد رازی، بدرالدین، ابوالحسن
- ۸۰۳ علی بن عبدالله بن ابی منصور رازی، ابوالحسن
- ۸۰۳ علی بن عبدالله بن حسن رازی

- ۸۰۳ ----- علی بن عبدالله بن راشد رازی عامری، ابوالحسن
- ۸۰۳ ----- علی بن عبدالله بن عائد رازی
- ۸۰۴ ----- علی بن عبدالله بن منصور مذکر رازی
- ۸۰۵ ----- علی بن عبدالمؤمن بن علی زعفرانی کوفی، ابوالحسن
- ۸۰۵ ----- علی بن عبید الله بن حسن بابویی قمی رازی ← منتجب الدین رازی، ابوالحسن
- ۸۰۵ ----- علی بن عثمان رازی
- ۸۰۵ ----- علی بن عمر بن عباس رازی، ابوالحسن قصار
- ۸۰۵ ----- علی بن قاسم بن عباس بن فضل بن شاذان، ابوالحسن
- ۸۰۶ ----- علی بن مجاهد بن مسلم بن رفیع کابلی رازی کندی، ابومجاهد
- ۸۰۷ ----- علی بن محمد بن ابراهیم رازی کلینی
- ۸۰۷ ----- علی بن محمد بن حسین، ابوالفتح ← ابن عمید
- ۸۰۷ ----- علی بن محمد بن عبدالله وراق رازی
- ۸۰۷ ----- علی بن محمد بن علی خزاز / خزاز رازی قمی، ابوالقاسم
- ۸۰۹ ----- علی بن محمد بن عمر قصار رازی، ابوالحسن
- ۸۰۹ ----- علی بن محمد بن متویه رازی
- ۸۰۹ ----- علی بن محمد بن حسین خزاعی رازی، ابوالحسن
- ۸۱۰ ----- علی بن محمد رازی طبیب
- ۸۱۰ ----- علی بن محمد رازی، زین الدین، ابوالحسن
- ۸۱۰ ----- علی بن محمود بن حسن حیصی رازی، جمال الدین
- ۸۱۰ ----- علی بن محمود بن محمد شاهرودی بسطامی هروی رازی
- ۸۱۱ ----- علی بن میسرۀ بن خالد همدانی رازی
- ۸۱۱ ----- علی بن نعمان اعلم نخعی رازی
- ۸۱۲ ----- علی بن ولاد رازی
- ۸۱۲ ----- علی بن هاشم بن مرزوق هاشمی رازی، ابوالحسن
- ۸۱۳ ----- علی بن یوسف بن جعفر کلینی رازی، ابوالقاسم
- ۸۱۳ ----- علی جاسبی، مدرسه

- ۸۱۳ ----- علی خلیلی رازی نجفی
- ۸۱۴ ----- علی رازی
- ۸۱۴ ----- علی عصار، خانقاه و کتابخانه
- ۸۱۴ ----- علی کامه، خانه
- ۸۱۵ ----- علی میرعسگری ← عاقل خان رازی هندی بلخی
- ۸۱۵ ----- علی و قاسم، امامزاده
- ۸۱۷ ----- علیک ← علی بن سعید بن بشیر بن مهران رازی، ابوالحسن
- ۸۱۷ ----- عمادآور
- ۸۱۹ ----- عمارت بادگیر
- ۸۱۹ ----- عمار بن حسن بشیر رازی نسایی، ابوالحسن
- ۸۱۹ ----- عمر بن احمد بن ابی بکر رازی
- ۸۲۰ ----- عمر بن ثابت رازی
- ۸۲۰ ----- عمر بن حسین بن حسن رازی، ابوالقاسم
- ۸۲۰ ----- عمر بن حسین بن عبدالرحیم زعفرانی رازی
- ۸۲۰ ----- عمر بن حسین خرم آبادی رازی، ابوحفص
- ۸۲۱ ----- عمر بن عبدالملک بن خلف بن عبدالعزیز رازی شعیری، ابوالقاسم
- ۸۲۱ ----- عمر بن علاء رازی
- ۸۲۱ ----- عمر بن علی بن بار
- ۸۲۲ ----- عمر بن محمد بن اسحاق عطار رازی
- ۸۲۳ ----- عمر بن محمد بن عبدالله رازی شافعی بغدادی
- ۸۲۳ ----- عمر بن محمود بن ابوبکر رازی، سراج الدین
- ۸۲۳ ----- عمر بن مدرک قاضی رازی، ابوحفص
- ۸۲۳ ----- عمرو بن ابی قیس رازی ازرق
- ۸۲۴ ----- عمرو بن سلم صیرفی بصری خزاز، ابوعثمان
- ۸۲۴ ----- عمرو بن عباس بصری رازی، ابوعثمان
- ۸۲۴ ----- عمرو بن عثمان رازی

- ۸۲۴ عمید خراسان، ابو عبدالله
- ۸۲۵ عنایت الله رازی
- ۸۲۵ عنایت رازی
- ۸۲۵ عنبسه بن سعید ضریس اسدی رازی، ابوبکر
- ۸۲۶ عوامل رازی، میر محمد
- ۸۲۶ عیسا باد
- ۸۲۶ عیسی بن ابی فاطمه رازی
- ۸۲۶ عیسی بن جعفر ریاحی رازی
- ۸۲۸ عیسی بن حمید رازی
- ۸۲۸ عیسی بن زیاد بن ابراهیم رازی
- ۸۲۸ عیسی بن طلحه رازی
- ۸۲۸ عیسی بن ماهان تمیمی رازی، ابو جعفر / ابو معد
- ۸۲۹ عین آباد
- ۸۲۹ عین القضاة رازی
- ۸۳۰ غ
- ۸۳۰ غار / قار
- ۸۳۰ الغری
- ۸۳۰ غضائری رازی
- ۸۳۲ غضبان ← احمد بن محمد بن فضل هاشمی رازی، ابوالعباس
- ۸۳۲ غفوری رازی
- ۸۳۲ غنی آباد
- ۸۳۲ غیوری، سید علی
- ۸۳۳ غیبی، امامزاده - اشتهازان
- ۸۳۳ غیبی، امامزاده - زیوان
- ۸۳۴ غیبی، امامزاده - گل تپه کبیر
- ۸۳۶ ف

- ۸۳۶ ----- فاضل اندرمانی، مهدی
- ۸۳۶ ----- فاطمه بنت محمد بن حسین بن فضلوپه رازی، ام البهاء
- ۸۳۷ ----- فتح آباد
- ۸۳۷ ----- فخرالدوله و امینی، خانه
- ۸۳۷ ----- فخرالدوله، گنبد
- ۸۳۸ ----- فخرالدوله دیلمی
- ۸۳۹ ----- فخرالدین رازی
- ۸۴۷ ----- فخرالدین ربی
- ۸۴۸ ----- فرات بن خالد رازی، ابواسحاق
- ۸۴۹ ----- فرخان/ فرخام
- ۸۴۹ ----- فرهنگسرای ولا
- ۸۵۰ ----- فرودگاه امام خمینی
- ۸۵۰ ----- فشافویه / پشاپویه / فشافویه
- ۸۵۲ ----- فصیل
- ۸۵۲ ----- فضل الله جلال الدین ملک الکلام خواری رازی
- ۸۵۳ ----- فضل بن اسماعیل رازی
- ۸۵۳ ----- فضل بن شاذان بن عیسی رازی، ابوالعباس
- ۸۵۳ ----- فضل بن عباس صانع رازی مروزی، ابوبکر ← فضلک رازی
- ۸۵۳ ----- فضلک رازی
- ۸۵۴ ----- فضل بن یحیی بن خالد برمکی
- ۸۵۴ ----- فکری رازی نوربخشی
- ۸۵۴ ----- فلیسان ← بلیسان
- ۸۵۴ ----- فلیش ← بلیسان
- ۸۵۴ ----- فهمی طرشتی رازی
- ۸۵۴ ----- فیروزآباد
- ۸۵۶ ----- فیروزآبادی، بیمارستان

- ۸۵۷ فیروزآبادی، سید رضا
- ۸۵۸ فیروزآبادی، محله
- ۸۵۹ فیروزآبادی، مسجد
- ۸۵۹ فیروز بران ← فیروز بهرام
- ۸۵۹ فیروز بهرام
- ۸۶۰ فیروزرام ← فیروز بهرام
- ۸۶۰ فیروزه
- ۸۶۲ ق
- ۸۶۲ قاسم آباد تهرانچی
- ۸۶۲ قاسم آباد شورآباد
- ۸۶۲ قاسم آباد قنات شور
- ۸۶۲ قاسم بن عتاب بن اعین
- ۸۶۲ قاسم بن محمد رازی
- ۸۶۳ قاسم بن نوربخش رازی
- ۸۶۳ قاسم دولابی رازی
- ۸۶۳ قاسم، امامزاده
- ۸۶۴ قاسم، امامزاده _ سلمان آباد
- ۸۶۵ قاضی محمد صار
- ۸۶۵ قانع طهرانی، میرزا احمد رازی
- ۸۶۵ قتیبه بن سعید ثقفی
- ۸۶۵ قتیبه بن مسلم باهلی، ابوحنفص
- ۸۶۶ قرشی، قنات
- ۸۶۶ قصر آل سلجوق ← سرای ایالت
- ۸۶۶ قطان رازی، ابوعمرو
- ۸۶۶ قطب الدین رازی
- ۸۶۸ قطب الدین عمادالدوله ← ساوتکین

۸۶۸ قلعه سنگی

۸۶۸ قلعه سید

۸۶۸ قلعه شریفی

۸۶۸ قلعه شیخ

۸۶۹ قلعه عظیم آباد

۸۶۹ قلعه کاسنی ری

۸۶۹ قلعه گبری

۸۶۹ قلعه نو

۸۷۱ قلعه نو چمن زمین

۸۷۱ قلعه نو خالصه ← قلعه نو

۸۷۱ قلعه نو فشاپویه

۸۷۱ قلعه محمدعلی خان

۸۷۱ قمصر

۸۷۲ قمی، خانه

۸۷۲ قمی آباد

۸۷۲ قنبرآباد

۸۷۲ قنبری

۸۷۲ قند کهریزک، کارخانه

۸۷۳ قوامی رازی

۸۷۴ قوج آغاز

۸۷۵ قیامدشت

۸۷۵ قیصرآباد

۸۷۶ ک

۸۷۶ کاتب رازی ← حسین بن ابراهیم بن احمد، مؤدب رازی، ابومحمد

۸۷۶ کاروانسرای دوقلو

۸۷۷ کاروانسرای عباسی

- کاروانسرای کنارگرد ۸۷۷
- کبیرآباد ۸۷۹
- کتابخانه های عمومی شهرری ۸۷۹
۱. کتابخانه عمومی امام خمینی (ره) ۸۷۹
۲. کتابخانه عمومی باقرالعلوم (ع) ۸۸۰
۳. کتابخانه عمومی صاحب بن عباد ۸۸۰
۴. کتابخانه عمومی حسن آباد ۸۸۱
۵. کتابخانه عمومی کهریزک ۸۸۱
۶. کتابخانه عمومی زکریای رازی ۸۸۲
۷. کتابخانه عمومی شهرسالم (۱) ۸۸۲
۸. کتابخانه عمومی شهرسالم (۲) ۸۸۲
۹. کتابخانه آستان مقدس حضرت عبدالعظیم (ع) ۸۸۳
- گنّیر بن شهاب حارثی مَدَجّی ۸۸۳
- کرج، رودخانه ۸۸۴
- کریم آباد تهرانچی ۸۸۴
- کریم آباد موقوفه ۸۸۴
- کریمان، حسین ۸۸۴
- کلایی رازی، ابوجعفر ۸۸۶
- کلاغ ایه ۸۸۶
- کلاه دوزان ۸۸۶
- کلثوم بن محمد حلبی رازی ۸۸۷
- کُله ← عمید خراسان ۸۸۷
- کُلّین ۸۸۷
- کلین، یخچال طبیعی ۸۸۸
- کلیدداری، خانه ۸۹۰
- کلینی ۸۹۰

- ۸۹۴ کلینی، کتابخانه
- ۸۹۵ کمره ای (پژوهش)، محمد باقر
- ۸۹۶ کنارگرد
- ۸۹۷ کنده کوه و سرچاهان
- ۸۹۷ کنی، مهدی (سلطان العلماء)
- ۸۹۷ کنی، شیخ آقا بزرگ
- ۸۹۸ کنی، جواد ← شاه عبدالعظیمی، شیخ جواد
- ۸۹۸ کنی، عبدالرحیم
- ۸۹۸ کنی، مرتضی
- ۸۹۸ کنی، موسی
- ۸۹۹ کنی نجفی، مهدی
- ۸۹۹ کورابلاغ
- ۸۹۹ کوچة حضرتی ← سكة الموالی
- ۸۹۹ کوشک
- ۹۰۰ کوشک دشت
- ۹۰۰ کوهک ← طبرک
- ۹۰۰ کوهه ← طبرک
- ۹۰۰ کهریزک
- ۹۰۱ کهریزک، آسایشگاه
- ۹۰۳ کهریزک ری، تپه
- ۹۰۳ کیاسارباد
- ۹۰۴ کَيَغَلغ
- ۹۰۶ گ
- ۹۰۶ گیرها، دخمه
- ۹۰۶ گُنلِ ری
- ۹۰۶ گسله جنوب ری

گل تپه کویر ۹۰۷

گل حصار ۹۰۷

گل دسته خوانی / هوهوخوانی / پیش خوانی ۹۰۷

گندم ری ۹۰۷

گورستان ری ۹۰۸

گیلانی / جیلانی ۹۰۹

ل ۹۱۲

لاله زاری، سید مهدی ۹۱۲

لیه زنک ۹۱۲

لطفی طهرانی رازی ۹۱۳

م ۹۱۴

ماد ← تاریخ ری ۹۱۴

ماد پایین ← تاریخ ری ۹۱۴

ماد راجیانان ← تاریخ ری ۹۱۴

ماد رازی ← تاریخ ری ۹۱۴

ماد راگیان / راگیانان / گیانان ← تاریخ ری ۹۱۴

ماشاء الله، مسجد ۹۱۴

ماشین دودی ۹۱۵

ماطا ← باطان ۹۱۶

مافتان / مافتون ۹۱۶

ماه جان ۹۱۷

ماهک بن بندار مجوسی رازی، ابوسعید ۹۱۷

مبارک آباد ۹۱۷

مبشر بن احمد بن علی رازی بغدادی شافعی، ابورشید ۹۱۷

مجتبی بن حمزه بن زید بن مهدی حسینی رازی، مجد الدین ابوهاشم ۹۱۸

مجتمع فرهنگی _ هنری شیخ ابوالفتح رازی ۹۱۸

- ۹۱۸ مجتبی بن داعی بن قاسم حسنی رازی، ابو حرب
- ۹۱۸ مجتمع فرهنگی _ هنری شیخ صدوق (ره)
- ۹۱۹ مجتمع فرهنگی _ هنری شهید رحیمی
- ۹۱۹ مجتمع کتابخانه ای ۱۳ آبان
- ۹۲۰ محروم رازی، ابوتراب
- ۹۲۰ محسن فانی رازی کشمیری
- ۹۲۰ محمدآباد
- ۹۲۱ محمدآباد امین
- ۹۲۱ محمدآباد چمپورک
- ۹۲۱ محمدباقر بن محمدتقی رازی اصفهانی
- ۹۲۱ محمدباقر رازی، میرزا
- ۹۲۱ محمد بن ابان بن عایشه قصرانی رازی
- ۹۲۳ محمد بن ابراهیم بن احمد رازی قزوینی، ابوعبدالله
- ۹۲۳ محمد بن ابراهیم بن حبیب فوراردی رازی، ابویوب
- ۹۲۳ محمد بن ابراهیم بن زیاد بن عبدالله طرابلسی رازی، ابوعبدالله
- ۹۲۴ محمد بن ابراهیم بن محمد بن عبدالعزیز رازی، ابوجعفر
- ۹۲۴ محمد بن ابراهیم بن محمد قَصار رازی، ابوعبدالله
- ۹۲۴ محمد بن ابراهیم بن عَلّان کلینی رازی
- ۹۲۴ محمد بن ابی بکر بن عبدالقادر حنفی رازی، شمس الدین / زین الدین، ابوعبدالله
- ۹۲۵ محمد بن ابی الحسن بن هموسه ورامینی رازی، افضل الدین
- ۹۲۵ محمد بن ابی الیمین بن ابی الشمس مقری رازی، ابوالشمس
- ۹۲۵ محمد بن ابی ثلج عبدالله بن اسماعیل رازی بغدادی
- ۹۲۵ محمد بن ابی رشید رازی نجفی، ابونصر
- ۹۲۵ محمد بن ابی زید رازی
- ۹۲۷ محمد بن احمد بن ابراهیم شاهد رازی، ابوعبدالله
- ۹۲۷ محمد بن احمد بن ابی بکر کاریانی / کرمانی رازی، ابوالفتح

- محمد بن احمد بن ابی عون رازی ۹۲۷
- محمد بن احمد بن حسن رازی، ابوالحسن ۹۲۷
- محمد بن احمد بن حسین نیشابوری خزاعی، ابوسعید ۹۲۷
- محمد بن احمد بن سعید رازی، ابوجعفر ۹۲۸
- محمد بن احمد بن سلام صوفی رازی ۹۲۸
- محمد بن احمد بن عباس فاخر دوریستی رازی، ابوجعفر ۹۲۸
- محمد بن احمد بن علی بن حمدان بن حمویه عثمانی رازی، ابوطاهر ۹۲۹
- محمد بن احمد بن عیسی بن عبدک رازی، ابوبکر ۹۲۹
- محمد بن احمد بن محمد رازی، ابوالفتح ۹۲۹
- محمد بن احمد بن موسی رازی، ابوعبدالله ۹۲۹
- محمد بن احمد جامورانی رازی، ابوعبدالله ۹۲۹
- محمد بن احمد فارسی رازی، ابوعبدالله ۹۳۰
- محمد بن احمد کاتب اسکافی ← ابن جنید اسکافی ۹۳۰
- محمد بن ادريس بن منذر بن داوود بن مهران حنظلی ← ابوحاتم رازی ۹۳۰
- محمد بن اسحاق بن عاصم بزاز رازی، ابوعاصم ۹۳۰
- محمد بن اسماعیل بن احمد برمکی رازی، ابوعبدالله ۹۳۰
- محمد بن اسماعیل بن موسی بن هارون رازی، ابوالحسین ۹۳۱
- محمد بن [امیر] یوسف، امیر غیاث الدین شکرابی رازی ۹۳۱
- محمد بن ایوب بن هشام رازی، ابوعبدالله ۹۳۱
- محمد بن ایوب بن یحیی بن ضریس رازی، ابوعبدالله ۹۳۲
- محمد بن بدران/ بکران بن عمران بزاز رازی، ابوجعفر/ ابوعبدالله ۹۳۳
- محمد بن جریر بن رستم طبری، ابوجعفر ۹۳۳
- محمد بن جعفر اشنانی فقیه رازی، ابوبکر ۹۳۴
- محمد بن جعفر بن حمکویه رازی، ابوالعباس ۹۳۴
- محمد بن جعفر بن محمد بن عون اسدی کوفی رازی، ابوالحسن ۹۳۴
- محمد بن جعفر بن محمد قُصار رازی، ابوجعفر ۹۳۴

- محمد بن حسان زینبی/ زبیبی رازی، ابوعبدالله ۹۳۵
- محمد بن حسن بن عبدالرحمن رازی خراسانی، ابوبکر ۹۳۵
- محمد بن حسن بن مختار تمیمی کوفی ۹۳۶
- محمد بن حسن رازی، مختص الدین ۹۳۶
- محمد بن حسن طائی رازی ۹۳۶
- محمد بن حسن طلاس مقری رازی، ابوعبدالله ۹۳۶
- محمد بن حسن فراء رازی ۹۳۶
- محمد بن حسین بن محمد، ابوالفضل ← ابن عمید ۹۳۸
- محمد بن حسین بن محمد بن زید حسنی کیسکی، ابوجعفر ۹۳۸
- محمد بن حسین بن مصلح، ابوبکر ۹۳۸
- محمد بن حسین آبی، ابومنصور ۹۳۸
- محمد بن حسین بن حسن رازی آبی ۹۳۸
- محمد بن حسین طبرکی رازی، ابومعین ۹۴۴
- محمد بن خطاب رازی، ابوعبدالله ۹۴۴
- محمد بن حماد طهرانی رازی، ابوعبدالله ۹۴۴
- محمد بن حمدان بن اسحاق بزّار رازی، ابوبکر ۹۴۵
- محمد بن حمدان بن سفیان رازی طرائقی، ابوعبدالله ۹۴۵
- محمد بن حمویة بن عبدالعزیز سويداوی رازی ۹۴۶
- محمد بن حمید بن حیان رازی، ابوعبدالله ۹۴۶
- محمد بن خالد حنظلی رازی، ابوعبدالله ۹۴۷
- محمد بن خالد رازی، ابوالعباس ۹۴۸
- محمد بن خالد بن یزید شیبانی قلووسی رازی، ابوبکر ۹۴۸
- محمد بن خالد رازی خراز، ابوهارون ۹۴۸
- محمد بن خلف رازی، ابوبکر ۹۴۸
- محمد بن داوود ازدی رازی، ابوبکر ۹۴۹
- محمد بن زکریای رازی، ابوبکر ۹۴۹

- ٩٥٢ محمد بن سعد بن محمد، مَشَاط رازی، ابوجعفر
- ٩٥٢ محمد بن سعید بن بلخ رازی
- ٩٥٢ محمد بن سعید بن سابق رازی، ابوعبدالله/ ابوسعید
- ٩٥٣ محمد بن سفیان کوفی
- ٩٥٣ محمد بن سنان رازی
- ٩٥٣ محمد بن سهل بَجَلی رازی
- ٩٥٣ محمد بن سیف رازی
- ٩٥٥ محمد بن سعد رازی کاتب
- ٩٥٥ محمد بن شعیب بن خَطَّاب رازی مؤدب
- ٩٥٥ محمد بن شکر الله ورامینی رازی
- ٩٥٥ محمد بن صادق بن باقر خلیلی رازی نجفی
- ٩٥٦ محمد بن صالح بن جعفر رازی، ابوالحسن
- ٩٥٦ محمد بن صالح وِزَّاق رازی، ابوجعفر
- ٩٥٦ محمد بن طلحة رازی، ابوعبدالله
- ٩٥٦ محمد بن عاصم رازی
- ٩٥٦ محمد بن عباس رازی، ابوجعفر
- ٩٥٦ محمد بن عبدالجبار عتبی رازی، ابونصر
- ٩٥٨ محمد بن عبدالرحمن بن شهر وراق رازی، ابوبکر
- ٩٥٨ محمد بن عبدالرحمن بن قَته، ابوجعفر ← ابن قبة رازی
- ٩٥٨ محمد بن عبدالرحمن هروی، ابوعبدالله
- ٩٥٨ محمد بن عبدالکریم بن احمد رازی وِزَّان، عماد الدین، ابوعبدالله
- ٩٥٩ محمد بن عبدالله بَجَلی رازی
- ٩٥٩ محمد بن عبدالله بن جورویه/ جروریه رازی، ابوبکر
- ٩٥٩ محمد بن عبدالله بن ابراهیم رازی، ابوالحسن
- ٩٥٩ محمد بن عبدالله بن ابی النجیب طهرانی رازی، ابوعبدالله
- ٩٥٩ محمد بن عبدالله بن بندار خفاف کرجی، ابوبکر

- محمد بن عبدالله بن جعفر بجلی رازی دمشقی، ابوالحسین ۹۶۱
- محمد بن عبدالله بن حسن رازی، ابوعبدالله ۹۶۱
- محمد بن عبدالله بن حسین رازی، ابوبکر ۹۶۱
- محمد بن عبدالله بن خالد رازی طویل، ابوبکر ۹۶۲
- محمد بن عبدالله بن شاذان رازی ۹۶۲
- محمد بن عبدالله بن عبدالعزیز بن شاذان رازی مذکر، ابوبکر ۹۶۲
- محمد بن عبدالله بن قاسم رازی حارثی، ابوالحسین ۹۶۲
- محمد بن عبدالله بن یزداد رازی، ابوبکر ۹۶۴
- محمد بن عبدالله ریس، ابوالفتح ۹۶۴
- محمد بن عبدالله نصرآبادی رازی، ابوعمر رازی ۹۶۴
- محمد بن عبدالواحد بن محمد بن زکریا بن یحیی رازی خزاعی، ابوحاتم ۹۶۴
- محمد بن عبدالوهاب بن عیسی سمان رازی، ابوالنجم ۹۶۵
- محمد بن عبدالوهاب بن مسلم بن اخی هلال رازی، ابوعبیدالله ۹۶۵
- محمد بن عبید الله رازی، ابوالحسن ۹۶۵
- محمد بن عثمان رازی ۹۶۵
- محمد بن عثمان صیدناتی رازی ۹۶۵
- محمد بن عزالدین یحیی رازی حسینی دیباجی، شرف الدین ۹۶۷
- محمد بن عطاء الله رازی هروی، برهان الدین ۹۶۷
- محمد بن عقیل کلینی ۹۶۷
- محمد بن علی بن ابی القاسم رازی ۹۶۸
- محمد بن علی بن بابویه، ابوجعفر ← صدوق، ابن بابویه ۹۶۸
- محمد بن علی بن حسین همدانی رازی، ابوالعلاء ۹۶۸
- محمد بن علی بن عمر جتبان رازی، ابومنصور ۹۶۸
- محمد بن علی کیا، ابوزید ← غضائری رازی ۹۶۹
- محمد بن علی رازی، نصیرالدین ۹۶۹
- محمد بن عماد بن عطیه رازی ۹۶۹

- محمد بن عمار بن حارث بن وازع رازی، ابوجعفر ۹۶۹
- محمد بن عمر بن حسین بن حسن تیمی بکری، ابوعبدالله ← فخرالدین رازی ۹۶۹
- محمد بن عمر بن هشام رازی، ابوبکر ۹۶۹
- محمد بن عمر عطار رازی، مهران ۹۷۰
- محمد بن عمران بن جنید دشتکی رازی، ابوالبشر ۹۷۱
- محمد بن عمرو بن عتبۀ رازی، ابوجعفر ۹۷۱
- محمد بن عمرو بن بکر زنجی، طلاس رازی، ابوغسان ۹۷۱
- محمد بن عمیر رازی، ابوبکر ۹۷۱
- محمد بن عیسی بن زیاد دامغانی رازی، ابوالحسین ۹۷۲
- محمد بن عیسی رازی تاجر، ابوحاتم ۹۷۲
- محمد بن عیسی سلمۀ رازی، ابوبکر ۹۷۲
- محمد بن عیسی بن محمد بن سعید وسقندی رازی، ابوحاتم ۹۷۲
- محمد بن عین الدولۀ بن عبدالله رومی رازی ۹۷۳
- محمد بن فضل بن موسی قسطنانی رازی، ابوبکر ۹۷۳
- محمد بن قازن بن عباس رازی، ابوبکر ۹۷۴
- محمد بن قدامۀ رازی ۹۷۴
- محمد بن قطب الدین راوندی، مدرسه ۹۷۴
- محمد بن قیس رازی، شمس الدین ۹۷۴
- محمد بن کثیر بن سهل رازی ۹۷۵
- محمد بن محمد ابراهیم رازی ۹۷۶
- محمد بن محمد بن عاصم کلینی ۹۷۶
- محمد بن محمد بابویی، ابوجعفر ← قطب الدین رازی ۹۷۶
- محمد بن محمود بن ابی زید رازی رصاصی، ابوعبدالله ۹۷۶
- محمد بن مرداس رازی قطان ۹۷۶
- محمد بن مسلم ابن ابی الفوارس رازی، منتجب الدین، ابوعبدالله/ ابوجعفر ۹۷۶
- محمد بن مسلم بن عثمان بن عبدالله رازی، ابوعبدالله ← ابن واره ۹۷۷

- محمد بن معلى بن عبدالكريم همدانى يامى كوفى ٩٧٧
- محمد بن مكران بن حمدان رازى، ابوجعفر ٩٧٧
- محمد بن مُقاتِل رازى حنفى، ابوبكر ٩٧٨
- محمد بن منده اصفهانى ٩٧٨
- محمد/احمد بن موسى بن معقل، ابوالعباس رازى ٩٧٩
- محمد بن موسى بن جعفر دورىستى رازى، ابوجعفر ٩٧٩
- محمد بن موسى بن نصر رازى، ابو عبدالله ٩٧٩
- محمد بن موسى بن بشير رازى ٩٧٩
- محمد بن مهران رازى، ابوجعفر ٩٧٩
- محمد بن مَهروِيَّة بن عباس رازى، ابوبكر ٩٨٠
- محمد بن ميكائيل بن سلجوق بن دقاق، ركن الدين و الدوله، ابوطالب ← طغرل اول ٩٨٠
- محمد بن وِزَّان ٩٨٠
- محمد بن هارون سرخسى ٩٨٠
- محمد بن هيثم تميمى رازى ٩٨١
- محمد بن يحيى احمري رازى، ابوجعفر ← داهر بن يحيى احمري رازى، ابوجعفر ٩٨١
- محمد بن يحيى بن حارث ٩٨١
- محمد بن يحيى بن زكريا رازى شافعى، ابوالحسن ٩٨٢
- محمد بن يزداد رازى ٩٨٢
- محمد بن يعقوب بن اسحاق كلينى رازى، ابوجعفر ← كلينى ٩٨٢
- محمد بن يعقوب بن عبدالحى رازى ٩٨٢
- محمد بن يوسف بن يعقوب رازى، ابوعمر ٩٨٣
- محمدتقى بن عبدالرحيم طهرانى رازى اصفهانى ٩٨٣
- محمدتقى بن محمدرضا رازى ٩٨٤
- محمدحسن رازى ٩٨٥
- محمدحسين بن شاه قاسم بن شمس الدين ← بهاءالدوله رازى ٩٨٥
- محمدحسين بن عبدالرحيم طهرانى رازى ٩٨٥

- محمد خراسانی، ابوجعفر ۹۸۵
- محمد سلیم رازی ۹۸۵
- محمدصادق بن محمدرضا رازی ۹۸۶
- محمدصادق رازی ۹۸۶
- محمدصادق رازی تبریزی ۹۸۶
- محمدطاهر رازی ۹۸۶
- محمدعلی بن شاه قلی رازی ۹۸۸
- محمدعلی مرتضوی ۹۸۸
- محمدعلی موسوی آلموتی (گرمارودی) ۹۸۸
- محمدقاسم بن محمدکاظم رازی تهرانی ۹۸۹
- محمدقاسم واعظ رازی ۹۸۹
- محمد قاضی ورامینی رازی ۹۸۹
- محمدقلی سلیم طهرانی رازی ۹۸۹
- محمدمسیح بن محمدصادق طبیب رازی ۹۸۹
- محمدمقیم خطیب رازی عبدالعظیمی ۹۸۹
- محمد مؤمن ← امین احمد رازی ۹۹۱
- محمد مؤمن بن محمد صالح رازی ۹۹۱
- محمد نوربخش خراسانی ۹۹۱
- محمدیه ۹۹۲
- محمودآباد ۹۹۳
- محمود بن امیرک، نصره الدین رازی ۹۹۳
- محمود بن حسن بن خلیل رازی ۹۹۳
- محمود بن زین الدین محمد بن قاضی عبدالواحد رازی ۹۹۴
- محمود بن علی بن حسن حمصی رازی، سدیدالدین ۹۹۴
- محمود مزدقانی رازی ۹۹۵
- محیط طباطبایی، مقبره ۹۹۷

- ۹۹۷ مخلص بن مالك بن جابر رازی، ابوجعفر
- ۹۹۷ مخلص بن موسی رازی، ابوالقاسم
- ۹۹۸ مدی ← تاریخ ری
- ۹۹۸ مرتضی بن داعی بن قاسم حسنی رازی، ابوتراب
- ۹۹۸ مرتضی گرد، تپه
- ۹۹۹ مرداوید زیاری / مرداواج / مرداوید
- ۱۰۰۰ مرشد ترابی
- ۱۰۰۱ مرقد امام خمینی (ره)
- ۱۰۰۸ مرکز ری شناسی
- ۱۰۰۸ مرندی، ابوالحسن
- ۱۰۰۹ مساجد شهر ری
- ۱۰۱۱ مستی رازی
- ۱۰۱۱ مسجد صغرل ← جامع طغرل
- ۱۰۱۱ مسجد مهمان کش ← هادی، امامزاده؛ ماشاء الله، مسجد
- ۱۰۱۱ مسعود بن عبدالعزیز بن سماک رازی، ابوثابت
- ۱۰۱۱ مسعود رازی
- ۱۰۱۳ مسعود رازی قاضی
- ۱۰۱۳ مسکویه رازی، ابوعلی ← ابن مسکویه
- ۱۰۱۳ مسلم بن خالد رازی
- ۱۰۱۳ مسلمة رازی، ابو عبدالله
- ۱۰۱۳ مسیح بن محمد سعید رازی طهرانی
- ۱۰۱۴ مسیحی رازی
- ۱۰۱۴ مشکوی
- ۱۰۱۴ مشهد الشجره ← مسجد شجره
- ۱۰۱۴ مشهد امیرالمؤمنین
- ۱۰۱۴ مصلا ری

- مصنفک رازی ← علی بن محمود بن محمد شاهرودی بسطامی هروی رازی ۱۰۱۶
- مصوغه بن عاصم رازی ۱۰۱۶
- مضرس بن عبدالله ۱۰۱۶
- مظفر بن صالح رازی مدیر، ابوالفتح ۱۰۱۶
- مظفریه ۱۰۱۶
- معاویه بن بغیل عجلی رازی ۱۰۱۶
- معروف بن محمد بن زیاد بن معروف، ابومحمد ۱۰۱۷
- معلی بن خالد رازی ۱۰۱۸
- معلی بن منصور رازی، ابویعلی ۱۰۱۸
- معمورین ۱۰۱۹
- معینی، سید حسن ۱۰۱۹
- معینی ها، خانه ۱۰۱۹
- مفید رازی، ابوالوفاء ۱۰۲۰
- مفید نیشابوری ← عبدالرحمن بن احمد بن حسین نیشابوری خزاعی رازی، ابومحمد ۱۰۲۱
- مقاتل بن سلیمان بن زید رازی خراسانی بلخی، ابوالحسن ۱۰۲۱
- مقاتل بن محمد ناقد رازی ۱۰۲۱
- مقام مکتفی ۱۰۲۱
- مقیم آباد ۱۰۲۲
- مکتب الهادی (ع) ۱۰۲۲
- ملک، امامزاده ۱۰۲۲
- ملکشاه غازی لواسانی رازی ۱۰۲۳
- منتجب الدین حسنی ← مجتبی بن داعی بن قاسم حسنی رازی، ابوحرب ۱۰۲۳
- منتجب الدین بابویی، ابوالحسن ۱۰۲۴
- منجیک بن محمد رازی ← ابوالمفاخر رازی ۱۰۲۶
- منصورآباد شجاع السلطنه ۱۰۲۶
- منصور بن حسین آبی، ابوسعد ۱۰۲۷

- ۱۰۲۸ ----- منصور بن عباس رازی، ابوالحسین
- ۱۰۲۸ ----- منصور بن علی، ابومحمد ← منطقی رازی
- ۱۰۲۸ ----- منصور بن محمد بن عیینه رازی، ابوالسری
- ۱۰۲۸ ----- منصوریه/ منگل، محله
- ۱۰۲۹ ----- منطقی رازی
- ۱۰۳۰ ----- منور رازی
- ۱۰۳۰ ----- مؤذنی، جواد
- ۱۰۳۲ ----- موسوی، سید محمد
- ۱۰۳۳ ----- موسی آباد
- ۱۰۳۳ ----- موسی الهادی
- ۱۰۳۳ ----- موسی بن ابی الحسن رازی
- ۱۰۳۳ ----- موسی بن اسحاق خطمی قاضی
- ۱۰۳۴ ----- موسی بن سهل رازی
- ۱۰۳۵ ----- موسی بن مبارک رازی
- ۱۰۳۵ ----- موسی بن محمد رازی
- ۱۰۳۵ ----- موسی بن نصیر رازی، ابوسهل
- ۱۰۳۵ ----- موسی جوکار
- ۱۰۳۵ ----- مهدی آباد
- ۱۰۳۷ ----- مهدی آباد
- ۱۰۳۷ ----- مهدی بن میرزا غیاث الدین رازی
- ۱۰۳۷ ----- مهران
- ۱۰۳۸ ----- مهران بن ابی عمر عطار رازی، ابوعبدالله
- ۱۰۳۸ ----- مهرقان
- ۱۰۳۸ ----- میر حیدر رازی
- ۱۰۳۸ ----- میر عبدالصمد رازی
- ۱۰۳۹ ----- ن

- ۱۰۳۹ ----- ناصر بن مهدی علوی رازی، نصیرالدین
- ۱۰۳۹ ----- ناهک/ ناهق
- ۱۰۴۰ ----- نبی تهرانی (غبار رازی)
- ۱۰۴۰ ----- نجفی رستگار، کاظم
- ۱۰۴۰ ----- نجم آباد
- ۱۰۴۱ ----- نجم الدین دایه رازی، ابوبکر
- ۱۰۴۲ ----- نجیب رازی ← سعد بن ابی طالب بن عیسی رازی، معین الدین، ابوالمکارم
- ۱۰۴۲ ----- نخاس رازی
- ۱۰۴۳ ----- نرمه/ رسته نرمه
- ۱۰۴۴ ----- نصرآباد
- ۱۰۴۵ ----- نصرآباد ← در رشقان
- ۱۰۴۵ ----- نصر بن ابی ناصر رازی
- ۱۰۴۵ ----- نصر بن عبدالعزیز
- ۱۰۴۵ ----- نصر بن مهدی بن نصر بن مهدی، ابوالفتح ونکی رازی
- ۱۰۴۵ ----- نصره الدین، ابوبکر ← پهلوان محمد
- ۱۰۴۵ ----- نصیب رازی
- ۱۰۴۵ ----- نصیر بن ابی نصیر رازی بغدادی، ابومنذر
- ۱۰۴۷ ----- نظام الدین ساوجی
- ۱۰۴۷ ----- نظام رازی
- ۱۰۴۷ ----- نظرآباد
- ۱۰۴۷ ----- نعیم بن مقرن
- ۱۰۴۸ ----- نعیم بن میسره رازی، ابوعمر و
- ۱۰۴۹ ----- نفرآباد، تکیه
- ۱۰۵۰ ----- نفرآباد، محله
- ۱۰۵۰ ----- نقاره خانه
- ۱۰۵۲ ----- نقاره خانه، کوه

۱۰۵۲ نماز جمعه شهر ری

۱۰۵۴ نوح بن انس رازی

۱۰۵۴ نور الله رازی

۱۰۵۴ نهر موسی ← گیلانی / جیلانی

۱۰۵۴ نیروگاه گازی ری

۱۰۵۴ نیستی رازی

۱۰۵۶ و

۱۰۵۶ واریان

۱۰۵۶ ورزنین

۱۰۵۷ وزان

۱۰۵۷ وزانیان

۱۰۵۷ وسفنارد / وصفنارد

۱۰۵۸ وسقند

۱۰۵۸ وسقندی رازی، ابوالقاسم

۱۰۵۸ وفائی رازی

۱۰۵۸ ولی آباد

۱۰۵۹ ولید بن ابان ضیبی رازی، ابوالحسن

۱۰۵۹ ولی عصر، فرهنگسرا

۱۰۵۹ وهب بن ابراهیم رازی

۱۰۵۹ وهرنداران / وهراندازان / وهرندازان

۱۰۶۰ ه

۱۰۶۰ هاجر خاتون، امامزاده

۱۰۶۱ هادی، امامزاده

۱۰۶۳ هارون الرشید، ابوجعفر

۱۰۶۵ هاشم آباد، محله

۱۰۶۵ هیئة الله بن حسن بن منصور طبری رازی، ابوالقاسم

- هدایت الله رازی ۱۰۶۶
- هدایتی، میر سید احمد ۱۰۶۶
- هسنجان ۱۰۶۷
- هشام بن عبدالله / عبیدالله رازی مازنی ۱۰۶۷
- هشام بن مثنی رازی ۱۰۶۸
- هلاکو، مسجد ۱۰۶۸
- هوسنج / هوشنگ، مزرعه ۱۰۶۸
- هوهوخوانی ← گل دسته خوانی ۱۰۶۸
- هیثم بن یمان رازی، ابوبشر ۱۰۶۸
- ی ۱۰۷۰
- یار حسین ← حسین، امامزاده پاکدشت ۱۰۷۰
- یحیی بن ابی بکر، ضریر رازی ۱۰۷۰
- یحیی بن ابی [علاء رازی، ابوجعفر ۱۰۷۰
- یحیی بن احمد بن علی صائغ، ابوسعید ۱۰۷۰
- یحیی بن حسن حسنی رازی، ابوالحسین ۱۰۷۰
- یحیی بن حسین بن زید جرجانی ۱۰۷۱
- یحیی بن ضریر بن یسار بجلي رازی، ابوزکریا ۱۰۷۱
- یحیی بن محمد ابوبشر بصری رازی، ابوزکریا ۱۰۷۲
- یحیی بن محمد بن سدید رازی ۱۰۷۲
- یحیی بن محمد بن علی بن مطهر رازی، عزالدین ۱۰۷۲
- یحیی بن معاذ رازی، ابوزکریا ۱۰۷۳
- یحیی بن معلی بن منصور رازی، ابوزکریا ۱۰۷۴
- یحیی بن مغیره رازی ۱۰۷۴
- یزید بن ابی یزید قطان، ابوخالد کوفی ۱۰۷۴
- یزید بن حجب / حجبیه بن عامر بن تیم الله بن ثعلبه بن عکابه ۱۰۷۴
- یزید بن عبدالعزیز رازی طلاس ۱۰۷۵

- ۱۰۷۵ ----- یعقوب، امامزاده _ عباس آباد علاقبنده
- ۱۰۷۷ ----- یعقوب بن اسحاق کلینی، بقعه
- ۱۰۷۸ ----- یعقوب بن اسحاق کلینی رازی
- ۱۰۷۸ ----- یعقوب بن محمد رازی، ابویوسف
- ۱۰۷۸ ----- یوسف بن حسین بن علی رازی، ابویعقوب
- ۱۰۷۹ ----- یوسف بن عاصم رازی، ابویعقوب
- ۱۰۷۹ ----- یوسف بن محمود بن محمد طهرانی رازی، عزالدین/ جمال الدین
- ۱۰۷۹ ----- یوسف بن موسی تستری
- ۱۰۷۹ ----- یونس آباد
- ۱۰۷۹ ----- یونس بن حماد رازی
- ۱۰۷۹ ----- نوروپوس ← تاریخ ری
- ۱۰۸۱ ----- مشاهیر مدفون در حرم مطهر حضرت عبدالعظیم علیه السلام و شهری
- ۱۰۸۱ ----- اشاره
- ۱۰۸۳ ----- آشتیانی، احمد
- ۱۰۸۳ ----- آشتیانی، اسماعیل
- ۱۰۸۴ ----- آشتیانی، محمدباقر
- ۱۰۸۵ ----- آشتیانی، محمدصادق
- ۱۰۸۵ ----- آشتیانی، میرزا جعفر
- ۱۰۸۵ ----- آشتیانی، میرزا مصطفی
- ۱۰۸۶ ----- آشتیانی، هدایت الله
- ۱۰۸۶ ----- آل احمد، جلال
- ۱۰۸۷ ----- ابطحی، سید رضا
- ۱۰۸۸ ----- ابن جنید اسکافی
- ۱۰۸۸ ----- احمدخان، سرتیب
- ۱۰۸۸ ----- اخگر لاریجانی، احمد
- ۱۰۹۰ ----- ادیب الممالک فراهانی، محمدصادق

- ۱۰۹۱ ادیب پیشاوری
- ۱۰۹۲ آرائی، تقی
- ۱۰۹۳ اردلان، امان الله
- ۱۰۹۵ اسفندیاری، حسن
- ۱۰۹۵ اسلامی، هادی
- ۱۰۹۶ اشتری، احمد
- ۱۰۹۶ اشتری، علی
- ۱۰۹۷ اشکوری گیلانی، هاشم
- ۱۰۹۷ اصطهباناتی، احمد
- ۱۰۹۸ اصفهانی، غلام رضا
- ۱۰۹۸ اعتضادالسلطنه، علی قلی
- ۱۰۹۹ اعتمادی، سید احمد
- ۱۰۹۹ افسر، محمدهاشم میرزا
- ۱۱۰۰ اقبال آشتیانی، عباس
- ۱۱۰۰ اکبر، فتح الله خان
- ۱۱۰۱ امام شوشتری، سید محمدعلی
- ۱۱۰۲ امامی کاشانی، ابوتراب
- ۱۱۰۳ امیر اعلم، دکتر امیرخان
- ۱۱۰۳ امیرفضلی، حسین
- ۱۱۰۴ امیری فیروزکوهی، سید کریم
- ۱۱۰۵ انجوی شیرازی، سید ابوالقاسم
- ۱۱۰۵ انواری، محمدباقر محی الدین
- ۱۱۰۶ باغچه بان، جبار
- ۱۱۰۷ بامداد خراسانی، محمدعلی
- ۱۱۰۷ بامداد، مهدی
- ۱۱۰۸ بَدر، احمدخان ← نصیرالدوله بَدر

- ۱۱۰۸ ----- برغانی، مرتضی
- ۱۱۰۸ ----- برکثلی، مهدی
- ۱۱۰۹ ----- بزرگ نیا، مصطفی
- ۱۱۰۹ ----- بساطی سمرقندی، سراج الدین
- ۱۱۰۹ ----- بُشرویہ ای، علی
- ۱۱۱۰ ----- بُغایری، عبدالرزاق
- ۱۱۱۰ ----- بوذری، ابراهیم
- ۱۱۱۱ ----- بہرام میرزا، معزالدولہ
- ۱۱۱۲ ----- بہزاد، حسین
- ۱۱۱۳ ----- پابندہ، ابوالقاسم
- ۱۱۱۴ ----- پهلوان رزّاز
- ۱۱۱۶ ----- پهلوی، رضا
- ۱۱۱۹ ----- پیرزادہ، محمدعلی
- ۱۱۱۹ ----- پیشرفت، ہادی
- ۱۱۲۰ ----- تحریری، محمود
- ۱۱۲۰ ----- تختی، غلام رضا
- ۱۱۲۱ ----- ترقی جاہ، محمدعلی
- ۱۱۲۲ ----- تفرشی، سید علی اکبر
- ۱۱۲۲ ----- تقوی دامغانی، سید باقر
- ۱۱۲۲ ----- تنکابنی، محمدحسین
- ۱۱۲۳ ----- تنکابنی، محمدطاهر
- ۱۱۲۴ ----- تهرانی، عبدالعلی
- ۱۱۲۴ ----- تهرانی، مجتبی
- ۱۱۲۵ ----- تهرانی دعانویس، سید عزیزاللہ
- ۱۱۲۵ ----- تهرانی کلانتری، ابوالقاسم
- ۱۱۲۶ ----- تیرافکن، صادق

- ۱۱۲۶----- تیمورتاش، عبدالحسین
- ۱۱۲۸----- ثَقَفی، خلیل خان
- ۱۱۲۹----- ثَقَفی، محمد
- ۱۱۳۰----- جزایری، سید مرتضی
- ۱۱۳۱----- جزایری شوشتری، سید صدرالدین
- ۱۱۳۱----- جزایری شوشتری نجفی، احمد بن جعفر
- ۱۱۳۱----- جلوه، میرزا ابوالحسن
- ۱۱۳۳----- جم، محمود
- ۱۱۳۳----- جندقی، حبیب الله
- ۱۱۳۴----- چهل ستونی (سعید تهرانی)، عبدالله
- ۱۱۳۴----- حائری مفتر، سید علی
- ۱۱۳۴----- حاج رضایی، طیب
- ۱۱۳۵----- حسینی اصفهانی، سید علی
- ۱۱۳۵----- حق شناس، عبدالکریم
- ۱۱۳۶----- حکمت، علی اصغر
- ۱۱۳۷----- حکمت، علینقی
- ۱۱۳۸----- حکیم الهی لواسانی، محمدجعفر
- ۱۱۳۸----- حکیم الهی لواسانی، میرزا شمس الدین
- ۱۱۳۹----- حکیمی، ابراهیم
- ۱۱۳۹----- حکیمی، محمدرضا
- ۱۱۴۰----- حلبی، محمود
- ۱۱۴۰----- حیدرقلی پریشان
- ۱۱۴۱----- خاتمی بروجردی، محمدرضا
- ۱۱۴۱----- خالدی، مهدی
- ۱۱۴۲----- خانعلی، ابوالحسن
- ۱۱۴۳----- خجندی، ابوالمظفر

- ۱۱۴۳----- خرقانی موسوی، سید اسدالله
- ۱۱۴۴----- خسروشاهی، سید ابراهیم
- ۱۱۴۴----- خسروی کرمانشاهی، محمدباقر میرزا
- ۱۱۴۵----- خلخال، سید صالح
- ۱۱۴۵----- خوشدل تهرانی، علی اکبر
- ۱۱۴۶----- خوشوقت، عزیز
- ۱۱۴۶----- خوبی، میرزا حبیب الله
- ۱۱۴۷----- خیابانی، شیخ محمد
- ۱۱۴۸----- دادپی، مهدی
- ۱۱۴۸----- دبستانی، موسی
- ۱۱۴۹----- درخشانی، علی اکبر
- ۱۱۴۹----- درّی، سید جلال الدین
- ۱۱۵۰----- دهخدا، علی اکبر
- ۱۱۵۱----- دین پرور دربندی، سید جعفر
- ۱۱۵۱----- رازی، عبدالله
- ۱۱۵۱----- رزم آرا، حاجعلی
- ۱۱۵۳----- رشتی، میرزا کریم خان
- ۱۱۵۴----- رضایی، اسماعیل
- ۱۱۵۴----- رفعت سمنانی
- ۱۱۵۵----- رفیع بامداد، میرزا محمد
- ۱۱۵۵----- رقای، حیدرعلی
- ۱۱۵۵----- رهنما، غلام حسین
- ۱۱۵۶----- ریاضی یزدی، سید محمدعلی
- ۱۱۵۶----- زاهد تهرانی، محمدحسین
- ۱۱۵۷----- زاهدی، فضل الله
- ۱۱۵۸----- سادات ناصری، سید حسن

- ۱۱۵۹ سامی، کاظم
- ۱۱۵۹ سبزواری، عمادالدین احمد
- ۱۱۶۰ ستارخان
- ۱۱۶۱ سجابی، یدالله
- ۱۱۶۳ سراج، رضا
- ۱۱۶۳ سراج الملک، رضا قلی خان
- ۱۱۶۴ سرمد، سید صادق
- ۱۱۶۴ سعدالدوله، جواد
- ۱۱۶۵ سلم بن قتیبة باهلی بصری، ابوقتیبه
- ۱۱۶۵ سمیعی، حسین
- ۱۱۶۶ سه دهی / سدهی، سید جواد
- ۱۱۶۶ سدهی / سه دهی، سید محمدعلی
- ۱۱۶۶ سهیلی، علی
- ۱۱۶۷ سیاح، احمد
- ۱۱۶۷ سیاح، فاطمه
- ۱۱۶۸ سینکی، میرزا محمد خان مجدالملک
- ۱۱۶۹ شاه آبادی، محمدعلی
- ۱۱۷۰ شبستری، سید مرتضی
- ۱۱۷۱ شریعت رضوی، مهدی (آذر)
- ۱۱۷۱ شریعتمداری، سید صادق
- ۱۱۷۱ شریعتمدار، محمود
- ۱۱۷۲ شریعتمداری، قوام الدین
- ۱۱۷۲ شریعتمداری، محمدحسن
- ۱۱۷۲ شعرائی / شعرائی، میرزا ابوالحسن
- ۱۱۷۳ شمشیری، محمدحسن
- ۱۱۷۴ شهنازی، علی اکبر

- ۱۱۷۴ - شهیدی، دکتر سیدجعفر
- ۱۱۷۵ - شهیدی قزوینی، ابوتراب
- ۱۱۷۶ - شیخ رئیس قاجار، ابوالحسن
- ۱۱۷۷ - شیبانی، محمد بن حسن، ابوعبدالله
- ۱۱۷۸ - شیخ خزعل
- ۱۱۷۹ - شیرازی، سید جعفر
- ۱۱۷۹ - صابر همدانی، اسدالله
- ۱۱۸۰ - صادقی، علی اکبر
- ۱۱۸۰ - صادقی آشتیانی، فضل الله
- ۱۱۸۱ - صبا، محمودخان
- ۱۱۸۱ - صدیقی نوری، غلامحسین
- ۱۱۸۲ - صفا / پیرصفا، رضا قلی خان
- ۱۱۸۲ - صفریان، محمدعلی
- ۱۱۸۳ - ضرغامی، عزیزالله
- ۱۱۸۳ - طالقانی، محمدتقی
- ۱۱۸۳ - طالقانی، میرزا مسیح
- ۱۱۸۴ - طاووس العرفاء
- ۱۱۸۴ - طباطبایی، سید ضیاءالدین
- ۱۱۸۵ - طباطبایی، سید محمد
- ۱۱۸۶ - طباطبایی، سید محمدصادق
- ۱۱۸۶ - طباطبایی سنگلجی، میر سید احمد
- ۱۱۸۶ - طباطبایی سنگلجی، سید جعفر
- ۱۱۸۷ - طباطبایی سنگلجی، سید محمدرضا
- ۱۱۸۷ - طباطبایی سنگلجی، سید محمدصادق
- ۱۱۸۷ - طباطبایی، سید ابوالقاسم
- ۱۱۸۷ - طُغزل بیک

- ١١٨٨ طوطى همدانى
- ١١٨٩ عباس ميرزا مُلك آرا
- ١١٩٠ عبدالله خان
- ١١٩٠ عبرت نائينى
- ١١٩٠ عدل، سيد مصطفى
- ١١٩١ عراقى، حبيب الله
- ١١٩٢ عصار، سيد ابوالقاسم
- ١١٩٢ عصار لواسانى، سيد محمد كاظم
- ١١٩٣ على بن ليث صفار
- ١١٩٣ عمادالكتاب سيفى قزوينى، محمد حسين
- ١١٩٤ علوى تهرانى، سيد محمدرضا
- ١١٩٤ على آبادى، عبدالحسين
- ١١٩٥ غفارى، ابوالحسن
- ١١٩٦ غفارى صفت، على اكبر
- ١١٩٧ فاضل گروسى، محمد
- ١١٩٧ فاضل لاريجانى، جواد
- ١١٩٨ فاطمى، سيد حسين
- ١٢٠٠ فخرالاسلام ارومى، محمد صادق
- ١٢٠٠ فخرالدوله، اشرف الملوك
- ١٢٠١ فخر عظمى ارغون
- ١٢٠١ فرزنان، محمد
- ١٢٠٢ فرمانفرما، عبدالحسين ميرزا
- ١٢٠٣ فروزانفر، بديع الزمان
- ١٢٠٤ فروغى، محسن
- ١٢٠٥ فروغى، محمد حسين ذكاء الملك اول
- ١٢٠٥ فروغى، محمد على

- ۱۲۰۶ - فرهنگ اورنگ شیرازی، محمود
- ۱۲۰۷ - فصیح الزمان شیرازی، سید محمد
- ۱۲۰۷ - فلسفی، محمدتقی
- ۱۲۰۷ - فلسفی، نصرالله
- ۱۲۰۸ - فومنی حائری، جواد
- ۱۲۰۹ - قآنی
- ۱۲۱۰ - قائم مقام فراهانی، سید ابوالقاسم
- ۱۲۱۱ - قاسم زاده، قاسم
- ۱۲۱۱ - قریب گرکانی، محمدحسین
- ۱۲۱۱ - قریب گرکانی، عبدالعظیم
- ۱۲۱۲ - قزوینی، محمد
- ۱۲۱۳ - قمشه ای، آقا محمدرضا
- ۱۲۱۳ - قندچی، احمد
- ۱۲۱۳ - کاتب السلطان شیرازی، محمدحسین
- ۱۲۱۴ - کاشانی، سید ابوالقاسم
- ۱۲۱۵ - کرمانشاهی تهرانی، محمدخان
- ۱۲۱۵ - کسائی
- ۱۲۱۶ - کفایی نجفی خراسانی، محمد
- ۱۲۱۷ - کلانتری تهرانی، ابوالفضل
- ۱۲۱۸ - کمال، رضا
- ۱۲۱۸ - کمال، محمدتقی
- ۱۲۱۹ - کنی، ملا علی
- ۱۲۱۹ - کوهی کرمانی، حسین
- ۱۲۲۰ - گرجی، ابوالقاسم
- ۱۲۲۲ - لرزاده، حسین
- ۱۲۲۲ - لسانی نائیج، ابوالفضل

- ۱۲۲۳ لنکرانی، حسین
- ۱۲۲۴ لواسانی، ملا شکرالله
- ۱۲۲۵ لواسانی، سید عبدالکریم
- ۱۲۲۵ مازندرانی حائری، عبدالله
- ۱۲۲۵ مؤذن زاده اردبیلی، رحیم
- ۱۲۲۶ متین دفتری، احمد
- ۱۲۲۸ مجدالملک، تقی خان
- ۱۲۲۹ محدث ارموی، سید جلال الدین
- ۱۲۳۰ محلاتی، ذبیح الله
- ۱۲۳۰ محمدطاهر میرزا
- ۱۲۳۱ محمود محمود
- ۱۲۳۱ محیط طباطبایی، سید محمد
- ۱۲۳۲ مختاری، رکن الدین
- ۱۲۳۳ مدرس زُنوزی، آقاعلی
- ۱۲۳۳ مدرسی یزدی، سید محمود
- ۱۲۳۳ مرآت، اسماعیل
- ۱۲۳۴ مرداواج/ مرداویژ/ مرداویج زیاری
- ۱۲۳۵ مرشد چلوبی
- ۱۲۳۵ مَرُوستی ندامانی، سید یحیی
- ۱۲۳۶ مستوفی صدرالممالک، محمدعلی
- ۱۲۳۶ مسعودی، عباس
- ۱۲۳۷ مشکان طیبسی، حسن
- ۱۲۳۷ ممتاز الملک، مرتضی خان
- ۱۲۳۸ منجم باشی، عبدالباقی
- ۱۲۳۸ منصور، حسنعلی
- ۱۲۳۹ موبد بیدگلی، عبدالعلی

- ۱۲۳۹ ----- موسوی دُرچہ ای، سید حسین
- ۱۲۴۰ ----- موسوی مدنی کرمانی، سید جواد
- ۱۲۴۰ ----- موسوی ملایری، ابوالقاسم
- ۱۲۴۱ ----- مہدوی کنی، محمدرضا
- ۱۲۴۲ ----- میرعماد غلام شاہی میر فندرسکی
- ۱۲۴۲ ----- میرزادہ عشقی
- ۱۲۴۳ ----- مین باشیان، غلامحسین
- ۱۲۴۳ ----- ناصرالملک ہمدانی، ابوالقاسم قرہ کُزلو
- ۱۲۴۵ ----- ناظرزادہ کرمانی، احمد
- ۱۲۴۶ ----- ناہید شیرازی، ابراہیم
- ۱۲۴۶ ----- ناہید ہمدانی
- ۱۲۴۶ ----- نجفی میرلوحی، سید علی
- ۱۲۴۶ ----- نجم الدولہ/ نجم الملک اصفہانی
- ۱۲۴۷ ----- نسیم شمال
- ۱۲۴۷ ----- نصر، سید علی
- ۱۲۴۸ ----- نصر، ولی اللہ
- ۱۲۴۹ ----- نصیرالدولہ بَدِر، احمدخان
- ۱۲۴۹ ----- نصیری، لطفعلی
- ۱۲۵۰ ----- نظام الدین مشارالدولہ
- ۱۲۵۰ ----- نظام السلطنہ مافی، حسینقلی خان
- ۱۲۵۰ ----- نظام مافی، رضاقلی
- ۱۲۵۲ ----- نظام مافی، محمدعلی
- ۱۲۵۲ ----- نظام وفا
- ۱۲۵۳ ----- نظریاک کجوری، میرزا یداللہ
- ۱۲۵۴ ----- تقیب الاشراف تبریزی، یوسف
- ۱۲۵۴ ----- نکوگویان، رجبعلی

- نگارنده، عبدالعلی ۱۲۵۵
- نواب اصفهانی، محمدباقر ۱۲۵۵
- نوبرانی، علی ۱۲۵۶
- نوری، عبدالنبی ۱۲۵۶
- نیرزاده نوری، حسن ۱۲۵۷
- واعظ همدانی، محمدرضا ۱۲۵۷
- وحدت کرمانشاهی ۱۲۵۸
- وحید دستگردی، حسن ۱۲۵۸
- وکیل، سید هاشم ۱۲۵۹
- هاشم، محمد ۱۲۶۰
- هزارجریبی مازندرانی، محمد ۱۲۶۰
- هژیر، عبدالحسین ۱۲۶۰
- همایون، محمد ۱۲۶۱
- هیئت، علی ۱۲۶۱
- یمینی شریف، عباس ۱۲۶۲
- کتابشناسی تاریخی حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) و شهر ری ۱۲۶۳
- اشاره ۱۲۶۳
- الف. کتاب های مستقل کهن و مرجع، به ترتیب تاریخ تألیف ۱۲۶۵
- ب. کتاب های مستقل معاصر ۱۲۸۱
- ج: کتاب های مشتمل ۱۲۹۰
- نقشه ها ۱۳۱۱
- کتابنامه دانشنامه ری ۱۳۱۹
- فهرست مدخل های جلد ۲ ۱۳۹۹
- مشاهیر مدفون در حرم عبدالعظیم (ع) و شهر ری ۱۴۳۷
- مقدمه ۱۴۵۳
- اشاره ۱۴۵۳

١٤٥٤	اسلوب تدوين الموسوعة
١٤٥٤	١. تعريف
١٤٥٤	٢. الأهداف
١٤٥٤	٣. المجال الموضوعى
١٤٥٧	٤. منهج إعداد وتدوين المقالات والبحوث
١٤٥٧	٥. عناوين المداخل
١٤٥٩	٦. طريقة ذكر المصادر
١٤٥٩	٧. ملاحظات مهمة
١٤٦٠	درباره مركز

سرشناسه: محمدی ری شهری، محمد، 1325-1401.

Mohammadi Reyshahri, Mohammad, 1946-2022.

عنوان و نام پدیدآور: دانشنامه ری / زیر نظر محمد محمدی ری شهری؛ به اهتمام مهدی مهریزی، رضا بابایی، محمد قنبری؛ تهیه کننده مرکز همایش های علمی و پژوهش های آزاد دارالحدیث؛ [برای] آستان مقدس حضرت عبدالعظیم حسنی علیه السلام.

مشخصات نشر: قم: موسسه علمی فرهنگی دارالحدیث، سازمان چاپ و نشر، 1398.

مشخصات ظاهری: 2 ج.؛ 22×29 س م.

شابک: 400000 ریال: دوره: 9-996-493-964-978؛ ج. 1: 6-997-493-964-978؛ ج. 2: 3-998-493-964-978

وضعیت فهرست نویسی: فاپا

یادداشت: ج. 2 (چاپ اول: 1398).

موضوع: ری -- دایره المعارف ها

Rey (Iran) -- Encyclopedias

شناسه افزوده: مهریزی، مهدی، 1341 -، گردآورنده

شناسه افزوده: Mahrizi, Mahdi

شناسه افزوده: بابایی، رضا، 1353 -، گردآورنده

شناسه افزوده: قنبری، محمد، 1350 -، گردآورنده

شناسه افزوده: موسسه علمی فرهنگی دارالحدیث. مرکز همایش های علمی و پژوهش های آزاد

شناسه افزوده: آستان حضرت عبدالعظیم (ع)

شناسه افزوده: موسسه علمی فرهنگی دارالحدیث. سازمان چاپ و نشر

رده بندی کنگره: DSR2089 / 2 م 3 1397

ص: 1

جلد 1

آ

آب انبار آراد

محلی برای ذخیره آب، بازمانده از دوره قاجار، واقع در روستای آراد، در منطقه حسن آباد فشافویه. روستای آراد در ده کیلومتری جنوب خاوری حسن آباد واقع شده و حدود 26 خانوار در آن سکونت دارند.

آب انبار آراد، دو بادگیر و یک گنبد خشتی دارد و در بالای گنبد، نورگیری فانوسی شکل و مشبك نصب شده است. شکل گنبد، کله قندی است و ارتفاع آن به ده متر می رسد. مدخل آجری آب انبار با طاق خوابیده، در ضلع جنوبی است و دهانه آن با پله های آجری به پاشیر می رسد که در عمق دوازده متری قرار دارد. بادگیرها، شمالی - جنوبی است و از مقطع مربع شکل بالا آمده اند و هوای خنک را از چهار جهت به انبار آب منتقل می کنند. روزنه های بادگیر به گونه ای طراحی شده اند که دهانه قیفی آنها در انتها تنگ می شود و با توجه به قوس بالای روزنه، هوا از طریق فضای خالی بدنه به طور مستقیم به داخل انبار انتقال می یابد. سازمان میراث فرهنگی شهر ری، این گنبد را در سال 1381 سنگ فرش و مرمت کرد. در مرمت دوم به سال 1390، فضای پیرامون آن نیز آزاد شد.

منابع: نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن 1385؛ روزنامه ایران، ش 4489، پنج شنبه 2/9/1389.

آبه غار

مزرعه، روستا، مشهور به ده خیر. در دهستان قلعه نو قرار دارد و اکنون به شهر ری متصل است. تپه میل، از آثار دوره ساسانی، در جنوب آن واقع است. دو دانگ مزرعه آبه غار را سید شرف الدین حسین، متولی آستان در عصر سلجوقی وقف آستان کرده و تولید آن را به اولاد ذکور خود سپرده است. نام این مزرعه

ص: 1

به همین صورت در فرمانی از شاه طهماسب دربارهٔ موقوفه‌های آستان‌العظیم حسنی (ع)، به سال 961 ق. آمده است. این مزرعه و روستا، هنوز آباد و حاصل خیز است. بر اساس سرشماری مرکز آمار ایران در سال 1385، جمعیت روستا 2542 نفر در 645 خانوار بوده است.

منابع: ری باستان، ج 3، ص 531 و 487؛ آستانه ری، ص 32؛ آستان مقدس حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) در گذشته و حال، ص 211؛ لغت نامه دهخدا، ذیل ده خیر؛ نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن 1385.

آپامه آ (Apamea/ āpāme)

قلعهٔ باستانی. این قلعه را سلوکوس نیکاتور (Selucos Nicator)، سردار یونانی اسکندر و سرسلسلهٔ پادشاهان سلوکی، به نام همسر ایرانی خود (آپامه آ) در حوالی ری بنا کرد. آپامه آ، دختر سردار ایرانی، شپی تارمن بود. سلوکوس، پس از غلبه بر آنتیگون، لقب نیکاتور، به معنی فاتح، را برای خود برگزید و در سال 312 قبل از میلاد در بابل بر تخت نشست. سال جلوس او، مبدأ تاریخ سلوکی یا تاریخ اسکندری است.

منبع: ری باستان، ج 3، ص 477.

آتشکدهٔ بهرام 8592 تپه میل

آتشکدهٔ ری 8592 تپه میل

آخُر رستم

از محلات یا شهرک‌های مهم در حومهٔ ری قدیم که اکنون اثری از آن نیست. به گزارش سلجوقنامه، «سلطان [مسعود بن محمد] از نبط کوچ کرد و به ری رفت، و به آخُر رستم فرود آمد.» در راحة الصدور نیز آمده است: «سلطان [مسعود بن محمد بن ملکشاه] از انبظ برفت و در ری به آخُر رستم فرود آمد.» از این دو قول چنین برمی آید که آخُر رستم در جنب ری واقع بوده و چون «انبظ» از قریه‌های همدان بوده است، معلوم می‌شود که مسعود بن محمد بن ملکشاه از راه همدان به ری رسیده است. بنابراین آخُر رستم باید در حوالی خیابان قم باشد.

منبع: ری باستان، ج 1، ص 354.

آراد/ اراد

کوه، واقع در مرکز شهرستان ری، حدّ فاصل بخش‌های کهریزک و فشاویه، در 9 کیلومتری شمال شرقی حسن آباد. ارتفاع آن، 1428 متر است. در نقشه‌ای متعلق به سال 1307 ق. در دورهٔ ناصرالدین شاه قاجار که دو مهندس ایرانی، آن را کشیده‌اند، از این کوه با نام کوه «اراد» یاد شده است. نام‌های دیگر آن، که در برخی آثار آمده است، «کوه حسن آباد» و «کوه کناره گرد» است.

منابع: فرهنگ جغرافیایی آبادی‌های کشور (تهران)، ج 38، ص 248؛ کوه‌ها و

کوهنامه ایران، ص 55؛ جغرافیای مفصل ایران، ج 1، ص 164-165.

آراد، روستا 8592 آب انبار آراد

آرساسیا 8592 تاریخ ری

آرساکیا 8592 تاریخ ری

آزادمهران 8592 زامهران

آستان حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)

مقبره حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) و بناهای پیرامون و متعلقات آن در شهر ری.

تاریخچه آستان عبدالعظیم حسنی (ع)

آستان و بنای مقبره عبدالعظیم حسنی (ع)، طی قرن ها و سال های متمادی تحولات بسیاری را شاهد بوده است؛ به ویژه در چند دهه اخیر. بنای نخستین آستان، قبر ساده ای مانند سایر قبرها بود؛ زیرا در زمان حیات و موت حضرت عبدالعظیم (ع)، بیشتر ساکنان شهر ری، خاصه دروازه باطان یا باطاق، اهل سنت بودند (الکامل فی التاریخ، ج 2، ص 324-329). تا چند دهه قبل، به دلیل وجود تاریخ 725 ق. بر روی صندوق آستانه مبارک، تصور می شد که بنای حرم مطهر مربوط به عصر خوارزمشاهیان، یعنی آغاز سده هفتم هجری است. بعضی نیز براساس قرائن دیگر، چنین می اندیشیدند که قدیمی ترین زمان احداث بنا، عصر سلجوقی

ص: 3

است، اما چون اثری خاص و مستند از عصر سلجوقی وجود نداشت، تاریخ قطعی بنای آستانه مطهر را عصر خوارزمشاهیان می دانستند. در سال 1348 ش. کارشناسان هنگام مرمت و تعمیر سردر ورودی سمت شمال حرم مطهر، کتیبه ای کوفی با تزیینات آجری یافتند که نشان می داد نخستین بنای حرم حضرت عبدالعظیم (ع)، حدود بیست سال پس از دفن او احداث شده است؛ یعنی سال ها جلوتر از زمانی که قزوینی رازی می پنداشته است (نقض، ص 588). در آن هنگام محمد بن زید، داعی علوی، حکومت علویان طبرستان را در شمال تشکیل داد و به اعزاز و بزرگداشت خاندان و بازماندگان اهل بیت و سادات و به ویژه اموات و قبور آنان پرداخت. او مشاهد و مقابری را که متوکل از بین برده بود، از جمله زیارت گاه امام علی (ع) و امام حسین (ع) را بازسازی و احیا کرد.

حاصل تحقیقات کارشناسان، به صورت کتیبه ای با خط نستعلیق برجسته بر پایه های طرفین همان در، با این عبارت ماندگار شد: «بر اثر بررسی کارشناسان روشن شد که

ص: 4

ساختمان نخستین بقعه مطهر در نیمه دوم قرن سوم هجری توسط محمد بن زید داعی علوی تعمیر اساسی یافت و درگاه این بنا نخست به امر پادشاهان آل بویه و سپس به همت مجدالملک قمی (وزیر برکیارق) در فواصل چهارصد و هشتاد تا چهارصد و نود قمری، متجاوز از نهصد سال پیش از این ساخته شده است. 1348 ش.»

آل بویه (320 تا 448 ق.) به لحاظ توجه به فرهنگ و تمدن اسلامی و شیعی اشتهاری تام دارند و در بازسازی و شکوه مقابر و زیارت گاه های خاندان عصمت و طهارت، بسیار کوشیدند. «آنان بر قبور خود نیز گنبد های باشکوه و مستحکمی می ساختند.» (احسن التقاسیم فی معرفة الاقالیم، ص 178). یکی از مزاراتی که به دستور رکن الدوله دیلمی، بازسازی شد و توسعه یافت، حرم عبدالعظیم حسنی (ع) بود. در دوران فخرالدوله، به سبب حضور وزیری دانشمند و اهل فرهنگ، یعنی صاحب بن عبّاد، توجهی ویژه به توسعه و بازسازی حرم و آستان شد. کارشناسان و متخصصان، پس از پژوهش در اطراف دیوار آجری درگاه اصلی حرم، که دارای کتیبه ای از عصر سلجوقی است، یادآور شده اند قسمت هایی از زیر و کنار دیواره های آن کتیبه در اطراف درگاه ورودی، از آثار آل بویه است. از این رو می توان حدس زد که دست کم همه این بخش از حرم، ساخته دوره آل بویه بوده و سپس در روزگار سلاجقه نوسازی شده است (دیوانسالاری در عهد سلجوقی، ترجمه یعقوب آژند، ص 88).

دومین بازسازی و مرمت آستان را باید به عصر سلاجقه بازگرداند که در این مورد مدارک و اسناد فراوانی در دست است. سلجوقیان که از 422 تا 552 ق. در عراق، ایران و آسیای صغیر حکومت می کردند، اگرچه مذهب اهل سنت داشتند، اما گاهی از وزرا و اندیشمندان شیعی در دستگاه حکومتی خود بهره می گرفتند که سید مجدالملک قمی براوستانی، از این جمله است. سلطان برکیارق، او را که شیعی مذهب و بسیار دیندار و اهل علم بود، به وزارت خود برگزید و او مشاهد و مزارات اهل بیت را در نقاط مختلف، به ویژه در عتبات عالیات عراق، بازسازی کرد. بنای مجللی نیز برای عبدالعظیم حسنی (ع) ساخت. بر اساس کتیبه ای که در آستان کشف شد، نام او این گونه ثبت شده است: «سید شمس الدین مجدالملک مشیدالدوله ابوالفضل اسعد بن محمد بن موسی ثقة امیرالمؤمنین.» (نشریه معارف اسلامی، ص 88). او غیر از وزارت، وکیل مظالم سادات قم نیز بود و در دستگاه

ملکشاه، منصب استیفا داشت، و سپس به دستیاری زبیده خاتون همسر ملکشاه و با حمایت او به وزارت برکیارق رسید (دیوانسالاری در عهد سلجوقی، ص 57، 61 و 62). ولی پس از چندی با توطئه فرزند خواجه نظام الملک، که قبل از او وزیر بود، به قتل رسید (همان، ص 112). مجدالملک با حمایت برکیارق در سال 465 ق. بر فراز قبر عبدالعظیم حسنی (ع) گنبد و قبه ای ساخت (تاریخچه وقف در اسلام، ص 67؛ جولة فی الأماكن المقدسه، ص 218). عبدالجلیل قزوینی رازی، اشاره ای به اقدامات این وزیر شیعی دارد: «وزیر سعید شهید مجدالملک اسعد محمد بن موسی البراوستانی القمی - قدس الله روحه - با بزرگی رفعت و قبول و حرمت، خیرات بسیار فرمود، چون قبه امام حسن بن علی و علی زین العابدین و محمدالباقر و جعفر صادق - علیهم السلام - به بقیع، که هر چهار معصوم در یک حفیره مدفونند و عباس بن عبدالمطلب و مشهد سید عبدالعظیم حسنی (ع) به شهر ری و بسی از مشاهد سادات علوی و اشراف فاطمی با آلت و عدت و شمع و اوقاف که همه را دلالت است بر صفای اعتقاد او و در مقابل تربت حسین بن علی (ع) در کربلا مدفون است.» (نقض، ص 220). کجوری مازندرانی نیز به اقدامات مجدالملک در این زمینه اشاره دارد: «بنای چهارم مرحوم مجدالملک، قبه مبارکه حضرت عبدالعظیم لازم التکریم است که در زمانی که متوقف در ری بود و کمال استیلاء در استیفاء وزارت خود داشت امر به بنای قبه عظیم این بزرگوار نمود و معلوم است در آن زمان هم که نزدیک به غیبت صغری بود و علما هم بسیار بودند از عامه و خاصه، مزار آن بزرگوار اشتهاری داشت ولیکن بقعه و بارگاهی نداشت، سپس همتی گماشت و منتی بر عجم گذاشت و این قبه سامیه را بنا کرد.» (جنة النعیم، ص 390-391). قاضی نورالله شوشتری نیز مشهد سید عبدالعظیم حسنی (ع) را از آثار مجدالملک می شمارد (مجالس المؤمنین، ج 2، ص 458).

از آثار بازمانده از عصر سلجوقی در آستان حضرت عبدالعظیم، کتیبه ای است که بالای در ورودی بقعه را پوشش داده و حاکی است که بانی بقعه، مجدالملک است. این کتیبه که مربوط به سال های 480-490 ق. است، این عبارات را در خود دارد: «بسم الله الرحمن الرحیم امر ببناء هذه القبة المطهرة علی ساکنها السلام صاحب... سید شمس الدین مجدالملک مشیرالدوله ابوالفضل اسعد بن محمد بن موسی ثقة امیرالمؤمنین اطال الله بقیه وکیل مظالم علی یدی عبدالله [المحتاج]

الى رحمة الله. زرین كفش ابى الفوارس.»

كتیبه فوق در سال 1348 ش. كشف شد (دائرة المعارف بناهای تاریخی ایران در دوره اسلامی، ص 367). هنگامی که در رواق شمالی مشغول تزیین و تعمیر بودند، آثار سردر قدیمی با کتیبه کوفی و زیبایی با آجرکاری عصر سلجوقی در جوانب سردر پدیدار شد. این كشف، نشان داد که الحاقات و

ص: 7

متصرفات و تزیینات و روسازی ها در اعصار بعد انجام شده است. کاشف کتیبه، مهندس کریم پیرنیا، ماجرای کشف کتیبه را این گونه شرح می دهد: «پس از برداشتن اندود گچ، چهره زیبای دیاماندی از گوهرها و نگین های خشت پخته و سفال با نقش های نغز و دلنشین نمایان گشت و نیز پيله و زعزه نیم گرد گوشه درگاه و چند حرف از کتیبه کهن کوفی آن نیز از زیر توده گل بیرون آمد. پی کاوی در پیرامون سردر و دوسو و فراز آن دنبال شد و پس از چندی در سرتاپای سردر و دیوار نوشته بسیار زیبایی چهره گشود که تنها دوجا که جای داربست بوده و آغاز و پایان آن متأسفانه با سیمان اندود شده، افتادگی دارد.» (همان).

پدیدار شدن کتیبه قدیمی به هنگام تعمیر ورودی حرم مطهر در سال 1348

ص: 8

پس از دوران سلجوقی، ملوک آل باوند نیز تلاش هایی برای حفظ و حرمت این بقعه مبذول داشتند؛ از جمله حسام الدوله اردشیر شاه فرزند علاء الدوله حسن، از پادشاهان طبقه دوم آل باوند، که همگی شیعه بودند و در مازندران بین سال های 567 تا 601 ق. حکومت می کردند، همه ساله دوپست دینار برای این مزار می فرستاد (تاریخ طبرستان و رویان و مازندران، ص 120؛ یادداشت های قزوینی، ج 6، ص 26). در عصر خوارزمشاهیان نیز این بنا مرمت و بازسازی شد. کتیبه منقوش بر صندوق مطهر، یکی از اسناد مهمی است که نشان می دهد در قرن هفتم و هشتم یعنی دوران خوارزمشاهیان نیز این بنا تغییراتی یافته است (نشریه معارف اسلامی، ص 88)، اگرچه پیشتر، بسیاری می اندیشیدند که احداث آرامگاه، در این دوران بوده است، به دلیل کتیبه روی صندوق که تاریخ 725 ق. بر روی آن حک شده بود. اما دلایل و قرائن دیگری که از آن سخن گفتیم نشان می دهد که احداث بنا نخستین بار مربوط به دوران آل بویه است.

ایلخانان مغول نیز تعمیراتی بر روی بقعه کردند. کتیبه ای که بر روی صندوق داخل ضریح وجود دارد، حاکی از اقدام خواجه نجم الدین محمد، مقارن روزگار ابوسعید ایلخانی است و تاریخ 725 ق. بر روی آن نیز بر این امر دلالت دارد. بازسازی حرم در عصر تیموریان نیز ادامه داشته است (ر. ک: مطلع السعدین و مجمع البحرین، ج 2، ص 321).

در عصر صفوی، آستان حضرت عبدالعظیم مورد توجه خاصی قرار گرفت و بر وسعت و شکوه آن افزوده شد. شاه طهماسب نخستین کس از شاهان صفوی است که آستان را مرمت و بازسازی کرد. وی در فرمانی که به سال 961 ق. انتشار داد، نوشت: «همواره لوازم همت گردون ارتقاء... مصروف و معطوف است به رواج و رونق و ضبط نسق ضرایح مقدسه و حضایر مؤسسه خاندان بلندایوان نبوت و دودمان عالی ارکان ولایت... نفایس اموال و شرائف املاک حلال خود را صرف مصالح مشاهد و مراقد اعلی المراصد این طایفه علیّه می گردانند تا به مرتبه ای که در هیچ قطری از اقطار آباد معموره و ممالک محروسه آستان با انوار منسوب به هیچ یک از این فرقه ابرار نماند الا که مروح به انواع الطاف و محقوف به اصناف اعطاف گشت و از آن جمله مرقد مزکی و مشهد محلی حضرت... عبدالعظیم... است.» (فرامین و اسناد آستانه ری، ص 58). شاه طهماسب به تهران توجه و عنایتی خاص داشت و خود در 944 ق. به این شهر آمد و بارها مزار و مرقد عبدالعظیم حسنی (ع) را زیارت کرد. در سال 952 ق. نیز که تبریز مبتلا به طاعون شد، از آنجا به طواف

امامزاده عبدالعظیم آمد. در سال 944 ق. به امر او ایوان و رواق حرم حضرت را پی افکنند (جولة فی الأماكن المقدسه، ص 218) و در سال 950 ق. مُحَجَّری به دور صندوق قبر ساخته شد. در فرمانی که برای این امر صادر کرد چنین آمده است: «در صندوق مبارك تهیه محجر مضبوطی که نشکند نماید که اصلاً زوار دست به صندوق نرسانند و تکیه بر صندوق مبارك نکنند از چوب شمشاد که در غایت استحکام است.»

پس از او، شاه عباس صفوی نیز این مزار و مرقد را معظم می داشت. او که به يك بیماری دچار شده و از طبیبان ناامید بود، برای گرفتن شفا به آستان حضرت عبدالعظیم آمد و چندروزی در آنجا توقف کرد و پس از یافتن سلامتی کامل به قزوین بازگشت (ر. ک: دائرة المعارف تشیع، ج 1، ص 81).

در عصر قاجار، که پایتخت به تهران منتقل شد، شاهان قاجار همچنان به سبب وجود مزار حضرت عبدالعظیم (ع) و سایر امامزادگان به ری توجه و عنایت داشتند؛ به ویژه آنکه آنان نسب خود را به امامزاده حمزه می رساندند. به همین دلیل مزار او را به طرزی زیبا و عالی تکمیل و تزیین کردند و در توسعه و مرمت بقعه عبدالعظیم حسنی (ع) نیز سهمیم بودند. نخستین اقدام آنان، ساخت ضریح نقره بود که فتحعلی شاه دستور آن را صادر کرده بود. آئینه کاری و نقاشی ایوان جنوبی نیز به دستور میرزا آقاخان نوری صدر اعظم عصر ناصری، ملقب به اعتماد الدوله انجام شد (تاریخچه وقف در اسلام، ص 67؛ جولة فی الأماكن المقدسه، ص 218).

ناصر الدین شاه طی فرمانی در 1270 ق. دستور داد تا گنبد مرقد را تذهیب و با پوششی از طلا بیارایند و ایوان را آئینه کاری کنند؛ لذا گنبد با خشت های مسی زرین تزیین شد.

حرم حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) در عصر قاجار

تکمیل آئینه کاری حرم در سال 1291 ق. توسط دوست محمد خان معیرالممالک و آخرین مرحله آن در ایوان آئینه به سال 1309 ق. انجام گرفت.

اعتمادالسلطنه وزیر انطباعات عصر ناصری و از مورخان عصر قاجار توسعه حرم را در آن دوره چنین توصیف می کند: «... و دیگر توسعه و تزیین صحن مبارك حضرت شاهزاده عبدالعظیم بن عبدالله بن علی السدید بن امیر حسن بن زید بن امام ابی محمد الحسن السبط - علیه و علی آبائه سلام الله - و اضافه ابنیه عالیه و حجرات حوالی و تصرفات ملیح در ابواب و دروب و سایر ملحقات این آستان معلی است که به مساعی مشکور و خدمات مأجور جنت مکان حاج علی خان [حاجب الدوله، پدر اعتمادالسلطنه] والد مبرور به عمل آمده. تقبل الله تعالی خدمته و خلد سلطانه و دولته. و اما مدرسه و صحن جدید تزیین و تکمیل صحن عتیق و عمارت رواق مطهر و آئینه کاری آن و ساختن و برافراختن دو مأذنه رفیع بدیع از دست دو امین السلطان ماضی و ثانی به ظهور رسیده است.» (المآثر و الآثار، ص 89). او همچنین به سایر اقدامات امین السلطان در بازسازی حرم چنین اشاره دارد: «... و متصرفات بانی بلاثانی مشارالیه - انعم الله بجمیع فیوضه علیه - در سر تربت امامزاده واجب التکریم، حضرت ابوالقاسم عبدالعظیم - علیه التحیه و التسلیم - لاسیما رواق عرش نطق که بدون هیچ مبالغت و اغراق در امتیاز و تزئینات و فرط تکلفات نظیر ندارد و همچنین است تناسب و اعتدال دو مأذنه فروق به قاهانیات محرق که از طرفین ایوان کیوان سای به پای ساخته و ارتفاعاً قریب بیست گز برافراخته اند. و ابنیه و اضافات و تصرفات مرحوم آقا ابراهیم خان امین السلطان ماضی در سر مشهد حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) از مدرسه و صحن و حجرات و بازار و حیاض و انهار و اشجار و غیرذلک.» (همان، ص 118). در این عصر باغ مهد علیا در جوار مقبره عبدالعظیم نیز که به گفته اعتمادالسلطنه دارالحکومه آنجا است، احیا شد (همان، ص 114). نصب ضریح نقره نیز در عصر ناصری انجام گرفت (سفرنامه سیف الدوله، ص 23).

آستان عبدالعظیم در سفرنامه های فرنگی عصر قاجار نیز بازتاب فراوانی دارد. مادام دیولانوا که در ابتدای عصر ناصری از آستان عبدالعظیم دیدن کرده است، می گوید: «قاطرچیان با هم صحبت می کردند و می گفتند سابقاً این مقبره احترام فوق العاده ای داشت. اشخاص جنایت کار می توانستند به آن پناهنده شده و عمری را با

آرامش خاطر بگذرانند. مخارج آنها هم از خزانه مقبره پرداخت می شد. ولی از وقتی که پای فرنگیان در این مملکت رسید، از احترام آن کاسته شده است و اگر کسی به آنجا پناهنده شود، بنا بر حکم شاه، متولیان از تغذیه و نگاهداری او ممنوع اند و باید از گرسنگی بمیرد و اگر بتواند فرار کند.» (سفرنامه دیولافوا، ترجمه بهرام فره وشی، ص 137).

مادام کارلاسرنا که در عصر قاجار از این مکان، البته از دور، بازدید کرده، آن را چنین وصف می کند: «چون نزدیک شدن مسیحیان به آن مسجد ممنوع است، من نمی توانم با نگاهی از دور، درباره زیبایی ساختمان آن دقیقاً قضاوت کنم. بالای مسجد، گنبدی بسیار بلند و متالئی که گفته شده از طلای ناب است، از دور می درخشید. قلّه دماوند، این هرم طبیعی عظیم که با پوششی از برف، سپیدپوش ابدی است، از آن سوی گنبد، شکوهمندانه سربرافراشته است. قصبه حضرت عبدالعظیم سر راه کاروان هایی است که از تهران به اصفهان می روند. هیچ مسلمانی از آن جا نمی گذرد، مگر آنکه مراتب احترام و وفاداری خود را نسبت به این مرقد نشان می دهد. مردم عقیده دارند که فراموش کردن این وظیفه مقدس، مسافر را با حادثه ای شوم مواجه می سازد. این زیارتگاه، در عین حال گردشگاه مردم شهر نیز محسوب می شود. شب های پنج شنبه و روزهای جمعه در شاه عبدالعظیم جای سوزن انداختن نیست. دارا و نادر، پیر و جوان، همه در کنار هم صحن را پر می کنند. این قصبه برای خود، کاروانسراها و حمام ها و بازارهایی دارد و آب را از طریق قنات های قدیمی به آن جا می آورند.» (آدم ها و آیین ها در ایران، ترجمه علی اصغر سعیدی، ص 253). همچنین لیدی شیل، همسر وزیرمختار انگلیس در عصر ناصری، که از این آستان دیدن کرده، می نویسد: «آنجا زیارتگاه مشهوری است، بارگاه شاه عبدالعظیم، که مورد توجه فراوان مردم تهران بوده و برای مجرمین نیز محل تحصن شمرده می شود. عنوان شهر ری در حقیقت به همین محل اطلاق می شود که بر روی خرابه های ری قرار گرفته و همراه با تپه هایی مشرف بر آن، تقریباً صورت زاویه کوهستان البرز را دارند.» (سفرنامه لیدی شیل، ترجمه حسین ابوترابیان، ص 125). ارنست اورسل نیز در سفرنامه اش می نویسد: «در دوفرسنگی جنوب تهران، مقبره شاهزاده عبدالعظیم و نیز فرزند امام هفتم، موسی کاظم و برادر امام هشتم علی بن موسی الرضا واقع شده است. از هشت قرن پیش به این طرف این بارگاه زیارتگاه مسلمانان شیعه است و به این جهت شهر کوچکی در اطراف آن خود به

خود ایجاد شده است. تهرانی‌ها دسته‌دسته، بعضی برای زیارت، دعا و طلب حاجات و شفا، که توسل به این مقبره در بهبودی بعضی از ناخوشی‌ها بی‌تأثیر نیست، و بعضی دیگر فقط به منظور سیر و سیاحت و تماشا به آنجا می‌روند. در واقع شاه عبدالعظیم غیر از جنبه مذهبی و تقدسش برای تهرانی‌ها گردشگاه پررونقی به شمار می‌رود. عصر پنج‌شنبه‌ها علی‌الخصوص روزهای جمعه، جاده آنجا از پیاده‌ها و سواره، کالسکه، زنان سوار بر اسب و ملاحایی بر پشت الاغ شامی پر است. حتی گاهی شاه یا خانم‌های اندرون نیز باشکوه و تشریفات زیاد به این درو می‌آورند. این شهر کوچک، منظره دل‌باز و فرح‌انگیزی دارد. کنار جویبار کوچکی عریض و مستقیم آن، درختان چنار کاشته‌اند که سایه آنها بعد از عبور از جاده‌ای که از میان بیابان خشک و سوزان می‌گذرد، بسیار مطبوع و خنک به نظر می‌رسد. ورود به قسمت ضریح برای مسیحیان ممنوع است.» (سفرنامه اورسل، ترجمه علی اصغر سعیدی، ص 216-218).

آثار و بناهای آستان حضرت عبدالعظیم

علاوه بر بقعه و مجموعه آستان، آثار و لوازم داخل حرم مطهر و نیز بناها و عمارت‌های این مجموعه نیز سابقه‌ای بس دراز دارند و تحولات عمده‌ای را شاهد بوده‌اند.

صندوق عتیق

یکی از نفیس‌ترین و زیباترین آثار تاریخی آستان و در حقیقت قدیم‌ترین اثر تاریخ دار، صندوق چوبی روی مرقد حضرت عبدالعظیم است که در چهارطرف آن آیات قرآنی به خط نسخ و ثلث برجسته، همراه با زیارت‌نامه توسط یحیی بن محمد اصفهانی در تاریخ 725 ق. حکاکی شده است (نشریه سازمان ملی حفاظت آثار باستانی، «فهرست بناهای تاریخی و اماکن باستانی ایران»، ص 216). این صندوق به گواهی کتیبه آن، به دستور خواجه نجم‌الدین محمد، مقارن روزگار ابوسعید بهادرخان از ایلخانان مغول ساخته شده است. این کتیبه، نامبرده را بانی مرقد می‌شمارد؛ اما گویا او مرقد را تعمیر کرده است، نه احداث؛ زیرا چنانکه پیشتر گفتیم، مرقد در عصر علویان طبرستان ساخته شده است.

اندازه صندوق بدین شرح است: طول: 2/58 متر، عرض: 1/50، ارتفاع: 1/20 متر. پایه‌های صندوق و قبه‌های آن از چوب عود، و ترنج و شمشه‌ها و نیم‌شمسه‌ها از چوب عود و گردو و نوبل است، و دو کتیبه به خط نسخ و ثلث برجسته در چهار بدنه به کار رفته است (دائرة المعارف بناهای تاریخی ایران،

ص 367). یکی از کتیبه‌ها از چهارگوشه بالای طرف راست (گوشه بالایی جنوب غربی) شروع می‌شود و بر حاشیه بالایی چهارضلع صندوق دور می‌زند.

ص: 14

دنباله آن در تمام اطراف بدنه جنوبی صندوق ادامه پیدا می کند و در گوشه بالایی ضلع چپ همان بدنه پایان می یابد. این کتیبه حاوی عبارات زیر است: «بسم الله الرحمن الرحيم، امر بترتيب هذه البقعة الشريفة و الروضة المنيفة و المشهد المقدس و المرقد المنور، للسيد الاعظم الاجل المعظم جلال آل طه و ياسين جبل الله بن عبدالله بن علي بن الحسن بن زيد بن الحسن بن علي بن ابي طالب عليهم الصلوة و السلام باشارة المولى صاحب الاعظم و مفخر الحاج الحرمين دستورالعهد خواجه نجم الحق و الدين محمد بن محمد بن المولى الصحاب الاعظم سلطان الوزرا كهف الحرمين دستورالخانقين خواجه عزالحق و الدنيا و الدين محمد بن محمد بن منصور القوهدي اعز الله انصاره و طاب مثوى آباءه العظام و اجداده الكرام و رزقه اياماً شفاعة اميرالمؤمنين و اولاده المعصومين الطيبين.» (آستانه ری، ص 22). این کتیبه تاریخ 725 ق. را در زیر خود دارد. کتیبه دیگر بر روی چهار سوی صندوق مزبور در حاشیه هایی که به ترتیب بر دو طرف و پایین اضلاع غربی و شمالی صندوق دور می زند، به همان ترتیب به خط نسخ برجسته، شامل آیه الکرسی (بقره/ 255-257) است. پس از کلمات «هُم فِيهَا خَالِدُونَ» که آخر آیه شریفه است، این عبارت مرقوم گردیده است: «تحريراً في شهر سنة خمس و عشرين و سبعمائه، عمل يحيى بن محمد اصفهانی» (تاریخچه وقف در اسلام، ص 68).

بر پایه این کتیبه روشن است که خواجه نجم الدین محمد از وزرای ایلخانی و مصادف با پادشاهی سلطان ابوسعیدخان، بانی صندوق مطهر بوده است. به احتمال قریب به یقین بنیاد اصلی حرم فعلی و قسمت پایین بنای حرم، باقیمانده همان بنا است که بر بالای آن برای احداث گنبد زرین و بارگاه فعلی، قسمت های لازم را افزوده و درون آن را با گچ مقرنس تزئین کرده اند (آستانه حضرت عبدالعظیم، ص 7). بر روی حاشیه چهار طرف سطح فوقانی که صورت محرابی در وسط آن است، زیارت نامه ای به خط ثلث با این شرح مرقوم شده است: «السلام عليك يا نبي الله، السلام عليك يا ولي الله، السلام عليك يا خليفة رسول الله، السلام عليك يا فلذة كبد رسول الله، السلام عليك يا حجة الله على خير خلقه، السلام عليك يا امام المتقين، السلام عليك يا امام المسلمين، السلام عليك ايها الغايب الحاضر، السلام عليك ايها الشاب المحمر، ادركني و خذ بيدي ولاي.» (تاریخچه وقف در اسلام، ص 68؛ نشریه انجمن آثار ملی، ص 79). بر حاشیه باریک تری آیات 26، 27 و

28 سورة آل عمران (قُلِ اللَّهُمَّ مَالِكُ الْمُلْكِ... وَإِلَى اللَّهِ الْمَصِيرُ) به خط ثلث برجسته و در قسمت آخر آن دو آیه دیگر نوشته شده است (آستانه ری، ص 22؛ آستانه حضرت عبدالعظیم، ص 5). چون قسمت های پایین این صندوق به کلی پوسیده و خاک شده بود، در 1329 ش. به دستور احمد هدایتی، تولیت وقت آستان، استاد خاتم ساز معاصر، حاج محمد صنیع خاتم، مأموریت یافت که آن را ترمیم کند (تاریخچه وقف در اسلام، ص 68؛ آستانه ری، ص 22). بیشتر نیز تعمیر ناشیانه و غیر ماهرانه ای بر روی صندوق صورت گرفته بود که تاریخ آن روشن نیست.

لوحه مستطیل کوچک در طرف پایین محراب سطح فوقانی صندوق نمونه مهم آن بود.

بر روی یکی از ربع شمسه ها در گوشه ضلع شمالی صندوق هم این عبارت به صورتی ناقص با خط کاملاً عامیانه نوشته شده است: «بندگان شکسته بود درست کرد عمل استاد علی بن محمد.» (آستانه حضرت عبدالعظیم، ص 8)

محمد صنیع خاتم از استادان برجسته، با کمک چندتن از استادان، به نحوی بسیار عالی صندوق مطهر را با آب و چوبک و مختصری محلول اسیدسولفوریک (جوهرگوگرد) شست و با آغشتن آن به روغن سندروس که ویژه کارهای هنری قدیمی بود، به نوشته ها و تزیینات صندوق جلا و روشنایی خاصی داد و حاشیه های خاتم کاری بر لبه صندوق و کنار کتیبه های تاریخی آن و دور شمسه ها، یعنی گل های ستاره شکل وسط بدنه های صندوق نصب کرد. سپس پوسیدگی ها و ریختگی های صندوق را بازسازی کرد (نشریه انجمن آثار ملی، ص 82). این درب ها امروز در موزه جدید آستان نگهداری می شود.

در عصر صفوی، صندوق مطهر، روپوشی زربافت داشت که بر سطح فوقانی صندوق و سمت شرقی، جنوبی و غربی آن کشیده می شد. این روپوش از قطعات مختلف زری های صفوی ساخته و دوخته شده بود (همان، ص 87؛ آستانه حضرت عبدالعظیم، ص 8). روپوش مذکور که اکنون فرسوده و کهنه شده است، در موزه حضرت عبدالعظیم نگهداری می شود.

ضریح مطهر

به درستی روشن نیست از چه زمانی بر روی صندوق مطهر ضریح نصب شده است؛ اما ضریحی که اکنون اطراف مرقد مطهر وجود دارد، ساخته عصر فتحعلی شاه قاجار است و بر روی آن تاریخ 1222 ق. دیده می شود. ابعاد این ضریح که به دستور میرزا ابراهیم خان

امین السلطان صدر اعظم، و به دست هنرمندان مرمت گردیده است، به این شرح است: طول ضریح 3/87 متر، عرض آن 2/95 متر و ارتفاع آن 2/40 متر. کتیبه بالای آن به پهنای 54 سانتی متر و دهانه های شبکه و پایه های آن به ارتفاع 1/86 متر است. این ضریح بر پایه ای از سنگ مرمر به ارتفاع 25 سانتی متر استقرار یافته است. ضریح مذکور از نقره است، و همراه آینه کاری و نقاشی ایوان جنوبی در عصر فتحعلی شاه ساخته شده است (تاریخچه وقف در اسلام، ص 391). هنگام ساخت ضریح در عصر فتحعلی شاه، کتیبه ای به خط ثلث زیبایی وجود داشت که سوره الرحمن بر روی آن نوشته شده و در حاشیه ذیل آن اشعار فارسی به خط نستعلیق و در وسط آن نام فتحعلی شاه و در ضلع غربی ضریح نام ناصرالدین شاه به خط ثلث بوده است. در چهارگوشه پایین آن نیز نام استادان مرمت کار عصر ناصری ثبت شده است.

ص: 17

تعمیر و تعویض اصلی و مهم ضریح، در سال 1320 ش. به دستور تولیت وقت آستان، و به دست استاد محمد صنیع خاتم بوده است (آستانه ری، ص 24). به هنگام تعمیر و تعویض ضریح، 472 کیلو نقره به کار رفت که 21 کیلوی آن از بانک ملی خریداری و بقیه از نقره های ضریح سابق و نقره های موجود در خزانه آستانه تهیه شد (نشریه انجمن آثار ملی، ص 84). در این مرمت، کتیبه ها و ترنج های در آن تذهیب شده است؛ در حالی که پیشتر داخل ضریح ساده و فاقد نقش و نگار بود. بر روی ضریح سقفی گذاشتند و با نصب میله های آهنین آن را محکم کردند و داخل آن را آراستند. در کتیبه های بالای ضریح، نام ائمه اطهار (ع) در اضلاع آن با خط زیبایی درج شد.

هنرمندانی که تحت اشراف و نظارت استاد صنیع خاتم به تجدید و مرمت ضریح پرداختند، عبارتند از: نصرت الله یوسفی (تذهیب کار)، حسین شفقت (خاتم کار)، محمد منبت کار، غلام حسین اقلیما (نقره ساز)، عطاءالله اعظمی (نقره ساز)، احمد معصومی (خطاط) و مهدی حکمی (خطاط و هنرمند). جمع دستمزدها و هزینه های پرداختی مبلغ یک میلیون و چهارصد و شصت هزار ریال بوده است (همان، ص 83).

نخستین گنبد بر فراز مقبره حضرت عبدالعظیم، مربوط به دوران علویان طبرستان است که بسیار ساده و به دستور محمد بن زید علوی بوده است. در عصر آل بویه نیز تعمیراتی بر آن انجام گرفت، اما در عصر سلجوقی (بین سال های 480 تا 490 ق.) گنبدی بزرگ و باشکوه به جای آن ساختند که امروزه همچنان بر جا است. با اینکه قریب هزار سال از قدمت آن می گذرد و تعمیراتی اندک بر روی آن صورت گرفته است، هنوز مقاوم و استوار است. این گنبد که به دستور مجدالملک براوستانی قمی ساخته شد (فهرست بناهای تاریخی و اماکن باستانی ایران، ص 217)، از قدیم ترین گنبدهای ایران محسوب می گردد و يك سده زودتر از گنبد حرم امام رضا (ع) ساخته شد. هنگام تهاجم مغولان، این گنبد برخلاف سایر اماکن و آثار شهر، دچار ویرانی نگشت و مغولان متعرض آن نشدند.

گنبد را در عصر سلجوقی، از آجر ساختند و در درون حرم، کتیبه ها را نیز با آجر نوشتند. در قرن ششم، که هنر کاشی کاری و نقاشی در بقاع متبرکه و مساجد معمول شد و نیز در عصر صفوی که اوج بهره گیری از صنعت کاشی سازی است، قسمت های رویین و

پوشش گنبد و نیز قسمت های زیرین گنبد از داخل حرم تا قسمت های بالا و سقف گنبد، کاشی کاری و با نقش و نگار و آیات قرآنی و اشعار و احادیث تزئین گشت. پوشش زیرین گنبد شامل طاق ضربی مدور و گنبد بالایی آن با ساقه و بدنه بلند به صورت مخروطی یا هرمی است که در زمان شاه طهماسب صفوی تغییر شکل یافته است (دائرة المعارف بناهای آرامگاهی، ص 367). این گنبد در دوران ناصری، به سال 1270 ق. با پوششی زرین و طلایی ترین شد، که بر زیبایی آن بسیار افزود. به هنگام طلاکاری گنبد، چند بیت شعر از شمس الشعراء سرود، با خط طلایی بسیار زیبا بر آن نوشتند:

تبارك الله در عهد دولت سلطان *** فراشته است سر دین به گنبد گردان...

اعتمادالسلطنه تذهیب (طلاکاری) گنبد را در عصر ناصری چنین شرح می دهد: «و دیگر تذهیب گنبد شریف و قبه منیف مزار فائض الانوار حضرت معصوم زاده واجب التکریم سیدنا ابوالقاسم عبدالعظیم علیه التصلية و التسليم است که روی خشت های ظاهر آن را به طلای مباح خالص گرفتن فرمود و این خدمت بزرگ به دستگیری و پایمردی پدر مؤلف پرداخته شده.» (المآثر و الآثار، ص 83) همچنین بسیاری از جهانگردان و سیاحان که از این شهر بازدید کرده اند، گنبد طلایی زیبای آن را وصف کرده اند. مادام دیولافوا می گوید: «گنبد طلایی این مقبره از دور درخشندگی خاصی دارد و درختان کهن چنار نارون در اطراف آن سر به آسمان کشیده اند.» (سفرنامه مادام دیولافوا، ص 137)

در عصر ناصری، به هنگام طلاکاری گنبد مطهر، به سال 1270 ق. دو مناره بلند و باشکوه در دو جانب ایوان اصلی آئینه، یعنی ایوان شمالی ساخته شد. گلدسته‌ها از سطح بام، از چهار قسمت تشکیل شده است: پایه استوانه‌ای آجری به پهنای هر ضلع $4/20$ متر؛ گلدانی روی آن؛ قلمه کشیده و سپس مأذنه. روی گلدسته‌ها با کاشی‌های زیبای عصر قاجار تزیین شده است.

آستان مقدس حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) از آسمان ری (حدود سال 1340)

طرح کاشی های روی بدنه استوانه ای گلدسته باتوجه به کاسته شدن تدریجی از قطر قلمه، از جلوه خاصی برخوردار است (بناهای آرامگاهی، ص 367). بلندی آنها از کف بنا 33 متر است. از داخل هر مناره به وسیله پلکان می توان به بالای آن راه یافت. بیشتر مؤذنان در آن گلدسته ها اذان می گفتند. این مناره از نظر تزئین و تناسب، از زیباترین مناره های عصر قاجار است.

حرم مطهر

از بنای حرم و از وسعت و فضای آن در ابتدای احداث، اطلاعی در دست نیست؛ اما می دانیم که فضای حرم در هر دوره ای، توسعه و افزایش یافته است و عمده ترین توسعه تا قبل از عصر حاضر، در دوران ناصری، همراه با تزئین و زیباسازی و آئینه کاری و غیره بوده است.

طول هر ضلع حرم، که اتاقی چهارگوش بود، $7/55$ متر و ارتفاع آن $1/56$ و در بالا با چهار گوشواره به صورت هشت ضلعی و سپس به کمک طاق منبرهای کوچک به شانزده ضلعی تبدیل می شد و اندرونی گنبد را می ساخت (آثار تاریخی تهران، ج 1، ص 291). اطراف دیوارها در حاشیه، تا ارتفاع $1/65$ با سنگ سیاه در پایین و بالا و یک متر سنگ مرمر قدیمی در وسط پوشیده شده بود. کار آئینه کاری حرم و ایوان، ابتدا در عصر فتحعلی شاه و سپس در عصر ناصری به سال 1273 ق. انجام شد.

ص: 23

در 1291 ق. نیز دوست محمد خان معیرالممالک رئیس خزانه و امور مالیه عصر ناصری به کار تکمیل آن پرداخت. بر اساس کتیبه موجود، آخرین مرحله آینه کاری عهد قاجار در ایوان آینه، به دستور امین السلطان و توسط مختارخان، حکمران زاویه مقدسه در سال 1309 ق. انجام شده است (دائرة المعارف تشیع، ج 1، ص 81). زیر سقف، فیل گوش های زیبایی پوشیده از آینه دیده می شود. بر فراز این طاق ها، کتیبه سراسری حرم مشتمل بر احادیثی نقش شده است. در جانب شرقی حرم، مسجد زنانه و در سمت غرب، مسجد مردانه، سمت جنوب مقبره ناصر الدین شاه، به وسیله یک در کوچک اختصاصی به حرم امامزاده حمزه ارتباط پیدا می کرد.

درهای حرم

از هنگامی که بر فراز قبر حضرت عبدالعظیم (ع) بنایی ساخته شد، یک در نیز برای ورود و خروج زائران در طرف شمال تعبیه گردید که سابقه آن به دوران محمد بن زید علوی، یعنی قرن سوم می رسد. این در تا عصر تیموری در سمت شمال مقبره پا بر جا بود. در این عصر، در غرب مقبره، مسجدی به نام هولاکو ساختند که بعدها ناصرالدین شاه در آنجا دفن شد. برای این مسجد دربی چوبی و منبت کاری شده با تاریخ 848 ق. نصب شد. این درب، قدیم ترین درب موجود آستانه

است. در وسط لنگه طرف راست، «بسم الله الرحمن الرحيم و به نستعين، سلام عليكم طبتم فادخلوها خالدين» و بر روی لنگه دیگر آن «تمت هذا الباب المشهد المقدس سيد عبدالعظيم (ع) سنة 848» (عبدالعظيم الحسنی حیاته و مسنده، ص 319؛ آستانه ری، ص 26) دیده می شود، که این سال مصادف است با روزگار پادشاهی شاهرخ تیموری. در عصر شاه طهماسب صفوی، مدخل ورودی، به طرف شرق تغییر یافت و در دوران ناصری، پس از احداث بناهای جدید در قسمت شمالی حرم و نیز ساخت ایوان و صحن، در ورودی حرم دوباره به سمت شمال تغییر یافت و مدخل سابق در طرف شرق به مسجد زنانه تبدیل و در چوبی مشبك در این مکان نصب شد. در توسعه بعدی که در سمت شمال ایوان امامزاده حمزه انجام گرفت و آستانه آنجا از بین رفت، درگاه شمال ایوان امامزاده نیز تعویض و درب چوبی مشبك، برداشته و به محل دیگری منتقل شد.

درب دیگری که به لحاظ تاریخی در رتبه دوم قرار دارد، درب منبت کاری چوبی است که تاریخ 918 ق. را در خود دارد؛ یعنی عصر شاه اسماعیل صفوی. بر روی يك لنگه آن، اشعاری نوشته شده که دو بیت آن چنین است:

گر نه باب الجنه است این در چرا *** گفت تاریخش در جنت سرا

ز در، در آ و شبستان ما منور کن *** دماغ مجلس روحانیان معطر کن

بر روی لنگه دیگر آن این اشعار نوشته شده است:

بر در دولت سرای تو به زر بنوشته اند *** هذ جنات عدن فادخلوها خالدين

هیچ نگشاید ز درهای دگر ور زان تست *** ربنا افتح بیننا اذ انت خیرالفتاحین.

این دو بیت نیز به خط ثلث ریز در وسط در مرقوم است:

دوش می رُفتم به مژگان خاک این درگاه را *** گر گناهی کرده باشم پاك سازد راه را

بر درت جا کنند اهل نجات *** رفع الله قدرهم درجات.

(آستانه حضرت عبدالعظیم، ص 108)

این دو لنگه، پیشتر در رواق نصب بوده است، ولی پس از تعمیر، به خزانه آستان منتقل شده است (نشریه انجمن آثار ملی، ص 85). طول این درب که در گیلان ساخته اند و اکنون در موزه جدید نگهداری می شود، $1/77$ متر و عرض آن 94 سانتی متر است.

از دیگر درهای کهن، که قدمت آن به قرن نهم یا دهم هجری می رسد، درب آهنی دولنگه با طول $2/82$ و عرض 95 سانتی متر است که دو لوح یا کتیبه کوفی متعلق به قرن پنجم یا ششم بر روی آن نصب شده است. هر يك از این دو لوح هفتاد سانتی متر طول و دوازده سانتی متر عرض دارد و قدیم ترین اثر موجود در آستان شمرده می شود. این دو لوح را برای حفاظت بیشتر، از روی در آهنی، که در سردر کهنه واقع در انتهای معبر گوشه جنوب غربی صحن امامزاده نصب بود، برداشته، در خزانه آستان نگهداری می کنند. بر کتیبه کوفی روی لنگه راست، این جمله حك شده است: «امر العبد الضعیف المذنب المرجی الی» و دنباله آن در لنگه چپ آمده است: «رحمة الله تعالی عبدالصمد بن فخرآور.» (آستانه حضرت عبدالعظیم، ص 14)

وقتی شاه طهماسب در سال 945 ق. به ترمیم و بازسازی حرم فرمان داد، درب مذکور را در مدخل ورودی جدید نصب و بالای سردر آن، کاشی کاری معرقی در زمینه لاجوردی اجرا شد و کتیبه ای به خط ثلث بر روی آن استوار گشت؛ بدین عبارت: «خلافته معموره مابقی الضواء و العمام و خلد زمان اقباله ببقاء الانام و ابد میامن جلالته علی صفحات الایام فی شعبان 945 و سعی فی اتمامها القاضی مسعود الحسنی کتبه نظام الدین بن ابراهیم عبدالعظیمی.»

درهای متعدد دیگری که با خاتم مزین گشته است در بیوتات آستان وجود دارد و يك جفت که نفیس تر از بقیه است در شمال حرم امامزاده حمزه و دیگری در ضلع شرقی رواق شمالی حرم نصب شده است.

اما يك پنجره از کاشی مشبك بسیار نفیس به ابعاد $1/58 * 1/56$ متر و مرکب از دوازده خشت کاشی بر فراز در، میان ایوان بزرگ شمالی نصب بوده است. این پنجره به استناد کتیبه ای که مربوط به آخرین آینه کاری عصر

قاجار در ایوان مذکور است، در عهد ناصرالدین شاه به دستور امین السلطان، در 1309 ق. ساخته شده است. بر دو خشت وسط آن تصویر ناصرالدین شاه به چشم می خورد و ده خشت دیگر آن مشبك بوده و از نظر صنعت کاشی کاری اثری قابل توجه به شمار می رود.

صحن ها

1. صحن عتیق (شمالی): در زمان احداث نخستین بنای مقبره در عصر علویان، چیزی به معنای صحن و ایوان وجود نداشت. نخستین بار در عصر قاجار، در سمت شمال مقبره، صحنی ایجاد شد که در حقیقت از آنجا به داخل آستان راه می یافتند. این صحن تنها صحن آستان بود که در عصر ناصرالدین شاه، همراه ایوان بزرگ آیینه به دستور امین السلطان، صدراعظم وقت و فرزندش میرزا ابراهیم خان به سال 1309 ق. ساختند. ایوان آن با سنگ های سیاه و سفید مرمر پوشیده شد و بر بالای مدخل آن کتیبه ای بر کاشی ها نقش بست. برخی احتمال داده اند که پیش از عصر قاجار به جای رواق و ایوان شمالی، مسجدی بوده که دنباله آستان محسوب می شده است و بر کتیبه های روی در آهنین مدخل ورودی شمالی، نام «جنت سرا» بر آن دیده می شد. بر این اساس احتمالاً مسجدی در بخش شمالی حرم به این نام وجود داشته است (دائرة المعارف بناهای آرامگاهی، ص 368).

ص: 28

در این صحن آثاری از عصر محمد شاه قاجار و مظفرالدین شاه نیز وجود دارد. این صحن که امروزه محل اصلی تردد و ورود زائران است، از سمت شمال به بازار و از طرف جنوب به حرم و از طرف غرب به صحن باغ طوطی و صحن غربی راه دارد و امامزاده طاهر نیز در شرق آن واقع است.

در بالای ایوان های کوچک این صحن، قصیده محتشم کاشانی در تعزیت شهدای کربلا با خط نستعلیق در زمینه لاجوردی نوشته شده است. در سال های گذشته بر سردر ورودی صحن، یعنی سمت بازار، کتیبه ای با مضمون و یادبود «حکومت جمهوری اسلامی به زعامت امام خمینی» در زمینه لاجوردی به خط نستعلیق نوشته شده است.

در سمت شمال، مسجد یا جامع مصلی قرار دارد که در عصر قاجار ساخته شده است.

2. صحن باغ طوطی (شمال غربی): بخشی از محل این صحن، پیشتر مدرسه دینی، و مؤسس آن ابراهیم خان، فرزند امین السلطان بوده است. این مدرسه تا سال 1299 ق. دایر بود و سپس تعطیل و حجره های آن به مقبره تبدیل شد (عبدالعظیم حسنی (ع)، مسنده و حیات، ص 316). در این مقبره بسیاری از اشراف، دولت مردان، رجال و شخصیت های سیاسی، خاک سپاری شده اند. میان صحن باغ طوطی و حرم، راهرو باریکی (4/5 * 5/5 متر) بوده است.

ص: 29

3. صحن ناصری (غربی): این صحن در قسمت غربی حرم قرار گرفته و از سمت شمال به باغ طوطی و از طرف غرب به مدرسه علوم دینی و از شرق به اماکن متبرکه محدود بوده است. این صحن را از آن جهت ناصری می گفتند که قبر ناصرالدین شاه در رواق آن قرار دارد. اکنون آن را صحن آیه الله کاشانی می نامند.

در بالای ایوان شرقی این صحن، که به طول و عرض 6 * 3 متر است، آیه شریفه «قل اللهم مالك الملك توتی الملك من تشاء و...»، و در میان آن عبارت «مضجع مرحوم مغفور مجاهد کبیر آیه الله العظمی حاج سید ابوالقاسم کاشانی قدس سره» نوشته شده و پس از آن آیه «یولج اللیل فی النهار...» آمده است.

4. صحن باغچه علیجان (شمال شرقی): این صحن در شرق امامزاده طاهر قرار دارد و در زمان حاضر به وسیله راهرو مسقف به صحن عتیق وصل می شود. در گذشته نه چندان دور، این صحن/باغ یا باغچه، استراحتگاه زائران بوده است. سقاخانه ای هم که پیشتر در صحن عتیق مقابل ایوان آینه قرار داشت، به این باغچه منتقل شد. پس از چندی باغچه علیجان، محل دفن اموات گردید.

5. صحن امامزاده حمزه (جنوبی): صحن جنوبی، در شرق ایوان آینه حرم امامزاده حمزه قرار گرفته و به سبب هم جواری با آن به صحن امامزاده حمزه نیز معروف است.

ایوان ها

1. ایوان شرقی: قدیم ترین ایوان در مجموعه آستان، ایوان شرقی حرم است که آن را در 944 ق. به فرمان شاه طهماسب صفوی ساختند و در 1270 ق. به فرمان ناصرالدین شاه و اقدام میرزا آقاخان نوری آینه کاری و تزیین شد.

2. ایوان شمالی: این ایوان در زمان قاجار و به فرمان میرزا ابراهیم خان امین السلطان، صدراعظم ناصری و فرزندش میرزا علی اصغرخان، به سال 1309 ق. ساخته شد. از کتیبه زیر سقف ایوان چنین برمی آید که از ابتدا با آینه کاری بوده است. ایوان شمالی، مدخل اصلی حرم است. بعد از ساختن این ایوان، در ورودی حرم از شرق به اینجا منتقل شد (عبدالعظیم الحسنی حیاته و مسنده، ص 314). میان ایوان بزرگ شمالی و حرم، رواق کوچکی وجود دارد که اندکی از آن با کاشی های معرق و با آینه تزیین شده است. شاید اینجا مکانی باشد که پیشتر مسجد

ص: 32

جنت سرا در آن واقع بود (آستانه ری، ص 272). میان این رواق و مسجد زنانه، درب بزرگ چوبی ای به تاریخ ساخت 904 ق. (عصر تیموری) وجود داشته است. این ایوان که امروزه محل ورود زائران از سمت شمال و صحن عتیق است، ده ستون دارد.

ص: 33

در اطراف مرقد، چند رواق وجود دارد که به طرز زیبایی تزئین و آینه کاری شده است:

1. رواق شرقی: این رواق، که قدیم ترین رواق موجود در آستان محسوب می شود، مربوط به عصر شاه طهماسب صفوی است و آن را در 944 ق. ساخته اند. در گذشته، درب ورودی حرم مطهر در آنجا بود و پنجره های قدیمی

مشبك آن همچنان باقی است. پس از آنکه رواق شمالی ساخته شد، آن در را بسته و مدخل آن به صورت مسجد و رواق زنانه درآمد (آستانه حضرت عبدالعظیم، ج 1، ص 157).

2. رواق شمالی: این رواق بین حرم مطهر و ایوان شمالی قرار دارد و اکنون راه اصلی ورود به حرم مطهر است. وسط آن نرده ای آهنی قرار دارد که خانم ها را از آقایان جدا می سازد و به طور مجزا آنان می توانند وارد حرم شوند. کتیبه آجری این رواق، حاکی از احداث آن به دستور وزیر برکیارق عبدالملک براوستانی در عصر سلجوقی است.

ص: 35

3. رواق غربی (بالاسر): در قسمت غربی حرم، رواق بزرگی، معبر اتصال به حرم امامزاده حمزه است که چون در بالاسر حضرت عبدالعظیم واقع شده، آن را رواق بالاسر می نامند. مقبره ناصرالدین شاه در داخل همین رواق قرار دارد. از اینجا به حرم امامزاده عبدالعظیم و حمزه و نیز رواق شمالی راه دارد و معمولاً نماز جماعت در آن اقامه می شود. چنانکه پیشتر گفتیم، مکان مقبره ناصرالدین شاه را مسجد هولاکو می گفتند. ناصرالدین شاه یکی از همسران خود به نام ملکه جیران را در این مکان به خاک سپرد و خود نیز پس از کشته شدن در آنجا دفن شد. این زن که ظاهراً محبوب ترین زن ناصرالدین شاه بود، به علت حسادت سایر زنان، مسموم و کشته شد. شاه برای جیران مافات و تسلیت روحش دستور داد تا مقبره ای میان حرم عبدالعظیم و امامزاده حمزه برای او بسازند و آن را تزیین و آینه کاری کنند. چون این اقدام ناصرالدین شاه کم کم در افواه عامه اثری منفی گذاشت و بر سر زبان ها افتاد که شاه يك زن را به حضرتین عبدالعظیم و حمزه ترجیح داده است، ناچار شد آینه کاری حرم و این رواق را هم کامل کند و راهروی ارتباطی آن دو امامزاده را نیز با گچ بری های بسیار زیبا تزیین نماید (تاریخ اجتماعی در قرن سیزدهم، ج 5،

ص 434). روی قبر جیران يك مجسمه سنگی نصب شد که پس از انقلاب، آن را همراه سنگ قبر ناصرالدین شاه به موزه کاخ گلستان منتقل کردند.

این رواق در شمال قبر امامزاده حمزه قرار دارد و امروزه معبر ارتباط با آن مقبره است. در گذشته این دو حرم به يك دیگر ارتباط نداشت. هنگام سکونت عبدالعظیم حسنی (ع) در این محله، ایشان از داخل کوچه ای به زیارت این قبر می رفتند که مقابل خانه او قرار داشته است. این دو قبر که پیشتر بین آنها کوچه ای فاصله بود، در دوران قاجار به هم متصل شد؛ زیرا پس از ایجاد مقبره ناصرالدین شاه، به وسیله راهروی «بین الحرمین»، که از جنوب حرم مطهر تا برابر ایوان آئینه حرم امامزاده حمزه امتداد دارد، ارتباط برقرار گردید. ایوان آئینه حرم امامزاده حمزه در شرق آن قرار دارد که در برابر آن نیز پیش ایوان ستون دار اتابکی است (دائرة المعارف تشیع، ج 1، ص 313).

برخی نیز ارتباط این دو بقعه را به پیش از آن مربوط می دانند؛ یعنی در سده نهم که همراه با ساختمان های اطراف، این دو بقعه به صورت يك مجموعه درآمد. سند این سخن، دو کتیبه چوبی به تاریخ 848 ق. بر روی در منبت کاری کهنه ای است که پیشتر میان مسجد بالاسر و مقبره ناصرالدین شاه بود و سپس آن را در دهانه راهرویی که به شمال ایوان امامزاده حمزه منتهی می گردد، کار گذاشتند. در دیوار جنوبی حرم به سمت غرب، به احتمال قوی محرابی بوده است که به دلالتی مبدل شده و اکنون به ایوان بقعه امامزاده حمزه متصل است (دائرة المعارف بناهای آرامگاهی، ص 367).

این رواق که در گذشته بزرگ ترین و زیباترین رواق ها بوده، در عصر صفویان ساخته و در عصر قاجار آئینه کاری و سنگ شده است. اندکی از دیواره های اطراف آن سنگ مرمر سیاه و سفید و سپس بقیه آئینه کاری است. محراب زیبایی از کاشی های آئینه کاری شده، به این رواق جلوه خاصی بخشیده است. بین مسجد بالاسر و حرم عبدالعظیم حسنی (ع)، از سمت شرق، دری زیبا و منبت کاری وجود داشت که به دستور اعتمادالدوله و توسط میرزا محمدحسین شیرازی به سال 1271 ق. ساخته شد (همان، ص 368). بر بالای این در، پنجره های مشبك واقع است که گرداگرد آن آئینه کاری است.

مجموعه آستان و متعلقات آن

اشاره

آستان مبارك، از دیرباز مجموعه هایی را در خود جای داده و در دوره های مختلف توسعه یافته است. متعلقات مجموعه را می توان در

يك. كتابخانه:

برای بقعه و آرامگاه، از عصر صفویه، کتابخانه ای اختصاص یافت که در آن کتاب های نفیس و قرآن های خطی، نگهداری و استفاده می شد. از آن هنگام پادشاهان و رجال، قرآن های نفیس و ارزشمند و نیز کتاب های خطی ارزشمندی را به این کتابخانه هدیه یا وقف می کردند. این کتابخانه به همت تولیت وقت آستان در عصر شاه طهماسب صفوی که یکی از نوادگان محقق کرکی بود، بنیاد نهاده شد و همان زمان از کتابخانه های مهم محسوب گشت؛ زیرا قرآن ها و کتاب های نفیس اهدایی پادشاهان صفوی و سایر نسخه های خطی مثل منتقلة الطالبيه، اثر ابواسماعيل ابراهيم بن طباطبا در آن نگهداری می شد. شاه عباس نیز در 1037 ق. 120 جلد کتاب، وقف کتابخانه و طلاب آستان کرد. امروزه از آنها تنها سه جلد باقی مانده است. این کتابخانه تا حدود اواخر قرن سیزدهم هجری، یعنی اواسط عصر قاجار، بسیار غنی و ارزشمند بود. در این سال میرزا ابراهيم، فرزند امین السلطان، مدرسه ای در کنار حرم، به نام مدرسه «امینیه» ساخت و در آنجا کتابخانه ای نیز دایر کرد. اکنون اثری از آن مدرسه و کتابخانه نیست. تا سال 1324 ش.

کتابخانه عمومی آستان مقدس حضرت عبدالعظیم (ع)

کسی از وجود چنین کتابخانه ای اطلاع نداشت. در آن سال یکی از کارکنان آستان، به نام شیخ جواد مؤذنی به وجود کتابخانه قبلی پی برد. تولیت وقت، سید احمد هدایتی، مؤذنی و پسرش، محمدعلی هدایتی را، مأمور تأسیس کتابخانه کرد. با خرید شش صد جلد کتاب از کتب آقای نظرپاک، یکی از استادان مدرسه سپهسالار، در تیرماه همان سال، کتابخانه در ضلع شرقی صحن امامزاده حمزه، احداث و مؤذنی از سوی تولیت به ریاست آن منصوب شد. از آن هنگام توجه بیشتری به کتابخانه مبذول و کتاب های نفیس و ارزشمندی به آن اهدا شد. مؤذنی پنجاه سال در کتابخانه فعالیت مؤثر کرد و سرانجام در اسفند 1371 ش. از دنیا رفت. در 1339 ش. که ساختمان کتابخانه گنجایش کتاب های موجود را نداشت، یکی از افسران ارتش به نام سرتیپ محمد میمند، در ضلع جنوبی صحن امامزاده حمزه، مدرسه ای با چهارصد متر مربع ساخت و پس از آنکه مدیر کتابخانه، مشکلات محل کتابخانه را به وی گوشزد کرد، او نیز محل مدرسه را به عنوان کتابخانه تقدیم نمود (عبدالعظیم الحسنی حیات و مسنده، ص 322). در 1340 ش. کتابخانه به آن محل انتقال یافت و در سیزدهم رجب آن سال طی جشنی باشکوه، محل کتابخانه افتتاح گردید. امروز این کتابخانه چند هزار جلد کتاب را در خود جا داده است. پس از انقلاب که بر شمار کتب افزوده شد، محل کتابخانه تغییر کرد.

گفتنی است که در آستان، قرآن های بسیار نفیس و ارزشمندی نگهداری می شده است که پادشاهان صفوی و قاجار، وقف کرده بودند. قدیم ترین و نفیس ترین آنها قرآن شاه طهماسب است. این قرآن در 940 ق. یعنی در یازدهمین سال سلطنت وی کتابت شده است؛ با این مشخصات: خط متن، نسخ کتابت، سه سطر اول، وسط و آخر هر صفحه، خط ثلث بسیار زیبا بدون شماره با تحریر در 940 ق. کاغذ سمرقندی، جدول زرین دار، جلد سوخته معرق طلاپوش لولادار، شماره صفحه ها: 1004، هر صفحه 11 سطر، قطع وزیری بزرگ به اندازه 20 * 31 سانتی متر (فهرست راهنمای گنجینه موزه ایران باستان، آستانه حضرت عبدالعظیم، ص 21). پس از تأسیس گنجینه قرآن در موزه ایران باستان، این قرآن به آنجا منتقل شد. همچنین فرامین شاه طهماسب و سایر سلاطین صفوی نیز در این کتابخانه نگهداری می شود.

دو. مدرسه و حوزه علمیه:

از دیرباز در جوار مقبره عبدالعظیم حسنی (ع)، برای تحصیل طلاب مدرسه هایی

ساخته می شد که قدیم ترین آن به عصر صفویه بازمی گردد. این مدارس عبارتند از:

1. مدرسه آستان عبدالعظیم (مدرسه علمیه برهان): در قسمت شمالی صحن بزرگ عتیق و پشت مسجد جامع آن صحن قرار داشت که قدیم ترین مدرسه دینی آستان و همواره فعال بود. تاریخ بنای آن روشن نیست، ولی کتیبه ای سنگی که در مدخل مدرسه از سمت بازار بر دیوار نصب شده، از مرمت آن در زمان آقامحمدخان قاجار خبر می دهد. تاریخ تعمیر 1206 ق. و بانی آن مهدی قلی خان بوده است. این مدرسه، سپس رو به ویرانی نهاد تا آنکه شیخ علی اکبر برهان در سال 1362 ق. به تعمیر و بازسازی آن همت گماشت. وی امام جماعت مسجد میرزاده و از نیکوکارانی بود که مدارس و مساجد بسیاری ساخت. در این مدرسه، طلاب بسیاری تحصیل و استادان بنامی تدریس کرده اند؛ از جمله: شیخ محمدرضا بروجردی، مصحح شرح نهج البلاغه ابن میثم (عبدالعظیم الحسنی حیاته و مسنده، ص 326). این مدرسه زیر نظر آستان اداره می شد و چنانکه خواهیم گفت، ساختمانی جدید به جای آن احداث کرده اند.

2. مدرسه علمیه امینیه: در غرب صحن

ص: 40

شمالی واقع بود و آن را میرزا ابراهیم خان، فرزند امین السلطان صدراعظم ناصرالدین شاه ساخت (المآثر و الآثار، ج 1، ص 114). داخل مدرسه کتابخانه ای وجود داشت و نسخه ای خطی از تفسیر مجمع البیان، که امین السلطان وقف مدرسه کرده بود، در آن نگهداری می شد. در اواخر عصر قاجار، از رونق افتاد و حجره های آن تبدیل به مقبره های خانوادگی شد. پس از آنکه دیوارهای حجره ها را برداشتند، آنجا به يك قبرستان عمومی تبدیل شد. صحن باغ طوطی، همان مکان مدرسه امینیه است.

سه. مسجد جامع (عتیق):

در مجاورت صحن عتیق (صحن شمالی)، مسجدی ساخته بودند که از طرف جنوب به صحن، از شمال به مدرسه علمیه برهان و از غرب به بازار مرتبط می شد. این مسجد که تاریخ احداث آن روشن نیست، در 1243 ق. به همت سرتیپ محمدیوسف خان نوری تعمیر شده است. این تاریخ و نام بر لچکی های طرفین مسجد دیده می شود. مسجد دارای دو طبقه رویین برای استفاده در تابستان و زیرین برای استفاده در زمستان است و دیوارهای آن با کاشی های رنگی پوشیده است. برخی از آگاهان محلی می گویند قبل از ساختمان صحن در زمان قاجار، بین مسجد و بقعه حضرت عبدالعظیم کوچه ای فاصله بود و قسمت وسط مسجد که اکنون با پنجره های مشبک پوشیده شده، راهروی مدرسه بوده و طرفین آن را شبستان تشکیل می داده است. پس از احداث صحن، کوچه نیز به صحن و راهرو مدرسه به مسجد ملحق و دو شبستان نیز به هم متصل شد. آنگاه راهرو مدرسه را بستند و درب دیگری از طرف بازار برای آن باز کردند.

چهار. موزه:

از دیرنگام، به سبب تقدیم هدایای فراوان از سوی پادشاهان و حکمرانان، اشیا و لوازم نفیسی در این آستان گردآوری می شد که برای

حفاظت از آنها موزه ای ساختند. نخستین بار شاه طهماسب دستور داد تا محلی مناسب برای خزانه جدید بیابند. این موضوع در فرمان سال 950 ق. عنوان گشته بود (آستانه ری، ص 79). از آثاری که امروزه در موزه نگهداری می شود می توان به دو درِ منبت کاری کهن از عصر شاه اسماعیل اول صفوی اشاره کرد که پیشتر در مدخل مسجد شرقی نصب بود (همان، ص 26). همچنین يك درِ منبت کاری دیگر را که دارای دو کتیبه با تاریخ 848 ق. بوده و در مسجد هولاکو قرار داشت (آستانه حضرت عبدالعظیم، ج 1، ص 56) همراه پنجره ای نفیس از کاشی که از آثار عصر ناصری باقی مانده و پیشتر بر فراز درِ میانی ایوان بزرگ شمالی نصب بوده است (همان، ص 160) به آن مکان منتقل کردند. از دیگر آثار مهم موزه آستان، غیر از قرآن ها و شمعدان ها و پرده های نقاشی، فرش های متعدد، می توان از يك جفت پرده ماهوت مشکی با گل و بوته گلابتون دوزی با اشعاری که در حاشیه آن ها مرواریددوزی شده است، اشاره کرد. این پرده را عزت الدوله همسر ناصرالدین شاه اهدا کرده و این شعر در آن دوخته شده است:

«یگانه گوهر تابنده عزت الدوله *** که با شه آمده از يك طرف چو در یتیم.»

مرواریددوزی و گلابتون این پرده، اثر فاطمه خاتون است.

تولیت آستان

از هنگامی که مقبره و آستانه ای برای حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) و دو امامزاده هم جوار ایشان ایجاد شد، برای نگهداری، بازسازی و صیانت از اموال موقوفی و نیز ارائه خدمات به زائران و دوستداران آنان، در اعصار آل بویه و سلاجقه، از میان علویان و نقیبان ری، متولیان و خادمان و کلیددارانی انتخاب می شدند. آنان از سوی همان کسانی که موقوفه ای برای آستان مقدس قرار می دادند، تعیین شده، به نمایندگی از ایشان به این امر می پرداختند. به عبارت دیگر، از سوی پادشاهان و امیران برای این منصب حکمی دریافت نمی کردند. از همین رو تا پیش از دوران صفویه، که رسم بر آن شد تا متولیان بقاع و اماکن متبرکه از سوی شاه احکامی دریافت کنند، ما نام های روشنی از متولیان این مکان (جز چند نفر) در متون سراغ نداریم. برخی پنداشته اند که تولیت رسمی آستان از دوران صفویه و بر اساس فرمان شاه طهماسب اول است، اما باید گفت این مقام و منصب از همان عصر آل بویه و سلاجقه به طور رسمی وجود داشته و کسانی آن را در خاندان خود به طور موروثی حفظ می کرده اند.

تولیت آستان حضرت عبدالعظیم (ع) از عصر سلجوقیان تا عصر صفوی (دوران شاه طهماسب)

1. سید شرف الدین محمد بن علی: قدیم ترین نامی است که از متولیان امامزاده عبدالعظیم در متون ذکر شده است. نام او در فرمان شاه طهماسب به عنوان مقام تولیت در عصر طغرل سلجوقی آمده است؛ فرمانی که در سال 961 ق. برای برخی از علما صادر شد تا اوقاف آستان و شروط واقفان و متولی و خدام آن را معلوم کند. تحقیق و بررسی آنان، آشکار کرد که بیشتر رقبات را سید شرف الدین، که خود متولی و نیای متولیان پس از خود بود، وقف کرده است. در فرمان شاه طهماسب آمده است که مزرعه مبارک آباد غار، معروف به «خیر آباد» ری را طغرل سلجوقی وقف کرده و تولیت آن را به سید شرف الدین داده است. این مزرعه، محل دفن سه امامزاده است. بنابراین سید شرف الدین، معاصر این پادشاه سلجوقی و نیز المسترشد بالله، خلیفه عباسی است که در سال 529 ق. از دنیا رفته است. تولد سید شرف الدین را 504 ق. ذکر کرده اند. سلسله نسب او بدین گونه به عبدالله باهر فرزند امام سجاد (ع) می رسد: شرف الدین محمد بن علی بن محمد بن احمد بن محمد بن اسماعیل بن محمد ارقط بن عبدالله بن باهر بن علی بن الحسین (دیوان قوامی رازی، ص 193). او ممدوح خاقانی شاعر مشهور و بدرالدین قوامی رازی از معاصران خود بوده و خاقانی در ذیل عنوان «در ستایش امام شرف الدین محمد بن مطهر علوی»، چنین سروده است:

«این قدر و صفا که خاطر م راست *** از خدمت سید اجل خاست

ذوالفضل محمد مطهر *** آن عرق محمد پیمبر

دین را شرف است و شرع را فخر *** بل سید شرع و دین لافخر.»

قوامی رازی که از شعرای بنام نیمه اول قرن ششم هجری است، چهار قصیده در مدح سید شرف الدین سروده است که نخستین آن در 45 بیت، با این مطلع است:

«از دست برده از همه خوبان به دلبری *** وز دستبرد تو شده مردان زدل بری.»

در یکی از قصاید، در هشتاد بیت، امام علی (ع) و یازده فرزند ایشان را و سپس نقیب النقبای ری، شرف الدین مرتضی را مدح می کند (ر. ک: همان، ص 39-42، 73-77، 125-146). عبدالجلیل قزوینی رازی از متکلمان شیعی قرن ششم در کتاب نقض، از سید شرف الدین محمد بن علی مرتضی با اعزاز و اکرام و با لقب رئیس نقبا و سادات ری یاد می کند (نقض، ص 3، 48، 437).

2. سید علی شاه: ابوالقاسم عزالدین، فرزند سید شرف الدین محمد است که پس از پدر،

تولیت آستان را بر عهده گرفت. از او تنها نامی در فرمان مورخ 961 ق. شاه طهماسب، موجود است.

3. امیر عنایة الله: از متولیان آستان حضرت عبدالعظیم در عصر صفوی است. در تحفه سامی از او به عنوان شاعر یاد شده و این رباعی از او است:

«ای دل طلب وصال جانان نکنی *** تا محنت هجر بر خود آسان نکنی

تا پا نهدی ز ورطه عقل برون *** سر منزل خویش کوی جانان نکنی.»

(تحفه سامی، ص 41).

4. امیر خلیل الله: سید شرف الدین امیر خلیل الله، برادر امیر عنایت الله، پس از برادر به تولیت آستانه رسید. او که در دوران شاه طهماسب به سال 971 ق. از دنیا رفت. تولیتش در ابتدای آن عصر به فرزندش منتقل شده بود. نام او در فرمان 961 ق. شاه طهماسب به عنوان تولیت سابق یاد شده است. او را پس از فوت در صحن باغ طوطی به خاک سپردند. بر سنگ مزارش چنین ثبت شده است: «مضجع شریف سید جلیل و عالم نبیل السید شرف الدین امیر خلیل الله رضوان الله علیه متولی آستانه مقدسه حضرت عبدالعظیم (ع) که در زمان دولت علیه و دودمان مصطفوی شاه طهماسب صفوی انار الله برهانه در سال 971 ق. دعوت حق را لبیک اجابت گفتند.»

5. امیر هدایة الله: وی برادر امیر خلیل الله و امیر عنایة الله است. او از سادات و نقبای ری بود و نیز گاهی با تخلص «عظیم» شعر می گفت (همان، ص 44). در زمان شاه طهماسب نام وی به عنوان تولیت دیده نمی شود. ممکن است وی در کنار برادرانش و یا به نیابت از آنها به این امر مشغول بوده است.

6. نظام الدین علی شاه، فرزند امیر عنایة الله. پس از وفات پدر در حدود موقوفات و وظایف او به تولیت آستان رسید. در کنار او نیز پسرعمویش امیر حسام الدین ابراهیم پس از فوت پدرش خلیل الله وظایف و موقوفات تحت نظارت پدر خود را به ارث برد. نام این دو، به عنوان وارثان تولیت از پدرانشان در فرمان شاه طهماسب به سال 961 ق. آمده و مورد تأیید قرار گرفته است (آستانه ری، ص 44). نظام الدین علی شاه نیز اهل شعر و ادب بود (تحفه سامی، ص 66).

7. امیر حسام الدین ابراهیم: پس از پدرش امیر خلیل الله، در محدوده وظایف مقرره پدر، تولیت آستان را در کنار پسرعمویش نظام الدین علی شاه به ارث برد.

8. امیر نورالله: پس از برادرش نظام الدین علی شاه از متولیان آستان گردید. نام امیر نورالله فرزند امیر عنایة الله در تحفه سامی دیده

می شود (همان، ص 42).

9. امیر مجدالدین: فرزند امیر حسام الدین ابراهیم و نوه نظام الدین علی است که پس از پدر بر اساس وقفنامه زینت بیگم دختر شاه طهماسب، به سال 997 ق. تولیت موقوفات آستان از جمله مزرعه خوارذیل در بلوک غاری را به ارث برد. بر اساس آن وقف نامه، این تولیت به فرزندانش منتقل خواهد شد (آستانه ری، ص 44).

تولیت آستان از عصر صفوی (شاه طهماسب) تا عصر قاجار

10. سید حسین خاتم المجتهدین: خاندان و نوادگان خاتم المجتهدین میر سید حسین، ملقب به خاتم المجتهدین، از دیگر خاندان هایی است که تولیت آستان از عصر صفوی تا پایان قاجار و نیز پهلوی به توارث در اختیار آنان قرار داشته است. او از این طریق به امام صادق (ع) نسب می رساند: سید حسین بن ابوالحسن بن الحسین بن جعفر المکی بن الحسین بن علی بن عبدالله بن مفضل بن احمد بن جعفر بن محفوظ بن حسین بن عدنان بن جعفر بن محمد بن حسین بن علی الخارص بن محمد الیدیاج بن جعفر بن محمد الصادق.

میر سید حسین که از علمای بزرگ جبل عامل و نوه دختری شیخ عبدالعال کرکی بود، در زمان شاه اسماعیل صفوی به منظور زیارت امام رضا (ع) به ایران آمد و مورد لطف و اکرام شاه اسماعیل قرار گرفت. میر سید حسین که در این هنگام بر اثر تمایل شاه صفوی در ایران ساکن شد، در عصر شاه طهماسب، پس از ازدواج با دختر محقق کرکی، مسئولیت امور شرعی در اردوی شاه طهماسب را بر عهده گرفت. پس از چندی شاه او را به تولیت آستان عبدالعظیم، حضرت معصومه و نیز احمد بن موسی (شاه چراغ) و امامزاده حسین در قزوین منصوب کرد (ریحانة الادب، ج 2، ص 44). مدتی نیز در قزوین ساکن شد و سپس با سمت شیخ الاسلامی به اردبیل رفت (آستانه ری، ص 40). پس از فوت محقق کرکی، جانشین وی شد. تألیفات میر سید حسین، بسیار است (همان). وی در سال 1002 ق. در اردبیل از دنیا رفت. شاه عباس بر جنازه او نماز خواند و جنازه را برای دفن به عتبات فرستاد.

از ازدواج او با دختر محقق کرکی، پنج فرزند پسر و یک دختر باقی ماند. چهار فرزند پس از او، هر یک مناصب پدر را به ارث بردند: میرزا حبیب الله متولی آستان حضرت عبدالعظیم شد؛ میر سید محمد به قضاوت اردو و لشکریان گماشته شد (نوه او، میرزا ابراهیم پس از چندی، به تولیت آستانه عبدالعظیم رسید)؛ شیخ میرزا عبدالعال از طرف شاه

ص: 45

طهماسب شیخ الاسلام قزوین شد؛ میر سید احمد به تولیت مزار شیخ صفی الدین اردبیلی رسید (عالم آرای عباسی، ص 145؛ ریحانة الادب، ج 3، ص 449). فرزندان و نوادگان و اعقاب میر سید حسین از قرن دهم تا اواخر قرن چهاردهم هجری، همچنان و پی در پی متولی و سرپرست آستان عبدالعظیم حسنی (ع) بوده اند. تولیت آستان حدود 450 سال، یعنی تا پیروزی انقلاب اسلامی ایران، در این خاندان قرار داشت و آخرین آنها محمدعلی هدایتی بود.

11. میرزا حبیب الله: وی فرزند ارشد میر سید حسین خاتم المجتهدین بود که از طرف شاه عباس پس از مرگ پدر به تولیت آستان رسید. برادر او، میر سید محمد که فرزند دوم بود، به تصدی امور شرعی اردوی شاهانه منصوب و فرزندان او هر يك متولی امامزاده ای شدند: میر سید مرتضی تولیت مزار شاه نعمه الله ولی در ماهان؛ میرزا آقایی و فرزندان دختری اش، تولیت شاه چراغ تا عصر پهلوی؛ میرزا نظام الدین علی و فرزندش میرزا ابراهیم، متولی بقعه حضرت عبدالعظیم.

12. میرزا ابراهیم شیخ الاسلام: او نوه میر سید حسین، خاتم المجتهدین و فرزند نظام الدین علی بن میر سید محمد بود و پس از عمویش به تولیت آستانه رسید. وی تولیت را در فرزندانش به ارث گذاشت.

13. میرزا محمد علی الحسینی: میرزا محمدعلی، ملقب به صدرالممالک فرزند محمد حسین عضدالملک بن بهاءالدین بن کمال الدین بن عبدالعال بن میر سید حسین خاتم المجتهدین (همان، ص 38) از دیگر متولیان آستان در عصر نادری بود. پدرش عضدالملک ریاست و صدارت دیوانخانه عدلیه وقت در عصر شاه عباس را بر عهده داشت. در فرمان شاه عباس به سال 1033 ق. به صدارت وی اشاره شده است. در دو فرمان دیگر از شاه طهماسب دوم به سال 1140 و 1143 ق. این تولیت ابقا شده است. اشرف افغان نیز پس از فتح اصفهان و سقوط صفویه بر اساس فرمانی به تولیت او صحنه گذاشت (همان، ص 36).

تولیت آستان از عصر قاجار تا انقلاب اسلامی

14. میر سید علی الحسینی: میر سید علی فرزند عبدالخالق بن میرزا نظام الدین علی، نواده میر سید حسین خاتم المجتهدین، متولی آستانه در عصر قاجار بود. بر اساس وقفنامه میرزا شفیع صدراعظم به سال 1222 ق. تولیت بلوک غار نیز به او و فرزندانش واگذار شده است. او را پس از فوت به نجف اشرف منتقل ساختند و در مقبره خانوادگی معروف به مقبره شاه عبدالعظیمی ها در وادی

15. میرزا ابوالحسن متولی باشی: بر اساس وقفنامه ای از سوی امیرسلیمان خان قاجار به تاریخ ذیقعدة 1274 ق. موقوفات مذکور، از جمله قنات مقصودآباد به میرزا ابوالحسن فرزند میرزا سید علی واگذار شده که نسل در نسل به اعقاب او می رسد (همان). وی هم زمان در کنار پدر به این مسئولیت گماشته شد. فرمانی دیگر از ناصرالدین شاه به تاریخ 1279 ق. در خصوص تولیت وی در موزه آستان وجود دارد.

16. میرزا سید علی (میرزا بزرگ): وی فرزند ابوالحسن متولی باشی است. او پس از پدر به تولیت آستان رسید. پس از فوت، او را در مقبره شاه عبدالعظیمی ها در نجف به خاک سپردند. بر سنگ مزارش می خوانیم: «قد ارتحل من دار الفناء الی دارالبقاء السید الجلیل و المجر النبیل المتولی لبقعة حضرت عبدالعظیم (ع) میرسید علی الحسینی طاب ثراه عام 1271 ق.» (همان، ص 36). در فرمانی از سوی محمد شاه در سال 1260 ق. به تولیت او اشاره شده است. این فرمان درباره واگذاری زرگنده به سفارت روس است (همان).

17. ابوالحسن آقامیر (متولی باشی): وی فرزند میرزا سید علی است که با نُه واسطه به میرسید حسین خاتم المجتهدین سرسلسله این خاندان می رسد. مرقد او در گوشه جنوب غربی صحن امامزاده حمزه است. بر مزارش چنین نگاشته اند: «هذا المرقد و مضجع روحانی مرحمت و غفران پناه جنت و رضوان جایگاه سلاله دودمان مصطفوی و سلسله مرتضوی سلاله الاعاظم و الاقافم مرحوم مغفور جناب آقامیرزا ابوالحسن مشهور به آقامیر متولی سرکار فیض آثار حضرت عبدالعظیم علیه آلاف التحية و التسليم خلف مرحمت و غفران پناه آقامیرزا سید علی متولی باشی طاب ثراهما و جعل الجنة مأواهما و حشرهما الله مع اجدادهما الطیبین الطاهرین.»

در عصر قاجار، در آستانه مسئولیت ها و مناصب متعددی پدید آمد که مسئولان آن عبارت بودند از: میرزا اسماعیل خان امین الملک، خازن مهر مقدس؛ امیرزاده حسینقلی خان، ناظم التولیه و نایب الحکومه؛ آقا سید حسن فراش باشی؛ حاجی میرزا عبدالکری، مصور الحفاظ؛ میرزا عیسی، ناظر؛ میرزا حبیب الله، کلیددار؛ میرزا عبدالحسین، سرکشیک؛ میرزاباقر، سرکشیک؛ میرزا بزرگ، فراش ضریح مطهر؛ میرزا کاظم، مستوفی؛ میرزا ولی، منشی باشی؛ حاجی آقا محمد، تحویلدار نقد و جنس؛ میرزا حسین، سررشته دار؛ خدام، بیست و پنج نفر؛ قراء، بیست نفر؛ گلاب دار، پانزده نفر؛ مؤذن و چراغچی، پانزده نفر؛

مخبرالملک، رئیس کل (ر. ک: المآثر و الآثار، ج 1، ص 392 و 405).

در عصر پهلوی اول و دوم، سه تن از خاندان میر سید حسین خاتم‌المجتهدین تولیت آستان را یکی پس از دیگری بر عهده گرفتند.

18. میرزا هدایه‌الله: وی فرزند ابوالحسن آقامیر بود که پس از پدر در عصر پهلوی اول تولیت آستانه را برعهده گرفت. اسناد و مدارک و وقف نامه های خاندان میرسید حسین مجتهد در اختیار او بود و از او به فرزندش احمد رسید. داوری او بر ضد شاه (رضاخان) در خصوص اراضی اختلافی شاه و کشاورزان سوادکوه، مشهور است.

19. سید احمد هدایتی: فرزند میرزا هدایه‌الله بود که نام خانوادگی هدایتی را برای خود انتخاب کرد. او پس از پدر در عصر پهلوی دوم به تولیت آستانه رسید.

20. دکتر سید محمدعلی هدایتی، فرزند سید احمد. وی آخرین متولی بازمانده از خاندان میر سید حسین خاتم‌المجتهدین بود. او در اواخر عصر پهلوی دوم پس از فوت پدر، منصب تولیت را برعهده گرفت. همه اسناد و مدارکی که از آن خاندان نزد پدرش، احمد هدایتی بود و به او سپرده شد، به اهتمام وی تحت مجموعه ای باعنوان «آستانه ری» به چاپ رسید که یکی از منابع مهم درباره ری و آستان حضرت عبدالعظیم است. وی هم زمان به عنوان وزیر، در برخی کابینه ها عضویت داشت. در 1346 ش. دولت کلیه متولیان و متصدیان بقاع متبرکه و تعدادی از مساجد معروف ایران را که تولیت آنها به طور موروثی در دست خاندان های کهن بود از کار برکنار کرد. در این هنگام تولیت حضرت عبدالعظیم نیز به همان وضعیت دچار شد. از آن هنگام تا ظهور انقلاب اسلامی اداره اوقاف رسماً آستان را در اختیار گرفت و کارگزاران سابق را برکنار کرد.

تولیت آستان پس از انقلاب اسلامی

پس از پیروزی انقلاب اسلامی، امام خمینی برای اداره آستان تصمیم گرفتند

مدیریت آن را به هیئت امنای بسپارند و این هیئت تا تعیین تولیت جدید، مسئولیت اداره آستان را بر عهده گیرد. سپس در حکمی در تاریخ 1358/1/5 ش. حجة الاسلام آقای شیخ احمد مولایی (1303-1374 ش.) را مأمور تشکیل هیئت امنای آستان کردند.

در این حکم به صراحت، عنوان تولیت نیامده است؛ اما مسئولیت های تولیت برای ایشان مقرر گردید. گفتنی است امام خمینی، تولیت آستان حضرت معصومه (س) را نیز که به سید ابوالفضل تولیت (متولی مغضوب محمدرضا پهلوی و از خاندان متولیان قدیم حرم) تفویض نموده بودند، پس از استعفای نام برده، در فروردین ماه 1358 به حاج شیخ احمد مولایی واگذار نمودند.

حجة الاسلام مولایی، هیئت امنای را با حضور آقایان سید علی غیوری، حسن پورمختاری، قنبر کریمی، باقر رفیعی و نیز محمدعلی هدایتی (تولیت سابق) تشکیل داد و تا 1368 ش. مدیریت آستان را بر عهده داشت. اقدامات زیر، مهم ترین کارهای حاج شیخ احمد مولایی در این مدت است:

1. احداث صندوق قرض الحسنه در سال 1361 ش؛

2. احداث در مانگه عمومی در جوار حرم

ص: 49

حضرت عبدالعظیم در سال 1359 ش؛

3. برداشتن دیوار صحن باغ طوطی، برای توسعه فضای تردد زائران؛

4. برداشتن دیوار جنوبی صحن باغ طوطی.

5. ساخت ایوان شرقی حضرت امامزاده طاهر (ع).

6. توسعه شبستان های غربی و جنوبی حضرت امامزاده حمزه (ع).

7. تعویض کاشیکاری گنبد امامزاده حمزه (ع).

نصب تولیت جدید

در سال 1368 ش. از سوی آیه الله خامنه ای هیأتی برای بازرسی از وضعیت آستان اعزام شد. در پی گزارش گروه، مقام معظم رهبری، طی حکمی در تاریخ 1369/1/30 ش. آیه الله محمد محمدی ری شهری را به تولیت آستان منصوب کرد.

تولیت جدید که خود از اهالی شهر ری بود، در نخستین گام توسعه حرم و بازسازی آن را در دستور کار قرار داد؛ چرا که آستان حضرت عبدالعظیم (ع)، پس از انقلاب اسلامی از اهمیتی ویژه برخوردار شد و توسعه و مدیریت آن به اهتمام بیشتری نیاز داشت. در متن حکم مقام معظم رهبری آمده است: «... جناب عالی را به سمت تولیت آستان مقدس حضرت عبدالعظیم الحسنی و بقاع متبرکه وابسته به آن منصوب می کنم. لازم است با دقت و جدیت به مراقبت و حراست از موقوفات و اموال و عایدات این آستان اقدام کرده و آنها را در عمران و نگهداری این بارگاه مبارک و نیز احداث ابنیه لازم و انجام خدمات برای زائران و مجاوران و مردم شهر ری و نشر و گسترش معارف اهل بیت - علیهم السلام - در خدمت به محرومین و مستضعفین به کار گرفته و از هر گونه سوء استفاده ای ممانعت فرمایید...»

گفتنی است که آیه الله محمد محمدی ری شهری، در آبان 1325 ش. در شهر ری دیده به جهان گشود. پس از پایان تحصیلات ابتدایی، در سال 1339 ش. وارد حوزه علمیه شهر ری (مدرسه برهان) شد و در سال 1340 ش. برای ادامه تحصیل به قم رفت. وی سطوح عالی حوزه را نزد آیات عظام:

حاج میرزا علی مشکینی، حاج شیخ محمد فاضل لنکرانی و حاج سید محمدباقر طباطبایی سلطانی آموخت و سپس در درس خارج اصول آیات عظام: مرحوم حاج شیخ محمدعلی اراکی و حاج شیخ حسین وحید خراسانی حضور یافت. خارج فقه را نیز در محضر آیات عظام: حاج میرزا علی مشکینی، حاج شیخ جواد تبریزی، مرحوم حاج سید محمدرضا گلپایگانی و مرحوم حاج شیخ مرتضی حائری شاگردی کرد.

آیه الله ری شهری، در بیستم خرداد 1344، به وسیله ساواک مشهد، دستگیر و به زندان محکوم گردید. در سال 1345 به نجف اشرف رفت و در سال 1346 به ایران بازگشت و حدود هجده ماه در حوزه علمیه مشهد تحصیل علوم دینی کرد؛ اما دوباره دستگیر و روانه زندان شد. در سال 1356 به دلیل سخنرانی علیه رژیم شاه در حسینیه اصفهانی های آبادان از سوی ساواک ممنوع المنبر شد. همچنین به دلیل سخنرانی در نهبوند، آبادان، مشهد، هرمزگان و زابل، تحت تعقیب قرار گرفت. در فروردین 1369 به فرمان آیه الله خامنه ای به تولیت آستان مقدس عبدالعظیم حسنی (ع) منصوب گردید.

اجتهاد وی را برخی از استادان برجسته حوزه علمیه قم تأیید کردند. به علاوه، تصدی مسئولیت های مشروط به «اجتهاد» (همچون دادستانی کل کشور، وزارت اطلاعات و دادستانی کل ویژه روحانیت)، خود به منزله تأیید اجتهاد ایشان از سوی امام خمینی و مقام معظم رهبری است. وی همچنین از برخی علمای بزرگ اجازه روایت دارد.

تولیت جدید، در نخستین گام، برای توسعه حرم و بازسازی آن برنامه ریزی کرد. شماری از اهداف نخستین تولیت آستان در دوره جدید بدین شرح است: 1. ایجاد ساختاری نو برای تشکیلات اداری آستان؛ 2. جست و جوی راهکارهای قانونی، حقوقی و اجرایی برای پیشبرد تحولات؛ 3. ایجاد ارتباط با دستگاه های مسئول و انتقال شرایط نامطلوب موجود به مسئولان عالی رتبه نظام و دستگاه های مربوط برای بهره گیری از مساعدت ها و همکاری های آنان؛ 4. به کارگیری مشاوران مجرب و خبیره با هدف تهیه طرحی مناسب و جامع و متناسب با نیازهای منطقه و سابقه فرهنگی و تاریخی آن؛ 5. اجرای طرح مذهبی و ملی توسعه آستان مقدس.

تحولات عمرانی و فرهنگی آستان در زمان تولیت آیه الله ری شهری

اشاره

مساحت آستان و متعلقات آن تا پیش از تولیت آیه الله ری شهری، حدود چهارهزار مترمربع بود. با توجه به افزایش روزافزون زائران در سال های پس از پیروزی انقلاب اسلامی و ضرورت پذیرایی مادی و معنوی مناسب تر از ایشان، طرح بزرگ توسعه آستان مقدس آغاز شد. این طرح که دامنه آن تا بیرون از مرزهای ایران هم می رود، در زمینی به وسعت 60000

مترمربع و زیربنای 110000 مترمربع به مرحله اجرا رسید. برای اجرای طرح توسعه و بازسازی آستان، در گام نخست دفاتر فنی آستان و مراکز همکار، عملیات زیر را آغاز کردند: 1. مطالعات مقدماتی طرح جامع توسعه و رایزنی های گسترده؛ 2. تصویب حوزه عملیاتی توسعه آستان در کمیسیون ماده پنج شهرستان تهران؛ 3. ارائه طرح جامع توسعه و تصویب آن در شرکت های مهندسی همکار.

همچنین در همکاری کامل با شهرداری کلان شهر تهران - که شهر ری یکی از مناطق شهری آن است - در حل مشکلات زیر اقدام شد: 1. کهنگی و تنگنای شبکه پیاده روها، سواره رو و امکانات حمل و نقل؛ 2. کمبود مراکز فرهنگی، هنری، آموزشی متناسب با نیازهای مردم شهر و زائران؛ 3. کمبود خدمات شهری مناسب (پارکینگ، زائرسرا، فضاهای تفریحی و...); 4. فرسودگی بافت مسکونی اطراف حرم؛ 5. بی تناسبی مجموعه حرم و بافت اطراف آن با توسعه نامتعادل شهری.

برای اجرای طرح جامع توسعه، تولید آستان نخست سازمان و تشکیلاتی مستقل را راه اندازی کرد و اداره آستان مقدس را از وضعیت پیشین درآورد. بدین ترتیب، مساحت مجموعه آستان چندین برابر شد و ده ها بنای رفاهی، خدماتی، بهداشتی، فرهنگی، تجاری، ورزشی و فضای سبز احداث گردید.

توسعه آستان با خرید مراکز و منازل اطراف حرم آغاز شد؛ مکان هایی که افزون بر فرسودگی، ترکیبی نازیبا یافته و دسترسی را به حرم دشوار کرده بودند. تبدیل برخی خانه های اطراف حرم به مقبره های خانوادگی یا قبرستان های خصوصی، ساخت بناهای جدید را در آن مکان ها دشوار و نامشروع می کرد؛ اما طرح جابه جایی قبور با حفظ حدود شرعی، این مشکل را نیز حل کرد.

چون اجرای طرح جامع توسعه، درآمدهای آستان پاسخ گوی هزینه ها نبود، معاونت اقتصادی آستان تأسیس گردید تا از راه های استقراض، به کمک های مردمی و دولتی، انتشار اوراق مشارکت شهر سالم (در تعامل با شهرداری تهران) و نیز فعالیت های اقتصادی، هزینه های طرح ملی توسعه را تأمین کند.

طرح توسعه با چندین پروژه اصلی و فرعی، از ابتدای سال 1371، به ترتیب تاریخ ساخت، در محورهای زیر به اجرا درآمد:

1. رواق ها و شبستان های جدید

اشاره

تا پیش از توسعه جدید، مجموع حرم های سه گانه، بیش از سه رواق (شرقی، غربی و شمالی) نداشتند. مساحت مجموع رواق ها

نیز کمتر از چهار هزار مترمربع بود، که با جمعیت روزافزون زائران تناسب نداشت. بدین رو مرحله نخست طرح توسعه، به احداث رواق های جدید اختصاص یافت تا حرم حضرت عبدالعظیم (ع) را از سمت جنوب و شرق گسترش دهد و آن را به وسیله رواق بزرگ و سرپوشیده به حرم امامزاده طاهر (ع) متصل گرداند.

بر پایه طرح جدید، پنج رواق ساخته شد و کلنگ نخستین رواق (بین الحرمین) در اردیبهشت سال 1371 بر زمین خورد. رواق های جدید عبارت اند از:

1-1. رواق بین الحرمین

تا پیش از اجرای طرح توسعه، رواقی کوچک به نام بین الحرمین وجود داشت که مقبره امامزاده حمزه (ع) را به حرم حضرت عبدالعظیم (ع) پیوند می داد؛ اگرچه میان دو مقبره تا پیش از عصر قاجار ارتباطی وجود نداشت.

در طرح جدید، رواقی دیگر با همین عنوان، احداث شد تا حرم حضرت عبدالعظیم حسنی و امامزاده حمزه را به حرم امامزاده طاهر وصل کند. پیشتر جز از داخل صحن عتیق، ارتباطی میان حرم ها نبود.

رواق بین الحرمین از سمت شمال به امامزاده طاهر (ع) و از سمت جنوب به امامزاده حمزه (ع) و از سمت غرب به امامزاده عبدالعظیم (ع) متصل است و مساحت آن به 1110 مترمربع می رسد. فونداسیون و شمع گذاری رواق بین الحرمین در سال 1371 و اسکلت بتنی آن در سال 1372 به اتمام رسید. در سال 1373 ضلع شرقی رواق، اسکلت گذاری شد و بر فراز آن طاق های ضربی و قوسی آجری نهادند. عملیات نازک کاری و سنگ کاری بدنه و کف و مقرنس سقف تا پایان 1373 تکمیل گشت. گفتنی است که نازک کاری و امور تزئینی دیوار رواق ها به شیوه معماری سنتی اسلامی است و زیباترین هنرهای کاربردی، سنگ کاری، کاشی کاری، و سپس آینه کاری در آن به کار رفته است. این رواق، نمایشگاه هنر معماری اسلامی است.

کف و ازاره دیوارهای طرفین رواق و بخشی از ستون های آن از سنگ مرمر سبز و زیبا پوشیده شد. سنگ کاری، همراه نقاشی های تزئینی سقف رواق و گچ بری های آن صورت گرفت. عملیات اجرایی تزئینات رواق در سال 1374 آغاز شد و در سال 1377 پایان یافت. رواق بین الحرمین از سیستم هواسازی مکانیکی برخوردار است تا هوای رواق در تابستان نیز مطبوع و خنک باشد. این رواق ها در سال 1374 با حضور ریاست جمهور وقت

2-1. رواق امامزاده حمزه (ع)

این رواق در جنوب حرم امامزاده حمزه (ع) احداث شد. پیش از آن، حرم امامزاده حمزه (ع) فضایی تنگ و کوچک داشت و زائران را به زحمت می انداخت. عملیات اجرایی رواق امامزاده حمزه (ع) از سال 1371 آغاز شد و در مرحله نخست دیوارخانه های گلین و فرسوده حرم جای خود را به اسکلت بتنی داد. عملیات زیرکاری رواق تا سال 1373 ادامه یافت و در سال 1374، بخش روکاری و گچ بری و سپس سنگ کاری ازاره ها و کف به پایان رسید. تا فروردین 1375 نیز نمای دیوار غربی رواق امامزاده حمزه (ع) از سمت صحن آیه الله کاشانی با آجرها و کاشی های لاجوردی، تزیین و نماسازی شد. عملیات اجرایی این رواق در ابتدای سال 1375 به پایان رسید.

3-1. رواق امامزاده طاهر (ع)

هم زمان با ساخت و ساز رواق بین الحرمین در سال 1371، عملیات اجرایی رواق امامزاده طاهر (ع) نیز آغاز شد. بقعه امامزاده طاهر (ع) همانند امامزاده حمزه (ع) بسیار کوچک بود و وسعت بخشی به فضای آن ضروری می نمود. خرید زمین ها و خانه های اطراف حرم، گام نخست بود و سپس در سال 1372، نوبت اجرای فونداسیون و اسکلت رسید. این پروژه تا میانه سال 1374 ادامه یافت. بخشی از رواق نیز به عنوان شبستان زنانه در 1375 به بهره برداری رسید. در مرحله دوم، کاشی های گنبد حرم تعویض و بازسازی شد. مرحله سوم، آئینه کاری داخل مرقد (از بدنه تا سقف) بود که در 1377 به پایان رسید. اردیبهشت 1378 رواق به طور کامل آئینه کاری و تزیین شد. این رواق نیز همچون رواق های دیگر از سیستم پیشرفته تهویه برخوردار است.

4-1. رواق ابوالفتوح رازی

این رواق به مساحت 313 مترمربع در جوار رواق های دیگر و بر روی قبر ابوالفتوح رازی و در کنار رواق بین الحرمین قدیم ساخته شد.

5-1. رواق اسماعیل رضایی

پنجمین رواق به وسعت 173 مترمربع، به «رواق حاج اسماعیل رضایی» نام گذاری شد. این رواق کوچک بین رواق امامزاده طاهر و رواق بین الحرمین قرار دارد. قبر شهید حاج اسماعیل رضایی که همراه طیب حاج رضایی در پی حوادث خرداد 1342 ش. به دست عوامل رژیم شاه اعدام شد، در این رواق است.

این رواق ها به عنوان بخش اول طرح توسعه در روز دهم خرداد ماه 1374 با حضور ریاست جمهوری وقت، آیه الله هاشمی رفسنجانی (ره) افتتاح و بهره برداری شد.

2. مصلاى بزرگ رى

در طرح جامع توسعه، احداث يك مصلاى بزرگ، برای برگزاری نمازهای جمعه و سایر مناسبت ها پیش بینی شده بود. پیش از ساخت مصلى، نماز جمعه در صحن آية الله كاشانى اقامه می شد.

عملیات اجرایی نمازگاه با زیربنای 6565 و مساحت 2965 مترمربع در دو طبقه، از اردیبهشت 1372 آغاز شد.

مصلا دارای گنبدی زیبا و مرتفع است. عملیات سازه و فونداسیون و اسکلت آن در 1373 و دیوارهای داخلی و خارجی، تأسیسات و نازك کاری آن در سال 1374 به اتمام رسید. فضای مفید شبستان مردانه حدود 2858 و شبستان زنانه 1993 متر، ارتفاع بنا از کف تا انتهای گنبد سی متر با عمق 22 متر است.

در سال 1373، آرماتوربندی گنبد بزرگ مصلى اجرا شد و در پایان آن سال قالب آهنی گنبد پیش ساخته بر فراز مصلى استقرار یافت. گنبد، دارای ساقه ای به ارتفاع 2/5 و قطر چهارده متر و از نوع شلجمی است. آية الكرسي با خط زیبای ثلث، بر روی کاشی ها گرداگرد مقرنس های داخلی سقف کتابت شده است. در سقف شبستان نیز نقاشی سنتی و گره های گچی کار شده و کف نیز

ص: 57

سنگ فرش و بدنه ها گچ کاری است و شیشه های رنگی، نور را به داخل شبستان هدایت می کنند. محرابی زیبا با دو دهانه مقرنس متوالی و تودرتو، که ابتکاری هنری است، و کاشی کاری معرق، همراه با سوره جمعه و احادیثی درباره نماز، معماری سنتی اسلامی را در شبستان مصلی به نمایش می گذارد.

این مصلا به لحاظ هنری، امتیازهایی ویژه دارد. از بیرون، به نظر حجم هایی شکسته و منحنی می آید که روی هم قرار گرفته اند و در نهایت به گنبد و آسمان ختم می شوند. گنبد مصلی نیز اقتباسی از گنبد مدرسه سپهسالار است که در عصر ناصری ساخته اند.

سقف اصلی مصلا از داخل شامل نه دهنه است که چهار دهنه آن نه کاسه و چهار دهنه دیگر چهار کاسه و یک دهنه نیز همان گنبد بزرگ است. در سقف شبستان زنانه و در طبقه دوم و نیز قسمت زیرین آن، انواع گره های گچی به صورت مقرنس اجرا شده است.

اطراف شبستان مردانه و ستون های آن، دوردیف موازی، کتیبه هایی از نوع گچ و کاشی معرق کار شده است که زیبایی خاصی به مجموعه بخشیده است. این کتیبه ها حاوی قسمت هایی از دعای عرفه و دعای افتتاح است. همچنین سقف مصلا با نقاشی های زیبا و با اسمای الهی و معصومین (ع) تزئین یافته است. کف و بخشی از دیوارهای بنا، پوششی از سنگ گرانیات و مرمر دارد.

در داخل مجموعه، سیستم سرمایش و گرمایش مجهزی شامل ده دستگاه هواساز نصب شده است. سیستم های صوتی، اعلام و اطفای حریق آن نیز پیشرفته است. لوسترهای مصلی در کارگاه های لوسترسازی آستانه ساخته شده است.

ساختمان مصلا در بهمن 1375 هم زمان با میلاد مسعود امام حسن مجتبی (ع) و با حضور آیه الله هاشمی رفسنجانی، بهره برداری شد و هم اکنون نمازهای یومیه و نیز نماز جمعه و سایر برنامه های معنوی و عبادی در آنجا برگزار می شود.

3. ساختمان اداری آستان مقدس (دارالتولیه)

پیشتر، برای امور اداری و مسائل مدیریتی آستان و محل کار متولی، دارالتولیه ای در ضلع غربی آستان وجود داشت؛ اما ساختمان قدیم، هم فرسوده شده بود و هم از فضای لازم و مناسب برای استقرار متمرکز تشکیلات

مختلف اداری جدید برخوردار نبود؛ زیرا اجرای طرح توسعه جامع، واحدها و مراکز بیشتری را در سازمان اداری آستان وارد می کرد. بدین رو ساختمان قدیم تخریب و احداث دارالتولیه جدید در جنوب غربی حرم آغاز شد. عملیات اجرایی، هم زمان بود با اجرای طرح احداث رواق های جدید، در سال 1371.

این پروژه در چهار طبقه و با زیربنای 5570 متر مربع احداث شده است.

پس از خرید خانه های قدیمی و فرسوده محل و تخریب آنها، عملیات اجرایی اسکلت در سال 1372 آغاز شد. نازک کاری و تأسیسات زیربنایی دارالتولیه در 1373 و 1374 به پایان رسید. دیوارهای داخلی و خارجی نیز در 1374 ساخته شد. ساختمان دارالتولیه در دو طبقه، همراه پارکینگ و حیاط بزرگ در میان اضلاع جنوبی و شرقی، در سال 1375 به پایان رسید. نماسازی جنوبی و شمالی ساختمان، با آجر و کاشی های لاجوردی و با معماری سنتی اجرا شده است و در سال 1377 پایان یافت.

4. صحن مصلا

بزرگ ترین صحن مجموعه، صحن مصلا است که در قسمت شرقی حرم عبدالعظیم حسنی (ع) و ضلع شمالی مصلا، واقع است و 3690 متر مربع مساحت و زیربنا دارد. مکان

ص: 59

صحن مصلا، همان صحن قدیم/ باغچه علیجان است که در مهر 1372، هم زمان با آغاز عملیات اجرایی قسمت های مختلف پروژه، تسطیح و سپس پی کنی و پایه گذاری شد. اسکلت آن در همان سال به طور کامل برپا و دیوارها و سقف صحن در سال بعد نصب گردید و سپس در 1374 عملیات نازک کاری آن آغاز شد. این عملیات تحت هدایت دو تن از معماران و هنرمندان سنتی کار (آقایان مهندس امانی و بیابانی) به اجرا درآمد. صحن مصلا از طریق زیرگذری که آن را در 1375 ساختند، با صحن عتیق ارتباط می یابد. رواق های اطراف صحن نیز در این سال به بهره برداری رسید. در طی سال های 76 تا 78 بقیه عملیات اجرایی و نازک کاری صحن ادامه یافت.

صحن مصلا که محل ورود زائران از بلوار شرقی به حرم است، به سبک چهارایوانی ساخته شد و فضایی مطلوب برای برگزاری برنامه های جمعی و معنوی در مناسبت های مختلف دینی و ملی است. بدین رو معمولاً از این صحن برای پشتیبانی مصلا استفاده می شود.

مصلا ی بزرگ که پیشتر از آن سخن گفتیم، به وسیله یک ایوان مزین به کاشی و آجر، به صحن مصلا مرتبط می شود. اطراف صحن، غرفه ها و راهروهای ارتباطی مناسبی ساخته اند و در قسمت فوقانی آنها، کتیبه کاشی کاری حاوی خطبه بدون الف حضرت علی (ع) را که از معجزات آن حضرت است، نصب کرده اند. این صحن، همراه مصلا ی بزرگ، در بهمن 1375 با حضور آیه الله هاشمی رفسنجانی (ره) ریاست جمهوری وقت به بهره برداری رسید. امکاناتی شامل سرویس های بهداشتی و وضوخانه نیز در ساختمان جنبی مصلا، تحت عنوان توسعه مصلا با زیربنای سه هزار مترمربع احداث شده است.

5. صحن امامزاده حمزه (ع)

این صحن در قسمت جنوبی حرم امامزاده حمزه (ع) با مساحت 1978 مترمربع ساخته شد. عملیات اجرایی آن در اردیبهشت 73 آغاز گردید و مکان صحن، ضلع جنوبی صحن قدیم باغچه علیجان است. عملیات اجرایی تسطیح و سپس فونداسیون و اسکلت تا پایان همان سال به سامان رسید و بخشی از نازک کاری نیز با همت پیمانکاران طرح به اجرا درآمد.

درب ورودی اصلی صحن نیز در سمت جنوب امامزاده حمزه (ع) قرار گرفت. ایوان بزرگ بسیار زیبای ورودی صحن با کاشی های لاجوردی و خطوط زیبای ثلث در ضلع

شمالی، شکوهی خاص به این صحن و سرا بخشیده است. بر روی کتیبه های اطراف، خطبه بدون نقطه امام علی (ع) بر روی کاشی ها، نقش بسته و زینت بخش صحن شده است. کف صحن با سنگ گرانیت مفروش است و آب نمایی در وسط آن، هوا را طراوت می بخشد. ضلع شمالی صحن تا ابتدای سال 75 تکمیل شد و نازک کاری ضلع غربی و شرقی نیز در اواسط سال 75 به پایان رسید. رواق صحن و رسمی بندی و مقرنس آن نیز در پایان سال 1378 پایان یافت. مجموع مساحت صحن و رواق به 2288 مترمربع می رسد. صحن امامزاده حمزه (ع) محل ورود زائرانی است که از بست جنوبی وارد حرم می شوند. حیاطی کوچک به نام ابوالفتح رازی نیز این صحن را به مصلا وصل می کند. دارالتولیه و سالن اجتماعات در مجاورت این صحن قرار دارد.

6. دانشکده علوم حدیث = دانشگاه قرآن و حدیث (پردیس تهران)

یکی از برنامه های توسعه جدید آستان، تأسیس دانشکده ای برای گسترش علوم حدیث بود. تا پیش از تأسیس این دانشکده، حدیث در نظام آموزش عالی کشور، بیش از «گروه علمی دانشگاهی» جایگاهی نداشت؛ اما به سعی و اهتمام تولیت آستان، دانش

حدیث از «گروه دانشگاهی» و «گرایش» به «دانشکده» و سپس «دانشگاه» ارتقا یافت. دانشکده علوم حدیث از مؤسسات آموزش عالی غیر دولتی - غیر انتفاعی است که با مجوز رسمی شورای عالی انقلاب فرهنگی احداث شده و زیر نظر مؤسسه علمی - فرهنگی دارالحدیث فعالیت می کند. اهداف مندرج در اساسنامه دانشکده، بدین قرار است:

1. تربیت دبیران و مربیان متخصص در علوم حدیث و معارف دینی.

2. تربیت محققان و کارشناسان در زمینه مطالعات و تحقیقات اسلامی شاخه های مربوط به علوم حدیث.

3. تربیت مبلغان معارف اسلامی برای داخل و خارج کشور و تأمین نیازمندی های خانه های فرهنگ جمهوری اسلامی.

4. جذب داوطلبان مطالعات و تحقیقات علوم حدیث از کشورهای اسلامی.

5. فراهم ساختن امکانات ارتقای سطح علمی - فرهنگی کارشناسان سازمان های دولتی و نهادهای انقلاب اسلامی.

6. شناخت استعدادها و آماده سازی امکانات برای ادامه تحصیل افراد علاقه مند در دوره های بالاتر، جهت تربیت محدث، مبلغ، محقق و اسلام شناس.

عملیات احداث دانشکده علوم حدیث از تابستان 1373 آغاز شد و پس از سه سال کار شبانه روزی به بهره برداری اولیه رسید. زیربنای دانشکده، بالغ بر 17800 متر مربع بود که در زمینی به مساحت 5715 مترمربع احداث و تا پایان سال 1378 آماده پذیرش دانشجو گردید.

این مجموعه دارای سه ضلع غربی، جنوبی و شرقی، با دو حیاط و سه طبقه است. از مهم ترین امکانات این مؤسسه آموزش عالی، کتابخانه تخصصی علوم حدیث، کتابخانه کتب خطی، مرکز رایانه، لابراتوار آموزش زبان، مرکز نجوم و رصدخانه مجهز به تلسکوپ پیشرفته، تالارهای همایش، مجموعه ورزشی، خوابگاه، سالن غذاخوری و بوفه است. در لوح افتتاحیه دانشکده حدیث آمده است: «ساختمان دانشکده علوم حدیث به وسعت بیست هزار مترمربع و شامل دو بخش آموزشی و اداری، کتابخانه، تالارهای سخنرانی، مجموعه ورزشی و مرکز نجوم به عنوان سومین بخش از طرح عظیم توسعه آستان مقدس حضرت عبدالعظیم... به مرحله بهره برداری رسید و در ایام ولادت باسعادت حضرت امیرالمؤمنین امام علی (ع) - در روز یکشنبه چهاردهم رجب المرجب سال 1420 ق. برابر با دوم آبان 1378 ش. با حضور ریاست محترم مجمع تشخیص مصلحت نظام، حضرت حجة الاسلام والمسلمین هاشمی رفسنجانی

در سال 1385 شعبه دیگری از دانشکده نیز در قم در بخشی از ساختمان دارالحدیث راه اندازی شد که از سال 1391 به ساختمان مستقلی در مجموعه دارالحدیث نقل مکان کرد.

این دانشکده در سال 1392 ش. با اخذ مجوز از وزارت علوم، به «دانشگاه قرآن و حدیث، فقه و حقوق و روان شناسی اسلامی تبدیل گردید. این دانشگاه تا کنون در پانزده رشته دانشجوی تربیت کرده و در شهرهای مشهد و اصفهانی نیز پردیس هایی (شعبه هایی) راه اندازی کرده است.

7. تالارها

سالن اجتماعات، متشکل از دو تالار (هم کف: شیخ صدوق؛ زیرزمین: شیخ کلینی) به ترتیب با ظرفیت 500 و 300 نفر، همراه اطاق های جنبی با زیربنای 5800 مترمربع است. این سالن ها برای برگزاری گردهمایی ها، سمینارها و برنامه های آستان مقدس و مؤسسات وابسته و نهادها و ادارات و وزارتخانه ها مورد بهره برداری قرار می گیرد.

8. صحن امامزاده طاهر (ع)

این صحن، در قسمت شمالی مجموعه و در ضلع شرقی حرم امامزاده طاهر (ع) و در محل صحن قدیمی آن، واقع است؛ با مساحتی حدود هفت صد مترمربع. عملیات اجرایی از 1373 آغاز و تا پایان 1374 بخش عمده ای از ضلع غربی آن نازک کاری و در سال بعد کاشی کاری شد. صحن دارای سه ضلع غربی، جنوبی و شرقی است. رسمی بندی های ورودی صحن از سوی رواق زنانه امامزاده طاهر (ع) سنگ فرش های کف و بدنه تا پایان سال 1375 تکمیل و مجموع صحن و ایوان آن در پایان 1378 بهره برداری شد.

در ضلع شرقی این صحن، درمانگاه (دارالشفای کوثر) و تخت گاه است. صحن امامزاده طاهر (ع) در حد فاصل بست شمالی تا صحن مصلا واقع است و زائران را از بست شمالی به حرم می رساند. راهروی نیز این صحن را با حوزه علمیه برهان و کتابخانه آستان مرتبط می کند. این صحن، مجهز به آب نما و رواق های پیرامونی است. پروژه بازسازی کاشی های گنبد امامزاده طاهر (ع) نیز هم زمان به اجرا درآمد. کاشی های جدید، به همان سبک گذشته، به رنگ سفید و لاجوردی است.

9. تخت گاه ها و راهروها

تخت گاه ها، استراحت گاه و سفره خانه ای است در دو سوی صحن امامزاده طاهر (جنوبی و شمالی)، شامل سه سالن پنجاه مترمربعی، برای پذیرایی از خانواده ها، گروه ها و هیأت های مختلف که از شهرهای دور می آیند. تخت گاه جنوبی در يك طبقه و تخت گاه شمالی در دو طبقه به مساحت

ص: 65

427 متر مربع و به مساحت مجموع 780 مترمربع احداث گردیده است. فونداسیون تخت گاه جنوبی و ضلع شرقی طرح توسعه از بهمن 1372 آغاز و اسکلت آن تا پایان سال بعد به طور کامل استوار گردید. تخت گاه جنوبی دارای دو ضلع جنوبی از صحن مصلا

ص: 66

و ضلع شمالی است و عملیات اجرایی آن دو در 1375 به پایان رسید و مقرنس بسیار زیبای میانی آن در 1375 تکمیل شد. فونداسیون تخت گاه شمالی در سال 1373، و اسکلت آن در سال 1374 به همراه دیوارهای داخلی و خارجی استوار و ضلع شمالی و جنوبی آن نیز تا سال 1378 تکمیل شد. در قسمت میانی تخت گاه شمالی نیز مقرنس زیبایی با ترکیب آجر و کاشی است و گرداگرد سقف زیرین آن کتیبه ای از آجر به خط تزئینی کوفی نصب شده است. نمای تخت گاه های شمالی و جنوبی نیز در 1379 کاشی کاری شد.

برای ارتباط صحن عتیق و صحن جدید امامزاده طاهر (ع) راهرو سرپوشیده ای به عرض سه متر ساخته شد تا زائران بتوانند از بست شمالی وارد صحن اصلی شوند. دیوارهای این راهرو نیز با آجر و نقوش مختلف تزئین شده است.

10. بست های جنوبی و شمالی

اشاره

به ورودی های حرم های سه گانه، «بست» می گویند. این بست ها افزون بر آنکه راه ورود به حرم ها است، رفت و آمد زائران را آسان و روان می کند و گاهی نیز در برنامه های دینی که نیاز به مکان های بیشتری است (افزون بر مصلی و صحن ها)، پذیرای جمعیت شرکت کننده است. وجه نامگذاری این راهروها به «بست»، تحصن برخی از معترضان به دولت و شورشیان در این راهروها برای حفظ خود از گزند مأموران حکومتی و تأمین امنیت خود بوده است. مهم ترین بست نشینی های تاریخ معاصر ایران در حرم حضرت عبدالعظیم (ع) رخ داده است؛ از جمله، تحصن مشروطه خواهان در زمان مظفرالدین شاه.

در طرح جامع توسعه، دو بست در سمت جنوب و شمال آستانه منظور شد و هر یک از این بست ها بیش از هزار مترمربع زیربنا دارد:

10-1. بست جنوبی و نگارخانه عترت

مساحت این بست، 575 و زیربنای آن، 1497 مترمربع است و دو سوی آن، تالار اجتماعات و دانشکده علوم حدیث است. سه طبقه دارد: طبقه هم کف آن حیاط است؛ طبقه اول، شامل اتاق های رابط است؛ طبقه زیرزمین، سالن چندمنظوره برای پشتیبانی از برنامه ها و گردهمایی ها است. بست جنوبی، در امتداد گنبد حرم قرار دارد و دارای دو ضلع شمالی و جنوبی است. در نقشه مهندسی آستان، بست جنوبی به وسیله بلواری به بزرگراه های شهر ری متصل می شود.

عملیات اجرایی بست جنوبی از اردیبهشت 1373 آغاز و فونداسیون و نیز ستون ها در همان سال تا 90 استوار گشت و دیوارهای داخلی و خارجی نیز در سال 1374

و 1375 برپا شد. این بست دارای يك حیاط در سمت جنوبی است که از فروردین 1376 آغاز و در اسفند 1377 بهره برداری شد. سردر ورودی زیبای آن نیز در پایان همان سال افتتاح و کنگره های دو طرف درب ورودی با کاشی کاری های لاجوردی و آجر تزیین شد. در مکان زیرزمین بست جنوبی که در شهریور 1378 افتتاح شد، آثار هنر اسلامی با عنوان نگارخانه عترت به نمایش گذاشته شده است.

2-10. بست شمالی

این بست، مجموعه حرم مطهر را از طریق میدانی کوچک به مرکز شهر ری متصل می کند. بست شمالی با زیربنای 1270 مترمربع، از ترافیک زائرانی که از راه بازار به سوی حرم می آمدند، کاست. این بست در امتداد گنبد مصلاهی بزرگ ری است و همانند بست جنوبی در دو طبقه و يك زیرزمین به ارتفاع هفت متر احداث شده است. در دو سوی بست شمالی، کتابخانه ری و دارالضیافه قرار دارد. دیوارهای داخلی و خارجی بست شمالی، همچون بست جنوبی، جلوه گاه هنر و معماری اسلامی است و آراسته است به الفاظ جلاله و نام اهل بیت عصمت و طهارت (ع). کف آن نیز سنگ گرانیت است. عملیات اجرایی بست شمالی در مهر 1375 آغاز و اسکلت بتنی آن نیز تا تیرماه 1376 استوار شد. حیاط بست شمالی در پایان سال 1378 به نازک کاری رسید و رسمی بندی و نازک کاری آن در 1379 پایان یافت و بدنه نیز سنگ گذاری شد.

11. موزه آستان مقدس

آستان مقدس و شهرری تا سال 1373، فاقد موزه ای به سامان و استاندارد بود. تا این زمان، اشیای قیمتی و نفیس و گاه بی مانند در

موزه آستان مقدس

ص: 69

انبار (خزانه حضرتي) نگهداری می شد. در بهمن سال 1373، سالنی در صحن باغ طوطی، واقع در ضلع غربی مرقد شریف، اختصاص یافت تا زائران علاقه مند به تاریخ بتوانند از نفایس آستان بازدید کنند. سپس، در سال 1375، موزه موقت آستان به ساختمان دیگری در مجموعه آستان منتقل شد. پس از چند سال، موزه ای مجهز و استاندارد در ضلع جنوب شرقی و کنار مصلاهی بزرگ ری، به مساحت 3010 مترمربع در سه طبقه ساخته شد. بازگشایی رسمی موزه در هشتم آبان ماه 1381 بود.

12. دارالشفاء کوثر

با اجرای طرح توسعه آستان مقدس حضرت عبدالعظیم (ع) احداث دارالشفای کوثر با زیربنای 4800 مترمربع و با هدف ساخت پلی کلینیک تخصصی و فوق تخصصی خیریه برای ارائه خدمات بهداشتی و درمانی به نیازمندان در دستور کار قرار گرفت. دارالشفای کوثر با بخش های زیر، به بهره برداری رسید: آزمایشگاه، بهداشت خانواده، بهداشت محیط، پزشکان عمومی، تزریقات و پانسمان، داروخانه، رادیولوژی، سونوگرافی، کلینیک تخصصی ارتوپدی، کلینیک تخصصی ارولوژی، کلینیک تخصصی اطفال، کلینیک تخصصی اعصاب و روان، کلینیک تخصصی پوست، کلینیک تخصصی جراحی، کلینیک تخصصی چشم، کلینیک تخصصی داخلی، کلینیک تخصصی دندانپزشکی، کلینیک تخصصی زنان و زایمان، کلینیک تخصصی طب فیزیکی، کلینیک تخصصی قلب و عروق، کلینیک تخصصی گوش و حلق و بینی، واکسیناسیون، اتاق عمل.

13. بازسازی و احیای حوزه علمیه برهان

مدرسه علمیه برهان، در سه طبقه، کنار بازار قدیمی و در ضلع شمالی مجموعه (در جوار مقبره امامزاده طاهر) واقع است. مساحت آن، 5250 مترمربع است و حیاطی به مساحت 600 مترمربع دارد. این بنا در محل سابق حوزه علمیه آستان (از مدارس علمیه مشهور و قدیم ری) ساخته شد. بنای پیش از بازسازی، همان بود که مرحوم برهان مرمت کرده بود و دیگر قابل سکونت و استفاده طلاب نبود.

14. کتابخانه ری

این کتابخانه با زیربنای 3250 مترمربع احداث و بهره برداری شد؛ با بخش های مخزن و سالن های مطالعه. گفتنی است در طرح توسعه جامع آستان مقدس، 5300 مترمربع زیربنا به کتابخانه ها و فضاهای مربوط اختصاص یافته است.

15. مهمان سرا (دارالضیافه)

ساختمان دارالضیافه (مهمان سرا) در ضلع شمال شرقی آستان مقدس حضرت عبدالعظیم (ع) واقع است؛ در زمینی به وسعت 1543 و زیربنای 3000 مترمربع، در دو طبقه، شامل سالن پذیرایی و آشپزخانه. دارالضیافه جدید، برای پذیرای هم زمان از 500 مهمان آمادگی دارد.

سازه بتنی ساختمان، رونمای آجری دارد و در تزیینات داخلی آن از نقوش برجسته بر روی ورق های مسی استفاده شده است. کف بنا نیز از سنگ گرانیت است و موتورخانه مرکزی آستان، دمای محیط را تنظیم می کند.

16. ساختمان روابط عمومی

این ساختمان با زیربنای 4560 مترمربع در ضلع شرقی مجموعه قرار گرفته و هم اکنون حوزه معاونت روابط عمومی و بین الملل در آن واقع است. همچنین تالار اندیشه، مخصوص برگزاری برنامه های مربوط به جوانان و نوجوانان، مانند جشن تکلیف، بخشی از این ساختمان است.

ص: 73

17. حیاط شیخ ابوالفتوح رازی

این حیاط که مساحت آن حدود 280 مترمربع است، میان صحن های مصلا و امامزاده حمزه واقع است. عملیات اجرایی آن در سال 1374 آغاز و در طی سال های 1374 تا 1378 دیوارهای آن برپا شد. بیشتر کاشی های حیاط در سال 1379 نصب گردید. کاشی کاری حیاط، با طرح های اسلیمی و لاجوردی است.

18. ضریح جدید امامزاده طاهر (ع)

پیش از طرح توسعه جدید، ضریح فولادی مرقد مطهر امامزاده طاهر (ع)، ضریح پیشین امامزاده حمزه (ع) بود که زمان ساخت آن به عصر ناصری برمی گردد. در طرح جدید، ضریحی از جنس نقره ساخته شد و در روز مباهله (24 ذی حجه 1422 ق/ اسفند 1380) نصب گردید. در این ضریح، 480 کیلوگرم برنج و مس به کار رفته و در برخی قست های آن، از آب کاری طلا استفاده کرده اند. سوره مبارکه «هل اتی» و اشعار محتشم کاشانی با خط مینا و به رنگ سبز و لاجوردی بر ضریح مطهر نقش بسته است.

ص: 74

ضریح جدید، اثر چند تن از هنرمندان اصفهانی است. از ویژگی‌ها آن، هشت ضلعی بودن است و نمونه مشابه آن در بیرون از ایران (در ابعاد کوچک‌تر)، ضریح مختار در نجف اشرف است که آن نیز ساخت هنرمندان اصفهانی است.

معرق کاری داخل ضریح و خطاطی و ساخت گره‌های چینی سقف و نصب را هنرمندان آستان مقدس برعهده گرفتند.

19. مجموعه مدارس حکمت

مدرسه‌های حکمت، برای جبران کمبود فضاهای آموزشی در جنوب تهران و شهر ری بوده است؛ به ویژه برای دانش‌آموزان مستعد و خانواده‌های مستضعف. اولین گام، با اختصاص بخشی از زمین‌های موقوفی آستان برای احداث مجتمع آموزشی - فرهنگی برداشته شد. کلنگ شروع عملیات اجرایی مجتمع را آیه الله هاشمی رفسنجانی (ره) رئیس جمهوری وقت بر زمین زد. فاز اول و دوم و سوم مجتمع در مقاطع پیش دبستانی، دبستان و دبیرستان پسرانه و پیش دبستانی و دبستان دخترانه، به ترتیب در سال‌های 1380 و 1381 و 1384 در عرصه‌ای به مساحت هفده هزار مترمربع و دوازده هزار مترمربع زیربنای آموزشی در سه طبقه، مشتمل بر شانزده کلاس درس، سالن اجتماعات،

ص: 76

کتابخانه، سایت کامپیوتر، آزمایشگاه های علوم، سالن سمعی - بصری و فضاهای اداری، با حضور رئیس جمهور وقت، افتتاح و بهره برداری شد.

20. بازار بزرگ ری

از دیرباز مجموعه های آرامگاهی و حرم های مطهر، به دلیل حضور زائران و علاقه مندان بسیار، ناخودآگاه جنبه اقتصادی و تجاری نیز یافته و بازارهای متعدد در جوار حرم ها شکل گرفته اند. این بازارها برای تأمین مایحتاج زائران و درآمد فروشندگان اهمیتی بسزا دارد. از آنجا که همواره حرم حضرت عبدالعظیم (ع) پذیرای زائران از شهرهای دور و نزدیک بوده است، به شکل گیری بازار ری کمک شایان کرده است.

بازار قدیم که در کنار حرم و در ضلع شمالی آن قرار دارد، در گذشته تنها راه ورود به آستان بود و به دلیل بافت سنتی و معماری، رفت و آمد زائران را با مشکلاتی روبه رو می کرد. بدین رو، در طرح جامع توسعه، مکان بسیار بزرگی در ضلع غربی مجموعه برای احداث بازاری متناسب با جمعیت روزافزون زائران، مطابق با استانداردهای معماری امروزی و امکانات ضروری منظور شد.

ص: 77

زیربنای پروژه بازار 17100 مترمربع در سه طبقه به اجرا درآمد که مساحتی از میدان شهید مدرس تا صحن باغ طوطی را در بر می گیرد. عملیات اجرایی و خاک برداری محل، از سال 1373 آغاز و پس از رفع موانعی همچون وجود چاه های آب و آب گرفتگی ها، اسکلت فلزی آن، که تنها اسکلت فلزی در سازه های آستان در طرح توسعه جدید است، استوار گردید. در سال 1374 بلوک چینی سقف ها و طبقات بالایی به اجرا درآمد و عملیات نازک کاری، سنگ کاری سقف و ستون ها و پلکان ها تا سال 1376 ادامه یافت. در این پروژه نیز معماری سنتی بازارهای عصر صفوی، متناسب با تکنولوژی جدید به کار رفته است. پروژه بازار در سال 1377 به بهره برداری رسید و مغازه های آن به عنوان موقوفات به اجاره مستأجران درآمد.

21. مؤسسه علمی - فرهنگی دارالحدیث

مؤسسه علمی - فرهنگی دارالحدیث، به عنوان نخستین مجموعه مستقل حدیث پژوهی در جهان تشیع فعالیت می کند. این مؤسسه در بیست و دوم آبان سال 1374 ش، در زادروز حضرت فاطمه زهرا (س)

ص: 78

در شهر قم، با پیام مقام معظم رهبری و مدیریت آیه الله محمد محمدی ری شهری، با نام مرکز تحقیقات دارالحدیث به طور رسمی آغاز به کار کرد. در نیمه دوم سال 1378 پروژه احداث ساختمان فعلی مؤسسه علمی - فرهنگی دارالحدیث آغاز شد و پس از کسب مجوزهای لازم، در اواخر تابستان 1380 وارد عملیات اجرایی گردید و کلنگ احداث آن را آیه الله مشکینی بر زمین زد.

ساختمان جدید مؤسسه در قم در چهار طبقه طراحی و در زمینی به مساحت 36000 مترمربع با زیربنایی معادل 19000 مترمربع، مشتمل بر امکاناتی همچون کتابخانه، پژوهشکده، تالار همایش ها، نمازخانه، استخر و دیگر فضاهای فرهنگی، رفاهی و خدماتی، مطابق آخرین استانداردهای روز، در سال 1384 افتتاح شد. همچنین در سال های بعد، ساختمان دانشگاه قرآن و حدیث از ساختمان پژوهشگاه قرآن و حدیث، مجزا گردید و در جوار ساختمان اصلی، بنایی در چهار طبقه برای آن ساخته شد.

22. حسینیه ائمه عسری / حسینیه قرائت قرآن

این حسینیه در رژیم گذشته ساخته شده بود و چون در فضای طرح توسعه قرار داشت، نخست تخریب و سپس در ضلع جنوبی پارکینگ شهر ری، مکانی به مساحت 1203 مترمربع و زیربنای 1231 مترمربع جایگزین آن

شد. عملیات اجرایی پی کنی را در خرداد 1370 آغاز کردند و پس از اجرای فونداسیون و اسکلت و دیوارها در سال 78 و راه اندازی تأسیسات، به مرحله نازک کاری رسید. این حسینیه در سه طبقه در 17 دی 1379 تکمیل و بهره برداری شد. در حال حاضر کتابخانه آستان، تقریباً در همان محل پیشین حسینیه قرائت قرآن قرار دارد.

23. مسجد بافقی

در شرق آستان و در کوی نقرآباد، مسجدی به نام آیه الله حاج شیخ محمدتقی بافقی قرار داشت که در داخل طرح توسعه قرار گرفت و به مجموعه آستان ملحق شد. به دستور تولیت محترم، مسجدی به نام مرحوم بافقی، جایگزین آن شد.

24. زائرسرای کوثر در مشهد مقدس

زائرسرای کوثر، در زمینی به مساحت 735 و زیربنای حدود 3700 مترمربع، شامل نوزده واحد در شهر مقدس مشهد ساخته و از نهم خرداد 1381 پذیرای کارکنان آستان حضرت عبدالعظیم و مؤسسات تابع آن شد.

25. احداث واحدهای مسکونی

زیر نظر معاونت اقتصادی آستان، بیش از 1200 واحد مسکونی ارزان قیمت در صدهزار متر مربع، با رعایت الگوی مصرف، در جنوب تهران ساخته شد.

آسمان ری

مجموعه پروازی و فرودگاه آموزشی، واقع در میان روستاهای فیروزآباد و قلعه نو، در کنار محور ورامین - تهران، در بخش کهریزک.

این فرودگاه درجه سه، در 1374 ش. نخست به قصد پیست اتومبیل رانی احداث

شد و از سال 1385 ش. به شرکت پرسیان واگذار گردید. این مجموعه فراغتی - تفریحی، دارای فضاهای عمومی و تخصصی است. فضاهای عمومی، مجموعه ای از امکانات تفریحی و پذیرایی است و فضاهای تخصصی، مربوط به برنامه های پروازی است. در این مجموعه باند پرواز، هواپیماهای مدل کنترل از راه دور، آشیانه هلی کوپتر و هواپیما در ابعاد کوچک برای بازدید و استفاده علاقه مندان به پرواز با بالن یا گلايدر وجود دارد. چتربازی، پاراموتور، کایت موتوردار، گلايدر، هواپیمای مدل، بالگرد و هواپیمای فوق سبک و سبک از دیگر امکانات آن است. مساحت فرودگاه 91 هکتار و دارای بخش های مختلفی همچون ساختمان های اداری، فروشگاه، تعمیرگاه اتومبیل، پارکینگ اتومبیل های مسابقه ای، فضای سبز، محل استقرار تماشاگران، محل استقرار اتومبیل ها، مسیر حرکت، پیست اتومبیل، حفاظت و پارکینگ وسایل عمومی است. بخش های جدیدتر آن عبارت اند از: باندهای پرواز هواپیماهای تک موتور و گلايدر، و باند پروازی هواپیماهای کنترلی. باندهای این فرودگاه 110 و 210 درجه غربی شرقی است. باند خاکی فرودگاه يك كيلومتر طول و 50 متر عرض دارد و برای فرود هواپیماهای گلايدر است و

باند آسفالت آن با عرض 50 متر طول و دو کیلومتر، برای فرود هواپیماهای تک موتوره ساخته شده است. برج مراقبت پرواز فرودگاه آسمان ری با احتساب ساختمان های اداری آن با مساحت 200 متر و ارتفاع 13 متر در حال ساخت است.

آسیاب ری

آسیاب قاجاری، مشهور به آسیاب حاج اسماعیل، واقع در خیابان شهید علی نواز، غرب محله شهادت (زورآباد/ گود عرب ها)، کوچه آسیا. پدر حاج اسماعیل مطلبی

کاشانی، این آسیاب را در زمان احمدشاه از صاحب آن به نام ناصرالدین میرزا خرید. ساختمان آسیاب، گنبدی با چهارده طاق نورگیر دارد. تنوره آسیاب که تقریباً سالم مانده است، مخروطی است با دهانه ده متری و عمق پنج متری. قطر برخی ستون های بنا به سه متر می رسد. از تأسیسات آسیاب مانند سنگ چرخان و ناودان و اهرم ها، اثری باقی نمانده و دیوارها نیز در سال های گذشته فرو ریخته است. پس از فرو ریختن دیوارها، در و پنجره آسیاب نیز مفقود شد. این بنا در سال

ص: 82

1384 در فهرست آثار ملی به ثبت رسید، اما از آنجا که مالک خصوصی دارد، سازمان میراث فرهنگی تا کنون نتوانسته است برای مرمت آن اقدام کند.

منبع: سازمان میراث فرهنگی استان تهران، گزارش بررسی و شناسایی آثار تاریخی - فرهنگی حوزه شهری.

آل دوریستی

از خاندان های قدیم و مشهوری که بسیاری از آنها به مقامات علمی و ادبی رسیده اند. نیای کهن و نامدار این خاندان، ابو جعفر محمد بن احمد ابن العباس بن فاخر دوریستی رازی، از محدثین بزرگ شیعه در نیمه دوم قرن چهارم هجری است که او نیز نسب به حذیفه بن الیمان، صحابی مشهور می رساند. دوریست، نام دیگر طرشت، از آبادی های ری کهن است. برخی دیگر از علمای این خاندان بدین شرح است:

1. شیخ ابو عبدالله جعفر (380 - ح 473 ق.). فرزند ابی جعفر محمد بن احمد بن العباس بن فاخر دوریستی رازی. وی از شاگردان شیخ مفید و سید مرتضی و شیخ طوسی است.

2. ابو محمد جعفر بن شیخ محمد بن شیخ موسی. به گفته قاضی نورالله شوشتری در مجالس المؤمنین (ج 1، ص 482):

خواجه نظام الملك (م 485 ق.) از او استماع حدیث کرده است.

3. شیخ موسی، فرزند شیخ ابو عبدالله جعفر بن محمد، از علمای قرن ششم هجری.

4. شیخ محمد، فرزند شیخ موسی بن شیخ ابو عبدالله، از محدثان امامیه در قرن ششم هجری.

5. شیخ حسن فرزند ابو محمد جعفر بن شیخ محمد بن شیخ موسی، از علمای امامیه، شاعر و ادیب.

6. شیخ عبدالله، فرزند ابو محمد جعفر بن شیخ محمد بن شیخ موسی، از علمای قرن ششم.

منابع: ریاض العلماء، ج 1، ص 168-169؛ فهرست منتخب الدین، ص 37-39، 128-129؛ نقض، ص 144 و 210؛ مجموعه آثار کنگره حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، ج 17، ص 7.

آل رازی کیسکی

از خاندان های علمی شیعه در ری که نسب به سید تاج الدین محمد، فرزند حسین بن محمد حسینی، از علما و محدثان بزرگ قرن پنجم هجری و سرسلسله سادات ری، می رسانند.

برخی دیگر از بزرگان این خاندان عبارتند از:

1. ابراهیم بن محمد بن تاج الدین؛

2. سيد ناصرالدين حسن بن تاج الدين

ص: 83

بن محمد، و برادرش. هر دو از فقهای امامیه و زعمای شیعه در قرن ششم هجری در ری بودند؛

3. تاج الدین حسین بن ناصرالدین حسن، از متکلمان امامیه در ری؛

4. سید جلال الدین شیروان شاه/ شروان شاه، فرزند حسن بن تاج الدین، عالم و خطیب؛

5. سید شهاب الدین محمد، فرزند تاج الدین بن محمد؛

6. سید عمادالدین مرتضی، از دانشمندان قرن ششم؛

7. سید کمال الدین منتهی، از علمای شیعه در قرن ششم؛

8. سید صدرالدین مهدی فرزند مرتضی بن محمد بن تاج الدین، عالم و خطیب.

منابع: ریاض العلماء، ج 1، ص 27 و 99؛ فهرست منتجب الدین، ص 32، 33، 37، 59 و 134؛ مجموعه آثار کنگره حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، ج 17، ص 7.

آوه (aavah)

نام های دیگر آن، آبه و آوج است. در گذشته، از شهرهای پیشرفته، آباد و شیعه در حوزه ری بود. درگیری های مردم این شهر با مردم سنی مذهب ساوه، بر سر مذهب، مشهور است. آثار باستانی در شهر و پیرامون آن، فراوان است و حکایت از توسعه و تمدن کهن در این شهر دارند.

منابع: احسن التقاسیم، ص 386؛ حدود العالم، ص 142؛ المشترك، ص 5؛ ری باستان، ج 3، ص 479؛ لغت نامه دهخدا، ذیل آوه.

آوینی، سید مرتضی / کامران

نویسنده و مستندساز، راوی دفاع مقدس، عکاس. در شهریور 1326 ش. در شهر ری به دنیا آمد. تحصیلات ابتدایی و متوسطه را در شهرهای زنجان، کرمان و تهران به پایان رساند و در سال 1344 ش. وارد دانشکده هنرهای زیبای دانشگاه تهران شد. امیر اردلان، غزاله عزیزاده و شهرزاد بهشتی، برخی از هم دوره ای های او در دانشکده هنرهای زیبا

بودند. در دوران دانشجویی، نام «کامران» را برای خود برگزید و علاقهٔ بسیاری به شعر نو و فلسفهٔ غرب داشت. تا سال 1356 ش. دانشجویی با گرایش‌های روز و علاقه مند به زندگی آزاد بود؛ اما سپس رو به عرفان و اخلاق آورد.

پس از پیروزی انقلاب اسلامی معماری را کنار گذاشت و به فیلم‌سازی روی آورد و چند مستند دربارهٔ آشوب‌های گنبد، سیل خوزستان، ظلم خوانین (به نام «خان‌گزیده‌ها») و سقوط خرمشهر (در یازده قسمت) به سفارش «جهاد سازندگی» ساخت. سپس ساخت مجموعهٔ مستند «روایت فتح» را آغاز کرد که مشهورترین مستند تلویزیونی در حوزهٔ دفاع مقدس است و ساخت آن، تا پایان عمر وی ادامه یافت. مؤسسهٔ فرهنگی «روایت فتح» به فرمان رهبر انقلاب، در اواخر سال 1370 ش. تأسیس شد. پس از آن، آوینی همه فعالیت‌های هنری خود را بر ساخت مستندهایی دربارهٔ جنگ ایران و عراق متمرکز کرد. مجموعهٔ ده قسمتی «شهری در آسمان» نیز محصول آوینی و همکارانش در مؤسسهٔ روایت فتح است که به محاصره، سقوط و بازپس‌گیری خرمشهر اختصاص دارد. این مجموعه، در ماه‌های آخر حیات آوینی از تلویزیون پخش شد. نام برخی دیگر از مستندهای تلویزیونی او بدین شرح است: «شش روز در ترکمن صحرا»، «سیل خوزستان»، «حقیقت»، «با دکتر جهاد در بشاگرد»، «هفت قصه از بلوچستان»، «با تپ المهدی در محور رأس البیشه»، «شیر مردان خدا! کرب و بلا در انتظار است».

از دیگر فعالیت‌های او، نوشتن مقالاتی دربارهٔ «مبانی حاکمیت سیاسی در اسلام» است که از اواخر سال 1362 ش. آغاز کرد و در ماهنامهٔ «اعتصام»، انتشار یافت. این مقالات طیف وسیعی از موضوعات سیاسی، اعتقادی و عبادی را در بر می‌گرفت. «اشک، چشمهٔ تکامل»، «تحقیقی در معنی صلوات» و «حج، تمثیل سلوک جمعی بشر» از دیگر مقالات او در دههٔ شصت خورشیدی است. مجموعهٔ مقالاتی نیز با عنوان کلی «تحقیقی مکتبی در باب توسعه و مبانی تمدن غرب» برای ماهنامهٔ «جهاد»، ارگان جهاد سازندگی، نوشت. مقالات «تأملاتی در ماهیت سینما»، «جذابیت در سینما»، «آینهٔ جادو»، «قاب تصویر و زبان سینما» برخی نقدهای او بر هنر و فرهنگ سینمایی است که از فروردین سال 1368 ش. در ماهنامهٔ «سوره» منتشر شد. از کتاب‌های او است: «آئینه جادو، توسعه و مبانی تمدن غرب؛ گنجینه آسمانی؛ یک تجربه ماندگار؛ فردایی دیگر؛ حلزون‌های خانه

به دوش؛ رستاخیز جان؛ آغازی بر يك پایان؛ فتح خون؛ امام و حیات باطنی انسان؛ با من سخن بگو دوکوهه؛ مرکز آسمان؛ نسیم حیات؛ سفر به سرزمین نور؛ انفطار صورت (در باب مبانی نظری هنر).

آوینی روز بیستم فروردین 1372 ش. در منطقه فکه در حال بررسی لوکیشن فیلم مستند «شهری در آسمان»، بر اثر انفجار مین باقی مانده از جنگ ایران و عراق به شهادت رسید.

منابع: زندگینامه شهید سید مرتضی آوینی، سایت جامع فرهنگی مذهبی شهید آوینی؛ «من از يك راه طی شده حرف می زنم» نوشته شهید سید مرتضی آوینی درباره زندگی و دوران جوانی اش؛ «تحول شخصیت شهید سید مرتضی آوینی در بیان همسر شهید». ماهنامه سپیده دانایی، اردیبهشت 1387 ش؛ معجزه تمام عیار، خاطرات دکتر عطاءالله امیدوار از سید مرتضی آوینی، سایت جامع فرهنگی مذهبی شهید آوینی؛ اسدزاده، محمدرضا، «نیمه پنهان آوینی»، ماهنامه سپیده دانایی، ش 12 (اردیبهشت 1387 ش.)، ص 70-74.

ص: 86

ابراهیم آباد

از روستاهای بزرگ حسن آباد. این روستا در دهستان کلین بخش فشافویه از توابع شهرستان ری قرار دارد. مساحت این روستا حدود 203 هکتار است. از لحاظ موقعیت جغرافیایی از طرف شمال، به رودخانه کرج، از طرف جنوب، به سیاه آب (روستای کنارگرد)، از طرف شرق، به سازمان زندان ها، اراضی روستای بیجین و از طرف غرب، به جاده قدیم تهران قم و زمین های مجاور کنارگرد امتداد دارد. بر اساس سرشماری مرکز آمار ایران در سال 1385، جمعیت آن 1242 نفر (284 خانوار) بوده است. مردم آن از طایفه های پستاب، زارع، بستانچی، حیدری و عارفی هستند و گویش های فارسی، ترکی، لری، کردی و ترکمنی در آن رایج است. شغل اکثر ساکنان روستا کشاورزی و دام پروری است.

منابع: نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن 1385؛ سایت دهیاری ابراهیم آباد.

ابراهیم بن ابوبکر رازی، ابومحمد

محدث. شیخ طوسی و برقی او را از اصحاب امام هادی (ع) شمرده اند. در کتب رجال، مدح یا ذمی برای او نیامده است. در کتاب مفتاح الکتب الاربعه، دو روایت، از غیر کتب اربعه، از طریق او نقل شده است.

منابع: رجال الطوسی، ص 410؛ رجال البرقی، ص 58؛ جامع الرواة، ج 1، ص 15؛ اعیان الشیعه، ج 5، ص 81؛ معجم رجال الحدیث، ج 1، ص 44؛ مستدرکات علم رجال الحدیث، ج 1، ص 100.

ابراهیم بن احمد بن اسماعیل خَواص بغدادی، ابواسحاق 8592 ابراهیم خَواص

ابراهیم بن احمد بن عبدالله رازی، ابواسحاق

محدث، صوفی، قاضی ری، معروف به

بیع. از اسماعیل بن نوح، محمد بن ایوب رازی، یوسف بن موسی مروزی و دیگران، حدیث شنید و محمد بن مظفر، ابو حفص بن شاهین، معافی بن زکریا، ابراهیم بن محمد بن عرعره بن سامی، ابوعلی عجللی و ابوتمام صیمری، از وی روایت کرده اند. به شهرهای بصره، همدان، بروجرد و قزوین سفر کرد و در هر شهری مجلس نقل حدیث برپا ساخت. بیش از هفتاد هزار دینار از پدرش ارث برده بود و همه را به فقرا و شاگردانش انفاق کرد. پس از سال 200 ق. درگذشت.

منابع: مسند ابوعلی موصلی، ج 1، ص 104؛ تاریخ بغداد، ج 6، ص 10؛ تاریخ الاسلام، ج 33، ص 354؛ الضعفاء، ج 2، ص 323.

ابراهیم بن بشیر رازی

متکلم شیعی، محدث و شاعر. علی بن عباس بن واقد از او روایت نقل کرده است. کتاب الإرشاد فیما یلزم العباد از آثار کلامی او است. ابن ابی طی حلبی، مورخ و ادیب شیعی (شاگرد ابن شهر آشوب) در کتاب خود، معادن الذهب فی تاریخ الملوك و الخلفاء و ذوی الرتب، از او یاد کرده است.

منابع: لسان المیزان، ج 1، ص 40؛ موسوعة مؤلفی الامامیه، ج 1، ص 160.

ابراهیم بن خالد رازی

محدث. از محمد بن مسلم بن واره، حدیث شنیده و عبدالرحمن بن ابی حاتم رازی از او روایت کرده است.

منابع: الجرح و التعديل، ج 1، ص 296؛ تاریخ مدینه دمشق، ج 5، ص 271؛ تاریخ بغداد، ج 9، ص 32.

ابراهیم بن سفیان رازی، ابواسحاق

محدث، فقیه و از راویان صحیح مسلم (206-261). حاکم نیشابوری، او را از عابدان مجتهد و از ملازمان مسلم بن حجاج و ایوب بن حسن زاهد خوانده است. به گفته وی، از او شنیده اند که از قرائت کتاب صحیح مسلم، در رمضان 257 فارغ شده است. کتاب صحیح مسلم را، محمد بن عیسی و محمد بن ابراهیم نیشابوری از او روایت کرده اند. در سال 308 ق. که سرمای شدید و قحطی، بسیاری از مردم بغداد را کشت، او نیز درگذشت.

منابع: فتح الباری، ص 273؛ شرح صحیح مسلم، ج 4، ص 122؛ دلائل النبوه، ج 1، ص 250-252؛ اسباب نزول الآیات، ص 117؛ سیر اعلام النبلاء، ج 23، ص 138؛ البدایه و النهایه، ج 11، ص 150.

ابراهیم بن علان کلینی

عالم امامی و از منسوبان ثقة الاسلام کلینی. نجاشی در ذکر محمد بن یعقوب کلینی، صاحب الکافی، شخصی به همین نام

را دایمی ثقة الاسلام کلینی دانسته است. همو در منابع حدیث اسماعیلیه، راوی ای شناخته شده است.

منابع: رجال النجاشی، ص 266؛ ر. ک: نگاهی به دریا، سید احمد مددی.

ابراهیم بن علی بن عیسی رازی

محدث امامی. از احمد بن محمد بن یحیی عطار روایت کرده است و ابوالفتح حسینی عبیدالله بن موسی بن احمد و جعفر بن محمد یونسی از وی. ابن حجر به نقل از ابن بابویه، نام او را در شمار علمای امامیه آورده است. مؤلف اعیان الشیعه می گوید: «گویا مراد ابن حجر از ابن بابویه، در این جا شیخ صدوق باشد، نه منتجب الدین (مؤلف کتاب تاریخ ری).»

منابع: لسان المیزان، ج 1، ص 85؛ مستدرکات علم رجال الحدیث، ج 1، ص 178-179؛ ص 85؛ اعیان الشیعه، ج 2، ص 199.

ابراهیم بن علی بن محمد مقری رازی، ابومنصور

عالم شیعی مذهب. در ری زاده شد و در ری زیست. شیخ منتجب الدین در فهرست، او و پسرش اسعد را «صالحان فاضلان» خوانده است.

منابع: فهرست منتجب الدین، ص 18؛ لسان المیزان، ج 1، ص 85؛ اعیان الشیعه، ج 3، ص 294 و ج 2، ص 197؛ معجم رجال الحدیث، ج 3، ص 245؛ الکلبینی و الکافی، ص 146.

ابراهیم بن عمر علاف رازی

محدث اهل سنت و برادر احمد بن عمر علاف رازی. نام او در سند برخی روایات اهل سنت آمده است. از عبدالرحمن بن مغراء (ساکن ری) روایت کرده است، و یعقوب بن سفیان فارسی (در مکه)، احمد بن داود مکی و محمد بن علی صائغ از او حدیث شنیده اند.

منابع: المعجم الکبیر، ج 7، ص 161؛ تاریخ مدینه دمشق، ج 15، ص 128؛ الموضوعات، ج 2، ص 128-129 و ج 3، ص 125؛ تهذیب الکمال، ج 31، ص 383-384 و ج 17، ص 419؛ مجمع الزوائد، ج 7، ص 242.

ابراهیم بن عیسی سنّی رازی

محدث، از روستای سنّ ری. از نوح بن انس روایت کرده و ابوبکر نقاش از او روایت شنیده است.

منابع: معجم البلدان، ج 3، ص 269؛ الانساب، ج 3، ص 326-327.

ابراهیم بن قاسم بن علی

متکلم معتزلی. ابوالحسن بن بابویه (منتجب الدین رازی) در کتاب تاریخ الری، نام او را در شمار محدثان ری آورده است. از

حسین بن محمد مؤدب، روایت کرده است و عبدالرحمن بن حسن بن أحمد خزاعی و یحیی بن حسین بن اسماعیل و برخی دیگر، از او حدیث نقل کرده اند.

منابع: لسان المیزان، ج 1، ص 92؛ فهرست منتجب الدین، ص 12.

ابراهیم بن محمد بن عبدالله رازی، ابواسحاق

محدث امامی، قاضی و از مشایخ شیخ طوسی. از عبدالرحمن بن محمد حسنی، علی بن احمد بن مهرویه و عبدالرحمن بن ابی حاتم روایت کرده است. ابن خنب، ابوعمر و عثمان بن احمد بن عبدالله و عبدالرحمن بن محمد بن احمد بخاری (در بخارا) از او حدیث شنیده اند.

منابع: تهذیب الاحکام، ج 6، ص 40؛ معجم رجال الحدیث، ج 10، ص 380؛ تاریخ مدینه دمشق، ج 35، ص 388؛ تاریخ الاسلام، ج 36، ص 479.

ابراهیم بن محمد بن مسلم بن عثمان رازی، ابواسحاق / ابن واره

محدث قرن چهارم. او و پدرش به «ابن واره» شهرت داشتند. از رجال حدیث ری بود. به بغداد مهاجرت کرده و در آنجا ساکن شد و حدیث گفت. از یحیی بن ایوب علاف مصری، علی بن هیشم بن عثمان بغدادی، احمد بن محمد بن حجاج بن رشدین، بکر بن سهل دمیاطی و محمد بن جعفر رازی، نقل حدیث کرده و احمد بن ابراهیم و ابوبکر بن شاذان از او روایت کرده اند.

منبع: تاریخ بغداد، ج 6، ص 162 و ج 12، ص 118.

ابراهیم بن مختار تیمی رازی، ابواسماعیل

محدث قرن دوم، معروف به حَبُویَه. یحیی بن معین می گوید: در بغداد دیدم که اهل ری، او را شیخ خود می خوانند. از محمد بن اسحاق بن یسار، مساور بن ابان، اسحاق بن راشد جزری، شعبة بن حجاج، عبدالملک بن عبدالعزیز بن جریح، عمرو بن ابی قیس رازی، مالک بن انس، عنبسه، سفیان ثوری، معروف بن سهیل، روایت کرده است و محمد بن حمید رازی، فروة بن ابی المغراء کندی، هشام بن عبیدالله رازی، عمرو بن رافع قزوینی و دیگران نیز از وی روایت کرده اند. در طریق شیخ طوسی در کتاب های الامالی و التهذیب واقع شده است. برخی او را تضعیف کرده و برخی مانند ابوداود از تعبیر «لابأس به» برای او استفاده کرده اند؛ یعنی عیب مهمی در او ندیده اند. ابن حجر، او را ضعیف الحفظ، اما صدوق خوانده است. بخاری به روایات او اعتماد نداشت. ابوحاتم او را صالح الحدیث دانسته و وی را برتر از سلمة بن فضل

ص: 90

و علی بن مجاهد خوانده است. در سال 182 ق. درگذشت.

منابع: تاریخ بغداد، ج 6، ص 174؛ الثقات، ج 9، ص 199؛ تهذیب الکمال، ج 2، ص 194-196؛ تقریب التهذیب، ج 1، ص 65؛ الامالی طوسی، ص 453؛ تاریخ ابن معین، ج 2، ص 281؛ میزان الاعتدال، ج 1، ص 65؛ الجرح و التعديل، ج 2، ص 128؛ اکمال الکمال، ج 2، ص 214؛ تاریخ الاسلام، ج 12، ص 62.

ابراهیم بن مصعب رازی

راوی کتاب المغازی. در بغداد، کتاب المغازی محمد بن اسحاق را از سلمة بن فضل روایت کرده است. یحیی بن معین، او را در نقل اخبار صدوق دانسته است.

منابع: الجرح و التعديل، ج 2، ص 139؛ تاریخ بغداد، ج 6، ص 177.

ابراهیم بن موسی بن یزید تمیمی رازی، ابواسحاق

محدث اهل سنت، حافظ، از رجال صحاح سته و معروف به فراء صغیر. ابن حجر، او را یکی از ده حافظ بزرگ می شمارد. در اکثر کتب رجالی مهم اهل سنت، توثیق و تصدیق شده است. احمد بن حنبل، از اینکه او را «صغیر» بخوانند، راضی نبود و او را کبیر العلم و الجلاله می خواند. از ابوالاحوص، جریر بن عبدالحمید، هشام بن یوسف صنعانی، ولید بن مسلم، عیسی بن یونس، خالد بن عبدالله واسطی و یزید بن زریع روایت کرده است، و بخاری، مسلم، ابوداود، ابوزرعه، محمد بن اسماعیل ترمذی، زیات موصلی، احمد بن بشیر کوفی، بقیة بن ولید، جریر بن عبدالحمید، حاتم بن اسماعیل، حارث بن مسلم الروذی، شعیب بن اسحاق دمشقی، عباد بن عوام، عبدالرزاق بن همام، عبدالوارث بن سعید، فرات بن خالد رازی و گروهی دیگر نیز از او حدیث شنیدند. ابوزرعه می گوید: من صد هزار حدیث، از او کتابت کردم. در حدود سال 230 ق. یا قبل از آن درگذشته است

منابع: هدیه الاحباب، ص 121؛ تذکره الحفاظ، ج 2، ص 449-450؛ تهذیب الکمال، ج 2، ص 219-221؛ تهذیب التهذیب، ج 1، ص 148-149؛ راهنمای دانشوران، ج 1، ص 196.

ابراهیم بن نصر بن عبدالعزیز رازی، ابواسحاق

محدث، حافظ و صاحب مسند. از حدیث دانان عصر خویش بوده و در نهاوند و بصره و همدان زیسته است. در بصره مغازه و راقی داشت. از ابونعیم، عمرو بن مرزوق، قعنبنی، عبدالله بن رجاء، حجاج بن منهال، ابوحنذیفه، تبوذکی و گروهی دیگر روایت کرده است. احمد بن محمد بن اوس، قاسم بن

ابوصالح، ابوسلمه، ابوالحسن علی بن ابراهیم قطان، علی بن مهروه، سلیمان بن یزید فامی، احمد بن ابراهیم و عبدالرحمن بن حمدان جلاب، از او روایت شنیده و نقل کرده اند. مسند او در بصره تألیف شده و بیش از سی صد جزء را شامل می شده است. او را «کبیر الشان» و «عالی الاسناد» خوانده اند. در حدود سال 280 ق. درگذشت.

منابع: هدیه العارفين، ج 1، ص 7؛ كشف الظنون، ج 2، ص 1685؛ تاریخ الاسلام، ج 20، ص 297؛ سیر اعلام النبلاء، ج 13، ص 355-356.

ابراهیم بن هلال رازی

محدث. در سندی در کتاب اکمال الکمال ابن ماکولا، ابومحمد، عبدالله بن محمد بن ابراهیم بن یزید دعوانی، از او روایت کرده است.

منبع: اکمال الکمال، ج 3، ص 368.

ابراهیم بن یحیی رازی، ابواسحاق

محدث. در گرگان می زیست. از احمد بن حفص بن عبدالله، محمد بن مسلم بن واره و ابوزرعۀ رازی روایت کرده است و نعیم بن عبدالملک و ابواحمد بن عدی حافظ، از او حدیث شنیده و نقل کرده اند.

منابع: السنن الکبری، ج 7، ص 242؛ تاریخ جرجان، ص 131-132.

ابراهیم بن یعقوب بن محمد رازی، ابواسحاق

از استادان شطرنج و مؤلف مجموعۀ فی منصوبات شطرنج، مشهور به ابن اقلیدس. مؤلف هدیه العارفين، تاریخ وفات او را حدود سال 330 ق. ذکر کرده است.

منابع: الفهرست، ج 1، ص 156؛ معجم المؤلفين، ج 1، ص 129؛ هدیه العارفين، ج 1، ص 6.

ابراهیم بن یوسف بن خالد رازی هسنجانی، ابواسحاق

حافظ و محدث اهل سنت و از مؤلفان اجزاء هسنجان، از روستاهای ری بوده است. برای کسب دانش و شنیدن حدیث، به عراق و شام و مصر می رود. گروهی فراوان نیز از او حدیث شنیده اند. او را رحال و جوال خوانده اند که از سفرهای بسیار او به شهرهای مختلف حکایت می کند. بیشتر تراجم، او را ثقه و مأمون دانسته اند. از عبدالاعلی علی بن حماد، زید بن حریش اهوازی، عبیدالله بن معاذ عنبری، عبدالرحمن بن عبدالله، هشام بن عمار (در دمشق)، محمود بن خالد، احمد بن ابی الجواری، عباس بن ولید، ابوکریب، محمد بن خلاد، ابوطاهر احمد بن عمرو، طالوت بن عباد عبدالواحد بن غیاث و جمعی دیگر روایت کرده است. محمد بن

عمرو و عقیلی، ابو عمر ابن مَطَر نیشابوری، ابوبکر اسماعیلی، ابوعلی حسین بن علی حافظ، ابو عبدالله محمد بن احمد بن موسی، ابوالفضل عباس بن حسین بن احمد صفار (در ری)، مسیره بن علی قزوینی، ابوجعفر برزوی و ابوسعید احمد بن یعقوب ثقفی خازن از او روایت کرده اند. کتاب الزهد احمد بن ابی حواری، از طریق او نقل شده است. مسندی نیز داشته است که حدود صد جزء را شامل می شده است. وفاتش به سال 301 ق. است

منابع: المستدرک، ج 1، ص 161 و 249 و 321 و 554؛ شعب الایمان، ج 7، ص 271 و 406؛ الجرح و التعديل، ج 3، ص 561؛ سیر اعلام النبلاء، ج 14، ص 101؛ الوافی بالوفیات، ج 6، ص 110؛ تاریخ مدینه دمشق، ج 7، ص 282-284؛ معجم المؤلفین، ج 1، ص 131؛ الاعلام، ج 1، ص 76؛ ری باستان، ج 2، ص 272؛ مسند الامام علی (ع)، ج 1، ص 99.

ابراهیم خوّاص

ابواسحاق ابراهیم بن احمد بن اسماعیل خوّاص بغدادی، عارف قرن سوم هجری. پدرش از مردم آمل بود، ولی ابراهیم در بغداد متولد شد و بیشتر در همان جا زیست. در بغداد به کار بافتن زنبیل و بوریا اشتغال داشت و به همین دلیل به خوّاص شهرت یافت؛ زیرا در آن زمان، زنبیل و بوریا و بادبزن و مانند آن را با برگ درخت خرما (خوص) می بافتند.

در سال 291 ق. در جامع مهدی ری درگذشته، و در زیر حصار طبرک، کنار برج طغرل دفن شده است. برخی نیز قبر او را در زیر برج طغرل دانسته اند.

عطار در تذکرة الاولیاء گفته است: «یگانه عهد بود و گزیده اولیاء... و به همه زبان ها ممدوح بود، و او را رئیس المتوکلین گفته اند، و از اقران جنید و نوری بود، و صاحب تصنیف در معاملات و حقایق، و او را خوّاص از آن گفتند که زنبیل بافتی، و بادیه بر توکل قطع کردی.» جامی در نفحات الانس می گوید: «از

طبقهٔ ثانیه است... یگانه بود در طریق تجرید و توکل... استاد ابو جعفر خلدی و سیروانی مهین است و غیر ایشان... یوسف بن الحسین، وی را بشسته و دفن کرده. در مسجد برفته از دنیا به علت درد شکم... شیخ الاسلام [هروی] گفته است هرگز قبری ندیدم به آن هیبت و شکوه که گویی شیری است خفته که ناگاه فرا آن رسی، فروگیرد.» جامی، سپس حکایات و کراماتی از او نقل می کند. صاحب آثار البلاد شرح پاره ای از مسافرت های او را به ری و دیگر شهرها آورده است.

بقعهٔ او تا عصر شاه طهماسب صفوی موجود و مزار خاص و عام بوده است. فرمانی از شاه مذکور در سال 943 ق. در باب تولیت این بقعت صادر گردیده است. حمدالله مستوفی در نزهة القلوب، نام بقعهٔ ابراهیم خوآص را جزء خرابه های شهر ری می آورد و یادآور می شود که مردم اهل سنت، هنوز به تربت ابراهیم توجه داشتند و آمدوشد می کردند. این گزارش، نشان می دهد که در سدهٔ هشتم هجری، مقبرهٔ او مشهور بوده است. در زمان سلطنت شاه طهماسب صفوی (سده دهم هجری) مقبره ابراهیم خوآص به زاویهٔ ابراهیم خوآص شهرت داشته است. در عصر صفویه، با توسعهٔ آستان عبدالعظیم حسنی (ع) در ری، بقعهٔ ابراهیم اندک اندک از نظرها افتاد. در قرن سیزدهم، برخی از عوام ری این بقعه را به دلیل مذهب ابراهیم، محلی مذموم شمرده، در تخریب آن کوشیدند؛ اما سرانجام حسن خان اعتمادالسلطنه، با تغییر نام گور، آن را از ویرانی کامل نجات داد. وی به امر ناصرالدین شاه، مأمور شناسایی صاحب برجی شده بود که در کنار مزار ابراهیم بود. زاویهٔ ابراهیم خوآص، اکنون جزئی از آستان عبدالعظیم حسنی (ع) است.

منابع: بقاع متبرکه استان تهران؛ نفحات الانس، ص 136 و 137؛ ری باستان، ج 1، ص 430؛ مجلهٔ راهنمای کتاب، ج 7، دانش پژوه، «اسناد و مکاتیب»، ص 145؛ تذکرهٔ الاولیاء، ج 2، ص 125؛ آثار البلاد، ص 379؛ روزنامهٔ «شرف» شماره 39، سال 1302؛ طبقات الصوفیه، ص 351-348.

ابراهیم رازی

مؤلف. وی از شاگردان فیض کاشانی و صاحب دفتری است که در آن، برخی مشاهیر قرن یازدهم قمری، به خط خود مطلبی نوشته اند. بیش از این، چیزی دربارهٔ او دانسته نیست. مؤلف آینهٔ دانشوران، نوشته است: «دفتر خاطرات ابراهیم رازی، جنگ بیاض مانندی است مشتمل بر رسائل چند که در تاریخ [های] مختلف، کسانی از دانشمندان وقت چون فیض کاشانی و غیر او

حسب خواهش صاحب دفتر به خط خود در آن نوشته اند و امضا کرده اند؛ از جمله بیان برهان صدر الدین محمد شیرازی است که در پایان آن، کاتب (ابوالکرم الحسنی الفراهانی) چنین نبشته: «حسب دستور مولانا ابراهیم رازی در وقتی که روانه سفر هندوستان بودند، مرقوم شد. یازدهم شعبان 1045.»

منبع: آینه دانشوران، ص 57-60.

ابراهیم، امامزاده اندرمان

ابراهیم بن علی، از نوادگان امام کاظم (ع). ابوالحسن بیهقی، صاحب لباب الانساب و الالقاب و الاعقاب (ص 656-657) می نویسد: «سیدی از سادات آمد و گفت: در محلی از شهر ری ساکنم و نسبم چنین است: ابراهیم بن علی بن محمد عربی بن احمد بن محمد بن حسین بن ابراهیم مرتضی بن امام موسی کاظم (ع).» در ادامه می گوید: «محمد بن علی مرتضی در سال 544 ق. این مطلب را تأیید کرد و سید ابوجعفر موسوی نسابه نیز بر این شجره نامه صحه گذاشت.» طبق این نقل، سید ابراهیم، آخرین سال های عمر بیهقی (م 565 ق.) را درک کرده و برای تأیید نسب نامه خود نزد او رفته است.

بقعه امامزاده ابراهیم در روستای اندرمان، نزدیک بقعه امامزاده ابوالحسن واقع است. در سال 1335 ش. دیوار کوتاه گلی و مخروطی ای صحن را از زمین های پیرامون جدا می کرد و امامزاده در میان باغی قرار داشت که اطراف آن قبرستان بود. تنها کتیبه تاریخ دار در بنا، در ضلع شرقی نصب و روی آن با خط سفید و ریز نستعلیق نوشته شده بود: «هذا المرقد المنوره حضرت امامزاده ابراهیم ابن موسی ابن جعفر. البانی هذا العمارة حاجی محمد علی بزرگ، سنه 1275.» این کتیبه اکنون در بقعه نیست و در زمان تخریب ایوان و مرمت آن در سال 1344 ش. از بین رفت. از نمای داخلی حرم و قطر دیوارهای آن می توان حدس زد که ساختمان امامزاده از قدمت زیادی برخوردار است.

ضریح کنونی، در سال 1354 ش. نصب شده است. ضریح پیشین که گویا آن نیز چوبی و نرده ای شکل بوده، مفقود است. ضریح، 92 سانتی متر ارتفاع و 1/14 متر عرض و 2/10 متر طول دارد. داخل ضریح، با کاشی و نقاشی های گلابی شکل مزین شده است. گنبد قدیمی، از خشت و گل بوده و در سال 1336 ش. آن را از داخل گچ کاری و از بیرون سیمان کرده بودند. بنا، دو درب ورودی فلزی در ضلع شرقی صحن دارد؛ به ابعاد 2/60 متر در 2/60. بالای در اصلی، کتیبه ای کاشی کاری به ابعاد تقریبی سی سانتی متر در

ص: 95

دو متر به چشم می خورد و روی کاشی ها به خط نستعلیق و به رنگ سفید روی زمینه ای سرمه ای، این عبارت نوشته شده است: «السلام عليك يا صاحب الزمان، السلام عليكم يا اهل بيت النبوة، السلام عليك يا امامزاده ابراهيم. ناصر خداداد 1388 ق.» در سال 1357 ش. دزدان برای پیدا کردن گنج، سنگ قبر را شکسته و زیر آن را کنده اند.

طرح فعلی بقعه، از گنبدخانه و يك ايوان ورودی تشکیل شده و در میان صحنی است که نیمه غربی آن گورستان است. بنای بقعه قدیمی است، اما برخی اندودها و نماسازی های آن جدید است. مساحت کل صحن 2830 متر مربع است که با دیواری به ارتفاع دو متر محصور شده است. گنبدخانه رویه روی در اصلی صحن قرار دارد. در صحن، دو حوض آب ساخته اند.

نمای اصلی و ورودی بقعه، ایوان شرقی آن است که نمای داخل آن تا ارتفاع 1/50 متر، سنگ مرمر است و بقیه فضا گچ کاری است. ابعاد ایوان 4 * 3 متر و ارتفاع آن 6 متر است. کف ایوان نیز با سنگ مرمر پوشیده شده و تا دو متر جلوتر از ایوان ادامه یافته و دور آن سکویی به ارتفاع شصت سانتی متر است. نمای بیرونی ایوان آجرکاری است. به جز ازاره و لچکی ها بقیه نمای ظاهری ایوان با سیمان سفید، روکاری شده است. در میان آجرکاری های بالای قوس ایوان، دو کتیبه افقی کاشی کاری دیده می شود که محتوای آن، «بسم الله الرحمن الرحيم» تا آخر آیه «و ان یکاد»، به خط ثلث و به رنگ سفید روی زمینه سرمه ای است و در زیر آن، کتیبه ای با خط نستعلیق سرمه ای دیده می شود. روی این کتیبه نوشته اند: السلام عليك يا امامزاده ابراهيم ابن موسى ابن جعفر (ع).

در قسمت جنوبی ایوان، راه پله ای وجود دارد که به پشت بام می رسد. کف ایوان چند سنگ قبر، از جمله قبر متولی امامزاده به نام حیدر برقانی نژاد وجود دارد. ارتفاع لبه انتهایی ایوان تا کف آن 6/30 متر است. بالای ورودی، روی سنگ مرمری به ابعاد 60 * 2/50 سانتی متر نوشته شده است: «بسمه تعالی. با توکل به الله، ساختمان دیوار امامزاده ابراهیم، فرزند موسی ابن جعفر با کمک مالی حسین بن ویری، ساختمان نمازخانه و کلیه تعمیرات اساسی حرم و صحن و خیابان بندی و لوله کشی آب با خودیاری اهالی محترم کریم آباد و صالح آباد و قلعه یزدی های بلوک غار در ذی الحجه 1403 قمری به پایان رسید.» بالای این کتیبه، زیارت نامه امامزاده را نصب کرده اند.

ارتفاع گنبدخانه از کف تا بالاترین نقطه

گنبد، حدود 6 متر و تا محل قرار گرفتن گنبد، حدود 4 متر است. در داخل گنبدخانه، يك صندوق از طرف اداره اوقاف به ابعاد 60 * 42 متر نصب کرده اند. کف ضریح با سنگ مرمر پوشیده شده و سنگ قبری به ابعاد تقریبی 90 * 2/50 و ارتفاع 20 سانتی متر در داخل ضریح قرار دارد. هیچ نوشته ای روی سنگ قبر نیست. گنبد، خیزی به اندازه 1/30 متر دارد. این ارتفاع کم، باعث شده است که گنبد نمود چندانی نداشته باشد. قطر داخلی گنبد حدود 4/30 متر و ارتفاع گنبد تا کف بقعه حدود 6/10 متر است. پوسته بیرونی گنبد، سیمانی و جداره داخلی آن گچی است. در قسمت شمالی صحن نمازخانه ای به ابعاد 7/50 * 12/50 متر قرار دارد.

منابع: مزارات ری، ص 60-62؛ امامزاده ها و تربت برخی از پاکان و نیکان، ج 1، ص 23-24؛ بقاع متبرکه استان تهران، ص 96.

ابراهیم و اسحاق، امامزاده آراد

بقعه این امامزادگان در روستای آراد از بخش حسن آباد فشاپویه، در چهارده کیلومتری شهر ری واقع شده است. بر اساس زیارت نامه بقعه، این مکان متعلق به دو تن از نوادگان امام کاظم (ع)، به نام های ابراهیم و اسحاق است. مردم محل، عقیده دارند که ابراهیم برادر بزرگ تر اسحاق بوده است. نسب کامل امامزاده ابراهیم در کتاب کنز الانساب چنین آمده است: ابراهیم بن عابد بن محمود بن حسین بن عون بن امام کاظم (ع). به گفته همان منبع، ابراهیم، همراه خانواده خود به

ص: 97

ری آمده است. بنابراین احتمال دارد که اسحاق، عضوی از خانواده ابراهیم بوده باشد. اما از آنجا که امام کاظم (ع) فرزندی به نام عون نداشته است، نسب نامه کنز الانساب، فاقد اعتبار است. نظر دیگر آن است که امامزاده اسحاق، فرزند امامزاده ابراهیم مدفون در روستای قلعه شیخ کهریزک است و همچنین سید ابراهیم نیز ابراهیم بن عیسی بن ابراهیم بن عیسی النقیب، پسر برادر سید اسحاق است.

بنای کنونی امامزاده، در اوایل دهه 1340 ش. ساخته شده است. طرح بنا چلیپایی است و گنبد در محل تقاطع بازوها است. بقعه، طرح منفرد دارد؛ یعنی تنها از یک گنبدخانه چلیپایی تشکیل شده و فاقد هر گونه پیش فضا و فضاهای جانبی است. در غرب بقعه، اتاقی است که از آن به عنوان آرامگاه خانوادگی استفاده کرده اند و قسمتی از محدوده شمالی بقعه تا مجاورت آرامگاه خانوادگی، زیر رواق است. در چهار گوشه بیرونی بنا، چهار سکوی مسقف ساخته اند. صحن پیرامون بقعه نیز قبرستان شده است. موزاییک، گچ، رنگ، فولاد، شیشه، آجر، کاشی، سنگ مرمر و سیمان از جمله مصالح استفاده شده در این بنا است. ورودی صحن در شمال آن قرار دارد و شامل یک درب سه لنگه فلزی به ابعاد 3 * 4 متر است. صحن امامزاده 70 * 100 متر و ارتفاع دیوارهای کاهگلی صحن دو متر است. نماهای مختلف بقعه بیشتر آجری است. در جداره های آرامگاه خانوادگی، ازاره ای از سیمان سفید به ارتفاع 1/20 متر دیده می شود. بالای در ورودی، کتیبه ای از کاشی دیده می شود که حاوی آیات اول و دوم سوره جمعه است. بر لچکی درب ورودی و طاق نمای برجسته آن، طرح های اسلیمی و عبارات «لا اله الا الله»، «محمد رسول الله»، «علی ولی الله» نقش بسته است. بالای طاق نمای برجسته نیز نوشته اند: «آرامگاه خاندان یزدی 1347». در نماهای مختلف بقعه، سگوهایی است به ارتفاع یک متر. سقف این سگوها سازه فلزی و طاق ضربی دارد. هر سقف با یک ستون فلزی بر روی سکو قرار گرفته است. کتیبه ای از کاشی در انتهای این نما و نماهای دیگر بقعه چرخیده است. بر روی کتیبه ها که از ضلع شمالی شروع می شود، سوره های «فلق»، «کافرون»، «توحید»، «ناس» و «انا فتحنا لك فتحاً مبیناً» نقش بسته است. لبه انتهایی نماها در جداره های بقعه، هره چینی شده است. در نمای شمالی بقعه نیز نمای رواق دیده می شود. رواق، دارای سازه ای فلزی است. این رواق 3/50 * 14 متر و به شکل

نیم دایره ساخته شده است.

در ضلع های جنوبی دو بازوی شرقی و غربی دو طاقچه کوچک ساخته اند. سقف بازوها مازه دار است و به صورت گهواره ای است. زیربنای داخلی بقعه بدون احتساب قبر خانوادگی، حدود 130 متر مربع است. درب ورودی حرم در ضلع جنوب غربی آن واقع و با چهار پله از صحن جدا می شود. در قسمت جنوب شرقی و شمال شرقی بقعه، پنجره های فلزی سه تکه به ابعاد $1 * 2/50$ متر به چشم می خورد. این پنجره ها در ارتفاع یک متر و پنجاه سانتی متری از دیوار تعبیه شده اند.

زیارت نامه امامزاده روی لوح چرمی با قاب چوبی، نوشته شده و در حرم قرار گرفته است. سنگ قبر امامزادگان در قسمت میانی حرم است. از در ضلع جنوب غربی، با فاصله پنج متر، ابتدا قبر امامزاده اسحاق، سپس سنگ قبر امامزاده ابراهیم در فاصله هشت متری قرار دارند. سنگ قبر امامزاده ابراهیم حدود پنجاه سانتی متر به سمت شمال غربی تمایل دارد.

گنبد بقعه به صورت کلبه است. لایه بیرونی گنبد با آجرهای مربع شکل پوشیده شده است که به طرف نوك گنبد کوچک تر می شود. لایه داخلی آن نیز گچ کاری است. قطر گنبد شش متر و ارتفاع آن از پشت بام حدود شش متر و از کف بقعه تا نوك گنبد، دوازده متر است. در بالای گنبد، گلدسته کوچک شش ضلعی قد برافراشته است. گنبدخانه چلیپایی بقعه، قدیمی و با ارزش است.

در ضلع شمالی صحن، آب انباری است که در دهه 1340 ش. به همت و سرمایه میرزا علی آقا یزدی ساخته شده و دارای نمایی آجری با دو بادگیر است.

منبع: مزارات ری، ص 65-70.

ابراهیم و اسماعیل، امامزاده قلعه دولت آباد

مشهور به «سید ابراهیم» و «سید اسماعیل». بقعه این امامزادگان در روستای قلعه دولت آباد قرار دارد. بنای بقعه تک اتاقی و بدون گنبد و رواق است. اکنون زیر بنای کلی محوطه، 120 متر و مساحت حرم 60 متر مربع است. ضریح آن پیشتر چوبی بوده و به تازگی فلزی شده است. بقعه دارای امکانات رفاهی است. به اعتقاد اهالی محل، نسب این دو امامزاده به امام کاظم (ع) می رسد.

ص: 99

ابراهیم و اسماعیل، امامزاده قلعه شیخ

بقعه این امامزادگان در شرق کهریزک، در روستای قلعه شیخ قرار دارد و در فهرست آثار ملی به ثبت رسیده است.

به نوشته کتاب کنز الأنساب، امامزاده مدفون در این بقعه، ابراهیم بن عابد بن محمود بن یعقوب بن محسن بن علی بن جعفر بن مالک بن حسین بن عون بن امام کاظم (ع) است. این شجره نامه، منشأ صحیحی ندارد؛ زیرا امام کاظم (ع) فرزندی به نام عون نداشت. گویا این دو امامزاده، از احفاد امام صادق (ع) و پسرعموی امامزاده ابوالحسن مدفون در اندرمان اند. برخی از علمای انساب، نسب آن دو را این گونه نوشته اند: ابراهیم و اسماعیل ابنی عیسی النقیب بن محمد الاکبر بن علی العریضی بن امام صادق (ع).

نخستین بار، سید ابوالحسن محمد بن ابی جعفر حسینی، مشهور به شیخ الشرف عبیدلی نسابه، متوفای 435 ق. به نسب آنان اشاره کرده و گفته است: «ابراهیم بن عیسی النقیب بالری... و اسماعیل بن عیسی النقیب له ابن بالری». این جمله آشکارا از سکونت این دو برادر در شهر ری حکایت می کند. پس از عبیدلی، ابوالحسن عمری نسابه نقل می کند: «ابراهیم بن عیسی،

أولد بالژی» یعنی وی علاوه بر سکونت در آن شهر، صاحب فرزندانی نیز در آنجا بوده است. یکی از فرزندان سید ابراهیم، ابوالحسین عیسی نام داشت که به مدینه مهاجرت کرد و در آنجا نقابت سادات را عهده دار شد. ابن طقطقی، در کتاب الأصبلی ابراهیم بن عیسی النقیب را مکنی به ابواسحاق و ساکن شهر ری می داند و برای او فرزندی به نام عیسی و از عیسی نیز فرزندی به نام ابراهیم قایل است و سرانجام می گوید: «این خاندان از شریف ترین و مشهورترین خاندان حسینی بوده اند.»

بنابراین، ابراهیم و اسماعیل از سادات و از بیت نقابت و شرافت و صاحب نسل بوده و پیش از سال 450 ق. در گذشته اند. از نسل آنان در همدان، مدینه و شهر ری، علما و بزرگانی برخاسته اند.

بقعه امامزادگان ابراهیم و اسماعیل، در گذشته، ساختمانی خشتی و کوچک با دو اتاق گنبدی بود که روی آن را کاهگل کشیده بودند. در سال 1379 ش. یک ضریح آلومینیومی مستطیل، به ابعاد تقریبی $3 * 1/50$ ، جایگزین ضریح چوبی شد. تاریخ سنگ قبر کنونی به سال 1377 ش. برمی گردد. گنبد قدیمی از خشت و گل، با روکش کاهگل بود.

بقعه، بر روی تپه ای در ضلع شمالی روستا واقع شده است و از فاصله چند کیلومتری دیده می شود. گنبدخانه در وسط شبستان و دور شبستان، رواقی هشت ضلعی است. دو مناره نیز در جنوب ساخته اند. بنا در میان صحنی بزرگ قرار دارد که قسمتی از آن قبرستان است. مساحت بنا 586 متر مربع و مساحت عرصه آن 8436 متر مربع است. ارتفاع نمای رواق ها تا روی سکوی بنا حدود 5/10 متر و ارتفاع شبستان تا روی سکو 5/90 متر است. پیرامون امامزاده را حصار کشیده اند و تنها راه ورودی به آن، در ضلع جنوبی است. نماهای مختلف بنا در واقع نمای بیرونی رواق هشت ضلعی است. رواق ها و بنای بقعه بر روی سکویی قرار دارند که به اندازه سه پله بالاتر از سطح پیرامون است. ستون های رواق تا ارتفاع حدود 1/20 متر از سنگ مرمر سفید است و بقیه آجرکاری شده است. طاق نماها کمانی و تخت است. آجرکاری طاق نماها، تزیینات کاشی کاری دارد که بر روی آنها نوشته اند: «من کنت مولاه» «فهذا علی مولاه»، «الحق مع علی»، «و علی مع الحق»، «لا فتی الا علی» و «لا سیف الا ذوالفقار». لبه انتهایی طاق ها به صورت پیش آمده و طره است و روی آن، کتیبه ای کاشی کاری شده و در قاب آجری، به صورت افقی و سرتاسری دیده می شود. نوشته های روی کتیبه، آیات 35 تا

42 سورة نور، به خط ثلث است. در جنوب غربی، غرب و شمال غرب کتیبه ها، به خط نستعلیق نوشته اند: «قُلْ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَى»، «إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا»، «إِنَّ الصَّلَاةَ تَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ»، «آستان مقدس امامزادگان ابراهیم و اسماعیل علیهما السلام، فرزندان امام موسی بن جعفر (ع) که به همت هیئت امناء و اداره اوقاف و امور خیریه شهرستان ری و مؤمنین خیر در سال 1368 شروع به بازسازی شد»، «و اقیموا الصلوة و اتوا الزکوة و اركعوا مع الراكعين»، «ولایة علی بن ابی طالب حصنی فمن دخل حصنی امن من عذابی»، «قال رسول الله: زینوا مجالسکم بذكر علی بن ابی طالب (ع)». ترجمه فارسی آیات نیز آمده است. کاشی کاری ها حاوی خطنوشته هایی از اسماء جلاله و اسامی ائمه (ع) است. سقف رواق مسطح و تخت است و در آن نقوش هندسی گچی اجرا شده است.

دو درب چوبی با حفاظ فلزی و نوساز به ابعاد $4 * 2/05$ متر، زائر را از سمت جنوب و غرب شبستان وارد گنبدخانه می کند. بر بالای ورودی ها، تابلویی نصب است که بر آن نوشته اند: «آستان مقدس امامزادگان ابراهیم و اسماعیل علیهما السلام، فرزندان امام موسی بن جعفر علیه السلام» و در پایان آن با خطی ریزتر آمده است: «اداره اوقاف و امور خیریه شهرستان ری». ضریح فلزی، مشبک طلایی، با ابعاد $3/50 * 2/15$ و ارتفاع $2/21$ متر و تاج سی سانتی متری است. روی در ضریح نوشته شده است: «بسم الله الرحمن الرحيم. ضریح مطهر امامزاده ابراهیم و اسماعیل فرزندان امام موسی بن جعفر که به سفارش هیئت امنای بقعه و نظارت و اقدام اداره اوقاف شهرستان ری به سال 1379 ش. در اصفهان ساخته و نصب گردید. عمل حاج مصطفی روزگاریان». در قسمت بالای ضریح، سوره «اعلی» با خط ثلث و به رنگ سفید، و در ادامه آن سوره «انسان» تا «عیناً یشرب» با همان خط و رنگ حک شده است. در دور تا دور پنجره های ضریح، اشعاری به چشم می خورد و مصرع ها با کلمات «الله»، «علی»، «فاطمه»، «حسن»، «حسین»، «یا کریم»، «یا منان» از هم جدا شده اند. ابعاد صندوق ضریح، $1/60 * 90$ سانتی متر است.

لایه بیرونی گنبد، کاشی کاری و دارای نقوش هندسی و تزیینات معقلی است. گریو گنبد هشت پنجره فلزی با شیشه های رنگی دارد. در قسمت بالای گریو و بالای پنجره های آن کتیبه ای از کاشی چرخیده و «آیه الکرسی» بر آن منقوش است. کاشی کاری بین پنجره ها

در نمای بیرونی، نقوش اسلیمی دارد. لایه داخلی گنبد گچ کاری است و در فضای داخلی در زیر پنجره های ساقه گنبد، کتیبه ای گچی دیده می شود. قطر داخلی گنبد 5/20 متر و ارتفاع کف بقعه تا نوک گنبد، 13/40 متر و ارتفاع گنبد از بیرون تقریباً شش متر است.

دو مناره بقعه در غرب آن و متصل به رواق است. پایه گلدسته ها هشت ضلعی است؛ با ازاره ای به ارتفاع حدود 1/20 متر و از سنگ مرمر. در اضلاع پایه مناره، طاق نماهایی دیده می شود که قوس آن هره چینی شده است. داخل طاق نماهای پایه گلدسته نیز کاشی کاری با نقوش اسلیمی است؛ ولی بیرون آنها آجرکاری است.

ساخت بنای بقعه جدید در سال 1368 ش. آغاز شد و بیش از بیست سال به طول انجامید. بناهای جانبی در اطراف بقعه، عبارت اند از: حسینیه رسول اکرم (ص) در زمینی به مساحت 300 متر مربع در سه طبقه؛ اتاق نگهداری به مساحت سی متر مربع در غرب صحن؛ دفتر آستانه به مساحت تقریبی پنجاه متر مربع در شمال غرب صحن؛ سرویس بهداشتی در جنوب شرق صحن.

گفتنی است که طرح جامع بقعه (شامل حسینیه و چندین ساختمان مستقل)، در سازمان اوقاف و امور خیریه استان تصویب شده و ضریح جدید نیز با روکش طلا بر روی مرقد نصب گردیده است.

منابع: مزارات ری، 70-78؛ بقاع متبرکه استان تهران، ص 96؛ امامزاده ها و تربت برخی از پاکان و نیکان، ج 1، ص 39؛ تهذیب الأنساب و نهاية الأعیاب، ص 176-177؛ منتقلة الطالبیه، ص 161؛ کشف الاستار فی مرقد ابناء الائمه الاطهار، ج 1، 79-78.

ابروهه

مزرعه، واقع در منطقه دهستان علاء. در فرمانی که شاه طهماسب در سال 961 ق. صادر کرد، نام این مزرعه در شمار مزارع موقوفه عبدالعظیم حسنی (ع) آمده است.

منابع: ری باستان، ج 3، ص 480؛ آستانه ری، ص 88؛ اسامی دهات کشور، ج 1، ص 274، رقم 132.

ابن ابی بکر رازی عجلی جرجانی 8592 معروف بن محمد بن زیاد بن معروف، ابومحمد

ابن ابی حاتم رازی 8592 عبدالرحمن بن محمد بن ادريس بن منذر تمیمی حنظلی رازی، ابومحمد

ابن ابی کامل 8592 احمد بن حاتم بن ابراهیم بن زادن رازی، ابوالعباس

ابن اقلیدس 8592 ابراهیم بن یعقوب بن محمد رازی، ابواسحاق

محل دفن محمد بن بابویه (شیخ صدوق) و بسیاری دیگر از مشاهیر ایران و بزرگ ترین گورستان تهران، پس از بهشت زهرا. وسعت گورستان، حدود ده هکتار است و برج طغرل، از آثار دوره سلجوقیان، در شرق آن واقع است. به اعتقاد برخی کارشناسان، بنای نخستین گورستان ابن بابویه، به دوران ساسانی برمی گردد، اما بر اثر سیل و حمله مغولان و جنگ های خوارزمشاهیان و تیموریان، تخریب و به زمین کشاورزی تبدیل شد. در عهد قاجار، قبرستان ابن بابویه، باغی بزرگ و

سرسبز بود. در سال 1238 ق. سیلاب، به مقبره شیخ صدوق صدمات کالی وارد ساخت و در جریان آن، سردابی که قبر اصلی در آن قرار داشت، آشکار گردید و بر اثر ویرانی دیواره های قبر اصلی - که بالاتر از سطح زمین ساخته شده بود - جسد شیخ صدوق، قابل رؤیت گردید که همچنان سالم بود. بر لوح سنگی قبر، این عبارت حک شده بود: «هذا مرقد العالم الكامل المحدث، ثقة المحدثین، صدوق الطایفه، ابوجعفر محمد بن علی بن حسین بن موسی بن بابویه القمی.»

بقعه فعلی شیخ صدوق، در زمان

فتحعلی شاه قاجار احداث شد. محمدباقر خوانساری در کتاب روضات الجنات نوشته است: «در حدود 1238 قمری و در عهد فتحعلی شاه قاجار مرقد شریف صدوق که در اراضی ری قرار دارد از کثرت باران خراب شد و رخنه ای در آن پدید آمد. به جهت تعمیر و اصلاح آن اطرافش را کنند؛ پس به سردابی که مدفن شیخ بود برخوردند، هنگامی که وارد سرداب شدند، با جسدی عریان مواجه شدند. این خبر به سرعت در تهران منتشر شد و به گوش سلطان وقت رسید. وی با جمعی از بزرگان و امنای دولت به جهت مشاهده حضوری به محل آمدند. جمعی از علما و اعیان دولت داخل سرداب شدند و صدق قضیه را به رأی العین مشاهده کردند. پس از آن وی دستور تعمیر و تجدید بنا و تزئینات آن بقعه را صادر کرد... من خودم بعضی از افراد را که در آن واقعه حضور داشتند، ملاقات کرده ام.»

پس از کشف مقبره شیخ صدوق و احداث بنایی مجلل بر قبر او، زمین های اطراف مقبره،

محل دفن مردگان شد. بنا بر تحقیق سید احمد محیط طباطبایی، پژوهشگر تهران قدیم، در این گورستان، حدود 300 نفر از مردان و زنان تأثیرگذار در تاریخ معاصر ایران آرمیده اند. برخی از مشاهیر مدفون در این گورستان تاریخی، به این شرح است:

ابوالحسن جلوه، حکیم و عالم شیعی قرن سیزدهم. بر مزار او بقعه ای با هشت ستون و شبیه آرامگاه حافظ ساخته اند.

سید اشرف الدین قزوینی، مشهور به نسیم شمال، نویسنده، روزنامه نگار و شاعر.

اشرف الملوک قاجار، مشهور به فخرالدوله، دختر مظفرالدین شاه، مادر دکتر علی امینی و بانی مسجد فخرالدوله.

محمدحسین فروغی، نویسنده و ملقب به ذکاء الملک، شاعر، ادیب و نویسنده، متوفای 1325 ق.

محمدعلی فروغی، ملقب به ذکاء الملک دوم، مترجم، ادیب، نویسنده، روزنامه نگار، سیاست مدار، نماینده مجلس، وزیر و نخست وزیر ایران در دوره پهلوی اول، متوفای 1321 ش.

ابوالحسن فروغی، نویسنده و مؤسس مدرسه عالی دارالمعلمین، متوفای 1338 ش.

علی اکبر دهخدا، مؤلف لغت نامه دهخدا، نویسنده، شاعر، ادیب و فعال سیاسی، متوفای 1334 ش.

شیخ رجبعلی خیاط، استاد اخلاق

و عرفان عملی، متوفای 1340 ش.

دکتر سید حسین فاطمی، دوست و وزیر کابینه دکتر محمد مصدق.

غلام رضا تختی، جهان پهلوان، متوفای 1346 ش.

میرزاده عشقی، شاعر انقلابی و مقتول.

علی اکبر خوشدل تهرانی، شاعر اهل بیت (ع).

محمدصادق فخرالاسلام افشار، کشیش مسلمان شده، نویسنده کتاب های انیس الاعلام، بیان الحق، برهان المسلمین، افتخارات اسلام.

حاج مرشد چلوبی، شاعر و کاسب اهل دل و شاگرد شیخ رجبعلی خیاط.

جواد فاضل، نویسنده و مترجم معاصر.

علی اکبر غفاری، مصحح و مترجم آثار کهن شیعی، متوفای 1383 ش.

ابوالقاسم پاینده، نویسنده و مترجم و روزنامه نگار، متوفای 1363 ش.

رحیم مؤذن زاده اردبیلی، گوینده مشهورترین اذان در ایران، متوفای 1384 ش.

محمدطاهر تنکابنی، فیلسوف معاصر.

شیخ محمدحسین زاهد، عالم و واعظ دینی معاصر.

سید مهدی میرزایی، نوه میرزای شیرازی.

شیخ محمود ذاکرزاده تولائی، مشهور به حلبی، از پایه گذاران انجمن حجتیه مهدویه، متوفای 1376 ش.

شهادای قیام 30 تیر 1331 ش.

سرهنک محمود ایروانی اعظم، مؤسس مدرسه موسیقی ایران؛

برخی از شهدای گروه فدائیان اسلام؛ محمدجعفر اسلامی (مفسر قرآن)؛ سید جعفر دین پرور دربندی (امام جمعه شمیرانات و دربند، متوفای 1343 ش.)؛ میرزا لطفعلی نصیری ملقب به صدرالافاضل؛ سید محمد تنکابنی (نویسنده کتاب ایضاح الفوائد)، آیت الله سید محمدحسین موسوی درچه ای (محدث و برادر سید محمدباقر درچه ای)؛ آیت الله میرزا ابوالقاسم فلسفی؛ حجت الاسلام مقدسیان (عضو فدائیان اسلام)؛ حجت الاسلام حسن خندق آبادی (علامی)؛ آیت الله مسیح طالقانی؛ آیت الله شیخ هادی مدرس نوری؛ آیت الله هاشمی کاشانی؛ آیت الله سید خلیل زرین کیا لاریجانی؛ آخوند ملاعلی اکبر فیروزکوهی؛ حجت الاسلام ثابت الموتی؛ آیت الله شیخ محمد آملی؛ آیت الله مجدالمحققین شیخ الاسلامی شیرازی؛ حجت الاسلام والمسلمین سید رضا دربندی؛ محمدعلی مظفری (بنیان گذار یتیم خانه های مظفری)؛ شیخ موسی دبستانی؛ استاد مجید حبیبی اراکی (از معلمین بزرگ و تأثیرگذار اراک)، سپهدار رشتی؛ میرزا کریم خان رشتی؛ حسین سمیعی ادیب السلطنه؛ سید یحیی ناصرالاسلام ندامانی؛ فاطمه سیاح؛ میرزا یحیی دولت آبادی؛ صدیقه دولت آبادی؛ نصرت الدوله فیروز؛ احترام الدوله برزین؛ عزت الدوله؛ مهندس محسن فروغی؛ میرزا غلامرضا اصفهانی؛ محمود محمود؛ هادی تجویدی؛ حسین کوهی کرمانی.

بقعه ابن بابویه، پنجم دی ماه 1375 ش. با شماره ثبت 1816، به آثار ملی پیوست. وزارت کشور در سال 1373، دفن مردگان را در این قبرستان ممنوع کرد.

منابع: تهران نامه (دانشنامه جغرافیایی تاریخی تهران)، مدخل ابن بابویه؛ من لایحضره الفقیه، تصحیح علی اکبر غفاری، مقدمه مصحح؛ روضات الجنات، ج 6، ص 141-142.

ابن بشلام 8592 علی بن حمزة بن طلحة بن علی رازی، علم الدین، ابوالحسین

ابن خاموش رازی

ابوحاتم، احمد بن حسن بن محمد بزاز، فقیه، واعظ، حافظ و مستنسخ به خط خوش. از فقیهان و واعظان مشهور حنفی ری بود. در ری و قزوین، استماع و کتابت حدیث کرد، و نیز جمعی از او حدیث شنیدند. از ابوالحسن علی بن احمد بن ادریس، روایت کرده است. ذهبی در سیر اعلام النبلاء می نویسد: «محمد بن طاهر می گوید: از ابواسماعیل انصاری شنیدم که می گفت: به دیدار ابوالحسن

ص: 108

خرقانی صوفی رفته و در بازگشت، قصد کردم که به ری رفته، ابوحاتم را هم ببینم. او پیشوای اهل سنت در ری بود. سلطان محمود بن سبکتکین، آنگاه که وارد ری شد و پیروان باطنیه را کشت، دستور داد که جز ابوحاتم، کسی بر منبر نرود و وعظ نگوید. از آن روز، هر دانشمندی که داخل ری می شد، نخست باید اعتقادات خود را بر ابوحاتم عرضه می کرد؛ اگر ابوحاتم می پسندید، او اجازه داشت با مردم سخن بگوید؛ وگرنه، چنین اجازه ای نداشت. نزدیک ری، مردی از اهل ری با من همراه شد. از من پرسید مذهب تو چیست؟ گفتم حنبلی. گفت: چنین مذهبی نشنیدم. اختراع و بدعت است. پس گریبان مرا گرفت و گفت: تو را رها نمی کنم تا نزد ابوحاتم برویم. وقتی وارد ری شدیم، به خانه او رفتیم. در آن روز، مجلسی بزرگ در خانه اش برگزار بود. آن مرد به ابوحاتم گفت: من از مذهب این مرد پرسیدم و او نام مذهبی را آورد که تا کنون نشنیده ام. ابوحاتم پرسید: مذهبش چیست؟ گفت: می گوید من حنبلی هستم. ابوحاتم گفت: او را رها کن. کسی که حنبلی نباشد، مسلمان نیست. مدتی نزد ابوحاتم ماندم و او را همان گونه یافتم که شنیده بودم.»

منابع: ذم الکلام و اهله، ج 1، ص 17-18؛ سیر اعلام النبلاء، ج 18، ص 506-509؛ الانساب، ج 3، ص 513.

ابن خیاط بغدادی 8592 حسین بن فرج خیاط بغدادی، ابوعلی / ابوصالح

ابن رازی، جعفر بن احمد قمی ایلاقی

محدث و فقیه امامی در سده چهارم، مشهور به ابن رازی. ابومحمد جعفر بن احمد بن علی قمی ایلاقی، ساکن ری بوده و در آثارش نام برخی از مشایخ خود را آورده است؛ از جمله: سهل بن احمد دیباجی، محمد بن همام اسکافی، حسن بن حمزه علوی، صاحب بن عبّاد وزیر آل بویه، شیخ صدوق و ابوعبدالله محمد بن احمد صفوانی. وی از ابوالفضل شیبانی نیز اجازه روایت داشت. ابن رازی در بعضی از نسخ رجال الطوسی توثیق شده و نیز ابن طاوس در الدرر الوقیه او را مدح کرده است. محمد بن علی بن احمد بن جعفر دقاق، تفسیر منسوب به امام حسن عسکری (ع) را از او روایت کرده است. در سال 1369 ق. شش اثر او در یک مجلد، در تهران چاپ شد؛ بدین شرح: 1. الاعمال المانعة من دخول الجنة، مشهور به المانعات؛ 2. جامع الاحادیث، مشتمل بر حدود 1000 حدیث نبوی، به ترتیب حروف الفبا؛ 3. العروس، در فضیلت و آداب روز جمعه. علت نام گذاری آن به «العروس»، اشتمال نخستین حدیث کتاب بر کلمه

«عروس» است؛ 4. الغایات، مشتمل بر احادیثی که با افعال تفضیل آغاز می شوند؛ 5. المسلسلات؛ 6. نوادر الاثر فی علی خیر البشر. در این کتاب، حدیث نبوی «علی خیر البشر» با بیش از هفتاد طریق روایت شده است. چندین اثر را نیز به او نسبت می دهند؛ از جمله: الامام و المأموم یا ادب الامام و المأموم؛ دفن المیت؛ المنبئ عن زهد النبی (ص).

منبع: دائرة المعارف بزرگ اسلامی، ج 1، ص 530.

ابن رازی 8592 محمد بن صالح بن جعفر رازی، ابوالحسن

ابن رزین

ابوعبدالله محمد بن عیسی بن ابراهیم تیمی رازی اصفهانی، مقری، محدث، نحوی و از مصنفان و ائمه قرائت. اصل او از اصفهان و ولادتش در ری بوده است. از کتاب های او است: الجامع فی القرائات؛ کتاب فی رسم القرآن؛ کتاب فی العدد؛ کتاب فی جواز قراءة القرآن علی طریق المخاطبه. در سال 253 یا 243 ق. درگذشته است.

منابع: طبقات القراء، ج 2، ص 223؛ بغیة الوعاة، ص 88؛ الاعلام، ج 7، ص 21؛ معجم المؤلفین، ج 11، ص 103؛ ذکر اخبار اصفهان، ج 2، ص 67 و 179-180.

ابن سنی 8592 احمد بن محمد بن اسحاق دینوری ابوبکر

ابن صینی محمد بن عبدالله بن ابراهیم رازی 8592 ابوالحسن

ابن عمید، ابوالفتح

علی بن محمد بن حسین، ادیب، نویسنده و وزیر آل بویه (رکن الدوله و مؤیدالدوله) در ری. لقب ابن عمید، در اصل از آن پدر او، ابوالفضل محمد بن حسین بن محمد بود و لقب های «ذوالکفایتین» و کنیه «ابوالفتح» را از خلیفه عباسی گرفت. تولد او را در 337 ق. در قم نوشته اند. وی در محضر پدر و ابن فارس ادب آموخت و کاتبی زبردست شد. پس از مرگ پدر، از سوی رکن الدوله به جای پدر بر مسند وزارت نشست. پس از مرگ رکن الدوله در سال 366 ق، عضد الدوله، ابن عمید را در وزارت نگه داشت. اما سرانجام، به دستور مؤید الدوله و موافقت عضد الدوله، در سال 366 ق. کشته شد.

منابع: الکامل فی التاریخ، ج 8، ص 675-676؛ مثالب الوزیرین، 349-359؛ یتیمه الدهر، ج 3، ص 222؛ دائرة المعارف بزرگ اسلامی، ج 4، ص 343.

ابن عمید، ابوالفضل

محمد بن حسین بن محمد، ادیب،

نویسنده و وزیر آل بویه در ری، ملقب به «استاد» و «الاستاذ الرئيس». پدرش، ابو عبدالله حسین بن محمد قمی معروف به کله، در 321 ق در ری وزارت و شمشگیر را برعهده داشت و در زمان امیر نوح بن نصر، سرپرست دیوان رسائل و ملقب به عمید شد. ابن عمید، با استفاده از موقعیت پدر و هوش سرشار، توانست در مدتی اندک، مراتب و مدارج علم را طی کند. مهارت او در زبان عربی، به اندازه ای بود که گفته اند: «کتابت با عبدالحمید آغاز و به ابن عمید ختم شد.» سبک نگارش او تا چندین قرن، سرمشق نویسندگان و دیوانیان بود. از نوشته های او در ادب، اثری است به نام المذهب فی البلاغات. ابن عمید، افزون بر ادب، در فلسفه، ریاضیات، نجوم و علوم طبیعی نیز دست داشت. ابویوسف رازی بخشی از کتاب هندسه اقلیدس را به نام ابن عمید به عربی برگرداند و حسن بن محمد قمی، تاریخ قم و دیوان اشعار ابوجعفر عطار را به تشویق او گرد آورد، و در ری رصدخانه ای معظم برای ابوالفضل هروی و ابوجعفر خازن ساخت. از خدمات ماندگار او، خریدن اوراق کتاب الحاوی به بهای گزاف از خواهر مؤلف و سپس تدوین آن است. وی همچنین نوشته های کهن یونانی را که در سور اصفهان دفن شده بود، به بغداد فرستاد تا اهل علم از آن استفاده کنند. عظمت و ارزش کتابخانه ابن عمید، چندان بود که ابوعلی مسکویه رازی در آن به شغل کتابداری اشتغال داشت. «تاریخ ابن عمید» و «دیوان رسائل» یا «رسائل ابن عمید» از آثار او است. وی در ششم صفر 360 ق. در همدان درگذشت.

منابع: الکامل فی التاریخ، ج 8، ص 605-606؛ تجارب الامم، ج 1، ص 287 و ج 2، ص 224 و 270-274؛ یتیمیه الدهر، ح 2، ص 183 و ج 3، ص 183؛ وفيات الاعیان، ج 5، ص 103؛ دائرة المعارف بزرگ اسلامی، ج 4، ص 340-343.

ابن فارس

ابوالحسین احمد بن فارس بن زکریا بن حبیب، نحوی، لغوی، ادیب، شاعر و یکی از چهره های درخشان ادب عربی در سده چهارم. سال و محل تولد او به درستی روشن نیست. یاقوت حموی، وی را به روستای موسی آباد و در جای دیگر به روستای ولیدآباد همدان منسوب ساخته و در معجم الادباء به نقل از سلفی گفته است که اصل وی از قزوین بوده است. در قزوین نزد پدرش زکریا بن فارس که فقیهی شافعی مذهب و دانشمندی اهل لغت و ادب بود، دانش آموخت و چندی بعد از همو کتاب اصلاح المنطق ابن سگیت را روایت کرد. در همدان، زنجان، میانه، اصفهان و بغداد نیز تحصیل علم کرد و در

ص: 111

فقه، حدیث، نحو، لغت و شعر و ادب، به جایگاهی بلند دست یافت. چند تن از چهره های بزرگ ادبی و سیاسی در سده چهارم از شاگردان او بوده اند؛ از جمله بدیع الزمان همدانی پایه گذار فن مقامه نویسی و صاحب بن عبّاد وزیر دانشمند و ادب دوست و ابوالفتح ابن عمید وزیر و ابوطالب مجدالدوله آخرین فرمانروای آل بویه.

ابن فارس، اگرچه در رشته های گوناگون، مانند نقد شعر، تفسیر قرآن، فقه، صرف و نحو، از دانشی گسترده برخوردار بود، شهرت و اهمیت وی بیشتر در لغت و نیز آثاری است که در این زمینه آفریده است. کتاب الصحابی وی نخستین اثری است که در کنار بحث های سنتی نحویان، به مباحث زبان شناسی نیز پرداخته است. کتاب مجمل اللغه نیز در تاریخ فرهنگ نویسی عرب نقطه عطفی به شمار می رود؛ زیرا در تنظیم مفردات لغت، به جای استفاده از مخارج اصوات، آنها را بر مبنای حروف الفبا تنظیم کرده است که تا آن زمان سابقه نداشت. مهم ترین کتاب لغت وی معجم مقاییس اللغه است.

درباره مذهب ابن فارس، گفته اند که وی شافعی بود، اما پس از اقامت در ری به مذهب مالک درآمد. شیخ طوسی و به پیروی از او ابن شهر آشوب مازندرانی، او را شیعه دانسته اند.

شماری از آثار او عبارتند از: مقاییس اللغه یا معجم مقاییس اللغه؛ الصحابی فی فقه اللغه؛ سنن العرب و کلامها؛ المجمل فی اللغه؛ ابیات الاستشهاد؛ الاتباع و المزاجه؛ اوجز السیر لخير البشر؛ الحور العین؛ الخضاره؛ ذم الخطأ فی الشعر؛ الفرق بین الانسان و غیره من الحيوان فی اشیاء من الخلق و الخلق؛ متخیر الالفاظ؛ المذکر و المؤنث؛ مقالة فی اسماء اعضاء الانسان یا خلق الانسان.

وی به سال 375 یا 393 یا 395 ق. در محله محمدیه ری درگذشت و کنار قبر قاضی علی بن عبدالعزیز جرجانی دفن شد.

منبع: دائرة المعارف بزرگ اسلامی، ج 4، ص 368.

ابن قبه رازی

ابوجعفر محمد بن عبدالرحمن بن قبه رازی، متکلم امامی در اوایل سده چهارم. از تاریخ زندگانی او بیش از این نمی دانیم که نخست معتزلی بود و سپس به مذهب امامیه گروید. نزد ابوالقاسم بلخی علم آموخت و ابن

ص: 112

بُطَّة قمی از شاگردان او است. از آثار کلامی و مناظره های او با متکلمان بزرگ هم روزگارش، چنین برمی آید که در علم کلام تبحر و شهرت داشت. از ابوالحسین سوسنجردی نقل است: «پس از زیارت امام رضا (ع) در مشهد به دیدار ابوالقاسم بلخی در بلخ رفتم و کتاب الانصاف ابن قبه را به او دادم. او بر این کتاب نقضی نوشت به نام المسترشد فی الامامه. وقتی به ری بازگشتم و کتاب بلخی را به ابن قبه دادم، او نیز بر آن ردی نوشت به نام المستثبت فی الامامه. بلخی نیز، کتاب ابن قبه را دید و با کتابی دیگر به نام نقض المستثبت پاسخ داد. وقتی به ری رسیدم و خواستم ردیه بلخی را به ابن قبه نشان دهم، شنیدم که وی از دنیا رفته است.» کتاب الانصاف، از مراجع ابن ابی الحدید در شرح نهج البلاغه است و او بخشی از خطبه شفشقیه را در آن کتاب دیده است. از این کتاب، جز آن مقدار که در الشافی سید مرتضی آمده، چیزی باقی نمانده است. پاره ای دیگر از نوشته های ابن قبه در کمال الدین ابن بابویه گزارش شده است. کتاب نقض کتاب الاشهاد را نیز در نقد الاشهاد ابوزید علوی نوشت. ابوزید در این کتاب، در اثبات مذهب زیدی و ردّ مذهب امامیه کوشیده است.

افزون بر این، از آثار او است: الرد علی ابي علی الجبائی؛ کتاب التعریف؛ المسألة المفردة فی الامامه.

منابع: شرح نهج البلاغه، ج 1، ص 206؛ معالم العلماء، ص 95-96؛ رجال النجاشی، ص 375؛ دائرة المعارف بزرگ اسلامی، ج 4، ص 446.

ابن قصار 8592 علی بن محمد بن عمر قصار رازی، ابوالحسن

ابن کابلی 8592 علی بن مجاهد بن مسلم بن رفیع کابلی رازی، ابومجاهد

ابن کربویه رازی

شاعر و از همراهان و یاران حسین بن احمد بن محمد علوی کوکبی، از نوادگان امام سجاد (ع). حسین بن احمد علوی کوکبی در سال 251 ق. در قزوین بر خلیفه وقت شورید و این شهر و زنجان را از دست گماشتگان عباسی به در آورد، اما در سال 253 ق. از موسی بن بوغا، مأمور خلیفه شکست خورد. پس از این شکست، کوکبی و ابن کربویه به طبرستان گریخته، به حسن بن زید، داعی کبیر، پناهنده شدند. اما وی کوکبی را کشت. ابن کربویه نیز به کوهستان قصران گریخت. از سروده های او چنین برمی آید که در سال های پایانی عمر، در نصرآباد ری می زیسته و در تنگنای معیشتی بوده است.

منابع: الکامل فی التاریخ، ج 5، ص 330؛ مختصر البلدان ص 271؛

ص: 113

ابن مسکویه رازی

ابوعلی، احمد بن محمد بن یعقوب بن مسکویه رازی، مورخ، فیلسوف، پزشک و ادیب. عنوان پارسی او مُسکویه و معرب آن مسکویه است و یکی از توابع ری نیز «مُسکوی» نام داشته است. وی در برخی آثار خویش از نام و نسب خود به شکل «احمد بن محمد مسکویه» یا «احمد بن یعقوب مسکویه» یاد کرده است.

از تاریخ تولد ابوعلی مسکویه اطلاعی در دست نیست. اما از آنجا که در تجارب الامم به «طول مصاحبت و کثرت مجالسات» خود با ابومحمد مهلبی، وزیر معزالدوله بویه‌ای اشاره می‌کند و در جای دیگر، ذیل وقایع مربوط به مهلبی در 341 ق. خود را مصاحب وزیر در همان تاریخ می‌شمارد، باید در حدود سال 320 ق. زاده شده باشد. با توجه به تاریخ درگذشت او در صفر 421 ق. حدود یک سده زیسته است.

یاقوت، مسکویه را مجوسی نومسلمان خوانده است، اما با توجه به نام پدرش، محمد، بعید است که ابوعلی مسلمان زاده نباشد. بسیاری از نویسندگان متأخرتر، ابوعلی مسکویه را شیعه مذهب دانسته و بر تشیع او استدلال کرده اند.

از دوران رشد ابوعلی اطلاع چندانی در دست نیست. گویا پدرش او را به خواندن و روایت اشعار جاهلی عرب وامی داشته و او خود در آغاز جوانی به خوشگذرانی مشغول بوده و سپس به تهذیب نفس پرداخته و کامیاب شده است.

مسکویه با وزیران و امیران آل بویه از امور دیوانی تا مصاحبت و ندیمی و رسالت و دادوستد در زمینه علوم و ادب، پیوندی استوار داشته و از همین رو، عمده سال های عمر خویش را در شهرهای مختلف از جمله ری، بغداد، شیراز و اصفهان گذرانده است.

مسکویه حدود دو دهه نخستین عمر خود (320-340 ق.) را در ری زیسته است. سپس به بویه‌یان بغداد پیوسته و حدود 12 سال مصاحب و ندیم خاص ابومحمد مهلبی، وزیر معزالدوله بوده است. آنگاه هفت سال (353-360 ق.) در خدمت و مصاحبت ابوالفضل ابن عمید، وزیر رکن الدوله بویه‌ای زیست و خازن کتابخانه او در ری بود. از آن پس ظاهراً به خدمت ابوالفتح ابن عمید، وزیر رکن الدوله و مؤیدالدوله پیوست و چون

ابوالفتح به قتل رسید، مسکویه از خدمت به صاحب بن عبّاد، وزیر جدید مؤیدالدوله سرباز زد. سپس در شیراز به عضدالدوله، سلطان بزرگ آل بویه، پیوست و خازن کتابخانه و بیت المال وی شد و تا عضدالدوله درگذشت، بر همین شغل بود. گفته اند اغلب مصنفات زمان، در کتابخانه او گرد آمده بود.

مسکویه در آغاز کار، سخت در اندیشهٔ کیمیاگری بود و آن را نزد ابوطیب کیمیایی رازی می آموخت. نیز فریفتهٔ کتاب های محمد بن زکریای رازی و جابر بن حیان بود. به تاریخ هم توجه داشت و تاریخ طبری را نزد ابن کامل خواند و علوم اوایل (دانش یونان) را نزد ابن خَمّار آموخت. وی در این علوم، به ویژه در منطق و پزشکی، دستی قوی داشت؛ چنانکه او را بقراط دوم می خواندند.

گذشته از این، چنین می نماید که او از طریق دوستی با اعضای انجمن های علمی عصر و آمیزش با وزیران دانشمندی همچون ابوالفضل ابن عمید و برخورداری از کتابخانه های بزرگ آنان، دانش بسیاری اندوخته بود. خود نیز حلقه ها و مجالسی داشته که در آنها تدریس می کرده است. ابوسلیمان ضمن بر شمردن آثار او گوید که این آثار در نشست های تدریس نزد او خوانده می شد. برخی مسکویه را از استادان ابوحنیف توحیدی شمرده و کتاب الهوامل والشوامل را که پاسخ مسکویه به پرسش های ابوحنیف است، دلیلی بر این مدعا گرفته اند.

نویسندگان متقدم و متأخر، آثار بسیاری شامل کتاب و رساله و قطعاتی از اشعار تازی و وصایا، از ابوعلی مسکویه برشمرده اند که فقط از شماری از آنها آگاهی داریم و برخی نیز به طور پراکنده در آثار دیگران نقل شده است. برخی از آثار شناخته شدهٔ ابوعلی مسکویه از این قرارند: تجارب الامم؛ تهذیب الاخلاق (طهارة الاعراق)؛ جاویدان خرد (الحکمة الخالده)؛ رساله فی دفع الغم من الموت (لماذا اخاف الموت)؛ الفوز الأصغر فوز السعاده، لغز قابس (لوح قابس)؛ الهوامل و الشوامل.

ابوعلی روزهای آخر عمر را در اصفهان گذرانید و در همان شهر چشم از جهان فروست و همان جا دفن شد.

منبع: دائرة المعارف بزرگ اسلامی، ج 6، ص 62.

ابن مظفر رازی 8592 احمد بن محمد بن مظفر بن مختار رازی حنفی، بدرالدین ابوالعباس

ابن وارث 8592 محمد بن حسن بن عبدالرحمن رازی خراسانی، ابوبکر

ابن واره

ابوعبدالله، محمد بن مسلم بن عثمان بن عبدالله رازی، محدث، حافظ و عالم دینی. حدود سال 190 ق. به دنیا آمد. وی یکی از سه محدث بزرگ ری به شمار می آید؛ دو تن دیگر، ابوزرع و ابوحاتم رازی است. برای شنیدن حدیث به شهرهای بسیاری سفر کرد و در حفظ حدیث، زبانزد بود. از عبیدالله بن موسی عسبی، بکر بن عبدالله قاضی، ابوعاصم نبیل شیبانی، محمد بن عرعره، هودة بن خلیفه، ابومسهر دمشقی، هیشم بن جمیل، سعید بن ابومریم، ابوصالح مصری، محمد بن عبدالعزیز رملی، عبدالله بن یوسف، حجاج بن ابومنیع، اصمعی، علی بن عیاش، مسلم بن ابراهیم، محمد بن مبارک صوری، محمد بن سعید بن سابق قزوینی، هشام بن عبدالله رازی، محمد بن موسی بن اعین جزری، اسحاق بن ابراهیم بن علاء، اسماعیل بن عبید بن ابوکریمه حرانی، محمد بن عبدالله انصاری رصافی، خالد بن علی حمصی، سعید بن سلیمان واسطی، عاصم بن علی بن عاصم، عمرو بن ابوسلمه تیسبی، محمد بن یوسف فریابی، ابوسلمه تبوذکی، یحیی بن یعلی محاربی، آدم بن ابی ایاس، حجاج بن منهال و... روایت کرده است. در بغداد، دمشق، قزوین، مصر و... حدیث گفته و شنیده است. محمد بن اسماعیل بخاری، نسایی، محمد بن یحیی ذهلی، ابوبکر بن عاصم، عبدالرحمن بن یوسف بن خراش، یحیی بن محمد بن صاعد، ابن ناجیه، ابوعوانه، ابن ساعد، محمد بن مسیب ارغیانی، ابومحمد بن یوسف قاضی، ابن مجاهد مقری، ابن ابی داود، محمد بن مخلد دوری، حسن بن اسماعیل محاملی، حسن بن محمد دارکی، عبدالله بن محمد حامض، محمد بن منذر شکر، ابوعمر و بن حکیم مدینی، عبدالله بن محمد (برادرزاده ابوزرع رازی)، عبدالرحمن بن ابی حاتم رازی و جمعی دیگر از وی روایت کرده اند. نسایی او را ثقة و صدوق دانسته و ابن ابی حاتم رازی می گوید: وی ثقة و صدوق بود و ابوزرع او را بسیار تکریم می کرد. عبدالؤمن بن احمد می گوید: ابوزرع، برای

هیچ کس از جای خود بر نمی خاست و جای خویش را به کسی نمی داد، جز ابن واره. به عقیده فضلك رازی، ابن واره و ابوزرعه و احمد بن فرات، حافظترین دانشمندان زمان خود بودند. ابوجعفر طحاوی می گوید: ابوزرعه و ابن واره و ابوحاتم، در زمان خود، مثل و مانند نداشتند و هر سه در ری اجتماع کردند. ابوالعباس بن عقده می گوید: من در خانه نشسته بودم که کسی در خانه ام را کوبید. گفتم کیستی؟ گفت: من ابن واره ام، پدر و مادر حدیث. ذهبی در تذکرة الحفاظ از قول طحاوی می گوید: سه تن در ری بودند که در زمان خود، مانند نداشتند: ابوحاتم رازی، ابوزرعه رازی و ابن واره. وی به سال 270 ق. درگذشت.

منابع: تاریخ بغداد، ج 4، ص 21-24؛ تذکرة الحفاظ، ج 2، ص 139؛ سیر اعلام النبلاء، طبقه الرابعة عشر، ص 28؛ الثقات، ج 9، ص 150؛ تقریب التهذیب، ج 2، ص 133؛ تهذیب التهذیب، ج 9، ص 399-400؛ تاریخ مدینه دمشق، ج 55، ص 387-394؛ الانساب، ج 5، ص 560-561؛ اللباب فی تهذیب الانساب، ج 3، ص 346.

ابواسحاق دولابی رازی

محدث و از مشایخ صوفیه در اوایل قرن سوم. اهل دولاب ری بود و در همان جا زیست. سمعانی می گوید: «از مشایخ آن سامان و از اجله ابدال بود.» همو با چند واسطه، از زبان معروف کرخی، کرامتی را به او نسبت می دهد. ابوالعباس احمد بن محمد بن مروق او را از بزرگان و ابدال شمرده و محمد بن منصور اوسی گفته است که در بغداد نزد معروف کرخی آرزو کردم که ابواسحاق دولابی را دیدار کنم. معروف گفت که الساعه در اینجا بود و بر من سلام کرد. برخاستم که به دنبالش بروم، که معروف گفت: بنشین! شاید اکنون به ری رسیده باشد.

منابع: تاریخ بغداد، ج 14، ص 419؛ الانساب، ج 2، ص 511.

ابوالحسن، امامزاده آب اندرمان

بقعه این امامزاده در قریه آب اندرمان (در غرب شهر ری)، خیابان امامزاده ابوالحسن، در محوطه ای مشجر واقع شده است. امامزاده ابوالحسن را از نوادگان امام صادق (ع) می دانند؛ با چهار واسطه؛ بدین شرح: «ابوالحسن علی بن حسن بن عیسی بن محمد بن علی العریضی بن امام صادق (ع)». جد اعلا وی، سید المحدثین و الرواة علی بن جعفر صادق (ع)، مشهور به عریضی است. از علی بن جعفر، کتاب «مسائل علی بن جعفر» در دست است که حاوی پرسش های او از برادرش امام کاظم (ع) است. بنا بر عقیده مجلسی اول، امامزاده علی بن جعفر در قم، همان علی بن جعفر عریضی است؛ ولی

ص: 117

مشهور آن است که قبر وی در عریض مدینه است و قبری که در قم است، متعلق به یکی از احفاد او است؛ چنانکه در معجم القبور و وفیات الاعلام آمده است.

بسیاری از علما و بزرگان ارادتی خاص به امامزاده ابوالحسن داشته اند. از ملا علی کنی نقل است که «من به ریاست و ثروت در تهران نرسیدم، مگر به مداومت بر زیارت آن بزرگوار.» مشابه این سخن را به آخوند محمد مجتهد اندرمانی (از مشاهیر علمای ری و استاد مدرسه مروی) نسبت داده اند. نخستین عالم انسابی که از سکونت وی در شهر ری سخن گفته است، ابواسماعیل ابراهیم طباطبا است که می نویسد: «در شهر ری ابوالحسن علی بن... علی العریضی سکونت داشت و دارای فرزندان به اسامی حمزه، ابوعبدالله حسین ملقب به همیرجه، علی، ابوجعفر محمد، عیسی و محمد بود.» بنابراین سید ابوالحسن علی، صاحب شش فرزند بوده است. به گفته ابن طباطبا، بسیاری از برادرزادگان و عموزادگان سید ابوالحسن علی ساکن ری بودند. اکنون قبر برخی از آنان در شهر ری و حومه آن زیارتگاه است.

مدخل بقعه امامزاده ابوالحسن، از طرف شمال است و بالای دیوار ایوان، کتیبه ای است مشتمل بر مرثیه به خط نستعلیق و گچ بری شده. پس از ایوان، رواقی است به وسعت 8 * 8 متر. روی دری که از رواق به حرم باز می شود، کتیبه ای است به خط ثلث برجسته، با این عبارات: «وقف هذا الباب علی بقعة الشریفة امامزاده ابوالحسن بن امام جعفر صادق علیه السلام خواجه گودرز بن خواجه جمشید در زمان دولت سلطان عادل محمد شاه نازی.» بر این اساس، این کتیبه متعلق به قرن پنجم هجری و دوره سلجوقیان است.

ضریح چوبی زیبایی روی مرقد نصب کرده اند که به سبک خانه مرتعی خراطی شده است. طول ضریح، کمتر از سه متر و عرض آن کمی بیش از 2/5 متر است. بهترین ضریح چوبی دوره قاجاریه در امامزاده های اطراف تهران، همین ضریح است. روی مرقد را کاشی های فیروزه رنگ پوشانده است. از روی یادگاری هایی که روی ضریح نوشته اند و بست های آن، معلوم می شود ضریح در زمان ناصرالدین شاه قاجار ساخته شده است.

پیشتر، نزدیک ایوان بقعه، آب انباری بوده است که زائران از آن استفاده می کرده اند.

در مرمت و بازسازی بقعه در سال 1371 ش. گنبد قبلی تخریب و به جای آن گنبدی شلجمی به قطر 8 و ارتفاع 9 متر تعبیه شد و ایوان بقعه را کاشی کاری های لاجوردی

در زمینه گل و بوته کردند و کف و ازاره حرم نیز با سنگ مرمر پوشش یافت. روی سنگ قبر به خط ثلث و به رنگ طلایی نوشته شده است:
«بسم الله الرحمن الرحيم مرقد مطهر آقا سيد ابوالحسن ابن علي ابن حسين ابن عيسى ابن محمد ابن علي العريضي ابن جعفر

ص: 119

الصادق (ع). بانی حاج حسن دریا آرم 1382/4/23.» پیکر امامزاده در طبقه هم کف بقعه قرار دارد.

بقعه از گنبدخانه، پیش فضای ورودی (بین ایوان و گنبدخانه) و ایوان ورودی تشکیل شده است. در دو طرف نمای اصلی (نمای شمالی) نیز دو مناره قد بر افراشته است. کل بنا در میانه صحنی وسیع قرار گرفته و مساحت عرصه آن، 17250 متر مربع، مساحت بقعه 268 متر مربع و ارتفاع ایوان تا کف 10/82 متر است.

نمای شمالی بنا، نمای اصلی آن است که ایوان ورودی نیز در آن قرار دارد. این نما متقارن، و در دو گوشه آن دو مناره است. روی کاشی کاری بالای مناره سمت راست، «لا اله الا الله» و بر مناره سمت چپ، «محمد رسول الله» مکتوب است. روی بالای طاق ایوان نوشته اند: «آستانه مبارکه سید ابوالحسن (ع)». کتیبه «آیه الکرسی» به خط ثلث و به رنگ سفید دور تا دور ایوان چرخیده است. بالای کتیبه، سه پنجره چوبی مشبک دیده می شود. در لبه های پخ طرفین دیوار، گلدانی سنگی قرار دارد. دور تا دور قوس ایوان، کتیبه ای حاوی آیات نخستین سوره مبارکه «نور» آمده است؛ به اضافه کتیبه هایی شامل اسامی ائمه (ع). همین کاشی کاری ها در نمای بیرون ایوان و لچکی های قوس هم دیده می شود. پوشش سقف طاق ایوان، رسمی سازی شده و چشمه کامل آن 24 ضلعی است. دوازده شاپرک، دوردیف ترنج (ده تایی و هشت تایی)، چهار پاباریک، دو فیل پوش و یک سوسن و دو نیم سوسن در آن اجرا شده است. نمای ضلع شرقی و غربی بنا مشابه یکدیگرند. در این دو نما، ازاره سنگی یک متر و نیم است و پس از آن آجرکاری است.

در این آجرکاری، کاشی کاری هایی به خط بنایی مشاهده می شود که در ضلع غربی شامل «الله، محمد، علی و سبحان الله»، و در ضلع شرقی شامل «لا اله الا الله، محمد رسول الله و علی ولی الله» است. کتیبه ای به خط بنایی و به رنگ مشکی بالای دیوار غربی قرار دارد که نام ائمه اطهار (ع) است.

فضای حائل بین ایوان و گنبدخانه، با ابعاد $3/75 * 9/60$ متر در نه متر و شصت سانتی متر است. دیوارهای این قسمت، ازاره ای به ارتفاع یک متر و نیمی از سنگ مرمر دارد و از این ارتفاع به بعد، کاشی کاری و قاب های کاشی دیده می شود. داخل قاب ها گچ کاری شده است. این کاشی کاری ها، به صورت معقلی است. رسمی سازی زیبایی در پوشش سقف آن اجرا شده است. در رسمی سازی این فضا سه رسمی دیده

می شود: رسمی وسط به صورت مربع کامل و دارای اشکال شاپرک و پاباریک است که شباهت کمی به الگوهای رایج دارد و رسمی های دو طرف آن به صورت مربع ناقص و دارای اشکال شمسه (هشت)، شاپرک (هفت عدد)، پاباریک (شش عدد) سوسن (سه عدد) و فیل گوش است. خطوط رسمی بندی این فضا با کاشی کاری، برجسته شده و داخل آن با اندود گچی به رنگ سفید و سبز پوشانده شده است. در گوشه های رسمی های دو طرف رسمی وسط، مقرنس کاری است. کتیبه ای در فضا و در تمام جداره ها و زیر قوس های رسمی بندی نصب شده که شامل آیات سوره مطفین است. دو بالکن نیز در دو طرف پیش فضا قرار دارد و به همین علت باعث شکسته شدن کتیبه ها و چرخیدن آنها از زیر بالکن ها شده است. به موازات در ورودی پیش فضا، درب ورودی حرم قرار دارد. در دو طرف این در، کتیبه ای از کاشی لاجوردی است که یکی حاوی زیارت نامه امامزاده ابوالحسن و دیگری زیارت «وارث» به خط ثلث است. دو سنگ بزرگ نیز در این رواق قرار دارند که روی یکی زیارت نامه امامزاده ابوالحسن به خط نستعلیق حک شده و در انتهای آن «اردیبهشت 1346» آمده و بر سنگ دیگر زیارت ائمه بقیع به خط نستعلیق نوشته شده و در انتهای آن نیز نام «رضا ذقیمت» درج شده است.

حدود نود هکتار از زمین های کشاورزی اطراف زیارتگاه، وقف بقعه است. کشاورزان هر ماه اجاره بها را به اداره اوقاف پرداخت می کنند. بیشتر قبرها در فضای اطراف بقعه متعلق به خاندان کلهر است.

منابع: مزارات ری، ص 78-88؛ آثار تاریخی طهران، ص 166-167؛ دائرة المعارف تشیع، ج 2، ص 407؛ اختران فروزان ری و تهران، ص 407-401؛ بناهای آرامگاهی، ص 94؛ منتقلة الطالبیه، ص 161-159؛ امامزادگان و زیارتگاه های شهر ری، ص 228-224؛ بقاع متبرکه استان تهران، ص 99؛ جنة النعیم، ص 490.

ابوالحسن علی بن حمزه 8592 کسائی

ابوالحسن احمد بن فارس بن زکریا بن حبیب 8592 ابن فارس

ابوالفتح رازی

وزیر طغرل بیک سلجوقی. در تجارب السلف، این گونه معرفی شده است: «او اولین وزیر اولین سلطان است از سلجوقیان... و در مبدأ کار در اصفهان، خدمت علاء الدولة بن کاکویه می کرد صاحب اصفهان، و بعد از آن ملازمت پسرش فرامرز نمود و فرامرز او را به رسالت پیش سلطان طغرل بیک فرستاد.

طغرل بیک چون او را بدید پسندید، و فرمود تا ملازم درگاه باشد و او نیز رغبت نمود. طغرل بیک او را خلعت داد و وزارت به او تفویض کرد... از اینجا پیش ابوکالیجار بن بویه رفت و به وزارت رسید، و بسیار نگذشت که ابوکالیجار او را معزول کرد و بگرفت، و این حال در شعبان سنه تسع و ثلاثین واربعمائه بود.»

در منابع دیگر - بنا به استقصای عباس اقبال - خبری از وی دیده نشده است، و بنا به استنباط وی، این وزیر همان ذوالسعادات محمد بن جعفر بن محمد بن فسانجس است که در تاریخ 436 ق. به هنگام ورود ابوکالیجار به بغداد، وزیر وی بود. فوت او را در سال 440 ق. حدس زده اند. محمد قزوینی گفته است: «... گویا او همو باشد که مخدوم صاحب ویس و رامین است...»

منابع: تجارب السلف، ص 260؛ یادداشت های قزوینی، ج 3، ص 220؛ مجموعه آثار کنگره حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، ج 17، ص 37.

ابوالفتوح رازی

جمال الدین حسین بن علی نیشابوری رازی خزاعی، عالم، مفسر، خطیب و فقیه نامدار شیعه در قرن های پنجم و ششم، مؤلف تفسیر فارسی روض الجنان و روح الجنان. تاریخ ولادت و وفات او روشن نیست، اما شاید بتوان گفت که تولدش قبل از سال 480 ق. و وفاتش در سال 535 یا 552 یا 560 ق. بوده است. نسب او به نافع بن بدیل، از اصحاب رسول الله (ص) می رسد. نافع بن بدیل، در سال چهارم هجرت، برای تعلیم قرآن به منطقه نجد اعزام شد و در کشتار «بئر معونه» به شهادت رسید. خاندان خزاعه از دوستان اهل بیت (ع) بودند و از میان آنان عالمانی برجسته و نامدار ظهور کردند. ابن اعثم کوفی در الفتوح از قول معاویه نقل می کند: «محبّت قبیله بنی خزاعه به علی تا آنجا است که اگر زنانشان هم فرصت می یافتند، با ما می جنگیدند؛ چه رسد به مردانشان.»

گروهی از فرزندان بدیل بن ورقاء خزاعی به ایران کوچ کرده، در نیشابور، سبزوار و ری ساکن شدند. از همین رو نسبت نیشابوری و خزاعی در نام آنان ذکر می شود. ابوالفتوح رازی خود در تفسیرش (ج 5، ص 148) به نسب خود این گونه اشاره می کند: «بدیل بن ورقاء خزاعی از پدران ماست.» جد دیگر ابوالفتوح، محمد بن احمد نیشابوری، صاحب کتاب روضة الزهراء و عموی پدرش، شیخ عبدالرحمن، صاحب کتاب سفینه النجاة است. پسرش، شیخ تاج الدین محمد و خواهرزاده وی، فخرالدین احمد، نیز از علمای عصر خود به

ص: 122

شمار می آمدند. سید محسن امین درباره خاندان ابوالفتوح می نویسد: «ابوالفتوح و پسرش تاج الدین محمد و پدرش علی بن محمد و جد اعلای وی، شیخ ابوبکر احمد و عموی بزرگش شیخ عبدالرحمن بن ابی بکر، همه از دانشمندان نامدار امامیه هستند».

این سلسله معروف، در میان علمای شیعه جایگاهی ویژه داشتند و تألیفاتی پر بار و متعدد از خود به یادگار گذاشتند.» مؤلف مجالس المؤمنین می گوید: «او از خاندان جلالت و فضیلت است و از ذریه بدیل بن ورقاء خزاعی که از یاران خاص پیامبر اکرم (ص) بوده است. اساساً قبیله خزاعه در طول تاریخ، از شیعیان خالص اهل بیت (ع) بوده اند.»

ابوالفتوح، معروف ترین شخصیت خاندان خزاعی نیشابوری است. محدث نوری در معرفی وی می نویسد: «استاد و پیشوای مفسران، ترجمان کلام الهی، جمال الدین ابوالفتوح حسین بن علی خزاعی رازی، مشهور به ابوالفتوح رازی، دانشمندی فاضل، فقیهی مفسر و ادیبی مطلع بوده و در کسب علم به درجات کمال نایل شده بود.»

برخی از استادان وی عبارتند از: علی بن محمد نیشابوری رازی (پدر ابوالفتوح)، علی بن محمد نیشابوری رازی (عموی بزرگ وی)، عبدالرحمن بن احمد خزاعی نیشابوری (معروف به مفید ثانی)، شیخ عبدالجبار بن مقری رازی (معروف به مفید رازی)، سید ابوصمصام ذوالفقار، شیخ ابوعلی حسن بن محمد طوسی (فرزند شیخ طوسی)، قاضی عمادالدین حسن بن محمد استرآبادی و جارالله ابوالقاسم محمود بن عمر زمخشری (صاحب تفسیر کشاف).

در فهرست شاگردان وی، این نام ها به چشم می خورد: شیخ رشیدالدین محمد بن شهر آشوب مازندرانی، شیخ منتجب الدین علی بن بابویه رازی، شیخ عبدالله بن حمزه طوسی معروف به ابن حمزه فقیه، شرفشاه افطسی نیشابوری، تاج الدین محمد بن حسین ابوالفتوح رازی.

ابوالفتوح به وعظ و خطابه اشتغال داشته و آثار خطابه را در سبک تفسیری او می توان دید. بنا به گزارشی که خود در روح الاحباب آورده است، مجالس وعظ و خطابه او در ری، شهرت و محبوبیت داشته و با استقبال مردم مواجه بوده است. از همین رو برخی از سر رشک، وی را نزد والی شهر سعایت می کنند و والی نیز فرمان به محرومیت ابوالفتوح از خطابه می دهد.

از ابوالفتوح رازی تألیفاتی بر جای مانده است که مهم ترین آنها تفسیر روض الجنان و

روح الجنان است. این کتاب، کهن ترین و مشروح ترین تفسیر فارسی شیعی است و از مهم ترین تفاسیر اسلامی به شمار می آید، و از جهت محتوای تفسیری، ترجمه دقیق آیات، بهره گیری از روایات مخالف و موافق و دفاع علمی از مذهب امامیه، ممتاز است. تفسیر روض الجنان، بین سال های 510 تا 533 یا اندکی پس از آن تحریر شده است. بنابراین از آثار میان سالی مؤلف به شمار می آید. در متن کتاب به نام تفسیر (روض الجنان و روح الجنان) اشاره نشده است، اما در همه نسخه های خطی و در منابع هم روزگار مؤلف، از جمله فهرست منتجب الدین رازی (شاگرد مؤلف) نام کتاب، «روض الجنان و روح الجنان» ثبت شده است. در برخی منابع مانند معالم العلماء نوشته ابن شهر آشوب، نام کتاب، «روح الجنان و روح الجنان» آمده است که به قطع خطا است؛ چنانکه ابن شهر آشوب در کتاب دیگرش (مناقب آل ابی طالب) گفته است: «ابوالفتوح روایت روض الجنان و روح الجنان فی تفسیر القرآن را به من اجازه داده است.» نام محرف «روح الجنان و روح الجنان» در یکی از چاپ های معاصر، به تصحیح ابوالحسن شعرانی، نیز راه یافته است. در ایران و به ویژه در میان اهل علم، این کتاب به نام «تفسیر ابوالفتوح رازی» شهرت دارد.

ابوالفتوح رازی در این کتاب از برخی مفسران پیش از خود نام برده و آرای آنان را نقل کرده است؛ از جمله: زمخشری مؤلف «الکشاف عن حقایق التنزیل»، ابوالقاسم کعبی، ابومسلم محمد بن بحر اصفهانی، ابوعلی جبایی و پسرش ابوهاشم جبایی، ابوبکر اصم، ابوالحسن رمانی زجاج، حسین بن فضل بجلی، ابواسحاق ثعلبی، فتال نیشابوری، محمد بن جریر طبری. از میان تفسیرهای فارسی که متأثر از تفسیر ابوالفتوح رازی اند، می توان به «جلاء الاذهان و جلاء الاحزان» معروف به «تفسیر گازر» تألیف ابوالمحاسن حسین بن حسن جرجانی و «منهج الصادقین» نوشته ملافتح الله کاشانی اشاره کرد.

ابوالفتوح بخشی مهم از تفسیرش را به بیان احکام فقهی اختصاص داده و در مباحث کلامی به طرح مسائلی همچون توحید، صفات خدا، تکلیف، جبر و اختیار، قضا و

قدر، گناهان، توبه، شفاعت، ایمان و کفر، ثواب و عقاب، سؤال و جواب در گور، امر به معروف و نهی از منکر بسنده کرده است. گرایش به تصوف و معارف ذوقی نیز در تفسیر او به چشم می خورد. فواید ادبی، لغوی و تاریخی آن نیز بسیار است. در این تفسیر موضوعات اخلاقی، فقهی، تفسیری، ادبی و تاریخی بسیاری در ذیل تفسیر آیات قرآن آمده و همواره مورد استفاده و مراجعه فقیهان، محدثان و ادب پژوهان بوده است. دقت و جامعیت، از دیگر ویژگی های تفسیر ابوالفتح است. طبرسی در مجمع البیان و فخر رازی در تفسیر کبیر، برخی از مطالب این کتاب را نقل کرده اند.

تمام آیات قرآن در این تفسیر، به صورت زیرنویس و لفظ به لفظ به فارسی پاکیزه و ساده ترجمه شده است. تفسیر آیات، از مباحث لغوی، صرفی و نحوی آغاز می شود و تا استنباطهای فقهی و کلامی ادامه می یابد؛ همراه نقل اقوال و آرای مفسران و نحویان و لغویان و فقها و متکلمان و با اشاره به منابع. اشاره های تاریخی، قصص، حکایات، تمثیلات و مباحث ذوقی و عرفانی نیز در این تفسیر فراوان است.

زبان تفسیر و ترجمه، استوار و ساده است و جز در بخش هایی از مقدمه و در برخی مباحث ذوقی و عرفانی، به نثر مرسل است. ترجمه آیات در نسخه های کهن یا نزدیک به زمان مؤلف، اصیل و حاوی مفردات و تعبیرات کهن و گویش محلی است؛ اما در نسخه های متأخر، به ویژه از سده های نهم و دهم به بعد، دستخوش تغییر و تحریف کاتبان شده است. این تفسیر، از بزرگ ترین یادگارهای نثر فصیح فارسی در سده های میانی است و با اینکه بیش از 800 سال از زمان تألیف آن می گذرد، همچنان برای فارسی زبانان امروزین خواندنی، آسان یاب و الهام بخش است. بند نخست کتاب، چنین است: «سپاس خدای را که بردارنده این ایوان است و گسترنده این شادروان است، آراینده آن به آفتاب و ماه و ستارگان است و دارنده این پیغمبران و امامان است. و درود بر رسول او که سید پیغمبران و ختم مرسلان است و بر اهل بیت او که ستارگان زمین و پیشوایان دین اند، و بر یاران او، بزرگان و اخیار از مهاجر و انصار.» همچنین در مقدمه، درباره انگیزه اش در تألیف کتاب می نویسد: «پس چون جماعتی از دوستان و بزرگان از امثال و اهل علم و تدین اقتراح کردند که در این باب جمعی باید کردن، چه اصحاب ما را تفسیری نیست مشتمل بر این انواع، واجب دیدم اجابت کردن ایشان و وعده دادن به دو تفسیر: یکی به پارسی و یکی به

تازی، جز که پارسی مقدم شد بر تازی، برای آنکه طالبان این بیشتر بودند و فایده هر کسی بدو عام تر بود.»

روض الجنان، چندین بار تحقیق، تصحیح و چاپ شده است: نخست در سال 1315 ش. به همت تنی چند از اهل فضل و در پنج جلد؛ سپس در 1320 ش. با تحقیق مهدی الهی قمشه ای در ده جلد؛ سوم بار در سال 1342 ش. با تحقیق و تصحیح میرزا ابوالحسن شعرانی در دوازده جلد؛ بار چهارم در سال 1375 ش. با تصحیح گروهی از محققان به سرپرستی آقایان دکتر یاحقی و دکتر ناصح در بیست جلد.

از دیگر تألیفات او است: 1. روح الاحباب و روح الالباب فی شرح الشهاب. این کتاب، شرح «شهاب الأخبار» نوشته قاضی قضاعی شافعی، و موضوع آن، حکمت ها، مواعظ و امثال پیامبر اکرم (ص) است. 2. رساله یوحنا. این کتاب از زبان یک مسیحی به نام یوحنا و در مسئله امامت نوشته شده است.

3. مناظره حسنیه. محتوای کتاب، مناظره دختری است به نام حسنیه در زمان هارون الرشید، با مخالفان شیعه. این کتاب به زبان فارسی است و بارها چاپ شده است.

4. منهاج المناهج. در تحقیق مذاهب اربعه و اثبات امامت است. 5. رساله اجازه.

ابوالفتوح در سال 535 یا 552 یا 560 ق. وفات یافته است و طبق وصیتش، او را در شهر ری، در صحن حضرت امامزاده حمزه بن موسی بن جعفر (ع)، در جوار عبدالعظیم حسنی (ع) و در زاویه شمالی، به خاک سپردند. از ابوالفتوح رازی دو فرزند دانشمند به یادگار ماند، به نام های تاج الدین محمد رازی و صدرالدین علی رازی.

منابع: روض الجنان و روح الجنان فی تفسیر القرآن، ج 1، ص بیست تا هشتاد؛ مناقب آل ابی طالب، ج 1، ص 12؛ ریحانة الأدب، ج 8، ص 227-228؛ الذریعه، ج 14، ص 248 و ج 24، ص 48 و ج 25، ص 16 و 296؛ اعیان الشیعه، ج 6، ص 124-126؛ امل الآمل، ج 1، ص 58؛ اسد الغابه، ج 5، ص 7؛ الکنی و الالقاب، ج 3، ص 200؛ الفهرست ابن الندیم، ص 48؛ خاتمة مستدرک الوسائل، ج 3، ص 29؛ مجالس المؤمنین، ج 1، ص 490؛ الفتوح، ج 3، ص 121؛ روضات الجنات، ج 2، ص 314.

ابوالفتوح، مدرسه

ساخت این مدرسه در عهد ملکشاہ سلجوقی، در محل دروازه آهنین، از محله های شیعه نشین بوده است.

منبع: نقض، چاپ دارالحديث، ص 40.

ابوالقاسم، امامزاده - غار

بقعه این امامزاده در ضلع شمالی پارکینگ حرم امام خمینی، در سی صد متری روستای

غار واقع شده است. ساختمان قدیمی بنا، خشتی بوده و گنبدی کوچک داشته است. حدود سال 1340 ش. آب انباری به مساحت تقریبی پنج متر در جلو امامزاده ساختند که تا سال 1373 ش. وجود داشت. همچنین غسالخانه خشتی امامزاده در دهه شصت تخریب شد. ایوان کنونی و بخش هایی از بنا، از ساختمان قدیم باقی مانده و بازسازی شده است. کف صحن در گذشته بسیار گود بوده است، به طوری که قبرستان قدیمی امامزاده در عمق دو متری صحن قرار دارد. در این قبرستان سنگ قبرهایی با قدمت ششصدساله پیدا شده است. کف صحن، بیشتر پوشیده از سنگ قبر است و درهای امامزاده نیز چوبی است. همچنین يك در ورودی در قسمت شمالی وجود داشته است که اکنون آن را تیغه کرده اند. حسینیه امامزاده در سال 1357 ش. ساخته شد. در گذشته، صندوقی فلزی به ارتفاع تقریبی دو متر در داخل ایوان قرار داشت که در سال 1357 ش. به سرقت رفت.

بنای کنونی امامزاده ابوالقاسم همچون طرح برخی بقعه های منفرد از گنبدخانه، پیش فضا و ایوان ورودی تشکیل شده است. فضایی به عنوان حسینیه به بنا افزوده شده است که ارتباط و هماهنگی چندانی با بنای اصلی و قدیم بقعه ندارد. مساحت بنای بقعه حدود 323 متر مربع است. فولاد، شیشه، موزاییک، سنگ مرمر، گچ، رنگ، سیمان و قیر از جمله مصالح استفاده شده در این بنا است. مساحت صحن، حدود 11000 متر مربع

است و در آن درخت کاری شده است. در لابه لای درخت ها قبرهای بسیاری از دوران زندیه تا زمان حاضر به چشم می خورد. اطراف صحن، دیوارکشی نشده است، مگر در قسمت جنوبی آن. در سمت راست در ورودی، آب انباری متروک وجود دارد.

داخل فضای ایوان را ازاره ای از سنگ مرمر به ارتفاع یک متر پوشانده و بقیه گچ کاری شده است. فضای داخلی ایوان مرکب از یک چارطاقی در قسمت مشرف به حیاط و یک نیم طاق در قسمت متصل به پیش فضا است. در سمت چپ در ورودی به حرم، یک تابلو قدیمی، مورخ 1352/5/6 قرار دارد که اشعاری همراه یکی از آیات قرآن و حدیثی در فضیلت نماز بر آن نقش بسته است؛ به قلم علی میرزایی. پیش فضا سی سانتی متر از ایوان بلندتر است. در ورودی به پیش فضا در غرب ایوان قرار دارد. بخش درونی شامل پیش فضا و گنبدخانه است. ابعاد پیش فضا $3/50 * 4/50$ متر است که ازاره ای از سنگ مرمر سفید به طول یک متر دارد و بالای ازاره، گچ کاری است.

ابعاد گنبدخانه $4 * 5$ متر است. داخل گنبدخانه تا ارتفاع حدود یک متر ازاره ای از سنگ مرمر دارد و بقیه فضای آن گچ کاری است. چهار ضلع گنبدخانه، طاق نما دارد و محراب در طاق نمای جنوبی است.

ضریح جدید، فلزی مشبک و سبزرنگ است. ابعاد ضریح $1/60 * 2/30$ و ارتفاع دو متر است. سقف ضریح، قوسی شکل و از جنس فلز است. روی قطعه ای برنجی بدون قاب در ابعاد $25 * 15$ سانتی متر این جمله ناقص نوشته شده است: «این ضریح مطهر امامزاده ابوالقاسم توسط حسین فضل الله بادی».

سنگ قبر از جنس مرمر سفید و خاکستری به ابعاد $2/10 * 1/30$ و ارتفاع 80 سانتی متر است. گنبد بقعه به علت خیز کم، نمود چندانی ندارد و از بیرون قیرگونی و از داخل گچ کاری شده است. ارتفاع نوك گنبد تا کف بقعه، $7/90$ متر و قطر داخلی گنبد در حدود $4/70$ متر است. ارتفاع گنبد $1/50$ متر است و روی گنبد، از بیرون تابلویی فلزی نصب شده است که روی آن نوشته اند: «الله اکبر نصر من الله و فتح قریب امامزاده ابوالقاسم».

ایوان، گنبدخانه و پیش فضا از قسمت های قدیمی بقعه است و حسینیه نیز در دهه پنجاه شمسی ساخته شده است. در گذشته، در روزهای تاسوعا و عاشورا هیئت های عزاداری از روستاهای اطراف به این امامزاده می آمدند و گوسفند قربانی می کردند. برخی نیز قمه می زدند. اکنون به دلیل خالی شدن اکثر

روستاهای اطراف از جمعیت، مراسم خاصی در امامزاده برگزار نمی شود.

به اعتقاد مردم محل، امامزاده ابوالقاسم از نوادگان امام صادق (ع) است. بر این اساس برخی احتمال داده اند که وی سید ابوالقاسم حسین بن علی بن محمد ابی جعفر بن احمد الایح بن عیسی الاکبر بن محمد الاکبر بن علی العریضی بن امام جعفر صادق (ع) است.

منابع: مزارات ری، ص 89-94؛ امامزاده ها و تربت برخی از پاکان و نیکان، ج 1، ص 55-56؛ الشجرة المبارکة فی انساب الطالبیة، ص 127؛ بقاع متبرکة استان تهران، ص 100.

ابوالمفاخر رازی

منجیک بن محمد رازی، شاعر شیعی پارسی گوی عهد سلجوقی، هم روزگار محمد بن ملکشاه (حک: 498-511 ق.) و پسرش مسعود (حک: 527-547 ق.) از زندگانی او اطلاعاتی اندک در دست است. در نیمه اول سده ششم قمری در ری می زیست. دولتشاه سمرقندی، او را دانشمندی کامل و ادیبی فاضل شمرده و از وی با لقب استاد الشعراء یاد کرده است. برخی از منابع، لقب فخر الشعراء را نیز به نام وی افزوده اند. نام پدر ابوالمفاخر در منابع موجود نیامده است؛ اما در یکی از نسخ خطی تذکرة الشعراء، نام وی ابوالمفاخر بن ابی عبدالله رازی ثبت شده است. با آنکه ابوالمفاخر در قصیده معروفش خود را مفاخر خوانده، هدایت از او با عنوان فاخری رازی یاد کرده است. ابوالمفاخر با خاقانی مکاتبه داشته و در قطعه ای خاقانی و شعر او را ستوده است.

دولتشاه به منزلت ابوالمفاخر نزد حکام و سلاطین وقت نیز اشاره کرده و در اثبات نظر خود به داستان توقف سلطان مسعود بن محمد سلجوقی در ری و ستم سپاهیان وی بر مردم و قطعه ای استوار و دلنشین از ابوالمفاخر خطاب به سلطان در رفع ستم از مردم استشهاد کرده است؛ اما منابع دیگر این داستان را درباره سلطان طغرل بن ارسلان، یا سلطان تکش خوارزم شاه و جلال الدین خواری ثبت کرده اند. به گفته دولتشاه، اشعار ابوالمفاخر «بیشتر بر طریق لغز» است. در مدح امام رضا (ع)، چند قصیده مصنوع دارد. یکی از این قصاید که اوحدی بلیانی مدت اتمام آن را 40 سال ذکر کرده، در دست است.

بسیاری از تذکره نویسان ابیاتی از این قصیده را که با مصراع مشهور «بال مرصع بسوخت مرغ ملمع بدن» آغاز می شود، نقل کرده اند و قاضی نورالله شوشتری ابیات بیشتری از آن را آورده است. از بیان دولتشاه چنین برمی آید که این قصیده در میان شاعران از شهرتی ویژه برخوردار بوده و بسیاری به

استقبال آن رفته اند. از اشعار ابوالمفاخر به جز يك قطعه منسوب و قصیده یادشده و ابیاتی پراکنده، باقی نمانده است.

منبع: دائرة المعارف بزرگ اسلامی، ج 6، ص 287.

ابوبکر بن احمد بن معاذ رازی

محدث شیعی. از ابو عبدالله جعفر بن محمد بن جعفر حسینی روایت کرده است.

منبع: احقاق الحق، ج 16، ص 343 و ج 23، ص 95.

ابوثابت رازی

عالم، قاری، صوفی و از مشاهیر ری. با یوسف بن حسین هم روزگار بوده است.

منبع: نفحات الانس، ص 99.

ابوحاتم رازی، احمد

احمد بن حمدان بن احمد، متفکر، متکلم، مصنف و از داعیان بزرگ اسماعیلی در ایران. ابن حجر او را «لیثی» خوانده است که وجه آن روشن نیست. همین گونه است نسبت کلابی که قاضی عبدالجبار بدو داده است. ابن ندیم و کاشانی وی را ابوحاتم بن حمدان رازی و رسنانی خوانده اند. به گفته یاقوت، و رسنان از قرای سمرقند بوده است. خواجه نظام الملک وی را از پشاپویه، جایی نزدیک ری دانسته است. گویا وی به «منعم» نیز شهرت داشته است. اطلاعات ما از زندگی ابوحاتم اندک است. درباره ایرانی بودن او نیز اختلاف است. حسین همدانی گوید: اسم و لقب وی حاکی از آن است که عرب بوده و به کلام مبهم اسفرائینی استناد می کند که وی را از اهل مغرب دانسته است. حسین همدانی، فارسی دانی ابوحاتم را دلیل ایرانی بودن وی نمی داند، بلکه اصرار او را در برتری زبان تازی بر سایر السنه، تأییدی بر نظر خود می شمارد. با وجود این، ایرانی بودن او محتمل تر است؛ زیرا ابوحاتم خود اعتراف ضمنی می کند که با زبان فارسی پرورش یافته و سرشته است. اطلاعات او از زبان فارسی و طرز تلفظ ایرانیان، مؤید آن است. افزون بر این، کسی که مسئولیت دعوت اسماعیلی را در نواحی مختلف ایران برعهده گرفته و در کار خود موفقیت های شایان یافته است، می بایست ایرانی باشد. از زندگی او پیش از پیوستن به دعوت اسماعیلی، بیش از این نمی دانیم که شاید در مدرسه دعوات یمن تعلیم دیده و از آنجا به ری آمده است. وی داعی جزیره ری بود؛ اگرچه مدتی نیز در بغداد، به کار دعوت اشتغال داشت.

ابوحاتم، با گفتاری شیرین و کلامی بلیغ توانست امرا و عامه مردم را به مذهب خود جلب کند. وی در علم لغت و شعر و حدیث

دست داشت. مقام علمی او در حدی بود که مأموریت اصلاح خطاها و برقراری سازش و هماهنگی میان معتقدات جوامع مختلف اسماعیلی (در بخشی از ایران) به او واگذار شد. اسماعیلیان از لحاظ دعوت برای او شأنی والا قائل بودند و حمیدالدین کرمانی او را از جمله کسانی می خواند که به «سداد طریقه» معروفند. ابوحاتم با تألیفات خویش به دفاع از مذهب اسماعیلیه برخاست، تا جایی که وی را با دو تن از یارانش (ابویعقوب سجستانی و محمد بن احمد نسفی) از اساطین دعوت اسماعیلی شمرده اند. سابقه دعوت اسماعیلی در ایالت جبال به مردی به نام خلف می رسد. چون وی درگذشت، پسرش احمد بن خلف به جای او نشست. وی نیز مردی به نام غیاث را جانشین خویش کرد و غیاث پس از چندی همراه ابوحاتم که به انجمن مؤمنان اسماعیلی پیوسته بود، به دعوت پرداخت، اما چون وعده ظهور قریب الوقوع مهدی را در زمانی معین داده و چنین نشده بود، خلق از او برگشتند و وی ناگزیر از چشم عامه پنهان شد. پس از او، ابوحاتم توانست ریاست اسماعیلیان را از آن خود کند و با زبردستی امر تبلیغ مذهب را به پیش برد. دعوت ابوحاتم در عهد عبیدالله المهدی مؤسس سلسله فاطمی شمال آفریقا، در امور سیاسی طبرستان و دیلمستان تأثیر نهاد. چون وی کار دعوت را عهده دار شد، داعیانی به اطراف فرستاد و همه نواحی گرداگرد ری، همچون طبرستان، گرگان، آذربایجان و اصفهان در حوزه دعوت او قرار گرفتند. ابوحاتم با تغییر جهت مهمی که در امر دعوت ایجاد کرد، توانست امیر ری، احمد بن علی را به سوی خود جلب کند و او را به مذهب خویش درآورد.

هنگامی که قدرت سیاسی پشتیبان ابوحاتم در ری از میان رفت، وی نیز به دیلمان گریخت و با تعقیب سیاست قبلی، اسفار بن شیرویه و نیز گروهی از اهل دیلمان را به مذهب خود متمایل کرد. با برکناری اسفار و قدرت گرفتن مرداویج پسر زیار، موقعیت ابوحاتم به خطر نیفتاد؛ بلکه گفته اند مرداویج دعوت او را اجابت کرد. حق این است که در اسماعیلی شدن اسفار یا مرداویج یا حتی حاکم ری، باید شك کرد؛ زیرا احتمالاً دادن آزادی به او برای استفاده های سیاسی از او در جهت دشمنی با خلافت عباسی بوده است. در این دوران و احتمالاً در زمانی که ابوحاتم نزد مرداویج از موقعیتی مساعد برخوردار بود، مناظراتی بین او و محمد بن زکریای رازی در حضور مرداویج صورت گرفت. این مناظرات، تأثیر بسیاری بر متفکران اسماعیلی در

قرن های پس از او گذاشت. ابوحاتم شرح این مناظرات و گفت وگوها را در کتاب اعلام النبوة آورده و نظریات خود را شرح و بسط داده است. او در این کتاب از زکریای رازی، بدون ذکر نام، به لفظ «ملحد» یاد می کند؛ اما حمیدالدین کرمانی، علمای بعدی اسماعیلیه، مراد او را از «ملحد»، محمد بن زکریای رازی دانسته است.

ستاره اقبال ابوحاتم و اسماعیلیان در دیلمان و طبرستان، به سرعت افول کرد. نظام الملك می گوید در دیلمان ابوحاتم به مردم بشارت داد که به زودی امامی ظهور خواهد کرد و بسیاری از مردم بدو میل کردند، اما چون گفتار ابوحاتم راست نیامد، با او مخالف شده، قصد هلاک او را کردند و وی مجبور به فرار شد. اما آنچه در مورد علت فرار ابوحاتم صحیح تر به نظر می رسد، این است که مرداوینج که در آغاز از اسماعیلیان حمایت می کرد، در سال 321 ق. بر آنان خشم گرفت و به کشتار آنان پرداخت. ابوحاتم از این پس تا هنگام مرگ، پنهان زیست. اسفرائینی از کشته شدن ابوحاتم سخن می گوید، اما صحت آن معلوم نیست. پس از مرگ ابوحاتم، اسماعیلیان ایران دچار هرج و مرج شدند و بسیاری از آنان آیین خویش را رها کردند. پس از او اسماعیلیان مدتی سرگردان بودند و سرانجام رهبری را به دو تن تفویض کردند: عبدالملك کوكبی در گردکوه و اسحاق در ری. این اسحاق ممکن است ابویعقوب اسحاق بن احمد سجزی (یا سجستانی) باشد که شاگرد یا دوست ابوحاتم بود. اسفرائینی جانشینان ابوحاتم را دو تن می داند: محمد بن احمد نسفی در ماوراء النهر و ابویعقوب سجزی در سیستان.

ابوحاتم در برخی مسائل با دوست هم کیش خود ابوعبدالله محمد بن احمد نسفی اختلاف داشت و کتاب الاصلاح را در اصلاح نظریات او در المحصول، نوشت. ابویعقوب اسحاق بن احمد سجستانی، شاگرد نسفی، در تأیید کتاب استاد خود، اثری به نام النصره نوشت و سپس حمیدالدین کرمانی در کتاب الرياض فی الحکم بین الصادین: صاحب الاصلاح و صاحب النصره کوشید میان آرای ابوحاتم و سجستانی موافقتی ایجاد کند. وی در بیشتر موارد حق را به ابوحاتم داده است.

چنانکه از لسان المیزان ابن حجر برمی آید، ابوحاتم نخست از اسماعیلیه نبود، و سپس از دعوات اسماعیلیه شد، اما اینکه ابن ندیم می گوید او نخست ثنوی بود، سپس دهری شد و آنگاه به زندقه گرایید، معلوم نیست بر چه اصلی مبتنی است. به هر حال ابوحاتم یکی از بزرگان اسماعیلیه است و در تاریخ

مذاهب و فرق، اهمیت و اعتباری خاص دارد. وی در زمانی می زیست که خلافت فاطمی در مصر ظهور کرد و افتراقی بزرگ در صفوف اسماعیلیان رخ داد. از این رو دانستن اینکه وی در برابر فاطمیان چه موضعی اتخاذ کرد، از اهمیتی خاص برخوردار است. بنابر شواهد موجود دعوت ابوحاتم از سوی فاطمیان و برای آنان بود. اسفراینی او را از پیروان عبیدالله المهدی خوانده است. گفته شده که ابوحاتم کمی پیش از آنکه المهدی در قیروان به قدرت رسد، از مغرب دیدن کرده است. حکایت اسفراینی نیز دال بر آن است که او زمانی در مغرب بوده است. به گفته ایوانف معمول این بود که داعیان آن دوران برای کسب مقامات بالاتر یا تعالیم ویژه به مرکز جنبش مراجعه می کردند.

با اینکه ابوحاتم همچون دیگر اسماعیلیان دوره ستر، به رجعت محمد بن اسماعیل بن جعفر (ع)، در آخر الزمان باور داشت، ظاهراً پس از انشقاق اسماعیلیان، به المهدی وفادار ماند. یکی از شواهد این امر ممکن است نظر القائم بامرالله، جانشین المهدی، درباره او باشد. گویند وقتی کتاب الزینة ابوحاتم را نزد القائم بردند، او آن کتاب را بسیار تحسین کرد. اگر وی ابوحاتم را مخالف المهدی می دانست، بعید بود که وی را تأیید کند. اینکه کاشانی می گوید: ابوحاتم با ابوطاهر جنابی ارتباط مستمر داشته و میانشان پیوسته مکاتباتی صورت می گرفته است، نمی تواند چندان مقبول باشد، مگر آنکه این ارتباط و مکاتبات در جهت دعوت به طریق مورد نظر ابوحاتم و بازداشتن ابوطاهر از مسیری باشد که انتخاب کرده بود. اصولاً ابوحاتم خود از صاحب نظران در موضوع امامت بود و درباره مبدأ ستر و مبدأ ظهور، توجیهاات جدید آورد و نظریات اسماعیلیان را در این باره به نظمی نو آراست. ابوحاتم همچون دیگر اسماعیلیان، قائل به مذهب تعلیم نبود و باور نداشت که تنها مصدر معرفت حقیقی، امام است. وی در اعلام النبوه با مهارت، لزوم وجود امام و هادی الهی را برای بشر ثابت می کند.

از آرای جالب توجه ابوحاتم، نظر او در باب مراتب صدور عالم از ذات باری است. وی با استناد به حدیثی منسوب به امام صادق (ع)، می گوید: نخستین خلق خدا توهم است و اگر خداوند چیزی را توهم کند، آن را نزد خویش ابداع کرده است و پیش از آنکه ظاهر شود در غایت لطافت است. توهم، وزن و رنگ و حرکت ندارد و شنیده نمی شود و محسوس نیست. خلق دوم حروف است. حروف وزن و رنگ ندارند و دیده نمی شوند، ولی شنیده می شوند و بر زبان جاری می گردند و خلق سوم

همه چیزهایی است که با حروف وصف می شوند و ملموس و محسوس و دارای وزنند. افزون بر این نظر، از کتاب الاصلاح ابوحاتم چنین برمی آید که وی به نظم نوافلاطونی برای مراتب جهان قائل بوده است. در این نظریه نخستین موجودی که پدید می آید (مبدع اول) عقل است و از عقل، نفس به طریق انبعاث صادر می گردد. عقل و نفس هر دو «عالم لطیف» را می سازند و پس از آنها «عالم کثیف» یا علم مادی پدید می آید. بالاترین مرتبه در این عالم، هیولی و صورت است.

آثار وی عبارتند از:

1. الزینة فی الکلمات الاسلامیة العربیة. کتابی است در اصطلاحات اسلامی که غیر منظم تدوین شده است. در این کتاب ابوحاتم کوشیده است که همچون عالمی لغوی عمل کند و از ابراز عقیده شخصی خودداری نماید.
2. اعلام النبوه. پاسخ های ابوحاتم رازی است به نظریات محمد بن زکریای رازی. در این کتاب نیز مؤلف چندان به نظریات شخصی و مذهب مقبول خویش نمی پردازد، ولی شواهدی از آیین اسماعیلی در جای جای این کتاب به نظر می رسد.
3. الاصلاح - که شرح آن گذشت -.
4. الجامع. این کتاب فقهی تا زمان ابن ندیم وجود داشته و او آن را دیده بوده است.
5. الرجعه. کتابی است منسوب به ابوحاتم که نشانی از آن در دست نیست.

منبع: دائرة المعارف بزرگ اسلامی، ج 5، ص 307.

ابوحاتم رازی، احمد

محمد بن ادريس بن منذر بن داود بن مهران حنظلی (195-277 ق.)، محدث و رجال شناس نامی ری. بعضی نسبت حنظلی وی را مأخوذ از محله درب حنظله ری دانسته اند و برخی دیگر گفته اند که وی از موالی تمیم بن حنظله به شمار می رفته است. ابوحاتم از 209 ق. به فراگرفتن حدیث پرداخت و از کسانی چون عتاب بن زیاد مروزی، عبدالله بن عاصم و بشر بن یزید بن ابی الازهر حدیث شنید. در 213 ق. از ری خارج شد و سفرهای علمی خود را آغاز کرد. در این سفرها که هفت سال طول کشید، به شهرهای مختلف عراق، حجاز، شام و مصر مسافرت کرد و به ری بازگشت. دور دوم سفرهای او از 242 ق. آغاز و تا سه سال طول کشید. وی در 255 ق. راهی سفر حج شد و در مسیر خود در شهرهای مختلف عراق و غرب ایران توقف کرد. به نظر می رسد که بازگشت او به ری در 257 ق. بوده و سرانجام در ری درگذشته است. وی در طی سفرهای خود از دانشوران و

ص: 134

علمای حدیث بهره‌ها برد و برای کسب علم متحمل رنج‌های بسیار شد. مشایخ وی بسیارند؛ همچون: احمد بن حنبل، قتیبه بن سعید، محمد بن بشار بندگان، ابن ذکوان قاری، عبدالملک بن قریب اصمعی، ابوصالح کاتب الیث، نعیم بن حماد خزاعی و ابونعیم فضل بن دکین. ذهبی، مشایخ وی را نزدیک به 3000 تن نوشته است. ابوحاتم را فردی آشنا و چیره دست در تشخیص صحت و سقم حدیث و جرح و تعدیل روایت و ناقلان آثار و توانا در حفظ حدیث دانسته‌اند. به گفته پسرش تنها از یکی از استادان خود به نام ابن نفیل، حدود 13000 حدیث شنیده و نوشته است. مقام و منزلت علمی وی چنان بود که طالبان علم برای استماع حدیث نزد او می‌شتافتند؛ چنانکه وقتی در بغداد به نقل حدیث پرداخت، کسانی چون ابن ابی الدنیا، قاضی محاملی، محمد بن مخلد دوری، احمد بن منصور رمادی و ابراهیم بن اسحاق حربی از او حدیث شنیدند. از دیگر روایت‌کنندگان وی پسرش عبدالرحمن، ابوعوانه اسفراینی، ابوزرعه رازی و ابوزرعه دمشقی است. یونس بن عبدالاعلی و ربیع بن سلیمان مرادی که از شیوخ وی نیز به‌شمارند، از او حدیث شنیده‌اند. از مشاهیر حدیث ابوداود و نسایی و ابن ماجه نیز از او روایت کرده‌اند و بخاری در یک سند در صحیح خود از محمدنامی روایت کرده است که کسانی همچون ابن حجر معتقدند که منظور ابوحاتم رازی است. ابوبکر بن مجاهد هم در قرائت از او اجازه گرفت. ابوحاتم در منابع امامیه نیز مورد توجه قرار گرفته است.

شیخ طوسی کتابی را به وی نسبت داده است، بدون اینکه توضیحی درباره موضوع آن بدهد. همچنین از بزرگان امامیه سعد بن عبدالله اشعری و عبدالله بن جعفر حمیری از وی روایت کرده‌اند. روایات و آرای ابوحاتم را نویسندگان بسیاری پس از او نقل کرده‌اند. فرزندش نیز بسیاری از نظرهای او را در نقد راویان، در کتاب الجرح و التعدیل آورده است. آثاری که از وی باقی مانده است، بدین شرح است: 1. تفسیر القرآن. بخشی از آن، که شامل تفسیر قسمتی از سوره مائده تا قسمتی از سوره انفال است، در کتابخانه محمودیه مدینه موجود است. 2. الزهد. نسخه‌ای از آن در کتابخانه ظاهریه محفوظ است. همچنین کتابی با عنوان «الضعفاء و الکذابین و المتروکین» وجود دارد که حاوی گفته‌های او درباره راویان ضعیف و کذاب و متروک است. گردآورنده کتاب، ابوعثمان سعید بن عمار بردعی است.

منبع: دائرة المعارف بزرگ اسلامی، ج 5،

ابوحسین رازی / موسی بن ابوحسین رازی

از راویان امام رضا (ع). نام او در منابع حدیثی، یکسان نیامده است. در برخی اسناد احادیث، نام او مولی موسی بن ابوحسین رازی آمده است و در برخی، «موسی بن ابوحسین رازی». آنچه مسلم است، این است که يك راوی اهل ری به نام ابوحسین رازی یا موسی بن ابوحسین رازی، از امام رضا (ع) روایت کرده و علی بن ابراهیم بن هاشم یا ابراهیم بن هاشم، از او حدیث شنیده است.

منابع: تهذیب الاحکام، ج 6، ص 171؛ معجم رجال الحدیث، ج 22، ص 137 و ج 20، ص 14 و ج 22، ص 537؛ جامع احادیث الشیعه، ج 13، ص 25؛ الوافی، ج 10، ص 440؛ وسائل الشیعه، ج 15، ص 145.

ابوحسین بن یحیی بن سلیمان رازی

محدث. ابوحاتم رازی می گوید از او پرسیدم: آیا برای تو نامی نیست؟ گفت: نه. نام و کنیه من یکی است. گفتم: پس من تو را «عبدالله» نام می نهم. از اسباط بن محمد قرشی، سفیان بن عیینه، یحیی بن یمان، حسین بن زید بن علی بن حسین، حفص بن غیاث، حسین بن زید بن علی علوی، محمد بن فضیل، مروان بن معاویه، ابراهیم بن حکم بن ابان عدنی، حفص بن غیاث، عبیدالله بن موسی، عمر بن نعیم بن میسرّه نحوی، محمد بن فضیل بن غزوان، وکیع بن جراح، یحیی بن زکریا بن ابی زائده، یحیی بن سلیم طائفی، یونس بن بکر شیبانی، ابومعاویه ضریر، جعفر بن عون و عبدالرزاق بن همام روایت کرده است. شماری از راویان او عبارتند از: ابوداود، ابوحاتم رازی، احمد بن علی ابار، اسحاق بن حمد بن زبیر فارسی، اسماعیل بن فضل بلخی، جعفر بن احمد بن فارس اصفهانی، ابوداود سلیمان بن داود بن نصر قطان، محمد بن علی اهوازی، ابوزرعه عبیدالله بن عبدالکریم، علی بن سعید بن بشیر رازی، محمد بن ابراهیم بن زیاد طیالسی، محمد بن عبدالله بن رسته اصفهانی، محمد بن نصر قلانسی، محمد بن وضاح اندلسی (قرطبی)، حسن بن عباس مقری رازی. ابن ابی حاتم رازی، وی را ثقه و صدوق خوانده است. حدیث نبوی «ما بین قبری و منبری روضة من ریاض الجنه» را او از یحیی بن سلیم و او از عبدالله بن ابی عثمان بن خیشم و او از نافع و او از ابن عمر نقل کرده است.

منابع: سنن ابی داود، ج 1، ص 299؛ السنن الکبری، ج 3، ص 11؛ الجرح و التعذیل، ج 6، ص 137-138 و ج 9، ص 364؛ اکمال الکمال، ج 2، ص 480؛ تهذیب الکمال، ج 33، ص 249-251؛ تقریب التهذیب، ج 2، ص 385؛ تهذیب التهذیب، ج 12، ص 66؛ تاریخ الاسلام، ج 18، ص 561؛ تاریخ بغداد،

ج 14، ص 32؛ ابن کثیر، تفسیر القرآن العظیم، ج 2، ص 374؛ المعجم الاوسط، ج 1، ص 192 و ج 4، ص 126؛ ذکر اخبار اصبهان، ج 2، ص 344.

ابوحماد رازی

عالم شیعی ساکن ری. در رساله ای از صاحب بن عبّاد در شرح حال عبدالعظیم حسنی (ع)، به نقل از ابوتراب رویانی آمده است که ابوحمّاد در سُرِّ مَنْ رَأَى به خدمت امام علی النقی (ع) مشرّف شد، و پس از شنیدن پاسخ مسائل خویش در حرام و حلال خدا، از ایشان دستور گرفت که مشکلات دینی خود را در ری از عبدالعظیم حسنی (ع) بپرسد، و نیز سلام ایشان را به وی برساند. محقق خوئی این خبر را مرسل و ضعیف می داند.

منابع: مستدرک الوسائل، ج 17، ص 321؛ خاتمة مستدرک الوسائل، ج 4، ص 406؛ جامع احادیث الشیعه، ج 1، ص 223-224؛ معجم رجال الحدیث، ج 11، ص 53-54؛ مستدرکات علم رجال الحدیث، ج 4، ص 451.

ابو خالد رازی

محدث. ابو عبدالله تمیمی از او روایت کرده است و او از حماد بن سلمه.

منبع: طبقات الکبری، ج 7، ص 283.

ابوزرعۀ رازی

عبیدالله بن عبدالکریم بن یزید بن فَرّوخ، از پیشوایان و حافظان حدیث و رجال شناس بزرگ اهل سنت. جدش فروخ، مولای عیاش بن مطرف قرشی بود. در تاریخ ولادت او اختلاف است. حاکم نیشابوری، تولد وی را در 194 ق. نوشته است. در ری، به تقریب از 30 استاد بهره گرفت. از سال 214 تا 222 در ری ملازم درس ابراهیم بن موسی فراء بود. پس از آن سفرهای خود را به مکه، عراق، شام، مصر و قزوین آغاز کرد. در قزوین، از محمد بن سعید بن سابق و علی بن محمد طافسی و سعید بن عمرو بردعی حدیث شنید. برای دیدار با عباس بن مزید به بیروت رفت و برای دیدار با محمد بن ابی السری، به عسقلان عزیمت کرد. برخی دیگر از مشایخ او بدین شرح است: ابوبکر بن ابی شیبیه، ابوخیثمه زهیر بن حرب، خلف بن هشام بزاز، ابوعاصم ضحاک بن مخلد، ابن ذکوان مقری، ابونعیم فضل بن دکین، عیسی بن مینقالون، نصر بن علی جهضمی و ابوالولید طیالسی. همچنین مدتی را در بغداد به مجالست و مذاکره با احمد بن حنبل گذراند.

ابوزرعۀ، در 227 ق. از ری بیرون آمد و در 232 ق. بازگشت. در این سفر پس از حج خانه خدا به مصر رفت و پانزده ماه در آنجا ماند و به نوشتن احادیث شافعی پرداخت و از آن پس برای سماع حدیث به شام، حمص، بلاد

جزیره، بغداد و بصره رفت. سومین مسافرت او به شام و مصر و عراق، بیش از چهار سال به طول انجامید؛ آنگاه به ری بازگشت و بیست سال در آنجا زیست.

گروه بسیاری از محدثان و مشایخ حدیث، از او استماع کرده اند؛ از جمله: مسلم، ترمذی، نسایی، ابن ماجه، طبری، ابویعلی موصلی، ابوبکر بن ابی داود، ابوحاتم رازی، ابن ابی حاتم رازی، ربیع بن سلیمان راوی، ابوعوانه اسفراینی، ابوزرع دمشقی و ابراهیم حربی.

ابوزرع، به رسم معمول اصحاب حدیث در آن روزگار، از پیروان سلف و مخالف اهل رأی بود و آشکارا به مخالفت با آنان برخاست. از دعای احمد بن حنبل برای پیروزی او بر مخالفان و همچنین از نامه ابن رسته به وی نیز چنین برمی آید که او در خط مقدم مبارزه با اهل رأی بوده است. ابن ابی حاتم رازی، او را از بزرگان علما و ناقدان حدیث شمرده و پدرش ابوحاتم وی را «امام» خوانده است. ابن حبان او را یکی از پیشوایان حدیث و عالمی پرهیزگار معرفی کرده است. به گفته ابوحاتم رازی، کسی نتوانست جای خالی او را در علم و فهم و صدق و صیانت از حدیث پر کند. ابن ابی شیبه می گوید کسی را حافظتر از او ندیده است. به دعوی اسحاق بن راهویه، هر حدیثی که ابوزرع آن را صحیح نداند، اصالت ندارد.

ابوزرع، رجال شناس بزرگی نیز بود. ابن ابی حاتم رازی، در سرآغاز کتاب های خود به هنگام معرفی مآخذ اصلی اش در جرح و تعدیل رجال، از ابوزرع نام برده و بابتی را به معرفی جایگاه وی در این فن اختصاص داده است. نظرات رجالی ابوزرع را می توان در جای جای کتب مربوط به این فن دید. ذهبی در مقایسه میان نظرات رجالی ابوزرع با برخی از معاصرانش، گفته است که وی با احتیاط و آگاهی بسیار درباره رجال حدیث نظر می داده است.

می گویند: وی بخشی از احادیثی را که در خاطر داشته است، در مسندی گردآورده است. اما اکنون نشانی از آن در دست نیست. نجاشی، تألیفی دیگر با عنوان «ذکر من روی عن جعفر بن محمد [الصادق] من التابعین و من قاربهم» به وی نسبت داده و نکته ای را نیز از آن نقل کرده است.

وی در منطقه «ماشهران» که گویا در حومه ری بوده است، درگذشت. سمعانی می نویسد: من مقبره او را دیده ام.

منبع: دائرة المعارف بزرگ اسلامی، ج 5، ص 493.

ابوطیب رازی

متکلم و فقیه امامی. در فقه و کلام، دارای تألیفات بسیار بوده و کتابی نیز درباره فضیلت

و معجزات امام رضا (ع) نوشته است به نام «زيارة الامام الرضا (ع) و فضله». در بسیاری از منابع رجالی شیعه، نام وی آمده و برخی نیز گفته اند که او وعیدی و پیرو مرجئه بوده است. از همین رو، برخی مانند ابن داود حلی، او را از ضعفا شمرده اند. علامه حلی، او را «مقبول» می خواند، با این استدلال که شیخ طوسی، وی را استاد ابو محمد علوی خوانده است که از دانشمندان جلیل القدر امامیه است. برخی نیز احتمال داده اند که از مذهب وعیدی و ارجاء بازگشته است. اکثر رجالیان قدیم و جدید، او را از دانشمندان امامی شمرده اند. پسر و نوه او (ابوالحسن بن ابی القاسم) از فقهای روزگار خود بودند. ابوطیب رازی، در سال 358 ق. درگذشت.

منابع: وسائل الشیعه، ج 20، ص 377 و ج 30، ص 522؛ الفهرست طوسی، ص 277 و 341؛ معالم العلماء، ص 173؛ خلاصة الاقوال، ص 301؛ رجال ابن داود، ص 219؛ جامع الرواة، ج 2، ص 396؛ معجم رجال الحدیث، ص 706.

ابوعلی رازی

از عارفان قرن دوم هجری. اطلاع چندانی از او در دست نیست؛ جز اینکه در ری می زیسته و خواجه عبدالله انصاری در طبقات الصوفیه، جملاتی را به او نسبت داده است. جامی در نفحات الانس، همین گزارش را تکرار کرده و چیزی بر آن نیفزوده است. در رساله قشیریه از او نقل شده است: «در مدت سی سالی که با فضیل می نشستم، هرگز او را خندان و حتی متبسم ندیدم، مگر روزی که فرزندش علی از دنیا رفت. آن روز او را خرسند دیدم، به او گفتم: امروز که روز اندوه است، چرا تو را متبسم می بینم؟ گفت: چون خداوند او را دوست داشت و او را به سوی خود خواند.» از آنجا که فضیل در سال 180 ق. درگذشته است، دانسته می شود که او نیز در قرن دوم می زیسته است.

جامی در نفحات الانس از او نقل کرده است: «اذا رأیت الله عزوجل یوحشک من خلقه فاعلم انه یرید ان یونسک بنفسه؛ یعنی هرگاه بینی که حق تعالی تو را از خلق وحشت دهد [که] از حاضر نیاسایی و غایب را بخواهی، بدان که مراد او آن است که تو را با خود انس و آرام دهد.» و نیز از او است: «چون مرد از خود در طریق طریقت نتواند گذشت، چگونه دریافت کند مقام قرب و لذت فناء فی الله را؟» از او پرسیدند: عاقل کیست؟ گفت: «آن کس که داند دنیا را ثباتی نیست و از برای محلی که باقی نخواهد ماند، رنج بر خود نیند و پیوسته متذکر باشد رفتن آن سرای را.» یکی از او پرسید: یا شیخ، در دنیا چه باید کرد که فایدتی مرد را حاصل شود و از عقبا بهره برد؟

گفت: «چون بر این کلام پی بردی که دنیا مزرعه آخرت است، تخم نیکی باید کاشت، تا در آن سرای ثمر آن را برداری.»

منابع: نامه دانشوران، ج 7، ص 289؛ نفحات الانس، ص 205.

ابومحمد رازی

از مشایخ کلینی و شیخ طوسی. در کتب رجال، او را مجهول خوانده اند. مؤلف مسند الهادی، کسی را به این نام از اصحاب امام هادی (ع) شمرده است. از سیف بن عمیره و اسماعیل بن ابی عبدالله روایت کرده است و محمد بن حسان رازی از او.

منابع: الکافی، ج 1، ص 11؛ مسند الامام الهادی، ص 317؛ معجم رجال الحديث، ج 1، ص 268 و ج 23.

ابوهلال رازی

از اصحاب و راویان امام صادق (ع). ترجمه او در کتب رجال نیامده است و از این رو، وی را مجهول خوانده اند. از امام صادق (ع) روایت کرده است و عبدالله بن مسکان و حفص بن بختری و یعقوب بن سالم از وی، حدیث نقل کرده اند. گویا کتابی نیز داشته است که آن را ابوالفضل محمد بن عبدالله روایت کرده است. روایات او در کتب اربعه آمده است.

منابع: معجم رجال الحديث، ج 24، ص 56؛ جامع الرواة، ج 2، ص 423؛ قاموس الرجال، ج 11، ص 556.

ابویحیی رازی

محدث و از راویان امام صادق (ع). فضل نوفلی و ابواسماعیل صیقل از او روایت کرده اند. در برخی منابع، نام وی ابن ابی یحیی رازی ثبت شده است.

منابع: الکافی، ج 5، ص 159؛ جامع الرواة، ج 2، ص 429؛ معجم رجال الحديث، ج 23، ص 93-94 و ج 22، ص 84؛ الفائق فی رواة الامام صادق (ع)، ج 1، ص 115؛ قاموس الرجال، ج 11، ص 561.

اثنا عشری، سید حسین حسینی شاه عبدالعظیمی

عالم دینی، مفسر قرآن و خطیب ری. در سال 1315 ق. به دنیا آمد. پدرش حاج سید محمد اعتمادی، معروف به حاج سید آقا، از نوادگان میرعلی رضا و از رؤسای خدام آستانه حضرت عبدالعظیم حسینی بود که در 1369 ق. از دنیا رفت و در رواق مطهر دفن شد. صاحب کتاب گنجینه دانشمندان درباره او می نویسد: «مرحوم سلاله السادات حاج

ص: 140

سید محمد اعتمادی، معروف به حاج سید آقا، متعبد و متعهد و با اخلاص بود. هرگاه هنگام سحر توفیق تشریف به حرم حضرت عبدالعظیم را داشتیم، می دیدم آن مرحوم با حال خشوع، مشغول نماز شب است.» سید حسین، در دوازده سالگی برای تحصیلات رسمی به تهران رفت و در آنجا زبان فرانسه را نیز آموخت. ده سال نیز در دبیرستان های تهران تدریس کرد. سپس به تحصیل علوم دینی در مدرسه محمدیه تهران روی آورد.

در سال 1349 ق. به قم رفته، از حجج اسلام و آیات عظام حائری، مرعشی نجفی، حجت، محمدتقی خوانساری، حاج شیخ حسین مقدس، میر سید علی حائری، میرزا محمدعلی ادیب تهرانی و میرزا محمد همدانی، دروس حوزه را تا سطح عالی آموخت. در سال 1363 ق. به ری بازگشت و تا پایان عمر به اقامه جماعت و تبلیغ احکام و تفسیر قرآن و نشر اخبار و احادیث اشتغال ورزید؛ تا اینکه در پنجم شعبان 1384 ق. بالای منبر، قالب تهی کرد. از آثار او است: تفسیر اثنا عشری؛ اربعین حسینه؛ اصول دین. برادر وی، حسن اثنا عشری نیز در ری اشتغالات علمی و معنوی داشت.

تفسیر اثنا عشری، تفسیر کامل قرآن به زبان فارسی و به روش اجتهادی - روایی است. مؤلف، این کتاب را به زبان ساده و قابل فهم برای عموم مردم نوشته است. در مقدمه کتاب، در ده فصل، درباره مهم ترین مباحث علوم قرآنی سخن گفته است؛ بدین ترتیب: فصل اول: تمسک به قرآن؛ فصل دوم: حاملین علم قرآن؛ فصل سوم: منع تفسیر قرآن به رأی؛ فصل چهارم: سبب نزول قرآن؛ فصل پنجم: کیفیت نزول قرآن؛ فصل ششم: اعجاز قرآن؛ فصل هفتم: اسامی قرآن؛ فصل هشتم: ثواب قرائت قرآن؛ فصل نهم: آداب تلاوت قرآن؛ فصل دهم: نوادر و مطالب. در آغاز کتاب نیز می نویسد: «نزد محققین حقایق معارف الهیه و مدققین دقایق اسرار ربانیه، مخفی و پوشیده نیست که بر هر مسلمانی واجب و لازم است نهایت جد و جهد را در ترویج احکام الهیه و نشر شریعت نبویه بنماید و به هر قسم که تواند از مال و جان و قلم و بیان کوتاهی ننماید، تا موجبات سعادت دنیا و آخرت را دریابد. لذا این بنده محض خدمت به عالم اسلامیت، تفسیر قرآن مجید را با دقت کامل که در ایام تحصیلات خود جمع آوری نموده بودم، اکنون مختصری از آن را به خواهش برادران ایمانی در مقام نشر آن برآمده تا تذکره ای در دنیا و ذخیره ای برای عقبی بوده باشد.» تفسیر اثنا عشری، در سال 1375 ق. آغاز شده و در سال 1381 ق. به سرانجام رسیده

است. چاپ نخست آن میان سال های 1334 تا 1339 ش، در تهران بوده است. برخی مجلدات آن را انتشارات فراهانی در تهران در سال 1377 ق منتشر کرد. این تفسیر در سال 1363 ش/ 1404 ق، در چهارده جلد وزیری با سرمایه گذاری انتشارات میقات به چاپ رسیده است.

کتاب اصول دین نیز در سال 1384 ش. با مقدمه آیت الله محمد محمدی ری شهری، از انتشارات سازمان چاپ و نشر دارالحدیث به بازار نشر آمد. این کتاب، 9 فصل دارد: فصل اول: مقدمات اصلیه؛ فصل دوم: عجایب مخلوقات؛ فصل سوم: در توحید؛ فصل چهارم: عدل؛ فصل پنجم: نبوت؛ فصل ششم: خصائص التبی؛ فصل هفتم: امامت؛ فصل هشتم: معاد؛ فصل نهم: بطلان اقوال متصوفه. در پایان نیز ملحقات و پیوست ها آمده است.

منابع: اختران فروزان ری و طهران، ص 67؛ گنجینه دانشمندان، ج 4، ص 617. دانشنامه قرآن و قرآن پژوهی، ج 1، ص 663؛ اصول دین، مقدمه محمد محمدی ری شهری.

اجاق، بقعه عبدالله آباد

زیارتگاه سابق. این بقعه در روستای مخروبه و خالی از سکنه عبدالله آباد (مشهور به عدل آباد)، در بخش کهریزک، و در شمال شرقی قلعه (کشتارگاه) قرار دارد. پیشتر در این قلعه ساکنان عدل آباد زندگی می کرده اند، اما اکنون به صورت مخروبه درآمده و کشتارگاه احشام شده است.

ساختمان زیارتگاه تقریباً هم سطح اتاق های مخروبه قلعه است. پیرامون حیاط مرکزی و نیز اطراف آن خانه های قدیمی و خشتی روستای عدل آباد دیده می شود که در حال نابودی کامل است. در اطراف زیارتگاه، خانه مسکونی وجود ندارد. مشهور است که اجاق، محل سکونت گروهی از شیفتگان امام علی (ع) بوده و چون به اجاقی شهرت داشته اند، زیارتگاه نیز به اجاق معروف شده است.

بنای امروزی را در سال 1379 ش. بازسازی کرده اند. بقعه، شامل گنبدخانه و پیش فضای ورودی است. در غرب بنا فضای بازی به شکل حیاط مرکزی دیده می شود که بقعه و چند بنای دیگر حول آن هستند. مساحت بنای بقعه 36/30 متر و ارتفاع جداره های بنا تا کف 4/5 متر است.

منبع: امامزاده ها و تربت برخی از پاکان و نیکان، ج 1، ص 447.

احمد بن ابراهیم حسنی رازی، ابوالعباس

احمد بن ابراهیم بن حسن بن علی بن ابراهیم بن محمد بن سلیمان بن داود بن حسن بن حسن مجتبی (ع)، مشهور به سید

ابوالعباس هاشمی، محدث زیدی و اهل مناظره و از سادات حسنی در قرن چهارم. روایات کتاب هشام بن سالم را از حسن بن علی بن علی بن عبدالکریم زعفرانی روایت کرده است. همچنین از ابوزید عیسی بن محمد علوی، زبیر بن بکار، عبدالرحمن بن حسن خاقانی، فضل بن عباس کندی، عبدالرحمن بن ابی حامد و یحیی بن محمد بن هادی حدیث شنیده است. محمد بن زید بن علی طبری و با سه واسطه شیخ منتجب الدین از او روایت کرده اند. منتجب الدین در کتاب فهرست، او را «فاضل» و «ثقه» خوانده است. از آثار او است: شرح الاحکام، مسلسل الاحادیث، شرح الابانه و المصاییح. کتاب المصاییح، اخبار سیره نبوی و خلفای پس از ایشان است تا قیام یحیی بن زید. در برخی منابع شیعی، مانند آثار سید بن طاووس، به خطا، لقب او «حسینی» آمده است. سه تن از پیشوایان زیدیه، از جمله ابوطالب الناطق بالحق، شاگردان او بودند. مرگ او را در سال 253 ق. نوشته اند.

منابع: فهرست منتجب الدین، ص 39؛ الاربعون حدیثا، ص 28 و 82؛ مستدرکات علم رجال الحدیث، ج 1، ص 239؛ موسوعة طبقات الفقهاء، ج 4، ص 22 و ج 5، ص 134؛ نهج السعادة فی مستدرک نهج البلاغه، ج 3، ص 253 و 436 و 344؛ اعیان الشیعه، ج 2، ص 463.

احمد بن ابراهیم بن علان کلینی رازی

دانشمند و محدث امامی و از منسوبان ثقة الاسلام کلینی. از کلین فشافویه ری بود. شیخ طوسی او را «فاضل» خوانده و از راویانی شمرده است که مستقیماً از ائمه روایت نکرده اند.

منابع: رجال الطوسی، ص 407؛ رجال ابن داود، ص 35؛ معجم رجال الحدیث، ج 2، ص 23.

احمد بن ابراهیم نرمقی رازی

محدث. اهل روستای نرمق (نارمک کنونی) بود. از سهل بن عبد ربّه سندی و اشعث بن عطف (راوی سفیان ثوری) و عبدالله بن عیسی بن ماهان و عبدالرحمن بن مغراء روایت کرده است و محمد بن مرزبان آدمی شیرازی و محمد بن یوسف بن عاصم رازی از وی روایت کرده اند.

منابع: الانساب، ج 5، ص 480؛ معجم البلدان، ج 5، ص 281؛ تاریخ بغداد، ج 9، ص 403؛ تهذیب الکمال، ج 14، ص 386 و ج 17، ص 418.

احمد بن ابی شریح رازی

راوی و محدث. برادر وی، عبدالرحمن رازی نیز از محدثان بود. از محمد بن ادريس شافعی، ابوعبدالرحمن عبدالله بن جهم، ابن

وهب، کسایی، داود بن محیر، محمد بن حسن بن ابی زید همدانی و ابواحمد زبیری حدیث شنیده و نقل کرده است. شماری از روایان او به این شرح است: عباس بن فضل بن شاذان، ابوحاتم رازی، محمد بن نعیم، احمد بن عبدالله بن ابی عتاب، ابوداود، ابوبشر محمد بن احمد حماد بن سعید بن مسلم انصاری رازی دولابی وراق.

منابع: تاریخ مدینه دمشق، ج 55، ص 369؛ المستدرک، ج 2، ص 34؛ الکفایة فی علم الروایة، ص 425؛ ابن کثیر، تفسیر القرآن العظیم، ج 3، ص 207؛ تاریخ ابن معین، ص 25؛ تاریخ بغداد، ج 4، ص 427؛ تهذیب الکمال، ج 27، ص 451.

احمد بن احمد بن ابراهیم رازی

محدث اهل سنت. در مکه از ابن جعفر حمال حدیث شنیده و او با چهار واسطه از رسول الله (ص) روایت کرده است.

منبع: مسند ابی حنیفه، ص 40.

احمد بن ادیس رازی، ابوعلی اشعری قمی

محدث ثقه و از فقهای شیعه و روایان احادیث ائمه اطهار (ع) در اوایل قرن چهارم. در سند بسیاری از روایات نام او آمده است. مؤلفان کتب روایی، او را کثیر الحدیث و صحیح الروایة خوانده اند. شیخ طوسی، کتاب النوادر را از او می داند. وی در راه مکه درگذشت.

منابع: رجال النجاشی، ص 67؛ الفهرست طوسی، ص 26؛ دائرة المعارف تشیع، ج 1، ص 513.

احمد بن اسحاق رازی

احمد بن اسحاق رازی، مشهور به الرازی، محدث ثقه، عادل و از اصحاب امام هادی (ع). نزد محدثان و فقیهان شیعه منزلتی عظیم داشت و در کتب رجال شیعه، مطلق «الرازی»، لقب او است. او را از وکلای امام دوازدهم (ع) نیز دانسته اند. چندین کتاب به او منسوب است؛ از جمله کتابی به نام «علل الصلوة». برخی او را همان احمد بن اسحاق اشعری قمی، وکیل امام عسکری (ع)، دانسته اند که قبرش در حلوان است. حلوان از شهرهای مهم کرمانشاهان بود که پس از ویرانی، شهر سر پل زهاب، نزدیک آن ساخته شد. احمد، هنگام مراجعت از عراق، از نزد امام عسکری (ع)، در این شهر، زندگی را بدرود گفت. سهل بن زیاد از او روایت کرده است.

منابع: رجال الطوسی، ص 383، ش 5643؛ رجال الکشی، ص 575، ش 1088؛ خلاصة الاقوال، ص 62؛ رجال ابن داود، ص 36؛ نقد الرجال، ج 1، ص 105 و ج 5، ص 280؛ جامع الرواة، ج 1، ص 41 و 315؛ منهج المقال فی احوال الرجال، ج 1، ص 232-233؛ اعیان الشیعه، ج 2، ص 478-479؛ معجم رجال الحدیث، ج 2، ص 55.

احمد بن اسماعیل بن ابی ضرار رازی

محدث. از ابوتمیله، عبدالرزاق، قدامة بن محمد مدینی، حکم بن بشیر بن سلمان، یحیی بن ضریس، حکم بن بشیر بن سلمان و اسماعیل بن ابی اویس حدیث کرده است. ابوحاتم رازی، از او نقل خبر کرده و وی را «ثقه»، «مأمون» و «صدوق» خوانده است.

منابع: الجرح و التعديل، ج 2، ص 41؛ تفسير القرآن العظيم، ج 2، ص 159 و 420 و 663؛ تهذيب الكمال، ج 23، ص 552.

احمد بن اسماعیل رازی

محدث. از عمر بن علی بن ابی بکر رازی و ابوحامد بن عدی روایت کرده است و ابومحمد عبدالله بن احمد از وی.

منابع: معجم الكبير، ج 12، ص 12؛ تاریخ مدینة دمشق، ج 52، ص 95.

احمد بن ثابت بن عتاب رازی فرخوی

محدث. از اسحاق بن بیان جوهری، عبدالرزاق و عمرو بن عثمان رقی و نصر بن محمد بن موسی جرسی روایت کرده است، و محمد بن جریر طبری و قاضی ابوالعلای واسطی از او نقل حدیث کرده اند. ابن ابی حاتم رازی، به نقل از ابوالعباس بن ابی عبدالله طهرانی گفته است که تردیدی در کذاب بودن او نیست. برخی دیگر نیز تکذیب ابن ابی حاتم را بازگو کرده اند.

منابع: میزان الاعتدال، ج 1، ص 86؛ المغنی فی الضعفاء، ج 1، ص 6؛ الجرح و التعديل، ج 2، ص 44؛ لسان المیزان، ج 1، ص 143 و 148؛ تهذيب الكمال، ج 22، ص 147 و ج 29، ص 402؛ الوضاعون و احادیثهم، ص 128.

احمد بن جعفر رازی

محدث. از سهل بن ابراهیم حنظلی و احمد بن خلیل رازی و محمد بن یزید نفیلی روایت کرده است، و ولید بن ابان و عقیلی از وی.

منابع: تاریخ مدینة دمشق، ج 47، ص 455؛ اعیان الشیعه، ج 3، ص 590؛ البداية و النهایه، ج 2، ص 107؛ الضعفاء، ج 4، ص 51.

احمد بن جهیم کوفی رازی، ابوعلی

راوی و ساکن ری. از احمد بن مفضل و ابوغسان نهدی روایت کرده است. دو تن از راویان او عبارتند از: علی بن حسین بن جنید و محمد بن علی بن حمزه علوی. ابوحاتم رازی، او را صدوق خوانده، و پسرش، عبدالرحمن بن ابی حاتم گفته است که او را دیده، اما چیزی از او ننوشته است.

منابع: الجرح و التعديل، ج 2، ص 45؛ تاریخ الاسلام، ج 19، ص 39-40.

احمد بن حاتم بن ابراهیم بن زادن رازی، ابوالعباس

ادیب، منجم و دایی یوسف بن یحیی منجم، مشهور به ابن ابی کامل. اصل او از فارس است. ابو عبیدالله محمد بن عمران مرزبانی، شعر او را در تذکره الموشح آورده است. وی از طریق موسی بن سلمه و ابو عمران نحوی، شاگرد اصمعی محسوب می شود. به گفته ابوالفرج اصفهانی در الاغانی، حسن بن علی از ابن مهرویه نقل کرده است که احمد بن ابی کامل گفت: دعبل، شعرهای خود را بر من می خواند. در میان اشعار او هجوهای بی نام بود. پرسیدم این هجوها را برای چه کسی گفته ای؟ گفت: این هجوها برای کسی نیست؛ اما هر گاه نیاز باشد، اسم کسی را در یکی از آنها می آورم.

منابع: الموشح، ص 303، 376 و 378؛ الوافی بالوفیات، ج 6، ص 184؛ تاریخ بغداد، ج 13، ص 45؛ الاغانی، ج 7، ص 155 و ج 18، ص 465-466 و ج 19، ص 18؛ دیوان شعر دعبل، ص 17.

احمد بن حسن بن احمد، جلال الدین، ابوالمفاخر

فقیه، قاضی و مفتی حنفی در شام. اصل او از ری است و در سال 651 ق. در انکوریه (آنکارا) به دنیا آمد. در دمشق زیست و در همان جا درگذشت. فقه را نزد پدرش، حسام الدین، قاضی القضاة ملطیه آموخت. از دیگر استادان او در فقه و تفسیر، برهان الدین حنفی، یزید بن ایوب حنفی و ابوالعلاء بخاری است. در دمشق، کرسی تدریس داشت و فتوا می داد. پس از عزل از مسند قضاوت، در سال 730 ق. به مصر رفت و سرانجام در سال 745 ق. در دمشق درگذشت.

منابع: موسوعة طبقات الفقهاء، ج 8، ص 21-21؛ البداية و النهایة، ج 13، ص 328 و ج 14، ص 225.

احمد بن حسن بن بُندار رازی، ابوالعباس

محدث و حافظ. مدتی از عمر خویش را در مکه گذراند و از همین رو به شیخ الحرم نیز معروف است. نام او در منابع، احمد بن حسن بن احمد نیز ثبت شده است. در مکه و همدان، از محمد بن اسحاق بن ابراهیم بن اهوازی، عبدالله بن ولید، محمد بن اسحاق بن عباد، ابوبکر شافعی، ابوبکر بن خلاد، ابوالقاسم طبرانی، احمد بن قاسم بن ریان لکی، عبدالله بن عدی جرجانی، محمد بن عیسی جلودی و گروهی دیگر روایت کرده است. برخی از راویان او عبارتند از: پسرش عبدالرحمن احمد بن ابراهیم رازی، ابوالعباس بن خطاب رازی، ابومسعود بجلی، احمد بن عمرو بن دلهاث عذری و طاهر بن احمد

ص: 146

همدانی. رافعی در التدوین می گوید: وی به سال 376 ق. در قزوین از پدر و جدش، روایت کرده و تا سال 409 ق. زنده بوده است.

منابع: التدوین، ج 2، ص 152؛ سیر اعلام النبلاء، ج 17، ص 299-300 و ج 12، ص 402؛ تاریخ الاسلام، ج 28، ص 182-183؛ تاریخ مدینه دمشق، ج 33، ص 227-228.

احمد بن حسن بن حیده رازی

محدث. احادیثی را که از محمد بن ایوب رازی شنیده بود، در بغداد بر حافظ علی بن عمر و جمعی دیگر املا کرد.

منبع: تاریخ بغداد، ج 4، ص 311.

احمد بن حسن رازی

محدث و ساکن جرجان. از ابوزرعۀ رازی و ابوعمر و قطان رازی حدیث شنیده و حافظ ابواحمد عبدالله بن عدی از او روایت کرده است.

منبع: تاریخ جرجان، ص 84.

احمد بن حسن رازی، ابوعلی

محدث شیعی و از مشایخ اجازه. از ابوالحسین اسدی روایت کرده است و تلعهبری نیز از او روایت کرده و اجازه داشته است. شیخ طوسی نام او را در کتاب رجال خود، در باب کسانی که از ائمه (ع) روایت نکرده اند، آورده است. چون از مشایخ اجازه بوده است، برخی او را ثقة دانسته اند. برخی نیز به ممدوح بودن او تصریح کرده اند.

منابع: رجال الطوسی، ص 444؛ جامع الرواة، ج 1، ص 45؛ نقد الرجال، ج 1، ص 114؛ الکلینی و الکافی، ص 146؛ رجال ابی داود، ص 36؛ معجم رجال الحدیث، ج 2، ص 91-92.

احمد بن حسن / حسین بن اسحاق بن عتبه رازی مصری، ابوالعباس

محدث. در سال 268 ق. به دنیا آمد. از صالح بن شعیب بن ابان زاهد، علی بن سعید بن بشر رازی، ابوزید قراطیسی، روح بن فرج قطان، یحیی بن عثمان بن صالح سهمی، روح بن فرج، احمد بن محمد بن رمیح، حافظ ابوسعید نخعی، یحیی بن داود علاف و مقدم بن داود رعینی و طبقه وی حدیث شنیده است. برخی از کسانی که از وی روایت کرده اند، به این قرار است: خلف بن قاسم بن سهل، عبدالغنی، ابومحمد بن نحاس، شعیب بن منهال، ابوعبدالله بن نظیف، عبدالوهاب بن عیسی بن عبدالرحمن.

مرگ وی را به سال 357 ق. در مصر نوشته اند. ابوالعباس، احمد بن احمد بن حسن، فرزند او است.

منابع: شذرات الذهب، ج 3، ص 22؛ سیر اعلام النبلاء، ج 16، ص 112-113؛ الانساب،

ج 2، ص 520؛ تاریخ الاسلام، ج 26، ص 154-155؛ التمهید، ج 2، و ج 7، ص 65 و ج 21، ص 139؛ تهذیب الکمال، ج 1، ص 329-328.

احمد بن حسن مادرانی / مادرایی

حاکم ری. به گفته یاقوت حموی، در سال 275 ق. بر ری سلطه یافت و مذهب تشیع را در آنجا رواج داد. اما چون برخی تواریخ، تسلط وی را بر ری در زمان حیات امام حسن عسکری نوشته اند، باید حکومت او بر ری، پیش از سال 260 ق. باشد و در آن زمان، تشیع در ری رواج داشت.

منابع: معجم البلدان، ج 3، ص 121؛ الکلینی و الکافی، ص 136-137.

احمد بن حسین بن احمد نیشابوری خزاعی، ابوبکر

از عالمان شیعی و جد ابوالفتوح رازی.

وی از خاندانی برجسته و با سابقه در تشیع بوده است. نسبت این خاندان به بدیل بن ورقاء خزاعی می رسد که از اصحاب رسول الله (ص) و از دوستان امام علی (ع) بوده است. پسرانش عبدالله و محمد و عبدالرحمن در جنگ صفین به شهادت رسیدند.

به درستی دانسته نیست که این خاندان از چه زمانی به ایران آمده اند، ولی مهاجرت آنان احتمالاً در سده های اول یا دوم هجری به نیشابور بوده است. سپس احمد بن حسین بن احمد (جد دوم ابوالفتوح)، در قرن پنجم از نیشابور به ری مهاجرت می کند. احمد بن حسین از شاگردان سید مرتضی و سید رضی و شیخ طوسی است، و در زمان حیات استادش، سید مرتضی، زندگی را بدرود گفت.

چندین اثر از او بر جای مانده است؛ از جمله: الامالی فی الاخبار؛ عیون الاحادیث؛ الروضه (در فقه)؛ السنن و المفتاح (در اصول)؛ المناسک.

منابع: امل الآمل، ج 2، ص 11-12؛ فهرست منتخب الدین، ص 32؛ اعیان الشیعه، ج 2، ص 512؛ معجم رجال الحدیث، ج 2، ص 89؛ وفيات الاعیان، ج 2، ص 185-190.

احمد بن حسین بن ابوالقاسم بن بابا رازی قصرانی، ابوالعباس

محدث و از مشایخ زیدیه. وی اهل آذون، از روستاهای قصران خارج (شمیران کنونی) بود. در ری، مقام و اعتبار بسیار یافت. منتخب الدین در کتاب الاربعون حدیثا، حدیث هفتم را از طریق وی نقل کرده است. سمعانی، ولادتش را در سال 495 ق. دانسته است.

منابع: الاربعون حدیثا، ص 27؛ مستدرکات اعیان الشیعه، ج 2، ص 189-190؛ معجم البلدان، ج 4، ص 353.

احمد بن حسین بن علی ابراهیم بن حکم رازی، ابوزرعۀ رازی صغیر

حافظ، رجالی، از عالمان و محدثان سده چهارم، معروف به ابوزرعۀ رازی صغیر و جوال. در سال 347 ق. به دمشق رفت. در آنجا از محضر مشایخ استفاده کرد و نیز حدیث گفت. وی کثیرالسفر بود، و بدین سبب به او لقب «جوال» دادند. از مشایخ او می توان به عبدالرحمن ابن ابی حاتم اشاره کرد. از ابراهیم بن یعقوب، عبدالله بن محمد صفار، ابو محمد بن معروف، محمد بن خالد، علی بن ابراهیم بن قطان قزوینی، عبدالله بن محمد حارثی، محاملی، ابن مخلد و... روایت کرده است. جمعی از محدثان نیز از وی روایت کرده اند؛ همچون: عبدالغنی بن سعید، حمزه سهمی، محمد بن علی بن یعقوب. در سال 375 ق. در راه مکه ناپدید شد و دیگر از او خبری باز نیامد.

منابع: تاریخ بغداد، ج 4، ص 109؛ معجم البلدان، ج 2، ص 900؛ تذکره الحفاظ، ج 3، ص 999-1000؛ میزان الاعتدال، ج 1، ص 93؛ لسان المیزان، ج 1، ص 158؛ شذرات الذهب، ج 3، ص 84؛ معجم المؤلفین، ج 1، ص 205.

احمد بن حسن بیلی رازی

محدث. از قریه بیل ری بوده و از محمد بن حمید رازی روایت کرده است. ابوجعفر عقیلی از وی حدیث شنیده است.

منبع: معجم البلدان، ج 1، ص 533.

احمد بن حسین فناکی رازی، ابوالحسین

فقیه شافعی. در ری به دنیا آمد و در عراق و خراسان، نزد ابوحامد اسفرائینی و ابوعبدالله حلیمی و ابوطاهر زیادی و سهل صعلوکی، فقه آموخت. در بروجرد تدریس کرد و در همان شهر، به سال 448 ق. درگذشت. از تألیفات او است: المناقضات فی الحصر؛ الاستثناء.

منابع: طبقات الشافعیة الكبرى، ج 4، ص 16-17؛ کشف الظنون، ج 2، ص 1845؛ موسوعه طبقات الفقهاء، ج 5، ص 16-17؛ تاج العروس، ج 13، ص 630؛ هدیه العارفین، ج 1، ص 76-77؛ تاریخ الاسلام، ج 30، ص 169؛ معجم المؤلفین، ج 1، ص 207.

احمد بن حمدان بن احمد 8592 ابوحاتم رازی، احمد

احمد بن خالد رازی حروری

محدث قرن چهارم. هم زمان با عبدالرحمن بن ابی حاتم، در ری می زیست. از محمد بن حمید رازی، موسی بن نصر رازی، محمد بن یحیی نیشابوری و محمد بن یزید سلمی نیشابوری روایت کرده است. علی بن قاسم بن عباس بن فضل بن شاذان رازی، علی بن عمر بن عباس، ابراهیم بن محمد بن یحیی بن

سختویه، ابو محمد سماک (از مشایخ خطیب بغدادی)، حسین بن علی تمیمی (حسینک) و محمد بن صالح سروی از او روایت کرده اند.
منابع: الانساب، ج 2، ص 208؛ تاریخ بغداد، ج 6، ص 165-166 و ج 11، ص 91 و ج 12، ص 53؛ اکمال الکمال، ج 3، ص 31-32 و ج 5، ص 135-136؛ تاریخ مدینه دمشق، ج 38، ص 27.

احمد بن خلیل رازی، ابوالعباس

محدث. از ابوغسان محمد بن عمرو بن بکر تمیمی عدوی و اسماعیل بن ابواویس روایت کرده است و احمد بن جعفر رازی از او. پسر او جعفر بن احمد بن خلیل نیز از محدثان بود و از حفص بن عمر مرقانی و ابوغسان، روایت کرده است.

منابع: السنن الکبری، ج 5، ص 251؛ الضعفاء، ج 4، ص 51-52؛ تاریخ بغداد، ج 7، ص 203؛ تهذیب الکمال، ج 26، ص 199-200.

احمد / حسن بن داود صیدنانی رازی، ابوالحسین / ابوالعلاء

محدث و راوی و از مشایخ ابوحاتم رازی. اهل ری بود و از داود بن عبدالرحمن عطار و ابی زهیر و یعقوب قمی و ابن مبارک و جریر روایت کرده است. ابوحاتم رازی نیز در ری از او حدیث شنیده و وی را به راست گویی ستوده است. در برخی منابع نام او «حسن» و در برخی «احمد» ضبط شده است.

منابع: الانساب، ج 3، ص 573؛ التعديل و الترجيح، ج 1، ص 297؛ الجرح و التعديل، ج 6، ص 365-366.

احمد بن سعید رازی

محدث اهل سنت. نام او در طریق صدوق در کتاب الخصال آمده است. در منابع، از برکه بن حسن اسفراینی نقل کرده اند که احمد بن سعید رازی درباره اباصلت گفته است: «در حدیث موثق است، جز اینکه محب آل رسول (ص) است و دین و مذهب او، همین حب است.» بدین رو برخی او را ناصبی خوانده اند. عاصم بن سعید، سلیمان بن احمد طبرانی و ابوسعید جرجانی، از او روایت کرده اند و او از مسلم بن ابراهیم، علی بن مهدی، علی بن محمد طنافسی، سلیمان بن سلیمان علوی و نصر بن شمیل مازنی.

منابع: مستدرکات علم الرجال، ج 1، ص 322 و ج 4، ص 344؛ معجم رجال الحدیث، ج 11، ص 19؛ اختیار معرفة الرجال، ج 2، ص 872؛ نقد الرجال، ج 3، ص 60-61؛ الخصال، ج 2، ص 150؛ الضعفاء، ج 4، ص 99؛ الأغانی، ج 3، ص 144؛ تاریخ جرجان، ص 256 و 326.

احمد بن عبدالرحمن بن خالد قلانسی رازی، ابوالعباس

محدث و متکلم اشعری. در نیمه دوم سده

سوم و آغاز سده چهارم قمری در ری می زیست. آرای کلامی او در کتاب های ملل و نحل و علم کلام، به ویژه آثار اشعریان طرح و بررسی می شود. بیش از 150 کتاب کلامی، به او منسوب است؛ ولی بیش از دو اثر از او باقی نمانده است. ابن فورك، متکلم اشعری، در کتاب اختلاف الشیخین، اختلاف آرای قلانسی را با ابوالحسن اشعری بررسی کرده است.

در کتاب های تراجم، اعم از کتاب های طبقات فقها یا متکلمان، شرح احوال او نیامده و به همین دلیل دانسته ها درباره زندگی و حتی نام و نسب و لقب او، اندک است. دانیل ژیماره، در مقاله ای، وی را همان ابوالعباس احمد بن ابراهیم القلانسی الرازی می داند که بغدادی در تفسیر أسماء الله الحسنى و نسفی در تبصرة الأدله، از او یاد کرده اند. وی به استناد حکایتی که درباره ابن خزیمه در برخی منابع از جمله در الاسماء و الصفات بیهقی نقل شده است، و در آن حکایت از حضور ابوالعباس قلانسی در ری و به عنوان معاصر ابن خزیمه سخن می رود، نتیجه گرفته است که ابوالعباس، معاصر ابوالحسن اشعری و هم سن ابوعلی جبایی بوده است. ابومنصور بغدادی در کتاب التحصیل می گوید: ابوالعباس قلانسی و ابوبکر صیرفی، قائل به وجوب شکر منعم و وجوب استدلال بر معرفت و صفات او از راه عقل، پیش از ظهور شرع، بودند. همچنین وی منکر وجود آیات منسوخ در قرآن بود.

محمد بن مهران و ابومحمد بن حیان از او روایت کرده اند و او از حافظ محمد بن محمد بن احمد نیشابوری.

منابع: تاریخ مدینه دمشق، ج 12، ص 399 و ج 55، ص 154-155؛ السلفیه، بین السنة و الامامیه، ص 57-58؛ البحر المحیط فی اصول الفقه، ج 1، ص 118 و 304 و ج 3، ص 187؛ تهذیب الکمال، ج 17، ص 462؛ طبقات الشافعیه، ج 1، ص 130-131؛ ژورنال آسیایی، 1989 م، ش 277، ص 227 به بعد.

احمد بن عبدالرحمن بن عبدالله بن سعد بن عثمان دشتکی رازی، حمدون رازی

محدث، مقری و از مشایخ ابوداود. از پدر خود و عبدالله بن ابی جعفر و محمد بن سعید بن سابق قزوینی روایت کرده است، و حسن بن عباس رازی، ابوبکر احمد بن قاسم بن عطیه، علی بن حسین بن جنید، علی بن سعید رازی، محمد بن فضل بن موسی قسطنی، حسن بن حمدان قطان، ابوحاتم رازی (با يك واسطه) و ابوسعید عبدالله بن احمد بن عبدالرحمن از وی حدیث شنیده اند. ابوحاتم رازی و دیگران او را توثیق کرده اند.

ص: 151

منابع: الجرح و التعديل، ج 2، ص 59؛ نيل الاوطار، ج 2، ص 82؛ معجم الكبير، ج 1، ص 135؛ سنن دارقطنی، ج 3، ص 11؛ ابن ابی حاتم رازی، تفسير القرآن العظيم، ج 8، ص 2689 و ج 10، ص 3429-3430؛ الضعفاء، ج 1، ص 190؛ ميزان الاعتدال، ج 1، ص 417؛ تهذيب التهذيب، ج 1، ص 46-47.

احمد بن عبدالعزيز رازی

محدث و از مشايخ صدوق (با چهار واسطه) در كتاب علل الشرائع. از طريق «بعض أصحابنا»، از ابوالحسن الاول (ع) روايت کرده است. در کتب اصلی رجال شيعه، ذکری از او به میان نیامده است.

منابع: علل الشرائع، ج 2، ص 365؛ مستدرکات علم الرجال، ج 1، ص 344؛ مستدرک الوسائل، ج 4، ص 414.

احمد بن عبدالله بن سليمان رازی، ابوالحسن

محدث. ابوالقاسم ايوب بن داود در بغداد از او روايت کرده است و او از محمد بن عبید طنفاسی.

منبع: تاريخ بغداد، ج 4، ص 215 و 437.

احمد بن عبدالله بن علي فرائضي رازی، ابوالعباس

محدث. در بغداد سکونت داشته در آنجا و حلب، از سليمان بن معافی بن سليمان، وردان حلبی، ابوشعیب حرانی، حسن بن منصور مصیصی، حسین بن احمد بن فضل باهلی، حسن بن علی بن زکریا عدوی، ابوبکر محمد بن قارن، عثمان بن اصبع رقی، حسین بن محمد بن ابی احوص، جعفر بن محمد فریابی و... روايت کرده است. ابوالحسن دارقطنی و ابوحفص بن شاهین و یوسف قواس و عبدالله بن عثمان صفار و احمد بن فرج بن حجاج از وی حدیث شنیده اند.

منابع: تاريخ بغداد، ج 4، ص 453؛ بغية الطلب فی تاريخ حلب، ج 3، ص 921؛ تاريخ مدينة دمشق، ج 35، ص 173.

احمد بن عجلويه بن عبدالله كرجي رازی، ابوالعباس

محدث. در بغداد از عبدالرحمن بن ابی حاتم رازی حدیث می گفت. خطیب بغدادی می گوید: خبر داد ما را ابوالحسن احمد بن علی بن عثمان بن جنید خطبی، از ابوالعباس احمد بن عجلویه بن عبدالله كرجی، به نحو قرائت و تقریر از عبدالرحمن بن ابی حاتم رازی، از پدرش ابوحاتم، از یحیی بن مغیره، از حکم بن بشیر، از عمرو بن قیس هلالی زبیدی، از کسی که یاد کرده بود از ابوهریره که رسول الله (ص) فرمود: «نَصَرَ اللّٰهُ اُمَّرَاً سَمِعَ مَقَالَتِي فَحَفِظَهَا حَتَّى يَبْلُغَهَا عَنِّي فَرُبَّ حَامِلٍ فِقْهٍ اِلَى مَنْ هُوَ اَفْقَهُ مِنْهُ وَرَبَّ

حامل فقه لیس هو بقیه؛ خدا یاری کند کسی را که بشنود سخن مرا، پس حفظ کند تا آنکه تبلیغ کند [سخن] من را. پس چه بسا حامل فقهی که فقه خود را عرضه می کند به کسی که از خود فقیه تر است و چه بسا حامل فقهی که اصلاً فقیه نیست.»

منبع: تاریخ بغداد، ج 5، ص 98.

احمد بن علی بن ابراهیم بن هاشم قمی، ابوعلی

محدث، فرزند علی بن ابراهیم قمی (صاحب تفسیر مشهور)، ساکن ری و از مشایخ ابن رازی و شیخ صدوق (ابوجعفر، محمد بن علی بن بابویه). پدرش از مشایخ ثقة الاسلام کلینی بود و شیخ صدوق، از او بسیار روایت کرده و او را ستوده است. او را از بزرگان شیعه در قرن چهارم و پنجم شمرده اند. منتجب الدین ابن بابویه در تاریخ ری از او یاد کرده و گفته است: «از پدرش و سعد بن عبدالله و عبدالله بن جعفر حمیری و احمد بن ادیس و... استماع حدیث کرد.» پدرش (علی بن ابراهیم) از پدرش (ابراهیم بن هاشم) و او از جد خویش (حماد بن عیسی) و او از امام صادق (ع) روایت کرده است. دو برادر به نام های ابراهیم و محمد داشت و اسحاق بن ابراهیم، عموی او است.

منابع: لسان المیزان، ج 1، ص 232-325؛ معجم الرجال الحدیث، ج 2، ص 164-166؛ الکنی و الالقاب، ج 3، ص 84-85؛ مستدرکات علم رجال الحدیث، ج 1، ص 368-369؛ المفید من معجم رجال الحدیث، ص 33.

احمد بن علی بن احمد رازی، ابوحماد

محدث و حافظ. از ابوعلی زاهر بن احمد بن محمد حدیث شنیده و احمد بن حسین بیهقی در کتاب السنن الکبری، از او روایت کرده است.

منابع: سنن الکبری، ج 1، ص 262 و ج 6، ص 274 و ج 7، ص 369؛ تاریخ مدینه دمشق، ج 65، ص 275.

احمد بن علی بن اسماعیل رازی اسفذنی، ابوالعباس

از محدثان ری در قرن سوم و استاد ابوالقاسم طبرانی. «إِسْمَافُذْنُ» از قرای ری بوده است. از ابراهیم بن موسی فراء، عمر بن علی بن ابوبکر رازی (عموی پدرش)، محمد بن مهران جمّال، سهل بن عثمان رازی و علی بن سعید کندی روایت کرده، و عبدالرحمن بن سیما المجیر و ابوالقاسم طبرانی (صاحب المعجم الکبیر) و... در بغداد، از وی حدیث شنیده اند. به سال 291 ق. در مراجعت از حج در بغداد درگذشت.

منابع: المعجم الکبیر، ج 6، ص 148-149؛

ص: 153

احمد بن علی بن عباس خَصِیب الایادی رازی، ابوالعباس

محدث و عالم شیعی قرن چهارم، اهل ری، متهم به غلو. کنیه او را «ابوعلی» نیز ذکر کرده اند. «خَصِیب الایادی» یعنی کسی که همیشه دستانش را خضاب می کند. نجاشی درباره او می گوید: اصحاب ما او را توثیق نکرده و گفته اند اهل غلو بوده است. شیخ طوسی، او را در فهرست و رجال خود یاد کرده و در کتاب الغیبه، از او بسیار روایت آورده است. اما غضائری و بسیاری دیگر از رجال شناسان قدیم، او را ضعیف شمرده اند.

نجاشی در کتاب رجال خود از اصحابش نقل می کند که «هو لم یکن بذک و قیل فیه غلو و ترفع؛ او آن گونه که می بایست نبود و گفته اند که غلو و بلندپروازی داشت.» علامه حلی نیز می گوید: «ابوالعباس کسی است که اصحاب ما به او اطمینان نکردند.» ابن داود نیز نام او را در پایان کتابش، جزء غلات آورده است. نویسنده «پژوهشی درباره طوایف غلات» می گوید: «او در حدیث به درجه ثقہ نرسید و متهم به غلو بود و حدیث او گاهی قبول و گاهی رد می شد.» آیه الله خوئی، بعد از نقل سخن نجاشی و طوسی، نتیجه می گیرد که طریق روایی شیخ طوسی که او در آن است، صحیح است. مؤلف اعیان الشیعه می گوید: «مؤید ثقہ بودن ابوالعباس رازی روایت کردن شیخ از کتاب او و تحسین کتاب او است؛ چنانکه در کتاب الغیبه، فراوان از ابوالعباس روایت کرده است. صاحب معالم گفته است که او متهم به غلو بوده است. ابن بابویه نیز در کتاب تاریخ ری، ابوالعباس را از غلات شیعه می خواند.» مامقانی در کتاب حاوی الاقول، او را از ضعف شمرده، می گوید شیخ حر عاملی نیز او را ضعیف می داند؛ اما می افزاید: نسبت غلو به ابوالعباس ثابت نشده و از همین رو در کتب اصحاب، از عبارت «هو متهم بالغلو» استفاده شده است که دلالت صریح بر غلو ندارد؛ چنانکه نجاشی نیز نخست او را از غلو و ترفع منزہ می داند و سپس می گوید: گفته شده است وی متهم به غلو است.

از ابوالعباس رازی، سه کتاب بر جای مانده است که در اکثر منابع به آنها اشاره شده است: الشفاء و الجلاء فی الغیبه؛ الفرائض؛ الآداب.

منبع: دائرة المعارف تشیع، ج 1، ص 522.

احمد بن علی بن عمر بن حبیب رازی اشعری، ابوسعید

محدث و از نوادگان ابوموسی اشعری.

در بغداد، از محمد بن ایوب بن ضریس رازی و احمد بن نصر جمّال رازی و حسن بن علی بن نصر طوسی و عیسی بن محمد برمکی و غیر ایشان روایت کرده است. دارقطنی (نویسنده فضائل اهل البیت)، محمد بن احمد بن رزق، ابن شاهین و ابن رزقویه (از مشایخ خطیب بغدادی) از او روایت کرده اند. خطیب بغدادی، او را توثیق کرده است.

منابع: تاریخ بغداد، ج 5، ص 70؛ تاریخ الاسلام، ج 25، ص 459.

احمد بن علی بن عیسی بن مالک رازی، ابوعبدالله

محدث. در شرق بغداد می زیست و از ابوحاتم محمد بن ادريس رازی و احمد بن حمویه رازی و موسی بن نصر و یحیی بن عبدک قزوینی روایت کرده است، و محمد بن اسماعیل وراق و ابوحفص بن زیات و محمد بن اسحاق قطیعی و یوسف بن عمر قواس و ابوالقاسم بن ثلاج و ابوالقاسم بن صیدلانی مقری نیز از وی روایت کرده اند. در سال 327 ق. در بغداد درگذشت.

منبع: تاریخ بغداد، ج 5، ص 67.

احمد بن علی بن محمد بن عبدالرحیم رازی، ابوعلی

محدث و حافظ. به اصفهان رفت. حدیث، بسیار می دانست و از احمد بن محمد بن معاویه رازی و علی بن مهرویه قزوینی و سعید بن عثمان و ابوعمر سعید بن محمد بن نصر، روایت کرده و در قزوین از ابوالحسن قطن، حدیث شنیده است. ابوحاتم محمد بن عبدالواحد بن محمد بن یحیی خزاعی، از او روایت کرده است.

منابع: تاریخ مدینه دمشق، ج 21، ص 230-231؛ ذکر اخبار اصبهان، ج 1، ص 167؛ التدوین، ج 2، ص 84؛ احقاق الحق، ج 13، ص 144.

احمد بن علی حافظ رازی اسفراینی، ابوبکر

محدث، حافظ و زاهد. او را ثقه و مفید و در ثبت حدیث، بسیار کوشا دانسته اند. از زاهر بن احمد فقیه و شافع بن محمد مخلصی (در اسفراین) و ابوالفضل محمد بن احمد خطیب مروزی و گروهی دیگر حدیث شنیده و نوشته است، و ابوصالح مؤذن، احمد بیهقی و دیگران از وی روایت کرده اند. در کهن سالی و پیش از سال 430 ق. درگذشت.

منابع: تذکره الحفاظ، ج 3، 1087؛ سیر اعلام النبلاء، ج 17، ص 522.

ص: 155

احمد بن علی رازی، ابوالفتاح

فقیه و محدث شیعی قرن ششم، شاگرد و راوی شیخ طوسی و ابوالوفاء عبدالجبار بن عبدالله بن علی رازی، مشهور به مفید رازی (شاگرد شیخ طوسی). ابن شهر آشوب مازندرانی از او روایت کرده است. میرزا عبدالله افندی تبریزی، صاحب ریاض العلماء او را فاضل، عالم و فقیه خوانده و احتمال داده است که برادر ابوالفتوح رازی (صاحب روض الجنان و رح الجنان) باشد. به سال 552 ق. درگذشت.

منابع: موسوعة طبقات الفقهاء، ج 6، ص 24؛ ریاض العلماء، ج 1، ص 46، اعیان الشیعه، ج 3، ص 42؛ طبقات اعلام الشیعه، ج 2، ص 12؛ معجم رجال الحدیث، ج 2، ص 172، ش 709.

احمد بن عمر علاف رازی، ابوجعفر / ابوسعید

محدث اهل سنت و برادر ابراهیم بن عمر علاف رازی. سالیانی از عمر خویش را در مکه گذراند. از عبدالرحمن بن مغراء (ساکن ری)، ابوسعید مولی بنی هاشم و یحیی بن ضریس بن یسار بجلی روایت کرده است، و محمد بن علی صائغ، یعقوب بن سفیان فارسی و محمد بن علی بن زید مکی از او حدیث شنیده اند.

منابع: المعجم الکبیر، ج 11، ص 181؛ المعجم الاوسط، ج 6، ص 210 و 254؛ تهذیب الکمال، ج 17، ص 419 و ج 21، ص 384؛ الثقات، ج 8، ص 22؛ تاریخ مدینه دمشق، ج 15، ص 128 و ج 70، ص 202؛ اکمال تهذیب الکمال، ج 1، ص 95.

احمد بن عیسی بن علی بن ماهان رازی، ابوجعفر

محدث، معروف به جوّال رازی. در بغداد و دمشق، از ابی غسان زُنیج، محمد بن عبدالملک بن زنجویه، هشام بن عمار، عبدالعزیز بن یحیی مدنی، محمد بن ابان بلخی و عبدالرحمن بن مسلم واقدی، حدیث شنیده است. ابومحمد عبدالله بن محمد بن جعفر بن حیان، عبدالرحمن بن محمد بن احمد بن سیاه، احمد بن اسحاق شعار اصفهانی، موسی بن محمد بن علی و مکرم بن احمد قاضی از وی روایت کرده اند. ابونعیم حافظ می گوید: «احمد بن عیسی بن ماهان، در سال 289 ق. بر ما وارد شد و در مسجد جامع، از عبدالعزیز بن یحیی مدنی و هشام بن عمار و دحیم، بر ما املائی حدیث کرد. او را صاحب غرائب و حدیث فراوان یافتیم.»

منابع: تاریخ بغداد، ج 4، ص 278 و ج 5، ص 33-34؛ تاریخ مدینه دمشق، ج 5، ص 127-128؛ میزان الاعتدال، ج 1، ص 127؛ لسان المیزان، ج 1، ص 243-244؛ اعیان الشیعه، ج 3، ص 59.

از پیشوایان حدیث و محدثان و حافظان نامی قرن سوم، ساکن اصفهان و صاحب مسند، تفسیر و کتاب های بسیار. برای شنیدن و جمع آوری حدیث، به شام و مصر و بغداد و بصره و کوفه و حجاز و یمن و جزیره سفر کرد. روایت کرده است از: ابواسامه و طبقه وی، ابوعمران رقی، پدرش فرات بن خالد رازی (از راویان سفیان ثوری و یونس بن ابی اسحاق و بکیر بن مسمار)، ابوداود طیالسی، ابومعاویه، سندی بن ابی هارون، عبیدالله بن موسی، ابوعاصم، ابوعمر و بکر بن بکار قیسی، ازهر بن سعد سمان، جعفر بن عون، حسین بن حفص اصفهانی، حسین بن علی نجفی، عبدالله صالح مصری، عبدالله بن مسلمة قعنی، عبدالله بن نمیر، عبدالرزاق بن همام، محمد بن عبدالله بن ابی جعفر رازی، یعلی بن طنافسی، یزید بن هارون، حسن بن محمد بصری و... راویان او نیز بسیارند؛ از جمله: محمد بن عیسی اصفهانی، احمد بن محمد اصفهانی، ابن سهل بن صباح اصفهانی، محمد بن ابراهیم بن اسحاق، ابراهیم بن محمد طیان، جعفر بن محمد بن حسن فریابی، حسین بن محمد بن غفیر انصاری، حمید بن ربیع لخمی، احمد بن فارس اصفهانی، ابوحامد احمد بن هارون و...

ابراهیم بن محمد طیان می گوید شنیدم که ابومسعود گفت: من از 1750 مرد، یک میلیون و پانصد هزار حدیث نوشته ام و 300 هزار حدیث در تفسیر و احکام و فواید و غیر آن را در کتاب های خود آوردم. ابوبکر بن ابی شیبه می گوید: در دنیا، حافظتر از ابومسعود احمد بن فرات و محمد بن مسلم بن واره و ابوزرعه رازی ندیدم. احمد بن حنبل نیز گفته است کسی را ندیدم که به اندازه ابومسعود، اخبار رسول الله (ص) را در خاطر داشته باشد. ابراهیم بن اورمه درباره او گفته است: امروز در همه دنیا، جز سه نفر باقی نمانده اند که حافظ حدیثند: محمد بن یحیی نیشابوری در خراسان که بیشترین حدیث را می داند و ابومسعود رازی در اصفهان که بهترین احادیث را جمع کرده است و حسن بن حلوانی که عالی ترین روایات را گرد آورده است.

وفات او در سال 258 ق. اتفاق افتاد و در مقبره مردبان اصفهان دفن گردید. محمد بن عاصم، وی را غسل داد و ابراهیم بن احمد خطابی بر او نماز خواند.

منابع: تاریخ بغداد، ج 1، ص 418 و ج 5، ص 103-105؛ الاعلام، ج 1، ص 186؛ الجرح و التعديل، ج 3، ص 292 و ج 2، ص 67 و ج 4، ص 318 و ج 7، ص 80؛ الثقات، ج 8، ص 26 و 146؛ طبقات المحدثین باصفهان، ج 2، ص 254-258؛ تاریخ مدینه دمشق، ج 5، ص 150-156؛ سیر اعلام النبلاء، ج 9،

ص 441 و ج 12، ص - 489480؛ میزان الاعتدال، ج 1، ص 127-180؛ تهذیب الکمال، ج 23، ص 149-150.

احمد بن محمد بن ابی سلمه رازی، ابوالحسین

محدث. به بغداد رفت و از سهل بن عثمان عسکری و حفص بن عمر مرقانی و وهب بن ابراهیم وراق و یحیی بن یحیی حدیث شنید. ابن ابی حاتم رازی، اسحاق بن محمد بن فضل زیات، ابوسعید بن اعرابی و احمد بن ابراهیم (جد رافعی) از او روایت کرده اند. به گفته رافعی، وی واسع الراویه بوده و در قزوین حدیث می گفته است. وفات او پس از سال 272 ق. بوده است.

منابع: تاریخ بغداد، ج 5، ص 227-228 و ج 6، ص 358؛ التدوین، ج 2، ص 237؛ تهذیب الکمال، ج 2، ص 404؛ المنتظم فی تاریخ الامم و الملوک، ج 11، ص 330.

احمد بن محمد بن اسحاق دینوری ابوبکر

محدث، حافظ، مصنف و از شاگردان نسایی، معروف به ابن سنّی. «سنّ» از روستاهای ری باستان بوده است. نیای او، ابراهیم بن بدیح، غلام (مولی) عبدالله بن جعفر بن ابی طالب بود.

در دمشق، بصره، کوفه، بغداد و مصر، از ابو عمرویه بحرانی، ابوخلیفه جمحی (مهم ترین شیخ روایی او)، ابی عبدالرحمن نسایی، ابویعقوب اسحاق منجینی، عمر بن ابی غیلان بغدادی، محمد بن محمد بن باغندی، زکریا ساجی، ابوالقاسم بغوی، عبدالله بن زیدان بجلی، جماهر بن محمد زملکانی، سعید بن عبدالعزیز، محمد بن حریم، احمد بن حسین بن عبدالجبار صوفی، عبدالله بن احمد بن مسلمه بغدادی، عبدالله بن محمد بن جعفر، ابوالحسن بن جوصا و... حدیث شنیده است. ابونصر احمد بن حسن بکار (قاضی دینور)، ابوعلی احمد بن عبدالله اصفهانی، ابوالحسن محمد بن علی علوی، علی بن عمر اسدآبادی، ابوبکر احمد بن عبدالله بن علی بن شاذان و بسیاری دیگر از محدثان قرن چهارم، از او حدیث شنیده و روایت کرده اند. از نوه او، قاضی روح بن محمد رازی، نقل می کنند که روزی ابن سنی حدیث می نوشت که ناگهان قلم را بر زمین گذاشت و دست به دعا برداشت، و همان دم درگذشت.

تولد او را به سال 280 ق. و وفاتش را در سال 364 ق. نوشته اند. از تألیفات او است: کتاب عمل الیوم واللیل؛ المجتبی: مختصر سنن النسائی؛ الایجاز فی الحدیث؛ کتاب القناعه.

منابع: تاریخ مدینه دمشق، ج 2، ص 51 و ج 6، ص 212 و ج 11، ص 140؛ تذکره الحفاظ، ج 3، ص 142؛ سیر اعلام النبلاء، ج 16،

ص 255-257 و ج 17، ص 307؛ طبقات الشافعیه، ج 2، ص 96؛ شذرات الذهب، ج 3، ص 47؛ تاریخ بغداد، ج 6، ص 41 و ج 9، ص 388 و ج 13، ص 405؛ اسد الغابه، ج 2، ص 260؛ معجم المؤلفین، ج 2، ص 80.

احمد بن محمد بن جمان جوایقی رازی، ابوسهل

محدث اهل ری. از محمد بن ایوب بن یحیی و ابوالفضل بن عباس بن حسین روایت کرده است و ابوالحسن بن ابی معروف مهرجانی، محمد بن ابراهیم مزکی و گروهی دیگر از محدثان ری و غیر آنان از وی روایت شنیده اند.

منابع: اکمال الکمال، ج 2، ص 554؛ توضیح المشتبه، ج 3، ص 305؛ السنن الکبری، ج 1، ص 158 و ج 8، ص 253؛ طبقات الشافعیة الکبری، ج 1، ص 105.

احمد بن محمد بن حسن بن زیاد رازی، ابوبکر

محدث. وی برادر جعفر بن محمد بن حسن بن زیاد، مشهور به ابویحیی زعفرانی، محدث و مفسر نامی است. وی به بغداد رفت، و در آنجا از محمد بن حمید رازی و محمد بن یحیی ذهلی، نقل حدیث کرد. محمد بن عمرو عقیلی و عبدالباقی بن قانع از وی روایت کرده اند.

منبع: تاریخ بغداد، ج 5، ص 190.

احمد بن محمد بن حسین بن حمک رازی، ابوبکر

محدث. در سال 306 ق. در اصفهان بوده و در آنجا از محمد بن جعفر بغدادی و احمد بن موسی، روایت کرده است، و عبدالصمد بن علی بغدادی از او.

منبع: ذکر اخبار اصفهان، ج 1، ص 49 و 166.

احمد بن محمد بن حسین رازی ضریر / بصیر، ابوالعباس

محدث و حافظ. وی را از ارکان حدیث دانسته اند. به رغم آنکه کور مادرزاد بود، بارها به بغداد رفت تا حدیث بشنود و حدیث بگوید. برای شنیدن حدیث، به نیشابور و همدان و قزوین و بخارا و چند شهر دیگر نیز رفت. برخی از کسانی که وی از آنان حدیث شنیده است، عبارتند از: ابوبکر عبدالله بن محمد بن طرخان بلخی، حسین بن اسماعیل بن داوود فارسی، عبدالرحمن بن ابی حاتم رازی، محمد بن قارن رازی، احمد بن محمد بن معاویه کاغذی، لقمان بن علی سرخسی، علی بن ابراهیم بن سلمه قزوینی، ابوبکر عیسی بن محمد بن ابی خالد بلخی، احمد بن محمد بن مهدی اهوازی، علی بن ابراهیم قطان و ابوحامد بن بلال (در نیشابور). شماری از راویان او به این شرح است:

ص: 159

ابومنصور محمد بن عیسی بن عبدالعزیز بزار (در همدان)، حسن بن محمد خلال، ابوالقاسم ازهری و محمد بن عبدالملک بن بشران و سلیم رازی و علی بن طلحة مفری، محمد بن عبدالواحد اصغر، عبدالعزیز بن عبدالرحمن بن احمد (فقیه شافعی). نوشته اند وی هوش و حافظه ای شگفت داشت. به سال 399 ق. یا یک سال پس از آن در ری درگذشت.

منابع: تذکره الحفاظ، ج 3، ص 1028-1029؛ العبر، ج 3، ص 69؛ تاریخ الاسلام، ج 27، ص 365؛ تاریخ بغداد، ج 1، ص 77 و ج 3، ص 347 و ج 5، ص 201-202 و ج 7، ص 121 و ج 8، ص 219 و ج 8، ص 483؛ تاریخ مدینه دمشق، ج 21، ص 52 و ج 25، ص 358 و ج 36، ص 304-305؛ الوافی بالوفیات، ج 7، ص 250.

احمد بن محمد بن حمزه، فرائضی رازی

محدث. در بغداد از ابوالعباس اصم نیشابوری حدیث گفته و یوسف بن عمر قواس از او روایت کرده است.

منبع: تاریخ بغداد، ج 4، ص 438.

احمد بن محمد بن درّاج قطان، ابوجعفر

محدث، رازی الاصل. از حسن بن عرفه و ابویحیی محمد بن سعید بن غالب ضریر عطار، روایت کرده است، و ابوحفص بن شاهین و عبدالله بن احمد بن عبدالله تمّار از او حدیث شنیده اند.

منابع: تاریخ بغداد، ج 5، ص 209-210؛ الانساب، ج 2، ص 466-467.

احمد بن محمد بن سهل لحيانی رازی، ابوبکر

محدث و راوی اواخر قرن سوم. از محمد بن عثمان و محمد بن عبدالله بن ابی الثلج روایت کرده است، و ابوالحسن قطنان، محمد بن علی بن ثابت و دیگران از او روایت کرده اند. رافعی نوشته است که لحيانی رازی در سال 295 ق. در قزوین حدیث می گفت.

منابع: التّدوین، ج 2، ص 239؛ ری باستان، ج 2، ص 284.

احمد بن محمد بن صالح رازی

محدث. از حمدان دیوانی، از اصحاب امام رضا (ع). روایت کرده است و محمد بن ابی عبدالله کوفی اسدی از او.

منابع: عیون اخبار الرضا (ع)، ج 1، ح 15، ص 1586 و ج 2، ص 255؛ مستدرکات علم رجال الحدیث، ج 1، ص 447.

احمد بن محمد بن عاصم رازی، ابوبکر

محدث و حافظ قرن سوم. در ری می زیست. از محمد بن یحیی بن ابی عمر عدنی، محمد بن حمید، عمار بن هارون، محمد بن عبدالاعلی، ابن ربیع زهرانی، محمد بن ابان واسطی، قتیبه، حفص بن عمر مهرقانی، ولید بن عتبه (در دمشق)، هشام بن

عمار (در دمشق)، عباس بن عثمان، هشام بن خالد، حرملة بن يحيى (در مصر)، ابوطاهر بن سرح (در مصر)، علی بن مدینی، محمد بن عباد مکی، ابن اسحاق بن راویه، ابوموسیٰ انصاری و پدرش و... روایت کرده است، و احمد بن حسن بن ماجه قزوینی، علی بن حمشاد عدل، احمد بن محمد بن رزین، انس بن عبدالحمید (برادر جریر بن عبدالحمید)، ابوهارون موسیٰ بن محمد بن هارون انصاری، عبدالرحمن بن ابی حاتم، علی بن ابراهیم قطان و عمر بن اسحاق، از وی.

پدرش در حدود سال 250 ق. درگذشته است و او در حدود سال 280 ق.

منابع: المستدرک، ج 1، ص 49؛ شواهد التنزیل لقواعد التفضیل، ج 1، ص 277؛ الجرح و التعديل، ج 2، ص 75؛ تاریخ بغداد، ج 9، ص 375؛ تاریخ مدینه دمشق، ج 5، ص 378-379 و ج 6، ص 274 و ج 42، ص 256-257؛ تهذیب الکمال، ج 13، ص 545-546؛ تاریخ الاسلام، ج 20، ص 281.

احمد بن محمد بن عبدالله بجلی رازی، ابومسعود

حافظ و محدث شافعی در قرن پنجم. از پدر خود، ابوبکر محمد بن عبدالله بجلی رازی، ابن تبان (ابوعبدالله، حسین بن احمد)، ابوالعباس احمد بن ابراهیم بن احمد تمیمی (در همدان)، ابونصر محمد بن احمد بن سلیمان و ابوبکر کسایی ادیب (روایت صحیح مسلم را از او اجازه گرفت)، روایت کرده است. برخی از راویان او عبارت اند از: ابوالحسن نعمة الله بن محمد مرندی، محمد بن قاضی مرورودی، عثمان بن علی بن شراف عجلی، و عمر بن عبدالکریم بن سعدویه رواسی. در سال 449 ق. درگذشت.

منابع: تاریخ مدینه دمشق، ج 5، ص 154 و ج 10، ص 477-478 و ج 11، ص 185؛ طبقات الشافعیه، ج 7، ص 208-209؛ سیر اعلام النبلاء، ج 19، ص 317؛ الانساب، ج 3، ص 96.

احمد بن محمد بن عتبه رازی، ابوالفوارس

محدث قرن چهارم. از ابراهیم بن حبیب حدیث شنید و ابوالحسن دارقطنی و احمد بن محمد بن حاج بن یحیی از او روایت کرده اند.

منابع: تاریخ الاسلام، ج 28، ص 368؛ تاریخ مدینه دمشق، ج 54، ص 284.

احمد بن محمد بن عمر ناطقی طبری، ابوالعباس

محدث، فقیه و دانشمند حنفی در قرن چهارم و پنجم. از ابوحفص بن شاهین (م 385 ق.) و گروهی دیگر روایت کرده است. چندین کتاب در فقه حنفی نوشته است؛ مانند الاجناس و الفروق؛ الروضه و الاحکام. در سال 446 ق. در

ری درگذشت.

منبع: موسوعة طبقات الفقهاء، ج 5، ص 58.

احمد بن محمد بن عمرو رازی، ابوالحسین

محدث. در جرجان می زیست و از محمد بن بشار و محمد بن مثنی روایت کرده است و نعیم بن عبدالملک از وی.

منبع: تاریخ جرجان، ص 98.

احمد بن محمد بن عیسی رازی

محدث. از یوسف بن حسین و احمد بن سلمه روایت کرده است و عبیدالله بن محمد بن اسحاق و علی بن عبدالله بن جهضم و علی بن قاسم شاهد، از وی.

منابع: تاریخ مدینه دمشق، ج 49، ص 123؛ المنتظم فی تاریخ الامم و الملوك، ج 11، ص 92.

احمد بن محمد بن فضل هاشمی رازی، ابوالعباس

محدث و معروف به غضبان، شاگرد احمد بن فارس. خطیب بغدادی و علی بن عبدالملک دینوری از او حدیث شنیده اند. به گفته رافعی در التدوین، وی از شاگردان خاص احمد بن فارس بوده و در سال 418 ق. در قزوین، کتاب جامع التأویل را از وی شنیده است. صاحب بن عبّاد می گوید: شیخ ابوالحسین که خداوند به او حُسن تألیف عطا کرده بود، بسیار بخشنده بود. گاهی حتی لباس و زیراندازش را به سائل می داد. او دوستی داشت به نام ابوالعباس احمد بن محمد بن فضل هاشمی رازی، مشهور به غضبان، که وی را خدمت می کرد. هر گاه بر او وارد می شد و می دید که او وسایل و لوازم زندگی اش را بخشیده است، خشمگین می شد. شیخ می خندید و می گفت: حال غضبان (خشمگین) چطور است؟ بدین رو به «غضبان» مشهور شد.

منابع: تاریخ بغداد، ج 12، ص 28 و ج 14، ص 318؛ التدوین، ج 2، ص 248؛ تاریخ مدینه دمشق، ج 33، ص 39؛ لسان المیزان، ج 3، ص 241؛ اعیان الشیعه، ج 3، ص 60.

احمد بن محمد بن مظفر بن مختار رازی حنفی، بدرالدین ابوالعباس

فقیه، ادیب، شاعر، مفسر و معروف به ابن مظفر رازی. به دمشق رفت و در جامع دمشق، تفسیر گفت. در همان شهر از ابی یمن کندی و محمد بن موهوب بن بناء حدیث شنید. سپس به بلاد روم رفت و تدریس و قضاوت کرد و در آنجا از عبدالمنعم بن عبدالله فراری حدیث شنید. از کتاب های او است: حجج القرآن لجميع الملل و الادیان (چاپ شده)؛ ذخیره الملوك فی علم السلوك؛ الاستدراك فی الحدیث؛ المقامات الحنفی (در تونس چاپ شده است)؛ الناسخ و المنسوخ فی

الاحادیث؛ لطائف القرآن؛ اذکار القرآن فی الادعیہ؛ رسالۃ فی التفسیر. پس از سال 631 ق. درگذشته است.

منابع: معجم المؤلفین، ج 2، ص 158 و 180؛ هدیه العارفین، ج 1، ص 92؛ الاعلام، ج 1، ص 218؛ مجله تراثنا، ج 2، ص 50.

احمد بن محمد بن معاویه کاغذی رازی، ابوالحسین

محدث. از ابوزرعہ رازی و بکر بن عبدالله بن حبیب و محمد بن عبدالله بن ابی ثلج روایت کرده است، و ابوعلی احمد بن علی بن محمد بن عبدالرحیم رازی (در اصفهان) و ابوبکر احمد بن ابراهیم اسماعیلی (در ری) و احمد بن محمد بن حسن رازی، از وی.

منابع: السنن الکبری، ج 6، ص 147؛ ذکر اخبار اصفهان، ج 1، ص 167؛ المنتظم فی تاریخ الامم و الملوک، ج 11، ص 186.

احمد بن محمد بن مقاتل رازی، ابوبکر

محدث حنفی در قرن سوم. به بغداد رفت، و از پدرش و احمد بن بکر بن یوسف و حسین بن عیسی بن میسرہ و محمد بن ازهر حدیث گفت. عبدالباقی بن قانع و ابوالقاسم طبرانی و حسن بن مهدی مروزی از وی روایت کرده اند.

منابع: المعجم الصغیر، ج 1، ص 40؛ سنن الدارقطنی، ج 2، ص 92؛ تاریخ بغداد، ج 5، ص 303-304؛ معجم المؤلفین، ج 12، ص 45.

احمد بن محمد بن مهران رازی

محدث، مجهول. عبدالله بن محمد بن جعفر بن شاذان و ابوالحسین بن المهتدی بالله از او روایت کرده اند و وی - با تعبیر «مولای» - از امام حسن عسکری (ع) حدیث گفته است.

منابع: میزان الاعتدال، ج 2، ص 496-498؛ المغنی فی الضعفاء، ج 1، ص 562؛ لسان المیزان، ج 3، ص 346-347.

احمد بن محمد بن نصر، سمسار رازی

محدث امامی. از جعفر بن حسن بن شهریار قمی روایت کرده است و علی بن محمد قمی از وی.

منبع: لسان المیزان، ج 1، ص 305.

احمد بن محمد بن هشتم عجلی

محدث ثقه و از مشایخ صدوق. در ری می زیست و پسر او، ابو محمد حسن بن احمد بن محمد بن هشتم عجلی، و پدرش، محمد بن هشتم عجلی رازی، از محدثان امامی اند. نجاشی، شرح حال او را در ذیل شرح حال پسرش، حسن بن احمد، آورده است. به روایت صدوق در معانی الاخبار، وی از ابوالعباس احمد بن یحیی بن زکریا قطان

روایت کرده است. شیخ صدوق در کتاب های التوحید، معانی الاخبار و الخصال، از او روایت کرده و او را ستوده است.

منابع: معجم رجال الحديث، ج 3، ص 116 و 159؛ خلاصة الاقوال، ص 72؛ رجال ابن داود، ص 103؛ نقد الرجال، ج 1، ص 172؛ مستدرکات علم رجال الحديث، ج 1، ص 481؛ معجم المؤلفین، ج 3، ص 203.

احمد بن محمد بن یحیی شحام رازی، ابوالعباس

محدث و ساکن ری. از عبدالمؤمن زعفرانی، سلیمان بن داود قزاز، ابوحاتم محمد بن ادريس حنظلی، احمد بن حسین بن عباد بغدادی و محمد بن مسلم بن واره روایت کرده است و حمزة بن محمد علوی و جمعی دیگر از او روایت کرده اند.

منابع: تاریخ الاسلام، ج 23، ص 530؛ إعلام الوری بأعلام الهدی، ج 2، ص 164؛ المجروحین، ج 2، ص 75.

احمد بن محمد بن یعقوب بن مسکویه، ابوعلی 8592 ابن مسکویه رازی

احمد بن محمد رازی، ابوالحسین

محدث قرن چهارم. مجاور کعبه بود و از سلیمان بن یزید قزوینی فامی (در قزوین) و ابومحمد بن مغیره کوفی حدیث شنیده است. محمد بن احمد بن داود و احمد بن محمد بن عباد رازی از او روایت کرده اند.

منابع: التدوین، ج 2، ص 257؛ مدینة النجف، ص 143؛ جامع احادیث الشیعه، ج 9، ص 24؛ موسوعة الامام الجواد، ج 2، پاورقی ص 531؛ مستدرکات علم رجال الحديث، ج 1، ص 451 و ج 6، ص 415؛ بشارة المصطفی، ص 249.

احمد بن محمد رازی، ابوزرعه

صوفی قرن چهارم و از شاگردان شبلی. به گفته جامی، خواجه عبدالله انصاری گفته است که من سیزده تن را دیده ام که او را دیده اند. به گفته همو، «وی را گفتند همه روز طبیعت [= مزاح] می کنی! گفت: من [برای روز جزا] هیچ مایه ندارم به غیر از اینکه درویشان از سخن من می خندند. شیخ الاسلام [انصاری] گفت که پس از مرگ، وی را به خواب دیدند. گفتند: حال تو چون شد؟ گفت: مرا پیش خود خواند و گفت: تویی که زره پوشیدی در دین خلق با من؟ من گفتم آری. گفت: چرا خلق مرا با من نگذاشتی و روی دل به سوی من نداشتی؟»

منبع: نفحات الانس، ص 319.

احمد بن محمد بن ابی بکر رازی، ابوبکر

محدث، مقری و زاهد. به گفته رافعی، در سال 496 ق. در قزوین، وصیت علی (ع) را از شیخ ابوروح یاسین بن سهل بن محمد بن

حسن خشاب (راوی قاضی ابوالحسن محمد بن علی بن صخر) روایت می کرد.

منبع: التدوین، ج 2، ص 229.

احمد بن مدرک بن زنجلة رازی بیستی، ابوعبدالله

محدث شافعی. از عطف بن قیس زاهد، دحیم بن یتیم، هشام بن عمار و عبدالله احمد بن ذکوان روایت کرده است، و فضل بن شاذان و محمد بن عباس بن بسام از او. بیست (به مدّ یاء و سکون سین) از قرای ری بوده است.

منابع: اکمال الکمال، ج 5، ص 129؛ الانساب، ج 1، ص 431؛ معجم البلدان، ج 1، ص 528؛ الجرح و التعديل، ج 2، ص 76؛ الکامل فی ضعفاء الرجال، ج 2، ص 460؛ تاریخ مدینة دمشق، ج 6، ص 8-9؛ طبقات الشافعية الكبرى، ج 3، ص 300.

احمد بن مظفر رازی کردی

فقیه حنفی و ملقب به شمس الاثمه. از آثار او است کتاب فی مشکلات مختصر القدوری، که در فروع فقه حنفی است. در سال 342 ق. درگذشت.

منابع: معجم المؤلفین، ج 2، ص 180؛ کشف الظنون، ج 2، ص 1632.

احمد بن موسی رازی کنانی قرطبی، ابوبکر

مورخ، ادیب، شاعر، محدث کثیر الروایه، حافظ. به او لقب «تاریخی» نیز داده اند؛ به دلیل فراوانی آثارش در علم تاریخ. ابونصر حمیدی در جذوة المقتبس نوشته است که اصل وی از ری است. پدر او که سخنور و اهل خطابه بود، به اندلس رفت و وی در ذی الحجه سال 274 ق. در آن شهر زاده شد. احمد بن موسی، نزد برخی محدثان قرطبه شاگردی کرده است که از آن جمله است قاسم بن اصبع. برخی از آثار او که در منابع یادشده عبارتند از: اخبار ملوک الاندلس؛ صفة قرطبه؛ الاستیعاب فی أنساب مشاهیر أهل الاندلس (در پنج مجلد بزرگ)؛ مسالک الاندلس و مراسیها و أمهات أعیان مدنها و أجنادها الستة (کتابی است در طرق و راه های اندلس و شهرهای اصلی و مراکز لشکری و ویژگی های دیگر شهرها)؛ اعیان الموالی.

به دلیل از بین رفتن دولت اسلامی اندلس، از تألیفات او نیز تنها يك کتاب باقی مانده است؛ اما نقل هایی از آثار وی در کتاب های دیگران آمده است. گویا کتاب وی اخبار ملوک الاندلس، منبع اصلی مؤلفان ناشناخته ای بوده است که کتاب فتح الاندلس و ذکر بلاد الاندلس را نوشته اند.

احمد بن موسی رازی در دوازدهم رجب سال 344 ق. درگذشت.

منابع: رسائل ابن حزم، ج 2، ص 184؛ سیر اعلام النبلاء، ج 8، پاورقی ص 255؛ هدیة العارفين، ج 1، ص 62؛ الاعلام، ج 1، ص 208؛

معجم المؤلفین، ج 2، ص 163-164؛ معجم البلدان، ج 4، ص 325؛ الوافی بالوفیات، ج 8، ص 86-87؛ معجم الأدباء، ج 4، ص 235-236.

احمد بن یعقوب رازی

محدث. از عبدالرحمن بن ابی حاتم رازی روایت کرده است، و ابوعلی بن حسین بن حبیب از او.

منبع: تاریخ مدینه دمشق، ج 35، ص 364.

احمدخان بیگ افشار

شاعر و ملقب به «لنگ». اصل او از ری بوده و در قرن یازدهم می زیسته است. به سال 1042 ق. در هند درگذشت. قاسم خان بیگ افشار، برادر او است.

منبع: الذریعه، ج 9، ص 58.

احمدچه رازی

شاعر و صاحب دیوان. عبدالجلیل رازی قزوینی، نام او را در ردیف شاعرانی می آورد که هر بیت از اشعار آنان به جهانی می ارزد و در توحید و زهد و مناقب است. «کجا اشعار و ایات بزرگ در چشمش آید، چون شعر کسایی و اسعدی و عبدالملک بُنان معتقد و خواجه علی متکلم و احمدچه و خواجه ناصحی و امیر قوامی و قائمی و معینی که هر بیتی را بها جهانی سزد؟»

منبع: نقض، چاپ دارالحدیث، بند 207، ص 635.

ادریس بن علی رازی

محدث قرن سوم. از حماد بن قیراط و یحیی بن ضریس بن یسار بجلی رازی، روایت کرده است، و محمد بن قاسم مؤدب، مهدی بن هارون (در ری) و محمد بن یوسف بن یعقوب رازی از او حدیث شنیده اند.

منابع: الثقات، ج 5، ص 436 و ج 8، ص 206؛ لسان المیزان، ج 5، ص 435 و 436؛ اسباب نزول الآیات، ص 141.

ادریس بن محمد رودی رازی، ابواحمد

محدث قرن دوم. «روده» نام یکی از محلات ری بوده است. از ابوعثمان وهیب بن ورد قرشی، عثمان بن زائده، احمد بن عبدالرحمن دشتکی رازی، عبدالعزیز بن ابی رواد، عیسی بن موسی و سفیان ثوری روایت کرده است. برخی از کسانی که از وی روایت کرده اند، عبارتند از: احمد بن عبدالرحمن بن عبدالله دشتکی رازی (معروف به حمدان)، ابوحاتم رازی، محمد بن عبدالله بن ابوجعفر رازی، محمود بن عمرو زنیج، سلمة بن شیب، عبدالسلام بن عاصم هسنجانی و عبدالله بن حسن بن مختار. ابوحاتم رازی، او را توثیق کرده است.

منابع: عبدالرحمن بن ابی حاتم رازی،

ص: 166

تفسیر القرآن العظیم، ج 9، ص 3017؛ الجرح و التعديل، ج 2، ص 266؛ تهذيب الكمال، ج 1، ص 385-386 و ج 31، ص 169-170؛ الانساب، ج 3، ص 103؛ نقض، چاپ دانشگاه تهران، ص 599.

ادهم رازی

شاعر و هم روزگار سام میرزا (974-923 ق.)، نویسنده تحفه سامی. سام میرزا این بیت را از او نقل کرده است:

هرچند که دلدار به ما یار نباشد *** شادیم اگر یار به اغیار نباشد.

منبع: الذریعه، ج 9، ص 64.

ارازی 8592 تاریخ ری

اربابی، خانه

خانه قدیمی، واقع در شمال غربی شهرک سیزده آبان، متعلق به دوره پهلوی اول. سید عبدالله افقهی، معروف به ارباب در آن زندگی می کرده است. سازمان میراث فرهنگی در سال 1386، موفق به مرمت آن می شود؛ اما اکنون رو به خرابی است و محلی برای کارتن خواب ها شده است. این خانه مالک خصوصی دارد.

ارساگیا 8592 تاریخ ری

ارشکيه 8592 تاریخ ری

ازدان، صحرا

صحرايي در شرق بقیه عبدالعظیم حسنی (ع). «ازدان» مخفف ایزدان و از نام های آیین مغان و زردشتیان بوده است و به همین دلیل، این نام و آثار موجود در آن محل، متعلق به دوران پیش از اسلام است. در دوره های اسلامی، شیعیان در کنار همین صحرا سکنی داشتند. صحرای ازدان در شرق بقیه عبدالعظیم حسنی (ع) قرار دارد و در قرون اولیه اسلامی، شیعیان مصلايي در کنار محل زندگی شان داشتند که مجاور این صحرا بود. آتشکده ری در صحرای ازدان در جنوب شرقی ری قرار داشته است. قطعات فراوانی از گچبری های بسیار نفیس قدیم ری از آتشکده ری و دیگر خرابه های عمارات ساسانی و... گردآوری شده، که اکنون در موزه ایران باستان نگهداری می شود. رافعی از عالمان نامدار اسلامی، از وجود این آتشکده در قرون ششم و هفتم خبر می دهد. اوایل قرن هفتم بر اثر حمله مغول، شهر ری ویران شد، و پس از آن دیگر روی آبادانی به خود ندید. در هجوم وحشیانه مغولان تمامی بناها خراب شد، و مردمی هم که زنده مانده بودند، به نقاط دیگر رفتند. از این تاریخ به بعد این آتشکده هم چونان دیگر بناهای این شهر رو به ویرانی نهاد.

منبع: ری باستان، ج 1، ص 259 و 260.

از قرای باستانی ری. نام ازدورقان به عنوان یکی از قرای ری، در فهرست شیخ طوسی، و نضد الايضاح علم الهدی در ذکر سلمة بن خطاب ابوالفضل براوستانی ازدورقانی آمده است. نقد الرجال و هدية العارفين نیز در ذکر سلمة بن خطاب، ازدورقان را از قرای ری خوانده است. اما در تاریخ قم، در شمار آبادی های قم آمده است. عزیزالدین اسماعیل قمی ازورقانی، مؤلف الفخری، اهل این ناحیه است. در هدیة العارفين به صورت «ازدیرقان» ثبت شده است.

منبع: ری باستان، ج 3، ص 483 و 484.

اساتکین

حاکم ری به فرمان طاهریان. طی جنگ های متمادی، در سال 256 ق. بر ری تسلط یافت. سپس به سوی قزوین لشکر کشید. اهل قزوین چون مقاومت را در برابر او بی فایده دیدند، از در صلح درآمدند و با اهدای تحفه های گرانبها و پرداخت زر و سیم بسیار، وی را از ورود به شهر و خونریزی منصرف کردند. پس از کشتن حاکم قزوین (محمد بن فضل عجلی) به ری بازگشت؛ اما اهل ری او را به شهر راه ندادند و کار به جنگ کشید. پس از جنگ و قتل گروهی بسیار از مردم، ری دوباره به دست او افتاد. ابن اثیر در ضمن شرح حمله اساتکین به سجستان، ری و قزوین می نویسد: «محمد بن زید پس از نابود کردن مدعی حکومت، به گسترش قلمرو خویش پرداخت و از گرگان به دامغان و از آنجا به سمنان و سپس به خوار [گرمسار] رفت و در نزدیکی شهر ری با لشکر اساتکین ترك که از سوی طاهریان حاکم ری شده بود رو به رو شد؛ اما شکست خورد و به سوی لاریجان رفت.»

منابع: الکامل فی التاریخ، ج 7، ص 332 و ص 517؛ تاریخ طبری، ج 8، ص 47.

أسامة بن علی بن سعید رازی، ابورافع

محدث. پدرش از حفاظ حدیث و معروف به علیک بود. در سامرا به دنیا آمد و مادرش او را نزد پدر خود در مصر برد و در آنجا به استماع و نقل حدیث پرداخت. در حدیث، ثقه بود و احادیث بسیاری از او نقل شده است. در سال 323 ق. در مصر وفات یافت.

منابع: الوافی بالوفیات، ج 8، ص 244؛ مجمع الزوائد، ج 5، ص 322.

اسپندیاد، خاندان

از خاندان های کهن در اطراف ری. پس از اشکانیان، اصول ملوک الطوائفی در میان ساسانیان نیز ادامه داشت. در شاهنشاهی ساسانیان که اردشیر اول بنیان نهاد، رؤسای طوائف، در مرتبه دوم از حیث درجات و

مراتب، قرار می گرفت و در رأس آنان هفت خاندان ممتاز قرار داشت: 1. خاندان ساسانی (برخاسته از ایالت پارس)؛ 2. خاندان کارن پهلَو (در حوالی نهاوند)؛ 3. خاندان سورن پهلَو (در سیستان)؛ 4. خاندان اسپاهبذ پهلَو (در گرگان)؛ 5. خاندان اسپندیاذ (در اطراف ری)؛ 6. خاندان مهران (در ری)؛ 7. خاندان زیك.

منبع: ایران در زمان ساسانیان، ص 123-129.

استاد مختص 8592 علی بن احمد نسوی، ابوالحسن

استاد افزون

دیه. نام این آبادی در منتقلة الطالبیه، در ذکر امامزادگانی که به نواحی ری آمده اند، بدین صورت آمده است: «استاد افزون من رستاق الری... باستاذ افزون من ناقلة قم احمد الزاهدین محمد.»

منبع: ری باستان، ج 3، ص 484.

استاد خرد

از دیه های ری. یاقوت گفته است: «أستاذ خرد بضم الخاء المعجمه وفتح الراء و ذال معجمه... من قرى الری.»

منبع: معجم البلدان، ج 1، ص 240.

استپانوس مقدس

کلیسا، نمازخانه، مادور، واقع در قبرستان ارامنه، واقع در جاده خاوران، بعد از خاورشهر. تاریخ بنای این کلیسای کوچک 1974 میلادی است. «استپانوس» نام یکی از قدیسان کلیسای ارمنی است. این کلیسا یکی از مادورهای فعال برای مراسم دفن درگذشتگان ارمنی است. مادور، نام کلیساهای کوچک ارامنه در جوار قبرستان ها است که برای مراسم دفن مردگان از آن استفاده می شود. بنای کلیسا، بر روی صفا ای است که پلانی به شکل صلیب دارد، با يك ورودی در سمت غربی و نورگیرهایی بر روی سه ضلع دیگر آن و برج کوچک

ص: 169

ناقوس خانه. گنبد هشت ضلعی آن دارای چهار نورگیر است.

منبع: فصلنامه فرهنگی ارمنیان پیمان، ش 27، سال هشتم، بهار 1383.

استخر

محلّه، واقع در ناحیه 5 منطقه 20 شهر تهران، در جنوب خیابان 24 متری و غرب خیابان میثم، و شرق خیابان حرم و شمال میدان معلم. مهم ترین ویژگی این محلّه، تجمع مراکز دولتی شهر ری در آن است. جمعیت محلّه 9783 نفر است.

منبع: پایگاهی مجازی محلّه استخر (<http://estakhr.mytehran.ir>).

اسحاق بن ابراهیم بن محمد مروزی طویل، ابویعقوب

محدث و ساکن ری در قرن چهارم. برای عبادت و شنیدن حدیث به شام و بیت المقدس رفت و در شام درگذشت. از حماد بن زید، ابوعبیده حداد، نضر بن شمیل، عفیف بن سالم موصلی، یحیی بن سلیم طائفی، ابن عیینه، ابومطیع حکم بن عبدالله بلخی، حماد بن قیراط، سلیمان بن ابی هودّه، اسحاق بن سلیمان، ابومعاویه ضریر، جریر بن عبدالحمید ضبی، معین بن روح بن قاسم، عبدالله بن یحیی بن ابی کثیر، حمید وراسی، حماد بن زید، یحیی بن یعلی اسلمی و ملازم بن عمرو روایت کرده است و حافظ عاصمی (در کتاب زین الفتی)، علی بن عبدالعزیز، عبدالله بن محمد بن ناجیه، ابوعثمان سعید بن محمد بن احمد، ابوعبدالله احمد بن محمد مجلس کبیر، ابوالقاسم عبدالله بن محمد بغوی، عبیدالله بن جعفر بن اعین و ابن منیع از وی حدیث شنیده و نقل کرده اند. ابوحاتم رازی، او را ستوده است.

منابع: الجرح و التعديل، ج 2، ص 211؛ الانساب، ج 4، ص 84؛ تاریخ بغداد، ج 6، ص 354-358 و ج 9، ص 180؛ تاریخ مدینه دمشق، ج 4، ص 77 و ج 7، ص 448 و ج 19، ص 322 و ج 37، ص 217 و...؛ تهذیب الکمال، ج 6، ص 444؛ تذکرة الحفاظ، ج 1، ص 313؛ مناقب الامام امیرالمؤمنین، ج 2، ص 264؛ تاریخ اسماء الثقات، ص 87.

اسحاق بن ابراهیم رازی

محدث اهل سنت. از سلمة بن فضل ابرش انصاری (پدر همسرش)، ابوعبدالرحمن عبدالله بن عبدالعزیز بن عبدالله زاهد و مغیره بن سعید روایت کرده، و محمد بن اسحاق، قاسم خطیب، احمد بن حنبل، حسن بن علی بن مهران، محمد بن منصور قهستانی، ابوسعید صیرفی و محمد بن خلف بغدادی مقری، از او حدیث گفته اند. شیخ مفید از طریق او، از مغیره بن سعید روایت کرده است.

ص: 170

ابن ابی حاتم رازی از پدرش نقل می کند که یحیی بن معین او را ستوده است.

منابع: السنن الکبری، ج 3، ص 26؛ تاریخ بغداد، ج 1، ص 234؛ تاریخ مدینه دمشق، ج 25، ص 303 و ج 29، ص 205 و 307 و ج 59، ص 204؛ تهذیب الکمال، ج 15، ص 241 و ج 25، ص 162؛ لسان المیزان، ج 6، ص 250؛ تعجیل المنفعه، ص 28؛ اسد الغابه، ج 5، ص 34؛ احقاق الحق، ج 4، ص 250.

اسحاق بن احمد بن یعقوب رازی

محدث. از اسحاق بن سلیمان رازی روایت کرده است، و سهل بن زنجله رازی و ابن ابی حاتم از او حدیث شنیده اند.

منابع: ابن ابی حاتم رازی، تفسیر القرآن العظیم، ج 4، ص 1264؛ شعب الایمان، ج 7، ص 333.

اسحاق بن اسماعیل بن یزید رازی حبویه / حیویه، ابویزید

محدث و حافظ اهل سنت در قرن سوم. ابن سعد در طبقات نام او را در شمار فقیهان و محدثان قرون نخست هجری در ری ذکر کرده است. عبدالله بن عمران اصفهانی رازی (ساکن ری)، احمد بن ابراهیم، سفیان بن وکیع، ابوبکر اسماعیلی، جعفر بن محمد بن هارون قطان، ابوجعفر احدهب، عبدالسلام بن عاصم جعفری هسنجانی رازی (راوی احمد بن حنبل)، اسحاق بن ابی اسرائیل و محمد بن حمید رازی از او روایت کرده اند. مؤلف تاریخ جرجان نوشته است که وی در سال 290 ق. در جرجان حدیث می گفته است. برخی از مشایخ او در حدیث عبارتند از: ابوسعید اشج، عبدالله بن مؤمل، محمد بن ابان جعفری، احمد بن محمد بن عمر بن یونس یمامی، محمد بن منصور، محمود بن خدش، ابویوسف قاضی، ابویحیی نرمقی، عمرو بن ابی قیس و صام بن طلیق طفاوی. در ری درگذشت.

منابع: الجرح و التعديل، ج 2، ص 488 و ج 5، ص 130 و ج 8، ص 130؛ الطبقات الکبری، ج 7، ص 381؛ تهذیب الکمال، ج 15، ص 379 و ج 16، ص 187-188 و ج 18، ص 82-83 و ج 20، ص 58-59؛ تاریخ جرجان، ص 161-162؛ اکمال الکمال، ج 2، ص 358؛ جامع البیان، ج 9، ص 309؛ توضیح المشتبّه، ج 2، ص 217.

اسحاق بن بشیر رازی

محدث، راوی و شاگرد ابن مبارک.

از صباح بن محارب نیز روایت کرده است. محمد بن عیسی مفری، از او حدیث گفته است.

منابع: ذکر اخبار اصبهان، ج 2، ص 220؛ المعجم الاوسط، ج 4، ص 260؛ الجامع لاخلق الراوی و آداب السامع، ج 2، ص 101.

اسحاق بن حجاج رازی طاحونی، ابویعقوب

محدث و مفری. از محمد بن جریر طبری،

اسماعیل بن اسحاق رازی، ابوزهیر عبدالرحمن بن مغراء، یعقوب زهری، اسماعیل بن عبدالکریم، عبدالله بن ابی جعفر رازی، یحیی بن آدم، عبدالرحمن بن ابی حماد، عبدالرحمن بن عبدالله دشتکی، عبدالله بن هاشم و عبیدالله بن موسی روایت کرده است. از او روایت کرده اند مثنی بن ابراهیم طبری، ابو محمد عبدالوهاب بن مسلم بن واره، محمد بن عیسی مفری، احمد بن هارون بن اشعث، اسماعیل بن عبدالکریم، محمد بن مسلم رازی و فضل بن شاذان. ابوزرعۀ رازی می گوید: عبدالرحمن بن عبدالله دشتکی، تفسیر عبدالرزاق را به املائی اسحاق بن حجاج نوشته است.

منابع: الکامل فی ضعفاء الرجال، ج 1، ص 64؛ الجرح و التعديل، ج 2، ص 217؛ ابن ابی حاتم رازی، تفسیر القرآن العظیم، ج 1، ص 124 و ج 2، ص 557 ج 4، ص 1085 و ج 5، ص 1738؛ تاریخ مدینة دمشق، ج 32، ص 182؛ الانساب، ج 4، ص 25؛ تاریخ طبری، ج 1، ص 88؛ جامع البیان، ج 1، ص 130 و 131 و 147 و 149 و 611؛ اللباب فی تهذیب الانساب، ج 2، ص 267؛ ابن کثیر، تفسیر القرآن العظیم، ج 2، ص 216.

اسحاق بن حمزة رازی

راوی اهل سنت. از محمد بن عزیز ایلی روایت کرده است و ابوجعفر مکی، محمد بن صالح بن بکر بن ثوبه، از او. منبع: مناقب الامام امیرالمؤمنین، ج 1، ص 52.

اسحاق بن خراز رازی

محدث. از حارث بن مسلم رازی روایت کرده است و علی بن خشنام بن معدان از وی. منبع: اکمال الکمال، ج 2، ص 187.

اسحاق بن سلمان رازی، ابویعقوب

محدث و شاگرد جریر. ابویعقوب اسحاق بن اسماعیل بن سکن و ابوخیثمه از او روایت کرده اند. منبع: تاج العروس، ج 15، ص 590.

اسحاق بن سلیمان کوفی رازی، ابویحیی

محدث، عارف، زاهد و ملقب به قیسی و عبدی. اصل او از کوفه بود و چند سال در آنجا و نیز در بغداد زیست. سپس به ری رفت و در آنجا درگذشت. از مالک بن انس، ابوجعفر رازی، سفیان ثوری، سعید بن سنان قزوینی، معاویه بن یحیی صدفی، عبدالعزیز بن مسلم قسملی خراسانی مروزی، ابراهیم بن یزید خوزی، حنظلة بن ابی سفیان مکی، داود بن قیس، ابن ابی ذئب، عبسة بن سعید ضریس رازی، افلح بن حمید، و جمعی دیگر روایت کرده است، و احمد بن حنبل، سعید بن سلیمان واسطی، ابراهیم بن موسی فراء،

قتيبة بن سعيد، علی بن حرب جندی شاپور، یحیی بن معاذ، اسحاق بن اسماعیل فلفلانی، ابوبکر بن ابی شیبہ، حسن بن مکرم بزاز، ابوکریب محمد بن علاء، ایوب بن ولید ضریر، محمد بن رافع، موسی بن عبیده، اسحاق بن احمد خزاز، اسماعیل بن سلیمان رازی (برادرش)، اسحاق بن ابراهیم بن محمد مروزی، اسحاق بن احمد بن یعقوب رازی، محمد بن بشر بن سفیان جرجایی، ابوسنان بن عمرو، یوسف بن موسی قطان، احمد بن ابی رجا و صاحبان صحاح و سنن از او روایت کرده اند. بیشتر تذکره نویسان، او را ثقه دانسته اند. وفاتش در ری به سال 199 ق. یا یک سال پس از آن بود.

منابع: الطبقات الکبری، ج 7، ص 381؛ تذکرة الحفاظ، ج 1، ص 323 و 354-355؛ شذرات الذهب، ج 1، ص 356؛ تاریخ مدینه دمشق، ج 4، ص 371 و ج 42، ص 257 و ج 47، ص 363؛ الجرح و التعديل، ج 2، ص 223-224 و ج 5، ص 25-26 و ج 6، ص 399 و ج 8، ص 462؛ المستدرک، ج 2، ص 332؛ الثقات، ج 7، ص 373؛ الکامل فی ضعفاء الرجال، ج 2، ص 35 و ص 421 و ج 3، ص 162؛ طبقات المحدثین باصبهان، ج 2، ص 297-298؛ علل دارقطنی، ج 10، ص 355؛ تاریخ بغداد، ج 6، ص 322-324 و ج 9، ص 118؛ تهذیب الکمال، ج 2، ص 429-431 و ج 27، ص 24-25 و ص 34-35 و ج 31، ص 254-255؛ معرفة الثقات، ج 1، ص 318؛ تاریخ الاسلام، ج 13، ص 69 و 95؛ سیر اعلام النبلاء، ج 2، ص 410 و ج 3، ص 352 و ج 6، ص 337؛ الوافی بالوفیات، ج 8، ص 269 و ج 20، ص 181.

اسحاق بن عاصم رازی

محدث اهل سنت، پدر محمد بن اسحاق بن عاصم رازی و برادر محمد بن عاصم. از عبدالله بن محمد بن اسماء بن عبید و ابراهیم بن حجاج سامی و روح بن عبدالمؤمن روایت کرده است. صاحب الجرح و التعديل، او را صدوق می شمارد و نزد او حدیث کتابت کرده است.

منابع: الجرح و التعديل، ج 2، ص 211؛ تاریخ مدینه دمشق، ج 53، ص 336-337؛ لسان المیزان، ج 5، ص 70.

اسحاق بن عمرو بن حصین رازی

محدث. از جریر بن عبد الحمید و معاویة بن هاشم روایت کرده است. ابن حبان نام او را در شمار ثقات آورده و گفته است: «از ابونعیم و گروهی دیگر از محدثان روایت کرده و محدثان ری از او روایت کرده اند. در حدیث او هیچ مشکلی ندیدم مگر آنچه از معاویة بن هشام/ هاشم و او از ثوری و او از ابوزبیر و او از جابر و او از رسول الله (ص) نقل کرده است که زکات جنین گوسفند، همان زکات مادر او است.»

منبع: الثقات، ج 8، ص 119 (چاپ مؤسسة الکتب الثقافیة، 1393 ق).

ص: 173

اسحاق، قصر

کاخی بوده است در جوار دروازه فلیسان/ بلیسان. ابن کربویه رازی گفته است: «وقصر اسحق من فولاد منحدر/ا علی الشراك الی درب الفلیسان.»

منبع: مختصر البلدان، ص 271.

اسدآباد

روستا، از توابع بخش فشاپویه. این روستا در دهستان کلین قرار دارد. در سال 1385، جمعیت آن زیر سه خانوار بوده است.

منبع: نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن 1385.

اسد السنه 8592 منصور بن محمد بن عینه رازی، ابوالسری

اسعد بن ابراهیم مقری رازی

از عالمان و مقریان شیعی مذهب ری و فرزند ابومنصور رازی. منتجب الدین رازی در فهرست، او و پدرش را «صالحان فاضلان» خوانده است.

منابع: فهرست منتجب الدین، ص 18؛ لسان المیزان، ج 1، ص 85؛ بحار الانوار، ج 102، ص 209.

اسعد بن سعد بن محمد، حمامی رازی

فقیه، محدث، فرزند ابونجیب سعید بن محمد حمامی رازی. وی فقیهی صالح و شیعی مذهب بوده و نزد شمس الاسلام حسن بن حسین بن بابویه (جد منتجب الدین) حدیث آموخته و حسن بن حسین بن بابویه از وی روایت کرده است.

منابع: فهرست منتجب الدین، ص 35؛ نقد الرجال، ج 1، ص 203، پاورقی؛ جامع الرواة، ج 1، ص 90؛ امل الآمل، ج 2، ص 32؛ معجم رجال الحدیث، ج 3، ص 246؛ اعیان الشیعه، ج 3، ص 297؛ شعب المقال فی درجات الرجال، ص 243.

اسلام آباد

روستا، از توابع بخش غنی آباد. در سال 1385، جمعیت آن 5268 نفر در 1221 خانوار بوده است.

منبع: نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن 1385.

اسماعیل بن بهرام بن یحیی همدانی خبذعی و شاء خزاز کوفی

محدث اهل سنت در قرن سوم. مدتی در ری به سر برده و علی بن سعید رازی در آن شهر از او حدیث شنیده است. ابن ابی حاتم رازی می گوید که بارها به نزدش رفتم، اما موفق به شنیدن حدیث از وی نشدم. از پدرم شنیدم که او را صدوق می دانست. از بسام الصیرفی،

حسن بن محمد بن عثمان بن بنت شعبي، حماد بن اسامه، سعير بن خمس

ص: 174

تمیمی، عبدالرحمن بن یزید بن اسلم، عبدالرحمن بن مالک بن مغول، عبدالرحمن بن محمد محاری، عبدالعزیز بن محمد دراوردی، عبیدالله بن عبیدالرحمن اشجعی، محمد بن جعفر بن محمد بن علی بن حسین بن علی بن ابی طالب، محمد بن فرات تمیمی، وکیع بن جراح و یحیی بن یمان روایت کرده است.

ابن ماجه، ابراهیم بن اسحاق صواف کوفی، ابراهیم بن اسماعیل طلحی، ابراهیم بن عبدالله بن جنید ختلی، احمد بن داود سمنانی، احمد بن علی ابار، احمد بن قاسم بن عطیه، احمد بن موسی بن عیسی عجلی، احمد بن یحیی صوفی، بقی بن مخلد اندلسی، حسن بن سفیان شیبانی، حسین بن اسحاق تستری، ابوعمر و خلیل بن کریم شیبانی کوفی، ابوداود سلیمان بن اشعث، سهل بن بحر عسکری، عبدالله بن احمد ابن حنبل، عبدالله بن حکیم قطان، عبدالله بن زیدان بن برید بجلی، ابوسعید عبدالله بن سعید اشج، عبدالکریم بن هیشم دیر عاقولی، ابوزرعہ عبیدالله بن عبدالکریم رازی، عبید بن غنام بن حفص بن غیاث نخعی، علی بن حسین بن جنید رازی، محمد بن ایوب بن یحیی بن ضریس بجلی، محمد بن صالح بن ذریح عکبری، محمد بن عبدالله بن سلیمان حضرمی، محمد بن عثمان بن ابی شیبہ، محمد بن نصر مروزی و هارون بن محمد خواری از او روایت کرده اند. در سال 241 ق. درگذشت.

منابع: الجرح و التعديل، ج 2، ص 161؛ اکمال الکمال، ج 2، ص 192-193؛ تهذيب الکمال، ج 3، ص 52-54؛ تقريب التهذيب، ج 1، ص 92؛ تهذيب التهذيب، ج 1، ص 250؛ المعجم الاوسط، ج 4، ص 221؛ تاريخ مدينة دمشق، ج 42، پاورقی ص 574.

اسماعيل بن توبه ثقفی قزوینی رازی، ابوسليمان / ابوسهل

محدث. اصل او از طائف بود، اما در قزوین سکونت داشت. از هشیم بن یونس، عبیدالله بن مبارک، اسماعیل بن جعفر مدنی، عباد بن عوام، یحیی بن ابی زائده، زیاد بکائی، فضیل بن عیاض، خلف بن خلیفه، محمد بن حسن شیبانی، سفیان بن عیینه، حسین بن حسن بن عطیه عون، حسین بن معاذ نیشابوری، زافر بن سلیمان، مصعب بن سلام، ابویوب تمار، محمد بن کثیر، حسن بن قحطبه بن شیب و هیشم بن عدی روایت کرده است. شماری از روایان او به این شرح است: ابوحاتم محمد بن ادريس رازی، ابوزرعہ بن عبدالکریم رازی، علی بن سعید رازی، ابوجعفر حموی، ابوعلی مروزی، علی بن احمد بن صباح قزوینی، حسن بن اسحاق شوشتری، ابراهیم

بن حسن بن اسحاق آدمی، ابوبکر محمود بن فرح اصفهانی، علی بن اسحاق بن ابراهیم کسایی همدانی، حسن بن یزید بن ماجه قزوینی، زنجویه بن خالد مقری قزوینی، حمدون بن ابراهیم بن عتاب، عبدالله بن وهب دینوری، ابوبکر محمد بن یعقوب رازی، احمد بن محمد بن مسلم، ابوبکر محمد بن هارون بن حجاج مقری، ابراهیم بن خرزاد. ابن ابی حاتم می گوید پدر من او را صدوق می دانست. در سال 401 ق. درگذشت.

منابع: الجرح و التعديل، ج 2، ص 162 و ج 9، ص 85؛ تاریخ الاسلام، ج 18، ص 174، و ج 20، ص 469؛ سير الاعلام النبلاء، ج 14، ص 87؛ الثقات، ج 8، ص 102؛ تاریخ بغداد، ج 5، ص 392 و ج 7، ص 464 و ج 11، ص 263 و ج 8، ص 449؛ الموضوعات، ج 2، ص 54؛ تهذيب الكمال، ج 3، ص 54-56؛ تقريب التهذيب، ج 1، ص 92؛ تاریخ الاسلام، ج 18، ص 174 و ج 20، ص 469 و...؛ ذکر اخبار اصبهان، ج 1، ص 107-108؛ تهذيب التهذيب، ج 1، ص 250؛ تاریخ مدينة دمشق، ج 14، ص 28 و ج 18، ص 402؛ الموضوعات، ج 2، ص 275؛ اکمال تهذيب الكمال، ج 2، ص 158.

اسماعيل بن حمدون مزی رازی، ابوالقاسم

محدث. زید بن علی بن منصور راوندی (ساکن ری) و ابوالقاسم بن هبة الله خلیلی از او حدیث شنیده اند، و او از قاضی عبدالجبار بن احمد.

منابع: الانساب، ج 3، ص 32، پاورقی؛ معجم البلدان، ج 3، ص 20؛ التدوین، ج 2، ص 329-330.

اسماعيل بن سلیمان رازی

محدث، برادر اسحاق بن سلیمان رازی. از عبدالملک بن ابی سلیمان روایت کرده است، و محمد بن حمید و نجم بن بشیر از وی نقل حدیث کرده اند. عقیلی در کتاب الضعفاء و بسیاری دیگر، او را ضعیف شمرده اند.

منابع: تاریخ مدينة دمشق، ج 42، ص 257؛ میزان الاعتدال، ج 1، ص 232-233؛ المغنی فی الضعفاء، ج 1، ص 124؛ تاریخ بغداد، ج 9، ص 376؛ لسان المیزان، ج 1، ص 408؛ احقاق الحق، ج 5، ص 344 و ج 16، ص 207.

اسماعيل بن عباد بن عباس بن عباد طالقانی، ابوالقاسم 8592 صاحب بن عباد

اسماعیل بن علی بن حسین سمان رازی، ابوسعید

مقری، حافظ و محدث معتزلی، مشهور به ابن زَنْجَوِيَه. برای شنیدن و کتابت حدیث، به بسیاری از سرزمین های اسلامی، از جمله عراق، مکه، مصر و شام سفر کرد و در ضبط و نقل حدیث، بسیار کوشید. رافعی می گوید: «به هر شهری که وارد می شد، نزد مشایخ و بزرگان آن شهر می رفت و از آنان حدیث و علم می آموخت. مشایخ او در حدیث، بالغ بر 1430

نفر بوده اند.» از مشایخ او در حدیث می توان به ابوبکر محمد بن اسحاق بن محمد سقطی اشاره کرد. چندین کتاب نیز در حدیث تألیف کرد. ابوسعید اسماعیل بن احمد بن عباس وکیل رازی، ابوبکر خطیب، ابوطاهر عبدالرحمن بن محمد بن حسن بن فضلکان، و دیگران از وی روایت کرده اند. وی از قرائت شناسان و حفاظ بزرگ بود و در حدیث و فقه و زهد و عبادت، شهرت داشت. به سال 445 یا 447 ق. درگذشت.

منابع: دانشنامه ایران و اسلام، ج 8، ص 1039-1040؛ معجم المؤلفین، ج 2، ص 281؛ التدوین، ج 2، ص 299؛ تذکره الحفاظ، ج 3، ص 300؛ لسان المیزان، ج 1، ص 422؛ الاعلام، ج 1، ص 316.

اسماعیل بن علی خطیب نیشابوری، ابوبکر

محدث قرن پنجم. از نیشابور به ری کوچید و به نقل حدیث پرداخت. از ابوالحسن علی بن محمد بن یوسف بن ابراهیم، قرقوبی سوسنجردی و ابوعبدالله محمد بن اسحاق بن بطه اصفهانی حدیث نقل کرد و حافظ ابوالفضل محمد بن طاهر بن علی بن احمد مقدسی، ابوالحسن محمد بن صالح بن جعفر بن محمد بن جعفر، معروف به ابن رازی قاضی و ابومنصور عبدالرحیم بن مظفر بن عبدالرحیم بن علی حمدونی رازی از او روایت کرده اند.

منابع: تاریخ الإسلام، ج 35، ص 168-169؛ اکمال الکمال، ج 1، پاورقی ص 331؛ لسان المیزان، ج 5، ص 207-208؛ الأنساب، ج 2، ص 120؛ تاریخ مدینه دمشق، ج 39، ص 396 و ج 53، ص 243-244؛ ذیل تاریخ بغداد، ج 4، ص 88.

اسماعیل بن محمد ضریر زعفرانی، ابوبکر

فقیه. در ری می زیست و از ابوحاتم محمد بن ادريس رازی، سعید بن یزید بن عقبه تیمی، ابوشعیب حرانی، محمد بن مغیره مسکری و محمد بن فرج ازرق و احمد بن صلت حمانی و بشر بن موسی اسدی روایت کرده است. مهم ترین راوی وی، حاکم نیشابوری، صاحب المستدرک علی الصحیحین است. افزون بر او، محمد بن احمد شعیثی و ابوالحسن علی بن محمد قاضی بلخی نیز از او روایت کرده اند.

منابع: البداية و النهایة، ج 6، ص 51؛ المستدرک، ج 1، ص 144 و ج 2، ص 568 و ج 3، ص 28 و ج 9، ص 77؛ تاریخ مدینه دمشق، ج 17، ص 303 و ج 36، ص 16، ج 43، ص 229؛ میزان الاعتدال، ج 1، ص 141؛ معرفة علوم الحدیث، ص 261؛ شعب الایمان، ج 2، ص 278 و ج 3، ص 305 و 511 و ج 5، ص 110 و 142؛ تاریخ الاسلام، ج 19، ص 156؛ دلائل النبوه، ج 1، ص 329؛ لسان المیزان، ج 1، ص 270.

اسماعیل و عبدالله، امامزاده - کریم آباد

بقعه این امامزادگان در میان قلعه

شمس آباد، بین روستای کریم آباد و روستای شمس آباد، در بخش کهریزک، واقع شده است. بقعه، شامل گنبدخانه شش وجهی و فضاهای جانبی است. سازه بنا فلزی، و دیوارها آجری است.

بنا از غرب و شمال به دیوار قلعه، از ضلع شرق به محوطه باز قلعه (حیاط) منتهی می شود. دور تا دور قلعه، زمین های کشاورزی است. بنای بقعه 80 سانتی متر از کف خاکی قلعه بلندتر است و دارای دو اتاق تو در تو است که قبرهای امامزادگان در آنها قرار دارد. درباره صاحبان این دو قبر، آگاهی معتبری در دست نیست.

منابع: مزارات ری، ص 99-101؛ بقاع متبرکه استان تهران، ص 107.

اسماعیل، امامزاده - زیوان

بقعه این امامزاده در حدود سه کیلومتری جاده حسن آباد، منتهی به روستای کوشک و در ضلع غربی روستای زیوان از دهستان کلین شهر ری قرار دارد. به اعتقاد اهل محل، امامزاده اسماعیل از فرزندان یوسف بن موسی کاظم (ع) است که گویا بر نوشته فاضل دربندی در کتاب بحر الانساب متکی است. اسناد معتبر، این نسبت را تأیید نمی کنند. سید جعفر اعرجی، شخصیت مدفون در این بقعه را از سادات بنی الطیار دانسته و نوشته است: «اسماعیل بن جعفر بن عبدالله بن قاسم الامیر بن اسحاق العریضی بن عبدالله الجواد بن جعفر الطیار بن ابی طالب (ع). فکان سیداً جلیلاً مقدّماً بالری، وقبره ظاهر بها یزار، و عقبه بها فی غایة الانتشار؛ اسماعیل بن جعفر، سیدی جلیل القدر و از ساکنان شهر ری بود. قبرش در ری آشکار است و نسلش در آن جا در نهایت فزونی است.» سید اسماعیل طیاری، برادری به نام سید قاسم داشت که بنا به گفته سید جعفر اعرجی، مشهور به سید قسام بوده و قبرش در ری است و با بقعه امامزاده قاسم کهریزک، روستای علیا مطابقت دارد. سید قاسم نواده ای به نام ابوالحسن طاهر بن محمد بن قاسم داشت که بسیار جلیل القدر، عظیم الشان و مردی با حشمت و جلال و دارای مکنت مالی و موقعیت اجتماعی در شهر کرج بود و به تصریح علمای انساب، در این شهر درگذشت. آرامگاه او مشهور به امامزاده طاهر در کرج، از مزارات مشهور و زیبای استان البرز است.

ص: 178

تاریخ ساخت بنای بقعه امامزاده اسماعیل مشخص نیست. نصب ضریح، صندوق و سنگ قبر، جدید است؛ اما گنبد آن قدیم است و تنها مرمت های جزئی شده است. طرح فعلی بقعه از اتاق حرم، ایوان ورودی و فضای جانبی تشکیل یافته است. بنا در جهت قبله قرار گرفته است و ایوان در سمت شمال شرقی حرم و اتاق جانبی در جنوب غربی آن. مساحت بنای امامزاده 112 متر مربع، مساحت عرصه آن 13228 متر مربع، ارتفاع لبه ایوان تا کف حیاط پنج متر و ارتفاع دیگر نماهای بقعه 4/40 متر است.

بقعه، دارای سه ورودی در ضلع شمال شرقی است که هر سه به صحن باز می شوند. ورودی میانی، اصلی و فلزی است؛ به ابعاد 2 * 1/20 متر و به اندازه دو پله، بالاتر از سطح زمین. بالای ورودی اصلی با فلز نوشته شده است: «إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ».

صحن بزرگ امامزاده، کاربری قبرستان برای اهالی محل یافته و بنای بقعه در شمال غربی صحن قرار گرفته است. نمای شمال شرقی، نمای اصلی بقعه است که ایوان نیز در آنجا است. این نما، سه طاق نمای متقارن و نیم دایره دارد و دور قوس آنها هره چینی آجری شده است. در اطراف طاق نماهای ایوان کتیبه هایی از کاشی به صورت عمودی و افقی دیده می شود که حاوی نوشته هایی از آیات قرآن و اسماء جلاله است. بالای ایوان نیز روی تابلوی فلزی نوشته اند: «آستان مقدس امامزاده

سید اسماعیل (ع)». گوشه های انتهایی نما کاشی کاری هایی با نقوش اسلیمی به چشم می خورد. نمای جنوب شرقی و شمال غربی ساده و سیمانی است. حرم در شمال شرقی فضای جانبی قرار گرفته است.

گنبد فلزی و سبزرنگ بنا، به طور دقیق بالای ضریح قرار ندارد و متمایل به قبله است. قطر گنبد 1/80 متر و ارتفاع آن 1/60 متر است. ضریح امامزاده نیز، فلزی سبزرنگ و مشبک (به ابعاد 2/60 * 1/90 متر و ارتفاع 1/80 متر) است. سنگ قبر، کاشی سبزرنگ است و روی آن پارچه ای، با عبارت «امامزاده سید اسماعیل زیوان هدیه کربلا» انداخته اند.

منابع: مزارات ری، ص 95-99؛ بقاع متبرکه استان تهران، ص 98؛ بحر الانساب، ص 52؛ منتقلة الطالبیه، ص 167؛ عمدة الطالب فی انساب آل ابی طالب، ص 264؛ تهذیب الأنساب و نهاییة الأعقاب، ص 353؛ امامزاده ها و تربت برخی از پاکان و نیکان، ج 1، ص 72.

اشتهازان

روستایی از توابع بخش فشاپویه، در دهستان کلین. این روستا جلگه ای و هوای آن معتدل است. تا سال 1385 ش. جمعیت آن 14 نفر در 5 خانوار بود. در سال 1392 ش. منازل این روستا که پیشتر به تملک شرکت کشت و صنعت حامیان فدک در آمده بود، تخریب گردید.

منبع: نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن 1385.

اشرف آباد / اسلام آباد

روستا، واقع در فاصله سیزده کیلومتری تا مرکز شهر ری، بعد از روستای غنی آباد و نرسیده به روستای زمان آباد. پس از انقلاب، نام «اسلام آباد سیمان تهران» را بر آن نهادند و نام قدیم تر آن، «اشرفیه» است؛ اما بیشتر به «اشرف آباد» مشهور است. پیشتر در میان روستا قلعه ای بزرگ بود که مردم در پناه آن زندگی می کردند. در این روستا حدود 420 هکتار زمین کشاورزی وجود داشته و 64 کشاورز در روستا مشغول کار بودند. سهم هر کشاورز شش هکتار زمین و پنج ساعت آب زراعی بود. مردم روستا، به هر شش هکتار و پنج ساعت آب، «یک بیل» و نوبت آب هر کشاورز را یک خوره می گفتند. چهره روستا، اکنون بیشتر شبیه شهرک نیمه صنعتی است و جمعیت اشرف آباد حدود ده هزار نفر است.

منابع: فرهنگ جغرافیایی ایران، ج 1؛ همشهری محله.

اصفهانیان، کوی

از محله های باستانی شهر ری. به گفته صاحب نقض، مدرسه فقیه علی جاسبی در

این کوی بوده است. در ادبیات کتاب نقض، «کوی» غیر از «کوچه» است و بر محله و برزن اطلاق می شود. مکان این کوی، شاید در حدود بازار باب سین بوده است که مقابل دروازه مخصوص اصفهان و قم احداث گردیده بود و در جنوب شهرستان قرار داشته است. مردم اصفهان از آن دروازه و بازار رفت و آمد می کردند. از مطالعه تاریخ شهرها برمی آید که مردم هر شهر چون به شهر دیگر درمی آمدند، نزدیک همان دروازه ورود، برای خویش مسکن و محله برمی گزیدند.

منبع: ری باستان، ج 1، ص 209.

اعین رازی، ابومعاذ

از اصحاب امام محمد باقر (ع) در شهر ری و از رجال شیخ طوسی. در برخی منابع، مانند اعیان الشیعه، نام کامل او این گونه ذکر شده است: اعین بن سنسن، والد زرارة بن اعین شیبانی.

منابع: نقد الرجال، ج 1، ص 242؛ رجال الطوسی، ص 126؛ مستدرکات علم رجال الحدیث، ج 1، ص 695؛ اعیان الشیعه، ج 3، ص 468؛ الکلینی و الکافی، ص 144.

اقدسیه

محلّه. واقع در شمال شرقی میدان حرم عبدالعظیم (ع). این محله همزمان با گسترش محدوده مسکونی شهرری و در چند دهه اخیر شکل گرفت و همواره با نام و خاطره ماشین دودی همراه بوده است. در محدوده امروزی محلّه اقدسیه، بیشتر زمین های کشاورزی «باغ گردو» وجود داشت که متعلق به فردی به نام اقدس الدوله بوده است. «گار» یا ایستگاه ماشین دودی در ضلع غربی همین محدوده بنا شد که نخستین ساختمان در این نواحی نیز به شمار می آید. «گار» در محل کنونی ترمینال تاکسیرانی ساخته شده بود.

اکبری، قاسم

استاد تربیت معلم، تاریخ دان، نویسنده و از «چهره های ماندگار شهر ری». در سال 1342 در شهر ری به دنیا آمد. در رشته تاریخ تا سطح دکتری تحصیل کرد و در همین رشته، چندین کتاب و مقاله نوشت.

ص: 181

از دیگر فعالیت های او، ریاست گروه تاریخ مرکز تربیت معلم شهید مفتاح، ریاست پژوهشگاه شهر ری، عضو شورای پژوهش اداره فرهنگ و ارشاد اسلامی، تدریس در دانشگاه های امام خمینی، شهید بهشتی و مرکز تربیت معلم و مدرّس، و عضویت در شورای عالی آموزش و پرورش و شورای تغییر نظام آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران و شورای اجتماعی شهرداری و مشاور فرمانداری شهرستان ری بود.

وی در اول مهر 1393 درگذشت و در دارالرحمة آستان عبدالعظیم الحسنی (ع) خاک سپاری شد.

منبع: خبرگزاری فارس، پیام 2462 / ش 10، ص 1002.

الپ ارسلان

دومین پادشاه سلجوقی. پس از مرگ طغرل اول، الپ ارسلان در شهر ری، خود را سلطان خواند. در کتاب وزارت در عهد سلاطین بزرگ سلجوقی، ذکر شده است: «الپ ارسلان... در ذی الحجة 455 ق. به ری رسید، و خود را سلطان خواند.»

منبع: ری باستان، ج 1، ص 201.

الکای ری

الکا/الکه به معانی کشور، ناحیه، بخشی از ایالت، در سازمان اداری دوره صفوی. القاب و مواجب و مالیات مناطق مختلف ایران در ذیل نام الکای هر یک از نواحی یاد می شده است. برخی از الکاها کوچک و برخی متوسط و برخی بزرگ بودند. از درآمد حاکم الکای ری در عهد صفوی، چنین بر می آید که الکای ری، در شمار الکاها مهم کشوری بوده است. به نوشته میرزا علی نقی نصیری در قرن دوازدهم هجری، درآمد الکای ری و شهریار 2675 تومان و 1000 دینار بوده است. در همان زمان، الکای نیشابور 2213 تومان و 1000 دینار و الکای اردبیل بالغ بر 2009 تومان و 3819 دینار تبریزی بوده است.

امیدی طهرانی رازی

از شاعران عهد صفوی و از شاگردان جلال الدین دوانی. در تهران به دنیا آمد و در ری درگذشت. پدرش در تهران قدیم، سمت کدخدایی داشت. در آغاز جوانی، برای تحصیل علم به شیراز رفت و در سلك شاگردان مولانا جلال الدین محمد دوانی درآمد، و دروس متداول زمان را فراگرفت. در آموختن طب نیز کوشید. امیدی در قصیده سرایی مهارت داشت و در میان شاعران عصر خویش، نامدار بود. بیشتر اشعار او در مدح شاهان صفوی و وزرای ایشان

ص: 182

است؛ به ویژه امیر یاراحمد، وزیر شاه اسماعیل اول. صاحب تذکره میخانه، امیدی طهرانی را پیرو سبک ظهیر فاریابی و در قصیده سرایی، برتر از سلمان ساوجی می داند. سپس ساقی نامه ای را از امیدی آورده است که با این بیت آغاز می شود:

حریفی که این نیلگون خم از اوست *** شراب طهور و سقاهم از اوست

صاحب تذکره نصرآبادی، بیت مشهور

«کتاب فضل تو را آب بحر کافی نیست *** که تر کنم سرانگشت و صفحه بشمارم»

از او و در قصیده ای در مدح امام علی (ع) دانسته است. مقداری از سروده های او در کتابی خطی، متعلق به کتابخانه مجلس شورای اسلامی موجود است. خواجه محمد طاهر رازی، پسر او و شاپور طهرانی رازی از نوادگان او و میرزا احمد طهرانی (پدر امین احمد رازی، مؤلف تذکره هفت اقلیم) پسر برادر او است.

قتل او در سال 925 یا 927 یا 929 ق. پس از منازعه ای بر سر آب مزرعه ای در ری رخ داد.

منابع: لغت نامه دهخدا، ذیل عنوان؛ تذکره میخانه، ص 141؛ تاریخ ادبیات ایران، ص 154؛ تذکره نصرآبادی، ص 526؛ آتشکده آذر، ج 3، ص 106؛ مجمع الفصحاء، بخش 4، ص 10.

امیر اقبالی، خانقاه و مدرسه

امیر اقبالی از شیعیان به نام ری در قرون نخست بود. بنای خانقاه مربوط به عهد کریم غیاثی می شود. به گفته صاحب نقض، شیعه در ری در نیمه اول قرن ششم مدارس بسیاری داشته است؛ از جمله مدرسه بزرگ سید تاج الدین محمد کیسکی، مدرسه شمس الاسلام حسکا بابویه، مدرسه سید زاهد ابوالفتح، مدرسه فقیه علی جاسبی در کوی اصفهانیان، مدرسه خواجه عبدالجبار مفید، مدرسه کوی فیروز، خانقاه امیر اقبالی، مدرسه خواجه امام رشید و مدرسه شیخ حیدر مکی. بیشتر این مدارس در عهد سلاطین سلجوقی و به مدد نواب آنها ساخته شدند.

منابع: نقض، چاپ دارالحدیث، ص 41؛ تاریخچه کتاب و کتابخانه در ایران، ش 53 و 54، اسفند 45 و فروردین 46، ص 15-20؛ ری باستان، ج 1، ص 533.

امین آباد

شهرک واقع در پنج کیلومتری جنوب شرقی شهر ری و در دامنه جنوبی کوه بی بی شهربانو و نزدیک کارخانه ذوب مس غنی آباد. اکنون به شرق شهر ری متصل شده است.

منبع: دانشنامه دانش گستر، ج 3، ص 121.

امین احمد رازی

ادیب و تذکره نویس قرن یازدهم. محمد مؤمن، معروف به امین احمد رازی، فرزند میرزا احمد طهرانی، در ری متولد شد و همچون

پدرش از خاصان دربار صفویه بود. پدر وی، میرزا احمد طهرانی، از سوی شاه طهماسب سال ها کلانتری بود و پس از آن در دوره سلطان محمد خدابنده نیز همین مسئولیت به او واگذار شد. عموی امین احمد، خواجه محمد شریف هجری رازی، وزیر اصفهان در زمان شاه طهماسب و پدر خواجه غیاث الدین محمد اعتمادالدوله درگاه جهانگیر است که در هند به مقام پادشاهی رسید. «ارجمندبانو» همسر جهانگیر و ملکه هند که «تاج محل» بر سر قبر او ساخته شده است، برادرزاده او است. عموی دیگرش، خواجه خواجگی، پدر شاپور تهرانی (شاعر پر آوازه عهد صفوی) است.

پدر و عموهای میرزا احمد، پسران برادر مولانا امیدی تهرانی بودند.

امین احمد در عهد شاه عباس اول، به هندوستان رفت و به دربار جهانگیر شاه جهان راه یافت. اثر مهم و ماندگار خود، تذکره هفت اقلیم را در هند نوشت و در همان جا درگذشت. هفت اقلیم، شاعران را به ترتیب اقلیم طبقه بندی کرده و سپس زندگی نامه ایشان را آورده است. امین احمد هفت اقلیم را در شش سال نوشت. تاریخ پایان تحریر، سال 1002 ق. است و احتمالاً در همان سال درگذشته است.

هفت اقلیم، تذکره ای تاریخی و جغرافیایی، به زبان فارسی است و مؤلف در آن علاوه بر یادکرد شعرا و مشایخ هر اقلیم و منطقه، تاریخ و جغرافیا و وجه نام گذاری شهرها را گفته است. مؤلف در شرح هر اقلیم، نخست طول، عرض و مساحت تقریبی آن را بیان کرده و سپس به موقعیت جغرافیایی و مسائل تاریخی آن پرداخته است. پس از آن، شهرهای عمده و گاه شهرهای کوچک آن اقلیم را معرفی کرده است. در شرح هر یک از این شهرها، حدود جغرافیایی، تاریخ بنا، نام بانی، علت پیدایش، نام قدیم و جدید، وجه تسمیه آن شهر و در پایان به معرفی شخصیت های معروف آن شهر، اعم از پادشاهان، وزیران، امیران، عالمان، عارفان، مشایخ و شاعران پرداخته و شرح حال هر یک را جداگانه آورده است. مؤلف، معمولاً در آغاز هر مطلبی، نام مأخذ خود را که اغلب از کتاب های معتبر است، ذکر می کند.

هفت اقلیم، نثری دشوار، متصنع و گاه مسجع دارد. این اثر از منابع و مأخذ مهم و اصیل درباره زندگانی شعرا و دانشمندان روزگار جلال الدین اکبر است. اقلیم های هفت گانه آن، به این شرح است: اقلیم اول: یادکرد یمن و بلاد الرّنج و نوبه و چین؛ اقلیم دوم: یادکرد مکه و مدینه و یمامه و هرمز و دکن و...؛ اقلیم سوم:

یادکرد عراق و بغداد و کوفه و نجف و...؛ اقلیم چهارم: یادکرد خراسان و بلخ و هرات و جام و مشهد و...؛ اقلیم پنجم: یادکرد شروان و گنجه و خوارزم و ماوراءالنهر و...؛ اقلیم ششم: یادکرد ترکستان و فاریاب و روسیه و...؛ و اقلیم هفتم: یادکرد بلغار و سقلاب و یاجوج و ماجوج.

جلد اول هفت اقلیم، در سال 1939 م در کلکته چاپ شد و نسخه های خطی آن در کتابخانه سپهسالار و برخی دیگر از کتابخانه های داخلی و خارجی موجود و فراوان است. در سال 1378 ش. «تذکره هفت اقلیم» با تصحیح، تعلیقات و حواشی سید محمدرضا طاهری (حسرت) از سوی انتشارات سروش روانه بازار کتاب شد.

منابع: تذکره هفت اقلیم، تصحیح سید محمدرضا طاهری، ج 1، مقدمه مصحح؛ مرآت البلدان، ج 1، ص 511؛ دانشنامه دانش گستر، ج 3، ص 121؛ تاریخ ادبیات، ص 397-398؛ فهرست کتابخانه مدرسه سپهسالار، ج 2، ص 482.

اندرمان / آندرمان

از روستاهای کهن و مهم شهرستان ری که دیرینگی آن به چند هزار سال می رسد. گویا نام اصلی آن، «آب اندر میان» بوده که اندک اندک به این شکل درآمده است. آب فراوان، رونق اقتصادی و موقعیت مناسب جغرافیایی، موجب اهمیت این روستا در گذشته های دور شده است. جاده شاهی در دوره هخامنشیان از این آبادی می گذشت. در حمله اعراب به ایران، آندرمان یکی از پایگاه های مسلمانان برای مدیریت منطقه و جلوگیری از شورش های محلی بود.

در سال 1385 ش. در قبرستان امامزاده ابوالحسن روستای اندرمان، سنگ قبری پیدا شد که حدود 500 سال دیرینه داشت. این روستا، اکنون جزء دهستان تازه تأسیس عظیمیه است.

منابع: ری باستان، ج 3، ص 499؛ فرهنگ آبادی های ایران، ص 39، رقم 2230؛ لغت نامه دهخدا، ذیل اندرمان.

اندرمانی رازی، محمد

از فقها و علمای نامدار ری در عصر قاجار و از شاگردان صاحب جواهر. مقیم تهران بود و در مدرسه مروی تدریس می کرد و مدتی نیز تولیت آن را برعهده داشت.

در زمان تولیت وی، مدرسه مروی رونق گرفت و مهم ترین مدرسه دینی تهران شد. درباره زهد و بی رغبتی او به دنیا و نیز تقسیم کمک های مالی شاه قاجار در میان فقرا، داستان های بسیار نقل می کنند. مشهور است که شیخ

انصاری، وی را اسوه تقوا می دانست. حدود سال 1390 ق. درگذشت و در نجف کنار قبر صدرالدین عاملی دفن شد.

منابع: الفوائد الرضویه، ص 400؛ اختران فروزان ری و طهران، ص 405؛ طرائف المقال، ج 1، ص 43؛ اعیان الشیعه، ج 9، ص 149.

اندرمانی، محمود

عالم و امام جماعت در مسجدی به نام خودش، در محله سرتخت. در جوار عبدالعظیم حسنی (ع) مدفون شد.

منبع: اختران فروزان ری و طهران، ص 406-407.

انیس آباد

روستایی از توابع بخش فشاپویه شهرستان ری. این روستا در دهستان کلین قرار دارد و در سال 1385 ش. جمعیت آن زیر سه خانوار بوده است.

منبع: نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن 1385، درگاه ملی آمار ایران.

اوحدالدین رازی

طیب، فیلسوف و شاعر قرن هفتم. سال ولادت و وفات او معلوم نیست. در منابع قدیم از او به عنوان حکیم اوحدالدین طیب رازی یاد شده است. وی معاصر خواجه نصیرالدین طوسی بوده و مثنوی ای سروده است دربارهٔ تبدیل صورت ها در یک جسم، که خواجه نصیر آن را دیده و در تکمیل معنی آن مثنوی دیگری سروده است. رازی از مدیحه گوینان خواجه شمس الدین محمد جوینی، معروف به «صاحب دیوان» بوده و در یکی از آثار خود به نام «اجتماع علامه»، خواجه را مدح گفته است. به «اوحدی» و «رازی» تخلص می کرد.

اجتماع علامه، یا حکیم نامه، بلندترین اثری است که از طیب رازی در یک نسخه خطی پیدا شده است. منظور از اجتماع در این عنوان «تألیف» است و منظور از «علامه» خود نویسنده، و لذا مراد از «اجتماع علامه» ظاهراً همان «حکیم نامه» است. این اثر که هم به نثر است و هم به نظم، اگرچه فلسفی است و مؤلف در آن دربارهٔ نفس ناطقه و قوای آن توضیح داده است، ولی از شگرد ادبی زبان حال استفاده کرده است. رازی گفت وگویی ترتیب داده است میان نفس ناطقه و عقل کل

ص: 186

یا عقل اول، و از زبان حال این عقل درباره کیفیت پدید آمدن عقل و نفس و هیولی و افلاک و عالم اجسام توضیح داده است. از این نظر، اجتماع علامه شبیه آثاری همچون مینوی خرد و حی بن یقظان ابوعلی سینا و مثنوی سیر العباد الی المعاد حکیم سنایی است. موضوع اصلی کتاب اجتماع علامه، خودشناسی یا معرفت نفس ناطقه است. این نفس خود از عقل کل یا کلی، که صادر نخستین است پدید آمده است.

رازی مانند حکمای نوافلاطونی، از جمله اخوان الصفاء، انسان را عالم صغیر می داند و معتقد است که برای شناخت نفس باید عالم کبیر را شناخت. به همین جهت، او درباره عالم افلاک و عناصر و موالید توضیح می دهد و می کوشد خصوصیات نفس را با عالم خارج تطبیق دهد. پس از توضیح درباره دو عالم کبیر و صغیر، درباره لزوم نبوت و شریعت و سرانجام محو نیستی مجازی در هستی حقیقی سخن می گوید و بدین ترتیب کلام او جنبه عرفانی به خود می گیرد:

ولیک آنچه کمالات توست اخلاق است *** که این نتیجه علم نفوس و آفاق است

به کسب و سعی توان کرد لازم آن حاصل

مگر مطیع شوی کاملان صاحب دل

پس از تعرف احوال هستی موجود

ز کاینات نیابی حجاب جز که وجود

وجود توست حجاب توای برادر و بس

مبند جرم خود اندر جهان به گردن کس

اثر دیگر اوحدالدین رازی، مثنوی کوتاهی است به نام «ذیل سیر العباد»، مشتمل بر 182 بیت که به همان وزن سیر العباد سنایی سروده است و با این بیت، که مانند بیت اول شاهنامه فردوسی است، آغاز می شود:

*** ای خداوند جسم و جان و خرد

بیش از این مرغ فهم بر نبرد

توجه رازی را به شاهنامه فردوسی، در کتاب اجتماع علامه نیز می توان دید. او چندین بیت از فردوسی را در کتاب خود نقل کرده است؛ ولی توجه او هم در «اجتماع علامه» و هم در کتاب «ذیل» بیشتر به سنایی و مثنوی سیر العباد او است. او سنایی را حکیمی بزرگ و مثنوی او را کلید معرفت می داند و در برابر او پیوسته ابراز فروتنی می کند. سیر العباد از نظر رازی، گوهری است گرانبها و پیراهنی است خوش دوخت، و او فقط خواسته است با ذیلی مختصر، طرازی بر آستین آن بدوزد. «ذیل سیر العباد» با ابیاتی در توحید و تسبیح خداوند و کمال منزلت آدم در عالم خلقت و نعت پیامبر اکرم (ص) آغاز می شود و سپس موضوع اصلی مثنوی (سیر باطنی نفس ناطقه از مبدأ تا معاد) در ضمن

حکایتی مطرح می‌شود. بنابر این حکایت، شاعر روزی به صحرا می‌رود و در آنجا شبانی را در حال نواختن نی می‌بیند و او با نی به گفت‌وگو می‌پردازد. این نی که نمودگار نفس ناطقه یا نفس دانست، اسرار آفرینش را در ضمن بیان سرگذشت خود برای شاعر شرح می‌دهد. این مثنوی هم‌زمان با مثنوی معنوی مولوی سروده شده است و در هر یک از آنها شاعر از زبان حال نی درباره سرگذشت روح آدمی سخن می‌گوید. ولی نی اوحالدین رازی شکایت نمی‌کند، بلکه فقط می‌خواهد سیر تکوین خود را از زمانی که پای در گل داشت و سپس ترقی کرد و به دست شبان رسید و از دم او کسب فیض کرد، شرح دهد. در واقع نی حیات خود را ناشی از همین دم می‌بیند و می‌داند که زمانی که این فیض قطع شود او مرده‌ای بیش نخواهد بود. شاعر با شنیدن سخنان نی به سرنوشت خود پی می‌برد و درمی‌یابد که از کجا آمده است و به کجا خواهد رفت.

از طیب رازی مثنوی کوتاه دیگری به جا مانده است که بیشتر جنبه فلسفی دارد. او در این مثنوی که جمعاً 51 بیت است، از روی تقنن، حکایتی خیالی خلق می‌کند و از طریق آن به شرح چگونگی تبدیل صورت در ماده می‌پردازد. در این حکایت، شاعر تکه مومی را که صورتی بر آن نقش کرده است به کودکی می‌دهد. کودک گمان می‌کند که آن صورت متعلق به ذات موم است. شاعر سپس برای بیرون آوردن کودک از این پندار، موم را می‌گیرد و صورت آن را تغییر می‌دهد. در اینجا کودکی دیگر از راه می‌رسد و به کودک نخستین می‌گوید که اگر آن صورت نخستین از میان رفت، خود موم همچنان باقی است. ولی کودک نخستین این ماده را بدون صورت قبلی نمی‌خواهد. پس شاعر کودک دیگری را وارد صحنه می‌کند و از زبان او می‌گوید که با از بین رفتن صورت قبلی، خود موم هست، منتهی با صورتی دیگر. سرانجام شاعر در دنباله داستان به ما می‌گوید که موم خود صورتی دارد که آن صورت نوعی یا ذاتی اوست و نمی‌توان آن را از او گرفت. صورت‌هایی که بر او نقش می‌بندد و از بین می‌رود صورت‌های فرعی یا عارضی است.

رازی در کتاب اجتماع علامه از سه کتاب دیگر خود به نام‌های صحیح و مسالك الارواح و اصول الکاینات یاد کرده است که تاکنون اثری از آنها پیدا نشده است. تنها ابیات دیگری که از او باقی مانده است سه رباعی عرفانی است که در انتهای کتاب اجتماع علامه آمده است؛ یکی از آنها این است:

عقلم به تو داند ار بداند همه چیز

دیده به تو دید می تواند همه چیز *** تو در دل و نیست از دلم هیچ نشان

از خانه به کدخدای ماند همه چیز

منبع: دانشنامه زبان و ادب فارسی، ج 1، ص 576-578.

اورپایا اورپس

نام شهر ری در زمان سلوکی ها. این نام در شماری از منابع خارجی و داخلی آمده است؛ مانند سفرنامه کرپتر انگلیسی، دائرة المعارف اسلامی به زبان فرانسوی و انگلیسی، فرهنگ لاروس قرن بیستم، و دیکسیونر ژنرال. وجه این نامگذاری بر پایه پاره ای از منابع مذکور و به نقل از استرابون (Strabon) جغرافی دان معروف یونانی که حدود چهل سال پیش از میلاد مسیح می زیسته است، چنین است: ری بر اثر زمین لرزه ای شدید ویران شد. سلوکوس اول (280-312 پیش از میلاد) معروف به نیکاتور / Nicator بار دیگر آن را آباد کرد و به یاد موطن خویش در مقدونیه، اروپس (Europs)، این نام را بر ری نهاد.

منبع: ری باستان، ج 1، ص 75.

اورپا 8592 تاریخ ری

اورپس 8592 تاریخ ری

اورپوس 8592 تاریخ ری

اوشانی ها، خانه

از خانه های قدیم ری در محله نقرآباد که حدود 120 سال دیرینه دارد. بنای خانه، ساده و بدون تزیینات معمول در خانه های اشرافی قدیم است. برای ورود به حیاط خانه باید از سه در عبور کرد. معماری خانه، پنج دری است. آب انبار خانه اوشانی هنوز پابرجاست و از آن استفاده می کنند. شکل آجرچین ها کلا-غ پری است که خانه را در برابر زلزله مقاوم می کرده است. کفپوش های حیاط در قطع نظامی است و بدون تغییر مانده است. این خانه، هنوز مسکونی است و خانواده اوشانی در آن زندگی می کنند.

ایاس بن قتاده عبشمی بگری زمیری

محدث و قاضی و از عابدان ری، خواهرزاده احنف بن قیس. اهل بصره بود و از قیس بن عباد روایت کرده، و ابوجمره نصر بن عمران بن عصام ضبعی بصری از او حدیث شنیده است. در سال 71 ق. در زمان زمامداری مصعب بن زبیر درگذشت.

منابع: تاریخ مدینه دمشق، ج 7، ص 333 و ج 49، ص 434 و 435 و 436؛ مشاهیر علماء الأمصار، ص 238-239؛ الانساب، ج 5، ص 527؛ اللباب فی تهذیب الأنساب، ج 3، ص 327.

از آبادی های قدیم ری و نام مزرعه ای در آن. نام این آبادی در فرمان شاه طهماسب صفوی که به سال 961 ق. صادر گشته و در آن نام موقوفه های عبدالعظیم حسنی (ع) آمده است، بدین صورت است: «... مزرعه ایرین واقع در بلوک غار ری.» این قریه اکنون نیز پابرچا است.

منابع: ری باستان، ج 3، ص 499؛ آستانه ری، ص 31.

ایلمان / الیمان

از آبادی های قدیم ری و نام مزرعه ای در آن. نام تاریخی آن، ایلمان است؛ اما اکنون به آن، الیمان و الیمون می گویند. نام «مزرعه ایلمان» در وقف نامه شاه طهماسب در سال 961 ق. آمده و در فرمانی دیگر از همو به سال 950 ق. از قنات ایلمان یاد شده است: «... در سال گذشته که قنات ایلمان جدید بائر شده بود...»

منابع: ری باستان، ج 3، ص 500؛ آستانه ری، ص 33 و ص 80 و ص 78 و ص 81.

اینانج، حسام الدین

سردار سلجوقی که در ری کشته شد. محمد قزوینی می نویسد: «سه اینانج بوده اند که نباید آنها را به یک دیگر اشتباه نمود: یکی اینانج والی ری که در سنه 564 ق. به دست یا به تحریک ایلدگز کشته شد، و عماد کاتب از این اینانج همیشه به "اینانج" بدون نون تعبیر می کند...» ابن اسفندیار در تاریخ طبرستان می نویسد: «سنقر اینانچ را غلامان او به ری بکشتمند، و اتابک ایلدگز و محمد و سلطان ارسلان بر در ری بودند. او را دفن کردند به پایان کوه طبرک. هنوز گنبد او معمور است.» مرعشی در تاریخ طبرستان از این کوه این گونه یاد کرده است: «در میان صحرای قلعه ری تپه بزرگی واقع است. آن تپه را طبرک می خوانند، یعنی کوهک، به کاف تحقیر؛ به سبب سایر جبال که در آن حوالی واقع است.» مؤلف سلجوق نامه، درباره محل قتل اینانچ نوشته است: «چون روز شد، اینانچ را کشته یافتند در خیمه ای که بر دروازه دولاب بود.» از این گزارش، چنین برمی آید که اینانچ در جنگ با ایلدگز، شبی که در خیمه خویش در خارج دروازه دولاب (دروازه رشکان، در حدود پل سیمان امروز) به سر می برد، کشته شد و روز بعد، پیکر او را در دامن کوه طبرک دفن کردند، و گنبد وی در زمان ابن اسفندیار هنوز آباد و معمور بوده است. طبق شواهد و قرائن، این کوه همان است که اکنون به آن نقاره خانه می گویند، و بقایای گنبد اینانچ آنجا است.

منابع: یادداشت های قزوینی، ج 1، ص 165؛

ص: 190

اینانج خاتون

دختر اینانج، والی ری و همسر سردار سلجوقی. محمد قزوینی درباره او نوشته است: «اینانج خاتون بنت اینانج، والی ری و زن اتابک جهان پهلوان محمد بن ایلدگز، پس از فوت او در حباله نکاح برادرش قزل ارسلان و سپس پس از کشته شدن او در حباله نکاح طغرل آخرین سلجوقیان درآمد، و به حکم این اخیر کشته شد و چنانکه معلوم است نام این زن را در تاریخ گزیده و ابن اسفندیار و حبیب السیر چیزی مانند قتیبه خاتون نوشته اند... در لب التواریخ صریحاً و واضحاً و مکرراً قتل به خاتون نوشته است، که قطعاً همین صحیح است، مخفف قتلوبه، قتلوابه، و قتلغ ابه... سه اینانج بوده اند که نباید آنها را به یک دیگر اشتباه نمود: یکی اینانج والی ری که در سنه 564 ق. به دست یا به تحریک ایلدگز کشته شد، و عماد کاتب از این اینانج همیشه به «اینانج» بدون نون تعبیر می کند. و دیگر دختر او اینانج خاتون... [وی] ابتدا زن جهان پهلوان شد، در حدود سنه 556 ق. و از او دو اولاد آورد: قتلغ اینانج [محمود] قاتل طغرل اخیر سلجوقی، و امیر امیران عمر، و سپس پس از فوت جهان پهلوان، زن برادر او یعنی برادر جهان پهلوان قزل ارسلان شد، و پس از کشته شدن او زن طغرل اخیر سلجوقی شد، ولی این طغرل، قبل از اینکه این زن بر او شام بخورد، او بر او چاشت خورد.»

منبع: یادداشت های قزوینی، ج 1، ص 165.

اینانج، گنبد

گنبد باستانی، مقبره حسام الدین اینانج حاکم سلجوقی ری (م 564 ق.). ذکر این گنبد در تاریخ طبرستان ابن اسفندیار چنین آمده است: «سنقر اینانج را غلامان او به ری بکشتمند، و اتابک ایلدگز و محمد و سلطان ارسلان بر در ری بودند. او را دفن کردند به پایان کوه طبرک. هنوز گنبد او معمور است.» مرعشی در تاریخ طبرستان از این کوه این گونه یاد کرده است: «در میان صحرای قلعه ری تپه بزرگی واقع است. آن تپه را طبرک می خوانند، یعنی کوهک، به کاف تحقیر؛ به سبب سایر جبال که در آن حوالی واقع است.» مؤلف سلجوق نامه، درباره محل قتل اینانج نوشته است: «چون روز شد، اینانج را کشته یافتند در خیمه ای که بر دروازه دولاب بود.» از این گزارش، چنین برمی آید که اینانج در جنگ با ایلدگز، شبی که در خیمه خویش در خارج دروازه دولاب (دروازه رشکان، در حدود پل سیمان امروز) به سر می برد، کشته شد و روز

بعد، پیکر او را در دامن کوه طبرک دفن کردند، و گنبد وی در زمان ابن اسفندیار هنوز آباد و معمور بوده است. طبق شواهد و قرائن، این کوه همان است که اکنون به آن نقاره خانه می گویند، و بقایای گنبد اینانج آنجا است.

بازمانده قبور و گنبد‌های موجود در خرابه های ری، بی گمان همان ها است که در زمان های پیشین به یکی از بزرگان تعلق داشته است. از این نوع است گنبد اینانج. آثار بازمانده از این گنبد، نشانه عظمت آن در زمان معموری است؛ اگرچه اکنون اثری از آن باقی نمانده است، جز بخشی از دیواره آجرچین آن و دو حفره رو به قبله که مقبره بوده است.»

منابع: ری باستان، ج 1، ص 467؛ گزارش های باستان شناسی، بقعه بی بی شهربانو، ص 19.

ایوب بن عروه قرچی کوفی

محدث. اصل او از کوفه است ولی در قریه قُرج در ری ساکن بود. از ابومالک جنبی و ابوبکر بن عیاش و حفص بن غیاث و عبدالسلام بن حرب و مطلب بن زیاد و مصعب بن سلام و عبدالله بن خراش روایت کرده است. ابوحاتم رازی (در ری) و ابوزرعه، علی بن حسین قرچی، ابو محمد عبدالوهاب بن مسلم بن واره و ابو عبدالله احمد بن مدرک زنجله رازی از او روایت کرده اند. ابوحاتم رازی، وی را صدوق خوانده است.

منابع: الجرح و التعديل، ج 2، ص 254؛ تفسیر القرآن العظیم، ج 2، ص 668؛ الکامل فی ضعفاء الرجال، ج 1، ص 365 و ج 2، ص 95؛ تاریخ مدینه دمشق، ج 6، ص 8-9؛ میزان الاعتدال، ج 1، ص 291؛ الانساب، ج 4، ص 468.

ایوب و یوشع، امامزاده - کوشک

بقعه این دو امامزاده در دشتی وسیع کنار روستای کوشک در شهر کلین است.

ساختمان قدیم بقعه، بنایی از خشت و گل بود و بیش از صد سال عمر داشت و دو گنبد ضریبی خشتی کوچک بر فراز آن ساخته بودند. مساحت کل بقعه حدود 200 متر مربع بود، اما پس از حفاری غیر مجاز، بقعه فروریخت و گودالی بزرگی در میان بقعه آشکار شد که پر از استخوان بود. اهل محل، این دو امامزاده را دو برادر می دانند که نسب به امام سجاد (ع) می رسانند.

منابع: مزارات ری، ص 101؛ بقاع متبرکه استان تهران، ص 98.

انور و پوس 8592 تاریخ ری

ص: 193

باب الجبل / دروازه کوهک / کوهین / کوهکین

دروازه و بازار. از آنجا به سوی طبرستان می رفتند. لسترنج در سرزمین های خلافت شرقی گفته است: «دروازه کوهک در شمال خاوری به طرف طبرستان [است].» در پهنه ری، آنجا که این دروازه قرار داشته است، امروز نیز تپه بزرگی واقع است که مردم محل به آن کوهه می گویند. این محل در شمال شرقی امین آباد فعلی است، و به موجب قرائن و وجود مشابهت میان نام پاره ای از بازارها و دروازه ها، و اینکه بازارها را در مقابل دروازه ها می ساختند، محل بازار باب الجبل در حدود امین آباد فعلی بوده است.

منبع: ری باستان، ج 1 ص 248 و ص 215.

باب الحرب / دروازه آهنین

دروازه، محله و بازار. نام این دروازه در قصیده ابن کربویه رازی این گونه آمده است:

وهات کالسربان الیوم مرتبعا *** من باب حرب الی ساحات عَفَّان.

به موجب این بیت «باب حرب» و «ساحات عَفَّان» در دو سوی بازار ساریبانان، واقع بوده اند. در کتاب تقصیر در مقام برشمردن نام پاره ای از مدارس ری چنین آمده است: «مدرسه ای به دروازه آهنین که منسوب است به سید زاهد ابوالفتح، نه هم در عهد دولت ملکشاهی ساختند؟» ابودلف در الرسالة در مقام ذکر ری می نویسد: «فی وسط الرّی مدینة أيضاً عجیبة بأبواب حدید و سور عظیم و فیها المسجد الجامع.» البته معلوم نیست که سخن وی مربوط به این محله و دروازه آن هم بشود. محله باب الحرب، از نقاط شیعه نشین شهر بوده است. وجه نامگذاری آن به باب الحرب، این است که مسلمانان نام دروازه شرقی ری برین را باب الحرب نهاده بوده اند، چون ظاهراً

ص: 195

بزرگ ترین جنگ فتح ری، در آن نقطه رخ داد. پیش از واقعه فتح ری، و خرابی ری باستان، و احداث شهر جدید، آنجا را دروازه خراسان می گفتند؛ چنانکه در ترجمه تاریخ طبری در ذکر این واقعه، در مدد رساندن زینبی به سپاه عرب چنین ذکر شده است: «... مدد سپاه بیاورد از پس کوه طبرک به پهلوی [در] خراسان به شهر اندر آورد...» این سخن علاوه بر ذکر نام دروازه، میدان نبرد را نیز نشان می دهد که در فاصله میان کوه طبرک (نقاره خانه فعلی) و شهر بوده است. ظاهراً پس از آنکه برای ری عهد اسلامی، دروازه خراسان جدید را ساختند، دروازه سابق را باب الحرب نامیدند.

منبع: ری باستان، ج 1 ص 195 و 239 و 222.

باب سین / باب الصین

دروازه. اصطخری و ابن حوقل درباره این دروازه گفته اند: «مردم از این دروازه به سوی قم می رفتند.» مسافران اصفهان و شیراز نیز از همین دروازه عبور می کردند. نام این دروازه از نام «صین = چین» برگرفته و وجه نامگذاری آن، این است که ابریشم چین، از این دروازه وارد شهر می شده است. نیلسون دوبواز گفته است: «راه بازرگانی معروف ابریشم که از چین می آمد، و از سرزمین پارت به مغرب می رفت، و به بین النهرین می رسید، از شهر ری به همدان می رفت.» در تاریخ شاهنشاهی هخامنشی مذکور است: «ری مانند همدان همیشه یک شاهراه بوده است.» مؤلف سرزمین های خلافت شرقی می گوید: «شاهراه خراسان مستقیماً از مدفن عبدالعظیم حسنی (ع) به ری، و از آنجا به ورامین می رفت، در حالی که شعبه دیگر از سمت راست به جنوب امتداد می یافت، و از سگزآباد و ساوه می گذشت، و به اصفهان می رفت.» بنابراین تردیدی نیست که نام «باب سین» یا «باب الصین» از نام راه تجاری ابریشم چین مأخوذ است، که رشته ای از آن راه از این دروازه به جنوب می رفته است.

منبع: ری باستان، ج 1، ص 241.

باب الصین 8592 باب سین

باب طاق 8592 بابان

باب الطبرین

دروازه. در مسالك اصطخری آمده است: «و باب الصین و باب آهنین و باب الطبرین و باب المدینه، و رأس الروده و در عتاب.» به قرینه اینکه دروازه های رأس الروده و باب المدینه، در درون شهر ری واقع بوده و همچنین طبرین جمع طبری منسوب به

ص: 196

طبرستان است، و مردم طبرستان از دروازه کوهکین و دولاب به ری در می آمده اند، دروازه طبریین دروازه دیگری است که در مسیر این مردم، در درون ری در مدخل شهر داخلی یا مدینه بوده است.

منبع: ری باستان، ج 1، ص 243.

باب ماطق 8592 باطن

باب المدینه/ در شهرستان

نام باب المدینه، تنها در یکی از نسخه های مسالك اصطخری آمده است؛ اما در کتاب نقض، نام فارسی آن چنین درج شده است: «... لشکر آل مرتضی که باشند؟ شیر مردان فلیسان... نه مستی دوغ بازی [دغابازی] سیاه قفا، بی نوای پرجفا، اموی طبع چون قماربازان در کنده... و خردزدان در شهرستان»

بخش شهرستان یا مدینه، محله ها و ابواب متعدد داشته است، و بی گمان نسبت این باب به آن، دلیل اعتبار و اهمیت آن مکان است. از این رو محل این باب، باید نزدیک دارالاماره و مسجد جامع مهدی عباسی (جنوب کوه نقاره خانه و مغرب تقی آباد کنونی) بوده باشد که مهم ترین نقطه شهر نیز بوده است. گویا این دروازه، بازار ساربانان را به مدینه متصل می کرده است.

منبع: ری باستان، ج 1، ص 248.

باب هشام / دروازه خراسان

دروازه و بازار هشام در مشرق ری قرار داشته است، و از آنجا به سوی خراسان می رفته اند. در مسالك اصطخری و صورة الارض ابن حوقل آمده است: «از دروازه هشام به سوی قومس (دامغان) و خراسان می رفتند.» در منابع، برای «هشام» که این دروازه و بازار منسوب به او است، سه صورت ذکر شده است: هشام بن عبدالملک رازی، هشام بن عبدالله رازی، هشام بن عبیدالله رازی. اما گویا صاحب این نام ها، يك تن است.

مؤلف طبقات الفقهاء می گوید: «هشام بن عبدالملک الرازی، و هو ابن عبدالله فی الروایة و فی منزله مات محمد بن الحسن [الشیبانی].» صاحب الجواهر المصنیئه نیز گفته است: «هشام بن عبیدالله الرازی... مات محمد بن الحسن فی منزله بالرّی و دفن فی مقبرتهم.» یاقوت در معجم البلدان می گوید: «هشام بن عبدالله السنّی الرازی یروی عن مالک و ابن ابی ذئب.» ابن حجر در لسان المیزان نقل کرده است: «هشام بن عبیدالله الرازی، عن مالک و ابن ابی ذئب.» سمعانی در الأنساب آورده است: «هشام بن عبیدالله الرازی السنّی... کان ینتحل مذهب الکوفیین یروی عن مالک و ابن ابی ذئب.» از منابع، مانند هدیه العارفين و حاشیه المسالك

ص: 197

استفاده می شود که صاحب این نام از دانشمندان سنی است که در یکی از روستاهای ری می زیسته و در سال 201 ق. درگذشته است.

باب هشام در مشرق ری، در حدود هشت کیلومتری امتداد مسیل حسین آباد (شارع ساربانان قدیم) واقع بوده است، و مردم آن منطقه، مذهب حنفی داشتند. هشام بن عبدالله از اکابر عالمان حنفی مذهب نیز، ناگزیر در همان محله منزل داشته و بر حسب معمول آن زمان، گورستان خاندان وی (از جمله محمد بن حسن شیبانی) نیز در همان حدود بوده است. گفتنی است که این دروازه غیر از دروازه خراسان ری باستان است.

منابع: صورة الارض، ص 321؛ معجم البلدان، ج 3، ص 169؛ لسان المیزان، ج 6، ص 195؛ هدیة العارفین، ج 2، ص 508؛ ری باستان، ج 1، ص 261 و 239 و 216 و 224.

باروت کوبی / شهدا، محله 8592 شهادت / گود عرب ها، محله

باروی ری

بارویی عظیم که ری برین را در میان داشت. این بارو که هنوز قسمتی از آن در شمال چشمه علی و عرصه کارخانه های گلیسیرین و سیمان و نزدیک قلعه گیری به چشم می خورد، ظاهراً نیمه شرقی آن به طور کامل و پی های آن در دیگر جهات، در آغاز عهد قاجاریان باقی بود، و حدود ری پیش از اسلام را نشان می داد. کرپرتز، سیاح معروف انگلیسی در نقشه خود آن را ترسیم کرده است. گرچه در منابع، ذکری از آغاز احداث و نام مؤسس آن به نظر نرسید، قدمت آن به قرون پیش از اسلام می رسد؛ زیرا این بارو به گرد «ری برین» یا ری پیش از اسلام بوده و در فتح ری به فرمان سرداران عرب خراب شده است، و به کنار آن شهری تازه ساختند و سپس مهدی خلیفه عباسی در مشرق، شهر جدید «محمدیه» را بنیان گذاشت. نیمه شرقی باروی قبل از اسلام، محمدیه را از سوی مغرب حمایت می کرد و مهدی عباسی ظاهراً نخستین کس است که پس از اسلام باروی ری را تعمیر کرد. مجمل التواریخ در این باب می نویسد: «پسر منصور، مهدی به فرمان پدر آنجا رفت بر عزم خراسان، و دیوار شهر بفرمود کردن و بسیاری زیادت اندر گرفت، و قصرها کرد و شهرستان و مسجد جامع و به نام خود محمدیه نام کرد این جایگاه که اکنون ری زیرین است، و شهر قدیم اول خراب گشت... و ابتدا این عمارت در شهر سنه اثنین و خمسین و مائه بود.» ری زیرین، در مشرق ری برین افتاده بوده و از روایت فوق می توان

ص: 198

دریافت که منصور باروی این حدود را تعمیر کرده است، نه همه آن را. محمدیه یا «ری زیرین» که شامل شارسستان و کهن دزری می شد، در سراسر قرون اسلامی باقی و «ری برین» یا ری باستانی که از نو آباد شد در این دوره در شمار قسمتی از ربض ری بود. در زمان های بعد نیز باروی ری کرارا مرمت شد، به ویژه در زمان بوئیان که ری برین باستانی از نو ساخته شد؛ چنانکه یاقوت در بحث از فخرآباد اشارت کرده است که فخرالدوله، قلعه ری باستانی را تعمیر و مرمت کرد. عبدالجلیل قزوینی رازی در کتاب نقض گفته است: «امیر ابوالفضل عراقی در عهد سلطان طغرل کبیر مقرب و محترم بود. باروی شهر ری او کرد، و باروی قم او نهاد.»

ظاهراً باروی ری باستانی تا پیش از زمان اسکندر نیز بوده است. در احوال اسکندر نوشته اند: «در ری و ماد برای جلوگیری از تجاوزات مردمان شمالی، اسکندر قلاع و شهرهایی ساخته بود.» در تواریخ آمده است که باروی ری، بر اثر زلزله ای شدید خراب شد، و سلوکوس اول از جانشینان اسکندر آن را از نو ساخت. مسلم است که در عصر اشکانیان که این شهر پایتخت بوده، این بارو وجود داشته است؛ زیرا نقشه ترسیمی کرپرتز نشان می دهد که دزها و بارو طبق نقشه ای معین به وجود آمده و متعلق به آن عهد است؛ همچون «دز رشکان» در شمال شرقی، و «دز باب بلیسان» در شمال غربی، و «دز باب باطان» در مغرب ری برین.

متأسفانه این بارو علاوه بر گزندی که از باد و باران دیده، به

کلنگ کشاورزان نیز خراب گردیده است، و خاک آفتاب خورده و سوخته آن به جای کود مصرف شده است. از این رو در عصر ما جز اندکی از آن بر جای نمانده است.

منابع: ری باستان، ج 1، ص 350؛ ری در آئینه تاریخ، ص 10.

ص: 200

از آثار دوران صفوی و قاجاریه. به دلیل تخریب‌ها و تصرف‌های بسیار، بازشناسی بخش صفوی آن ناممکن است. در سال 950 ق. متولی وقت آستانه حضرت عبدالعظیم به دلیل مشکل تهیه خواروبار زایرین، درخواستی را تقدیم شاه طهماسب کرد که در پاسخ به آن، شاه دستور ساختن 24 باب دکان را به سمت حرم داد. احداث این دکان‌ها شروع شکل‌گیری بازار فعلی ری شد که ادامه آن به سمت شمال، در زمان ناصرالدین شاه و در چند نوبت انجام گرفت. مرحله اول شکل‌گیری بازار از چهار سوی کوچک که بعد از حمام قرار داشت، به سمت شمال و تا ابتدای چهار سوی بزرگ است. مرحله دوم آن به دستور امیر کبیر ساخته شد که شامل چهار سوی بزرگ و راسته کاروانسرای دوقلو می‌شود. مرحله سوم، ادامه ساخت بازار به سمت شمال بوده است.

مجموعه بازار شهر ری شامل یک راسته اصلی است که به بازار حضرتی معروف است و جهت آن شمالی - جنوبی بوده و تا ورودی حضرت عبدالعظیم (ع) ادامه می‌یابد. راسته دیگری که با راسته حضرتی در چهارسوی بزرگ تلاقی دارد، از سمت باختر به راسته کاروانسرای دوقلو و از خاور به میدانی کوچک می‌رسد. با اینکه بخش‌های مهمی از

بازار شهر ری در سالیان اخیر تخریب شده است، ولی هنوز کانون اقتصادی شهر ری و مهم ترین معبر دسترسی به حرم حضرت عبدالعظیم است. کسبه بازار شهر ری نیز اغلب در مشاغل مرتبط به نیازهای روزانه مردم و زائران، فعالیت می کنند. مجموعه بازار با شماره 1967 در تاریخ 1376/12/2 به ثبت رسیده است.

منبع: ری در آیینۀ تاریخ، ص 21.

باطاق 8592 باطان

باطان

دروازه و محله. از این دروازه به همدان می رفتند. مؤلف سرزمین های خلافت شرقی نوشته است: «دروازه باطاق در جنوب باختری است، که جاده بغداد از آنجا می گذشت.» در منابع، نام های «باطان»، «ماطا»، «باب طاق»، «باطاق» و «باب ماطاق» برای این مکان ذکر شده است. «باطان» معرب باتان، و از نام یونانی «اکباتان» اشتقاق یافته است. این کلمه، یادگاری از عهد سلوکیان و اشکانیان است؛ چون سلوکی هاری را پس از زلزله ای شدید، تجدید بنا کرده، به آن نام اورپوس دادند، و اشکانیان نیز که آنجا را با نام ارشکیه پایتخت قرار دادند، خط و زبان یونانی را حفظ کردند و مسکوکاتشان بیشتر به این خط و زبان بوده است. «ماطا» نیز معرب ماتا و تلخیص دیگری از نام عبری «همدان» است. نام همدان در تورات عبری به صورت «احمتا» است. در ترجمه یونانی تورات حرف «ح» را از این کلمه حذف کرده، آن را «اماتا» (Amatha) نوشته اند. در نام این شهر، در فارسی باستان و تورات، حرف «ب» وجود ندارد، اما یونانیان «میم» را به «ب» مبدل ساخته و «اکباتان» را ساختند. حذف لخت اول در کلمه «اماتا» همانند حذف آن در کلمه اکباتان است. این کلمه نیز یادگاری از عهد تسلط یونانیان بر این شهر است.

محلۀ باطان، در مغرب محمدیه، و در مشرق و جنوب شرقی دروازه باطان (حوالی حرم عبدالعظیم حسنی تا نزدیک قلعه گبری فعلی) واقع، و از برزن های مهم به شمار بوده است. نیمه غربی این محل شیعۀ نشین، و نیمه شرقی آن در دست اهل تسنن بود. به گفته مؤلف نقض، در این محله، بزرگی از سادات شیعه مدفون بوده است: «بندانسته است که در بیشتر بقاع که تربت های سادات است، ستیان خواب دیده اند، چنانکه به ساوه و به ناهق

ص: 202

و باطن ری.» بی گمان مراد صاحب نقض از سیدی که در باطن مدفون است، و او را به خواب دیده اند، عبدالعظیم حسنی (ع) است، و تفصیل خوابی که عبدالجبار بن عبدالوهاب سنی، صاحب باغ، در باب مدفن وی دیده است، در احوال آن حضرت مذکور است. بخشی از این محله به اهل سنت مخصوص بوده و صاحب نقض در مقام هجو مردم محله های سنی نشین گفته است: «قماربازان در کننده و رهالان [رمالان؟] باطن و خربندگان ساوه و مختثان اصفهان...»

منابع: ری باستان، ج 1، ص 190 و 264؛ نقض، چاپ دارالحدیث، ص 635 و 654.

باغ توتی / طوطی

گورستان قدیم و صحن جدید در ضلع شمال غربی حرم عبدالعظیم حسنی (ع). علت نامگذاری این محل به توتی یا طوطی معلوم نیست؛ اما در گذشته، این باغ مقصد پرنندگان مهاجر بوده و «لك لك های باغ طوطی» شهرت داشته است. برخی نیز «طوطی» را نامیکی از نزدیکان ناصرالدین شاه یا یکی از همسران فتحعلی شاه دانسته اند. فراوانی درخت توت در این باغ، وجه دیگری است که برای نام آن گفته اند. باغ طوطی، از سویی به حرم و از سوی دیگر به بازار شاه عبدالعظیم راه دارد. پس از پیروزی انقلاب اسلامی، درب جدیدی به آن اضافه شد که به محله مجاور باز می شود. در بازسازی های اخیر، قبرها مسطح و دار و درخت باغ نیز محو شده است.

بسیاری از مشاهیر در این گورستان یا نزدیک آن، دفن شده اند؛ از جمله: ستارخان، میرزا احمد آشتیانی، سید محمد آقازاده خراسانی، عباس اقبال آشتیانی، سید کریم امیری فیروزکوهی، محمدعلی ترقی جاه، سید مرتضی جزائری، طیب حاج رضایی، سید محمد حسینی ازغندی، عبدالکریم حق شناس، علی اصغر حکمت، شیخ محمد خیابانی، حاجی علی رزم آرا، رفعت سمنانی، غلام حسین رهنما، مهدی سهیلی، ابوالحسن شعرانی، سید ضیاءالدین طباطبایی، سید محمد طباطبایی، مصطفی عدل، سید علی غیوری، بدیع الزمان فروزانفر، محمدتقی فلسفی، نصرالله فلسفی، احمد منشی قمی، سید ابوالقاسم کاشانی، ملا علی کنی، ابوالقاسم گرجی، احمد متین دفتری، میرجلال الدین محدث ارموی، احمد نخجوان، حسینعلی میرزا نصرت السلطنه، حسن نیرزاده.

منابع: بناهای آرامگاهی، ذیل باغ طوطی؛ سرزمین من، «بارگاه سلطان ری»، دی 1391، ش 40، ص 60.

خانه قدیمی، متعلق به حاج حسین ملك. نهر الیمان از میان این باغ می گذشت. در فهرست آثار ملی ثبت شده و مربوط به دوره قاجار است. نام ثبتی: خانه ملك شهر ری؛ قدمت: قاجاریه؛ شماره ثبت: 10407؛ تاریخ ثبت: 1382/7/1؛ نشانی: شهرستان ری، خیابان شهید فدائی، کوچه باغ ملك.

باقر بن محمد کاظم طهرانی رازی

فقیه، اصولی و مشهور به زرگر. در سال 1218 ق. به دنیا آمد. علوم مقدماتی و مبانی را در قزوین و اصفهان آموخت و سپس راهی نجف شد و در همان جا در سال 1283 ق. درگذشت. علی بن جعفر کاشف الغطاء، صاحب جواهر و شیخ مرتضی انصاری از

استادان او بودند. چندین اثر در فقه و اصول تألیف کرده است.

منابع: اعیان الشیعه، ج 3، ص 538؛ معجم المؤلفین، ج 3، ص 37؛ الکرام البررة، ج 1، ص 187.

بالغ آباد

آبادی موقوفه. نام این محل در فرمان شاه طهماسب، در باب موقوفه های عبدالعظیم حسنی (ع) به سال 961 ق. آمده است. این مکان گویا در محدوده زرگنده از آبادی های شمیران بوده است.

منبع: آستانه ری، ص 32 و 109.

بانک

به ضم نون، قریه باستانی. از آبادی های قدیم ری بوده است. یاقوت در معجم البلدان می گوید برخی از عالمان ری، از این محله برخاسته اند.

منبع: معجم البلدان، ج 1، ص 484.

بت رازیکایه 8592 تاریخ ری

بدرالدین قوامی رازی 8592 قوامی رازی

بدر بن ثابت رازی، ابوالرجاء

محدث. در قرن پنجم در اصفهان می زیسته است.

منبع: الانساب، ج 4، ص 94.

بدرکیا بن شرف شاه بن محمد حسینی رازی

عالم دینی. شیخ حر عاملی نام وی را در امل الآمل به نقل از کتاب فهرست منتجب الدین ذکر کرده و او را صاحب فضل و دیانت خوانده است.

منبع: امل الآمل، ج 2، ص 43.

بدر، گروه توحیدی

گروه مذهبی - سیاسی و مبارز در زمان پهلوی دوم. پایه های اولیه این گروه در جلسات مذهبی، هیئت ها، مراسم سنتی سینه زنی، انجمن های دینی و کلاس های قرآن در شهرری گذاشته شد و فعالیت شان را به طور رسمی از سال 1354 آغاز کردند. این گروه متأثر از اعدام چند نفر از خاندان رضایی به گروه «رضایی» شهرت داشت و سپس به «گروه توحیدی بدر» تغییر نام داد. سید اسماعیل مرادی و شهید

حاج شیخ مهدی شاه آبادی از روحانیون عضو و همراه گروه بودند. برپایی دسته های سینه زنی در ایام عاشورا، تشکیل جلسات آموزش مذهبی برای نوجوانان، تشکیل جلسات با روحانیون مبارز، حمله به اماکن دولتی (مانند انجمن ایران و آمریکا) از فعالیت های گروه توحیدی بدر بود. بیشتر جلسات این گروه در مسجدی نزدیک میدان شهرری با پیشنهادی سید اسماعیل مرادی و یا در کتاب فروشی یکی از اعضا در اطراف

ص: 205

حرم و مکان امن و متروکه ای در جوار امامزاده ابراهیم (ع) برگزار می شد.

براء بن عازب، ابوعمارہ

از امرای مسلمان ری در عهد خلیفه سوم. از بزرگان صحابه و فرماندهان فاتح بود. در کودکی اسلام آورد. علت بازماندگی او از جنگ بدر، به رغم داوطلبی اش برای حضور در جنگ، سن کم او بود؛ اما در پانزده غزوه، همراه رسول الله (ص) جنگید. چون عثمان به خلافت رسید، او را در سال 24 ق. امیر ری کرد. او در ابهر و قزوین جنگید و دروزاه های آن دو شهر را به روی اسلام گشود. سپس به زنجان رفت و آنجا را نیز فتح کرد. تاروزگار مصعب بن زبیر، زنده بود. در کوفه سکونت گزید و در سال 71 ق. یا 72 ق. درگذشت.

منابع: سیر اعلام النبلاء، ج 3، ص 194؛ الاعلام، ج 2، ص 14؛ الکامل فی التاریخ، ج 4، ص 341.

برکیارق

رکن الدین ابوالمظفر برکیارق/برکیاروق/برکیارغ، بزرگ ترین فرزند ملکشاه سلجوقی و پنجمین سلطان سلجوقیان که در ری بر تخت سلطنت نشست. هنگام مرگ پدر (485 ق.) سیزده سال داشت و در اصفهان به سر می برد. ترکان خاتون در بغداد از خلیفه خواست تا خطبه به نام فرزند او بخواند، نه برکیارق؛ اما خلیفه، نخست از خواندن خطبه برای فرزند خردسال ترکان خاتون (محمود بن ملکشاه) خودداری کرد؛ تا اینکه در برابر اصرار و رایزنی ها و هدایای او تسلیم شد. سپس ترکان خاتون، امیر کربوغاز را به اصفهان فرستاد تا برکیارق را دستگیر و مقدمات بر تخت نشستن محمود بن ملکشاه را فراهم کند؛ اما برکیارق، به کمک فرزندان و هواداران خواجه نظام الملک طوسی، به ری گریخت و در آنجا بر تخت نشست و خود را برای جنگ با ترکان خاتون آماده کرد. سه سال نیز با برادر دیگرش محمد بن ملکشاه جنگید، که در نهایت به صلح و تقسیم حکومت انجامید. در این صلح که به سال 496 ق. منعقد شد، آذربایجان و اران و ارمنستان به محمد رسید و عراق و اصفهان و جبال تحت فرمان برکیارق درآمد و بدین گونه قلمرو سلاجقه تجزیه شد.

همچنین تنش عمومی برکیارق، پس از مرگ ملکشاه سلجوقی، برای نشستن بر جای برادر، از شام راهی عراق شد و پس از گرفتن تأیید خلیفه وقت به سمت مرکز ایران حرکت کرد. در این زمان با مرگ محمود بن ملکشاه سلجوقی، برادر برکیارق، پادشاهی به برکیارق رسیده بود. دو طرف در نزدیک ری رو در روی هم قرار گرفتند و در نهایت برکیارق پیروز شد.

برکیارق در بیست و هفت سالگی یا بیست

و پنج سالگی، پس از دوازده سال سلطنت، در راه بغداد بیمار شد و بر اثر همان بیماری (سل) در بروجرد، در سال 498 ق. درگذشت. پس از او، پسر چهار ساله اش، ملکشاه بن برکیارق را بر تخت نشانند؛ اما محمد بن ملکشاه (عموی کودک) او را بر کنار و قلمرو برکیارق را به متصرفات خود افزود.

برکیارق، بر خلاف دیگر سلاطین نخست سلجوقی، در دفاع از دین رسمی نمی کوشید. اختلافات مذهبی در ایام پادشاهی او، به سود اسماعیلیان نزاری و حسن صباح تمام شد؛ به طوری که آنان توانستند بر گستره فرهنگی و نیروی نظامی خود بیفزایند. بسیاری از قلاع اسماعیلیه در کوه های شمال ایران و اصفهان در این زمان استوار گردید. حمایت «نظامیه» ها از دیگر فرزندان ملکشاه، به خصوص سلطان سنجر، برکیارق را واداشت که در خراسان از اسماعیلیان طمس نیرو بگیرد. هم دستی اسماعیلیان با برکیارق، به تضعیف او و سلطنتش انجامید.

منابع: الکامل فی التاریخ، ج 10، ص 234 به بعد؛ وزارت در عهد سلاطین بزرگ سلجوقی، ص 80-85؛ تاریخ گزیده، ص 435-441؛ دائرة المعارف بزرگ اسلامی، ج 11، ص 750-752.

برج طغرل

از آثار دوره سلجوقی، واقع در شرق گورستان ابن بابویه.

برج طغرل با مساحتی بالغ بر 48 متر مربع و حدود بیست متر ارتفاع، بنایی خشتی - آجری است که در نیمه دوم قرن ششم بنا شده است. پیشتر، گنبدی مخروطی شکل در بالای آن بوده است که با احتساب آن، ارتفاع برج از بیست متر تجاوز می کرده است. امروز اثری از گنبد برج بر جای نیست. همچنین در قسمت فوقانی برج، تزیینات و کتیبه ای به خط کوفی وجود داشته است که از بین رفته است. درب ها و قوس های رازی، و نیز تو خالی بودن دیوارهای فوقانی، موجب استواری بنا شده است. خشت به کار رفته در برج، از زاج و خاك و سفیده تخم مرغ است.

داخل برج، دایره وار است. بدنه بیرونی آن، ساده و با بیست و چهار تَرَك آجری است. قطر دیوارهای بنا، از جداره داخلی تا نوک تیغه ها، 3/60 متر است. در پایین برج دو ورودی با سردرهای متفاوت است: ورودی اصلی و بزرگ تر، در جنوب شرقی برج است و قابسازی شده است، و سردر غربی، حاشیه گچ بری و کتیبه دارد. کتیبه سردر، مربوط به مرمت های پس از احداث بنا است و نسبتاً سالم مانده است. در کنار سردر شرقی، پلکان مارپیچ در دیوار ستبر برج جاسازی شده است. برخی از معمرین ری، از وجود درهایی در ورودی های برج، خبر می دهند که اکنون اثری از آنها نیست.

ص: 207

برج طغرل، بنایی است که بر گور طغرل بیک یا شخص دیگری ساخته اند؛ اما افزون بر این، کارکردهای دیگری نیز داشته است. از جمله، وضعیت نور و سایه در کنگره های برج، نوعی اعلام زمان بوده است؛ یعنی کنگره های بیست چهارگانه برج، کار عقربه ساعت های امروزی را می کردند. ترك های دور تا دور برج، به گونه ای طراحی شده است که با طلوع آفتاب در سمت شرق بنا، به تدریج یکی از کنگره ها روشن می شود و آفتاب به درون بنا می تابد. با گذشت نیم ساعت از طلوع خورشید، نصف کنگره روشن می شود و با گذشت يك ساعت از طلوع خورشید، يك کنگره به طور کامل از سایه بیرون می آید. بدین ترتیب، در لحظه ای که خورشید روی نصف النهار منطقه و در بیشترین ارتفاع خود از افق قرار می گیرد، دقیقاً به بالای سردر جنوبی برج می رسد. بنابراین می توان گفت که برج طغرل، در واقع، کار يك «ساعت آفتابی عظیم» را می کرده است. نام گذاری این گونه بناها به برج، به همین دلیل بوده است؛ زیرا حرکت فرضی خورشید را در دائرة البروج نشان می داده است. به دلیل کارکرد زمان یابی دقیق در برج طغرل، این بنا را افزون بر شاهکار معماری، شاهکار نجومی نیز دانسته اند.

کارکرد دیگر آن، راهنمایی کاروان های شبرو، از طریق افروختن آتش بر بام آن بوده است؛ به ویژه کاروان های جاده ابریشم که از سوی خراسان می آمدند. ریزه کاری های دیگری نیز در بنا وجود دارد که آن

را از مهم ترین آثار معماری در دوره سلجوقی می کند.

به درستی دانسته نیست که این بنا بر گور چه کسی ساخته شده است. عده ای، از جمله نویسندگان نقض و مجمل التواریخ و القصص، آن را آرامگاه طغرل بیک سلجوقی، مؤسس سلسله سلجوقیان (آغاز سلطنت: 429 ق.) می دانند. عبدالجلیل قزوینی رازی می نویسد: «عجب است که گورخانه سلطان کبیر سعید طغرل - رحمه الله - باری به ری ندیده است با چندین زینت و آلت، بعد از صد سال.» عده ای دیگر از نویسندگان، مانند مؤلف مجمل فصیحی، این مکان را محل دفن خلیل سلطان (814-807 ق.) یکی نوادگان تیمور لنگ و همسرش شادالملک دانسته اند. این بنا را به فخر الدوله نیز نسبت داده اند که نویسنده ری باستان، آن را با دلایل بسیار رد می کند. سید محمد محیط طباطبایی، در مقاله ای، درباره این اثر تاریخی و شخصیت مدفون در آن، این بنا را متعلق به ابراهیم خواص و مرقد بسیاری از فرزندان و دانشمندان عصر سلجوقی می داند. وی به دلیل علاقه فراوان به معماری و اصالت های این بنا، وصیت کرده بود که پس از مرگ، او را در کنار برج دفن کنند. این وصیت با مرگ وی در سال 1371 ش. اجرا شد.

برج طغرل، نخست در سال 1301 ق. هم زمان با سی و پنجمین سال پادشاهی ناصرالدین شاه، مرمت و بازسازی شد. امین السلطان، وزیر وقت، ابوالحسن خان معمارباشی را مأمور بازسازی برج کرد. در بازسازی برج، بخشی از ظرافت های معماری و هنری بنا از بین رفت؛ از جمله کتیبه کوفی برج. با این حال، در حفظ بنا بسیار مؤثر بود. بازسازی دوم در سال 1377 ش. آغاز و در زمستان 1379 ش. به پایان رسید.

برج طغرل، در سال 1310 ش. با شماره 147، در فهرست آثار ملی ثبت شد. در حال حاضر نیز مقداری از زمین های اطراف بنا خریداری شده است تا «مجموعه فرهنگی - تفریحی برج طغرل» احداث گردد. در سال های اخیر، کتیبه ای در حیاط برج نصب کرده اند که این بنای تاریخی را این گونه معرفی می کند: «این بنای آجری که به برج طغرل معروف است از آثار اواخر دوره سلجوقیان به شمار می رود و از روی قرائن مختلف می توان آن را مربوط به نیمه دوم قرن ششم هجری (قرن 13 میلادی) دانست. ارتفاع برج که بدون سقف است، در حدود 20 متر می باشد، ولی هنگام آبادی مانند سایر برج های آرامگاهی هم زمان خود، دارای گنبدی مخروطی شکل و ارتفاع بیشتر بوده است. ضخامت دیوار برج از

1/75 تا 2/75 متر و قطر داخلی و خارجی آن به ترتیب 11 و 16 متر است. سطح بدنه بیرونی برج به 2 ترك تقسیم شده و این امر علاوه بر استحکام و استقامت بنا بر زیبایی آن افزوده است. هنگام آبادی در قسمت فوقانی برج تزئینات و کتیبه ای به خط کوفی وجود داشته که در قرن گذشته از بین رفته است. در سال 1301 ق. (1884 م.) به فرمان ناصر الدین شاه قاجار بخش فوقانی برج که فرو ریخته بود، مرمت و بازسازی شد و در سال های اخیر نیز تغییراتی در این بنا انجام گردیده است.»

دانستنی است که «برج طغرل» نام یکی دیگر از بناهای دوره سلجوقی در روستای مهمان دوست دامغان نیز هست.

منابع: نقض، چاپ دارالحدیث، ص 638؛ ری باستان، ج 1، ص 459-466؛ مجمل التواریخ، ص 465؛ دائرة المعارف تشیع، ج 3، ص 168-169؛ مجمل فصیحی، ج 3، وقایع سال 814.

برهان، علی اکبر

عالم دینی، شاعر. مدرسه علمیه برهان در شهر ری به نام اوست. در سال 1324 ق. در تهران به دنیا آمد. پس از تحصیلات مقدماتی در تهران، به نجف اشرف رفت و مدت سه سال در محضر آقا میرزا محمد عراقی و شیخ مرتضی طالقانی، تحصیل علم کرد. سپس به قم رفت و کتاب های الکفایه و المکاسب را نزد شیخ محمدعلی حائری و آیت الله خوانساری خواند. پس از اتمام دروس سطح حوزه در قم، دوباره به نجف رفت و در آنجا از حوزه درس آیات عظام اصفهانی و خویی بهره برد. وی توانست از سید ابوالحسن اصفهانی، وکالت مطلقه بگیرد و پس از آن به تهران بازگشت و در مسجد لرزاده در جنوب تهران اقامه نماز جماعت کرد. مسجد و مدرسه لرزاده در تهران و دبستان و دبیرستان پسرانه و دخترانه برهان و بازسازی مدرسه علمیه حضرت عبدالعظیم (ع) در شهر ری (جنب مسجد جامع) - که بعدها به برهانیه مشهور شد - از یادگارهای او است.

ص: 211

علی اکبر برهان، در سال 1378 ق. در مکه معظمه درگذشت و در جده به خاک سپرده شد. از تألیفات او است: حدیث الایام (در ادعیه)؛ ربیع الآثار؛ احسن المجالس (تفسیر سوره یوسف)؛ تعلیقه بر مکاسب؛ رساله ای در عدالت؛ بشائر النبویه؛ پریشان نامه (دفتر شعر).

منابع: زندگی نامه رجال و مشاهیر، ج 2، ص 61؛ مؤلفین کتب چاپی، ج 4، ص 493-494.

برهان الدین رازی هروی

برهان الدین عطاءالله، دانشمند، شاعر و مدرّس مدارس هرات در سده نهم. از اوایل زندگی و تحصیلات او اطلاعی در دست نیست. مجالس النفائس امیر علیشیر نوایی که در زمان حیات وی نوشته شده است، قدیم ترین منبعی است که آگاهی هایی درباره او به دست می دهد. امیر علیشیر، برهان الدین رازی را از «بزرگ زادگان هرات» شمرده که در مدرسه شاهرخ میرزا تدریس می کرده است. آقا بزرگ تهرانی وی را در شمار شاعران شیعه مذهب آورده و از دیوان او نیز یاد کرده است. به نوشته منابع، برهان الدین در فضل و دانش بر بیشتر فضلا و دانشوران عصر خویش برتری داشت. وی علاوه بر تدریس، در خانقاه امیر علیشیر موسوم به «اخلاصیه» به افاده مشغول بوده است.

منبع: دانشنامه جهان اسلام، ج 3، ص 284-285.

برهانیه / برهان

مدرسه علمیه، در جوار حرم عبدالعظیم حسنی (ع). تاریخ بنای نخست آن به دوران سلجوقیان می رسد و در دوره قاجار، به «مدرسه عظیمیه» یا «مدرسه شاه عبدالعظیم» نامبردار بود. در زمان پهلوی اول، این مدرسه با نام جدید طاهریه، تغییر کاربری داده، دروس غیر حوزوی در آن تدریس می شد. در سال 1364 ق.

شیخ علی اکبر برهان تهرانی، مدرسه را در مدت دو سال نوسازی و راه اندازی کرد و نام آن نیز به مدرسه علمیه حضرت عبدالعظیم تغییر یافت. پس از وی، شیخ محمدرضا بروجردی بانی قبرستان سه دختران شهر ری در این مدرسه سکونت گزید و در تعلیم و تربیت طلاب کوشید. در سال 1370 ش. ساختمان جدید مدرسه با نام «مدرسه علمیه برهان» با حدود پنج هزار متر مربع بنا توسط آستان مقدس حضرت عبدالعظیم (ع) شروع و در سال 1383 ش. آماده بهره برداری شد.

منبع: پایگاه اطلاع رسانی آستان مقدس حضرت عبدالعظیم (ع).

مقبره زرتشتی. در سیاست نامه (ص 169) آمده است: «در شهر ری به روزگار فخرالدوله که صاحب بن عبّاد وزیر او بود، گبری بود توانگر که او را بزرجمید گفتندی و بر کوه طبرک ستودانی کرد از جهت خویش و امروز بر جای است که اکنون آن را "دیده سپاه سالاران" خوانند و بالای گنبد فخرالدوله نهاده است، و بسیار رنج و زر هزینه کرد بزرجمید تا آن ستودان به دو پوشش بر سر آن کوه تمام کرد.»

بنابراین می توان آن را همان برج کوچکی دانست که اکنون در بالای کوه نقاره خانه مشهود است؛ زیرا کوه نقاره خانه یا طبرک، در جنوب شرقی محل گنبد فخرالدوله واقع است، و گنبد در جایی قرار داشته، که برج بر آن اشراف داشته است. این برج که از سنگ و گچ و آجر است، مربوط به عهد سلجوقیان است و احتمالاً قبری از عهد دیلمیان نیز در کوه بوده و بنای برج را اعقاب متوفا ساخته یا تزئین کرده اند. هم زمان با ترمیم نقاره خانه، برج مذکور نیز تعمیر و گودال درون آن با سنگ و آهک پر شده است.

منبع: ری باستان، ج 1، ص 477.

بسا 8592 فشاویه

بست نشینی 8592 تاریخ معاصر ری

بکر بن صالح رازی ضبی

از اصحاب امام کاظم (ع). نجاشی درباره او می گوید: «بکر بن صالح رازی، از موالی بنی ضبّه بود. از امام هفتم روایت کرده است. وی در روایت ضعیف است. کتاب نوادر او را گروهی از اصحاب ما روایت کرده اند.» برخی نیز به دلیل روایت های فراوان اصحاب امام رضا (ع) از وی، او را از اصحاب ایشان نیز شمرده اند. غضائری و ابوداود و بسیاری دیگر از رجال شناسان نیز او را بسیار ضعیف و «کثیر التفرد بالغرائب» شمرده اند. مؤلف مستدرکات علم رجال الحدیث و برخی دیگر از معاصران، مانند صاحب اعیان الشیعه، او را توثیق کرده و علت تضعیف او را در کتب قدما، اشتباه در این همانی او با شخصی دیگر با همین نام (بکر بن صالح) دانسته اند.

بکر بن صالح رازی از امام کاظم (ع)، سلیمان بن جعفر جعفری، اباصلت هروی، اسماعیل بن عبّاد قصری، عمرو بن هشام، ابوالحسن علی بن صالح مکی (شیخ سفیان ثوری) روایت کرده است و احمد بن محمد بن عیسی، احمد بن محمد بن خالد برقی، ابوعبدالله حسین بن اشکیب، ابراهیم بن هاشم و عبدالله بن احمد، از وی. شیخ

طوسی و ابن شهر آشوب و دیگران، کتب زیر را نیز به وی نسبت داده اند: درجات الایمان و وجوه الکفر؛ الاستغفار؛ الجهاد.

منابع: الکلبینی و الکافی، ص 144؛ مسند الامام الرضا (ع)، ج 1، ص 28 و 259؛ البرهان فی تفسیر القرآن، ج 4، ص 172 و ج 5، ص 120؛ رجال البرقی، ص 55؛ رجال النجاشی، ص 109؛ اختیار معرفة الرجال، ج 2، ص 735؛ رجال الطوسی، ص 417؛ رجال ابن الغضائری، ص 44؛ خلاصة الاقوال، ص 327؛ منتهی المقال، ج 2، ص 162 و 164؛ معالم العلماء، ص 64؛ رجال ابن داود، ص 234 و 297؛ نقد الرجال، ج 1، ص 292-294 و ج 5، ص 356؛ جامع الرواة، ج 1، ص 127؛ مستدرکات علم رجال الحدیث، ج 1، ص 24 و 645 و ج 2، ص 52-53؛ معجم رجال الحدیث، ج 4، ص 60 و 251-255 و ج 13، ص 248؛ اعیان الشیعه، ج 3، ص 593.

بکر بن عبدالله بن حبيب مزنی

محدث قرن سوم، ساکن ری. از تمیم بن بهلول و سمرة بن علی روایت کرده است و احمد بن یحیی بن زکریا (از راویان طریق صدوق) و علی بن محمد قلانسی و حسن بن سنان و احمد بن محمد بن حسین بن معاویه رازی از او حدیث شنیده اند. نجاشی درباره او گفته است: «هم مدح شده است و هم انکار. در نوادر نیز کتابی داشته است.»

منابع: معجم رجال الحدیث، ج 4، ص 255؛ رجال النجاشی، ص 109؛ خلاصة الاقوال، ص 327؛ رجال ابن داود، ص 234؛ نقد الرجال، ج 1، ص 294؛ جامع الرواة، ج 1، ص 127؛ مستدرکات علم رجال الحدیث، ج 1، ص 482 و 508 و 514 و ج 2، ص 56 و ص 72-73 و ص 401.

بکیر بن حسن بن عبدالله رازی، ابوالقاسم

محدث. از عبدالله بن ابی مریم روایت کرده است.

منبع: التمهید، ج 11، ص 77.

بوالقیطاس

روستا، از توابع بخش فشاویه. آب آن از قنات و محصول آن غلات و محصولات باغی است. این روستا در دهستان کلین قرار دارد و تا سال 1385، چهار خانوار (مجموعاً یازده نفر) در آن زندگی می کردند.

منابع: فرهنگ جغرافیایی ایران، ج 1؛ نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن 1385.

بلنکومی، صحرا

از مناطق قدیم در پیرامون شهر ری که جنگ برکیارق سلجوقی با عمویش (تتش)، به سال 488 ق. در این صحرا رخ داد.

منبع: تاریخ گزیده، ج 1، ص 451.

بلیسان

دروازه باستانی. بازار بلیسان یا فلیسان یا

ص: 215

فلش نام دروازه و بازار و محله ای در شمال باختری ری باستان (ری برین) در حدود بقعه فعلی جوانمرد قصاب بوده است و سابقه آن به پیش از اسلام می رسد. از آنجا به قزوین و دیلم و آذربایجان می رفتند. در کتاب نقض نیز از بازار و محله بلیسان، یاد شده است: «مناقب خوانان در قطب روده و برشته نرمه و سرفلیسان و مسجد عتیق همان خوانند که به دروازه مهران و مصلحگاه.» و نیز: «لشکر آل مرتضی که باشند شیر مردان فلیسان باشند، و سپاه سالاران در عابش....»

«بلیسان» برگرفته از نام «بلاش» است که آن را بلاشان و پلاشان نیز گفته اند و پسوند «ان» در آخر آن نشانه نسبت است. به این شرح: ری در عهد اشکانیان پایتخت بود، و آن را «ارشکیه» می خواندند، و دز عظیم «رشکان» مخفف «ارشکان» و پاره ای بناهای دیگر از جمله دروازه و بازار و محله بلیسان را باید مربوط به این عهد دانست. بلاش را به صورت بلاس، هم در عربی و هم در فارسی به کار برده اند؛ چنانکه در مروج الذهب در ذکر بلاش ساسانی مذکور است: «ملك بلاس بن فیروز.» در مجمل التواریخ در باب مدفن همین بلاش آمده است: «بلاس بن فیروز بمداین.»

نام «بلاس» را به صورت بلاشان نیز به کار برده اند؛ مؤلف مجمل التواریخ نوشته است: «پادشاهی بلاشان بیست و چهار سال بود، پادشاهی اردوان بن بلاشان سیزده سال بود.»

در قدیم، شین و سین در اسامی اشخاص و اماکن به جای هم به کار رفته اند؛ مانند قاسان و کاشان یا جوسقان و جوشقان. بلاشان در شاهنامه فردوسی به شکل «پلاشان» نیز آمده است:

زترکان بیامد دلیری جوان *** پلاشان بیداردل پهلوان

- درفش پلاشان ز توران سپاه

به دیدار ایشان برآمد ز راه

- به فرمان مرا بست باید کمر

به رزم پلاشان پر خاشخ

- پلاشان یکی آهو افکنده بود

کبابش بر آتش پراکنده بود

بنابراین بلاس، بلاش، بلاسان، بلاشان و پلاشان، همه یکی است. و اگر «الف پس از لام» را بر طبق قانون اماله «یا» تلفظ کنند، بلیسان و پلیشان خواهد شد؛ مانند «جم شاد» و «اخشاد» و «براهام» که «جمشید» و «اخشید» و «ابراهیم» شده است.

دانستی است که «بلاش» از القاب پنج تن از سلطانان اشکانی است؛ چنانکه در تاریخ ایران باستان چنین مذکور است: «پس از مرگ وُئِن پسرش بلاش بر تخت نشست.» دروازه بلیسان، اکنون در یکی از ورودی های منطقه 20 تهران واقع است.

منبع: ری باستان، ج 1، ص 372 و 238 و 216.

بند کردان

مزرعه، از موقوفات آستانه عبدالعظیم حسنی (ع). نام این مزرعه در فرمان شاه طهماسب که به سال 950 ق. صادر شده، آمده است. همو در فرمان سال 961 ق. نوشته است: «مزرعه بند کردان شهریار که فولادقا وقف بر آستانه کرد...»

منبع: ری باستان، ج 3، ص 510.

بندار بن احمد بن عبدالله رازی بزار

محدث و راوی. در قزوین از ابوالفتح راشدی، حدیث شنیده است.

منبع: التدوین، ج 1، ص 334.

بندار بن ابونصر خاطری رازی، ابوالفتح 8592 بندار رازی

ابوالفتح، خواجه کمال الدین، بندار بن ابونصر خاطری رازی، شاعر شیعی دربار مجدالدوله و از شاعران مشهور قرن چهارم، ملقب به ملك الکلام. کلمه «بُندار»، فارسی و به معنای کیسه دار و مالدار و عمده فروش است. نام یکی از شهرهای قدیم نیز بوده است. «بُندار» (به ضم با) را «پندار» (به کسر پا)

نیز نوشته اند. در تذکره دولتشاه و هفت اقلیم، «بندار»، و در مجمل فصیحی و برخی منابع دیگر «بندار» آمده است. دولتشاه سمرقندی در ذکر بندار رازی نوشته است: «به سه زبان سخنوری می کرد: عربی، فارسی و دیلمی، و از کوهستان ری است.» صاحب بن عبّاد در تربیت او اهتمام داشت. امین احمد رازی، مؤلف هفت اقلیم، می گوید: بندار را در مدح آن وزیر روشن ضمیر چند قصیده دلپذیر است که این مطلع از آن جمله است:

ای کرده روح با لب لعل تو نوکری *** معشوق کشمیری و نگار هجاوری

نیز این رباعی پهلوی (یا دیلمی) از وی است:

تا تاج ولایت علی بر سر مه *** هر روح مرا خوشتر و نیکوتر مه

شکرانه اینکه میر دین حیدر مه

از فضل خدا و منت مادر مه

خاقانی شروانی (م 595)، ظهیر فاریابی (م 598) و کمال الدین اسماعیل اصفهانی (م 635) از بندار نام برده و خود را با او مقایسه کرده اند. کمال الدین اسماعیل اصفهانی، بندار را در شاعری برتر از خود شمرده است. در مجمع الفصحاء این ابیات به نام بندار رازی نقل شده است:

می فرا آور که بهره می بری *** می نشاطفزای شادی آوری

هر که را که می بنو شادی بنو

این جهان را خرمی با می دری

ابلهان گویند کاین می بی حرام

می ندانم این حرام از چه دری

برخی از نویسندگان، آثار دیگری نیز به بندار رازی نسبت داده اند؛ از جمله حمدالله مستوفی، اثری به نام «چموش نامه» به بندار رازی نسبت داده و نوشته است که شهرتی تمام دارد. به عقیده نظامی عروضی، شهرت خاندان آل بویه، وامدار او و دو شاعر رازی دیگر است: منصور منطقی رازی و کیا غضائری رازی. عبدالجلیل قزوینی رازی در کتاب نقض می گوید: «بندار رازی را در مدح سادات ری و آن نواحی، همچون سید ابوالقاسم حسنی و پسرش سید حسین و سید ابراهیم و سید حمزه شعرانی قصائد است و هم او را در مدح استاد ابومنصور آوی و برادرش ابوسعید که از وزرای شیعه بوده اند، بیست و هفت قصیده غرّا است». اگر این سخن درست باشد، در قرن ششم هجری از بندار دیوان مفصلی در دست بوده است. سعید نفیسی کتابی به نام «منتخب الفرس» به او نسبت داده است. آنچه اکنون از او باقی مانده است، بیشتر ابیات پراکنده و دوبیتی هایی با گویش محلی است. این گونه اشعار او در زمان شاعر

نیز مشهور بوده است. سخنان او به زبان رازی نیز به اندازه ای شهرت داشته است که در آغاز قرن هفتم هجری، نقد و اظهار نظر همشهری ادیب او شمس قیس رازی را برانگیخته است. شمس، در کتاب المعجم خویش به تفصیل از عیوب سخن بندار سخن رانده است. وفات او در یکی از ماه های سال 420 ق. همزمان با قتل مجدالدوله بوده است. صاحب مجمل فصیحی سال فوتش را 433 ق. نوشته است.

منابع: دانشنامه جهان اسلام، ج 1، ص 1836؛ مجمل فصیحی، ج 2، ص 163؛ ریاض العارفین، ص 173؛ نقض، چاپ دارالحدیث، 224 و 235؛ تذکره الشعراء، ص 16 و 42-43؛ تاریخ گزیده، ص 723؛ قصران، ج 1، ص 78-79 و 557؛ المعجم فی معاییر الاشعار العجم، ص 94-95.

بهاءالدوله رازی

پزشک و صوفی قرن نهم و دهم هجری. وی نواده سید محمد نوربخش (795-869)، بنیانگذار طریقه نوریخشیه است. برخی منابع، نام او را محمدحسین نوریخشی، فرزند قوام الدین، نوشته و لقب او را نیز بهاءالدین و بهاءالدوله ثبت کرده اند. عنوان کامل او در پایان نسخه خطی خلاصه التجارب، «بهاءالدوله پسر شاه قاسم پسر شمس الدین محمد نوریخشی» آمده است. شاه قاسم پدر بهاءالدوله علاوه بر مرشدی طریقت، در پزشکی نیز دست داشت؛ چنانکه بهاءالدوله در خلاصه التجارب از وی با عنوان «حضرت» یاد کرده و در مان هایش را متذکر شده است. وی در 927 ق. درگذشت. شمس الدین، برادر بهاءالدوله نیز گاهی به پزشکی می پرداخت. از تاریخ تولد بهاءالدوله اطلاع دقیقی در دست نیست؛ اما با نظر به سال تألیف مهم ترین اثر او، یعنی خلاصه التجارب، می توان او را متولد حدود 860 ق. دانست، و همان گونه که از نسبت او پیدا است، موطنش ری بوده و پدرش نیز در همان جا به دنیا آمده است. از همان کتاب، دانسته می شود که وی به شهرهای کاشان، نطنز، اصفهان، هرات و استرآباد سفر کرده است.

بهاءالدوله رازی، همچون پدرانش به تصوف روی آورد و از مشایخ طریقه نوریخشیه بود. در اواخر عمر سلطان حسین بایقرا (حک: 842-911) به هرات رفت و در خانقاه خواجه افضل الدین کرمانی اقامت گزید و مورد توجه سلطان بود. پس از مرگ بایقرا، به ری بازگشت و سپس به آذربایجان رفت و به شاه اسماعیل صفوی پیوست و پس از دو سه سال اقامت در آنجا، در حدود سال 913 ق. درگذشت.

مهم ترین کتاب بهاءالدوله رازی خلاصه التجارب به زبان فارسی و در علم پزشکی است. وی، این کتاب را در سال 907 ق. در

قریه طرشت ری (از محلات کنونی تهران) نوشت. خلاصه التجارب، با حدود 350000 کلمه، در 28 باب است. شرح و گزارش معالجات نویسنده و پدرش و پزشکان نامی (همچون بقراط، جالینوس، ثابت بن قره، محمد بن زکریای رازی، ابن سینا و سید اسماعیل جرجانی) بیشترین محتوای کتاب را تشکیل می دهد. گاهی از پزشکان هم روزگارش (مانند پزشکی به نام امیره در قزوین و یک چشم پزشک اهل ری) نام برده است. از معالجات یک پزشک هندی نیز یاد کرده است که گواه تأثیر پزشکی هندی در آثار او است.

خلاصه التجارب از جنبه تجربیات و مشاهدات پزشکی بسیار با ارزش و قابل مقایسه با تجربیات پزشکی محمد بن زکریای رازی است. بهاءالدوله علاوه بر تجربیات شخصی در درمان ها، ابداعاتی نیز در داروسازی داشته و گاهی بعد از توضیح یک داروی ترکیبی، یادآوری می کند که «این ترکیب از مخترعات مصنف است.» خلاصه التجارب اگرچه از نظر گستردگی مباحث و شیوایی بیان به ذخیره خوارزمشاهی نمی رسد، از نظر اتکا بر تجربیات شخصی و نوآوری از آن برتر است. این کتاب از مآخذ مهم طب در دوره صفویه و از بهترین متون درسی در طب کهن است.

کتاب دیگر بهاءالدوله رازی هدیه الخیر نام دارد که در خلاصه التجارب، از آن یاد کرده است. این کتاب روایت و شرح چهل حدیث در عرفان و به زبان فارسی است. از این کتاب نسخه هایی در ایران (آستان قدس رضوی و دانشگاه تهران) و خارج از ایران وجود دارد.

منبع: دانشنامه جهان اسلام، ج 4، ص 649-651.

بهاء الدین رازی

سرپرست هیاتی که سلطان محمد خوارزمشاه برای تحقیق و تفحص از سپاه مغول، نزد چنگیزخان مغول فرستاد. مؤلف طبقات ناصری، او را «سید اجل، بهاء الدین رازی - علیه الرحمه - سید [ی] شریف ذات ظاهر نسب» می خواند و سپس ماجرای سفر او را به دربار چنگیزخان و آنچه از فجاج حملۀ مغول در میانه راه دیده بود، شرح می دهد.

منابع: تفحصی در تاریخ سربداران خراسان و مازندران، ص 14؛ طبقات ناصری، ج 2، ص 102-104.

ص: 220

بهرام ششم، سردار و پادشاه ایرانی و از دودمان مشهور و بزرگ مهران. درباره لقب چوبینه برای او دو قول است: برخی اندام استخوانی و نازک او را دلیل این نامگذاری دانسته اند و برخی نیز گفته اند: چوبین یعنی صاحب عصا. اصل او از ری یا ملایر بود. در تاریخ بلعمی در باب نسب و لقب و اندام وی آمده است: «او بهرام بن بهرام جشنس بود و نسب وی به گرگین میلاد کشد و اصل بهرام از ری بود، از ملک زادگان و اسپهبدان ری بود و اندر آن زمان هیچ کس از او مردانه تر و مبارزتر نبود، و به گونه سیاه چرده بود و به بالا دراز و خشک بود. از بهر آن چوبین گفتند.» محمدحسین فروغی در تاریخ ساسانیان (ج 1، ص 84) گفته است: «بهرام چوبینه را بعضی از مورخان عجم از شاهزادگان اشکانی می دانند و اشعار آبدار شاهنامه هم تأیید این قول می نماید.» پدر بهرام چوبین مرزبانی ری را به عهده داشت، و بنا بر نقل فردوسی در شاهنامه، گردیه خواهر بهرام خطاب به وی گفته است:

پدر مرزبان بود ما را به ری *** تو افکندی این جستن تخت پی

به گفته یعقوبی، سمت مرزبانی در قدیم، همان ریاست شهر بوده است.

بهرام، پس از آنکه بر طوایف مهاجم سرحدات شمال و مشرق فائق آمد و ترکان مهاجم را شکست داد، از سوی هرمز ساسانی به فرماندهی کل نیروهای نظامی ایران در برابر رومیان منصوب شد، اما در جنگ با آنان شکست خورد. هرمز، او را خوار و از فرماندهی خلع کرد. بهرام نیز بر هرمز شورید و سرانجام بر او غلبه یافت. این واقعه آتش فتنه را در سراسر کشور مشتعل کرد تا اینکه به قتل هرمز و پادشاهی خسرو پرویز انجامید. پس از بروز اختلاف میان بهرام و خسرو پرویز، بهرام بر او نیز غلبه کرد و بر تخت پادشاهی نشست. خسرو نیز به امپراتور روم، موریس (Maurice) پناهنده شد. خسرو به کمک رومیان، در گنزک آذربایجان با بهرام وارد جنگ شد

و او را شکست داد. بهرام به ترکان بلخ پناه برد و سپس در همان شهر، به تحریک خسرو به قتل رسید.

منبع: ری باستان، ج 1، ص 310.

بهزان

از دهستان های مهم ری باستان. نسخه بدل بهزان به صورت تهران نیز آمده است و برخی از محققان از جمله محمد قزوینی احتمال داده اند که باید همین درست باشد. مؤلف معجم البلدان، بهزان را موضعی از ری دانسته است، نه قریه. همچنین می افزاید: برخی گفته اند که شهر ری در ابتدا در آنجا بوده، و پس از خرابی آن مردمش به محل فعلی کوچ کرده اند و فاصله میان بهزان تا ری شش فرسنگ است. یاقوت در باب رساتیق ری نیز گفته است: «ری، هفت رستاق بوده است.» بنابراین بهزان و بهنان ظاهراً هر دو نام يك محل بوده است؛ چون در هر منبعی که یکی درج گردیده، دیگری نیامده است، و در هیچ يك از منابع هر دو با هم ضبط نشده است.

بهزان در شش فرسنگی ری و ظاهراً در سوی جنوب و جنوب شرقی به سمت ورامین قرار داشته است؛ چنانکه متأخران نیز به چنین خرابه ای اشاره کرده اند. در روزگار ما آن پهنه از ری که در شش فرسنگی جنوب شرقی آن و در حدود ورامین و نزدیکی راه خوار قرار دارد، بهنام خوانده می شود، و چنین به نظر می رسد که بهنام همان بهنان است؛ زیرا تبدیل دو حرف میم و نون به يك دیگر علاوه بر آنکه در ادب فارسی شایع است (مانند بان و بام، نردبان و نردبام، بهران و بهرام، خنب و خم، دنب و دم) در آبادی های ری نیز سابقه دارد؛ مانند فیروزبهرام و فیروزبران و دنباوند و دماوند.

منبع: ری باستان، ج 3، ص 512.

بهنام 8592 بهزان

بهنان 8592 بهزان

بهشت زهرا

گورستان بزرگ تهران، واقع در مسیر قم - تهران. طرح، اجرا و احداث این گورستان، در سال 1345 آغاز شد. ابتدا زمینی به مساحت 314 هکتار به ساخت گورستان اختصاص یافت و در سال 1349 آماده بهره برداری شد. پس از آماده سازی گورستان، به علت وجود گورستان های متعدد در محله های تهران و نیز به علت دور بودن آن از مرکز شهر، مردم تهران حاضر نشدند مردگان خود را در این گورستان تازه تأسیس دفن کنند؛ تا اینکه محمدتقی خیال، به عنوان نخستین متوفا در قطعه 1، ردیف 1، شماره 1 دفن شد. وی متعلق به

ص: 222

خانواده ای منتفذ در تهران بود.

در سال 1376، 110 هکتار بر زمین های گورستان افزوده شد و بخش شمالی آن توسعه یافت. این بخش از گورستان در سال 1387 به بهره برداری رسید و پس از آن نیز همچنان بر مساحت گورستان افزوده می شود.

سازمان بهشت زهرا، تنها گورستان فعال شهر تهران مدیریت آن بر عهده هیئتی مرکب از مدیران شهرداری تهران و به ریاست معاون خدمات شهری شهرداری است. در حال حاضر در بهشت زهرا، حدود یک میلیون و پانصد هزار متوفی مدفون است که از تاریخ دفن اولین متوفی در آن، بیش از چهل سال و شش می گذرد. بخش های مهم سازمان بهشت زهرا عبارتند از: اداره فضای سبز، غسل خانه، بخش اداری، خدمات، تولیدات بتونی، اداره غرفه ها، حمل متوفی در تهران و انتقال به شهرستان، اکو، مداح، خدمات مراسم، اداره سالن های سوگواری و خدمات عمومی (سرویس های بهداشتی و...).

بهشت زهرا، به دلیل دفن شهدای انقلاب اسلامی در آن، انتخاب شدنش توسط امام خمینی به عنوان محل ایراد نخستین سخنرانی پس از چهارده سال تبعید، دفن شدن آیه الله طالقانی و شهدای دفاع مقدس و شهیدان ترور (از جمله: بهشتی، رجایی و باهنر)، به خاک سپرده شدن امام خمینی در مجاورت آن و وقایع مهم دیگر، نقش ویژه ای در تاریخ معاصر ایران دارد.

منبع: پایگاه مجازی بهشت زهرا.

بهشتی

روستا، از توابع بخش مرکزی شهرستان ری، واقع در جنوب غربی شهر ری. در سرشماری 1385، جمعیت آن 8569 نفر در 2262 خانوار بوده است.

منبع: نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن 1385.

بهشتی، محله

از محلات قدیم ری. دلیل نامگذاری آن به بهشتی، وجود دره ای به این نام در آن است. نام قدیم تر آن مبارک آباد بهشتی بوده است. پس از پیروزی انقلاب اسلامی ایران و شهادت دکتر سید محمد بهشتی، محله را

ص: 223

«شهید بهشتی» نام گذاری کردند. مساحت محله، 2168438 مترمربع، و جمعیت آن، حدود ده هزار نفر در بیش از سه هزار خانوار است. بوستان های معلم و بهشتی، مجموعه های ورزشی شهید بهشتی و طالقانی، پل شهید آوینی، خانه کارگر و کتابخانه کوثر در این محله واقع است.

بیت شاه عبدالعظیمی

از خاندان های معتبر و دانشمند نجف اشرف که علمایی بسیاری از آن برخاسته اند. این بیت منسوب است به آیت الله سید محمدعلی شاه عبدالعظیمی.

منابع: اختران فروزان ری و طهران، ص 148-151 و 152-158؛ مکارم الآثار؛ ج 5، ص 1258 و ج 8، ص 2792-2793.

بیچین

روستای تاریخی، با قدمت هشت هزارسال، از توابع حسن آباد. این روستای تاریخی دارای مسجد، امامزاده، آسیاب، یخچال، بافت تاریخی سالم و تپه های باستانی است. بافت تاریخی روستا از دوران صفویه و قاجار باقی مانده است.

بیچین بالا

روستا، از توابع بخش فساپویه شهرستان ری. این روستا در دهستان حسن آباد قرار دارد و بر اساس سرشماری مرکز آمار ایران در سال 1385 ش. جمعیت آن 777 نفر (179 خانوار) بوده است.

منبع: نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن 1385 ش.

بیچین پایین

روستا، از توابع بخش فساپویه شهرستان ری. این روستا در دهستان حسن آباد قرار دارد و بر اساس سرشماری مرکز آمار ایران در سال 1385 ش. جمعیت آن 114 نفر (28 خانوار) بوده است.

منبع: نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن 1385 ش.

بیست

از دیه های ری باستان. سمعانی در الانساب می گوید: «بیست به کسر باء و سکون یاء [بر وزن «کیست»]، قریه ای از قرای ری است.» ابو عبدالله احمد بن مدرک البیستی، اهل همین روستا بوده و از عطف بن قیس زاهد روایت کرده است.

منابع: ری باستان، ج 3 ص 516؛ الانساب، ج 1، ص 431؛ معجم البلدان، ج 1، ص 528.

بی بی رقیه، امامزاده - تباین

بقعه این امامزاده در روستای تباین، بین کهریزک و اتوبان قم - تهران واقع شده است. نوشته روی سنگ قبر، بی بی

رقیه را از دختران امام کاظم (ع) معرفی می کند. در کتیبه فیروزه ای سردر ورودی بقعه نوشته اند: «بانو رقیه دختر موسی بن جعفر (ع)، خواهر شاهزاده اسماعیل و ابراهیم.» منظور از اسماعیل و ابراهیم، امامزاده اسماعیل و ابراهیم روستای قلعه شیخ است.

بنا بر تحقیق برخی از تاریخ دانان، شخص مدفون در این بقعه، سیده رقیه بنت ابی الحسن محمد بن حسین بن حسن الاعور بن محمد الکابلی بن عبدالله الاشر بن محمد نفس الزکیة بن عبدالله المحض بن حسن المثنی بن حسن مجتبی (ع) است که خواهری به نام فاطمه و سه برادر به نام های احمد، علی و جعفر داشت. به گفته ابن طباطبای نسابه، بی بی رقیه و پدرش (ابوالحسن محمد) ساکن ری بودند. بنابراین می توان احتمال داد که مزار کنونی، از آن همین رقیه حسنی است.

پیش از تعمیر و بازسازی بقعه، مرقد امامزاده، سکویی بود که شخصی به نام مشهدی عبدالله، آن را با خشت و گل ساخته بود. به گفته مردم محل، در گذشته اطراف امامزاده باغ بوده و بقعه را با خشت و گل ساخته بودند. حدود سال 1349 ق. ایوان جلو گنبد را به پیش فضا متصل کردند. بنای بقعه از گذشته تاکنون تغییر اساسی نکرده است. در سال 1382 ش. دو حسینیه (مردانه و

زنانه) در شرق گنبدخانه و پیش فضا، به آن افزودند. در گذشته، به جای ضریح، گهواره ای به نام حضرت علی اصغر روی قبر گذاشته بودند. در سال 1382 ش. ضریح هشت ضلعی، با طرح مشبك و روکش آب طلا روی مرقد نصب شد. ارتفاع ضریح تا محل تاج، 2/20 متر است. اطراف ضریح را با ایاتی از ترکیب بند محتشم کاشانی تزیین کرده اند. در میناکاری تاج ضریح، سوره دهر نقش بسته است.

همچنین بر فراز بقعه، گنبدی کوچک و ضریبی ساخته اند که لایه داخلی آن سیمان سفید است. ارتفاع نوک گنبد تا کف بقعه در حدود شش متر و قطر داخلی گنبد در حدود پنج متر است. نمای ورودی، کاشی شطرنجی جدید سبزماس است و نام صاحب بقعه بر بالای آن بر کاشی کوچک لاجوردی نقش بسته و نیز در طرفین درب ورودی دو کتیبه عمودی کوتاه به خط نستعلیق بر کاشی لاجوردی وجود دارد که بر یکی حدیث «كلمة لا اله الا الله حصنی فمن دخل حصنی امن من عذابی» و بر دیگری این شعر نوشته شده است: علی الله فی کل الأمور توکلی / وفي الخمس أصحاب الکساء توسلی.»

بخش درونی بقعه شامل پیش فضا و گنبدخانه است. در ضلع جنوبی حرم، پیش فضایی به ابعاد تقریبی $2/50 * 6/15$ متر و ارتفاع 2/50 متر قرار دارد. پیش فضای ورودی از دو جزء و در واقع از دو چهارطاقی تشکیل شده است. داخل آن تا ارتفاع حدود 60 سانتی متر، ازاره ای از سنگ مرمر خاکستری، و بقیه پوشیده از سیمان سفید و کف آن آجر فرش است. در شرق پیش فضا يك در ورودی به قسمت مردانه حسینه، وجود دارد. گنبدخانه در شمال پیش فضا است. پیش فضا در واقع ادامه گنبدخانه است.

منابع: مزارات ری، ص 102-107؛ منتقلة الطالبیه، ص 152؛ مهاجران آل ابوطالب، ص 231.

بی بی زبیده، بقعه

بقعه بی بی زبیده یا زبیده خاتون، در غرب قبرستان ابن بابویه در محله حسین آباد، واقع در حدود يك کیلومتری سه راه ورامین، سر راه قدیم تهران - ری. علت شهرت این منطقه به حسین آباد، آن است که زمین های آن در سال 1267 ق. با سه رشته قنات به ملکیت میرزا محمد حسین فراهانی دبیرالملک درآمده است.

مردم محل، بی بی زبیده را دختر امام حسین و شهربانو می دانند. در زیارت نامه، صاحب مرقد «بنت الحسین الشهید و زوجة قاسم بن الحسن، یعنی فاطمة الملقب بزبیده

خاتون» معرفی شده است. این نسبت، قطعاً نادرست و از منقولات فاضل دربندی در کتاب بحر الانساب است. اگر در این مکان بانویی به نام زبیده مدفون شده باشد، ظاهراً زبیده خاتون، دختر عمو و زن ملکشاه سلجوقی، مادر برکیارق، دختر یاقوت بن داود است که به دستور مؤیدالملک زندانی و سپس خفه شد. پس از مرگ ملکشاه، همسر وی، ترکان خاتون، خواست پسر خود محمود را که کمتر از پنج سال داشت، جانشین پدر کند. در آن زمان، برکیارق ولی عهد ملکشاه در اصفهان بود. غلامان نظام الملک او را - که سیزده سال داشت - از اصفهان به ری بردند و بر تخت نشاندند. برکیارق، مؤیدالملک ابوبکر بن نظام الملک را در سال 487 ق. وزارت داد؛ اما در همان سال وی را عزل کرد و فخر الملک، برادر وی را برای وزارت برگزید. سپس به توصیه زبیده خاتون، مجدالملک شیعی سمت صدارت یافت. صاحب کتاب نقض می نویسد: «اما مجدالملک ابوالفضل اسعد بن محمد بن موسی البراوستانی - قدس الله روحه - شیعی و معتقد و مستبصر و عالم و عادل بود، اما چون در مشورت سلطنت و قوت وزارت و فرماندهی و جهانداری به جایی رسید که مادر سلطان برکیارق را به نکاح بخواست، و گنج های عالم برداشت و بر لشکرهای دنیا از حد روم تا بلاد ترکستان و

چین و ماچین فرمانده شد، و سلطان نشانی و تاج بخشی می کرد، امرا و خواجگان دولت بر وی حسد بردند.» مؤیدالملک به سال 492 ق. به گنجه نزد محمد، برادر برکیارق رفت، و او را به جنگ با برکیارق تحریک کرد. مجدالملک در 18 شوال 492 ق. کشته شد و زبیده خاتون را نیز در ری به دستور مؤیدالملک محبوس و سپس خفه کردند. برکیارق نیز از ری به سوی اصفهان گریخت.

بنای اصلی بقعه و گنبد آن، مربوط به زمان صفویه است. در زمان فتحعلی شاه قاجار، چند سرداب و یک ایوان به بقعه اضافه شد که اکنون پیش فضای دوم محسوب می شود. سپس در همه اطراف حرم، ایوان هایی ساده افزودند و بقعه به صورت کنونی درآمد. مؤلف شرح حال رجال ایران می نویسد: «از آثار مهد علیا (مادر ناصر الدین شاه) ساختن بقعه و بارگاه زبیده خاتون در نزدیکی های شهر ری است... کسان و دوستان مهدعلیا خواب دیدند که زبیده خاتون، دختر امام حسین (ع) از کربلا به ری آمده و در اینجا مدفون شده است. مهدعلیا را وادار کردند که برای آن بقعه و بارگاه ساخت و در ضمن ساختمان، اینجا محل ملاقات مخالفین میرزا تقی خان امیرکبیر با مهد علیا بوده است.»

دور تا دور بقعه را حیاط و صحنی بزرگ فراگرفته و بقعه در سمت چپ حیاط واقع

ص: 228

شده است. صحن مملو از قبور است و اطراف صحن نیز حُجره‌هایی برای قبور خانوادگی ساخته اند. در بین آرامگاه‌های خانوادگی، آرامگاه خاندان کریم خان زند، مؤسس سلسله زندیه و روح‌الله خالقی و عده‌ای دیگر از مشاهیر دیده می‌شود.

ارتفاع تقریبی ایوان که در سال 1371 ش. مرمت و نوسازی شد، هشت متر است و در دو سوی آن، راه‌پله‌ای برای ورود به بقعه ساخته اند. ارتفاع بقعه تقریباً 21 و عرض آن 15 متر است و مساحت کلی بقعه، حدود 315 متر مربع. بر فراز بقعه، گنبدی ساده وجود دارد که از بقایای بنا از دوره قاجار است.

داخل دیوار بقعه نقاشی دارد و بر دیوار جنوبی محلی برای افروختن شمع ساخته اند. داخل حرم نیز به نقاشی و مقرنس کاری عهد قاجار آراسته است. میان رواق و حرم، درب خاتم بزرگی به عرض 1/5 متر و ارتفاع 2/5 متر ایستاده است که طبق نوشته‌های نستعلیق روی آن «به فرمایش جناب جلالت انتساب میرزا محمدصادق قائم مقام [و] به اهتمام استادان کربلایی محمد رفیع و مشهدی ابوالقاسم کربلایی حسن و آقا محمد کریم در ماه شعبان 1271 قمری» به اتمام رسیده است. کتیبه‌های روی در را میرزا محمدحسین شیرازی نوشته و اطراف در نیز ابیاتی از مرثیه‌های محتشم کاشانی قلم زنی و حکاکی شده که بر اثر استلام زیاد از بین رفته است. بر

دیوار رواق، لوح مفصّلی به خط نستعلیق خوش به قلم عبدالحسین زّین قلم به تاریخ ربیع الاول 1286 ق. و به دستور میرزا نصر الله گرکانی، سررشته دار مستوفی الممالک، نوشته و نصب شده است. ضریح، آهنی است. بر اساس داستان جعلی مذکور، زیارت نامه ای ساخته و بر ضریح نصب کرده اند: السَّلَامُ عَلَیْكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ... السَّلَامُ عَلَیْكَ يَا بِنْتَ الْحُسَيْنِ الشَّهِيدِ، السَّلَامُ عَلَیْكَ يَا زَوْجَةَ قَاسِمِ بْنِ الْحَسَنِ يَا فَاطِمَةَ الْمُلقَّبَةَ بِزُبَيْدَةَ خَاتُون... .

منابع: تاریخ آل سلجوق در آناتولی، ص 18؛ سلجوقنامه، ص 35؛ وزارت در عهد سلاطین بزرگ سلجوقی، ص 110-111؛ نقض، چاپ دارالحدیث، ص 131؛ آثار تاریخی طهران، ص 244؛ ری باستان، ج 1، ص 420.

بی بی شهربانو، کوه

واقع در شرق شهر ری، به ارتفاع 1535 متر از سطح دریا. بقعه بی بی شهربانو در بالای آن و روستای امین آباد در دامنه جنوبی آن قرار دارد. از قرون گذشته، زهاد و اهل سلوک برای عبادت به این کوه می رفته اند و گروهی از اولیای خدا نیز در بالای این کوه یا در پای آن دفن شده اند. در عصر پهلوی، این کوه و دشت مجاور آن، تفرجگاه مردم ری و تهران بوده است.

منبع: کوه ها و کوهنامه ایران، ص 123؛ کیمیای محبت (ویرایش چهارم)، ص 143 و 224.

بی بی شهربانو، بقعه

در شمال امین آباد، به فاصله یک کیلومتر و نیم، در دامنه جنوبی کوه ری (کوه بی بی شهربانو) بر فراز صخره ای کوهستانی که از دامنه کوه پیش آمده، بنایی با گنبد مینایی واقع است که از فاصله دور نیز دیده می شود.

این بنا را مردم آرامگاه بی بی شهربانو دختر یزدگرد سوم و زوجه امام حسین (ع)، و مادر امام سجاد (ع) می دانند. انتساب این مکان به شهربانو و داستان زندگی وی از مسائل مشکوک تاریخی است. منابع تاریخی در نام مادر امام سجاد (ع) اختلاف دارند، ولی از میان نام های مختلف، شهربانو از همه مشهورتر است؛ تا آنجا که گروهی از مردم و حتی تذکره نویسان، زیارتگاه بی بی شهربانو را در ری، مزار وی می دانند. به گفته سید جعفر شهیدی در کتاب زندگانی علی بن الحسین (ع)، دیرینه ترین سند درباره اسارت

ص: 230

شهربانو در جنگ مسلمانان با ایرانیان، کتاب بصائر الدرجات صفار قمی (م 290 ق.) است که گوید: «دختر یزدگرد را به اسیری نزد عمر آوردند.» پس از او، ثقة الاسلام کلینی نیز داستان اسارت شهربانو و ازدواجش را با امام حسین (ع) در جلد نخست الکافی به تفصیل آورده است. در کتاب های الفرق و المقالات نوبختی و فرق الشیعه اشعری نیز به نام دختر یزدگرد اشاره شده است. شماری از محققان معاصر، در سند و متن این اخبار تردید کرده اند؛ اما ری شهری و همکارانش در دانشنامه امام حسین (ع)، به همه این نقدها پاسخ تفصیلی و مستند داده اند.

گذشته از داستان تاریخی شهربانو، آنچه به هیچ روی پذیرفتنی نیست، دفن او در یکی از کوه های شهر ری است. دکتر حسین کریمان بر پایه اسناد و مدارك فراوان، معتقد است که کوه

بی بی شهربانو در ری، پیش از اسلام گورستان زردشتیان بوده و از شاهان قبل از اسلام، استخوان هرمز پسر یزدگرد دوم و سه تن از خاندان او را به آنجا نهاده اند. گویا زردشتیان برای حفظ گورستان از خرابی در دوره تسلط مسلمانان، با استفاده از یکی بودن نام پدر (یزدگرد) آن محل را آرامگاه بی بی شهربانو دختر یزدگرد سوم شناسانده اند؛ در حالی که مدفون در این منطقه، دختر یزدگرد سوم نیست؛ بلکه استخوان های پسر یزدگرد دوم است؛ زیرا در هیچ یک از منابع تاریخی معتبر، ذکری از مدفون بودن آن بانو در این مکان نیامده است و حتی شیخ صدوق که در زمان صاحب بن عبّاد می زیست و کتاب عیون اخبار الرضا (ع) را برای صاحب نوشت، به صراحت گفته است: «این بانو در هنگام زادن امام سجاد (ع) درگذشت.» گفتنی است که جعل عناوین اسلامی برای اماکن زردشتی، اختصاصی به ری و این مکان ندارد.

بنای بقعه بی بی شهربانو، بسیار قدیمی و از سنگ و گچ و آجر است. تاریخ ساخت اصل بنا به دوران ساسانی برمی گردد. در قرن چهارم هجری، قبرستان عمومی شده و گسترش یافته و در شمار مقابر کوهستانی ری در آمده است. از لحاظ معماری، قسمت گوشه جنوب شرقی آن (بنای چهار گوش منظم و استوار سنگی با پوشش ضربی سنگ و آجر) و دیوارهای خارجی صحن از عهد آل بویه و قسمت حرم و اطاق جنوبی آن از دوران ساسانی باقی مانده و سپس رواق و دیوارها و اطاق های مختلف به بقعه اضافه شده است.

بقعه، مشتمل بر حرم کوچک چهارگوشی است که هر ضلع آن کمی بیش از سه متر است. مدخل اصلی حرم از جانب مشرق، سردری است که در عهد صفویه ساخته شده است. جلو سردر دهلیزی قرار دارد که پیشتر ایوان حرم بوده و اکنون با احداث دیوار و نصب در، دهلیز یا رواق مدخل اصلی بقعه شده است. در جنوب همین دهلیز، بنایی مربع و سنگی از آثار قرن چهارم وجود دارد که طول هر ضلع داخلی آن پنج متر و هشتاد سانتی متر است و پوشش ضربی آن نیز همان طاق قدیمی و اصلی بنا است. وضع کلی ساختمان، حکایت از آن دارد که اطاق یا حرم بی بی شهربانو تقریباً هم زمان با این بنای سنگی ساخته شده است. در جنوب حرم، اطاق دراز و مسدودی است که از مشرق به بنای مربع سنگی منتهی می شود و گویا راه ورود به بنای سنگی از همین اطاق طویل بوده است. در شمال حرم، مسجد یا رواقی از عهد قاجار قرار دارد. این مسجد یا رواق به وسیله یک در به حرم مربوط می شود.

روی صندوق چوبی مقبره، احادیث نبوی و نام و القاب شهربانو منبت کاری و تاریخ 888 ق. و نام بانی و سازندگان آن ذکر شده است. این اثر، قدیم ترین کتیبه موجود در بقعه است. طول صندوق، یک متر و هفتاد و هشت سانتی متر و عرض آن 97 و ارتفاعش 98 سانتی متر است. بر روی اضلاع شمالی و شرقی صندوق، تزیینات منبت کاری و کتیبه های مختلف وجود دارد و کتیبه های مزبور عموماً به خط ثلث و برجسته است. بر روی حاشیه بالای اضلاع شمالی و شرقی صندوق، آیه الکرسی نقش بسته و بر ضلع شمالی صندوق دو کتیبه به طور قائم قرار دارد. کتیبه طرف راست، حاوی این جمله است: «قال النبی (ص): إن كنت صانعاً لکنت نجاراً فی سنة ثمان و ثمانین و ثمان مائه». کتیبه قائم سمت چپ ضلع شمالی صندوق، شامل عبارت ذیل است: «هذه المقبرة لام المؤمنین و خیر الخواتین سنی شهربانو قدس الله سرها». هر ضلع شرقی صندوق (طرف پایین پا) نیز دو حاشیه قائم مشتمل بر دو کتیبه دارد که روی آن دو نام سازندگان صندوق حک شده است. غیر از نوشته های روی صندوق، کتیبه هایی هم روی در ورودی اصلی بقعه مسطور است که بیشتر به خط ثلث و به طور برجسته رقم خورده است؛ بدین شرح: «فی عصر سلطان الاعظم خاقان المعظم ابوالمظفر شاه طهماسب» و «بهادرخان الصفوی خلد الله تعالی ملکه و سلطانه» و «قد وقف هذه الباب محمد بن المرحوم محمد...» و «فی تاریخ سنة اثنی و ستین و تسع مائه عمل هداية الله بن فضل

نَجَّار). بر لوحهٔ زیارت نامه بی بی شهربانو، نام های متعدّد وی ذکر شده است: السّلام علی التّقیة النّقیة شهربانو بنت الملک الکسری. السّلام علی الرّضیة المرضیة شاه جهان بنت یزدجرد شهریار ام الأئمة الاطهار. السّلام علی الزّکیة المتحیّرة شاه جهان زوجة شاب اهل الجتة سید الشّهداء. السّلام علی الکریمة الاصلیة المدهوشة فی عاشوراء شاه زنان المحبوبة عند الله. السّلام علی الصّالحة المقدسة جهان بانو المرغوبیة عند رسول الله...». منبّت زیبایی نیز از دوران شاه طهماسب صفوی در جانب شرقی حرم که مدخل اصلی و قدیمی آن است، قرار دارد که علاوه بر نام شاه طهماسب، نام بانوی در، «محمد فرزند احمد ارغ بیک» و سازنده آن «هدایت الله فرزند فضل نجّار» و تاریخ 962 ق. بر آن ذکر شده است.

منابع: ری باستان، ج 1، ص 143 و 167 و 312 و 366 و 479؛ کشف الغمة، ج 2، ص 105؛ الکافی، ج 1، ص 476؛ زندگانی علی بن الحسین (ع) ص 10-26؛ تهران در گذشته و حال، ص 23؛ آثار تاریخی طهران، ص 130-135.

بی بی مریم

روستا، از توابع بخش کهریزک شهرستان ری. بر اساس سرشماری مرکز آمار ایران در سال 1385، جمعیت آن زیر سه خانوار بوده است.

منابع: فرهنگ آبادی ها و مکان های مذهبی کشور، ذیل عنوان «بی بی مریم»؛ نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن 1385.

ص: 235

پالایشگاه تهران

یکی از قدیم ترین پالایشگاه های فعال نفت در ایران، واقع در کیلومتر هفت شهر ری، نزدیک نیروگاه گازی ری. در سال 1347 با ظرفیت 85 هزار بشکه در روز راه اندازی شد و اکنون ظرفیت اسمی پالایشگاه، 235 هزار بشکه در روز است. پالایشگاه تهران حدود 15 درصد ظرفیت پالایشگاهی ایران را تشکیل می دهد و محصولات تولید روزانه آن عبارت اند از: یک درصد بنزین، شانزده درصد بنزین موتور، سی درصد نفت گاز، 21 درصد نفت اوره و پنج درصد سایر محصولات.

ص: 237

پردیس شهید مفتاح، در سال 1354 تحت عنوان دانشسرای راهنمایی تحصیلی شهر ری در طبقه همکف دبیرستان دخترانه و مدرسه راهنمایی امام حسن عسکری (ع) کنونی، شروع به فعالیت کرد و در سال 1358 به محل کنونی انتقال یافت. در سال 1360 تحت عنوان مرکز تربیت معلم شهید مفتاح شهر ری ادامه فعالیت داد و اکنون یکی از پردیس های دانشگاه فرهنگیان در شهرستان های تهران است. مرکز تربیت معلم شهید مفتاح (پردیس شهید مفتاح)، پس از انقلاب، در سه سطح کاردانی، کارشناسی و آموزش های ضمن خدمت، در رشته های زیر دانشجو پذیرفته است: آموزش و پرورش ابتدایی، آموزش دینی و عربی، آموزش حرفه و فن، آموزش زبان و ادبیات فارسی، زبان انگلیسی، ریاضی، مطالعات اجتماعی، تربیت مربی، آموزش کودکان استثنایی، آموزش راهنمایی و مشاوره، آموزش علوم تجربی، هنرهای تجسمی، تربیت بدنی و علوم تربیتی. در کارنامه این مجموعه آموزشی، مقامات و جوایز زیر ثبت شده است: مقام اول کشوری در شعر در سال تحصیلی 79، مقام دوم کشوری در رشته قرائت قرآن کریم، در سال تحصیلی 79؛ مقام سوم کشوری در رشته توشیح، در سال تحصیلی 79؛ مقام سوم کشوری در رشته شعر، در سال تحصیلی 80؛ مقام سوم کشوری در رشته حفظ جزو سی ام قرآن کریم، در سال تحصیلی 83؛ مقام سوم کشوری در رشته حفظ جزو سی ام قرآن کریم، در سال تحصیلی 84؛ مقام اول کشوری در رشته

رایانه، در سال تحصیلی 84؛ مقام اول کشوری در رشته فوتسال، در سال تحصیلی 83؛ مقام دوم کشوری در رشته هندبال، در سال تحصیلی 83؛ مقام دوم منطقه ای در رشته فوتسال، در سال تحصیلی 84؛ مقام دوم منطقه ای در رشته هندبال، سال تحصیلی 84؛ مقام اول کشوری در رشته مهارت های معلمی، در سال تحصیلی 89؛ مقام چهارم کشوری در رشته والیبال، در سال تحصیلی 90؛ مقام دوم کشوری در رشته شطرنج انفرادی، در سال تحصیلی 90؛ مقام دوم کشوری در رشته قرائت قرآن، در سال تحصیلی 90؛ رتبه برتر کشوری در ساخت رایانه در رشته مهارت های معلمی، در سال تحصیلی 90؛ رتبه برتر کشوری در بخش طراحی آموزشی در رشته مهارت های معلمی، در سال تحصیلی 90؛ رتبه برتر کشوری در بخش سنجش و اندازه گیری در رشته مهارت های معلمی، در سال تحصیلی 90؛ رتبه سوم کشوری در تدریس حضوری در رشته مهارت های معلمی، در سال تحصیلی 90؛ رتبه اول کشوری در تدریس حضوری زبان انگلیسی در رشته مهارت های معلمی، در سال تحصیلی 91؛ مقام دوم کشوری در رشته شطرنج انفرادی، در سال تحصیلی 91؛ مقام اول کشوری در رشته خوشنویسی، در سال تحصیلی 92 و...

منبع: پایگاه مجازی دانشگاه فرهنگیان پردیس شهید مفتاح شهری.

پژوهشگاه صنعت نفت

وابسته به وزارت نفت و بزرگ ترین مرکز تحقیقاتی ایران در زمینه نفت و گاز و پتروشیمی، واقع در جاده قدیم قم، سه راه خیرآباد، بلوار پژوهشگاه صنعت نفت (قبل از باقرشهر). در سال 1338 ش. با هدف پژوهش در زمینه کاربرد مواد نفتی و با نام «اداره توسعه تحقیقات شرکت ملی نفت ایران» تأسیس شد. پس از پیروزی انقلاب اسلامی ایران، نام این سازمان به «مرکز پژوهش و خدمات علمی» تغییر یافت. در سال 1368، طبق موافقت نامه اصولی شورای گسترش وزارت فرهنگ و آموزش عالی، «پژوهشگاه صنعت نفت» نام گرفت. هدف و راهبرد جدید، تحقیقات بنیادی، کاربردی و توسعه ای، و تولید و تجاری سازی فناوری با رویکرد

پژوهشی برای توسعه و داخلی سازی فناوری های جدید است. فعالیت های پژوهشگاه در سه مجموعه «پردیس پژوهش و توسعه صنایع بالادستی نفت»، «پردیس پژوهش و توسعه صنایع پایین دستی نفت» و «پردیس پژوهش و توسعه انرژی و محیط زیست» سامان دهی شده است. در حال حاضر، حدود 800 نیروی انسانی متخصص در این مرکز مشغول کار و تحقیق اند.

منبع: وب سایت پژوهشگاه صنعت نفت

پهلوان محمد

ابوبکر نصره الدین، از والیان ری در عهد سلجوقیان، در قرن ششم. پس از قتل اینانچ در ری، ولایت ری را به او رسید. مجیر بیلقانی در مدح او قصیده ای دارد که در آن به واقعه عمر علی بار و قلعه طبرک اشاره کرده است.

منبع: ری باستان، ج 1، ص 509.

ص: 240

تاجکی / باجکی

طاق یا دروازه ای در ری قدیم. در کتاب نقض سه بار از این مکان یاد شده است و از همان کتاب چنین برمی آید که طاق باجکی، محل برگزاری امور مهم شهر، مانند هنگامه ها و اعدام گناهکاران، بوده است. تاجکی یا تاجگی یا باجکی که این طاق به نام او است، دانسته نیست. ظاهراً این طاق به «باب باطن = دروازه ری قدیم» نزدیک بوده است.

منابع: ری باستان، ج 1، ص 339؛ نقض، چاپ دارالحدیث، ص 132.

تاریخ حدیث در ری

موقعیت جغرافیایی و سیاسی ری که مسیر ارتباط شرق و غرب و چهار راه ارتباطی سرزمین های خلافت بود، آبادانی و رونق و ثروت را برای این شهر متمدن و گسترش یافته فراهم می کرد و شکوه و عظمت آن، فضای امن علم آموزی و دانش گستری را برای دانشوران اسلامی به بار می آورد. بعد از فتح چند باره ری که به تدریج آموزه های اسلامی در میان اهالی آن نفوذ یافت، به خصوص تا نیمه اول سده دوم، تنها اهل سنت میدان دار تبلیغ اسلام بودند، تا اینکه احمد بن حسن مادرایی، بعد از غلبه بر ری (275 ق.)، تشیع را در آنجا رواج داد. او بزرگان حدیث را احترام می کرد و با اهل سنت و محدثان عامه نیز میانه خوبی داشت. از این رو ابوحاتم رازی به احترام مادرایی، کتابی در فضائل اهل البیت نوشت (ر. ک: معجم البلدان، ج 3، ص 121).

جریان حدیثی اهل سنت عراق و خراسان و نیز شیعیان عراق و قم، که از اواخر سده اول تا نیمه اول سده سوم، به اسناددهی روش مند و تدوین و تبویب نظام مند حدیث اسلامی دست یافت، به تدریج در جریان حدیث گویی و حدیث نگاری ری نفوذ کرد. نخست شنیدن

ص: 241

حدیث مسند و سپس تکامل علوم حدیثی مانند علل الحدیث، دانش جرح و تعدیل، تأسیس مدارس و مراکز حدیثی، آموزش تخصصی حدیث و در نهایت افول جریان های حدیثی از سده ششم به بعد، مراحلی است که در حوزه های حدیثی ری به چشم می خورد.

محدثان شیعی ری

مذهب امامیه در ری، تا نیمه دوم سده سوم، چندان رواج نداشته و حتی برخی از یاران امام باقر (ع) که می خواسته اند صدقات و اموال خود را به شیعیان ری بدهند، از غیبت تشیع در این منطقه خبر داده اند، ولی از نیمه دوم سده سوم و سپس سده چهارم گسترش تشیع بسیار چشمگیر بود (ر. ک: معجم البلدان، ج 3، ص 117).

راویان شیعی اصحاب ائمه، به تدریج به این شهر آمدند. در دوره امام باقر (ع) يك راوی، در عهد امام صادق (ع) یازده راوی، در عهد امام کاظم (ع) شش راوی، در عصر امام رضا (ع) نه راوی، در عصر امام جواد (ع) هشت راوی، در عهد امام هادی (ع) یازده راوی و در زمان امام عسکری (ع) چهار راوی شناخته شده شیعه، در شکل گیری نخستین نشانه های حوزه حدیث شیعی ری نقش داشتند. در يك برآورد، شمار راویان و محدثان شیعی ری را 88 نفر شمرده اند (ر. ک: «محدثان حوزه ری تا قرن چهارم»، علوم حدیث، ش 12) که 51 نفر آنها مربوط به دوره حضور پیشوایان معصوم اند و 37 نفر دیگر در دوران غیبت صغری و آغاز غیبت کبری می زیستند. در عهد امام هادی (ع)، به دنبال اختلافات فراوان میان شیعیان منطقه ری، بدبینی به منقولات همدیگر به حدی رسیده بود که برخی هجرت عبدالعظیم حسنی را به ری برای ایجاد همبستگی میان شیعیان دانسته اند.

در آغاز گسترش حدیث در ری، به سبب نزدیکی ری به قم، نقش محدثان قمی در این امر مسلم است. گرچه در پاره ای از زمان ها، برخی را به سبب رواج دادن احادیث غلو، از شهر قم تبعید کرده و کسانی چون سهل بن زیاد آدمی رازی به ری کوچیدند و کسان دیگری مانند حسین بن یزید نوفلی (قرن دوم) اهل ری و صاحب کتاب های «التقیه» و «السنه»، به غلو گرایش یافتند (ر. ک: تنقیح المقال، ج 1، ص 53)؛ اما تعالیم و منابع فکری غالبان هیچ گاه در ری از رواج و گسترش برخوردار نشد و به تدریج آنها در نظام روشنی که از خط اصیل امامت می آمد و با همت تلاشگران قم و ری سامان یافته بود، حل شدند و بعدها که شیخ صدوق به رونق جریان حدیثی ری بهره بسیار رساند و شمار زیادی

شاگرد رازی داشت، ضربه نهایی را بر پیکر غلو در این منطقه وارد ساخت.

در مرحله جامع نویسی و تدوین مجموعه ها، محدثانی مانند ابو محمد حسن بن احمد عجلی (قرن 4 ق.) از بزرگان اصحاب امامیه ری و صاحب کتبی با عنوان المثنی و الجامع، در شکل دادن به تدوین حدیث شیعی ری نقش داشتند. پدر و جد ابو محمد عجلی هر دو از محدثان ری بودند و در مرحله تدوین و تبویب حدیث شیعه تلاش کردند (ر. ک: رجال النجاشی، ص 126؛ رجال ابن داود، ص 103). در تبویب نظام مند حدیث، نقش محمد بن یعقوب کلینی رازی (329 ق) در این منطقه ممتاز و بی بدیل است. وی حدیث ساختارمند موضوعی را به کمال رساند و محدثان امامی بعد از او، از جمله شیخ صدوق، در شکل دادن به علوم حدیثی مانند علل الحدیث و بهره بردن از حدیث در مباحث الهیاتی و مناظره به این شهر دعوت شده و در رواج سامان مند حدیث و علوم حدیثی کوشیدند.

به طور کلی چند ویژگی را می توان شاخص های مکتب حدیثی شیعیان ری تلقی کرد:

1. ترویج مباحث الهیاتی بر پایه حدیث منقول از ائمه (ع). نگاه به مباحث الهیاتی کلینی نشان می دهد که او کوششی عظیم برای رواج نظام عقلانی عقاید اسلامی بر پایه آموزه های حدیثی اهل بیت (ع) کرده است و «کتاب عقل و جهل» و «کتاب الحجّه» در کافی، حاوی نظامی منسجم بر پایه حدیث است. گویا کلینی می کوشد از نظام های فکری موجود فاصله بگیرد و ممتاز بودن آموزش ائمه اطهار (ع) را در طرح عقاید بنیادین اسلامی نشان دهد. تکیه این معارف حدیثی بر آگاهی ویژه ای است که در اختیار ائمه (ع) در باب شریعت و معارف و عقاید بود و همین او را مجاب می کند که بدون غلتیدن به دامن مباحث خارج از شرع، عقلانیتی برآمده از نظام امامت را طرح و تدوین و تقویت کند و در ری و در میان محدثان آن رواج دهد. تعالیم کلینی، در رواج عقلانیت مکتب حدیثی ری اثرگذار بوده و حدیث گرایی شیخ صدوق را به تفکیک حدیث ائمه (ع) از منقولات غالیان واداشته و به اصالت خط ولایت بهره رسانده است.

2. کم بودن واسطه اسناد و نقل های احادیث، ویژگی دیگر مکتب حدیث ری است. ثلاثیات کلینی که با سه واسطه از معصوم روایت می کند، نمونه ای از آن است.

3. تدوین نخستین دائرة المعارف حدیثی، محصول مکتب حدیثی ری است که با تلاش

و همت کم نظیر کلینی سامان گرفت و در آن نظام نامه فکری شیعه بر پایه حدیث اهل بیت (ع) مدون و مبوب گردید. این کار که محصولی از تلاش فرابومی کلینی در اخذ حدیث از جریان های حدیثی کوفه، قم و نیز ری بود، در مراقبت از احادیث ائمه (ع) از دستبرد مغرضان و حوادث روزگار جلوگیری کرد و پیکره ای از فکر و عقیده و آموزش نظام مند را بر پایه حدیث بنیان نهاد.

4. بهره مندی محدثان شیعه از محدثان سنی و در عین حال بهره رساندن به آنها در حوزه حدیث ری به چشم می خورد. این تعامل دو سویه که به سبب کثرت شیعیان در قرون چهارم به بعد به رواج تشیع کمک کرد و مدارس و مراکز علمی بسیاری را برای امر آموزش حدیث شیعه سبب شد، از اهمیتی خاص برخوردار است (ر. ک: پاکتچی، احمد، متفکران سیاسی مسلمان، ج 2، «ابن بابویه»، ص 32-34).

5. رواج حدیث در موضوعات غیر حدیثی. به عنوان نمونه، می توان به ابوالفتوح رازی و کار بزرگ او در نوشتن تفسیر فارسی روض الجنان اشاره کرد که مشتمل بر بیش از دو هزار حدیث در حوزه معارف قرآنی است که مرحله گسترش معارف حدیثی ری را در علوم دیگر نشان می دهد. در همان حال، با دقت در روش ابوالفتوح، نفوذ حدیث شیعی ری را در میان عقل گرایان و کوشندگان عرصه کلام و فقه نیز می توان دید.

حوزه حدیثی شیعه ری، بعد از طی مرحله شکل گیری و رواج دفاتر و مجموعه های اولیه، در سده چهارم مراحل مختلف تبویب و نظام مند شدن را گذراند و در شکل متنی مانند الکافی کلینی، همسان با صحاح اهل سنت شمرده شد؛ اما تحولات سیاسی و زمینه های فرهنگی ایجاد شده در اواخر سده پنجم، به سمت دانش کلام و رواج مجادلات کلامی پیش رفت و جریان های حدیثی، جایگاه خود را به جریان های کلامی و فرقه ای واگذار کردند. بدین رو در سده پنجم و ششم، صدای مخالفت با اخباری گری در حدیث شیعی ری از جانب متکلمان و دانشوران عقل گرای شیعه شنیده می شود و علیه نقل گرایی که به نوعی در سده های پیشین در متون حدیثی این حوزه فراگیر شده بود، اصول گرایی کلامی به ثمر نشست.

محدثان سنی ری

در عصر شکل گیری و تدوین و تبویب صحاح سنه اهل سنت (بین 250 تا 350 ق.) جریان حدیثی سنی ری هم شکل گرفت و گسترش یافت. جریان حدیثی سنی ری چندان متأثر از مکتب اسحاق بن راهویه نبود

که سنت جامع نویسی را در خطه خراسان رواج می داد؛ سنتی که بر سنن نویسی، جامعیت، تبویب موضوعی و نقل حدیث مسند و مرسل تأکید داشت. جریان حدیثی سنی ری، بیشتر متأثر از مکتب احمد بن حنبل در عراق بود که مدافع تدوین حدیث، اما مخالف تبویب موضوعی آن بود. نگرش حدیث نگارانه احمد بن حنبل در ری نفوذ یافت و بزرگان حدیث گرای اهل سنت را گاه به مخالفت با نظام فکری برآمده از خراسان وامی داشت. از این رو کسانی چون ابو عمر سهل بن زنجله خیاط رازی (238 ق.) صاحب المسند الکبیر (سیر اعلام النبلاء، ج 1، ص 692)، ابوزرعه عبیدالله بن عبدالکریم قرشی رازی (264 ق.) و ابراهیم بن نصر رازی (282 ق.) هر یک به تبعیت از احمد بن حنبل، در مسندنویسی گامی برداشته و اثری آفریده است (ر. ک: همان، ج 13، ص 355؛ الرسالة المستطرفة، ص 64). بر پایه این روش که به تدریج در جریان حدیث سنی ری رواج یافت، مسندنویسی بر اساس نام صحابه و از روی نسخه های پیشین و با رعایت همان چیش و بدون دست کاری در ترتیب و تبویب و تقطیع بود (ر. ک: پژوهشی در جوامع حدیثی اهل سنت، ج 2، ص 211-216).

بعد از رواج مجموعه ها و مسانید متعدد محدثان سنی ری، علوم حدیثی ناظر به فهم حدیث، در این خطه رواج سریع تری یافت. جریان حدیثی سنیان ری، به خصوص در حوزه علل الحدیث با بهره گیری از تعالیم علی بن مدینی، یحیی بن معین و احمد بن حنبل به موقعیت و جایگاهی ممتاز دست یافت (ر. ک: تقدمة، ابن ابی حاتم رازی، ص 319). در این میان سه دانشور نامدار به نام های ابوزرعه رازی، ابن واره رازی و ابوحاتم رازی برجستگی ویژه ای در حوزه حدیث شناسی و مشخص کردن مرزهای حدیث صحیح از ناصحیح داشتند و به تعبیری در زمانه خود ممتازترین بوده اند (ر. ک: تاریخ بغداد، ج 3، ص 259). ابوزرعه رازی (264 ق.) بیشتر از احمد حنبل و بخاری متأثر بود و رویکرد ایجابی به شناخت حدیث صحیح در انظار و اقوال او دیده می شود. محمد بن مسلم بن واره رازی (270 ق.) بر اهمیت نقادان حدیث بصره، یعنی علی بن مدینی و ابوالولید طرابلسی تأکید داشت و از دستاوردهای مکاتب بوم های مختلف زمانه که در روشن کردن مرزهای حدیث از هم تلاش می کردند، بهره می گرفت. در عین حال گفته شده که او مکتب بغدادی علل الحدیث را بر مکتب بصری ترجیح می داد. همین وضع در اندیشه ابوحاتم رازی دیده می شود و افکار او را

پسرش ابن ابی حاتم در کتاب علل الحدیث (ر. ک: همان، ج 2، ص 148) گزارش و تبلیغ کرده است. در یک ارزیابی و داوری میان نقش این سه حدیث شناس رازی در ترویج آموزه های علل الحدیث مکاتب بغداد و بصره گفته اند که افکار اینان به همسانی و اشتراک دیدگاه منجر شده است. از جمله اشتراکات آنها این بود که از شیوه و سنت اسحاق بن راهویه در جامع و سنن نویسی فاصله گرفته و با اینکه جسارت اقدام تألیف چنین آثاری را به خود نمی دادند، اما کار مسلم (نوشتن صحیح در حدود 257 ق.) را در شناخت حدیث صحیح از سقیم، شتابزده ارزیابی می کردند. در عین حال آنان در بررسی های حدیثی خود و در اثر نوعی شم محدثانه به این دیدگاه رسیده بودند که روش خاصی برای شناخت حدیث صحیح وجود ندارد و معتقد بودند که باید بر رویکردی اجتهادی که معمولاً در عبارات منقول از آنها با کلمه «الهام» بیان می شد، مشی کرد (ر. ک: شروط الائمه، ص 75-78؛ پژوهشی پیرامون جوامع حدیثی اهل سنت، ج 1، ص 182-183).

در حوزه جرح و تعدیل، مطالعات و نظریات ابن ابی حاتم به شاخصی در این گونه مطالعات رجالی در دیگر مناطق اسلامی انجامید و نقش و پیشتازی جریان حدیثی سنی ری را برجسته تر کرد. برخی بر اهمیت ابوزرعه، ابوحاتم و ابن ابی حاتم رازی به عنوان سه گانه مکتب حدیثی سنی ری تأکید دارند (ر. ک: اتجاه مدرسة الري في نقد الحديث النبوي، ص 160-239)

در یک بررسی کلی می توان ویژگی های جریان حدیثی اهل سنت ری این گونه برشمرد:

1. توجه به آسیب شناسی اسناد؛

2. تلاش برای روشن کردن مرز و محتوای حدیث صحیح از ضعیف؛

3. بهره گیری از مبانی علل الحدیثی در رجال شناسی؛

4. آموزش مستمر صحیحین و نقد احادیث آن دو؛

5. فعال بودن جریان های حدیثی بی توجه به گسترش دانش کلام تا سده ششم.

به دنبال تحولات سیاسی و گسترش تعصبات مذهبی در اواخر سده پنجم و نیمه اول سده ششم، جایگاه حدیث و حدیث پژوهی در حوزه ری به محاق رفت. این تحولات پیش از آغاز حمله مغول و آمدن به این نواحی رخ داده بود (ر. ک: معجم البلدان، ج 3، ص 117). در این هنگام، توجه و ارتباطی که پیشتر میان حوزه های حدیثی مختلف با حوزه حدیثی ری برقرار بود، به سردی گرایید و به عنوان نمونه سنن ابن ماجه که به عنوان

یکی از صحاح سسته شناخته می‌شد، تنها در این منطقه، رواج داشت و بوم‌های دیگری اهمیت به این متن، از آن بهره‌نبردند که از قطع ارتباط منطقه حدیثی سنی با شرق و غرب جهان اسلام حکایت دارد.

تاریخ کلام در ری

دانش کلام در اواخر سده اول تا سده سوم، در کوفه، بصره، بغداد و خراسان، مراحلی از تحول و تکامل را از سر گذراند. تحولات دانش کلام در ری، طی نیمه آخر سده سوم و سده چهارم، به روندی تکامل یافته‌تر رسید. عامل سیاست به خصوص مداراگری آل بویه، در پروراندن جوانه‌ها، تنومندی ساختارها و ساختارمندی استدلال‌های کلامی، بیشتر از هر عامل دیگری، فرایند کلامی سازی اندیشه اسلامی را در ری سرعت بخشید. در عین حال، حاکمان ادوار بعد، گاه با تکیه بر سیاست وحدت مذهبی، بر نحله‌های کلامی مخالف، سخت می‌گرفتند، گرچه در فضای ری با پیشینه تنوع فکری ریشه دار، در بیشتر موارد سیاست تسامح و کثرت‌گرایی مذهبی برقرار بود. متکلمان ری با تکیه بر نظر و استدلال، نقش خود را در پروراندن جوانب پیچیده‌تر باورهای برآمده از قرآن و حدیث ایفا کردند و سیر این جریان از سده سوم تا حمله مغولان قابل پی‌جویی است و در ادوار پسین نیز طرح مباحث کلامی (در قالب آموزش و دفاع از اصول دین) به چشم می‌خورد. فضای کلامی ری و تنوع مباحث و کثرت متکلمان در کتبی مانند نقض عبدالجلیل رازی قزوینی، فهرست منتجب الدین رازی، و طبقات المعتزله ابن مرتضی به چشم می‌آید.

کاروان مباحثات دینی در ری، بعد از گذر از تدوین و تبویب حدیث، و شناخت مضامین و معارف احادیث، به مباحثات کلامی رسید. بالطبع آموزش‌های حدیثی، اسباب شبهه‌ساز و درگیر، راه را بر مباحثه کردن و به کلام روی آوردن، پدید آورد. گسترش مجموعه‌های حدیثی شیعه از سده سوم، راهی به تقابل سنی و شیعه داشت که با مدون شدن مجموعه حدیثی الکافی که عقل‌گرایی را بر پایه معارف امامت سامان می‌داد، در برآمدن متکلمان عقل‌گرای شیعی نسل بعد اثرگذار بود. شیخ صدوق (381 ق.) با نگارش کتاب الاعتقادات، راه را برای نسل بعد، بیرون از چارچوب حدیث باز کرد (عقل‌گرایی شیخ صدوق، سید محسن موسوی آملی، ص 145-150). از سویی دیگر، دانشورانی که با نام اصول‌گرایی شناخته می‌شدند، به نقد اخباری‌گری نسل قبل پرداخته، راه را برای نوعی استدلال پایه‌ای مبتنی بر عقل باز

کردند. در آنچه به سنت کلامی شیعه ربط دارد، اصول‌گرایی عمدتاً روشی برآمده از حدیث‌شناسی و عقل‌گرایی مبتنی بر شرع بود و ریشه در تعالیم عقلانی ائمه اطهار (ع) داشت. غلبه این جریان کلامی در ری موجب شد تا کلام فراحادیثی شیعه پا بگیرد و به سمت استدلال عقلانی مشترك فرامذهبی پیش رود. ویژگی کار اینان، در تمایز با حدیث‌گرایان و اخباریان، فاصله گرفتن از اخبار آحاد و تلاش برای پی‌ریزی نظامی عقلانی در اخبار بود.

از لحاظ موضوعی، گسترده‌ترین مباحث کلامی شیعی ری، پیرامون امامت بود. کثرت تألیفات، منابع و متکلمان متعددی که بسا در فقه و حدیث هم تبحر داشته‌اند، در مراقبت از چارچوب نظری امامت، ویژگی مشخص جریان کلامی شیعی ری است. بعد از روشن شدن چارچوب عددی ائمه اطهار (ع)، برای متکلمان شیعی فرصت مستدل‌سازی و کلامی‌سازی بیشتر فراهم شد و بسا بتوان مدعی شد که در مبحث امامت دیگر نحله‌ها در حاشیه تفکرات شیعی، و در تناظر و تبادل و نقد امامت مورد نظر شیعه، طرح نظر کرده‌اند. ابن‌قبة رازی، ابوطیب رازی، جعفر بن احمد بن وندک رازی، علی بن محمد بن علی خراز رازی از جمله متکلمانی‌اند که طی دو قرن، کتب منفردی در مسائل امامت نوشته‌اند.

در سطح کلام جدلی، متکلمان زیادی به ظهور رسیدند که با نوشتن و پروراندن ادبیات دفاعی، به این روش تکامل بخشیدند. در کلام جدلی، استدلال عمدتاً به سمت مجادله و نشان دادن نقص فکر مخالف و برجسته کردن فکر حق بود. این روش معمولاً از ادبیات و ساده‌نویسی و بیان روشن بهره می‌گرفت. نیز در کلام جدلی، احادیثی مورد استناد قرار می‌گرفت که نشانه‌ای از روایت آن در دفاتر حدیثی اهل سنت وجود داشت و کارکرد این دسته احادیث، ضمن بهره‌رساندن به کلام جدلی، شکست خصم از راه الزام او به پذیرش سخن خود بود.

در اواخر سده سوم، نظروری کلامی در مسئله امامت چشمگیر بود. نقش مهم‌ترین متکلم شیعی ری، ابوجعفر محمد بن عبدالرحمن بن قبة رازی (اواخر سده سوم و اوایل سده چهارم)، در شکل دادن به مبانی این نظروری‌های کلامی قابل توجه است. پیش از ابن‌قبة، خط استدلالی شیعه معمولاً نوعی عقل‌گرایی محتاطانه بود که در کار هشام بن حکم و نوبختیان و فضل بن شاذان دیده می‌شد و مراقبت می‌شد عقلانیت استدلالی برتر از سخن امام نشیند. ابن‌قبة

رازی که میراث بر دانشوران پیشین شیعه در مباحث عقلی بود، در دوران غیبت می توانست با دامنه استدلالی گسترده تری، از عقل بهره گیرد و مورد طعن عموم شیعه واقع نشود. حتی تا چند سده بعدتر آثار او مورد استناد بزرگان کلامی معتزلی و اشعری (البته برای پاسخ دادن به امامیه) واقع می شد. اهمیت دیگر ابن قبه در گفت و گوی نقادانه با دیگر فرق است. در قطعات باقی مانده از کتب او، نقد و رد ابوعلی جبایی معتزلی، نقد زیدیه، نقد اسماعیلیه و نقد دیگر فرق شیعه و مستدل سازی باورهای امامیه دیده می شود. او در نوشته های متعددش درباره امامت (مانند الانصاف فی الامامه، المتشبه فی الامامه، الرد علی ابی علی الجبایی، کتاب التعریف، نقض کتاب الاشهاد، النقض علی ابی الحسن علی بن احمد بن بشار) استدلال های شیعه را درباره امامت روشن تر کرد. ابن قبه رازی با استناد به حدیث متواتر ثقلین، پایه کلام نظری امامیه را بیرون از چارچوب درون مذهبی و بر اساس يك «حجت» تکیه داده بر مشترکات مذاهب اسلامی پیش برد. روش او، افزون بر متکلمان ری و نیز بر متکلمان بیرون از ری، همچون پیرو دانشمندش سید مرتضی و دانشورانی که در مبحث امامت، دغدغه آوردن استدلال نو داشتند، اثرگذار بود (ر. ک: مکتب در فرایند تکامل، ص 215-318). در این اثر، بخشی از کتب مفقود ابن قبه بازسازی شده است).

در سده سوم و چهارم، فعالیت های کلامی اسماعیلیان به عنوان شاخه رادیکال تر شیعه، به سبب جنبه سیاسی آن و تأکیدشان بر مخالفت با دستگاه خلافت، کمتر در منابع ثبت شده است. در عین حال، ابوحاتم رازی چهره شاخص متکلمان اسماعیلی ری بود که هم فعالیت درون مذهبی و هم برون مذهبی داشت. از لحاظ درون مذهبی، نقض های محمد نسفی متفکر هم کیش خود را اصلاح می کرد و از جنبه برون مذهبی با محمد بن زکریای رازی در مسئله نبوت مبارزه داشت. ابوحاتم رازی، فعالیت کلامی خود را در خدمت قدرت و سیاست فاطمیان مصر (امامان اسماعیلیه) در آن روزگار قرار داد و با شکل دادن به ساختاری نو در کلام اسماعیلی، کوشید عناصر نوفلاطونی و گنوستیک را در کنار لغت، ادب، تفسیر و فلسفه به هم آمیزد و از آن در تأویلات بی پایان و پیچیده خود از قرآن و حدیث، به نفع معتقدات کلامی اسماعیلی اش بهره گیرد (ر. ک: شین نوموتو، مقدمه الاصلاح، ص چهارده - سی و سه).

در سده چهارم و انتقال به سده پنجم، نقطه کانونی تحولات کلام ری در

فعالیت های مستمر قاضی عبدالجبار (415 ق.) از بزرگان کلام بهشمیه، دیده می شود. قاضی که به دعوت صاحب بن عباد به این شهر آمد و چند دهه ژرف ترین مباحث کلامی را محور تحقیق و نظوروزی قرار داد، در شکلی گسترده کلام معتزلی ری را نظام مند ساخت. در پی جویی پیشین کلامی قاضی عبدالجبار، به نظر می رسد در اثر فعالیت های استدلالی ابن قبه و دیگر متکلمان امامی سده سوم و چهارم بود که مبحث امامت برای قاضی عبدالجبار و دیگر متکلمان معتزلی و نیز اشعری ری، محوریت یافت. قاضی را، با توجه به نسبت همدانی او، می توان به سبب فعالیت کلامی پر دامنه اش در ری، حلقه فراپومی متکلمان ساکن ری تلقی کرد که تحقیق و تحلیل و تدریسش، از سطح منطقه ای خاص فراتر می رفت و نظوروزی و مکتب کلامی اش، بر متکلمان معتزلی و نیز شیعی سده پنجم در ری و بیرون ری اثرگذار بود. در میان شاگردان او زیدیان، معتزلیان، شیعیان ری و دانشوران دیگر نواحی حضور داشتند. بعد از عزل او از قاضی القضاتی و رفتن به بغداد، بازتاب مکتب کلامی اش در ری، گرچه کم رنگ شد، اما تا دو سده، در طیف های مختلف متکلمان ری به چشم می خورد. نسلی از شاگردان بلاواسطه و با واسطه قاضی عبدالجبار با محور قرار دادن تألیفات کلامی او همچنان در ری مستقر بودند و برخی راهی شهرهای دیگر و از جمله نیشابور و استرآباد شدند. با این وصف همه آنان به "مکتب متکلمان ری" وابسته بودند (ر. ک: حسن انصاری، پایگاه مجازی بررسی های تاریخی، مقاله «کلام معتزلی از ری تا یمن»).

از معتزلیان معروف ری به جز قاضی عبدالجبار، می توان به ابن زنجویه ابوسعید سمان رازی (445 یا 447 ق.)، حماد رازی و ابوبکر ناصح رازی (484 ق.) اشاره کرد (ر. ک: معجم البلدان، ج 3، ص 121؛ الکامل فی التاریخ، ج 8، ص 160). ابوجعفر محمد بن جریر بن رستم طبری (310 ق.) که بیشتر جمع آوری کننده اخبار و احادیث بود، نیز به عنوان متکلم معتزلی شناخته شده است (ر. ک: لسان المیزان، ج 5، ص 762). گفتنی است که شماری از معتزلیان ری، زیدی مذهب بودند و به دنبال افول اعتزال در ری و دیگر مناطق ایران، کتب مهم کلامی را همین شاگردان یا متعلقان به مکتب قاضی به یمن انتقال داده و متون اعتزالی را در آن منطقه از دستبرد حوادث در امان نگه داشتند (ر. ک: حسن انصاری بررسی های تاریخی در حوزه اسلام و تشیع، «کتابی جدید از میراث مکتب

در بررسی وضع دانش کلام در سده پنجم، می توان گفت که متکلمان امامی ری بیشتر از متکلمان امامی بغداد، اثر می پذیرفتند. در این زمان، تعالیم، مجالس، مناظرات و متون کلامی بزرگان کلامی شیعی بغداد با محوریت شیخ مفید (413 ق.) و سید مرتضی (436 ق.) به وسیله شاگردانشان به ری رسیده و استدلال های تازه ای را در دسترس جامعه کلامی شیعی ری نهاده بود. به خصوص باید توجه متکلمان ری در شبیه شناسی و مناظره کلامی را برگرفته از راهی دانست که محصول تلاش سید مرتضی در نشان دادن فاصله و اختلاف محسوس امامیه با دیگر نحله های هم روزگار بود. کار سید مرتضی در تقویت مبانی دین ورد فلاسفه، زنادقه و براهمه نزد برخی از متکلمان ری، در مقام امری مسلم و مهم در مناظرات مورد استناد قرار می گرفت (نقض، ص 45). از این رو می توان گفت آثار کلامی سده پنجم و ششم که از سوی امامیان ری در دفاع از امامت نگارش یافته، از سید مرتضی متأثر است.

در سده ششم، مناظرات کلامی بازار گرمی دارد و از هر نحله کلامی طرحی و دفاعیه ای و جدلی دیده می شود. اوج این مناظرات مکتوب را باید در کار برخی از اشاعره و حدیث گرایان سنی در تضعیف شیعه (اثنا عشریه) دید که واکنش هایی را نیز برانگیخت و مثلاً عبدالجلیل رازی قزوینی را متقابلاً به نوشتن کتابی در نقض و رد آنها واداشت. عبدالجلیل رازی مشرب کلامی جدلی خود را در تقویت مبانی اصول گرای امامیه به کار برد. کتاب او در عین کلامی بودن، جنبه تاریخی نیز دارد. او جدل خود را در نقض همه مخالفان امامیه به کار می گیرد و معارضه کلامی با مجبره سنی (اشاعره)، اخباریگری شیعی، فلاسفه و اسماعیلیه را یکجا پیش می برد.

در سده ششم و انتقال به سده هفتم آنچه نزد متکلمان برجسته امامی ری مانند سدیدالدین حمصی رازی (پس از 600 ق.) می یابیم، گسترش و تکامل روش کلامی متکلمان شیعه تا این زمان است. او در نوعی استدلال نو و پیچیده می کوشد که از همه ابزارهای مقبول نزد متکلمان مسلمان (قرآن، حدیث، اجماع و عقل) در شکل «دلیل» استفاده کند. فخر الدین رازی وی را آموزگار اثنا عشریان ری می داند و ابن ابی طی به مناظره او با متکلمی اشعری اشاره کرده است (ر. ک: لسان المیزان، ج 5 ص 317). گاه در منابع فقهی شیعه به عنوان «متکلم ری» از او یاد می شود (ر. ک: السرائر، ص 200). ویژگی

روش کلامی برآمده از آموزه های حمصی تأکید بر نظر و پرهیز از تقلید از پیشینیان است و المنقذ من التقليد او در واقع نقدی به محافل زمانه است و گویا همین ویژگی، باعث ستایش ابن ادریس از او شده است. از آثار دیگر او است: بداية الهدایه، التبیین و التقیح فی التحسین و التقیح، التعليق الكبير و التعليق الصغير (دو اثر اخیر، گویا درباره امامت بوده است) نیز فناء النفس بعد الموت (ر. ک: ریاض العلماء، ج 5، ص 203).

در سده هفتم، ملل ونحل نگاری در ری رواج چشم گیری یافت. جالب توجه این است که متکلمان شیعی، ملل ونحل نگاری را صرف مقالات و آرا نمی بینند، بلکه در آن به دفع شبهات و دفاع از مبانی مذهب می پردازند. نمونه شاخص این روش را نزد صاحب تبصرة العوام می شناسیم. این اثر که اکنون مشخص شده است به قلم جمال الدین المرتضی محمد بن حسین بن حسن آبی رازی (پس از 630 ق.) است (گرچه پیشتر به ابن داعی رازی یا حتی شریف مرتضی نسبت داده می شد)، در عین گزارش مقالات و آرای ادیان و مذاهب و فرق، اثری صرفاً ملل ونحل نگارانه نیست و در آن اثبات حقانیت شیعه امامیه مطلوب نویسنده است. در روش نویسنده، برخلاف ملل ونحل نگاری های آن عصر، احتجاج و دفاعیه نگاری آن برجسته تر است. نویسنده تبصرة العوام متعرض شبهات ضد امامیه شده و به آنها پاسخ گفته است. در عین حال به نظر می رسد این روش کلامی شکل تکامل یافته تر روشی است که پایه های آن در سنت کلامی شیخ مفید و سید مرتضی برقرار شده بود.

در این سده، کلام اشعری در ری متفاوت از سده های پیشین، در تقویت خود می کوشید و مورد اعتنای مدافعان آن بود و همواره با نقد و رد امامیه ری مواجه می شد. اعتزال هم که دیگر از ری رخت بر بسته و با اوج گیری قشری گری و نزدیک شدن نظار اصحاب الحدیث (متکلمان اهل سنت) و اشاعره به یک دیگر، در این نواحی اثری از آن باقی نمانده و به یمن و ماوراء النهر منتقل شده بود. در این زمان، به خصوص لوازم نظریات اشاعره در مباحث الهیاتی، واکنش نقادانه متکلمان عدل گرای ری را در پی داشت. حتی گاه از نوشته برخی از اشاعره (مثل خاندان مشاط در ری) با عنوان «زلّة الانبیاء» یاد کرده اند که با نفی اشاعره مواجه شده و در پاسخ متقابل سعی می کردند لوازم عقاید مخالفان را محل مناقشه قرار دهند. در عین حال، در موضوع عصمت انبیاء، فخر رازی (606 ق.) به عنوان مدافع اندیشه اشاعره اثری نوشته و به شبهات

پاسخ داده است. فخر رازی، در عین اشعری بودن، گاه حتی از ابوالحسین بصری و قاضی عبدالجبار و معتزلیان بهشمیه متأثر است و پاره ای از مبانی آنها را به مکتب فکری اشاعره راه داده است. ویژگی کلام فخر رازی، آمیختن فلسفه با کلام و آوردن نوعی قدرتمندی نو در کلام اشعری است. فخر رازی علوم زمانه را در خدمت اندیشه کلامی اش قرار داد و از مخالفت با هرگونه آموزش و تربیت فلسفی آن چنان که در يك نسل پیشتر نزد اشاعره رواج داشت، دست کشید.

در سده هشتم تا نهم، در ری بیشتر گرایش به نگارش نظام نامه عقیدتی (اصول دین شناسی) در سطح کلان دیده می شود. در این زمان برخی مسائل چالش برانگیز پیشین مانند امامت، با از بین رفتن بسیاری از نحله های مخالف، کمتر مورد بحث واقع می شود و امامت تنها در شکل يك نوع عقیده نگاری کلامی جای می گرفت. اصول دین شناسی در تلاش متکلمان شیعه و در روش کلامی بزرگانی مانند علی بن محمود حمصی و خضر بن محمد بن علی حبلرودی رازی نجفی (به ترتیب دارای آثاری با عنوان مشکاة الیقین فی اصول الدین، تحفة المتقین فی اصول الدین) دیده می شود.

در سده دهم جریان های کلامی ری به سبب دگرگونی های سیاست و پا گرفتن امپراطوری صفوی شیعی و انتقال مراکز فرهنگی به نواحی دیگر، رونق سابق را از دست داد و افول مذاهب کلامی اهل سنت که پیشتر آغاز شده بود، از ری و دیگر نواحی ایران برچیده و به مصر و شام منتقل شد.

تاریخ ری

1. پیدایی

حمدالله مستوفی درباره بنای نخستین شهر ری می نویسد: «شهر ری را شیث بن آدم پیغمبر (ع) ساخت. هوشنگ پیشدادی (از شاهان اساطیری) عمارت آن افزود و شهری بزرگ شد. بعد از خرابی، منوچهر بن ایرج بن فریدون تجدید عمارتش کرد. (نزهة القلوب، ص 53). همچنین مؤلف هفت اقلیم می نویسد: «در بنای شهر ری اختلاف بسیار کرده اند. بعضی بر این اند که ری را راز بن اصفهان بن فلوح بنا کرده و برخی گویند راز بن خراسان ساخته و بعضی نقل می کنند هوشنگ.» (هفت اقلیم، ج 3، ص 3). در لغت نامه دهخدا آمده است: «بانی ری، راز بن فارس بن لواسان، و به قولی شیث بن آدم است.» (لغت نامه دهخدا، ج 22، حرف راء، ص 242). عده ای نیز بنای ری را به «روی» از

فرزندان نوح و یاری بن بیلان بن اصفهان بن فلوح نسبت داده اند (ر. ک: ری باستان، ج 1، ص 70-71). معجم البلدان (ج 3، ص 117) بنای شهر ری را به مردی به نام ری، از بنی شیلان بن اصفهان بن فلوج بن سام بن نوح نسبت داده است.

حمزة بن حسن اصفهانی، تاریخ اقامت مهدی عباسی را در ری در نیمه قرن دوم هجری می داند (تاریخ پیامبران و شاهان، ترجمه جعفر شعار، ص 200). یاقوت از جعفر بن محمد رازی نقل می کند: مهدی عباسی در زمان پدرش منصور به ری آمد و بنا نهاد شهر ری را آن چنانی که امروزه مردم در آن هستند و پیرامون آن خندقی قرار داد و در آن بنا کرد مسجدی جامع... و عملیات وی در سال 158 ق. پایان یافت (معجم البلدان، ج 3، ص 118). حمدالله مستوفی به فراز و نشیب های خرابی و آبادانی ری در دوران پیش از اسلام اشاره کرده، می نویسد: «خرابی به ری راه یافت. مهدی عباسی احیای

ص: 254

عمارت آن کرد و شهر عظیم شد (نزهة القلوب، ص 53). همچنین لسترنج می نویسد: «در زمان خلفای عباسی، نام رسمی یعنی دولتی ری، "محمدیه" بود؛ به مناسبت اینکه محمد، که همان مهدی خلیفه عباسی است، در زمان خلافت پدرش منصور در ری اقامت گزید و بیشتر آن شهر را تجدید عمارت کرد و پسرش هارون الرشید نیز در آنجا متولد گردید. شهر محمدیه، مهم ترین ضرابخانه آن ایالت بود و نام آن روی بسیاری از سکه های دوره خلفای عباسی به چشم می خورد.» (جغرافیای تاریخی سرزمین های خلافت شرقی، ص 231).

2. پیش از اسلام

ری را مرکز دینی و پایگاه بزرگ مغان و زرتشتیان و نیز محل تولد زرتشت و مادرش دانسته اند (ر. ک: ری باستان، ج 1، ص 62). در دوره آشوریان، ری یکی از پنج ایالت مادها بود و یهودیان قدیم ری، از یهودیان کوچانده شده به ماد از جانب آشوریان هستند (همان، ج 2، ص 93). ری در دوران ماد از اهمیتی خاص برخوردار بود. کورش ماد را گشود و ری را به یکی از فرزندانش واگذار کرد (همان، ص 96). در تواریخ آمده است که داریوش پس از فتح بابل، فرورتیش یاغی را شکست داد و او را که به ری گریخته بود، دستگیر کرد و به دار آویخت (همان، ص 97). نام ری در کتیبه بیستون که از داریوش به جا مانده، به صورت «رگا» آمده است (همان، ص 98). اسکندر در جنگ با داریوش سوم، به ری رسید و پنج روز در آنجا ماند و به قشون خود استراحت داد (ایران باستان، ج 2، ص 1429-1431). گفته شده است از ری سپاهی به کمک اسکندر رفت. اعتمادالسلطنه این همکاری را به مردم پارت (خاستگاه اشکانیان) نسبت می دهد (ری باستان، ص 100). در سال 316 پیش از میلاد، «آنتیگن» یکی از سرداران اسکندر در جنگ با رقیب خود «اومنس» از ری عبور کرد. این سردار مقتدرترین مرد آسیا گردید (همان، ص 101). در زمان سلوکیان زلزله ای شدید شهر ری را ویران کرد و سلوکوس اول، معروف به نیکوتر (312-280 قبل از میلاد) خرابی ها را مرمت و شهر را بار دیگر آباد گردانید و نام موطن خویش اورپس را بر آن نهاد. سلوکیان در پهنه ری و آبادی های دیگر نظیر آپامه که در آن حدود به وجود آورده بودند گروهی از مردم مقدونی را به منظور ترویج یونانیت مقیم گردانیدند (ر. ک: همان، ص 102 و نیز ج 3، ص 2115).

ری در زمان اشکانیان اهمیتی ویژه یافت و پایتخت بهاره آنان و «ارشکیه» نامیده شد (ر. ک: تاریخ اشکانیان، ص 814). گفته شده است که اردشیر پس از قتل اردوان و به

زنی گرفتن دختر وی در شهر ری در کاخ اردوان چندی به سریر شاهی تکیه زد. مرزبانی ری به عهد ساسانیان به خاندان مهران واگذار گردید. از حوادث مهم دوران ساسانی پادشاهی بهرام چوبینه رازی و عصیان وی بر هرمز و خسرو پرویز و سکه زدن درهم در شهر ری به نام خود و تصمیم خسرو پرویز به تخریب این شهر است. خسرو پرویز بعد از شکست بهرام چوبینه و استقرار مجدد بر تخت پادشاهی، ری و گرگان و خراسان را به بندوی و بسطام، دایی های خویش داد (ری باستان، ج 2، ص 112-114).

3. فتح ری به دست مسلمانان

پس از شکست سنگین نهاوند و فروپاشی امپراتوری ساسانی، شهرها یکی پس از دیگری سقوط کرد. فتح ری را میان سال های 18-24 ق. ذکر کرده اند (همان، ج 1، ص 152). یعقوبی فتح ری را در سال 23 ق. به دست قرظة بن کعب انصاری دانسته (تاریخ یعقوبی، ج 2، ص 157) و طبری، سال 22 ق. و به دست نعیم بن مقرن را درست می داند (تاریخ طبری، ج 4، ص 150). حسین کریمان، پس از ذکر اقوال مختلف در متون تاریخی می نویسد: «در میان این متون نام هفت تن به عنوان فاتح ری به چشم می خورد. یکی از اسباب این اختلاف، عدم تسلیم یکباره مردم ری در برابر سپاه اعراب مسلمان بوده است که پس از فتح نخستین در هر فرصتی شورش می نمودند که سرداری از عرب آن را فرو می نشاند و آن را فتحی به حساب می آوردند و آن سردار را فاتح می شناختند (ری باستان، ج 1، ص 160-161). بلاذری ری را از جمله شهرهایی می داند که مردم آن با قبول جزیه و خراج، بر مذهب خود باقی ماندند و آتشکده آنان خراب نشد (فتوح البلدان، ج 2، ص 390).

4. پس از اسلام

در اواخر خلافت عمر، مغیره بن شعبه والی کوفه، کثیر بن شهاب حارثی را والی ری گردانید. وی مردم ری را که نقض عهد کرده بودند دوباره مطیع ساخت. کثیر در زمان معاویه نیز چندی والی این شهر شد و به امام علی (ع) فراوان دشنام می داد. عثمان در سال 24 ق. براء بن عازب را والی ری گردانید. سعد بن ابی وقاص چون بار دوم والی کوفه شد، در آغاز سال 25 ق. برای سامان دادن به اوضاع پریشان ری به آنجا آمد و سپس به کوفه بازگشت. آخرین کس که ری را فتح نمود قرظة بن کعب انصاری در دوران ولایت ابوموسی در خلافت عثمان بود. در سال مرگ عثمان، والی ری، سعید بن قیس بود. امام علی (ع) یزید بن قیس ارجبی را والی ری و همدان و اصفهان

گردانید. همچنین یزید بن حجه تیمی از سوی علی (ع) والی ری و دشتی گردید. نیز ربیع بن خثیم از طرف آن حضرت فرمانده جمعی از سپاهیان در ری و قزوین شد. در زمان معاویه بن ابی سفیان حکومت بصره و ری و خراسان تا سال 51 ق. با زیاد بن ابیه بود. زمانی که عبیدالله بن زیاد از سوی حکومت کوفه را بر عهده داشت، با فرمان مشروط و جداگانه، حکومت ری را به عمر بن سعد و شمر بن ذی الجوشن وعده داد.

پس از مرگ یزید، در سال 64 ق. مردم ری به رهبری فرخان رازی سر به طغیان برداشتند. عامر بن مسعود امیر کوفه، محمد بن عمیر را به سرکوبی ایشان فرستاد، اما او کاری از پیش نبرد. عامر، سپس عتاب بن ورقاء را گسیل داشت و در نبردی سخت، فرخان کشته شد و همراهانش فرار کردند. در سال 66 ق. پس از استیلای مختار بر کوفه، یزید بن ابی نجبه فزاری از سوی وی به حکومت ری منصوب گشت و به مدت 18 ماه خراج این شهر به او می رسید. در سال 68 ق. گروهی از خوارج به ری حمله کردند و جمعی از مردم، آنان را یاری دادند. عامل ری در این حمله کشته شد. مصعب بن زبیر، عتاب بن ورقاء را فرستاد. او خوارج را شکست داد و غنایم زیادی به دست آورد. بنی امیه سلطه و نفوذ کامل به ری یافتند و میل اکثر مردم ری به سوی امویان و کارشان با والی خراسان بود.

یکی از حوادث مهم ری، خروج سنباد خرمی است. مولانا اولیاء الله می نویسد: «منصور مصمم بود ابومسلم را از میان بردارد و او را با فریب پیش خود خواند و وزرا ابومسلم را از مراجعت منع کردند. نشنید و ابا کرد. سنباد نام نایی را بر سر مصالح و عمل بگذاشت و از ری پیش منصور بازگشت تا دید آنچه دید؛ تا آخر گفت: ترک الرأی بالری. چون خبر کشته شدن ابومسلم رسید، سنباد به خون خواهی برخاست و روبه ری نهاد و ابو عبیده حاکم آنجا را شکست داد، و تمامت خزاین و اموال و نعمت ابومسلم را به دست آورد، و قریب صد هزار کس به گردش فراهم آمدند. منصور نیرویی به فرماندهی جهور به ری گسیل داشت و سنباد شکست خورد و شصت هزار از نیروهای او کشته شدند. سنباد با فرستادن تحف و هدایای فراوان از حاکم طبرستان اسفهد خورشید پناهندگی خواست و او هم قبول کرد. و پسر عمویش طوس را به استقبال وی فرستاد؛ اما بر اثر سوء تفاهمی که در مراسم استقبال پیش آمد، سنباد به وسیله طوس کشته شد. جهور پس از پیروزی بر سنباد در ری، علم طغیان برافراشت. منصور لشکری فرستاد و جهور از

ری گریخت و سرانجام در آذربایجان به دست کسانش کشته شد.»

منصور پسرش مهدی را برای مأموریت نظامی به سوی خراسان فرستاد. مهدی در سال 142 ق. به مرو آمد. او به ری بازگشت و تا سال 144 ق. در آنجا اقامت کرد. سپس به بغداد و بار دیگر به سال 146 ق. به ری بازگشت و تا سال 151 ق. در آنجا ماند. آنگاه به بغداد رفت. مهدی دستور داد تا آن بخش از ری که در قرون سوم و چهارم آباد بود، پی افکنند. این بخش همان ری زیرین است. ری از سال 149 ق. به نام محمد بن مهدی، «محمدیه» خوانده می شد. ولادت هادی چهارمین خلیفه عباسی را به سال 146 ق. در سیروان ری، نوشته اند. گفته شده است موسی هادی در حیات پدرش به ری آمد و روستای موسی آباد ری را ساخت.

هارون الرشید برادر هادی و فرزند مهدی، پنجمین خلیفه عباسی در سال 148 ق. در ری متولد شد. هارون به ری علاقه خاصی داشت. وی فضل بن یحیی را والی ری، جرجان و طبرستان کرد. در سال 195 ق. که دامنه اختلاف بین امین و مأمون بالا گرفت، امین سپاهی را به فرماندهی علی بن عیسی برای دفع برادر روانه خراسان کرد؛ اما پیش از آنکه این سپاه به خراسان برسد، طاهر ذوالیمینین او را در نزدیکی ری مغلوب کرد و کشت.

با ظهور و آغاز حکومت های نیمه مستقل و مستقل ایرانی، در بیشتر نیمه اول قرن سوم هجری، ری در اختیار طاهریان قرار گرفت. حسن بن زید علوی داعی کبیر که در ری اقامت داشت، بنا به دعوت اهالی مازندران غربی در رمضان 250 ق. به شمال رفت و حاکم محلی آنجا را شکستی سخت داد و در شوال همان سال به آمل رسید. پس از تصرف طبرستان، سپاهی به فرماندهی مردی از خاندان خویش برای تسخیر ری فرستاد. بدین ترتیب ری را تسخیر کرد و عامل طاهریان از ری گریخت. دوباره طاهریان به ری آمدند و سرانجام نماینده طاهریان شکست خورد و کشته شد، و ری برای داعی، مسلم گشت. در سال 255 ق. ری به دست سپاه خلیفه عباسی، المعتز سقوط کرد و از دست داعی بیرون شد و وی مجدداً در زمان معتمد، و به سال 257 ق. ری را به دست آورد. ری دوباره در سال 259 ق. از دست داعی بیرون رفت. در سال 266 ق. اساتکین نامی از ترکان بر ری غلبه یافت. در سال 275 ق. احمد بن حسن مادرانی بر ری غلبه یافت و به قول یاقوت، تشیع را در آن دیار ظاهر گردانید. در سال 281 ق. المعتضد پسر خویش علی

ص: 258

المکتفی را به ری فرستاد و ری و پاره ای از شهرهای جبال را به وی سپرد. به هنگام اقامت مکتفی در ری، جایگاهی در آنجا بنا گردید به نام مقام مکتفی.

المکتفی عهد و لوای خراسان را برای امیر اسماعیل سامانی فرستاد با ذکر آن که امارت پس از او با پسرش احمد باشد و سپس عهد و لوای ولایت ری و قزوین و زنجان را نیز بدان ضمیمه کرد. بدین ترتیب در سال 289 ق. ری در اختیار سامانیان قرار گرفت. مشهور است که سامانیان از نژاد بهرام چوبینه رازی و خاندان مهران بوده و در اصل از اهل ری بوده اند. اسماعیل ولایت ری را به برادرزاده اش ابوصالح منصور بن اسحاق سپرد. وی شش سال در ری ماند. محمد بن زکریای رازی دانشمند مشهور ری، کتاب معروف طبّ منصورى (الکناشه) را به نام وی تصنیف کرد.

در 304 ق. یوسف بن ابی الساج والی آذربایجان و ارمینیه با تزویر، ری را تصرف کرد. پسر ابی الساج تا سال 307 ق. پس از جنگ های متمادی بیرون رفت. در سال 310 ق. مقتدر، حکومت ری و قزوین و ابهر و زنجان و آذربایجان را به یوسف بن ابی الساج سپرد. وی دوباره در سال 311 ق. به ری آمد و سرانجام در سال 314 ق. ری به تصرف سامانیان درآمد. در 316 ق. اسفار بن شیرویه بر ری و کرج (محلّی در منطقه اراک فعلی) غلبه کرد و بعد از کشته شدن وی، مردآویج زیاری تا 318 ق. در ری اقامت داشت. مردآویج نیز ری را به پایتختی خویش برگزید و بناهایی استوار در آن ساخت؛ اما دولت او مستعجل بود. حکومت آل بویه از 320 ق. آغاز شد و پس از قتل مردآویج، حسن رکن الدوله دیلمی از سوی برادر، اصفهان را فتح کرد و به گشودن همدان، ری، قم، قزوین و کاشان عازم شد، اما در 327 ق. وشمگیر زیاری، اصفهان را از دست حسن بیرون آورد. در 21 ربیع الاول 329 ق. جنگ سختی در ری درگرفت. در این جنگ ابوعلی چغانی از امرای سامانی با حسن و علی از آل بویه به صورت محرمانه همکاری کرده، به جنگ ماکان، عامل وشمگیر رفتند. ماکان در ری کشته شد و وشمگیر به طبرستان گریخت. ابوعلی، ری را گرفت و سر ماکان را با اسرای بسیار، به بخارا نزد امیر نصر سامانی فرستاد و حدود قلمرو سامانیان را تا حلوان (سرپل زهاب امروزی) رساند.

رکن الدوله در سال 335 ق. از نو بر ری و سایر اعمال جبال دست یافت. قلمرو آل بویه، اعمال ری، جبل، فارس، اهواز و عراق تا نواحی شام و حجاز شد و دو شهر بزرگ دنیای آن روز، یعنی بغداد و ری را پایتخت خود قرار دادند. در سال 337 ق. مرزبان مسافری در

ری طمع و به قصد آن حرکت کرد. نیروهای رکن الدوله مرزبان را شکستی سخت دادند و آذربایجان را از دست پدر او و برادرش وهسودان گرفتند و ابومنصور طوسی یکی از فرماندهان اعزامی رکن الدوله يك سال در آذربایجان حکم راند.

ری تا سال 420 ق. قلمرو جانشینان رکن الدوله دیلمی بود. یکی از شخصیت های مشهور دیالمه ری و همدان و اصفهان، صاحب ابوالقاسم اسماعیل بن عباد طالقانی (326-385 ق.) است. وی از منشیان و ادیبان بسیار معروف زبان عربی، و نیز مردی کریم و فضل دوست و بخشنده بود و در ری و اصفهان، جمع کثیری از اهل علم و بحث و شعر و ادب، گرد او جمع شدند و به نام او شعر گفتند و کتاب نوشتند. صاحب، مالک کتابخانه ای در ری بود که از جهت کثرت کتاب و امتیاز نسخ، در آن ایام بی مانند بوده است. صاحب بن عبّاد، مذهب شیعه و حبّ اهل بیت (ع) داشت؛ تا جایی که اهل اصفهان مذهب شیعه را به او نسبت می دادند، و کسی را که شیعه بود می گفتند بر مذهب صاحب بن عبّاد است. مؤیدالدوله، حاکم عراق عجم و گرگان و طبرستان، ممالک تحت فرمانش را به تدبیر و کفایت صاحب بن عبّاد اداره می کرد. این وزیر نامدار در زمان فخرالدوله دیلمی نیز نفوذی عظیم داشت و در صفر 385 ق. در ری وفات یافت و در اصفهان دفن گردید.

در سال 420 ق. محمود غزنوی ری را تصرف کرد و فجایع زیادی در آنجا به بار آورد. به دستور وی، جمع بسیاری از شیعیان را به اتهام باطنی و قرمطی بودن از دم تیغ گذراندند و دویست چوبه دار بر پا کردند و بزرگان آن دیار را به دار کشیدند. همچنین معتزله ری را به خراسان فرستاد و نیز به دستور او کتابخانه بزرگ ری را در آتش سوزاندند و بخشی از کتاب هایش را به خراسان فرستادند. در سال 427 ق. ترکان غز به ری حمله بردند و تا سال 430 ق. حملات آنها ادامه داشت. در سال 434 ق. طغرل اول، مؤسس سلسله سلجوقی به ری آمد و حوادث بسیاری در زمان او رخ داد. طغرل، ری را به پایتختی خود انتخاب کرد. وی در سال 455 ق. در ری درگذشت. در جمادی الاول سال 495 ق. محمد سلجوقی با لشکری فراوان به ری آمد و با برادرش برکیارق روبه رو شد؛ اما پیش از جنگ سپاهیان او پراکنده شدند و محمد با هفتاد سوار به اصفهان گریخت.

در 511 ق. در دوره سلاجقه، شاه غازی رستم بن علی بن شهریار، پنجمین پادشاه از شاخه دوم آل باوند ملوک طبرستان، يك سال

و هشت ماه بر ری مسلط بود؛ زیرا در گرفتاری سنجر به دست ترکان غز، برادرزاده اش سلیمان شاه گریخته و نزد شاه غازی آمده بود و شاه غازی او را به همدان برد و بر تخت نشاند. سلیمان شاه اعمال ری را تا مُشکو برای شاه غازی مسلم داشت، و خواجه نجم الدین حسن عمیدی یک سال و هشت ماه به نیابت ملک غازی در ری بود. شاه غازی مدرسه ای در ری بنا نهاد که از مدارس معروف شیعه بود.

در سال 522 ق. سلطان سنجر از خراسان به ری آمد. در سال 555 ق. اینانج یکی از غلامان سلجوقی بر ری استیلا یافت. در سال 564 ق. ایلدگز از اتابکان آذربایجان لشکری به ری برد و آنجا را گرفت و اینانج به دست غلامانش به قتل رسید. در 590 ق. طغرل سوم به دست خوارزمشاهیان در ری کشته شد. تکش خوارزمشاه پس از سقوط سلاجقه، ری را به پسر خود یونس خان سپرد. ری از 590 تا 592 ق. بین قتلغ اینانج پسر جهان پهلوان و با همدستی وزیر خلیفه از سوی و خوارزمشاهیان از سوی دیگر و همچنین در ائتلافی جدید و دیگر قتلغ اینانج و خوارزمشاهیان علیه وزیر خلیفه، دست به دست گشت و سرانجام در اختیار تکش خوارزمشاه قرار گرفت.

آی تَغْمِش یکی از غلامان اتابکان آذربایجان از سال 600 ق. بر ری و همدان و بلاد جبل استیلا یافت و تا 608 ق. بر همدان، اصفهان و ری حکومت کرد. در سال 608 ق. ناصرالدین مَنگلی، یکی از زبردستان آی تغمش، بر او شورید و آی تغمش به بغداد گریخت. مَنگلی تا 612 ق. بر عراق عجم (ری و...) حکومت کرد و در این سال در ساوه کشته شد.

درگیری های مذهبی سال 582 ق. در ری، خسارت بسیاری به بار آورد. در جنگ شیعه و سنی (حنفی و شافعی) سنی ها پیروز شدند و عدّه زیادی از اهالی شهر را کشتند و شیعیان جلای وطن کردند. سپس جنگ حنفی ها و شافعی ها در گرفت و شافعی ها پیروز شدند.

در 617 ق. چنگیز، جبه (جته) و سوبدای (سُبتای) را با سی هزار سواره، مأمور تعقیب سلطان محمد خوارزمشاه کرد که از خراسان با شتابی هر چه تمام تر از برابر سپاه مغول به عراق می گریخت. جبه، با گروهی از سپاهیان از راه جوین عازم مازندران شد. سوبدای نیز با دسته ای دیگر متوجه طوس و خبوشان و اسفراین و دامغان گردید، و راه ری را در پیش گرفت. خوارزمشاه در فرار خود به ری رسید و از آنجا به قلعه فرزین و سپس گیلان و مازندران و جزیره آبسکون رفت و سرانجام در آنجا مرد. نیروهای مغول به رهبری سبتای از شاهراه

دامغان و سمنان به ری آمدند و جبهه پس از غارت مازندران (به خصوص آمل)، به ری رسید. مغولان در شهر، قتل و غارت کردند و ظلم و جنایت را به جایی رساندند که تا آن روز گوشی نشنیده و چشمی ندیده بود. اندکی از مردم توانستند به سوی پناهگاه های کوهستانی قصران فرار کنند. پس از این همه فجایع، مغولان به طلب خوارزمشاه از ری بیرون رفتند.

پس از پایان یافتن فجایع مغول در ری و درگذشت خوارزمشاه در آسکون، پسرش سلطان غیاث الدین که کرمان، جبال و ری به نام او بود، پس از تحرکاتی در کرمان و فارس و... در زمستان 619 ق. وارد ری شد و بر تخت شاهی نشست. سلطان جلال الدین چون از سلطه برادر در عراق آگاهی یافت، خود را از هند به مکران و کرمان و شیراز و اصفهان رسانید و در بین راه بسیاری از لشکریان او به خاطر بدی آب و هوا تلف شدند. در اینجا جلال الدین اطلاع یافت که برادرش غیاث الدین در ری است. پس عازم آنجا گردید. چون غیاث الدین خبر آمدن برادر و استیلای او را شنید، با سی هزار سوار به مقابله با او آمد؛ ولی جلال الدین با فرستادن سفیری، برادر را از جنگ بازداشت و غیاث الدین به ری برگشت و غالب رؤسای لشکری او امر جلال الدین را پذیرفتند. غیاث الدین چون این حال را مشاهده کرد از جلو برادر گریخت و جلال الدین به ری مسلط گردید و برادر را امان داد. وی در سال 621 ق. راه همدان را در پیش گرفت. در این هنگام گروهی دیگر از تاتارها به دستور چنگیز به ری و بلاد دیگر آن حدود تاختند و آنچه از مردم که در تهاجم نخستین جان سالم به در برده و به شهر ری بازگشته بودند، دچار قتل و غارت مغولان شدند. حمله مغول در 617 و 621 ق. چنان ضربتی بر ری وارد کرد که دیگر هیچ گاه این شهر آبادی و اعتبار پیشین خود را به دست نیاورد و به قول نجم الدین دایه رازی از يك شهر ری، حدود هفتصد هزار انسان، کشته و اسیر شد. پس از افول قدرت خوارزمشاهیان، ایلخانان مغول در ایران از جمله در ناحیه ری حکومت کردند.

ری جزو منطقه نفوذ طغایتموریان (739-752 ق.) قرار گرفت؛ اما دیری نپایید که این شهر در اختیار شاهان آل بادوسپان مازندران درآمد. امیر ولی، سرزمین ری را از دست آل بادوسپان خارج ساخت. سلطان اویس جلایری در 772 ق. ری را از دست امیر ولی گرفت و حکومت ری را به یکی از امرای خود به نام قتلغ شاه واگذاشت. قتلغ شاه دو سال بعد مرد و مقام او، نصیب عادل آقا از امرای جلایری شد. امیر ولی بار دیگر به عزم تسخیر

عراق عجم به این دیار آمد و شهر ساوه را گرفت و به جرجان برگشت. در سال 784 ق. سلطان حسین جلایری با گسیل اکثر سپاهیان خود به سلطانیه و با استعانت از عادل آقا در صدد گرفتن بعضی از قلاع ری از چنگ امیر ولی بود که به صورت ناگهانی به دست برادرش کشته شد. در 786 ق. سپاهیان امیر تیموری را تصرف کردند و به کشتار مردم پرداختند. ری مدتی در تصرف تیموریان بود. در 823 ق. اسکندر و جهانشاه قراقویونلو، در جنگ با شاهرخ تیموری، ری را از دست دادند. از 850 ق. جهانشاه بر عراق عجم و فارس و کرمان چیره شد. از 873 ق. اوزون حسن آق قویونلو، بر اکثر نواحی ایران از جمله ری مسلط گشت.

بعد از قدرت یافتن صفویان، ری در تصرف آنان درآمد. در دوران حکومت شاه طهماسب اول صفوی، تهران که یکی از قصبات اطراف ری بود، وارث شهر کهن ری شد. اما هنوز ری از نظر اسمی اهمیت خود را حفظ کرده بود و نام عمومی منطقه به نام ری خوانده می شد؛ هرچند مرکز منطقه، دیگر شهر تاریخی ری نبود و همین اهمیت اسمی نیز به تدریج کم رنگ شد. پس از انتخاب تهران در سال های نخستین قرن سیزدهم هجری به عنوان پایتخت، روزگار گمنامی ری به اوج رسید؛ چندان که از آن به قریه و قصبه عبدالعظیم حسنی (ع) نام می بردند. در دوره معاصر، ری نخست به صورت بخش و سپس به عنوان شهرستان ترقی کرد و شهری پرجمعیت شد و در حاشیه تهران، موجودیت خود را ادامه داد.

5. اهمیت تاریخی ری

شهر ری را، پیش از اسلام، مرکز دینی و پایگاه بزرگ مغان و زرتشتیان دانسته اند. بنابراین شهری مقدس به شمار می آمده و نوعی حکومت دینی، نظیر حکومت پاپ در واتیکان، به وسیله موبد موبدان (زرتوشترتمه = Zarathoushtrotema) در آنجا برقرار بوده است (ری باستان، ج 1، ص 62). در آناهیتا نوشته شده است: در سنت ایرانیان، دغدویه، زن پورشسب و مادر زرتشت، از ری بوده است. در حبیب السیر هم ذکر گردیده است که مادر زرتشت از ری بوده است. در کتاب مزدیسنا نیز مطابق گزارش هرتسلفد چنین آمده است: زرتشت در خانه پدر خویش پورشاسپه (پورشاسپ)، در رگا (ری) متولد گردید (همان). دیاکونوف احتمال می دهد که مصمغان مقیم استوناوند دماوند ری، جانشینان قدرت جسمانی و غیر روحانی زرتشت باشند که در ری رئیس ایالت بود (تاریخ ماد، ص 347). استوناوند یا استناباد قلعه ای است که میان ری و آمل قرار

داشته و گفته اند از تاریخ بنای آن سه هزار سال می گذشته است. این محل جایگاه دائمی مصمغان (مسمغان = مه مغان = بزرگ تر مغان) بوده است که تا سال 141 ق. حکومتی مستقل داشتند و در این سال به فرمان منصور دوانیقی از میان برداشته شدند (ر. ک: برخی از آثار بازمانده از ری قدیم، ص 21).

نام ری در کتاب توبیت از داستان های دوره اسارت یهود آمده است. توبیت از بزرگان یهود بوده و ذکر احترام آمیزی در داستان زندگی او، نشان می دهد که ری نزد معتقدان وی ارج و احترام داشته است. نیز ری اقامتگاه یهودیانی بوده است که سلم نصر پادشاه آشور، آنان را تبعید کرده بود (همان، ص 109-110).

ری در عهد اسلامی تا پیش از حمله مغول یکی از مناطق ممتاز و باشکوه بود. در جوامع روایی (در ذیل بلاد مذموم و ممدوح) و نیز در متون جغرافیایی، احادیثی درباره ری نقل شده است (برای نمونه ر. ک: بحارالانوار، ج 60، باب الممدوح من البلدان و المذموم منها و غرائبها). مرحوم دکتر حسین کریمان در پژوهشی مفصل، یک روایت در مدح ری از احسن التقاسیم نقل کرده است که آن هم خبر مرفوع و غیر مسند است. در مقابل در بسیاری از منابع، احادیثی در ذم ری وارد شده است. از جمله در بحارالانوار از امام صادق (ع) نقل شده است که «أهل مدینة تدعی الری هم أعداء الله و أعداء رسوله و أعداء أهل بیته.» (همان، ص 206). همچنین در معجم البلدان از امام صادق (ع) و اهل بیت (ع) احادیثی در ذم ری نقل شده است (معجم البلدان، ج 3، ص 118). ابن اثیر در گزارش حوادث اواخر بنی امیه، اکثر مردم شهر ری را هواخواه امویان و سفیانی کیش می خواند (الکامل فی التاریخ، ج 3، ص 480). اسکافی هم ری را در شمار شهرهایی می آورد که پیشتر مردم آن ناصبی بوده و سپس مستبصر شده اند (المعیار و الموازنه، ص 32). اما به مرور زمان تشیع در ری گسترش یافت؛ به طوری که شمار فراوانی از اکابر اصحاب ائمه (ع) و علما و محدثین شیعه از این شهر برخاستند و سرانجام مذهب شیعه، مذهب عموم مردم گردید. از این رو، مجلسی می نویسد: «دور نیست که احادیث ذم برخی از بلاد، همانند ری، مربوط به همان زمان [معصومین] باشد، نه تا قیامت (بحارالانوار، ج 5، ص 27).

شکوه ری در تاریخ اسلام، چنان بوده است که هر کسی آرزوی حکومت بر آن را داشته است؛ چنانکه عمر بن سعد برای تصاحب همین منصب، باعث قتل امام حسین (ع) شد (نزهة القلوب، ص 52). این دو بیت نیز به

عمر بن سعد، منسوب است:

«أترك ملك الرّی والرّی رَغْبَةً*** أم أرجع مذموماً بقتل حُسَین

وفی قتله النار التي ليس دونها*** حجابٌ و ملك الرّی قُرّة عین

(معجم البلدان، ج 3، ص 118)؛ آیا حکومت ری را که خواسته و آرزوی من است، فروگذارم یا با کشتن حسین نکوهیده شوم و در قتل حسین آتشی است که در برابر آن سپری وجود ندارد. و حکومت ری مایه روشنی چشم است.» شروانی گفته است:

یثرب به باد رفت به تعمیر ملک شام*** بطحا خراب شد به تمنای ملک ری

(ریاض السیاحه، ص 669).

6. ری در متون کهن و گذشته

نام و ذکر ری در بسیاری از متون تاریخی و جغرافیایی و... آمده است. برای نمونه به برخی از منابع کهن و تاریخی که در آنها از اوصاف ری سخن رفته است، اشاره می شود.

ایزیدور خاراکسی یونانی می گوید: «ری از تمامی شهرهای ماد بزرگ تر بود.» (ایران باستان، ج 3، ص 2645). در یکی از نوشته های پارسی میانه که به زبان و خط پهلوی است، نام ری به عنوان یکی از شهرستان های کوست آتورپاتکان آمده است (چهار سو، ص 71). ابن رسته در الاعلاق النفیسه که در سال 290 ق. تألیف یافته است، می نویسد: «ری، شهر بزرگی است که رود روده از آن می گذرد، و مقابل مسجد جامع، قلعه ری واقع است که بر سر کوهی بلند و صعب العبور قرار گرفته است. وقتی بر این قلعه بالا رفتی، تمام پشت بام های شهر را می بینی.» (الاعلاق النفیسه، ترجمه حسین قره چانلو، ص 198). ابن خردادبه در قرن سوم هجری می نویسد: «و دانشمندان گویند: بهترین زمین های آفریده شده، ری است که در آنجا [خیابان های] سُرّ و سَرَبان نیکو است.» (المسالک و الممالک، ترجمه حسین قره چانلو، ص 147). ابن فقیه در مختصر البلدان، ری را عروس زمین و چهارراه دنیا و حلقه اتصال خراسان و گرگان و عراق و طبرستان، و بهترین زمینی که خدا آفریده است، می خواند (مختصر کتاب البلدان، ص 270). ابودلف، جهانگرد معروف قرن چهارم در وصف ری می نویسد: «در وسط ری شهر عجیبی با دروازه های آهنی و بارویی عظیم وجود دارد.» (سفرنامه ابودلف، ص 72-76).

اصطخری، ری را در شمار دیار طبرستان و دیلم و بزرگ ترین شهر ناحیه شرق شمرده، می نویسد: «و دروازه های معروف دارد. یکی را دروازه باب طاق خوانند کی سوی کوهستان و عراق رود، و دروازه بلیسان کی سوی قزوین رود، و دروازه کوهک سوی قم.» (مسالک و

ممالك، ترجمه قرن پنجم/ ششم، ص 170). اصطخری، اوصاف ری و محصولات آن را شرح می دهد و شهرها و روستاهای اطراف آن را نام می برد؛ از جمله «بسا» یا «بشاویه»، که همان فشاویه امروزی است (همان، ص 171).

ابن حوقل می گوید: «ری شهر بزرگی است. مقدار عمارت آن يك فرسخ و نصف است در يك فرسخ و نصف. افزون بر قنات ها دو نهر در شهر جاری است. از آنجا پنبه خیزد به فراوانی، و پنبه آن را به عراق برند.» (ر. ك: تقویم البلدان، ترجمه عبدالمحمد آیتی، ص 489). مقدسی در قرن چهارم، محصولات کشاورزی و غذاها و بازرگانی و بازار و کاروانسراها و گرمابه های تمیز و مردم شهر و روستاهای بزرگ ری را ستوده، آن را «ری الجلیله»، «من أجل ممالكهم»، «بلد كبره»، «بلد جلیل بهی نبیل» و «أحد مفاخر الاسلام» می خواند (احسن التقاسیم، ص 384، 390، 391 و 399). در کتاب اشکال العالم متعلق به قرن چهارم هجری، ری در شمار ولایت دیلمان ذکر شده و در وصف آن آمده است: «بزرگ تر شهری که از شهرهای دیالمه است، ری می باشد. شهری است که چون از عراق بگذری تا آخر اسلام بیرون از نسابور هیچ شهری بزرگ تر و معمورتر و با مال تر و نعمت دارتر از آن نیست. اما عمارت آن به يك دیگر نزدیک و دهات سواد ری بیشتر است. درازی شهر يك فرسنگ باشد در مانند آن، پهنا. بناهای ایشان از گچ و خشت پخته باشد.» (اشکال العالم، ترجمه علی بن عبدالسلام کاتب، ص 146-147). در کتاب حدود العالم از تألیفات قرن چهارم هجری آمده است: «ری، شهری است عظیم و آبادان، با خواسته و مردم و بازرگانان بسیار، مستقر پادشاه جبال.» (حدود العالم، ترجمه میرحسین شاه، ص 391-392). یاقوت حموی، اطلاعات مبسوطی درباره تاریخ و جغرافیای ری می دهد؛ از جمله می نویسد: و آن، شهری مشهور و یکی از امهات بلاد و شهرهای سرشناس است. دارای میوه ها و نعمت های فراوان، منزلگاه حاجیان است به راه سابله، و مرکز بلاد جبال است (معجم البلدان، ج 3، ص 116). در يك متن جغرافیایی دیگر، مربوط به قرن چهارم هجری، آمده است: «ری شهری است باشکوه و مردمان آن آمیخته از فارسی و عرب و ترك... و شهری است پردرخت.» (آکام المرجان، ترجمه محمد آصف فکرت، ص 67). عبدالجلیل قزوینی رازی می نویسد: «ری از امهات بلاد عالم است.» (نقض، ص 404). حمدالله مستوفی مورخ و جغرافی دان مشهور قرن هشتم، در نزهة القلوب به تفصیل درباره ری، سخن می گوید. وی ری را یکی از نواحی مهم

عراق عجم می شمارد و می نویسد: «مهدی خلیفه عباسی احیای عمارت ری کرد و شهر عظیم شد؛ چنانکه گویند سی هزار مسجد و دو هزار و هفت صد و پنجاه مناره در آن بود. شهر را بر سر سنگی با هم مخاصمت افتاد، زیادت از صد هزار آدمی به قتل آمدند و خرابی تمام به حال شهر راه یافت و در فترت مغول به کلی خراب شد.» (نزهة القلوب، ص 53)

امین احمد رازی مؤلف هفت اقلیم که از مصنفات آغاز قرن یازدهم قمری است، می نویسد: «اصمعی آورده است که "الری عروس الدنيا". .. و اصل شهر ری در حادثه چنگیزخان، نوعی خراب گردید که آبادانی نقش بالکلیه از وی محو گشت و امروز دارالملک یکی طهران و دیگری ورامین است.» (هفت اقلیم، ج 3، ص 3 و 6). شاردن جهانگرد معروف عهد صفویان می نویسد: در... مشرق ساوه... در گوشه و کنار اطلال و آثار باقیه شهر معروف ری، بزرگ ترین بلاد آسیا مشاهده می شود. تعریفات فوق العاده حیرت آوری که از ری می کنند، باور کردنی نیست، ولی با وجود این، مورد تصدیق تمام تاریخ نویسان است. به علاوه عدّه ای نیز با مشاهدات عینی خود آنها را تأیید می کنند. در علم معرفة البلدان ایرانی آمده است که در دوره خلافت المهدي محمد بن عبدالله دوانیقی که در سده نهم میلادی [کذا] می زیسته، بلده ری به نود و شش بخش و ناحیه قسمت می شده است، و در هر يك از این بخش ها چهل و شش خیابان و در هر خیابانی چهارصد باب خانه، باغچه و ده باب مسجد وجود داشته است. شش هزار و چهارصد باب مدرسه، شانزده هزار و ششصد باب گرمابه، پانزده هزار مناره مسجد، دوازده هزار آسیاب، هزار و هفتصد رشته آب چشمه، سیزده هزار باب کاروانسرا، آبادی این سواد اعظم را تشکیل می داده است. من جرأت نمی ورزیدم که شماره منازل و خانه های مسکونی شهر را ذکر کنم؛ زیرا تعداد نفوس این بلده را فقط بالغ بر نیمه این شماره می توانم باور کنم، با وجود این علمای جغرافی اروپایی در این مورد به دعاوی نویسندگان شرقی اعتماد می کنند. مورّخین عرب نیز تأیید می کنند که در سده سوم هجری، یعنی درست در دوره مورد بحث، ری پر جمعیت ترین بلده آسیا بوده است، و مدّعی هستند که در روی زمین غیر از بابل هیچ شهری از لحاظ کثرت نفوس و یا از جهت ثروت و مکنت این قدر معظم و معتبر نبوده است. به همین جهات، در کتب تاریخی، القاب و عناوین عالیّه برای بلده ری مشاهده می شود: ام البلاد، باب ابواب الارض، سوق

العالم، بلدة البلاد.» (سیاحتنامه شاردن، ترجمه محمد عباسی، ج 3، ص 54-55). کتاب حدیقه الاقالیم که مؤلف آن در اواخر دوره صفوی و حکومت افشاریه و زندیه می زیسته و در خدمت امرای هند بوده است، می نویسد: «ری دارای 15035 یخچال و 1400 طاحونه (آسیاب) بوده و در هر مسجد هزار چراغ داشته و هر شب روشن می کردند... در حادثه چنگیزخان این شهر را نوعی خراب کردند که نقش آبادی به کلی از وی محو شد و بعد از آن دارالملک ری، تهران مقرر شد.» (حدیقه الاقالیم، ص 332).

7. اوصاف جغرافیایی ری قدیم

در باب مکان و محل ری قدیم، آراء و عقاید مختلفی اظهار شده است. برخی محل شهر ری را در خرابه های قلعه ایرج کنونی و اطراف آن می دانند (ایران باستان، ج 3، ص 2217). راولنسن نیز محل ری را در ورامین جستجو می کرده است (ر. ک: همان، ج 1، ص 25). در ری باستان از دکتر مهدی بهرامی نقل شده است که روی هم رفته محل واقعی ری معلوم نیست (همان). اعتمادالسلطنه می نویسد: «به زعم بعضی از فضلا راگز یا ری قلعه ایرج است که نزدیک شهر ورامین می باشد؛ اما به ظنّ قریب به یقین، شهر ری همان حدود اراضی جنوب شرقی دارالخلافه تهران است، که زاویه عبدالعظیم حسنی (ع) از آن اراضی می باشد، و جلگه ری چون تا ورامین منبسط است، قلعه ایرج در انتهای شرقی جلگه مزبوره واقع و در آن وقت قلعه نظامی معتبری بوده و سلاطین کیان آن را برای حفظ مملکت ری، و محروس داشتن آن از تجاوز و حمله های قبایل تورانی ساخته و قشون و ساخلو در آن گذاشته، و چون در جلگه ری بنا شده، و چندان از شهر ری دور نبوده، ممکن که آن را هم قلعه راگز می گفته اند.» (درر التیجان، ج 2، ص 34).

دکتر حسین کریمان در پایان تحقیقی متین و مستند به منابع و متون کهن فراوان و بقایا و آثار موجود و اکتشافات باستان شناسی می نویسد: «بنای اولیه و هسته اصلی ری قدیم در شش کیلومتری جنوب شرقی تهران در اطراف چشمه علی، شهر ری (کنونی) واقع بوده است. در نزدیکی مظهر این چشمه تپه هایی وجود دارد که بسیار کهنه و باستانی است و در کاوش های علمی که به عمل آمده است، معلوم گردید که در آن آثاری نهفته است که از تمدنی کهن داستان ها دارد. ضمن کاوش های علمی که به سال 1935 م. به کوشش هیئتی آمریکایی در دامنه جنوبی کوه چشمه علی، و اراضی مشرف به باغ صفاییه به عمل آمد، ظروف سفالین مربوط به حدود

چهار تا شش هزار سال پیش پیدا شد و نشان داد که در کنار و امتداد این چشمه قدیمی، انسان های متمدنی زندگی می کرده اند و اینها همان سکنه نخستین پهنه ری هستند.» (ر. ک: شهرهای ایران، ج 2، مقاله حسین کریمان، ص 118؛ ری باستان، ج 1، بخش اعظم فصل اول). کریمان، حتی محدوده ری به قیاس آبادی های کنونی را هم مشخص کرده که این چنین است: «حد شهر از جانب شمال غرب، از اراضی منصورآباد و جوانمرد قصاب آغاز می شده، و از جهت شمال، اراضی حسین آباد و تقی آباد و امین آباد را در میان می گرفته. از امین آباد به سوی جنوب تا حدود اراضی فیروزآباد پیش می رفته است و از آنجا به سمت مغرب از حدود حاجی آباد می گذشته، و تا زمین های کوه حصار امتداد داشته. سپس به سمت شمال غرب از مشرق مرقد عبدالعظیم حسنی (ع) می گذشته است؛ چنانکه این مزار از طرف مغرب در خارج شهر و نزدیک به آن قرار می گرفته است. حد شهر سپس از جنوب امامزاده عبدالله به سوی شمال غرب ممتد می شده، و به اراضی جوانمرد قصاب اتصال می یافته است.» (ری باستان، ج 1، ص 23).

پهنه شهر باستانی ری از نظر قدمت و تازگی به دو بخش ممتاز تقسیم می گردد: 1. ری کهنه باستانی؛ 2. ری مستحدث ادوار بعد. بخش نخستین، آن قسمت از شهر ری است که در جنوب چشمه علی، میان باروی عظیمی که به روزگاران پیش از اسلام احداث شده بوده، قرار داشته است، که آن را «ری برین» یا «ری علیا» می گفته اند و به تدریج از سوی جنوب شرقی گسترش می یافته و پیش می رفته است. بخش دوم یا ری قرون بعد، در جنوب شرقی بخش نخستین، و جنوب کوه بی بی شهربانو بوده، و آن را ری زیرین یا ری سفلی می نامیده اند (همان، ج 1، ص 167). در مجمل التواریخ آمده است: «[بعد از خرابی کامل ری] منوچهر بدین جایگاه از نو بنا نهاد، و آن را "ماه جان" نام کرد و آن خرابه را "ری برین" خواندندی و دیگر "ری زیرین". مهدی امیرالمؤمنین در آن بیفزود، محمدیه خواندند.» (مجممل التواریخ و القصص، ص 43).

ری همانند دیگر شهرهای بزرگ از سه قسمت تشکیل می یافت: یکی شهرستان (شهر درونی، یا شارستان) و دیگری کهندژ (شهر بیرونی یا قلعه) و سوم بازار (ربض). ارک بر بالای کوهی منفرد و کوچک قرار داشت که از آنجا تمام شهر دیده می شد (ر. ک: جغرافیای مفصل ایران، ج 2، ص 359؛ طبرسی و مجمع البیان، ج 1، ص 124؛ ری باستان، ج 1،

8. موقعیت اقلیمی ری

جهان در گذشته به هفت اقلیم تقسیم می شد، و حتی ساختار برخی کتب جغرافیایی، بر همین پایه بوده است. حمدالله مستوفی، ری را از اقلیم چهارم و طالع عمارت آن را برج عقرب دانسته است (نزهة القلوب، ص 52 و 53). یاقوت به نقل از بطلمیوس نوشته است: «طول آن 85 درجه و عرضش 37 درجه و 36 دقیقه [است]». (معجم البلدان، ج 3، ص 116). یاقوت در جایی دیگر می افزاید: «ری در بروج دوازده گانه به دومین برج (الثور) تعلق داشت.» (همان، ج 1، ص 33).

9. زبان مردمان ری

چون ری از نظر تاریخی وابسته به سرزمین ماد است، زبان مردم آن در گذشته مادی بود. این زبان با فارسی باستان قرابت داشته و زبان شاهان قوم ماد و مردم مغرب و مرکز ایران بوده است؛ اما زبان ری به عنوان یکی از اجزای مهم ناحیه ماد، هیچ وقت از تأثیر دیگر زبان های ایرانی و همچنین زبان های بیگانه، در امان نماند. تصرف بخشی از سرزمین ماد از جمله ری، به دست آشوریان و حمله اسکندر به ایران، موجب گسترش زبان آشوری و فرهنگ و زبان و مظاهر یونان و یونانی گری در این سامان شد. زبان اوستایی و زبان پارسی باستان (زبان رسمی ایران در دوره هخامنشیان) و زبان پارتی یا پهلوی اشکانی (زبان مخصوص قوم پارت) و زبان پهلوی یا پارسی میانه (زبان رسمی ایران در دوره ساسانی) و زبان های عربی و ترکی و گویش طبری، در این منطقه آموذود داشتند و علت آن، حکومت های علویان و دیالمه و برخی حکومت های محلی مازندران و گیلان است که هر کدام در مقاطع تاریخی خاص، موجب گسترش و نفوذ آن زبان ها در ری شدند. اما از همه مهم تر رواج زبان «دری» یا پارسی نو در این دیار است که به از بین رفتن تدریجی زبان پهلوی انجامید.

زبان فارسی نو (دری)، دنباله پارسی باستان و میانه است که از قرن سوم و چهارم هجری به بعد و پس از تشکیل دربارهای مشرق در عهد اسلامی به صورت زبان رسمی درآمد. حاکمیت حاکمان خراسان بر ری در این ادوار موجب ترویج زبان دری در ری گشت که تأثیر آن تا هم اکنون ادامه دارد و فارسی نو همچنان زبان رسمی مردم ری و ایران است (ر. ک: ایران باستان، ج 1، ص 13 و 220 و ری باستان، ج 1، ص 603-611؛ دستور زبان فارسی، ص 5-9).

مذهب مغ ها مذهب رسمی مادی ها بود (ایران باستان، ج 1، ص 220). مغان که ری، مرکز ایشان بود، گویا از مردم همین سرزمین بوده اند (همان، ج 2، ص 3) و در باب توجه مغان و مردم ری در عهد دولت ماد و هخامنشیان، به آتش و آتشکده و احترام و ستایش این عنصر، تردیدی وجود ندارد (همان، ص 28). نیز شهر ری در دیدگاه زرتشتیان، جایگاهی ویژه داشت و آثار و بقایای تاریخی مقابر یا آتشکده زرتشتیان در حوالی ری مشهود است. پیش از اسلام، اقلیتی از یهود هم در ری زندگی می کردند و این شهر در نزد پیروان تورات و انجیل از احترام برخوردار بود. خرمدینان هم در ری نفوذ داشتند.

پس از ظهور اسلام که به سقوط ساسانیان انجامید، ری در سال 23 ق. تسلیم مسلمانان شد و سرانجام مردم این ناحیه مذهب تسنن را پذیرفتند. در دوران بنی امیه، شهر ری یکی از نواحی هوادار امویان بود؛ اما طولی نکشید که مذهب شیعه هم در ری گسترش یافت. یاقوت حموی نوشته است احمد بن حسن مادری که مذهب شیعه داشت در سال 275 ق. بر ری سلطه یافت و مذهب تشیع را در آنجا رایج گردانید (معجم البلدان، ج 3، ص 121)؛ اما نفوذ علویان به ری و کثرت راویان و اصحاب رازی امامان معصوم از زمان امام باقر (ع) تا زمان امام حسن عسکری (ع) بیانگر وجود رجال شیعی اهل ری، پیشتر از تاریخ مذکور است و این حاکی از نفوذ و سابقه دیرینه تر تشیع در ری است. همچنین تدوین قدیمی ترین جوامع حدیثی شیعه، الکافی، نوشته کلینی رازی که در قرن سوم و چهارم هجری می زیست، حاکی از قدمت تشیع در ناحیه ری است.

ری به عهد علویان و دیالمه و سایر حکومت های محلی شیعی ناحیه شمال ایران، شاهد گسترش بیشتر مذهب تشیع بود؛ اما شیعیان ری در حمله غزنویان متحمل خسارات سنگینی شدند. با این همه در دوره سلاجقه اکثریت ری، شیعه بودند (نقض، ص 489 و 490)، و بقیه اهالی آن، حنفی و سپس شافعی. در آن عصر، بخشی از جمعیت ناحیه ری را زیدی ها تشکیل می دادند (همان، ص 458). فرقه اسماعیلیه نیز در ناحیه ری پیروانی داشت (ری باستان، ج 2، ص 58). به گفته یاقوت، در نواحی اطراف ری، جز شیعیان نمی زیستند و اندکی دارای مذهب حنفی بوده و شافعی در میان آنها وجود نداشت، و نیمی از اهل شهر، شیعه و بقیه حنفی و شافعی بودند (معجم البلدان،

ج 3، ص 117). حمدالله مستوفی در قرن هشتم در مورد مذهب مردمان ری می نویسد: «اهل شهر و اکثر ولایات، شیعه اثناعشری اند الا دیه قوه و چند موضع دیگر که حنفی باشند.» (نزهة القلوب، ص 54). گجوری می نویسد: «در این شهر سه طایفه بوده اند: شیعه و حنفی و شافعی. اما شیعه بیشتر بوده اند و در سواد اعظم آن مسکن داشته اند و حنفی بیشتر از شافعی و اهالی قرای شهر ری هم شیعی بودند.» (جنة النعیم، ص 392). دکتر کریمان می نویسد: «بیشتر اهل شهر ری شیعه بودند؛ چنانکه صاحب فضایح الروافض که خود از مردم ری و از دشمنان شیعه است، گوید: در ری اغلب رافضی اند.» (طبرسی و مجمع البیان، ج 1، ص 124). وی همچنین می نویسد: «در عصر طبرسی، سنّیان در شمال و شاید نیز شمال شرقی شهر، و شیعه در مغرب و جنوب غربی و جنوب شهر ساکن بوده اند.» (همان، ص 127).

در شهر ری، آرا و فرق و نحله های مذهبی و کلامی متعددی وجود داشته است. کریمان می نویسد: «حدود ده فرقه اسلامی و دو فرقه غیر اسلامی در شهر ری مقیم بودند که این خود تشّت و درگیری های فرقه ای را در این سامان دامن می زده است و از علل خرابی و پس رفت ری به حساب می آمده.» (ر. ک: ری باستان، ج 2، ص 59). ابن اثیر در ضمن حوادث سال 582 ق. به جنگی خونین بین شیعه و سنی در ری اشاره می کند (الکامل فی التاریخ، ج 7، ص 319). یاقوت هم به جنگی میان شیعه و سنی در ری اشاره می کند که در آن، حنفی ها و شافعی ها غالب شدند و پس از آن، جنگ میان شافعیان و حنفیان ری در گرفت که با وجود قتل شافعیان، آنها پیروز میدان شدند (معجم البلدان، ج 3، ص 117). اختلاف حنفی ها و شافعی ها به حدی بود که خواندمیر، کشتار حنفی ها به دست مغولان را به تشویق شافعی ها دانسته است؛ اگرچه پس از آن، شافعی ها را هم کشتند (ر. ک: حیب السیر، ج 3، ص 32 و 33).

اسلام در شهر ری، با گرایش اموی و ناصبی شروع شد و به تدریج به سوی تشیع تمایل یافت؛ تا اینکه در قرن هشتم هجری، بیشتر مردم ری به تشیع اثناعشری گرویدند. پس از حمله مغول، ظهور حکومت های شیعی در ایران، همانند ایلخانان، جلایریان، مرعشیان، سربداران، قراقویونلوها، و سرانجام صفویان، به سیطره تشیع، حتی در مناطق سنی نشین انجامید و ری نیز یکسره به تشیع گروید.

11. دانش و فرهنگ ری

ری از دیرباز به لحاظ مرکزیت سیاسی و

موقعیت اقلیمی، یکی از مراکز علوم و فنون بوده و کتابخانه ها و مدارس مشهور در آنجا به وجود آمد و بزرگانی کم نظیر در این شهر بالیده اند. شاردن در سفرنامه اش می نویسد: «شهر ری زادگاه دانشمندان بزرگی بوده و طی قرون، علمای بزرگی در دامان خود پرورده است که مایه افتخار و سرافرازی مشرق زمین بل جامعه بشری است.» (سفرنامه شاردن، ترجمه اقبال یغمایی، ج 2، ص 518). شرح مدارس و کتابخانه ها و شخصیت های ری در منابع مختلف علمی عمومی یا تک نگاری ها و منابع اختصاصی پیرامون ناحیه ری، به تفصیل مذکور است. برای نمونه، در کتاب ری باستان برخی از این مدارس و کتابخانه ها ذکر شده است. همچنین در دانشنامه حاضر و جنة النعیم و اختران فروزان ری و تهران و جلدهای 16 و 17 از مجموعه آثار کنگره عبدالعظیم حسنی (ع) شرح احوال رجال ری آمده است، و اثر اخیر، در برگیرنده معرفی 555 نفر از رجال و معاریف قدیم و جدید ناحیه ری است، با گرایش های علمی متنوع و با مسالك و مذاهب مختلف. از جمله در این اثر 54 تن از صحابیان امامان معصوم معرفی شده است: دو نفر از اصحاب امام باقر (ع)، یازده نفر از اصحاب امام صادق (ع)، شش نفر از یاران امام کاظم (ع)، نه نفر از اصحاب امام رضا (ع)، هشت نفر از یاران امام جواد (ع)، یازده نفر از اصحاب امام هادی (ع) و چهار نفر از اصحاب امام حسن عسکری (ع). کثرت اصحاب امامان (ع) از اهالی ری، یکی از نشانه های ریشه دار بودن تشیع در ری است. با توجه به بعد مسافت ری تا محل سکونت ائمه (ع) و اختلاف زبان ایرانیان، وجود این تعداد صحابی و محدث، حاکی از اهمیت تشیع و عظمت ری است.

12. وابستگی منطقه ای ری

ری از نظر شأن سرزمینی و محدوده سیاسی و جایگاهش در مجموعه کشوری و منطقه ای از اهمیتی ویژه برخوردار بوده است. این سامان در ادوار مختلف تاریخی، وابستگی خاصی را در تقسیمات کشوری و ناحیه ای سیر کرده است که این چنین است: پیش از اسلام: از شهرهای بزرگ ماد، ماد راگیانا، ماد پایین، رگ، پهله، پادوسپان شمال. بعد از اسلام: از نواحی جبال (کوهستان)، دیلم و طبرستان، خراسان، عراق عجم، عراق، خُره ری، تومان ری، ولایت ری، الکای ری، بیگلربیگی ری، دارالخلافة تهران، ولایت تهران، استان دوم، استان مرکزی و استان تهران.

بیشتر مورخان و جغرافی دانان، ری را از نواحی ماد یا جبال یا عراق عجم برشمرده اند؛

هر چند در پاره ای از مقاطع به دلیل سلطه حکومت ها و یا تغییر تقسیمات کشوری، این چنین نبوده است. در مقاطعی از تاریخ نیز، ری از نظر تقسیماتی در شمار نواحی خاصه و تیول واحدهایی از نظام وقت کشور محسوب می شده است.

سرزمین هایی که ری در ادوار مختلف تاریخی به آنها وابسته بوده است، به این شرح است:

سرزمین ماد: قوم ماد یکی از اقوام آریایی و ایرانی محسوب می شود که در ایران غربی مستقر شدند و مدتی توأم با پارس ها تحت نفوذ دولت آشور بودند؛ ولی بسی نگذشت که نیرومند و مستقل شدند (ری باستان، ج 1، ص 40). مغان، ماد را کانون و قلب ایران می دانستند (همان، ص 44). پیرنیا می نویسد: «مادی ها مردمانی بودند آریایی نژاد که در ابتدای قرن هفتم یا آخر قرن هشتم قبل از میلاد دولت ماد را تأسیس کردند.» (تاریخ ایران باستان، ج 1، ص 168).

رگ: در اوستا اسامی شانزده مملکت ذکر شده است که یکی از آنها، رگ یا همان ری است (ایران باستان، ج 1، ص 153). سرزمین ایران در زمان داریوش به چند ایالت (ساتراپی) تقسیم شده بود که هر یک از آنها در تحت حکومت یک نفر که خَشتر پاون (ساتراپ) نامیده می شد قرار داشت (جغرافیای مفصل ایران، ج 2، ص 5).

پَهله: نامی است که بر اصفهان و ری و همدان و ماه نهاوند و آذربایجان اطلاق می شده است؛ یعنی شمال غربی ایران و منطقه ای که یونانیان قدیم آن را میدیا می نامیدند (لغت نامه دهخدا، حرف پ، ص 585). زبان مردم فهله یا پهله (غرب ایران) را فهلوی می گویند (تاریخ مردم ایران، ج 2، ص 496).

پادوسپان شمال: تقسیمات کشوری هخامنشیان، تقریباً در دوره سلوکیان و اشکانیان و بخشی از ساسانیان هم پابرجا بود. در این تقسیمات، ماد یکی از ایالات امپراطوری ایران بود. اما در بخشی دیگر از دوره ساسانیان در تقسیمات کشوری ایران تغییراتی ایجاد شد و ایران آن روز به چهار بخش بزرگ یا فادوسفان (پادوسپان) تقسیم گردید. این چهار ناحیه بزرگ خورآسان، خوربران، جنوب و شمال نام داشتند (ر. ک: جغرافیای مفصل ایران، ج 2، ص 216 و 217؛ جغرافیای استان آذربایجان شرقی، ص 2). ایالت ماد یا جبال با این تقسیمات جدید انطباق نداشت؛ زیرا بخش غربی ماد در شمار ناحیه بزرگ خوربران (غرب امپراتوری وقت ایران) محسوب می شد. انوشروان بر هر یک از

این نواحی، فرماندهی به نام اسپهبد (سپهبد) تعیین کرد. ابن خردادبه در مسالك و ممالك می نویسد: «جَری (ربع شمالی) سرزمین های شمال است و آن يك چهارم کشور است که زیر نفوذ اسپهبد شمال بوده که در زمان فارسیان، آذرباذگان اسپهبد نامیده می شده است.» (المسالك و الممالك، ترجمه حسین قره چانلو، ص 96). ارمنستان و آذربایجان و ری و دماوند (به اصطلاح آن روز: دناوند) که مرکز آن شلنیه بود، در این حیز قرار داشت، به اضافه طبرستان، گیلان، بیر، طیلسان (تالشان)، خزر و آلان (آران)، صقالب (اسلاوها) و آبر (ر. ک: همان، ص 96 و 97؛ دائرة المعارف بزرگ اسلامی، ج 1، ص 196، مقاله عباس زریاب خویی). بدین ترتیب ری قبل از اسلام در بیشتر ادوار جزء ماد محسوب می شده است؛ اگرچه در برهه ای از زمان جزء پادوسپان شمال و تابع آذرباذگان اسپهبد بوده است.

دیلم و خراسان: بعد از اسلام در بیشتر زمان ها ری جزء بلاد جبال یا عراق عجم بوده است، ولی در برخی از مقاطع از مضافات خراسان و دیلم و طبرستان محسوب شده است، و علت این وابستگی، حکومت حاکمان نواحی شمال و خراسان بر ری بود؛ همانند حاکمان علوی و دیلمی و آل باوند، یا حکومت برخی از سلسله های ایرانی بعد از اسلام خراسان، مانند حکام طاهری و سامانی. همچنین کاهش یا گسترش حوزه شمول برخی از محدوده و اسامی جغرافیایی، در زمان های مختلف، متفاوت بوده است؛ مانند خراسان بزرگ که شامل بخشی از نواحی شمال شرقی فعلی ایران و بخش بزرگی از افغانستان و کشورهای آسیای میانه بود؛ اما هیچ گاه دارای مرزهای ثابت جغرافیایی نبوده است. برای نمونه در غرب خراسان گاهی ناحیه قومس را که مرکز آن دامغان بود و یا ناحیه جرجان را از نظر جغرافیای سیاسی یا حوزه مالیاتی و اقتصادی از مضافات خراسان می دانستند (نزهة القلوب، ص 147، 159 و 161). فراتر از این، در مقطعی از تاریخ، لفظ خراسان حتی بر نواحی مرکزی و غربی ایران تا مرز عراق عرب اطلاق گردیده است. ابوالفدا نوشته است: «مردم عراق گویند که خراسان از ری باشد تا جای برآمدن خورشید و برخی گویند خراسان از کوه های حلوان (سرپل زهاب، استان کرمانشاه) است تا جای برآمدن خورشید.» (تقویم البلدان، ترجمه عبدالمحمد آیتی، ص 508). از این رو، برخی منابع کهن جغرافیایی، ری را از مضافات دیلم و خراسان به شمار آورده اند (ر. ک: همان، ص 489؛ الانساب، ج 3، ص 23؛ مسالك و ممالك

اصطخری، ترجمه فارسی قرن 5 و 6 هجری، ص 202 و 166؛ تقویم البلدان، ترجمه عبدالمحمد آیتی، ص 489؛ معجم ما استعجم، ج 1 و 2، ص 690

سرزمین جبال (قهستان و کوهستان): ابوریحان بیرونی سرزمین جبال را همان ناحیه ماد نوشته است (آثار الباقیه، ص 112). لسترنج می نویسد: «ناحیه کوهستانی پهناوری که یونانیان آن را مدیا می گفتند و از باختر به جلگه های بین النهرین و از خاور به کویر بزرگ ایران محدود بود، نزد جغرافی نویسان عرب به نام ایالت جبال معروف بود.» (جغرافیای تاریخی سرزمینهای خلافت شرقی، ترجمه محمود عرفان، ص 200). یاقوت با اشاره به مصطلح شدن عراق عجم، از بلاد جبل یاد می کند، و قزوینی نام قوهستان (کوهستان) را که مرادف فارسی کلمه جبال است برای این ناحیه به کار می برد (همان، ص 201). چهار شهر بزرگ قرمیسین (کرمانشاه کنونی)، همدان، ری و اصفهان از زمان قدیم بزرگ ترین شهرهای نواحی چهارگانه ایالت جبال بود (همان، ص 202).

خُره ری: کوره، معرب خُره است، به معنای شهرستان و ناحیه (فرهنگ معین، ج 3، ص 3121). کوره معادل استان نیز به کار رفته است (همان، ج 1، ص 239؛ معجم البلدان، ج 1، ص 36). در منابع قدیم جغرافیایی مانند احسن التقاسیم و معجم البلدان، کوره یا خُره بر استان بزرگ هم اطلاق گردیده است؛ چنانکه برخی از خُره ها، از مجموع چهار استان فعلی کشور بزرگ تر بودند.

عراق عجم: قسمت سفلی بین النهرین با شهرها و روستاها و با محدوده معینی که در گذر زمان با تغییراتی همراه بوده است، عراق عرب نامیده می شود. گاهی نیز دو شهر مهم عراق، کوفه و بصره را عراقین خوانده اند (معجم البلدان، ج 4، ص 92). در جهان نامه آمده است: «عراق، کوفه و بصره را می خوانده اند و این دو شهر را عراقین نیز گفته اند. بعد از آن حد عراق زیادت گرفته اند تا بدان جایی که بعضی از ری بگذشت، آن همه شهرها را عراق یا عراقین پندارند.» (جهان نامه، ص 68). لسترنج بعد از تعریف محدوده بلاد جبال می نویسد: «این نام بعدها متروک شد و در قرن ششم هجری در زمان سلجوقیان به غلط آن را عراق عجم نامیدند تا با عراق عرب که مقصود قسمت سفلی بین النهرین بود، اشتباه نشود.» (جغرافیای تاریخی سرزمین های خلافت شرقی، ص 200). حافظ ابرو در جغرافیای خود ذکر می کند: اصل عراق در قدیم زمین بابل را گویند و در عرب میاه بنی سعد بن مالک و بنی مازن را عراق خوانند... و آنچه از بلاد

عجم آن را عراق خوانند، و مقید کنند به عراق عجم، آن نیز به طریق مجاز است، به سبب آنکه متصل است به زمین عراق، و آلا در کتبی که اصحاب این فن نوشته اند آن را بلاد جبل خوانند.» (ر. ک: ری باستان، ج 1، ص 39). در متون کهن، عراق بدون پسوند عجم و به تنهایی نیز برای ناحیهٔ جبال استعمال شده است، و تشخیص آن از عراق (عرب) با دقت در قراین عبارات میسر است.

تومان ری: در قرن هشتم هجری و در دورهٔ ایلخانان مغول، حمدالله مستوفی در نزهة القلوب گزارش ارزشمندی از وضعیت جغرافیایی و تقسیمات کشوری ایران آن روز ارائه می دهد. یکی از واحدهای تقسیماتی وی «تومان» است، و اینکه نواحی بزرگ آن روز هر کدام به چندین تومان تقسیم می شد. وسعت تومان ها یکسان نبود، ولی می توان گفت بیشتر تومان ها معادل يك استان کوچک یا متوسط امروزی بود. در نزهة القلوب، عراق عجم شامل نه تومان و چهل شهر است، و ری و اصفهان و همدان و قم معتبرترین شهرهای آن محسوب می شود. یکی از تومان های نه گانهٔ عراق عجم، تومان ری است که به چهار ناحیه تقسیم می شده و تهران و ورامین و ایوان کیف (از شهرستان گرمسار) از شهرها و قصبات آن محسوب می شدند (ر. ک: نزهة القلوب، ص 47-74).

ولایت ری: ری در گوشهٔ شمال شرق ایالت جبال قرار داشت، و بخشی از ایالت جبال یا عراق عجم را ولایت ری تشکیل می داد که دامنهٔ وسعت آن در ادوار مختلف تاریخی، متفاوت بود. حوزهٔ عمل ری در نیمهٔ دوم قرن چهارم به عهد بوئیان بسیار وسیع بوده و گویا این شهرها تا آخر عهد بوئیان ری، همچنان جزء عمل ری بوده است (ری باستان، ج 2، ص 475). در هفت اقلیم از تألیفات 1002 ق. و جغرافیای تاریخی ری - تهران، نام های ده بلوک ری به این قرار است: غار، فشاویه، بهنام، سبورقج، خوار، زرنند، اسفجان، شمیران، شهریار، ساوجبلاغ (هفت اقلیم، ج 3، ص 4؛ جغرافیای تاریخی ری تهران، ص 3). این ده بلوک شامل استان تهران فعلی و قسمت های نسبتاً کوچکی از استان های همجوار می باشد. محدودهٔ ری با احتساب این ده بلوک، از نظر وسعت، ناحیه ای متوسط به شمار می رود؛ چنانکه در زمان آل بویه ناحیه ای بزرگ و وسیع بوده است. مؤلف ری باستان نوشته است که ظاهراً از قرن سوم تا قرن هفتم آبادی های اطراف ری بر هفده رستاق منقسم بوده است؛ اما پس از فاجعهٔ مغول به تدریج دائرةٔ آن حوزه تنگ گردید، و رودبار قصران به عهد غازان خان جزو ولایت رستمدر

مازندران گردید، و در آغاز قرن هشتم از هفده رستاق ری تنها چهار رستاق (بهنام، سبور قَرَج و فشابویه و غار) به نام ری باقی ماند (ری باستان، ج 2، ص 475). این چهار ناحیه که حمدالله مستوفی در نیمه اول قرن هشتم هجری نام می برد (نزهة القلوب، ص 53)، مشتمل است بر ناحیه مرکزی و جنوب شرقی استان تهران فعلی به اضافه بخش کوچکی از نواحی غربی استان سمنان کنونی.

گفتنی است که «رستاق» یکی از واحدهای تقسیمات کشوری قدیم بوده است که تقریباً معادل محدوده يك شهرستان و یا يك بخش بوده است، و هر ایالت بزرگ به ترتیب به چند استان یا کوره و هر کوره یا استان به چند رستاق و هر رستاق به چند طسوج (دهستان) و هر طسوج به چند روستا تقسیم می شده است (معجم البلدان، ج 1، ص 37).

بیگلربیگی ری: در ابتدای دوره صفوی معمولاً حکمرانان را از هر درجه فقط حاکم می گفتند. بعدها حکام ایالات بزرگ عنوان بیگلربیگی یافتند. گاه گاه نیز به جای بیگلربیگی، «امیرالامرا» و به ندرت نیز «خانلرخانی» به کار می بردند (نظام ایالات در دوره صفویه، ترجمه کیکاووس جهانداری، ص 29). دو تن از نویسندگان عهد قاجار (محمدتقی خان حکیم و محمدحسن خان اعتمادالسلطنه) موضوع بیگلربیگی ناحیه ری را شایسته ذکر دانسته و نوشته اند: «اول سلطانی که بیگلربیگی برای تهران و بلوکات الی فیروزکوه معین کرد، شاه عباس بزرگ بود.» (گنج دانش، ص 458؛ مرآت البلدان، ج 1، ص 595). ناگفته نماند که دارالملک ری در اوایل حکومت شاه عباس اول صفوی، شهر تهران بوده است.

در منابع تقسیماتی مشهور دوره صفوی نامی از «بیگلربیگی ری» نیامده است؛ اما اسناد مدون و دقیق و کامل نظام اداری دوران صفویه در دست نیست و اختلاف اسامی بیگلربیگی ها در چند منبع، بیانگر این حقیقت است. اعتمادالسلطنه در المآثر و الآثار از حاکم تهران به عنوان عیسی خان قاجار بیگلربیگی یاد می کند (چهل سال تاریخ ایران، ج 1، ص 53).

الکای ری: ألكا یا ألكه، یعنی کشور، ناحیه، قسمتی از ایالت (القاب و مواجب دوره سلاطین صفویه، ص 114). در سازمان اداری دوره صفوی، القاب و مواجب و مالیات مناطق مختلف ایران در ذیل نام الکای هر کدام از نواحی یاد می شود. برخی از الکاها کم اهمیت و در حدّ يك شهرستان کوچک بودند و بعضی متوسط و برخی بزرگ. میرزا سمیعا در اواخر دوره صفوی درآمد «حاکم

الکای ری» را 1802 تومان و 7550 دینار نوشته است (تذکره الملوک، ص 85). میرزا علی نقی نصیری در قرن دوازدهم هجری نوشته است: «بابی که از الکای ری و شهریار به صیغه تیول بازیافت می نماید 2675 تومان و 1000 دینار و کسری است.» (القاب و مواجب دوره سلاطین صفویه، ص 16). مقایسه مالیات الکای ری با دیگر الکاها نشان می دهد که ری از جایگاه مهمی برخوردار بوده است. مثلاً الکای نیشابور 2213 تومان و یک هزار دینار و الکای اردبیل بالغ بر 2009 تومان و 3819 دینار تبریزی و حاکم مراغه و ایل مقدم 3999 تومان و 3922 دینار تبریزی مداخل داشته اند (ر. ک: همان، ص 103 و 106).

دارالخلافه تهران: اعتمادالسلطنه، یکی از شخصیت های دوره ناصری، در کتاب المآثر و الآثار در مورد تقسیمات کشوری ایران گزارش مبسوط و گسترده ای آورده است که با وجود تفصیل، کامل و جامع و دقیق نیست. بنا بر نوشته وی، یکی از اصطلاحات اداری دوره قاجاریه، دارالخلافه تهران بوده که تشکیلاتی جدا از نظام تقسیماتی دیگر نواحی داشته است، و یکی از نواب بلوکات دارالخلافه، میرزامهدی، نایب بلوک ورامین و شهریار و غار و فشاپویه بود. نام واحد سیاسی ری در این زمان «غار و فشافویه» بوده است (چهل سال تاریخ ایران در دوره پادشاهی ناصر الدین شاه (المآثر و الآثار)، ج 1، ص 375-379).

ولایت تهران: در دوره صفویه ایران به چهار والی نشین و سیزده بیگلربیگی نشین تقسیم می شد. بعد از صفویه به ندرت در ایران تقسیمات کشوری جدیدی صورت گرفت، بلکه حکومت های بعدی (افشاریه و زندیه و حتی قاجاریه) بیشتر کار خود را به روال گذشته قرار داده بودند (جغرافیای مفصل ایران، ج 2، ص 219). فتحعلی شاه، ایران را به پنج ایالت و چند ولایت کوچک و بزرگ تقسیم کرد (بلوچستان و سیستان، ص 7). اعتمادالسلطنه، مهم ترین واحدها و مشاغل سیاسی اداری قاجار را این چنین نام می برد: «مملکت»، «ایالت»، «ولایت»، «والی»، «فرمانفرما»، «صاحب اختیار»، «حکمران»، «نایب الحکومه» (چهل سال تاریخ ایران (المآثر و الآثار)، ج 1، ص 61-52). ناصرالدین شاه در اواسط دوره سلطنتش، مملکت را به چهار ایالت و بیست و سه ولایت تقسیم کرد که یکی از ولایات، تهران بود. ایران تا 1316 ش. به همان 27 قسمت تقسیم شده بود. یعنی 4 ایالت و 23 ولایت. و یکی از ولایات تهران بود (بلوچستان و سیستان، ص 7). در دوره قاجاریه، با انتخاب تهران به پایتختی ایران، منطقه ری به تدریج حتی از نظر نام ناحیه ای

نیز تغییر نام یافت و دارالخلافه و ولایت تهران جایگزین آن گردید. ولایت تهران چهارده بلوک داشت: 1. تهران و حومه، 2. فیروزکوه، 3. دماوند، لوسان و رودبار و لورا و شهرستانک، 4. طالقان، 6. خوار (گرمسار)، 7. ورامین، 8. غار، 9. پشاپویه، 10. شمیران، 11. کن و سولقان و ارتگه، 12. ساوجبلاغ، 13. شهریار، 14. ایوانکی (جغرافیای مفصل ایران، ص 326 و 312).

ولایت تهران آن روز معادل استان تهران کنونی به اضافه شهرستان گرمسار بوده است. بلوک های بالا از نظر تعداد روستا و جمعیت اختلاف فاحشی داشتند. بلوک ایوانکی دارای هشت روستا و بلوک غار با 174 روستا و 29156 نفر جمعیت و پشاپویه با 55 روستا و 4937 نفر، در مجموع 34093 نفر جمعیت و 229 روستا داشت که از نظر جمعیت بعد از تهران، رتبه اول را دارا بوده و از نظر تعداد روستا هم اول بوده است. مرکز بلوک غار و پشاپویه قصبه عبدالعظیم حسنی (ع) بود (همان، ص 326).

استان دوم، استان مرکزی، استان تهران: در 1316 ش. تقسیمات کشوری ایران تغییرات وسیعی یافت و ایران به ده استان و 49 شهرستان تقسیم گردید. ناحیه تهران با عنوان شهرستان تهران در شمار شهرهای استان دوم به مرکزیت ساری قرار گرفت (جغرافیای مفصل ایران، ج 2، ص 221) و اندکی بعد، استان جدیدی به نام استان مرکزی به مرکزیت تهران تأسیس گردید با شش شهرستان تهران و قزوین و قم و دماوند و ساوه و محلات. در این تقسیمات شهرستان تهران به بخش های ری، ورامین، شمیران، افجه، کن، شهریار، کرج، طالقان تقسیم شده بود (فرهنگ جغرافیایی ایران، ج 1، جدول صفحه ماقبل یک). در سال 1336 ش. بخش ری به شهرستان تبدیل شد. تا سال 1356 ش. تهران جزو استان مرکزی و مرکز آن بود. در 1356 ش. استان مرکزی سابق به دو استان تهران و مرکزی (اراک) تجزیه شد و بخشی از آن هم به استان های همجوار الحاق گردید. در سال 1389 ش. کرج، طالقان، ساوجبلاغ، نظرآباد و اشتهارد، از استان تهران جدا شد و استان البرز نام گرفت. اکنون استان تهران دارای 13 شهرستان به نام های ذیل است: اسلامشهر، پاکدشت، پردیس، پیشوا، تهران، دماوند، رباط کریم، ری، شمیرانات، شهریار، فیروزکوه، قدس، قرچک، ملارد و ورامین.

13. مرکزیت سیاسی و اداری تاریخی ری

سرزمین ری به لحاظ موقعیت مطلوب فرهنگی، سیاسی، اقتصادی و ارتباطی، در پیش از اسلام و بعد از آن، از جایگاهی

شایسته در مرکزیت سیاسی و اداری برخوردار بوده است. دامنه و ابعاد این مرکزیت، فراز و فرودهایی نیز داشته است. بعد از حمله مغول نیز با وجود تغییرات بسیار در مرکزیت آن، اعتبار ناحیه ای این سامان نه تنها تداوم یافت، بلکه پس از سده سیزدهم، بیش از دو قرن پایتخت و مرکزیت سیاسی کشور بزرگ آسیای جنوب غربی، یعنی ایران در این سرزمین واقع بود.

شمس الدین دمشقی (م 727 ق.) در وصف شهرهای جبال از شهر ری نام می برد و می نویسد: «دیگر شهر ری است که پایتخت پادشاهان آل بویه بوده و ری به معنی نیکویی است. ری، رام فیروز و ری اردشیر نیز خوانده شده است. چه هر يك از این پادشاهان را در آن اثری است و نیز به سبب محمد المهدی پسر منصور [عباسی] که زمانی در این شهر سکونت داشته، محمدیه نام یافته است.» (نخبة الدهر، ترجمه سید حمید طیبیان، ص 313 و 314). همچنین دمشقی می نویسد: «اشکانیان بر عراق عرب و عجم فرمانروایی داشتند و جایگاه دولتشان در ری بود.» (همان، ص 437). اعتمادالسلطنه می نویسد: «اما پایتخت سلاطین اشکانی، به زعم مورخین عرب و عجم ری بوده است؛ ولی این حرف، به طریق اطلاق سهواست و صحیح نیست. یمكن [که] بعد از نضج و قوام و سلطنت، چند نفر از این سلسله از سلاطین، پایتخت خود را به ری آورده باشند.» (درر التیجان، ص 253).

شهر ری از دوران هخامنشی یکی از نقاط آباد و مهم ایران بوده است و در قرون اولیه اسلام نیز از بزرگ ترین مراکز آبادانی و سیاسی ایران محسوب می شد و مدت ها نیز پایتخت سلسله آل بویه بوده و در عهد سلجوقیان نیز شهری بسیار مهم و بزرگ و پرجمعیت به شمار می رفته و در مواقعی پایتخت آن سلسله بوده است. اما بر اثر حمله مغول و سوانح دیگر به کلی ویران گردید (آثار باستانی تهران، ص 122).

مردآویج بنیان گذار سلسله آل زیار در 316 ق. در ری مستقر شد (تاریخ مفصل ایران، ص 129) و «ری را به پایتختی خویش برگزید و بناهای مشید در آن به وجود آورد. ولیکن عهد وی، دیری نپایید.» (ری باستان، ج 2، ص 156). اعمال ری، جبل، فارس، اهواز و عراق تا نواحی شام و حجاز، همه در سلطه آل بویه بود. آنها دو شهر بزرگ دنیای آن روزگار یعنی بغداد و ری را دارالملک ساختند و حسن رکن الدوله یکی از سه پسران مشهور بویه در ری استقرار یافت (همان) و بعد از وی چندین تن از پادشاهان آل بویه پایتخت شان ری بود.

طغرل اول از 429-455 ق. قریب 26 سال سلطنت کرد و در ری از دنیا رفت (تاریخ مفصل ایران، ص 320). وی سرسلسلهٔ سلاجقهٔ بزرگ محسوب می‌شد. سلاجقهٔ بزرگ، شعبهٔ اصلی این خاندان، یعنی طغرل اول، الب ارسلان، ملکشاه، برکیارق، محمد و سنجر است. در دورهٔ سلاجقهٔ بزرگ، طغرل، ری را به پایتختی خود انتخاب کرد (ری باستان، ج 2، ص 179 و 180). اهمیت ری در دورهٔ سلاجقه چنان بود که در سال 463 ق. رومانوس دیوجانس، پادشاه روم، برای فتح بلاد از دست رفتهٔ ارمنستان و حدود غربی ممالک خود، با دویست هزار جنگجو از یونانیان، گرجیان، مردم بلغار، روسیه و فرانسه، برای نبرد با الب ارسلان به آسیای صغیر آمد و در شهر ملازگرد اردو زد. الب ارسلان، پادشاه روم را به صلح دعوت کرد، ولی امپراتور مغرور روم گفت در شهر ری با یک دیگر صلح خواهیم کرد (تاریخ مفصل ایران، ص 326؛ ری باستان، ج 2، ص 183). در حدود العالم ری شهری عظیم و آبادان و مستقر پادشاه جبال معرفی شده است (حدود العالم، ص 392). خواجه رشیدالدین فضل‌الله، وزیر همدانی در شرح تاریخ غزنویان، به مناسبت از ری این چنین نام می‌برد: «سلطان محمود... هفده هزار مرد به وی (مسعود غزنوی) داد تا به شهر ری و دارالملک عراق متمکن و راضی شد.» (تاریخ غزنویان و سامانیان و آل بویه از جامع التواریخ، ص 160). یاقوت حموی و صاحب مراصد، از ری به عنوان قصبهٔ جبال یاد کرده اند (معجم البلدان، ج 3، ص 116؛ مراصد الاطلاع، ج 2، ص 651). لسترنج می‌نویسد: «در زمان دیالمه، یعنی در قرن چهارم، چنانکه ابن حوقل می‌گوید، دستگاه اداری دولت در ری بود.» (جغرافیای تاریخی سرزمین‌های خلافت شرقی، ص 201). همو می‌نویسد: «ری در قرن چهارم هجری بزرگ‌ترین مراکز چهارگانهٔ ایالت جبال بوده است.» (همان، ص 231). شروانی محدودهٔ ولایت راز را تقریباً با استان فعلی تهران معادل دانسته، می‌نویسد: «ولایت راز محتوی است بر بلاد قدیمه و نواحی عظیمه، همگی از اقلیم چهارم، و دارالملک آن شهر ری بوده.» (حدائق السیاحه، ص 254).

در فرهنگ معین آمده است: «ری ناحیه ای است قدیم که در عهد هخامنشی بین دربند (دروازهٔ بحر خزر) و دریای خزر و ماد قرار داشت، ولی جزو ماد بزرگ به شمار می‌آمد. داریوش در کتیبهٔ بیستون از آن یاد کرده است. مرکز ناحیهٔ مذکور، شهر ری (در جنوب تهران کنونی) بود و آن شهری بزرگ و مرکز جبال محسوب می‌شد.» (فرهنگ معین، ج 5، ص 636)

شهر ری در ادوار اسلامی دارای تاریخی پرفراز و نشیب بوده است. برهه ای از زمان ها به لحاظ مرکزیت و پایتخت بودن و توجه پاره ای از امرا و وزرا به این سامان، مدارج صعود و عمران و آبادی را پیمود. گاهی نیز بر اثر بلایای طبیعی یا درگیری ها و تشتت های فرقه ای و اجتماعی و از همه بدتر حمله سلطان محمود غزنوی و حمله ترکان غز و برخی درگیری های دیگر آسیب فراوان دید. با این همه بزرگی و شکوه خود را تا حمله مغول حفظ کرد. در دو حمله مغول ها در سال 617 و 621 ق. ری ویران شد و بنا بر نقل های تاریخی صدها هزار نفر از ساکنان آن قتل عام شدند. افول بخت و اقبال مرکز ناحیه ری، یعنی شهر ری، از این تاریخ آغاز شد، و این شهر تاریخی شکوه و عظمت دیرینه خود را از دست داد. بنا بر برخی شواهد و مستندات تاریخی، بخش اندکی از ری دوباره معمور و مسکون گردید؛ اما زلزله اواخر قرن هشتم و حمله تیموریان، این شهر را ویران تر کرد. ترقی ری به استثنای زمان معاصر، در نهایت از حدود قصبه و شهر کوچک تجاوز نکرد و مرکزیت اداری و سیاسی ناحیه، به ورامین و تهران منتقل شد. با وجود این، نزدیک به شش قرن یعنی تا اوایل قرن سیزدهم هجری هنوز حاکمیت اسمی ری پابرجا بود و از حدود دویست سال و اندی پیش تا کنون با انتخاب یکی از شهرهای ناحیه ری، یعنی تهران به پایتختی ایران، نام این شهر جایگزین ری گردید؛ چنانکه پیشتر از نظر مرکزیت اداری و سیاسی جایگزین آن گردیده بود. شهر ری به نام قریه یا قصبه عبدالعظیم حسنی (ع) خوانده می شد و در سال 1317 ش. به بخش ری تغییر نام یافت و در سال 1336 ش. به شهرستان ری ارتقا یافت و اکنون شهری است متصل و وابسته به کلان شهر تهران.

مستوفی در نیمه اول قرن هشتم می نویسد: «ری در فترت مغول به کلی خراب شد.» (نزهة القلوب، ص 53). همچنین می نویسد: «اکنون که ری خراب است، ورامین شهر آنجا است.» (همان، ص 52). در هفت اقلیم از مصنفات سال 1002 ق. آمده است: «اصل شهر ری در حادثه چنگیزخان، نوعی خراب گردیده که آبادانی آن به طور کلی محو گشت و امروز دارالملک [ری] یکی تهران و دیگری ورامین است.» (هفت اقلیم، ج 3، ص 6). در حدائق السیاحه که در زمان فتحعلی شاه تألیف شده، آمده است: «اکنون اصل شهر [ری] ویران است و شهر تهران که از قصبات [ری] و در یک فرسخی آنجا است، دارالملک ایران است.» (حدائق السیاحه، ص 255)

کلاویخو رئیس تشریفات سلطنتی اسپانیا که در سال 1404 م. برابر با اواخر سال 806 ق. از ری عبور کرده است، می نویسد: «شهر تهران محلی است بسیار پهناور و بر گرد آن دیواری نیست و جایگاهی خرم و فرح زا است که در آن، همه وسایل آسایش یافت می شود. تهران در ناحیه ای واقع است که به نام ری معروف است... سه شنبه بعد به هنگام غروب آفتاب از تهران به راه افتادیم و پس از پیمودن دو فرسخ در جانب راست، بناهای شهری عظیم را دیدیم که متروک مانده و ویران گشته بود. اما بسیاری از برج های آن، هنوز هم برپا بود و خرابه های چند مسجد را دیدیم. این آثار همان شهر ری است که در گذشته بزرگ ترین شهر منطقه بود؛ اما اکنون به کلی خالی از سکنه است (سفرنامه کلاویخو، ص 176).

بنا بر دیدگاه مینورسکی، ری بعد از حمله مغول مسکون نبوده و در گزارش های تاریخی، نام ری بر حوزه و ناحیه ری منطبق است، نه بر شهر ری (ری باستان، ج 2، ص 429). اما به نظر می رسد بخش کوچکی از ری، پس از حمله مغول، به سرعت به صورت مسکونی درآمده است. شاید یکی از علل مهم این اسکان مجدد، بقعه عبدالعظیم حسنی (ع) و دیگر امامزادگان ری باشد. حمدالله مستوفی می نویسد: «در عهد غازان خان (694-703 ق.). ملک فخرالدین رئی به حکم یرلیغ، در او (= در ری) اندک عمارتی افزود و جمعی را ساکن گردانید (نزهة القلوب، ص 53). اسکان مجدد و محدود در ری مسلّم به نظر می رسد و تغییر مرکزیت اداری و سیاسی ری به ورامین و تهران هم قطعی است، و از طرفی در بسیاری از حوادث پس از مغول در ده ها منبع مختلف نام ری به میان آمده است. بنابراین استعمال ری به صورت اشتراك لفظی بوده است، هم بر ناحیه ری و هم بر بقایای شهر کهن و بزرگ ری.

بر خلاف دیدگاه مینورسکی، دکتر کریمان معتقد است که ری نه تنها بعد از حمله مغول مسکون بوده، بلکه از شهرهای بزرگ نیز به شمار می آمده و سپس به صورت روستا درآمده است. به گفته وی: «ری هیچ گاه به صورت کلی خراب نشد و هرگز از جمعیت خالی نگردید، بلکه خرابی ای که در آنجا از قرون چهار و پنج تا اوائل قرن هفتم و پیش از حمله مغول به وجود آمده بود، در فاجعه مغول بیش از پیش توسعه یافت؛ با این حال پس از هجوم تاتار ری هنوز از بلاد معظم عصر به شمار بود. خرابی در این شهر همچنان افزونی یافت تا بار دیگر گرفتار تاخت و تاز لشکر تیمور و نیز ظاهراً زلزله ای سخت گردید و آسیبی فراوان دید؛ لکن هنوز هم، صورت بقعتی مسکون را

داشت. این شهر نیمه جان از این پس نیز تا قرن دهم و اوائل عهد صفویان که به صورت دیهی درآمد، همچنان به موجودیت خویش ادامه داد. چنانکه در آثار این عهد، هنوز از آن به نام شهر ری یاد می شده است و در منابع مورد استفاده، وصف خرابه یا کلمه ای مشابه آن در باب این شهر به نظر نرسید و سبب این خرابی نیز حمله چنگیز یا هجوم تیمور نبود.» (ری باستان، ج 2، ص 445). کریمان اضافه می کند که خرابی ری بیشتر ناشی از تفرقه و تشتت شدید فرهنگی و مذهبی و نبودن اتحاد کلمه فکری و وحدت مذهبی بوده است (همان). وی در بخش دیگری از کتاب ری باستان با اشاره به سخن نجم الدین دایه رازی درباره تلفات هفتصد هزار نفری اهالی ری در فتنه مغول می نویسد: «با این حال ری پس از واقعه مغول هنوز از امهات بلدان محسوب بوده و عظمت و اعتباری داشته و تا دو سه قرن بعد نامش در پاره ای از وقایع تاریخی... درج می آمده و در اوایل عهد صفویان از ری هنوز به صفت شهر، یاد می شده است. زکریای قزوینی در آثار البلاد که در سال 674 ق. یعنی بیش از نیم قرن پس از واقعه مغول تألیف کرده، از ری بدین صورت یاد کرده است: الری مدینه مشهوره من امهات بلاد الاسلام و اعلام المدن.» (همان، ص 422). اما به نظر می رسد که پس از حمله مغول، ری از شهرهای بزرگ نبوده و نوشته زکریای قزوینی که در عراق عرب می زیسته، تکرار متون جغرافیایی پیش از حمله مغول باشد. گزارش حمدالله مستوفی از مدیران اقتصادی عهد مغول، افول جایگاه ری را نشان می دهد. وی حقوق دیوانی ری را در گذشته، هفت صد تومان ذکر کرده و حقوق دیوانی زمان خودش را پانزده تومان و یک هزار و پانصد دینار (نزهة القلوب، ص 52 و 55). نیز تشتت مذهبی پیش از تهاجم مغول در ری جریان داشت و در عصر پس از مغول، بیشتر مردم ری، مذهب شیعه اثناعشری داشتند (همان، ص 54). پس با کاهش تفرق و منازعات مذهبی در این دوره، نمی توان آن را از علل پس رفت ری به شمار آورد؛ بلکه شاید یکی از عوامل انحطاط ری پس از حمله ویران گر مغول، افزون بر پیامدهای منفی این هجوم، جاذبه ورامین و تهران باشد. بارتلد می نویسد: «علت ترجیح ورامین به ری تا اندازه ای به واسطه کثرت آب ورامین بوده که از جاجرود، مهم ترین رودخانه این محل استفاده می کرده است (تذکره جغرافیای تاریخی ایران، ترجمه حمزه سردادور، ص 150). در کتاب جغرافیای تاریخی تهران نیز آمده است: «شهر عظیمی که کلاویخو بدان اشاره کرده است

شهر ری است که در آن هنگام به کلی خراب و خالی از سکنه می نموده است، اما مسلماً مردمان فقیری که فرصت یا پول نداشتند تا به نقاط دوردست نقل مکان کنند، هنوز هم در آنجا یافت می شدند که غالباً به شهرها و روستاهای پیرامون ری، به ویژه ورامین روی آور شدند. ورامین به سبب برخورداری از کشتزارهای گسترده و مخصوصاً قلعه استواری که داشت بیشتر از سایر نقاط، مردم گریزان و خانه به دوش ری را به سوی خود کشاند و مرکزیتی یافت.» (جغرافیای تاریخی تهران، ص 14)

15. تغییر مرکزیت اداری و اسمی سرزمین ری

پس از حمله مغول، مرکزیت اداری ری تغییر کرد و ورامین و تهران مرکز ناحیه ری گردید، و نزدیک به شش قرن، حکومت ناحیه از نظر اسمی ری بود و مرکزش ورامین و تهران. در بیش از دو قرن اخیر اسم ناحیه نیز به تهران تغییر یافت. از این رو در بسیاری از منابع نام ری به صورت مشترك لفظی بر ناحیه ری و شهر ری اطلاق گردیده است، و مشخص نمودن هر يك نیازمند توضیح یا قرائن قابل قبول است. در برخی از متون، ورامین و تهران و ری جدا ذکر گردیده است. برای نمونه، ابن بطوطه در حوادث پس از مرگ سلطان ابوسعید می نویسد: «حسن خواجه پسر دمرتاش چوپان به... و کاشان و ری و ورامین استیلا یافت.» (سفرنامه ابن بطوطه، ترجمه محمدعلی موحد، ج 1، ص 250). یا در تاریخ رویان از تهران و ری نام برده شده است (تاریخ رویان، ص 131). ولی در بسیاری از منابع دیگر، ری به صورت مطلق و بدون مشخص شدن اینکه ناحیه ری است یا شهر ری، آمده است.

در دوران پس از مغول، ورامین و تهران مرکز ناحیه ری بودند. امین احمد رازی و صاحب زینة المجالس نوشته اند که شهر ری در حادثه مغول خراب گردید و امروز دارالملک، تهران و ورامین است (هفت اقلیم، ج 3، ص 6؛ گنج دانش، ص 456، به نقل از زینة المجالس). اما آیا این دو شهر با هم و همزمان مرکزیت داشتند یا به توالی؟ به نظر می رسد دومی صحیح باشد؛ یعنی نخست ورامین مرکز ناحیه ری بوده و بعد تهران؛ چنانکه مستوفی در قرن هشتم فقط ورامین را به عنوان شهر و مرکز ناحیه ری نام می برد (نزهة القلوب، ص 52). مشخص است که تهران از دوره شاه طهماسب صفوی به شهر نسبتاً مهمی تبدیل گردید (برای نمونه ر. ک: تاریخ تهران، ص 31) و در زمان شاه عباس اول - چنانکه در هفت اقلیم مذکور است - مرکز ناحیه ری محسوب می شد، و از آن پس، مدارج عالی ترقی را تا پایان دوره صفویه و در دوران افشاریه و زندیه

پیمود و در اوان قاجاریه به پایتختی کل ایران انتخاب گردید. جواهر کلام می نویسد: «نام تاریخی ری تا زمان شاه عباس صفوی و پایان قرن یازدهم هجری برپا بوده است و باز هم گروهی از علمای نامی در این زمان به آن منسوب شده اند. نظام الدین محمد بن الحسین قرشی ساوجی [زنده در 1040 ق.] ساکن شهر عبدالعظیم، شاگرد شیخ بهایی و مدرّس مدرسه عبدالعظیم در ری است؛ شاه عباس تدریس مدرسه مزبور را [از ملاخلیل بن غازی گرفت و] به وی واگذار کرد.» (تاریخ تهران، ص 63 و 64).

در پایان گفتنی است که برخی از نواحی استان تهران، همانند ورامین و شهر ری و تهران همیشه جزو ولایت ری محسوب می شدند و بعضی نواحی دیگر گاهی جزو ایالت ری بوده و گاهی نبوده است. برای مثال ساوجبلاغ در عهد سلاجقه و تیموریان جزو ری بوده و در قرن هشتم جزو تومان قزوین محسوب می شده است (نزهة القلوب، ص 63؛ زبدة التواریخ، ج 3، ص 64).

علی ملکی میانجی

تپه سیف

روستا، جزء دهستان غار غربی، در دوازده کیلومتری شمال باختری شهر ری، سر راه عمومی رباط کریم به ایستگاه راه آهن. این روستا در جلگه ای معتدل واقع شده است. آب آن از قنات و محصول آن غلات و صیفی و چغندر قند است. راه شوسه دارد و تپه ای باستانی در آن قرار دارد.

منابع: فرهنگ جغرافیایی ایران، ج 1، ذیل عنوان؛ لغت نامه دهخدا، ج 4، ص 5614.

تپه گبری 8592 کوه طبرک

تپه میل

بقایای آتشکده بزرگ ری، بازمانده از عهد ساسانیان یا پیش از آن، واقع در حدود دوازده کیلومتری جنوب شرقی حرم عبدالعظیم حسنی (ع) و دو کیلومتری جنوب قلعه نو در بخش کهریزک. این تپه و پیرامون آن، بقایای کاخ یا آتشکده بزرگ ری مشهور به آتشکده بهرام است. بخشی از بنای آتشکده در زمان حمله اسکندر به ایران خراب شد و تنها قسمتی از بنای چهارطاقی و زیبای آن به صورت دو میل (برج) باقی مانده است. بیشتر قسمت های غربی بنا از میان رفته است.

اداره باستان شناسی پس از پاره ای مرمت ها، بر روی تخته سنگی نوشته است: «این محل که به نام تپه میل خوانده می شود، بقایای آتشکده معظمی از دوره ساسانیان است. اداره کل باستان شناسی از سال

ص: 288

بر پایه برخی اسناد، تاریخ بنای آتشکده ری به دوران پیش از زردشت می رسد. در ترجمه تاریخ طبری آمده است: «به ری آتشگاهی بود که از آن قدیم تر نبود...» مسعودی در مروج الذهب احداث آتشکده را در ری به فریدون نسبت می دهد و می گوید: «نخستین حکایت درباره این آتشکده به روزگار فریدون بازمی گردد. می گویند: فریدون، مردمی را دید که آتشی را گرامی می دارند و آن را می پرستند. فریدون پرسید که حکمت و سبب این کار چیست؟ به او خبر دادند که آنان، این آتش را واسطه میان خدا و بندگانش می دانند؛ زیرا آتش از جنس خدایان نوری است. آنان برای نور، مراتبی قائلند و طبیعت نور را غیر از طبیعت آتش می دانند... وقتی فریدون این سخنان را شنید، دستور داد که بخشی از آن آتش را برگیرند و به خراسان برند و برای آن خانه ای در طوس بنا کنند.» مسعودی، سپس نام ده آتشکده را می برد که آتشکده ری نیز جزء آنها است.

درستی این خبر مسلم نیست، ولی متأخران نیز ری را از زمان های دیرین و پیش از ظهور زردشت، شهری مذهبی و مرکز مغان دانسته اند؛ هر چند حرمت نهادن آتش در مذهب زردشت رنگی دیگر گرفت.

دونالد ویلبر (Donald N. Wilber) بنای آتشکده را این گونه وصف می کند: «معمولاً بنای یک آتشکده عبارت است از یک اطاق چهارگوش که سقف آن طاق ضربی است و گاهی اطراف آن را راهرو یا دالانی گرفته و در هر یک از چهار دیوار اطراف ورودیه، طاقی ساخته شده و به همین مناسبت، این نوع بناها را بعد از اسلام چهارطاق می گفتند. قرار دادن گنبد مدور بر روی بنای چهارگوشه و ایجاد طاق های گوشه ای، سبک خاص ایران است.» گیرشمن در تاریخ ایران درباره بنای معابد در عهد ساسانیان می نویسد: «در بنای معابد تغییراتی صورت گرفت. تالار مرکزی آتشکده، مربع و محصور به چهار دالان بوده است.»

چهارطاقی قسمت اصلی بنا، به منزله محراب (مهراب) است، و نظیر آن در خرابه های چهارطاقی قدیم، در نواحی فارس و اصفهان و آذربایجان دیده می شود.

آنچه از پوشش بنا در زمان حاضر برجا است، یک جفت قوس هلالی با نقطه بیضی است. در موازات محور اصلی تالار، راهرو کم عرض تونل مانندی، طول تالار را از زیر طی می کند که از منتهی الیه غربی، راهرو

هم عرض دیگری بر آن عمود می شود. ورودی اصلی راهرو زیرین در جبهه شرقی، زیر ایوان اصلی است. بنای چهارطاقی آتشکده، چهار دالان سرپوشیده دارد که آتش مقدس را برای حفاظت از آب، خاک و باد از این دالان ها عبور می دادند. در اکتشافات، تنها یکی از این دالان ها بیرون آمده است. مهم ترین ویژگی تزئینی بنا گچ بری های آن است که روی دیوارهای تالار اصلی نقش بسته و شامل طرح های هندسی، حاشیه ای، گیاهی و حیوانی است.

بلندی تپه میل از سطح دشت اطراف، 18 متر است و حدود 25 متر پهنا و 20 متر درازا دارد. پیرامون این تپه بلند، تپه های کم ارتفاع و پراکنده ای وجود دارد. این مجموعه منطقه ای به وسعت 800 در 900 متر را شامل می شود. تپه میل، در سال 1334 ش. توسط وزارت فرهنگ و هنر با شماره 407 در فهرست آثار ملی ایران به ثبت رسید.

منابع: ری باستان، ج 1، ص 339؛ ری در آیینۀ تاریخ، ص 11-13.

ترسناباد

روستا و مزرعه، واقع در غار غربی در شرق کهریزک، در دو کیلومتری جنوب پالایشگاه. نام دیگر آن دُرسون آباد است. در سند مورخ 950 ق، یکی از تقاضاهای سادات ری از شاه طهماسب چنین بوده است: «چون مزرعه ترسناباد ملک فقیران است و به مبلغ شش هزار و نهصد و چهار تبریزی به تیول ایالت پناه حسین خان سلطان مقرر است، اگر حقوق دیوانی آن را داخل ضروریات سرکار آستانه متبرکه نمایند که صرف آنجا بشود، از تکالیف تیولدار فارغ بوده، موجب رفاه حال سادات و معموری آنجا شود.» شاه با این تقاضا موافقت کرده است. جمعیت این روستا در سال 1385 ش. 957 نفر در 232 خانوار بوده است.

منابع: ری باستان، ج 3، ص 518؛ آستانه ری، ص 78 و 81؛ درگاه ملی آمار ایران، «نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن 1385 ش.»

ترشبه

روستا، واقع در دهستان غار غربی، در بخش شهر ری. هوای آن جلگه ای معتدل است و آب آن از قنات و رود کرج تأمین می شود. غلات، صیفی و چغندر قند، از محصولات آن است.

منابع: فرهنگ جغرافیایی آبادی های کشور، ج 38، 66؛ لغت نامه دهخدا، ج 4، ص 5646.

تقی آباد

روستا، واقع در دهستان غار در بخش شهر ری، نزدیک کارخانه سولفات و آجر نسوز. تقی آباد، اکنون به شهر متصل و از شمال به

ص: 291

بلوار شهید رستگار، از جنوب به شهرک عباس آباد، از شرق به سرخه حصار و از غرب به جاده ورامین - شهر ری، محدود شده است. این محله، همچون اغلب محلات شهر، از دهه 1350 ش. به بعد گسترش یافت، اما نام‌ها و عمارت‌هایی که در گوشه و کنار آن باقی مانده است، نشان از گذشته‌ای دراز دارد. وجود کارخانه مارگارین و چند کارخانه دیگر و کارگاه‌های بسیار (بیشتر سنگبری) روستا / محله را دارای بافت صنعتی کرده است. مقبره بی بی شهربانو در این روستا واقع است.

منابع: فرهنگ جغرافیایی ایران، بخش تهران، ج 38، ص 67؛ پرتال محله تقی آباد.

تقی بن طاهر بن هادی حسنی، نقیب رازی

فقیه و از شاگردان سید مرتضی. او را به زهد و پرهیزگاری ستوده‌اند.

منابع: فهرست منتجب الدین، ص 44؛ امل الآمل، ج 2، ص 45؛ الانتصار، ص 46؛ موسوعة طبقات الفقهاء، ج 5، ص 348؛ معجم رجال الحدیث، ج 4، ص 282؛ اعیان الشیعه، ج 3، ص 633.

تمام بن محمد بن عبدالله بن جعفر بجلی رازی، ابوالقاسم

محدث ایرانی تبار، مقری، حافظ، مورخ و مشهور به تمام رازی. پدرش از ری به دمشق رفت و تمام در همان جا به سال 330 ق. به دنیا آمد. تمام استماع حدیث را در کودکی آغاز کرد و از برخی مشایخ پدرش، همچون ابوبکر عذری و ابوبکر قرشی وراق حدیث شنید. مشایخ دیگر او در حدیث، عبارتند از: خیثمه بن سلیمان، حسن بن حبیب حصائری، احمد بن محمد فضاله حمصی، ابومیمون بن راشد، اخوتبوك، ابواحمد عمرو بن عثمان سیعی، ابویعقوب اذرعی، ابوبکر بزّاز، ابوالمفضل شیبانی و علی بن عمر دارقطنی. همچنین احمد بن محمد عتیقی، ابوالحسین میدانی، حسن بن علی لبّاد، عبدالعزیز کتّانی و احمد بن عبدالرحمن طرائفی از او حدیث شنیده‌اند. ابوعلی اهوازی و عبدالعزیز کتّانی از شاگردان وی در علم رجالند. روایات وی اصلی‌ترین منبع ربعی (متوفای 444 ق.) در گردآوری مجموعه فضایل الشام و دمشق بوده است؛ چنانکه ربعی افزون بر نیمی از احادیث کتاب فضائل الشام و دمشق را از او روایت کرده است. ابن عساکر نیز درباره وفیات عالمان شام، بسیار از وی نقل کرده است. تمام رازی، قرائت را از ربعی، یحیی بن احمد عبّسی، ابومنصور محمد بن زریق بلّدی، ابوبکر طرسوسی و ابوبکر مریّی آموخت. شاگردان نامدار او در قرائت، محمد بن علی مُطرز و ابوعلی اهوازی است. در سال

1. الفوائد. در این کتاب که در سال های پایانی عمر نوشته است، روایات غریب و مفرد مشایخ خود را بر اساس طرق حدیث گرد آورده و گاه درباره واژگان، رجال، متن و اسانید حدیث توضیح داده است.
2. مسند المقلین من الـمراء و السلاطین. در این اثر به شیوه مسانید، روایاتی را که از حکمرانانی چون حجاج بن یوسف، ابومسلم خراسانی و نصر بن سیار در اختیار داشته، آورده است. این کتاب به کوشش مجدی فتحی سید، و بار دیگر به همراه المدرج الی المدرج سیوطی به کوشش صبحی بدری سامرای (کویت، دارالسلفیه) منتشر شده است.
3. حدیث ابی العُشراء. تخریج تمام از تنها حدیث ابی العُشراء اسامة بن مالک دارمی، تابعی بصری درباره احکام زکات. این اثر، به کوشش بسام عبدالوهاب جابی (دمشق، 1404 ق) منتشر شده است.
4. رسالة فی بیان الفرق الضالة. نسخه ای از این کتاب در کتابخانه کوپریلی استانبول نگهداری می شود. موضوع کتاب، رد مذهب اشعری است.

منبع: دائرة المعارف بزرگ اسلامی، ج 16، ص 131.

تمام رازی 8592 تمام بن محمد بن عبدالله بن جعفر بجلی رازی، ابوالقاسم

تولیت آستان حضرت عبدالعظیم

حسنى (ع) 8592 آستان حضرت عبدالعظیم حسنى (ع)

ص: 293

ثابت بن یحیی بن یسار رازی، ابوعباد

کاتب دربار مأمون عباسی. هندوشاه در تجارب السلف درباره او می نویسد: «حساب را به غایت نیکو می دانست، جز آنکه سریع الحركات و تندخو و تیز و سریع الغضب بود.» مؤلف الوافی بالوفیات، او را وزیر مأمون دانسته است. شصت و پنج سال زیست و در سال 220 ق. درگذشت.

منابع: سیر اعلام النبلاء، ج 10، ص 198-199؛ تاریخ الاسلام، ج 15، ص 457؛ الوافی بالوفیات، ج 10، ص 292؛ تجارب السلف، ص 171-172.

ثعلبة بن سهیل طهوی، ابومالك

راوی و پزشک قرن سوم، اهل سنت، ساکن ری. از جعفر بن ابی مغیره (در ری)، لیث بن ابوسلیم، زهری، مقاتل بن حیان و ابن سنان شیبانی روایت کرده است و جریر بن عبدالحمید و حکام بن سلم و محمد بن یوسف فریابی و حماد بن مسعد و یحیی بن مغیره و معاویه بن نقیل عجلی، یعقوب بن عبدالله بن سعد قمی و اسحاق بن سلیمان، از او روایت کرده اند. ابن حبان، او را در شمار ثقات آورده است، ولی ابن معین و برخی دیگر از رجالی های اهل سنت، حدیث او را بی ارزش (لیس بشیء) خوانده اند؛ هرچند ابن معین در جایی دیگر (التهذیب) او را توثیق کرده است.

منابع: الجرح و التعديل، ج 2، ص 464؛ جامع البيان، ج 11، ص 50 و ج 26، ص 144؛ ابن ابی حاتم رازی، تفسیر القرآن العظیم، ج 6، ص 1888-1889؛ تاریخ ابن معین، ج 1، ص 336؛ الثقات، ج 8، ص 157؛ المغنی فی الضعفاء، ج 1، ص 192؛ تاریخ مدینة دمشق، ج 21، ص 83.

ص: 295

جاجرود

رودخانه. جاجرود، از رودهای دائمی و مهم شرق استان تهران است که در مسیر کلی جنوبی جاری است و در نهایت به دریاچه نمک استان قم می‌ریزد. شاخه‌ای از این رود، از ناحیه مرز شرقی شهرستان ری عبور می‌کند. رودخانه جاجرود در شمار رودهای شهرستان ری نیز ذکر شده است؛ زیرا در زمستان‌ها و ابتدای بهار، از بیست کیلومتری جنوب شرقی شهر ری می‌گذرد.

منبع: فرهنگ جغرافیایی آبادی‌های کشور، بخش تهران، ج 38، ص 166.

جاروب بندان

دروازه و محله. ذکر این دروازه و محله، در غیر کتاب نقض دیده نشده است. به گفته مؤلف نقض، مدرسه‌خواجه امام رشید رازی در محله جاروب بندان بوده و در آن «زیاده از دویست دانشمند معتبر درس دین و اصول و فقه و علم شریعت خواندند که علامه روزگار خویش بودند.» به قرینه هم جواری با مدرسه‌خواجه امام رشید رازی، محل این دروازه باید در منطقه شیعه نشین ری، نزدیک مدفن عبدالعظیم حسنی (ع) بوده باشد. همچنین این نقطه از شهر باید در سمت صحراهای جاروب خیز اطراف ری قرار داشته باشد؛ چنانکه هنوز جاروب شهرستان شهریار ممتاز و مشهور است. با نظر داشت محل تقریبی یا تحقیقی دروازه‌های دیگر، دروازه جاروب بندان در سمت جنوب غربی

ص: 297

شهر بوده و از حیث رفت و آمد، چندان اهمیت نداشته است.

منابع: ری باستان، ج 1، ص 196 و 238؛ نقض، چاپ دارالحدیث، ص 41.

جال کولی / چال کولی

از نواحی قدیم ری. نام این محل در نزهة القلوب و تاریخ گزیده، در سبب تسمیه غار، آمده است. به گفته آن دو، امامزاده ای از فرزندان امام کاظم (ع) در ری، از بیم جان گریخت و به ناحیه جال کولی آمد. در آنجا غاری پدید آمد و او در آن پناه گرفت.

منابع: نزهة القلوب، ج 3، ص 54؛ ری باستان، ج 3، ص 519.

جامع جدید

مسجد. بانی آن، قطب الدین عمادالدوله، مشهور به سرهنگ ساوتکین، از امرای الب ارسلان و ملکشاه بود و بر فارس و کرمان و بخشی از عراق فرمانروایی می کرد.

مؤلف نقض می نویسد: «... در آن تاریخ که سرهنگ ساوتکین جامع جدید می کرد برای اصحاب حدیث که ایشان را در ری مسجد آدینه نبود.»

صفت «جدید» برای این مسجد، به دلیل جداسازی آن از مسجد عتیق است که طغرل بنا کرده بود.

منابع: ری باستان، ج 1، ص 326 و 321؛ نقض، چاپ دارالحدیث، ص 40.

جامع طغرل

مسجد. طغرل، سلطان مقتدر سلجوقی، در شهر ری چندین بنا ساخت؛ از جمله مسجد جامع حنفیان. مؤلف نقض می نویسد: «و مسجد طغرل است از آن حنفیان.» این جامع به قدری بزرگ و وسیع بود که بیست هزار نمازگزار را گنجایش داشت. در لبّ التواریخ آمده است: «[طغرل] هر وقت خواستی که از جهت خود خانه سازد، اول مسجدی ساختی، بعد از آن به عمارت پرداختی.» به قرینه عبارت لبّ التواریخ، محل این مسجد در مشرق سرای ایالت (حدود شرقی خیابان ظهیرآباد یا خیابان طغرل فعلی)، در بخش حنفی نشین ری بوده است؛ زیرا همه بناهای مربوط به سلاجقه در همین حدود واقع بوده و حنفیان نیز در مشرق این محله می زیسته اند.

منابع: ری باستان، ج 1، ص 327؛ نقض، چاپ دارالحدیث، ص 604.

جامع عتیق / جامع مهدی

مسجد. جامع مهدی، خلیفه عباسی، یا جامع عتیق، بزرگ ترین مسجد ری بوده است. بلاذری و دیگران ساخت این مسجد را در سال 158 دانسته اند. در کتاب نقض آمده

است: «مناقب خوانان در قطب روده و برشته نرمة و سرفلیسان و مسجد عتیق همان خوانند که به دروازه مهران و مصلحگاه.» و نیز: «خواجه تاج اشعری حنفی نیشابوری روز عاشورا بعد از نماز در جامع عتیق دیدید که چه کرد.» و نیز: «مسجد عتیق از آنان که مذهب نجار دارند.» اطلاق عتیق به جامع مهدی بی گمان از آن رو است که از دیگر جوامع ری، کهن تر بوده است. فرقه های مذهبی هیچ یک در جامع فرقه دیگری به جماعت نماز نمی گزارند، و هر کدام برای خود مسجد جامعی جداگانه می ساختند؛ چنانکه صاحب نقض آورده است: «حنفیان هرگز به جامع روده نماز نگزارند و اقتداء به امامان اشعریان نکنند، و اشاعره را اتفاق است که به مساجد حنفیان نماز به جماعت نکنند، و علمای هر دو طایفه فتوا می کنند که در نماز جماعت هر یک بدان دیگری اقتداء روا نباشد و نشاید کردن.» و نیز: «سرهنگ ساوتکین جامع جدید می کرد برای اصحاب حدیث که ایشان را در ری مسجد آدینه نبود.» گویا در عهد صاحب نقض در ری به شمار فرق مذهبی، جامع یا مسجد آدینه بوده است؛ بر خلاف زمان های پیشین که جامع، منحصر به مسجد مهدی بوده و به نوبت در آن نماز می خوانده اند.

درباره محل مسجد جامع مهدی، نشانی هایی در منابع موجود است که از جمع آنها معلوم می شود که جامع مهدی در شارستان، در مشرق ری برین و در جنوب قلعه طبرک بوده است. بر پایه این قرائن و شواهد، محل مسجد در جایی بوده است که امروز به نام مسیل حسین آباد معروف است.

منبع: ری باستان، ج 1، ص 321.

جبار بن علی بن جعفر حدقه رازی، ابومحمد

محدث قرن ششم. از زندگانی او اطلاع چندانی در دست نیست جز آنکه عمادالدین ابوجعفر محمد بن قاسم طبری صاحب بشارة المصطفی در کتاب خود آورده است که در ذی القعدة سنه 518 از او حدیث شنیده و ابومحمد عبدالرحمن بن احمد بن حسین نیشابوری رازی (عموی ابوالفتوح رازی) استاد او بوده است.

منابع: الذریعه، ج 3، ص 117؛ اعیان الشیعه، ج 4، ص 62-63؛ بشارة المصطفی، ص 8؛ خاتمة مستدرک الوسائل، ج 3، ص 16؛ مستدرکات علم رجال الحدیث، ج 2، ص 315.

جریر بن عبدالحمید بن جریر ضبی کوفی رازی، ابوعبدالله

محدث اهل سنت، حافظ و قاضی ری. در کوفه یاری، به سال 107 ق. به دنیا آمد و در ری

ص: 299

به سال 188 ق. درگذشت. کتابی نیز در حدیث داشته است. در مکه، ایوب سختیانی و برخی دیگر از محدثان مکه را دیده و از آنان حدیث شنیده است. خطیب بغدادی از طریق خود نقل می کند که او با جابر جعفی نیز ملاقات کرده، اما حدیثی از او ننوشته است؛ زیرا روایت قائلان به رجعت را صحیح نمی دانسته است. همو بنا بر نقلی که از طریق خود می آورد، او را در حفظ ضعیف می خواند؛ اما ذهبی می نویسد: محدثان برای دیدار با او سفر می کردند؛ به دلیل اطمینانی که به حفظ و وثوق و دانش بسیار او داشتند.

جریر بن عبدالحمید، از مغیره بن مقسم، حصین بن عبدالرحمن، سلیمان اعمش، اسماعیل بن ابی خالد، احمد بن حنبل، سفیان ثوری، ابواسحاق شیبانی، عماره بن قعقاع، هشام بن عروه، عبدالملک بن عمیر، هشام بن حسان، بیان بن بشر، فضیل بن غزوان و... روایت کرده و ابوداود طیالسی، ثعلبه بن سهیل طهوی، قتیبه بن سعید، یحیی بن یحیی، عثمان بن ابی شیبه، ابوغسان محمد بن عمرو، ابراهیم بن محمد منتشر (در صحیح مسلم)، اسماعیل بن ابی خالد (در صحیح مسلم و بخاری) و دیگران از او روایت کرده اند. شبستری، مؤلف الفائق فی رواة و اصحاب الامام الصادق (ع)، او را از بهترین محدثین ثقه دانسته است.

منابع: تاریخ بغداد، ج 7، ص 262-270؛ تهذیب الکمال، ج 4، ص 543-551؛ سیر اعلام النبلاء، ج 9، ص 9-18؛ الانساب، ج 4، ص 10؛ رجال الطوسی، ص 177؛ الثقات، ج 7، ص 262-267؛ الفائق فی رواة و اصحاب الامام الصادق (ع)، ج 1، ص 290-291؛ اللباب فی تهذیب الانساب، ج 2، ص 6 و 261-263؛ تاریخ الاسلام، ج 12، ص 93-98؛ رجال الشیعة فی اسانید السنة، ص 74-78.

جصاص

ابوبکر احمد بن علی رازی، فقیه، محدث و مفسر بزرگ حنفی. در سال 305 ق. در شهر ری به دنیا آمد. «جصاص»، به معنای گچ ساز یا گچ کار، نام مشهور چند عالم دیگر نیز هست. جصاص رازی تا بیست سالگی در ری به تحصیل علوم گوناگون پرداخت. در سال 325، به بغداد رفت و در آنجا از محضر فقیه مشهور حنفی، ابوالحسن کرخی (م 340 ق.) بهره علمی برد و سپس به سبب مشکلات اقتصادی به اهواز رفت و پس از رفع مشکلات، به بغداد بازگشت. بعد از مدتی، با مشورت استادش کرخی، برای افزایش اندوخته های علمی خود، همراه حاکم نیشابوری (م 405 ق.) به نیشابور سفر کرد و در 344 ق. دوباره به بغداد بازگشت و کرسی تدریس کرخی را و نیز منصب افتا را از آن خود ساخت

ص: 300

و ریاست مذهب حنفی را تا پایان عمر بر عهده داشت.

جصّاص، فقه و اصول را نزد ابوالحسن کرخی، حدیث را نزد عبدالباقی بن قانع، ابوالقاسم سلیمان بن احمد طبرانی، ابوالعباس اصمّ نیشابوری، دعلج بن احمد و احتمالاً حاکم نیشابوری، و ادبیات را نزد ابوسهل زجاجی و ابوعلی فارسی فراگرفت. برخی شاگردان وی عبارت بودند از: ابوجعفر نسفی (م 414 ق.)، محمد بن موسی خوارزمی (م ق.)، محمد بن یحیی جرجانی (م 398 ق.)، محمد بن احمد زعفرانی (م 393 ق.) و احمد بن محمد معروف به ابن مسلمه (م 415 ق.).

به نظر برخی دانشمندان (از جمله قاضی عبدالجبار معتزلی)، جصّاص از نظر کلامی در شمار معتزله است؛ زیرا درباره موضوعاتی همچون رؤیت خدا و سیدحرا با معتزلیان موافق بود و تفسیر فقهی او نیز بسیار متأثر از آرای آنان است. برخی منابع، جصّاص را در زمره علمای طبقه چهارم حنفی یا اصطلاحاً «اصحاب تخریج» (علمایی که تنها به تبیین و دسته بندی آرای پیشینیان پرداختند) شمرده اند، ولی از این دیدگاه انتقاد شده است.

جصّاص را به تقوا، زهد و تواضع ستوده اند. حاکم وقت (احتمالاً سیف الدوله حمدانی) دو بار منصب قضا را به او پیشنهاد کرد، اما او نیز همچون کرخی، آن را نپذیرفت. جصّاص در 370 ق. یا 376 ق. در بغداد درگذشت و شاگردش خوارزمی بر پیکر وی نماز گزارد.

از وی آثار علمی متعددی بر جای مانده است که مهم ترین و مشهورترین آنها احکام القرآن است که بارها چاپ شده است. این کتاب، که آخرین کتاب او است و در آن بارها به سایر آثار خود ارجاع داده است، نزد حنفیان از مهم ترین منابع تفسیر فقهی به شمار می رود. جصّاص آیاتی را که در بردارنده احکام فقهی است، به ترتیب سوره ها (و در هر سوره، به ترتیب آیات) تفسیر و کتاب را بر اساس عناوین فقهی تبویب کرده است. گاهی به مناسبت، برخی مسائل فقهی را نیز که مستند به آیات قرآن نیست، مطرح کرده است. احکام القرآن علاوه بر مباحث فقهی، متضمن نکات قرآنی و حدیثی و ادبی و کلامی نیز هست. وی در این کتاب بر دفاع از آرای حنفیان اصرار کرده و درباره امام

شافعی، با لحنی شدید سخن گفته است. جصاص برخی مباحث اصول فقه را که عمدتاً در موضوع الفاظ است، به عنوان مقدمه کتاب احکام القرآن آورده است که بارها مستقلاً و با عنوان الفصول فی الاصول یا اصول الجصاص چاپ شده است. سایر آثار مهم او عبارتند از: شرح سه کتاب فقهی الجامع الکبیر، الجامع الصغیر و المناسک، هر سه از محمد بن حسن شیبانی (م 189 ق.)؛ شرح مختصر الفقه، اثر احمد بن محمد طحاوی (م 321 ق.)؛ شرح المختصر، اثر ابوالحسن کرخی؛ شرح ادب القاضی، اثر احمد بن عمرو خصاف (م 317 ق.)؛ تلخیص کتاب اختلاف العلماء اثر طحاوی در علم خلاف؛ جوابات المسائل.

منبع: دانشنامه جهان اسلام، ج 10، ص 391-393.

جعفر بن احمد بن خلیل رازی

محدث. پدرش احمد بن خلیل رازی نیز از محدثان بود. هر دو از ابوغسان محمد بن عمرو بن بکر تمیمی عدوی روایت کرده اند.

منابع: السنن الکبری، ج 5، ص 251؛ ضعفاء، ج 4، ص 51-52؛ علل الدارقطنی، ج 10، ص 297؛ تاریخ بغداد، ج 7، ص 203؛ تهذیب الکمال، ج 26، ص 199-200.

جعفر بن احمد بن علی قمی، ابومحمد 8592 ابن رازی

جعفر بن احمد بن عیسی رازی، ابوالفضل

محدث. ابن ابی حاتم رازی او را صدوق خوانده و عبدالمؤمن بن علی و هشام بن عمار را مشایخ او در حدیث شمرده است.

منبع: الجرح و التعذیل، ج 2، ص 474.

جعفر بن احمد بن محمد صوفی رازی، ابوالقاسم

صوفی، مقری، محدث. وی از مشایخ بزرگ عصر خود بود و در نیشابور می زیست. مالی فراوان داشت و همه را خرج طائفه صوفیان کرد. به گفته جامی در نفحات، «مشایخ ری گفته اند: ابوالقاسم رازی را چهار چیز بود که کس دیگر را نبود: جمال و مال و زهد به کمال و سخاوت بی زوال.» از عبدالرحمن بن ابی حاتم رازی و ابوالحسن بن حریق روایت کرده است، و سلمی از او. به سال 378 ق. درگذشت.

منابع: نفحات الانس، ص 123؛ طبقات الصوفیه، ص 420 و ص 509-510؛ بغیة الطلب فی تاریخ حلب، ج 3، ص 1066.

جعفر بن احمد بن وندک رازی، ابوعبدالله

متکلم، محدث، مصنف شیعی و گویا از

اصحاب امام هادی (ع). کتابی مفصل درباره امامت داشته است. نجاشی، او را از راویانی شمرده است که از ائمه (ع) روایت مستقیم (بی واسطه) ندارند.

منابع: رجال النجاشی، ص 133؛ خلاصة الاقوال، ص 91؛ رجال ابن داود، ص 62؛ نقد الرجال، ج 1، ص 338؛ معجم رجال الحديث، ج 5، ص 20؛ مستدرکات علم رجال الحديث، ج 2، ص 144؛ طرائف المقال، ج 1، ص 218؛ منتهی المقال، ج 2، ص 232؛ جامع الرواة، ج 1، ص 149.

جعفر بن حیان رازی، ابومحمد

محدث. اصل او از ری بود و در جرجان می زیست. ابوبکر اسماعیلی، ابن عدی و... در جرجان از او روایت کرده اند، و او از حسن بن عرفه، حدیث شنیده است.

منبع: تاریخ جرجان.

جعفر بن عبدالله بن یعقوب فناکی رازی، ابوالقاسم

محدث و راوی مسند محمد بن هارون رویانی. روح بن محمد رازی شافعی، هبة الله بن حسن بن منصور رازی (لالکائی)، در ری، عبدالله بن محمد بن عبدالکریم رازی، ابوالفضل عبدالرحمن بن احمد بن حسن رازی، ابوالفتح محمد بن عبدالله ریس، ابوالعباس احمد بن محمد ایبوردی، احمد بن حسن مقری، از وی روایت کرده اند، و او از محمد بن هارون و عبدالرحمن بن ابی حاتم رازی. ابویعلی خلیلی می گوید: او به عدالت و تدین بسیار، آراسته بود و آخرین کسی است که از محمد بن هارون روایت کرده است. در سال 383 ق. درگذشت.

منابع: الاربعون حدیثا، ص 49؛ نهج السعادة فی مستدرک نهج البلاغه، ج 5، ص 275؛ شواهد التنزیل لقواعد التفصیل، ج 1، ص 91؛ تاریخ بغداد، ج 5، ص 255 و ج 9، ص 404 و ج 14، ص 70؛ معجم المؤلفین، ج 13، ص 136؛ تاریخ مدینه دمشق، ج 1، ص 95 و 135 و 174-175 و ص 187 و 267 و 305 و ج 2، ص 47 و 287...؛ تاریخ الاسلام، ج 27، ص 61؛ تهذیب الکمال، ج 26، ص 385؛ سیر اعلام النبلاء، ج 16، ص 430-431؛ تاریخ الاسلام، ج 27، ص 61؛ الوافی بالوفیات، ج 11، ص 86.

جعفر بن علی ادک خواری رازی

محدث. از اسماعیل بن ابی اویس روایت کرده است و حسن بن لیث از او. مؤلف الجرح و التعديل می گوید: بخشی از روایاتش را برای ما نوشت و صدوق و ثقه بود.»

منبع: الجرح و التعديل، ج 2، ص 484.

جعفر بن غازی قزوینی رازی

محدث، مستنسخ و دانشمند شیعی سده یازدهم. ساکن قزوین بود و نزد برادرش، خلیل قزوینی، دانش آموخت. با بسیاری از دانشمندان شهرهای مختلف مباحثه کرده و

چندین کتاب روایی و تفسیری را مقابله و تصحیح و به خط خوش کتابت کرده است. حاشیه‌ی عالمانه‌ی ای نیز بر فروع کافی دارد که در سال 1060 ق. در قزوین شروع و سال 1068 ق. در ری تمام کرده است. کتاب المجازات النبویه، نوشته‌ی شریف رضی را در سال 1098 و 1099 ق. چهار بار به خط خود نوشته و سپس بر آن تعلیقه زده است. همچنین کتاب برادرش، ملاً خلیل قزوینی، موسوم به صافی در شرح کافی را تحریر کرده و آن را «گنجینه‌ی شاهی» نامیده است. از تألیفات او «زین المؤمن» است.

منابع: تراجم الرجال، ج 1، ص 125-125؛ فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه‌ی آیه‌الله گلپایگانی، ج 3، ص 59.

جعفر بن محمد بن ابی زید رازی

محدث. از پدرش روایت کرده است و احمد بن محمد بن عیسی از او. در کتب رجالی درباره‌ی او اختلاف است. برخی او را مهمل و برخی مجهول دانسته‌اند. در برخی اسناد، «جعفر بن محمد "عن" ابی زید» آمده است و در برخی «جعفر بن محمد "بن" ابی زید.» بنا بر نظر آیه‌الله خویی، در سند روایات، «جعفر بن محمد بن ابی زید» درست است. غیر از احمد بن محمد بن عیسی، کسی از او روایت نکرده و جز روایتی از امام رضا (ع) درباره‌ی لباس نمازگزار، از او روایت نشده است.

منابع: الخلاف، طوسی، ج 1، ص 512؛ منتهی الطالب، ج 4، ص 212؛ مستدرکات علم رجال الحدیث، ج 2، ص 186؛ معجم رجال الحدیث، ج 2، ص 341.

جعفر بن محمد بن احمد دوریستی رازی، ابو عبدالله

فقیه، متکلم و محدث امامی، شاگرد و راوی شیخ مفید و معاصر شیخ طوسی. در سال 380 ق. به دنیا آمد و بعد از 474 ق. درگذشت. خاندان دوریستی به فضل و دانش شهرت دارد و نسب به حذیفه بن یمان، صحابی رسول الله (ص) می‌رساند. دوریست یا دَرَشْت یا طرشت، در قدیم از توابع ری محسوب می‌شد و اکنون از مناطق تهران (در شمال شرق میدان آزادی) است. به گواهی و گزارش عبدالجلیل قزوینی رازی، «در هر هفته نظام الملک از شهر ری به دوریست رفتی، و از خواجه جعفر استماع کردی و بازگشتی از غایت فضل و بزرگی او، و آن خاندانی است به علم و عفت و ورع و امانت مذکور، خلفاً عن سلف.»

پدر جعفر بن محمد بن احمد دوریستی، از شاگردان شیخ صدوق در ری بود و سپس به بغداد رفت و نزد شیخ مفید و سید مرتضی،

فقه و حدیث آموخت. پس از مدتی به ری بازگشت و حدیث گفت و علوم دینی تدریس کرد. جعفر بن محمد بن احمد دوریستی، از پدرش و محمد بن بکران و محاملی و شیخ مفید (به طریق قرائت) روایت کرده است، و نوه او، محمد بن موسی بن جعفر و عبدالجبار بن عبدالله مقری رازی و محمد بن احمد بن شهریار خازن و خواجه نظام الملک طوسی و مرتضی بن داعی حسنی رازی و ابوجعفر مهدی بن ابی حرب مرعشی و سید ضیاءالدین فضل الله راوندی و ابوالبرکات محمد بن اسماعیل حسینی مشهدی و ابوالقاسم و ابوجعفر پسران کمیح و هبة الله بن دعویدار و سید علی بن ابی طالب سیلقی و حسن بن محمد حدیقی و حسن بن علی ارابادی و احمد بن محمد مرشکی و شریف ابوالسعادات بن شجری و ابوعبدالله حسین مؤدب قمی و حسن بن یعقوب بن احمد قاری نیشابوری و محمد بن علی تمیمی و ابن ادریس و ابوالقاسم علی بن زید بیهقی و شاذان بن جبرئیل قمی و شیخ ابوالقاسم مرزبان بن حسین بن محمد و ابومنصور علی بن عبدالواحد زبیدی و گروهی دیگر، از او حدیث شنیدند. ابومنصور علی بن عبدالله زبیدی از او در سال 474 ق. اجازه روایت گرفته و سید بن طاوس در کتاب الاقبال از کتاب الحسنی (از تألیفات او) نقل کرده است. نام او در رجال شیخ طوسی آمده و توثیق شده است. منتجب الدین، او را ثقه، عدل و عین خوانده است. از کتاب های او است: الکفایة فی العبادات؛ یوم و لیلہ؛ الاعتقادات؛ الحسنی.

منابع: موسوعة طبقات الفقهاء، ج 5، ص 78-80 و ج 6، ص 252 و 287 و 335؛ وسائل الشیعه، ج 8، ص 19 و 21 و ج 10، ص 365 و 481-482 و...؛ امل الآمل، ج 2، ص 320-321؛ منتهی المقال فی احوال الرجال، ج 2، ص 270-272 و ج 4، ص 169-170؛ خاتمة مستدرک الوسائل، ج 3، ص 15؛ رجال الطوسی، ص 419؛ فهرست منتجب الدین، ص 14 و 45؛ رجال ابن داود، ص 65؛ نقد الرجال، ج 1، ص 357-358؛ معجم رجال الحدیث، ج 5، ص 73-74 و ج 5، ص 96-97. نقض، چاپ دارالحدیث، ص 157.

جعفر بن محمد بن حسن بن زیاد رازی زعفرانی، ابویحیی

محدث، مفسر و برادر ابوبکر احمد بن محمد بن حسن بن زیاد رازی، معروف به «تفسیری». اهل ری بود و برای شنیدن حدیث به بغداد رفت. در بغداد از سهل بن عثمان عسکری، ابراهیم بن منذر حزامی، ابراهیم بن موسی فراء، سریج بن یونس، علی بن محمد طنافسی، عمرو بن واقع بجلی و جمعی دیگر حدیث شنید. از

دیگر مشایخ او در روایت، ابوبکر بن ابان و کیعی، عمر بن علی اسفذنی، عمر بن علی بن ابوبکر، عمرو بن سهل بن صرخاب، محمد بن حمید (و او با سه واسطه از رسول الله) و هارون بن فضیل است. از او روایت کرده است محمد بن مخلد، اسماعیل بن محمد صفار، احمد بن عثمان آدمی، ابوسهل بن قطان و ابوبکر شافعی. ابوزرع، او را در تفسیر، حافظ دانسته و سیوطی وی را از پیشوایان علم تفسیر و «صدوق و ثقه» خوانده است. به سال 279 ق. درگذشت.

منابع: ابن ابی حاتم رازی، تفسیر القرآن العظیم، ج 2، ص 695؛ الجرح و التعديل، ج 1، ص 329 و ج 2، ص 488-489 و ج 5، ص 325 و ج 9، ص 93؛ تاریخ بغداد، ج 7، ص 193-194؛ تاریخ مدینه دمشق، ج 38، ص 32؛ سیر اعلام النبلاء، ج 14، ص 107-108 و ج 6، ص 259؛ طبقات المفسرین، ص 32-33.

جعفر بن محمد رازی خواری، ابو عبدالله

محدث امامی. علی بن محمد قتیبی نیشابوری از او روایت کرده است.

منابع: اختیار معرفة الرجال، ج 1، ص 37؛ معجم رجال الحدیث، ج 9، ص 196.

جعفر بن منیر مدائنی قطان، ابو محمد

محدث اهل سنت. از اهالی مدائن بود. به ری آمد و از شبابه بن سوار و یزید بن هارون و عبدالوهاب بن عطا و روح بن عباده نقل حدیث کرد. ابوحاتم رازی و محمد بن ایوب رازی و احمد بن سلمه نیشابوری از او روایت کرده اند. ابن ابی حاتم رازی او را صدوق شمرده است.

منابع: الجرح و التعديل، ج 2، ص 491؛ تاریخ بغداد، ج 7، ص 186؛ لسان المیزان، ج 2، ص 128-129؛ ابن ابی حاتم رازی، تفسیر القرآن العظیم، ج 9، ص 3073.

جعفر بن میسرّه اشجعی رازی، ابو الوفاء

محدث و مقری قرن سوم. از پدر خویش و مالک بن انس روایت کرده است. پدر او از راویان ابن عمر (فرزند خلیفه دوم) بود. محمد بن یحیی ازدی و ابراهیم بن منذر حزامی و اسماعیل بن ابان از وی روایت کرده اند. بخاری در التاریخ الکبیر و عقیلی در الضعفاء و برخی دیگر از مؤلفان کتب رجالی، او را ضعیف و منکر الحدیث خوانده اند. نام او در طریق شیخ طوسی آمده است. در سال 298 ق. درگذشت.

منابع: المجروحین، ج 1، ص 212 و 214؛ الانساب، ج 1، ص 164-165؛ الكامل فی ضعفاء الرجال، ج 2، ص 143-144؛ التاریخ الکبیر، ج 2، ص 189؛ الضعفاء، ج 1، ص 212؛ میزان الاعتدال، ج 1، ص 404 و 418؛ التمهید، ج 7، ص 259-260؛ لسان المیزان، ج 2، ص 112 و 129-130؛ مستدرکات علم رجال الحدیث، ج 2، ص 227.

محدث امامی. او و پدرش را ثقه دانسته اند. پدرش، یحیی بن علاء از اصحاب امام باقر (ع) و قاضی ری بوده است. موسی بن حسین بن موسی از او روایت کرده است. کتاب حدیث او را به پدرش نیز نسبت می دهند؛ زیرا اصل کتاب از پدر است و او آن را روایت کرده است. مسند او، حاوی روایاتی از امام صادق (ع) است.

منابع: رجال النجاشی، ص 126؛ خلاصة الاقوال، ص 92؛ رجال ابن داود، ص 66؛ نقد الرجال، ج 1، ص 366؛ جامع الرواة، ج 1، ص 164؛ الرسائل الرجالیه، ج 1، ص 152-153؛ لسان المیزان، ج 2، ص 132؛ اعیان الشیعه، ج 4، ص 194؛ وسائل الشیعه، ج 30، ص 334؛ معجم رجال الحدیث، ج 5، ص 109.

جغرافیای ری

اشاره

ری یکی از کهن ترین شهرهای جهان و خاورمیانه است که با نینوا و بابل هم عهد بوده و در سده های نخستین اسلامی از مهم ترین شهرها به شمار می آمده است و جز بغداد و نیشابور شهری با آن قابل رقابت نبوده است (ر. ک: شهرهای ایران، ج 2، ص 118). همچنین شهر ری، یکی از پایگاه های کهن تشیع، و مهد رشد و بالندگی عالمانی همچون ثقة الاسلام کلینی، شیخ صدوق و ابوالفتوح رازی بوده است. این سرزمین کهن، به لحاظ موقعیت جغرافیایی و پیشینه تاریخی نیز از اهمیت خاصی برخوردار است؛ به طوری که در متون کهن و تاریخی، آن را «امّ البلاد»، «شیخ البلاد»، «بزرگ ترین شهر ماد»، «بهترین سرزمین»، «عروس بلاد»، «گذرگاه و چهارراه دنیا»، «شهر بزرگ»، «شهر نامدار»، «دیار بشکوه»، «سرای خرم»، «فخر اسلام» و مانند آن خوانده اند (برای نمونه، ر. ک: نزهة القلوب، ص 52). این توصیفات، بیشتر ناظر به اهمیت جغرافیایی شهر ری است؛ اهمیت و جایگاه تمدنی ری نیز همین مقدار مهم و زبازد است. مهم ترین ویژگی این شهر در دوران اسلامی، وجود مدفن عبدالعظیم حسنی (ع) در آن است. وی از شخصیت های عالی قدر جهان اسلام است و مزار شریفش، پیوسته زیارت گاه شیعیان و علاقه مندان به خاندان عصمت و طهارت بوده است.

ناحیه ری به عنوان منطقه ای مهم، از دوران مادها تا زمان حاضر، اهمیت سیاسی خود را بیش و کم حفظ کرده است. در طی این دوران، یا پایتخت اصلی بوده است یا پایتخت فصلی یا مرکز ناحیه ای وسیع یا مرکز استان. اگرچه بعد از حمله مغول، شهر ری مرکزیت سیاسی و رونق پیشین خود را از دست داد، اما ناحیه ری همچنان عظمت خود را حفظ کرد؛ چرا که میراث شکوهمندش به شهر همجوارش، تهران

منتقل شد؛ شهری که روزگاری یکی از قرای معظم ناحیه غار در حومه شهر ری بوده است (همان، ص 54) و از قصبات حومه شهر ری به حساب می آمد و از دوران صفویه تا زمان حاضر، اعتلای سیاسی آن تداوم یافته است.

شرح وضعیت جغرافیایی هر منطقه، نیازمند بررسی جغرافیای طبیعی، اقتصادی، انسانی، سیاسی، تاریخی، ارائه اطلاعات گردشگری و شرح آثار باستانی و تاریخی آن منطقه است. این عناوین، خود سرفصل ها و عناوین فرعی دیگری را در پی دارد؛ اما وضعیت شهرستان ری، به گونه ای است که ارائه برخی از دانسته های جغرافیایی مستقل، بدان دیگر مناطق، حتی در سطح عناوین اصلی ممکن نیست؛ زیرا محدوده ری در سال های گذشته، بارها به واحدهای کوچک تر تجزیه شده و پیوستگی و قرب مکانی شهر ری با بخش عظیمی از این واحدها، به ویژه شهر و شهرستان تهران، موجب گشته است که در اطلاعات اختصاصی یا مهم جغرافیایی نتواند در شأن و جایگاه خود ظاهر شود. این مهم، هم در عوارض طبیعی و هم در وضعیت اداری، خود را نشان داده است. حتی در برهه ای از زمان معاصر، واحد سیاسی مستقل ری (فرمانداری ری) منحل و ضمیمه شهر تهران گردید و پس از مدتی دوباره در قالب واحد مستقل احیا گردید. در حال حاضر، شهرداری ری، در شمار یکی از مناطق شهرداری تهران منظور شده و فاقد امکانات و تشکیلات اداری مستقل است. مطابق آمار سال 1375، جمعیت شهر ری (مرکز شهرستان ری)، 356079 نفر در منطقه 20 تهران و 341 نفر در منطقه 15 است.

می توان گفت بیشتر شهرستان های فعلی استان تهران و بخش کمی از استان های همجوار، همگی از اجزای ری به حساب می آمدند و مجموعه هویت طبیعی و اقتصادی و سیاسی آنها سیمای ری را تشکیل می داده است. حتی در برخی از زمان ها محدوده توابع ری، تمام یا بخشی از استان های همجوار، و بلکه فراتر از آن می رفته است. از این رو، در نوشتار حاضر، در حد میسر از وضعیت جغرافیایی ری، سخن به میان آمده است؛ ولی بیشترین حجم آن به جغرافیای تاریخی ری اختصاص یافته است تا اهمیت تاریخی این سامان در گذر تاریخ روشن گردد؛ هرچند عظمت این سامان به گذشته تاریخی آن محدود نمی شود، و در زمان حاضر نیز، میراث بزرگ آن به شهر همجواریش، تهران منتقل شده است.

1. موقعیت جغرافیایی

ری، اکنون یکی از شهرستان های استان تهران است که از شمال به شهرستان تهران و از جنوب به شهرستان قم و از مشرق به شهرستان های پاکدشت و ورامین و از مغرب به شهرستان های اسلام شهر، رباط کریم و زرندیه محدود می شود (سالنامه آماری استان تهران 1380 ش. مقدمه، ص 1). وسعت آن بالغ بر 2293 کیلومتر مربع است (همان) و مساحت بخش های سه گانه شهرستان ری بدین ترتیب است: بخش مرکزی: 174 کیلومتر مربع؛ بخش کهریزک: 543 کیلومتر مربع؛ بخش فشاویه: 1645 کیلومتر مربع (نمابر اداره کل امور اجتماعی استانداری تهران در پاسخ به استعلام نگارنده، در فروردین 1382 ش.). بنابراین در مجموع مساحت شهرستان ری 2362 کیلومتر مربع است. شهر ری مرکز شهرستان ری است که بین مختصات جغرافیایی طول جغرافیایی 26° و 51° و عرض جغرافیایی 36° و 35° واقع شده و ارتفاع شهر از سطح دریا 1062 متر است (فرهنگ جغرافیایی آبادی های کشور جمهوری اسلامی ایران، ج 38، ص 171).

شهر ری در جنوب شرقی شهر تهران و متصل به این شهر است. فاصله ری تا مرکز شهر تهران بالغ بر 14 کیلومتر (همان) و فاصله ری تا تهران، 8 کیلومتر است (فرهنگ جغرافیایی ایران، ج 1، ص 102). مختصات جغرافیایی شهر ری (در حرم مطهر عبدالعظیم حسنی) 45° و 35° و عرض شمالی و 15° و 26° و 51° طول شرقی است (شناسنامه جغرافیای طبیعی ایران، ص 11).

2. نام های قدیم ری

ری در دوران تاریخی پرسابقه خود، اسم ها و لقب های متعددی داشته است. فهرستی از این نام ها که با استناد به منابع قدیم و جدید در فرهنگنامه تطبیقی مکان های جغرافیایی ارائه شده است، بدین قرار است: آرساسیا، آرساکیا، آرازی، ارساگیا، ارشکیه، اورپوس، آلری، اورپا، اورپس، اروپوس، انورپوس، بت رازیکیه، حضرت عبدالعظیم (ع)، دورا، ر، راجیس، راجیش، راجیک، راز، رازی، رازوک، رازس، راک، راکس، راکیا، راگ، راگا، راگای، راگز، راکس، راگو، راگیا، راگیانا، رام اردشیر، رام پیروز (رام فیروز)، رائی، راوژپس، رای، رغه، رگ، رگ، رگس، رگه، ری اردشیر، ری شهر، شیخ البلاد، ماد پایین، ماد راجیانا، ماد رازی، ماد راگیان، ماد راگیانا، ماد رگیانا، ماد سفلا، محمدیه، مدی، نورپوس (فرهنگنامه تطبیقی نام های قدیم و جدید مکان های جغرافیایی ایران و نواحی مجاور، ص 212).

در مقدمه فرهنگنامه تطبیقی، کثرت صور و

ضبط بخشی از اسامی و القاب ذکر شده ری به علت تفاوت در تلفظها، گویش ها و ضبطها و حتی احتمالاً بر اثر اشتباه ناسخان، به صورت های مختلف بیان شده است. نکتهٔ دیگر آنکه اسامی ری کامل نقل نشده و نیاز به تتبع بیشتری دارد؛ مثلاً «عروس البلاد» (هفت اقلیم، ج 3، ص 3) و «ام البلاد ایران» (نزهة القلوب، ص 52) دو لقب مشهور ری می باشد که در فهرست بالای از قلم افتاده است. همچنین در یک تألیف متعلق به ق. 520 آمده است: «منوچهر پیشدادی، شهر ری را که خراب بود از نو بنا نهاد و آن را "ماه جان" نامید.» (مجمل التواریخ و القصص، ص 43). شاردن سیاح و جهانگرد در دورهٔ صفوی نیز، در شمار القاب و عناوین ری، «باب الابواب الارض»، «سوق العالم» و «بلدة البلاد» را ذکر می کند (سیاحتنامه شاردن، ترجمهٔ محمد عباسی، ج 3، ص 55). نیز در مورد نام ری، در الواح بیستون، در لوحی که به زبان مادی است، «راگا» ثبت شده و در لوح دیگر که به زبان تورانی است، «راگ کا آن» (تطبیق لغات جغرافیایی قدیم و جدید ایران، ص 95). همچنین در یک متن جغرافیایی قرن چهارم هجری از ری با نام «مهدیه» یاد شده و در علت این نامگذاری نوشته است: «زیرا مهدی در روزگار منصور در ری اقامت داشت و رشید در آنجا زاده شد.» (آکام المرجان، ترجمهٔ محمد آصف فکرت، ص 67).

پیش از اسلام نام ری در دو منبع متعلق به یهود، در توبیت به صورت «راگس» (Rages) و در ژودیت «راگو» (Ragau)، و در اوستا «رغه» (Ragha) و در کتیبهٔ بیستون (کتیبه ای از داریوش هخامنشی) «رگا» (Raga) ذکر شده است. ری در منابع یونانی، «راگو» (Rhagoe)، «راگا» (Rhaga)، «راگیا» (Rhageia)، در سریانی « Rai »، در ارمنی « Re »، در پهلوی « Ragh »، « Rag »، « Rak »، « Rai »، « » و در زبان های اروپایی نیز بدان صورت که در توبیت آمده، نامیده شده است (ری باستان، ج 1، ص 67). ری را سلوکیان «اورپا» (Europa) یا «اورپوس» و «اورپس» (Europus، Europos) و اشکانیان «ارشکیه» (Arsakia) گفته اند (همان، ص 68). در عهد ساسانیان، به گفتهٔ ارباب مسالك و تواریخ، آن را «ری» و «ری اردشیر» و «رام اردشیر» یا «ری شهر» و نیز «رام فیروز» می نامیده اند (همان).

در منابع جغرافیایی عربی آمده است که در دوران جاهلیت، ری را «آزاری» می خواندند (معجم البلدان، ج 3، ص 118). از مشهورترین نام های دوران اسلامی این شهر «ری» و «محمدیه» (جغرافیای سرزمین های خلافت شرقی، ترجمهٔ محمود عرفان، ص 231) است.

نویسندگان عرب آن را با الف و لام تعریف به صورت «الرّی» می نوشتند (همان).

منسوبین به ری را «رازی» گویند. همچنین با افزودن یای نسبت به ری، «ریی» هم استعمال شده است. از جمله حمدالله مستوفی از شخصی به نام «ملك فخرالدین ریی» نام برده است (نزهة القلوب، ص 53). ابن خلف تبریزی نوشته است: «ری نام شهری است در عراق و نام پادشاه زاده ای هم بوده. گویند او را برادری بود [که] "راز" نام داشت. هر دو به اتفاق شهری بنا کردند در تسمیه آن ایشان را با هم نزاع شد. هر يك می خواستند به نام خود کنند. بزرگان آن زمان برای دفع نزاع شهر را به نام ری و اهل شهر را به نام راز کردند و حالا نیز شهر را ری گویند و اهل شهر را رازی.» (برهان قاطع، ج 2، ص 985. نیز ر. ک: فرهنگ جهانگیری، ج 1، ص 327). در حدائق السیاحه وصف ری به صورت مستقل و همچنین در ذیل کلمه «راز» آمده است (حدائق السیاحه، ص 254).

برخی گفته اند: ری به معنای نیکویی است (نخبة الدهر، ترجمه سید حمید طیبیان، ص 313). همچنین «راج» یا «راک» از نام های ری به معنای مشعشع است (تاریخ اشکانیان، درر التیجان، ص 814). اعتمادالسلطنه، افسانه ای را به نقل از یاقوت آورده، می نویسد: «در تواریخ قدیم ایران می نویسند که کیکاوس اختراع ارابه نمود و آلاتی در آن قرار داد که به واسطه آن به آسمان رود. حق تعالی به باد حکم داد آن ارابه را به ابر رساند و از آنجا سرنگون کند. کیکاوس با ارابه اش به دریای جرجان افتاد. کیخسرو پسر سیاوش چون به تخت نشست، همان ارابه را مرمت کرد که به شهر بابل برد؛ یعنی با ارابه به آنجا رود. به محل شهری ری که رسید مردم او را دیده، فریاد برآوردند که "به ری آمد" یعنی با ارابه آمد؛ چه ری در لغت فرس قدیم به معنای ارابه است. کیخسرو حکم کرد در آن محل شهری بنا کردند و آن را ری نام نهادند.» (همان، ص 814 و 815؛ معجم البلدان، ج 3، ص 116).

اعتمادالسلطنه در صحت این افسانه ها تردید می کند.

3. جغرافیای تاریخی توابع ری

سرزمین تاریخی ری دارای روستاها و قصبات و شهرهای متعددی بوده و از قضا نام تعداد زیادی از آنها در متون کهن آمده و این به علت موقعیت ممتاز ری، به ویژه مرکزیت ارتباطی آن است که در حوادث مهم نام این نواحی ثبت شده است. دکتر حسین کریمان حدود 240 مورد از این نواحی را برشمرده، که تعدادی از آنها تکراری است (ر. ک: ری باستان،

تبیین حدود و دایره تقسیماتی برخی از نواحی و قراء و مزارع فعلی شهرستان ری که در متون کهن و شرح موقوفات ذکر شده، نیازمند تحقیق است. در کتاب ری باستان (ج 2، ص 476-642)، نام توابع ری در گذشته این چنین آمده است: آپامه؛ آبه غار، مشهور به ده خیر؛ آشب (بخشی از ناحیه طالقان)؛ آوه؛ آه؛ مزرعه ابروهه؛ ابهر؛ آذون؛ اردهن؛ ارنبویه (رنبویه)؛ ازدورقان؛ اسان؛ استاذ خرد؛ استاذ افزون؛ استناباذ (استوناوند) / استوناوند = استناباد و جرهد؛ اسحق آباد؛ اسفدن؛ اسفیدن؛ اسک؛ افرندین (افریدون یا افریدن)؛ مشهد امامزاده حسن؛ انبابه؛ انبامه (نام امروزی امامه است)؛ اندرمان؛ اوین (ایوین)؛ اهواز؛ ایرین؛ ایلمان؛ ایوانک یا ایوان کیف یا ایوان کی؛ بالغ آباد؛ بامهرغ؛ بانک؛ برا (بوا)؛ برزیان؛ برسین (ورزین)؛ بشاویه (فشابویه)؛ بشم؛ بلنکومی؛ مزرعه بند کردان؛ بوسنه؛ بهزان (بهنان)؛ بهنام؛ مزرعه بی بی مریم؛ بیستی؛ بیل؛ تجریش (طجرشت)؛ مزرعه ترسناباد؛ تهران (طهران)؛ جانج؛ جال کولی؛ جاموران؛ جرا؛ جرادین (خرادین)؛ جرجنجان؛ جرم؛ جلال آباد غار ری؛ جوسق (معرب کوشک)؛ جوسق؛ جی؛ جیلان؛ چال گاوایان؛ چهار هرز؛ خاراکس؛ خالدآباد؛ خاوه؛ خرماباد؛ خسراهاباد (خسروآباد)؛ خشاب؛ خوار؛ خواجه؛ خومین؛ خوی (در مرز استان قم)؛ خیل؛ داشیلوا؛ مزرعه دانگه استره؛ داودآباد؛ دبیران (دبیران)؛ درمیه؛ درود؛ مزرعه دز؛ دزاه یا دزک در ورامین؛ دزاه قصران؛ دستی (دشتی / دشته)؛ دستجرد؛ دشتک؛ دماوند؛ دوریست (طرشت / درشت)؛ دولاب؛ دولت آباد؛ ده خاتون؛ دهک؛ دیرالجص یا دیرگچین یا دیرکرد شیر؛ شنست؛ رام فیروز؛ رباط خمارتکین؛ روده؛ زامین؛ ساوجبلاغ؛ ساوه؛ سبور قرچ (قَرچ)؛ سُد؛ سرخاباد؛ سدر؛ سلوقان؛ سن؛ سونقین یا سوسنقین؛ سیدآباد؛ مزرعه سید عبدالله ایض؛ سیرا؛ سیروان (شیروان)؛ سینک؛ مزرعه سینک؛ شاش؛ مزرعه شاهی (مزرعه شرقی)؛ شخره؛ شکرآب؛ شلمبه یا شلمبه؛ شمیران؛ شندر؛ شنده؛ شنشت؛ شهرزور؛ شهرستانک؛ شهریار؛ قلعه صید؛ طالقان؛ طورین؛ طولان؛ طیبه؛ عباس آباد؛ عرادان خوار ری؛ مزرعه علائین (در بلوک غار ری)؛ علی آباد (کنار کیلومتر چهار خط راه آهن شمال واقع گشته)، علی آباد (در زیر قلعه طبرک)؛ علی آباد (در حوزه ری باستان و در عصر حاضر، بر روی هم بالغ بر هجده دیه به نام علی آباد موجود است)؛ عیالانه؛ مزرعه عیساباد؛ مزرعه عین آباد؛ غار (قار)؛ فرزاد (فره زاد / فرح زاد / برزاد)؛ فورارد؛ فهرمد؛

فیروزان؛ فیروز بهرام؛ قلعه فیروزکوه؛ قَرَج (ظاهراً همان ناحیه سبور قَرَج قدیم است)؛ قزوین؛ قسطانه؛ قصر الملوخ؛ قصران [داخل و خارج]؛ قلوس (قلوصه؟)؛ قم؛ قوچ آغاز؛ قوسین؛ قوهه دشتپی (قها/ کها/ قوهذ)؛ قوهه سبور قرج؛ قها سبور قرج (دوقوهه علیا و سفلی)؛ کاسب؛ کاواص؛ کرج؛ کرمانشاهان؛ کرمانه؛ کسکانه؛ کشتانه؛ کلین فشابویه (کیلین)؛ کلین بهنام ورامین؛ کن؛ کوشک؛ کوشک دشت؛ کومین؛ کهده (کهنده)؛ کیاسارباد؛ کیس؛ کیسب؛ لواسان؛ مزرعه مافتان؛ مامهن (نامهند. به نظر مؤلف ری باستان ظاهراً این محل با بومهن یا رودهن قابل انطباق است)؛ دشت ماوه؛ مزرعه مبارک آباد، معروف به خیرآباد؛ محله باغ؛ مرجبی (مرکوی)؛ مزدقان؛ مسکویه (مشکویه)؛ مشکاذین؛ مفصل آباد (مفصل آباد)؛ مقام خونی؛ موسی آباد؛ مهران؛ مهرقان؛ نرمق (نارمک)؛ نرنمین؛ نوبهار؛ وارنا؛ واریان؛ واریز؛ ورامین؛ وزیق؛ وسفنارد؛ وسقند؛ ونداد؛ ونک؛ وَهَبَن؛ وَهَرَنْدَازان؛ وهشتاباد؛ ویمه؛ هاشمیه؛ هرشیر؛ هسنجان یا هسنگان؛ هشتاد رودان؛ هفتاد بولان؛ هنزک یا حنزک؛ مزرعه هوسنه؛ یزدآباد.

4. آب و هوا

هوای شهر ری معتدل و خشک است و حداکثر درجه حرارت در تابستان ها به 42 درجه بالای صفر و حداقل آن در زمستان ها به 4 درجه زیر صفر می رسد. میزان باران سالانه شهر ری به طور متوسط 200 میلیمتر است (فرهنگ جغرافیایی آبادی های کشور (تهران)، ج 38، ص 171).

5. ناهمواری ها

شهرستان ری در دشت واقع گردیده و کوه های آن ارتفاع زیادی ندارند. این کوه ها عبارتند از:

1. بی بی شهربانو: این کوه، با ارتفاع 1535 متر از سطح دریا، در شرق شهر ری و متصل به آن می باشد (کوه ها و کوهنامه ایران، ص 123).

2. کوه آراد یا آزاده: این کوه در مرکز شهرستان ری، حد فاصل بخش های کهریزک و فشاپویه قرار گرفته است. کوه آراد در 9 کیلومتری شمال شرقی حسن آباد واقع شده و ارتفاع آن 1428 متر است (فرهنگ جغرافیایی آبادی های کشور (تهران)، ج 38، ص 248؛ کوه ها و کوهنامه ایران، ص 55). همچنین در نقشه ای متعلق به 1307 ق. در دوره ناصرالدین شاه قاجار که به دست دو نفر از مهندسان ایرانی وقت ترسیم شده است، از کوه آراد با نام کوه «اراد» یاد شده است (جغرافیای مفصل ایران، ج 3، نقشه مابین ص 164 تا 165). در برخی آثار، کوه آراد با نام

ص: 313

کوه «حسن آباد» و «کناره گرد» نیز ذکر شده است (همان، ج 2، ص 358).

3. کوه مُره/ مری: این کوه در جنوب غربی شهر ری و جنوب شهر حسن آباد و رودشور (در مرز استان قم و شهرستان ری استان تهران) واقع است و ارتفاع آن 1503 متر است (جغرافیای استان تهران، ص 35).

4. دامنه های شمالی کوه کورابلاغ: کوه کورابلاغ یکی از کوه های ناحیه مرکزی ایران است که در محل تلاقی چهار شهرستان زرنندیه و ساوه و ری و قم به چشم می خورد. قسمت عمده این کوه و دو ارتفاع بلند آن (1915 متر و 1940 متر) در شمال استان قم واقع شده است. جنوب غرب شهرستان ری به دامنه های شمالی این کوه ختم و بخش شرقی کوه (گوی داغ) در شمال کوه کورابلاغ در شهرستان ری می باشد (ر. ک: گیتاشناسی، نقشه 183؛ کوه ها و کوهنامه ایران، ص 453).

6. رودخانه ها

چندین رود مشهور و مهم ایران (مانند رودهای کرج، شور فشاپویه و جاجرود) در شهرستان ری جاری است. نیز چندین رود کوچک دیگر که از البرز سرچشمه می گیرند، در شهرستان ری جریان یافته، سپس به رودهای کرج و جاجرود می پیوندند (در آمارنامه استان تهران 1373 ش. ص 25، علاوه بر سه رود اصلی استان تهران، نام شمار فراوانی از رودهای فرعی این استان ذکر شده است).

1. رودخانه کرج: رود کرج از کوه البرز سرچشمه گرفته، پس از عبور از چندین شهرستان استان تهران به حوضه دریاچه نمک قم می ریزد. این رودخانه دائمی با درازای 245 کیلومتر، با جهت شمال غربی - جنوب شرقی، سرتاسر عرض شهرستان ری (شمال حسن آباد مرکز بخش فشاپویه و...) طی می کند و پس از پیوستن به یکی از شاخه های جاجرود، به نام جارجارو، به دریاچه نمک قم می ریزد (رودها و رودنامه ایران، ص 388).

2. رودخانه جاجرود: از رودهای دائمی و مهم شرق استان تهران است که با مسیر کلی جنوبی جاری است و در نهایت به دریاچه نمک استان قم می ریزد. شاخه ای از این رود از ناحیه مرز شرقی شهرستان ری عبور می کند. رودخانه جاجرود در شمار رودهای شهرستان ری نیز ذکر شده است که در زمستان ها و اوایل بهار، از 20 کیلومتری جنوب خاوری شهر ری، مرکز این شهرستان جریان می یابد (فرهنگ جغرافیایی آبادی های کشور (تهران)، ج 38، ص 166).

3. رود شور فشاپویه: رود طولانی شور با جهت شمال غربی - جنوب شرقی، عرض شهرستان ری را طی می کند. این رود از 6

کیلومتری جنوب حسن آباد فشاپویه می گذرد و به شوره زار شرق حوض سلطان قم می ریزد (همان، ص 248). رود شور در بخشی از شهرستان ری به موازات رود کرج و در جنوب آن و با فاصله متوسط ده کیلومتری روان است و با طی يك قوس بزرگ راستگرد از فشاپویه خارج و به دهستان قمروود شهرستان قم وارد می شود. این رود، دائمی است و 420 کیلومتر طول دارد (رودها و رودنامه ایران، ص 307). رود شور از استان زنجان سرچشمه گرفته و پس از عبور از استان قزوین و جنوب غرب استان تهران و شهرستان زرنديه، به شهرستان ری می رسد. شاخه های مشهور این رود عبارتند از: خررود، ابهررود، کردان، سرود (در شهرستان زرنديه).

4. چندین رودخانه کوتاه هم از شهرستان ری عبور می کنند؛ از جمله:

4-1. رودخانه جعفرآباد یا دربند: از دامنه جنوبی کوه توچال سرچشمه گرفته و پس از عبور از خاورشهر ری و روستاهای امین آباد و اشرف آباد و چند روستای دیگر به رودخانه جاجرود ختم می شود (همان، ص 167).

4-2. رودخانه سرخه حصار: از ارتفاعات شرق تهران سرچشمه گرفته و به رودخانه جعفرآباد پیوسته و از شرق شهر ری می گذرد (همان، ص 268).

4-3. رودخانه کن یا سولقان: از بلندی های شمال شرقی امامزاده داود سرچشمه می گیرد و در مسیر خود ریزابه های متعددی را می پذیرد و پس از عبور از بخش کهریزك شهرستان ری، به رود کرج می ریزد (همان، ص 280؛ فرهنگ جغرافیایی آبادی های کشور (تهران)، ج 38، ص 296).

7. پوشش گیاهی

شهرستان ری به لحاظ آب و هوای نیمه صحرايي، دارای جنگل طبیعی نیست، و جنگل دست کاشت آن بالغ بر 387 هکتار است؛ اما از نظر مرتع به نسبت غنی است و با 166200 هکتار در میان 13 شهرستان استان تهران، پس از فیروزکوه، ساوجبلاغ و دماوند، رتبه چهارم را دارد (سالنامه آماری استان تهران، 1380 ش. ص 15). درختان گز و گیاهان دارویی، مانند خاکشیر، گل گاوزبان، کاسنی، کرچک و پونه، از رویدنی های این منطقه است (فرهنگ جغرافیایی آبادی های کشور (تهران)، ج 38، ص 167).

8. جغرافیای اقتصادی

شهرستان ری یکی از قطب های کشاورزی و دامداری استان تهران است. بازرگانی و صنعت نیز در این شهرستان رونق دارد.

1. کشاورزی: استان تهران را می توان از نظر

ص: 315

اقليمی به دو ناحیه تقسیم کرد: ناحیه کوهستانی و معتدل کوهستانی و ناحیه دشت ها و کوهپایه های جنوبی البرز. شهرستان ری در جنوب تهران، دارای آب و هوای نیمه صحرایی با بارندگی کم و فصل خشک طولانی است. با این همه، دارای زمین های مناسب و مستعد کشاورزی است. کمبود آب و شوره زار، دو عامل محدودکننده زراعت و دامداری در این شهرستان است؛ به ویژه در نواحی جنوبی.

زمین های شهرستان ری از آبرفت های سیلابی دامنه جنوبی ارتفاعات البرز مرکزی و آبرفت های اطراف کوه آراد تشکیل یافته است و به وسیله قنات ها، مسیل ها و همچنین کانال هایی که از پایین دست رود کرج منشعب می شوند، مشروب می شود (جغرافیای استان تهران، وزارت آموزش و پرورش، ص 34). در آبیاری زمین های زیر کشت و باغات شهرستان ری، از چاه های ژرف و نیمه ژرف و قنات استفاده می شود. ضمناً برای هدایت آب رودخانه کن به منطقه کم آب فشاویه، کانالی در دو فاز حفر شده است (فرهنگ جغرافیایی آبادی های کشور، ج 38 (تهران)، ص 167). سطح زیر کشت محصولات سالانه و دائمی شهرستان ری در سال زراعی 80-1379 ش. بالغ بر 33151 هکتار - حدود 16/7 اراضی استان - بوده و پس از شهرستان ورامین مقام دوم را در سطح استان تهران دارا است (سالنامه آماری استان تهران، 1380، ص 190).

شهرستان ری با تولید 61117 تن گندم آبی (حدود 31/5 استان) و جو آبی با تولید 19769 تن (حدود 16/3 استان) و با تولید 53294 تن گوجه فرنگی (حدود 25 استان) پس از شهرستان ورامین مقام دوم را در استان تهران دارد (همان، ص 200 و 206). شهرستان ری در تولید ذرت دانه ای با 509 تن (حدود 89/5 استان) و تولید 184935 تن سبزیجات (حدود 42 استان) و تولید سایر نبات علوفه ای (غیر از یونجه) با 224605 تن (حدود 40/8 استان) در مقام اول استان تهران، در تولید هندوانه و یونجه در رتبه سوم، و در تولید پنبه در رتبه چهارم استان تهران ایستاده است (همان، ص 201 و 206 و 209 و 207).

شهرستان ری از نظر باغداری و سطح زیر کشت باغات مثمر و غیر مثمر غنی نیست و رتبه نهم را در میان 13 شهرستان استان تهران دارا است (همان، ص 191).

2. دامداری: شهرستان ری با 165000 رأس گوسفند و بره، و 40000 رأس بز و بزغاله، و 54215 رأس گاو و گوساله به ترتیب، رتبه سوم

در تعداد گوسفندان و بزها و رتبه دوم در گاو و گوساله در سطح استان تهران است، و با 1650 نفر شتر (حدود 52 استان) مقام اول را در سطح استان تهران دارد (همان، ص 212 و 213). همچنین پرورش ماهی در منابع آبی طبیعی و نیمه طبیعی رایج است و شهرستان ری با تولید 195 تن (حدود 90 محصولات استان) در رده اول استان تهران قرار دارد. نیز در پرورش ماهی در مزارع گرم، با 32 تن مقام دوم استان را دارا است.

3. معادن: شماری از معادن فعال شهرستان ری عبارتند از: منگنز محمدآباد، سولفات دوسود فشاپویه، کوارتزیت غنی آباد، سنگ آهک لپه زنگ، دولت آباد، صفائیه و چاه حمزه، بی بی شهربانو. در ضمن در مسیر رودخانه کرج معادن شن و ماسه وجود دارد (همان، ص 244 و 246).

4. صنایع و بازرگانی: استان تهران یکی از مراکز بزرگ و مهاجرپذیر و صنعتی کشور است، و شهرستان ری به عنوان سومین مکان تمرکز جمعیتی استان، بخش مهمی از این صنایع را در خود جای داده و صدها کارگاه و کارخانه کوچک و بزرگ صنعتی در این شهرستان دایر است، که پالایشگاه بزرگ نفت از جمله آنها است. صنایع دستی و کارگاه های سنتی و بازرگانی و دیگر مشاغل خدماتی، پیشه بخش مهمی از ساکنان این شهر است. وجود حرم مطهر عبدالعظیم حسنی (ع) نیز موجب آمدوشد فراوان زائران به این شهر گردیده و مشاغل خدماتی را گسترش داده است.

5. راه های ارتباطی: شهرستان ری در جنوب تهران در مسیر آزادراه ها و بزرگراه ها و راه های تهران به قم و جنوب ایران و منطقه ورامین قرار دارد. نیز راه آهن تهران - مشهد و تهران - شمال از شهر ری می گذرد. مجموع راه های اصلی و فرعی شهرستان ری بالغ بر 412/8 کیلومتر است و مشتمل است بر: 91/3 کیلومتر آزادراه و 97/2 کیلومتر بزرگراه (چهارخطه) و 149/6 کیلومتر راه اصلی معمولی و 13/5 کیلومتر راه فرعی آسفالتی درجه یک و 61/2 کیلومتر راه شنی (سالنامه آماری استان تهران 1380، ص 425 و 426). مجموع راه های روستایی شهرستان نیز بالغ بر 307 کیلومتر است که مشتمل است بر 171 کیلومتر آسفالتی و 82 کیلومتر شوسه و 56 کیلومتر دسترسی (همان، ص 427).

اولین راه آهن ایران از تهران به ری کشیده شد. در گزارش عصر ناصری تاریخ تهران آمده است: «در سال 1299 ق، مهندس بواتال امتیاز احداث خط آهن تهران - شهر ری و یا به عبارتی شاه عبدالعظیم را از دولت ایران

تحصیل نمود و پس از چندی، ساختمان این خط شروع شد.» لرد کرزن در این باره می نویسد: «هر ساله سی صد هزار نفر از تهران به آنجا برای زیارت می روند.» (تهران به روایت تاریخ، ج 2، ص 966). این خط با طول 8365 متر (جغرافیای مفصل ایران، ج 2، ص 358)، در ژوئیه 1888 م/ ذی قعدة 1305 ق/ تیر 1267 ش. به فرمان ناصرالدین شاه افتتاح شد. بهای بلیت، بسته به درجات مختلف، يك سره، دو قران و يك قران و نیم و ده شاهی بود (تهران به روایت تاریخ، ص 967).

اولین ایستگاه راه آهن شمال در قسمت خاور شهر ری واقع است و این ایستگاه در مسیر راه آهن مشهد، خراسان و آسیای میانه نیز قرار دارد. کثرت زائران مشهد رضوی به حدی است که امروزه این خط آهن، پر رفت و آمدترین خط حمل و نقل مسافری ریلی در ایران محسوب می شود.

9. جغرافیای انسانی

1. جمعیت: شهرستان ری طبق سرشماری عمومی نفوس و مسکن 1375 ش. بالغ بر 556245 نفر، جمعیت دارد که از این شمار، 421020 نفر، جمعیت شهری و 135225 نفر، جمعیت روستایی است (سالنامه آماری استان تهران 1380 ش. ص 61). مطابق این آمار، تراکم نسبی جمعیت کل شهرستان ری حدود 243 نفر در هر کیلومتر مربع است. بر مبنای آمار سازمان مدیریت و برنامه ریزی استان تهران (در پاسخ به استعلام نگارنده، شهریور 1382 ش.) جمعیت کل شهرستان ری 699074 نفر است که 158542 نفر از آن جمعیت روستایی و 540532 نفر جمعیت شهری را تشکیل می دهد و مجموع خانوارهای شهرستان ری بالغ بر 163853 می باشد: 35260 خانوار روستایی و 128593 نفر شهری.

جمعیت مرکز شهرستان ری، مطابق آمار 1375 ش. بالغ بر 356420 نفر، و جمعیت ساکن در نقاط روستایی این بخش، 62960 نفر است (شناسنامه آبادی های کشور، شهرستان ری، سرشماری عمومی نفوس و مسکن 1375 ش، ص 14). تراکم نسبی جمعیت بخش مرکزی بالغ بر حدود 2410 نفر در کیلومتر مربع است. همچنین جمعیت بخش کهریزك مطابق سرشماری 1375 ش. بالغ بر 128744 نفر است (همان، ص 6) و تراکم نسبی آن حدود 237 نفر در کیلومتر مربع. بخش کهریزك در حال حاضر دارای دو شهر به نام های کهریزك (مرکز بخش) و باقرشهر است. مطابق سرشماری 1375 ش. جمعیت شهر کهریزك بالغ بر 7815 نفر بوده است (همان، ص 14). باقرشهر نیز دارای 45607 نفر

جمعیت می باشد. نیز بر مبنای برآورد آماری 1379 ش. شهرهای کهریزک 15479 نفر و باقرشهر 52780 نفر جمعیت دارند. جمعیت بخش فشاپویه، مطابق سرشماری 1375 ش. بالغ بر 16817 نفر است و تراکم نسبی آن حدود 10 نفر در کیلومتر مربع است. این بخش کم تراکم ترین ناحیه شهرستان ری است. حتی نسبت به سایر نقاط ایران هم ناحیه کم جمعیت، محسوب می شود. شهر حسن آباد مرکز بخش فشاپویه مطابق سرشماری 1375 ش. بالغ بر 11178 نفر، جمعیت دارد.

2. زبان و مذهب: مردم شهرستان ری، مسلمان و شیعه اثنی عشری هستند، و زبان بیشتر مردم این سامان فارسی و ترکی است (فرهنگ جغرافیایی آبادی های کشور (تهران)، ج 38، ص 167). بر مبنای آمار اداره کل اوقاف و امور خیریه استان تهران، شهرستان ری، تعداد 28 مکان متبرکه اسلامی و 425 مسجد و 72 تکیه و حسینیه دارد (سالنامه آماری استان تهران 1380 ش. ص 669). واقع شدن مرقد مطهر عبدالعظیم حسنی (ع) در شهرستان ری، باعث گردیده است که این شهر در شمار یکی از شهرهای معروف مذهبی ایران درآید و سالانه پذیرای هزاران زائر باشد. همچنین مدفن عده ای از امامزادگان و برخی از امرا و رجال دینی و سیاسی و علمی در این شهرستان قرار دارد.

10. جغرافیای سیاسی

شهر ری یکی از شهرهای کهن ایران با تاریخی پر فراز و نشیب است که پس از حمله مغول دوران افول و سیر نزولی خود را پیمود. گاه از نظر اهمیت به ضعیف ترین موقعیت خود تنزل کرده و با عنوان روستا (قریه) از آن یاد شده است (برای نمونه، ر. ک: حدائق السیاحه، ص 254). از حدود بیش از یک قرن پیش تا کنون، شهر ری و ناحیه آن، به تدریج از قریه به قصبه و شهر و همچنین به بلوک و بخش و سپس شهرستان، ارتقا یافت. ناصرالدین شاه در اواسط دوران پادشاهی اش مملکت را به چهار ایالت و بیست و سه ولایت تقسیم کرد. ولایت تهران یکی از بیست و سه ولایات ایران محسوب می شد (ر. ک: بلوچستان و سیستان، ص 7). مسعود کیهان، تقسیمات حکومتی ولایت تهران را سیزده بلوک ذکر کرده است، که هشتمین آنها، بلوک غار و پشاپویه است (جغرافیای مفصل ایران، ج 2، ص 312)؛ اما وی در جدول دیگری تعداد بلوک های تهران را چهارده و غار و پشاپویه را جداگانه یاد کرده است. در این جدول مراکز بلوک ها و جمعیت و تعداد روستاهای آنها آمده است؛ از جمله شمار آبادی های بلوک «غار» را 174 قریه با جمعیت تقریبی 29156 نفر نوشته است. در

شمار شهرها و قصبه‌ها و این بلوک، از عبدالعظیم حسنی (ع) نام برده است. همچنین بلوک پشاپویه دارای 55 روستا و 4937 نفر ذکر شده است. برای این بلوک قصبه یا شهری نوشته نشده است. مطابق این جدول، دو بلوک غار و پشاپویه جمعاً با 229 روستا و 34093 نفر جمعیت، در آن تاریخ از نظر جمعیت، بعد از بلوک تهران و حومه، رتبه اول را دارا بوده و از نظر تعداد روستا نیز اول بوده است (همان، ص 326).

در سال 1316 ش. در قانون تقسیمات کشوری ایران، تغییرات مهمی رخ نمود و واحدهای استان و شهرستان و بخش پدید آمد. استان دوم به مرکزیت ساری بود و شهرستان‌های تابعه آن ساری، گرگان، سمنان، تهران، قم و کاشان بود (جغرافیای مفصل ایران، ج 2، ص 222). سپس در تقسیمات استانی تغییراتی دیگر رخ نمود و استان مرکزی به مرکزیت تهران با شش شهرستان تهران، قزوین، قم، دماوند، ساوه و محلات پدید آمد (ر. ک: فرهنگ جغرافیایی ایران، ج 1، ص ماقبل یک). شهری مطابق اصلاح قانون تقسیمات کشوری مصوب 19 دی 1316 ش. به عنوان «بخش حضرت عبدالعظیم» از توابع شهرستان تهران استان دوم اعلام گردید. در 1317 ش. فرهنگستان ایران، نام شاه عبدالعظیم را به شهری تغییر داد و از آن پس در نامه نگاری‌های رسمی و دولتی، شهری نامیده شد. ولی مردم محل هنوز هم شاه عبدالعظیم می‌گویند (پژوهشی در نام شهرهای ایران، ص 362). شهرستان تهران به چندین بخش تقسیم می‌شد. یکی از بخش‌های آن، بخش ری به مرکزیت شهری بود. این بخش از دو دهستان غار و فشافویه تشکیل می‌گردید (ر. ک: جغرافیای تاریخی ری تهران، ص 48-50).

هیئت وزیران در مورّخه 13/9/1336 ش. بنا بر پیشنهاد 54422/5/5357 وزارت کشور طبق تبصره 2 از ماده 2 قانون تقسیمات کشوری مصوّب آبان ماه سال 1316 ش. تصویب کردند که بخش ری به شهرستان تبدیل و بخش‌های حومه و فشافویه از بخش‌های تابعه آن باشند (یادداشت‌های مخطوط آقای نعمت‌الله محرمی از اسناد تقسیمات کشوری مستند به آرشیو اسناد وزارت کشور). در تاریخ 17/3/1355 ش. شهرستان ری منحل و در شهرستان تهران ادغام گردید. در تاریخ 7/25/

1357 ش. همزمان با تأسیس استان تهران، دوباره شهرستان ری با سه بخش مرکزی، کهریزک و فشاویه به عنوان یکی از شهرستان های استان تهران موجودیت یافت. در سال های 1356 و 1357 ش. در استان مرکزی سابق به مرکزیت تهران، تغییراتی به وجود آمد، و آن ناحیه تبدیل به دو استان گردید: استان تهران به مرکزیت تهران، و استان مرکزی به مرکزیت اراک. همچنین قسمت هایی از استان مرکزی سابق به استان های سمنان و اصفهان و زنجان (قبل از تأسیس استان قزوین) ضمیمه گردید.

شهرستان ری دارای 155 روستا و 6 دهستان و 3 بخش و 4 شهر است. از این مجموعه، 120 روستا دارای سکنه و 35 روستا و مکان دیگر خالی از سکنه است (سالنامه آماری استان تهران 1380 ش. ص 11). بخش های شهرستان ری به ترتیب: مرکزی، کهریزک و فشاویه از شمال به جنوب به صورت پلکانی واقع شده اند. مرکزی و کهریزک در نیمه کم عرض شمالی و فشاویه با عرض زیاد در نیمه جنوبی شهرستان واقع گردیده است. بخش مرکزی به مرکزیت شهر ری، 23 روستا دارد و دو دهستان (خلالزیر و غنی آباد) دارد. این بخش، دارای یک شهر است و آن شهر ری، مرکز شهرستان ری است؛ با مساحتی بالغ بر 174 کیلومتر مربع. بخش کهریزک، به مرکزیت شهر کهریزک در جنوب بخش مرکزی شهرستان ری قرار دارد؛ با 83 روستا و دو دهستان، به نام های قلعه نو کهریزک. بخش کهریزک دارای دو شهر به نام های کهریزک (مرکز بخش) و باقرشهر است. این بخش از نظر جمعیت و وسعت در سطح شهرستان ری، حائز رتبه دوم است؛ با مساحتی بالغ بر 543 کیلومتر مربع (سالنامه آماری استان تهران 1380 ش. ص 11). بخش فشاویه، از بخش های قدیمی ری است که حتی در متون قرن چهارم هجری از آن یاد شده است (ر. ک: صورة الارض، ترجمه جعفر شعار، ص 121). این بخش را «بشاویه» (همان، ص 121) و «فشاویه» (نزهة القلوب، ص 54) و «بسا» (المسالک و الممالک، ص 171) نیز خوانده اند. بخش فشاویه به مرکزیت شهر حسن آباد در جنوب بخش کهریزک و به طور کلی نیمه جنوبی و عریض شهرستان ری قرار دارد. این بخش دارای دو دهستان و یک شهر (حسن آباد) است. این بخش کم جمعیت ترین ناحیه شهرستان ری است (سالنامه آماری استان تهران 1380 ش. ص 11)؛ اما از نظر وسعت، وسیع ترین بخش شهرستان محسوب می شود؛ با مساحتی بالغ بر 1645 کیلومتر مربع. مطابق مصوبه 1381/5/29 هیئت دولت، دهستان کلین به مرکزیت روستای کلین در نیمه شرقی بخش فشاویه ایجاد و تأسیس گردید؛ در حقیقت دهستان حسن آباد سابق

به دو دهستان کلین و حسن آباد (با محدوده کوچک تر فعلی) تقسیم گردید. در حال حاضر بخش فشاویه دارای 49 روستا و دو دهستان است: دهستان کلین به مرکزیت کلین با 19 روستای مسکونی و دهستان حسن آباد به مرکزیت شهر حسن آباد با 30 روستا (15 مسکون و 15 غیر مسکون).

علی ملکی میانجی

جلال آباد غار ری

روستا. نام این آبادی، در فرمان شاه طهماسب، در سال 961 ق. آمده است: «... مزرعه ایلمان و جلال آباد غار ری...»

منبع: آستانه ری، ص 33.

جلالیه

روستایی از توابع بخش کهریزک شهرستان ری. این روستا در دهستان کهریزک قرار دارد و بر اساس سرشماری مرکز آمار ایران در سال 1385، جمعیت آن زیر سه خانوار بوده است.

منبع: نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن 1385.

جمال رازی 8592 حسن بن عباس بن ابی مهران رازی، ابوعلی

جوانمرد قصاب رازی

قهرمان افسانه ای صنف قصاب و نام بقعه ای در شهر ری. در قرن نهم، ملاحسین کاشفی در فتوت نامه سلطانی (ص 381) نام جوانمرد قصاب را عبدالله و نام پدرش را عامر بصری ذکر کرده و او را یکی از «هفده کمر بسته» علی (ع) و از ملازمان محمد حنفیه (م.ق.) خوانده است که سلاخان، باید سَنَدِ رسمیت و اعتبار پیشه خود را با انتساب به او درست کنند؛ چنانکه در روز غدیر خم، امام علی (ع) گوسفند کشت و جوانمرد قصاب آن را سلاخی کرد.

هیچ اطلاع تاریخی از عبدالله بن عامر بصری در دست نیست. شاید نام او از نام عبدالله بن عامر بن کرز بن ربیعہ اموی (م 59 ق.)، حاکم بصره در عهد خلافت عثمان ساخته شده باشد که نقل است امام علی (ع) درباره او فرمود: ابن عامر سید فُتیان قریش است. محمدعلی شریف یزدی شاهرودی، یکی از درویشان خاکسار دوره قاجاریه، در رساله ای که در سال های 1315-1317 ش. درباره اصناف نوشته، گفته است که علی (ع) در یمن سه کس را میان بست که سومی نصیر قصاب اصفهانی، مشهور به جوانمرد قصاب بود و قصابان، سلسله سند صنف خود را به او و به حضرت ابراهیم (ع) می رسانند. اما چنین نامی نیز شناخته نیست.

ص: 322

در فتوت نامه سلطانی نخستین کاربرد و ساخت برخی از جامه ها و ابزارهای خاص قصابان و سلاخان به جوانمرد قصاب منسوب است، نظیر پیش آویز، که ابزاری شبیه قناره بوده؛ کاردمال، که ظاهراً کارد را با آن تیز می کرده اند، و تنوره، که گونه ای پیشبند است. نام جوانمرد قصاب در فتوت نامه قصاب، متعلق به عهد صفوی نیامده است، اما در رساله ای دیگر درباره قصابان و سلاخان، که ظاهراً در همان عهد تألیف شده، آمده است. در این کتاب می خوانیم: «کنیزکی از جوانمرد گوشت خواست اما به هر گوشتی که جوانمرد به او می داد، راضی نمی شد. جوانمرد خشمگین شد و پول او را پس داد. کنیزک که از ملامت و آزار صاحب خود می ترسید، گریست. شاه مردان (ع) که از آنجا می گذشت، مشکل کنیز را پرسید و به جوانمرد گفت که به کنیز گوشت بدهد. جوانمرد که علی (ع) را نمی شناخت، دست خود را به علامت امتناع از قبول فرمان آن حضرت تکان داد. پس از آنکه حضرت رفت، قنبر به جوانمرد گفت: تو شاه مردان را نشناختی؟ جوانمرد دو چشم خود را با کارد بیرون آورد و دست خود را با ساطور از تن جدا کرد و به قنبر داد و گفت: من را نزد علی (ع) ببر. امام علی (ع) فرمود چشمان و دست وی را در موضع خود بنهند، سپس فاتحه ای خواند و بر جوانمرد دمید. فوراً چشمان و دست او درست شد.» این داستان خیالی، با اندکی تغییر در برخی از کتاب های مقتل، از جمله طریق البکاء ذکر شده است.

در برخی آثار کهن جغرافیایی و تاریخی نیز از مقبره جوانمرد قصاب یاد شده است و این گمان را پدید می آورد که شاید جوانمرد قصاب شخصیت تاریخی ناشناخته ای باشد. حمدالله مستوفی، از مدفن او در ری و عبدالرزاق سمرقندی در ذکر وقایع 864 ق. از مدفن او در سرخس یاد کرده اند. به نظر محمد قزوینی، جوانمرد قصاب مدفون در سرخس به جوانمرد قصاب ری ربطی ندارد. امروزه نیز در جنوب تهران به سوی ری، در زمین های منصورآباد بقعه ای به نام جوانمرد قصاب هست که به احتمال زیاد بعد از عهد فتحعلی شاه ساخته شده است.

ابیات لوحه قبر داخل بقعه نشان می دهد که صاحب آن را همان پیر افسانه ای صنف قصاب دانسته اند. محله اطراف بقعه نیز جوانمرد قصاب نام گرفته و قصه جوانمرد قصاب برای مردم این محل، معروف و مقبره او زیارتگاه است. مقبره های دیگری هم در برخی روستاها به نام جوانمرد قصاب وجود دارد و احتمال دارد همه آنها مقبره هایی نمادین

برای شخصیت افسانه ای جوانمرد قصاب باشد. برخی قصابان افغانستان شب های جمعه به نام جوانمرد قصاب نذری می دهند و در حین مراسم، یکی از پیران خانواده، قصه جوانمرد قصاب را نقل می کند.

منبع: دانشنامه جهان اسلام، ج 11، ص 282-283.

جوانمرد قصاب، قریه / محله

واقع در شمال غربی شهرری و همسایه غربی منصورآباد. وجه نامگذاری و شهرت آن به «جوانمرد قصاب»، وجود بقعه ای به همین نام در آن است. جاده غربی قدیم تهران - حضرت عبدالعظیم (ع) از وسط آن عبور می کرده و تا پیش از احداث این راه آسفالتی، قریه جوانمرد قصاب از اهمیت بیشتری برخوردار بوده است. اکنون از این راه کمتر بهره برداری می شود. در جنوب قریه / محله، راه آهن و کارخانه سیمان قرار دارد. به گواهی آثار باستانی و ظروف سفالین که در تپه های اطراف محل یافت شده و مربوط به قرون نخست اسلامی است، مکان فعلی محله، تا پیش از حمله مغول، آباد و پرجمعیت بوده است. گویا ساکنان قریه بیشتر از پیروان و محبان اهل بیت بوده اند. حمدالله مستوفی در نزهة القلوب، می نویسد: «در ری، اهل بیت بسیار مدفون اند و از اکابر و اولیا در آن آسوده اند؛ همچون... جوانمرد قصاب.» مزار منسوب به جوانمرد قصاب، از مکان های زیارتی و تاریخی این محل و شهرری است. بنای کنونی بقعه، متعلق به عهد قاجار است.

منبع: اماکن تاریخی، ص 311-315.

جوسق

آبادی. جوسق معرب كوشك است. در حوزه ری باستان، سه آبادی به نام كوشك در شهریار و فشاپویه و دهستان سیاه رود بوده است، اما دانسته نیست که جوسق، یکی از این سه آبادی است، یا محل دیگری بوده است. جوسق، نام قلعه ای عظیم در ناحیه سرّ در ری نیز بوده است.

منبع: ری باستان، ج 3، ص 521.

جوسق خلیفه

كوشك. این قصر را یکی از خلفا در ناحیه قصران داخل ری پی افکنده بوده، و یاقوت از آن در معجم البلدان و المشترك یاد کرده است. محل این جوسق، گویا در فاصله میان گلندوك فعلی و جاجرود، نزدیک دیه سبوكوچك، در حدود تپه شاهانی بوده است؛ زیرا در حوزه قصران داخل، آبادی ها در شعاب و فواصل کوه ها قرار گرفته و وصول به آنها دشوار بوده است، و تنها نقطه ای که در قدیم صعوبت راه نداشته است، همین حدود

ص: 325

است؛ چنانکه علی کامه دیلمی نیز که از سرداران عصر آل بویه بود، در همین حدود برای خود کاخ ساخت.

کوشک خلیفه، چنانکه از روایت یاقوت برمی آید در عهد وی آباد بوده و بی گمان پس از قصر علی کامه ساخته شده است.

منبع: ری باستان، ج 3، ص 522.

جیلاباد / جیلاباد

محلّه. بر طبق قرائن، در حدود پهنهٔ امین آباد فعلی و زمین های مزروعی جنوبی آن واقع بوده است؛ وجه نام گذاری این محلّه به جیلاباد یا جیلاباد، نسبت آن به مرداویج است که از گیلان بود. نهر جیلانی ری نیز منسوب به جیلاباد است [که پاك سازی و پُل سازی آن، هم زمان با محلّهٔ جیل آباد، به فرمان مرداویج انجام شد].

منبع: ری باستان، ج 1، ص 191.

جیلان

آبادی. نام این آبادی در منتقلة الطالبیه در ضمن بحث از امامزادگانی آمده است که در نواحی ری مدفون شده اند.

منبع: ری باستان، ج 3، ص 525.

جیلانی

رودخانه. این رودخانه در محل مسیل حسین آباد فعلی که از محل شارستان ری قدیم می گذرد، جریان داشته است.

یکی از دلالتی که این نظر را تأیید می کند، آن است که از قدیم آب چشمه ها و قنوات، از راه این مسیل قدیمی به سمت جنوب شرقی می رفته و سیل های عظیم گاه در این امتداد خرابی های بزرگی پدید می آورده است. نخستین شارع هر شهر و آبادی نیز در امتداد مسیر طبیعی آب ها به وجود می آید، و بی گمان در قدیم طرفین هموار این مسیل نیز شارعی بزرگ بوده که آب مسیل به صورت نهری بزرگ در وسط آن جریان داشته است. مؤلفان منابع کهن، چنین حالتی را در وصف بازار ساربان گفته اند.

منبع: ری باستان، ج 1، ص 222 و 198.

ص: 326

چال طرخان

روستا، واقع در شانزده کیلومتری شهرری، از توابع قلعه نو. در محدوده چال طرخان دو تپه به نام های تپه شغالی و تپه موشی وجود داشته که تپه شغالی را در چند سال اخیر تسطیح کرده اند.

چراغ گردانی

از ویژه برنامه های حرم حضرت عبدالعظیم (ع)، بازمانده از دورانی که حرم و اطراف آن را با فانوس و چراغ های روشن نگه می داشتند. در سال های پیش از برق رسانی، هر روز وقتی هوا رو به تاریکی می گذاشت، یکی از خادم ها در ایوان حرم می ایستاد و با صدای بلند می گفت: یا شاه چراغ. خادم ها سراغ چراغ ها می رفتند و همه در ایوان جمع می شدند. پیش از پخش کردن چراغ ها، خطبه ای نیز می خواندند. شبیه همین مراسم هنوز در اعیاد، به ویژه در زادروز تولد حضرت عبدالعظیم (ع) به صورت نمادین برگزار می شود. در روز تولد حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، همه خادمان حرم با لباس های هم شکل در صحن اصلی حرم صف می کشند. چراغ داران در صف اول و روبه روی حرم می ایستند. هم زمان صدای تلاوت قرآن و سپس ادعیه و اشعار پخش می شود.

مشهورترین اشعاری که در این مراسم خوانده می شده است و هنوز می خوانند، قطعه زیر است:

خوش باش با خلوص و قدم نه در این رواق

ص: 327

یعنی ز کبر و عجب و منیت عقیم باش *** در تحت بقعه حرم سیدالکریم

آسوده از حوادث و ایمن ز بیم باش

بر ساکنان ملک ری اکنون تویی پناه

در حق شان شفیع به نزد علیم باش

چشمه علی

محوطه ای باستانی در دامنه های جنوبی ارتفاعات البرز در جنوب شرق تهران و شمال شهر ری و نام چشمه ای در این مکان که از میان صخره ای بزرگ بیرون آمده و به سوی جنوب و سپس جنوب شرقی جریان دارد. نام قدیمی این چشمه سورینی بود که احتمالاً منسوب به خاندان بزرگ سورین در عصر اشکانیان و ساسانیان است و بعدها به نام امام اول شیعیان به چشمه علی معروف شد. تا چندی پیش، فرش فروش ها و مردم تهران و ری، قالی ها وقالیچه های خود را در آب چشمه علی می شستند؛ زیرا عقیده داشتند که در آب این چشمه خاصیتی است که فرش را تمیزتر و رنگ آن را روشن تر می کند.

محوطه باستانی چشمه علی از سکونتگاه های مهم شمال فلات ایران با قدمتی هشت هزار ساله است. نخستین بار، دایت، کاردار وقت فرانسه در ایران، در سال 1303 ش. در این منطقه به کاوش پرداخت ولی از نتایج کاوش های او اطلاعی در دست نیست. پس از وی اریک اشمیت امریکایی، در ادامه کاوش هایش در تپه حصار دامغان و برای کشف منشأ فرهنگ آن منطقه، بیش از شش صد متر مربع از محوطه چشمه علی را طی سه فصل متوالی بین سال های 1313 تا 1315 ش. کاوید که نتیجه آن کشف سه دوره مهم فرهنگی، شامل لایه ها و آثار دوره های اسلامی، اشکانی و پیش از تاریخ بود. هزاران قطعه از اشیایی که اشمیت در چشمه علی یافته بود، امروزه در موزه ها و دانشگاه های امریکا و بخش کوچکی از آنها نیز در موزه ایران باستان نگهداری می شود. با درگذشت اشمیت در سال 1343 ش. / 1964 م. مطالعات وی ناقص ماند و چون رموز شماره گذاری آثار مکشوفه را فقط خود او می دانست، تاکنون کسی موفق به مطالعه آنها نشده و تنها چند گزارش خبری در این باره از وی باقی مانده است. در سال 1377 ش، هیئتی از سازمان میراث فرهنگی دانشگاه تهران و دانشگاه برادفورد، تپه چشمه علی را با هدف تاریخ گذاری لایه های باستانی آن حفاری کرد. ترانسه هایی در ابعاد 2 * 5 متر در شرق و غرب تپه ایجاد شد و تا عمق ده متری، آثار فرهنگی هزاره های ششم، پنجم و اوایل چهارم پیش از میلاد مشخص گردید. از لحاظ

زمانی تپه فعلی چشمه علی مربوط به دوره های فرهنگی نوسنگی، کالکولتیک انتقالی و کالکولتیک قدیم (6000 تا 4200 ق. م.) است. در دوره نوسنگی، ساکنان چشمه علی درگذشتگان خود را با ابزارهای سنگی و سفالی و مهره های صدفی در کف خانه های مسکونی دفن می کردند. یافته های پراکنده کاوش 1377 ش. و مطالعات مقایسه ای نشان می دهد خانه های دوره اول با چندین اتاق و دیوارهای خشتی است. در این دوره خانوارهای چشمه علی متعدد بوده و تعداد اتاق ها ارتباط مستقیمی با تعداد افراد هر خانواده داشته است. بر اساس مطالعات استخوان شناسی، خوک، گاو، بز و گوسفند، اهلی شده بودند. وجود دوک نخ ریزی نشان دهنده اهلی شدن حیوانات و تولید پشم است و کشف تنورهای پخت نان، رواج کشت گندم را در این منطقه ثابت می کند. بیشتر اطلاعات مربوط به محوطه باستانی چشمه علی از سفالینه های مکشوفه در این منطقه به دست آمده است. این سفال ها بیانگر سیر تکامل سفالگری و تغییر سبک نقوش در هر سه دوره است. ساکنان دوره اولیه چشمه علی سفال های ساده نخودی رنگ با نقوش ابتدایی هندسی تولید می کردند و داخل کوره های باز می پختند. این مردم با گل معمولی و به صورت غیر تخصصی، بیشتر کاسه هایی با کف صاف و مقعر و کاسه های عمیق با لبه صاف می ساختند.

در دوره دوم (انتقالی کالکولتیک) تحولات چشم گیری در سفالگری، روابط اجتماعی و اقتصادی و تجارت با مناطق دوردست حاصل شد. با مخلوط گل و شن نرم سفال های ظریف بیشتر به رنگ قرمز تند ساخته شد، سپس با نقوش ترکیبی هندسی، گیاهی و حیوانی، سطح بیرونی ظرف تزئین و با حرارت مناسب جلا داده شد و ظرافت ظرف به حد کمال رسید که در نوع خود در ایران کم نظیر است. در این دوره نیز اجساد را در کف خانه ها دفن می کردند. در کاوش های سال 1377 ش. دو مورد خاک سپاری افراد بالغ در کنار اجاق و در محوطه مخصوص پخت و پز مشخص شد که همراه یکی از آنها يك ابزار سنگی وارداتی (غیر بومی) و کاسه ای کوچک دفن شده بود. از طرح های باقی مانده اشمیت می توان دریافت که دفن مهره های وارداتی و محلی به همراه اجساد مردگان، از مشخصات خاک سپاری در این دوره بوده است. استفاده از چرخ کُند سفالگری، که نشان تولید و صدور و تخصص ساخت سفال است، و نیز روش فتیله ای ساخت سفال از ویژگی های سفالگری دوره سوم است. در این

دوره همچنین با نوآوری در شکل و نقش سفال، آبخوری های کوچک و خمره های بزرگ ذخیره غذا ساخته شده و سفالگران با حرکت آزادتر دست، در تولید آثار خود خلاقیت بیشتری به خرج داده اند. فن استحصال مس از سنگ مس نیز در این دوره رایج شده بود.

در دوره تاریخی (از ظهور اشکانیان تا دوره اسلامی) بار دیگر این منطقه مورد توجه و سکونت قرار گرفت. بر روی صخره سنگی بزرگ و صاف شده ای در بالای چشمه علی، نقش برجسته یکی از شاهان ساسانی و کتیبه ای به خط پهلوی حک شده بوده که به علت ناتمام ماندن در آن عصر و تخریب کامل در قرون اخیر، امروزه قابل شناسایی نیست، ولی برخی گردشگران غربی که این نقش برجسته را دیده اند، تصویری از آن در سفرنامه های خود آورده اند، به همراه طرحی قدیمی از سر ویلیام اوزلی که این نقش برجسته را توصیف کرده است. این نقش برجسته، مردی را که نیزه بلندی به صورت افقی در دست، کلاهی کروی شکل بر سر و چیزی شبیه گوی روی شانه هایش دارد، در حال تاختن با اسب نشان می دهد. این تصویر را به اختلاف، متعلق به اردشیر اول (حک: 226-241 م.)، شاپور اول (حک: 241-273 م.) و بهرام گور (حک: 420-438 م.) دانسته اند.

تپه چشمه علی در اوایل دوره اسلامی بار دیگر مسکونی شد. بخشی از بقایای دیوار قدیم شهر ری متعلق به اوایل دوره اسلامی در بالای تپه قرار گرفته که اکنون مرمت شده است. سفال های لعاب دار کشف شده در این تپه نیز بیان کننده تعلق لایه بالایی به دوره اسلامی است. بر اساس سکه ای از دوره شاهرخ تیموری، ضرب شده در سال 811-812 ق. آخرین دوره اسکان در چشمه علی، حدود سال 880 ق. بوده است.

در حدود سال 1246 ق. به دستور فتحعلی شاه قاجار، نقش برجسته شاه ساسانی صاف و به جای آن نقش وی و فرزندان و درباریان حک شد. امروزه قسمتی از لوحه صاف شده دوره ساسانی در بالای نقش برجسته فتحعلی شاه دیده می شود. در این نقش برجسته، فتحعلی شاه تاجی بلند بر سر دارد و شیری را با نیزه هدف قرار داده است. این نقش برجسته که به علت تسطیح قسمتی از کوه برای سرسره، به دستور فتحعلی شاه به نقش برجسته سرسره فتحعلی شاه معروف شد، توسط عبدالله خان، معمار و نقاش باشی، طراحی و به دست آقا محمد قاسم حجارباشی حجاری شده است.

در سال 1248، به دستور فتحعلی شاه،

نقش برجسته دیگری در کنار تپه چشمه علی پدید آوردند. این نقش که در ضلع غربی تپه و بالای چشمه روی صخره ای بزرگ و زیر باروی قدیم شهر ری قرار دارد، در يك قاب مستطیل 10/70 متر * 3/60 متر و دور آن نیز حاشیه ای به عرض 30 سانتیمتر حجاری گردیده و در سراسر آن اشعاری فارسی نوشته شده است. این نقش برجسته با دو نیم ستون به قطر 50 سانتیمتر و به فاصله 3/10 متر از همدیگر، به سه قسمت تقسیم شده است. در قسمت راست نقش فتحعلی شاه قاجار در حالت ایستاده با تاج مخصوص بر سر و لباس قاجاری بر تن و پشت سر او درباریان شاه که با سایه بان و چتر ایستاده اند و خنجری بر کمر دارند، نشان داده شده است. بر روی دست راست شاه عقابی نشسته و بر کمر بند شاه نیز شمشیر مرصعی آویخته شده است. قد شاه و سایر درباریان در اندازه غیر واقعی و حدود 2/30 متر است. در کنار نقش شاه نام «السلطان فتحعلی شاه قاجار» نوشته شده است. در قسمت وسط، بین دو ستون، فتحعلی شاه با تاج مخصوص بر سر، خنجری به کمر، چماقی شبیه گرز در دست و شمشیری بلند که از کمر بند منگوله دارش آویزان شده، روی تخت سلطنتی نشسته است. هر کدام از چهار پایه تخت شاه 85 سانتیمتر و کل تخت 2/40 متر ارتفاع دارد. در این قسمت نیز نقش فتحعلی شاه غیر واقعی حجاری شده است؛ چنانکه ریش او هفتاد سانتیمتر طول دارد. دو سرباز در مقابل تخت شاه ایستاده اند که قد آنها به اندازه ارتفاع تخت است. یکی از سربازان سپری در دست و شمشیری بلند بر کمر دارد و دیگری بدون سپر تصویر شده است. در دو طرف تخت شاه پنج نفر از درباریان، سه نفر بالا و دو نفر پایین، با ریش بلند و سیل کشیده حجاری شده اند. لباس و کلاه آنها مخصوص درباریان قاجار است و کمر بندهای منگوله داری بسته اند که شمشیرهای بلندی به آنها آویزان است. نام هر کدام از افراد، مانند شاه، در کنار شانه های راست آنان نوشته شده است. در قسمت چپ نقش برجسته مذکور، چهار نفر از درباریان قاجاری، دو نفر بالا و دو نفر پایین، حجاری شده اند و نامشان در کنار شانه های راست هر کدام نوشته شده است. این تصاویر قابل مقایسه با نقاشی دیواری کاخ نگارستان است.

منبع: دانشنامه جهان اسلام، ج 12، ص 32-33.

چوبینه 8592 بهرام چوبین

چهار سوق / چارسوق / چهار بازار

چهار بازار ری. در کتاب نسائم الاسحار من

ص: 333

لطائف الاخبار، در بیان احوال وزیر معین الدین چنین مذکور افتاده است: «... عهد او خاتمت عهد وزرای سلجوقی آمد؛ چه، سلطان طغرل را هم در آن سال با سلطان تکش بر در ری ملاقات افتاد، و در مصاف کشته آمد، و سرش به بغداد فرستاده، و جثه اش در چهار بازار ری بردار کردند...» بر طبق این سخن جثه طغرل سوم را در چهار بازار ری به دار آویخته اند. در تاریخ طبرستان ابن اسفندیار این واقعه چنین ثبت افتاده است: «... چون به جثه او رسید بفرمود تا از آنجا برداشت، و به ری به بازار رویه (= روده) سه روز آویخته نهاده بود...». در مجمل فصیحی در این باب در وقایع سال 590 ق. آمده است: «در ری روز پنجشنبه بیست و نهم ربیع الاول در بازار جثه او را بردار کردند.» از جمع این اقوال توان دانست که ری را در روده، چهار بازاری مهم بوده است که مرکزیت داشته و مردم را بدانجا بیش از دیگر نقاط شهر گذر بوده است. اما محل چهار بازار، در کتاب نقض مذکور است: «مناقب خوانان در قطب روده و رسته نرمة و سر فلیسان و مسجد عتیق همان خوانند که به دروازه مهران و مصالحگاه...». گویا قطب روده (کلمه قطب بر اهمیت محل دلالت دارد) که مناقب خوانان به مناسبت وجود جمعیت بیشتر در آنجا منقبت می خوانده اند، همین چهار بازار بوده است. رسته نرمة یا بازار نرمة (رسته = راسته بازار) ظاهراً به مناسبت نام دیه نرمة (نارمک فعلی) که از راه دروازه دولاب ری (خیابان ابن بابویه فعلی) بدان شهر می پیوسته، بدین نام موسوم بوده است. اگر این حدس صحیح باشد، رسته نرمة آنجا بوده است که امروز آن را خیابان ابن بابویه گویند. این رسته بازار روده را به نزدیکی در ورودی محوطه فعلی بقعه ابن بابویه از سوی جنوب قطع می کرده است؛ چنانکه هنوز نهر سرپوشیده چشمه علی که در روده جاری بوده است، در همین محل از زیر خیابان ابن بابویه می گذرد. این محل تقاطع، همان چهار بازار ری یا قطب روده بوده است.

منبع: ری باستان، ج 1، ص 217.

چیت سازی ری

یکی از سه کارخانه مهم نساجی کشور در دهه چهل. دو کارخانه دیگر عبارت بودند از: ممتاز و بافکار تهران. این سه کارخانه، در خیابان آرامگاه (فداییان اسلام) قرار داشتند. چیت سازی ری، روزانه 175 هزار متر پارچه تولید می کرد و در چاپ و رنگ رزی نیز فعالیت داشت. مؤسس چیت سازی ری، حسن کوروس بود. پس از پیروزی انقلاب اسلامی، هر سه کارخانه مصادره و به بنیاد مستضعفان

ص: 334

واگذار شد؛ اما پس از مدتی از رونق افتادند و سپس تخریب شدند. چیت سازی ری زمانی شش هزار نفر کارگر داشت، اما امروزه چیزی از آن باقی نمانده و قرار است به جای کارخانه يك مجتمع تجاری احداث شود.

منبع: روزنامه شرق، شماره 1317، مورخ 90/5/20، ص 4.

ص: 335

حاجی آباد

روستای کوهستانی، واقع در دهستان حسن آباد، از توابع بخش فشاپویه شهرستان ری در استان تهران. روستای کوچک حاجی آباد در دو طرف جاده امین آباد قرار گرفته و به حاجی آباد علیا (بالا) و سفلی (پایین) تقسیم شده است. حاجی آباد نزدیک ترین روستا به کارخانه سیمان ری است و در تقسیم بندی روستایی جزء روستاهای امین آباد به شمار می آید. بیش از 150 منزل مسکونی دارد و حدود 700 نفر در روستا و پیرامون آن زندگی می کنند؛ اما پیوسته از جمعیت روستا کاسته می شود و اکنون بیشتر ساکنان آن مهاجران افغانستانی اند. نخستین ساکنان آن، مهاجرانی ترك زبان از شمال غربی کشور بودند که حدود 150 سال پیش به این منطقه هجرت کردند و خانه های پلکانی در پایه و کمر کوه بی بی شهربانو ساختند که شبیه خانه های پدرانشان در شمال غرب کشور بود.

حارث بن بُسْخَر

از والیان هادی عباسی در اهواز، در قرن

ص: 337

دوم. اصل او از ری و از اخلاف مرزبانان (حاکمان محلی عصر ساسانی) بود. نزد خلیفه مقامی بلند داشت. پسرش محمد بن حارث، شاعر، موسیقی دان و از اصحاب ابراهیم بن مهدی (موسیقی دان) بود.

منبع: الاغانی، ج 23، ص 131-132.

حارث بن مسلم روذی رازی

محدث و مقری. از قریه رود ری بود و از سفیان ثوری، ربیع بن صبیح، عثمان بن زانده، عبدالحکم بن عبدالله قسملی بصری، علی بن محمد طناقسی، بحر بن کثیر و زیاد بن میمون روایت کرده است. عبدالرحمن بن حکم بن بشیر، حسین بن علی بن مرداس خزاز، عثمان بن مطیع، ابواسحاق ابراهیم بن موسی بن یزید تمیمی رازی، علی بن میسره، ابراهیم بن موسی، محمد بن مهران جمال، محمد بن حماد طهرانی، محمد بن عمار، محمد بن عقیل بن خویلد، اسحاق بن خراز رازی، جعفر بن محمد بن علی (مشهور به مرزبان اشتر) و محمد بن یزید از او حدیث شنیده و نقل کرده اند.

ابن ابی حاتم رازی می گوید از عبدالرحمن بن حکم شنیدم که می گفت: پدرم، حارث بن مسلم را ثقه و صدوق می دانست و پشت او نماز خوانده است. همو می گوید از ابوزرعه درباره وی پرسیدند؛ گفت: «مردی راستگو و درستکار بود. عیبی در حدیث او نیست.» ذہبی در میزان الاعتدال می گوید: سلیمانی در حدیث حارث بن مسلم، تردید داشت.

منابع: معجم البلدان، ج 3، ص 78-79؛ تاریخ الکبیر، ج 6، ص 129؛ الجرح و التعديل، ج 1، ص 100 و ج 3، ص 88 و ج 6، ص 35 و ج 7، ص 115-116؛ المجروحین، ج 1، ص 193؛ اکمال الکمال، ج 2، ص 187؛ میزان الاعتدال، ج 1، ص 443؛ ذکر اخبار اصبهان، ج 1، ص 243؛ لسان المیزان، ج 2، ص 159؛ تهذیب التهذیب، ج 1، ص 148-149.

حاکم رازی

راوی یکی از دو ماجرای که در زمان ما به داستان «ضامن آهو شدن امام رضا (ع)» شهرت یافته اند. گوینده اصلی این داستان، ابومنصور محمد بن عبدالرزاق طوسی، حاکم خراسان در دوره سامانیان و گردآورنده «شاهنامه ابومنصوری» است. به گفته شیخ صدوق در کتاب عیون اخبار الرضا (ع)، حاکم رازی، دوست و مصاحب ابومنصور، این داستان را برای ابوالفضل محمد بن احمد بن اسماعیل السلیطی (از مشایخ صدوق) نقل کرده است. بنا بر نقل شیخ صدوق، «محمد بن احمد ابوالفضل

ص: 338

نیشابوری - رضی اللہ عنہ - گوید: از حاکم رازی دوست ابوجعفر عتبی شنیدم که گفت: ابوجعفر عتبی مرا نزد ابومنصور بن عبدالرزاق فرستاد، و چون روز پنجشنبه بود، از او اذن خواستم که به زیارت مرقد حضرت رضا (ع) بروم. گفت: من در ایام جوانی نادان بودم و به زوار و اهل این مشهد آزار می رساندم؛ تا اینکه روزی به شکار رفته بودم و آهوئی را دیدم. با سگ شکاری، آهو را تعقیب کردم. آهو به حجره ای داخل شد. سگ تازی من نیز در مقابل آن ایستاد و نزدیک نمی رفت. داخل حجره شدم، اما آهو را نیافتم. از آن پس با خود عهد کردم که زائران این مرقد را اذیت نکنم؛ بلکه در برآوردن حاجات آنان بکوشم.»

منابع: عیون اخبار الرضا (ع)، ج 1، ص 318؛ احمد مهدوی دامغانی، چهار مقاله، «داستان ضامن آهو و گردآورنده شاهنامه منشور».

حامد بن محمود بن علی اطاور فهری رازی، ابونصر

فقیه شافعی، خطیب و محدث. اهل ری بود و در حدود سال 490 ق. به دنیا آمد. برخی منابع، او را با لقب «الامام» یاد کرده اند. سمعانی، او را «فقیه، فاضل، نیکوسیرت و...» می خواند. به گفته او، ابونصر رازی، فقه را در نیشابور نزد ابونصر ارغیانی، و در بخارا نزد حسام بن برهان آموخت، و برای شنیدن و کتابت حدیث، رغبت بسیار داشت. رافعی که خود از شاگردان و راویان او است، در کتاب التدوین، پس از ستایش او با چندین لقب، می گوید: «در دانش های مختلف، تصنیف دارد و تدریس کرده است. در قزوین، کتاب التلخیص ابومعشر مقری را از استاد ابواسحاق شحاذی شنید، و نیز غیر آن را. همچنین در ری و نیشابور و غیر این دو شهر، استماع حدیث کرد.» از تألیفات او، تلخیص صحیح بخاری است. در سال 566 ق. درگذشت.

منابع: التدوین، ج 2، 467؛ اکمال تهذیب الکمال، ج 2، ص 185؛ عمدة القاری، ج 3، ص 165؛ التحبیر، ج 1، ص 243؛ البدر المنیر، ج 1، ص 453.

حبال رازی 8592 عبدالله بن محمد بن خالد رازی، ابوبکر

حبیب رازی

عالم و شاعر عهد صفوی. در ری می زیست و این بیت از او است:

ندارم حسرتی جز دیدن آن رو پس از مردن *** نسازم قبله خود غیر آن ابرو پس از مردن.

منبع: الذریعه، ج 9، ص 230.

ص: 339

رود. سرچشمه آن فیروزکوه است و آبادی های گرمسار را مشروب می کند.

یکی از شعب آن از برخی روستاهای ری می گذرد.

منابع: جغرافیای سیاسی، نقشه رویه روی ص 355؛ جغرافیای مفصل ایران، ص 311 و 355؛ لغت نامه دهخدا، ج 5، ص 7584.

حجاج بن حمزه خُشابی عجلی رازی، ابویوسف

محدث. به گفته یاقوت حموی در معجم البلدان، «خُشاب از قرای ری و معرب خوشاب، یعنی دارنده آب خوش و گوارا است.» از محمد بن اسماعیل بن ابی فدیك، معلی بن منصور رازی، عیسی بن ابی فاطمه (ابن صبیح)، عمران بن ابان بن عمران (ابن صالح)، ولید بن عتبّه دمشقی، هیشم بن عدی، هاشم بن مرزوق، هشام بن عبیدالله رازی، مالک بن سعیر بن خمس تمیمی، علی بن حسین بن شقیق و عبدالله بن نمیر حدیث شنیده است، و عبدالرحمن بن ابی حاتم رازی، عبدالرحمن بن عبدالله بن سعد دشتکی، علی بن محمد بن رستم، احمد بن محمد بن حسن و صالح بن محمد اسدی از او روایت کرده اند. ابن ابی حاتم از پدرش ابوحاتم رازی نقل می کند که ابوزرعه، حجاج بن حمزه خُشابی رازی را تصدیق کرده است.

منابع: معجم البلدان، ج 2، ص 371؛ ابن ابی حاتم رازی، تفسیر القرآن العظیم، ج 1، ص 280؛ الجرح و التعذیل، ج 1، ص 266 و ج 3، ص 158-159 و ج 5، ص 254-255؛ الكامل فی ضعف الرجال، ج 6، ص 175؛ اکمال الکمال، ج 3، ص 268-269؛ تاریخ مدینه دمشق، ج 59، ص 377-378 و ج 63، ص 213-215؛ تصحیفات المحدثین، ج 2، ص 793؛ تهذیب الکمال، ج 22، ص 305-306؛ اللباب فی تهذیب الأنساب، ج 1، ص 444؛ ذکر اخبار اصبهان، ج 2، ص 13؛ تاج العروس، ج 1، ص 463.

حدیث در ری 8592 تاریخ حدیث در ری

حسکا، شمس الاسلام

حسن بن حسین بن حسن، بابویی قمی رازی، فقیه و محدث، مشهور به حسکا، جدّ شیخ منتجب الدین رازی. حسکا از نوادگان شیخ صدوق است. همه آثار شیخ ابوجعفر موفق (استاد صدوق) را در نجف نزد او قرائت کرد. از سلار بن عبدالعزیز و ابن براج نیز حدیث شنیده و بر آنان قرائت کرده است. در بغداد کتاب النهایه، تألیف شیخ طوسی را با حسین بن مظفر حمدانی قزوینی و عبدالجبار بن علی مقری رازی، مذاکره کردند. سپس به نجف رفته، پرسش های خود را نزد شیخ طوسی بازگفتند و نیز دیگر

ص: 340

تألیفات شیخ را بر او قرائت کردند. از عموی خود ابوجعفر محمد بن حسن بن حسین، ابوالحسن سلیمان صهرشتی، ابوالفتح کراچکی و ابوعبدالله حسین بن حسن بن زید بن محمد حسینی جرجانی نیز روایت شنیده و نقل کرده است. پسرش عبیدالله بن حسن و فضل بن حسن طوسی و عماد الدین محمد بن ابی القاسم طبری و حسین بن احمد بن طحّان مقدادی از او روایت کرده اند.

عبدالجلیل قزوینی رازی در نقض در وصف مدرسه ای که در ری به نام او است، می نویسد: «مدرسه شمس الاسلام حسکا بابویه که پیر این طایفه [آل بابویه] بود که نزدیک است به سرای ایالت، و در آنجا نماز به جماعت و قرائت قرآن و تعلیم قرآن کودکان را و مجلس وعظ و طریق فتوی و تقوی ظاهر و معین بوده است و هست، نه در عهد این دو سلطان (ملک شاه و محمد) کردند؟»

در فقه چندین کتاب دارد؛ از جمله: العبادات؛ الاعمال الصالحة؛ سیر الانبیاء و الائمة. در سال 463 ق. درگذشت.

مؤلف ری باستان درباره کلمه «حسکا» می گوید: «در ری معمول بود که حرف آخر اسامی را حذف و لفظ "کا" را به آخر آن اضافه می کردند؛ مثلاً علی و حسن را علکا و حسکا می گفتند. در کلمه احمد، الف را هم انداخته، حمکا تلفظ می کردند.»

منابع: فهرست منتجب الدین، ص 42 و 43؛ مسند الشهاب، ج 1، 95؛ تنقیح المقال، ج 2، ص 42؛ المهدب، ج 1، ص 9؛ موسوعة الفقهاء، ج 6، ص 68-70؛ خاتمة مستدرک الوسائل، ج 2، ص 432؛ مستدرک الوسائل، ج 3، ص 465؛ نقض، چاپ دارالحدیث، ص 40؛ روضات الجنات، ص 389؛ ری باستان، ج 1، ص 531.

حرش بن احمد بن حریش رازی

محدث قرن چهارم. از محمد بن حمید روایت کرده و در سال 360 ق. درگذشته است.

منبع: تاریخ الاسلام، ج 22، ص 123.

حسن آباد فشافویه

شهر حسن آباد با ارتفاع 1191 متر از سطح دریا و با بارندگی کم و گرمای شدید در فصل

ص: 341

تابستان، مرکز بخش فشافویه در جنوب غربی استان تهران و در 32 کیلومتری شهرستان ری واقع است. دو دهستان و 36 آبادی دارد. از القاب تاریخی این منطقه، دشت طلایی ری و انبار غله تهران است. رود شور فشاپویه، از شش کیلومتری حسن آباد می گذرد و به شوره زار شرق دریاچه حوض سلطان قم می ریزد. این رود از استان زنجان سرچشمه گرفته، پس از عبور از استان قزوین و جنوب غرب استان تهران و شهرستان زرندیه، به شهرستان ری می رسد. احداث سد امیر کبیر، بر خشک سالی منطقه و شهر افزود. عبور جاده ابریشم از این شهر و وجود کاروانسرای شاه عباسی، از دلایل آبادی آن در گذشته بوده است.

احداث فرودگاه بین المللی امام خمینی، شهرک صنعتی شمس آباد در مجاورت شهر و مجتمع دام گستر، بافتار منطقه را تا حد بسیاری تغییر داده است. جمعیت شهر حدود 35000 نفر است. همین تعداد نیز در 37 روستای اطراف شهر زندگی می کنند.

حسن بن ابی حلیمه

محدث. مؤلف تاریخ بغداد او را «رازی الاصل» خوانده و گفته است: وی از یحیی بن معین روایت کرده و حسین بن احمد بن صدقه فرائضی از او حدیث شنیده است.

منبع: تاریخ بغداد، ج 7، ص 307.

حسن بن احمد بن انوشروان رازی حنفی، حسام الدین، ابوالفضائل

فقیه حنفی و قاضی القضاة ملطیه. در آق سرا در سال 631 ق. به دنیا آمد و مدت 20 سال، قاضی ملطیه بود. سپس به دمشق رفت و در جنگ غازان با صلیبیان، مفقود الاثر شد. پسرش، جلال الدین احمد بن حسن نیز از فقهای حنفی در قرن هفتم و نیمه اول قرن هشتم است.

منابع: موسوعة طبقات الفقهاء، ج 8، ص 21-21؛ البداية و النهایه، ج 13، ص 328 و ج 14، ص 225.

حسن بن احمد بن لیث رازی، ابوعلی و ابوقاطمه

محدث، حافظ و شاگرد ابوالعباس اصم. از ابوجعفر بن محمد بن فرج (در قزوین)، عبدالله بن سعد/سعید، همام بن ابی بدر، علی بن هاشم رازی، زیاد بن ایوب، احمد بن شریح، عمرو بن عثمان سواق، محمد بن حمید رازی، محمد بن ادریس (ابوحاتم رازی)، هارون بن حاتم، عبدالله بن عمران، ابوالاثر احمد بن اذهر، سهل بن زنجله، عبدالواحد بن غیاث بصری، احمد بن

ص: 342

حنبل، طالوت بن عباد عبدالاعلی نرسی، حسن بن علی بن راشد واسطی و ابراهیم بن موسی حدیث شنیده است. احمد بن یعقوب ثقفی، محمد بن علی بن کاتب، شافعی، ابوبکر محمد بن داود بن سلیمان زاهد، محمد بن موسی بن داود دقاق، ابوبکر محمد بن مهرویه رازی، حسین بن محمد بن حبیش مقری، محمد بن ابراهیم، عبدالرحمن بن ابی حاتم، هبة الله بن محمد بن علی شیرازی، عمر بن ایوب غفاری، احمد بن حسن رازی، ابوالحسن قطان، از او روایت کرده اند. در سال 287 ق. درگذشت.

منابع: التدوین، ج 2، ص 398؛ المستدرک، ج 1، ص 333 و ج 2، ص 289 و ص 527 و ج 4، ص 251 و ص 326؛ علل الشرایع، ج 1، ص 211؛ السنن الکبری، ج 3، ص 335 و ج 8، ص 293 و ج 10، ص 71؛ المحيط الاعظم، ج 1، ص 431؛ ابن کثیر، تفسیر القرآن العظیم، ج 2، ص 317؛ الضعفاء، ج 2، ص 247 و ج 4، ص 432؛ الجرح و التعديل، ج 1، ص 328 و 341 و ج 3، ص 2؛ تاریخ بغداد، ج 14، ص 73؛ تاریخ مدینه دمشق، ج 46، ص 227 و 419؛ اسد الغابه، ج 5، ص 330؛ تهذیب الکمال، ج 15، ص 378 و ج 16، ص 163 و ج 19، ص 93؛ تاریخ الاسلام، ج 21، ص 149-150.

حسن بن احمد بن محمد بن هیثم عجلی رازی، ابومحمد

از محدثان و علمای شیعه در قرن چهارم و از مشایخ نجاشی. پدرش، احمد بن محمد بن هیثم عجلی رازی و پدر بزرگش، محمد بن هیثم عجلی رازی، از علمای امامی در ری بودند. نجاشی در شرح حال او می گوید: «در سال های پایانی عمر، به کوفه آمد و در آنجا با او دیدار کردم. او از دانشمندان برجسته شیعه بود، و پدر و جدش نیز ثقه بودند.» از پدرش و حسن بن احمد بن ابراهیم و شیخ صدوق (هم مستقیم و هم با واسطه برادرش حسین بن احمد بن محمد) روایت کرده است. کتاب الجامع و کتاب المثنائی از تألیفات او است. در سال 400 ق. درگذشت.

منابع: رجال النجاشی، ص 65 و 228؛ خلاصة الاقوال، ص 108؛ رجال ابن داود، ص 72؛ نقد الرجال، ج 2، ص 9؛ جامع الرواة، ج 1، ص 190؛ الفوائد الرجالیه، ج 1، ص 383 و ج 2، ص 73؛ منتهی المقال فی احوال الرجال، ج 2، ص 361؛ الرسائل الرجالیه، ج 2، ص 237؛ معجم رجال الحدیث، ج 5، ص 271 و ج 11، ص 195 و ج 18، ص 345؛ هدیة العارفین، ج 1، ص 273؛ معجم المؤلفین، ج 3، ص 203.

حسن بن احمد بن محمد رهوردی رازی، ابومحمد

محدث. در نیشابور می زیست و حسین بن احمد بن مغیره از او روایت کرده است و او از ابوعلی محمد بن همام.

منابع: بحار الانوار، ج 98، ص 113؛ مستدرک الوسائل، ج 10، ص 346-347.

حسن بن اسحاق بن عبید قاضی رازی، ابومحمد

قاضی و فقیه شیعی، ساکن ری و صاحب تألیفات در فقه. موفق الدین عبیدالله بن حسن بن حسن بابویه، مشهور به حسکا، جد منتجب الدین، از او روایت کرده است.

منابع: فهرست منتجب الدین، ص 49-50؛ جامع الرواة، ج 1، ص 190؛ الذریعه، ج 17، ص 278 و ج 26، ص 309؛ اعیان الشیعه، ج 5، ص 20.

حسن بن اسماعیل رازی، نصره الدین

فقیه، ادیب، راوی و شاعر قرن هشتم. برخی اشعار او در یک نسخه ارشاد الاذهان آمده است که در سال 757 ق. کتابت شده است. در این نسخه از او با عناوین «السید الامام العالم الفاضل الكامل العامل الزاهد العابد الورع التقی النقی... أمير حسن بن الامام الأعظم العلامة خاتمة المجتهدين... نصره الدین اسماعیل الرازی» یاد شده است.

منبع: تراثنا، ش 54، ص 334.

حسن بن جعفر بن محمد دوریستی رازی

عالم دینی، شاعر و ادیب شیعی در قرن پنجم و ششم. دوریستی از خاندان های مهم شیعه در ری بود که گروهی از فقها و محدثین و شعرا از آن برخاسته اند. این طایفه از ذریه ابوجعفر محمد فرزند احمد بن عباس بن فاخر دوریستی رازی، از اکابر محدثین شیعه در نیمه دوم قرن چهارم هجری است که نسب وی به حذیفه بن یمان، صحابی مشهور می رسد. بعضی از علمای این خاندان عبارتند از: 1. ابوجعفر محمد بن احمد بن عباس بن فاخر دوریستی رازی، سرسلسله و بنیانگذار نهضت علمی این خاندان و از اکابر محدثین. وی از شیخ صدوق روایت کرده است؛ 2. شیخ ابوعبدالله جعفر (380 - ح 473 ق.) فرزند ابوجعفر محمد بن احمد بن عباس بن فاخر دوریستی رازی، از فحول علمای امامیه و از شاگردان شیخ مفید و سید مرتضی و شیخ طوسی، و مترجم الثاقب فی المناقب به فارسی، و مؤلف الکفایة در عبادات، عمل یوم و لیلة و الاعتقاد؛ 3. ابومحمد جعفر بن محمد بن موسی، از اعظام علمای شیعه و مفاخر محدثین امامیه، و معتمد نظام الملك (م 485 ق.)؛ 4. شیخ موسی فرزند شیخ ابوعبدالله جعفر بن محمد، از اکابر علمای قرن ششم هجری؛ 5. شیخ محمد فرزند شیخ موسی بن شیخ ابوعبدالله، از

ص: 344

محدثین امامیه در قرن ششم هجری؛ 6. حسن بن جعفر بن محمد بن موسی، از اکابر علمای امامیه، شاعر و ادیب.

منابع: امل الآمل، ج 2، ص 64؛ الثقات العیون، ص 44، 56، 162، 291؛ ریاض العلماء، ج 1، ص 168-169؛ فهرست منتجب الدین، ص 37-39، 128-129؛ نقض، ص 144 و 210.

حسن بن خُذان رازی

محدث. از جَسَر بن فَرْقَد، کثیر بن سلیم، و اسماعیل بن عیاش روایت کرده، و ابوحاتم رازی از او علم حدیث آموخته است. یعقوب بن اسحاق بن ثابت طنافسی، محمد بن ایوب رازی و ابن ضریس از او روایت کرده اند. ابن ابی حاتم رازی می گوید پدرم او را «لین الحدیث» می دانست؛ یعنی از مجروحین است، اما جرح او آن اندازه نیست که حدیثش متروک شود و با شاهد نیز پذیرفته نباشد.

منابع: الجرح و التعديل، ج 3، ص 9؛ تاریخ بغداد، ج 14، ص 293؛ اکمال الکمال، ج 2، ص 61-62؛ تهذیب الکمال، ج 3، ص 135؛ المغنی فی الضعفاء، ج 1، ص 245؛ میزان الاعتدال، ج 1، ص 483؛ توضیح المشتبه، ج 3، ص 142.

حسن بن حسین بن حسن، ابن بابویه قمی رازی 8592 حسکا، شمس الاسلام

حسن بن حمزة بن قاسم علوی رازی، ابوطاهر

محدث و از نوادگان عباس بن علی بن ابی طالب (ع). از سلیمان بن احمد حدیث نقل کرده است. ربیعة بن علی عجلی در سال 344 ق. در قزوین و ابومحمد جعفر بن احمد بن علی قمی (محدث و فقیه امامی در سده چهارم) از او حدیث شنیده اند.

منابع: التدوین، ج 2، ص 484-485؛ احقاق الحق، ج 24، ص 675؛ المسلسلات، ص 108؛ دائرة المعارف بزرگ اسلامی، ج 3، ص 530.

حسن بن خزیمه رازی

محدث. از یحیی بن مغیره رازی روایت کرده است، و احمد بن محمد بن عمر بن یونس از او.

منبع: الکامل فی ضعفاء الرجال، ج 2، ص 23.

حسن بن عاصم رازی

محدث و مقری. از یزید بن هارون روایت کرده است و عمرو بن سهل بن صرخاب رازی و ابوحاتم رازی از او. ابوحاتم رازی، وی را از مشایخ حدیث خوانده است.

منابع: الجرح و التعديل، ج 3، ص 32؛ الکامل فی ضعفاء الرجال، ج 4، ص 29.

محدث اهل سنت، مقری و معروف به جمّال رازی. اهل ری و ساکن بغداد بود. از سهل بن عثمان عسکری، عبدالمؤمن بن علی زعفرانی، محمد بن حمید رازی، عبدالله بن هارون قروری و یعقوب بن حمید بن کاسب حدیث گفت. یحیی بن محمد بن صاعد، محمد بن مخلّد، ابوعمرو بن سماک، عبدالصمد بن علی طستی، ابوسهل بن زیاد، طبرانی، عبدالباقی بن قانع، ابوسهل قطان و گروهی دیگر از او روایت کرده اند. قرائت را نزد احمد بن قالون، احمد بن حلوانی مقری (استاد فضل بن شاذان رازی)، احمد بن صالح مصری و محمد بن عیسی اصفهانی آموخت. ابوالحسن بن شنبوذ، ابوبکر بن مجاهد، ابوبکر محمد بن حسن نقاش مقری و احمد بن حماد صاحب مشطاح، شاگردان او در علم قرائتند. خطیب بغدادی و ابن جوزی او را توثیق کرده اند و ابن جزری در کتاب طبقات درباره او گفته است: شیخی عارف، حاذق، ثقه و بسیار ضابط بود. در رمضان سال 289 ق. در بغداد درگذشت.

منابع: تاریخ بغداد، ج 7، ص 397 و 408؛ المنتظم فی تاریخ الامم و الملوک، ج 13، ص 11؛ توضیح المشتبه، ج 2، ص 410-411؛ اخبار القضاة، ج 3، ص 14؛ تاریخ الاسلام، ج 19، ص 63 و ج 26، ص 61-62؛ الوافی بالوفیات، ج 12، ص 41؛ سیرتنا و سنتنا، ص 123.

حسن بن عباس بن حریش رازی، ابوعلی / ابومحمد

محدث و از رجال شیعی مذهب ری. از امام جواد (ع) روایت دارد. نجاشی، علامه حلی و گروهی دیگر از رجال شناسان قدیم و جدید، او را غالی شمرده و به شدت تضعیف کرده اند. ابن غضائری می گوید او «ضعیف الرأی» است. کتابی به نام «ثواب قراءة إنا أنزلناه» دارد که می گوید آن را از امام جواد (ع) شنیده ام؛ اما نجاشی و دیگران، آن را سست، مضطرب، فاسد الالفاظ و مجعول می دانند. ثقة الاسلام کلینی این کتاب را در الکافی نقل کرده است. مجلسی اول و گروهی دیگر از علمای متأخر، کتاب او را صحیح دانسته و مشکلات آن را به تقیه و نیز عمیق بودن آن برگردانده اند. شیخ طوسی او را در شمار اصحاب امام جواد (ع) شمرده است؛ اما نام او را در باب «کسانی که [مستقیماً] از امامان (ع) روایت نکرده اند» آورده است. محمد بن احمد بن عیسی اشعری، سهل بن زیاد، احمد/ محمد بن ابی عبدالله، محمد بن حسن و احمد بن اسحاق بن سعد از او روایت کرده اند.

منابع: رجال النجاشی، ص 60-61؛ الوافی، ج 2، ص 32-33 و ج 3، ص 624؛ الکافی، ج 7، ص 317؛ رجال ابن الغضائری، ص 51-52؛ خلاصة الاقوال، ص 336؛ نقد الرجال، ج 2، ص 31-32؛ اکیلی المنهج فی تحقیق المطلب، ص 185-186؛ مستدرکات علم رجال الحدیث، ج 2، ص 413-417؛ معجم رجال الحدیث، ج 5، ص 361-363؛ اعیان الشیعه، ج 5، ص 128.

حسن بن عبدالله رازی تمیمی، ابومحمد

از اصحاب امام رضا (ع). در کتاب های رجالی ذکر نشده است؛ اما او و پدرش (عبدالله بن محمد بن علی بن عباس بن هارون تمیمی رازی) در طریق صدوق در کتاب عیون اخبار الرضا (ع) قرار گرفته اند؛ بدین ترتیب:

- از ابوبکر محمد بن عمر بن اسلم بن براء جعابی [بغدادی]، از حسن بن عبدالله رازی تمیمی، از پدرش، از رضا (ع).

- از ابوبکر محمد بن عمر بن اسلم بن براء جعابی [بغدادی]، از حسن بن عبدالله رازی تمیمی، از رضا (ع).

وی حدیث ثقلین و حدود صد حدیث دیگر را از امام رضا (ع) نقل کرده است. محقق خوئی می گوید: وی مجهول است و اعتمادی به روایت او نیست.

منابع: رجال النجاشی، ص 228؛ النجعه فی شرح اللمعه، ج 7، ص 186؛ مستدرک الوسائل، ج 17، ص 351؛ مسند الامام الرضا (ع)، ج 1، ص 261 و ص 357 و 375؛ مستدرکات علم رجال الحدیث، ج 2، ص 424-425؛ معجم رجال الحدیث، ج 10، ص 253؛ جامع الرواة، ج 1، ص 206 و 253.

حسن بن علی بن احمد رازی تمیمی واعظ، ابوالفرج

واعظ و محدث. در گران از محمد بن عبدالوهاب دمیاطی و دیگران روایت کرده است.

منبع: تاریخ جرجان، ص 548.

حسن بن علی بن زنجویه قطان قزوینی رازی، ابوالحسن

محدث قرن سوم. از سلیمان بن یزید در ری حدیث شنیده و در قزوین عبدالرحمن بن سعد بن یحیی رازی از او حدیث نوشته است.

منبع: التدوین، ج 3، ص 145.

حسن بن علی بن زیاد رازی، ابومحمد

محدث اهل سنت و شیخ عقلی (صاحب کتاب الضعفاء) و ابن عساکر (مؤلف تاریخ مدینه دمشق). از یحیی بن مغیره، ابراهیم بن موسی ضراء، ابوعبدالرحمن کوفی، عبدالعزیز بن عبدالله اویسی، سعید بن سلیمان واسطی روایت

کرده است. احمد بن اسحاق بن نیشاب طیبی، ابن عساکر و عقیلی از او خبر و حدیث نقل کرده اند.

منابع: الضعفاء، ج 2، ص 55 و ص 344 و ج 3، ص 180 و ج 4، ص 92؛ تاریخ مدینه دمشق، ج 19، ص 379 و ج 21، ص 429 و ج 26، ص 201-202؛ تاریخ الاسلام، ج 15، ص 287.

حسن بن علی بن محمد بن جعفر حمیری 8592 حسن صباح

حسن بن علی بن مهران متوئی

محدث. مدتی در ری زیست و در آنجا از حسن بن موسی اشکیب و مسلم بن ابراهیم و عیسی بن جعفر و عبدالصمد بن عبدالعزیز عطار و ابن ابی اویس روایت کرده است. مؤلف کتاب الجرح و التعديل، ضمن توثیق او، می گوید از او روایت شنیده است.

منبع: الجرح و التعديل، ج 3، ص 22.

حسن بن علی خیاط رازی

از عالمان شیعی ری. شیخ طوسی در رجالش او را در بخش اصحابی که مستقیماً از ائمه (ع) روایت نکرده اند، آورده و از او با تعبیر فاضل یاد کرده است. برخی منابع رجالی به جای خیاط از او با نام حناط یاد کرده اند.

منابع: رجال الطوسی، ص 420؛ معجم رجال الحدیث، ج 6، ص 70؛ نقد الرجال، ج 2، ص 42؛ اعیان الشیعه، ج 5، ص 189.

حسن بن عمر بن شقیق جرمی بصری رازی، ابوعلی

محدث. مدتی در بصره و بلخ سکونت داشت و سپس به ری آمد. از پدرش و جعفر بن سلیمان و یزید بن زریع و حماد بن زید و عبدالعزیز بن عبدالله قرشی و مهران بن ابی عمر عطار و عبدالله بن ابی جعفر رازی و معتمر و جعفر بن ثابت روایت کرده است. ابوزرعه و موسی بن اسحاق انصاری و علی بن الحسین ابن الجنید و یزید بن سنان بصری و ابویعلی موصلی و حسن بن طیب و عزرة بن عبدالله بن یعقوب و بخاری و فریابی از او روایت کرده اند. ابوزرعه، ابوحاتم، ابن حجر و ذهبی او را ثقه و صدوق خوانده اند. در حدود سال 232 ق. درگذشت.

منابع: الجرح و التعديل، ج 3، ص 25، و ج 8، ص 302؛ تقریب التهذیب، ج 1، ص 207 و ج 6، ص 309؛ عمدة القاری، ج 22، ص 10؛ مسند ابی یعلی، ج 2، ص 65 و ج 5، ص 166 و ج 6، ص 142 و ج 12، ص 142؛ التمهید، ج 21، ص 68؛ الجرح و التعديل، ج 9، ص 2810؛ الثقات ابن حبان، ج 8، ص 335؛ الكامل فی ضعف الرجال، ج 5، ص 44؛ إكمال الكمال، ج 6، ص 201؛ تاریخ مدینه دمشق، ج 42، ص 198؛ تهذیب الكمال، ج 18، ص 163.

حسن بن عیسی بن میسرۀ حارثی رازی

محدث. از عاصم بن مضرس و عبدالله بن عبدالقدوس تمیمی رازی روایت کرده است، و ابراهیم بن عیسی فارسی و ابوحاتم رازی از او برادرش حسین بن عیسی بن میسرۀ رازی نیز از محدثان ری بود.

منابع: الجرح و التعديل، ج 5، ص 104؛ الضعفاء، ج 3، ص 338؛ البداية و النهاية، ج 3، ص 53؛ تهذيب الكمال، ج 17، ص 420.

حسن بن محمد بن احمد استرآبادی، ابومحمد

محدث و قاضی ری. از ابوحاجب محمد بن اسماعیل استرآبادی حدیث نوشته است.

منبع: ادب الاملاء و الاستملاء، ص 140.

حسن بن قاسم رازی، ابوعلی

نحوی و لغت شناس. در نحو و لغت، مهارت بسیار داشت، و ملازم مجلس صاحب بن عبّاد بود. المبسوط فی اللغة، تألیف مهم او است. حدود سال 400 ق. درگذشت.

منابع: كشف الظنون، ج 2، ص 1582؛ هدية العارفين، ج 1، ص 273؛ بغية الوعاة فی طبقات اللغویین و النحاة، شماره 1071؛ الوافی بالوفیات، ج 12، ص 127، معجم المؤلفین، ج 3، ص 270.

حسن بن محمد بن حسن ازرق رازی، ابومحمد

محدث. در بغداد از محمد بن مقاتل رازی و عبدالرحمن بن سلمۀ رازی، روایت کرده است و احمد بن محمد بن صلت اهوازی و محمد بن مخلد عطار، از وی.

منبع: تاریخ بغداد، ج 7، ص 423-424.

حسن بن محمد بن حسن، موفق الدین خواجه ابی رازی

فقیه و محدث شیعی. در یکی از قریه های ری ساکن بود و در همان جا درگذشت. نزد امیرکا بن ابی لجیم (از فقهای برجسته امامی و استاد عبدالجلیل قزوینی رازی و ملقب به فقیه مفید) شاگردی کرد. کتاب های رجالی، او را صالح و ثقه خوانده اند.

منابع: فهرست منتجب الدین، ص 53؛ امل الآمل، ج 2، ص 77؛ موسوعة طبقات الفقهاء، ج 6، ص 55-56؛ بحار الانوار، ج 102، ص 224؛ نقد الرجال، ج 2، ص 59؛ جامع الرواة، ج 1، ص 225؛ معجم رجال الحدیث، ج 6، ص 124.

حسن بن محمد بن سلمۀ رازی

محدث و نحوی. از حبان بن موسی، اسحاق بن منذر، حسن بن موسی اشکیب،

مکی بن ابراهیم، عبدالرحمن دشتکی، یعمر بن بشر و ابوعبدالرحمن مقری روایت کرده است. ابن ابی حاتم رازی از او، حدیث شنیده و او را صدوق خوانده است.

منابع: ابن ابی حاتم رازی، تفسیر القرآن العظیم، ج 3، ص 962 و ج 17، ص 88 و ج 8، ص 2739؛ الجرح و التعديل، ج 1، ص 267 و ج 2، ص 235 و ج 3، ص 36؛ تاریخ الاسلام، ج 16، ص 88.

حسن بن مظفر بن ابراهیم رودی رازی، ابوعلی

محدث. اهل محله روده در شهر ری بود، و از ابوسهل موسی بن نصر رازی روایت کرده است، و ابوبکر محمد بن ابراهیم مقری از او.

منابع: الانساب، ج 3، ص 103؛ معجم البلدان، ج 3، ص 79؛ اللباب فی تهذیب الأنساب، ج 2، ص 43؛ تاج العروس، ج 5، ص 369.

حسن بن یحیی رازی

محدث. از عاصم بن مهجع، محمد بن بلال کندی، علی بن مدینی و اسحاق بن ادریس روایت کرده است. عبدالله بن احمد بن اسید اصفهانی، عبدالله بن محمد بن یونس و احمد بن زهیر تستری از وی حدیث شنیده اند.

منابع: الجرح و التعديل، ج 6، ص 350؛ معجم الکبیر، ج 7، ص 185 و 233؛ الکامل فی ضعف الرجال، ج 1، ص 121؛ میزان الاعتدال، ج 3، ص 558؛ تهذیب الکمال، ج 24، ص 546-545.

حسن بن یوسف بن ابی المثنی رازی

محدث و شیخ ابن ماجه در تفسیر. در قزوین سکونت داشت و از جریر بن عبدالحمید، سفیان بن عینه، ابومعاویه محمد بن خازم ضریر، فضیل بن عیاض، محمد بن یوسف (بنای اصفهانی)، سلیم بن مخلد طائفی، علاء خزاز، قاسم بن سلیم، یحیی بن سلیمان (شاگرد ابن سماء)، روح بن عباده و عبدالرحمن بن مهدی روایت کرده است. هارون بن حیان قزوینی، وهب بن ابراهیم فامی، محمد بن عبدالله خضرمی کوفی و ابوحاتم رازی (در قزوین) از او حدیث نقل کرده اند. ابن ابی حاتم او را ثقة و صدوق می داند، و ابن حجر در التهذیب، وی را مجهول می خواند.

منابع: التدوین، ج 2، ص 439؛ الجرح و التعديل، ج 3، ص 44 و ج 9، ص 88؛ تهذیب الکمال، ج 6، ص 348 و ج 22، ص 548 و ج 23، ص 254؛ میزان الاعتدال، ج 3، ص 371؛ تاریخ الاسلام، ج 17، ص 137؛ تهذیب التهذیب، ج 2، ص 284 و ج 8، ص 174 و ج 8، ص 283.

حسن صباح

بنیان گذار دولت اسماعیلیه در ایران و

بانی دعوت مستقل اسماعیلیه نزاری. در حدود سال 445 ق. در قم، در خانواده ای از شیعیان امامی، به دنیا آمد. پدرش، علی بن محمد بن جعفر صَبَّاحِ حَمیری، از کوفه به قم مهاجرت کرده بود، و سپس به ری نقل مکان کرد. حسن در ری به عنوان شیعه دوازده امامی تعلیم و تربیت یافت، اما در هفده سالگی از طریق یکی از داعیان اسماعیلی، به نام امیره صَدْراب، با تعالیم اسماعیلیه آشنایی پیدا کرد. سپس از داعی دیگری، به نام ابونصر سراج، اطلاعات بیشتری کسب کرد و سرانجام به مذهب اسماعیلی گروید و نسبت به امام اسماعیلی زمان، یعنی خلیفه فاطمی، مستنصر بالله، سوگند عهد به جای آورد. اندکی بعد در 464، حسن صباح توجه ابن عطاءش (رهبر اسماعیلیان سرزمین های سلجوقی) را، که به ری آمده بود، جلب کرد. ابن عطاءش در سلسله مراتب دعوت اسماعیلیه، مقامی به وی داد. در 467، حسن صباح همراه ابن عطاءش به اصفهان رفت و در 469، به توصیه او، عازم قاهره، پایتخت فاطمیان شد تا در آنجا تعلیم بیشتری ببیند. در آن زمان، بدرالجمالی، امیر جیوش و وزیر فاطمیان، به عنوان داعی الدعاة، جانشین مؤید فی الدین شیرازی شده بود. وی ابتدا در قاهره و سپس در اسکندریه به سر برد و مستنصر بالله را ندید. به نظر می رسد که حسن در مصر با بدرالجمالی درگیری پیدا کرد و از قاهره به اسکندریه رفت که پایگاه مخالفان بدرالجمالی بود. سرانجام از مصر اخراج شد و در ذی حجه 473 ق. به اصفهان بازگشت.

پس از بازگشت به ایران، نه سال به عنوان داعی اسماعیلی، در ایران سفر کرد و در همین دوره، سیاست انقلابی خود را طرح نمود و قدرت نظامی سلجوقیان را در مناطق گوناگون ارزیابی کرد. تا حدود 480 ق. او توجه خود را به ایالات سواحل دریای مازندران، به خصوص به منطقه کوهستانی دیلم، معطوف کرده بود. این منطقه از قدیم پناهگاهی برای علویان و شیعیان به شمار می آمد و از مراکز قدرت سلجوقیان در مرکز و مغرب ایران، دور بود. علاوه بر این، دعوت اسماعیلیه در دیلم، که عمدتاً سنگر شیعیان زیدی بود، تا حدودی اشاعه پیدا کرده بود. در این زمان، حسن صباح برای شورش بر ضد سلجوقیان نقشه می کشید و در جست و جوی محلی مناسب بود که بتواند پایگاه عملیاتی خود را در آنجا مستقر کند. به این منظور، سرانجام قلعه الموت را در منطقه رودبار قزوین - که در جنوب دیلمان و در شمال استان قزوین امروزی واقع است -

وی برای به دست آوردن الموت، که در آن هنگام در دست عمال سلجوقیان بود، شماری از داعیان زبردست خود را به آن ناحیه فرستاد تا اهالی آنجا را به کیش اسماعیلی در آورند. در همان حال، وی اسماعیلیان را از جاهای دیگر فراخواند و در الموت مستقر ساخت. حسن صباح در رجب 483 مخفیانه وارد قلعه الموت شد. وی تا مدتی هویت خود را پنهان می کرد و به عنوان معلمی به نام دهخدا، به کودکان محافظان قلعه درس می داد و بسیاری از محافظان نیز به کیش اسماعیلی درآمدند. چون پیروان حسن در داخل و خارج قلعه الموت به تعداد لازم رسیدند، قلعه به آسانی در اواخر پاییز 483 ق. به دست او افتاد. تسخیر قلعه الموت سرآغاز مرحله قیام مسلحانه اسماعیلیان ایران برضد سلجوقیان بود و ضمناً تأسیس آنچه را که بعداً به دولت مستقل اسماعیلیه نزاری مشهور شد، نوید می داد.

حسن صباح بلافاصله پس از استقرار در الموت، به اصلاح و توسعه استحکامات و انبارهای آذوقه آنجا پرداخت، به طوری که از لحاظ دفاعی و مایحتاج، الموت را چنان قلعه تسخیرناپذیری کرد که می توانست در

برابر محاصره های طولانی مقاومت کند.

او سپس نفوذ خود را در سراسر رودبار و نواحی مجاور آن در دیلم گسترش داد و مردم بیشتری را به مذهب اسماعیلی درآورد و قلعه های دیگری را تسخیر کرد یا ساخت. او در الموت کتابخانه مهمی ایجاد کرد که مجموعه کتاب ها و ادوات علمی آن تا هنگام حمله مغول و تخریب الموت در 654، گسترش یافت.

حسن صباح، در 484، یکی از داعیان به نام حسین قائمی را به قهستان (کوهستان)، در جنوب شرقی خراسان، گسیل داشت. با فتح آن منطقه، قهستان دومین سرزمین عمده اسماعیلیان ایران شد که آن را رهبری اداره می کرد که از الموت منصوب می شد و او را مُحْتَسَم می نامیدند. حسن صباح در آن هنگام در رودبار و قهستان دولت مستقلی برای اسماعیلیان ایران تشکیل داده و با سلطه سلجوقیان به مبارزه برخاسته بود. در 485، ملکشاه به صلاحدید نظام الملک، لشکریانی به جنگ اسماعیلیان در رودبار و قهستان فرستاد اما این عملیات، با مرگ ملکشاه و نظام الملک در همان سال، نافرجام ماند.

قیام اسماعیلیان ایران، با توجه به مسائلی از جمله ساختار قدرت حکومت سلجوقی، روش های مبارزه خاصی پیدا کرد. حسن صباح از ابتدا به ماهیت غیر متمرکز بودن حکومت سلجوقی واقف بود. بنابراین، کوشید از طریق قلعه های نفوذناپذیر بسیار بر سلجوقیان غلبه کند. فرماندهان این قلعه ها دستورهای کلی خود را از الموت می گرفتند، ولی در محل خود، آزادی عمل داشتند. اتخاذ سیاست ترور اشخاص مهم نظامی و سیاسی - مذهبی نیز واکنشی به غیر متمرکز بودن قدرت سلجوقیان بود.

مستنصر بالله (خلیفه فاطمی و امام اسماعیلی) در 487 ق. در قاهره درگذشت و نزاع بر سر جانشینی او اسماعیلیه را به دو شاخه نزاری و مُستعلوی تقسیم کرد. حسن صباح در مورد جانشینی مستنصر بالله، از نزار حمایت کرد. نزار در 488 ق. به قتل رسید. حسن صباح بلافاصله مناسبات خود را با دولت فاطمی و دستگاه مرکزی دعوت اسماعیلیه در قاهره، قطع کرد و بدین ترتیب، مستعلی را جانشین مستنصر بالله در امامت نشناخت. با این تصمیم، حسن صباح دعوت مستقل نزاریه را بنیان نهاد؛ ولی در حیات خودش هیچ گاه نام جانشین نزار را در امامت فاش نساخت. از این به بعد، اسماعیلیان ایران با نام نزاریه نیز شهرت پیدا کردند. در این زمان، اسماعیلیان نزاری، امامی در دسترس نداشتند و مانند دوره پیش از

دولت فاطمی، بار دیگر دوره ستر (دوره غیبت امامشان) را تجربه می کردند. در چنین وضعی، حجت، نماینده تام الاختیار امام بود. نزاریان در دوره ستر، حسن صباح را به عنوان حجت امام غایبشان پذیرفتند. حسن نیز، که ظهور قریب الوقوع امام را پیشگویی می کرد، خود را حجت او خواند.

حسن صباح که متکلم، فیلسوف، طیب و منجم بود، در مدیریت و تدابیر سیاسی و جنگی نیز تبحر داشت. وی زندگی زاهدانه ای داشت و شیوه زندگی او سرمشق دیگر نزاریان شده بود. وی بیش از سی سال در الموت مانده بود و گفته شده است که دیگر از آن بیرون نیامد و همیشه در حجره کوچک خود ماند و خود را وقف مطالعه کتاب و انشای تعالیم دعوت اسماعیلیه نزاری و اداره امور دولت اسماعیلی کرد.

حسن صباح چون پایان عمرش را نزدیک دید، کیا بزرگ امید را داعی دیلم و جانشین خود در الموت کرد. حسن صباح در پی بیماری کوتاهی، در ربیع الآخر 518 ق. درگذشت. او را در نزدیکی قلعه الموت به خاک سپردند. مقبره او، که بعداً کیا بزرگ امید و دیگر رهبران نزاریه ایران نیز در آنجا دفن شدند، تا هنگامی که به دست مغولان ویران گشت، زیارتگاه اسماعیلیان نزاری بود.

منبع: دانشنامه جهان اسلام؛ ج 13، ص 342-346.

حسین آباد

روستا، از توابع بخش فشاپویه شهرستان ری. این روستا در دهستان کلین قرار دارد و بر اساس سرشماری مرکز آمار ایران در سال 1385 ش. جمعیت آن 41 نفر (11 خانوار) بوده است.

منبع: نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن 1385 ش.

حسین آباد گردنه

روستا، از توابع بخش کهریزک شهرستان ری در استان. این روستا در دهستان کهریزک قرار دارد و بر اساس سرشماری مرکز آمار ایران در سال 1385 ش. جمعیت آن زیر سه خانوار بوده است.

منبع: نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن 1385 ش.

حسین بن ابراهیم بن احمد مؤدب رازی، ابومحمد

فقیه، محدث و از مشایخ و ممدوحان شیخ صدوق. به «کاتب» و «مکتب» نیز شهرت داشت. به گفته ابن حجر، در قم می زیست. صدوق، از او در آثار خود بسیار روایت کرده است؛ از جمله حدیث

ص: 354

«شرائع الدین» و حدیث «سبعین منقبة لأئمة المؤمنين (ع)» را در کتاب الخصال (ج 2، ص 150) و غیر آن. از ابوالحسین محمد بن جعفر اسدی کوفی، احمد بن یحیی بن زکریا قطان، علی بن ابراهیم بن هاشم قمی، ابوعلی بن همام و محمد بن ابی عبدالله روایت کرده و کتابی نیز در فرائض داشته است.

منابع: لسان المیزان، ج 2، ص 271-272؛ جامع الرواة، ج 1، ص 230؛ مستدرکات علم رجال الحدیث، ج 3، ص 72-73؛ معجم رجال الحدیث، ج 6، ص 189-190 و ج 8، ص 150؛ تهذیب المقال، ج 2، ص 372-373؛ علل الشرائع، ص 69؛ الامالی صدوق، ص 484 و 494 و 646-647 و 679 و 755.

حسین بن ابی الحسین هموسه، رشید الدین ورامینی رازی

ادیب و از عالمان فاضل و شیعی ورامین و برادر محمد بن ابی الحسین بن هموسه.

منابع: فهرست منتجب الدین، ص 59، ش 124؛ نقد الرجال، ج 2، ص 7؛ جامع الرواة، ج 1، ص 230؛ معجم رجال الحدیث، ج 6، ص 192؛ بحار الانوار، ج 102، ص 226-227.

حسین بن احمد بن محمد بن سعید رازی، ابوعبدالله

محدث و حافظ. برای شنیدن حدیث به خراسان، بغداد، قزوین و کوفه سفر کرد. از دارقطنی، ابن شاهین، ابن فناکی و علی بن مهرویه حدیث نوشته است و ابوالخیر بن مردویه و عمر بن احمد سمسار و ابوالحسن علی بن حسان جدیلی از او حدیث شنیده اند. مصحح امل الآمل، بر این نظر است که وی برادر محمد بن ابی الحسین بن هموسه است.

منابع: التدوین، ج 2، ص 443؛ الرد النفیس علی اباطیل عثمان الخمیس، ص 266؛ امل الآمل، ج 2، ص 471.

حسین بن تمیم اصفهانی

محدث ساکن ری. از ابوحاتم سجستانی روایت کرده است. محمد بن اسماعیل ضراری، تمیم بن بهلول ذبی و ابوحاتم رازی نیز از وی روایت کرده و او را «صدوق» دانسته اند.

منابع: الجرح و التعذیل، ج 3، ص 48؛ موسوعة کلمات الامام الحسین، ص 511؛ تهذیب الکمال، ج 12، ص 203 و ج 24، ص 482-483.

حسین بن جهم بن بکیر بن اعین رازی

از اصحاب امام کاظم (ع). وی و برادرش حسن بن جهم بن بکیر بن اعین، از امام هشتم (ع) روایت کرده اند. اغلب مؤلفین کتب رجالی، احتمال داده اند که لقب او «زراری» است که به «رازی» تصحیف شده است. اما

محقق خوئی، مؤلف معجم رجال الحديث، معتقد است که «رازی» صحیح است و این شخص، غیر از حسن بن جهم بن بکیر زراری است. وی این نکته را در ذیل ترجمه حسن بن جهم رازی می آورد و در شرح حال برادرش حسین بن جهم، به گفتار پیشین خود ارجاع می دهد.

منابع: مستدرکات علم رجال الحديث، ج 3، ص 110؛ معجم رجال الحديث، ج 6، ص 228 229؛ تاریخ آل زراره، ص 192-193؛ خلاصة الاقوال، ص 113؛ نقد الرجال، ج 2، ص 83-84؛ منتهی المقال، ج 3، ص 26-27؛ اعیان الشیعه، ج 5، ص 468؛ حیاة الامام الرضا (ع)، ج 2، ص 109-110.

حسین بن حسن حسنی رازی اسود

محدث و از مشایخ ثقة الاسلام کلینی. در کتاب های رجالی و حدیثی، از او با نام «حسن» و لقب های «علوی» و «هاشمی» نیز یاد کرده اند. ثقة الاسلام کلینی، روایت او را در باب امامت حسن بن علی (ع) و تولد علی بن حسین (ع) و امام زمان (ع) آورده است.

نام او در فهرست کسانی است که مستقیماً (بی واسطه) از ائمه (ع) روایت نکرده اند. از ابراهیم بن اسحاق احمر، ابراهیم بن محمد همدانی، محمد بن موسی همدانی و ابوطیب مثنی یعقوب بن یاسر حدیث شنیده است. به غیر از ثقة الاسلام کلینی، ابوالحسن محمد بن عمرو، از او روایت کرده است.

منابع: الکافی، ج 1، ص 388 و 466 و ج 6، ص 237 و ج 8، ص 420 و...؛ علل الشرایع، ج 1، ص 232؛ الاستبصار، ج 2، ص 44؛ خاتمة مستدرک الوسائل، ج 7، ص 169-170؛ نقد الرجال، ج 2، ص 85؛ تهذیب المقال، ج 2، ص 393؛ مستدرکات علم رجال الحديث، ج 3، ص 113؛ معجم رجال الحديث، ج 6، ص 236-237؛ شعب المقال فی درجات الرجال، ص 256؛ الوافی، ج 3، ص 762 و ج 9، ص 1401.

حسین بن حسن رازی، ابومعین

محدث، حافظ و دانشمند اهل سنت مقیم ری. نام وی را محمد بن حسین و حسن بن حسن نیز نوشته اند. وی از حافظان بزرگ حدیث است، و از احمد بن حنبل، هشام بن عمار (در دمشق)، نعیم بن حماد (در شام)، سعید بن ابی مریم (در مصر)، عبدالرحمن بن عبدالملک، موسی بن اسماعیل، یحیی بن بکیر، احمد بن عبدالله بن یونس یربوعی، محمد بن عباد مکی، یحیی بن ایوب مقابری، منصور بن ابی مزاحم، یحیی بن معین، ابن مدینی، عبدالسلام بن مطهر و گروهی دیگر روایت کرده است. ابونعیم عبدالملک بن محمد بن عدی جرجانی (صاحب کتاب الكامل فی ضعفاء الرجال)، حافظ حفص بن عمر اردبیلی، محمد بن احمد بن مسعود بدشی، محمد بن قارن رازی، محمد بن فضل

محمدآبادی، یوسف بن ابراهیم همدانی مقری، احمد بن جشم، موسی بن عباس جوینی، ولید بن ابان، احمد بن قشمر و ابن ابی حاتم رازی از او روایت کرده اند.

ابن ابی حاتم می گوید: از او جز خیر ندیدیم. به سال 272 ق. درگذشت.

منابع: تذکره الحفاظ، ج 2، ص 606-607؛ سیر اعلام النبلاء، ج 8، ص 520-521 و ج 11، ص 200 و ج 13، ص 155؛ تاریخ الاسلام، ج 20، ص 500-501؛ المعجم الاوسط، ج 9، ص 91؛ الجرح و التعديل، ج 3، ص 50 و ج 4، ص 5؛ الكامل فی ضعفاء الرجال، ج 1، ص 156 و ج 3، ص 248 و ج 4، ص 9؛ اكمال الكمال، ج 7، ص 167؛ تاریخ مدینه دمشق، ج 67، ص 247-150؛ الوافی بالوفیات، ج 12، ص 219.

حسین بن خلیل بن علی رازی تهرانی

فقیه زاهد، شاگرد شیخ مرتضی انصاری، جانشین میرزای بزرگ شیرازی، نخستین فقیه نجف که مشروطه را امضا کرد، و فرزند طبیب مشهور دوره قاجار، خلیل بن علی بن ابراهیم (م 1280)، مشهور به «طیب مرده زنده کن». او را «میرزا حسین خلیلی تهرانی» و «میرزا حسین نجل میرزا خلیل» نیز گفته و نوشته اند. برادر بزرگ ترش میرزا علی نیز از رجال یون و فقهای بزرگ نجف بود. میرزا حسین (1230-1326 ق) و آخوند خراسانی و شیخ عبدالله مازندرانی، سه مرجع بزرگ نجف بودند که از مشروطه حمایت کردند. پس از مرگ میرزای شیرازی، وی مرجعیت عام یافت؛ ولی پس از چندی جای خود را به آخوند خراسانی داد که موقعیتی برتر یافته بود. در زمان جنبش مشروطه، میرزا حسین حدود صد سال سن داشت و هم ردیف میرزای شیرازی بود. مشهور است که مخالفان مشروطه، او را مسموم کردند و بر اثر همین مسمومیت درگذشت.

نخستین منبعی که قتل وی را به طرفداران شیخ فضل الله نوری نسبت می دهد، کتاب تاریخ بیداری ایرانیان نوشته ناظم الاسلام کرمانی است. آقا نجفی قوجانی در سیاحت شرق گفته است وقتی خبر مرگ یا قتل او منتشر شد، مشروطه ستیزان کربلا جشن گرفتند: «چون غالب کربلایی ها، عالم و عامی شان، مستبد (مخالف مشروطه) بودند، حتی در فوت میرزا حسین که از مجتهدین بزرگ بود، چون امضای مشروطیت را نموده [بود]، جشن گرفتند و چراغانی نمودند و شربت و شیرینی گذاردند.»

ص: 357

منابع: معجم المؤلفين، ج 4، ص 124 و ج 5، ص 89؛ فوائد الرضويه، ص 292-298؛ معارف الرجال في تراجم العلماء و الادباء، ج 1، ص 9-277؛ تاريخ بيداری ایرانیان، بخش دوم، ص 8-245.

حسین بن خزیمه بن مجیب بجلي رازی، ابوعبدالله

محدث. از عبیدالله بن موسی، مخول بن ابراهیم، مطرف بن عبدالله، محمد بن مسلمه و جعفر بن عیسی حسنی روایت کرده، و ابوحاتم رازی، از او روایت نوشته و ابوبکر محمد بن احمد بن ابی ثلج از او حدیث شنیده است.

منابع: الجرح و التعديل، ج 3، ص 51؛ تاریخ بغداد، ج 7، ص 172.

حسین بن داود صیدنانی رازی، ابوالحسین / ابوالعلاء

محدث و از مشایخ ابوحاتم رازی. اهل ری بود و از داود بن عبدالرحمن عطار و ابی زهیر و یعقوب قمی و ابن مبارک و جریر روایت کرده است. ابوحاتم رازی، او را به راست گویی ستوده است. در برخی منابع نام او «حسن» و «احمد» ضبط شده است.

منابع: الانساب، ج 3، ص 573؛ التعديل و الترجيح، ج 1، ص 297؛ الجرح و التعديل، ج 6، ص 365-366.

حسین بن شاهمیر حسینی رازی

حدیث نگار قرن یازدهم.

منبع: بزرگان ری، ج 2، ص 88.

حسین بن عاصم رازی

محدث. از اشعث بن اصفهانی روایت کرده است و محمد بن ابی حامد از او.

منبع: ذکر اخبار اصبهان، ج 1، ص 231.

حسین بن عبدالرحیم طهرانی رازی اصفهانی

محدث، برادر عمران بن عبدالرحیم و مشهور به محدث اصفهانی. ابوحامد احمد بن جعفر از او روایت کرده است و سهل بن عثمان از او.

منبع: ذکر اخبار اصبهان، ج 1، ص 282.

حسین بن علی بن حماد بن مهران ازرق رازی، ابوعبدالله

محدث، مقری به قرائت ابن عامر، ساکن قزوین. همراه برادرش حسن بن عباس بن مهران رازی، نزد احمد بن یزید حلوانی قرائت آموخته است. همچنین بر محمد بن ادریس زیدانی قرائت کرده است. ابوبکر محمد بن حسن نقاش، ابوالحسن محمد بن احمد شنبوذ، احمد بن

محمد رازی، حسن بن سعید مطوعی، علی بن احمد بن صالح مقری

و حسین بن محمد بن جابر تمیمی، نزد او حدیث و قرائت شنیده اند.

منابع: تاریخ الاسلام، ج 22، ص 139 و ج 23، ص 310؛ تاریخ مدینه دمشق، ج 6، ص 96.

حسین بن علی نیشابوری رازی خزاعی، جمال الدین 8592 ابوالفتوح رازی

حسین بن عیسی بن میسرۀ حارثی رازی

محدث. از سلمة بن فضل، جریر، عبدالله بن عبدالقدوس، ابومیلہ یحیی بن واضح ازدی، حکام، مهران و ابن مبارک و عبدالرحمن بن مغراء و عنبسة بن سعید (قاضی ری) روایت کرده است، و علی بن مجاهد کابلی از او. ابوحاتم رازی نیز از او حدیث شنیده و وی را صدوق خوانده است. برادرش حسن بن عیسی بن میسرۀ رازی نیز از محدثان ری بود.

منبع: الکامل فی ضعف الرجال، ج 6، ص 112؛ سنن دارقطنی، ج 4، ص 169؛ الجرح و التعديل، ج 3، ص 60؛ الکامل فی ضعف الرجال، ج 6، ص 112؛ طبقات المحدثین باصبهان، ج 3، ص 530-531.

حسین بن عیسی خلال رازی، ابوعلی

محدث و مقری. از یحیی بن ضریر، زافر، فرات بن خالد، محمد بن معلی یامی، ابوزهیر و صباح بن مهارب روایت کرده است، و ابوحاتم رازی از او.

منابع: الجرح و التعديل، ج 3، ص 60.

حسین بن قعاره مزروح حسینی رازی

مقری. شیخ او در قرائت، ابوحفص عمر بن معنی زبری است.

منبع: اعیان الشیعه، ج 3، ص 94.

حسین بن فرج خیاط بغدادی، ابوعلی / ابوصالح

محدث، حافظ، ساکن ری و مشهور به ابن خیاط بغدادی. از یحیی بن سعید قطان، یحیی بن سلیم طائفی، عبدالرحمن بن مهدی، وکیع، شعیب بن حرب، ابومعاویه ضریر، سفیان بن عیینه، شبابه بن سوار، محمد بن فضیل، عبدالله بن ادريس، حسین جعفی، معمر بن سلیمان نخعی، انس بن عیاض، حماد بن خالد، ولید بن مسلم، ابن ابی عدی و عبدالصمد بن حسان حدیث می گفته است. ابوحاتم رازی، احمد بن هیثم بن خالد بزاز، عبید بن حسن غزال اصفهانی و عبدالله بن محمد بن سلام اصفهانی از او روایت کرده اند. وی متهم به سرقت حدیث است. ابوحاتم رازی می گوید: من در ری از او حدیث می نوشتم؛ اما رها کردم. احمد بن حنبل و ابن معین نیز حدیث او را نمی پذیرفتند.

سرقت حدیث به دو گونه می تواند باشد:

اول آن که سارق، مدعی شنیدن حدیثی از شیخ محدثی گردد که آن محدث، به نقل آن حدیث از شیخین منفرد باشد؛ دوم آن که سارق، نقل حدیثی را که مشهور به فلان راوی است، به راوی دیگری که با آن راوی در طبقه اشتراك دارد، نسبت دهد.

منابع: الجرح و التعديل، ج 3، ص 62-63؛ المجروحین، ج 1، ص 25-26 و ص 27؛ تاریخ بغداد، ج 8، ص 84-85؛ تهذیب الکمال، ج 28، ص 326؛ میزان الاعتدال، ج 1، ص 545؛ تاریخ الاسلام، ج 17، ص 139-140؛ طبقات الشافعية الكبرى، ج 2، ص 22؛ لسان المیزان، ج 2، ص 307؛ ذکر اخبار اصبهان، ج 1، ص 276-277؛ فتح المغیث، ج 1، ص 398.

حسین بن محمد اُشانی رازی، ابو عبدالله

محدث، عالم شیعی، از مشایخ صدوق و دیگران در بلخ. شیخ صدوق، نام او را در برخی اسانید آثارش با لقب «العدل» آورده است؛ یا از آن رو که به مذهب امامی او اشاره کرده باشد و یا به دلیل اعتبارش در روایت. از علی بن محمد بن مہرویہ قزوینی و پدر بزرگش روایت کرده است و شیخ صدوق در کتاب های التوحید، الخصال، ثواب الاعمال و اخبار عیون اخبار الرضا (ع) و... از او حدیث گفته است.

منابع: التوحید، ص 11 و ص 68؛ الخصال، ص 254 و 509؛ ثواب الاعمال، ص 20؛ معانی الاخبار، ص 50؛ الامالی صدوق، ص 11؛ نقد الرجال، ج 2، ص 113؛ اکیلی المنہج فی تحقیق المطلب، ص 216؛ منتهی المقال، ج 3، ص 67-68؛ طرائف المقال، ج 1، ص 169؛ مستدرکات علم رجال الحدیث، ج 5، ص 472-473؛ معجم رجال الحدیث، ج 6، ص 210 و ج 7، ص 81؛ اعیان الشیعه، ج 3، ص 464 و ج 6، ص 143.

حسین بن محمد، ابو عبدالله 8592 عمید خراسانی

حسین بن محمد بن بکر رازی، ابوعلی

محدث. در گرگان حدیث گفته و از ابو معین حسین بن حسن رازی حدیث شنیده است. محمد بن عبدالوہاب جرجانی و راق و ابوالحسن بن ابی عمران وکیل، از او روایت کرده اند.

منبع: تاریخ جرجان، ص 197.

حسین بن محمد بن حسین بن مہلب رازی، ابوعلی مؤدب

محدث. در بغداد سکونت گزید و از ابو حاتم محمد بن ادريس رازی و محمد بن ایوب رازی روایت کرده است. ابو حفص بن شاهین و ابن ثلاج نیز از او روایت کرده اند.

منبع: تاریخ بغداد، ج 8، ص 98.

حسین بن محمد بن عبدالله نجار رازی، ابو عبدالله

متکلم معتزلی، از بزرگان مجبره و رئیس

فرقه نجاریه. پایگاه نجاریه در ری بوده و بیشتر معتزلی های ری و پیرامون آن، مذهب نجاریه داشتند. آنان در مسئله قضا و قدر، اکتساب العباد، وعد و وعید و خلافت ابوبکر با اهل سنت موافقت داشتند و در مسئله نفی صفات از خدا، خلق قرآن و رؤیت خدا، معتزلی محسوب می شوند. آنان همچنین عذاب قبر را نمی پذیرفتند. سید حیدر آملی در کتاب المحيط الاعظم می گوید: نجاریه عقایدی داشتند که در آن منفرد بودند.

وی اهل قم بود و به شغل نجاری و حکاکی اشتغال داشت. برخی نیز گفته اند ترازوساز بود. چندین بار با نظام مناظره داشته است. رافعی در التدوین می گوید: ابراهیم بن محمد بن احمد بن یوسف قطان، تفسیر محمد بن ابان را در قزوین از او شنیده و او تفسیر محمد بن ابان را از قاضی محمد بن عیسی زیات رازی و قاضی ابراهیم بن احمد رازی روایت می کرده است. از تألیفات او است: البدل (در علم کلام)؛ المخلوق؛ اثبات الرسل؛ الإرجاء؛ القضاء و القدر؛ الثواب و العقاب. در حدود سال 220 ق. درگذشت.

منابع: الاعلام، ج 2، ص 253؛ الانساب، ج 5، ص 460؛ الکافی فی الفقه، ص 70؛ المحيط الاعظم، ج 4، ص 329؛ العدة فی اصول الفقه، ج 1، ص 86؛ الملل و النحل، ج 1، ص 88-90؛ التدوین، ج 2، ص 241.

حسین بن محمد رازی

ثقه، عادل و از اصحاب امام کاظم و امام هادی (ع). شرح حال او در کتب اربعة رجالی ذکر نشده است. با امام هادی مکاتبه داشته است. جعفر بن محمد بن نوح از او روایت کرده و در طریق شیخ طوسی واقع است.

منابع: تنقیح المقال، ج 1، ص 41؛ مسند الامام الصادق، ص 333؛ الوافی، ج 24، ص 45؛ الاستبصار، ج 4، ص 120-121؛ مستدرکات علم رجال الحدیث، ج 3، ص 189-190؛ معجم رجال الحدیث، ج 7، ص 89.

حسین بن محمد رازی، ابو عبیدالله

محدث قرن سوم. در قزوین از سلمان بن بهرام، حدیث گفته است. رافعی می گوید دست خط ابوالحسن قطان را دیدم که نوشته بود کتاب ابو عبیدالله حسین بن محمد رازی را در قزوین به سال 299 ق. از او استماع کردم.

منبع: التدوین، ج 2، ص 461.

حسین بن هشام بن ماهان رازی کسائی، ابوربیع

محدث. در دمشق از هشام بن عمار، هشام بن خالد ازرق، عثمان بن اسماعیل هذلی، و در مصر از زکریا بن یحیی کاتب عمری، حرمله بن یحیی، خالد بن عبدالسلام صدفی، و در شام از مسیب بن واضح، و در عراق از محمد

ص: 361

بن صباح جرجانی و مالک بن یحیی تنوخی حدیث شنید. عبدالصمد بن علی طستی و ابوبکر بن سلمان و ابوسهل بن زیاد قطان و احمد بن فضل بن خزیمه و ابوهارون موسی بن محمد بن هارون انصاری زرقی و ابوبکر احمد بن یوسف بن خلاد نصیبی و ابوعمران موسی بن سعید از او روایت کرده اند. دارقطنی، او را توثیق کرده است.

منابع: تاریخ مدینه دمشق، ج 14، ص 351؛ بغیة الطلب فی تاریخ حلب، ج 6، ص 2798-2799؛ تاریخ الاسلام، ج 21، ص 166-167.

حسین بن یزید بن محمد نوقلی

محدث، ادیب و از اصحاب امام رضا (ع). از امام صادق (ع) نیز روایت کرده است. تا پایان عمر در ری زیست. عده ای از محدثین قمی وی را به غلو متهم کردند. آیت الله خوبی می گوید: من حدیثی از او ندیدم که بر غلو دلالت کند. ابراهیم بن هاشم (شیخ محمد بن حسن صفار)، احمد بن محمد بن خالد برقی (صاحب کتاب المحاسن)، موسی بن عمران نخعی، حسن بن علی کوفی، سهل بن زیاد، صالح بن ابی حماد و عباس بن معروف از او روایت کرده اند و او از اسماعیل بن ابی زیاد سکونی، اسماعیل بن مسلم، حسین بن اعین (برادر مالک بن اعین)، حسن بن علی بن ابی حمزة بطائنی، علی بن ابی حمزة بطائنی، علی بن سالم، علی بن غراب، یحیی بن عباد مکی، ابوسعید آدمی، عمرو بن ابی مقدم و علی بن داود یعقوبی. کتاب هایی به نام های التقیة و السنة به او نسبت داده اند.

منابع: مستطرفات السرائر، ص 243؛ المذهب البارع، ج 4، ص 30؛ مجمع الفائدة، ج 9، ص 344؛ الوافی، ج 3، ص 786؛ الکافی، ج 4، ص 2 و ج 4، ص 268 و ج 8، ص 230 و ص 249؛ رجال النجاشی، ص 38؛ اختیار معرفة الرجال، ج 1، ص 338؛ الفهرست طوسی، ص 51 و 114 و 303؛ نقد الرجال، ج 1، ص 209؛ جامع الرواة، ج 1، ص 258 و 362 و ج 2، ص 531؛ الفوائد الرجالیه، ج 4، ص 85؛ مستدرکات علم رجال الحدیث، ج 1، ص 613؛ معجم رجال الحدیث، ج 6، ص 113-114 و ج 7، ص 122-123 و ج 13، ص 15 و ج 20، ص 66.

حسین بن محمد بن ابراهیم عطار رازی، ابومحمد

محدث. در بغداد سکونت گزید و در آنجا از سهل بن زنجله حدیث گفت. محمد بن خالد دوری از او روایت کرده است.

منبع: تاریخ بغداد، ج 8، ص 91.

حسین رازی

شاعر و صاحب دیوان، مشهور به ملا حسین رازی.

منبع: الذریعه، ج 9، ص 252.

ص: 362

بقعه این امامزاده در حاشیه روستای قلعه نو، از توابع دهستان حسن آباد بخش فشاویه است. به اعتقاد اهل محل، امامزاده حسین، برادر امامزاده عبدالله مدفون در روستای قلعه نو است. اگر این انتساب درست باشد، وی از نوادگان امام حسن مجتبی است؛ بدین قرار: سید حسین بن ابی الحسن علی بن ابی عبدالله حسین بن محمد ابی الغیث بن یحیی بن حسین بن محمد الشریف بن عبدالرحمن الشجری بن قاسم بن حسن بن زید بن امام حسن (ع). ابن طباطبا می گوید: «سید ابوالغیث محمد الثانی در فشافویه سکونت گزید». او برادرانی داشت به نام سید حسین و ابوعبدالله که اینک به امامزاده حسین و امامزاده عبدالله شهرت دارند. وفات این دو به احتمال قوی در نیمه نخست قرن پنجم هجری اتفاق افتاده است.

بنای بقعه، از گنبدی خشتی و فرسوده، گنبدخانه و ایوانی مستقل در سمت جنوب تشکیل شده است. مساحت بقعه 119 متر مربع و مساحت عرصه آن 1256 متر مربع است. صحن، دو ورودی دارد که ورودی اصلی در قسمت میانی دیوار شمال شرقی به ابعاد دو متر در یک متر است. ورودی دیگر، در ضلع غربی است. صحن به شکل مربع و به مساحت سی متر مربع، و دیوار صحن به ارتفاع دو متر و پنجاه سانتی متر است. حصار جنوب غربی، جنوب شرقی و شمال غربی صحن بلوک های سیمانی است و یک سوم دیوار شمال شرقی صحن، آجری و بقیه آن گلی است. نماهای بقعه، آجری، با روکش کاهگل است. در نمای سمت قبله (جنوبی) ایوانی دیده می شود که نیم طاق آن به صورت طاق گهواره ای است. قوس طاق ورودی به گنبدخانه از نوع قوس کمانی و به ابعاد $1/15 * 2$ متر و ارتفاع آن $2/20$ متر است. داخل گنبدخانه گچ کاری است و کاربندی آن، به گونه ای است که بین هر دو طاق از هشت طاق، در جداره ها و گوشه ها یک پاباریک ایجاد شده است. در وسط هر یک از اضلاع گنبدخانه دو طاق روی هم دیده می شود. مرقد، در فاصله یک متری محراب، در ابعاد $1/20 * 2/20$ و ارتفاع یک متر قرار دارد.

منابع: مزارات ری، ص 112-115؛ تهذیب الانساب، ص 135؛ منتقلة الطالبیه، ص 236؛ الفخری فی انساب الطالبیین، ص 156؛ امامزاده ها و تربت برخی پاکان و نیکان، ج 1، ص 120.

حسین، امامزاده - کلین

بقعه این امامزاده در روستای کلین از توابع شهرستان ری واقع شده است. به دلیل سکونت گروهی از نوادگان امام صادق (ع) در

شهر ری، برخی احتمال داده اند که شخص مدفون در این بقعه، سید ابوالقاسم حسین بن علی بن محمد بن احمد شعرانی بن علی عریضی بن جعفر بن محمد صادق (ع) است که از قم به ری آمد و در کلین زیست.

بنای بقعه و سنگ قبر از ابتدا تاکنون تغییر نکرده، و فقط مرمت شده است. از فاصله دو کیلومتری جاده زیوان به کلین، بقعه از میان مزارع، نمایان است. بقعه، از گنبدخانه و يك ايوان ورودی، تشکیل شده است. ظاهر بیرونی گنبدخانه استوانه ای شکل و داخل آن چهاروجهی مربع است. مساحت بنای بقعه، 77 متر مربع و مساحت عرصه، 567 متر مربع است. نمای اصلی بقعه، نمای جنوبی آن (سمت قبله) است که ایوان نیز دارد. فضای داخلی و لچکی های قوس طاق ایوان گچ کاری است.

گنبد بقعه از بیرون کاهگلی و از داخل گچ کاری است. قطر داخلی گنبد پنج متر و قطر بیرونی آن $7/40$ متر است. نوک گنبد تا کف بقعه در حدود شش متر ارتفاع دارد. مقبره امامزاده به ابعاد $1/20 * 2/30$ و ارتفاع 80 سانتی متر، در میانه حرم واقع است و اندود داخلی آن کاهگل و اندود خارجی آن از گچ است. سنگ قبر به ابعاد $40 * 1/10$ سانتی متر از جنس گرانیت سبز است که به صورت مجزا روی قبر قرار گرفته و روی آن نوشته شده است: «بسم الله الرحمن الرحيم

مرقد مطهر امامزاده حسین)). و پس از آن آیات سوره «قدر» آمده است.

منابع: مزارات ری، ص 115-118؛ منتقلة الطالبیه، ص 89؛ امامزاده ها و تربت برخی از پاکان و نیکان، ص 1، ص 118؛ بقاع متبرکه استان تهران، ص 102.

حسین و یار حسین، امامزاده - پاکدشت

مشهور به «شاهزاده حسین و یار حسین». بقعه این امامزادگان در شمال شرقی روستای قلعه نو و پاکدشت و جنوب روستای حکیم آباد واقع است. در غرب بقعه، بزرگراه قم و در جنوب غربی آن روستای سلمان آباد قرار دارد. در داخل زیارتگاه، دو مقبره و ضریح هست که یکی متعلق به شاهزاده حسین و دومی متعلق به امامزاده یار حسین است. از نسب ایشان اطلاعی در دست نیست.

بقعه امامزادگان تا سال 1359 ش. فاقد ایوان بوده است؛ اما گنبد بنا قدیمی است. در سال 1381 ش. ضریحی چوبی برای شاهزاده حسین ساختند. بنای بقعه از یک ایوان ورودی و دو گنبدخانه تشکیل شده و در بین دو گنبدخانه، فضای خالی است. در شرق گنبدخانه اول، نمازخانه و پیرامون بنا، صحن آن قرار دارد که اکنون قبرستان محلی است. مساحت عرصه، 3020 متر مربع و مساحت اعیانی امامزاده، 147/20 متر است. نمای اصلی بقعه، ضلع جنوب غربی آن است که ایوانی با طاق گهواره ای قرار دارد. گنبدخانه های بقعه، تیزه دار و چهاربخشی است. پوشش داخل گنبد، گچ کاری و لایه بیرونی آن، کاهگل است. ارتفاع گنبد اول چهار متر و ارتفاع گنبد دوم 4/30 متر است.

طرح بقعه، با داشتن فضاهای خدماتی و عبادی، از طرحی منفرد خارج شده است. در جنوب شرقی ایوان نمازخانه ای به ابعاد 3 * 6 متر هست که زیارت نامه امامزادگان در آن دیده می شود. همچنین در جنوب شرقی صحن حجره ای کاهگلی به ابعاد 4 * 4 متر و ارتفاع 2/50 متر وجود دارد.

منابع: مزارات ری، ص 118-122؛ امامزاده ها و تربت برخی پاکان و نیکان، ج 1، ص 216-215.

حسینی میلانی، سید نورالدین

عالم دینی در شهر ری، امام جماعت حرم عبدالعظیم حسنی (ع)، فرزند مرجع معاصر، آیه الله سید محمدهادی میلانی (1313-1395 ق.) در چهارده شوال 1336 ق. / 1296 ش. در نجف اشرف زاده شد.

در 1355 ق. همراه پدر، به کربلا رفت، و پس از تحصیل ادبیات، دروس سطح حوزه را نزد سید زین العابدین کاشانی، آقا سید حسن قمی، محمدعلی اردبیلی، علی محمد

ص: 365

بروجردی و پدرش فراگرفت و هم زمان حکمت و فلسفه را از میرزا غلام حسین تبریزی و علی محمد بروجردی آموخت. سپس در درس خارج فقه پدر و خارج اصول آیت الله خوئی که در آن زمان در کربلا به سر می برد، حاضر شد. پس از مهاجرت پدر به مشهد مقدس (1374 ق.) جانشین پدر برای اقامه جماعت در حرم مطهر امام حسین (ع) شد. در این زمان، چندین بار برای حمایت از مردم فلسطین و کشمیر، سخنرانی و اعلامیه صادر کرد. در کربلا، «مکتبه الامام الحسین (ع)» را بنیاد نهاد که اهداف تربیتی داشت. در سال 1393 ق. با اجبار دولت عراق، مجبور به ترك عراق شد. پس از ورود به ایران، شهر ری را برای زندگی و ادامه فعالیت های علمی و تربیتی خویش برگزید.

تالیفات او عبارتند از: شرح زیارت جامعه کبیره (ناتمام)؛ لحظه ای با امام عصر (ع)؛ مجموعه اشعار؛ مجموعه اعلامیه ها و سخنرانی ها؛ تقریر دروس استادان. وی در فروردین 1383 ش. / صفر 1425 ق. در هشتاد و شش سالگی بدرود حیات گفت و پیکرش پس از تشییع و نماز آیت الله وحید خراسانی، در قبرستان شیخان قم دفن گردید.

منابع: گنجینه دانشمندان، ج 3، ص 647-649؛ تربت پاکان: شرح حال مدفونین در سرزمین قم، ذیل عنوان.

حسینیه های قدیم شهر ری

مشهورترین حسینیه های قدیم ری به این شرح است: 1. حسینیه یا تکیه میدان بزرگ در محله میدان بزرگ؛ 2. حسینیه نفرآباد در محله نفرآباد؛ 3. حسینیه هاشم آباد در محله هاشم آباد؛ 4. حسینیه قتلگاه در محله جوانمرد قصاب؛ 5. حسینیه محله یخچال؛ 6. حسینیه حاج علی آقا در جنوب صحن امامزاده حمزه؛ 7. حسینیه موسی بن جعفر در محله میدان کوچک؛ 8. حسینیه اثنا عشری در محله هاشم آباد؛ 9. حسینیه حضرت علی اکبر در محله هاشم آباد؛ 10. حسینیه کربلایی ها در کوچه پاچنار.

ص: 366

برخی هیئت‌های عزاداری شهر ری از شب پنجم و برخی از شب هفتم ماه محرم، عزاداری‌ها را آغاز می‌کنند و در شب یازدهم که مخصوص عزاداری شام غریبان است با شمع‌های روشن که در دست دارند و با نوحه‌سرایی سنگین به سوی حرم عبدالعظیم راه می‌افتند.

شهر ری تا محرم سال 1376 ش. بیش از صد هیئت عزاداری داشته است که یکی از آنها هیئت خدمه آستان حضرت عبدالعظیم حسنی است. خادمین حرم حضرت عبدالعظیم، هر سال در شب شام غریبان، پس از اقامه نماز مغرب، با پای برهنه و در حالی که شال سیاه پوشیده‌اند و چراغ‌های لاله در دست دارند، به سوی ضریح حرکت می‌کنند. سپس پرچم دار حرم به سوی بازار به حرکت درمی‌آید و عزاداران به دنبال او راه می‌افتند. در پایان، پس از دعای خیر برای همه خدمتگزاران اسلام و مسلمین و بیعت خدمت‌گزاری با حضرت عبدالعظیم، با چراغ‌های خاموش به کشیک‌خانه بازمی‌گردند.

یکی دیگر از سنت‌های دیرینه در بزرگداشت و عزاداری امام حسین (ع) در شهر ری، تعزیه یا شبیه‌خوانی است. این سنت در حسینیه نفرآباد و هاشم‌آباد، رونق بیشتری دارد و حتی مردم تهران در آن شرکت می‌کنند. پیشتر مراسم قمه‌زنی نیز در هیئت‌های شهر ری، بیش و کم رواج داشته است.

منابع: عزاداری سنتی شیعیان در بیوت علما و حوزه‌های علمیه و کشورهای جهان، ج 2، ص 301؛ ماهنامه خیمه.

حصار چوپان

مزرعه و روستا، از توابع بخش فشاپویه شهرستان ری. این روستا در دهستان کلین قرار دارد و بر اساس سرشماری مرکز آمار ایران در سال 1385 ش. جمعیت آن 23 نفر (4 خانوار) بوده است.

منبع: نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن 1385 ش.

حسین بن مجاهد رازی

محدث. پدر مهلب بن ایاس از او روایت کرده است.

منبع: تاریخ الطبری، ج 5، ص 218.

حفص بن ثابت رازی

محدث و عابد. ساکن ری بوده و از ابن علی و یزید بن هارون روایت کرده است.

منبع: الجرح والتعديل، ج 3، ص 170.

حفص بن عمر بن عبدالرحمن مهران رازی، ابو عمر

محدث. از مردم مهران ری بود، و از عبدالرحمن بن مهدی، ابواحمد محمد بن عبدالله زبیری، مکی بن ابراهیم، عباد بن کثیر، حسین بن علی جعفی، نجم بن بشیر دینوری، وهب الله بن راشد، قاسم بن حکم عرنی، محمد بن سعید بن سابق، حماد بن قیراط، اسماعیل بن ابان، حمزة بن اسماعیل، اسحاق بن اسماعیل (حیویه)، اسماعیل بن ابی اویس، یحیی بن سعید قطان، عبدالرزاق، احمد بن محمد بن جمال اصفهانی، عبیدالله بن موسی، عامر بن ابراهیم، مسلم بن یعقوب بن عبدالله، عبدالرحمن بن عبدالله دشتکی، اشعث بن عطف، یحیی بن آدم و جمعی دیگر روایت کرده است. نسایی، ابوزرعه عبیدالله بن عبدالکریم، محمد بن ابراهیم قاضی، ابوحاتم رازی، محمد بن ایوب بن یحیی بن ضریس، علی بن سعید رازی، احمد بن عبدالله بن اقطع رازی بغدادی، اسحاق بن احمد فارسی، محمد بن شعیب اصفهانی، محمد بن علی بن عبدالله قزوینی (در بغداد)، حسن بن عباس رازی، محمد بن عباس بن بسام رازی، احمد بن محمد بن عاصم رازی، علی بن حسین بن جنید، عبدالله بن صالح بن مقاتل طبری، احمد بن محمد بن ابی سلم رازی، احمد بن جعفر بن جمال رازی، احمد بن جعفر اشعری اصفهانی، محمد بن حفص بن عمر مهران (فرزندش) و... از او روایت شنیده اند. وی را ثقة و صدوق دانسته اند. در برخی کتب رجالی، از شخص دیگری به نام عمر بن عبدالرحمن رازی یاد شده است که گویا پدرش باشد.

منابع: المجروحین، ج 2، ص 32-33؛

الثقات، ج 8، ص 201؛ السنن الكبرى، ج 3، ص 3؛ المعجم الاوسط، ج 2، ص 187 و 377 و ج 4، ص 244-244 و ج 7، ص 267 و 268؛ سنن الدارقطني، ج 3، ص 183؛ خصائص الوحي المبين، ص 132 و 224؛ ابن ابي حاتم رازی، تفسير القرآن العظيم، ج 6، ص 1810 و 2006؛ الجرح والتعديل، ج 1، ص 166 و 172 و ج 3، ص 184 و ج 6، ص 51-52 و 319؛ شواهد التنزيل، ج 1، ص 475 و ج 2، ص 460؛ الضعفاء، ح 4، ص 19؛ الكامل في ضعفاء الرجال، ج 2، ص 168 و 250 و ج 4، ص 201؛ تاريخ بغداد، ج 3، ص 281 و ج 4، ص 442 و...؛ تاريخ مدينة دمشق، ج 42، ص 257 و ج 53، ص 335؛ تهذيب الكمال، ج 7، ص 32-34 و ج 13، ص 367 و ج 14، ص 11؛ تهذيب التهذيب، ج 2، ص 351 و ج 7، ص 266؛ معجم البلدان، ج 5، ص 233؛ ری باستان، ج 2، ص 274 و 284 و 301.

حفص بن عمر رازی، ابو عمران نجار

محدث. اصل او از ری بود و در بصره می زیست. از عبدالله بن مبارک، عبدالحمید بن جعفر انصاری، عوام بن حوشب، قره بن خالد و ثور بن یزید روایت کرده است و حفص بن عمر ربالی، علاء بن سالم طبری و جراح بن مخلد از او حدیث شنیده اند. ابوزرع و ابوحاتم رازی، او را به کذب متهم کرده و بخاری، دارقطنی، ذهبی و گروهی دیگر، حدیث او را ضعیف دانسته اند. ابن عدی گفته است که حدیث او از جهت متن، منکر نیست. ابن ماجه، از او در تفسیر خود نقل کرده است.

منابع: تهذيب الكمال، ج 7، ص 49-51 و ج 22، ص 427؛ الجرح و التعديل، ج 3، ص 184؛ إكمال الكمال، ج 5، ص 43-44؛ تاريخ مدينة دمشق، ج 44، ص 47؛ المغنی فی الضعفاء، ج 1، ص 277؛ میزان الاعتدال، ج 1، ص 565؛ تاريخ الاسلام، ج 14، ص 117-118؛ مسند الشاميين، ج 1، ص 240.

حقی رازی، مولانا

شاعر. در ری می زیست، و از شاعران آغاز عهد صفویان بود. این مطلع از او است:

لعل لبت که راحت جان است و کام عمر *** یکدم به کام از او نرسیدم تمام عمر.

منبع: تحفه سامی، ص 163.

حکام بن سلم رازی کنانی، ابو عبدالرحمن

محدث و از عالمان برجسته ری و بغداد. از پدرش (راوی مالک بن دینار)، اسماعیل بن ابی خالد، عثمان بن زانده، خلیل بن زراره، زیاد بن ریاح (راوی حسن بصری)، عنبسة بن سعید (قاضی ری)، حسن بن عمیره، عیسی بن یزید، عبدالملک بن ابی سلیمان، عمرو بن ابی قیس (اهل ری)، سعید بن سابق (اهل ری)، جراح بن ضحاک کندی، مسلم بن خالد زنجی، حمید الطویل، ابوسنان شیبانی، سفیان ثوری و زبیر بن عدی و دیگران روایت کرده است. یحیی بن معین، سعید بن محمد اصفهانی، محمد بن عبدالله بن نمیر، ابوبکر بن ابی شیبه، محمد بن عمرو

زنجبج، رازی یوسف بن موسی، یحیی بن مغیره، محمد بن عیسی بن طباع، محمد بن حمید رازی، علی بن بحر بن بری، ابو معمر عدلی، ابراهیم بن موسی فراء و گروهی دیگر از او حدیث شنیده اند. ابوحاتم رازی، ابن معین، ابن شاهین و دیگران، او را توثیق کرده اند. در سال 189 ق. در مکه، پیش از گزاردن حج، درگذشت.

منابع: معرفة الثقات، ج 1، ص 311؛ الضعفاء، ج 2، ص 11؛ الجرح و التعديل، ج 3، ص 318-319 و ج 3، ص 380 و 531 و ج 7، ص 46 و ج 9، ص 387؛ الثقات، ج 6، ص 164 و 242 و ص 365 و ج 7، ص 112 و ص 414 و...؛ الكامل فی ضعفاء الرجال، ج 2، ص 155 و 381؛ تاریخ اسماء الثقات، ص 72؛ تاریخ بغداد، ج 4، ص 302 و ج 8، ص 275-277 و ج 12، ص 176؛ إكمال الكمال، ج 4، ص 15؛ تاریخ مدینه دمشق، ج 45، ص 238؛ تهذیب الكمال، ج 9، ص 464-465 و ج 19، ص 371؛ سیر اعلام النبلاء، ج 5، ص 137 و ج 9، ص 87-88؛ تهذیب التهذیب، ج 2، ص 363؛ المنتظم فی تاریخ الامم و الملوك، ج 9، ص 185؛ الوافی بالوفیات، ج 13، ص 68؛ الطبقات الكبرى، ج 7، ص 381؛ شذرات الذهب، ج 1، ص 325؛ الکنی و الاسماء، ج 2، ص 65.

حکمی، حسین

واعظ و خطیب در ری و تهران. در حدود سال 1280 ش. در شهر ری دیده به جهان گشود و در آنجا پرورش یافت. دروس مقدمات و ادبیات و قسمتی از صرف و نحو و منطق را در شهر ری خواند و سپس به ترویج دین و تبلیغ اسلام پرداخت. در حدود سال 1335 ش. به تهران رفت و پس از سال ها تبلیغ و سخنوری، در پنجم فروردین 1350 ش. در هفتاد سالگی، چشم از جهان بست. پیکر او را در زاویه مقدسه در انتهای باغچه علیجان به خاک سپردند.

منبع: اختران فروزان ری و طهران، ص 256.

حلیمی طهرانی رازی، میر محمد

شاعر و زاهد. پدر وی در آغاز عهد صفویان رئیس طهران بود، اما او از قدرت و سیاست کناره گیری کرد. این مطلع از او است:

راز دل با غنچه، بلبل در میان آورده است *** آنچه در دل داشت گویا بر زبان آورده است.

منبع: تحفه سامی، ص 157.

حماد بن نجیح رازی

محدث. از طلحة بن عمرو مکی روایت کرده است و نوح بن انس رازی مقری از او.

منبع: تهذیب الكمال، ج 7، ص 289.

حمد الله رازی

شاعر و درویش. در اوائل عهد صفویان در ولایت ری می زیست. پدرش از ثروتمندان آن دیار بود، اما او به درویشی گرایید، و گوشه نشینی برگزید.

منبع: تحفه سامی، ص 178.

ص: 370

حمدان بن اعین رازی

محدث. از ابوطالب صفوان بن یحیی روایت کرده است.

منابع: مستدرک الوسائل، ج 16، ص 371؛ طب الائمه، ص 66-67؛ الفصول المهمه، ج 3، ص 173؛ جامع احادیث الشیعه، ج 15، ص 550؛ بحار الانوار، ج 63، ص 300 و ج 92، ص 93.

حمزه آباد، محله

واقع در ناحیه دو، از منطقه بیست شهر تهران، هم جوار با محله های جوانمرد قصاب، سیزده آبان، دیلمان، فیروزآبادی، سرتخت، ولی آباد و بهشتی. از شمال به پل شهید صارمی و از شرق به خیابان کمیل و از غرب به میدان نماز و از جنوب به میدان فرمانداری محدود می شود. بیشتر زمین های این محله، پیشتر زیر کشت بوده و بعد از انقلاب اسلامی، مسکونی شده است. اکنون نزدیک بیست هزار نفر در آن زندگی می کنند.

حمزه بن اسماعیل رازی

محدث. از ابوسنان شیبانی، حسن بن عباس رازی و زهیر بن معاویه روایت کرده است و محمد بن مهران جمال و سهل بن زنجله و محمد بن حمید و عبید الله بن حمزه و محمد بن عبدالله بن ابی جعفر رازی از او روایت کرده اند.

منابع: الجرح و التعديل، ج 3، ص 208-209؛ میزان الاعتدال، ج 1، ص 604.

حمزه بن حسین عباسی رازی

محدث. از جعفر بن مالک فزاری روایت کرده است و علی بن احمد بن موسی از او.

نام او در طریق سید مرتضی و شیخ طوسی آمده است.

منابع: جمال الاسبوع، ص 99-100؛ بحار الانوار، ج 87، ص 324؛ مستدرکات علم رجال الحدیث، ج 3، ص 272-273؛ موسوعة فضائل القرآن الکریم، ج 3، ص 109.

حمزه بن علی بن طلحه بن یوسف رازی بغدادی، کمال الدین

محدث، زاهد، ساکن بغداد و معروف به ابن بقشلام. وی خزانه دار و وکیل خلیفه ابومنصور مسترشد فضل بن احمد عباسی و برادرش مقتفی، و از خواص و یاران آن دو بود. در میان علمای اهل سنت، منزلت و جلالت دارد و ابوالحسن بن خل، در ستایش او اشعاری سروده است. وی مدرسه ای برای تدریس فقه شافعی در جوار خانه اش تأسیس و ثلث مال خود را وقف آن کرد. ابن بقشلام، پس از زیارت بیت الله الحرام، از مسئولیت های اجتماعی و سیاسی کناره

گرفت و روی به زهد و عزلت آورد. از ابوالقاسم بن بیان حدیث شنید و عمر قرشی و عمر بن ابی بکر دینوری از او روایت کرده اند. در سال 556 ق. درگذشت.

منابع: المنتظم فی تاریخ الامم و المملوک، ج 1، ص 150، ش 4242؛ تاریخ الاسلام، ج 28، ص 19، ش 4؛ البدایة و النهایة، ج 12، ص 305؛ الوافی بالوفیات، ج 13، ص 110؛ الکامل فی التاریخ، ج 11، ص 280؛ ذیل تاریخ بغداد، ج 5، ص 144.

حمزه، امامزاده / شاهزاده

از احفاد امام کاظم (ع). مرقد وی، از زیارتگاه های تاریخی و مشهوری، و در مجموعه آستانه عبدالعظیم حسنی (ع) واقع است. اکثر تاریخ نگارانی که درباره زندگانی امام هفتم اثری آفریده اند، نام یکی از پسران آن حضرت را حمزه دانسته و درباره او گفته اند: «جلیل القدر، عالم، پارسا و محبوب خاص و عام و مادرش ام ولد بود.» درباره محل دفن وی اختلاف است و بقاع مختلفی را به او منسوب می دانند. عبدالجلیل قزوینی رازی می نویسد: «اهل ری به زیارت سید عبدالعظیم شوند و به زیارت السید ابوعبدالله الایض و به زیارت السید حمزه الموسوی که شرف و نسب و جزالت فضل و کمال عفت ایشان ظاهر است... شوند.» علامه مجلسی می گوید: «قبر شریف امامزاده حمزه، فرزند امام کاظم (ع) نزدیک قبر حضرت عبدالعظیم است.» صاحبان روضات الجنات و جنة النعیم و مجالس المؤمنین نیز همین رأی را برگزیده اند. از عبارات کتبی نیز چنین برمی آید که عبدالعظیم حسنی (ع) در ری، قبری را زیارت می کرده است که صاحب آن فرزند موسی بن جعفر (ع) و نامش حمزه بوده است. علی بن زید بیهقی معتقد است که وی در سیرجان کرمان مدفون است و ابن طقطقی، سخن از مزار او در حله می گوید. ضامن بن شدقم حسینی مدنی، وی را همراه امام رضا (ع) در سفر خراسان می داند. شیروان، قم، ترشیز و شیراز را نیز نام برده اند. صفویان به دلیل این که خود را از احفاد حمزه می دانستند و نیز به دلیل آن که تعیین دقیق مزار او ممکن نبوده، همه مزارهای منسوب به او را در شهرهای ایران و عراق، آباد نمودند. به هر روی، در اینکه امامزاده حمزه مدفون در ری، حمزه بن موسی بن جعفر است یا از احفاد ایشان، اختلاف بسیار است. آنچه به نظر خالی از وجه و اعتبار نمی آید، این است که شخص مدفون در بقعه ری، از فرزندان امام کاظم (ع) است و عبدالعظیم حسنی (ع) به زیارت او می رفته است.

عالمان علم انساب، حمزه بن موسی بن جعفر را پدر چندین دختر و سه پسر

دانسته اند. از دختران او هیچ نام و نشانی در دست نیست؛ اما پسرانش، مشهور و نامدار بودند؛ بدین شرح: يك. حمزة بن حمزه. وی بزرگ سادات خراسان بود و به حمزة الثائر یا حمزة الثاني شهرت داشت. برخی آرامگاه امامزاده حمزة ترشيز كاشمر مزار او می دانند.

ص: 373

دو. قاسم بن حمزه، معروف به قاسم اعرابی. فرزندان او به هرات، طبرستان، خراسان و ری رفتند. امامزاده عبدالله گرگان، مزار فرزند او، عبدالله بن قاسم، مشهور به ابی زبیه است. فرزند دیگرش، عباس بن قاسم، از مفسران شیعی است که در طبرستان زیست. از مهاجرت قاسم بن حمزه به ایران، در کتب انساب ذکری به میان نیامده است؛ اما ضامن بن شدقم در کتاب تحفة الازهار می نویسد: وی سیدی جلیل القدر و عظیم الشأن بود که پس از آنکه خلیفه عباسی، المعتصم بالله، فرمان قتلش را صادر کرد، به اصفهان گریخت و در آنجا در 16 رجب سال 255 ش. به شهادت رسید. سه. احمد بن حمزه که فرزند ذکوری از او باقی نماند (بیهقی، لباب الأنساب، ج 2، ص 441). چهار. علی بن حمزه. نام وی در اکثر کتب انساب و تاریخ به نیکی و جلالت قدر یاد شده است. درباره او اتفاق نظر است که در شیراز دفن شده و مزار او در آن دیار شهرت دارد. منابع تاریخی و کتب انساب می گویند: پس از قتل ابراهیم و محمد، فرزندان عبدالله محض، علی بن حمزه، همراه تعدادی از نزدیکان خود در سال 220 ق. (زمان حکومت معتصم عباسی) مخفیانه به شیراز

آمد و در یکی از غارهای کوه شمالی در منطقه ای که اکنون آن را باباکوهی می گویند، زندگی مخفی خود را آغاز کرد؛ ولی سرانجام شناسایی و کشته شد.

بقعه امامزاده حمزه

بنا بر برخی اخبار، عبدالعظیم حسنی (ع) در ایام اقامتش در ری، به زیارت قبر مردی از فرزندان امام کاظم (ع)، یعنی حمزه بن موسی (ع) می رفته است؛ اما روشن نیست که از چه زمانی برای قبر وی، بنایی ساخته اند. این احتمال، قوی است که هم زمان با ساخت بقعه ای برای عبدالعظیم حسنی (ع)، قبر حمزه بن موسی (ع) نیز صاحب بنا شده است. بقعه کنونی که سابقه دیرین دارد، مشتمل بر حرمی تقریباً همسان حرم عبدالعظیم حسنی (ع) است و همانند آن آینه کاری شده و ضریح نقره دارد.

مقبره امامزاده حمزه، در زمان صفویه که خود را از اولاد ایشان می دانستند، موقعیتی ویژه یافت و گنبد آن در همین زمان ساخته شد. این گنبد و ایوان شرقی حرم و مسجد بالاسر، به دستور ناصرالدین شاه قاجار و به پشتکار فتح خان در سال 1272 ق. بازسازی شد. آینه کاری حرم مطهر و ایوان، کار محمدخان سفیرالممالک، فرزند دوست علی خان، در سال 1291 ق. است.

یکی از قدیم ترین آثار در حرم امامزاده حمزه، درب آهنین میخ کوبی است که راهرو جنوبی صحن امامزاده را به خارج متصل می کرده است. این در آهن کوب دولنگه، که طول هر لنگه آن 2/82 متر و عرض هر لنگه، 95 سانتی متر بوده است، دو کتیبه به خط کوفی عصر سلجوقی داشته است. برخی از باستان شناسان، بر این باورند که این در، به عصر سلجوقی تعلق ندارد، بلکه کتیبه سلجوقی منصوب بر آن را از روی درب قدیم تر برداشته و در عصر صفوی بر روی آن گذاشته اند. بدین ترتیب باید گفت که درهای آهنین، مربوط به عهد صفویه است. سردر دالان سرگشوده در جنوب غربی صحن امامزاده که در سال 945 ق. ساخته شده است، قدیم ترین اثر ساختمانی موجود در مجموعه امامزاده حمزه است.

صحن شرقی امامزاده حمزه که به دستور امین السلطان، کاشی کاری و طاق نمابندی شده بود، در بازسازی جدید (دهه هفتاد شمسی) به کلی از بین رفت و به جای آن صحن دیگری در جنوب حرم ساختند. روضه امامزاده، 6 * 6 متر و کوچک تر از روضه عبدالعظیم حسنی (ع) است. بالای دیوارهای مزین به آینه و کاشی کاری، کتیبه ای با خط

نستعلیق مشکی روی آئینه وجود دارد. در اطراف آئینه کاری، اشعاری در مدح شاهزاده حمزه خطاطی و تذهیب شده است.

بقعه امامزاده حمزه، در ضلع جنوبی مسجد هلاکو واقع شده است. پیرامون این بقعه در جبهه های غربی، جنوبی و شرقی، فضایی بسیار وسیع و پیوسته وجود دارد که شامل دو صحن می شده است: صحن امامزاده حمزه که در ضلع شرقی آن واقع شده و از طریق ایوان آئینه به آن متصل می شود و دیگری صحن پشت امامزاده حمزه که از طریق درهای ورودی با آن مرتبط می شود. چنانکه از نام این قسمت ها پیدا است، گویا این بخش ها، پیشتر صحن ها یا فضاهای روبازی بوده اند که پیرامون بقعه قرار داشته اند. در زمان حاضر، کف بقعه به اندازه سه پله از سطح این صحن ها پایین تر است.

بقعه، طرح مستطیل دارد و یک سقف گنبدی روی آن قرار گرفته است. در چهار گوشه بقعه، چهار گوشواره است تا یک پایه هشت ضلعی را برای قرار گرفتن گنبد روی آن ایجاد کند. قسمت زیرین و داخلی تمام این گوشواره ها مقرنس کاری است. نظیر دو بقعه دیگر، چهار ورودی در وسط چهار ضلع این بقعه وجود دارد. داخل بقعه به دو قسمت مجزا برای آقایان و بانوان، با دیواری شیشه ای تقسیم شده است. کتیبه ای پیوسته بر محیط شانزده ضلعی به چشم می خورد که روی آن آیاتی از قرآن مجید نوشته شده است.

پوشش کالبد ضریح و شبکه های آن از نقره است. قسمت بالایی ضریح دارای دو ردیف قاب طلائی برجسته است که در آنها سوره هایی از قرآن با خطوط برجسته، نقش بسته است.

رواق شیخ ابوالفتح رازی و صحن امامزاده حمزه و بخشی از شبستان بین الحرمین، پیش از اجرای طرح توسعه حرم، از فضاهای باز مجموعه محسوب می شدند. در حال حاضر با مسقف کردن این بخش ها فضای بسته مجموعه، تا دو برابر بیشتر شده است. از بین الحرمین تا شبستان بین الحرمین نیز فضایی وجود دارد که موسوم به رواق شیخ ابوالفتح رازی است. این رواق، مفصل ارتباطی میان بین الحرمین و شبستان بین الحرمین است و به صحن امامزاده حمزه می پیوندد.

از موقوفات آستان عبدالعظیم حسنی (ع) و امامزاده حمزه، اراضی دولاب تهران است. واقف، معلوم نیست، ولی می بایست از موقوفات عصر صفوی باشد.

منابع: امامزادگان ری، ج 1، ص 342؛

ص: 377

جنت النعيم، ص 486؛ رى باستان، ج 1، ص 395؛ اعلام الورى باعلام الهدى، ج 2، ص 36؛ المناقب، ج 4، ص 324؛ دلائل الإمامه، ص 149؛ تذكرة الخواص، ص 314؛ الفصول المهمه، ص 241؛ تهذيب الانساب، ص 147؛ لباب الانساب، ج 1، ص 594؛ مسند الامام الكاظم، ج 1، ص 186؛ حياة الامام موسى بن جعفر، ج 2، ص 419؛ نقض، ص 588؛ عالم آراى عباسى، ج 1، ص 1700؛ روضات الجنات، ج 4، ص 212؛ بدر فروزان، ص 59-60؛ تاريخ كاشمر، ص 14؛ تحفة الازهار، ج 2، ص 322؛ عمدة الطالب، ص 208؛ سراج الأنساب، ص 76؛ منتقلة الطالبية، ص 179؛ زندگانی حضرت عبدالعظيم حسنى (ع)، ص 142؛ تاريخ قم، ص 216؛ رجال النجاشى، ص 248؛ بحار الانوار، ج 48، ص 312؛ تاريخ آستانه رى، ص 70-88؛ آستانه حضرت عبدالعظيم، ص 15.

ص: 378

حمیدآباد

روستا، از توابع بخش قلعه نو شهرستان ری. بر اساس سرشماری مرکز آمار ایران در سال 1385 ش. جمعیت آن 155 نفر (43 خانوار) بوده است.

منبع: نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن 1385 ش.

حمید بن محمد رازی

محدث. حسین بن اسحاق تستری از او روایت کرده است و او از هارون بن مغیره و او از عمرو بن ابی قیس و او با دو واسطه از رسول الله (ص).

منبع: المعجم الكبير، ج 10، ص 135.

حنظله

کوچه، مسجد و دروازه در ری باستان. یاقوت در معجم البلدان، این کوچه را محل دفن کسایی در سال 182 یا 189 دانسته است. این کوچه و درب، ظاهراً در مشرق ری بوده است؛ زیرا صاحب این نام، عرب سنی بوده، و سنیان اکثر در مشرق ری، در ربض و شارستان خانه داشته اند.

منبع: ری باستان، ج 1، ص 228 و 239.

حوزه علمی ری (قدیم)

شیعیان از دهه های پایانی حکومت امویان در ری حضور داشته اند و ماهیت شیعی شهر ری موجب مهاجرت علما و علویان به این شهر شد که نتیجه آن ایجاد حوزه علمی بزرگ ری بود. گزارش هایی از همراهی شیعیان ری با قیام زید بن علی در 120 ق. در دست است. پس از شکل گیری خلافت عباسی در 132 ق. ری یکی از پایگاه های مهم شیعیان شد. همچنین در میان اصحاب، یاران، وکلا و راویان احادیث ائمه (ع) از دوران امامت امام باقر (ع) تا غیبت امام زمان (ع) نام بسیاری از شیعیان ری دیده می شود؛ کسانی همچون عین رازی (از اصحاب امام باقر)، عبدالرحیم بن سلیمان رازی و عیسی بن ماهان و یحیی بن علاء و فرزندش جعفر (از اصحاب امام صادق)، بکر بن صالح رازی (از اصحاب امام رضا)، حسن بن عباس حریش رازی و عبدالله بن محمد رازی (از اصحاب امام جواد)، یحیی بن ابی بکر رازی و سهل بن زیاد رازی (از اصحاب امام هادی) و صالح بن حماد و محمد بن یزداد رازی (از اصحاب امام حسن عسکری). همچنین گزارش هایی از مهاجرت علویان به ری در دوره ائمه (ع) در دست است. برخی از این مهاجران از عالمان و محدثان بزرگ شیعی بودند. عبدالعظیم حسنی از نوادگان امام مجتبی (ع) و از اصحاب امام جواد (ع)، از مشهورترین

مهاجران ری است که سهمی مهم در نشر تعالیم شیعه داشت. همچنین شناخته شدن مزار حمزة بن موسی از فرزندان امام کاظم (ع) به دلالت ایشان بود.

هرچند این گروه از یاران ائمه و نیز مهاجران علوی، در ری به ارائه تعالیم شیعه و نیز روایت حدیث مشغول بوده اند، و در واقع نخستین نشانه های تکوین حوزه ری را باید در فعالیت های این راویان جست، لیکن آغاز گسترش فعالیت های منسجم علمی شیعیان در ری و شکل گیری حوزه علمیه در این شهر، ظاهراً در نیمه دوم قرن سوم هجری بوده است. از رخداد های مهم این دوره، تسلط احمد بن حسن مادرایی در سال 275 ق. بر شهر ری است. او پس از اظهار تشیع، شیعیان را اکرام کرد و شیعیان و غیر شیعیان با حمایت وی به تألیف کتاب هایی پرداختند؛ از جمله عبدالرحمن بن ابی حاتم، کتابی در فضائل اهل البیت (ع) نوشت. در دوره حکمرانی سلسله شیعی مذهب آل بویه، ری به مدت 85 سال (335-420 ق.) مرکز حکومت یکی از مشهورترین شاخه های حکومت گر بویه ای بود. به دلیل حمایت های امیران آل بویه و برخی وزرای شیعی مذهب آن، در این دوره ری یکی از مراکز اصلی تجمع شیعیان و فعالیت های علمی و آموزشی آنان شد. ایجاد فضای نسبتاً باز سیاسی و دفاع خردمندانه علمای شیعه از باورها و شعائر اهل بیت (ع) و رفتار همراه با تعامل شیعیان با پیروان ادیان و مذاهب دیگر، موجب شد که این شهر یکی از کانون های مهم مباحثه ها و مناظره های علمی میان شیعیان و پیروان دیگر مذاهب شود.

علاوه بر گرایش بسیاری از اهالی ری به مذهب تشیع و ظهور دانشمندان بزرگ از میان مردم ری، گروه کثیری از علما و محدثان و فقهای شیعه نیز از شهرهای دیگر به ری هجرت کردند. یکی از مشهورترین این افراد، محمد بن علی بن بابویه قمی، معروف به شیخ صدوق است که از حدود سال 347 به دعوت رکن الدوله (حك: 335-366 ق.) از قم به ری هجرت کرد و این شهر را موطن خویش قرار داد. حضور وی در ری باعث رونق حوزه علمیه این شهر شد. وی علاوه بر برپایی مجالس بحث و مناظره با پیروان ادیان و مذاهب مختلف که گاه در حضور رکن الدوله صورت می گرفت، به تشکیل مجالس درس و املا ی حدیث نیز همت گماشت. نه تنها شیعیان ری بلکه پیروان اهل بیت، از واسط و مصر و بصره و کوفه و مدائن و قزوین و دیگر شهرها، پرسش های خود را برای او می فرستادند. علاوه بر شیخ صدوق، افراد دیگری نیز از خاندان وی (فرزندان برادرش

حسین بن علی) به ری مهاجرت کردند و به نشر تعالیم شیعی در آن شهر پرداختند. ابومحمد جعفر بن احمد بن علی (علی بن احمد) رازی از دیگر عالمان معاصر شیخ صدوق نیز در ری ساکن شد و ضمن تألیف آثار متعدد به آموزش و ترویج علوم شیعی پرداخت.

دانشمندانی که از ری و به ویژه از میان خاندان کلینی برخاستند، در کنار محدثان و فقیهان خاندان بابویه، به حوزه علمی شیعه در این دوره رونق زیادی بخشیدند. محمد بن محمد بن عصام کلینی و محمد بن احمد سنانی که در ری اقامت گزید، هر دو از راویان آثار کلینی برای صدوق، و ابوعلی قطن رازی از مشایخ شیخ صدوق، از جمله این افراد هستند.

برخی از وزرای دانشمند آل بویه نیز در رونق بخشیدن به حوزه علمی شیعه، سهمی بسزا داشتند. صاحب بن عبّاد، وزیر فخرالدوله دیلمی (حك: 373-387)، در خانه خویش در ری مجلس درس تشکیل می داد. او به رسم عالمان، طیلسان می پوشید و تحت الحنك می انداخت. در مجلس درس وی گروه بسیاری از مردم و دانشوران برجسته حضور می یافتند. کتابخانه او نیز بسیار غنی و در معرض استفاده اهل علم بود. قاضی عبدالجبار معتزلی از جمله دانشمندانی بود که در درس صاحب شرکت می کرد. ابوسعید منصور بن حسین آبی (متوفی 422 ق.)، وزیر مجدالدوله بویه (حك: 387-420)، نیز از جمله وزرای دانشمند بود. وی در دانش های مختلف به ویژه تاریخ و ادبیات تبحر داشت. او نزد شیخ طوسی درس خوانده بود و شیخ عبدالرحمن نیشابوری خزاعی از عالمان نامور ری از او روایت کرده است.

در حمله محمود غزنوی به ری در 420 ق. حوزه علمی این شهر آسیب جدی دید و کتابخانه ها و مراکز علمی و آموزشی شیعه ویران گردید و بسیاری از عالمان شیعی به اتهام گرایش به باطنیه و رابطه با قرمطیان به قتل رسیدند. با این حال، در دوره سلجوقیان، نیک نفسی و تعادل عالمان شیعی و پرهیز از افراطگری و نیز تلاش مستمر آنان، موجب شد که برخی از سلاطین و وزرای سلجوقی، به شیعیان روی خوش نشان دهند. در نتیجه حوزه علمی ری آرام آرام فعالیت علمی و تبلیغی خود را از سرگرفت. اسامی شمار زیادی از خاندان های علمی شیعه و آثار و نوشته های آنها و نیز تعداد کثیری از مدارس و مراکز علمی متعلق به نیمه قرن پنجم و سراسر قرن ششم، که در منابع بدان اشاره شده، نشان دهنده رونق فعالیت های آموزشی و علمی در این

برخی از دانشمندان خاندان بابویه در دوره سلجوقیان نیز خوش درخشیدند؛ از جمله حسن بن حسین بن بابویه، معروف به حسکا و موفق الدین بن حسکا، پدر شیخ منتجب الدین، مؤلف کتاب الفهرست. بابویه بن سعید بن محمد نیز از همین تیره، فقیهی پارسا و محدّثی برجسته بود که نزد شیخ حسکا درس خواند و کتاب الصراط المستقیم را در موضوع عقاید و فقه تألیف کرد. منتجب الدین نیز این کتاب را نزد بابویه بن سعید خوانده بود. به گفته ابن حجر عسقلانی، خانه بابویه بن سعید در ری، سرای دانش و بزرگی بود. شیخ منتجب الدین رازی خود از مشهورترین علمای خاندان بابویه در ری بود و از درس بیش از 55 استاد از شهرهای گوناگون، استفاده کرد. فرزندان و نوادگان مطهر بن علی زکی که نقابت شیعیان ری و گاه قم و مازندران را بر عهده داشتند، از دیگر خاندان های فعال در زمینه علوم مختلف شیعی در این دوره هستند. از جمله این افراد شرف الدین محمد، نقیب النقبای ری و از ممدوحین قوامی رازی است. وی در ری مجلس درس داشت و شیخ منتجب الدین از جمله شاگردان او بود. ابوالقاسم یحیی از دیگر نقبای ری و صاحب فضل و کمال بود. منتجب الدین در درس وی حاضر می شد و کتاب الفهرست را در پی گفت و گو با او تألیف کرد.

از خاندان دوریستی نیز دانشمندان برجسته ای در این دوره به ظهور رسیدند. ابوعبدالله جعفر بن محمد دوریستی کتاب های زیادی چون الکفایة و الاعتقاد تألیف کرد. عبدالجلیل قزوینی رازی، به نام برخی از افراد این خاندان و سهمی که در گسترش دانش های شیعی داشته اند، اشاره کرده است. به گفته وی خواجه حسن دوریستی فرزند ابوعبدالله جعفر، با خواجه نظام الملک طوسی «حق خدمت و صحبت» داشت.

خاندان خزاعی رازی نیز در گرم نگه داشتن حوزه علمیه ری و تبلیغ دین و نشر دانش های شیعی، کوشش های زیادی کردند. شیخ ابوبکر احمد بن حسین نیشابوری خزاعی رازی از بزرگان علمای شیعه و صاحب تألیفات گوناگون چون الامالی در حدیث، عیون الاحادیث و الروضه در فقه، از این خاندان بود که از نیشابور به ری کوچید و به تعلیم و پژوهش اشتغال داشت. وی شاگرد سید رضی، سید مرتضی و شیخ طوسی بود. پسر وی شیخ حافظ عبدالرحمن نیشابوری (متوفی 485) نیز از اساتید برجسته در این دوره است.

وی که عموی پدر ابوالفتوح رازی بود، در ری کرسی تدریس داشت و شمار زیادی طالب علم و محدث در درس او حاضر می شدند. ابوالفتوح رازی دانشمند و مفسر شهیر شیعی نیز از این خاندان است. او در ری به فعالیت های علمی و آموزشی اشتغال داشت و شاگردان بسیاری چون منتجب الدین، ابن شهر آشوب، ابوطالب طوسی و صفی الدین حیروی تربیت کرد. سدیدالدین حمصی، عمادالدین طبری مؤلف بشارة المصطفی لشیعۃ المرتضی، محمد بن ابی مسلم ابی الفوارس رازی، رشیدالدین رازی، قطب الدین رازی، عبدالجبار بن عبدالله رازی از شاگردان شیخ طوسی و استاد قاطبه علما و طالبان علوم در زمان خودش، و سید تاج الدین موسوی از دیگر دانشمندان شیعی حوزه علمیه ری در این دوره هستند.

ظهور این تعداد فقیه، محدث و عالم در ری در دوره سلجوقی، نشان دهنده رواج و گسترش حوزه علمیه شیعی در این دوره است. به علاوه، در منابع به نام مدارس، مساجد، خانقاه ها و مراکز علمی دیگر متعلق به شیعیان ری در سده های پنجم و ششم اشاره شده که پویایی و سرزندگی آموزش های شیعی را در این شهر نشان می دهد.

در جریان یورش مغولان در اوایل سده هفتم، شهر ری چندین بار مورد حمله قرار گرفت و ویرانی های زیادی در این شهر پدید آمد. در نتیجه حوزه علمیه ری به رغم ظهور دانشمندانی چون احمد بن حسن ناوندی/ نهاوندی، قطب الدین رازی و تاج الدین محمود رازی هرگز رونق پیشین خود را نیافت.

از ویژگی های برجسته حوزه علمیه ری به ویژه در آغاز شکل گیری، ارتباط مستمر محدثان و علمای آن دیار، تا پیش از وقوع غیبت، با امامان معصوم است. علاوه بر آنکه در میان یاران و راویان احادیث ائمه (ع) نام گروهی از دانشمندان ری دیده می شود، برخی دیگر از علمای ری نیز از طریق مکاتبه یا حضوری با ائمه (ع) در ارتباط بوده اند.

ارتباط با مراکز علمی مختلف در جهان اسلام، ویژگی دیگر حوزه علمیه ری است. گزارش های زیادی در دست است که نشان می دهد از آغاز شکل گیری حوزه علمیه ری، بسیاری از محدثان، فقها و دانشمندانی که در این حوزه به تعلیم و تعلم اشتغال داشته اند، برای بهره مندی از درس اساتید دیگر حوزه های علمیه در شهرهایی چون قم، بغداد، کوفه و نجف به این شهرها مسافرت کرده اند. به علاوه دانشمندان زیادی از شهرها و حوزه های علمیه دیگر، برای استفاده از درس و دانش علمای ری، در این شهر ساکن می شده اند.

شیخ صدوق به دلیل سفرهای متعدد به شهرها و مراکز علمی در نقاط مختلف جهان اسلام، سهم بسزایی در ایجاد ارتباط علمی میان حوزه ری و سایر حوزه های علمیه در قرن چهارم داشت. پاسخ های وی به سؤالات مردم شهرهای مختلف (قزوین، بصره، کوفه، مدائن، نیشابور و بغداد)، بیان گر جایگاه و مرجعیت و نیز گستردگی روابط وی است. او کتاب من لایحضره الفقیه را در پاسخ به درخواست ابو عبدالله محمد بن حسن بن اسحاق معروف به نعمت از نوادگان امام موسی الکاظم (ع) که در ایلاق ماوراء النهر ساکن بود، نوشت.

در شهر ری از حدود سده سوم تا نهم هجری، پیروان فرق و مذاهب و حتی ادیان مختلف زندگی می کردند. این امر موجب شده بود که عالمان این فرق و مذاهب در حوزه های علمیه این شهر به مناظره و تبادل نظر با یک دیگر بپردازند و گاه در مجالس درس یک دیگر شرکت کنند. حیص بیص (متوفی 574) از فقها و ادبای هوادار اهل بیت (ع) از مجلس درس محمد بن عبدالکریم وزان شافعی، قاضی ری استفاده می کرد و عبدالکریم رافعی مؤلف التدوین در درس شیخ منتجب الدین حضور می یافت. عبدالجلیل قزوینی رازی، به حضور بسیاری از منقبت خوانان، عالمان و بازاریان و حنفیان و شافعیان در مجلس درس خویش در هر دوشنبه اشاره کرده است. این تعاملات علمی باعث می شد که هر یک از اربابان مذاهب، کتاب ها و رساله هایی در دفاع از مذهب و عقیده خویش و ردیه هایی بر آرا و نظر مخالفان تألیف کنند.

مساجد یکی از کانون های اصلی درس و مناظره در ری بوده است. حمدالله مستوفی، تعداد مساجد ری را در نیمه دوم سده دوم، سی هزار دانسته است. در سده ششم نیز مساجدی در ری وجود داشت که متعلق به پیروان مذاهب مختلف بود و در آن مجالس درس برپا می شد. برخی از این مساجد یادگار سده های پیشین بود و مدتی طولانی فعالیت های علمی و آموزشی در آن ها ادامه داشت.

مدارس نیز از دیگر مراکز مهم علمی و آموزشی شیعیان در ری بوده اند. هر چند درباره مدارس شیعی در دوره آل بویه اطلاعی در دست نیست، اما اشاره عبدالجلیل قزوینی رازی، به کثرت «مدارس سادات» در شهرهای مختلف شیعه نشین، پیش از سده ششم، گواه فعالیت گسترده این مدارس است. وی همچنین بیش از ده مدرسه را برشمرده که در دوره سلجوقیان به ارائه تعلیم شیعی در ری

مشهور بوده اند. مدرسه سید تاج الدین محمد کیسکی در زمان تألیف کتاب النقص در حدود 560، نزدیک به نود سال سابقه داشته و جایی برای مناظره دانشمندان و محل تجمع علما و سادات و فقهای مشهور بوده است. در مدرسه شمس الاسلام حسکا بن بابویه نیز علاوه بر مجالس وعظ و قرائت قرآن، به کودکان آموزش های دینی داده می شد. همچنین مدرسه ای به نام علی جاسبی در کوی اصفهانیان ری واقع بود. تنها در یکی از مدارس دوره سلجوقی به نام مدرسه خواجه عبدالجبار چهارصد فقیه و متکلم درس شریعت می آموختند.

عبدالجلیل قزوینی رازی خود در ری مدرسه ای بزرگ داشت که هر جمعه در آن درس می داد. در مدرسه خواجه امام رشید رازی نیز بیش از دویست دانشمند، درس اصول دین و اصول فقه و علم شریعت می آموختند. مدارس مذکور دارای کتابخانه های بزرگ و گاه تخصصی نیز بودند. برای نمونه مدرسه خواجه امام رشید رازی، کتابخانه ای بزرگ و مجهز داشت. عبدالجلیل قزوینی رازی، «تعدید و تحصیر» کتب کتابخانه های این مدارس و نیز سایر کتابخانه های ری را مشکل شمرده و ذکر اسامی مصنفان و روای این کتاب ها را مستلزم تألیف کتابی جداگانه دانسته است. کتابخانه ها در ری افزون بر مرکز مطالعه و پژوهش، کانون درس و گفتگوهای علمی بودند.

ابوالفضل ابن عمید، وزیر رکن الدوله بویه ای، کتابخانه ای بزرگ در ری داشت که رساله ها و کتب ارزشمندی در آن نگهداری می شد و مسکویه مدتی خازن و کتاب دار آن بود. یکی از مشهورترین کتابخانه های ری در دوره آل بویه متعلق به صاحب بن عباد بود که بیش از چهارصد بار شتر کتاب در آن جمع آوری شده بود و مجموع کتاب های آن به 217 هزار جلد می رسید. در دوره سلجوقیان نیز کتابخانه هایی چون کتابخانه شرف الدین محمد، نقیب النقبای ری، به عنوان مراکز علمی و آموزشی شهره بودند. در این دوره، خانقاه هایی نیز متعلق به شیعیان در ری وجود داشت که در آنها مجالس درس و بحث و آموزش علوم و احکام دینی رایج بوده است.

هزینه مراکز علمی شیعی اعم از مساجد، مدارس و کتابخانه ها از راه های گوناگون تأمین می شد که مهم ترین آنها اوقاف، وجوهات شرعی و صدقات بود. با این حال اغلب علما و دانشمندان و نیز طالبان علم از راه کسب و کار مخارج زندگی خویش را تأمین می کردند. برای نمونه مسکویه خود خازن و کتاب دار

در حوزه ری علوم گوناگون از ادبیات گرفته تا دانش قرآن و حدیث و تاریخ و کلام و گاه برخی از علوم عقلی تدریس می شد. در هر يك از این علوم دانشمندان بنامی به ظهور رسیدند. مهم ترین علوم مورد توجه در حوزه ری به قرار زیر است :

ادبیات عرب: ادیبان در این حوزه با تحقیق در دانش صرف و نحو و فصاحت و بلاغت و بدیع و نیز توغل در متون ادبی و نثر و شعر عربی، به مجالس درس خویش رونق می بخشیدند و به ویژه این کار را برای درك زیبایی های ادبی و بلاغی قرآن انجام می دادند. ابن فارس (متوفی 395) مؤلف کتاب مجمل اللغة و مقایس اللغة از جمله ادیبان مشهور حوزه ری بود. وی استاد مجدالدوله بویه ای و صاحب بن عباد در علوم ادبی به شمار می رفت. ابن بابویه، ضمن نقل روایتی از احمد بن فارس او را ادیب و از اصحاب حدیث خوانده است. ابن عمید و شاگردش صاحب بن عباد از وزرای مشهور آل بویه در ری، از مشاهیر ادب عربی در دوره خویش بودند. مسکویه نیز از ادیبان حوزه ری بود. وی در ادب پارسی و عربی استاد بود و تألیفاتی در این زمینه دارد. کمال الدین بُنّدار بن ابی نصر رازی (متوفی 401) نیز از ادبا و شعرای شیعه در این دوره است. وی زبان های عربی و فارسی را نیک می دانست و صاحب بن عباد در تربیت او نقش مهمی داشت. پیش از این از ابوسعید منصور بن حسین آبی وزیر دانشمند آل بویه سخن رفت. کتاب نثرالدر، نشانه روشنی از بلاغت و فصاحت و اشراف وی بر ادب عربی است. ابوالحسین محمد بن عبدالله نحوی رازی نیز ادیبی بود که در جامع ری تدریس می کرد. ظهور شاعران و ادیبان بزرگی چون ابوالفتوح رازی، شیخ عبدالجبار بن عبدالله بن علی رازی و ابوالحسن علی بن محمد رازی و بسیاری دیگر در دوره سلجوقیان، گواه رونق بازار شعر و ادب در شهر ری بوده است. شمس الدین ابوالمفاخر، معروف به ملك الفضلاء، دیگر ادیب و شاعر دوره سلجوقی در ری است. وی شعر معروفی به فارسی در مدح امام رضا سروده است. عبدالجلیل قزوینی رازی خود از ادبای بزرگ ری در سده ششم است که افزون بر ادبیات عرب در ادب فارسی نیز سرآمد بود.

علوم قرآنی: قرآن و دانش های مرتبط با آن از دیگر موضوعات مهم در برنامه آموزشی حوزه علمیه ری بوده است. محمد بن حسان رازی از اصحاب امام هادی (ع)، کتاب هایی به نام ثواب القرآن و ثواب انا انزلناه داشته است. شیخ صدوق در رساله الاعتقادات، موضوعات

بنیادین اعتقادی را از منظر اهل بیت و بر محور قرآن بررسی کرده است. محمد بن احمد بن جنید اسکافی رازی از بزرگان فقها و علمای شیعه، چندین رساله قرآنی، از جمله امثال القرآن تألیف کرد. او رساله ای به نام «ایضاح خطأ من شتّع علی الشیعة فی امر القرآن» داشته است که گویا موضوع آن پاسخ به این اتهام بوده است که شیعه، قائل به تحریف شدگی قرآن است. ابوسعید منصور بن حسین آبی در کتاب نثرالدر، نخستین فهرست موضوعی آیات قرآن را نوشت. منتجب الدین رازی و عبدالجلیل قزوینی رازی نام برخی از مفسران شیعه را در ری ذکر کرده اند. تفسیر ابوالفتوح رازی به خوبی بیان گر رواج این دانش در حوزه علمی ری در سده ششم است.

حدیث: حوزه ری از آغاز شکل گیری از کانون های مهم حدیثی شیعه به شمار می رفته است. محمد بن یعقوب کلینی و شیخ صدوق، بخش عمده فعالیت های علمی خویش را در ری به سامان رساندند. از آنجا که در میان اصحاب ائمه (ع) و راویان احادیث ایشان جمع زیادی از دانشمندان ری دیده می شوند، احادیث حوزه ری، به قلت واسطه با معصومین (ع) شهرت دارند. به علاوه تلاش محدثان حوزه ری به نوآوری هایی در جنبه های مختلف دانش حدیث انجامید. تبویب احادیث و نظم و ترتیب دادن به آنها، یکی از این نوآوری ها است. کلینی و صدوق از پیشگامان این راه به شمار می روند و کتاب های حدیثی این دو از نظر تبویب و ترتیب و جمع آوری موضوعی احادیث، قابل توجه است. همچنین ابومحمد جعفر بن احمد بن علی رازی، محدث مشهور امامی قرن چهارم، در گردآوری حدیث، ابتکارهایی داشته است؛ مثلاً «الاعمال المانعة من دخول الجنة»، شامل روایاتی درباره اعمالی که بازدارنده فرد از ورود به بهشت است؛ «جامع الاحادیث» مشتمل بر هزار حدیث نبوی به ترتیب الفبایی است؛ «الغایات» مشتمل بر احادیثی که با افعال تفضیل آغاز شده اند؛ «المسلسلات» یا «الاخبار المسلسلة» حاوی احادیث مسلسل است؛ «نوادیر الأثر فی علی (ع) خیر البشر» در بردارنده هفتاد طریق برای حدیث نبوی «علی خیر البشر».

منتجب الدین رازی به اسامی تعدادی از محدثان و حافظان شیعی ری اشاره کرده است که از رونق دانش حدیث در این شهر خبر می دهد.

تاریخ: در میان دانشمندان حوزه علمی ری، مورخان بزرگی نیز ظهور کرده اند که بعضاً تألیفات مهم و مفصّلی در تاریخ نگاشته اند.

مسکویه رازی صاحب کتاب تجارب الامم و تعاقب الهمم از جمله آنان است. ابوسعید آبی نیز کتابی در تاریخ ری داشته است. شیخ منتجب الدین هم کتابی به نام تاریخ الری نوشته است که ابن حجر عسقلانی در لسان المیزان، بارها از آن نام برده است.

کلام: حضور پیروان ادیان و مذاهب گوناگون در ری، موجب رواج دانش کلام در حوزه این شهر شده بود. معتزله، حنابله، شافعیان، شیعیان اسماعیلی و نیز یهودیان و مسیحیان گروه های دینی و مذهبی در این شهر بودند. هر يك از صاحبان این مذاهب آزادانه به ترویج باورهای خود می پرداختند. متکلمان مذاهب گوناگون در مساجد و مدارس در جمع مردم می نشستند و با يك دیگر مناظره می کردند. یهودیان و مسیحیان نیز برای اثبات عقاید خویش به مناظره با عالمان مسلمان مشغول بودند. در یکی از این مناظره ها عالمی یهودی به نام رأس الجالوت درباره اعجاز قرآن و تقلیدناپذیر بودن آن با صاحب بن عباد مناظره کرد و مغلوب شد. مناظرات ابوحاتم رازی، داعی اسماعیلی در منطقه ری، با محمد بن زکریای رازی در بحث نبوت، در همین شهر روی داد؛ کتاب اعلام النبوة گزارش ابوحاتم از همین مناظرات است. باورها و شعائر مکتب امامیه به ویژه موضوع غیبت امام دوازدهم، مورد اعتراض و مناقشه مشترک متکلمان معتزلی و زیدی قرار داشت و علمای شیعه نیز به تشریح و تبیین باورهای خویش در این زمینه و پاسخ به شبهات می پرداختند. ابن قبه رازی (متوفی پیش از 319) متکلمی که ابتدا معتزلی بود و سپس شیعه شد، چند کتاب در همین مباحث نگاشت. کمال الدین و تمام النعمه اثر شیخ صدوق نیز از مهم ترین کتاب های همین دوره است. علی بن محمد رازی معروف به علان کلینی کتابی به نام اخبار القائم تألیف کرد و محمد بن یعقوب کلینی نیز در رد قرامطه کتابی نوشت. علی بن محمد خزاز قمی ساکن ری از فقیهان و متکلمان قرن چهارم، در دفاع از باورهای شیعه کتاب هایی چون الايضاح فی الاعتقاد و الکفایة فی النصوص (کفایة الاثر فی النص علی الائمة الاثنی عشر) تألیف کرد. حسین بن علی برادر شیخ صدوق کتابی به نام التوحید و نفی التشبیه نوشت. در دوره سلجوقیان نیز متکلمان بزرگی در شهر ری ظهور کردند. سدیدالدین حمّصی از فقها و متکلمان مشهور سده ششم است. وی کتاب هایی چون بدایة الهدایة، التبیین و التنقیح فی التحسین و التنقیح، المنقذ من التقليد و المرشد إلى التوحید تألیف کرد. کتاب بعض مثالب

النواصب فی نقض بعض فضائح الروافض (معروف به نقض) تألیف عبدالجلیل قزوینی رازی در نیمه دوم قرن ششم به روشنی حاکی از رواج مباحث کلامی در حوزه ری در این دوره است.

فقه: دانش فقه نیز از دروس و تعالیم رایج حوزه ری بوده است. در منابع به نام بسیاری از فقهای حوزه ری و آثار و تألیفات فقهی آنها اشاره شده است. ابن جنید اسکافی (متوفی 381) از فقهای نامور اهل ری، بیش از پنجاه رساله در فقه و علوم قرآن تألیف کرد. تهذیب الشیعة لأحكام الشریعة و الاحمدی فی الفقه المحمدی از آثار او است. وی مسائل فقهی را به صورت موضوعی با تقسیم بندی جدید تدوین کرد. او پس از بیان آرای فقهای مذاهب، نظر علمای شیعه را نیز بیان کرده و سپس رأی مختار خود را توضیح داده است. ابن قبه رازی نیز علاوه بر کلام، در فقه نیز صاحب نظر بود. دیدگاه او درباره خبر واحد که بیشتر در حوزه فقه کاربرد دارد، شهرت فراوان یافت و به شبهه ابن قبه معروف شد. ابوطیب رازی، شیخ موفق الدین معروف به خواجه آبی، حسن بن اسحاق بن عبید رازی، ابوالحسن علی بن عبدالله رازی، سید کمال الدین عبدالعظیم، تاج الدین محمود بن حسن ورامینی و فخرالدین محمد بن علی استرآبادی، برخی دیگر از فقهای حوزه ری بوده اند.

منبع: دانشنامه جهان اسلام، ج 1، ص 6636.

حوزه علمی ری (جدید)

شهری، زمانی دارای حوزه های بسیار بوده و مرکزی علمی محسوب می شد. یکی از عوامل آن نیز هم جواری با مرقد سه امامزاده، به ویژه حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) است. در دوره معاصر حوزه علمی شهر ری با دو مدرسه قدیم و جدید، در شمار حوزه های فعال کشور است. از آنجا که در مجموعه حاضر، مدارس علمی شهر ری، از مدخل های مستقل برخوردار است، در اینجا به توضیح مختصر درباره آنها و نیز مرکز خدمات حوزه شهر ری بسنده می شود:

1. حوزه علمی حضرت عبدالعظیم (ع). در شهریور 1359، بنای مقبره رضاخان تخریب و به جای آن حوزه علمی آستان حضرت عبدالعظیم (ع) احداث شد. در 1366 حدود هفتاد طلبه برای سال اول ثبت نام کردند. از آن تاریخ تا اکنون بیش از 1500 طلبه در این حوزه به تحصیل اشتغال داشته اند.

2. حوزه علمی برهان: مدرسه برهانیه (عتیق) در جوار حرم حضرت عبدالعظیم (ع) است و قدمت آن به دوران سلجوقیان

ص: 389

می‌رسد. در 1364 ق. تجدید بنا شد و حجة الاسلام علی اکبر برهان تهرانی از سوی آية الله العظمی سید ابوالحسن اصفهانی، بازسازی آن را بر عهده گرفت.

3. مرکز خدمات حوزه علمیه شهر ری: این مجموعه که شعبه ششم مرکز خدمات حوزه های کشور است، عهده دار خدمات رفاهی و درمانی طلاب، روحانیان و ائمه جماعت جنوب تهران، ورامین، قرچک، پاک دشت، حسن آباد قم، باقرشهر و اسلام شهر است و 1200 خانوار را پوشش می‌دهد. مهم ترین خدمات این مرکز بدین شرح است: خدمات و بیمه درمانی؛ صندوق قرض الحسنه امام خمینی؛ طرح حمایت از خانواده های مرحومین و ازکارافتادگان و بازنشستگان؛ طرح معیشت (اهدای هدایا و سبد کالا در طول سال)؛ فروشگاه تعاونی؛ تعاونی مسکن؛ طرح امداد و حوادث.

منبع: محدث، بهمن و اسفند 1385، ش 4.

حیری 8592 سعید بن اسماعیل رازی نیشابوری، ابوعثمان

ص: 390

خالد بن عتاب بن ورقاء ریاحی

از عمّال حجاج در ری بود که مغضوب او شد و به شام، نزد زفر بن حارث کلابی گریخت. وی در جنگ با خوارج، بسیار کوشا و مؤثر بود. یکی از برادران او نیز بر ری ولایت یافت. مؤلف الاخبار الموفقیات نوشته است: یکی از برادران خالد بن عتاب بن ورقاء بر شهر ری ولایت یافت. کاتب وی به او گفت: تو بر ولایت ری منصوب شده ای که مرزی از مرزهای مسلمانان و راه مردم خراسان است. چرا برای مردمان خطبه نمی خوانی؟ گفت: وای بر تو! برای ایرانیانی خطبه بخوانم که دانشی ندارند؟ کاتب گفت: چاره ای نیست. امیران باید اهل خطابه باشند. پس بر منبر رفت. نخست خدا را حمد گفت و بر رسول خدا درود فرستاد؛ اما پس از حمد و ثنا از سخن بازماند و از منبر فرود آمد.

منابع: الاخبار الموفقیات، ص 205؛ الاغانی، ج 16، ص 41.

خاله حُسنی 8592 صادقی، حُسنیه**خانلق**

از دهات بخش فشافویه شهرستان ری، واقع در جنوب غربی ری. این دهکده در جلگه قرار دارد و از آب و هوای معتدل برخوردار است. آب روستا از قنات تأمین می شود و محصول آن غلات و صیفی و میوه های باغی و چغندر قند است. در روستای خانلق 90 خانواده زندگی می کنند. بیشتر جوانان روستا برای کارگری به شهرک صنعتی شمس آباد یا تهران می روند. دامداری نیز در منطقه رواج دارد. به دلیل کمبود امکانات، به ویژه مدارس و درمانگاه، جمعیت روستا در حال کاهش است. ریشه مردم این روستا

ص: 391

سمایی است. کشتارگاه بزرگ حسن آباد و زندان بزرگ حسن آباد تقریباً جزئی از همین روستا است.

منابع: آبادی های کشور جمهوری اسلامی ایران، ج 38، ذیل عنوان؛ فرهنگ جغرافیایی ایران، ج 1، ذیل عنوان.

خانه ایرانی

انجمن جمعیت دانشجویی - مردمی امام علی (ع). این انجمن از سال 1378 در کشور و در سال 1384 در ری، برای مقابله با معضلات اجتماعی تأسیس شد و از مراکز رسمی مجوز گرفت. کاهش معضلات اجتماعی، کمک به خانواده های نیازمند، امداد رسانی به کودکان بی سرپرست، مشاوره، اشتغال زایی و... جزء اهداف این جمعیت است. هزینه ها و نیروی انسانی خانه ایرانی از محل کمک های مردمی تأمین می شود.

منبع: وب سایت جمعیت خیریه امام علی (ع)

خانه ملک شهری

از خانه های دوره قاجار در ری. در تاریخ 01/07/1382، در فهرست آثار ملی، به شماره 10407، ثبت شده است. نشانی: شهرستان ری، خیابان شهید فدائی، کوچه باغ ملک.

خاورشهر

محله و شهرک، واقع در شهرستان ری و منطقه پانزده شهرداری تهران و در ضلع جنوب شرقی تهران، همسایه شهرک های عباس آباد، قاسم آباد و محمودآباد. از شمال به کوه های لپه زنک و از جنوب به زمین های کشاورزی ورامین و از شرق به جاده تونک و از غرب به سه راه ورامین محدود می شود. سابقه این منطقه مسکونی به حدود پنجاه سال پیش می رسد و 100 هکتار مساحت و دو فاز دارد. فاز یک به خاورشهر نامبردار است و سرمایه گذار نخستین آن سازمان صنایع دفاع است. فاز دو موسوم به شهرک امام رضا (ع)، در سال 78 آماده بهره برداری شد. اکنون بیش از پنج هزار خانوار (حدود 25 هزار نفر) در فازهای یک و دو زندگی می کنند.

خجندی رازی، حامد بن خضر، ابومحمود

منجم و ریاضی دان. میل دایرة البروج (میل کلی) و عرض جغرافیایی ری را اندازه گیری کرد. برای رصد ستارگان، دستگاهی ساخته بود که نام آن را «سُدس فخری» گذاشته و به فخرالدوله دیلمی تقدیم کرده بود. از تألیفات او است: «رسالة الصحیفة الآفاقیه فی الاسطرلاب» و «العمل بالذرقاله». در حدود سال 390 درگذشت. به یاد این دانشمند، رصدخانه ای به سبک رصدخانه ری باستان در مجموعه مرکز نجوم آستانه حضرت

عبدالعظیم ساخته اند که دارای اطاقی شش ضلعی و گنبدی به قطر حدود شش متر است. در این مجموعه، وسایل رصدی قدیمی، مانند ربع جداری (زمان سنج) و ذات الشعبتین (دستگاهی برای اندازه گیری ارتفاع اجرام آسمانی) و کره فلکی و اسطرلاب نگه داری می شود.

منبع: گاهنامه سید جلال الدین تهرانی (1311 ش)، ج 1، ص 110.

خضر بن محمد بن علی رازی حبله رودی نجفی، نجم الدین

دانشمند، فقیه و متکلم شیعی قرن نهم. در چندین دانش تبحر داشت. در شیراز نزد میر سید شریف جرجانی (علی بن محمد حسینی) شاگردی کرد و کتاب های او را آموخت و سپس بر برخی از آنها شرح نوشت. در سال 828 ق. به عراق رفت و پس از مدتی تردد میان حله و کربلا، در نجف رحل اقامت افکند.

مهم ترین کتاب او التوضیح الأنور بالحجج الواردة لدفع شبه الأعور است که در رد کتاب یوسف بن مخزوم واسطی اعور نوشته است. کتاب واسطی اعور، در حدود سال 700 ق. و در رد عقاید امامیه نوشته شده است. از دیگر تألیفات او است: کاشف الحقایق فی شرح «رسالة درة المنطق»؛ جامع الدقایق فی شرح «رسالة غرة المنطق»؛ جامع الدرر فی شرح الباب الحادی عشر؛ التحقيق المبين فی شرح نهج المسترشدين فی اصول الدین؛ جامع الاصول فی شرح رسالة الفصول؛ تحفة المتقین فی اصول الدین؛ خلاصة الاصول و المیزان. در نسخه خطی التوضیح الأنور، حبله رودی خود را «ملازم خزانه مشهد غروی و کتابدار کتابخانه این مشهد» می خواند. درگذشت وی در حدود سال 850 ق. است.

منابع: موسوعة طبقات الفقهاء، ج 9، ص 103-105؛ امل الآمل، ج 2، ص 110؛ کشف الحجب و الاستار، ص 145-146 و 151 و 326 و...؛ الذریعه، ج 14، ص 162 و ج 16، ص 33-34؛ معجم المؤلفین، ج 4، ص 102؛ اعیان الشیعه، ج 6، ص 323.

خلاد بن خالد رازی احول، ابو عیسی

محدث، اهل سنت، از امامان علم قرائت و یکی از چهار راوی قرائت حمزه. او را با نام «خلاد بن عیسی» و لقب های شیبانی، صیرفی، احول و ابن یزید نیز خوانده اند. صاحبان اعیان الشیعه و طرائف المقال و برخی دیگر بعید ندانسته اند که او همان خلاد سندی باشد. از خارجه بن عبدالله بن سعد بن ابی وقاص، حسن بن صالح بن حی، زهیر بن معاویه، کدینه بن مغیره و محمد بن عبدالعزیز

ص: 393

تیمی حدیث شنیده است، و ابوزرعه، برقی، یونس بن عمران و ابوحاتم رازی از او روایت کرده اند. ابن جوزی او را از بزرگان علم قرائت خوانده است، و ابوحاتم رازی و دیگران وی را در حدیث توثیق کرده اند. قرائت را نزد حمزه آموخت و قرآن را نزد او و سلیم بن عیسی قاری کوفی قرائت کرد. ابوبکر محمد بن شاذان جوهری و ابوالاحوص محمد بن هیثم عکبری و محمد بن یحییٰ خنیسی و قاسم بن یزید وزان نزد او قرائت حمزه و غیر آن را آموختند. شیخ طوسی در کتاب فهرست می گوید: او کتابی داشته است که صفوان و ابن ابی عمیر از آن نقل کرده اند و همین بر وثاقت او دلالت می کند. در سال 220 ق. در کوفه درگذشت.

منابع: الجرح و التعديل، ج 3، ص 368 و ج 4، ص 215؛ الاعلام، ج 2، ص 309؛ تاریخ الاسلام، ج 15، ص 141-142 و ج 20، ص 152 و ج 21، ص 263-264؛ الوافی بالوفیات، ج 13، ص 233-234؛ اعیان الشیعه، ج 6، ص 328؛ الفهرست طوسی، ص 123؛ نقد الرجال، ج 2، ص 197؛ طرائف المقال، ج 1، ص 454؛ مستدرکات علم رجال الحدیث، ج 3، ص 334-335؛ معجم رجال الحدیث، ج 8، ص 62؛ تهذیب المقال فی تنقیح کتاب رجال النجاشی، ج 5، التاریخ الکبیر، ج 3، ص 189، پاورقی.

خلقی طهرانی رازی، میرزا علی

شاعر. در آغاز عهد صفویان به امور دیوانی اشتغال داشته است. این مطلع از او است:

بر گل روی تو از سنبل نقاب افتاده است *** یا نقاب از مشک تر بر آفتاب افتاده است؟

منبع: تحفه سامی، ص 158.

خلیل بن علی بن ابراهیم بن علی رازی تهرانی

طیب، ادیب و مشهور به «طیب مرده زنده کن». در سال 1180 ق. به دنیا آمد و در سال 1280 ق. درگذشت. از تألیفات او است: أرجوزة فی نصیحة الأطباء. دو پسر او به نام های میرزا علی و میرزا حسین از فقهای بزرگ نجف بودند. میرزا علی محدث، فقیه، زاهد، رجالی و از مشایخ اجازة در قرن سیزدهم هجری و استاد محدث نوری بود. پسر دیگرش، میرزا حسین خلیلی تهرانی، از اوتاد نجف بود که پس از درگذشت میرزای شیرازی، مرجعیت عام یافت و نخستین فقیه نجف بود که مشروطه را امضا کرد. او و آخوند خراسانی و شیخ عبدالله مازندرانی، سه مرجع بزرگ نجف (مراجع ثلاث) بودند که در حمایت از مشروطه بسیار کوشیدند.

منابع: معجم المؤلفین، ج 4، ص 124 و ج 5، ص 89؛ فوائد الرضویه، ص 292-298؛ الذریعه، ج 12، ص 135 و ج 6، ص 39، ج 7، ص 11 و 152-153 و ج 13، ص 150 و 152 و 326 و 387 و ج 16، ص 56 و 338 و ج 23، ص 173؛ اعیان الشیعه، ج 3، ص 615 و ج 10، ص 147؛ معارف الرجال فی تراجم العلماء والادباء، ج 1، ص 9-277؛ تاریخ

ص: 394

خلیلی رازی، حسین

شاعر و خوش نویس. خط نستعلیق را خوش می نوشت. در عهد شاه طهماسب صفوی (930-984 ق.) در ری می زیست. این مطلع از او است:

کی نسبت قدّ تو به شمشاد توان کرد *** صد سرو به بالای تو آزاد توان کرد.

منابع: احوال و آثار خوش نویسان، ج 1، ص 153؛ ری باستان، ج 2، ص 301.

خموشی طهرانی رازی

از شاعران ری در عهد صفوی. در مجمع الفصحاء این رباعی از او نقل شده است:

ای درد تو سرمایه درمان کسی

وی جمع ز تو دل پریشان کسی

فریاد ز دست تو که از سنگدلی

یکدم نکنی گوش به افغان کسی

منبع: مجمع الفصحاء، بخش 4، ذیل عنوان.

خواجه امام رشید رازی، مدرسه و کتابخانه

از مدارس و کتابخانه های معتبر شیعی، در محله جاروب بندان ری. این مدرسه و کتابخانه آن در عهد سلطان محمد سلجوقی بنا شده و در سال 556 ق. معمور و مسکون بوده است. صاحب نقض می نویسد: «از دویست دانشمند معتبر، درس دین و اصول و فقه و علم شریعت خواندند که علامه روزگار خویش بودند، نه در عهد دولت سلطان سعید محمد - رحمة الله علیه - کردند که هنوز معمور است و مسکون و در آنجا درس علوم می خوانند و هر روز ختم قرآن و منزل صلحا و فقها است و کتبخانه ها دارد، و به همه انواع مزین است؟»

دروازه جاروب بندان، در جنوب غربی ری بوده است.

منابع: ری باستان، ج 1، ص 534 و 550؛ نقض، چاپ دارالحدیث، ص 41؛ «تاریخچه کتاب و کتابخانه در ایران»، دوره 4-7، ش 53 و 54، اسفند 45 و فروردین 46، ص 15-20.

خواجه شرف مرادی، مدرسه و خانقاه

ابن اسفندیار در تاریخ طبرستان، در وقایع سال 582 ق. از این مدرسه و خانقاه یاد کرده است: «شرف مرادی گفتند خواجه ای داشت که

هنوز به ری مدرسه و خانقاه و دخمه او باقی است، زن را بر تعرض ولایات شاه اردشیر حریص می کرد.»

منابع: نقض، ص 41؛ ری باستان، ج 1، ص 533 و 536.

خواجه عبدالجبار مفید، مدرسه

این مدرسه در زمان ملکشاه و برکیارق، برای شیعیان احداث شده بود و همان زمان

ص: 395

چهارصد طالب علم از سرزمین های مختلف در آن درس دین می آموختند. صاحب نقض گفته است: «مدرسه خواجه عبدالجبار مفید که چهارصد مرد فقیه و متعلم و متکلم از بلاد عالم در آن مدرسه درس شریعت آموختند، نه در عهد مبارك سلطان ملشکاهی و روزگار برکیارقی - رحمة الله علیهما - کردند و این ساعت معمور و مشهور است، و جایگاه درس علوم و نماز به جماعت و ختم قرآن و نزول اهل صلاح و فقهاء باشد؟ همه به برکات همت شرف الدین مرتضی است که مقدم سادات و شیعه است.» دانسته نیست که این مدرسه در کدام محله ری بوده است.

منابع: نقض، چاپ دارالحدیث، ص 41؛ ری باستان، ج 1، ص 536.

خانقاه ریان / زنان

مدرسه. نام این مدرسه در برخی نسخه بدل های کتاب نقض، «زنان» ثبت شده است. محقق کتاب مذکور، احتمال داده است که «ریان» مخفف «رییان» باشد؛ یعنی مدرسه منسوبان به ری. صاحب کتاب نقض در شرح این مدرسه گفته است: «دیگر مدرسه ای که میان این دو مدرسه [مدرسه تاج الدین محمد کیسکی، و مدرسه شمس الاسلام حسکا] است که تعلق به سادات کیسکی دارد، که آن را خانقاه ریان گویند، و مصلحان در وی مقیم باشند، نه هم در عهد سلطان محمد - نور الله قبره - فرموده اند؟» محل این خانقاه و مدرسه سید تاج الدین کیسکی، به حکم نزدیکی به مدرسه شمس الاسلام حسکا، ظاهراً در جنوب ابن بابویه، و در مشرق بقعه امامزاده عبدالله بوده است.

منابع: نقض، چاپ دارالحدیث، ص 40 و پاورقی همان صفحه؛ ری باستان، ج 1، ص 533.

خواجه لهراسب

شاعر عهد صفوی و برادر امیدی رازی. مدتی ریاست بخشی از تهران را بر عهده داشت. مناظره های منظوم و هزل آمیز او به نام های «ترك و گیلک» و «چغندرنامه» شهرت یافت. این بیت از او است:

من چه کردم که مرا از نظر انداخته ای *** برده ای دل ز من و با دگران ساخته ای.

منبع: تحفه سامی، ص 76.

خوراین

روستا، از توابع بخش کهریزک شهرستان ری. بر اساس سرشماری مرکز آمار ایران در سال 1385 ش. جمعیت آن 26 نفر (5 خانوار) بوده است.

منبع: نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن 1385 ش.

ص: 396

ناحیه. در قدیم، در آن حدود که قلمرو قم به منطقهٔ ری می پیوست، ناحیه ای وسیع به نام خوی وجود داشت که بخشی از آن به ری و بخشی دیگر به قم تعلق می گرفت. در تاریخ قم در باب دیه های خوی قم چنین آمده است: «خوی قمی - سوی الرازی - سی و دو دیه... به حقیقت و درستی که از ری باقم بیشتر رستاق خوی اضافه کرده اند، و کتاب [مالیات] ری بدین ناطق است.»

منبع: ری باستان، ج 3، ص 531.

خیرآباد 8592 مبارک آباد

ص: 397

دارالاماره

نام این کاخ امیرنشین، در ذیل کتاب تجارب الامم، در واقعه شکست ابوعلی بن حموله وزیر، از قابوس و قیام دیالمه و مردم برای دستگیری وی، ذکر شده است. ابن اثیر نیز در وقایع سال 434 ق. از آن خبر می دهد. در تاریخ گزیده، در باب طغرل ذکر شده است: «در خانه مجدالدوله رستم همچین نهانخانه ها یافت...»

شهر ری در زمان آل بویه، پایتخت بوده است. شاهان معمولاً در شهرها در سویی قصر و دارالاماره خود را احداث می کرده اند که هم موقعیت دفاعی آن در برابر حمله احتمالی دشمن، مناسب باشد و هم از لحاظ آب و هوا. در شهر باستانی ری در شمال ری برین این شرایط فراهم بوده است. دارالاماره مذکور در ذیل تجارب الامم و تاریخ ابن اثیر با خانه مجدالدوله مذکور در تاریخ گزیده بی شک همان قصر فخرالدوله است. این دارالاماره نیز در شمال ری و در همان محل دز رشکان واقع بوده است، و گفته یاقوت در باب تعمیر قلعه ری قدیم به دست فخرالدوله این نظر را تأیید می کند.

در فرهنگ آندراج آمده است: «فخر الدوله دیلمی بر گرد کوه ری حصار کشیده، در آن عمارات و قصور موفور قرار داده، آن را فخرآباد نام نهاده.» مراد، همان کوه رشکان، میان کارخانه گلیسیرین و کارخانه سیمان است. محله فخرآباد ظاهراً تا حدود خرابه خانه صاحب بن عبّاد (در شمال غربی ابن بابویه) امتداد می یافته است، و گسترش محله دز رشکان نیز تا همین حدود بوده است.

منبع: ری باستان، ج 1، ص 352.

ص: 399

میدان میوه فروشان در ری قدیم. مقدسی، ضمن شگفت خواندن این میدان در ری، آن را نزدیک مسجد جامع دانسته است. لسترانج در سرزمین های خلافت شرقی می گوید: «مقدسی به دو ساختمان مهم ری اشاره کرده است: یکی دارالبطیخ یا خربزه خانه (اسمی که معمولاً به بازار میوه فروشان شهر اطلاق می شد)؛ دیگری دارالکتب؛ یعنی کتابخانه که زیر محله روزه (روده) در کاروانسرای واقع بوده است؛ اگرچه به گفته او کتاب های زیادی در آن نبوده است.»

منبع: ری باستان، ج 1، ص 338.

دارایی رازی، میرزا محمدباقر

شاعر، متخلص به دارایی، صاحب «طرفه در مدایح».

منبع: الذریعه، ج 9، ص 312.

دانشگاه آزاد اسلامی واحد شهر ری

این دانشگاه، فعالیت خود را در خرداد سال 1364 ش. در يك دفتر استیجاری 300 متری واقع در طبقه فوقانی مسجد فیروزآبادی شهر ری، با 100 دانشجو در چهار رشته الهیات، کشاورزی، الکترونیک و مکانیک

ص: 400

آغاز کرد. در بهمن سال 1368 ش. مساحت ساختمان شماره يك دانشگاه، 17 هزار متر مربع و ساختمان شماره دو حدود 10 هزار متر مربع بوده است. این واحد دانشگاهی اکنون بیش از 20000 دانشجو در رشته ها و گرایش های مختلف دارد.

منبع: پایگاه مجازی دانشگاه آزاد اسلامی، واحد شهر ری.

دانگه استره، مزرعه

نام این مزرعه در فرمانی از شاه طهماسب، به سال 950 ق. هجری، درج شده است.

منابع: ری باستان، ج 3، ص 533؛ آستانه ری، ص 78.

داهر بن یحیی احمري رازی، ابوجعفر

مقری، محدث امامی، مجهول. نام او «محمد» و «داهر» لقبش بوده است. پسرش، عبدالله بن داهر، معروف به «احمري» و محمد بن حمید رازی از او روایت کرده اند و او از لیث بن ابی سلیم و عبدالله بن عبدالقدوس رازی و اعمش. او را «اهل الرأی» و «صالح الحدیث» خوانده اند. شیخ طوسی از طریق محمد بن حمید، از او نقل کرده است. بیشتر محدثان اهل سنت (مانند عقیلی و ذهبی)، او را به غلو و رفض متهم کرده اند.

منابع: الضعفاء، ج 2، ص 46-48؛ تاریخ بغداد، ج 9، ص 453؛ لسان المیزان، ج 5، ص 224؛ الوافی، ج 4، ص 153، الیقین، ص 368؛ بحار الانوار، ج 32، ص 349 و ج 37، ص 330؛ مستدرکات علم رجال الحدیث، ج 3، ص 370؛ علل الدارقطنی، ج 5، ص 185؛ تاریخ مدینه دمشق، ج 42، ص 42-43؛ المغنی فی الضعفاء، ج 1، ص 327؛ میزان الاعتدال، ج 2، ص 3؛ اعیان الشیعه، ج 6، ص 365.

در رشکان / دز رشکان / در رشقان

محلّه، دروازه و دژ. این دژ، هسته قلاع ری بوده است که محافظت از شهر را بر عهده داشتند. مواد به کار رفته در آن، ساروج و سنگ است. در تاریخ رویان، «در رشکان»، و در تاریخ طبرستان و کتاب نقض، «در رشقان» آمده است. دز یا دژ رشکان نیز به آن گفته اند. مکان این دژ و محلّه، شمال «ری برین» (در حدود کارخانه های سیمان و گلیسیرین، و تپه های چشمه علی و ابن بابویه و برج طغرل، تا راه آهن کهنه عبدالعظیم) بوده است. محلّه مذکور، مخصوص شیعیان بوده و در نقض آمده است: «لشکر آل مرتضی که باشند... جوانمردان در مصلحگاه و معتقدان در رشقان.» مرعشی در تاریخ طبرستان می نویسد: «و از آن زمان (عهد منوچهر) شهر ری مقابل گنبد فخرالدوله دیلمی که بعد از آن ساخته اند، بود و اهل ری آن موضع را دز رشکان گفتندی.»

ص: 401

در اینکه این هر سه، نام يك مکان است تردیدی وجود ندارد، چون اولیاء اللہ و ابن اسفندیار و مرعشی، هر سه تن، آنجا را آن بخش از ری دانسته اند که برابر گنبد فخرالدوله قرار داشته، و صاحب نقض نیز آن را در ردیف بخش های شیعه نشین ری ذکر کرده است. به کار رفتن دو حرف قاف و کاف به جای هم در نام ها سابقه دارد؛ چنانکه ابن اثیر قلعه طبرک را طبرق هم آورده است. اختلاف «در» و «دز» نیز - اگر تصحیف و سهو نساخ نباشد - بدان سبب است که در آن نقطه هم دروازه و هم دزی (دژی) عظیم بنیاد یافته بود، که گاه آنجا را به دروازه و دیگر گاه به دز نسبت می داده اند. «دز رشکان» به حکم سوابق تاریخی و قرائن و شواهد، منسوب به اشکانیان، و کلمه «رشکان» در اصل «ارشکان» بوده است. از مستشرقان و سیاحان خارجی، ژاک موریر و سر اوزلی و کرپرتر و جاکسن و اشمید، این محل را از نزدیک دیده و مشهودات خود را در سفرنامه های خود نقل کرده اند. موریر از آن با لفظ شاتو (Chateau) که به معنی قصر شاهانه است، یاد کرده است. کرپرتر گفته است: «دزی سخت استوار بر فراز صخره ای بلند پی افکنده شده است، که به

میزان قابل ملاحظه ای از مرتفعات اطراف برجسته تر است. در طول کناره های عمودی این بلندی به آسانی پی های بناهای جنگی آن را کشف کردیم، و مستقیماً از پایه آن يك رشته خط سنگر بندی هویدا می گردید، که به سوی جنوب امتداد می یافت.»

در مقاله مندرج در «اطلاعات ماهانه»، وصف قلعه بدین گونه آمده است: «(قلعه، بر بالای کوه ساخته شده و قسمت هایی هم در جلگه جنوب کوه ضمیمه قلعه شده است، و باروهای خشتی عظیم در بالای کوه و در کف جلگه قلعه بوده است، که ضمن خاک برداری و کوه بری برای کارخانه سیمان مدتی نمودار می شود، و به مرور ضمن سایر عملیات از میان می رود.» کرپرتر در وصف پهنه دامن قلعه از سوی جنوب، که احتمالاً محل کاخ سلطنتی بوده است، می نویسد: «در پای دماغه بزرگ که تاج قلعه سنگر بندی برج های محافظ است، يك رشته باروی استوار دیگر وجود دارد که پهنه ای فراخ را در بر می گیرد، و دژی کوتاه تر می سازد که احتمالاً در درون آن قصر سلطنتی و دیگر بناهای دولتی قرار داشته است.» در ضمن کوه بری و خاک برداری، نمونه های بسیار ارزنده ای از گچ بری های قدیمی به دست آمده، که نشان می دهد این محل اطاق های بسیار مجلل و شاهانه داشته است. این نمونه ها در موزه ایران باستان محفوظ است. همچنین آثار حمام در سوی غربی قلعه در بالای کوه، و استخر آب در قسمت شرقی هنوز به چشم می خورد. بناهای شاهانه در دامن دز را سه باروی عظیم به صورت سه قلعه متداخل حفاظت می کرده است، و در موقع جنگ اگر قلعه بیرونی تسخیر می شد، مدافعان در قلعه دوم سنگر گرفته به دفاع می پرداختند، و اگر آن نیز سقوط می کرد، به قلعه درونی پناه می بردند، و تسخیر قسمت اخیر، که انواع لوازم زندگی در آن فراهم بوده است، به آسانی امکان نداشت.

بنای دز از بالای کوه به سوی دامنه جنوبی امتداد می یافته، و در قسمت بالا از مغرب به مشرق، برج های استواری داشته است. سوراخ های اطراف دیوار برج غربی، که از آنجا به سوی دشمن در جهت شمال تیر می انداخته اند، هنوز برجهاست. در قسمت شرقی، نزدیک دامنه کوه، آثار چند گور باستانی باقی است. نزدیک آثار گورها، سردابی به ابعاد تقریبی دو متر و نیم در دو متر ساخته بودند و شاید لاشه های مردگان را در آن به امانت می گذاشتند. در مشرق این کوه آثار برجی خشتی مشهود است.

گودال خندق مانند دامن جنوبی این دز مستحدث است، و وقتی کارخانه سیمان

را می ساخته اند، خاک آنجا را که برای ساختمان مناسب می نمود، از راه نقبی که به زیر کوه حفر کرده بودند، به محل ساختمان برده اند. قبل از بنای کارخانه سیمان تمام این پهنه صاف و هموار بوده است.

از دیگر بخش های دز، نقب ها و ثقبه ها و راهروهای زیرزمینی بود، که گویا معبرهای سرری در زیرزمین برای مواقع خطر بوده است. در قسمت فوقانی، چاهی بوده است که احتمالاً به راه ها و نقب های زیرزمینی منتهی می شده است. مردم ری در نقب زدن، از قدیم معروف بوده اند. در خاک برداری های دامن کوه و خراب کردن آثار بازمانده دز برای فراهم آوردن سنگ برای ساختن کارخانه سیمان، آثار و اسباب و وسائل جنگی کهنه، فراوان به دست آمده است که بسیاری از آنها به موزه ایران باستان منتقل گردید. این آلات و وسایل در نشان دادن هنر مردم ری پیشین نمونه هایی ارزنده اند.

این مکان را آبی فراوان و هوایی خوش بوده، و ظاهراً بناهای مجاور چشمه علی که آثار خرابه های آن هنوز باقی است، از فروع بناهای این محله بوده است. دو محله فخرآباد و نصرآباد در همین منطقه بوده است؛ چنانکه یاقوت گفته است: «فخر الدولة دیلمی، قصری

نو در ری قدیم ساخت.» این خبر، نشان دهنده آن است که اعراب در واقعه فتح ری، شهر و قلاع آن را خراب کرده بودند. قلعه ری قدیمی مذکور در قول یاقوت، غیر از طبرک است؛ زیرا حوادث طبرک در زمان فخرالدوله و قبل از وی در کتب مذکور است، که نشان می دهد در آن زمان آباد بوده است.

در عهد اشکانیان و سراسر دوره ساسانیان، آنجا را «دز رشکان» می گفته اند. در عهد عباسیان به سبب اقامت نصر بن عبدالعزیز والی ری از سوی سفاح در این محل و تعمیر قسمتی از آن، به نام وی، «نصرآباد» نامبردار بود. در زمان آل بویه، فخرالدوله، قلعه و بناهای آن را از نو ساخت، و آن دز و محله را فخرآباد نامید. در عهد سلجوقیان و پس از آن مجدداً به همان نام باستانی «دز رشکان» شهرت یافت.

حدود محله بزرگ دز رشکان، از سوی شمال، تا حدود خیابان سیمان، از سوی مشرق تا مسافتی پس از باروی کهنه باستانی، از سوی جنوب، تا پیرامون ابن بابویه و برج طغرل، از سوی مغرب، نزدیک راه آهن کهنه عبدالعظیم حسنی (ع) پیش از خیابان شهر ری بوده است. این پهنه وسیع خود به چند محله کوچک تر تقسیم می شده است. دروازه این محله بزرگ که به سوی دولاب باز می شد و

از آنجا به طبرستان می رفتند، به مناسبت دز رشکان به نام «در رشکان» یا «در رشقان»، و به مناسبت دولاب، «دروازه دولاب» نام گرفت. این دروازه، ظاهراً در حدود پل کارخانه سیمان فعلی قرار داشته است. کوهی که دز رشکان بر بالای آن بود، در عصر ما به کوه سرسره موسوم است و سبب این تسمیه آن است که به امر فتحعلی شاه برای سر خوردن و بازی و تفریح خاندان سلطنتی، سرسره ای در آنجا احداث کرده بودند.

در دامنه جنوبی این کوه، سنگی بوده است که بر روی آن تصویری نقش بسته بود. این تصویر مردی را در حال تاختن نشان می داد که کلاهی کره ای شکل بر سر، و نیزه ای به حالت خوابیده و متوقف در دست، و گوی مانندی بر روی هر یک از دو شانه داشت. طرح دیگری از صورتی بر روی همین سنگ ترسیم شده بود، و نشان می داد که کار این نقش، ناقص و ناتمام است. فتحعلی شاه دستور داد تا آن تصویر را محو و به جای آن صورت وی را نقر کنند. در این نقش، فتحعلی شاه در حالی که تاجی بلند بر سر دارد، شیری را با نیزه هدف قرار داده است. تصویر عهد ساسانی را قبل از محو آن، چند تن از مستشرقان و سیاحان دیده و آن را وصف کرده اند. کرپرتر نوشته است: «در ضمن بالا رفتن از دماغه صخره که بی گمان قلعه اصلی و یا قصر در آنجا قرار داشته، کاپیتان ویلوک (Captain Willock) مرا به نقطه جالبی هدایت کرد. در این سوی صخره، نقشی بزرگ و ناهموار و ناتمام وجود داشت. این نقش، سواری را با ساز و برگ نشان می دهد که نیزه بلند او در حال خواباندن است، و چیزی همانند کلاه عهد ساسانی در بالای سر او قرار دارد. در روی شانه چپ وی شیء گوی مانندی و مشابه آن در بالای گردن اسب کمی عقب تر از گوش ها به نظر می رسید. اندام و چهار پای اسب تا زانو به صورت محو و سبک در روی سنگ ترسیم شده است... من حدس می زنم که احداث این نقش به فرمان یکی از شاهان ساسانی بوده است، و احتمالاً وی جز همان قهرمانی که اشکانیان را منقرض کرد و این سلاله را بنیاد نهاد نیست.» بر طبق گفته موریر و اوزلی، از میان سیاحان خارجی، نخستین بار، گردن (Gordon) این تصویر را کشف کرده است. این تصویر هر چند از عهد ساسانیان باز مانده است، انتساب آن به یکی از شاهان آن سلسله و انطباق آن با وی، خالی از غرابت نیست؛ زیرا بعید است که شاهنشاهی بزرگ، همچون اردشیر یا شاپور یا بهرام کاری بدین خردی را آغاز کند و آن را ناتمام بگذارد. چنین می نماید که صاحب نقش، سلطانی بوده که دولتی مستعجل

صخره ای که این تصویر بر آن منقوش بوده است، بر اثر کوه بری کارخانه سیمان از جای کنده شده، و به پای تپه سقوط کرده است. تصویر فتحعلی شاه ظاهراً در سال 1246 ق. منقور شده و دو سال پس از آن، نقش مظهر چشمه علی حک گردیده است.

محمود غزنوی، هنگام تسخیر ری، گویا در نظر داشت که خود از راه در رشقان (دروازه دولاب) که قصر مجدالدوله در آن محل واقع بود، به شهر حمله کند، و پسرش مسعود از راه دروازه بلیسان. در تاریخ بیهقی در این باب چنین آمده است: «چون به ری رسیدند امیر محمود به دولاب فرود آمد، بر راه طبرستان نزدیک شهر، و امیر مسعود به علی آباد لشکرگاه ساخت، بر راه قزوین، و میان هر دو لشکر مسافت نیم فرسنگ بود.» هم دولاب و هم علی آباد که در قرن چهارم هجری وجود داشته اند، امروز نیز آباد و دائرنند. نیم فرسخ مسافت بین دولشکرگاه سلطان محمود و سلطان مسعود در آن زمان، اکنون شامل محله دروازه خراسان تهران و خیابان های حول و حوش چهارراه لرزاده، و خیابان صدرالاشراف و ساختمان ها و تأسیسات بیرون دروازه عبدالعظیم حسنی (ع)، و گورستان معروف به چهارده معصوم و دهکده فخرآباد است. علی آباد نیز که اکنون در جنوب غربی فرح آباد، کنار کیلومتر چهار خط راه آهن شمال واقع

گشته است، آبادی معظم و پررونقی است که قسمت اعظم آن به ورثهٔ مجدالدوله تعلق دارد، و به نام علی آباد مجدالدوله خوانده می شود، و در سطح اراضی پست و بلند جنوبی آن قطعات سفال های قرون اول هجری و آثار قدیم نمودار شده است.

منبع: ری باستان، ج 1، ص 283 و 192 و 538.

در شهرستان 8592 باب المدینه

دُرسون آباد 8592 تُرُناباد

در عابس

بازار، دروازه و محله. در عابس یا در غایش یا در عابش یا در غابش یا در عانش، از مناطق مهم شیعه نشین در ری بوده و ظاهراً در فاصلهٔ جنوبی حرم عبدالعظیم حسنی (ع) تا خرابهٔ قلعه گبری فعلی قرار داشته است. حدود ده بار در کتاب نقض، از این برزن یاد شده است. از صاحب فضایح الروافض در طعن و طنز مردم این محل، نقل می کند: «لشگر این علویان دانی که باشند؟ کفشگران در غایش و دباغان آوه و عوانان قم.» نیز: «بویکر و عمر و عثمان و همهٔ صحابه و تابعین را به دوزخ فرستد، و کفشگران در غابش و کلاه گران آوه... به بهشت فرستد!» در مدح این محل و مردمان آن می گوید: «اولاً لشکر آل مرتضی که باشند؟ شیر مردان فلیسان باشند و سپاه سالاران در عابش و سادات در زامهران.»

از صورت های مختلف عابس، غایش، عابش و غیره در این کلمه، ظاهراً فقط «عابس» صحیح است و باقی تصحیف است؛ زیرا به قرینهٔ باب هشام و بلیسان و حنظله بی گمان این مکان شیعه نشین نیز به بزرگی از شیعیان منسوب بوده است، و تنها «عابس» به صورت نام شخص در منابع به چشم می خورد. در رجال مامقانی و غیره احوال چند تن از رجال موسوم بدین نام درج است، از جمله عابس بن ابی شیب الشاکری که در واقعهٔ طف شهید شده، و مقامی فوق وثاقت داشته است.

ظاهراً صورت اصلی نام این مکان «دز عابس» بوده باشد؛ چنانکه در رشقان را «دز رشکان» ثبت کرده اند. چنین احتمالی در سخن محشی کتاب نقض نیز آمده است: «محمتمل است که صحیح، دز عایش یا دز عابس باشد.»

منبع: ری باستان، ج 1، ص 243 و 194.

در کنده

محله و دروازه. نام این محلهٔ سنی نشین، سه بار در کتاب نقض آمده است: «و هنوز که ناجی سلمان و بوذر و مقداد و عمار باشند،

ص: 408

بهتر از آنکه قماربازان در کنده و رهالان باطن.» «طرفه تر آن است که گمان می برد... درنده در کنده... همه به بهشت روند.» «نه مستی دوغ [کذا] بازی سیاه قفا... چون قماربازان در کنده.» درباره این مکان، نشانی و اطلاعات دیگری در دست نیست، اما به قرینه صورت کلمه، شاید دروازه ای بوده است که درهای آن را کنده بوده اند.

منبع: ری باستان، ج 1، ص 247 و 194.

در مصلحگاه / در مصلحکان / در مصلی گاه / در مسلخگاه / در مصلحت گاه

محلّه و دروازه. این برزن از اماکن بزرگ شیعیان بوده است. یاقوت در معجم البلدان گفته است: «مصلحکان بالحاء المهمله و کاف و آخره نون محلّة بالزّی.» اشکال این کلمه آن است که به جای پسوند گاه، کان در آن به کار رفته است. احمد کسروی در کتاب نام های شهرها و دیه های ایران در باب پسوند «کان» نوشته است: «ظاهر آن است که کان عوض شده از گان باشد؛ چنانکه عوض شدن کاف و گاف به یک دیگر در پارسی معروف است، و مثل های فراوان دارد. ولی می توان آن را کلمه ای جداگانه هم پنداشت. در این صورت نیز چون کان که در لغت به تنهایی به کار می رود، به معنای گونه ای جایگاه است؛ زیرا "کان زر" که می گوئیم خود به معنای جایگاه زر است یا جایی که زر در آنجا انبوه و فراوان باشد. از این رو کان را در آخر نام های آبادی نیز به آسانی می توان به معنای جایگاه گرفت.» بنابراین مصلحکان با مصلحگاه از لحاظ معنا تفاوتی ندارد.

در کتاب نقض دوازده بار از این مکان یاد شده است؛ از جمله می گوید:

«[حسن صَبّاح] نه به در مصلحتگاه *** مصلحگاه نشست و نه به در زادمهران؟»

«سادات در زادمران و جوانمردان در مصلحگاه و معتقدان در رشقان...» «علی بن مجاهد به در مصلحگاه بود که او را به پدرش بازخوانند که رازی بود.» «و از محلت های ری در مصلحگاه و زادمهران باشد.» به گزارش راحة الصدور، در شعر شمس الدین لاغری، شاعر سنی، ذکر مصلحگاه بدین صورت آمده است:

«پس فراهان بسوز و مصلحگاه *** تا چهارت ثواب گردد شش.»

این در، و محلّه منسوب بدان در شمال غربی ری، در مغرب ری برین، در جنوب بازار بلیسان و محلّه زامهران، واقع بوده است. در کتاب نقض در احوال حسن صَبّاح مقیم کوچه صوفی روده، در باب خانه دیگر وی در یک نسخه خطی که مورد استفاده و محل اعتماد مصحح آن قرار داشته، چنین ذکر شده است: «در شهر ری خانه داشت به در

مصلحگاه، به کوی جنوبی دیرینه قبه به در رادمهران [کذا].» این نسخه بدل در تعیین محل در مصلحگاه، و اینکه «دیرینه قبه» زادمهران از سوی جنوب به مصلحگاه می رسیده است، دلیلی روشن است. ظاهراً کوی جنوبی دیرینه قبه حدود امامزاده عبدالله فعلی بوده است؛ زیرا چنانکه در نقشه شهر مشهود است، دو محله زادمهران و مصلحگاه در این نقطه به هم می پیوسته اند. به احتمال قوی، مقصود از قبه همان قبه امامزاده عبدالله است.

مصلحگاه یا مصلحتگاه، گویا در اصل «مصلحگاه» یا «مصلحتگاه» بوده، و مسلحه در لغت به معانی موضع السلاح و جای دیدبان و مردم مسلح آمده است، و جمع آن مسالِح است. از میان این معانی، «مسلحه» به معنای قومی سلاح ور، و مسالِح که جمع آن است، به معنای پادگان نظامی، مناسب تر است. این نوع تبدیل حروف در اسامی اماکن و غیر اماکن سابقه ای فراوان دارد. در کتاب الرسالة الثانیة تألیف ابی دلف مسعر بن المهلهل، در وصف مفازة میان ری و قم، نسخه بدل «مسالِح»، به همین معنای پادگان، به صورت «مصالِح» آمده است. مسالِح را مینورسکی نیز به معنای پادگان و اسلحه خانه ترجمه کرده است، که کمال مناسبت را با مقام دارد. از همین دست است کلمات اصپهبد به جای اسپهبد و صحنه به جای سحنه. این گونه تبدیل ها در نام اماکن، تنها در صاد و سین نیست، و گاه در حروف قریب المخرج دیگر نیز مشهود است؛ همچون عنزلی به جای انزلی و طار به جای تار.

دلیل دیگری که وجه مصلحگاه را تأیید می کند، ذکر این کلمه است به صورت مسلخگاه. محقق نقض، محدث ارموی، پس از بحث مستوفی در این باره می نویسد: «بعد از تأمل و تدبیر در پیرامون کلمه، و ملاحظه قرائن خارجییه... قویاً محتمل است که این کلمه به حای مهمله بوده باشد، و از سلاح که به معنای حربیه و آلت جنگ است، اخذ شده باشد.» لغت دانان یکی از معانی مسلحه را «قومی سلاح ور» ذکر کرده اند. از این رو مصلحگاه، مفهومی نزدیک پادگان نظامی امروزی داشته است؛ به ویژه آنکه می دانیم ری از روزگار باستان تا پایان عهد آبادی، پیوسته قرارگاه سپاه بوده است.

اما صورت های مصلی گاه و مصلحکان را نیز ظاهراً محملی است. مصلی نام عرصه ای در جهت غربی مدینه یا شهرستان، در محل صلحگاه بوده است. گویا مدینه یا شهرستان میان صحرای ازدان و مصلی قرار داشته است، و گویا صحرای ازدان در مشرق شهر

واقع بوده که بعدها مرداویچ جیل آباد را در آن نقطه پی افکند. وجه این احتمال آن است که عمر بن علا گاه در ری و دیگرگاه در رویان می زیسته، و معبر مستقیم این دو نقطه، دروازه کوهکین بوده است. بنابراین جوسق وی و به تبع صحرای ازدان، باید در مشرق شهرستان واقع باشد. شیعیان که سراسر مغرب شهر ری را در اختیار داشتند، در مصلاّی اهل سنت نماز عید و آدینه نمی گزارده اند؛ چنانکه صاحب فضائح الروافض گفته است: «بگفته ایم که رافضیان نماز آدینه و نماز عید به مصلاّی گاه مسلمانان نکنند.» و آنان را بالاستقلال از خود مصلاّی بوده است؛ چنانکه در نقض آمده است: «و مدرسه شیخ حیدر مکی به در مصلی گاه.» این مصلاّی، در مغرب شهر ری واقع بوده است و می دانیم که عمده بخش شیعه نشین ری، همان ری برین باستانی و قسمت جنوبی آن بوده و شهرستان ری در مشرق و متصل به آن قرار داشته است. از این رو ممکن نبوده است که مصلاّی اهل سنت در این محل واقع باشد. به این قرینه محل مصلاّی با مصلحگاه انطباق پیدا می کند، و مصلی بخشی از مصلحگاه می شود. این مصلاّی گاه در ری غیر از آن است که در قول صاحب فضایح در نقض آمده و گفته است: «رافضیان نماز آدینه و نماز عید به مصلی گاه مسلمانان نکنند.» چون آن مکان به قول وی از آن سنّیان بوده است، و سنّیان در نیمه شرقی ری می زیسته اند.

منبع: ری باستان، ج 1، ص 249 و 194 و 260.

دروازه آهنین 8592 باب الحرب

دز

مزرعه. نام این مزرعه در فرمان شاه طهماسب، به سال 961 ق. در ضمن بیان موقوفه های آستانه عبدالعظیم حسنی (ع) آمده است: «... مزرعه دز واقع در بلوک غار ری.»

منابع: آستانه ری، ص 33؛ ری باستان، ج 3، ص 534.

دستبی / دشتبی / دشتوه ری

در قدیم بر دشتی پهناور میان ری و همدان اطلاق می شده است که از انضمام آن دو به یک دیگر، قزوین پدید آمده است. در برخی کتب جغرافیای قدیم، «دستبی» یا «دشتبی» ثبت شده است که معادل و معرّب «دشتبی» یا «دشت آبی» یا «دشت آوه» است، چنان که قرچانلو و یاقوت حموی نوشته اند. صاحب تاریخ قم گفته است: «چنانچه دو رستاق دستبی، که یکی را دستبی ری می خوانند، و آن دیگر را دستبی

ص: 411

همدان، و هر دورا موسی بن بغا جمع کرده و هر دورا يك كوره گردانید و غزوين [كذا] نام نهاد.» ظاهراً دشتی ری معمور و وسیع تر از دشتی همدان بوده و قریب نود دیه داشته است. در قرن سوم عمارتی مشهور به نام قصر جابر در دشتی وجود داشته که ذکرش در منابع آمده و در کتاب مختصر البلدان ابن فقیه به آن اشاره شده است. دشتی را «دستوه» نیز نوشته اند، چنانکه در مجمل التواریخ آمده است: «یزدجرد، شروین پرنیان را که رئیس روستای دستوه بود به حدّ قزوین، به روم فرستاد.»

منبع: ری باستان، ج 3، ص 538.

دماوندی رازی

شاعر، متخلص به «سائل». در دماوند و همدان زیسته است. نویسنده تحفه سامی، شعر و انشای او را ستوده است. در تذکره آذر، در شمار شعرای ری آمده است. در سال 940 ق. بر اثر بیماری مالیخولیا یا اختلال دماغ درگذشت. رباعی زیر از او است:

کار ما در شهر با شوخی بلا افتاده است *** عاشقیم و کار عاشق با خدا افتاده است

دل به دستم بود و می گشتم به گرد کوی دوست *** بی خبر بودم نمی دانم کجا افتاده است.

منابع: تحفه سامی، ص 122؛ مجمع الخواص، ص 180؛ آتشکده آذر، ص 218؛ قاموس الاعلام، ج 4، ص 2529؛ هفت اقلیم، ج 3، ص 88.

دوران 8592 تاریخ ری

دوریست / درست / درشت / طرشت، آبادی

دوریستی، خاندان 8592 حسن بن جعفر بن محمد دوریستی

دولت آباد، خانه فرهنگ

واقع در شمال شرقی شهر ری، در شهرک دولت آباد. در سال 1374 ش. ساخته شد. شهرک دولت آباد، در سال 1350 ش.

در کنار قلعه دولت آباد بنا گردید. خانه فرهنگ دولت آباد، دو بخش فرهنگی - هنری و آموزشی دارد و از جمله فعالیت های شاخص این مرکز، کارگاه آموزش خانواده، با همکاری انجمن مددکاران ایران است. برگزاری کلاس های ادبی و قرآنی و جشن های مذهبی از دیگر فعالیت های این مجموعه است. بخش دوم فعالیت های این مرکز، برگزاری دوره های آموزشی تربیت مربی، قالی بافی، خیاطی، فوریت های پزشکی و امداد و کامپیوتر، با هدف خوداشتغالی و کارآفرینی است.

دولت آباد قیصریه

روستا، از توابع بخش مرکزی شهرستان ری. این روستا در دهستان عظیم آباد، در جنوب

غربی شهر ری، در کنار راه آهن قرار دارد و بر اساس سرشماری مرکز آمار ایران در سال 1385 ش. جمعیت آن 920 نفر (230 خانوار) بوده است.

منبع: نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن 1385 ش.

دوتوهه پایین

روستا، از توابع غار شرقی بخش کهریزک شهرستان ری. هوای آن، گرم و خشک است و کوه الله اکبر در شمال آن واقع است. بر اساس سرشماری مرکز آمار ایران در سال 1385 ش. جمعیت آن 867 نفر (212 خانوار) بوده است.

منبع: نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن 1385 ش.

ده توهه بالا

روستا، از توابع بخش کهریزک شهرستان ری. این روستا در دهستان کهریزک قرار دارد و بر اساس سرشماری مرکز آمار ایران در سال 1385 ش. جمعیت آن 126 نفر (31 خانوار) بوده است.

منبع: نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن 1385 ش.

ده خیر 8592 آبه غار

ده نو

روستا، از توابع بخش کهریزک شهرستان ری. این روستا در دهستان کهریزک قرار دارد و بر اساس سرشماری مرکز آمار ایران در سال 1385 ش. جمعیت آن 276 نفر (65 خانوار) بوده است.

منبع: نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن 1385 ش.

دهقانی رازی

شاعر. در آغاز عهد صفویان در ولایت ری می زیسته و شغل مکتب داری داشته است. بر اثر بیماری جوع درگذشت. این بیت منسوب به او است:

لعل لب تو جانا جامی است پر ز باده

یا رب بود که بینم لب بر لب ت نهاده

منبع: تحفه سامی، ص 162.

روستایی در ری باستان. نام این دیه را سمعانی و یاقوت به فتح حرف اول ضبط کرده اند، و به کسر نیز گفته اند. چند تن از راویان حدیث، از جمله سندی بن عبدالله و علی بن ابراهیم دهکی بدانجا منسوبند. در باب محل آن، اطلاعی در دست نیست، اما می توان احتمال داد که نام بازار دهک نو در ری، برگرفته از نام آن باشد و این بازار گویا در شمال غربی ری بوده است. در شهر ری، اماکنی که به نام دیه های اطراف بوده، زیاد

ص: 413

است؛ مانند دروازه دولاب. و چون این اماکن در شهر، در جهتی بوده است که آن دیه ها قرار داشتند، شاید دهک نیز در مغرب ری بوده است؛ چنانکه اکنون در شهریار که در مغرب و جنوب غربی ری باستان واقع است، روستایی به نام «دهک» وجود دارد، و بعید نیست که همان دهک باستانی باشد.

منبع: ری باستان، ج 3، ص 549.

دیرینه قبه

محل. در کتاب نقض، دربارهٔ خانهٔ حسن صباح، در نسخه بدل، چنین آمده است: «در شهر ری خانه داشت به در مصلحگاه به کوی جنوبی دیرینه قبه به در راد مهران [کذا]». این نقطه، در محل تلاقی محله های مصلحگاه و زادمهران، در نزدیکی امامزاده عبداللّه واقع بوده است. و ظاهراً مراد از قبه نیز همان قبه امامزاده عبداللّه است.

منبع: ری باستان، ج 1، ص 196.

دینار

محل، کوچه. حسین بن علی دیناری رازی، منسوب به این محل است. به قرینهٔ نام، احتمالاً ضربخانهٔ ری در آنجا بوده است.

منبع: ری باستان، ج 1، ص 228.

ذوالمناقب بن طاهر بن ابی طالب حسینی رازی

عالم و مورخ شیعی مذهب ری. منابع و تراجم، او را فاضل و صالح خوانده و چندین کتاب به وی نسبت داده اند؛ از جمله: التواریخ؛ المنهج فی الحکمه؛ الرياض؛ السیر.

منابع: فهرست منتجب الدین، ص 62-63؛ بحار الانوار، ج 102، ص 231؛ جامع الرواة، ج 1، ص 314؛ امل الآمل، ج 2، ص 116؛ معجم رجال الحدیث، ج 8، ص 161؛ اعیان الشیعه، ج 6، ص 437.

ص: 414

راجیس 8592 تاریخ ری

راجیش 8592 تاریخ ری

راجیک 8592 تاریخ ری

راز 8592 تاریخ ری

رازوک 8592 تاریخ ری

الرازی 8592 احمد بن اسحاق رازی

رازی 8592 تاریخ ری

رازی، خانه فرهنگ

در سال 1373 ش. افتتاح و راه اندازی شد. ارائه خدمات فرهنگی، آموزشی، هنری و... از فعالیت های آن است. بخش آموزش این مرکز، شامل کلاس هایی در رشته های علوم قرآنی، هنرهای دستی و تزئینی، هنرهای تجسمی، دوره های کامپیوتر، دوره های زبان و مهد کودک است. خانه فرهنگ رازی، در کنار فعالیت های آموزشی، برنامه های مختلفی از قبیل بزرگداشت اعیاد ملی و مذهبی و مناسبت های انقلابی، همایش ها و سمینارها، ایستگاه های طراحی و نقاشی و... برگزار می کند.

راژس 8592 تاریخ ری

راک 8592 تاریخ ری

راکس 8592 تاریخ ری

راکیا 8592 تاریخ ری

راگ 8592 تاریخ ری

راگا 8592 تاریخ ری

راگای 8592 تاریخ ری

راگز 8592 تاریخ ری

راگس 8592 تاریخ ری

راگو 8592 تاریخ ری

راگیا 8592 تاریخ ری

راگیا نا 8592 تاریخ ری

رام اردشیر 8592 تاریخ ری

رام پیروز (رام فیروز)،

ص: 415

رام فیروز 8592 فیروز بهرام

راورپس 8592 تاریخ ری

رای 8592 تاریخ ری

رائی 8592 تاریخ ری

ربعی، ملامحمد

ملا محمد ربعی، فرزند آخوند ملا ربیع، متولد سال 1237 ش. از دانشمندان و ائمه جماعت زاویه مقدسه و صحن مطهر بود.

ملا محمد، پس از خواندن مقدمات و ادبیات نزد پدر و علمای شهر ری به تهران رفت و در مدرسه فخریه مروی ساکن شد و سطوح را از علمای آن زمان فرا گرفت و پس از آن از محضر میرزا حسن آشتیانی استفاده فقهی و اصولی کرد. سپس به ری بازگشت و به اقامه جماعت در صحن مطهر و تدریس در مدرسه عتیق و مدرسه امینیه پرداخت. در ربیع الثانی 1349 ق. (شهریور 1309 ش.) در سن هفتاد و دو سالگی درگذشت و در مقبره دربانی مدفون گردید.

منبع: اختران فروزان ری و طهران، ص 165.

رحیمی طهرانی رازی

شاعر. در اوائل عهد صفویان در تهران می زیست. با علم نجوم اندکی آشنایی داشت. این مطلع از او است:

طمع ز وصل بریدم به هجر خو کردم *** وداع خوشدلی و ترک آرزو کردم.

منبع: تحفه سامی، ص 162.

رشیدالدین رازی دوعی

از فقههای شیعی مذهب ری. نامش در پاره ای از منابع آمده است.

منبع: فهرست منتجب الدین، ص 92-93.

رشیدالدین بن عباس بن علی رازی ورامینی

از وکیلان امام زمان (عج) در غیبت صغری، در شهر ری.

منبع: الکلینی و الکافی، ص 147.

رغه 8592 تاریخ ری

فضل بن عبدالصمد مولی رقاش، شاعر اهل ری، هم عصر ابونواس. در شعر، طبعی پاکیزه و روان داشت و با شعر ابونواس مقابله کرده و ابونواس نیز در بیتی او را ستوده است:

«وجدنا الفضل أكرم من رقاش *** لأن الفضل مولاه الرسول.

یعنی فضل بن عبدالصمد، برتر از آن است که مولای (بنده) بنی رقاش باشد. مولای او رسول خدا (ص) است که فرمود: من مالک کسی هستم که مملوک کسی نیست (أنا مولی من لا مولی له). وی از ثناگویان هارون الرشید و برامکه بود و تا آخر به آل برمک

وفادار ماند و در این راه به زندان نیز افتاد. پس از سرنگونی برامکه، در رثای آنان شعر گفت. پس از انقراض برامکه به خراسان رفت و به طاهر بن حسین پیوست. رقاشی، هجویات نیز گفته است که برخی از آنها در میان مردم عرب زبان، بر سر زبان ها بوده است.

منبع: الاغانی، ج 16، ص 429-432.

رقی 8592 عباس بن اسماعیل رازی طیالسی

رک 8592 تاریخ ری

رکن الدین ابوالمظفر 8592 برکیاروق

رکن الدین رازی

شاعر قرن ششم، برادر فخر رازی. خاقانی شروانی در قصیده ای، او را ستوده است. وی در ماجرای موسوم به «فتنه کرامیه» در فیروزکوه پایتخت غوریان، در سال 595 ق. جانب کرامیه را گرفت.

منبع: الذریعه، ج 27، ص 382.

رگ 8592 تاریخ ری

رگا 8592 تاریخ ری

رگس 8592 تاریخ ری

رگه 8592 تاریخ ری

روح بن محمد بن احمد رازی شافعی، ابوزرعه اصغر

قاضی و فقیه شافعی مذهب، محدث، شاعر، ادیب، از مشایخ خطیب بغدادی، معروف به ابوزرعه اصغر، نواده حافظ ابی بکر ابن سنی دینوری. نیای او از موالی عبدالله بن جعفر بن ابی طالب بوده است. در اصفهان عهده دار شغل قضا بود و در سال 413 ق. از راه حج، به بغداد رفت و مدتی در آنجا حدیث گفت. بغدادی می گوید علاوه بر بغداد، در سال 421 ق. در کرخ نیز او را دیدم و آنجا نیز از او حدیث نوشتم. از ابوهیثم احمد بن عمر بن محمد ابیوردی، احمد بن محمد بن جمان، ابوالفضل عباس بن حسین صفار، جعفر بن عبدالله بن یعقوب قنکی، ابن فارس لغوی، علی بن محمد بن عمر فقیه معروف به قصار رازی (راوی عبدالرحمن بن ابی حاتم رازی)، ابوزرعه احمد بن حسین رازی، ابواحمد حسین بن علی تمیمی نیشابوری، ابوالحسن علی بن ابراهیم زیات، اسحاق بن سعد بن حسن نسوی، جعفر بن عبدالله فناکی، اسحاق بن سعد بن حسن نسوی و دیگران روایت کرده است. شماری از راویان او عبارتند از: خطیب بغدادی، ابوالقاسم عبدالرحمن بن محمد و محمد بن احمد بن حسین. خطیب بغدادی او را صدوق، ادیب، شاعر و دانا خوانده است. ذهبی می گوید: در علم حدیث، سه تن به ابوزرعه رازی شهرت دارند: کبیر (از اقربان بخاری)، اوسط و اصغر که روح

بن محمد، قاضی اصفهان، سبط حافظ ابی بکر ابن سنی است. بیش از هشتاد سال زیست و به سال 423 ق. در اصفهان درگذشت. کتابی به نام «مجموع جم الفوائد» داشته است.

منابع: تاریخ بغداد، ج 7، ص 458 و ج 8، ص 409 و 448 و ج 10، ص 159 و 326-327 و ج 14، ص 141 و 188؛ تاریخ مدینه دمشق، ج 5، ص 215-216 و ج 13، ص 458 و ج 25، ص 209 و ج 32، ص 419 و...؛ طبقات الشافعیه، ج 3، ص 455 و ج 4، ص 378-379؛ تذکره الحفاظ، ج 3، ص 1000؛ سیر اعلام النبلاء، ج 16، ص 256 و ج 17، ص 50-52؛ المنتظم فی تاریخ الامم و الملوک، ج 15، ص 231؛ الانساب، ج 3، ص 325؛ البدایه و النهایه، ج 12، ص 43؛ معجم المؤلفین، ج 4، ص 174.

روحي رازی

شاعر عهد صفوی، برادر «نیستی رازی» که او نیز شاعر بود. این مطلع از او است:

نشان دهند رقیبان من مرا از تو *** ندیده ام من بیدل به جز جفا از تو.

منبع: ری باستان، ج 2، ص 305.

رود شور / شور فشاپویه

رود طولانی شور با جهت شمال غربی - جنوب شرقی که عرض شهرستان ری را طی می کند. رود شور از استان زنجان سرچشمه گرفته و پس از عبور از استان قزوین و جنوب غرب استان تهران و شهرستان زرنديه، به شهرستان ری می رسد. شاخه های مشهور این رود عبارتند از: خررود، ابهررود، کردان و سرود.

این رود از شش کیلومتری جنوب حسن آباد فشاپویه عبور می کند و به شوره زار شرق حوض سلطان قم می ریزد. رود شور در بخشی از شهرستان ری به موازات رود کرج و در جنوب آن و با فاصله متوسط ده کیلومتری روان است و با طی يك قوس بزرگ راستگرد از فشاپویه ری خارج و به دهستان قمروند شهرستان قم وارد می شود. این رود، دائمی است و 420 کیلومتر طول دارد.

منابع: جغرافیای ری؛ فرهنگ جغرافیایی آبادی های کشور (تهران)، ج 38، ص 166 و 248؛ رودها و رودنامه ایران، ص 307.

روده / روده

بازار، محله، مسجد. اصطخری در المسالك در مقام شرح بازارها، روده را از مراکز مهم تجاری ری شمرده است.

در ترجمه فارسی مسالك آمده است: «روده از همه آبادان تر است و کاروانسراها و بازارها و بازرگانی های بسیار آنجا باشد.» ابن حوقل، بازار روده را بزرگ ترین بازار ری و بسیار آباد شمرده است. در قصیده ابن کربویه رازی آمده است:

و کم بروذۀ من مستشرف حسن

این بیت نشان می دهد که رود تا بدانجا که از سوی جنوب به شارع باطان می پیوسته، سخت معمور و آباد بوده است. یاقوت نیز در معجم البلدان و المشترك به محله و بازار رود اشاره می کند. چشمه علی فعلی یا سورین باستانی از میان این بازار می گذشته و در کنار این نهر و تپه های مجاور آن نخستین بنای شهر ری پی افکنده شده است. از این رو بازار رود را باید قدیم ترین بازار ری شمرد. این بازار طولانی در ری برین قرار داشته و قسمت علیای آن را سر رود یا رأس الروده، و میانه آن را قطب رود یا وسط رود، و پایین آن را اسفل رود می گفته اند. با نظر داشت قرائن می توان گفت که این محله بر قسمت علیای رود (حوالی بقعه ابن بابویه) اطلاق می گردیده است. در کتاب نقض آمده است: «مناقب خوانان در قطب رود... همان خوانند که به دروازه مهران.»

ظاهراً بازار بزرگ رود، از سمت جنوب شرقی تا مسافتی پس از برج طغرل، قطب رود نام داشته است. از دلایلی که مکان بازار رود را معین می سازد، این است که اصطخری و ابن حوقل ادعا کرده اند که قلّه دماوند را از وسط بازار دیده اند. در پهنه این شهر به سبب قرار داشتن کوه بزرگ ری و تپه های بلند در اطراف آن کوه در شمال، قلّه دماوند تنها از گوشه شمال غرب (محل قطب رود) قابل مشاهده بوده است.

محلّه رود، سنی نشین بوده است. عبدالجلیل رازی قزوینی در نقض می نویسد: «از شهرهای اعظم در عالم یکی ری است لابد، و در او جامعی به رود هست از آن اشعری مذهبان.»

منبع: ری باستان، ج 1، ص 219 و 241 و 196 و 598.

روغنی، سید داوود 8592 شاطر داوود

رویان

محله ای در ری قدیم. معجم البلدان، به نام این محله در ری اشاره کرده و گویا مکان آن، جیل آباد بوده است؛ زیرا دروازه کوهکین که از آنجا به طبرستان و رویان و مازندران می رفته اند، در این پهنه بوده و مردم شمال از آنجا وارد شهر ری می شدند. در قدیم، مهاجران نزدیک دروازه شهری که وارد آن می شدند، اقامت می کردند، و برای خویش کوی و برزن می ساختند و احتمالاً نام رویان را اهالی اهل شمال بر این محله نهاده اند. همچنین جیل آباد ری را مرداویج گیل ساخته است، و به احتمال، همراهان این سردار که اهل گیلان و مازندران بوده اند، در

ص: 419

بخشی از جیل آباد اقامت داشته، و آنجا را به نام موطن خویش، رویان نامیده اند.

منبع: ری باستان، ج 1 ص 197.

الری / ری 8592 تاریخ ری

ری اردشیر 8592 تاریخ ری

ری برین / ری علیا

بخش نخستین شهر ری که در جنوب چشمه علی، میان باروی عظیمی که پیش از اسلام احداث شده بود، قرار داشته و به تدریج از سوی جنوب شرقی گسترش یافته است. ری مذکور در کتب مقدس و کتیبه داریوش همان ری برین است.

قید «برین» و «زیرین» به مناسبت شیب طبیعی زمین است که قسمت علیای آن را «برین» و سفلی آن را «زیرین» خوانده اند. ازین رو باید «ری زیرین» در سوی جنوب شرقی ری برین باشد. در شمال این بخش که در عصر اسلامی معمور بوده، کوه قرار داشته است. حمدالله مستوفی در نزهة القلوب گفته است: «ری، شهری گرمسیر است و شمالش بسته... قلعه طبرک به جانب شمال در پای کوه افتاده است.» صاحب ریاض السیاحة نیز همین گزارش را تأیید می کند. بخش اصلی شهر ری در دوره اسلامی در جنوب کوه بی بی شهربانو قرار داشته است. ری برین نیز بسیار کهنه و قدیمی است، و به هنگام فتح ری به فرمان نعیم آن را خراب کردند. در دائرة المعارف اسلامی بنای ری جدید به فرخان بن زینبی (زینبد) نسبت داده شده است. در فتوح البلدان، به جای زینبی، نام پسرش فرخان آمده است. گویا این پدر و پسر هر دو در واقعه فتح ری شرکت داشته اند.

ری برین در دوره های پسین که شهر ری وسعت و جمعیت بیشتر یافت، به ویژه در عهد دیالمه، از نو آباد شد. این بخش در قرون پیش از اسلام بسیار آباد و در عهد اشکانیان پایتخت بوده است. در سوی شمال شرقی آن صخره مرتفع مستطیلی قرار دارد (کرة سرسره) که بر فراز آن دژی استوار و بلند بنیان داشت، به نام «دز رشکان» مخفف «دز ارشکان» کارخانه سیمان در همان نزدیکی در سوی شمال، به تدریج سنگ های آن را در کوره های آتشین خود به سیمان مبدل و آن را دو نیم کرده است. در جنوب این صخره نیز کارخانه گلیسیرین واقع است. اینکه برخی، آثار دژ این صخره را با قلعه طبرک منطبق می دانند، نادرست است. جز دز رشکان، دزهای دیگری نیز از سوی جنوب و جنوب غربی و شمال غربی از ری برین حمایت می کرده است.

«ری برین» تمام عظمت و شوکت باستانی

ص: 420

خود را در قرون اسلامی به «ری زیرین» داد، و خود به صورت گوشه ای از ربض شهر درآمد، و شارسستان و کهن دژ و باقی ربض شهر همه در «ری زیرین» قرار گرفت. شیعیان شهر بیشتر در «ری زیرین» مقیم بوده اند. در عهد ما نیز آنچه از ری باستانی آباد است، همان ری برین است و آثار ری زیرین به کلی محو گردیده و از میان رفته است.

منبع: ری باستان، ج 1، ص 167.

ری در شعر کهن فارسی

یافتن نام و یاد ری در پیشینه ادب فارسی، کاری چندان دشوار نیست؛ به ویژه آنکه ری در ادوار گوناگون تاریخ ایران، همواره اهمیت ویژه خود را در بُعد سیاسی، اقتصادی، علمی و نیز مذهبی حفظ کرده است. اگرچه نامی از ری در ابیات بازمانده از شاعران قرن سوم دیده نشده است، اما تاریخ نگاران و جغرافی نویسان يك قرن بعد، همگی درباره عظمت و آبادانی آن سخن گفته اند (ر. ک: حدود العالم من المشرق الى المغرب، ص 142). همچنین اگرچه نمی توان بر اساس ابیات اندک و پراکنده ای که از روزگار پدر شعر فارسی، رودکی سمرقندی، بر جای مانده است، تحلیل و قضاوتی به سامان در باب موضوعی خاص به انجام رساند، اما از همان چند بیتی که رودکی در آن از ری یاد کرده است، می توان دریافت که ری تا قرن چهارم هجری - و به گواهی قراین بسیار، تا قرن های بعد - منزلگاه شادی و سرور بوده است؛ چراکه رودکی در قصیده مشهور خود که با مطلع

«مادرِ می را بکرد باید قربان *** بچه او را گرفت و کرد به زندان»

آغاز می شود، می گوید:

وانك به شادی یکی قدح بخورد زوی *** رنج نبیند از آن فراز و نه احزان

انده ده ساله را به طنجه رماند *** شادی نورا زری بیارد و عمان

نیز در جایی در وصف محبوب خود، او را «طرفه ری» معرفی می کند؛ پیدا است که در تصوّر شاعر، ری معدن نفایس و مخزن طُرفه ها بوده است:

ای قبله خوبانِ من، ای طرفه ری *** لب را به سپیدرگ بکن پاك از می

(سپیدرگ: بخشی از آستین، نیز دستارچه)

از آنچه بر زبان متقدمین درباره ری رفته است، برمی آید که ری از چنان عظمتی برخوردار بوده است که در طول تاریخ «صاحب ری»، به معنای صاحب قدرت و شکوه تمام بوده است؛ چنانکه انوری، فیروز شاه و مجدالدین را این گونه مدح می کند:

آنجا که ذکر صاحب ری رفت و ذکر تو *** بر عهد دولت تو دعا کرد روزگار

نیز در مدح خواجه محمد جعفر علوی می گوید:

ای به درگاه تو بر قصه رسان صاحب ری

ره نشین سر کوی کرمت حاتم طی

سوزنی سمرقندی در مدح صفی الدین سروده است:

تورا به صاحب ری گر کسی قیاس کند

ورا بود نه تورا، اندرین قیاس جمال

در مدح محمود بن عبدالکریم نیز گوید:

مر تورا با صاحب ری گر قیاس آرم به فضل *** دور نبود گر حیات آید بدان عظم رمیم

و در مدح علی (ع) می گوید:

در نرمندی ست گویی صاحب ری را خلف *** در جوانمردی ست گویی حاتم طی را بدل

از این دست ابیات در ادب کهن پارسی، کم نیست که در آنها «صاحب ری» نماد و سمبل صاحب شوکت و قدرت و هنر بوده است.

گاهی ذکر ری در ابیات شاعران نامی، به دلیل شکل و شمایل ساختمان ها و نیز راه های زیرزمینی و مخفی در این شهر بوده است. مرتضی راوندی، نویسنده تاریخ اجتماعی ایران نوشته است: «ظاهراً عده ای از مردم ری، به علت اختلاف شدید مذهبی که با هم داشتند و به حکم مقتضیات عصر، و جنگ های فنودالی، برای حفظ جان و اموال خویش خانه های خود را در زیرزمین بنا می کرده اند و راه ورود را دشوار و سخت و ظلمانی می ساخته اند؛ چون سپاه دشمنان به زور و گاه دوستان به غصب، خانه های ایشان را در تصرف می گرفته اند... مولانا در دیوان شمس تبریزی، در بعضی از غزلیات، به این معنی اشاره کرده است:

عمارتی است خراباتیان شهر مرا *** که خانه هاش نهان در زمین چوری باشد.

و یا:

عاشقان سازیده اند از چشم بد *** خانه ها زیر زمین چون شهر ری.

مردم ری را از دیرباز در احوادث راهروهای زیرزمینی و حفر و نقب، تخصصی بسزا بوده است.»

مولوی در مثنوی نیز بارها از ری یاد کرده است؛ از جمله در داستان مسجد آدم گش در شهر ری. آغاز آن حکایت در مثنوی چنین است:

یک حکایت گوش کن ای نیک پی

مسجدی بُد در کنارِ شهرِ ری

هیچ کس در وی نخفتی شبِ ز بیم

که نه فرزندش شدی آن شبِ یتیم

بس که اندر وی غریبِ عور رفت

صبح دم چون اختران در گور رفت

بر پایهٔ منابع تاریخی، مسجد مهمان کُش یا آدم کُش یا غریب کُش شهرِ ری، همان مسجد ما شاء الله است که در قبرستان ابن بابویه و

ص: 422

مجاور دیوار به دیوار ضلع غربی بقعة امامزاده هادی است. بدیع الزمان فروزانفر در کتاب مأخذ قصص و تمثیلات مثنوی، در تعیین محل این مسجد، می نویسد: «مطابق روایات مردم شهر ری و پیران زمان، مسجد مهمان کش، همان مسجد ماشاءالله است که در شمال ابن بابویه واقع است.» در افسانه های کهن نیز آمده است که در شهر ری مسجدی بوده است که هر کس در آن بیتوته می کرد، فردا جنازه او را بیرون می آوردند. تا اینکه شبی غریبه ای شجاع در مسجد می خوابد و نیمه شب صدایی می شنود؛ اما چون ترسی به دل راه نمی دهد به سمت صدا حمله ور می شود. با حمله او بخشی از دیوار مسجد فرومی ریزد و گنجی از درون آن هویدا می گردد. شخصی به نام ماشاءالله، مسجد را بازسازی می کند و نام خود را بر آن می نهد.» نهاوندی در کتاب راحة الروح، اصل داستان را این گونه شرح می دهد: «در نزدیکی ابن بابویه، مسجدی بود که معروف شده بود به مسجد آدم کش؛ زیرا هر کس، شب را در آن مسجد می گذراند، فردا جنازه اش را بیرون می آوردند. مردم شهر، خواستند که آن مسجد را خراب کنند، اما عده ای گفتند خانه خدا، محل عبادت بندگان و آسایش مسافران است. نباید آن را خراب کرد؛ بلکه بهتر این است که شب در مسجد را قفل کنید و بر روی در بنویسید: اگر کسی غریب است و خبر ندارد، شب در این مسجد نخوابد و توقف نکند، زیرا هر کس شب در اینجا خوابیده، صبح جنازه اش را بیرون آورده اند. مردم شهر، چنین کردند. شبی، گذر دو مسافر به مسجد افتاد و آن

نوشته را دیدند. یکی از آن دو گفت: من امشب باید در این مسجد بخوابم تا ببینم چه رازی است. در را باز کرد و داخل شد. نیمه های شب، صدایی مهیب شنید که او را تهدید به مرگ می کرد. مرد مسافر برخاست و ایستاد. صدا بلندتر شد. مسافر گفت: اگر راست می گویی خود را نشان بده. ناگاه دید که دیوار مسجد شکافت و زر و سیم بسیار به زمین ریخت. معلوم شد آنجا را طلسم کرده بودند و این صدا طلسم گنج بوده است و دلیری مرد مسافر، طلسم را شکست.»

مولوی در دفتر اول در حکایت طوطی و بقال، به مناسبتی از ری یاد کرده، آن را نماد منطقه ای از جهان یا منطقی متفاوت می خواند:

گرچه هر دو بر سر يك بازی اند *** هر دو با هم مروزی و رازی اند

مروزی و رازی، دو چیز دور از هم و مخالف هم است. شاید از آن رو که مرو و ری در دو سوی مشرق و مغرب واقع بوده اند یا به لحاظ تعصّب اهل مرو در تسنّن و تعصّب اهل ری در تشیع.

از میان شاعران پارسی گوی سده های پیشین، شاید بیش از همه خاقانی شروانی به گونه های مختلف از ری یاد کرده است؛ گاهی به مدح و گاهی به قدح:

با این بیان ز وصف تو امروز عاجزم *** کو جنتی است آمده ز افلاک بر زمین

پشت عراق و روی خراسان، ری است *** پستی چه راست دارد و رویی چه نازنین

از سین سحر نکتۀ بکر آفرین منم *** چون حق تعالی از ری بر رحمت آفرین

بر صناعی که روی بهشت آفرید و ری *** خاقانی، آفرین خوان، خاقانی آفرین

و نیز:

گه گه اگر زکات لب بوسه دهی به بنده ده *** تا به خراجِ ری ز نم لاف عطای چون تویی

یا:

کو آن خراج ری ز عراق آوردنش *** کو آن مصاف غز به خراسان شکستش

خاقانی، در چندین قصیده از وبای شهر ری به تلخی یاد کرده و آنجا را «وباخانه» خوانده است:

چه نشینم به وباخانه ری *** به خراسان شوم ان شاء الله

او در قصیده ای با ردیف «ری»، ضمن ارج نهادن به ساکنان و به ویژه دولتمردان مکارم نمای ری، از آب و هوای جانگزای آن، شکوه سر می دهد:

خاک سیاه بر سر آب و هوای ری *** دور از مجاوران مکارم نمای ری

از خاص و عام ری همه انصاف دیده ام

جوړ من است ز آب و گلِ جانگزای ری

ص: 424

میر منند و صدر منند و پناه من *** سادات ری، ائمه ری، اتقیای ری

هم لطف و هم قبول و هم اکرام یافتم

ز احرار ری و افاضل ری و اولیای ری

از بس مکان که داده و تمکین که کرده اند

خشنودم از کیای ری و از کیای ری

دیدم سحرگهی ملک الموت را که پای

بی کفش می گریخت ز دست وبای ری

گفتم تو نیز؟ گفت چوری دست برگشاد

بویحیی ضعیف چه باشد به پای ری

از دیگر اسباب ذکر ری در ادب فارسی، وسوسه انگیزی و شهره بودن خراج ری و نواحی آن بوده است:

هم اکنون به خروار دینار خواه *** ز گنج ری و اصفهان باژ خواه

(شاهنامه)

صحبت حور ارت باید کینه رضوان مجوی *** تختری خواهی خلاف تاج اصفهان مکن

(سنایی)

خوار صحبت مباش تا باشی *** صاحب صد هزار صاحب ری

گه گه اگر زکات لب بوسه دهی به بنده ده

تا به خراج ری زخم لاف عطای چون تویی

کو آن خراج ری ز عراق آوریدش

کو آن مصاف غز به خراسان شکستش

(خاقانی)

اشاره به خراج هنگفت ری، گاه به قصد نشان دادن ثروت و قدرت اهل ری بوده است و گاه با توجه به سابقه تاریخی و مذهبی آن. شهر

ری به سال 23 ق. در زمان خلافت عمر بن خطاب به دست قرظة بن کعب انصاری به تصرف مسلمین درآمد و شورش بزرگ آن شهر در سال 25 ق. به دست سعد وقاص فرو نشست. سعد و فرزندانش مزّه شیرین شهد ری را چشیده و ثروت و خراجش را دیده بودند. بی سبب نبود که عبیدالله بن زیاد، بهترین پیشنهادی که برای حضور پسر سعد (عمر بن سعد بن وقاص) در سپاه کوفه و جنگ با حسین بن علی (ع) به وی داد، حکمرانی بر ولایت ری بود؛ چنانکه شاعر نیز گفته است:

یثرب به باد رفت به تعمیر ملک شام *** بطحا خراب شد به تمنای ملک ری

یکی از شاعرانه ترین اشارات به ری در ادب فارسی، در میان ترانه های باباطاهر همدانی است؛ آنجا که پس از تشبیه چشمان خمارانگیز و خونریز یار به پیاله پر از می، زلف های ایمان سوز او را خراج ملک می خواند:

دو چشمنت پیاله پر ز می بی *** دوزلفونت خراج ملک ری بی

همی وعده کنی امروز و فردا

ص: 425

از این اشارات چنین برمی آید که خراج ری، برای اشاره به ثروتی بی حد زبازد بوده است و همین، حکایت از پهناوری و آبادانی ملک ری می کند. بهار در بخشی از یک ترکیب بند به این موضوع تصریح می کند:

چون سرِ سامانیان از ماوراء النهر خاست *** هم خراسان و ری و گرگان مر او را گشت راست

گفت یک تن ای ملک، سنگ خراج ری جداست

هم فزون است از دگر معیارها، وین کی رواست

پادشاه دادگر معیار ری را باز خواست

با دگر معیارها سنجید و افزونیش کاست

ماجرای لشکرکشی سلطان محمود غزنوی به ری و قتل عام بزرگان دیلم و برانداختن حکومت دیالمه نیز از دریچه های ورود نام ری به ادبیات فارسی است. بهانه سلطان محمود برای کشتن بزرگان ری، اتهام بددینی و رفض بود؛ چنانکه صاحب مجمل التواریخ و القصص آورده است: سلطان پس از آنکه از ری خواسته و اموال فراوان گرد آورد و نزد خلیفه القادر بالله فرستاد، دستور داد تا بزرگان دیلم را به دار آویختند. عده ای را در پوست گاو دوخت و به غزنین فرستاد... و مقدار پنجاه خروار از دفتر روافض و باطنیان و فلاسفه از سراهای ایشان بیرون آورد و زیر درخت های آویختگان بفرمود سوختن. ابوالفضل بیهقی نیز در تاریخ بیهقی، درباره این کشتارها می نویسد: «اگر بوحنیفه به علم بودی، او نگاه نکردی و بر دار کشیدی و بیش از صد هزار کس را از بددینان بدین علت از جهان برداشته بود.» در تاریخ گردیزی، فاجعه ری چنین ثبت شده است: «خبر آوردند امیر محمود را که اندر شهر ری و نواحی آن، مردمان باطنی مذهب و قرامطه بسیارند؛ بفرمود تا کسانی را که بدان مذهب متهم بودند، حاضر کردند و سنگریز کردند و بسیار کس را از اهل آن مذهب بکشت و بعضی را بیست و سوی خراسان بفرستاد، تا مردند اندر قلعه ها و حبس های او بودند.» درباره این لشکرکشی، شاعران و مورخان دربار غزنوی نیز سخن ها گفته اند. منوچهری دامغانی در مدح محمود غزنوی، به اقتدار و سلطه او بر ری، اشاره می کند:

چون قصد به ری کرد و به قزوین و به ساوه *** شد بوی و بها از همه بویی و بهایی

ای سپاهت را سپاهان، رایتت را ری مکان *** ای ز ایران تا به توران بندگانت را وثاق

فرخی سیستانی، یکی دیگر از شاعران دربار محمود، این وقایع را چنین شرح می دهد:

ای ملک گیتی، گیتی تو راست

حکم تو بر هر چه تو گویی رواست *** ملک ری از قرمطیان بستدی

میل تو اکنون به منا و صفاست

آنچه به ری کردی هرگز که کرد

یا به تمنا که توانست خواست...

حاجب تو چون به در ری رسید

هیچ کس از جای نیارست خاست...

تهنیت آوردن نزدیک تو

از قبل مملکت ری، خطاست

تهنیت گیتی گویم تو را

زانکه همه گیتی چون ری تو راست

فرخی سیستانی در جایی دیگر، از کشتار هزار هزار قرمطی در ری، چنین یاد می کند:

ری را بهانه نیست، ببايد گرفت پس *** وقت است اگر به جنگ سوی ری کشد عنان

اینجا همی یگان و دوگان قرمطی کشد

زینان به ری هزار بیابد به یک زمان

اما ناصر خسرو قبادیانی، به این فتح و فتوحات محمود و به این رجزخوانی های شاعران دربار او، به گونه ای دیگر نگریسته و آن را دست مایه پند و عبرت کرده است:

به ملک تُرک چرا غرّه اید، یاد کنید *** جلال و عزّت محمود ز اولستان را

چو سیستان ز خَلَف، ری ز رازیان بستد

وز اوج کیوان سر بر فراشت ایوان را

فریفته شد و می گشت در جهان و بلی

چنو فریفته بود این جهان فراوان را

شما فریفتگان پیش او همی گفتید

هزار سال فزون باد عمر، سلطان را

کجاست اکنون آن قرّ و آن جلالت و جاه

که زیر خویش همی دید برج سرطان را

بریخت چنگش و فرسوده گشت دندانش

چو تیز کرد بر او مرگ، چنگ و دندان را

گزارش منظوم این بلایا از زبان ملك الشعراى بهار چنین است:

شد چو محمود غزنوی سوی ری *** مردم ری شدند تابع وی

شهر بی جنگ و کینه شد تسلیم

زانکه بودند مردمان حکیم

لیک شه دارها به پا فرمود

بر حکیمان ری جفا فرمود

بر درِ ری دویست دار افراشت

کرد بر دار هر که نامی داشت

وز حکیمان و از خردمندان

کرد خلقی عظیم در زندان

همه در قلعه ها هلاک شدند

خاک بودند و باز خاک شدند

فرّخی فتح ری به نظم آورد

در رهش فرش تهنیت گسترد

وز سخن های فرخی پیداست

کاین جفاهای بی عدد ز کجاست

مردم رازی و عراقی را

ص: 427

به جز اقلیم شرق باقی را *** قرمطیشان گهی نهاده لقب

گاه بی دین و گاه بدمذهب

همه را خوانده مستحق دمار

لایق تیغ تیز و در خورِ دار

بُد در آن سال مرگ زاینده

میر غزنی عظیم نالنده

مرض سل گرفته حلقومش

کرده از خورد و خفت محرومش

با چنان دردهای بی درمان

داد بر قتل عالمی فرمان

دردِ خود را ز کینه درمان یافت

پس به غزنی رسید و فرمان یافت

داشت در سینه کینِ دیرینه

دیر باید چو کهنه شد کینه

خواست زان قتل عام، قرب خدای

وای از این قربۀ الی اللّٰه، وای

کینه زردهشتی و شمّنی

شد مبدّل به شیعی و سنی...

ملك الشعراى بهار همچنين به برخى عادات اجتماعى و مذهبى درى، با بيانى كه گاه نشانى از انتقاد دارد، اشارات و تعريضاتى داشته است:

در محرم اهل ری خود را دگرگون می کنند *** از زمین آه و فغان را زیب گردون می کنند

گاه عربان گشته با زنجیر می کوبند پشت

که کفن پوشیده فرق خویش پر خون می کنند

مطلب دیگری که نظر مرحوم بهار را به ری معطوف داشته و موجب ذکر ری در برخی قصاید وی گشته است، تمرکز قدرت و ثروت و سیاست در ری یا در واقع، تهران امروز است. گویا از قدیم الایام، همهٔ تصمیم ها را در ری می گرفتند و دولتمردان نیز به رفع نیازهای مردم ری بیشتر رغبت نشان می دادند:

مدد مردم ری باید تا همتشان *** سازد اموات فتن را چو دم عیسی، حی

راستی را که به احیای ولایات بود

چون دم عیسی مریم، مدد مردم ری

تا نسوزد دلِ ری، دردی درمان نشود

هست آری به مثل، آخر هر درمان کی

شهرک آمل ویران شد و یکباره بسوخت

گر نسوزد دلِ ری اکنون، کی سوزد، کی؟

ری در امثال و حکم

1. ترکت الرأی بالری. در تاریخ سیستان آمده است: «[ابومسلم خراسانی] تا به ری آمد، رای و خرد آنجا بگذاشت و به همدان شد.

آنکه می افراخت سر چون خیمه بر گردون به ری

شد اسیر خواری و مستوجب چندین عذاب

کرد رو بر آسمان کای آسمان تدبیر چیست

آسمان گفتش ترکت الرأی بالری در جواب»

(امثال و حکم، ج 1، ص 545)

ص: 428

2. فراوانی خر در بازار ری.

سعدی:

خر به بازار ری فراوان است *** باخبر باش تا تنه نخوری

(همان، ج 2، ص 724)

سنایی:

گرد هر شهر هرزه می گردی *** خر در آن ره طلب که گم کردی

خر اگر در عراق دزدیدند *** پس تو را چون به یزد و ری دیدند

(حديقة الحقیقه و شریعة الطریقه، الباب الاول: در توحید باری تعالی)

3. رازی را چه کار با مروزی یا مرغزی:

کمال و دانش او کور دید و کر بشنید

به نظم و نثر چه در پارسی چه در تازی

برون ز حکمت و انواع آن که در هر باب

تورا رسد که کنی با فلک هم آوازی

تورا چه نسبت با دیگران و این مثل است

که مرغزی را هرگز چه کار با رازی

ظهیر:

تو ملک بردی و دشمن به گرد تو نرسد

که این سخن مثل مرغزی است با رازی

به چاره سازی با خصم تو همی کوشم

که مروزی را کار اوفتاده با رازی

سوزنی:

وفاق عدوی تو با دوستانش

کم از خدعه مرغزی باد و رازی

مختاری:

بی دست و دلش مردمی و مردی کردن

چون شعبده مرغزی و حیلۀ رازی است

چون تواند ز حد ایشان جست

خصم کین مروزی و آن رازی است

(همان، ص 857)

منابع: حدود العالم من المشرق الی المغرب، ص 142؛ دیوان انوری، ص 147، 288، 451 و 460؛ ری باستان، ج 1، ص 124-125؛ تاریخ اجتماعی ایران، ج 5، ص 293؛ مثنوی، دفتر سوم، ابیات 3922-3924؛ گنجینه دانشمندان، ج 4، ص 599-600؛ مآخذ قصص و تمثیلات مثنوی، ص 122-123؛ دیوان خاقانی شروانی، ص 153 و 405-44 و 797؛ دیوان انوری، ص 460؛ دیوان فرخی، ص 18-20 و 264؛ دیوان ناصر خسرو، ص 117؛ دیوان بهار، ج 2، ص 98-99 و ج 1، ص 329 و 322؛ آثار تاریخی طهران، ص 163؛ بناهای آرامگاهی، ص 214؛ مزارات ری، ص 499-500

ری در تاریخ معاصر

اشاره

شهر ری به دلیل هویت مذهبی، نزدیکی به پایتخت و نیز وجود آستان عبدالعظیم حسنی (ع) در آن، موقعیتی ویژه در تاریخ معاصر ایران یافت. حرم حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) در تاریخ معاصر ایران، کانون برخی از مهم ترین حوادث اجتماعی ایران، به ویژه در سال های مشروطه خواهی است؛ به طوری که می توان این شهر را زادگاه مشروطه خواند.

ص: 429

تحصن سید جمال الدین اسدآبادی، کشته شدن ناصرالدین شاه و نیز مهم ترین تحصن ها و بست نشینی های سیاسی، از حوادث مهم تاریخ معاصر ایران است که در این شهر رخ داد.

1. تحصن سید جمال الدین اسدآبادی

آوازه و اعتبار جهانی سید جمال الدین اسدآبادی، عالم نواندیش و تجددخواه، ناصرالدین شاه را واداشت که او را به حضور در ایران دعوت کند. دعوت او به ایران، برای کمک به دربار در انتشار روزنامه و تحریر تاریخ بود.

توصیه های میرزا صنیع الدوله، وزیر انطباعات، در این دعوت و راضی کردن شاه به آن، مؤثر بود. اما سید در نخستین دیدارش با ناصرالدین شاه، سخنانی می گوید که درباریان را به هراس می اندازد؛ از جمله اینکه خود را شمشیری برنده و کارآمد معرفی می کند و از شاه می خواهد که از این شمشیر برای اصلاح دولت ها استفاده کند. بر اثر سعایت درباریان، شاه از میزبان سید جمال (امین الضرب) در تهران می خواهد که او را به رفتن از ایران تشویق یا مجبور کند. سید جمال الدین بنا به دعوتی که داشت، راهی مسکو می شود؛ اما ناصرالدین شاه در سفر دیگرش به فرنگ، بار دیگر آوازه سید را در کشورهای خارج می شنود و دوباره او را برای اجرای برخی اصلاحات به ایران فرامی خواند. سید نیز می پذیرد و به ایران باز می گردد، و بر خلاف پیشنهاد دربار، این بار نیز خانه امین الضرب را برای سکونت برمیگزیند. سید جمال در خانه امین الضرب، دولت مرد و تاجر مشهور پایتخت، با طبقات مختلف مردم و عالمان شهر دیدار می کند و برای آنان از خطر استعمار و دلایل عقب ماندگی کشور می گوید. سخنانی های او برای مردم، درباریان و به ویژه صدراعظم و کامران میرزا را نگران می کند. پس از سعایت های بسیار، شاه راضی به صدور فرمان اخراج سید از تهران و سکونت در قم می شود. فرمان شاه در 23 ذی قعدة 1307 ق. به دست سید می رسد؛ اما

سید نمی پذیرد و پس از سخنانی تند علیه شاه و دربار، پس از سه ماه اقامت در تهران، برای تحصن در حرم حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) راهی شهر ری می شود. در ایام بست نشینی، وی از هر موقعیتی برای گفت و گو با مردم سود می جست و از این رهگذر، مخاطبان بسیاری از میان مردم ری و تهران یافت. همچنین اعلامیه های تند و بیانیه های شدید اللحنی علیه امتیازدهی دربار به دولت انگلیس صادر می کرد. هم زمان اعلامیه هایی در شهر علیه شخص شاه و سلطنت منتشر شد که اگرچه امضایی نداشت، درباریان در انتساب آنها به سید جمال تردید نداشتند.

سرانجام مأموران حکومتی و مأموران حاکم بلده ری از او خواستند که از صحن حرم بیرون بیاید. اما وقتی با مقاومت سید جمال روبه رو شدند، او را با ضرب و شتم از صحن بیرون کشیده، راهی تبعید کردند. سخنرانی های سید در دوران تحصنش در حرم حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) و نیز رفتار مأموران حکومتی با او، تأثیر فراوانی در گسترش آگاهی های اجتماعی داشت و می توان آن را از نخستین جرقه های مشروطه خواهی در ایران دانست.

2. ترور ناصرالدین شاه

میرزا رضا کرمانی، پسر حسین عقدایی، از جمله کسانی بود که سخت تحت تأثیر سخنرانی ها و شخصیت سید جمال الدین اسدآبادی قرار گرفته بود و به صراحت از شاه و دستگاه او انتقاد می کرد. وی در مدتی که سید جمال در حرم حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) تحصن کرده بود، پیوسته به دیدارش می رفت و با او گفت و گو می کرد. وقتی خبر ضرب و شتم سید را شنید، به کوچه و بازار رفته، فریاد می زد: «ای مردم، شما امامزاده مرده را زیارت می کنید، اما امامزاده زنده را رها کردید تا او را با آن وضع از حرم بیرون بیاورند.

فردا جواب جدش را چه می گوید؟» او را نیز گرفتند و مدتی در قزوین و تهران در حبس بود. پس از آزادی از زندان، تصمیم گرفت که

شاه را بکشد.

میرزا رضا روز دوم شوال 1313 ق. / 1275 ش. وارد حرم شد و در بالاخانه ای میان صحن و مدرسه، کمین کرد. هنگامی که ناصرالدین شاه در آستانه جشن های پنجاهمین سال سلطنتش، به قصد زیارت وارد حرم حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) شد، میرزا رضا با شلیک تپانچه، به حکومت پنجاه ساله شاه پایان داد.

تصویرسازی ترور ناصرالدین شاه در روزنامه فرانسوی « Le Petit Parisien »، 1894 م

وی در اعترافاتش در زندان می نویسد: «روز پنجشنبه شنیدم که شاه به عبدالعظیم حسنی (ع) می آید. در خیال عریضه به صدارت عظمای بودم که امنیت بخواهم. عریضه را هم نوشته و در بغل داشتم. رفتم در بازار منتظر صدراعظم بودم و از خیال دادن عریضه منصرف شدم و یک مرتبه به این خیال افتادم و رفتم منزل، تپانچه را برداشتم آمدم از درب امامزاده حمزه رفتم توی حرم، قبل از آمدن شاه. تا اینکه شاه وارد شد. آمد حرم زیارت نامه مختصری خواند، خواست به طرف امامزاده حمزه بیاید، دم در یک قدم مانده که داخل امامزاده حمزه بشود، تپانچه را آتش دادم.»

3. تحصن علیه مسیو نوز

ژوزف نوز، مشهور به مسیو نوز بلژیکی، در سال 1278 ش. در دوران سلطنت مظفرالدین شاه قاجار و صدارت میرزا علیخان امین الدوله، مدیرکل گمرکات ایران شد تا به

ص: 432

وضع آشفته و بی نظم واردات سامان بدهد. یک سال بعد، پس از سفر شاه و صدراعظم به فرنگ، نوز به وزارت کل گمرکات منصوب شد. در این سال، تعرفه های گمرک ایران را تغییر داد و درآمد اداره گمرکات را به نفع خزانه دولت، بهبود بخشید. پس از آن مستشاران بلژیکی بیشتری وارد ایران شدند و سازمان هایی مانند پست نیز به آنان سپرده شد.

نوز، با موافقت امین الدوله و سپس عین الدوله، صدراعظم های وقت، امور و عایدات گمرک ایران را از تحت نظارت حکومت بیرون آورد. سیاست های گمرکی وی آسیب های شدیدی بر بازار داخلی وارد ساخت و تجارت را به ورطه نابودی کشاند. گرانی تعرفه ها، بیگانه بودن نوز و برخی تبعیض ها، اندک اندک اعتراض بازرگانان و مردم عادی و برخی روحانیان را برانگیخت. بازاری ها و بازرگانان، در اعتراض به تعارف شراب در جلو یک مشروب فروشی به یک روحانی، دو روز بازار را بستند و به خانه های خود رفتند.

در ماه محرم 1323 ق. / 1284 ش. عکسی از نوز به دست آمد که در میهمانی بالماسکه، لباس روحانیون ایران را پوشیده بود و عمامه به سر داشت. این عکس که تکثیر و پخش شده بود، اعتراض ها را وارد مرحله ای جدید کرد. آیه الله سید عبدالله بهبهانی، به این ماجرا واکنش نشان داد و در بالای منبر، خواستار برکناری نوز و عین الدوله شد. وی در محرم 1323 ق. در خانه خویش نیز به منبر رفت و از وضع گمرک و قوانینی که نوز برای دریافت عوارض مقرر داشته و نیز استخدام یهودیان به جای مسلمانان در گمرک انتقاد کرد. در همان سخنرانی به عکس مذکور اشاره کرد و گفت «مسلمانان را به استهزاء گرفته» و «کمر اسلام را شکسته». در پایان از شاه خواست که نوز را اخراج کند.

پاسخ عین الدوله به این اعتراض ها، ادامه حمایت از نوز و مستشاران بلژیکی بود و حتی گفت: «چون ملاها خواهان عزل او هستند، او را نگه می دارم.» بازرگان ها در اعتراض به رفتار عین الدوله، به حرم حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) رفته، بست نشستند. تحصن از روز 18 ربیع الاول 1323 ق. آغاز شد و متحصنان در باغ سراج الملك اجتماع کردند. پس از

مدتی محمدعلی میرزا (ولی عهد)، آیه الله سید عبدالله بهبهانی را قانع کرد که نوز برکنار خواهد شد. مقامات سفارت انگلیس نیز از برکناری نوز حمایت کردند. اما متحصنان تا تعهد رسمی درباره، به ادامه تحصن اصرار داشتند. آنان برای تقویت خود، از شخصیت های ملی و مذهبی تهران و شهر ری تقاضای همراهی کردند که با استقبال نسبی آنان روبه رو شد. میرزا نصرالله ملك المتكلمین، خطیب مشهور پایتخت نیز به آنان پیوست. او، قبالة خانه اش را در تهران و اصفهان رهن گذاشت و مقداری نیز قرض کرد و از این طریق 16 هزار تومان پول تهیه کرد و در اختیار متحصنان گذاشت. حضور برخی نامداران کشوری، مانند جلال الممالک ایرج میرزا، سید محمدرضا مساوات، صحاف باشی و عبدالخالق سدهی در میان متحصنان بر روحیه آنان افزود. در همان ایام شایعه ای در میان متحصنان پخش شد که سران تحصن، قصد معامله با صدراعظم دارند و دلیل آن نیز گفت وگویی مسالمت آمیز سید احمد طباطبایی، فرزند آیه الله سید محمد طباطبایی با عین الدوله بود. واکنش بست نشینان به این گفت وگو شدید بود و به همین دلیل، صدای سازش با درباره در نطفه خفه شد.

در جلسه سران تحصن در یکی از حجرات حرم حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) در هشتم ذی قعدة 1323 ق. تصمیم گرفتند که درخواست های خود را به این شرح برای شاه بفرستند: عزل علاءالدوله (حاکم تهران)؛ عزل شاهزاده ظفرالسلطنه (حاکم کرمان)؛ عزل و تنبیه مأمورانی که در ضرب و شتم و قتل اهل بازار، دست داشتند؛ تأسیس مجلس شورا و تغییر سلطنت مطلقه به سلطنت مشروطه. اما گروهی از متحصنان که با کلمات مجلس و شورا و مشروطه، هیچ آشنایی نداشتند و از سوی دیگر، از طولانی شدن دوران تحصن به ستوه آمده بودند، خواستار حذف درخواست هایی مانند مشروطه شدند. سرانجام پس از چندین دور مذاکره مستقیم و غیر مستقیم با عین الدوله و رسیدن خبر تحصن به گوش شاه، از سوی مظفرالدین شاه دست خطی برای متحصنان رسید که در آن به طور اجمال قول مساعدت و همکاری داده بود. دودستگی میان متحصنان موجب شد که سرانجام تحصن بدون نتیجه ای ملموس و قطعی پایان پذیرد و مردم در 16 ذی قعدة 1323 ق. به شهرها و خانه های خود بازگردند. کالسکه های درباره نیز برای سوار کردن متحصنان سرشناس، به حرم حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) آمدند. این کالسکه ها

که در بین راه با استقبال و شادی مردم روبه رو شدند، به ارك دولتی رفتند تا سران تحصن، همراه عین الدوله و مشیرالدوله، به حضور شاه برسند. شاه در این دیدار از میل قلبی خود برای تأسیس عدالت خانه سخن گفت و از آنان خواست که ارتباط خود را با او قطع نکنند.

این واقعه و چند رویداد دیگر، آیه الله سید محمد طباطبایی را به آیه الله بهبهانی نزدیک تر کرد و اتحاد این دو عالم، از عوامل مهم در شروع نهضت مشروطه بود.

ناظم الاسلام کرمانی در کتاب تاریخ بیداری ایرانیان، ماجرای اعتراض به مسیو نوز و بست نشینی در حرم حضرت عبدالعظیم را با جزئیات بسیاری نقل کرده است که خلاصه ای از آن، بدین شرح است: «روز 22 صفر 1323 ق. انجمن در خانه آقا سید برهان تشکیل و انعقاد یافت. يك راپورت خوانده شد که جمعی از تجار پناه برده اند به زاویه مقدسه حضرت عبدالعظیم و می گویند: مسیو نوز بلژیکی که رئیس گمرک ایران و مستخدم سلطان است، زیاده از آنچه تعرفه گمرکی قرار داده است، از مال التجاره اخذ می کند و عمالش در سرحدات اجحافات فوق الطاقه و خلاف قانونی وارد می آورند. عین الدوله هم به صرافت و لجاجت با علما و ملاحظه پوی که از نوز می گیرد، جوابی به تجار نمی دهد، تا آنکه آخرین عریضه که تجار به توسط سعدالدوله در خصوص شکایت از نوز دادند، عین الدوله نخوانده، جواب داد که این لوطی بازی ها چیست که تجار می کنند؟ تمامشان را دهنه توپ می گذارم. این حرف بر وزیر تجار که سعدالدوله است، گران آمده، گفته است: پس خوب است مجلسی در دربار تشکیل دهید و به عرایض تجار رسیدگی کنید. عین الدوله خواهی نخواهی به تشکیل مجلسی اذن داده، مجلس در دربار منعقد گردید. هفت نفر از تجار حاضر شدند. از رجال درباری هم چند نفری از قبیل وزیر مخصوص و علاءالملک و دبیر حضوری و جمعی دیگر حاضر بودند. مسیو نوز را حاضر کردند. يك نفر از تجار چند قطعه پارچه به عنوان مستوره و نمونه در دست گرفته، آن نقطه و محلی را که رئیس گمرک سرحد مهر کرده و تعیین گمرک آن پارچه را نوشته، به زیر دست خود گرفته، طرف دیگر آن پارچه را به نوز نشان داده و گفت: گمرک این پارچه چقدر است؟ نوز نگاهی به آن کرده و نظر به کتابچه نموده و گفت این پارچه مثلاً سی شاهی است... تجار مهر و خط رئیس محل را ارائه دادند که خیلی تفاوت داشت... پس از تحقیقات و صدق ادعای تجار، نوز حالش دگرگون شده، چند

کلمه مهمل تکلم نمود.... بالجمله علاءالملک که در آن وقت از رجال دولت و وزیر علوم و از سادات طباطبایی و مقرب در نزد مظفرالدین شاه بود، رو کرد به سعدالدوله و گفت هنوز هم ملاحظه می کنید؟ سعدالدوله وزیر تجار جواب داد: چه بگویم! این مردک عین الدوله خودش شنید.... عین الدوله از شدت حرص به پول و طمع، به مسامحه و بی اعتنایی گذرانیده، اهل مجلس متفرق شدند. تجار که حقانیت خود را مدلل نموده و کسی به عرایض و تظلمات آنها گوش نداد، عازم شدند بروند و ملتجی به زاویه مقدسه حضرت عبدالعظیم بشوند. روز بعد از آن را برای اتمام حجت و گرفتن دستورالعمل و تحریک اجزای انجمن مخفی رفتند منزل آقای آقا میرزا سید محمد طباطبایی. جنابش را مسبوق و مطلع بر واقعه نمودند و از عزم خود آگاه ساخته. سعدالدوله از این قصد تجار با خبر شده، یک مجلد کلام الله برای آنها فرستاده و آنها را قسم داد که یک روز دیگر به او مهلت دهند، بلکه در این خصوص طریق اصلاحی دست آرد و خودش به دربار رفت که شاید به عین الدوله بگوید که در دفع این غائله چاره نماید. قریب چهار ساعت منتظر جواب شد که شاید جوابی کافی بشنود. عین الدوله به مسامحه و ماطله گذرانیده، واقعه را اهمیت نداد و وقتی بر آن نهاد. تجار که از همه جا مأیوس شده، روز سه شنبه نوزدهم ماه صفر 1323 ق. به زاویه مقدسه حضرت عبدالعظیم پناهندند. سعدالدوله وزیر تجارت برای آوردن تجار به شهر چند دفعه خودش و چندین مرتبه واسطه اش، نزد تجار رفت که بلکه تجار را عودت دهد که این خبر به سایر شهرهای ایران منتشر نشود و باعث هیجان عامه نگردد. چه تجار سایر بلدان چندین مرتبه در مقام تشکی و تظلم برآمده بودند و مواد هم مستعد بود که به اندک بهانه مشتعل می شدند؛ خصوصاً در این ایام که شاه عازم بود بر مسافرت به فرنگ. لکن تجار متقاعد نشده و جواب دادند که جز رسیدگی به محاسبات نوز و احقاق حق ما و رفع ضرر ما دیگر علاجی نیست. تا اینکه ولیعهد محمدعلی میرزا، چند نفر از رؤسای تجار را خواست و گفت که اعلی حضرت شاهنشاه پدر تاجدارم، خیال مسافرت به فرنگ دارند. امروز نمی توانیم دست به کار نوز بزنیم؛ لکن من قول می دهم تا چند ماه دیگر عزل نوز را از شاه استدعا نمایم و حتماً به عرایض و تظلمات شما رسیدگی می نمایم. تجار هم محض ضمانت ولایت عهد و خواهش وزیر تجارت از زاویه مقدسه حضرت عبدالعظیم مراجعت به شهر تهران نمودند.»

مرگ مظفرالدین شاه و مخالفت جانشین او (محمدعلی شاه) با مشروطه و به توپ بستن مجلس شورای ملی، کشور را به وضعیت پیش از مشروطه برگرداند؛ اما قیام ستارخان و تسخیر پایتخت، به سال های استبداد صغیر پایان داد و مشروطه خواهان دوباره بر اوضاع مملکت مسلط شدند. در این ایام، برخی مخالفان مشروطه محاکمه و اعدام شدند و شیخ فضل الله نوری، از آن میان است.

شیخ فضل الله نوری در طول توقف در قم تا زمان صدور فرمان مشروطیت از سوی مظفرالدین شاه و بازگشت مهاجرین از قم، با آنان همدستان بود، اما پس از بازگشت از قم و انعقاد مجلس شورا و مطرح شدن نگارش قانون اساسی، به تدریج از صف رهبران نهضت جدا شد و بنای مخالفت گذاشت. مخالفت او بیشتر با برخی آزادی ها و مساوات حقوقی شهروندان بود و نیز مجلس متشکل از مردم عادی را برای قانونگذاری، خلاف اسلام می دانست. اختلافات او با مشروطه خواهان آنگاه جدی تر شد که مسئله بررسی قانون اساسی و تطبیق آن با شرع، توسط علما آغاز گردید. شیخ فضل الله نوری در این باره با اشاره به قانون اساسی می نویسد: «فرقه ای که زمام امور حلّ و عقد مطالب و قبض و بسط مهامّ کلیه به دست آنها بود مساعدت نمی کردند، بلکه صریحاً و علناً گفته [بودند] که ممکن نیست مشروطه منطبق شود با قواعد الهیه و اسلامیه و با این تصحیحات و تطبیقات دول خارجه ما را به عنوان مشروطه نخواهند شناخت.» در رساله حرمت مشروطه نیز می نویسد: «بدان که حقیقت مشروطه عبارت از آن است که منتخبین از بلدان به انتخاب خود رعایا در مرکز مملکت جمع شوند و این ها هیأت مقننه مملکت باشند و نظر به مقتضیات عصر بکنند و قانونی مستقلاً مطابق با اکثر آراء بنویسند موافق مقتضی عصر به عقول ناقصه خودشان بدون ملاحظه موافقت و مخالفت آن با شرع اطهر، بلکه هر چه به نظر اکثر آنها نیکو و مستحسن آمد او را

قانون مملکتی قرار بدهند، مشروط به اینکه اساس تمام مواد آن قانون به دو اصل مشؤوم که مساوات و حریت افراد سکنهٔ مملکت است، باشد. و سوای این، آنچه به تو گفته اند کذب محض است.»

سرانجام وی در اعتراض به قانون اساسی مشروطه، در سوم تیر 1286 ش. همراه پانصد نفر دیگر در حرم حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) تحصن کرد. یکی از خواسته های وی در ایام تحصن، نظارت فقها بر قوانین و نیز افزودن قید «مشروع» به «مشروطه» بود که به خواست او توسط مجلس شورا تصویب شد و در متمم قانون اساسی، منظور گردید. در روزهایی که در حرم بست نشسته بود، با سخنرانی های پی در پی و انتشار اعلامیه های متعدد، موضوع مشروطهٔ مشروعه را طرح کرد و آزادی های مصرح در قانون اساسی را مخالف اسلام دانست. پس از فتح تهران به دست مشروطه خواهان و تبعید محمدعلی شاه، از شیخ فضل الله نوری خواستند که برای تأمین جانی و مالی به سفارت روس پناهنده شود، اما وی نپذیرفت. در روز هشت مرداد، در شرایطی که کشور به دست «هیئت مدیرهٔ موقت» اداره می شد، گروهی از مشروطه خواهان، خانهٔ او را محاصره کردند و سرانجام در روز یازده مرداد پس از محاکمه ای کوتاه به قضاوت قاضی شرع تهران آیه الله میرزا ابراهیم زنجانی، شیخ فضل الله نوری را برای اجرای حکم اعدام به میدان توپخانه برده، به دار آویختند.

خانوادهٔ او پیکر وی را مخفیانه به منزل بردند و در یکی از اتاق ها دفن کردند. پس از هجده ماه جسد را از آن اتاق درآورده، مخفیانه به قم انتقال دادند و در مقبره ای در صحن حرم حضرت معصومه به خاک سپردند.

5. تحصن آیه الله شاه آبادی در حرم حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)

آیه الله میرزا محمدعلی شاه آبادی در

ص: 438

پدرش آیه الله میرزا محمدجواد اصفهانی حسین آبادی از علمای اصفهان و مشهور به اخلاق و معنویت بود. آموختن علوم دینی و دروس حوزه را در اصفهان آغاز کرد. دوازده ساله بود که ناصرالدین شاه، پدرش را به تهران تبعید کرد. او نیز همراه پدرش به تهران آمد و ساکن محله شاه آباد (حوالی میدان بهارستان) گردید. در سال 1320 ق. به اصفهان بازگشت و طی دو سال اقامت در این شهر، کتاب قانون در طب و زبان فرانسه را آموخت. در سال 1322 ق. هنگامی که 30 سال داشت، همراه مادر، همسر و پدر همسر خود به نجف رفت تا از محضر آخوند خراسانی بهره برد. در سال 1329 ق. رحل اقامت به سامرا افکنده، در درس میرزای دوم حضور یافت. در سال 1330 ق. به ایران بازگشت و در تهران اقامت گزید. وی از مخالفان به قدرت رسیدن رضاخان بود و علیه سیاست های تجددطلبانه او یازده ماه در حرم حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) بست نشست.

وی از علمای دیگر نیز برای اعتراض به رضاخان دعوت به تحصن در حرم کرد و شماری از روحانیون تهران نیز نخست به دعوت او پاسخ مثبت دادند؛ اما يك روز پیش از تحصن، منصرف شدند و بیش از دو نفر او را همراهی نکردند.

آیه الله شیخ محمدعلی شاه آبادی

آیه الله شاه آبادی در ایام تحصن در حرم حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، علیه حکومت وقت تبلیغ می کرد؛ به ویژه در محرم همان سال، در مجالس عزاداری. در آخرین روز در سخنرانی اش گفت: «خدایا، تو شاهد باش که من به علمای اعلام در نجف، قم، مشهد، اصفهان و سایر بلاد نوشتم و بر آنان اتمام حجت کردم و در این ده شبانه روز هم اگر این مرتبه بگویم جمعاً سی مرتبه گفته ام و برای اقشار مختلف نیز اتمام حجت کرده ام که این چاروادار [رضاخان] با من دشمنی و عناد ندارد، او با اسلام و قرآن مخالف است و

چون من و امثال مرا حامی و حافظ اسلام و قرآن می داند، مخالفت می کند و اگر به او مهلت داده شود، اسلام و قرآن را در این مملکت از ریشه خشک خواهد کرد.» در مدتی که آیه الله شاه آبادی در حرم حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) متحصن بود دولت رضا شاه کوشید که وی را راضی به خروج از حرم و شکستن تحصن کند و حتی برای برگرداندن او، کالسکه شاهی فرستادند، اما وی نپذیرفت. پس از یازده ماه تحصن، آیه الله مدرس و عبدالنبی نوری و برخی دیگر از علمای تهران، به حرم حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) رفته، خواستار خاتمه دادن به تحصن شدند. بدین ترتیب آیه الله شاه آبادی به تحصن خود پایان داد؛ اما به تهران بازنگشت و قم را برای ادامه زندگی برگزید. در سال 1347 ق. / 1307 ش. وارد شهر قم شد.

6. نهضت ملی شدن نفت و قیام سی تیر

در دوره کوتاه و پراکندگی سال 1329 تا سال 1332 ش. که به دوره نهضت ملی شدن صنعت نفت به رهبری دکتر مصدق شهرت دارد، بسیاری از شهرهای ایران نقش آفرینی کردند؛ به ویژه مردم تهران و شهر ری با حضور در تظاهرات 30 تیر 1331 ش. این راهپیمایی مؤثر که به بازگشت مصدق به منصب نخست وزیری انجامید، در اعتراض به تصمیم مجلس و استعفای محمد مصدق رخ داد. انتخابات دوره هفدهم مجلس ملی به دلیل دخالت های ارتشیان و دربار، به گونه ای پیش می رفت که مصدق و طرفداران انتخابات آزاد از آن راضی نبودند. از این رو پس از انتخاب 80 نماینده، مصدق دستور توقف انتخابات را در حوزه های باقی مانده صادر کرد. سپس برای جلوگیری از کارشکنی های ارتش و دربار، از محمدرضا شاه خواست که اختیار وزارت جنگ را به دولت بدهد. این درخواست از طرف شاه رد شد.

مصدق نیز در 25 تیرماه 1331 ش. از نخست وزیری استعفا کرد و به زادگاهش احمدآباد کرج رفت. مجلس، قوام السلطنه را به نخست وزیری برگزید و او با صدور بیانیه ای

شدیدالرحمن، نخست وزیری خود را اعلام کرد. آیه الله سید ابوالقاسم کاشانی، با صدور اعلامیه ای با تصمیم مجلس و نخست وزیری قوام مخالفت کرد. در روز 29 تیرماه کاشانی اعلام کرد که اگر قوام نرود، اعلام جهاد کرده، کفن پوش به خیابان می آیم. در سی ام تیرماه بازار تهران در استقبال از دعوت آیه الله کاشانی، تعطیل شد و مردم به خیابان ها ریختند و خواستار برکناری قوام السلطنه شدند.

کارخانه سیمان ری

در شهر ری، کارگران کارخانه سیمان ری در روز یکشنبه (1331/4/29 ش) در کلوپ کارگران اجتماع و در قطعنامه ای، خواسته های زیر را مطرح کردند:

1. حکومت قوام السلطنه که به دست عمال امپریالیزم که برای جلوگیری مبارزه ضد استعماری ملت ایران روی کار آمده است، ساقط گردد.

2. حکومت نظامی در تمام شهرها لغو و اعلام و آزادی مطبوعات و تظاهرات در تمام کشور تأمین شود.

3. کارشناسان امریکایی باید از ارتش و ادارات دولتی اخراج گردند.

ارتش به آشوب های خیابانی واکنش نشان داد و تعدادی از تظاهرکنندگان را در تهران به گلوله بست. پس از چهار روز تظاهرات در حمایت از دکتر مصدق، که به کشته شدن بیش از صد نفر در سراسر ایران انجامید، دولت قوام السلطنه سقوط کرد. شاه ناچار دوباره به نخست وزیری دکتر مصدق رضایت داد. از شهدای 30 تیر آماری دقیق در دست نیست. طبق برخی گزارش ها، مجموعاً 63 نفر کشته شدند. نیمی از آنان از مردم تهران بودند و مابقی از شهرهای کرمانشاه، اهواز، اصفهان و همدان. بیش از این تعداد نیز مجروح شدند. بیشتر شهدای سی تیر در گورستان ابن بابویه دفن شدند. دکتر مصدق نیز وصیت کرده بود که در کنار آنان دفن شود، ولی با مخالفت شاه، او را در خانه اش در احمدآباد به امانت به خاک سپردند. مجلس بعد از قیام 30 تیر 1331 ش. و احیای دولت مصدق، عنوان شهید راه وطن را برای کشتگان 30 تیر در سراسر کشور تصویب کرد و در تهران برای آنها محوطه ای در گورستان ابن بابویه ساختند. در این محوطه 25 قبر وجود دارد.

در 30 تیر 1331 ش. مردم منطقه شهرری نیز به سوی صحن حرم حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) راه افتادند و در صحن ناصرالدین شاه، شعار دادند.

اجتماع مردم بر مزار شهیدان 30 تیر

از حوادث دیگر مربوط به شهرری در قیام سی تیر مراسم تدفین شهدای قیام در ابن بابویه شهرری و مراسم بزرگداشت برای آنها بود. در شهرری مراسمی جهت سوگواری و بزرگداشت شهدای سی تیر برگزار شد. آیه الله سید رضا فیروزآبادی در اطلاعیه ای در تاریخ دوم مرداد 1331 ش. مردم را به حضور در مراسم سوگواری در حرم حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) دعوت کرد. به مناسبت هفتمین شب شهادت شهدای سی تیر بیش از 200 هزار نفر از مردم تهران و ری، در ابن بابویه حضور به هم رساندند. در این مراسم، سید مصطفی کاشانی، به نمایندگی از طرف پدرش آیه الله کاشانی، مولایی از طرف مجمع مسلمانان مجاهد، داریوش فروهر و پزشک پور از طرف حزب ملت ایران، خسرو قشقایی به نمایندگی از ایل قشقایی، مهندس حسینی از طرف حزب ایران، لاجوردی از طرف دانشگاه، جلالی از طرف هیئت تحریریه روزنامه شاهد، سید شمس الدین قنات آبادی رهبر جمعیت مسلمانان مجاهد، مظفر بقایی رهبر حزب زحمتکشان ملت ایران و مهندس رضوی به نمایندگی از طرف وکلای طرفدار نهضت ملی سخنرانی کردند. مراسم چهلم شهدای سی تیر نیز در ابن بابویه برگزار شد. اولین سالگرد شهدای سی تیر نیز در ابن بابویه برگزار شد. مراسم با حضور هزاران نفر در بعدازظهر 1332/4/29 ش. آغاز شد و دکتر مصدق نیز در آرامگاه شهدای سی تیر در ابن بابویه حضور یافت و پس از خواندن فاتحه و تقدیم گل در دفتر یادبود مزار شهدا نوشت: «... به یادبود شهدای ملی قیام مقدس سی ام تیر ماه 1331 ش. به روان تابناک آن رادمردانی که جان خود را در راه حفظ استقلال و اعتلای کشور نثار نموده و دیباچه و فصل نوینی که در تاریخ حیات اجتماعی ما گشوده است، به خون رنگین ساخته اند، مراتب تکریم و تجلیل و احترام قلبی خود را تقدیم می دارم و به پاس همت مردانه آن شهیدان راه حریت و آزادی در ادامه مبارزه و نیل به هدف مقدسی که

آن مجاهدین در راه حصول آن شربت شهادت نوشیده اند، هیچگاه از بذل جان دریغ ندارم. شادی ارواح پاک شهیدان آزادی و توفیق عموم هموطنان را در خدمت به وطن از خدای بزرگ مسئلت می نمایم. 29 تیر ماه 1332، دکتر مصدق.»

از حوادث مهم تاریخ نهضت ملی شدن نفت، مواضع حزب توده است که تضعیف مصدق را دنبال می کردند. این حزب با استفاده از آزادی در دوران حکومت مصدق، تشکیلات خود را توسعه داد و نفوذ فراوانی در میان کارگران یافت. با توجه به محیط کارگری شهر ری، حزب توده در این شهر از پایگاهی گسترده برخوردار بود. مواضع حزب توده موجب شد تا جمعی از اهالی شهر ری با صدور اعلامیه ای، از دولت درخواست کنند تا با اختیارات خود کلیه تشکیلات علنی و مخفی حزب توده ایران را منحل کند. خلاصه متن اعلامیه بدین شرح است: «این جانبان امضاکنندگان زیر که ساکن شهر ری هستیم و در راه نهضت ملی جانفشانی نموده ایم، مراتب نفرت و انزجار خود را از عمل خائنانه بازپرس و دادیار دادگستری در برائت سران خائن حزب غیر قانونی توده ابراز داشته و جداً از دولت خواهانیم کلیه تشکیلات علنی و مخفی بلشویک ها را منحل کرده و یکباره دست عمال اجانب شمالی را نیز مانند اجانب جنوبی از ایران قطع نماید... ما اهالی شهر ری هر چه زودتر در انتظار این اقدام قانونی دولت هستیم.»

مزار شهیدان 30 تیر

7. انقلاب اسلامی ایران

اگرچه تهران و قم، کانون های اصلی در وقایع انقلاب اسلامی بودند، شهر ری نیز به دلیل ساختار اجتماعی و هویت مذهبی اش، نقشی مهم در پیروزی انقلاب اسلامی ایران داشت. حرم حضرت عبدالعظیم الحسنی (ع) و نیز نزدیکی ری به شهرهای قم و تهران و بافت دینی شهر، از دیگر عوامل همراهی چشم گیر مردم ری با نهضت اسلامی از دهه چهل تا سال 1357 ش. بود. برخی از اقدامات و مبارزات مردم ری در سال های پیش از پیروزی انقلاب اسلامی ایران تا سال 1357 بدین شرح است:

تظاهرات ضد دولتی فرهنگیان شهر ری: در

ص: 443

روز دوازدهم اردیبهشت 1340 ش. اعتصاب معلمان به علت کمی حقوق در تهران و تمام شهرستان ها آغاز شد. در آن روز معلمان در میدان بهارستان گرد آمدند و ضمن ایراد سخنرانی، خواستار ملاقات با نمایندگان مجلس شدند. شریف امامی رئیس دولت وقت، به رئیس کلاتری میدان بهارستان دستور داد که آنان را متفرق کنند. نیروهای پلیس به معلمان حمله کردند که در این هجوم عده ای مجروح و یکی از فرهنگیان به نام ابوالحسن خانعلی کشته شد. در واکنش به این واقعه، تظاهراتی از طرف دانش آموزان دبیرستان عظیمیه در میدان شهری صورت گرفت. شعارهای دانش آموزان در این گردهمایی، عبارت بود از: «مرگ بر جلادان، زنده باد فرهنگیان»، «مرگ بر امپریالیسم»، «زنده باد همبستگی فرهنگیان شهر ری با تهران». حوادث مربوط به این اعتراض، شریف امامی را مجبور به استعفا کرد و دولت بعدی، به سرعت به اصلاح حقوق معلمان اقدام کرد و روز دوازدهم اردی بهشت را نیز «روز معلّم» نامید.

حمایت از اعتصابات مبارزان ایرانی در پاریس: گروهی از دانشجویان مبارز ایرانی به نشانهٔ اعتراض به رژیم پهلوی، در تاریخ نهم مهر 1356 ش. به مدت يك هفته در کلیسای سن مری پاریس دست به اعتصاب غذا زدند. این اعتراض، در ایران با حمایت گسترده ای روبه رو شد. به همین مناسبت روز پانزده مهر همان سال، گروهی از مردم و روحانیون در صحن مطهر عبدالعظیم حسنی (ع) تجمع کردند. به گزارش ساواک در تاریخ بیست و چهارم مهر 1356 ش، 500 نفر از اعضای گروه های جبهه ملی و نهضت آزادی و مردم، دانشجویان و روحانیون در این اجتماع شرکت کرده و شعارهایی به نفع آیه الله خمینی و دکتر علی شریعتی داده اند. مردم به تدریج از صحن حرم حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) خارج شده، به خیابان آمدند.

بازتاب فوت آیه الله مصطفی خمینی: آیه الله سید مصطفی خمینی در روز یکشنبه اول آبان 1356 ش. در چهل و هفت سالگی در نجف به طور ناگهانی درگذشت. با انتشار خبر درگذشت وی، بازار تهران و شهرستان ها نیمه تعطیل و مجالس ختم و بزرگداشتی برگزار شد. روحانیون مبارز شهر ری نیز همراه روحانیون تهران، اعلامیهٔ تسلیت دادند.

این اقدامات در آن سال ها که مقارن با اوج قدرت و ثبات سیاسی رژیم بود، فضای کشور را سخت لرزاند. برگزاری نخستین اربعین فوت سید مصطفی خمینی، سرسلسلهٔ چهلم هایی شد که به سقوط

رژیم پهلوی در سال 1357 ش. انجامید. شهر ری نیز از شهرهایی بود که در آن، مراسم باشکوهی برای گرامی داشت فرزند امام خمینی در مسجد صدوق (ره) و مسجد خاتم النبیین (ص) برگزار شد.

وقایع سال 1357: با آغاز سال 1357 ش. مبارزات انقلابی علیه رژیم پهلوی اوج گرفت. در این سال، مبارزه در قالب تظاهرات بزرگ و اعتصابات فلج کننده، شعارنویسی و پخش اعلامیه و مانند آن گسترش یافت. در شهرری نیز فعالیت های گسترده ای صورت گرفت که بسیاری از آنها در روزنامه ها و اخبار ساواک منعکس شده است؛ از جمله این فعالیت ها می توان به اعتصاب دانشجویان دانشسرای تحصیلی شهر ری به مناسبت چهلمین روز شهدای یزد و جهرم و اهواز، اعتصابات کارگری مهر 1357 ش. در شهر ری، تظاهرات دانش آموزان شهرری در مهر و آبان 1357 ش. و صدور ده ها اعلامیه جمعی از سوی روحانیون شهر ری و تهران در ارتباط با موضوعات و مسائل روز اشاره کرد. اعلامیه گروهی از روحانیون تهران و شهر ری به مناسبت های چهلم شهدای قیام 29 بهمن تبریز، محاصره منزل امام در نجف اشرف، هجرت امام به فرانسه، فاجعه مسجد جامع کرمان در مهر 1357 ش. حمله به حرم امام رضا (ع)، فواخوانی مردم برای شرکت در راهپیمایی روزهای تاسوعا و عاشورا، پشتیبانی از اعتصاب کارکنان صنعت و ده ها مناسبت دیگر از جمله فعالیت های صورت گرفته توسط روحانیون و فعالان مذهبی شهر ری در سال 1357 ش. بود.

واقعه 18 دی: در دی 1357 ش. وقایع بسیاری در شهرری روی داد که مهم ترین آنها حادثه 18 دی و سرنگونی مجسمه شاه بود.

مردم انقلابی شهر ری ساعت 9 صبح روز 18 دی، در صحن حرم حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) گرد آمدند و با شعارهایی علیه رژیم، به سمت مرکز شهر راهپیمایی کردند. پیشاپیش جمعیت، برخی علمای شهر، همچون آیات و حجج اسلام محمد لاله زاری، ابوالقاسم موسوی همدانی، مهدی فضیلت، عبدالرحیم کنی، عبدالکریم کنی و عبدالعلی کنی حضور داشتند. پس از عبور از بازار و خیابان حرم، در حالی که تمام اصناف مغازه های خود را تعطیل کرده بودند و صفوف

راهپیمایان هر لحظه فشرده تر می شد، مأموران در میدان مرکزی شهر از ادامه حرکت آنان به سوی کلانتری جلوگیری کردند و سیر حرکت به سمت خیابان بیست و چهار متری زکریا ادامه یافت. موج جمعیت از طرف حرم به سوی میدان شهر به راه افتاد. هنوز نیمی از مردم در خیابان بیست و چهار متری و نیمی دیگر در خیابان حرم بودند که تیراندازی عوامل رژیم شروع شد. نخستین شهید قاسم سبزعلی بود. شهیدان علی کوهی نژاد و عباس ملکی از دیگر شهدای قیام هجده دی بودند. بدین ترتیب مردم متفرق شدند؛ اما مراسم شهدای هجده دی شهر ری، در شهرهای مختلف ایران، از جمله در تبریز برگزار شد و خبرها به روزنامه ها راه یافت.

صحنه ای از تظاهرات مردم در سال 1357

ری در تاریخ کهن 8592 تاریخ ری

ری زیرین / ری سفلا

بخش دوم یاری متأخر که در جنوب شرقی بخش نخستین و جنوب کوه بی بی شهربانو پی افکنده شد. مؤلف مجمل التواریخ، در ذکر بناهای منوچهر پیشدادی، می نویسد: «و در جمله شهر ری بود، و منوچهر بدین جایگاه از نو بنا نهاد که عمارت آن هیچ نمانده بود، و از نو آسان تر بود کردن، و آن را ماه جان نام کرد و آن خرابه را ری برین خواندندی، و دیگر ری زیرین. مهدی امیرالمؤمنین در آن بیفزود، محمدیه خواندند.» در جای دیگر این کتاب آمده است: «پسر منصور، مهدی، به فرمان پدر آنجا رفت بر عزم خراسان، و دیوار شهر بفرمود کردن و بسیاری زیادت اندر گرفت و قصرها کرد و شهرستان و مسجد جامعه و به نام خود، محمدیه نام کرد این جایگاه که اکنون ری زیرین است و شهر قدیم اول خراب گشت و اینجا عوض کردند چنانکه یاد کردیم، و ابتداء این عمارت در شهر سنه اثنین و خمسین و مائه بود و بعد سال ها تمام گشت.» در گراند آنسیکلپدی به زبان فرانسوی مذکور است که «مهدی خلیفه عباسی، به اندک فاصله از ری عتیق، شهری بساخت که جغرافی نویسان و مسافران عرب در قرون وسطی آن را شرح داده اند.» در مشرق ری زیرین مرداوایج زیاری محله جدیدی بنیان نهاد.

تردیدی نیست که داستان عمارت منوچهر در شهر ری که در مجمل التواریخ آمده است، ارزش علمی ندارد؛ اما تقسیمی که در باب ری

در سال 520 ق. که سال تألیف آن کتاب است، نقل کرده و آن را به «ری برین» و «ری زیرین» منقسم دانسته است، با ارزش و مهم است.

منبع: ری باستان، ج 1، ص 167.

ری شناسی، مرکز

نخستین مرکز تخصصی ری باستان، وابسته به شهرداری منطقه 20 تهران، واقع در میدان شهید مدرس، ضلع غربی حرم حضرت عبدالعظیم حسنی (ع). از برنامه های اصلی این مرکز، معرفی اماکن تاریخی و فرهنگی ری به علاقه مندان از راه برپایی تورهای ری گردی، احداث کتابخانه تخصصی ری باستان (حقیقی و مجازی)، برگزاری نشست های علمی و نمایشگاه های صنایع دستی ری و کارآفرینی در این حوزه است. کتابخانه مرکز ری شناسی، حدود ده هزار جلد کتاب را در دسترس علاقه مندان و پژوهشگران قرار داده است.

منبع: rayshenashi.com

ری شهر 8592 تاریخ ری

ص: 447

زادمه‌ران 8592 زامه‌ران

زارع، عبدالله

مربی کشتی و ملقب به پدر کشتی شهرری. حمید سوریان، قهرمان کشتی جهان، از شاگردان او است. در سال 1304 در یکی از محلات قدیمی شهرری به دنیا آمد. کشتی را زیر نظر علاءالدین معینی و با مربیگری احمد اعتمادی شروع کرد و در عمر ورزشی خود توانست چندین بار مقام دوم و سوم کشتی کشور را به دست آورد. در جوانی، به دلیل آسیب دیدگی، از ورزش قهرمانی کناره گرفت و از سال 1338 به عنوان مربی کشتی در شهرری فعالیت ورزشی خود را ادامه داد. در سال 1364 رئیس تربیت بدنی شهرری شد و ریاست هیئت کشتی شهرری و سرپرستی تیم منتخب شهرری، از دیگر خدمات او به ورزش کشتی در شهرری است. در سال 2009 م. از سوی اتحادیه جهانی کشتی به عنوان مربی برتر دنیا انتخاب شد و همان زمان، شاگرد وی، حمید سوریان، پنجمین مدال قهرمانی را کسب کرد. در سال 1394 در نودسالگی درگذشت.

منبع: همشهری محله 20، دوشنبه 29 تیر 1383.

زامه‌ران / زادمه‌ران

بازار، دروازه و محله. مه‌ران با نسخه بدل های زامه‌ران، زادمه‌ران، آزادمه‌ران،

از اماکن مشهور و معروف ری باستان، و از مراکز شیعیان آن شهر بوده است. دروازه و محله زامهران، از آبادترین برزن های شمال غربی ری برین در عصر ساسانیان و قرون اسلامی بوده و خاندان مهران که سال ها مرزبانی ری را بر عهده داشتند، در این محله مقیم بوده اند. در کتاب نقض شش بار نام این مکان آمده است؛ از جمله: «مناقب خوانان در قطب روده و به رسته نر مه و سر فلیسان و مسجد عتیق همان خوانند که در دروازه مهران، و مصلحگاه.» «لشکر آل مرتضی که باشند شیر مردان فلیسان... و سادات در زادمهران/ آزادمهران.» نیز از قول صاحب فضایح: «رافضی بیشتر عوانان باشند و در شهرهایی که به ایشان موسوم است چون قم و کاشان و آبه و سیزوار و زامهران (نسخه بدل: دروازه مهران، آزادمهران) و مصلحگاه هرگز علم دین نخوانند.» در تاریخ طبرستان ابن اسفندیار، قسم سوم در احوال نصیرالدوله شاهنشاه غازی رستم بن علی آمده است: «به جهت سید دیگری از قزوین که کمال الدین مرتضی گفتند و برادر او سید قوام الدین، منتهی صد و بیست هزار دینار زر داد، تا به ری به محله در زامهران مدرسه ای کردند.» «ظہیرالدین مرعشی در همین مورد آورده است: «در ری در محله زادمهران صد و بیست هزار دینار خرج کرده برای ملک [رستم بن علی] مدرسه و عمارت عالی کردند، و از امهات قرای ری هفت پاره دیه خریده، وقف آن عمارت کردند.» اولیاء اللہ در تاریخ رویان نیز در همین مقام نوشته است: «در ری محله در زان مهران [کذا] صد و بیست هزار دینار خرج کرده، برای ملک مدرسه ای عمارت کردند.» چنانکه ملاحظه می شود در سه کتاب فوق این نام در یک موضوع به سه صورت نقل شده است. محدث ار موی در مقدمه نقض (ص 77) نه مورد از موارد ذکر درب زامهران را، از کتاب بشارة المصطفی لشیعۃ المرتضی، تألیف عمادالدین طبری نقل کرده است.

وجه تسمیة این دروازه، دانسته نیست، اما گویا این نام منسوب است به دیه مهران، واقع در قصران خارج سابق و شمیران فعلی، که بنا به نقل تاریخ بلعمی، خاندان بزرگ مهران مقیم ری نیز بدان دیه منسوب بوده اند. دیه مهران از آبادی های کهنه و قدیم جلگه ری بود. در تاریخ بلعمی در احوال قباد آمده است: «پس قباد حیلت کرد، و او را سپهبدی بود به ری، شاپورنام، از دهی نام آن مهران.» در آثار متأخران نیز نام دیه مهران به چشم می خورد. در جلد نهم ملحقات روضة الصفاء، تألیف هدایت ثبت است: «تهران و مهران، در این

اراضی دوقریه بودند و بعد از خرابی ری بازماندگان این نواحی به تهران جمع شدند.» در مجلد اول مرآة البلدان نیز نام مهران درج شده است. در عصر ما مهران به کلی اهمیت پیشین خود را از دست داده است؛ با این حال باغ مهران در جاده شمیران در حدود سه راه ضرابخانه معروف است. بی گمان صورت های زامهران، زادمهران و آزادمهران، همه مصحف و یا مخفف و یا معرّب دروازه مهران است؛ مانند در باطن و ماطا برای دروازه همدان و باب بلیسان به جای باب بلاشان و در رشکان عوض در ارشکان.

منبع: ری باستان، ج 1، ص 198 و 303.

زبیده خاتون، بقعه 8592 بی بی زبیده، بقعه

زردشت

بهرام پژدو

اخترشناس، زبان دان، شاعر زرتشتی، سراینده زراتشت نامه به سال 677 ق. (647 یزدگردی)، معاصر سعدی. بهرام پژدو نام پدرش بود که در کرمان می زیست. او ذوق شاعری داشت و منظومه ای به نام بهاریات در 330 بیت، از وی بر جای مانده است که در وصف بهار و نوروز و توصیه به پرهیزگاری است. زراتشت در سال 677 ق. در ری «ارداویراف نامه» را از پهلوی به نظم فارسی برگرداند و در پایان سده هفتم هجری درگذشت.

منابع: مزدیسنا و ادب فارسی، ج 2، ص 211؛ تاریخ ادبیات در ایران، ج 3، ص 337-338؛ «ادبیات زردشتی به زبان فارسی»، مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی، س 79، ش 1 و 2.

زعفران جای

محلّه. این مکان ظاهراً جایی بوده است در ری قدیم که شیعیان در آن مراسم عزاداری برگزار می کردند. در کتاب نقض چنین آمده است: «[در مجلس تعزیه داری شهاب مشاط سنّی] بسی مردم جامه ها چاک کردند، و خاک پاشیدند، و سرها برهنه کردند، و زاری ها نمودند، حاضران می گفتند که زیادت از آن بود که شیعه به زعفران جای کنند.» قوامی

ص: 451

رازی در مرثیه ای گفته است:

بنگر چه صعب درد بود درد قتل اوی

کان تیره شب ز روز درفشنده آورد

آرد به زعفران جا هر سال گریه ها

آن زعفران که خاصیتش خنده آورد

اکنون هیچ گونه اطلاعی از این مکان در دست نیست؛ اما شاید در فاصله میان حرم حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) تا امامزاده عبدالله باشد؛ زیرا معمولاً عزاداری ها را نزدیک اماکن مقدسه برگزار می کنند.

منبع: ری باستان، ج 1، ص 198.

زکریا بن مسعود اشقر خواری رازی، ابویحیی

محدث. به گرگان وارد شده و از علی بن حرب موصلی روایت کرده است و ابوالحسین محمد بن عمران بن موسی و ابومحمد عبدالله بن محمد بن عبدالله بن محمد بن زر خواری از او حدیث نقل کرده اند.

منابع: معجم البلدان، ج 2، ص 479؛ اکمال الکمال، ج 3، ص 213-214؛ تاریخ جرجان، ص 214.

زکریا عبدی کوفی رازی

محدث و قاضی. در کرمان مسند قضاوت داشت و از ابوجعفر رازی حدیث شنیده است.

منبع: تاریخ الکبیر، ج 8، ص 264.

زلف آباد / دُلف آباد

روستا، از توابع بخش فشاپویه شهرستان ری. این روستا در دهستان کلین قرار دارد و بر اساس سرشماری مرکز آمار ایران در سال 1385 ش. جمعیت آن 38 نفر (12 خانوار) بوده است.

منبع: نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن 1385 ش.

زمان آباد

روستا، از توابع بخش قلعه نو شهرستان ری، در شرق بزرگ راه تهران - ورامین. بر اساس سرشماری مرکز آمار ایران در سال 1385 ش. جمعیت این روستا 2343 نفر (584 خانوار) بوده است.

منبع: نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن 1385 ش.

زیاد بن علی سَری رازی

محدث. از احمد بن صالح حدیث شنیده و ابوعبدالله محمد بن ابراهیم بن محمد قصار رازی و ابن ابی حاتم رازی از او روایت کرده اند. سمعانی، مؤلف الانساب، و دیگران وی را صدوق و ثقة دانسته اند. وی خواهرزاده محمد بن مسلم بن واره بوده است.

«سَری» از قرای ری بوده و عالمان دیگری نیز از آن برخاسته اند.

ص: 452

منابع: توضیح المشتبه، ج 5، ص 81؛ تاج العروس، ج 6، ص 512؛ الجرح و التعديل، ج 3، ص 541؛ اللباب فی تهذيب الأنساب، ج 2، ص 116.

زيد بن واقد بصرى ابوعلی سمتی

محدث و ساکن ری. اصل او از بصره بود و از حمید الطویل و سدی و داوود بن ابی هند و ابوهارون عبدی روایت کرده است، و سهل بن زنجله و پدرش، از وی.

منبع: الجرح و التعديل، ج 3، ص 575.

زیدیان

مدرسه. در کتاب نقض درباره مدارس زیدی آمده است: «زیدیان طائفه ای اند از مسلمانان و از ائمه محمد (ص) که به عدل و توحید خدای و به عصمت انبیا معترف باشند، و بعد از مصطفی (ص) امام به حق، علی مرتضی (ع) را دانند و نصّ خفی گویند... و در شهر ری مدرسه های معروف دارند.»

منبع: نقض، چاپ دارالحدیث، ص 457.

زینبندی / زین بدی

قلعه. ذکر این حصن، نخستین بار در کتاب فتوح البلدان بلاذری، در بیان واقعه فتح ری آمده است. به موجب سخن بلاذری، کارگزاران ری در زمان عثمان، به حصن زینبندی وارد می شدند. حصن زینبندی به گفته بلاذری در محمدیه و بر طبق گفته ابن فقیه در مختصر کتاب البلدان، در مدینه یا شارسستان ری قرار داشته است. محمدیه بر مجموع کهندژ و شارسستان گفته می شد و بر مسجد مهدی و دارالاماره اشراف داشته است. مسجد مهدی، در فاصله میان کوه نقاره خانه و تقی آباد فعلی واقع بوده است. بدین ترتیب محل حصن زینبندی را نیز در همان حوالی باید پنداشت.

کلمه زینبند را بهار در تعلیقات مجمل التواریخ، فارسی و به معنی «اسلحه دارباشی» دانسته است. اما زینبندی لقب عارین (معرب آرین) نیز بوده است. طبری در بیان فتح ری این نام را «الزینبی» نوشته است. در ترجمه فارسی سرزمین های خلافت شرقی آمده است: «به گفته یاقوت قلعه آن موسوم بوده به زبیدیه، و این همان قصری است که مهدی عباسی هنگام اقامت در ری در آن سکونت داشت.»

تغییر لفظ «زینبندی» به صورت «زبیدیه» و «زینبی» و «ری بندی» بر طبق قاعده شایع در تصحیف است، که همیشه اخفی را به اجلی و مجهول را به معروف برمی گردانند؛ همانند تصحیف «مسلح» به «مصلح».

بر طبق پاره ای قرائن، حصن زینبندی همان طبرک است؛ بدین شرح: 1. هر دو قلعه بر مسجد و دارالاماره مشرف بوده اند؛ 2. مرمت و

عمران هر دو قلعه به دست رافع بن هرثمه بوده است؛ 3. در مرآة البلدان نیز احتمال رفته است که طبرک همان ری بندی (زینبندی) باشد؛ 4. جرج مایلز امریکایی مؤلف کتاب تاریخ سکه شناسی ری نیز دز طبرک و قلعه زینبندی و قلعه فرخان را یکی دانسته است. با این حال نشانی هایی که از مکان های این دزها در دست است، اتحاد آنها را نمی رساند، و چنانکه گفته شد، محل قلعه زینبندی را در مدینه یا شارستان محمدیه ری، و طبرک را بر فراز کوه طبرک نوشته اند، و مکان دز فرخان نیز در «سَر» بوده است. و نیز در فتوح البلدان و مختصر کتاب البلدان که هر دو از منابع قدیمی است، حصن زینبندی و قلعه فرخان هر کدام به صورت دزی جداگانه درج افتاده است؛ مگر آنکه قائل به نوعی تساهل و تسامح در نقل قدما باشیم که گاه در آثار پاره ای از آنها مشهود است، و فی المثل چنین بپنداریم که مراد بلاذری از محمدیه و ابن فقیه و ابودلف و یاقوت از مدینه در باب محل حصن زینبندی، همان نقطه از فصیل یا کهندز بوده که کوه طبرک آنجا بوده است.

منبع: ری باستان، ج 1، ص 517-52.

زیوان

روستا، واقع در جنوب شرقی شهرستان ری و در یک کیلومتری شهر حسن آباد، از توابع بخش فشافویه و دارای 1077 نفر سکنه. این روستا پیشینه ای دراز دارد و در روزگارهای پیشین، کشاورزی و فعالیت های اقتصادی در آن رونق داشته است. از آثار باستانی روستا، قلعه حاجی، امامزاده سید اسماعیل، حمام سنتی و گورستان است. دانشگاه پیام نور در این روستا شعبه دارد.

این روستا بیشترین ریزش جمعیت را به داخل حسن آباد داشته است و اکنون به روستای متروکه شبیه تر است. طایفه های معروف زیوان، عبارتند از: طاهری ها، محسنی ها و تاجیکی ها.

منابع: نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن 1385؛ سایت دهیاری زیوان.

ص: 454

ساربانان / سربانان / سرابان / سربان

بازار و محله. این محله، از اماکن آباد سنی نشین ری بوده، و بازار ساربانان در آنجا قرار داشته است. نهر جیلانی یا گیلانی و قنات شاهی، از آنجا به شارستان می رفته اند. این محله، طبق قرائنی، در فاصله میان کارخانه گلیسیرین (باروی کهنه) و خیابان برج طغرل واقع بوده و از سوی مشرق تا حدود تقی آباد فعلی امتداد داشته است.

به گفته طبری، محل جنگ در فتح ری دامنه کوه ری (در مغرب کوه نقاره خانه) بود. مسلمانان نام دروازه شرقی ری برین (در جنوب شرقی کارخانه گلیسیرین جنب باروی کهنه) را باب الحرب نهاده بوده اند؛ زیرا بزرگ ترین جنگی که در آن نقطه رخ داد، همان نبرد فتح ری بود. پیش از واقعه فتح ری، و خرابی ری باستان، و احداث شهر جدید، آنجا را دروازه خراسان می گفتند؛ چنانکه در ترجمه تاریخ طبری در ذکر این واقعه، در مدد رساندن زینبی به سپاه عرب چنین ذکر شده است: «مدد سپاه بیاورد از پس کوه طبرک به پهلوی [در] خراسان به شهر اندر آورد.»

این سخن علاوه بر ذکر نام دروازه، میدان نبرد را نیز نشان می دهد که در فاصله میان کوه طبرک (نقاره خانه فعلی) و شهر بوده است. ظاهراً پس از آنکه برای ری عهد اسلامی دروازه خراسان جدید را ساختند، دروازه سابق را باب الحرب نامیدند.

قرینه دیگر آن است که در ترجمه فارسی اصطخری در ذکر آب های ری آمده است: «کاریزی هست کی آن را کاریز شاهی خوانند، بر ساربانان گذرد، و کاریز دیگر را گیلانی خوانند و گیلانی بر کوی ساربان گذرد.» به موجب قول دیگر، کاریز شاهی و گیلانی هر دو از ساربانان می گذشتند، و به موجب قول دوم قنات نصرآباد و قنات شاهی هر دو به میانه

شهر می رفته اند. ازین رو هر سه کاریز از ساربانان به شارسستان جاری بوده اند. و چون امتداد مسیل حسین آباد از مشرق ری زیرین می گذرد، می توان گفت شارع ساربانان به سوی دروازه هشام در مشرق ری، و یا نزدیک آن امتداد داشته است. بازار ساربانان نیز از جنوب دز رشکان آغاز می شده است.

منبع: ری باستان، ج 1، ص 222 و 198.

ساسان

کوچه. نام این کوچه در قصیده ابن کربویه رازی، پس از ذکر پهنه نصرآباد این گونه آمده است:

«و کم بسکة ساسان اذا ذکروا *** من ابن فاجرة نص و قرنان.»

ابن کربویه در ضمن این قصیده به مردم ری درود فرستاده، آنان را دعای خیر کرده است، مگر آن جمع را که بازماندگان یاغیان زمین و منکران دین حق دانسته و گفته: چه بس زنازادگان و بدکاران و بی حمیتانی که در پهنه نصرآباد و به کوچه ساسان فرود آمده اند، و اینانند که مرا از اهل و دیار دور کرده اند. از این گفته به خوبی پیدا است که وی والیان و مرزبانان ستمکار ری را اراده کرده که در حدود کوچه ساسان مقیم بوده، و او را به ترک وطن خویش مجبور کرده بودند. نصرآباد، در شمال ری در حدود دز رشکان قرار داشته و بی گمان کوچه ساسان نیز آنجا واقع بوده است.

منبع: ری باستان، ج 1، ص 228.

سالم بن صالح رازی

محدث و از نوادگان عبدالرحمن بن عوف: سالم بن صالح بن ابراهیم بن عبدالرحمن بن عوف. ابوالفرج ابن جوزی، او را مجهول می خواند. سالم از پدرش روایت کرده است و ابراهیم بن سعد از او.

منبع: میزان الاعتدال، ج 2، ص 111.

ساوتکین

قطب الدین عمادالدوله، مشهور به سرهنگ ساوتکین، از امرای الب ارسلان و ملکشاه که بر فارس و کرمان و بخشی از عراق فرمانروایی کرد. وی بانی جامع جدید ری (در مقابل جامع عتیق) بود. مؤلف نقض می نویسد: «در آن تاریخ که سرهنگ ساوتکین جامع جدید می کرد، برای اصحاب حدیث که ایشان را در ری مسجد آدینه نبود.»

منابع: نقض، چاپ دارالحدیث، ص 40؛ ری باستان، ج 1، ص 539.

سائلی طهرانی رازی

زین الدین سلطان، شاعر. در تهران در آغاز دوره صفویان متولد شده و در شعر «سائلی» تخلص می کرده است.

منبع: تحفه سامی، ص 163.

ص: 456

شاعر و عالم. اصل او از ری بود و در نهاوند سکونت داشت و در یزد به سال 940 ق. درگذشت. با شاعران عصر خود به منازعه برخاست.

منبع: الذریعه، ج 9، ق 2، ص 427.

سحری طهرانی رازی

شاعر عهد صفوی. به زبان محلی طهرانی شعر می گفت.

منبع: مجمع الفصحا، بخش 4، ص 38.

سدید الدین محمود بن... حمصی رازی 8592 محمود بن...، سدید الدین

سرتخت

از محلات قدیمی شهرری، واقع در جنوب غربی شهر و غرب حرم حضرت عبدالعظیم حسنی (ع). این محله به لحاظ موقعیت جغرافیایی از شمال به میدان شهید بروجردی، از جنوب به بلوار بسیج، از شرق به شهرک شهید رجایی و از غرب به خیابان فداییان اسلام محدود می شود؛ با وسعت $1/287609$ کیلومتر مربع. بر اساس آمار سرشماری نفوس و مسکن سال 1390، جمعیت محله 34843 نفر (51/14 درصد مردان و 48/86 درصد زنان) است. محله سرتخت از قدمت 50 ساله برخوردار است. اولین خط آهنی که تهران را به شهرری متصل می کرد، از این محله می گذشت. از امکانات فرهنگی محله، می توان به کتابخانه و خانه فرهنگ شیخ صدوق اشاره کرد که در سال 1375 احداث شد و بیش از 20000 عنوان کتاب را در خود جای داده است.

دو کلینیک پزشکی نیز در محله وجود دارد؛ به نام های کلینیک تخصصی - عمومی بستان (واقع در خیابان شهید غیوری) و کلینیک خیریه تخصصی و تشخیصی حضرت علی اصغر (ع). در محله سرتخت یازده مسجد، شش حسینیه، ده پایگاه بسیج، هفت بوستان وجود دارد و کل فضای سبز محله 99329 متر مربع است. چهار مرکز پیش دبستانی، ده ابتدایی، پنج مدرسه راهنمایی، پنج مدرسه متوسطه، پنج مرکز پیش دانشگاهی و چهار هنرستان، مهم ترین بخش های آموزشی محله سرتخت است.

منبع: پایگاه مجازی محله.

ص: 457

خیابان، ناحیه و آبادی. نام این خیابان در منابع، همواره با نام سربان (ساربانان) همراه است. در پی هم آمدن نام سَرّ و سربان بی دلیل نیست. وقتی دو خیابان در کنار هم و به موازات هم قرار گیرند، معمولاً نامشان به دنبال هم ذکر می شود. پس احتمالاً سَرّ و سربان در کنار هم قرار داشته اند.

سَرّ، نام قریه یا ناحیه رستاقی نیز در ری بوده است. چون جلگه ری از سوی مشرق و جنوب شرقی به مفازه یا کویر می رسد، می توان گفت سَرّ در این سو بوده است. ظاهراً این مکان تا شهر ری فاصله ای اندک داشته است؛ زیرا قلعه فرخان که از قلاع استوار ری در صدر اسلام بوده است، در این محل قرار داشته و در واقعه فتح ری، امیر عرب پس از پیروزی بر مدافعان شهر، در آن منزل کرده است. موضوع اقامت سردار عرب در قلعه فرخان در فتوح البلدان بلاذری نیز آمده است. ناگفته نماند که در شهر ری نام پاره ای از اماکن، از نام ناحیه یا دیهی که در آن سو قرار داشته اقتباس شده است؛ مانند دروازه دولاب و رسته نر مه و دروازه مهران. بدین قرار بی گمان نام خیابان سَرّ از نام قریه یا رستاق سَرّ اقتباس شده و شارع سَرّ در امتداد راه آبادی سَرّ، از مشرق به مغرب یا از شمال به جنوب شرقی امتداد داشته است.

منبع: ری باستان، ج 1، ص 231 و 232 و 563.

سرای ایالت

محلّه و از بناهای حکومتی دوره سلجوقی. در کتاب نقض در مقام برشمردن مدارس ری آمده است: «مدرسه شمس الاسلام حسکا بابویه، که پیر این طایفه بود، که نزدیک است به سرای ایالت.» منظور از «حسکا»، شیخ اجل حسن بن حسین بن حسن بن بابویه قمی رازی، جد شیخ منتجب الدین است.

«ایالت» در عرف تاریخ نویسان به معنای امارت و حکومت است. بنابراین سرای ایالت یا سرای امارت، همان دارالاماره سلجوقیان است. این بنا در آن بخش از شهر بوده است که اکنون برج طغرل در آنجا است و نزدیک بقعه ابن بابویه است. از آنجا که مؤلف کتاب نقض در عهد سلجوقیان می زیسته است، در عهد او سرای ایالت، عمارتی بوده که پادشاهان این سلسله و کارگزاران ایشان در آن اقامت داشته اند؛ زیرا شهر ری چندی پایتخت آن سلسله بوده است. به تصریح تاریخ گزیده، طغرل اول در آغاز کار، ری را به پایتختی برگزیده بود. پس از مرگ طغرل، پسر ارسلان در سال 455 ق. در این شهر خود را سلطان خواند. برکیارق نیز در ری به

ص: 458

پادشاهی رسید. از قرائن دیگری که نشان می دهد سرای ایالت همان کاخ سلجوقیان است، این است که سلطان یا والی شهر در آن اقامت می کرده است. مؤلف نقض می نویسد: «امیر حاجبی از آن امیرعباس [والی ری] پیامد با جماعتی... سید فخرالدین را گفتند: امیر می فرماید که علما و متکلمان مذهب خود را بیاورید... علما در خدمت سید فخرالدین به سرای ایالت رفتند.»

طغرل اول و همسر وی، و طغرل سوم که در ری مدفون اند، مدفنشان در سرای ایالت واقع بوده و برج طغرل بازمانده آرامگاه آنان است. در مجمل التواریخ است: «سلطان طغرل بیک [را] به شهر ری وفات رسید، و تربش آنجا بر جای است.» طغرل را در ری مسجدی بزرگ نیز بوده است و گویا این مسجد در حدود محله سرای ایالت، یعنی حدود خیابان طغرل فعلی (خیابان ظهیرآباد) که برج طغرل آنجا قرار دارد، واقع بوده است؛ زیرا در لب التواریخ مذکور است: «[طغرل] هر وقت خواستی که از جهت خود خانه سازد، اول مسجدی ساختی، بعد از آن به عمارت پرداختی.»

منبع: ری باستان، ج 1 ص 199 و 362.

سردابیه

گروهی از غلات شیعه در ری که خروج مهدی را از سرداب ری انتظار می کشیدند. به گفته مؤلف تاج العروس: «سردابیه، گروهی از غلات رافضی بودند که خروج مهدی را از سرداب ری انتظار می کشیدند و از این رو، جمعه ها بعد از نماز، اسبی آماده با زین و لجام را با خود به آنجا می بردند.»

در روزگار ما [= دوره تألیف جلد نخست ری باستان] نیز برخی از مردم عامی، نامه هایی به نام امام زمان (ع) به درون قنات حوالی بی بی زبیده می اندازند و حاجت می خواهند.

منبع: ری باستان، ج 1، ص 213.

سرداب ری

در محله هاشم آباد، در جنوب حرم، در کوچه حضرتی واقع بوده است. پیشتر در انتهای این کوچه باغی بوده است که به اعتقاد اهالی محل، سردابی در وسط آن قرار داشته و مدتی محل اختفای حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) بوده است.

سرهنگ ساونکین 8592 ساونکین

سعد الحق، میرنصیبی طرشتی رازی

متکلم اهل سنت و از سادات نوربخشیه طرشت (درشت). در جوانی از ری به شیراز رفته و از جلال الدین دوانی استفاده کرده است. سال وفاتش 914 ق. است.

منبع: آتشکده آذر، ج 3، ص 1112.

سعد بن ابی طالب بن عیسی رازی، معین الدین، ابوالمکارم

متکلم و فقیه امامی، مشهور به نجیب رازی. نام وی در کتاب نقض در شمار علمای متأخر شیعه آمده و منتجب الدین نیز احوال وی را به اختصار در کتاب فهرست آورده و گفته است با او مجالست داشته ولی حدیث از او نشنیده است. سعد از عمویش عبدالجلیل بن عیسی بن عبدالوهاب، علی بن محسن بن متروک کاتب و ابونجم محمد بن عبدالوهاب بن سمان روایت کرده و ابوعبدالله محمد بن مسلم بن ابی الفوارس رازی، از او حدیث گفته است. از تألیفات او است: سفینه النجاة فی تخطئة البغاة؛ علوم العقل؛ مسألة الاحوال؛ الموجز؛ نقض مسألة الرؤية لابی الفضائل سعد بن محمد بن محمود المشاط. در سال 547 ق. درگذشت.

منابع: موسوعة طبقات الفقهاء، ج 6، ص 107-108؛ نقض، ص 189؛ فهرست منتجب الدین، ص 68؛ جامع الرواة، ج 1، ص 352؛ امل الآمل، ج 2، ص 125؛ معجم رجال الحدیث، ج 9، ص 53؛ الذریعة، ج 12، ص 327 و ج 20، ص 382 و...؛ اعیان الشیعة، ج 7، ص 220.

سعد بن احمد بن عبدالعزيز رازی، ابوالمعالی

ادیب. ابوسعید آبی وزیر، از او در تاریخ ری یاد کرده و او را از خاندان رؤسا شمرده است. ابیاتی نیز در وصف او سروده است.

منبع: فهرست منتجب الدین، ص 318

سعد بن سعید بن مسعود بزاز حنفی رازی، ابوالفتوح

محدث و از مشایخ منتجب الدین رازی. به گفته رافعی، وی در سال 552 ق. در قزوین از ابوطاهر محمد بن عبدالعزيز بن ابراهیم زعفرانی، روایت کرده است. شیخ منتجب الدین روایت سوم از کتاب الاربعون حدیثا را از او نقل کرده است.

منابع: التدوین، ج 3، ص 34؛ الاربعون حدیثا، ص 21؛ اعیان الشیعة، ج 7، ص 223؛ مستدرکات اعیان الشیعة، ج 2، ص 191.

سعد بن عثمان رازی دشتکی

محدث، جد عبدالرحمن بن عبدالله دشتکی و حمدون رازی. فرزندش عبدالله بن سعد دشتکی از او روایت کرده و ابن حبان او را ثقة دانسته است. از او نقل شده است که در بخارا مردی را دیدم که عمامه سیاه بر سر داشت و می گفت: این عمامه را رسول الله (ص) بر سر من بسته است. می گویند آن مرد عبدالله بن خازم سلمی، از شجاعان عرب و امیر خراسان بوده است. این خبر را ابوداوود و ترمذی و نسایی در کتاب های خود آورده اند.

ص: 460

منابع: الجرح و التعديل، ج 1، ص 577 و ج 4، ص 90؛ تهذيب الكمال، ج 10، ص 292 و ج 14، ص 441-442؛ ميزان الاعتدال، ج 2، ص 124؛ تقريب التهذيب، ج 3، ص 415.

سعد بن محمد بن محمود مشاط رازی، ابوالفضائل

فقيه شافعی، متکلم اشعری، واعظ و مفسر. به سال 479 ق. در ری به دنیا آمد و در همان شهر زیست. در شناخت مذاهب، اختلاف آرای کلامی و مناظره تبحر داشت. از قاضی ابوالمحاسن رویانی و پدرش ابوجعفر محمد بن محمود مشاط و محمد بن محمود قزوینی طبری، حدیث شنیده است. کتاب حلیة الاولیاء را از پدرش سماع کرده است و او از مؤلف (ابونعیم اصفهانی). ابوسعید سمعانی در کتاب التحبیر می گوید: «در جدل قوی بود و از مذهب اشعری دفاع می کرد و در مسائل خلاف، دانا بود. او را در ری دیدم که جامه حریر پوشیده و محاسنش را خضاب کرده بود و شمشیر حمل می کرد. شیوه او را در ری نمی پسندیدند.» در چهاردهم رمضان سال 546 ق. درگذشت و در مدرسه اش در ری دفن گردید. کتابی به نام «مسئلة الرؤیه» داشت و ابوالمکارم سعد بن ابی طالب بن عیسی رازی، کتابی در نقد آن نوشته است، به نام نقض مسئلة الرؤیه لابی الفضائل سعد بن محمد بن محمود المشاط.

منابع: فهرست منتجب الدین، ص 11-12؛ تاریخ الاسلام، ج 37، ص 242؛ مستدرکات اعیان الشیعه، ج 2، ص 191؛ طبقات الشافعیة الكبرى، ج 7، ص 90، ش 786؛ الوافی بالوفیات، ج 15، ص 112-113.

سعید بن اسماعیل رازی نیشابوری، ابوعثمان

محدث، فقیه، مفسر، واعظ، عارف، مشهور به حیری. در سال 230 ق. در ری به دنیا آمد و در میان سالی به نیشابور رفت. در ری نزد یحیی بن معاذ رازی شاگردی کرد و در نیشابور به طریقت ابوحفص نیشابوری درآمد. سلمی در طبقات الصوفیه و خراسانی کرباسی در اکلیل المنهج فی تحقیق المطلب می گویند تصوف در نیشابور از طریق او منتشر شد. عبدالله بن محمد بن عبدالرحمن رازی می گوید: من، جنید و یوسف بن حسین و ابوعلی جوزانی و بسیاری دیگر از مشایخ طریقت را دیده ام و کسی را به اندازه ابوعثمان حیری عارف به طریق الی الله نیافتم. حاکم نیشابوری می گوید: مشایخ ما اجماع داشتند که ابوعثمان حیری مستجاب الدعوه بود و همه عالمان او را تعظیم می کردند. کلاباذی، نام او را در شمار کسانی آورده است که در فقه، تألیفی داشته اند و سپس بر فضل و دانش آنان گواهی داده است. ابوالفتوح رازی در

ص: 461

روض الجنان از او نقل قول کرده است؛ از جمله در تعریف «ظالم» از قول او نقل می کند: «ظالم آن بود که به زبان توحید گوید و عملش موافق قولش نباشد، و مقتصد آن بود که به زبان توحید گوید و به جوارح طاعت کند و عملش به اخلاص بود.»

در ری از محمد بن مقاتل رازی و موسی بن نصر، و در عراق از حمید بن ربیع و محمد بن اسماعیل احمسی و در مکه از ابوالفضل جعفر بن فضل وزیر و گروهی دیگر حدیث شنید. همچنین از ابن خزیمه، ابوعمر و خفاف، عبدالله بن شیرویه، حسن بن سفیان، و حسن بن مقسم روایت کرده است. یحیی بن سعید، ابوعمر و احمد بن نصر، اسماعیل بن نجید، حاکم نیشابوری و... از او روایت کرده اند. کتاب هایی در تفسیر و حدیث و غیر آن دو تألیف کرده است. کتاب حدیثی او «الصحيح المخرج علی صحيح مسلم» نام دارد. در سال 298 ق. در نیشابور درگذشت.

منابع: تهذیب الکمال، ج 24، ص 381-384؛ التعرف لمذهب اهل التصوف، ص 32-33؛ شعب الایمان، ج 2، ص 316؛ فیض القدیر، ج 4، ص 149؛ کشف الخفاء، ج 2، ص 220-221؛ روض الجنان و روح الجنان، ج 16، ص 112؛ شواهد التنزیل، ج 1، ص 42؛ اکلیل المنهج فی تحقیق المطلب، ص 586؛ الکنی و الالقاب، ج 1، ص 123؛ طبقات الصوفیه، ص 120 و 169-170 و 191-192 و 504-505؛ تاریخ بغداد، ج 9، ص 103 و 114-115؛ تاریخ مدینه دمشق، ج 25، ص 86؛ تذکره الحفاظ، ج 2، ص 721؛ سیر اعلام النبلاء، ج 14، ص 62-66 و ج 16، ص 65-66؛ طبقات الشافعیة الکبری؛ ج 3، ص 43؛ المنتظم فی تاریخ الامم و الملوک، ج 13، ص 119-121.

سعید بن جبیر

مفسر، تابعی. در سال 45 ق. در کوفه به دنیا آمد، اما حبشی الاصل است. پدرش، او را به مدینه فرستاد تا از محضر بزرگان و صحابه رسول (ص) بهره ببرد. بسیاری از مورخین، سعید را یکی از شاگردان امام سجاد (ع) نیز ذکر کرده اند. فضل بن شاذان می گوید: در اوائل دوران امام سجاد (ع)، اصحاب خاص امام فقط پنج نفر بودند: سعید بن جبیر، سعید بن مسیب، محمد بن جبیر بن مطعم، یحیی بن ام الطویل و ابو خالد کابلی.

شیخ طوسی در کتاب خود روایتی از امام صادق (ع) آورده است که سعید بن جبیر به امام سجاد (ع) ارادت خاصی داشت و حضرت نیز وی را تحسین می کرد. برخی از نویسندگان به سعید، لقب فقیه بگاء (گریان) داده اند که دلیلی بر شب زنده داری و عبادت او است. سعید بن جبیر، از ابن عباس، علی (ع)، ابومسعود بدری، ابن عمرو، ابوموسی اشعری، عبدالله بن مغفل، عدی بن حاتم و ابی هریره روایت نقل کرده است. البته بیشتر

مرقد سعید بن جبیر در شهر حی عراق

روایات خود را از ابن عباس آموخته است.

با به حکومت رسیدن عبدالملک بن مروان و ولایت حجاج بن یوسف ثقفی بر عراق، وی مجبور به فرار به دیگر مناطق اسلامی شد. پس مدتی نویسنده عبدالله بن مسعود بود، سپس برای همکاری با ابن اشعث به اصفهان رفت و در آنجا پناه گرفت. بعد از آن به قم رفت و پس از شش ماه اقامت در قم، به ری و آذربایجان رفت. در ری ضحاک مفسر با وی ملاقات کرد و شماری از احادیث تفسیری را از وی نوشت. سعید بن جبیر در ماه شعبان سال 95 ق. به دستور حجاج کشته شد.

منابع: الاعلام، ج 8، ص 109؛ تاریخ الاسلام و وفيات المشاهیر و الأعلام، ج 6، ص 366؛ رجال الطوسی، ص 90؛ قاموس الرجال؛ المنتظم فی تاریخ الامم و الملوك، ج 7، ص 6؛ مسند الامام السجاد ابی محمد علی بن الحسین (ع)، ج 2، ص 456؛ تاریخ کامل بزرگ اسلام و ایران، ج 13، ص 185؛ معجم البلدان ص 564.

سعید بن داوود بن ابی زبیر

محدث. اصل او از مدینه بود. در بغداد سکونت کرد و در ری حدیث گفت. از مالک بن انس حدیث شنیده است و احمد بن

ص: 463

منصور رمادی، محمد بن علی بن داوود بغدادی، محمد بن فرج ازرق، ابرهیم حربی، ابوجعفر احذب (برادرزن ابوحاتم رازی) محمد بن قارن رازی، زبیر بن بکار، محمد بن علی بن مروان، محمد بن عمار بن حارث رازی، و بخاری در کتاب الادب المفرد از او روایت کرده اند. او یکی از راویان الموطأ مالک، و پدرش نیز وصی مالک بوده است. ابن جوزی برخی احادیث او را منکر دانسته و ابن معین گفته است که او نزد من ثقة نیست. ابوحاتم او را در حدیث، ضعیف شمرده است. پس از سال 220 ق. درگذشت.

منابع: الجرح و التعديل، ج 4، ص 18، الامالی مفید، ص 217؛ فتح الباری، ص 207 و 342؛ الاستذکار، ج 5، ص 230-231؛ التمهید، ج 2، ص 202 و ج 4، ص 193؛ کشف المشکل، ج 4، ص 259؛ الجامع لاحکام القرآن، ج 15، ص 108؛ تاریخ مدینة دمشق، ج 60، ص 43؛ سیر اعلام النبلاء، ج 1، ص 351-352؛ لسان المیزان، ج 7، ص 228؛ الانساب، ج 3، ص 167.

سعید بن ربیع رازی

محدث. از سفیان بن عیینه (راوی عمرو بن دینار که او نیز راوی ابن عباس است) روایت کرده، و محمد بن جریر طبری در تفسیر جامع البیان از او فراوان نقل کرده است.

منبع: جامع البیان، ج 2، ص 389 و ج 3، ص 24 و ج 6، ص 121.

سعید بن سعد بن ایوب بخاری رازی، ابوعثمان

عابد، حافظ و محدث قرن سوم. در ری می زیست و از مسلم بن ابراهیم، عبدالله بن مسلمة قعنبی، ابوحنذیفة موسی بن مسعود، هیشم بن خارجه، ابونعیم فضل بن دکین، عمرو بن مرزوق، مخول بن ابراهیم، عبدالرحمن بن شریک نخعی، ابوغسان مالک بن اسماعیل نهدی و محمد بن روین حدیث گفته است. ابن ماجه، علی بن ابراهیم قطان (مصاحب ابن ماجه) و عبدالرحمن بن ابی حاتم رازی از او روایت کرده اند. در اینکه ابن ماجه از او روایت کرده است یا نه اختلاف است. مزی و برخی دیگر می گویند: نام او از طریق ابوالحسن بن سلمه قطان (مصاحب ابن ماجه) در استدراکات سنن ابن ماجه آمده است، نه در آنچه ابن ماجه مستقیم نقل کرده است. ابن ابی حاتم، بخاری، ابن حبان و عده ای دیگر به صدوق و ثقة بودن او گواهی داده اند.

منابع: الجرح و التعديل، ج 4، ص 32 و ج 5، ص 167؛ تهذیب الکمال، ج 10، ص 460-461 و ج 16، ص 185؛ تقریب التهذیب، ج 1، ص 354؛ تهذیب التهذیب، ج 4، ص 32 و ج 6، ص 41؛ تاریخ الاسلام، ج 20، ص 355.

ص: 464

سعید بن سنان برجمی شیانی کوفی قزوینی رازی، ابوسنان

فقیه و محدث. اصلش از کوفه بود و در قزوین وری اقامت داشت و در ری درگذشت. ابن سعد در الطبقات الکبری، نام او را در شمار فقیهان و حدیث دانان قرون نخست اسلامی آورده است. در طریق صدوق در کتاب توحید واقع شده و از علقمة بن مرثد، ضحاک بن مزاحم (راوی ابن عباس)، حبیب بن ابی ثابت، ثابت بن جابان، ابواسحاق همدانی، وهب بن خالد، موسی بن ابی کثیر انصاری، سعید بن جبیر، حماد بن ابی سلیمان، لیث بن ابی سلیم و... روایت کرده است. مهران بن ابی عمرو رازی، اسحاق بن سلیمان کوفی رازی، ابویحیی، معاویة بن یحیی صدفی، محمد بن سعد، اسحاق بن یوسف ازرق، سفیان ثوری، وکیع بن جراح، اسباط بن محمد، زید بن حباب، احمد بن حنبل، محمد بن سلمه، ابونعیم فضل بن دکین، شریک، جریر، یحیی بن ضریر، حکم بن بشیر، ابواحمد زبیری، عبدالرحمن بن دشتکی، ابوداوود طیالسی، یعلی بن عبید، بکر بن بکار، عبدالله بن ابی جعفر رازی و... از او حدیث شنیده اند.

درباره او گفته اند فاضل، صالح و عابد بود و هر سال حج می گزارد، اما خلقی تنگ داشت. ابن شاهین، مؤلف تاریخ أسماء الثقات، ابن معین، ابن حبان، نسایی و دیگران، او را توثیق کرده اند، اما احمد بن حنبل که از راویان او است، وی را در حدیث، قوی نمی دانست.

منابع: الطبقات الکبری، ج 7، ص 380؛ السنن الکبری، ج 4، ص 48 و ج 10، ص 204؛ تخریج الاحادیث و الآثار، ج 2، ص 321؛ مستدرکات علم رجال الحدیث، ج 4، ص 65؛ تاریخ ابن معین، ج 1، ص 391-329؛ الجرح و التعديل، ج 2، ص 450 و ج 4، ص 27؛ تاریخ أسماء الثقات، ص 97؛ تاریخ بغداد، ج 9، ص 66-67؛ تاریخ مدینه دمشق، ج 21، ص 420-421 و ج 39، ص 498؛ تهذیب الکمال، ج 10، ص 492-495؛ مسند احمد، ج 5، ص 182؛ المعجم الصغیر، ج 1، ص 108؛ الاستیعاب، ج 3، ص 1155؛ جامع البیان، ج 28، ص 75؛ الکامل فی ضعف الرجال، ج 3، ص 2362؛ سیر اعلام النبلاء، ج 6، ص 406.

سعید بن عباس رازی، ابوعثمان

محدث. از ابن کاسب روایت کرده است.

منبع: ذکر اخبار اصبهان، ج 1، ص 222.

سعید بن محمد بن حسن نیشابوری، ابورشید

متکلم و محدث معتزلی (345-415 ق.). زادگاه او نیشابور است، اما بخش مهمی از عمر خود را در ری گذرانده است. در نیشابور حلقه درس داشت و از مکتب معتزلی بغداد که در خراسان و ماوراءالنهر رایج بود،

ص: 465

جانب داری می کرد.

در میان سالی به ری سفر کرد تا از عبدالجبار معتزلی، مکتب معتزلیان بصره را بیاموزد. در آنجا اعتزال بصری را پذیرفت و به خواهش استاد، کتاب دیوان الاصول را نوشت. سپس به نیشابور بازگشت و در میانه راه مدتی نیز در گرگان اقامت گزید. در سفر دوم به ری، و پس از مرگ عبدالجبار معتزلی، ریاست معتزلیان پیرو مکتب بصره را بر عهده گرفت. وی راوی حدیث نیز بود. ابوسعید سمان رازی، محدث مشهور، احادیثی از او نقل کرده است.

از تألیفات او است: المسائل فی الخلاف بین البصریین و البغدادیین؛ الجزء؛ النقص علی اصحاب الطباع؛ التذکره، مسائل الخلاف بیننا و بین المشبهة و المجبرة و الخوارج و المرجئة.

منابع: دانشنامه ایران و اسلام، ج 8، ص 1040-1039؛ معجم المؤلفین، ج 4، ص 230.

سعید بن محمد حمای رازی، ابونجیب

فقیه، محدث امامی. در ری به سال 460 ق. به دنیا آمد و از قاضی ابوالمحاسن رویانی، ابوخلیف فقیه رازی و ابوالفرج محمد بن ابی حاتم قزوینی روایت کرده است، و سمعانی، منتجب الدین (صاحب الفهرست) در کتاب الاربعین و اسماعیل بن یوسف طالقانی قزوینی و پسرش از وی حدیث نقل کرده اند. پسرش اسعد بن سعید نیز محدث بود. درباره سعید گفته اند: صالح، صدوق، ثقه و کثیر العباده بود و بسیار قرآن می خواند. چندین مسجد بنا یا تعمیر کرد.

سمعانی، می گوید: در مسجدی در شهر ری، کتاب اللؤلؤیات را از او - به روایت استادش ابن ابی حاتم قزوینی - شنیدم. در سال 537 ق. در ری درگذشت.

منابع: ادب الاملاء و الاستملاء، ص 55؛ التحبیر، ج 1، ص 309؛ خاتمه مستدرک الوسائل، ج 1، ص 175؛ الاربعون حدیثا، ص 23؛ مجله تراثنا، ج 1، ص 103.

سعید بن وجیه بن طاهر، ابوعبدالرحمن

محدث. وی را در حدیث، ضعیف دانسته اند. به گواهی ابوالحسن بن بابویه در کتاب تاریخ ری، در سال 575 ق.

در ری بوده است. از پدرش روایت کرده است.

منابع: لسان المیزان، ج 3، ص 50؛ تاریخ مدینه دمشق، ج 1، ص 280.

ص: 466

سفیان بن عیینه رازی

محدث. در سال 107 ق. به دنیا آمده و به سال 178 ق. درگذشته است. ابوحصین بن سلیمان رازی و سهل بن زنجله رازی، از مشایخ شیخ مفید، از او روایت کرده اند.

منابع: العقائد الاسلامیه، ج 2، ص 229؛ ابن ابی حاتم رازی، تفسیر القرآن العظیم، ج 6، ص 1805؛ مستدرکات علم رجال الحدیث، ج 4، ص 175؛ الثقات، ج 8، ص 291؛ الاعلام، ج 3، ص 143 و 209؛ الجرح و التعديل، ج 4، ص 443.

سِکَةُ الْمَوَالِي

کوچه. سکه الموالی یا کوچه دوستان / اربابان / بندگان، نام کوچه ای بوده است که حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) به هنگام ورود از طبرستان به ری، به آنجا نزول کرد. صاحب بن عبّاد در رساله ای که در احوال آن حضرت فراهم آورده است، می گوید: «عبدالعظیم وارد ری شد و در محله ساربانان، در خانه مردی شیعه در کوچه الموالی سکنا گزید.» صاحب جنة النعیم می نویسد: «گویا سکه الموالی نامیدند آن کوچه را برای آنکه حضرات شیعه که دوست داران اهل بیت بودند در آن منزل و مأوی داشتند، و در کوچه های دیگر، حضرات حنفیه و شافعیه خانه های عالیه بنا نموده بودند.» برای این وجه تسمیه دلیلی وجود ندارد و احتمال های دیگر (موالی به معنای بندگان یا اربابان) قوی تر است. سکه الموالی در ری به موجب گفته های بالا، در مکانی از شارع ساربانان بوده که تقاطع محله های سه فرقه حنفی و شافعی و شیعه بوده است. چنین مکانی، در حدود مغرب مسجد جامع مهدی و مشرق بازار ساربانان، مقابل گنبد فخر الدوله واقع بوده است. این کوچه تا پیش از بازسازی های جدید حرم و شهر ری، به نام کوچه حضرتی وجود داشت و سرداب معروف ری در همین کوچه بود.

منابع: ری باستان، ج 1، ص 229؛ کتاب های لغت، ذیل کلمه «مولی».

سلطان محمد، مدرسه

این مدرسه ظاهراً از آن اهل سنت و جماعت بوده است؛ اما دانسته نیست که مراد از سلطان محمد کیست. در ذیل عبارتی در کتاب شدّ الأزار احتمال رفته است که مراد سلطان محمد بن ملکشاه سلجوقی (498-511) یا نواده وی محمد بن محمود بن محمد بن ملکشاه (547-554) باشد.

منبع: ری باستان، ج 1، ص 540.

سلمان آباد

روستا، از توابع بخش فساپویه شهرستان

ص: 467

ری. این روستا در دهستان حسن آباد قرار دارد و بر اساس سرشماری مرکز آمار ایران در سال 1385، جمعیت آن 938 نفر در 225 خانوار بوده است.

منبع: نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن 1385

سلم بن میمون خَواص رازی

محدث و از بزرگان صوفیه. در رمله ساکن بود. از ابوخالد ال-حمر سلیمان بن حیان، مالک و ابن عیینه روایت کرده است و یونس بن عبدالاعلی، عمرو بن اسلم طرسوسی، موسی بن سهل، محمد بن عوف و سعد بن عبدالله بن عبدالحکم از وی حدیث گفته اند. در حدود 220 ق. درگذشت.

منابع: الضعفاء، ج 2، ص 165-166؛ الجرح والتعديل، ج 4، ص 267-268؛ تاریخ الاسلام، ج 15، ص 177-178.

سلمة بن بشیر نیشابوری، ابوالفضل

محدث اهل سنت در قرن سوم. ساکن ری بود و از عبدالعزیز بن ابی حازم و هشیم روایت کرده است. ابوحاتم و ابوزرعۀ رازی از او روایت کرده اند. او خود گفته است که در ری چهل هزار حدیث شنیدم.

منابع: الجرح والتعديل، ج 4، ص 157؛ تاریخ الاسلام، ج 15، ص 178.

سلمة بن خطاب براوستانی آزدورقانی قمی رازی، مجدالملک

عالم و محدث امامی در قرن سوم. براوستانی، منسوب به یکی از قریه های (قلاع) قم است که هنوز براوستان یا براوسون یا براسون نامیده می شود و در شمال امامزاده شاه جمال غریب و قبرستان بقیع واقع است. آزدورقان در فهرست شیخ طوسی و نضدالایضاح علم الهدی در ذکر سلمة بن خطاب ابوالفضل براوستانی آزدورقانی، از قرای ری خوانده شده است. در نقد الرجال و هدیه العارفین نیز در ذکر سلمة بن خطاب، قریه ای از ری شناخته شده است، اما در تاریخ قم در ردیف آبادی های رودآبان آن شهرستان درج شده است. آزدورقان (ازورقان) امروزه وجود دارد و در بخش مرکزی قم و نزدیک شهر قنوات است.

مشایخ قم از جمله محمد بن حسن صفار و حمیری و احمد بن ادیس و دیگران از وی روایت کرده اند و او از منصور بن عباس رازی. نجاشی از پانزده کتاب وی نام می برد؛ از جمله: ثواب الاعمال؛ عقاب الاعمال؛ وفات النبی (ص)؛ مقتل الحسین (ع)؛ ثواب الحج؛ المواقیب؛ تفسیر سوره یس. او در ری، وزارت داشته است. وفات او را در سال 270 ق. ثبت کرده اند.

ص: 468

منابع: اختیار معرفة الرجال، ص 328؛ اعیان الشیعه، ج 7، ص 289؛ الذریعه، ج 24، ص 332؛ رجال ابن داوود، قسم دوم، ص 458؛ رجال الطوسی، ص 475؛ رجال النجاشی، ج 1، ص 422؛ الفهرست للطوسی، ص 159-158؛ ایضاح المکنون، ج 1، ص 180؛ ری باستان، ج 3، ص 483.

سلمة بن فضل ابرش رازی انصاری، ابو عبدالله

محدث امامی، صوفی و قاضی ری در قرن دوم، راوی کتاب المغازی. از ابراهیم بن طهمان، ابراهیم بن محمد بن ابی یحیی اسلمی، اسحاق بن راشد جزری، اسماعیل بن مسلم مکی، ایمن بن نابل مکی، جراح بن ضحاک کندی، حجاج بن ارطاط، زکریا بن سلام عتبی، ابوخیثمہ جعفی، سفیان ثوری، سلیمان بن قرم، عبدالله بن زیاد بن سمعان، عزرة بن ثابت، عمرو بن ابی قیس رازی، عمران بن وهب طائی، ابوزهره مبارک بن مجاهد خراسانی، علی بن مهران رازی، ابوسلیمان شامی، ابوجعفر رازی، ابوحمزة سکری و محمد بن اسحاق یسار (کتاب المغازی و المبتدأ را) روایت کرده است. محمد بن حمید رازی (شیخ طبری)، ابراهیم بن مصعب مروزی، حسن بن عمر بن شقیق جرمی بصری، حسین بن عیسی بن میسرہ رازی، عبدالله بن عمر بن ابان کوفی، عبدالله بن محمد مسندی، یوسف بن موسی و چندین راوی دیگر، از او روایت کرده اند. با عبدالرحمن بن سلمه رازی و عثمان بن محمد بن ابی شبیه و علی بن بحر بن بری و علی بن هاشم بن مرزوق رازی و عمار بن حسن نسایی و عمرو بن رافع قزوینی و محمد بن حمید رازی و... مکاتبه داشته است.

ابن معین و ابوحاتم رازی و ابن سعد در طبقات وی را توثیق کرده اند. ابوزرعه در کتاب المیزان می گوید: به دلیل مذهبش، در ری از او استقبال نشد. بیهقی در السنن الکبری، او را متهم به نقل روایات ناشناخته (منکر) می کند. بخاری و ابن مدینی و نسایی و عده ای دیگر نیز او را ضعیف دانسته اند. عمری دراز یافت و در ری به سال 191 ق. درگذشت.

منابع: المسترشد، ص 147؛ الامالی طوسی، ص 581؛ مناقب علی بن ابی طالب، ص 38؛ المستدرک، ج 3، ص 160؛ السنن الکبری، ج 10، ص 58؛ مجمع الزوائد، ج 1، ص 153؛ المعجم الکبیر، ج 6، ص 215؛ سنن الدارقطنی، ج 1، ص 359؛ الضعفاء و المتروکین، ص 184؛ الثقات، ج 8، ص 287؛ تهذیب الکمال، ج 11، ص 305-309 و ج 25، ص 162؛ المغنی من الضعفاء، ج 1، ص 430؛ میزان الاعتدال، ج 2، ص 191-192 و ج 4، ص 193؛ تهذیب التهذیب، ج 1، ص 135-136؛ الوافی بالوفیات، ج 15، ص 200؛ الطبقات الکبری، ج 7، ص 381؛ الکنی و الأسماء، ج 2، ص 56 و ص 63. رجال الشیعة فی اسانید السنه، ص 151.

ص: 469

سليک بن مسحل رازی

محدث قرن اول، کوفی. از عمر بن خطاب و سعد بن ابی وقاص و حذیفه بن عمر و عبدالرحمن بن عوف روایت کرده است. صلة بن زفر، بلال بن یحیی و حلام بن صالح از او حدیث شنیده و نقل کرده اند. معتمد و قلیل الحدیث بود.

منابع: تعجیل المنفعة، ص 162؛ المصنف، ج 5، ص 483؛ الطبقات الکبری، ج 6، ص 151؛ تاریخ الکبیر، ج 4، ص 206؛ الجرح و التعديل، ج 4، ص 308.

سليم بن ابراهيم رازی

محدث. نصر بن ابراهيم از او روایت کرده است و او از طاهر بن محمد بن سلیمان.

منبع: تاریخ مدینة دمشق، ج 9، ص 339.

سَلِيم بن ایوب بن سَلِيم شافعی رازی، ابوالفتح

ادیب، فقیه، مفسر و محدث شافعی. اهل ری بود و برای تحصیل به بغداد رفت و مدتی نیز در شام زیست و درس گفت. در آغاز عمر، فنون ادب و لغت را به کمال آموخت و پس از چهل سالگی به فقه روی آورد. در بغداد شاگرد ابوحامد اسفراینی بود و پس از مرگ استاد، بر کرسی تدریس او نشست و ریاست شافعیه به او رسید. در ذیل تاریخ بغداد آمده است: وقتی پدر او شنید که فرزندش ریاست مذهب را در بغداد بر عهده دارد، به آنجا رفت تا او را ببیند. وقتی به بغداد رسید، پسرش را دید که برای کودکان درس می گوید. پس از فراغت پسر از تدریس، گفت: اگر قرار است در بغداد، کودکان را درس بیاموزی، چرا به ری نمی آیی که هم نزد ما باشی و هم به کودکان شهر خود، درس دین دهی؟ سلیم، پدر را به خانه برد و پس از گفت و گویا وی، بغداد را به قصد شام ترک کرد و به اصحاب خود گفت: به پدرم بگوئید هر چه در خانه من است، به فرمان تو است [و چون من در خانه نیستم، در فرمان تو نیستم]. گفته اند هنگامی که سلیم در بغداد تحصیل علم می کرد، نامه هایی که از ری برای وی می رسید، نمی خواند تا مبادا اخبار وطن او را از تحصیل بازدارد.

از محمد بن عبدالله جعفی، محمد بن ابی جعفر تمیمی، محمد بن احمد بن قاسم محاملی، احمد بن عبدالله اصفهانی، احمد بن محمد بن حسین بصیر رازی، احمد بن محمد بن موسی و... روایت کرده است. برخی از راویان او عبارتند از: نصر مقدسی، کتانی، ابونصر طریثی، عبدالرحمن بن علی کاملی، سهل بن بشر اسفراینی.

سَلِيم، عمر خویش را به تدریس برای طلاب علوم دینی گذراند، و نسبت بدانان شفقت

بسیار داشت. در سفر مکه پس از اعمال حج، در سال 447 ق. در ساحل جدّه در دریای قُلْزَم غرق شد. از تألیفات او است: الاشارة، غریب القرآن، التقریب. امام الحرمین جوینی و ابوحامد غزالی از کتاب التقریب او در آثار خود نقل کرده اند.

منابع: شذرات الذهب، ج 3، ص 275؛ طبقات الشافعیة الکبری، ج 4، ص 387-391؛ تاریخ مدینة دمشق، ج 37، ص 205؛ ذیل تاریخ بغداد، ص 93-94؛ تاریخ الاسلام، ج 30، ص 151-154؛ الوافی بالوفیات، ج 15، ص 207؛ انبأ الرواة، ج 2، ص 69؛ العبر، ج 3، ص 213؛ هدیه العارفین، ج 1، ص 409؛ الاعلام، ج 3، ص 116؛ معجم المؤلفین، ج 4، ص 243.

سلیمان بن عمر بن ابی هوذة بلخی رازی

محدث. از عمرو بن ابی قیس و حماد بن سلمه روایت کرده است. اسحاق بن ابراهیم بن محمد مروزی و موسی بن مبارک رازی، از او روایت کرده اند.

منابع: الجرح و التعدیل، ج 2، ص 211 و ج 8، ص 164؛ بیان خطأ البخاری، ص 81؛ الکامل فی ضعفاء الرجال، ج 5، ص 63.

سین

ناحیه، آبادی. اصطخری سین را از نواحی مشهور ری دانسته است. سمعانی در الانساب در ذکر هشام بن عبیدالله رازی سینی، از این محل به «دیه» یاد کرده است. سین، گویا از آبادی های واقع در جنوب شرقی یا مشرق ری بوده است؛ زیرا در کتاب مختصر البلدان، در تمام موارد ذکر «سر» نسخه بدل آن، به صورت «سین» درج آمده است و چون در آن پهنه، از آبادی ای به نام «سین» در منابع یاد نشده است، می توان گفت که این کلمه همان «سین» مورد بحث است، و اگر این احتمال درست باشد، باید چنین تصور کرد که این دو آبادی هر دو در یک سوی ری قرار داشته، و کاتبان متصرف گاه یکی و گاه دیگری را می نوشته اند، و چون «سر» در مشرق و جنوب شرقی ری واقع بوده است، محل سین نیز باید در همان حدود باشد. دلیل دیگر آن است که هشام بن عبیدالله رازی که در مشرق شهر ری اقامت داشته و ظاهراً دروازه خراسان را به نام وی باب هشام گفته اند، اهل سین بوده است.

منبع: ری باستان، ج 3، ص 564.

سندی بن عبدویه دهکی رازی، ابوهمیم

سهل بن عبدالرحمن ذهلی / کلبی، محدث، قاضی ری و قزوین. از «دهک ری» و از روات معروف و معتبر بوده است. از عمرو بن ابی اویس، علی بن علی حمیری (قاضی ری)، ابراهیم بن طهمان، عمرو بن ابی قیس، زهیر بن معاویه، جریر بن حازم، مندل بن علی، ابوبکر نهشلی و بسیاری از روات مدینه و عراق حدیث

ص: 471

شنیده است. محمد بن حمّاد طهرانی، طبرانی، اسماعیل بن یزید (عموی ابوزرعه)، عمرو بن نافع، حجاج بن رجاء، اسحاق بن عبدالله بن عبدالرحمن (اسحاق بن ابی حمزه)، عبدالله بن سالم بزّاز رازی، محمد بن موسی بن واضح، ادیس بن علی، محمد بن عمار و احمد بن فرات از او روایت کرده اند. ابوحاتم رازی، او را دیده و سخنش را شنیده است. ابولید طیالسی می گوید: در ری کسی را عالم تر از سندی بن عبدویه و یحیی بن ضریس ندیدم. ابن حبان و بسیاری دیگر از تراجم نگاران به وثوق او شهادت داده اند. در سال 204 ش. در بغداد درگذشت.

منابع: اللباب فی تهذیب الأنساب، ج 1، ص 519؛ الجرح و التعديل، ج 2، ص 205 و 228 و ج 5، ص 77 و ج 6، ص 197 و ج 8، ص 84؛ الثقات، ج 8، ص 304؛ اکمال الکمال، ج 3، ص 404؛ تهذیب الکمال، ج 23، ص 345؛ سیر اعلام النبلاء، ج 6، ص 243-244؛ میزان الاعتدال، ج 1، ص 170؛ تاریخ الاسلام، ج 14، ص 185-186؛ تهذیب التهذیب، ج 1، ص 173؛ الانساب، ج 2، ص 516 و ج 3، ص 321؛ الوافی بالوفیات، ج 15، ص 296.

سنگ تراشان

روستا، از توابع بخش مرکزی شهرستان ری. بر اساس سرشماری مرکز آمار ایران در سال 1385 ش. جمعیت آن 120 نفر (32 خانوار) بوده است.

منبع: نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن 1385 ش.

سورن / سورنا

از خاندان های بزرگ عهد اشکانیان و ساسانیان. در کتاب درر التیجان آمده است: «بعد از پادشاه بالاترین مناصب و مراتب، منصب سورنا بود که سپهسالاری باشد. خانواده سورنا از حیث مکنت و قدرت يك درجه از پادشاه کمتر بود.» در همین کتاب است: «اما لفظ سورنا یا سورن، هنوز نمی دانیم اسم خاص و علم شخص بوده یا لقب؛ همین قدر می دانیم که از اول سلطنت اشکانیان خانواده سورنا منصب سپهسالاری داشته و این منصب از پدر به پسر می رسیده است. از کارویژه های سپهسالارها این بود که هر وقت یکی از سلاطین اشکانی به تخت سلطنت جلوس می کرد، سورنا می آمد و تاج سلطنت را به سر او می گذاشت.» نویسنده ایران باستان، در باب سورنا سردار معروف عهد اشکانیان نوشته است: «سورنا از حیث نژاد و ثروت و نام بعد از پادشاه مقام اول را داشت. از جهت شجاعت و حزم در میان پارتی ها اول کس بود... وقتی که مسافرت می کرد هزار شتر بار و بنه او را حرکت می داد، دوپست ارابه حرم او را نقل می کرد، و هزار سوار غرق آهن و

ص: 472

پولاد و بیش از آن سپاهیان سبک اسلحه همراه او بودند...»

به قرینه اینکه شاهان اشکانی فصل بهار را در شهر ری می گذرانده و آن را پایتخت بهاره خویش قرار داده بوده اند و به حکم موقعیت و مقام سران خاندان سورن که می بایست ملازم دربار ایشان باشند، و تصریح کریستن سن به اینکه رودی در حوالی ری و قریه ای در نیشابور به نام سورن بوده، و با توجه به اینکه رود مهران پارس را نیز منسوب به خاندان مهران می دانند، انتساب «روده» یا «چشمه علی» فعلی ری به خاندان سورن مسلم است و گویا این خاندان در کنار مظهر این چشمه در دامنه جنوبی صخره چشمه علی، کاخ داشتند و این نسبت از آنجا حاصل شده است.

منبع: ری باستان، ج 1، ص 130.

سورین 8592 چشمه علی

سورینی 8592 چشمه علی

سه برادران، امامزاده

بقعه این امامزادگان نزدیک قلعه خورائین، کنار باقرشهر و غرب شهر ری قرار دارد. قلعه خورائین، بنایی آجری و کاهگلی است که سقف های گنبدی دارد. این بنا متروک است و کاربری تجاری یافته است.

امامزاده سه برادران

ص: 473

اهل محل اعتقاد دارند که این سه امامزاده، از همراهان حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) در سفر به شهر ری بودند و در همین مکان زندگی و فوت کرده اند. برخی کتاب های انساب، نسب این امامزادگان را با ده واسطه به امام حسن مجتبی (ع) رسانده اند؛ بدین ترتیب: سید قاسم، سید علی کیا و سید جوان شیر ابناء محمد ابی القاسم بن علی بن محمد امیرکا بن احمد بن علی بن احمد الافقم بن علی الزانکی بن اسماعیل بن حسن بن زید بن امام حسن (ع). این سه برادر، از سادات حسنی در قرن پنجم هجری بودند. نخستین شخص از این خاندان که به ری مهاجرت کرد، سید علی الزانکی بن اسماعیل حسنی است که به زانک دماوند رفت و فرزندش احمد در شهر ری سکونت گزید. از نوادگان احمد بن علی الزانکی، سید علی کیا و سید جوان شیر و سید قاسم و سید ناصر و سید حسن بودند که در شهر ری و ورامین زندگی می کردند.

بقعه امامزادگان، سه چهارطاقی دارد و هر چهارطاقی روی یکی از قبرها قرار گرفته است. طاق های اصلی دارای قوس تیزه دار است و قوس طاق نماها و طاقچه ها، تخت یا کمانی است. سه سنگ قبر با فاصله تقریبی سه متر از یک دیگر در یک امتداد و در وسط حرم قرار دارد. بالای قبر اول از شمال، گنبدی وجود داشته است که در سال 1374 ش. فرو ریخته و پس از بازسازی در سال 1384 ش. گنبدی برای آن ساخته نشده است. بالای دو قبر دیگر نیز گنبد وجود دارد. روی قبرها را با کاشی های جدید پوشانده اند. یک صندوق فلزی، برای جمع آوری نذور در شمال گنبدخانه نصب کرده اند.

منابع: مزارات ری، ص 181-185؛ امامزاده ها و تربت برخی از پاکان و نیکان، ج 1، ص 166-167؛ لباب الانساب، ج 2، ص 661-660.

سه دختران، امامزاده

بقعه این امامزادگان در خیابان سلمان فارسی شهر ری، در بوستان دانش (میان باغ صفائیه و ابن بابویه) واقع شده است. به اعتقاد اهل محل، شخصیت های مدفون در این بقعه، سه بانو، به نام های کبری، خدیجه و صغری است و از نوادگان موسی بن جعفر (ع) هستند؛ اما برخی از پژوهشگران، صاحبان این قبور را با شش واسطه به امام حسن مجتبی (ع) می رسانند؛ بدین ترتیب: «سیده خدیجه و فاطمة الصغری و فاطمة الکبری بنات عبدالرحمن بن القاسم بن ابی عبداللّه محمد البطحانی بن القاسم بن الحسن بن زید بن الامام الحسن (ع).» این سه خواهر از سادات و

ص: 474

از بیت نقابت بوده اند. جدّشان ابو عبدالله محمد، به علو مقام و عظمت شأن معروف بود و پدران وی نیز جملگی از مشاهیر فقهای مدینه به شمار می رفتند.

سید ابو عبدالله محمد به جهت سکونت در بطحا به بطحانی ملقب گشت و صاحب هفت فرزند پسر بود که یکی از آنان سید قاسم نام داشت. سید قاسم از بزرگان سادات و فقهای مدینه شد. اکثر پسران وی شهرهای ایران را برای سکونت برگزیدند و سه دختران از نوادگان عبدالرحمن بن محمدند. منابع موجود اشاره ای به علت مهاجرت این سه خواهر به شهر ری نکرده اند، اما پسرعموی ایشان در شهر ری سکونت داشته و حسن بن زید داعی (مؤسس دولت علویان طبرستان) از عموزادگان آنان بوده است. وفات این سه خواهر باید در نیمه نخست قرن چهارم هجری باشد.

منابع: مزارات ری، ص 189؛ ری باستان، ج 1، ص 403؛ بقاع متبرکه استان تهران، ص 105؛ امامزاده ها و تربت برخی از پاکان و نیکان، ج 1، ص 168-169؛ الشجرة المبارکه فی انساب الطالبيه، ص 65؛ منتقلة الطالبيه، ص 155؛ اطلاعات ماهنامه، شماره 51، خرداد 1331 ش. و شماره 55 مهر ماه 1331 ش.

سهل بن ابراهيم بن هشام رازی

محدث اهل سنت. احمد بن عبید قزوینی و ابوالحسن غازی از او روایت کرده اند و او از جد خود، هشام بن عبیدالله رازی. نام او در طریق سید بن طاوس در کتاب اقبال الاعمال

ص: 475

از طریق شیخ طوسی آمده است. «حدیث افتراق» را از جد خود، هشام بن عبیدالله رازی و او از مکرم بن یوسف و او از یاسین و او از یحیی بن سعید و او از انس بن مالک و او از رسول الله (ص) روایت کرده است.

منابع: اقبال الاعمال، ج 2، ص 46؛ مستدرکات علم رجال الحدیث، ج 4، ص 170.

سهل بن زنجلة رازی اشتر خیاط، ابو عمرو

محدث و حافظ، صاحب سنن، معروف به سهل اشتر. برای کتابت و استماع حدیث، بسیار سفر کرد. از سفیان بن عیینه، ابومعاویة ضریر، جریر بن عبدالحمید، ابوبکر بن عیاش، ولید بن مسلم، حفص بن غیاث، ابن نمیر، صباح بن محارب تیمی کوفی، عبدالله بن ابی اویس بن مالک، عبدالرحمن بن مغراء، وکیع بن جراح و مکی بن ابراهیم حدیث شنیده و گفته است. ابن ماجه، ابوزرعه، ابن جنید، یوسف بن عاصم رازی، علی بن سعید بن بشیر رازی، ابراهیم بن اسحاق حرابی، احمد بن سری بن سنان، ادیس بن عبدالکریم مقری، موسی بن هارون، محمد بن بشر بن مطر، ابوحاتم رازی، علی بن حسن بن بیان باقلانی، عبدالکریم بن محمد، ابی یعلی موصلی، روح بن عبدالمجیب، احمد بن حسن بن عبدالجبار صوفی و... از او روایت کرده اند. در طریق شیخ مفید در کتاب امالی واقع شده است. در بغداد به سال 231 ق. حدیث گفته و کتاب السنن را در حدیث تألیف کرده است. شیخ مفید و ابوحاتم رازی او را صدوق خوانده اند. در سال 231 ش. درگذشت.

منابع: تاریخ بغداد، ج 9، ص 116-119؛ تذکرة الحفاظ، ج 2، ص 451-452؛ سیر اعلام النبلاء، ج 10، ص 691-693؛ هدیة العارفین، ج 1، ص 411؛ مستدرکات علم رجال الحدیث، ج 4، ص 175؛ الثقات، ج 8، ص 291؛ الجرح و التعذیل، ج 4، ص 198؛ مستدرک الوسائل، ج 1، ص 167؛ الامالی مفید، ص 21 و 252؛ عمدة عیون صحاح الاخبار فی مناقب امام الابرار، ص 166؛ السنن الکبری، ج 2، ص 439؛ مسند ابی یعلی، ج 8، ص 306؛ تقریب التهذیب، ج 1، ص 398-399؛ معجم المؤلفین، ج 4، ص 283؛ الاعلام، ج 3، ص 143 و 209.

سهل بن زیاد آدمی رازی، ابو سعید

محدث، از اصحاب امام هادی (ع) و از عالمان امامی. او را از صحابه امام جواد (ع) و امام حسن عسکری (ع) نیز دانسته اند. سکونت او در ری، پس از تبعیدش از قم بود. نام او در اسناد بیش از 2300 روایت ذکر شده است. سهل به وسیله محمد بن عبدالحمید عطار در نیمه ماه ربیع الاخر سال 255 ق. با امام حسن عسکری (ع) مکاتبه کرده است که آن را احمد بن علی بن نوح و احمد بن حسین نقل کرده اند. مکاتبه او با امام حسن

ص: 476

درباره وثوق وی، میان رجال شناسان قدیم و جدید اختلاف شدیدی است. احمد بن محمد بن عیسی اشعری، رئیس شیعیان قم در عصر امامت، به غلو و دروغگویی او شهادت داده و او را از قم بیرون کرده است. صدوق، نجاشی، ابن شهر آشوب، ابن داوود، تفرشی (صاحب نقد الرجال)، سید نعمت الله جزایری و... او را در حدیث - به دلیل نقل روایات مرسله و مجهوله - ضعیف و غیر قابل اعتماد می دانند و ابن غضائری گفته است: «به جد ضعیف و دچار فساد مذهب و روایت است.» فضل بن شاذان، اعتماد به روایات او را به هیچ روی صلاح نمی دانست و از تعبیری تند در حق او استفاده کرده است. شیخ طوسی، درباره او چندگونه رأی دارد: در جایی او را ثقه و در چندین جا - از جمله الفهرست - ضعیف خوانده است. وحید بهبهانی، محدث نوری و بحر العلوم نیز در شمار کسانی اند که او را توثیق کرده اند. برخی از رجالیون متأخر - مانند مؤلفان مستدرکات علم رجال الحدیث و اعیان الشیعه - در توثیق او کوشیده اند؛ اما آیه الله خویی در معجم رجال الحدیث با آن که در نظریه قدما درباره سهل قائل به تفصیل شده، در نهایت، وی را ضعیف شمرده است.

از حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، ابو عبدالله جامورانی، ابوالقاسم کوفی، ابوهاشم جعفری، ابن ابی نجران، ابن ابی نصر، ابن اسباط ابن رئاب، محمد بن سنان، ابن فضال، ابن محبوب، ابن مهران، ابراهیم بن عبدالحمید، ابراهیم بن عبدالرحمن، ابراهیم بن عقبه، ابراهیم بن محمد همدانی، احمد بن اسحاق رازی، احمد بن بشر برقی، احمد بن بشیر، احمد بن عبدالعزیز، احمد بن محمد برقی، احمد بن عبدوس، احمد بن محمد بن ابی نصر بزندی، احمد بن محمد بن خالد، احمد بن محمد بن قلانسی، احمد بن محمد بن موفق مدینی، ادیس حارثی، اسماعیل بن منصور، اسماعیل بن مهران، بکر بن صالح، جعفر بن محمد اشعری، جعفر بن محمد بن بشیر، حسن بن عباس بن حریش، حسن بن علی بن عثمان، حسن بن علی بن نعمان، حسن بن محبوب، حسن بن موسی خشاب، حسین بن بشار واسطی، حمزه بن محمد، ریان بن صلت، سعید بن جناح، سلیمان بن

سماعه، ابن ابی عمیر، صفوان بن یحیی، عثمان بن عیسی، علی بن اسباط، علی بن ریان، علی بن سعید برقی، علی بن مهزیار، قاسم بن محمد زیات، محمد بن حسن بن شمون، محمد بن حسن صفار، یحیی بن مبارک، نوفلی و بیش از اینها روایت کرده است. و روایت کرده اند از او: ابوالحسن اسدی، محمد بن ابی عبدالله کوفی، محمد بن نصیر، محمد بن یحیی، محمد بن حسن صفار، محمد بن احمد بن یحیی، ابن ابی نجران، احمد بن عبدالکریم، احمد بن محمد، احمد بن ابی نصر، احمد بن محمد بن عیسی، احمد بن محمد بن موفق، محمد بن سنان، جعفر بن محمد بن علی اشعری، علی بن مهزیار، محمد بن حسن بن شمون، محمد بن حسین و...

از تألیفات او است: النوادر و التوحید.

منابع: جوابات اهل الموصل، ص 21؛ روضة المتقین، ج 11، ص 88؛ الفوائد الطوسیة، ص 221؛ كشف الاسرار فی شرح الاستبصار، ج 2، ص 159؛ کتاب الصلاة، شیخ انصاری، ج 1، ص 71؛ الکافی، ج 1، ص 14-16؛ رجال البرقی، ص 60؛ رجال الطوسی، ص 371-375؛ الفهرست طوسی، ص 142؛ رجال ابن الغضائری، ص 59؛ معالم العلماء، ص 92؛ نقد الرجال، ج 2، ص 81؛ جامع الرواة، ج 1، ص 393-394؛ مستدرکات علم رجال الحدیث، ج 4، ص 175-176؛ معجم رجال الحدیث، ج 9، ص 354-371؛ المنهج الرجالی و العمل الرائد، ص 175-182؛ اعیان الشیعه، ج 7، ص 322؛ تعلیقه علی منهج المقال، ص 198؛ خاتمة مستدرک الوسائل، ج 5، ص 230-215؛ الفوائد الرجالیة، ج 3، ص 25؛ رجال الکشی، ص 349؛ معجم المؤلفین، ج 4، ص 284؛ ثواب الاعمال، ص 52؛ مسند سهل بن زیاد الآدمی.

سهل بن عبدالرحمن رازی، ابوالهیثم

محدث، ادیب و لغوی قرن سوم. از عبدالله بن عبدالله مدینی روایت کرده است و محمد بن حماد طهرانی از او. مؤلفات نصیر بن ابی نصیر نحوی رازی (شاگرد کسایی و اصمعی) را نزد او خوانده و در هرات برای متعلمان بازگفته است. سکری (ابوسعید حسن بن حسین بن عبدالله) از او روایت کرده و کتاب الاخوان او را به خط خود نوشته است. از دیگر آثار او است: الشامل فی اللّغة، زیادات معانی القرآن، الفاخر فی اللّغة. مؤلف إنباه الرواة علی أنباه النحاة می گوید: گفتار و بیان شفاهی ابوالهیثم رازی بهتر از تصنیفات او بود. سال وفات وی را 276 ق. نوشته اند.

ص: 478

منابع: تاریخ مدینه دمشق، ج 43، ص 199؛ اسد الغابه، ج 1، ص 196؛ الفهرست ابن الندیم، ص 86؛ تاریخ الاسلام، ج 20، ص 499؛ إنباه الرواة علی أنباه النحاة، ج 3، ص 132 و 347 و ج 4، ص 187-188.

سهل بن عبدویه رازی

از محدثان متقدم. از عمرو بن ابی قیس روایت کرده است، و احمد بن ابراهیم نرمقی رازی از او.

منابع: معجم البلدان، ج 4، ص 775؛ تهذیب الکمال، ج 2، ص 311.

سهل بن عثمان عسکری کندی، ابومسعود

حافظ، محدث اهل سنت و یکی از ائمه حدیث. در سال 220 ق. از اصفهان به ری رفت و سپس در عراق رحل اقامت افکند و در عسکر مکرّم درگذشت. از حسن بن سفیان، عبدالرحیم بن سلیمان رازی، شریک بن عبدالله، حماد بن زید، عبدالوارث، ابراهیم بن سعد، ابی احوص، عبدالرحمن بن عبدالملک بن ابجر، زیاد بن عبدالله، علی بن مسهر، یزید بن زریع، ابن مبارک و یحیی بن ابی زانده روایت کرده است. حفص بن غیاث، ابوزرع، ابوحاتم رازی، علی بن احمد بن بسطام زعفرانی، عبید الغزال، جعفر بن احمد بن فارس، عبدالرحمن بن محمد بن سلم رازی، احمد بن محمد بن ابی سلمه رازی و عبدان اهوازی از وی روایت کرده اند. ابن حبان و ابوحاتم رازی و دیگران، او را صدوق خوانده اند.

پیش از سال 240 ق. درگذشت.

منابع: الجرح و التعديل، ج 4، ص 203 و ج 5، ص 314-315؛ الثقات، ج 8، ص 292؛ العبر، ج 1، ص 414؛ تاریخ الاسلام، ج 17، ص 189-190؛ الوافی بالوفیات، ج 16، ص 15.

سهل بن موسی رازی

محدث اهل سنت. از یحیی بن ضریس، ولید بن مسلم، حجاج بن مهاجر، عبدالرحمن بن مغراء، وکیع بن جراح، ابن نمیر و ابن ابی فدیك - و او با دو واسطه از ابن عباس - روایت کرده است. حارث بن مالک و ابن جریر طبری، از او نقل حدیث کرده اند.

منابع: جامع البیان، ج 2، ص 534 و ج 15، ص 187 و...؛ تاریخ طبری، ج 2، ص 59؛ تفسیر القرآن العظیم، ابن کثیر، ج 3، ص 470.

سیاوخش رازی

سردار ساسانی. سیاوش / سیاوخش بن مهران بن بهرام چوبین، از سرداران ساسانی بود که به هنگام حمله سپاه عمر به ری، از سوی یزدگرد سوم سرداری لشکریان ایران را در زادگاه

ص: 479

خود بر عهده داشت. در سال 22 ق. خلیفه وقت (عمر بن خطاب)، نعیم بن مقرن را به ری فرستاد. پیش از رویارویی نعیم بن مقرن با سیاوخش، یکی افسران ایرانی که با فرمانده خود دشمنی داشت، نزد نعیم آمد و به نعیم پیوست. او سپاه عرب را از راه پنهان به شهر ری وارد کرد و شهر به آسانی به دست مسلمانان افتاد.

طبری او را «الزینبی ابوالفرخان» نامیده، ولی شاید زینبی مصحف «زین پدی» است. «زین پدی» لقبی است که تا این اواخر نیز در ایران بود و معنای آن «اسلحه دارباشی» است؛ زیرا زین به معنای اسلحه و پدی (پد / پد) به معنای رئیس است، و در داخل حصار ری، قلعه کوچکی بوده است که آن را «زینبندی» می گفته اند و دز فرخان نیز ظاهراً همان قلعه بوده است. بنابراین شاید نام این مرد، فرخان و لقبش زینبندی یا زینبندی منسوب به قلعه مزبور بوده و «زینبی ابوالفرخان» که در تاریخ طبری آمده است، مصحف «زینبندی الفرخان» باشد. زیرا نام زینبی به هیچ روی با اسامی فارسی تطبیق نمی شود؛ اما با نام قلعه مذکور و وجه تسمیه آن و اینکه این مرد هم از مردم ری و از بزرگان و پایه وران ایران است درست و راست می آید.

منابع: تاریخ کامل بزرگ اسلام و ایران، ج 9، ص 33؛ تجارب الامم، ترجمه، ج 1، ص 359؛ تاریخ طبری، ج 2، ص 607؛ ری باستان، ج 1، ص 232.

سیدآباد

قصر. این قصر را سیده شیرین دختر اصفهبد رستم، زن فخرالدوله و مادر مجدالدوله، به سال 394 ق. در ری بنا کرد. در باب محل این قصر هیچ گونه ذکری در منابع به نظر نرسید، اما احتمالاً در همان محله فخرآباد بوده است.

منبع: ری باستان، ج 1، ص 354.

سیدآباد

روستا، از توابع بخش کهریزک شهرستان ری. این روستا در دهستان کهریزک قرار دارد و بر اساس سرشماری مرکز آمار ایران در سال 1385 ش. جمعیت آن زیر سه خانوار بوده است.

منبع: نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن 1385 ش.

سید ابوالعباس هاشمی 8592 احمد بن ابراهیم حسنی رازی، ابوالعباس

سید تاج الدین محمد کی

سکی، مدرسه

این مدرسه را در عهد طغرل اول در محله کلاه دوزان، از محله های شیعه نشین ری ساختند. در کتاب نقض آمده است: «مدرسه بزرگ سید تاج الدین محمد کیسکی

- رحمة الله عليه - به کلاه دوزان که مبارك شرفی فرموده است و قریب نود سال است که معمور و مشهور است، و در آنجا ختمات قرآن و نماز به جماعت هر روز پنج بار و مجلس وعظ هر هفته يك بار و دوبار و درس علوم و موضع مناظره و نزول مصلحان در آنجا که مجاورند از اهل علم و زهد و فقها و سادات و غریب که رسند و باشند بوده است و هست، نه در عهد طغرل بزرگ - سقاہ الله رحمتہ - کردند؟» مدرسۀ سید تاج الدین کیسکی، به حکم نزدیکی به مدرسۀ شمس الاسلام حسکا، ظاهراً در جنوب ابن بابویه، و در مشرق بقعۀ امامزاده عبدالله بوده است. محل کنونی آن باید حوالی میدان مجسمه باشد.

منابع: ری باستان، ج 1، ص 533 و 531؛ نقض، ص 40.

سید جعفر بن محمد نوربخش، خواجه اصغر

شاعر، پسر سید محمد نوربخش (قطب نوربخشیه) و برادر شاه قاسم انوار. زادگاه و خاستگاه خاندان نوربخش، ری بوده است. سمرقندی، زادگاه او را قائن دانسته است. یکی از ممدوحان او در شعر، سلطان حسین میرزا بایقرا بود. از آثار او، مثنوی کشف الحقیقة فی الکثرة والوحدة است که چاپ شده است. به گفته امیرعلیشیر نوایی در تذکرة مجالس النفائس، وی تا پایان عمر، پیرو پدر خویش بود.

منابع: مجالس النفائس، ص 96؛ الذریعه، ج 9، ص 1229.

سید طاهر 8592 طاهر، امامزاده - قلعه نو

سید عبدالله ابیض، مزرعه

نام این مزرعه در فرمان سال 961 ق.

شاه طهماسب، در ضمن بر شمردن موقوفه های آستانه حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، چنین ذکر گردیده است:

«مزرعه سید عبدالله ابیض النصف، که میر غیاث الدین محمود میرکمال وقف نموده... و مزرعه مذکوره در بلوک غار واقع است.» ظاهراً این مزرعه در حدود امامزاده عبدالله واقع بوده است.

منابع: آستانه ری، ص 31 و ص 88؛ ری باستان، ج 3، ص 566.

سیده ملکه خاتون

همسر فخرالدوله دیلمی و اولین زنی که پس از استقرار اسلام در ایران به حکومت رسید. شیرین، مشهور به سیده ملکه خاتون و ام الملوک و ملقب به ام رستم، دختر رستم بن شروین (از سپهبدان خاندان باوند در مازندران) و همسر فخرالدوله دیلمی (حکومت: 387 ق. - 366 ق) بود. پس از فوت

ص: 481

فخرالدوله، فرزند چهارساله او - بنا بر روایتی، یازده ساله - به نام ابوطالب رستم ملقب به مجدالدوله بر تخت نشست؛ اما سیده خاتون به دلیل صغر سن مجدالدوله و نیز بر عهده داشتن نیابت سلطنت همسرش در زمان حیات او، به کمک دو تن از وزرای مشاور خود، بر قلمرو شوهر فرمانروایی کرد. او ولایتعهدی و حکومت همدان را به برادر کوچک تر مجدالدوله به نام خسروداد، ملقب به شمسالدوله سپرد و حکومت اصفهان را به پسر دیگرش ابوشجاع عینالدوله داد و پسردایی خود را به سرپرستی او گماشت. در دوران پادشاهی سیده ملکه خاتون، دربار او محل تجمع دانشمندان، ادبا و فلاسفه بود. ابوعلی سینا نیز مدتی را در دربار سیده ملکه خاتون گذراند.

در 397 ق. مجدالدوله به مخالفت و رقابت با مادر برخاست و موجب ناراحتی مادر شد و در این زمان بود که به روایتی سیده خاتون به قلعه طبرک در نزدیکی ری رفت و طبق روایت های دیگر مجدالدوله مادر را دستگیر و در قلعه طبرک زندانی کرد. چندی نگذشت که به علت بی کفایتی فرزند، اوضاع کشور آشفته شد. پس از مدتی ملکه خاتون از زندان گریخت و پیاده عازم کردستان شد و نزد بدر بن حسنویه که با فخرالدوله دوستی

داشت، رفت. بدر، سپاهی فراهم آورد و با او روی به ری نهاد. در میانه راه، در همدان، شمس الدوله نیز به مادر پیوست. در درگیری میان مجدالدوله و مادر، مجدالدوله دستگیر و زندانی گشت. به گفته ابن اثیر، سیده ملکه خاتون، شمس الدوله را به شاهی نشانده و خود اختیار امور را در دست گرفت. پس از گذشت يك سال سیده خاتون، شمس الدوله را عزل کرده، به همدان فرستاد و از مجدالدوله خواست که به نزد وی در ری بیاید. در سال 405 ق. شمس الدوله به کمک بدر برای تصرف ری آمد و مجدالدوله و سیده خاتون رهسپار دماوند شدند؛ اما لشکریان شمس الدوله بر وی شوریدند و وی به همدان گریخت. در این هنگام سیده خاتون با شورش ابن فولاد دیلمی که به تحریک منوچهر پسر قابوس زیاری که از سوی محمود غزنوی حمایت می شد، مواجه گشت.

سیده که همواره راه مذاکره را بر جنگ ترجیح می داد با وی مصالحه کرد. در این اوضاع، سلطان محمود غزنوی در صدد برآمد ری و نواحی مجاور آن را به قلمرو خود درآورد و بر گنج های با ارزش دیالمه دست یابد. پس با نامه ای که به سیده خاتون نوشت به او پیام داد که «باید خطبه و سکه به نام من کنی و خراج فرستی؛ و الا جنگ را آماده باشی.» سیده خاتون، به سفیر سلطان گفت: اگر نپذیرم، چه خواهد شد؟ سفیر گفت: حکمدار بزرگ، ملک شما را جبراً و قهراً به تصرف در خواهد آورد. سیده گفت: «در عهد شوهرم، همیشه می ترسیدم که سلطان محمود، کشور ما را به تصرف خود درآورد، ولی اکنون بیمی ندارم؛ زیرا گمان نمی کنم که محمود غزنوی بر روی زنی شمشیر بکشد. اگر او بر من غالب شود، چندان هنر نیست و اگر من بر او غالب شوم، برای او خفت بسیار است.» پاسخ سیده خاتون سبب شد که محمود در حیات خود به ری حمله نکند.

سیده ملکه خاتون در آداب ملک داری بسیار کوشا و توانا بود؛ چنانکه سرزمین های بسیاری را آباد کرد و هفته ای پنج روز در شهر ری بار عام می داد، به وضع لشکریانش توجه خاص می کرد، با وزرا و کارگزارانش بی واسطه سخن می گفت و پاسخ قاصدان را در سراسر کشور به شایستگی می داد.

وی پس از هشتاد سال زندگی در 419 ق.

در ری درگذشت. او از سادات نبود؛ اما بقعه وی که در نزدیکی امامزاده علی در خیابان خاوران در شرق تهران قرار دارد، زیارتگاه مردم است.

منبع: فصلنامه تخصصی بانوان شیعه، سال پنجم، شماره 16.

قریه، واقع در مغرب یا جنوب غربی شهر ری. مهدی پسر منصور دوانیقی، آن هنگام که به دستور پدر عازم دفع فتنه خراسان گردید، هنگام ورود به ری به آنجا فرود آمد و بناهایی ساخت، و هادی فرزند وی نیز به سال 146 ق. در همین دیه از مادر به دنیا آمد. آتشکده قدیم ری، در فاصله میان ری تا سیروان واقع بوده است.

منبع: ری باستان، ج 3، ص 567.

سیزده آبان، خانه فرهنگ

واقع در شمال غربی شهر ری، در کوی 13 آبان، غرب جاده تهران - ری، بزرگراه شهید رجایی. مساحت آن حدود 250 متر مربع در دو طبقه و دارای چهار کلاس آموزشی است. خانه فرهنگ 13 آبان، از سال 1385 ش. فعالیت خود را آغاز کرد و روزانه خدمات متنوع آموزشی در رشته های مختلف برای همه مقاطع سنی (کودک، نوجوان و بزرگسال) ارائه می دهد.

منبع: <http://vela.farhangsara.ir>

سیمان ری

اولین کارخانه سیمان در ایران، واقع در هفت کیلومتری جنوب تهران، نزدیک کوه های بی بی شهربانو و سرسره.

در سال 1307 ش. مطالعات و بررسی های لازم برای احداث این کارخانه آغاز شد و در سال 1309 ش. قراردادی با شرکت دانمارکی اف ال اسمیت برای ساخت آن، با سرمایه دولت دانمارک، منعقد گردید. سرمایه اولیه کارخانه را دولت وقت از محل عایدات قند و شکر تأمین کرد. در 8 دی ماه 1312 ش. اولین کوره سیمان ایران با ظرفیت 100 تن در روز، به بهره برداری رسید. واحد دوم کارخانه، با ظرفیت 200 تن در روز در سال 1314 ش. از شرکت پولیزیوس آلمان خریداری شد. کار ساخت این خط در سال 1315 ش. آغاز و در

ص: 484

1316 ش. به مرحله تولید رسید. برای راه اندازی این کارخانه، 18 میلیون ریال هزینه شد.

در سال 1317 ش. سومین خط تولید را با ظرفیت 300 تن در روز به آلمان سفارش دادند. اما با وقوع جنگ جهانی دوم، کشتی حاوی ماشین آلات کارخانه، در کانال سوئز توقیف و مصادره شد. یازده سال بعد، در سال 1330 ش. با عقد قرارداد متمرپی با شرکت پولیزیوس، ادامه کار خط تولید سوم شرکت سیمان ری از سر گرفته شد و در سال 1334 ش. به بهره برداری رسید.

سین

بازار و دروازه. باب سین در جنوب ری واقع بوده و از آنجا به قم و اصفهان و شیراز می رفته اند. بازار باب سین در مقابل این دروازه قرار داشت.

منبع: ری باستان، ج 1، ص 206.

سینزین

محله. مؤلف معجم البلدان، آن را از «محال ری» شمرده است. جز این، اطلاع دیگری در دست نیست.

منبع: ری باستان، ج 1، ص 206.

سینک

مزرعه. نام این مزرعه در فرمان شاه طهماسب، مکتوب به سال 961 ق. در ردیف رقبات موقوفه آستانه حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) آمده و یکی از پنج مزرعه و شانزده رقبه مذکور در فرمان شاه طهماسب است که تا این زمان باقی است.

منبع: آستانه ری، ص 31 و 33.

ص: 485

شاپور طهرانی رازی، ابوبکر

شاعر، خواجه شرف الدین (ارجاسب) تهرانی رازی، از سراینندگان دوستدار اهل بیت (ع) در عهد صفوی. در آغاز شاعری «فریبی» یا «قرببی» یا «قربی» و سپس «شاهپور» و «شاپور» تخلص کرد. شاپور از نوادگان امیدی تهرانی شاعر نام آور آن زمان است. وی دو سه بار از ایران به هندوستان مسافرت کرد و در آنجا از توجه و عنایات شاه سلیم و اکبر شاه و میرزا جعفرخان آصف قزوینی بر خوردار شد. در کنار سبک هندی، سبک خراسانی، عراقی و مکتب وقوع نیز بر شعر او تأثیر گذاشت. بنابراین سبک او تلفیقی از سبک های رایج زبان فارسی است و مرحله گذر شعر فارسی از سبک عراقی به سبک هندی را می توان در شعر او دید. مثنوی ای به تقلید از خسرو و شیرین دارد. در سال های اخیر، دیوان شاپور طهرانی با تصحیح دکتر حسین کاردگر، تصحیح و منتشر شده است. از او است:

اگر دلدار بی مهر است من هم غیرتی دارم

گر او رفت از نظر من نیز خواهم رفت از یادش

منابع: آتشکده آذر، ج 3، ص 1082؛ مجمع الفصحاح، بخش 4، ص 44؛ فهرست نسخه های خطی کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران، شماره بازیابی 18142-5.

شاطر داوود

نانوا و مؤلف کتابی درباره نان سنگک. نام او سید داوود روغنی بود و در سال 1301 ش. در محله نفرآباد شهر ری به دنیا آمد. یک ساله بود که پدر و مادرش را از دست داد. تا کلاس ششم ابتدایی درس خواند و در هجده سالگی، به شغل پدر که نانواپی سنگکی بود، روی آورد و یکی از شاطرهای معروف شهر ری شد. وی از حافظه ای قوی و

ص: 487

علاقه ای شدید به مطالعه برخوردار بود و چندین هزار بیت در خاطر داشت. همچنین در قنات شناسی و تعمیر آسیاب های آبی ماهر بود. در سال 1356 ش. به تشویق و راهنمایی دکتر جواد صفی نژاد، استاد جامعه شناسی و مردم شناسی دانشگاه تهران که با شاطر داوود هم محل بود، کتابی نوشت به نام «مجموعه معارف و فرهنگ ناوایی سنگگی و نان سنگگ» که قرار بود آن را مرکز مردم شناسی وزارت فرهنگ و هنر چاپ کند، اما مرگ شاطر داوود در خرداد 1357 ش.

مانع چاپ آن شد؛ تا اینکه در سال 1385 ش. به چاپ رسید. کتاب، به وضعیت نان سنگگ پزی در شهر ری در بین سال های 1320 تا 1330 خورشیدی می پردازد. وی در این کتاب، سابقه نان سنگگ را به دوران صفویه و ابتکار شیخ بهایی می رساند و عقیده دارد که با تحولات سال 1330 ش. نان سنگگ به افت کیفیت دچار شد.

منبع: فرهنگ ناوایی سنگگی و نان سنگگ، مقدمه، 1385 ش.

شافعیه، محله

یاقوت حموی که در سال 617 ق. در ری بوده است، در شرح خرابی ری، از قول یک شافعی می گوید که این محله، از کوچک ترین محله های ری بوده است.

گرچه حدود این محله معلوم نیست، به قرینه اینکه باب هشام (باب خراسان) در مشرق ری، ظاهراً منسوب به هشام بن عبیدالله رازی، فقیه حنفی متوفی به سال 201 ق. مدفون در ری است و جز وی هشام دیگری در تاریخ و حوادث ری به نظر نرسیده است که وی را شهرت و ذکری باشد، و محمد بن حسن شیبانی فقیه بزرگ حنفی نیز در همان حدود، در مقبره خاندان هشام به خاک رفته است، به احتمال نزدیک به یقین مشرق ری، مخصوص حنفیان بوده است، و نیز مسلم است که نیمه شمال غربی و مغرب و جنوب و جنوب شرقی نیز به شیعیان اختصاص داشته است. از این روی تردید محله شافعیان در مشرق و جنوب و مغرب شهر واقع نبوده است، و باید جایی برای آن در مرکز شهر به سوی شمال فرض کرد. از سوی دیگر، در احوال حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) آورده اند که در ساریانان، در سکه الموالی منزل داشت و در کوچه های

دیگر آن محل، شافعیان و حنفیان مقیم بوده اند. بنابراین محله شافعیان نباید از ساریبانان و مسجد جامع دور بوده باشد. با توجه به اینکه شافعیان از دو فرقه شیعیان و حنفیان کمتر بوده اند، می توان گفت که شافعیان در مرکز به سوی شمال، در حوالی ساریبانان، در محله ای که از سوی مشرق به محله مسجد جامع، و از سوی مغرب به حدود سرای ایالت می رسیده است، در فاصله تقی آباد تا برج طغرل ساکن بوده اند.

منبع: ری باستان، ج 1، ص 206.

شامی رازی

محدث. شیخ صدوق از محمد اسدی نقل کرده است که وی از وکلای امام زمان (ع) در ری بوده است. مؤلف ربیع الشیعه نیز این انتساب را تأیید کرده است. نام او را «سامی» و «بسامی» نیز ثبت کرده اند.

منابع: کمال الدین و تمام النعمه، ص 442؛ الکلینی و الکافی، ص 147؛ نقد الرجال، ج 5، ص 286؛ هدیه الامه، ج 8، ص 562؛ منتهی المقال، ج 1، ص 21 و ج 7، ص 350 و 393؛ قاموس الرجال، ج 12، ص 11 و 45.

شاه رضا

شاعر و خلف شاه بهاء الدوله، از سلسله نوربخشیه و فاضل ترین فرزندان شاه قاسم نوربخش. از او است:

به روز وصلت از آن خاطری غمین دارم *** که دشمنی چو فراق تو در کمین دارم.

منبع: آتشکده آذر، ج 3، ص 1078.

شاهزاده حسین 8592 حسین، امامزاده - پاکدشت

شاه عبدالعظیمی، آخوند ملا رضاقلی

فقیه. در شهر ری به دنیا آمد و پس از خواندن مقدمات و سطوح، در درس خارج میرزا محمدحسن آشتیانی حاضر شد. در مدرسه مروی اقامت داشت و به زهد و ورع شهره بود. در آستانه حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) در مسجد میرزا محمد اندرمانی، اقامه جماعت کرد. در سال 1326 ق. راهی عتبات شد و در کاظمین (ع) درگذشت.

منبع: اختران فروزان ری و تهران، ص 160.

شاه عبدالعظیمی، سید حسن

فقیه اصولی و شاگرد سید حسین کوهکمری. تقریرات درس استاد خود را نوشت و «الذخیره» نام نهاد. در سال 1350 ق. درگذشت.

منبع: اختران فروزان ری و تهران، ص 210.

شاه عبدالعظیمی، سید زین العابدین

سید محمدعلی حسینی شاه عبدالعظیمی نجفی. مقدمات علوم حوزوی را نزد فضلالی نجف آموخت و به درس خارج فقه و اصول پدرش و دیگران حاضر شد. سپس روی به سفر آورد. هند، امریکا و افریقا و برخی کشورهای شرقی، شماری از کشورهای است که او موفق به سیاحت در آنها شده است. سرانجام به نجف بازگشت و سال های پایانی عمر را به عبادت گذراند. در 12 شوال 1342 ق. بر اثر سل، در شصت سالگی درگذشت و در مقبره خانوادگی در صحن شریف علوی خاکسپاری شد.

دکتر سید محمد هاشمی استاد دارالمعلمین بغداد، دکتر سید علی هاشمی، استاد مشهور بغداد و دکتر محمود هاشمی (چشم پزشک) سه تن از پسران او هستند.

منبع: اختران فروزان ری و تهران، ص 157.

شاه عبدالعظیمی، علی

شاعر قرن دهم. برادرش میر هدایت الله عظیم نیز شاعر بود. ابیاتی از اشعار وی در تحفه سامی نقل شده است.

منابع: الذریعه، ج 9، ص 759؛ تحفه سامی، ص 42.

شاه عبدالعظیمی، سید محمدباقر

عالم پارسا. وی فرزند سید محمدعلی، و از نوادگان میرزا هدایت حسینی (جدّ متولّی باشی و هدایتی های آستانه مبارکه) بود و به سال 1286 ق. در نجف به دنیا آمد. نزد پدر (سید محمدعلی)، میرزا محمدتقی شیرازی و سید ابوالحسن اصفهانی درس خواند. در سال 1355 ق. از دنیا رفت و در ایوان طلا کنار پدر و علامه حلی دفن شد.

منبع: مجموعه آثار کنگره حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، ج 17، ص 110 و 111.

شاه عبدالعظیمی، سید محمدتقی

عالم پارسا و فرزند سید محمدعلی شاه عبدالعظیمی. در نجف از محضر پدر، آخوند ملا حسینقلی همدانی و میرزا حسین خلیلی طهرانی استفاده کرد و در طویریج (چهار فرسخی کربلا به سمت نجف) سکنا گزید. وفات او در روز جمعه آخر ماه شوال 1357 ق. اتفاق افتاد و در ایوان طلای نجف، کنار قبر پدر و برادرش دفن گردید.

پسر بزرگ او، سید محمد در سال 1371 ق. در مکه معظمه از دنیا رفت و در همان جا خاک سپاری شد. پسر دیگر او سید مرتضی شاه عبدالعظیمی است که بعد از وفات پدرش، در طویریج به وظایف دینی و معنوی اشتغال داشت.

منبع: مجموعه آثار کنگره حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، ج 17، ص 111.

فقیه اخلاقی و فرزند سید محمدعلی و از نوادگان میرزا هدایت حسینی شاه عبدالعظیمی، متولّی و سرسلسله هدایتی های آستانه مبارکه. در سال 1280 ق. در نجف اشرف متولد شد. مقدمات و ادبیات و سطوح را در محضر فضلالی نجف آموخت و سپس در درس عموی مادرش، میرزا حسین خلیلی و آخوند خراسانی حاضر شد.

در اخلاق و عرفان نیز شاگرد آخوند ملاحسین قلی همدانی بود. آیه الله خلیلی او را به طوریریج اعزام کرد تا در آنجا امور دینی مردم را بر عهده گیرد.

سرانجام در ماه رجب 1343 ق. از دنیا رفت و جنازه اش را در نجف اشرف به خاک سپردند. او از خود سه فرزند به جای گذاشت: سید علیرضا شاه عبدالعظیمی که در جوانی درگذشت، سید عبدالرسول شاه عبدالعظیمی نجفی طویریجی و سید علی که او نیز در زمان حیات پدر درگذشت.

منبع: مجموعه آثار کنگره حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، ج 17، ص 112.

شاه عبدالعظیمی، سید محمدرضا

دانشمند، ادیب و کوچک ترین فرزند سید محمدعلی شاه عبدالعظیمی. در سال 1304 ق. در نجف به دنیا آمد. در مدت کوتاهی توانست دوره مقدماتی علوم حوزوی را طی کند. پس از آن در درس خارج پدرش و دیگر بزرگان نجف حاضر شد. نه ماه بعد از پدرش در سال 1334 ق. از دنیا رفت و در صحن شریف دفن شد. از تألیفات او است: 1. اللؤلؤ المرتبه (در اخبار برامکه و آل مهلب که در سال 1328 ق. در نجف چاپ شده است). 2. ملهی الحیب (در باره دوست یابی). 3. مصباح الداعی (در ادعیه و اذکار مأثوره).

منبع: اختران فروزان ری و تهران، ص 157.

شاه عبدالعظیمی، سید محمدعلی

فقیه اخلاقی، فرزند سید میرزا محمد، فرزند میرزا جان شاه عبدالعظیمی نجفی (معروف به میرزا هدایت حسینی، متولّی آستانه مبارکه و سرسلسله هدایتی های آستانه)، سرسلسله بیت شاه عبدالعظیمی. در 17 جمادی الاولی سال 1258 ق. در بیت تولیت آستانه مبارکه عبدالعظیم حسنی (ع)، در شهر ری به دنیا آمد. پدر بزرگ او میرزا هدایت حسینی، از نوادگان سید حسین خاتم المجتهدین، داماد محقق کرکی صاحب جامع المقاصد بود. پس از واگذاری منصب تولیت آستانه عبدالعظیم حسنی (ع) به دومین فرزند خاتم المجتهدین

از سوی پادشاه صفوی، این منصب در پسران او تداوم یافت.

سید محمدعلی، مقدمات را در ری آموخت و سپس در سال 1272 ق. در چهارده سالگی به نجف رفت. در نجف، محضر شیخ مرتضی انصاری را درک کرد و در روز وفات آن بزرگوار، در سال 1281 ق. بیست و سه ساله بود. پس ایشان به درس علی خلیلی حاضر شد و تا پایان عمر استاد، از او جدا نشد. نیز دختر او را به همسری برگزید. پس از وفات علی خلیلی در سال 1297 ق. به سامرا رفت و محضر محمدحسن مجدّد شیرازی را درک کرد. سپس به نجف بازگشت و در این شهر، شهرت علمی و اخلاقی یافت. امامت نماز در صحن مطهر علوی و تألیف و تدریس، مشاغل او تا پایان عمر بود. وی از مشایخ اجازه بسیاری از دانشمندان، از جمله علامه تهرانی، صاحب الذریعه است.

وفات او در ماه رمضان سال 1334 ق. هنگام بازگشت از کربلا رخ داد و در ایوان طلای نجف، در جوار مرقد علامه حلّی دفن شد. برخی آثار چاپی وی به این شرح است:

1. الایقاد. در سال 1330 ق. مکرّر به طبع رسیده است.

2. الایقاد. چهل حدیث در اخلاق و مواعظ. در سال 1314 چاپ شده است.

3. اربعین حدیث.

4. موعظة السالکین.

5. الجوهره. منتخبی از کتاب های الکافی و التهذیب و وسائل الشیعه.

6. حلیة الزائرین.

7. حلیة المعاشرین.

8. منتخب الخلاصه. در رجال.

9. منتخب الاعمال. به زبان فارسی.

10. منتخب کتاب سلیم بن قیس هلالی.

11. وجیزه در فضائل ضیافت.

12. لبّ التفسیر.

13. غرفة المعجزات.

14. مسلك الذهاب الی ربّ الارباب.

15. منتخب كتب رجال. برگزیده ای از آثار رجالی شیخ طوسی و نجاشی و کشی.

آثار مخطوط: جامع المتفرقات؛ تذكرة الطالبین؛ حلیة المصلّین؛ حلیة المزکین؛ حلیة الراعیین؛ رسالۀ التکمله؛ رساله ای در استصحاب؛ رساله توضیح؛ منتخب صحاح السنّة؛ منتخب اقبال؛ منتخب مهج الدعوات؛ وجیزه در فضائل حسنین (ع)؛ مستند الجرح؛ عبرة اولی الابصار؛ هداية الطالبین؛ کلم الانصاف؛ حقیقة نور الابصار؛ غرفة الفضائل؛ لطائف ربیعیه؛ لطائف الهجریه؛ تلخیص الاعلام؛ شرح القوانین؛ وجیزة السعاده؛ وجیزة الرضوان.

ص: 492

فرزندان: سید محمدحسین؛ سید محمدرضا؛ سید محمدتقی؛ سید محمدکاظم؛ سید زین العابدین؛ سید محمدباقر؛ سید احمد.

منابع: طبقات الاعلام الشیعه، ص 1531؛ دائرة المعارف تشیع، ج 9، ص 509.

شاه عبدالعظیمی، شیخ جواد

عالم، نسب دان و کلیددار آستانه عبدالعظیم حسنی (ع). در شهری به دنیا آمد و نوه دختری ملاعلی کنی بود. پس از خواندن مقدمات و سطوح در ری و تهران به نجف اشرف، مهاجرت و از محضر حاج میرزا حسین خلیلی تهرانی و آخوند خراسانی استفاده کرد. پس از آن به ری بازگشت و بعد از فوت برادرش، آغابزرگ در مسجد صحن به اقامه نماز جماعت و ترویج دین پرداخت. شیخ جواد سال 1355 ق. در شهری درگذشت و در ایوان آینه حرم مطهر حضرت عبدالعظیم (ع) دفن شد. از آثار او است: نورالافاق، الخصائص العظیمیه و تذکره الأنساب. قبرش در رواق شریف واقع است.

منبع: اختران فروزان ری و تهران، ص 78.

شاه عبدالعظیمی، شیخ محمد طاهر

فقیه. پس از طی مقدمات در اصفهان، به نجف رفت و از درس محمدفاضل ایروانی و میرزا حبیب الله رشتی و شیخ زین العابدین مازندرانی استفاده کرد و به درجه اجتهاد رسید. سپس به ایران بازگشت و در زاویه مقدسه حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) رحل اقامت افکند و به تدریس و امامت جماعت و نشر احکام پرداخت. در سال 1310 ق. درگذشت و در صحن حضرت عبدالعظیم دفن شد.

منبع: اختران فروزان ری و تهران، ص 161.

شاه عبدالعظیمی، شیخ محمدعلی

عالم و زاهد. وی معاصر شیخ انصاری در نجف بود و در حدود 1312 ق. درگذشت.

منبع: اختران فروزان ری و تهران، ص 210.

شاه عبدالعظیمی، ملا علی

علی بن محمد جواد بن محمد مهدی بن رجبعلی شاه عبدالعظیمی نجفی رازی، مشهور به بحرالعلوم، فاضل و ادیب. مدتی خزانه دار آستانه عبدالعظیم حسنی (ع) بود. از کتاب های او است:

التحفة البحرية فی القواعد الصرفیه؛ الفوائد البحرية فی القواعد المنطقیه.

کتاب نخست را در سال 1325 ق. تألیف کرده است.

منبع: تراجم الرجال، ج 2، ص 204.

این مدرسه نیز از مدارس معروف شیعه بوده است که شاهنشاه غازی، رستم بن علی بن شهریار، پنجمین پادشاه از فرقه ثانیة آل باوند ملوک طبرستان، در محله زامهران ری در آخر عهد سلاجقه بزرگ، پس از شکست سنجر از غزان، پی افکند.

در تاریخ طبرستان آمده است: «به جهت سید دیگری از قزوین که کمال الدین مرتضی گفتند و برادر او سید قوام الدین منتهی، صد و بیست هزار دینار زر داد تا به ری به محله در زامهران مدرسه ای کردند، و هفت پاره دیه که از امهات قرای ری است، بخریدند و بر این مدرسه وقف کردند. و به مازندران از قصعه و قصبه و حصیر تا برنج و شکر و نبات و روغن برسم پدید آورد، و هر سال تشریف به جهت متولی مدرّس و فقها می فرستاد و اگر کسی آن وقفنامه به ری مطالعه کند، بداند که همت آن پادشاه تا کجا برسد در شرایط آن وقف، و بحمد الله هنوز آن مدرسه باقی است و تاقیامت باد. و فرزندان آن سادات و دوستان و اند نقر دیگر علویان قزوینی از خیرات او با بهره ای تمامند... و امروز به در زامهران آن مدرسه برقرار است که بحث علم می رود، و مدرّسی بزرگوار، سید ضیاءالدین - سلمه الله - که در صلاح و ظلف و استیعاب انواع علوم، بی نظیر است، و شاگرد سدید محمود حمصی متکلم امامیه، و متولی سید صالح قوام الدین علی بن منتهی و فقها برقرار و همه وقت به تعلیم و تعلم مشغول، به چندین ولایت که این ضعیف رسیده است به هیچ بقعه از بقاع اهل اسلام آن جمعیت و حرص فقها و صلاح و تعلم و تکرار ندید که در آن مدرسه. ان شاء الله همچنان مانده باشد.» ابن اسفندیار خود این مدرسه را دیده، و از کتابخانه آن بهره برده، و در مقدمه تاریخ طبرستان در این معنی چنین آورده است: «روزی در دارالکتب مدرسه شهنشاه غازی رستم بن علی بن شهریار در میان کتب، جزوی چند یافتیم در ذکر گاویاره نبشسته.»

نام محله این مدرسه، در پاره ای از منابع ثبت شده و چنانکه در تاریخ طبرستان مذکور است، در عهد آبادانی، در کثرت طالبان علم و تعلیم درس و تعلم و تکرار علوم نه در ری، بل در بسیاری از شهرهای اسلامی بی نظیر بود. مرعشی نیز در تاریخ طبرستان خود در باب این مدرسه گفته است: «در ری در محله زامهران صد و بیست هزار دینار خرج کرده برای ملک مدرسه و عمارات عالی کردند، و از امهات قرای ری هفت پاره دیه خریده، وقف آن عمارت کردند، و سدید الدین محمود حمصی را که متکلم مذهب امامیه است،

بدانجا مدرّس تعیین رفت، و علی بن بابا متولی بود.» اولیاء اللّٰه نیز در تاریخ رویان گفته است: «در ری در محله در زان مهران [کذا] صد و بیست هزار دینار خرج کرده، برای ملك مدرسه ای عمارت کردند، و هفت پاره دیه از امّهات قرای ری به زر حلال خریده، بر آنجا وقف فرمود، و سدیدالدین محمود حمصی که متکلم امامیه است، در آنجا به مدرسی معین شد، و علی بن منتهی متولی بود.» محل مدرسه زامهران، طبق قرائن، در شمال غربی شهر، نزدیک بقعه بی بی زبیده بوده است.

منبع: ری باستان، ج 1، ص 550 و 534.

شاهک، ام اسحاق

زنی دف نواز در ری. ابراهیم موصلی، عاشق او شد و با او ازدواج کرد. اسحاق بن ابراهیم موصلی فرزند او است.

منبع: الاغانی، ج 5، ص 179.

شاهی / شهی

کاریز. درباره این قنات در ترجمه فارسی مسالك اصطخری مذکور است: «و کاریزی هست که آن را کاریز شاهی خوانند. بر ساربانان گذرد.» از این خبر، چنین برمی آید که این آب نیز به نهر جیلانی می ریخته و به ناچار مظهر آن در محله در رشکان بوده است؛ چون تنها این حدود است که به دلیل شیب زمین، آب آن به ساربانان و از آنجا به شارستان می رسد. پادشاهی که قنات به نام او است باید از دیالمه، و به احتمال قوی رکن الدوله باشد که در سال 335 ق.

بر ری استیلای قطعی یافت، و فقط سلطان این خاندان را در آن تاریخ شاه می گفته اند.

از این نکته که قنات شاهی از ساربانان به وسط شارستان می رفته، چنین برمی آید که دارالاماره رکن الدوله در شمال ساربانان در محله در رشکان بوده، و این قنات برای آن ساخته شده است.

منبع: ری باستان، ج 1، ص 147.

شاهی

مزرعه. نام این مزرعه در فرمان شاه طهماسب، مکتوب به سال 961 ق. در باب موقوفه های حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، این گونه ذکر شده است: «مزرعه شرقی مشهور به مزرعه شاهی.»

منابع: آستانه ری، ص 32؛ ری باستان، ج 3، ص 568.

شجره

مسجد. در شهر ری، «شجره» علم است برای آن درخت سیب که حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) را در کنار آن دفن کرده اند. مسجد آنجا را مسجد شجره، و گورستان آن را

گورستان شجره گفته اند. در روضة الشهداء آمده است: «امام عبدالعظیم که در مسجد الشجره به نواحی ری آسوده...» در کتاب زندگانی حضرت عبدالعظیم به نقل از الرواشح السماویه تألیف میرداماد نیز ذکر دفن آن حضرت در مسجد الشجره ثبت شده است.

منبع: ری باستان، ج 1، ص 328.

شروانشاه بن محمد رازی، موفق الدین

حافظ و محدث شیعی. به تقوا و درست کاری شهره بود.

منابع: فهرست منتجب الدین، ص 71؛ امل الآمل، ج 1، ص 131-132؛ جامع الرواة، ج 1، ص 399؛ بحار الانوار، ج 102، ص 239.

شرف مرادی

مدرسه. نام این مدرسه در تاریخ طبرستان ابن اسفندیار آمده است: «شرف مرادی گفتند خواجه ای داشت که هنوز به ری مدرسه و خانقاه و دخمه او باقی است.»

منبع: ری باستان، ج 1، ص 536.

شریف آباد

روستا، از توابع بخش کهریزک شهرستان ری. این روستا در دهستان کهریزک قرار دارد و بر اساس سرشماری مرکز آمار ایران در سال 1385 ش. جمعیت آن 31 نفر (7 خانوار) بوده است.

منبع: نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن 1385 ش.

شریف رازی، محمد

مورخ دینی و صاحب آثار برجسته در تاریخ حوزه. وی در ماه رمضان 1340 ق. / 1300 ش. در شهر ری، در خانه آخوند ملا علیجان کاشانی به دنیا آمد. در سیزده سالگی پدرش را که از وعظ شهر ری بود، از دست داد و پس از آن به کار و کسب و تحصیل علوم جدید و مقدمات علوم دینی پرداخت. در سال 1357 ق. به قم آمد و ادبیات را از میرزا محمدعلی ادیب تهرانی و سطوح عالی فقه و حکمت را از محضر آیات عظام، نجفی

ص: 496

مرعشی، گلپایگانی، میرزا محمد مجاهدی و روح الله خمینی فراگرفت. در سال 1362 ق. به نجف رفت و مدتی از درس آیه الله سید ابوالحسن اصفهانی و شیخ غلام حسین اردبیلی بهره برد. در سال 1363 ق. به ایران آمد و در مشهد مقدس از دروس آیه الله میرزا مهدی اصفهانی به مدت هشت ماه، استفاده کرد و در 1364 ق به قم بازگشت و در درس فقه و اصول حضرات آیات عظام، حجت کوه کمری و بروجردی حاضر شد. در سال 1374 ق. به شهر ری بازگشت و در تأسیس مدرسه علمیّه برهانیه با آیه الله علی اکبر برهان همکاری کرد و در مدیریت و تدریس آن سهم داشت. پس از پنج سال، دوباره به قم رفت و در آنجا به تألیف و تحقیق و تبلیغ دین در داخل و خارج کشور اشتغال ورزید. ضبط تاریخ حوزه های علمیه و بزرگان شیعه، از اشتغالات دائمی او تا پایان عمر بود. تألیف آثار الحجّه و گنجینه دانشمندان، در احیا و بزرگداشت نام و یاد علمای شیعه، مهم ترین خدمت و یادگار او است. آثار الحجّه، اولین دائرة المعارف حوزه علمیّه قم و کتابی است به فارسی درباره تاریخ حوزه علمیّه قم از ورود حاج شیخ عبدالکریم به قم در سال 1340 ق. تا زمان حیات مؤلف. همچنین از شرح حال مراجع تقلید و عالمان، مدرسان، خطیبان بنام، ادیبان و شاعران نامدار حوزوی و نیز بعضی حوادث مهم و تاریخی، گزارش هایی در این اثر دیده می شود.

مشارکت در تألیف «تعلیقات احقاق الحق» و بنیان گذاری مسجد امام حسین (ع) در حسن آباد تهران، از دیگر خدمات علمی و فرهنگی او است. برخی از آثار وی بدین شرح است: 1. آثار الحجّه یا دائرة المعارف حوزه علمیّه قم، دو جلد؛ 2. گنجینه دانشمندان، نه جلد (شرح زندگی علمای معاصر شیعه در شهرهای مختلف ایران و عراق)؛ 3. زندگانی حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) و امامزادگان مجاور؛ 4. اختران فروزان ری و تهران؛ 5. کرامات صالحین؛ 6. بستان الرازی، در علم کلام و فقه و اخلاق (شرح الفیه آیه الله سید محمدحسن آل طیب)؛ 7. چرا شیعه شدم؟ (در اثبات حقانیت مذهب شیعه، به شیوه مناظره)؛ 8. تحفه قدسی، ترجمه غیبت شیخ طوسی؛ 9. گوهر وزین، ترجمه الدر الثمین، نوشته آیه الله شیخ محمدرضا طوسی؛ 10. مشاهیر دانشمندان اسلام، ترجمه جلد سوم الکنی و الالقاب از محدث قمی و مستدرک آن؛ 11. شرح زندگی آیه الله سید ابوالقاسم کاشانی؛ 12. التقوی، شرح زندگی آیه الله شیخ محمدتقی بافقی؛ 13. برهان ما، شرح زندگی آیه الله شیخ علی اکبر برهان؛

14. تعلیقه بر وسائل الشیعه، از اول کتاب العتق تا آخر دیات و شرح رجال آن (5 ج)؛ 15. تعلیقه بر بحار الانوار، مجلد اجازات، از جلد 101 تا جلد 107 (6 ج)؛ 16. تعلیقه بر تنزیه القمیین، از شیخ ابوالحسن فتونی عاملی؛ 17. تعلیقه بر معادن الحکمه فی مکاتیب الائمة علم الهدی فیض کاشانی (2 ج)؛ 18. مقابر قم (تذکره القبور)؛ 19. تاریخ ری و تهران (مخطوط)؛ 20. دیده ها و شنیده های من (مخطوط).

وی در سن هشتاد سالگی، در هفتم محرم الحرام 1420 ق. / 25 فروردین 1379 ش. بدرود حیات گفت و پس از تشییع و نماز آیه الله محمدتقی بهجت، در قبرستان شیخان قم دفن گردید.

مؤلف در جلد دوم آثار الحجّه، در سی و سه سالگی، زندگی نامه خود را نوشته است.

منابع: آینه پژوهش، سال 11، ش 11، فروردین و اردیبهشت 1379 ش. ص 106-107؛ آثار الحجّه، جزء دوم، ص 393-396؛ دائرة المعارف تشیع، ج 1، ص 10؛ دانشنامه دانش گستر، ج 1، ص 89.

شرف محمد طهرانی رازی

شاعر عهد صفوی. «صبری» تخلص می کرد و این مطلع از او است:

ماه من، تا علم حسن برافراخته ای *** خوب رویان همه را خاک نشین ساخته ای.

منبع: تحفه سامی، ص 138.

شعیب بن خالد رازی بجلي

قاضی ری و محدث. در ری، قاضی اهل ذمه و دهقانان بود. از عاصم بن بهدله، سماک بن حرب، حنظلة بن سبره، زهری، اعمش، ابواسحاق سبیعی، سلمة بن کهیل و جبر بن علی روایت کرده است، و حجاج بن دینار واسطی، نعیم بن میسره، زهیر بن معاویه، عمرو بن ابی قیس، یحیی بن علاء رازی (خواهرزاده شعیب) و حکام بن سلم از او حدیث شنیده و گفته اند. مغیره بن زیاد می گوید: از سفیان ثوری سؤالی کردم. گفت: از کدام شهری؟ گفتم: ری. گفت: از من سؤال می کنی در حالی که شعیب بن خالد نزد شما است؟

در جوانی درگذشت.

منابع: الجرح و التعديل، ج 4، ص 344؛ المستدرک، ج 1، ص 553 و ج 2، ص 500-501؛ التاريخ الكبير، ج 4، ص 221؛ الثقات، ج 6، ص 438-439؛ تاریخ بغداد، ج 7، ص 413؛ تاریخ مدینه دمشق، ج 42، ص 581؛ الاکمال فی ذکر من له رواية فی

ص: 498

شعیب بن سهل بن کثیر رازی، ابوصالح

محدث، قاضی رصافه در اوایل عهد معتصم و معروف به شعبویه قاضی. از صباح بن محارب، حدیث شنیده و جز برادرزاده اش (محمد بن کثیر بن سهل رازی) کسی از او روایت نکرده است. وی معتقد به خلق قرآن و نفی صفات و رؤیت حق تعالی بود و جزء عالمان جهمی به شمار می آمد. مردم رصافه، درب خانه اش را آتش زدند. همچنین قصد داشتند که به مسجد او رفته، کتابی را که درباره قرآن نوشته و در آن از خلق قرآن دفاع کرده بود، بسوزانند؛ اما خادم او آنان را راند و شعیب نیز فرار کرد. به گفته خطیب بغدادی، او نخستین قاضی در جهان اسلام است که در خانه اش را سوزاندند. به سال 228 ق. از قضا معزول شد.

منابع: تاریخ بغداد، ج 3، ص 412 و ج 9، ص 242-244؛ تاریخ مدینه دمشق، ج 23، ص 105-108؛ لسان المیزان، ج 3، ص 147-148؛ المنتظم فی تاریخ الامم و الملوك، ج 11، ص 346؛ الاعلام، ج 3، ص 244؛ تاریخ بغداد، ج 3، ص 194.

شعیب بن عبدالله بن احمد رازی

محدث اهل سنت. از احمد بن حسن بن اسحاق رازی و او از مقدم بن داوود رعینی و او از عبدالله بن محمد بن مغیره و او از موسی بن عبیده بن جمهان و او از ابوهریره روایت کرده است.

منبع: مسند الشهاب، ج 1، ص 163.

شعیب، امامزاده - خمآباد

بقعه امامزاده شعیب، در يك كيلومترى شمال شرقى روستای خمآباد، در دهستان کلین بخش فساپویه و در 22 كيلومترى شهرستان رى قرار دارد. اطلاع موثقی درباره این امامزاده در کتاب های معتبر نیامده است. برخی منابع غیر معتبر، وی را از نوادگان امام باقر (ع) شمرده اند که صحیح نیست.

طرح کنونی بقعه، دارای يك گنبدخانه و يك ایوان ورودی در شرق آن است. در غرب و جنوب گنبدخانه نیز دو ایوان دیده می شود که راهی به درون گنبدخانه ندارند و فضای ورودی محسوب می شوند. بنا در فضایی باز قرار دارد و مساحت بقعه، حدود 160 متر مربع است. نمای شرقی، آجرکاری است و گویا طاق نماهای آن مازہ دار بوده است که اکنون اثری از آن نیست. این نما به صورت متقارن رخ می نماید. در این نما سه طاق دیده می شود که طاق میانی بزرگ تر است و حکم ایوان ورودی اصلی بقعه را دارد. نمای شمالی، صاف و کاهگلی است. نمای جنوبی (سمت

قبله) آجرکاری، و در آن سه طاق نما جای گرفته است. طاق نمای میانی بزرگ تر و تیزه دار است و طاق نماهای دو طرف آن، قوس نیم دایره دارند. کنار بقعه، چند حجره و استراحتگاه ساخته اند.

طول و عرض حرم 5 * 6 متر و ارتفاع آن پنج متر است و مرقد در شمال شرق حرم آجری قرار دارد و ابعاد آن 1 * 2 متر و با ارتفاع سی سانتی متر است.

منابع: مزارات ری، ص 194-196؛ امامزاده و تربت برخی از پاکان و نیکان، ج 1، ص 225.

شعیب، امامزاده - فیروزآباد

بقعه این امامزاده در روستای فیروزآباد در مسیر جاده ورامین و در حدود ده کیلومتری شهر ری قرار دارد. امامزاده شعیب نزد مردم محل، به امامزاده غیبی نیز معروف است؛ زیرا مشهور است که وی از دست حاکم وقت می گریزد و وقتی به این مکان می رسد، غیب می شود و دست فرستادگان حاکم به وی نمی رسد.

تابلوی منصوب در حرم امامزاده، مدفون در آن مکان را فرزند موسی بن جعفر (ع) می خواند و ادعای خود را به کتاب بحر الانساب مستند می کند که اعتباری ندارد. مؤلف ری باستان نوشته است: «در قریه فیروزآباد، بقعتی قدیمی وجود دارد که اهل محل آنجا را با نام بقعه امامزاده شعیب، فرزند امام کاظم (ع) می شناسند. با توجه به این حقیقت که آن

ص: 500

حدود در قدیم هرگز شیعه نشین نبوده است تا فرزندى از امام را در آنجا مدفون سازند و نیز ظاهراً در کتب رجال و انساب و تراجم احوال، ذکری از فرزندى بدین نام از آن امام بزرگوار که در شهر ری مدفون شده باشد درج نیامده و از سویی محمد بن حسن شیبانی، فقیه بزرگ حنفی و یار ابوحنیفه در آن حدود مدفون شده است، می توان چنین پنداشت که پس از آغاز خرابی و متروک ماندن ری و رواج مذهب شیعه، اندک اندک کلمه شیبانی به شعیب که قرابت مختصر لفظی دارند، تصحیف یافته است. اگر این حدس روی در صواب داشته باشد باید مدفن بسیاری از بزرگان سنی مذهب مدفون در ری، همچون هشام بن عبدالله و محمد بن زکریا را در آن حدود جستجو کرد.»

در گذشته ساختمان امامزاده کاهگلی و دورتادور آن مخروطیه یا زمین های کشاورزی بوده است. بنا راه پله ای داشته که امروزه از آن اثری نیست. بنای اولیه فقط شامل حرم بوده است که هنوز هم وجود دارد، اما پیش فضا و فضاهای جانبی در سال های بعد اضافه شده است. غسلخانه ای در جنوب بقعه قرار داشته که آن را خراب کردند و در قسمت شمالی، غسلخانه ای جدید ساختند. اولین ضریح، چوبی مشبک ساده بوده و تقریباً حدود دو متر ارتفاع داشته است. سال 1358 ش. ضریح کنونی را جایگزین کردند.

طرح بقعه از يك گنبدخانه، پیش فضا و دو فضای جانبی تشکیل شده است. پیش فضای ورودی در سمت جنوب غربی و فضاهای جانبی در دو طرف جنوب شرقی و

شمال غربی گنبدخانه قرار گرفته اند. نمای اصلی بقعه، نمای جنوب غربی است که تقریباً متقارن است. در این نما، ورودی پیش فضا در میانه ورودی های فضاهای جانبی در دو طرف قرار گرفته است. روی قبر، سنگ مرمر سفیدی به ابعاد $2/55 * 1/22$ و ارتفاع 43 سانتی متر قرار داده و روی آن نوشته اند: «مرقد مطهر امامزاده شعیب بن موسی بن جعفر علیه السلام، یکی از گل های آل محمد صلی الله علیه و آله. کاظم (ع) به هشام بن حکم فرمود: خداوند را در بین مردم دو حجت است: یکی ظاهری و آن دیگری باطنی. حجت ظاهری خداوند رسولان و انبیاء و ائمه هستند و حجت باطنی عقل های مردم است.»

گفتنی است که بقعه امامزاده شعیب فیروزآباد با شماره 3377، جزو آثار ملی به ثبت رسیده و از سال 1381 ش. مرمت آن، تحت نظارت میراث فرهنگی آغاز شده است.

منابع: مزارات ری، ص 197-203؛ ری باستان، ص 434؛ بقاع متبرکه استان تهران، ص 106.

شغال تپه

از تپه های باستانی ری، مشهور به تپه شغالی، واقع در غرب ری که در دامنه شمال غربی تپه های طبیعی شهر پیشوا واقع شده است. با خشت خام و چینه ساخته شده و اشیای سفالی و ابزار سنگی زیادی در حفاری های تپه کشف شده است.

منبع: ری باستان، ج 1، ص 355.

شمس آباد

شهرک صنعتی و روستا، از توابع بخش فساپویه شهرستان ری. این روستا در دهستان حسن آباد قرار دارد و بر اساس سرشماری مرکز آمار ایران در سال 1385 ش. جمعیت آن 2278 نفر (717 خانوار) بوده است.

شهرک صنعتی شمس آباد در کنار این روستا است. این شهرک، شامل کارخانه ها و صنایع فلزی، ریخته گری، غذایی، برق الکترونیک، نساجی و پوشاک، شیمیایی و

ص: 502

پلاستیک، سلولزی و خدماتی است. ساخت آن در سال 1369 ش. به مساحت 2891 هکتار تصویب شد و زمین صنعتی آن، 1306 هکتار است.

از تأسیسات زیربنایی آن، 15 حلقه چاه آب، تأسیسات برق رسانی، مرکز 5000 شماره ای تلفن، ایستگاه تقلیل فشار گاز با ظرفیت 180000 متر مکعب در ساعت، تصفیه خانه، باسکول 60 تنی نیمه الکترونیک، اینترنت، پست برق 63 کیلو ولت اختصاصی، فضای سبز به مساحت 247 هکتار با شبکه آبیاری قطره ای، محل دپوی زباله با حدود 50 هکتار است.

منابع: نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن 1385 ش؛ <http://www.shamsabad.net>

شمس الاسلام حسکا، مدرسه

منسوب به فقیه امامی قرن پنجم، حسن بن حسین بن حسن... بن بابویه قمی رازی، مشهور به حسکا، جدّ منتجب الدین رازی. حسکا، نزد ابوجعفر موفق (استاد صدوق)، سلار بن عبدالعزیز و ابن براج، فقه و حدیث آموخت و در نجف، شیخ طوسی را نیز درک کرد. عبدالجلیل قزوینی رازی در نقض در وصف مدرسه ای که در ری به نام او است، می نویسد: «مدرسه شمس الاسلام حسکا بابویه که پیر این طایفه بود که نزدیک است به سرای ایالت و در آنجا نماز به جماعت و قرائت قرآن و تعلیم قرآن کودکان را و مجلس وعظ و طریق فتوی و تقوی ظاهر و معین بوده است و هست، نه در عهد این دو سلطان (ملک شاه و محمد) کردند؟»

درباره «حسکا» مؤلف ری باستان توضیح می دهد: «در ری معمول بود که حرف آخر اسامی را حذف می کردند و لفظ "کا" را به آخر آن می افزودند، مثلاً علی و حسن و احمد را علکا و حسکا و حمکا می گفتند، و در احمد الف را نیز می انداختند.

منابع: فهرست منتجب الدین، ص 42 و 43؛ مسند الشهاب، ج 1، 95؛ الهدایه، ص 42؛ تنقیح المقال، ج 2، ص 42؛ النهایه، ص 13-14؛ المهذب، ج 1، ص 9؛ موسوعة الفقهاء، ج 6، ص 68-70؛ معانی الاخبار، ص 86؛ خاتمه مستدرک الوسائل، ج 2، ص 432؛ مستدرک الوسائل، ج 3، ص 465؛ نقض، ص 47؛ روضات الجنات، ص 389؛ ری باستان، ج 1، ص 531.

شمس الأئمه 8592 احمد بن مظفر رازی کردری

شهاب الدین رازی، علی

شاعر، فاضل و متولی امامزاده ابوالحسن در آغاز قرن دهم. پدران او نیز تولیت امامزاده ابوالحسن را در اندرمان ری، بر عهده داشتند. این بیت از او است:

ص: 503

بگذشت بهار و لب جویی نگرفتیم *** در پای گلی دست سبویی نگرفتیم.

منبع: ری باستان، ج 2، ص 334 و 311.

شهاب الدین شافعی رازی

شاعر و عالم در آغاز قرن دهم. در ری می زیست و قصائد و غزل بسیار سرود. این مطلع از او است:

بی خبر از سرم آن سروروان می گذرد *** من به جان کندم و عمر دوان می گذرد.

منبع: تحفه سامی، ص 136.

شهرستان / شارسرستان / مدینه

مدینه داخله یا شهرستان، در عهد اسلامی بر آن بخش از ری اطلاق می شده است که مهدی عباسی در «ری زیرین»، در مشرق بناهای پیشین پی افکنده بود. تقی آباد امروز تا مسافتی از اراضی مزروع اطراف در سه سوی جنوب و مشرق و مغرب، در آن پهنه افتاده است. در مجمل التاریخ آمده است: «و [مهدی] زان پس (پس از شکست عبدالجبار بن عبدالرحمن الازدی) به ری باز آمد، و شهرستان ری را بنا نهاد و آن را محمدیه نام نهاد.» آغاز این بنا، بر طبق روایت مجمل التواریخ، سال 152 ق. بوده است. در ترجمه فارسی المسالك ذکر گردیده است: «و در شارسرستان وی مسجد آذینه است؛ و گرد بر گرد شارسرستان دیوار است؛ و شارسرستان بیشتر خراب است، و ربض آبادان است.» ابودلف در الرسالة الثانية نقل کرده است که در میانه ری، مدینه ای است شگفت، با درهای آهنین و دیوارهای بزرگ و مسجد جامع. در فتوح البلدان و مختصر البلدان و معجم البلدان ذکر شده است که مهدی در پیرامون شهر خندق احداث کرد؛ اما ترجمه کهن فارسی اصطخری و نیز الرسالة الثانية و مجمل التواریخ می گویند به گرد شارسرستان دیوار بوده است. در مجمل التواریخ صریحاً ذکر شده است که «و دیوار شهر بفرمود کردن.» احتمال دارد مراد از دیوار یا سور همان باروی بزرگ قدیمی ری باستانی باشد که شارسرستان تنها از سوی مغرب بدان اتصال داشته و از سه سوی دیگر به خندق محدود می شده، و مهدی پیش از محمدیه آن را تعمیر کرده است. احتمال دیگر آن است که هم دیوار و هم خندق هر دو را با هم، و یا دیوار را پس از خندق ساخته باشند، و این امر در زمان های پیشین سابقه داشته است؛ چنانکه طهران در آغاز پایتختی و در زمان فتحعلیشاه چنین حالتی داشت. ژنرال گاردان، مأمور ناپلئون در ایران در سال های 1222-1224 هجری، در ضمن گزارشی در باب این شهر چنین می نویسد: «در طهران جلو

ص: 504

هر دروازه ای از 200 تا 300 قدم برجی گلی ساخته اند، و روی آن را اندود کرده و خندقی نیز گرداگرد طهران هست که هیچ قسمت آن از قلعه دیده نمی شود.»

منبع: ری باستان، ج 1، ص 174.

شهمردان بن ابی الخیر رازی مستوفی

دبیر، مستوفی و منجم قرن پنجم. جزئیات زندگی او مانند سال و محل تولد و وفات او بر ما معلوم نیست. تنها از راه بررسی دو کتاب موجود او، روضة المنجمین (تألیف در 466 ق.) و نزهت نامه علایی (تألیف در 490-495 ق.) و اشارات مختصری که در سایر منابع به او رفته است، می توان احتمال داد که اندکی پس از ربع اول قرن پنجم به دنیا آمده است؛ چنانکه برخی تولد او را در حدود 425-420 ق. دانسته اند. با این حساب شهمردان در هنگام تألیف نزهت نامه علایی و تقدیم آن به علاءالدوله ابوکالیجار در حدود هفتاد سال داشته است. از نسبت شهمردان به ری برمی آید که زاده ری یا پیرامون آن است. در شیعه بودن او تردید است، اما با توجه به یادکرد غدیر خم و ذکر خطبه پیامبر (ص) در آن روز، در روضة المنجمین (ص 48) و ذکر «حکومت ها/ قضاوت ها» ی علی بن ابی طالب (ع) در نزهت نامه علایی (ص 363-367) می توان او را به اقلیت شافعی ری منسوب کرد.

با تسلط سلطان محمود غزنوی بر ری در 420 ق. برخی دانشمندان، فیلسوفان و متفکران مورد آزار و شکنجه واقع شدند. شاید در همین دوران خانواده شهمردان از ری به گرگان و استرآباد، که دور از قلمرو امرای غزنوی بود، کوچیده باشند. شهمردان خود از زندگی در گرگان و استرآباد و اشتغال به دبیری و استیفا یاد کرده است. او ضمن نقل و تعبیر خوابی که دیده است، از گریز خود و کسانش از استرآباد خبر داده است. پس از گریز، بیشتر میان اصفهان، یزد و ری در رفت و آمد بوده است. تا پیش از 443 ق. یک چند در التزام شمس الملك فرامرز (متوفی 443 ق.)، از امرای آل کاکویه، در اصفهان گذراند. ظاهراً پس از عزیمت شمس الملك فرامرز به یزد، شهمردان نیز بدان دیار رفت و در آن شهر در تدوین کتابی درباره تاریخ قدیم ایران مشارکت کرد. از آنجا که در آثار شهمردان اشاره ای به دوران حکومت جانشین شمس الملك فرامرز در یزد نشده، چنین احتمالی روا است که او یزد را به قصد ری ترک کرده باشد.

شهمردان در 466 ق. در ری نگارش روضة المنجمین را آغاز کرد. از اشارات او در این کتاب چنین برمی آید که آن را در دوران

ص: 505

«عطلت» زندگی خود نوشته است. سال 475 ق. را در کاشان گذرانده و خود شاهد صاعقه ای مهیب در آن شهر بوده است.

ابوالحسن علی بن احمد نسوی، منجم مشهور آن روزگار، یکی از استادان او بود. او همواره از این استاد با عنوان «استاد مختص» یاد کرده است. شهردان، علاوه بر دو اثر مذکور، صاحب چند اثر دیگر نیز بوده است که تنها نام یا بخش هایی از آنها در خلال دو کتاب دیگرش بر جای مانده است؛ این آثار عبارتند از: 1. حل الرموز السماویة من اجل الكنوز الدنیویة (حل رازهای آسمان از برای گنج های دنیایی). کتابی است درباره خواص اعداد يك تا ده. بخشی از فصل نهم این اثر، به نام «گفتار اندر حال مردم و حال نفس» در نزهت نامه علایی آمده است؛ 2. کتاب البدایع؛ 3. کتابی درباره تاریخ؛ 4. کتابی درباره کیمیا.

روضه المنجمین کتابی است به زبان فارسی در پانزده مقاله، در مقدمات هندسه، حساب، هیئت، نجوم. مؤلف که از این تألیفش با نام روضه المنجم نیز یاد کرده است، آن را به خواهش حکیم علی بن ابراهیم کرمانی و زیر نظر نسوی نوشته است. انگیزه اصلی تألیف، شرح احکام موالید، تحویل سال ها و آموختن فنون نجومی بوده است. اکثر مردم آن روزگار، احکام نجوم را ثمره علوم ریاضی می دانستند و بیش از سایر علوم خواهان داشت. پس مؤلف ناچار شده است که برخی از فنون مقدماتی دیگر را نیز در کتاب خود بگنجانند. در روضه المنجمین از منابع گوناگون، همچون مَجَسَطی و اربعه، اثر بطليموس، التفهيم بیرونی، زیج و مُجمل الاصول کوشیار گیلانی، صور الكواكب عبدالرحمان صوفی رازی و قرانات بازیار استفاده شده است. شهردان خود منابع اثرش را بیش از صد عنوان دانسته است. در باب های ششم و هفتم کتاب، رساله «استخراج ضمیر» استاد ریاضیدانش ابوالحسن نسوی را عیناً نقل کرده است. تا پیش از تألیف روضه المنجمین، به ندرت آثاری به زبان فارسی در این زمینه تألیف شده بود. التفهيم بیرونی تنها کتابی است که از لحاظ حجم و گستره محتوایی قابل قیاس با روضه المنجمین است. این کتاب، از دیدگاه زبان شناختی و واژه پژوهی نیز حائز اهمیت است. مقاله سوم روضه المنجمین نیز درباره روزها و جشن های ملل مختلف، از جمله پارسیان است که از مهم ترین بخش های این کتاب است. کهن ترین دستنویس تاریخ دار روضه المنجمین مورخ 610 ق. به شماره 3605 در کتابخانه ملک نگهداری می شود. فراوانی نسخ خطی روضه المنجمین و تلخیص های

متعدد آن، نشان دهنده محبوبیت درازمدت این کتاب در تاریخ نجوم است.

نزهت نامه علایی، دومین اثر مهم شهردان، دانشنامه ای است به زبان فارسی که به نام علاءالدوله ابوکالیجار، از پادشاهان آل کاکویه اصفهان نگاشته شده است. نزهت نامه کتابی است در یک مقدمه، دو قسم، دوازده مقاله و یک خاتمه، و موضوع اصلی آن شناخت انواع علوم طبیعی است؛ از گیاه شناسی و کشاورزی تا منطق و روان شناسی و احکام نجوم. شهردان در تألیف آن از آثار متعددی، از جمله از دانشنامه علایی، اثر ابن سینا و تهذیب الاخلاق، اثر ابن مسکویه، بهره برده است. او رساله آثار علوی، اثر حکیم اسفزاری را بی کم وکاست و تنها با افزودن پیوست هایی در کتاب خود نقل کرده است. دو بار از اشعار رودکی در کتاب آورده است که بسیار ارزشمند و مهم است. نزهت نامه در بخش هایی که به ذکر داستان های اساطیری و حماسی ایرانیان پرداخته، اهمیت شایانی می یابد، از آن رو که مؤلف در تنظیم اخبار مربوط به تاریخ حماسی ایران به منابعی از شمال ایران، متعلق به نگارش های غربی آن و بسیار متفاوت با روایت های شاهنامه، که از نگارش های شرقی و خراسانی بهره مند بوده، دسترسی داشته است. رستم لارجانی، وقایع نگار دربار شمس الملک دیلمی، شخصی ایرانی به نام پیروزان معلم و شهردان، مسئول تدوین کتابی متفاوت با شاهنامه درباره تاریخ ایران بوده اند. شهردان تنها به ذکر بخش های اندکی از «پانصد گزاسه»، شاهنامه ای که در اصفهان آماده شده بود، بسنده کرده است. در این بخش از نزهت نامه علاوه بر سعی در تفسیر عقلانی از داستان های اساطیری، روایت هایی متفاوت با حماسه ملی درباره سرشت و سرنوشت پهلوانان ارائه شده است. می نویسد: «هر آنچه عقل نپذیرد، دور کرده ام و هر آنچه دعوی بود یا رمزی و اشارتی وجه آن بگفته ام، چنانکه حال ضحاک و ماران بر دوش او و آن علت سرطان بود و مغز بر آن می نهادند تا درد ساکن گردد، و چنانکه زال و سیمرغ، که سیمرغ نام استاد او بود.»

نزهت نامه علایی، از نخستین کتاب هایی است که درباره علوم طبیعی به زبان فارسی و در قالب دانشنامه نوشته شده است. علاوه بر این، یکی از قدیم ترین نمونه های نثر فارسی به شمار می رود. کهن ترین دست نویس نزهت نامه مورخ 704 ق. / 1305 م. در کتابخانه بادلیان آکسفورد نگهداری می شود. تصحیح انتقادی نزهت نامه علایی در 1362 ش. به کوشش فرهنگ جهانپور به چاپ رسیده است.

منابع: الذریعه، ج 21، ص 393 و ج 24، ص 130؛ تاریخ نظم و نثر در ایران، ص 63؛ معجم البلدان، ص 32؛ دانشنامه زبان و ادب فارسی، ج 4، ص 336-340.

شیخ البلاد 8592 تاریخ ری

شیخ حیدر مکی، مدرسه

در کتاب نقض آمده است: «مدرسه شیخ حیدر مکی به درِ مصلی گاه/ مصلحگاه، نه هم در عهد سلطان محمد - رحمة الله علیه - کردند؟» این مدرسه بر طبق قرائنی که محله مصلحگاه را نشان می دهد، پشت امامزاده عبداللّه در جهت شمال غربی بوده است.

منبع: ری باستان، ج 1 ص 532.

ص: 508

صابر رازی، مولانا

شاعر و خطیب عهد صفوی، در قرن دهم. در ری می زیست و با سام میرزای صفوی (م 974)، مؤلف تحفه سامی، هم روزگار بود. این مطلع از او است:

گهی که تیر تو را از دل رمیده کشم *** بدین بهانه که پاکش کنم، به دیده کشم.

منابع: آتشکده آذر، ج 3، ص 1087؛ الذریعه، ج 9، ص 572.

صاحب الصومعه 8592 محمد بن اسماعیل بن احمد برمکی رازی، ابوعبدالله

صاحب بن عبّاد

ابوالقاسم اسماعیل بن عبّاد بن عباس بن عبّاد طالقانی، دانشمند، ادیب و سیاست مدار شیعی. بیشتر مورخان زادگاه او را طالقان قزوین نوشته اند. پدرش عبّاد، ملقب به «شیخ امین» اهل طالقان قزوین بوده و مدتی وزارت و کتابت رکن الدوله دیلمی را بر عهده داشته است. عبّاد، از ابوحنیفه فضل بن حباب و برخی دیگر از محدثان بغداد، روایت کرده است، و ابوبکر بن مردویه و جمعی از محدثان اصفهان، از او حدیث شنیده اند. یاقوت حموی درباره او می گوید: «پدر صاحب (عبّاد)، اهل علم و فضل بود... کتابی نیکو در احکام قرآن تصنیف کرد و در آن به یاری مذهب اعتزال برخاست.» وی را تألیفاتی بوده است؛ از جمله رساله ای در آیات الاحکام و نیز رساله ای در احکام القرآن. عبّاد صاحب نیز وزیر بوده است. صاحب در چهارم یا شانزدهم ذی قعدة سال 324 یا 326 ق. در طالقان قزوین به دنیا آمد. چند سال در مولد خویش تحصیل کرد؛ تا اینکه پس از فتح ری به دست رکن الدوله (پس از سال 335 ق.) به آنجا رفت. در جوانی در ری به کارگزاران دیوان ابن عمید پیوست و در

حدود 347 ق. کاتب مؤیدالدوله شد و همراه او به بغداد و اصفهان رفت. پس از چندی که او خود را از استادان اصفهان بی نیاز دید، همراه مؤیدالدوله به ری که آن زمان از مراکز علم و ادب بود، مهاجرت کرد و در آن شهر به حلقهٔ درس «ابن عمید» وزیر دانشمند و شهیر آل بویه پیوست. ابن عمید توانایی «صاحب» را در انشای متون ادبی دید و او را برای دبیری در دیوان برگزید. پس از سفری دیوانی به بغداد، توقفی در اصفهان داشت و از اصفهان، سفرنامهٔ بغداد را که روزنامه نامیده بود، برای استاد خود ابوالفضل بن عمید فرستاد که مورد قبول و تشویق استاد قرار گرفت و بدین گونه، هنوز جوان بود که شهرت بسیار یافت؛ تا آنجا که سرآمد اهل ادب و بلاغت عربی گشت.

علت شهرتش را به «صاحب»، مصاحبت با ابن عمید کاتب و وزیر دانسته اند؛ یا مصاحبت و همراهی در جوانی با مؤیدالدوله. همراهی وی با مؤیدالدوله تا آنجا بود که وقتی مؤیدالدوله بر تخت سلطنت نشست، او نیز به وزارت رسید.

صاحب، حدیث را نزد پدر آموخت و ادب را نزد شاگردان احمد بن ابی عبدالله برقی، و ادب و حکمت و نجوم و ترسل را از استاد نامدارش، وزیر اعظم امام ابوالفضل محمد بن حسن قمی معروف به ابن عمید. برخی دیگر از استادان او عبارتند از: ابن فارس، ابوالفضل عباس بن محمد نحوی مشهور به صدام، ابوسعید حسن بن عبدالله سیرافی، ابوبکر محمد بن یعقوب، قاضی ابوبکر احمد بن کامل، ابوزکریا یحیی بن عدی، ابو عمر صباغ.

صاحب بن عبّاد در ترویج محبت و مکتب اهل بیت (ع) بسیار کوشید. سید رضی جامع سخنان علی (ع) در کتاب نهج البلاغه، او را ستوده و در رثای او مرثیه گفته است. شیخ صدوق نیز در ابتدای کتاب عیون اخبار الرضا می نویسد: چون دو قصیده از صاحب بن عبّاد، در مدح امام رضا (ع) دیدم، این کتاب را برای کتابخانهٔ او نوشتم. زیرا او را دوستدار اهل بیت (ع) یافتیم... و اکرام و احسان وی به ذریه و شیعیان آنان و من بسیار است.» چنین عباراتی در مدح صاحب، در آثار دیگر صدوق نیز به چشم می خورد. از صاحب، نظم و نثر

بسیاری در ستایش آل ابی طالب باقی مانده است و برخی از سروده های او خالی از غلو نیست. علت اینکه صاحب توانست تشیع را ترویج و علمای شیعه را حمایت کند، قدرت دیلمیان، به ویژه عضدالدوله در آن روزگار بود؛ به طوری که دستگاه خلافت، یارای هموردی با او را نداشت. عضدالدوله نیز در تبلیغ مکتب اهل بیت (ع) اهتمام ویژه داشت و همو مدفن علی (ع) را در نجف آشکار کرد و نخستین گنبد و سقف را بر آن افراشت. با وجود این، برخی از معاصران صاحب، او را معتزلی دانسته اند. ابوحنیفان می گوید: صاحب در اصول پیرو معتزله و در فروع تابع حنفیان بود و به مرام زیدیان تمایل داشت. سید مرتضی در کتاب الانصاف به ردّ وی برخاسته و او را معتزلی خوانده است. شیخ مفید نیز درباره او چنین باوری داشته است.

صاحب بن عبّاد، در مقام وزارت مؤیدالدوله در ری، بزرگان و امرای مملکت را مطیع خود ساخت، تا اینکه پس از وفات مؤیدالدوله، او فخرالدوله را بر تخت سلطنت نشانده و رقبای وی را مغلوب ساخت. بدین ترتیب، امر او بر همه بزرگان کشور و ابنای ملوک و سرداران نافذ شد و همه آنان، دوام عزت و شوکت خود را در پیروی از اوامر او می دیدند.

صاحب، هیجده سال وزارت فخرالدوله را در ری بر عهده داشت و قلمرو و نفوذ معنوی فخرالدوله را گسترش داد. کفایت و توانایی او در تدبیر ملک به قدری بود که بسیاری از سلاطین روزگار، خواستار حضور او در دربارشان شده بودند. به گفته ابوالحسین فارسی نحوی، نوح بن منصور سامانی، محرمانه با صاحب مکاتبه کرد و از او خواست که وی وزارت او را بپذیرد؛ اما صاحب عذر آورد که من چهار صد شتر کتاب دارم که حمل و نقل آن تا پایتخت سامانیان دشوار است. در چندین نامه دیگر نیز سخن از چهار صد شتر می گوید که باید بار کتاب های او را بکشند. صاحب مجالس المؤمنین درباره کتاب خانه صاحبی نوشته است: «آن مقدار از نفایس کتب که او جمع کرده، هرگز هیچ وزیر، بلکه صاحب تاج و سریر جمع نکرده بود؛ چنانکه در سفری از اسفار چهار صد شتر بار بردار کتب او را می کشیدند.»

با همه توفیقاتش در سیاست و وزارت، هیچ گاه از علم و حکمت و ادب و حدیث غافل نشد. کسانی که برای شنیدن حدیث یا آموختن دانش، گرد او جمع می شدند، بیش از کارگزاران دولتی بودند. در عین حال درباره کینه ورزی او با برخی دانشمندان هم روزگارش، همچون ابن مسکویه، گزارش های مستندی در

دست است. اسامی برخی از کسانی که با او مصاحبت داشتند یا ندیم او بودند، بدین شرح است: ابوالحسین سلامی، ابوطالب مامونی، ابوالحسن بندیهی، ابوسعید رستمی اصفهانی، ابوالحسن جرجانی، ابوالقاسم بن ابوالعلاء، ابوالعباس ضبّی، ابومحمد عبدالله بن حسین خازن اصفهانی (خازن کتابخانه صاحب)، سید ابوهاشم علوی، ابوالحسن جوهری، ابن منجم، ابن بابک، ابن قاسانی، بدیع الزمان همدانی (مقامه نویس مشهور)، ابوعلی حسن بن قاسم رازی، اسماعیل شاشی، ابوالعلاء اسدی، ابوالحسن الغویری، ابودلف خزرچی، ابوحفص شهرزوری، ابومعمر اسماعیلی، ابوفیاض طبری، ابوبکر خوارزمی (خواهرزاده محمد بن جریر طبری)، ابوالقاسم زعفرانی، ابوسعید رستمی، ابومحمد خازن اصفهانی. یاقوت حموی در معجم الأدباء می گوید: صاحب بن عبّاد را پانصد شاعر صاحب دیوان مدح گفتند، بالغ بر صد هزار بیت فارسی و عربی. «برخی از مشهورترین شاگردان او بدین شرح است: شیخ عبدالقاهر جرجانی، ابوبکر بن مقری، قاضی ابوطیب طبری، ابوالفضل محمد بن ابراهیم نسوی شافعی، ابوبکر علی ذکوانی.

صاحب در بیشتر ابواب و فنون شعر (مدح، وصف، رثاء، هجاء، هزل، مواعظ و...)، صاحب نظم و شعر است. سروده های بسیاری نیز در وصف و مدح ائمه شیعه، به ویژه امام علی (ع) دارد. 27 قصیده در مدح امام علی (ع) سروده است که در هر یک از آنها، یکی از حروف به کار نرفته است (صنعت حذف). قصیده بیست و هشتم که از حرف واو خالی بود، ناتمام ماند. ابن شهر آشوب در معالم العلماء صاحب را در شمار شعرای شیعی آورده و گفته است: او در اظهار تشیع و علاقه خود به خاندان رسول الله (ص) بی پروا بود. صاحب در فن نویسندگی و کتابت نیز مهارتی کم مانند داشت و صاحب سبک بود. ثعالبی منشئات صاحب را از حیث زیبایی لفظ و معنا، نزدیک به سحر و اعجاز می دانست. صاحب نوشته های خود را به آیات قرآن، امثال و پندها و کلمات و اشعار شعرای مشهور می آراست. جمله «ایّها القاضی بقم قد عزلناک فقم»، خطاب به قاضی متخلف قم، از او مشهور است. علاقه و توجه او را به زبان فارسی می توان از نزدیکی شاعرانی همچون منطقی، غضائری و جنیدی به او دریافت. آنچه از او در نقد و قدح فارسی گرایی نقل شده است، در واقع سرزنش ایرانی گری برخی بزرگان دیالمه است.

صاحب بر دانش هایی همچون علوم قرآن،

تفسیر، حدیث، کلام، لغت، نحو، عروض، نقد ادبی، تاریخ و طب تسلط و تبحر داشت.

صاحب بن عبّاد، در اصفهان خانه ای بزرگ و اشرافی بنا کرده بود که دانشمندان عصر در آن به گفت و گو و مناظره می نشستند. ثعالبی در وصف جلسات صاحب با ادبا و بزرگان می گوید: «در این گونه مجالس ثمرات عقول و افکار و ذوق های مختلف بر صاحب عرضه می شد و از نتایج این اجتماعات بود که سخن صاحب در فصاحت و بلاغت به مرز سحر رسید و داخل در حدّ اعجاز گردید و نظم و نثرش چون خورشید در همه آفاق پرتو افکن شد و شرق و غرب را فرا گرفت.» بسیاری از شاعران و سخنوران عصر، درباره این خانه سخن و شعر گفته اند. در این اشعار و مدایح، آنچه بیش از همه مورد توجه گویندگان قرار گرفته است، دانش و سخاوت مندی صاحب است. درباره بخشش های او به دانشمندان و اهل ادب، حکایات بسیاری در کتب تاریخی ضبط است. افزون بر عیون اخبار الرضا که پیشتر نقل شد، کتاب های زیر نیز به صاحب بن عبّاد هدیه شده است: کتاب رجال، از حسین بن علی بن بابویه (برادر شیخ صدوق)، تاریخ قم، تألیف حسن بن محمد قمی، لطایف المعارف، تألیف ثعالبی (ادیب مشهور)، الصاحبی، اثر ابن فارس، تهذیب، تألیف قاضی عبدالعزیز جرجانی و الحجر، نوشته ابوجعفر احمد بن ابی سلیمان.

صاحب، منتقدان بزرگی نیز داشته است که شاید مهم ترین آنها ابوحنبل توحیدی است که معاصر وی بوده است. ابوحنبل، کتابی به نام «مثالب الوزیرین و اخلاق العمیدین» در قدح و ذم ابن عمید و صاحب تألیف کرده و در کتاب دیگرش به نام «الامتناع و المؤمنة» صاحب را ذم کرده است. در وصف صاحب می گوید: «وی کثیر الحفظ، حاضر جواب و فصیح بود. از هر ادبی ذخیره ای و از هر فن اندکی بهره داشت. گفتار متکلمان معتزله بر وی غالب و نوشته های او به روش آنان است. با اهل فلسفه و هندسه و طب و نجوم و موسیقی و منطق و حساب سخت ستیزه می کرد. عروض و قافیه را خوب می دانست. به مذهب ابوحنیفه و گفتار زیدیان گرایش داشت. از رأفت و شفقت و رقت قلب حظی نداشت. کيفر او سخت و پاداش

وی کم بود... آنچه صاحب را به غلط انداخت و مغرور ساخت، آن بود که هیچ کس وی را تخطئه نکرد و پیوسته او را ستودند... بیشتر مردم برای جلب رضایت صاحب، مذهب او را اختیار کردند.» ذم صاحب در آثار ابوحیان بسیار است؛ اما یاقوت حموی گفته است که دلیل دشمنی او با صاحب، شخصی بوده است.

حشمت و جلالت قدر او را می توان از مجلس ترحیمی که برای مادرش در ری برگزار کرد، دانست. در مجلس تعزیت مادر صاحب در محرم 304، افزون بر سلطان و امرای کشور، بسیاری از دانشمندان جهان اسلام با پای برهنه بر او وارد شدند. همچنین به گواهی چند تن از مورخان، وقتی جنازه صاحب را در یکی از روزهای صفر سال 385 ق. از خانه اش بیرون آوردند، ناگهان صدای فریاد و صیحه مردم بلند شد و گروهی نیز به خاک افتاده، زمین را می بوسیدند. جنازه او را به مصلاّی ری بردند و سپس، بنا به وصیت او، برای دفن در دهلیز خانه اش، به اصفهان منتقل کردند. ابن خلکان نوشته است: «اولاد دختری صاحب، از سادات گلستانه اصفهان، در این زمان متولی مقبره جد خویش اند.» در این

مقبره صاحب بن عباد در اصفهان

ص: 514

اواخر آثار انهدام بر آن طاری شده بود و نزدیک بود که مانند قبر ابن مسکویه و شیخ ابومسعود و شیخ یوسف بناء و حافظ ابونعیم و اسعد ابوالفتح محو گردد. محمدابراهیم کلباسی از علمای اصفهان که به زهد و عبادت معروف بود به آنجا توجه کرده، تعمیر آن را عهده دار شد و اغلب به زیارت قبر او می رفت و اثر فعلی قبر صاحب، از اقدامات کلباسی است.» مزار او اکنون در محله طوقچی اصفهان، زیارتگاهی معروف است.

از آثار صاحب در اصفهان، مسجد جوجیر است. اهمیت ارتفاع مناره مسجد، به قدری است که آن را از امتیازات و نشانه های اصفهان شمرده اند. در حدود سال 1060 ق. این مسجد خراب شد، و بنایی دیگر بر آن ساختند که اکنون به مسجد حکیم نامبردار است.

از تألیفات او است: المحيط (در لغت، در هفت مجلد)؛ الابانه عن مذهب اهل العدل؛ التعلیل؛ تفضیل علی بن ابی طالب (ع)؛ الرسایل الصحیبه؛ زندگانی حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)؛ الزیدین؛ شرح الأسماء الحسنی؛ الشواهد؛ العروض؛ مختصر نهج السبیل؛ نهج السبیل؛ القناع (در علم عروض)؛ الأمثال السائره (در علوم ادبی)؛ التذکره (در کلام و اصول دین)؛ دیوان اشعار؛ عنوان المعارف؛ الفرق بین الضاد و الطاء؛ الکشف عن مساوی شعر المتنبی؛ المنظومه الفریده. برخی از آثار او که همه یا بخشی از آن به دست ما نرسیده است، بدین شرح است: الأنوار؛ روزنامه؛ السفینه؛ نهج السبیل؛ اسماء الله و صفاته؛ الاعیاد و فضائل النیروز؛ الإمامه؛ تاریخ الملوک و اختلاف الدول؛ التعلیل؛ جوهرة الجمهره؛ الحجر؛ الزیدیه؛ الفصول المهدّبة للعقول؛ القضاء و القدر؛ الوزراء؛ الوقف و الابتداء؛ الکافی فی الترسل.

منابع: مجالس المؤمنین، ج 2، ص 448؛ معجم الادباء، ج 1، ص 296 و ج 2، ص 176-280 و 300 و ج 6، ص 221؛ فوائد الرضویه، ج 1، ص 45-51؛ الذریعه، ج 11، ص 37؛ وفيات الاعیان، ج 1، ص 206؛ شذرات الذهب، ج 3، ص 115؛ صاحب بن عبّاد، شرح حال و آثار، ص 37 و 68-200؛ معجم الادباء، ج 6، ص 221-278. یتیمه الدهر، ج 3، ص 247؛ اعیان الشیعه، ج 3، ص 351؛ هدیه العباد، در شرح حال صاحب بن عبّاد.

صاحب بن عبّاد، سرا

صاحب بن عبّاد در ری برین، در محله دز رشکان (فخرآباد زمان آل بویه) سرابی مجلل و با شکوه داشت. به گفته ابن اسفندیار در تاریخ طبرستان: «شهر در آن تاریخ [زمان منوچهر پیشدادی] مقابل گنبد شهنشاه فخرالدوله بود. این ساعت به ری، آن موضع را

ص: 515

دز رشکان می گویند، و تا به عهد دیالم آل بویه بر همان قرار مانده بود، و سرای صاحب بن عبّاد، توده ای مثل تلّ بود.» اولیاء الله نیز در تاریخ رویمان آورده است: «خانه و سرای صاحب بن عبّاد اکفی الکفات که یگانه جهان بود و در هیچ عهد به مثل او وزیری کافی در مسند وزارت قرار نگرفت و تا اکنون وزرای عصر را به نسبت او صاحب خوانند، مثل تلّی عظیم مانده بود در آن محلّه (دز رشکان).» مرگ صاحب در سال 385 ق. رخ داد، و سال تألیف تاریخ طبرستان ابن اسفندیار، 613 ق. بود. بنابراین سرای صاحب پس از 228 سال هنوز به صورت تلّی عظیم باقی مانده بوده است. این تلّ، اکنون در قسمت اعلاّی ری یا «ری برین» در محلّه دز رشکان قدیم در شمال غربی ابن بابویه و جنوب غربی چشمه علی در مشرق راه آهن سابق حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) با دیوارهای کهنه آجری به چشم می خورد. برای این دعوی، دلالتی است؛ از جمله: 1. سید رضی از اکابر عالمان شیعه در مرثیه ای که در مرگ صاحب ساخته، اشارتی به خانه وی در بخش اعلاّی ری یا «ری برین» کرده است؛ آنجا که می گوید:

«قبرٌ بأعلى الرّی شقّ ضریحه *** لأعزّ حفره الرّدی إعجالاً.»

این بیت به سرایی که صاحب بن عبّاد در آنجا در گذشته است، اشارت دارد. در اسناد معتبر تاریخی مضبوط است که گور صاحب، در اصفهان است، و چون در کتب تواریخ ثبت است که وی در ری وفات یافته است، و نیز چنانکه مؤلف کتاب رساله الارشاد اشارت کرده، سید رضی این قصیده را پیش از به خاک سپردن جنازه وی سروده، باید چنین پنداشت که سید رضی گمان می برده است که صاحب در همان جا که وفات یافته، یعنی سرای خود، در ری به خاک سپرده می شود. 2. اگر تلّ خانه صاحب بن عبّاد، از سال 385 ق. تا زمان ابن اسفندیار (سال 613 ق.) همچنان باقی بوده است، و در سراسر عهد شاهان آل سلجوق که ری سخت آباد شد و آن همه بناها و مساجد و مدارس در آنجا به وجود آمد، در این خرابه هیچ گونه تصرفی نشده است، به جا ماندن آن پس از این عهد نیز که آغاز دوره خرابی و متروک ماندن این شهر است تا به امروز، مقبول تر می نماید. 3. در بخش اعلاّی ری یا «ری برین» که این تل در آنجا افتاده، ذکر خرابه ای از دیگر بزرگان، در منابع وجود ندارد، تا احتمال نسبت این تل را به صاحب ضعیف سازد.

ابوالعباس احمد بن ابراهیم الضبّی از شاعران نامی سده چهارم هجری که پس از مرگ صاحب، به وزارت فخرالدوله رسید، بر در

سرای صاحب بگذشت و این قطعه را انشا کرد:

«أبها الباب لم علاك اکتیاب؟ *** أين ذاك الحجاب الحجاب؟»

قل بلا رهبة و غیر احتشام *** مات مولای فاعترانی اکتیاب

مات من كان يفزع الذهر منه *** فهو الآن في التراب تراب.»

تلّ موجود را در چند نقطه، کلنگ گنج طلبان شکافته و پی پاره ای از دیوارها و گوشه هایی از اطاق ها را نمایان ساخته است. این رسوم بازمانده، چندان وسیع است که از عظمت عهد آبادانی خویش حکایت می کند، و با آنچه در باب بزرگی خانه صاحب از منابع استنباط می شود، انطباق دارد. سرای صاحب چندان پهناور بوده است که به هر شب از شب های ماه رمضان، هنگام افطار هزار تن در آنجا اطعام می شدند.

منبع: ری باستان، ج 1، ص 355.

صاحبی، کتابخانه

ری، هم در محل مدارس و هم خارج از آنها، کتابخانه هایی داشت که ظاهراً از همه مهم تر کتابخانه صاحب بن عبّاد بوده است. ابن اثیر در وقایع سال 385 ق. در ذکر وفات صاحب بن عبّاد نوشته است: «از کتب چندان گرد آورد که جز او هیچ کس بدان حد فراهم نیاورده بود؛ چنانکه برای حمل آن به چهارصد شتر احتیاج داشت.» آرتور پوپ شمار کتاب های کتابخانه صاحب را، در کتاب شاهکارهای هنر ایران این گونه وصف کرده است: «شاید تعداد کتاب های موجود در کتابخانه شخصی مانند صاحب بن عبّاد در قرن دهم میلادی، معادل مجموع کتابخانه های سرتاسر اروپا بوده باشد و بدیهی است کتاب های خوش خط و مذهب اعلی در میان آنها کم نبوده.» در کتاب نقض، ذکر این کتابخانه در دو مورد به چشم می خورد: مورد نخست چنین است: «کتب شیعه اصولیه ظاهر و باهر است، و بیرون از آنکه در سرای های ایشان باشد، نسخت های بسیار در کتب خانه های بلاد اسلام نهاده است؛ به ری در کتب خانه صاحبی، و به اصفهان در کتب خانه بزرگ، و به ساوه در کتب خانه بوطاهر خاتونی.» مورد دوم، در ضمن بیان ترجمه احوال صاحب است که می گوید: «توقیعات و خطوط و رسوم او (صاحب) هنوز مقتدای اصحاب دولت است، و کتابخانه صاحبی به روضه او نصب است، و در تشیع به صفتی بوده است که کتابی مفرد تصنیف او است در امامت دوازده امام معصوم.» اطلاق روضه بر این محلّ، ظاهراً از آن بابت است که جنازه صاحب را پس از تغسیل و تکفین، چندی در آنجا به امانت گذاشته

ص: 517

بودند. درباره شماره کتب کتابخانه صاحبی، در احسن التقاسیم که به سال 375 ق. تألیف یافته است، در نسخه بدلی آمده است: «چندان فراوان نبود.» لکن در یتیمه الدهر و روضات الجناب به نقل از وفیات، و در هر دو از قول ابوالحسین فارسی، و نیز در معجم الادباء یا قوت ذکر شده است که از جمله عذرهای صاحب در ترك امتثال امر نوح بن منصور سامانی که از وی خواست تا به خراسان به خدمت او برود، این بود که کتاب هایش را چهار صد شتر یا بیشتر باید تا حمل کند. در یادداشت های قزوینی مذکور است که صاحب به فخرالدوله نوشت: «ان کتبی تحتاج الی سبع مائه بعیر.» در جلد ششم یادداشت های قزوینی، از معجم البلاد نقل شده است: «فهرست کتابخانه ری ده مجلد بوده است، و سلطان محمود غزنوی هر چه از این کتب در علم کلام بود، سوزانید.» در معجم الادباء ذکر گردیده است که این ده مجلد، فهرست کتب پس از احراق محمود بود. بنا به نقل ابن اثیر، محمود غزنوی از کتب این کتابخانه آنچه در فلسفه و اعتزال و نجوم بود، سوزاند، و به جز آنها صد بار از کتب برداشت. در روضة الصفا مذکور است: «گویند در کتب خانه مجدالدوله کتب بسیار بود، و آنچه مشتمل بود بر سخنان حکما و اهل اعتزال به موجب فرمان سوخته گشت، و باقی را به خراسان بردند.» در مجمع التواریخ نیز چنین آمده است: «و کتب بسیار بود در کتب خانه مجدالدوله. [محمود غزنوی] هر چه فلسفی و مذهب اعتزال و کتب نجومی بود، بسوخت، و باقی صد اشتر بار کرده، به خراسان فرستاد.» نسبت این کتابخانه به مجدالدوله جانشین فخرالدوله، از آن رو است که فخرالدوله پس از درگذشت صاحب، همه خزائن و نفایس وی را در اختیار خویش گرفت. حافظ ابرو در مجمع التواریخ گفته است: «بعد از وفات او (صاحب بن عبّاد) فخرالدوله مجموع هر چه از او مانده بود، به دیوان گرفت، و پس از آن نواب و اتباع او را مصادره کرد، و مال بسیار از ایشان حاصل شد.»

صاحب، کتابخانه خود را وقف عام کرده بود و بسیاری از محققان بزرگ از آن بهره گرفته اند. مقدسی جغرافی دان مشهور در قرن چهارم، بارها به کتابخانه صاحب مراجعه کرده بود. مؤلف تاریخ قم می نویسد: «پیش از صاحب، رسم پادشاهان و وزرا آن بود که کتب خود را همچون زر و سیم نمان می کردند، اما صاحب بن عبّاد این رسم را برانداخت.» کتابخانه صاحب، دو خازندار و کتابدار داشت؛ به نام های ابوبکر محمدبن ابراهیم

بن علوی مقری و ابومحمد عبدالله بن حسن خازن اصفهانی. منابع اولیه این کتابخانه متعلق به ابوالفضل محمد بن ابی عبدالله معروف به ابن عمید (متوفی به سال 360 ق.) وزیر رکن الدوله دیلمی بوده است. بعد از مرگ فرزند ابن عمید در زندان عضدالدوله، همه منابع کتابخانه او را به صاحب بن عباد دادند.

محل کتابخانه، مطابق برخی تحقیقات، گویا در بازار روده در ری برین، در کنار مسیر چشمه علی بوده است. پس از مرگ صاحب بن عباد در شب بیست و چهار صفر 385 ق. تابوتش را با زنجیری از سقف کتابخانه آویزان کردند تا مردم سوگواری، به دیدار جنازه او بیایند. این کتابخانه در حمله سلطان محمود غزنوی به شهر ری، سوخت.

منابع: یتیمه الدهر، ج 3، ص 173؛ ری باستان، ج 1، ص 355 و 543؛ کتابخانه های ایران و کتابخانه های عمومی، ج 2؛ یادداشت های قزوینی، ج، ص 194-197؛ مطالعات ملی کتابداری و سازماندهی اطلاعات، پاییز 1381، ش 51، ص 110-115.

صادق آباد

روستا، از توابع بخش کهریزک شهرستان ری. این روستا در دهستان کهریزک قرار دارد و بر اساس سرشماری مرکز آمار ایران در سال 1385 ش. جمعیت آن 967 نفر (236 خانوار) بوده است.

منبع: نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن 1385 ش.

صادقی، حسنیه

مشهور به خاله حسنی، بنیانگذار تعزیه در قلعه دولت آباد شهر ری، نخستین زن تعزیه گردان در ایران. پس از مرگ ناصرالدین شاه، تعزیه خوانی اندک اندک از رونق افتاد و در زمان رضا شاه، مدتی نیز ممنوع شد. در آن دوره، تعزیه خوانی بیشتر در شهرستان ها و روستاها برگزار می شد. یکی از روستاهایی که تعزیه در آنجا رونق گرفت، روستای دولت آباد ری بود که بنیان گذار تعزیه در آن خانم حسنیه صادقی، مشهور به خاله حسنی است. وی از سال 1316 ش. در خانه اش در قلعه دولت آباد، دور از چشم مأموران شهربانی، هر ساله مراسم عزاداری و تعزیه را برگزار می کرد. به تدریج بر ابعاد مراسم افزود و گروهی از جوان ها را برای این کار تعلیم داد. همچنین زمین های

ص: 519

کشاورزی و بایر اطراف قلعه (شهرک وحدت کنونی) را برای اجرای تعزیه خریداری کرد. در سال 1369 ش. حسینیه ای برای برگزاری مراسم عزاداری و تعزیه در همان محل، ساختند و اکنون یکی از مهم ترین مراسم تعزیه در تهران در این حسینیه برگزار می شود.

منبع: روزنامه شرق، ش 2148، مورخ 1393/8/5 ش. ص 16 و ش 1919 مورخ 1392/10/14 ش، ص 20.

صاعد بن محمد بن احمد بن ابی بکر حنفی رازی

فقیه و نسب شناس. از تألیفات او است: جوامع الفقه؛ الاحساب و الانساب.

منبع: هدیه العارفین، ج 1، ص 421.

صالح آباد

روستا، از توابع بخش مرکزی شهرستان ری. این روستا در غرب کوی سیزده آبان واقع شده و بزرگ راه بهشت زهرا، آن را به دو نیمه شرقی و غربی تقسیم کرده است. بر اساس سرشماری مرکز آمار ایران در سال 1385 ش. جمعیت آن 5753 نفر (1349 خانوار) بوده است.

منابع: اطلس تهران، گیتاشناسی، ص 200؛ فرهنگ جغرافیایی نیروهای مسلح، ص 216-217؛ نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن 1385 ش.

صالح بن سلمه بن ابی حماد رازی، ابوالخیر

محدث شیعی. نام وی، زادویه / زادویه یا زادبه بوده است. او را از اصحاب امام جواد (ع) و امام هادی (ع) و نیز امام حسن عسکری (ع) شمرده اند. شیخ طوسی، نام او را در فهرست کسانی می آورد که به دیدار ائمه (ع) توفیق یافته اند، اما حدیثی از آنان روایت نکرده اند. ابن غضائری، ابن داوود، ابن شهر آشوب و برخی دیگر، او را تضعیف کرده اند. کشی می گوید امر او مبهم است و از او هم روایات آشنا نقل شده است و هم روایات غریب و منکر. کشی همچنین از علی بن محمد قتیبی نقل می کند که گفته است: فضل بن شاذان، صالح بن سلمه را صاحب خیر می خواند و از او خشنود بود. علامه حلی در خلاصه الاقوال، درباره او توقف کرده، سخنی در مدح یا ذم او نمی گوید. آیه الله خویی می گوید: «چون وی در اسناد تفسیر علی بن ابراهیم واقع شده است، شاید بتوان وثاقتش را پذیرفت؛ اگرچه در برخی نسخ تفسیر مذکور، نام راوی به غلط "صالح بن ابی عمار" آمده است. به وقوعش در اسناد شیخ نمی توان بر وثاقت او استدلال کرد؛ زیرا از طریق ابوالفضل است و او جزء ضعفا است. نام او در اسناد 74 روایت، مذکور است.»

ابوالخیر رازی از کسان بسیاری روایت کرده

ص: 520

است؛ از جمله: ابوجعفر کوفی، ابن ابی عمیر، اسماعیل بن مهران، بکر بن صالح، علی بن مهزیار، محمد بن سنان، ابن فضال، ابراهیم بن عقبه، احمد بن جهم خزازی، احمد بن حماد، حسین بن یزید، علی بن حسن بن رباط، علی بن حکم، محمد بن ابراهیم نوفلی، محمد بن ابی حمزه، محمد بن اورمه، محمد بن خالد، محمد بن زیاد، هارون بن مسلم، یحیی بن مبارک، یونس بن عبدالرحمن، و شاء و حجال. از او روایت کرده اند: حسین بن حسن هاشمی، علی بن محمد، علی بن محمد کلینی، محمد بن ابی عبدالله، محمد بن حسن، سعد بن عبدالله و احمد برقی. دو کتاب به او نسبت می دهند: خطب امیرالمؤمنین (ع) و النوادر.

منابع: رجال النجاشی، ص 198؛ اختیار معرفة الرجال، ج 2، ص 837؛ الفهرست طوسی، ص 147؛ رجال ابن غضائری، ص 70-71؛ رجال ابن داوود، ص 250؛ الکلبینی و الکافی، ص 146 و 532؛ خلاصة الاقوال، ص 359-360؛ التحرير الطاوسی، ص 306-307؛ تقد الرجال، ج 2، ص 403-405؛ معجم رجال الحديث، ج 10، ص 58-61؛ تنقیح المقال، ج 2، ص 91.

صالح بن شعیب قاری رازی، ابوبکر

لغت دان و نحوی قرن سوم و اوایل قرن چهارم. از مردم قار (غار) ری بود. در بغداد با ابوالعباس میزب مباحثه و مناظره کرده و در بحث های لغوی بر او غالب و در نحو مغلوب شده است.

منابع: معجم البلدان، ج 4، ص 295؛ المشترك، ص 338؛ انباه الرواة علی انباه النحاة، ج 4، ص 100-101؛ تاج العروس، ج 7، ص 426 و 530.

صالح بن ضریس بجلی

محدث قرن چهارم. از برادرش یحیی بن ضریس بجلی رازی (محدث نامدار ری) روایت کرده است.

منابع: تهذیب الکمال، ج 31، ص 383-386؛ سیر اعلام النبلاء، ج 13، ص 499-453.

صالح بن محمد رازی، ابوالفضل

محدث. مدتی در بغداد سکونت داشته است. از حجاج بن حمزه خُشابی، عباد بن موسی ازرق، سربج بن یونس، عاصم بن علی، سهل بن نصر، عفان بن مسلم، معاویة بن عمرو، یحیی بن ایوب، سعید بن سلیمان، عصمة بن سلیمان جرار، سلیمان بن حرب، عبدالاعلی بن حماد، محمد بن عمر قصبی، حسن بن بشر بن سلم، علی بن جعد، حکم بن موسی، خالد بن خداهش، یحیی بن ایوب عابد و پدرش روایت کرده است. ابوعمر و بن سماک، احمد بن فضل بن خزیمه، عبدالصمد بن علی طستی، ابوبکر بن کامل،

ص: 521

علی بن حمشاد (شیخ حاکم نیشابوری)، ابوبکر بن اسحاق فقیه (شیخ حاکم نیشابوری)، محمد بن منصور عدل، ابونضر فقیه، ابوسهل بن زیاد قطان و محمد بن عبدالله شافعی از او حدیث شنیده و نقل کرده اند. دارقطنی، به وثاقت او تصریح دارد.

منابع: سنن الکبری للبیهقی، ج 1، ص 96 و ج 2، ص 130 و 189 و ج 5، ص 30 و ج 7، ص 288؛ المستدرک، ج 1، ص 282 و 507 و 574؛ سؤالات الحاکم، ص 120؛ شعب الایمان، ج 3، ص 485 و ج 4، ص 98 و ج 6، ص 488؛ تاریخ بغداد، ج 3، ص 231 و ج 9، ص 320-321.

صبح بن محارب تیمی کوفی

محدث اهل سنت. اصل او کوفی است و در یکی از قرای ری می زیست. از هارون بن عنتره، زیاد بن علاقه، ابوحنیفه نعمان بن ثابت، عمر بن عبدالله بن یعلی، داوود بن یزید اودی، اشعث بن عبدالملک حمزانی، اشعث بن سوار، حمید بن عطاء، سالم بن عبدالواحد مرادی، ابوسنان سعید بن سنان شیبانی، عبدالله بن صهبان، اسماعیل بن ابی خالد، هشام بن عروه، عبدالملک بن ابی سلیمان، محمد بن سوقة، حجاج بن ارطاه، وقاء بن ایاس، سفیان ثوری و... روایت کرده است. شعیب بن سهل بن کثیر رازی، ابن حمید، عبدالسلام بن عاصم رازی، مقاتل بن محمد و سهل بن زنجله، عمر بن ابی بکر کندی اسفذنی و ابن حمید از او روایت کرده اند. ابوزرعه و عبدالرحمن بن حکم و پدرش، او را صحیح الکتاب و صدوق دانسته اند.

منابع: الضعفاء، ج 2، ص 214؛ الجرح و التعديل، ج 4، ص 443؛ الکامل فی ضعفاء الرجال، ج 1، ص 7؛ تهذیب الکمال، ج 13، ص 108-109؛ تاریخ الاسلام، ج 17، ص 252؛ المغنی من الضعفاء، ج 2، ص 203-306؛ تهذیب التهذیب، ج 4، ص 358.

صبح، حسن 8592 حسن صباح

صحرايي رازی

شاعر و کارگزار دولتی در قرن دهم. شغل او تحصیل مالیات دیوانی بود.

منبع: اثرآفرینان، ج 4، ذیل عنوان.

صدوق / شیخ صدوق، ابن بابویه

ابوجعفر، محمد بن علی بن حسین بن موسی بن بابویه، ملقب به صدوق، محدث و فقیه نامدار امامیه و مؤلف کتاب من لایحضره الفقیه، یکی از چهار کتاب اصلی شیعه در حدیث. پدر وی علی بن حسین که به صدوق اول نیز نامبردار است، در زمان خویش، شیخ و ثقة و فقیه و پیشوای قمی ها بود و قبرش هنوز در قم زیارتگاه است. علی بن حسین به زهد و پارسایی نیز شهرت داشت؛ چنانکه تا پایان

ص: 522

عمر از طریق کسب و کار در بازار زندگی خویش را اداره کرد. در رشته های مختلف علمی نیز صاحب تألیف بود. ابن ندیم در الفهرست می گوید: «به خط پسرش محمد بن علی در پشت يك جزء دیدم که نوشته است: پدرم صاحب 200 تألیف است.»

سال ولادت شیخ صدوق به طور دقیق مشخص نیست؛ اما از آثار او و دیگران، چنین برمی آید که وی پس از مرگ محمد بن عثمان عمّری (دومین نایب خاص امام عصر) و در اوائل نیابت و سفارت ابوالقاسم حسین بن روح، در قم متولد شده است؛ یعنی در حدود سال 311 ق. خود شیخ صدوق از ابوجعفر محمد بن علی بن اسود نقل می کند که پدرش پس از مرگ محمد بن عثمان عمّری از او (ابوجعفر محمد بن علی بن اسود) خواسته است که از حسین بن روح نوبختی (سومین نایب خاص) بخواهد که او از امام زمان بخواهد که دعا کند تا خدا به او پسری بدهد. ابوجعفر می گوید من نیز از ابوالقاسم درخواست کردم و او این درخواست را به امام زمان رساند. پس از سه روز ابوالقاسم به من گفت که امام برای علی بن حسین دعا کرده است و برای او فرزندی مبارك متولد می شود. شیخ طوسی این داستان را با تفصیل بیشتری نقل می کند: «برخی از مشایخ اهل قم به من گفتند که پدر شیخ صدوق، دخترعمویش (دختر محمد بن موسی بن بابویه) را به همسری برگزید، اما از او صاحب فرزندی نشد. از این رو به ابوالقاسم حسین بن روح عریضه ای نوشت و در آن درخواست کرد که وی از امام زمان بخواهد برایش دعا کند تا خدا به او فرزندی فقیه عطا کند. پس پاسخ آمد که تو از این زن بچه دار نمی شوی و به زودی از کنیزی دیلمی، خداوند تو را صاحب دو فرزند فقیه می کند.» بنابراین ولادت شیخ صدوق پس از سال 305 ق و به دعای امام زمان (عج) بوده است.

محمد بن علی، در محاضر درسی قم، علوم ادبی و شرعی و عقلی را فراگرفت. اسامی برخی استادان و مشایخ او بدین شرح است: پدرش (ابوالحسن علی بن حسین)، ابوجعفر محمد بن حسن بن احمد بن ولید (شیخ فقهای قم)، احمد بن علی بن ابراهیم قمی، ابوالقاسم علی بن عبدالله بن احمد بن ابی عبدالله برقی، محمد بن موسی بن متوکل، محمد بن علی قمی ملقب به ماجیلویه و حسین بن ابراهیم بن احمد بن هشام. شمار مشایخ او را در قم و سایر بلاد تا حدود 200 نفر نوشته اند.

سپس از قم به ری رفت که آن زمان، پایتخت سلاطین شیعی مذهب آل بویه و مرکز

علما و رجال آن طائفه و میدان وسیعی برای تعلیم و تعلم علوم شرعی بود. تاریخ هجرت او به ری معلوم نیست. در سال 352 ق. راهی خراسان شد و مشهد رضوی را زیارت کرد. چندی هم در نیشابور و در مروالروود به سر برد. در سال 355 ق. به بغداد رفت و مجلس تدریس و روایت حدیث در آن شهر دایر کرد و از بغداد به کوفه و سپس به زیارت حج رفت. بعد از بازگشت به ایران سفری نیز به همدان کرد و بین سال های 367 ق. و 368 ق. باز به خراسان سفر کرد. در خراسان دو بار به زیارت مشهد رفت و از شهرهای ماوراءالنهر چون سمرقند، ایلاق و فرغانه نیز دیدار کرد. مدت این مسافرت ها و تاریخ بازگشت او به ری معلوم نیست. در ایلاق از نواحی بلخ آن روز، یکی از رجال شیعه به نام ابوعبدالله محمد بن حسن علوی معروف به نعمت به او پیشنهاد کرد به سیاق کتاب من لا یحضره الطیب محمد بن زکریای رازی (م 311 ق) کتابی در فقه تألیف کند و او نیز کتاب من لا یحضره الفقیه را نوشت. این کتاب که از ارکان فقه و حدیث شیعه است، شامل 5998 حدیث از طریق 500 راوی در 666 باب از مسائل فقه است. صدوق با رکن الدوله دیلمی (م 366 ق.) و صاحب بن عبّاد (م 385 ق.) وزیر رکن الدوله و مؤیدالدوله و فخرالدوله ارتباط نزدیک داشت و آنان مقدمش را گرامی می داشتند. پنج عنوان از مؤلفات او شامل مذاکرات و مباحثات وی در محضر رکن الدوله است که مبادی تشیع را برای او روشن و از مذهب پادشاه در برابر مخالفان دفاع کرده است. کتاب عیون اخبار الرضا را نیز در سیره و احادیث امام رضا (ع) نوشت و به صاحب بن عبّاد هدیه کرد.

صدوق به اجماع علمای شیعه، در وسعت دانش و قوت حافظه و نظم فکری و کثرت تألیفات و جمع احادیث و صحت و اتقان فتاوا در بین سایر علمای شیعه ممتاز است؛ لیکن چون در اظهار عقاید و اجتهادات خود شجاع و صریح بوده و نظراتی از قبیل امکان لقاء و رؤیت خداوند در قیامت و نیز جواز سهو و نسیان برای رسول الله (ص) و امامان - علیهم السلام - را در کتاب من لا یحضره الفقیه و سایر کتب خود اظهار و اسناد و احادیث آنها را نقل کرده است، برخی علما همچون شیخ حرّ در الفوائد الطوسیّه و شیخ اسدالله کاظمی در

کشف القناع و محدث نوری در جلد یازدهم مستدرک الوسائل، - گرچه در عدالت او شکی ندارند - در ثقه بودن او شك کرده اند؛ اما بیشتر فقهای شیعه، ثقه بودن او را پذیرفته اند.

نجاشی در رجال خود، نام 193 اثر را برای او آورده و گفته است: «برخی از این کتاب ها را نزد پدرم علی بن احمد بن عباس نجاشی خواندم. او می گفت شیخ صدوق اجازه روایت همه آنها را به من داده است.» همو درباره صدوق می گوید: «شیخ ما و فقیه ما... که وارد بغداد شد و با اینکه کم سن و سال بود شیوخ طائفه از او حدیث می شنیدند.» شیخ طوسی می گوید: «محمد بن علی بن حسین، حافظ احادیث، آگاه به فقه و رجال و حدیث شناس بود و در حفظ و کثرت علم، مثل او در میان قمی ها دیده نشد.» محمد بن سلیمان تنکابنی در قصص العلماء، 189 اثر از تألیفات صدوق را نام برده است. سعید نفیسی در مقدمه مصادقة الاخوان از 214 کتاب منسوب به صدوق نام می برد. خوانساری در روضات الجنات، 17 کتاب صدوق را نام برده و گفته است: بقیه تألیفات او در دست نیست. این تألیفات، بیشتر در ابواب فقه و اصول و تفسیر و سیره رسول الله (ص) و ائمه و احتجاج و اخبار فضایل اهل بیت و اخبار غیبت و علایم ظهور امام زمان (عج) و آداب زیارت مشاهد مشرفه و پاسخ به سؤالات علمای سایر بلاد، مثل واسط و بصره و کوفه و بغداد و قزوین و مداین و نیشابور و مواعظ و حکم و خصال شیعه و آداب زندگی و پزشکی و علم حدیث و علم رجال و دیدارهای مصنف با مشایخ و رجال حدیث و صورت مذاکراتی است که در دربار رکن الدوله دیلمی (ظاهراً در ری) در شرح عقاید امامیه و دفاع از مذهب اثناعشری بیان شده است. برخی از آنها که به چاپ رسیده است، عبارتند از: التوحید، المقنع، علل الشرایع، ثواب الاعمال، عقاب الاعمال، کمال الدین، معانی الاخبار، جامع الاخبار، مصادقة الاخوان، الخصال، کتاب من لا یحضره الفقیه، عیون اخبار الرضا (ع)، الاعتقادات، الهدایة فی الاصول. قسمتی از کتاب کمال الدین به سال 1901 م.

در هایدلبرگ آلمان به وسیله «مولر» منتشر شد و رساله اعتقادات به انگلیسی ترجمه شده است. بسیاری از علمای معروف محضر درس صدوق را درک و

از او روایت کرده اند. برخی از مشهورترین شاگردان وی عبارتند از سید مرتضی، شیخ مفید، تلعهکبری، ابن شاذان، ابن غضائری، ابوجعفر محمد دوریستی.

وی در سال 381 ق. درگذشت و در شهر ری دفن شد. قبر او امروزه در قبرستان ابن بابویه، معروف و زیارتگاه مردم است. این قبرستان، محل دفن بسیاری دیگر از مشاهیر ایران و بزرگ ترین گورستان تهران، پس از بهشت زهرا است. در عهد قاجار، قبرستان ابن بابویه، باغی بزرگ و سرسبز بود. در سال 1238 ق. قبر و جسد سالم شیخ صدوق در زیرزمین مقبره وی که بر اثر سیلاب شکافته شده بود، رؤیت شد. بر لوح سنگی قبر، این عبارت حک شده بود: «هذا مرقد العالم الكامل المحدث، ثقة المحدثین، صدوق الطایفه، ابوجعفر محمد بن علی بن حسین بن موسی بن بابویه القمی.» محمدباقر خوانساری در کتاب روضات الجنات نوشته است: «در حدود 1238 قمری و در عهد فتحعلی شاه قاجار مرقد شریف صدوق که در اراضی ری قرار دارد از کثرت باران خراب شد و رخنه ای در آن پدید آمد. به جهت تعمیر و اصلاح آن اطرافش را کردند؛ پس به سردابی که مدفن شیخ بود برخوردند، هنگامی که وارد سرداب شدند، با جسدی عریان مواجه شدند. این

ص: 526

خبر به سرعت در تهران منتشر شد و به گوش سلطان وقت رسید. وی با جمعی از بزرگان و امنای دولت به جهت مشاهده حضوری به محل آمدند. جمعی از علما و اعیان دولت داخل سرداب شدند و صدق قضیه را به رأی العین مشاهده کردند. پس از آن وی دستور تعمیر و تجدید بنا و تزئینات آن بقعه را صادر کرد... من خودم بعضی از افراد را که در آن واقعه حضور داشتند، ملاقات کرده ام.»

پس از کشف مقبره شیخ صدوق و احداث بنایی مجلل بر قبر او، زمین های اطراف مقبره، محل دفن مردگان شد.

بقعه ابن بابویه، پنجم دی ماه 1375 ش. با شماره ثبت 1816، به فهرست آثار ملی پیوست. وزارت کشور در سال 1373، دفن مردگان را در این قبرستان ممنوع کرد.

منابع: من لایحضره الفقیه، تصحیح علی اکبر غفاری، مقدمه مصحح، ص 8 و 9؛ روضات الجنات، ج 6، ص 141-142؛ دائرة المعارف تشیع، ج 1 ص 305؛ اعیان الشیعه، ج 6، ص 116-117 و ج 10، ص 24-25؛ رجال النجاشی، ص 184 و 270؛ الفهرست ابن الندیم، ص 196؛ الفهرست طوسی، ص 156 و 238؛ مجالس المؤمنین، ص 190-200 و 390؛ منهج المقال، ص 307؛ منتهی المقال، ص 282؛ نامه دانشوران، ج 1، ص 1-7؛ کمال الدین، ص 276؛ الغیبه، ص 201؛ مقدمه «معانی الاخبار»، ص 72-74.

صفراآباد

روستا، از توابع بخش فشاپویه شهرستان ری. این روستا در دهستان کلین قرار دارد و بر اساس سرشماری مرکز آمار ایران در سال 1385 ش. جمعیت آن زیر سه خانوار بوده است.

منبع: نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن 1385 ش.

صوفی، کوچه

در کتاب نقض، در ذکر حسن صباح در باب خانه وی آمده است: «خانه در روده داشت در شهر ری به کوچه صوفی.» در احوال حسن صباح نوشته اند که در آغاز پیرو مذهب امامیه اثناعشریه بود. در جهانگشا از قول خود حسن صباح چنین نقل شده است: «من مذهب آباء خویش، مذهب شیعه اثناعشری داشتم.» در تاریخ گزیده آمده است: «در اول شیعی اثناعشری بود، و حاجب سلطان ارسلان سلجوقی.» به دلیل انتساب صباح در بادی امر به سلجوقیان و با توجه به اینکه در قطب روده شیعه نمی زیسته، بر خلاف رأس الروده، احتمالاً کوچه صوفی در اسفل روده، نزدیک دربار سلجوقیان و اقامتگاه شیعیان و محل کتابخانه صاحب بن عبّاد بوده است. گویا حسن صباح را خانه دیگری نیز در

ص: 527

ملتقای محلت زامهران و مصلحتگاه (نزدیک امامزاده عبدالله) بوده است. در نسخه بدلی در کتاب نقض چنین ذکر آمده است: «و در شهر ری خانه داشت به در مصلحتگاه، به کوی جنوبی دیرینه قبه به در زادمهران.»

منبع: ری باستان، ج 1، ص 230.

صیدی طهرانی رازی

میرعلی صیدی طهرانی، از شاعران و سادات تهران در زمان شاه اسماعیل صفوی. در تهران ری به دنیا آمد و در اصفهان تحصیل علم کرد و سپس مانند بسیاری از شاعران عهد صفوی به هندوستان رفت. در سال 1065 ق. ملازم شاه جهان شد و به دلیل قصایدی که در مدح پادشاه و دخترش جهان آرایگم سرود، تقرب یافت. بیشتر مدح و قصیده می گفت. در هندوستان درگذشت و بنا به وصیتش در مشهد رضوی دفن شد.

منبع: آتشکده آذر، ج 3، ص 1089.

صیقل رازی 8592 مخلد بن موسی رازی، ابوالقاسم

ضراب، امیره

از داعیان اسماعیلیه در ری. به گفته عطاءالملک جوینی، حسن صباح، پس از ملاقات با وی در ری، به مذهب اسماعیلیه پیوست. جوینی از زبان حسن صباح می نویسد: «در ری از رفیقان، شخصی امیره ضراب نام دیدم بر عقیدت خلفای فاطمی مصر. احیاناً فایده هایی فرمودی؛ چنانکه دیگران پیش از او.» و «من مذهب آباء خویش، مذهب شیعه اثناعشری داشتم. در ری شخصی بود امیره ضراب نام بر مذهب باطنیان مصر، و هر وقت ما را با یکدیگر مناظره می بود و او مذهب مرا کسر می کرد و من مسلم نمی داشتم، اما در دل من آن سخن جای گیر بود. در اثنای آن بیماری مخوف صعب روی نمود. با خویش اندیشه کردم که آن مذهب حق است و از غایت تعصب، تصدیق آن نکردم.»

منبع: تاریخ جهانگشای جوینی، ج 3، ص 186 و 736.

ص: 528

طائری رازی

شاعر. پدرش امیدی تهرانی رازی نیز از شاعران عهد صفوی و شاگرد جلال الدین دوانی بود.

منبع: الذریعه، ج 9، ق 2، ص 635.

طالب آباد

دهستان، واقع در جنوب قلعه نو و شمال شهر قرچک. این دهستان در بخش قلعه نو شهرستان ری قرار دارد و بر اساس سرشماری مرکز آمار ایران در سال 1385 ش. جمعیت آن 2530 نفر (616 خانوار) بوده است.

منبع: نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن 1385 ش.

طالب آباد، تپه

تپه تاریخی، واقع در کنار بزرگراه ورامین - تهران. این تپه در روستای طالب آباد قرار دارد. در این کوه، آثاری همچون سفال و آجر و خشت های بسیار قطور یافت شده است که متعلق به زمان ساسانیان است. همچنین دو عدد سکه طلا در آن یافته اند که مربوط به قرن چهارم هجری است و نام فخرالدوله دیلمی بر آن ضرب شده است.

فخرالدوله، 51 سال (366-387 ق.). حاکم نواحی ری بوده است. به گواهی اسناد و مدارک و دست نوشته های باقی مانده از سال 1311 ق. / 1269 ش. روستای طالب آباد در آن سال ها متعلق به فخرالملوک از شاهزاده های قاجاریه بوده است. محوطه باستانی تپه

ص: 529

طالب آباد، به شماره 13362 در آثار ملی ایران به ثبت رسیده است.

منبع: مونوگرافی ده طالب آباد.

طاهر بن احمد بن حمدان رازی لاسکی، ابوعبدالله

محدث. به اصفهان رفت و شصت سال در آنجا زیست. بخشی از تفسیر کلبی را از محمد بن جعفر اشنانی رازی روایت کرده است. ابوبکر احمد بن موسی بن مردویه حافظ در اصفهان از او حدیث شنیده است.

برای لاسک دو معنا ذکر شده است: نوعی لباس که دوزنده آن را «لاسکی» می گویند؛ نام روستایی در شهرستان شفت گیلان.

منابع: الانساب، ج 5، ص 666-667؛ ذکر اخبار اصبهان، ج 1، ص 352.

طاهر بن اسماعیل خثعمی رازی

محدث و شاگرد یحیی بن معاذ رازی.

در ری می زیسته و از ابوکریب محمد بن علاء همدانی، عبدالله بن ادريس نرسی و محمد بن عبید نحاس روایت کرده است. احمد بن علی بردعی صوفی، احمد بن حسن قطان (از مشایخ صدوق)، عباس بن حسین بن احمد صفار (از مشایخ و منابع ابن عساکر) و عبدالله بن محمد بن شهرمدان از او حدیث شنیده اند.

منابع: شعب الایمان، ج 1، ص 370؛ تاریخ مدینه دمشق، ج 14، ص 132 و ج 31، ص 74؛ الخصال، ص 469؛ مستدرکات علم رجال الحدیث، ج 4، ص 288؛ ذکر اخبار اصبهان، ج 2، ص 89.

طاهر بن حسن رازی، ابوالعلاء

محدث. در قزوین، صحیح محمد بن اسماعیل بخاری را از قاضی ابراهیم بن حمیر استماع کرد.

منبع: التدوین، ج 3، ص 104.

طاهر بن حسن رازی، ابوبکر

محدث. از اسماعیل بن علی بن حسین سمان رازی روایت کرده و حسن بن علی بن ابی طالب فرزالی در ری از او حدیث گفته است.

منابع: مقتل الحسین، ج 2، ص 43-44؛ تسلية المجالس، ج 2، ص 365.

طاهر بن حسن، شحام رازی

محدث. در قزوین از محمد بن سلیمان بن یزید و علی بن احمد بن صالح، حدیث شنیده است و ابواسحاق ابراهیم بن محمد بن حسن بن مخلد از او روایت کرده است.

منبع: التدوين، ج، ص 104.

طاهر بن محمد بن طاهر شيباني مقدسي رازي، ابوزرعه

محدث، عالم و صدوق. به سال 480 يا

ص: 530

481 ق. در ری به دنیا آمد. از مکی بن منصور کرجی، محمد بن احمد کامخی (در ساوه)، عبدوس بن عبدالله (در همدان)، ابوالقاسم بن بیان و ابوالحسن بن علاف، سمعانی، احمد بن علی، عبدالرحمن بن حمد الدونی، احمد بن صالح جیلی، احمد بن طارق، حافظ عبدالغنی، ابومحمد بن قدامه، عبدالعزيز بن اخضر، عبداللطیف بن محمد حرانی، ابوعبدالله بن زبیدی، احمد بن براج، مهذب بن فنیده، علی بن جوزی، ابوفصص سهروردی، انجب حمامی، ابوبکر بن بهروز و ابوتمام بن ابی الفخار و عده ای دیگر (در بغداد) حدیث شنیده است. همچنین سنن النسائی را از عبدالرحمن بن حمد الدونی و سنن ابن ماجه را از ابومنصور محمد بن حسین مقومی روایت کرده است. بارها به سفر حج رفت و مدتی نیز در بغداد زیست و در آنجا حدیث گفت. شماری از راویان قرائتی و اجازتی و سماعی او به این شرحند: ابن سعید بن خازن (در بغداد)، عبدالعزيز بن احمد بن باقا بغدادی، محمد بن مسعود، عبدالواحد بن عبدالوهاب و پدرش، ابوالبقاء عبدالله بن ابی عبدالله عکبری بغدادی و عبدالله بن احمد بن محمد بن قدامه. عمر بن علی قرشی می گوید من سنن ابن ماجه را نزد او قرائت کردم.

منابع: سیر اعلام النبلاء، ج 20، ص 503-505؛ فتاوی السبکی، ج 1، ص 413؛ نهج السعادة فی شرح نهج البلاغه، ج 2، ص 373؛ سؤالات الحاکم، ص 84؛ تعلیق التعلیق، ج 4، ص 282؛ وفيات الاعیان، ج 3، ص 100؛ تهذیب الکمال، ج 10، ص 305؛ ذیل تاریخ بغداد، ج 1، ص 88 و 153.

طاهر، امامزاده

امامزاده مدفون در قسمت شرقی صحن حرم حضرت عبدالعظیم حسنی (ع). از سادات، علما و متنفذان اوایل قرن چهارم هجری در شهر ری بوده و با هشت واسطه، نسب به امام سجاد (ع) می رساند؛ بدین شرح: طاهر بن محمد بن حسن بن حسین بن عیسی بن یحیی بن حسین بن زید بن امام زین العابدین (ع). به گفته مؤلف منتقلة الطالبیه، «از کسانی که وارد ری شدند، جناب طاهر بن

ص: 531

محمد مبرقع بن حسن بن حسین مبرقع بن عیسی بن یحیی بن حسین بن زید شهید است.» در جنة النعیم به نقل از ابونصر بخاری مؤلف کتاب سُر السلسلة العلویة آمده است: «این بزرگوار (امامزاده طاهر) از کسانی است که به شهر ری وارد شد و او را پسری به نام مطهر بود و نَسَب او را به امام سجاد (ع) می‌رسانند.» اسماعیل بن احمد مروزی آزدورقانی، نَسَبه قرن ششم، در کتاب الفخری، سکونت اعقاب محمد بن محمد بن حسن بن حسین بن عیسی بن یحیی بن حسین بن زید را در ری، دلیلی می‌داند بر اینکه امامزاده طاهر از نسل محمد بن محمد است؛ چرا که تنها این امامزاده از نسل او در این شهر مدفون است. اکثر منابع دیگر نیز این نسبت را به تقریب تأیید می‌کنند؛ اگرچه برخی منابع، وی را «طاهر بن زید بن حسن بن زید بن حسن (ع)، باجناب عبدالعظیم حسنی (ع) و از همراهان او به شهر ری» قلمداد کرده‌اند.

از قراین و شواهد موجود، چنین برمی‌آید که طاهر بن محمد (امامزاده طاهر) در نیمه نخست قرن چهارم هجری با پدرش، به شهر ری آمده و سکنا گزیده است. در مدت اقامت در ری، به علم و فضیلت شهره گشت و بسیاری از امور مادی و معنوی مردم به دست ایشان بود. مؤلف جنة النعیم، معتقد است که فرزند امامزاده طاهر در کنار پدر مدفون است؛ اما احتمال اینکه فرزند ایشان، همان «امامزاده مطهر» تهران باشد، بیشتر است.

ساخت و ساز بنای بقعه امامزاده طاهر (ع)، در زمان ناصرالدین شاه قاجار و جانشین او و به دستور ظلّ السلطان و به سعی رضاقلی خان، معروف به سراج الملک در سال 1304 ق. شروع شد و تا سال 1320 ق. ادامه داشت. طول و عرض روضه، تقریباً 6 * 6 متر است و در وسط آن، ضریح فولادی بر روی قبر امامزاده نصب کرده‌اند. دیوار روضه، نقاشی و گچ بری دارد و اشعاری نیز در مدح آن حضرت به چشم می‌خورد. بر بالای روضه، گنبدی به ارتفاع پانزده متر وجود دارد.

ضریح قدیمی امامزاده طاهر (ع)

نمای غربی بقعه که در سمت چپ ضلع شرقی صحن عتیق قرار گرفته است، شامل سه ایوان است که به فضای داخلی حرم راه دارند. نمای ایوان سمت چپ، قرینه‌نمای یکی از دهانه‌های فضای ارتباطی ضلع غربی

صحن است که در مقابل آن قرار گرفته است. بدین صورت که نمای بیرونی آن مانند نمای دهنه های ضلع غربی صحن است؛ با این تفاوت که کاشی قاب بالای قوس این دهنه و همچنین سر پایه عمودی راست آن از نوع هفت رنگ است. قرنیز بیست سانتی متری دور تا دور دیوارهای داخلی این ایوان، از جنس سنگ مرمر سیاه است. بالای این قرنیز نمایی از سنگ مرمر به ارتفاع دو متر و نیم دیده می شود و بعد از آن می توان نمایی از آینه کاری روی دیوار دور تا دور این ایوان مشاهده کرد.

نمای بیرونی ایوان اصلی، هم از نظر ارتفاع و هم از نظر نوع و طرح کاشی های هفت رنگ با دیگر نماها متفاوت است و قدیمی تر به نظر می آید. قوس بالای ستون های این نما، تقریباً از نوع شبدری سی درجه است که قوس میانی روی دو ستون به فاصله تقریبی چهار متر و دو قوس طرفین آن که نسبت به محور عمودی این ایوان قرینه است روی دو ستون به فاصله تقریبی دو متر و در ارتفاع پایین تری نسبت به قوس میانی قرار دارد. نمای این ستون های سنگی و گرد در وسط دارای شیارهایی باریک و بلند به صورت عمودی است. این ستون ها در بالا به سر ستون مکعب شکل زیبایی ختم می شود و لبه هایی به صورت منحنی دارد و روی چهار سطح آن نقوشی برجسته از برگ گیاه کار شده است. این ستون ها در پایین نیز به پایه ای سنگی و مکعب با نقوش برجسته منتهی می شود؛ با ابعادی پهن تر از قطر بالای آن.

نمای دیوارهای داخلی این ایوان دارای طرح های متنوعی از کاشی به صورت هفت رنگ و معقلی و گره کشی است. دور تا دور نمای دیوار در پایین به ارتفاع یک متر، کاشی های هفت رنگ بوده است، که به دلیل آسیب پذیری، کنده و نگه داری می شود. بالای این نما در ضلع شمالی ایوان، نمایی از کاشی گره کشی در قابی فیروزه ای با بندهایی به رنگ سیاه کار شده است. درون این قاب قوسی از نوع جناغی دیده می شود که دارای نمایی به صورت هره و طرح کاشی بالای این قوس از نوع معقلی است. قرینه این نما در دیوار ضلع جنوبی این ایوان نیز دیده می شود. البته بخش زیر قوس جناغی آن فاقد کاشی است.

نمای ضلع شرقی این ایوان دارای فرمی متقارن است. این تقارن در نوع کاشی میان قاب های دو طرف آن نیز مشاهده می شود، بدین صورت که در دو گوشه سمت راست و چپ این نما قابی مشابه و هم اندازه قاب نمای شمالی این ایوان وجود دارد. کاشی درون آن به صورت گره کشی اجرا شده و در

میان این دو قاب، چهار پایه عمودی وجود دارد؛ با پهنای تقریبی یک متر.

رواق (فضاهای موجود در ضلع شرقی و شمالی بقعه) از گچ است؛ اما کالبد داخلی رواق شهید حاج اسماعیل رضایی آینه کاری دارد. بخش شمالی فضای بقعه، دارای عرض بیشتر و طول کمتری نسبت به بخش شرقی آن است و اختلاف تناسبات کالبدی بین این دو قسمت کاملاً محسوس است. بخش شمالی، دارای طرح مستطیل متقارن نسبت به محور قبله است که با جرزهای پیش آمده و ستون های موجود در میان آن در راستای شرقی

ص: 534

- غربی به سه قسمت تقسیم شده است. قسمت میانی دارای عرض بیشتری نسبت به قسمت های جانبی است. در ضلع غربی دو در چوبی متقارن نصب کرده اند.

نظیر بسیاری از بقاع و آرامگاه های قدیمی، آرامگاه امامزاده طاهر يك طرح مربع شکل دارد که يك سقف نیم کره ای روی آن نشسته است. چهار ورودی در وسط چهار ضلع این مقبره قرار دارند: دو ورودی در امتداد قبله و دو ورودی عمود بر قبله. ورودی غربی اصلی ترین و نزدیک ترین ورودی این آرامگاه به فضای باز است که از طریق يك ایوان به صحن حرم حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) مرتبط می شود. پس از افزودن فضاهای جدید پیرامون مقبره، اکنون کالبد خارجی آن در کالبد داخلی، ادغام شده است. طرح داخلی مقبره بر خلاف بیرون آن يك هشت ضلعی منتظم است. داخل هر يك از اضلاع، مستطیل است؛ با قوس جناغی در وسط قاب آنها و مقرنس کاری های ظریف.

ضریح مقبره، به پیروی از هندسه داخل، هشت ضلعی منتظم است، با دری از جنس نقره و سقف و لبه هایی از طلا. کتیبه ای با خطی طلایی رنگ در زمینه آبی، دور تا دور بالای ضریح به چشم می خورد.

رواق حاج اسماعیل رضایی، از فضاهای بزرگ این مجموعه محسوب می شود و دارای چند بخش است: این فضا، بین ضلع جنوبی مقبره امامزاده طاهر و رواق آن از يك سو و شبستان بین الحرمین از سوی دیگر قرار دارد و در واقع از سه قسمت تشکیل شده است: ادامه رواق امامزاده طاهر، محوطه ورودی و فضای رواق.

گوشه جنوب شرقی صحن اصلی حرم حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، موقعیت این فضا را در کل مجموعه می نمایاند. در حال حاضر يك زیرگذر در قسمت جنوبی رواق ساخته اند و به همین دلیل قسمت جنوبی دارای عرض کمتری است. ایوان واقع در میانه ضلع شرقی صحن اصلی، ورودی اصلی رواق محسوب می شود. بر خلاف فرم نامنظم و تقسیم بندی داخلی نسبتاً پیچیده، کیفیت کالبدی همه قسمت های این فضا یکسان و مشابه است.

فضای واقع پس از ورودی، از نظر هندسی در مرکز رواق واقع شده است. از آنجا که این نقطه از يك طرف به بقعه حرم حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) منتهی می شود و از طرف دیگر به بقعه امامزاده طاهر، هسته مرکزی مجموعه محسوب می شود. چلچراغی بزرگ، بر زیبایی این هسته مرکزی افزوده است. تالو چراغ ها در هزاران قطعه آینه کوچک، روشنایی

و شکوه این قسمت را بیشتر می کند. زیر چلچراغ، بر کف زمین، نقش شمسۀ بزرگی با ردیف های باریک از سنگ سیاه اجرا شده است. در مرکز این شمسه نام «احمدخان معتضد الدوله» و «نقی قاضی تهرانی» و «کوکب آذربال» را حک کرده اند.

محراب واقع در ضلع جنوبی، یک قاب تو رفته در دیوار است که قسمت بالای آن به شکل قوس جناغی با حاشیه ای از کاشی معرق است. در دو طرف قاب، دو قاب مشابه دیگر با ارتفاع کمتر در دیوار دیده می شود. در این قاب که زمینه لاجوردی دارد دو کتیبه، حاوی سوره «شمس» و یک حدیث قدسی وجود دارد. ما بین این دو کتیبه، نقوش گیاهی به رنگ فیروزه ای اجرا شده است. در رأس قوس، بر یک زمینه کوچک سفیدرنگ از جنس کاشی نوشته شده است: «یا قاضی الحاجات».

این محراب، در نقطه انتهایی محوری واقع شده است که در امتداد جهت قبله از بقعه امامزاده طاهر ترسیم می شود. بدین معنی که در صورت خالی بودن فضا از جمعیت، با ایستادن در کنار در ورودی جنوبی بقعه و نگاه کردن در جهت قبله، این نقطه دیده می شود. علاوه بر آن، این نقطه در انتهای محور قبله و رواق بین الحرمین واقع شده است و بدین ترتیب موقعیت و جهت قبله را در داخل فضا نشان می دهد.

منابع: مزارات ری، ص 205-237؛ زندگانی حضرت عبدالعظیم (ع)، ص 13؛ تهذیب الأنساب، ص 196؛ منتقلة الطالبیه، ص 163؛ جنة النعیم، ص 495-497؛ الفخری، ص 44-45؛ عمدة الطالب، ص 172 و 260-266؛ ری باستان، ج 1، ص 397؛ سرّ السلسله العلویه، ص 23؛ الشجرة المبارکه، ج 22، ص 56؛ منتهی الآمال، ج 2، ص 46 و 136؛ طبقات ابن سعد، ج 5، ص 156 و ج 7، ص 305؛ تاریخ طبری، ج 6، ص 263؛ وفيات الأعیان، ج 2، ص 259 و ج 5، ص 163؛ بحار الأنوار، ج 46، ص 142 و ج 41، ص 191؛ الارشاد، ج 2، ص 138؛ اعیان الشیعه، ج 7، ص 146؛ روضة الصفا، ج 4، ص 101؛ زید الشهدی، ص 8-14؛ مقاتل الطالبیین، ص 127-129.

طاهر، امامزاده - قلعه نو

مشهور به «سید طاهر». بقعه این امامزاده در جنوب غربی روستای قلعه نو واقع است.

بر اساس آنچه روی سنگ قبر حک شده است، امامزاده سید طاهر از نوادگان موسی بن جعفر (ع) است. کتیبه روی سنگ قبر این گونه است: «مقبره امامزاده سید طاهر نوه امام کاظم علیه السلام، عمر طولانی، تاریخ یازدهم جمادی الآخر 93 هجری قمری».

اگر وی از نوادگان امام کاظم (ع) باشد، این تاریخ درست نیست و یا این که افتادگی دارد؛ زیرا ولادت امام کاظم (ع) در سال

طرح بقعه با 68 متر مربع، از گنبدخانه شش ضلعی و ایوان ورودی در شرق گنبدخانه تشکیل شده است. در دو طرف ورودی ایوان، دو دیوار کاهگلی وجود دارد و از بقایای سقف، چنین برمی آید که گهواره ای بوده است. بنای بقعه در مجموع قدیمی است.

منابع: مزارات ری، ص 203-205؛ امامزاده ها و تربت برخی پاکان و نیکان، ج 1، ص 186.

طاهر نیشابوری 8592 عبدالصمد بن احمد بن علی سلیطی، ابومحمد

طاهریه، مدرسه 8592 برهانیه

طبرک / طبرق

قلعه. از اماکن مهم و پرحادثه ری در قرون نخست اسلامی. در تاریخ ری، تا پیش از قرن هفتم کمتر خبری است که در آن نامی از این قلعه به میان نیاید. «طبرک» مصغر «طبر» است. بنابراین طبرک، همان کوهک و کوهه است. در حبیب السیر آمده است که «طبر، واژه عبری، به معنای کوه است.» از آنجا که در عهد دولت آشور، بخشی از مردم ری یهودی و عبری زبان بوده اند، نظر مؤلف حبیب السیر بعید نمی نماید. سید ظهیرالدین مرعشی در تاریخ طبرستان گفته است که طبر در زبان طبرستانی، کوه را گویند. در مرآة البلدان آمده

ص: 538

است: طبر در لغت فرس، کوه است؛ چنانکه طبرستان به معنای کوهستان است، و طبرک با کاف در فارسی، به معنای کوه کوچک (تپه) است، و چون این قلعه بر روی کوه کوچک واقع شده است، برخی از مورخان قلعه را نیز طبرک نامیده اند.» کسروی در کتاب نام های شهرها و دیه های ایران، طبرک را شکل دیگر تاپورک دانسته است. تاپورک، مردم بومی قدیمی مازندران بوده اند.

در جنوب کوه ری دو کوه کوچک قرار دارد: کوه شرقی که کارخانه سیمان طهران در کنار آن است و به کوهک یا کوهه مشهور است، و کوه غربی که امروز کوه نقاره خانه می گویند. نشانی هایی که از محل قلعه طبرک در منابع مختلف ثبت افتاده است، مسلم می سازد که این دز بر فراز کوه نقاره خانه در شمال تقی آباد کنونی، در فاصله ای نزدیک به دو کیلومتری جنوب غربی بی بی شهربانو، در پای کوه بزرگ ری (کوه بی بی شهربانو) واقع بوده است. این قلعه به سال 588 ق. به امر طغرل سوم خراب و با زمین یکسان شد، و دیگر اثری از آن بر جای نماند؛ مگر مقداری آجر و بقایای استودان بزرگومید زردشتی.

در تاریخ بلعمی در واقعه فتح ری به دست اعراب، ذکر شده است: «زینبی آن لشکر (دو هزار مرد عرب) بر راه روستا ببرد، و از پس کوه بداشت. دیگر روز ایشان به حرب بایستادند، و حرب اندر گرفتند. [زینبی] مدد سپاه بیاورد از پس کوه طبرک به پهلوی [در] خراسان به شهر اندر آورد.» از اینجا معلوم می شود که طبرک در مشرق ری عتیق پیش از اسلام، در کنار راهی بوده است که از دروازه خراسان به شهر می رسیده و از شهر فاصله داشته است. کوه نقاره خانه، با این نشانی مطابقت دارد.

کرپرتز که سفرنامه خود را به سال 1820 م. به طبع رسانده است، در کوه کوچک نقاره خانه آثاری از قلعه ای زیبا دیده است که بر روی سنگ بر فراز قلّه صخره ای مرتفع قرار داشته و به صحرای جنوبی مسلط بوده است. نشانه های فراوان دیگری در دست است که طبرک همان محلی است که اکنون به کوه نقاره خانه نامبردار است و آثار موجود در آن، بقایای گور اینانج، و برج استودان بزرگومید است.

از فراز قلعه طبرک که در کنار جامع مهدی قرار داشته است، بام تمام خانه های ری دیده می شده است؛ چنانکه امروز نیز از فراز تپه نقاره خانه تمام پهنه شهر ری باستانی قابل رؤیت است؛ برخلاف دیگر تپه های موجود در آن حدود.

قلعه طبرک، گویا در عهد اسلامی ساخته

شده است، و شاید بتوان گفت که مسلمانان چون ری باستان را خراب کردند، به تقلید از دز رشکان که بر فراز کوه رشکان بود، قلعه ای بر فراز کوه کوچک (نقاره خانه) ساختند؛ اگرچه در تاریخ افسانه ای ایران بنای این قلعه را به منوچهر فرزند ایرج و نواده فریدون نسبت داده اند. در تاریخ طبرستان آمده است: «افراسیاب آنجا که دولاب و طهران است لشکرگاه کرد، و هر روز بر منوچهر چیرگی می یافت. [منوچهر] بفرمود تا عمارت قلعه طبرک کنند، و اول کسی که بنیاد آن قلعه فرمود او بود. بعد سالی او منهزم شد [و] پناه به طبرک کرد.» از این گونه اقوال در کتاب های دیگر نیز می توان یافت؛ اما مورخان در همزمانی منوچهر با افراسیاب اختلاف دارند. صاحب تاریخ گریده نیز افراسیاب را با نوذر همزمان دانسته است. مجمل التواریخ نیز داستانی نقل کرده است که به موجب آن قلعه طبرک در زمان پادشاهی شاپور اول پسر اردشیر موجود بوده است. اما بیشتر قراین، حکایت از آن دارند که قلعه طبرک از بناهای قرون نخستین اسلامی است؛ زیرا شهر ری در زمان های پیش از اسلام در مغرب طبرک واقع بوده است؛ یعنی در ری برین. معهود در شهرها آن است که کهن دژ یا قلعه مدافع شهر با شهر فاصله ای نداشته باشد؛ چنانکه دز رشکان و دیگر قلاع ری باستانی در جنب ری بوده است. اما طبرک از ری پیش از اسلام فاصله داشته است. نشانه دیگر، آن است که اگر این قلعه در صدر اسلام و در واقعه جنگ عرب وجود می داشت، بی گمان در فتح ری نامش در منابع می آمد؛ چنانکه نام قلعه فرخان و زینبندی آمده است.

اگر قول بنای قلعه ای را به دست رافع بن هرثمه در کوهی در ری دوره اسلامی درست بینداریم، این قلعه بی گمان همان طبرک است. چون تنها این کوه در محمدیه ری آباد به زمان رافع (قرن سوم) قرار داشته است. رافع بن هرثمه بنا به نقل پاره ای از منابع حصن زینبندی را نیز به سال 278 ق. مرمت و تعمیر کرد.

برخی منابع (مانند طبقات الصوفیه) محل گور ابراهیم خواص (م 291 ق.) را در مسجد جامع ری در زیر حصار طبرک ذکر کرده اند.

منبع: ری باستان، ج 1، ص 481-516.

طرائفی 8592 عبدالرحمن بن محمد بن یوسف طرائفی رازی، ابومحمد

طرزی رازی

شاعر و صاحب دیوان. در تذکره نصرآبادی از او یاد شده است.

منبع: الذریعه، ج 9، ق 2، ص 647.

ص: 540

روستا، از توابع بخش کهریزک، در 30 کیلومتری جنوب غربی شهر ری. این روستا با مساحت 14 هکتار، از شمال شرقی به روستای قیصرآباد و از غرب به روستای جلالیه و از شمال به نظام آباد و از جنوب به روستای عبدال آباد منتهی می شود. بخش مسکونی روستا از شمال به جاده کمربندی اسلام شهر - ورامین و غرب اتوبان تهران - قم محدود می شود.

دشت طورقوزآباد، آب و هوای معتدل دارد و آب آن از قنات و رودخانه کن تأمین می شود. از محصول کشاورزی آن، غلات و صیفی و یونجه و چغندر قند است. شغل اهالی روستا، بیشتر کشاورزی است. طبق سرشماری مرکز آمار ایران در سال 1385 ش. جمعیت آن 2803 نفر در 669 خانوار بوده است. تورقوزآباد، اکنون صاحب دهیاری است.

منابع: مونوگرافی روستای تورقوزآباد، پایان نامه کارشناسی حسین حاج رضایی؛ نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن 1385 ش؛ لغت نامه دهخدا؛ فرهنگ جغرافیایی ایران، ج 1.

طغرل اول

محمد بن میکائیل بن سلجوق بن دقاق، ملقب به رکن الدین و الدوله، مکنی به ابوطالب و مشهور به طغرل بیگ، مؤسس سلسله سلجوقی (429 تا 455 ق.). وی رئیس یکی از قبایل ترکمان های سلجوقی بود که در جست و جوی چراگاه، از فرارود وارد ایران و خراسان شد. پس از قدرت گرفتن در خراسان، در آغاز سلطنت سلطان مسعود غزنوی، علیه سلطان شورش کرد. سلطان مسعود که بخشی از سپاه او سرگرم جنگ در هندوستان بود، در دندانتان از سپاه طغرل شکست خورد و بدین ترتیب، سلسله غزنویان منقرض شد. طغرل در آغاز محرم 429 ق. وارد نیشابور شد و در کوشک شادیاخ بر تخت سلطنت نشست و خطبه به نام خود خواند. از آن پس فتوحات سلجوقیان و تسلط آل سلاجقه بر سراسر ایران آغاز شد. طغرل پس از تحکیم قدرت در خراسان، گرگان و طبرستان را به اطاعت خویش درآورد. بعد از آن نیز چندی بر ولایات جبال تاخت و سرانجام در 446 ق. به تسخیر آذربایجان موفق شد. در 445 ق. القائم بامر الله، خلیفه عباسی، ابو محمد هبة الله بن محمد بن حسن بن مأمونه را نزد طغرل فرستاد و او را برای بیعت به بغداد دعوت کند. طغرل که سرگرم پیروزی ها و فتوحات خود بود، مجال رفتن به بغداد نیافت و فرستاده خلیفه، سه سال نزد طغرل باقی ماند؛ تا اینکه در سال 447 ق. عازم بغداد شد. القائم بامر الله، پس از استقبالی گرم و تاریخی، پادشاهی عراق عجم

و عراق عرب را به او بخشید و دستور داد که نام طغرل بیگ را در خطبه بخوانند و سکه به نام او زنند و به او لقب «سلطان رکن الدوله، ابوطالب طغرل بیگ محمد بن میکائیل، یمین امیرالمؤمنین» داد. در ماجرای «بساسیری» که به فرار خلیفه از بغداد انجامید، طغرل خلیفه را با احترام به بغداد بازآورد. خلیفه نیز در سال 452 ق. سیده النساء دختر خویش را به ازدواج او درآورد.

منابع، از جمله تاریخ گزیده و راحة الصدور و مجمع التواریخ نوشته اند که طغرل در آغاز سلطنتش، ری را به پایتختی برگزید و در آبادانی آن کوشید. در تجریش نیز کاخ بیلاقی خود را ساخت. در سلجوقنامه آمده است: «وفاتش (طغرل) در شهر ری به دیه طجرت که خانه او بود.»

طغرل روز جمعه هشتم رمضان سال 455 ق. در تجریش ری در هفتادسالگی درگذشت و جسد وی را به مرو بردند و پهلوی برادرش داوود به خاک سپردند. ابن همدانی و سماعانی گفته اند که طغرل را در خاک ری دفن کردند. برج طغرل در ری، بازمانده مقبره ای است که برای او ساختند. ابن اثیر می گوید همسر طغرل در زنجان درگذشت، اما جنازه او را به ری آوردند و کنار قبر طغرل به خاک سپردند.

منابع: وفیات الاعیان، ج 2 ص 153؛ سلجوق نامه، ص 22؛ حبیب السیر، ج 2، ص 482؛ تاریخ گزیده، ص 437؛ راحة الصدور، ص 111؛ مجمع التواریخ، جزء 3، ص 153؛ ری باستان، ج 1، ص 200 و 204 و 460.

طغرل بن محمد بن ملکشاہ بن ارسلان 8592 طغرل سوم

طغرل بن میکائیل بن سلجوق 8592 طغرل بیک

طغرل سوم

طغرل بن محمد بن ملکشاہ بن ارسلان، پادشاہ سلجوقی (م 528 یا 529 ق.). حدود بیست و پنج سال عمر و سه سال سلطنت کرد. صاحب حبیب السیر می نویسد: «طغرل پادشاہی بود به عدل و سیاست مشهور و از ارتکاب مناهی و ملامی مهجور و به کرم و شجاعت موصوف و به حیا و مروت معروف، اما زمان کامرانی اش مانند گل اندک بقا بود و چون سه سال به اقبال گذرانید، در همدان به ریاض جنت خرامید. این صورت در ماه محرم 529 ق. به وقوع انجامید. مدت حیاتش در بیست و پنج سالگی به نهایت رسید.» همو می نویسد: «در همین سال (519 ق.) میان مسترشد خلیفه و دبیس بن صدقه غبار کدورت و نزاع ارتفاع یافته، به قصد یکدیگر

ص: 542

حرکت کردند و حربی صعب اتفاق افتاد. خلیفه را فتح و نصرت دست داد و مسترشد به بغداد بازگشت و دبیس پیش سلطان طغرل بن محمد بن ملک‌شاه رفته، او را بر آن داشت که در سنهٔ تسع عشر و خمسمائه (519 ق.) به عزم تسخیر بغداد متوجه گردد و خلیفه نیز لشکری فراهم آورده، روی به وی نهاد و طغرل و دبیس از نهضت خلیفه خبر یافته، طغرل به طرف بغداد کوچ نمود و دبیس خواست که در برابر خلیفه درآید. در این اثنا تب محرق بر ذات طغرل طاری گشته، بارانی عظیم باریدن گرفت؛ چنانچه سلجوقیان را مجال حرکت نماند و دبیس شبی به قصد خلیفه ایلغار کرده، راه گم کرد و تا صبح اسب رانده در غایت ماندگی به صحرائی منزل گزید و از غرائب اتفاقات آنکه چون سپاه بغداد از عزیمت سلطان طغرل خبر یافتند، طریق فرار مسلوک داشته، پراکنده گشتند و مسترشد در وقت گریز با معدودی چند بر سر دبیس بن صدقه که در آن صحرا به خواب رفته بود، رسیده دبیس سراسیمه برجسته روی نیاز بر زمین نهاد. خلیفه از وی عفو نموده، به جانب بغداد توجه فرمود و دبیس به طغرل ملحق گشته به همدان شتافت.» ابن الاثیر نیز در الکامل فی التاریخ، الحاق دبیس بن صدقه را به طغرل در سال 519 ق. شرح داده، ولی صاحب تاریخ تجارب السلف نوشته است که دبیس خود را در آب فرات انداخت و... پیش سلطان مسعود رفت.

در فرمانی که به سال 960 ق. از طرف شاه طهماسب صفوی صادر شده است، در ضمن برشمردن رقبات موقوفه آستانه، آمده است: «مزرعهٔ مبارک آباد، معروف به خیرآباد غار ری که موقوفهٔ مزار سلطان عبدالعظیم است، و طغرل وقف آستانهٔ منوره نموده، و تولیت آن را به سید شرف الدین ماضی داده...» مؤلف آستانه ری، وی را سلطان طغرل بن محمد بن ملک‌شاه بن آلپ ارسال سلجوقی نامیده است. طغرل اول و همسر وی، و طغرل سوم، در جایی دفن شده اند که برج طغرل فعلی بازماندهٔ آن است. این برج و مقبرهٔ سلاطین در سرای ایالت بوده است. مرگ وی در همدان واقع شد.

طغرل را در ری مسجدی بزرگ نیز بوده است. در نقض آمده است: «و مسجد طغرل است از آن حنفیان.» گویا این مسجد نیز در حدود محلهٔ سرای ایالت، یعنی حدود خیابان طغرل فعلی (ظهیرآباد) که برج طغرل آنجا قرار دارد، واقع بوده است؛ چون در لب التواریخ مذکور است: «[طغرل] هر وقت خواستی که از جهت خود خانه سازد، اول مسجدی ساختی، بعد از آن به عمارت پرداختی.»

این بخش از ری به دلیل آب فراوان و هوای لطیفی که داشت، مورد توجه طغرل واقع گردید، و عمارت و مسجد خود را آنجا پی افکند، و پس از مرگ نیز او را همان جا به خاک سپردند.

منبع: ری باستان، ج 1، ص 202 و 204.

طلحة بن اعلم جیانی حنفی رازی، ابوالهیثم

محدث. اصل او از کوفه بود و در قریه جی یا جیان ری سکونت کرد. از شعبی روایت کرده است و سفیان ثوری، مروان بن معاویه و جریر بن عبدالحمید، از او.

منابع: المصنف، ج 7، ص 217؛ تاریخ الکبیر، ج 4، ص 349؛ الجرح و التعديل، ج 4، ص 482؛ الثقات، ج 6، ص 488؛ الانساب، ج 2، ص 140؛ معجم البلدان، ج 2، ص 195-196؛ تاریخ الاسلام، ج 9، ص 186.

طیبه

روستایی در ری قدیم. نام این آبادی در منتقلة الطالبیه، در ذکر امامزادگانی که وارد ری شدند، آمده و جنة النعیم به نقل از آن کتاب، طیبه و طولان را از سواد ری خوانده و از امامزادگان ذکری نکرده است.

منبع: ری باستان، ج 3، ص 592.

ص: 544

عارفی رازی

از دهقانان و شاعران قرن دهم هجری. این مطلع از او است:

بی گل روی تو گلگشت گلستان نکنم *** لب بیندم، سخن از غنچه خندان نکنم.

منبع: تحفه سامی، ص 158.

عاصم بن ابراهیم رازی

محدث و ساکن در یکی از قرای ری. از محمد بن سلیمان صنعانی و ابراهیم بن حکم بن ابان روایت کرده و ابوحاتم رازی از او حدیث نوشته و او را صدوق دانسته است.

منبع: الجرح و التعديل، ج 6، ص 340 و ج 7، ص 267.

عاصم بن محمد بن عاصم رازی

محدث، مجهول. در مصادر و منابع رجالی و تراجم، از او یاد نشده است؛ ولی برخی شرح حال نگاران مانند ابن حجر در التهذیب و ذهبی در تاریخ الاسلام، نام دیگر عاصم بن نصر بن منتشر احوال تیمی را عاصم بن محمد بن عاصم رازی دانسته اند. از معتمر بن سلیمان و خالد بن حارث حدیث شنیده و مسلم و ابوداود نیز از وی روایت کرده اند.

منابع: الکاشف فی معرفة من له رواية فی کتب الستة، ج 1، ص 521، ش 2521؛ تهذیب التهذیب، ج 5، ص 51؛ تقریب التهذیب، ج 1، ص 459؛ تاریخ الاسلام، ج 17، ص 208.

عاصم بن مضر بن نصری

محدث و امام مسجد جامع. مدتی را در ری زیسته و از سفیان ثوری و جبلة بن سلیمان بن سعید روایت کرده است. یوسف بن موسی قطان، اسماعیل بن ابی الحکم ثقفی، حسن بن عیسی میسره رازی، ابوجعفر احمد بن محمد بن یزید (دایی ابوحاتم رازی)

ص: 545

و محمد بن عمار بن حارث از او روایت کرده اند. عقیلی و نسایی و یحیی قطان و دیگران، حدیث او را معتبر ندانسته اند. ابوحاتم رازی می گوید: وی منکر الحدیث بود.

منابع: الجرح و التعديل، ج 6، ص 351؛ ابن ابی حاتم رازی، تفسیر القرآن العظیم، ج 7، ص 2194؛ المعجم الکبیر، ج 12، ص 26؛ الضعفاء، ج 3، ص 337-338؛ المغنی من الضعفاء، ج 1، ص 508.

عاقل خان رازی هندی بلخی

علی میرعسگری، معروف به عاقل هندی یا عاقل خان هندی، شاعر قرن یازدهم ری. به «رازی» تخلص می کرد و در سرودن مثنوی توانا بود. اصل او از سادات خواف است و از همین رو در برخی تذکره ها تحت نام «عاقل خوافی»، از او یاد شده است.

از او چندین مثنوی به جای مانده است؛ از جمله مثنوی عرفانی «مرقع» به اقتضای «مثنوی معنوی مولوی» که حدود 3500 بیت دارد. «مهر و ماه» یا «نغمات العشاق»، در بحر هزج مسدس محذوف، «شمع و پروانه»، در شرح دلدادگی دو عاشق هندی و «نهر بحر معنوی» که گزیده ای از «مثنوی معنوی» است.

منابع: الذریعه، ج 19، ص 314-227؛ فرهنگ سخنوران، ص 610.

عاقل هندی 8592 عاقل خان رازی هندی بلخی

عباد بن احمد کیلینی رازی، ابوصالح

محدث. وی از کیلین ورامین است، که در يك منزلی راه ری به خوار (گرمسار) واقع است. از محمد بن ایوب روایت کرده است.

منبع: معجم البلدان، ج 4، ص 498.

عباد بن شاذ بن عثمان بن عباد مروزی، ابوعمرو

محدث. اصل او از بصره است و در مرو زیسته و مدتی نیز در ری بوده است. از نصر بن شمیل، شاذان بن سعید مروزی و فضل بن خالد و ابومعاذ نحوی و ابووهب محمد بن مزاحم و سلمة بن سلیمان، حدیث نوشته است. ابوحاتم رازی و پسرش نیز از او حدیث نوشته و توثیقش کرده اند.

منبع: الجرح و التعديل، ج 4، ص 392 و ج 6، ص 81.

عباس آباد

روستا، از توابع بخش مرکزی شهرستان ری. این روستا در غرب خلایزیر و پلائین قرار دارد و

ص: 546

بر اساس سرشماری مرکز آمار ایران در سال 1385 ش. جمعیت آن 5683 نفر (1373 خانوار) بوده است.

منبع: نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن 1385 ش.

عباس آباد علاقند

روستا، از توابع بخش قلعه نو شهرستان ری.

بر اساس سرشماری مرکز آمار ایران در سال 1385 ش. جمعیت آن 1886 نفر (456 خانوار) بوده است.

منبع: نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن 1385 ش.

عباس آباد، محله

در ناحیه شش شهرداری تهران و از جنوبی ترین محله های تهران. پیشتر زمین کشاورزی بوده و از سال 1345 مسکونی شده است. نام آن، برگرفته از کانال عباس آباد است که زمین های زیر کشت را آبیاری می کرد. چندین قلعه کهن و نیز قلعه گبری در شمال آن (محله علایین)، نشان دهنده قدمت محله است. از شمال به تقی آباد، از جنوب به جاده نظامی، از شرق به امین آباد و از غرب به جاده ورامین منتهی می شود. حسینیه قمر بنی هاشم (ع)، حسینیه امام حسن مجتبی (ع)، حسینیه حضرت ابوالفضل (ع)، مسجد امام حسین (ع)، مسجد چهارده معصوم (ع)، زمین های ورزشی بهار، مجموعه ورزشی الزهرا (س)، پارک بهار و درمانگاه فلاحی از مهم ترین اماکن محله است. مهاجران ورامینی، میانه ای و همدانی، بیشترین ساکنان آن را تشکیل می دهند و شغل اکثر آنان کشاورزی در زمین های تقی آباد و کارگری در ساختمان ها و کارخانه های اطراف محله است. جمعیت ساکن در محله، حدود 20000 نفر است؛ با 17 بیکار و 40 بی سواد.

منبع: پرتال محله عباس آباد.

عباس بن اسماعیل رازی طیالسی

محدث، معروف به رقی. در ری می زیست و از حکام بن سلم و یحیی بن ضریس و مهران (شاگرد سفیان ثوری) و ابوزهر عبدالرحمن بن مغراء و سلیمان بن حسان شامی روایت کرده است و ابوحاتم رازی از او. ابوحاتم رازی، او را صدوق خوانده است.

منبع: الجرح و التعديل، ج 6، ص 215-216.

عباس بن حسین بن احمد صفار رازی، ابوالفضل

محدث. از طاهر بن اسماعیل خثعمی رازی (در ری) و ابراهیم بن یوسف بن خالد

ص: 547

هسنجانی روایت کرده است و محمد بن ابومعروف فقیه و محمد بن احمد بن محمد جارودی از او حدیث شنیده اند.

منابع: تاریخ مدینه دمشق، ج 7، ص 282 و ج 14؛ شعب الایمان، ج 7، ص 271؛ الفضائل العددیه، ص 178.

عباس بن عبیدالله اقطع رازی

محدث. به بغداد رفت و در آنجا از هارون بن سعید ایلی حدیث گفت، و عبدالصمد بن علی طستی از او روایت کرده است.

منبع: تاریخ بغداد، ج 12، ص 149.

عباس بن علی بن علویه ورامینی رازی، رشید الدین

محدث و خطیب. شیخ منتجب الدین، وی را «واعظ و صالح» خوانده است. برادرش، حسن بن علی نیز از عالمان دین بوده است.

منابع: فهرست منتجب الدین، ص 85؛ جامع الرواة، ج 1، ص 433؛ امل الآمل، ج 2، ص 141؛ بحار الانوار، ج 102، ص 249.

عباس بن فضل بن شاذان بن عیسی رازی، ابوالقاسم

مقری، محدث و فقیه اهل الحدیث در قرن چهارم. وی و پدر و جدش، ائمه علم قرآن بودند. علم قرائت را از پدرش آموخت، و از محمد بن حمید رازی، محمد بن علی بن شقیق، احمد بن ابی شریح رازی، وهب بن ابراهیم استماع حدیث کرد، و ابوالحسن قطان و سلیمان بن یزید و محمد بن اسحاق کیسانی و ابوعمر و بن حمدان از او حدیث شنیدند. محمد بن حسن نقاش و ابن مجاهد و گروهی دیگر، از او قرائت آموختند. شیخ صدوق، روایاتی در فضل امام علی (ع) و اهل بیت - علیهم السلام - در امالی خود از طریق عباس بن فضل بن شاذان آورده است که وی آنها را از احمد بن حسن قطان و علی بن فرات اصفهانی و ابوزرعۀ رازی نقل کرده است. در سال 311 ق. در ری درگذشت.

منابع: التدوین، ج 3، ص 294-295؛ الفهرست طوسی، ص 151، غایة النهایه فی طبقات القراء، ج 1، ص 352؛ طبقات اعلام الشیعه، ج 1، ص 145؛ مستدرکات علم رجال الحدیث، ج 4، ص 354.

عبدالباقی بن احمد بن عبدالله خومینی رازی، ابوطیب

محدث قرن پنجم. خطیب بغدادی می گوید: وقتی به بغداد آمد، جوان بود. با ما حدیث می شنید و از مشایخ ما حدیث می نوشت. برای من از عبدالله بن محمد بن احمد بن سماک رازی فقیه حدیث گفت. صدوق بود. پس از سال 420 ق. درگذشت.

منابع: تاریخ بغداد، ج 11، ص 90-91؛ معجم البلدان، ج 2، 407؛ الانساب، ج 2، ص 418؛ اللباب فی تهذیب الأنساب، ج 1، ص 471.

متکلم، مفسر، فقیه شافعی، قاضی القضاات ری، از بزرگان مکتب کلامی معتزله، مشهور به قاضی عبدالجبار معتزلی.

در سال 324 ق. در اسدآباد همدان به دنیا آمد. به گفته ابوحنیفه توحیدی، پدرش برزگر بود. برای تحصیل علوم دینی، به همدان و قزوین و اصفهان سفر کرد و در بصره به مکتب اعتزال پیوست. مهم ترین استاد معتزلی او ابواسحاق ابراهیم بن عیاش است. همت و کوشش او برای آموختن و نوشتن، زبانزد است. صفدی می نویسد: عبدالجبار روغنی برای مالیدن بر پوستش خریده بود تا بیماری پوستی اش درمان شود. اما وقتی هوا تاریک شد، روغن را در چراغ ریخت تا آن شب را نیز به مطالعه و نوشتن بگذراند.

تألیف را در بغداد با نوشتن کتاب «متشابه القرآن» آغاز کرد. سپس در رامهرمز که یکی از مراکز مهم معتزله بود، اثر بزرگ کلامی خود یعنی «المغنی فی ابواب التوحید و العدل» را املا کرد. نسخه ای از این کتاب را برای صاحب بن عباد به ری فرستاد. صاحب بن عباد برای او نوشت: «بسم الله الرحمن الرحيم. لطف و مرحمت خداوند شامل حال قاضی القضاة باد. زیرا که او کتاب خود المغنی را تمام کرد، کتابی که گنجینه ای برای موحدان و غم و اندوهی برای ملحدان است.»

در زمانی که او در رامهرمز بود، استادش ابو عبدالله بصری که استاد صاحب بن عباد وزیر نیز بود، از او خواست که به ری، نزد صاحب بن عباد برود؛ زیرا صاحب برای او نوشته بود: «می خواهم کسی را نزد من روانه کنی که مردم را بیشتر با عقلش دعوت کند تا با علم و عملش. ابو عبدالله، عبدالجبار را نزد او روانه کرد و صاحب دید که وی کوهی از علم و اخلاق است.» عبدالجبار در سال 360 یا 367 ق. وارد ری شد تا بر مسند قاضی القضاات بنشیند. از او در ری استقبال شایانی شد. عبدالجبار در کتاب «المغنی» پیوسته از حضورش در مجالس صاحب بن عباد سخن می گوید و او را می ستاید. صاحب، چندین بار بر اختیارات و حوزه نفوذ عبدالجبار افزود. در یکی از احکامی که برای عبدالجبار صادر

می کند، می نویسد: «مرکب و مسیر او زهد است. غایت و نشانه او راستی است. من از کلمات حکمت آمیز او درباره درستی مذهبش (یعنی معتزله) بهره مند شده ام. من علم او را می ستایم. مؤیدالدوله، به فرمان امیرالمؤمنین الطائع لله - که خداوند به او عمری دراز دهداد - تربیتی داد تا امر قضا در سرزمین های جرجان، طبرستان و اعمال (توابع) آن نیز به قاضی عبدالجبار احاله شود؛ افزون بر آنچه پیشتر بر عهده داشت.»

با مرگ صاحب بن عباد، موقعیت عبدالجبار نیز تغییر کرد. فخرالدوله امیر آل بویه او را از مقام قاضی القضاتی خلع کرد و ثروت عظیم او را بازگرفت. از سه دهه پایان عمر او، اطلاعات چندانی در دست نیست، جز اینکه در ری و اصفهان و قزوین تدریس کرد. رافعی در کتاب التدوین می گوید: عبدالجبار در قزوین به سر می برد و محمد بن ابوالحسن عدلی نیز در آنجا یکی از شاگردانش بود. خطیب بغدادی، که پس از مرگ عبدالجبار وارد ری شده بود، نقل می کند: «عبدالجبار قبل از اینکه من در مسیر سفر به خراسان وارد ری شوم، فوت کرد و این در سال 415 ق. رخ داد. به حساب من مرگ او در آغاز سال بود.» رافعی و سبکی نیز همین سال را ذکر می کنند. سبکی می افزاید عبدالجبار در ری وفات کرد و در املاک خود به خاک سپرده شد.

عالمان نامداری از شاگردان او به شمار می آیند؛ از جمله: سید مرتضی علم الهدی، سید رضی، شیخ طوسی و ابوالقاسم تنوخی. حتی شیخ مفید در مجلس درس او حاضر می شد و در یکی از همین مجالس، به مناسبت نظر قاضی درباره حدیث غدیر و آیه غار، میان آن دو گفت وگویی درگرفت.

قاضی آثار مهمی در فقه، کلام، حدیث و تفسیر نوشت؛ همچون: الامالی، تنزیه القرآن عن المطاعن، متشابه القرآن، طبقات المعتزلة، المغنی فی ابواب التوحید و العدل، الاصول الخمسة، تثبیت دلائل النبوة، علم الکیما، العمدة فی اصول الفقه، تفسیر القرآن، المجتبی فی القراءت. ردیه ها و شبهات او بر مبانی شیعه در کتاب های المغنی و تثبیت دلائل النبوة چنان بود که سید مرتضی، کتاب الشافی فی الامامه را در پاسخ به انتقادهای او نوشت.

منابع: الاعلام، ج 4، ص 47؛ الانساب، ج 1، ص 136؛ ايضاح المكنون، ج 1، ص 329، 478 و ج 2، ص 430؛ تاريخ ادبيات در ايران، ج 1، ص 49؛ تاريخ بغداد، ج 11، ص 113-115؛ روضات الجنات، ج 5، ص 16-18؛ ريحانة الادب، ج 4، ص 415-416؛ سير اعلام النبلاء، ج 17، ص 244-245؛ شذرات الذهب، ج 3، ص 202-203؛ الكامل في التاريخ، ج 7، ص 315؛ كشف الظنون، ص 1107؛ الكنى واللقاب، ج 3، ص 53؛ لسان الميزان، ج 4، ص 211-213؛ معجم المؤلفين، ج 5، ص 78-79؛ الوافي بالوفيات، ج 18، ص 31-34.

عبدالجبار بن عبدالله بن ابراهيم اردستاني جوهرى رازى، ابوالفتح

محدث، واعظ، تاجر. در سال 378 ق. در ری به دنیا آمد و بیشتر عمر خود را در دمشق گذراند. به خراسان، عراق و شام سفر کرد و سرانجام در اصفهان سکنی گزید و در آنجا درگذشت. به دلیل تجارت جواهر، به «جوهری» نیز شهرت داشت. از علی بن محمد بن عمر قصار رازی (در ری)، ابوطاهر بن محمش زیادی، عبیدالله بن یوسف بن بامویه اصفهانی، محمد بن احمد غوری (در بغداد)، علی بن محمد بن علی زیدی نیشابوری (در حران)، حسن بن شهاب عکبری (در عکبر)، عبدالملک بن ابی عثمان واعظ، ابی عبدالرحمن سلمی، ابوالقاسم بن بشران، حسین بن محمد بن حامد قرقویی، غالب بن علی رازی، محمد بن یحیی بن فقیه رازی، محمد بن حسین بن مرزبان اردستانی، محمد بن عمرو بن مهدی نقاش، حسین بن احمد بن سلمه مالکی و سلامة بن اسحاق فارقی روایت کرده است. هبة الله بن احمد اکفانی (در دمشق)، احمد بن علی بن ثابت خطیب و ابن ماکولا، عمر دهستانی، علی بن طاهر نحوی، سهل بن بشر اسفراینی، احمد بن محمد بن بغدادی، اسماعیل بن علی بن حسین حمامی اصفهانی، از او حدیث شنیده اند.

نود سال زیست و در سال 468 ق. در اصفهان درگذشت.

منابع: اكمال الكمال، ج 1، ص 238-239 و 430؛ تاريخ مدينة دمشق، ج 6، ص 61-62 و ج 7، ص 443 و ج 33، ص 409 و ج 34، ص 19-22؛ الانساب، ج 1، ص 320-321؛ اللباب فی التهذيب، ج 1، ص 138؛ المنتظم فی تاريخ الامم و الملوك، ج 16، ص 173؛ تاريخ الاسلام، ج 31، ص 254-255؛ العبر، ج 3، ص 267.

عبدالجبار بن عبدالله بن علی رازی 8592 مفید رازی، ابوالوفاء

عبدالجبار بن عبدالله بن یزده رازی

محدث قرن ششم. در اصفهان می زیست و ابوسعید واعظ اصفهانی از او حدیث

ص: 551

شنیده است.

منبع: الوافی بالوفیات، ج 7، ص 212.

عبدالجبار بن عبدالوهاب رازی

وی در ری صاحب باغی بود که حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) را پس از وفات در آنجا به خاک سپردند و از آن پس، آن باغ وقف اموات شیعیان شد.

صدوق و دیگران نوشته اند: ابوعبدالله غضائری روایت کرده است از علی بن حسین سعدآبادی، از جعفر بن محمد بن قولویه، از احمد بن محمد بن خالد برقی که گفت عبدالعظیم، پس از فرار از حاکم زمان به شهر ری وارد شد و در سردابی در خانه مردی از شیعیان در محله غرباء منزل کرد... شیعیان تك تك از او خبر می یافتند تا اینکه بیشتر شیعیان آن ناحیه با وی آشنا شدند؛ تا اینکه مردی از آنان در خواب رسول الله (ص) را دید که به او فرمود: مردی از فرزندان من جنازه اش را از محله غربیان خواهند آورد و در باغ عبدالجبار بن عبدالوهاب در کنار درخت سیب دفن خواهند کرد، و به آن مکان با دست اشاره کرد. مرد چون برخاست، به سوی باغ عبدالجبار رفت تا محلّ قبر و آن درخت سیب را از او خریداری کند. صاحب باغ پرسید این را برای چه می خواهی؟ قصّه را گفت. صاحب باغ (عبدالجبار بن عبدالوهاب رازی) گفت: من خود نیز چنین خوابی دیده ام. این درخت و همه باغ را وقف آن سید و شیعیان کرده ام تا در آن دفن شوند.

منابع: من لا یحضره الفقیه، ج 4، ص 463-464؛ رجال النجاشی، ص 248؛ خاتمة مستدرک الوسائل، ج 4، ص 405-406؛ الکلینی و الکافی، ص 147.

عبدالجبار بن علی بن منصور نقاش رازی، ابومسعود

از زاهدان و فقهای امامیه در قرن پنجم و ششم. کتاب الأمالی صدوق را نزد علی بن محمد بن حسین قمی قرائت کرد و در نیمه محرم سال 508 ق. اجازه نقل داشت. عبدالله افندی تبریزی احتمال داده است که استاد و شیخ اجازه ابومسعود نقاش رازی، نجم الدین علی بن محمد بن حسن بن حسین بن بابویه باشد.

منابع: موسوعة طبقات الفقهاء، ج 6، ص 130؛ طبقات اعلام الشيعة، ج 1، ص 153؛ ریاض العلماء، ج 4-194؛ فهرست منتجب الدین، ص 135، ش 302.

عبدالجلیل بن ابی الحسین بن ابی الفضل قزوینی 8592 عبدالجلیل قزوینی رازی

عبدالجلیل بن مسعود بن عیسی رازی، رشیدالدین، ابوسعید

فقیه، متکلم، عالم اصولی شیعی در عهد

ص: 552

سلجوقی و از مشایخ ابن شهر آشوب و استاد منتجب الدین. در محله دروازه جاروب بندان، مدرسه ای داشته است که در آن بیش از دوست دانشمند معتبر درس دین و اصول فقه و علم شریعت خوانده اند. عبدالجلیل قزوینی رازی صاحب نقض و منتجب الدین، وی را استاد علمای عراق در علم اصول و اهل مناظره با مخالفان دانسته اند. از کتاب های او است: *نقض التصحیح* (نقد کتاب ابوالحسین بصری)؛ *الفصول فی الاصول علی مذهب آل الرسول*؛ *جوابات الإسترابادی*؛ *مسئله فی الامامه*؛ *مسئله فی المعدوم*؛ *مسئله فی الاعتقاد*؛ *مسئله فی نفی الرؤیه*.

منابع: فهرست منتجب الدین، ص 77 و 285؛ خاتمة مستدرک الوسائل، ج 3، ص 67؛ نقد الرجال، ج 3، ص 32؛ جامع الرواة، ج 1، ص 438؛ امل الآمل، ج 2، ص 144؛ معجم رجال الحديث، ج 10، ص 288-289؛ الذریعه، ج 24، ص 286؛ تعلیقات نقض، ص 25.

عبدالجلیل قزوینی رازی

متکلم شیعی و مؤلف کتاب نقض. عبدالجلیل قزوینی رازی، فرزند ابوالحسین محمد بن ابی الفضل قزوینی ساوی است. از تاریخ و محل تولد او اطلاع دقیقی در دست نیست؛ اما احتمالاً در اواخر سده پنجم به دنیا آمده است؛ چنانکه محدث ارموی گفته است: «می توان از ملاحظه آنچه نقل شد، حدس زد که تولدش اواخر قرن پنجم بوده است؛ زیرا در سال 533 ق. کتاب معروفش تنزیه عایشه را تألیف نموده که مورد تقریظ مفتی شرق و غرب قاضی القضاة عمادالدین ابومحمد حسن استرآبادی قرار گرفته است، به نحوی که اصل کتاب را به خزانه امیر ملحدکش معروف عباس غازی انتقال داده اند».

خاندانش به روزگار خود، از خاندان های مهم و تأثیرگذار در ری و قزوین بود. از اشاره ها و گاه تصریحات عبدالجلیل قزوینی رازی در کتاب نقض می توان به جایگاه و موقعیت این خاندان در آن روزگار پی برد. خود وی از سخنوران بنام و با نفوذ ری بود و چنان که می گوید برای سخنرانی به مجالس بزرگان دعوت می شد و در پای سخنانش افراد زیادی از فرق مختلف حضور می یافتند. شرکت افراد مختلف از فرق گوناگون در خطابه های عبدالجلیل، از قدرت سخنوری، نفوذ کلام و جایگاه علمی او حکایت می کند. منتجب الدین، او را «الشیخ الواعظ» می خواند و خود او در نقض می گوید: «روزی که مرا به سرای سید فخرالدین - رحمه الله - نوبت مجلس بود... ما مجلس به آخر آوردیم».

برادر بزرگ وی، اوحدالدین حسین، در

ص: 553

زمان تألیف کتاب نقض، در شهر ری، مفتی و به تعبیر عبدالجلیل، پیر طایفه بود. وی، زودتر از دیگران به وجود کتابی به نام بعض فضائح الروافض علیه شیعه در شهر ری و اطراف آن پی برد و آن را مطالعه کرد؛ اما آن را از برادرش پنهان کرد؛ از بیم آنکه مبادا پاسخی تند و تش آفرین دهد و بر مشکلات بیفزاید.

سه تن دیگر از فرزندان اوحدالدین نیز از عالمان این خاندان بودند؛ به نام های قطب الدین محمد، جلال الدین محمود و جمال الدین مسعود. منتجب الدین در باره آنان می نویسد: «همه آنان از فقیهان و صالحان هستند.»

از استادان عبدالجلیل قزوینی رازی، اطلاعات روشنی به دست نیامده است. وی در کتاب نقض، به مناسبت گاهی به استادان خود اشاره می کند که مهم ترین آنان، برادر بزرگش اوحدالدین است. درباره وی می نویسد: «حدّثنا الأخ الإمام اوحدالدین ابو عبدالله الحسین بن ابی الحسین بن ابی الفضل القزوینی سماعاً و قراءتاً.» این احتمال وجود دارد که استاد دیگر وی، فردی به نام ابومنصور مظفر عبادی باشد؛ زیرا در نقض نام او را آورده و گفته است: «أخبرنا الأمير ابومنصور المظفر العبادی.» از تعبیر «الامیر»، احتمال داده اند که وی از مقامات سیاسی وقت و از خاندان های حاکم نیز بوده است.

از شاگردان عبدالجلیل قزوینی رازی، می توان به شرف الدین منتجب بن حسین سروی اشاره کرد. نیز سید واثق بالله احمد بن حسین حسینی که زیدی مذهب بود و با تحصیل در نزد شیخ عبدالجلیل قزوینی رازی، مذهب شیعه دوازده امامی را پذیرفت.

عبدالجلیل قزوینی رازی، افزون بر فعالیت های کلامی و برگزاری مجالس و نشست های علمی، چندین کتاب نیز نوشت که از آنها فقط نامشان باقی مانده است. تنها کتابی که از وی در دسترس است، کتاب بعضی مآلئب النواصب فی نقض بعض فضائح الروافض، مشهور به نقض است. بنا به گزارش خود وی در کتاب نقض و دیگرانی که شرح حالش را نوشته اند، آثاری بدین شرح داشته است: تنزیه عایشه عن الفواحش العظیمه؛ البراهین فی إمامة امیر المؤمنین؛ السؤالات والجوابات؛ مفتاح الراحة فی فنون الحکایات؛ رساله ای در ردّ ملحدان.

دانشوران کلام، عبدالجلیل قزوینی رازی را بسیار ستوده اند. ادیبان نیز کتاب نقض را با توجه به اینکه به زبان و ادبیات پیش از یورش مغول است و از سلاست و روانی فراوانی برخوردار است، بسیار ارج می نهند. کتاب نقض، نشان می دهد که مؤلف آن، به روزگار

خود ادیبی سرآمد و بسیار دان بوده است. به همین خاطر، کتاب وی از نگاه ادیبان، یکی از غنائم ارزشمند زبان فارسی است. محدث ارموی در تعلیقات خود بر فهرست منتجب الدین، در ذیل نام عبدالجلیل، سخنان نویسندگان و علمای پیشین و تجلیل های آنان را درباره وی آورده است. رافعی در التدوین، سال وفات او را 585 ق. ثبت کرده است.

نقض: ظاهراً تنها اثر برجای مانده از عبدالجلیل کتاب نقض است. این اثر افزون بر دفاع از باورهای شیعی، منبعی مهم در شناخت ری قدیم است. نام کامل کتاب «بعض مثالب النواصب فی نقض بعض فضائح الروافض» است. نقض، مجموعه ای ارزشمند از ادبیات و تاریخ و کلام و فرق و حدیث و انساب و رجال و جغرافیای سیاسی مذهبی ایران است. پیشتر، جز گزارش هایی پراکنده از آن در برخی آثار مانند «مجالس المؤمنین» سید نورالله شوشتری در دسترس نبود، تا آنکه محمد قزوینی و اقبال آشتیانی، به تصحیح آن همت گماشتند. اما آن دو در میان راه، کار را به محدث ارموی سپردند و او توانست بر پایه نسخه های متعدد، تصحیحی منقح از آن را همراه دو جلد تعلیقات به چاپ برساند.

بنا به گفته مؤلف در مقدمه، وی در ماه ربیع 556 ق. از وجود کتابی به نام «بعض فضائح الروافض» در نقض ورد مذهب امامیه مطلع می شود. می نویسد: «دوستی مخلص نسختی از آن را به امیر سید رئیس کبیر جمال الدین علی بن شمس الدین حسینی که رئیس شیعه است برد و او مطالعه کرد به استقصای تمام و پیش برادر مهترم اوحدالدین حسین، مفتی و پیر طایفه فرستاد و از من پوشیده داشتند، از خوف آنکه مبادا در جواب و نقض آن تعجیلی کنم.» سرانجام وی به نسخه ای از کتاب دست می یابد و بی درنگ، ردیه ای برای آن می نویسد. آغاز نگارش «بعض فضایح» بنا بر تصریح نویسنده، در زمان سلطنت محمد بن محمود سلجوقی است که در سال 547 ق. بر تخت نشست و در ذی قعدة 554 ق. از دنیا رفت. زمان اتمام آن نیز طبق بیان خود نویسنده در محرم سال 555 ق. بود و در سال 556 ق. در دسترس عموم قرار گرفت.

کتاب نقض، کلامی و از نوع ردیه نویسی است، اما به سبب گزارش ها و اخباری که از

اوضاع سیاسی - اجتماعی عصر نگارش خود می دهد و آداب و رسوم مردم و جامعه دینی دیار ری را منعکس می کند، اهمیت تاریخی نیز دارد. اطلاعات تاریخی آن به قدری است که به راحتی می توان وضعیت تشیع را در روزگاران سلجوقی دانست و حتی از جغرافیای شیعه در سرزمین های اسلامی آگاه شد. مؤلف، ضمن پاسخ به دعاوی خصم، نام بسیاری از شهرها و محله های ایران و مدارس و مساجد را در سده های نخستین ذکر می کند. همچنین دانسته می شود که شیعه در آن دوره، بر خلاف دوره نخست حکومت سلجوقیان، از عزت و اقتدار بیشتری برخوردار بوده و در عرصه های مختلف سیاست، علم و تبلیغ، فعالیت داشته است. به دلیل ارتباط مباحث کلامی با برخی وقایع صدر اسلام، اشارات فراوانی نیز به تاریخ عصر رسالت و امامت در کتاب وجود دارد؛ اما از آنجا که مخاطب کتاب، عموم مردم فارسی زبان است، مؤلف از ارجاع به سند و منابع و مباحث تخصصی در آن خودداری کرده است. برخی اطلاعات تاریخی مهم که از این کتاب به دست می آید، بدین قرار است: اسامی شهرها و مناطق مهم اهل سنت (اصفهان، همدان، ساوه، قزوین و آذربایجان) و شیعیان (قم، کاشان، آبه، مازندران و سبزوار)؛ اوضاع سیاسی نامناسب گذشته شیعیان؛ بهبود وضع شیعیان در زمان تألیف کتاب؛ قدرت و توانایی سیاسی - اقتصادی شیعیان ری؛ نام عالمان و بزرگان آنان؛ رویارویی مردم و حکومت با فتنه اسماعیلیان الموت؛ نام فرق و مذاهب اسلامی موجود در ری؛ محله های ری؛ مساجد و کتابخانه های ری، مانند کتابخانه صاحبی و در دیگر شهرها مانند کتابخانه بزرگ اصفهان و کتابخانه بوطاهر خاتونی در ساوه؛ مدارس معروف شیعی، مانند مدرسه بزرگ سید تاج الدین محمد کیسکی در محله کلاوه دوزان، مدرسه شمس الاسلام حسکا بابویه، مدرسه خانقاه زنان، مدرسه ابوالفتح، مدرسه فقیه علی جاسبی در کوی اصفهانیان، مدرسه خواجه عبدالجبار مفید، مدرسه کوی فیروز، مدرسه خواجه امام رشید رازی در دروازه جاروب بندان، مدرسه شیخ حیدر مکی در مصلحگاه؛ کتاب های فقهی متداول آن زمان (مقنعه، عویص، فرائض، مصباح مرتضی، شرایع علی حسینان، کتاب من لا یحضره الفقیه، علل الشرایع، عمل یوم و لیل، هدایة المسترشد، المراسم العلویة فی الاحکام النبویة، الجمل و العقود، المغنی فی الفقه، فقه القرآن، مناسک الزیارات، عروض العدوی، وفاق العامة و الخاصة، المذهب،

تهذیب الاحکام، المبسوط؛ آداب و رسوم مردم، مانند سنت «منقبت خوانی» در میان شیعیان، در کوچه و بازار و مناطق پررفت و آمد؛ تاریخ پیدایش شیعه؛ نام برخی از راویان مشهور ائمه (مانند ابوبصیر، زید شحام، علی بن یقین، سدیر الصراف، معلی بن خنیس، معاویه بن عمار، جابر جعفی، عمار الدهنی، محمد بن الصلت، هشام بن حکم، ابوجعفر بصری)؛ جمعیت فراوان شیعه و تأثیرگذاری آنان، به ویژه در ری؛ قدرت سیاسی حاکمان و فرمان روایان سنی مذهب سلجوقی.

درباره مؤلف «بعض فضائح الروافض» آگاهی چندان در دست نیست. اما دانسته است که در سال 555 ق. تألیف شده است. عبدالجلیل در مقدمه نقض می نویسد: «بر پشت مجموعه نام مصنف نباشد.» افندی در ریاض العلماء، در شرح حال عبدالجلیل رازی، مؤلف «بعض فضائح الروافض» را شهاب الدین تواریخی رازی از خاندان بنی مشاط، حدس می زند. ابوالفضل مشاط نیز از همین خاندان است و کتابی به نام زلة الانبياء در نقد تنزیه الانبياء سید مرتضی نوشته است. مؤلف «بعض فضائح الروافض» در کتاب خویش از اثر دیگرش به نام «تاریخ الایام و الانام» یاد می کند که عبدالجلیل نیز با آن آشنا بوده است.

نقض، با خطبه ای مشتمل بر حمد و سپاس خدا، آغاز می شود و در ادامه، مؤلف به سبب نگارش آن اشاره می کند و سپس در هر باب، بخشی از کتاب «بعض فضائح» را که آن نیز به فارسی است، نقل و نقد می کند. به تقریب، همه کتاب بعض فضائح (شصت و هفت فضااحت)، در نقض نقل می شود و بدین ترتیب، یک اثر تاریخی دیگر در آن احیا و ماندگار می شود. درباره زمینه تألیف این کتاب، ذبیح الله صفا، با استفاده از تعلیقات و مقدمه محدث ارموی، می نویسد: «در اوایل نیمه دوم قرن ششم که بازار مناقشات مذهبی در بلاد ایران گرم بود، مردی سنی که در آغاز مذهب شیعه داشته و سپس از این مذهب گردیده بود، کتابی در طعن بر مذهب تشیع و ذکر مطاعنی بر پیروان این مذهب نوشته بود، به نام بعض فضائح الروافض. ذکر کلمه "فضائح" در اینجا به آن سبب است که در دوره مناقشات مذهبی مسلمین، هر یک از فرق می کوشید تا موارد ضعف فرقه های دیگر را بنا بر نظر و طریقه خود بجوید و آنگاه آنها را بزرگ و واژگونه کند و اگر لازم می دانست پیرایه هایی بر آنها ببندد و هر یک از آن موارد را به عنوان فضااحت (رسوایی) در کتاب ها معرفی کند. این است که در کتب مربوط به مذاهب اسلامی به ذکر فضایح، بسیار

باز می‌خوریم و استعمال این اصطلاح در مورد یادشده در فوق، تازه نیست. مؤلف کتاب که به قول صاحب کتاب نقض، اول، شیعی بوده و بعد سنی مُجَبَّری و مُسَدِّبِهی گشته بود، بعد از تغییر مذهب، که آن هم در آن روزگار نظایر بسیار داشت، در سال 555 ق. کتاب خود، یعنی بعض فضائح الروافض را به پایان برده است... مؤلف کتاب در شهر ری اقامت داشته و کتاب خود را در عهد سلطنت سلطان محمد بن محمود سلجوقی (547-554 ق.) نوشته است... یک سال بعد از آنکه کتاب بعض فضائح الروافض نگاشته و منتشر شد، شیعیان ری بر آن وقوف یافتند و در اندیشه نقض آن افتادند و از این راه چند سال بعد کتاب نقض، مشهور به بعض مثالب النواصب فی نقض بعض فضائح الروافض پدید آمد.»

کتاب نقض، همچون بسیاری از آثار شیعه در سده های پنجم و ششم، رویکردی اعتدالی دارد و می‌توان آن را نقدی بر غلات شیعه نیز دانست. عناوینی همچون حشویه و غلات که در آثار متقدمان شیعه، مانند شیخ مفید در تصحیح الاعتقادات و سید مرتضی در مجموعه رسائل و شیخ صدوق در کتاب من لا یحضره الفقیه به کار رفته است، در کتاب «نقض» نیز فراوان به چشم می‌خورد. روش عبدالجلیل در نقد کتاب «بعض فضائح الروافض» تکیه بر اصول و مبانی مشترک میان فرق اسلامی است. گویا دو اصطلاح اصولی و اخباری، نخستین بار در کتاب «نقض» به کار رفته است. مؤلف، شیعه اصولیه را پیرو عقل‌گرایان پیشین، همچون شیخ مفید و سید مرتضی و شیخ طوسی و مرحوم طبرسی و ابوالفتوح رازی می‌داند و از جماعتی با عنوان «حشویه» نیز یاد می‌کند که باورهای شبیه «اخباری‌ها» در قرون بعد داشتند. دیدگاه‌های اعتدالی و تقریبی عبدالجلیل نیز در نقض فراوان به چشم می‌خورد. وی در تمام کتاب، نشان می‌دهد که مخالف خشونت مذهبی، تکفیر و تفسیق و تهمت‌های مذهبی است. همچنین به نوعی مدارا و رواداری بر پایه توحید و عدل تمایل نشان می‌دهد؛ مانند آنجا که می‌نویسد: «مذهب و مقالات اسلامیان مختلف است و پادشاه، راعی رعیت باشد و راعی را با آفتاب مشابهت کرده اند که بر همه بقاع به نیک و بد تافته شود و نیک و بد به دنیا به حجت ظاهر شود، و به قیامت پدید آید محق از مبطل و تقی از شقی و موافق از منافق.» (ص 63-64) افزون بر آن، اعتقاد به اصول کلی عدل و توحید و تنزیه و محبت اهل بیت و پرهیز از جبر و تشبیه را برای نجات کافی می‌داند؛ چنانکه می‌نویسد: «امام بوحنیفه کوفی -

رضی الله عنه -... فضیله اصحاب او را معلوم است که او را منصور کشت به سبب دوستی و پیروی آل رسول... از بزرگان تابعین است و چند صحابی بزرگ را دیده است؛ چون جابر عبدالله و انس مالک... و همه روایت از محمدباقر و جعفر صادق کند و موحد و عدلی مذهب بوده است و به آل مصطفی تولا کرده است... و با رحمت به جوار خدای شد.» (ص 159) عبدالجلیل کتابی با نام «تنزیه عایشه» نیز نوشته است که اکنون در دست نیست. در خطبه نقض و در میانه کتاب نیز بر وی درود می فرستد؛ اگرچه توبه را از مخالفت با علی (ع)، بر او واجب می شمارد و او را به دلیل ممانعت از دفن امام حسن (ع) در کنار پیامبر (ص) سرزنش می کند. احترام به صحابه و خلفا و پرهیز از لعن و ناسزاگویی به آنها و حتی ستایش آنها در نقض فراوان است. وی آنان را «بزرگان دین» و «السابقون» می خواند و شیعه را از مدح ابولؤلؤ و شتم صحابه بری می داند. اما می پذیرد که گروهی از پیروان تشیع (اخباری و حشوی) بر خلاف شیعه اصولی، به راه غلو و خطا رفته اند. در نقض، ضمن احترام به صحابه و خلفا، موضع شیعی به طور کامل حفظ شده است: «مذهب شیعت در حق صحابه، کفر و شرک نیست. آن است که با وجود امیرالمؤمنین علی - علیه السلام - بوبکر و غیر بوبکر را استحقاق امامت نیست، به فقد شرایط موجب.» (ص 257) عبدالجلیل همچنین در لابه لای نوشتار خویش، حوادث و رویدادهای مهمی از صدر اسلام را بازگو می کند که بر ارزش و اهمیت کتاب می افزاید. به گفته عباس اقبال آشتیانی: «کتاب شیخ عبدالجلیل قزوینی، اگرچه مذهبی و در نقض کتاب یکی از علمای سنت است که بر شیعه تاخته بوده، لیکن از آن لحاظ که یکی از متون قدیم فارسی است که فقط چند سالی بعد از چهار مقاله نظامی عروضی و مقامات حمیدی تألیف شده و مشتمل بر بسیاری از مطالب مهم تاریخی و ادبی است، نسخه ای بسیار نفیس و گران بها است.» محمد قزوینی نیز در نامه ای که برای علی اصغر حکمت نوشته است، از این اثر با تعبیر «کتاب بسیار بسیار نفیس مهم مفید متمتع دل کش، ضالّه [= گم شده] منشوده چندین ساله این حقیر، یعنی کتاب مستطاب جلیل القدر عظیم الشأن نادر الوجود اعزّ از کبریت احمر» یاد می کند.

نثر کتاب نقض، میان نثر مرسل و نثر فنی است و بلکه - به رغم اکثر نثرهای قرن ششم - به نثرهای مرسل، مانند مقدمه شاهنامه ابو منصور، حدود العالم، قابوسنامه و سفرنامه ناصر خسرو نزدیک تر است. از نشانه های نثر

فنی در نقض، کلمات عربی، حذف افعال به قرینه، اطناب و استشهاد به آیات و روایات و مثل های عربی است. به گفته صفا در تاریخ ادبیات فارسی: «کتاب نقض با انشایی بسیار روان و پخته و در عین حال عالمانه و استوار و مستدل نوشته شده است. در پاره ای از موارد این کتاب شیوه بیان و عاظ که نثری شبیه به نثر مسجع و یا بهتر بگوییم از قبیل نثر موزون است، به کار رفته، ولی این گونه موارد کمیاب است. اگرچه لحن نویسنده کتاب بر اثر استدلال و استشهاد به احادیث و اخبار و روایات در برخی موارد خشک است، اما در پاره ای موارد که در راه دفاع از هم کیشان خود است، نفسی مؤثر و کلامی جالب و دل انگیز می یابد. روی هم کتاب نقض از جمله متون خوب نثر پارسی در قرن ششم و در زمره کتب درجه اول آن قرن است.»

دکتر سید جلال الدین حسینی، معروف به محدث ارموی، پس از قریب به سی سال تحقیق و پژوهش، در سال 1328 ش. تصحیح این کتاب را به اتمام رساند. چاپ و انتشار نخست کتاب، با حجم 743 صفحه وزیری، به ضمیمه پانزده صفحه مقدمه مصحح، در سال 1331 ش. بود. مصحح، سپس، کتاب کوچکی با نام مقدمه نقض و تعلیقات آن در 160 صفحه در سال 1335 ش. و نیز نوشته دیگری با عنوان کلید نقض و تعلیقات آن به سال 1336 ش. منتشر کرد.

در تصحیح مجدد، تعلیقات کتاب را به دوهزار صفحه (حدود سه برابر اصل کتاب) رساند و در سال 1358 ش. کتاب را در سه جلد (یک جلد متن کتاب و دو جلد تعلیقات) آماده نشر کرد؛ اما هنگام تنظیم مقدمه آن، روی در نقاب خاک کشید و کتاب، چند روزی پس از رحلت وی منتشر شد. در سال 1391 ش. مؤسسه علمی - فرهنگی دارالحدیث، به مناسبت کنگره بزرگداشت عبدالجلیل قزوینی رازی، چاپی منقح از تصحیح محدث ارموی را با ویرایش و تحقیق جدید، همراه خلاصه تعلیقات ارموی و نیز نمایه موضوعی، در مجموعه آثار کنگره بزرگداشت عبدالجلیل رازی قزوینی منتشر کرد. این مؤسسه، در سال 1395 نیز «بازنگاشت نقض» را منتشر کرد که بازنگاری دکتر سید علی موسوی گرمارودی از همان اثر پیش گفته به زبان امروز بود.

منابع: فهرست منتجب الدین، ص 264 و بخش تعلیقات، ص 290؛ اعیان الشیعه، ج 10، ص 16؛ بحار الانوار، ج 102، ص 281 و 251؛ «معرفی و بررسی کتاب نقض» مجله سخن تاریخ، تابستان 1387 ش. ش 3، ص 56-73؛ نقض، چاپ دارالحدیث، مقدمه؛ مجله سخن، دوره چهارم، شماره 3، بهمن ماه 1331 ش.، ص 239-241.

عبدالجلیل رازی، مدرسه

عبدالجلیل بن ابی الحسین بن ابی الفضل

ص: 560

قزوینی، مؤلف کتاب نقض به تصریح خود، در شهر ری مدرسه ای داشته است: «مرا در شهر سنهٔ خمسین و خمسّمائه به روز آدینه بعد از نماز به مدرسهٔ بزرگ خود نوبت مجلس بود، و در آن به مذهب اباحتیان طعن می رفت.» ظاهراً قید «بزرگ» در عبارت «به مدرسهٔ بزرگ خود» می رساند که جز این مدرسه، مدرسهٔ دیگری نیز داشته است.

منبع: ری باستان، ج 1، ص 537.

عبدالحسین بن عبدالعزیز رازی

مستسخ کتاب در قرن نهم. نسخه ای از نهج البلاغه به خط او در کتابخانهٔ آستان قدس امام رضا (ع) نگهداری می شود که تاریخ فراغت از آن 885 است. خطاط، خود را این گونه معرفی کرده است: «کتبه الفقیر الحقیر عبدالحسین بن عبدالعزیز الحافظ الرازی.»

منابع: دراسة حول نهج البلاغه، ص 147؛ مجلهٔ تراثنا، ج 7، ص 27.

عبدالحسین بن مهدی بن حسن بن خلیل بن علی رازی حلّی

طیب، ادیب، شاعر و از نوادگان طیب مشهور، خلیل بن علی بن ابراهیم بن علی رازی تهرانی (1180-1280 ق.). جدّ خاندان بزرگ خلیلی تهرانی. وی در نجف به دنیا آمد و در حله درگذشت. از تألیفات او است: تعالیق علی شرح ابن نفیس فی الطب؛ أرجوزة فی النبض؛ حواش علی القانون. اشعار بسیاری نیز از او بر جای مانده است.

منبع: معجم المؤلفین، ج 4، ص 124 و ج 5، ص 89.

عبدالرحمن بن ابراهیم رازی

محدث اهل سنت. یحیی بن ابی طالب از او روایت کرده است و او از فرات بن سائب و او از میمون بن مهران و او از ضبة بن محصن و او از عمر، خلیفهٔ دوم.

منبع: تفسیر السمرقندی، ج 2، ص 59.

عبدالرحمن بن ابی بکر رازی

محدث قرن سوم. از عباس بن محمد بن حاتم دوری (م 271 ق.) و زعفرانی روایت کرده است.

منبع: الكامل فی ضعفاء الرجال، ج 1، ص 98 و 172 و 266 و ج 2، ص 116 و ج 7، ص 265.

عبدالرحمن بن ابی حازم رکاب رازی، ابوالقاسم

فقیه و محدث قرن پنجم. در ری می زیست و برای نشر حدیث به قزوین رفت. از ابو منصور بن زیاده (در سال 467 ق.) محمد بن حجاج و ابو معمر جعفر بن علی وزان حدیث شنیده است. عبدالله بن محمد بن جعفر، ابونجیب

سعید بن محمد بن ابی بکر حمّامی (از مشایخ منتجب الدین) و محمد بن اسماعیل بخاری (در سال 493 ق.) از او روایت کرده اند.

منابع: خاتمة مستدرک الوسائل، ج 1، ص 175-176؛ اعیان الشیعه، ج 7، ص 246؛ لسان المیزان، ج 5، ص 83.

عبدالرحمن بن احمد بن حسن بن بندار عجلی رازی، ابوالفضل

محدث، مقری، ادیب و زاهد. اصل او از ری بود، و بنا بر قولی، در مکه به دنیا آمد. در ری از جعفر بن عبدالله بن یعقوب بن فناکی، و در نیشابور از سلمی (مؤلف آداب الصحبه)، و در مکه از ابن فراس و ابوالحسن احمد بن ابراهیم بن قریش، و در مصر از ابومسلم محمد بن احمد بن علی (کاتب بغدادی)، و در دمشق از ابوالحسن کلایی حدیث شنید. قرائت ابن عامر و علی بن عبدالله بن مجاهد را در دمشق آموخت. همچنین در این شهر، کتاب آداب الصحبه سلمی را بر علی بن محمد حنائی و عبدالعزیز کتانی و محمد بن علی حداد املا کرد. از روایان او ابوبکر خطیب، هبة الله بن عبدالوارث شیرازی، ابوسهل محمد بن ابراهیم بن سعدویه، ابوعبدالله خلال و فاطمه بنت محمد بن احمد بغدادی است.

ابن عساکر از روایان اخبار نقل می کند که وی، در مسجدی گمنام مأوا داشت و هرگاه که مردم، از جای او باخبر می شدند، به مسجدی دیگر می رفت. ذهبی درباره او می نویسد: «امام زاهد، جلیل القدر، مقری فاضل، کثیر التألیف و خلوت گزین بود. بر خود سخت می گرفت و بیشتر عمر خود را به علم قرائت گذراند. تنها و بسیار سفر می کرد.» از آثار او است: جامع الوقوف و اللوامح فی القراءات. در سال 454 ق. در نیشابور درگذشت.

منابع: تاریخ مدینه دمشق، ج 3، ص 285؛ تاریخ الاسلام، ج 30، ص 361-365؛ الوافی بالوفیات، ج 18، ص 60؛ شذرات الذهب، ج 3، ص 293-120؛ معجم المؤلفین، ج 5، ص 116؛ هدیة العارفین، ج 1، ص 517.

عبدالرحمن بن احمد بن حسین نیشابوری خزاعی رازی، ابومحمد

محدث شیعی، حافظ، واعظ و معروف به مفید نیشابوری. در ری می زیست و برای شنیدن حدیث از موافق و مخالف، به غرب و شرق جهان اسلام سفر کرد. در ری، سمت استادی و پیشوایی اصحاب حدیث را داشت. او عموی پدر ابوالفتح رازی بود و نزد شریف رضی و برادرش علم الهدی و شیخ طوسی و کراجکی و سّالار و ابن براج تحصیل کرد. سید مرتضی و سید مجتبی فرزندان داعی حسینی و برادرزاده اش ابوالفتح

ص: 562

رازی از او روایت کرده اند. در سال 445 ق. درگذشت. از آثار او است: سفینه النجاة فی مناقب اهل البيت؛ العلویات الرضویات؛ الامالی؛ عیون الاخبار؛ مختصرات فی المواعظ و الزواجر.

منابع: فهرست منتجب الدین، ص 75؛ اعیان الشیعه، ج 7، ص 464؛ الکنی والألقاب، ج 3، ص 199-200.

عبدالرحمن بن حسین بن حسن رازی

محدث اهل سنت در قرن سوم. از علی بن مدینی، روایت کرده است.

منبع: التعدیل و التجریح، ج 1، ص 300.

عبدالرحمن بن سعد بن یحیی رازی

محدث قرن سوم. در قزوین از ابوالحسن حسن بن علی بن زنجویه قطان قزوینی رازی (راوی سلیمان بن یزید در ری) حدیث نوشته است.

منبع: التدوین، ج 3، ص 145.

عبدالرحمن بن سنان مقری رازی، ابویحیی

محدث و مقری. از عبدالعزیز بن ابی رواد و نعیم بن میسر و معاویه بن حبیب روایت کرده است و یحیی بن عبدک قزوینی، ابوزرعه، عطیه عوفی، ابوحاتم رازی و فضل بن شاذان از او. ابوحاتم رازی او را تصدیق کرده است. در ری با محدث نامی، احمد بن داوود صیدانی همسایه بوده است.

منابع: الجرح و التعدیل، ج 5، ص 242 و ج 3، ص 13 و ج 2، ص 50 و ج 8، ص 388؛ التعدیل و التجریح، ج 1، ص 296-297؛ تاریخ الاسلام، ص 255-256.

عبدالرحمن بن عبدالله بن سعد دشتکی رازی، ابومحمد

محدث و مقری. اصل وی از مرو بود، اما همراه پدرش در ری اقامت داشت. پدر و جدش نیز از محدثان بودند. روایت کرده است از: پدرش، جریر بن عبدالحمید، ابوسلمان شیبانی، زهیر بن معاویه، ابن سنان، ابوجعفر رازی، عمرو بن ابی قیس، ابراهیم بن طهمان، ابویحیی زکریا عتبی، عبدالله بن علاء بن خالد، عیسی بن ضحاک کندی (برادر جراح بن ضحاک) و یعقوب قمی. از او روایت کرده اند: احمد بن ازهر، محمد بن حمید رازی، احمد بن فرات، محمد بن بکیر حضرمی، محمد بن مهران جمال، یوسف بن موسی قطان، ابوغسان محمد بن عمرو، احمد بن ابی سریج، عثمان بن محمد انماطی، عبد بن حمید، هارون بن حیان قزوینی، یحیی بن موسی، محمد بن مهران جمال، احمد بن سعید رباطی، و حجاج بن حمزه خشابی، محمد بن عمار بن حارث، و پسرانش (عبدالله

ص: 563

و احمد بن عبدالرحمن، مشهور به حمدون رازی) و بسیاری دیگر از محدثان ری.

منابع: الجرح و التعديل، ج 1، ص 577 و ج 2، ص 59 و ج 4، ص 90، و ج 5، ص 254-255؛ معجم الكبير، ج 1، ص 136؛ الضعفاء، ج 1، ص 190؛ الثقات، ج 8، ص 372؛ تاريخ مدينة دمشق، ج 28، ص 7؛ تقريب التهذيب، ج 1، ص 40؛ تهذيب التهذيب، ج 6، ص 188؛ تاريخ الاسلام، ج 14، ص 229-233.

عبدالرحمن بن عمر سهل صوفی رازی، ابوالحسین

منجم، اهل ری. عالم به علم افلاک و منجم عضدالدوله دیلمی بود. از مؤلفاتش الکواکب الثابتة است که مبتنی بر کتاب مجسطی بطلمیوس است، اما به متابعت از آن بسنده نکرده است؛ بلکه خود ستارگان را رصد و اندازه و مکان آنها را معین کرده است. از دیگر آثار او، مطارح الشعاعات، الصور السمائية، المعمول فی الصور، و ارجوزة فی الفلك است. صاحب مفتاح الکرامه عقیده دارد کتاب های او در علم نجوم، بی مانند است. در سال 376 ق. در پنجاه و شش سالگی درگذشت.

منابع: مفتاح الکرامه، ج 12، ص 249؛ مستدرکات اعیان الشیعه، ج 2، ص 45؛ الاعلام، ج 4، ص 93؛ معجم المؤلفین، ج 5، ص 162.

عبدالرحمن بن محمد بن ادریس بن منذر تمیمی حنظلی رازی، ابومحمد، ابن ابی حاتم

شیخ الاسلام، محدث، فقیه شافعی، مفسر، حافظ، رجالی، تراجم نگار و از دانشمندان بنام ری، مشهور به ابن ابی حاتم رازی. پدر او، محمد بن ادریس، معروف به ابوحاتم رازی، از بزرگان و دانشمندان ری بود. در ری، دروازه و مسجدی به نام او وجود داشت. در سال 240 ق. به دنیا آمد و به سال 327 ق. درگذشت. عراق، مصر، دمشق و خراسان، مقصد سفرهای علمی او بوده است. مشهورترین استادان او، پدرش و ابوزرعه رازی، جعفر بن منیر رازی، احمد بن سنان قَطَّان، احمد بن منصور رمادی، یونس بن حبیب اصفهانی، ابوالحسین احمد بن محمد بن ابی سلم رازی، ابوبکر محمد بن فضل موسی قسطنطینی رازی، ابوسعید اشَجَّج، علی بن منذر طریقی، حسن بن عرفه، یونس بن عبدالاعلی، محمد اسماعیل آحمسی، حجاج بن شاعر، محمد بن حسان ازرق، محمد بن عبدالملک

ص: 564

ابن زنجویه، محمد بن مسلم بن واره، صالح بن احمد بن حنبل، احمد بن اصرم، علی بن جنید و مسلم بن حجاج است. از محمد بن یعقوب دمشقی، یزید بن محمد بن عبدالصمد، سعد بن محمد بیروتی، ابوالعباس عبدالله بن محمد بن عمر بصری، ابوزرعۀ رازی، محمد بن مسلم بن واره، احمد بن حنبل و پدرش و بسیاری دیگر از محدثان قرن چهارم روایت کرده است. از فضل بن شاذان نیشابوری نیز قرائت قرآن آموخت. در عراق، که در آن روزگاران کانون فقه و حدیث بوده است، شهرت و منزلت علمی بسیار می یابد.

برخی از راویان او عبارت اند از: ابوالحسین محمد بن عبدالله، ابوالعباس احمد بن محمد بصیر، ابواحمد حسین بن علی بن محمد تمیمی نیشابوری، ابوالحسین احمد بن جعفر بحیری، یوسف بن قاسم میانجی و برادرش احمد، علاء بن حملویه، ابوالعباس احمد بن محمد رازی، ابوالقاسم ابراهیم بن محمد نصرآبادی، ابوسعید عبدالله بن محمد بن عبدالوهاب رازی، حسینک تمیمی، ابوالشیخ عبدالله بن محمد بن حیان اصفهانی، ابواحمد حاکم، عبدالله بن محمد اسد، حمد بن عبدالله اصفهانی، ابراهیم و احمد، دو فرزند محمد بن یزداد، علی بن قصّار، علی بن عبدالعزیز بن مدرک و ابوحاتم بن حبان بستی.

ابن ابی حاتم رازی در طریق شیخ طوسی در کتاب الامالی قرار گرفته است و شیخ صدوق، به واسطه، از او در کتاب های الامالی، علل الشرائع و عیون اخبار الرضا (ع) روایت کرده است. مهم ترین آثار او عبارتند از: الجرح و التعديل، آداب الشافعی و مناقبه، علل الحدیث، کتاب الزهد، کتاب الکنی، الفوائد الکبیره، الرد علی الجهمیه، ثواب الأعمال، المراسیم، تفسیر القرآن العظیم (معروف به تفسیر ابن ابی حاتم). در میان آثار او، الجرح و التعديل، اهمیت بیشتری دارد و بارها چاپ شده است. این کتاب، راویان حدیث و گروهی از تابعین را جرح و تعدیل کرده و از منابع مهم اهل سنت در علم رجال است.

منابع: تذکرة الحفاظ، ج 3، ص 26؛ طبقات المفسرین، ص 17؛ شذرات الذهب، ج 2، ص 308؛ الاعلام، ج 4، ص 99؛ هدیة العارفین، ج 1، ص 513؛ ری باستان، ج 1، ص 239 و 328؛ مستدرکات علم رجال الحدیث، ج 4،

ص 381. تاریخ مدینه دمشق، ج 35، ص 357-366؛ سیر اعلام النبلاء، ج 19، ص 164؛ میزان الاعتدال، ج 2، ص 587؛ طبقات الشافعیه، ج 3، ص 324؛ الوافی بالوفیات، ج 18، ص 228.

عبدالرحمن بن محمد بن سلم رازی اصفهانی، ابویحیی

محدث، حافظ کبیر، امام جامع اصفهان و مصنف مسند و تفسیر. از عبدالعزیز بن یحیی، یحیی بن ضریس، ابوسعید اشج، عبدالله بن جعفر مقدسی خزاعی، سلمه بن شیب، سهل بن عثمان، محمد بن ابی عمر عدنی، حسین بن عیسی زهری و دیگران روایت کرده است، و قاضی ابواحمد عسال، عقیلی (صاحب ضعفاء العقیلی)، ابوالقاسم طبرانی (صاحب المعجم الکبیر)، ابوالشیخ بن حیان، عبدالرحمن بن سیاه، ابوعبدالله صفار و دیگران از او حدیث شنیده اند. در سال 291 ق. در اصفهان درگذشت.

منابع: المعجم الکبیر، ج 5، ص 151؛ الضعفاء، ج 2، ص 31 و 329 و ج 4، ص 234؛ طبقات المحدثین بأصبهان، ج 3، ص 530-532؛ تاریخ مدینه دمشق، ج 21، ص 40600؛ سیر اعلام النبلاء، ج 13، ص 530-531؛ تاریخ الاسلام، ج 22، ص 194-195؛ ذکر اخبار اصبهان، ج 1، ص 149 و ج 2، ص 112؛ الوافی بالوفیات، ج 18، ص 135؛ تذکره الحفاظ، ج 2، ص 690-691؛ معجم المؤلفین، ج 5، ص 174-175.

عبدالرحمن بن محمد بن یوسف طرائفی رازی، ابومحمد

محدث قرن چهارم، معروف به طرائفی. در سال 391 ق. از راه حج به بغداد رفت، و از محمد بن عیسی بن محمد وسقندی، محمد بن هارون زنجانی، حامد بن محمد هروی، سلیمان بن احمد طبرانی، احمد بن بندار اصفهانی، عبدالرحمن بن محمد بن بلخی و میسره بن علی قزوینی و گروهی دیگر، حدیث گفت. احمد بن محمد عتیقی (از مشایخ خطیب بغدادی) از او حدیث شنیده است.

منبع: تاریخ بغداد، ج 10، ص 300 و ج 13، ص 39.

عبدالرحمن بن مغراء بن عیاض بن حارث دوسی رازی، ابوزهر

محدث. در یکی از قرای ری می زیست. مدتی در اردن قضاوت کرد و سپس به دمشق و عراق رفت. جد او حارث بن عبدالله، همراه پدر و هفتاد نفر دیگر به مدینه رفت و پس از دیدار با رسول الله (ص)، اسلام آورد. حارث تا پس از ارتحال حضرت در مدینه ماند. برخی از مشایخ عبدالرحمن بن مغراء در حدیث بدین شرح است: اعمش، اسماعیل بن ابی خالد، یحیی بن سعید انصاری، محمد بن سوجه، عبدالملک بن سعید بن ابجر، عبیدالله بن

ص: 566

عمر عمری، محمد بن اسحاق یسار (صاحب المغازی)، مجالد بن سعید، فضیل بن غزوان، اجلح بن عبدالله کندی، فطر بن خلیفه، عطیه بن حارث حمدانی، عقبه بن ابی عیزار، رشدین بن کریب، خالد بن مغراء (برادرش) و مغراء بن عیاض بن حارث (پدرش). روایت کرده اند از او: سلیمان بن عبدالرحمن، محمد بن عائد، محمد بن مبارک صوری، محمد بن حمید، عیسی بن ابی فاطمه، ابراهیم بن موسی الفراء، محمد بن عمرو زنیج، یوسف بن موسی قطان، علی بن میسرۀ رازی، مقاتل بن محمد رازی، فیض بن وثیق بصری، عبدالله بن عمران اصفهانی، عمرو بن رافع قزوینی، محمد بن عبدالله بن ابی حماد قطان، سهل بن زنجله رازی، عمر بن علاف رازی، عباس بن اسماعیل رازی طیالسی، عبدالسلام بن عاصم رازی جعفی هسنجانی رازی و...

ابن عدی او را از ضعفاً شمرده، ولی ابوزرعہ تصدیقش کرده است. پیش از آغاز قرن سوم درگذشت.

منابع: تاریخ الکبیر، ج 5، ص 355؛ المعجم الکبیر، ج 7، ص 161؛ الجرح و التعدیل، ج 6، ص 216؛ تاریخ الاسلام، ج 13، ص 278 و ج 17، ص 252؛ الاستیعاب، ج 1، ص 293؛ الكامل فی ضعفاء الرجال، ج 4، ص 289؛ تاریخ مدینة دمشق، ج 35، ص 455-460؛ سیر اعلام النبلاء، ج 9، ص 300-301.

عبدالرحیم بن سلیمان کوفی رازی، ابوعلی

محدث ثقة امامی، حافظ، مصنف و از اصحاب امام صادق (ع). از قبیلۀ طی بود و در کوفه سکنا داشت. ابوحاتم رازی، او را «صالح الحدیث»، و وکیع حدیث وی را در کمال صحت می دانست. ابن معین نیز توثیقش کرده است.

از اشعث بن سوار، حمید بن ابی دهره، عاصم احول، اسماعیل بن ابی خالد، سلیمان اعمش، عبدالاعلی بن ابی مساور جرار، مختار بن فلفل و واصل بن سائب روایت کرده است. سهل بن زنجله، محمد بن سعید بن اصفهانی، ابوبکر بن ابی شبیه، ابراهیم بن موسی، سهل بن عثمان عسکری، عبدالله بن هاشم کوفی و عبدالحمید بن شیبانی از او روایت کرده اند. با حفص بن غیاث هم درس بوده است. در 187 ق. درگذشت.

منابع: تاریخ الکبیر، ج 6، ص 102؛ الجرح و التعدیل، ج 5، ص 339، و ج 6، ص 26؛ منهج المقال، ص 193؛ شذرات الذهب، ج 1، ص 315؛ خاتمة مستدرک الوسائل، ج 8، ص 127-128؛ الثقات، ج 8، ص 412؛ میزان الاعتدال، ج 4، ص 22؛ تاریخ الاسلام، ج 12، ص 267 - 268؛ الوافی بالوفیات، ج 18، ص 197؛ نقد الرجال، ج 3، ص 57؛ الطبقات الکبری، ج 6، ص 57؛ معجم المؤلفین، ج 5، ص 205.

ص: 567

عبدالرحيم بن مظفر بن عبدالرحيم بن علي حمدوني رازی، ابومنصور

محدث قرن پنجم. از خاندانی اهل حدیث بود و از پدرش و ابوبکر اسماعیل بن علی بن احمد بن محمد بن یوسف خطیب نیشابوری و ابوطاهر محمد بن عبدالعزیز بن ابراهیم اصم و ابوالفضل ظفر بن داعی بن مهدی علوی حدیث شنید. ابن عساکر - چنانکه در معجم شیوخش گفته - در ری نزد او شاگردی کرده است. منتجب الدین رازی حدیث 38 از کتاب اربعین را از او شنیده است. او راوی صحیفه الرضا است و آن کتاب را نزد قاضی ابوالمحاسن عبدالواحد بن اسماعیل رویانی (مقتول در 502 ق.) قرائت کرده است.

منابع: الأربعون حدیثا، ص 70؛ التحبیر، ج 1، ص 214؛ موسوعة طبقات الفقهاء، ج 5، ص 150؛ خاتمة مستدرک الوسائل، ج 1، ص 219؛ الجواهر السنية، ص 583؛ تاریخ مدینه دمشق، ج 39، ص 396؛ مستدرکات اعیان الشیعه، ج 2، ص 192.

عبدالسلام بن عاصم جعفی هسنجانی رازی

محدث. از احمد بن حنبل، ادریس بن محمد روذی، اسحاق بن اسماعیل رازی حبویه، حکم بن محمد طبری، زید بن حباب، شجاع بن ولید، عبدالله بن نافع زبیری، عبدالرحمن بن حکم بن بشیر، عبدالرحمن بن عبدالله دشتکی، عبدالرحمن بن مصعب بن قطان، عبدالمجید بن عبدالعزیز بن ابی رواد، علاء بن عبدالجبار عطار، محمد بن اسماعیل بن ابی فدیك، حریر بن عبدالحمید و صباح بن محارب و عبدالرحمن بن مغراء، معاذ بن هشام دستوانی، معن بن عیسی بن جعفر جمال، یحیی بن ضریس رازی، یزید بن هارون، یوسف بن یعقوب صفار و... روایت کرده است. ابن ماجه، احمد بن جعفر جمال، احمد بن خلیل ختن مهران، اسحاق بن محمد بن حسن رازی، جعفر بن احمد بن خلیل رازی، حسن بن عباس رازی، ابویحیی عبدالله بن احمد بن ابی مسره مکی، علی بن حماد، علی بن صالح بزاز، قاسم بن ابراهیم بن حسن همدانی، ابوحاتم محمد بن ادریس رازی، محمد بن ایوب بن ضریس رازی، محمد بن عباس بن بسام رازی، محمد بن عبدالله بن سلیمان حضرمی، محمد بن عمار بن عطیه رازی، علی بن حسین بن جنید رازی، عبدالرحمن بن مغراء دوسی رازی، محمد بن شعیب بن خطاب رازی مؤدب (تاجر ساکن استرآباد) و... از او نقل حدیث کرده اند. ابوحاتم رازی او را از مشایخ حدیث خوانده است.

ص: 568

هسنجان یا هسنگان، از قرای مهم ری بوده است، و دانشمندانی از آن برخاسته اند. حسین کریمان، مؤلف ری باستان، احتمال داده است که دیه سنگان که اکنون از توابع شمیران است، همان هسنگان قدیم باشد که تخفیف شده است؛ به قیاس رشکان و ارشکان، ولاسگرد و بلاسگرد، رنبویه و ارنبویه، فریدون و آفریدون، فراسیاب و افراسیاب، مرداد و امرداد...

منابع: تهذیب الکمال، ج 3، ص 82-84؛ تهذیب التهذیب، ج 6، ص 287؛ معجم البلدان، ج 4، ص 974؛ تاریخ جرجان، ص 407؛ الجرح و التعديل، ج 6، ص 216؛ تاریخ الاسلام، ج 17، ص 252؛ معجم المؤلفین، ج 1، ص 131؛ ری باستان، ج 3، ص 639.

عبدالسمیع یزدی رازی حائری

فقیه اصولی امامی. کتاب مناہج الاسرار فی شرح نتایج الافکار را در علم اصول، در سال 1260 ق. نوشت.

منبع: الذریعه، ج 22، ص 342.

عبدالصمد بن احمد بن علی سلیطی، ابومحمد

حافظ و محدث، معروف به طاهر نیشابوری، در ری به دنیا آمد و در آنجا بالید. از ابوعبید صخر بن محمد طوسی در ری و عبدالکریم بن احمد مطری در ساوه و عبدالملک بن عبدالغفار بصری و گروهی دیگر در همدان و از ابوعلی بن مذهب و قاضی ابوطیب و ابوالقاسم تنوخی در بغداد حدیث شنید. ابن طیوری و ابن بدران حلوانی و محمد بن حسین مرزوقی از او حدیث شنیدند. در همدان سکونت گزید و در آن شهر در سال 482 ق. درگذشت. شیرویه او را صدوق و کثیر الرحله (در کسب حدیث) دانسته و یحیی بن منده او را یکی از حفاظ صحیح النقل خوانده است.

منبع: تذکره الحفاظ، ج 4، ص 1223-1224.

عبدالصمد بن عبدالعزیز مقری رازی

محدث. از عمرو بن ابی قیس روایت کرده است و او از بشیر بن عاصم و او از عثمان بن یقظان و او از زاذان و او از عبدالله و او از رسول الله (ص). حسن بن علی بن مهران متوئی، عتاب بن اعین کوفی و علی بن سهل رازی و محمد بن خالد رازی از او روایت کرده اند.

منابع: معجم الکبیر، ج 2، ص 124؛ الجرح و التعديل، ج 1، ص 46 و ج 3، ص 12 و ج 7، ص 12 و 245؛ الکامل فی ضعفاء الرجال، ج 6، ص 323.

عبدالصمد بن محمد الدعوی، رشیدالدین رازی

از فقهای شیعی مذهب ری. نامش در پاره ای از منابع شیعی آمده است.

ص: 569

عبدالغزیز بن ابی عثمان رازی

محدث. از سفیان ثوری، محمد بن مسلم طائفی، موسی بن عبیده، فضیل بن عیاض و حماد بن دلیل (قاضی مدائن) روایت کرده است. برخی از روایان او بدین قرارند: مؤمل بن اسماعیل، زهیر بن عباد الرواسی، عبدالرحمن بن حکم بن بشیر، علی بن میسره، هارون بن اسحاق همدانی، ابوهشام رفاعی و محمد بن حمید.

ابوحاتم رازی او را ثقه دانسته و نقل شده است که وکیع، دیگران را به شنیدن حدیث او دعوت می کرده است.

منابع: الجرح و التعديل، ج 1، ص 69 و ج 5، ص 390؛ سنن الدارقطني، ج 1، ص 217؛ ابن ابی حاتم رازی، تفسیر القرآن العظیم، ج 5، ص 1439 و ج 8، ص 2769-2770؛ ابن کثیر، تفسیر القرآن العظیم، ج 1، ص 320؛ تاریخ مدینة دمشق، ج 32، ص 109؛ تاریخ الاسلام، ج 13، ص 290-291؛ الثقات، ج 8، ص 396؛ الضعفاء، ج 1، ص 56.

عبدالغزیز بن عبدالله بن عبدالرحمن اصفهانی رازی، ابوالقاسم

محدث. در ری زندگی و تجارت می کرده است. از حمزة بن عبیدالله بن احمد مالکی و ابوحاتم محمد بن عیسی وسقندی روایت کرده و ابوبکر احمد بن حسین بیهقی، مؤلف السنن الکبری در ری از او حدیث شنیده است.

منابع: سنن الکبری، ج 2، ص 96 و ج 3، ص 212 و ج 10، ص 269؛ تاریخ الاسلام، ج 28، ص 226.

عبدالغزیز بن عبدالله قرشی نرمقی رازی، ابویحیی

محدث. از یحیی بکاء روایت کرده است و حسن بن عمر بن شقیق رازی، ابویزید رازی و عمرو بن رافع قزوینی و محمد بن حمید رازی و نعیم بن یعقوب بن متد از او روایت کرده اند. ابن حجر و ابوحاتم رازی، او را منکر الحدیث خوانده اند. ترمذی و ابن ماجه، بیش از یک حدیث او را در کتاب های خود نیآورده اند.

منبع: تقریب التهذیب، ج 1، ص 605 و ج 6، ص 309؛ الجرح و التعديل، ج 5، ص 386-387؛ المعجم الاوسط، ج 4، ص 249؛ تهذیب الکمال، ج 18، ص 163-164 و ج 35، ص 27؛ المغنی من الضعفاء، ج 1، ص 630؛ الکاشف فی معرفة من له روایة فی کتب السنه، ج 1، ص 656.

عبدالغزیز بن محمد نصرآبادی رازی

محدث. از محله نصرآباد ری بود، و ابوحاتم رازی (محمد بن ادريس) و ابوعمر و محمد بن عبدالله نصرآبادی از او حدیث شنیده اند. ابوحاتم رازی عقیده داشت که از

نصرآباد ری کسی بلندمرتبه تر از او پدید نیامد.

منابع: الانساب، ج 5، ص 493؛ معجم البلدان، ج 5، ص 287.

عبدالعزيز بن مغيرة بن امي (اميه) منقري صفار، ابو عبدالرحمن بصري

محدث اهل سنت، ساکن ری. از حماد بن زید و مهدی بن میمون و ابو هلال راسبی و جریر بن حازم و مبارک بن فضاله و یزید بن ابراهیم تستری و عبدالواحد بن زیاد روایت کرده است و ابوغسان تستری و یحیی ابن عبدک قزوینی و ابوزرعه و عبدالملک بن ابی عبدالرحمن، ابن واره و ابو حاتم از او روایت کرده اند. ابن ابی حاتم می گوید پدرم او را صدوق و برتر از عبدالله بن عاصم می شمرد.

منابع: الجرح و التعديل، ج 5، ص 397؛ تهذيب الكمال، ج 18، ص 208-209؛ تاريخ الاسلام، ج 15، ص 269؛ تقريب التهذيب، ج 1، ص 608؛ تهذيب التهذيب، ج 6، ص 320.

عبدالعزيز بن يحيى بن عبدالعزیز بن سعد مدائنی، ابو محمد / ابو عبدالرحمن

محدث قرن سوم، ساکن ری. مدتی نیز در نیشابور زیست. الموطأ را از مؤلف آن (مالک بن انس) روایت کرده است.

سلیمان بن بلال، عبدالعزیز بن محمد درآوردی، لیث بن سعد، عطف بن خالد، سعید بن بشیر، عبدالله بن وهب، علی بن سعید بن شداد رقی، مجمع بن یعقوب انصاری، محمد بن اسماعیل بن ابی فدیك، محمد بن سلیمان بن سلیط انصاری نیز از مشایخ وی در حدیث بودند. علی بن سعید بن بشیر رازی، عبدالله بن ابی سعد وراق، ابراهیم بن حسین بن دیزیل همدانی، ابراهیم بن فهد بن حکیم، ابراهیم بن محمد بن سعید صیدلانی، احمد بن داوود مکی، احمد بن سلمة نیشابوری، ابو عمرو احمد بن مبارک مستملی، جعفر بن سلیمان نوفلی مدنی، ابو یحیی زکریا بن داوود خفاف نیشابوری، سلمة بن شبيب، صالح بن علی نوفلی حلبی، عتاب بن خلیل، عصمة بن ابراهیم زاهد، علی بن حسن بن ابی عیسی هلالی، علی بن حسین بن شهریار، عمر بن مدرک رازی قاص، محمد بن ایوب بن یحیی بن ضریس، ابوبکر محمد بن زنجویه بن هیثم قشیری، محمد بن سهل بن ایوب اهوازی، محمد بن عبد وهاب فراء، محمد بن علی بن زید صائغ مکی، محمد بن یونس کدیمی، مهزم بصری، موسی بن اسحاق بن موسی انصاری، یحیی بن محمد بن سکن و یعقوب بن یوسف اخرم از او روایت کرده اند. ابو حاتم رازی و ابوزرعه و عقیلی و بخاری، او را در حدیث، ضعیف شمرده اند.

منابع: الجرح و التعديل، ج 5، ص 400؛

عبدالعزیز رازی

صوفی. احوال وی به درستی معلوم نیست؛ جز اینکه در زمان خود از مشایخ ری بوده و با ابوالقاسم رازی و نابلسی مصاحبت داشته است.

منبع: طبقات الصوفیه، ص 312.

عبدالعظیم حسنی (ع) / شاه عبدالعظیم

اشاره

عبدالعظیم بن عبدالله بن علی بن حسن بن زید بن حسن بن علی بن ابی طالب (ع)، معروف به شاه عبدالعظیم، از بزرگان و شخصیت های مهم علمی و اخلاقی در جهان تشیع است. غیر از مقام علمی و جایگاه ممتاز در نزد اهل بیت (ع)، اهمیت دیگر ایشان، مجموعه ای از حوادث تاریخی و علمی است که به نوعی به زندگانی پر فراز و نشیب ایشان مربوط می شود. با وجود این، اطلاعات تاریخی درباره جزئیات زندگی ایشان، فراوان نیست؛ اگرچه همه منابع رجالی شیعه، بیش و کم به شرح زندگانی او پرداخته اند. آنچه در پی می آید، مهم ترین رخدادهای زندگانی حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) است که در منابع معتبر و کهن به چشم می خورد.

1. تبار و فرزندان

نسب حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) با چهار واسطه، به سبط اکبر رسول الله (ص)، امام حسن مجتبی (ع) می رسد. نجاشی درباره نسب وی می نویسد: «هنگامی که جنازه او را برای غسل برهنه می کردند، در جیب لباس وی نوشته ای یافتند که در آن، نسبش، این گونه ذکر شده بود: من ابوالقاسم، عبدالعظیم بن عبدالله بن علی بن حسن بن زید بن علی بن حسن بن علی بن ابی طالب هستم.» (رجال النجاشی، ج 2، ص 67، ش 651). بر اساس این نسخه از رجال النجاشی، در نسب ایشان، میان وی و امام حسن (ع)، پنج نفر واسطه وجود دارد؛ اما در

ص: 572

نسخه های معتبرتر این کتاب، میان «زید»، جد سوم ایشان، و امام حسن (ع)، شخص دیگری واسطه نیست (ر. ک: معجم رجال الحدیث، ج 10، ص 46، ش 6580). بنابراین، نیاکان حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) به ترتیب، عبارتند از:

یک. عبدالله بن علی، پدر عبدالعظیم حسنی (ع). عبدالله، در زمان حیات جدش، حسن بن زید، متولد شد و چون قبل از تولدش، پدرش (معروف به علی سدید/ شدید) در زندان درگذشت، جدش کفالت او را بر عهده گرفت (ر. ک: سر السلسله العلویه، ص 24، عمدة الطالب، ص 94). عبدالله در کنار جدش، که دستی در حکومت داشت، قواعد حکومت داری را آموخت و در آن مجرب شد. شهرت او به «قافه» به این دلیل است که او از کنیز پدرش و پس از مرگ پدر به دنیا آمد و طبق سنت، قیافه شناسی برای تأیید شباهت او به پدرش آوردند و «القافة» به معنای فنّ قیافه شناسی است. عبدالله و پدر بزرگش، سرانجام مغضوب حکومت شدند. از او پنج پسر (عمدة الطالب فی انساب آل ابی طالب، ص 94) و به نقلی، نه پسر (منتهی الآمال، ص 1، ص 466) بر جای ماند که یکی از ایشان عبدالعظیم حسنی (ع) است.

دو. علی بن حسن. نام جد اول حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، علی و لقب او «سدید» یا «شدید» (عمدة الطالب، ص 93 و 70) است. او بسیار عظیم المنزله و جلیل المرتبه و از مبارزان علوی در عصر عباسی بود. وی همراه پسرعمویش عبدالله محض (پدر محمد، نفس زکیه) و گروهی دیگر از سادات حسنی، در دوران خلافت منصور بر ضدّ عباسیان قیام کرد. جمعی از آنان و از جمله وی، دستگیر و به بغداد منتقل شدند. او پس از مدّتی در زندان وفات یافت (سر السلسله العلویه، ص 22؛ عمدة الطالب، ص 70 و 94). براساس روایتی از امام حسن عسکری (ع)، حرمت و جایگاه بلند علی شدید به اعتبار وجود عبدالعظیم حسنی (ع) در نسل او است: «لولا عبدالعظیم الحسنی لقلنا ما اعقب علی الشدید؛ اگر عبدالعظیم حسنی در نسل علی شدید نبود، بی گمان می گفتیم که او عقیم بود و اولادی نداشت.» (جنة النعیم، ص 109).

سه. حسن بن زید. جد دوم عبدالعظیم حسنی (ع)، «حسن» نام داشت و به حسن الامیر شهره بود. وی تنها پسر زید بن حسن بود و از بزرگان عصر خودش به شمار می رفت، و در بین بنی هاشم، به کرم، سخاوت و خدمت به محرومان شهرت داشت. مشهور است که وی

نخستین علوی است که در دستگاه حکومت بنی عباس منصب گرفت؛ زیرا پسر عمهٔ سفاح، نخستین خلیفهٔ عباسی بود. حسن بن زید، همچون عباسیان، لباس سیاه می پوشید و پنج سال از طرف منصور عباسی حاکم مدینه و مکه شد؛ اما پس از چندی، به دلیل حمایت علنی از علویان، مغضوب خلیفه گردید و به زندان افتاد (تاریخ الإسلام، ج 4، ص 414) و در سال 168 ق. در هشتاد یا هشتاد و پنج سالگی در مدینه از دنیا رفت (سّر السلسله العلویه، ص 21؛ عمدة الطالب، ص 70).

چهار. زید بن حسن (ع). جدّ سوم حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، زید فرزند بزرگ امام حسن مجتبی (ع) است. وی با لبابه دختر عبدالله بن عباس بن عبدالمطلب و همسر حضرت ابوالفضل (ع)، که در کربلا به شهادت رسید، وصلت کرد و از این طریق با جدّ عباسیان خویشی یافت. در دوران بنی امیه، مردم مدینه به سبب شرافت نسب و سبب، به او توجه می کردند و مدتی نیز از سوی برخی از خلفای بنی امیه، مسئولیت امور صدقات رسول الله (ص) را بر عهده داشت؛ اما وقتی سلیمان بن عبدالملک به خلافت رسید، او را از آن منصب برکنار کرد (عمدة الطالب، ص 70). زید به جلالت قدر، کرامت طبع، عزّت نفس و کثرت نیکوکاری، وصف شده است. شاعران، او را ستوده اند و مردم از هر سو برای برخورداری از فضلش به وی روی می آوردند (الإرشاد، ج 2 ص 21). در یک صد سالگی یا اندکی کمتر از آن، چشم از جهان فرو بست (سّر السلسله العلویه، ص 22؛ عمدة الطالب، ص 69 و 91)، و در محلی به نام «حاجز» در چند منزلی مدینه دفن شد (سّر السلسله العلویه، ص 20). زید بن حسن دو فرزند از خود بر جای گذاشت؛ به نام های نفیسه و حسن. نفیسه از زنان متقی و عارفه و عروس امام صادق (ع) بود و در قاهره زیست. مردم مصر که بیشتر شافعی مذهب اند، برای مزار او ضریح و گنبد و بارگاهی باشکوه ساخته اند و او را «سّتی نفیسه» می خوانند. «مقام نفیسه» از زیارت گاه های نامدار در شهر قاهره است و مردم، صاحب آن را مستجاب الدعوه می دانند (ر. ک: مجموعه مقالات کنگره حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، ج 2، «شرح حال نفیسه خاتون»، ص 217-240).

نگاهی گذرا به زندگی نامه نیاکان و خاندان حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) نشان می دهد که این خاندان، دارای دو ویژگی برجسته بودند: نخست، مبارزه و پیکار با حاکمان وقت (چنان که پدر عبدالعظیم حسنی (ع) در زندان از دنیا رفت و ایشان پدر خود را ندید و

جدّ ایشان نیز مدتی در زندان به سر برد، دوم، کرامت طبع، عزّت نفس و خدمت به محرومان. ملقب شدن عبدالعظیم به حضرت «السید الکریم»، ریشه در این ویژگی خانوادگی دارد. لقب مشهور و متأخر ایشان در میان ایرانیان و فارسی زبانان معاصر، یعنی «شاه» نیز به دلیل جایگاه معنوی و حشمت گنبد و بارگاه ایشان در شهر ری بوده است. در گذشته، در عرف عامّه مردم، کلمه «شاه» برای تجلیل و احترام به کار می رفت؛ چنان که به امیر مؤمنان، علی (ع)، «شاه مردان» و به امام حسین (ع)، «شاه شهید» یا «شاه شهیدان» می گویند. درباره حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) کلمه شاه، در کتاب های سده سیزده به کار رفته است.

عبدالعظیم حسنی (ع) در جوانی با دخترعموی پدرش، خدیجه دختر قاسم بن حسن بن زید بن حسن ازدواج کرد و با امامزاده طاهر (مدفون ری) باجناق بود (تذکره العظیمیه، ص 38؛ سفینه البحار، ج 2، ص 121). نتیجه این ازدواج فرزندی به نام محمد بود (عمده الطالب، ص 90). محمد، همه عمر خویش را در زهد و عبادت گذراند و بدون فرزند از دنیا رفت (همان، ص 49). برخی گفته اند که قبر وی همان مزار معروف به سید محمد، نزدیک سامرا است. دو پسر دیگر نیز در تاریخ برای او نوشته اند، به نام های قاسم و احمد که از همسر دیگرش (فاطمه بیت عقبه بن قیس حمیری) هستند. بنابراین نسل حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) از طریق محمد ادامه نیافت و سادات «عظیمی» گیلان و عراق و شام، از نسل قاسم و احمدند. اعقاب او از جانب دخترش ام سلمه باقی ماندند. ام سلمه با محمد بن ابراهیم بن حسن ازدواج کرد و سه پسر از خود باقی گذاشت (همان، ص 49).

2. تاریخ تولّد و وفات

تاریخ دقیق تولّد و وفات حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) مشخص نیست؛ اما برخی منابع متأخر، روز پنج شنبه چهارم ماه ربیع الآخر سنه 173 ق. مطابق 25 تیر ماه 158 یزدگردی، در زمان هارون الرشید را تاریخ تولّد ایشان دانسته اند. همین منبع، محل تولّد را خانه جدّش امام حسن مجتبی در مدینه ذکر کرده است (ر. ک: مجموعه مقالات کنگره حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، ج 3، ص 181، به نقل از: رساله عراضة الاخوان، سفرنامه محمدعلی معلم حبیب آبادی). همو می نویسد: «پس از 79 سال و شش ماه و یازده روز قمری، در روز آدینه پانزدهم شوال المکرم سنه 252 ق. مطابق سیزده مهرماه سنه 235 یزدگردی، در زمان المعترّ بالله عبّاسی به سرای

آخرت رحلت نمود.» (همان) همچنین در برخی منابع متأخر و نامعتبر، نقل شده است که ولادت حضرت عبدالعظیم (ع) پنج شنبه چهارم ربیع ثانی سال 173 ق. در مدینه و وفاتش در پانزدهم شوال 252 ق. بوده است (ر. ک: شناخت نامه حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) و شهر ری، رساله «الخصائص العظیمیه»، نوشته جواد شاه عبدالعظیمی، ص 273). جواد شاه عبدالعظیمی در سال 1343 ق. در کتاب نور الآفاق نیز، به نقل از منبعی مجعول، تاریخ های مذکور را برای ولادت و وفات عبدالعظیم آورده است. (درباره اعتبار این منبع و اخبار آن، ر. ک: رضا استادی، مجله نور علم، ش 50-51، فروردین - تیر 1372 ش. ص 297-301، «آشنایی با حضرت عبدالعظیم علیه السلام و مصادر شرح حال او»)

نظر به اینکه در منابع کهن و معتبر، تاریخ تولّد و وفات ایشان ذکر نشده است، این گزارش ها فاقد اعتبارند؛ اما از آنجا که ثقة الاسلام کلینی در الکافی، از حضرت عبدالعظیم (ع)، از هشام بن حکم، روایت آورده است (الکافی، ج 1، ص 424، ح 63)، و چون می دانیم تاریخ وفات هشام بن حکم، سال 199 ق. یا پیش از آن است (معجم رجال الحدیث، ج 19، ص 270، ش 13329)، و احتمالاً حضرت عبدالعظیم هنگام نقل روایت، کمتر از بیست سال نداشته است، درمی یابیم که تولّد ایشان باید سال 180 ق. یا اندکی پیش از آن باشد. همچنین بر اساس روایتی از امام هادی (ع) که ثواب زیارت قبر حضرت عبدالعظیم (ع) را همانند زیارت مرقد سید الشهداء (ع) شمرده است، دانسته می شود که وی در دوران امام هادی (ع) و پیش از شهادت ایشان از دنیا رفته و از آنجا که دوران امامت ایشان از سال 220 ق. تا 254 ق. بوده است، وفات حضرت عبدالعظیم (ع) پیش از سال 254 ق. اتفاق افتاده است.

گفتنی است که در جلسه 628 شورای انقلاب فرهنگی، مورّخ 26/5/1389 ش. چهارم ربیع الثانی را به عنوان «روز ولادت حضرت عبدالعظیم» تصویب و نامگذاری کردند.

3. درك محضر امامان

بر اساس آنچه در تاریخ تولّد و وفات عبدالعظیم حسنی (ع) گذشت، ایشان دوران حیات پنج امام از امامان اهل بیت (ع)، یعنی از امام کاظم (ع) تا امام حسن عسکری (ع) را درك کرده است؛ اما دلیلی در دست نیست که نشان دهد وی به محضر همه این امامان (ع) در دوران امامتشان رسیده باشد. البته امام حسن عسکری (ع) را نیز پیش از

امامتشان درك کرده و از اصحاب ایشان به شمار نمی آید؛ زیرا در حیات امام هادی (ع) از دنیا رفته است. در عصر امام کاظم (ع) نیز کودکی خردسال یا نهایتاً نوجوانی ده ساله بوده است. آنچه قطعی و مسلم است، این است که ایشان محضر امام جواد (ع) و امام هادی (ع) را درك و از آنان روایت کرده است (رجال الطوسی، ص 401، ش 5875؛ شرعة التسمیه، ص 45). به علاوه، مسلم است که سال های طولانی پیش از امامت امام رضا (ع) در دوره اقامت ایشان در مدینه، در این شهر زیسته است.

نخستین زمانی که از او در متون و منابع به عنوان یکی از مصاحبان ائمه و راویان حدیث آنان یاد می شود، که البته آن نیز مستظهر به شواهد متقن و قابل اعتمادی نیست، در رجال الطوسی است؛ اما در این اثر، نام ایشان در میان اصحاب امام رضا (ع) و امام جواد (ع) ذکر نشده و تنها در زمره اصحاب و راویان امام هادی (ع) و امام حسن عسکری (ع) یاد شده است (رجال الطوسی، ص 415). اما بر پایه روایتی که امام هادی (ع) زیارت عبدالعظیم حسنی (ع) را برابر با زیارت امام حسین (ع) دانسته اند، ممکن نیست ایشان از اصحاب امام حسن عسکری (ع) نیز باشد. این احتمال وجود دارد که چون لقب عسکری برای امام هادی (ع) نیز به کار می رفته، برخی گمان کرده اند که ایشان از اصحاب امام حسن عسکری نیز بوده است؛ چنانکه در روایت صدوق در ثواب الاعمال، درباره فضیلت زیارت حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، نام ایشان با لقب عسکری آمده است. به هر روی، روایتی از امام حسن عسکری (ع)، از طریق ایشان به ما نرسیده است. همچنین اگر به روایت کتاب الاختصاص منسوب به شیخ مفید اعتماد کنیم، حضرت عبدالعظیم (ع) در دوره امامت امام رضا (ع) نیز به محضر ایشان نیز رسیده و از ایشان روایت کرده است (معجم رجال الحدیث، ج 10، ص 49، ش 6580).

یکی از دو حدیثی که ایشان از امام رضا (ع) نقل کرده و بسیاری بر پایه آن پنداشته اند که وی در دوره امامت ایشان از اصحاب آن حضرت بوده، به گفته شیخ مفید در الاختصاص این گونه است: «یا عبدالعظیم ابلغ عنی اولیائی السلام و قل لهم أن لا يجعلوا للشیطان...؛ ای عبدالعظیم سلام من را به دوستانم برسان و به آنان بگو که برای نفوذ شیطان در خویش راهی را بازنگذارند. آنان را به راستگویی در سخن و امانت داری و ادار کن و به آنان دستور ده تا در مسایل دین بیهوده بحث و جدل نکنند و سکوت پیشه سازند،

به هم نزدیک شوند و از تفرقه بپرهیزند و به معاشرت با هم انس گیرند؛ زیرا این عمل موجب تقرب و محبوبیت نزد من می گردد. ای عبدالعظیم، دوستان و یاران من نباید وقت خود را صرف مخالفت و سرکوب یک دیگر کنند و من با خود عهد کرده ام هرکس مرتکب این گونه اعمال مخرب و بنیان برانداز شود و حتی یکی از دوستانم را به خشم آورد، از خدا بخواهم که او را در دنیا گرفتار سخت ترین عذاب ها کند و در آخرت نیز از زیانکاران باشد. به آنان بگو خداوند نیکوکاران را آمرزیده و از بدکاران در گذشته است، به جز کسانی که شرك آورده یا موجب تجاوز و اذیت به یکی از دوستان من شده یا عداوت و کینه آنان را در دل داشته باشند.» (الاختصاص، ص 241-247). برخی گفته اند محتمل است این خطاب از جانب ابوالحسن ثالث یعنی امام هادی (ع) باشد که کسانی به خطا آن را ابوالحسن علی الرضا تصور کرده اند (معجم رجال الحدیث، ج 11، ص 53).

حدیث دیگری که عبدالعظیم از امام رضا (ع) روایت می کند، مربوط به مکاتبه او با امام درباره ایمان ابوطالب است. امام (ع) در پاسخ وی نوشته اند: «إن شککت فی ایمان ابي طالب کان مصیرک إلى النار؛ اگر در ایمان ابوطالب شك کنی، سرانجامت دوزخ خواهد بود» (ایمان ابي طالب، فخار بن معد، ص 81؛ بحار الانوار، ج 35، ص 111). این دو روایت، قرینه هایی هستند که پذیریم او به همراه انقلابیون بنی الحسن به دیلم مهاجرت کرده و چنان که ابن طباطبا می گوید (منتقلة الطالبية، ص 57) قبل از مهاجرت به ری، سالیانی را در طبرستان و دیلم زندگی کرده است. عبدالعظیم حسنی (ع) در دوران امامت امام هادی (ع)، یعنی در نیمه اول قرن سوم هجری به ری مهاجرت می کند. با این همه، برخی از رجال شناسان، از جمله آیه الله خویی و علامه شوشتری نیز او را از اصحاب امام رضا (ع) نمی دانند (همان؛ قاموس الرجال، ج 6، ص 193).

با وجود این، برخی از محققان، صحابی بودن حضرت عبدالعظیم را برای امام رضا (ع) بعید نمی دانند؛ به این دلیل که تولد ایشان در سال 173 ق. و وفاتش در سال 250 ق.

تا 252 ق. بوده، و با توجه به اینکه شهادت امام کاظم (ع) در سال 183 ق. است، دوران کودکی عبدالعظیم، مقارن با دهه آخر عمر امام کاظم (ع) بوده، و دوره امامت امام رضا (ع) را که شهادتش در سال 202 ق. یا 203 ق. بوده است، درك کرده است (ر. ک: عبدالعظیم الحسنی حیات و مسنده، ص 63).

عبدالعظیم حسنی (ع)، احادیث فراوانی از امام هادی (ع) نقل کرده است (جامع الرواة وازاحة الاشتباهات عن الطرق و الاسناد، ص 460؛ الامالی، صدوق، ص 38؛ مسند الامام الهادی (ع)، ص 345). بنا بر برخی اخبار، امام هادی (ع) شیعیان را برای اصلاح عقاید خود به حضرت عبدالعظیم ارجاع داده اند. صاحب بن عبّاد در رساله ای که در شرح حال حضرت عبدالعظیم نوشته است، در وصف ایشان می گوید: «ابوتراب رویانی، روایت کرد که شنیدم ابوحمّاد رازی می گفت: خدمت امام هادی در سامرا رسیدم و مسائلی از حلال و حرام از ایشان پرسیدم. امام به پرسش های من پاسخ داد و هنگامی که خواستم از ایشان خداحافظی کنم، به من فرمود: یا ابا حمّاد! إذا أشکلَ عَلَیکَ شَیْءٌ مِنْ أَمْرِ دِینِکَ بِناحِیتِکَ فَسَئَلْ عَنْهُ عَبْدِالعَظِیمِ بْنِ عَبْدِاللهِ الحَسَنِی وَ أقرِئْهُ مِنِّی السَّلَام؛ ای ابوحمّاد، هنگامی که چیزی از امور دینی در سرزمین تو، برای تو مشکل شد، از عبدالعظیم بن عبدالله حسنی پرس و سلام مرا به او برسان.» (شناخت نامه حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) و شهر ری، «مجموعه رساله های خطی و سنگی: صاحب بن عبّاد، رساله فی فضل عبدالعظیم (ع)»، ص 23. گفتنی است که رساله صاحب، در سال 516 ق. به خط یکی از بنی بابویه استنساخ شده است. ر. ک: خاتمة مستدرک الوسائل، ج 4، ص 404، ش 173). این توصیه بدان سبب بود که وقتی حضرت عبدالعظیم در مدینه و سامراء خدمت امام هادی (ع) بود، طی جلسات متعددی در محضر آن امام همام، اعتقادات و اندیشه های دینی و مذهبی خود را عرضه داشت و همه آنها از سوی ایشان تصدیق و تأیید شد (روضات الجنات، ج 4، ص 208؛ جنة النعیم، ص 319-340). این واقعه تاریخی از زبان عبدالعظیم حسنی (ع)، این گونه نقل شده است: «بر امام خویش، علی بن محمد بن علی بن موسی بن جعفر بن محمد بن علی بن حسین بن علی (ع) در آمدم. چون مرا دید فرمود: ای ابالقاسم، تو به حق دوست مایی. گفتم ای پسر رسول الله، می خواهم دینم را بر تو عرضه کنم که اگر تصدیق فرمایی بر آن استوار باشم تا به دیدار خدایم بشتابم. چون عقیده خود عرضه کردم، فرمود: ای ابالقاسم، به خدا سوگند این دین خدایی است که برای بندگانش خواسته است. پس بر آن استوار باش که خداوند تو را به گفتار ثابت در دنیا و آخرت استوار گرداند.» (کمال الدین، ج 2، ص 379-380؛ بحار الانوار، ج 3، ص 41).

درباره مقام اخلاقی و معنوی حضرت

عبدالعظیم، گزارش های دیگری نیز در کتب تاریخی و روایی آمده است. احمد بن محمد بن خالد برقی که معاصر و راوی آن حضرت است، می گوید: «عبدالعظیم در حال خوف و فرار از خلیفه، وارد شهر ری گردید و در سرداب منزل یکی از شیعیان ساکن شد. وی در آن زیرزمین که مخفیگاه او بود، روزها روزه دار بود و شب ها به نماز می ایستاد (زندگانی حضرت عبدالعظیم بن عبدالله حسنی، ص 27). صاحب بن عبّاد در رساله پیش گفته می نویسد: «از من نسب عبدالعظیم حسنی (ع) را که در مقبره شجره مدفون است، پرسیدی و خواستی که تو را از حالات، عقاید، دانش، فضل، کمال و زهد او مطلع کنم. من اکنون به توفیق الهی به اختصار درباره او سخن می گویم: وی ابوالقاسم عبدالعظیم بن عبدالله بن علی بن حسن بن زید بن حسن بن علی بن ابی طالب است. پرهیزگار و صاحب مذهب و اعتقاد پاک و روشن و صحیح بود و از اهل عبادت به شمار می رفت و به امانت و درستکاری و صداقت شهره بود. عبدالعظیم در امور دین آگاه و مطلع، و به مسائل مذهبی و کلام قرآن آشنا بود و حقایق دینی را درک می کرد؛ به عدل و توحید، که مذهب اهل حق است، اعتقاد داشت. احادیث بسیاری از امام جواد (ع) و امام هادی (ع) روایت کرده است.» (مستدرک الوسائل، ج 3، ص 614؛ جنة النعیم، ص 39)

این تعبیرات، نشان می دهد که عبدالعظیم حسنی (ع) در عصر خود، فراتر از يك محدث، مجتهدی توانمند و مورد وثوق ائمه (ع) و دانشمندان دینی نیز بوده است. این در حالی است که در ایران، ایشان را بیشتر يك امامزاده می دانند و مردم عامی کمتر به وجوه دیگر شخصیت وی توجه می کنند. در برخی از متون درباره حضرت عبدالعظیم آمده است. «هو المحدث الزاهد صاحب المشهد فی الشجرة بالری و قبره یزار.» (منتقلة الطالبیه، ص 157). در زیات نامه ایشان نیز می خوانیم: «السلام عليك ايها المحدث الكريم.»

مهم ترین نشانه عظمت معنوی و مقامات باطنی حضرت عبدالعظیم (ع)، برابری فضیلت زیارت مزار وی در ری، با فضیلت زیارت سید الشهداء (ع) در کربلا- است. شیخ صدوق، از محمد بن یحیی عطار که در ری می زیست، نقل کرده است: خدمت امام هادی (ع) رسیدم. از من پرسید: «کجا بودی؟» گفتم: حسین بن علی (ع) را زیارت کردم. امام (ع) فرمود: «أما إنك لو زرت قبرَ عبدالعظیم عندكم كنتَ كمن زارَ الحسينَ بنَ علي (ع)؛ بدان که اگر قبر عبدالعظیم را در شهر خودت زیارت کنی، مانند کسی هستی که

حسین بن علی - علیه السلام - را زیارت کرده باشد.» (ثواب الأعمال، ص 124). با توجه با ثواب و فضیلتی که در روایات برای زیارت قبر حضرت امام حسین (ع) در کربلا ذکر شده است، آشکار می شود که زیارت عبدالعظیم در ری، نزد ائمه (ع)، فضیلتی ویژه داشته است. چنین فضیلتی برای هیچ يك از امامزادگان، در روایات ذکر نشده است.

اما آیا زیارت حضرت عبدالعظیم (ع) به طور مطلق همتای زیارت امام حسین (ع) است، یا در شرایطی خاص، از چنین فضیلتی برخوردار است؟ بر پایه قرائن حالی و مقالی، گویا مقصود امام هادی (ع) در حدیث پیش گفته، مقید به وضعیتی خاص و برای افرادی خاص (مثلاً اهالی ری) است؛ زیرا پذیرفتنی نیست که زیارت کسی برتر از زیارت قبر معصوم (ع) به طور مطلق باشد؛ خاصه امام حسین (ع) که زیارت مزارشان، جایگاهی ویژه در تشیع دارد. احادیث دیگری نیز در فضیلت زیارت حضرت عبدالعظیم (ع)، در کتاب های روایی نقل شده است که اعتماد به همه آنها ممکن نیست (ر. ک: مجموعه مقالات کنگره حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، ج 3، رضا استادی، «زیارت حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)»، ص 11-44). مؤلف قاموس الرجال، روایات منقول از معصوم (ع) را درباره فضیلت زیارت قبر عبدالعظیم، مربوط به حضرت معصومه می داند و معتقد است که ناقل به اشتباه آن را درباره حضرت عبدالعظیم دانسته است (قاموس الرجال، ج 5، ص 345-347)

5. آثار

نجاشی، دو کتاب، به نام های «خطب امیرالمؤمنین» و «یوم و لیلته» به حضرت عبدالعظیم نسبت داده است (رجال النجاشی، ج 2، ص 66 نیز ر. ک: خلاصة الاقوال، ص 13 و الذریعه). این احتمال وجود دارد که این کتاب از مصادر نهج البلاغه بوده و سید رضی آن را دیده است. کتاب خطب امیرالمؤمنین، اگرچه اکنون در دست نیست، اما دو خطبه آن موجود است: یکی در امالی شیخ صدوق و دیگری در امالی شیخ طوسی. در روایتی که در امالی شیخ صدوق آمده است، جریان خانه خریدن شریح قاضی به هشتاد دینار نقل شده است که پس از آن، امام علی (ع) او را بازخواست و موعظه می کند و از دنیاطلبی باز می دارد (الامالی، ص 388). این روایت در نامه های نهج البلاغه نیز موجود است (نهج البلاغه، نامه 3). روایت دیگر که در امالی شیخ طوسی آمده است، در نهج البلاغه نیست. آن روایت نیز به نقل از شریح قاضی است که موعظه امام علی (ع) را برای اصحابشان درباره

یاد آخرت و دوری از مال پرستی و بیان حالات انسان پس از مرگ نقل می کند (الامالی، ص 652).

کتاب «یوم و لیلۃ» نیز که در رساله صاحب بن عبّاد یاد شده است، درباره اعمال عبادی يك مسلمان در شبانه روز است (مستدرک الوسائل، ج 3، ص 613). این عنوان (یوم و لیله) معمولاً نام کتاب هایی بوده است که اعمال عبادی بندگان را در شبانه روز بیان می کرده است. در رساله صاحب بن عبّاد، سندی برای این کتاب نیامده است. شیخ طوسی در الفهرست می گوید: «له کتاب». سپس سند خودش را به احمد بن ابی عبداللّه برقی، راوی حضرت عبدالعظیم می رساند (الفهرست، ص 193). اما ذکری از نام و محتوای کتاب به میان نمی آورد.

افزون بر آن، وی روایات متعددی از امام جواد و امام هادی (علیهما السلام) نقل کرده است و علمای رجالی و فقهای نامداری چون شیخ صدوق، شیخ طوسی و ابن داوود حلی، روایات او را قابل اعتماد و معتبر دانسته اند (برای نمونه ر. ک: رجال ابن داوود حلی، ص 130؛ کتاب من لایحضره الفقیه، ج 2، ص 80؛ رجال الطوسی، ص 415). احمد بن محمد بن خالد برقی نیز احادیث صحیح ایشان را در کتاب خود ذکر کرده و او را ستوده و گفته است: «و کان عبدالعظیم مرضیاً» (المحاسن، ج 1، ص 92؛ معجم رجال الحدیث، ج 11، ص 52). شیخ صدوق نیز به نقل روایتی شاذ و نادر از او پرداخته و با این حال اعتماد خود را نسبت به آن روایت بیان کرده است (کتاب من لایحضره الفقیه، ج 2، ص 80؛ عقاب الاعمال، ص 92).

روایاتی که از امام رضا (ع) تا امام هادی (ع)، به نقل از وی در کتاب های شیعی آمده است، بالغ بر هشتاد حدیث است، که همه آنها در کتاب های جنّة النعیم، عبدالعظیم حسنی (ع) مسنده و حیات، و التذکرۃ العظیمیه آمده است. شماری از روایاتی که از طریق ایشان به ما رسیده است، به این قرار است:

یک. از امام رضا (ع):

- «إِنَّا أُمِرْنَا مَعَاشِرَ الْأَنْبِيَاءِ بَانَ نَكْلِمِ النَّاسِ بِقَدْرِ عَقُولِهِمْ وَ أَمَرَنِي رَبِّي بِمَدَارَاةِ النَّاسِ كَمَا أَمَرْنَا بِإِقَامَةِ الْفَرَائِضِ.» (الاختصاص، ص 241)

- «المرض لا اجر فيه و لكنّه لا يدع على العبد ذنباً الا حطّه و انما الاجر في القول...» (الامالی، ص 6-3).

- «من لم يشكر المنعم من المخلوقين، لم يشكر الله عز و جل.» (همان، ص 30).

- حدیث معراج، به نقل از امام جواد (ع) که از پدر خویش شنیده است (عیون اخبار الرضا، ج 1، ح 24).

ص: 582

- اندرزنامه امام رضا (ع) به مأمون عباسی (الاختصاص، ص 95).

- حدیث طولانی امام رضا (ع) در نفی تجسیم و تشبیه (من لایحضره الفقیه، ج 1، ص 272).

- «و المسلم الذي يسلم المسلمون من لسانه و يده، ليس منا من لم يأمن جاره بوائقه.» (عیون اخبار الرضا، ج 1، ح 3).

- «یا عبدالعظیم أبلغ عني أوليائي السلام و قل لهم أن لا يجعلوا للشيطان...» (الاختصاص، ص 247. بیشتر گفتیم که این توصیه و سلام، به احتمال، از سوی امام هادی (ع) است که یکی از کنیه های ایشان ابوالحسن ابن الرضا بوده است).

دو. از امام جواد (ع):

- «السنة سستان، سنة في فريضة الأخذ بها هدى، و تركها ضلالة و سنة في غير فريضه، الأخذ بها فضيلة و تركها إلى غير خطيئه.» (امالی شیخ طوسی، ص 24).

- شرح و تفسیر گناهان کبیره (الكافي، ج 2، ص 287).

- «ضمنت لمن زار أبي بطوس عارفاً بحقه الجنة على الله تعالى.» (عیون اخبار الرضا، ج 1، ح 7).

- «لا يزال الناس بخير ما تفاوتوا، فإذا استتوا هلكوا.» (همان، ص 204).

- «أفضل أعمال شيعتنا انتظار الفرج.» (كمال الدين، ج 1، باب 36).

- «إن الله عز و جل بعث...» (بحار الانوار، ج 15، ص 319).

سه. از امام هادی (ع):

- «إن الله عز و جل اتخذ ابراهيم خليلاً لأنه صلى على محمد و آل محمد.» (علل الشرايع، ج 1، ص 34).

- «لا ينبغي لمؤمن أن...» (همان، ص 514)

- «أهل قم و أهل آبه مغفور لهم لزيارتهم لجدي علي بن موسى الرضا بطوس (عیون اخبار الرضا، ج 1، ح 22).

از میان روایات، محدثان و فقیهان به چند حدیث حضرت عبدالعظیم اهمیت ویژه و بر پایه آن فتوا داده اند؛ از جمله: کبایر در قرآن، جایگاه امامت در اسلام، حدیث معراج و زنان معذب، حکمت های امیرالمؤمنین (ع)، پیام امام رضا (ع) به شیعه، پرسش های موسی (ع) از خدا، عرض دین بر امام هادی (ع)، روایت لوح،

دعای امام جواد (ع) در شب اول ماه مبارک رمضان پس از نماز مغرب، روایت امام سجاد (ع) درباره امامت و امامان، و روایت تفسیر اضطرار و اقسام غیر مذکی.

6. بررسی روایات حضرت عبدالعظیم (ع)

بخشی مهم از کتاب هایی که در شرح حال حضرت عبدالعظیم (ع) تألیف شده است، به ذکر روایاتی اختصاص دارد که ایشان در سلسله سند آنها قرار گرفته است؛ مانند کتاب جنات النعیم (نوشته اسماعیل فدایی کزازی، م 1263 ق.) حاوی شصت روایت؛ روح و ریحان (نوشته محمدباقر کجوری، م 1313 ق.) شامل 57 روایت؛ التذکرة العظیمیه (تألیف محمدابراهیم کلباسی، م 1362 ق.) شامل چهل روایت؛ عبدالعظیم الحسنی حیات و مسنده (نوشته عزیزالله عطاردی، معاصر) 78 روایت؛ مسند حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، شامل 120 روایت.

ناگفته نماند که کتاب های مذکور، حاوی همه روایات حضرت عبدالعظیم (ع) نیست. صاحب بن عبّاد، ایشان را «کثیر الحدیث و الروایة» خوانده و در رساله کوتاه خود، ایشان را چنین می شناساند: «ذو وَرَعٍ و دین، عابِدٌ مَعْرُوفٌ بِالْأَمَانَةِ و صدقِ اللَّهْجَةِ، عَالِمٌ بِأُمُورِ الدین، قَائِلٌ بِالتَّوْحِيدِ وَ الْعَدْلِ، کَثِيرُ الْحَدِيثِ وَ الروایة؛ [عبدالعظیم،] شخصی پرهیزگار و دیندار بود. اهل عبادت بود و به امانت داری و راستگویی شهرت داشت. به امور دینی دانا بود. توحید و عدل را باور داشت و بسیار حدیث و روایت نقل می کرد.» (شناخت نامه حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) و شهر ری، صاحب بن عبّاد، «رسالة فی فضل عبدالعظیم (ع)»، ص 21).

روایاتی که حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، بی واسطه یا با واسطه از معصومین (ع) روایت کرده است، بیشتر حول موضوعات زیر است:

بی واسطه: 1. کبایر در قرآن؛ 2. تفسیر و تأویل قرآن؛ 3. درباره غیبت و ظهور امام زمان (عج)؛ 4. در فضیلت زیارت امام رضا (ع)؛ 5. جایگاه امامت و ولایت؛ 6. معراج رسول الله (ص)؛ 7. شانزده حکمت از کلمات امام علی (ع)؛ 8. سیره سلمان و ابوذر؛ 9. نهی از افراط در غضب؛ 10. کراهت ازدواج و آمیزش جنسی در برخی زمان ها؛ 11. دلیل خلّت حضرت ابراهیم (ع)؛ 12. علت بوی بد در مدفوع انسان؛ 13. معنای رجیم؛ 14. پیام امام رضا (ع)؛ 15. خطبه ازدواج؛ 16. انتساب گناه به بنده؛ 17. توصیه های رسول الله (ص) به امام علی (ع) در آستانه سفر تبلیغی به یمن؛ 18. مدارا با مردم؛ 19. سنت واجب و سنت مستحب؛ 20. بیماری و آمرزش گناهان؛

21. مناجات موسی (ع)؛ 22. عرض دین بر امام هادی (ع)؛ 23. دعای رؤیت هلال ماه رمضان؛ 24. دعای تعویذ برای فرزند؛ 25. داستان پیامبران؛ 26. فضیلت دیدار با دوستان؛ 27. چهار سخن امام علی (ع) که آیاتی از قرآن در تأیید آنها نازل شده است؛ 28. ایمان ابوطالب.

با واسطه: 1. آیات احکام؛ 2. تفسیر و شأن نزول برخی آیات قرآن؛ 3. شکر مخلوق؛ 4. پندهای امیر المؤمنین (ع)؛ 5. حدیث لوح؛ 6. قضا و قدر الهی؛ 7. وجوب روزه رمضان با رؤیت هلال و حکم روزه یوم الشک؛ 8. مدح آب کشی از چاه زمزم؛ 9. سکوت از لغو؛ 10. کشندگان پیامبران؛ 11. درباره زنان؛ 12. کشتن شتر مریض؛ 13. علت مخالفت با شیعه؛ 14. انواع نشستن؛ 15. نماز در مکان تصویردار؛ 16. زکات؛ 17. تحریف زدایی از اخبار؛ 18. محبت به خدا، پیامبر و خویشان وی؛ 19. نور امام در دل های مؤمنان؛ 20. نام های حضرت زهرا (س)؛ 21. ارزش انتظار؛ 22. نصیحة الملوک؛ 23. معنا و مصداق اولی الامر؛ 24. وجوب اطاعت از امام؛ 25. ترجیح حدیث امام اخیر؛ 26. خواب دیدن ام سلمه؛ 27. درباره قم و اهل آن؛ 28. نماز؛ 29. مؤمن و ایمان واقعی....

1-6. بررسی موضوعی روایات عبدالعظیم حسنی (ع)

موضوعات مهمی که در روایات عبدالعظیم حسنی (ع) بازتاب یافته است، عبارتند:

یک. خدا و صفات وی: پنج حدیث در این حوزه از آن حضرت روایت شده است که مهم ترین آنها حدیث عرض دین است. در این حدیث، شریک، جسمانیت و صورت مندی از خداوند نفی شده است (صدوق، الامالی، ص 419؛ روضة الواعظین، ص 31؛ کفایة الاثر، ص 286؛ مسند حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، ص 219 و 220، ح 83).

در روایتی که با واسطه از امام رضا (ع) نقل کرده اند، ضمن انکار نزول خداوند به زمین، حقیقت مطلب را نزول ملائکه در شب جمعه بیان کرده اند (صدوق، التوحید، ص 176؛ الامالی، ص 495؛ عیون اخبار الرضا (ع)، ج 1، ص 116؛ مسند حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، ص 200، ح 67). موضوع سوم درباره عقیده مجبّره و کسانانی است که قایل به جبر خداوند و مجبور بودن بندگان خداوند در اعمالشان است. حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) به واسطه از امام رضا (ع) و ایشان از امام صادق (ع) در این باب نقل می کنند که هر کس قایل به اجبار بندگان بر گناه از سوی خداوند باشد و نیز معتقد به اجبار اعمال غیر

ص: 585

مقدور باشد، زکات دادن به وی، خوردن گوشت حیوانی را که وی ذبح کرده است، قبول شهادت او و اقتدا به او در نماز، جایز نیست (وسائل الشیعه، ج 8، ص 312 و ج 9، ص 417).

دو. نبوت: حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) در حدیث مهم عرض دین، به نبوت رسول الله (ص) و خاتمیت و کمال شریعت وی اذعان می کند. اصول استناد به سنت رسول الله (ص) را نیز از امام جواد (ع) نقل کرده اند، که تمسک به سنتی که از ایشان در واجبات وارد شده است، هدایت و ترک آن، ضلالت است، و تمسک به سنتی که در غیر واجبات باشد، فضیلت و ترک آن، خطا است (طوسی، الامالی، ص 589؛ مسند حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، ص 158، ح 30).

سه. امامت: برخی از روایات ایشان، منزلت و جایگاه امامت را حکایت می کند و برخی دیگر به امامت خاصه و یکایک ائمه می پردازد. همچنین بر مرجعیت علمی ائمه اطهار (ع) در این روایات صحه می گذارد. عبدالعظیم حسنی (ع) در حدیث عرض دین پس از اقرار به الهیت و توحید خداوند و نبوت رسول الله (ص) به شمردن ائمه اهل بیت (ع) پرداخته و یکایک ایشان را تا امام هادی (ع) که امام زمانش بود، برمی شمارد (ثواب الاعمال، ص 205 و 206؛ مسند حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، ص 160 و 212 و 218 و 220 و 240 و 242، ح 96؛ الکافی، ج 1، ص 195؛ صدوق، الامالی، ص 419؛ روضة الواعظین، ص 31؛ کفایة الاثر، ص 286؛ کمال الدین، باب 28، ح 3). روایاتی نیز در منزلت امام علی (ع) از ایشان نقل شده است.

چهار. تفسیر قرآن: در روایات عبدالعظیم حسنی (ع) گذشته از تأویل آیات، در مواردی هم نقل قول ائمه اطهار (ع) در تفسیر و تبیین معانی الفاظ قرآنی و مفاهیم آیات دیده می شود. همچنین آن حضرت، روایتی را با سند متصل از امام علی (ع) نقل کرده که امیر مؤمنان چهار حکمت از کلماتشان را مورد تصدیق قرآن و تطبیق آیات قرآنی دانسته اند که به نوعی تفسیر آن آیات شمرده می شود (طوسی، الامالی، ص 494؛ مسند حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، ص 252، ح 106؛ الکافی، ج 1، ص 147؛ مسند حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، ص 130 و 132 و 134 و 138؛ عیون اخبار الرضا (ع)، ج 2، ص 113 و ج 1، ص 59).

پنج. احکام شرعی: بخشی از روایات حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، در موضوع احکام شرع، حکمت برخی از آنها، فضایل و ثواب برخی اعمال عبادی وارد شده است. در

موضوع طهارت، حدیث مشهور «لا صلوة إلا بطهور؛ هیچ نمازی بدون طهارت پذیرفته نیست» (بحار الانوار، ج 8، ص 238؛ مسند حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، ص 262، ح 118) را آن حضرت از امام جواد (ع) نقل کرده است. فضیلت وضو (مسند حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، ص 176، ح 40)، عدم جواز تیمم با خاک راه که بر لباس مانده (همان، ص 214، ح 78)، ثواب نماز اول وقت (همان، ص 176، ح 39 و ص 178، ح 41)، حکم نماز در مکانی که در آن تصویر وجود دارد (همان، ص 194، ح 63)، ملاک بودن رؤیت هلال در اثبات ابتدای ماه رمضان و انتهای آن و تعبیر مشهور «صم للرؤية و أفطر للرؤية» (همان، ص 180، ح 47)، حکم روز شك در ابتدای ماه رمضان، حکم تارك زكات (همان، ص 194، ح 64)، تفسیر استطاعت و تفسیر آیات احکام حج، جواز استفاده از آب زمزم (همان، ص 184، ح 51) و احکام ازدواج و خطبه عقد نکاح (همان، ص 186 و 188، ح 56) از آن جمله است.

روایات فقهی عبدالعظیم حسنی (ع) گرایش آشکاری به آیات احکام و تفسیر آنها دارد. گفت وگویی وی با امام جواد (ع) درباره ذبیح و میتة و احکام قرآنی آنها از نمونه های روشن این گرایش است (کتاب من لایحضره الفقیه، ج 3، ص 343؛ تهذیب الاحکام، ج 9، ص 83؛ مسند حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، ص 122 و 124، ح 1). نمونه دیگر، گناه کبیره شمردن قتل نفس با نظر به آیه مربوطه است (علل الشرایع، ج 2، ص 478؛ مسند حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، ص 130، ح 7). از همین دست است حدیث طولانی منقول از امام جواد (ع) که در آن یکایک گناهان کبیره را به استناد آیات قرآنی برشمرده اند (الکافی، ج 2، ص 285؛ عیون اخبار الرضا (ع)، ج 2، ص 257؛ علل الشرایع، ج 2، ص 391 و 480؛ مسند حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، ص 144-148، ح 25 و ص 150، ح 26).

شش. اخلاق: اخلاق نیز در میان روایات حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، جایگاهی مهم دارد. جامع ترین حدیث اخلاقی که آن حضرت نقل کرده است، از امام ابوالحسن الرضا (ع) است، که در آن پس از ابلاغ سلام، شیعیان را به نفی سلطه شیطان بر خود، صداقت و ادای امانت و ترك مجادله و اختلاف، زیارت و حفظ آبروی يك دیگر توصیه کرده اند (الاختصاص، ص 247؛ مسند حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، ص 182 و 184، ح 50). بخش هایی از این پیام اخلاقی - اجتماعی در روایت دیگری از امام جواد (ع) به درخواست عبدالعظیم حسنی (ع)، به نقل از

امام علی (ع) آمده است. در آن حدیث شریف، پانزده کلام حکمت آموز در حوزه اخلاق اجتماعی، از آن حضرت نقل شده و هر یک از این حکمت ها پس از تکرار در خواست حضرت عبدالعظیم ذکر شده است (صدوق، الامالی، 53؛ مسند حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، ص 202-208، ح 69). گذشته از این دو روایت جامع، روایت هایی نیز در برخی موضوعات اخلاقی از عبدالعظیم حسنی (ع) نقل شده است، از جمله:

1. مسئولیت در همنشینی با اشخاص در گفتن ها و شنیدن ها (مسایل علی بن جعفر، ص 343؛ علل الشرایع، ج 2، ص 605؛ مسند حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، ص 126، ح 3).

2. منشأشناسی معصیت ها و لزوم دوری از آنها و اهل معصیت (التوحید، ص 96؛ عیون اخبار الرضا (ع)، ج 1، ص 37؛ تحف العقول، ص 411؛ مسند حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، ص 134، ح 13).

3. ترك دنیا و مال پرستی (طوسی، الامالی، ص 652؛ مسند حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، ص 152-156، ح 28).

4. مدارا و ملاقات با برادران ایمانی و شکرگزاری از بندگان خدا (مسند حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، ص 168، ح 36 و ص 210، ح 71 و ص 182، ح 49).

5. ثواب اعمال و اخلاق نیک (همان، ص 172-180، ح 39-46).

6. نصایح و مواعظ حکمت آموز برای موقعیت های گوناگون (همان، ص 184 و 186، ح 54 و ص 214، ح 80 و ص 238 و 240، ح 94 و ص 258، ح 112).

هفت. زنان: در روایات عبدالعظیم حسنی (ع)، گذشته از احکام زنان، روایاتی نیز در شأن و جایگاه آنان و اشاراتی به راه سعادت و شقاوت زنان دیده می شود. در روایتی، وجه نامگذاری حضرت زهرا (س)، به فاطمه، جدایی ایشان از هر گونه شری، قلمداد شده است (علل الشرایع، ج 1، ص 178؛ صدوق، الامالی، ص 688؛ مسند حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، ص 218، ح 82). درباره زنان حامله فرموده اند: اگر مرتکب گناه نشوند و نماز بگذارند، داخل بهشت می شوند (صدوق، الامالی، ص 85؛ مسند حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، ص 184 و 186، ح 54).

از مهم ترین روایات درباره زنان، روایتی طولانی است که عبدالعظیم حسنی (ع) به نقل از امام جواد (ع) و ایشان با ذکر سند از پدران و اجدادشان از امام علی (ع) نقل کرده اند که من و فاطمه بر رسول الله (ص) وارد شدیم و ایشان می گریستند. وقتی سبب را پرسیدم، آن حضرت نقل کرد که در معراج،

زنانی از امتم را دیدم که عذاب می شدند و... پس حضرت فاطمه پرسید: چه اعمالی موجب این عذاب ها است؟ و آن حضرت یکایک گناهانی را که موجب عذاب آن زنان بود، برشمرد (عیون اخبار الرضا (ع)، ج 1، ص 13؛ مسند حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، ص 196، ح 66).

2-6. انواع احادیث حضرت عبدالعظیم حسنی

در روایات عبدالعظیم حسنی، مانند بسیاری از روایات شیعی، در موارد نقل از واسطه ها و راویان، از لفظ «عن» که ظهور در نقل سماعی از مروی عنه دارد، استفاده شده است؛ اما گاهی با لفظ «قال» و «سمعت» آمده است که نوع تحمل حدیث را تعیین می کند. طریق های زیر در روایات عبدالعظیم حسنی (ع) به عنوان انواع احادیث ایشان، قابل ذکر است:

1. مکاتبه: چندین نامه به ایشان منسوب است که مخاطب آنها امام جواد (ع) است. گویا این نامه نگاری ها پیش از استقرار ایشان در ری بوده و پس از آن دوره، به خدمت امام هادی (ع) هم رسیده اند.

2. مسائل: روایاتی را که حاوی پاسخ امام به سؤال راوی است، «مسائل» می گویند. شماری از روایات عبدالعظیم حسنی (ع)، پاسخ های امام جواد به پرسش های او است (ر. ک: مسند حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، ح 15 و 27 و 93). در نمونه دیگری، گفت و گوی ایشان با امام جواد (ع) درباره قائم آل محمد (ص) نقل شده است (همان، ح 27 و 93).

3-6. مسانید حضرت عبدالعظیم حسنی

«مسند»، حدیثی است که به سند متصل به رسول الله (ص) برسد و شیعیان اتصال سند به معصوم را کافی می دانند. مجموعه روایات اصحاب رسول الله (ص) یا اصحاب هر يك از ائمه (ع) مسند هر يك از ایشان به شمار می آید. از دیرباز، گروهی از عالمان، به تألیف مسندهایی از روایات عبدالعظیم حسنی (ع) اقدام کرده اند، که تاکنون چهار عنوان از این نوع کتاب ها شناخته شده است:

يك. جامع کتاب اخبار عبدالعظیم بن عبدالله الحسنی، تألیف ابوجعفر، محمد بن علی بن حسین بن موسی بن بابویه قمی، مشهور به شیخ صدوق (م 381 ق). نجاشی در کتاب

رجالش از این کتاب در ضمن تألیفات شیخ صدوق نام برده و سند خود را نیز به تمامی کتاب های وی از طریق پدرش نقل کرده است (رجال النجاشی، ص 392، رقم 1049). این کتاب به دست ما نرسیده است.

دوم. عبدالعظیم الحسنی حیاته و مسنده یا زندگانی حضرت عبدالعظیم (ع)، تألیف عزیزالله عطاردی قوچانی. این کتاب در پنج بخش تنظیم شده است: شرح زندگانی عبدالعظیم حسنی (ع)؛ آبا و اجداد حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)؛ اخبار و روایات حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)؛ مشایخ و اساتید حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)؛ راویان و شاگردان عبدالعظیم حسنی (ع). مجموع روایاتی که در این کتاب از عبدالعظیم حسنی (ع) گرد آمده، بالغ بر 79 حدیث است. نخستین بار این کتاب در سال 1342 ش. با مقدمه و تقریظ آیه الله سید شهاب الدین مرعشی نجفی و میرزا ابوالحسن شعرانی با فهرست های مختلف و عکس در 320 صفحه منتشر شد.

سه. الشریف المعتمد شاه عبدالعظیم الحسنی حیاته و مسنده، تألیف عبدالزهراء عثمان محمد. این کتاب دارای يك بخش مقدماتی به عنوان «مدخل» است که اطلاعات زندگی عبدالعظیم حسنی (ع) را از مصادر رجالی و روایی و تاریخی نقل کرده است. بخش اصلی کتاب شامل 179 حدیث است. مؤلف، احادیث را در ده موضوع کلی سامان داده است: 1. توحید، 2. نبوت، 3. امامت، 4. قائم آل محمد، 5. فرائض اسلام، 6. احکام، 7. اخلاق، 8. وصایای ائمه، 9. تفسیر قرآن، 10. حکمت ها.

چهار. مسند حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، تألیف عزیزالله عطاردی و علی رضا هزار. این کتاب در دو بخش «درآمد» در 121 صفحه و مسند حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) در 132 صفحه سامان یافته است. نویسندگان در ابتدا بحث های مقدماتی، معنای مسند، تاریخچه مسندنویسی، و تاریخ زندگی عبدالعظیم حسنی (ع) را آورده اند. در بخش مسند، 118 حدیث همراه با ترجمه فارسی آنها آمده است.

7. توثیق حضرت عبدالعظیم حسنی

روایاتی که در توثیق حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) وارد شده است، فراوان و ویژه است. این روایات، افزون بر مقام علمی،

شخصیت معنوی و جایگاه اجتماعی ایشان را نیز ستوده اند. برای کمتر کسی از اصحاب ائمه (ع)، می توان عباراتی یافت شبیه آنچه درباره او صادر شده است؛ عباراتی همچون: «مرحباً بك يا أبا القاسم، أنت وليّنا حقّاً» و «هذا والله دين الله الذي ارتضاه لعباده فأثبت عليه» و «ثبتك الله بالقول الثابت في الحياة الدنيا وفي الآخرة». همچنین نوشته اند: هنگامی که نزد امام حسن عسکری (ع)، سخن از عبدالعظیم حسنی (ع) به میان آمد، فرمود: اگر عبدالعظیم نبود، می گفتم که علی بن حسن بن زید بن حسن فرزندی از خود باقی نگذاشته است. (عزیز الله عطاردی قوچانی، عبدالعظیم حسنی (ع) حیات و مسنده، ص 25).

میرداماد، در الرواشح السماویه، ص 86، درباره وثاقت حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) نوشته است: «شایع است که سند روایتی که در آن ابوالقاسم عبدالعظیم بن عبدالله حسنی مدفون در مسجد شجره ری، باشد، حسن است؛ زیرا عبدالعظیم ممدوح است، ولی تصریحی به وثاقت وی نشده است. من بر این باورم که ناقد بینا و روشندل آگاه، این سخن را زشت می داند و به جد تقبیح می کند. اگر نبود جز همان روایت عرض دین و گفته امام هادی ابوالحسن ثالث (ع) درباره او، برای وثاقت او کافی است. امام هادی (ع) فرمود: "یا ابوالقاسم، توبه حق ولی ما هستی". افزون بر این، عبدالعظیم حسنی (ع)، نسبی روشن و شرافتی آشکار دارد؛ چراکه سلاله نبوت و طهارت، همچون دیگران نیست؛ اگر ایمان و تقوا پیشه سازد و در نزد پدران پاکش پسندیده افتد.»

روایاتی که دین او را نزد امامان (ع)، پسندیده می خوانند، شاهد دیگری بر وثاقت او در گفتار است.

درباره عبدالعظیم حسنی (ع) در بیشتر کتب رجالی شیعه، اظهار نظر شده است؛ از جمله:

1. نجاشی از غضایری، به سند معتبر، جریان ورود حضرت را به ری از احمد بن محمد بن خالد برقی، نقل کرده، گفتار او را شاهی بر مدح و ستایش آن حضرت دانسته است (رجال النجاشی، ص 348، رقم 653).

2. شیخ طوسی در کتاب رجال خود، عبدالعظیم حسنی (ع) را از اصحاب امام هادی (ع) شمرده، می گوید: «عبدالعظیم بن عبدالله الحسنی رضی الله عنه.» (رجال الطوسی، ص 387، رقم 5706). همین عبارت را در ضمن اصحاب امام حسن عسکری (ع) هم آورده است (همان، ص 401، رقم 5875).

3. شیخ صدوق در مشیخه کتاب من لایحضره الفقیه، ضمن ذکر سندش تا

عبدالعظیم حسنی (ع)، درباره ایشان می گوید: «و کان مرضیاً». (من لایحضره الفقیه، ج 4، ص 468). این تعبیر را در کتاب صوم از من لایحضره الفقیه تکرار می کند (همان، ج 2، ص 80، رقم 335). در برخی روایات عبدالعظیم حسنی (ع) در کتب شیخ فخار بن معد موسوی و شیخ صدوق، در تعبیر واسطه بین عناوین اسناد، جمله معترضه «کان مرضیاً» آمده است که گویا تصحیف «کان مرضیاً» است؛ زیرا اشاره به بیماری راوی در میانه ذکر اسناد، معمول نبوده و همچنین تعبیر «کان مرضیاً» در آثار صدوق، فراوان دیده می شود. معنای «کان مرضیاً» در کتاب های حدیثی، آن است که اصحاب به حدیث وی عمل می کرده و از وی راضی بوده اند (ر. ک: روضة المتقین، ج 14، ص 165).

4. علامه حلی در شرح حال وی می گوید: «کان عابداً ورعاً، له حکایة تدل علی حسن حاله، ذکرناها فی کتابنا الکبیر؛ وی عابد و پارسا بود و برای وی حکایتی است که دلالت بر نیکویی حال وی دارد. ما این حکایت را در کتاب مفصل تر خود ذکر کرده ایم.» (خلاصة الاقوال، ص 226، رقم 755). به نظر می رسد که مراد وی از «له حکایة تدل علی حسن حاله»، داستان عرض دین است.

5. محدث نوری از رساله صاحب بن عبّاد که در شرح حال عبدالعظیم حسنی (ع) و به خط برخی از بنی بابویه در سال 516 ق. تحریر شده است، نقل می کند که امام هادی (ع) به ابوحماد رازی گفته است: «اگر چیزی از امور دینت در دیار شما برای تو مشکل افتاد، از عبدالعظیم بن عبدالله حسنی پرس و سلام من را به او برسان.» (خاتمة مستدرک الوسائل، ج 4، ص 406). این روایت مرسل است.

6. آیه الله خوبی نیز که در توثیق رجال، سختگیر است، پس از پذیرفتن روایتی که عبدالعظیم حسنی (ع) بی واسطه از امام رضا (ع) نقل کرده، می نویسد: «والایمی مقام عبدالعظیم حسنی (ع) و ایمان و ورع وی نیاز ندارد که ما برای اثبات آن، به این روایات ضعیف تمسک جویم.» (معجم رجال الحدیث، ج 11، ص 54).

7. عبدالنبی جزایری در کتاب حاوی الأقوال، عبدالعظیم حسنی (ع) را در بخش صحاح آورده است (حاوی الأقوال، ج 2، ص 153-155، رقم 506).

8. شیخ عبدالله مامقانی در تنقیح المقال می نویسد: علت اینکه محدثان و فقها به توثیق وی تصریح نکرده اند، این است که جلالت و بزرگواری وی، بیش از آن بوده که از تعبیر «ثقه» برای ایشان استفاده کنند. (تنقیح المقال، ج 2، ص 157).

عبدالعظیم حسنی (ع)، مشایخ و استادانی نیز داشته است که شمار آنان به بیست و پنج نفر می رسد (عبدالعظیم حسنی (ع) مسنده و حیات، ص 199). یکی از آنان، علی بن جعفر، مشهور به «علی عریضی» است. وی فرزند امام صادق (ع) و برادر امام کاظم (ع) و از زاهدان عصر خویش بود، و به ولایت و امامت برادر و برادرزادگانش تا امام هادی (ع) باور داشت. خضوع او در پیری، در برابر امام جواد (ع)، نشانه ای از این اعتقاد قلبی است. علی عریضی، از پدر، برادر و برادرزاده اش، یعنی امام رضا (ع) روایت کرده است. عریضی، در منطقه ای که به همین نام در مدینه مشهور شد، به خاک سپرده شد.

از دیگر مشایخ عبدالعظیم حسنی (ع)، هشام بن حکم، محدث و متکلم نامدار شیعه است. هشام در کوفه به دنیا آمد، در واسط رشد کرد و در سال 199 ق. به بغداد رفت و در آنجا درگذشت (رجال النجاشی، ص 433). هشام از شاگردان امام صادق (ع) و مورد اعتماد ایشان بود. وی نخستین کسی است که مباحث امامت را به شیوه متکلمان مطرح، و با مخالفان احتجاج کرد. تألیفات وی اکنون در دست نیست؛ اما علمای شیعه او را از راویان ثقه و صادق و شجاع امام صادق (ع) و امام کاظم (ع) دانسته اند.

ابو احمد محمد بن ابی عمیر، یکی دیگر از مشایخ حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) است. وی نیز از ثقات و بزرگان شیعه و از اصحاب موسی بن جعفر (ع)، امام رضا (ع) و امام جواد (ع) است و از آنان حدیث شنیده و نقل کرده است. علمای رجال، نسابه و فقها به اخبار و روایات او اعتماد کامل دارند و وی را در نهایت وثوق می دانند. ابن ابی عمیر از زاهدان و عابدان عصر خویش بود. گفته اند خلیفه وقت او را مدتی به زندان انداخت و سپس به منصب قضاوت در سرزمینی دیگر فرستاد. مشهور است که او از بیم سلطان، همه نوشته های خود را از بین برد. در سال 217 ق. درگذشت (همان، ص 326).

حسن بن محبوب معروف به «سرار» یا «زرار» از دیگر مشایخ حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) است. وی از راویان و مشایخ ثقه و بزرگ شیعه و از اصحاب امام کاظم (ع) و امام رضا (ع) است که عمدتاً از امام رضا (ع) روایت کرده است. در سال 234 ق. از دنیا رفت (رجال الطوسی، ص 334).

صفوان بن عیسی، یکی دیگر از مشایخ عبدالعظیم حسنی (ع)، از ثقات و اصحاب امام کاظم (ع)، امام رضا (ع) و امام جواد (ع) است که همه علمای امامیه، او را توثیق

کرده اند. او از ائمه عصر خود و از صحابه امام صادق (ع) نیز نقل روایت کرده است. حدود سی کتاب نوشته و امام جواد (ع) هنگام مرگش در سال 210، برای وی حنوط و کفن به مدینه فرستاد (رجال النجاشی، ص 197).

راوی ثقة، عمر بن محمد بن عبدالله معروف به ابن اذینه، از دیگر مشایخ روایی حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) است. او از اصحاب امام صادق (ع) و امام کاظم (ع) و از مشایخ و بزرگان شیعه در بصره بود و کتابی در فرائض تألیف کرد. ابن اذینه، از بیم عباسیان، از بصره به یمن گریخت و در همان جا درگذشت (همان، ص 254).

حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) از سلیمان بن سفیان، ملقب به مستدق، نیز روایت کرده است. رجال و فقهای شیعه او را به بزرگی یاد کرده و بر توثیق او هم داستان اند. فضل بن شاذان از علمای نامدار شیعه نیز از روایان او است. وفات مستدق را در سال 130 ق.

ذکر کرده اند.

یکی دیگر از مشایخ او، یحیی بن سالم الفراء، محدث و مؤلف زیدی مذهب است که نزد اهل حدیث، جایگاه بلندی دارد (همان، ص 444).

سلیمان بن جعفر بصری از بزرگان و ثقات و از فرزندان جعفر طیار، نامی دیگر در فهرست مشایخ عبدالعظیم حسنی (ع) است. او را از اصحاب امام هفتم و هشتم ذکر کرده اند و علمای رجالی بر توثیق او اتفاق نظر دارند. وی کتابی نیز تألیف کرده است. (رجال الطوسی، ص 216).

شماری دیگر از مشایخ عبدالعظیم حسنی (ع) عبارتند از: سلیمان بن حفص مروزی، از علمای بزرگ خراسان و از اصحاب امام رضا (ع) و امام هادی (ع) و امام حسن عسکری (ع)؛ ابراهیم بن ابی محمود، از اصحاب مورد اعتماد و ثقة امام کاظم (ع) و امام رضا (ع)، و از بزرگان و روایان خراسانی؛ علی بن اسباط از اصحاب و روایان امام رضا (ع) و امام جواد (ع) و از محدثان بزرگ مورد اعتماد آن دو امام؛ حرب بن طلحان.

گروهی نیز از حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) روایت کرده اند؛ از جمله: منهل بن زیاد رازی، احمد بن مهران قمی، سهل بن جمهور، ابراهیم بن علی، محمد بن خالد برقی، صالح بن فیض عجلی، عبدالله بن محمد عجلی، عبدالله بن موسی راویانی، حسن بن ابی زیاد، حسن بن ابراهیم علوی، حسین بن زید نوفلی، احمد بن حسن، ابراهیم بن هاشم، حمزة بن قاسم، احمد بن محمد بن خالد برقی (عبدالعظیم حسنی (ع) مسنده و حیات، ص 275).

ص: 594

جزئیات و علل مهاجرت عبدالعظیم حسنی (ع) به شهر ری، مشخص نیست؛ لیکن می توان گفت که سابقهٔ خاندان آن بزرگوار، و نیز شخصیت علمی و جهادی و ارتباط بسیار نزدیک عبدالعظیم حسنی (ع) با اهل بیت (ع)، موجب شد که ایشان در سال های پایانی عمر، مغضوب حکومت گردد. از برخی اخبار تاریخی نیز چنین برمی آید که عبدالعظیم حسنی (ع)، مغضوب سلطان بود. صاحب بن عبّاد می نویسد: «عبدالعظیم حسنی (ع) از بیم سلطان به گردش در شهرها در کسوت پیک پرداخت. آنگاه پس از سالیانی سکونت در طبرستان (منتقلة الطالبیة، ص 157) به ری آمد و در محلهٔ ساریانان در خانهٔ مردی شیعی در سَدِّکَةِ المَوالی سکونت کرد و در سرداب خانهٔ او به عبادت خدا مشغول شد. روز را روزه می گرفت و شب به عبادت برمی خاست. و پنهان و ناشناس از خانه بیرون می آمد و به زیارت قبری می رفت که امروز رو به روی قبر ایشان است و میان این دو قبر راه است. و می فرمود: این، قبر مردی از فرزندان امام کاظم (ع) است. و این چنین خبر عبدالعظیم حسنی (ع) به شیعیان رسید؛ تا آنکه اکثر شیعیان از حضور ایشان باخبر شدند.» (خاتمة مستدرک الوسائل، رسالهٔ صاحب بن عبّاد).

ابن طباطبا در کتاب منتقلة الطالبیة، حضرت عبدالعظیم حسنی را از «منتقلة طبرستان» - یعنی ساداتی که ساکن طبرستان بوده اند، اما از آن کوچ کرده اند - یاد کرده است.

بر پایهٔ اخبار و منابع دیگر، به دستور متوکل عباسی، وی را از مدینه به سامرا منتقل کردند (مروج الذهب، ج 2، ص 11). مدتی در آنجا بود و سپس به توصیهٔ امام علی النقی (ع) در دوران خلافت متوکل (همان) یا المعتر بالله (جنة النعیم، ص 302)، او هراسان و ترسان (رجال النجاشی، ص 248) به ری مهاجرت کرد. حدیث و سخن یادشده از امام هادی (ع) خطاب به اباحمد رازی، مربوط به زمانی است که عبدالعظیم حسنی (ع) از سامراء به ری رفته بود و در آنجا می زیست. اباحمد رازی نیز از شیعیان آن امام و ساکن ری بود و برای دیدار امام به سامرا رفت (عمدة الطالب، ص 112؛ مستدرک الوسائل، ج 3، ص 261). برخی بر این باورند که علت تبعید وی، دیدار با امام هادی (ع) بوده است (جدة النعیم، ص 328)؛ برخی نیز هجرت ایشان را تبلیغی و برای بسط بیشتر تشیع در ایران دانسته اند (ر. ک: معارف اسلامی، ش 26، ص 87؛ تاریخچهٔ وقف در اسلام، ص 67).

درباره آشکار یا پنهان بودن سفر ایشان به ری نیز اختلاف است. گروهی آن را مخفیانه و همراه با بیم و هراس و در لباس نامه رسان دانسته اند (منتقلة الطالبیه، ص 157، جنة النعیم، ص 328). این احتمال وجود دارد که بیرون آمدن عبدالعظیم حسنی (ع) از سامراء مخفیانه نبوده، اما زندگی ایشان در ری، در خفا بوده است.

عبدالعظیم حسنی (ع) در شهر ری در مکانی به نام «سربان/ ساربانان» رحل اقامت افکند و در سرداب خانه یکی از پیروان اهل بیت (ع) در محله ای که «سکه الموالی» نامیده می شد، سکونت یافت. بنا بر گفته یاقوت حموی، سربان در آن تاریخ، یکی از مناطق زیبا و تفریحی و خوش آب و هوای ری و شاه راهی بوده است که شهر ری را به دو نیم تقسیم می کرده است (معجم البلدان، ج 3، ص 205).

عبدالعظیم حسنی (ع)، روزها روزه بود و شب ها عبادت می کرد و گاه به صورت مخفیانه از خانه ای که در آن ساکن بود، خارج می شد و به زیارت قبری که هم اکنون در مقابل مزار او قرار دارد، می رفت و می فرمود: این، قبر مردی از فرزندان موسی بن جعفر (ع) است (رجال النجاشی، ص 248؛ جنة النعیم، ص 399). گویا مراد او حمزة بن موسی بن جعفر است که مزار وی هم اکنون نیز در جوار مرقده عبدالعظیم حسنی (ع)، زیارتگاه است. حضور او در ری اگرچه مخفی بود، ولی خبر آن به گوش بسیاری از علاقه مندان و شیعیان ری رسید. بدین رو فراوان به دیدارش می رفتند و با وی گفت و گو می کردند (جامع الرواة و ازاحة الاشتباهات عن الطرق و الاسناد، ص 461). حدیث ابوحماد از امام هادی (ع) مربوط به همین هنگام است که به او فرمود سلام مرا در ری به عبدالعظیم برسان و اگر مشکلاتی در امور دین دشتی از او بپرس (عمدة الطالب، ص 112؛ مستدرک الوسائل، ج 3، ص 612).

دانسته نیست که عبدالعظیم حسنی (ع) چند سال در شهر ری سکونت داشته است. مشهور (بنا بر گفته نجاشی و صاحب بن عبّاد، در منابع پیشین)، این است که ایشان به قدری در این شهر بوده است که بیشتر شیعیان ری، به تدریج با ایشان آشنا شده بودند، و با در نظر گرفتن اینکه ایشان تقیه می کرده است، می توان حدس زد که مدت اقامتشان در ری، بیش از دو سال بوده است. همین ارتباطات نشان می دهد که وی در این مدت، فعالیت های مؤثری نیز داشته است.

10. سبب وفات

بر پایه گزارش نجاشی و صاحب بن عبّاد، عبدالعظیم حسنی (ع)، بر اثر بیماری و به مرگ

طبیعی از دنیا رفته است (ر. ک: رجال النجاشی، ج 2، ص 67، ش 651؛ شناخت نامه حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) و شهر ری، «رسالة فی فضل عبدالعظیم (ع)»، ص 22). هنگامی که بدن او را برای غسل برهنه کردند، در جیب ایشان ورقه ای یافتند که در آن، نسب خود را تا امیر مؤمنان (ع) نوشته بود (رجال النجاشی، ج 2، ص 67، ش 651).

در کتاب الشجرة المباركة (تألیف فخر رازی) درباره سبب وفات عبدالعظیم حسنی (ع) آمده است: «وَقُتِلَ بِالرَّيِّ وَ مَشْهُدُهُ بِهَا مَعْرُوفٌ وَ مَشْهُورٌ؛ [عبدالعظیم حسنی] در ری کشته شده و مزار او در آنجا معروف و مشهور است.» (الشجرة المباركة، ص 64). همچنین طریحی در المنتخب می نویسد: «قِيلَ: وَ مِمَّنْ دُفِنَ حَيًّا مِنَ الطَّالِبِينَ عَبْدِ الْعَظِيمِ الْحَسَنِيِّ بِالرَّيِّ؛ گفته اند از جمله کسانی که از خاندان علی بن ابی طالب زنده به گور شد، عبدالعظیم حسنی (ع) در ری است.» (المنتخب، ص 7). بنا بر گزارشی از کتاب مفقود مشجرات ابن مَعِيه، ایشان را با زهر به شهادت رسانده اند (ر. ک: شناخت نامه حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) و شهر ری، ص 141).

این دست اخبار به دلیل ضعف اسناد، قابل اعتماد نیست؛ به ویژه کتاب طریحی که اخبار ضعیف و نادرست در آن فراوان است. در مقابل این آثار و اخبار منفرد، گزارش صاحب بن عبّاد و نجاشی، که به قرن های چهارم و پنجم مربوط می شود، پذیرفتنی تر است.

11. مدفن عبدالعظیم حسنی

بر پایه گزارش صاحب بن عبّاد که با اندکی اختلاف، در رجال النجاشی نیز آمده است، در شب وفات عبدالعظیم حسنی (ع) یکی از شیعیان ری، رسول الله (ص) را در عالم رؤیا می بیند که به او فرمود: «مردی از فرزندان مرا فردا از سَكَّة المَوَالی می آورند و در باغ عبدالجبار بن عبدالوهاب، در کنار درخت سیب، دفن می کنند.» آن شخص نزد صاحب باغ می رود تا آن درخت و باغ را از صاحب آن خریداری کند. صاحب باغ به او می گوید: این باغ و درختش را برای چه می خواهی؟ او جریان رؤیای خود را می گوید. صاحب باغ می گوید: من نیز همین خواب را دیده ام. پس درخت و همه باغ را وقف سادات و شیعیان می کنم تا اموات خود را در آن دفن کنند.» (رجال النجاشی، ج 2، ص 66-67، ش 651؛ شناخت نامه حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) و شهر ری، صاحب بن عبّاد «رسالة فی فضل عبدالعظیم (ع)»، ص 22). بنا بر این گزارش و با توجه به اینکه باغ های آن دوران،

معمولاً بزرگ بوده است، می توان حدس زد که تا شعاع قابل توجهی در اطراف مرقد عبدالعظیم حسنی (ع) وقف دفن سادات و پیروان اهل بیت (ع) بوده است.

شیخ صدوق در ثواب الاعمال با سند خود از امام حسن عسکری (ع) نقل می کند که ثواب زیارت عبدالعظیم حسنی (ع) همچون ثواب زیارت امام حسین (ع) است (ثواب الاعمال، ص 124، ح 1). این روایت که حاوی مدح و ستایشی کم مانند است، مستند برخی در توثیق و تعدیل عبدالعظیم حسنی (ع) قرار گرفته است؛ اما به دلیل مجهول بودن راوی از امام حسن عسکری (ع) ضعیف است.

منبع: حکمت نامه حضرت عبدالعظیم (ع).

ص: 598

فهرست مدخل های جلد 1

آب انبار آزاد

آبه غار

آپامه آ (Apamea/ āpāme)

آتشکده بهرام 8592 تپه میل

آتشکده ری 8592 تپه میل

آخُر رستم

آراد/ اراد

آراد، روستا 8592 آب انبار آزاد

آرساسیا 8592 تاریخ ری

آستان حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)

آسمان ری

آسیاب ری

آل دوریستی

آل رازی کیسکی

آوه (aavah)

آوینی، سید مرتضی / کامران

ابراهیم آباد

ابراهیم بن ابوبکر رازی، ابومحمد

ابراهیم بن احمد بن اسماعیل خوّاص بغدادی، ابواسحاق 8592 ابراهیم خوّاص

ابراهیم بن احمد بن عبدالله رازی، ابواسحاق

ابراهيم بن بشير رازی

ابراهيم بن خالد رازی

ابراهيم بن سفیان رازی، ابواسحاق

ابراهيم بن علان کلینی

ابراهيم بن علی بن عیسی رازی

ابراهيم بن علی بن محمد مقری رازی، ابومنصور

ابراهيم بن عمر علاف رازی

ابراهيم بن عیسی سنّی رازی

ابراهيم بن قاسم بن علی

ابراهيم بن محمد بن عبدالله رازی، ابواسحاق

ابراهيم بن محمد بن مسلم بن عثمان رازی، ابواسحاق/ ابن واره

ابراهيم بن مختار تیمی رازی، ابواسماعیل

ابراهيم بن مصعب رازی

ابراهيم بن موسی بن یزید تمیمی رازی، ابواسحاق

ابراهيم بن نصر بن عبدالعزيز رازی، ابواسحاق

ابراهيم بن هلال رازی

ص: 599

ابراهیم بن یحیی رازی، ابواسحاق

ابراهیم بن یعقوب بن محمد رازی، ابواسحاق

ابراهیم بن یوسف بن خالد رازی هسنجانی، ابواسحاق

ابراهیم خواص

ابراهیم رازی

ابراهیم، امامزاده اندرمان

ابراهیم و اسحاق، امامزاده آراد

ابراهیم و اسماعیل، امامزاده قلعه دولت آباد

ابراهیم و اسماعیل، امامزاده قلعه شیخ

ابروهه

ابن ابی بکر رازی عجلی جرجانی 8592 معروف بن محمد بن زیاد بن معروف، ابومحمد

ابن ابی حاتم رازی 8592 عبدالرحمن بن محمد بن ادريس بن منذر تمیمی حنظلی رازی، ابومحمد

ابن ابی کامل 8592 احمد بن حاتم بن ابراهیم بن زادن رازی، ابوالعباس

ابن اقلیدس 8592 ابراهیم بن یعقوب بن محمد رازی، ابواسحاق

ابن بابویه، گورستان

ابن خاموش رازی

ابن خیاط بغدادی 8592 حسین بن فرج خیاط بغدادی، ابوعلی / ابوصالح

ابن رازی، جعفر بن احمد قمی ایلاقی

ابن رزین

ابن سنی 8592 احمد بن محمد بن اسحاق دینوری ابوبکر

ابن صینی محمد بن عبدالله بن ابراهیم رازی 8592 ابوالحسن

ابن عمید، ابوالفتح

ابن عمید، ابوالفضل

ابن فارس

ابن قبه رازی

ابن قصار 8592 علی بن محمد بن عمر قصار رازی، ابوالحسن

ابن کابلی 8592 علی بن مجاهد بن مسلم بن رفیع کابلی رازی، ابومجاهد

ابن کربویه رازی

ابن مسکویه رازی

ابن وارث 8592 محمد بن حسن بن عبدالرحمن رازی خراسانی، ابوبکر

ابن واره

ابواسحاق دولابی رازی

ابوالحسن، امامزاده آب اندرمان

ابوالحسن علی بن حمزه 8592 کسائی

ابوالحسین احمد بن فارس بن زکریا بن حبیب 8592 ابن فارس

ابوالفتح رازی

ابوالفتوح رازی

ابوالفتوح، مدرسه

ابوالقاسم، امامزاده - غار

ابوالمفاخر رازی

ابوبکر بن احمد بن معاذ رازی

ابوحاتم رازی، احمد

ابوحسین رازی / موسی بن ابوحسین رازی

ابوحصین بن یحیی بن سلیمان رازی

ابوزرعۀ رازی

ابوطیب رازی

ابوعلی رازی

ابومحمد رازی

ص: 600

ابوهلال رازی

ابویحیی رازی

اثنا عشری، سید حسین حسینی شاه عبدالعظیمی

اجاق، بقعه عبدالله آباد

احمد بن ابراهیم حسینی رازی، ابوالعباس

احمد بن ابراهیم بن علان کلینی رازی

احمد بن ابراهیم نرمقی رازی

احمد بن ابی شریح رازی

احمد بن احمد بن ابراهیم رازی

احمد بن ادريس رازی، ابوعلی اشعری قمی

احمد بن اسحاق رازی

احمد بن اسماعیل بن ابی ضرار رازی

احمد بن اسماعیل رازی

احمد بن ثابت بن عتاب رازی فرخوی

احمد بن جعفر رازی

احمد بن جهم کوفی رازی، ابوعلی

احمد بن حاتم بن ابراهیم بن زادن رازی، ابوالعباس

احمد بن حسن بن احمد، جلال الدین، ابوالمفاخر

احمد بن حسن بن بُندار رازی، ابوالعباس

احمد بن حسن بن حیده رازی

احمد بن حسن رازی

احمد بن حسن رازی، ابوعلی

احمد بن حسن / حسین بن اسحاق بن عتبه رازی مصری، ابوالعباس

احمد بن حسن مادرانی / مادرایی

احمد بن حسین بن احمد نیشابوری خزاعی، ابوبکر

احمد بن حسین بن ابوالقاسم بن بابا رازی قصرانی، ابوالعباس

احمد بن حسین بن علی ابراهیم بن حکم رازی، ابوزرعۀ رازی صغیر

احمد بن حسن بیلی رازی

احمد بن حسین فتّاک رازی، ابوالحسین

احمد بن حمدان بن احمد 8592 ابو حاتم رازی، احمد

احمد بن خالد رازی حروری

احمد بن خلیل رازی، ابوالعباس

احمد / حسن بن داود صیدنانی رازی، ابوالحسین / ابوالعلاء

احمد بن سعید رازی

احمد بن عبدالرحمن بن خالد قلانسی رازی، ابوالعباس

احمد بن عبدالرحمن بن عبدالله بن سعد بن عثمان دشتکی رازی، حمدون رازی

احمد بن عبدالعزیز رازی

احمد بن عبدالله بن سلیمان رازی، ابوالحسن

احمد بن عبدالله بن علی فرائضی رازی، ابوالعباس

احمد بن عجلویه بن عبدالله کرجی رازی، ابوالعباس

احمد بن علی بن ابراهیم بن هاشم قمی، ابوعلی

احمد بن علی بن احمد رازی، ابو حامد

احمد بن على بن اسماعيل رازى اسفذنلى، ابوالعباس

احمد بن على بن عباس خَضِيب الأيادى رازى، ابوالعباس

احمد بن على بن عمر بن حبش رازى اشعرى، ابوسعيد

احمد بن على بن عيسى بن مالك رازى، ابوعبدالله

احمد بن على بن محمد بن عبدالرحيم رازى، ابوعللى

احمد بن على حافظ رازى اسفراينى، ابوبكر

احمد بن على رازى، ابوبكر 8592 جصاص

احمد بن على رازى، ابوالفتاح

ص: 601

احمد بن عمر علاف رازی، ابوجعفر / ابوسعید

احمد بن عیسی بن علی بن ماهان رازی، ابوجعفر

احمد بن فرات رازی، ابومسعود

احمد بن محمد بن ابی سلمه رازی، ابوالحسین

احمد بن محمد بن اسحاق دینوری ابوبکر

احمد بن محمد بن جمان جوالیقی رازی، ابوسهل

احمد بن محمد بن حسن بن زیاد رازی، ابوبکر

احمد بن محمد بن حسین بن حمك رازی، ابوبکر

احمد بن محمد بن حسین رازی ضریر / بصیر، ابوالعباس

احمد بن محمد بن حمزه، فرائضی رازی

احمد بن محمد بن درّاج قطان، ابوجعفر

احمد بن محمد بن عتبه رازی، ابوالفوارس

احمد بن محمد بن عمر ناطقی طبری، ابوالعباس

احمد بن محمد بن عمرو رازی، ابوالحسین

احمد بن محمد بن عیسی رازی

احمد بن محمد بن معاویه کاغذی رازی، ابوالحسین

احمد بن محمد بن مقاتل رازی، ابوبکر

احمد بن محمد بن مهران رازی

احمد بن محمد بن نصر، سمسار رازی

احمد بن محمد بن هیشم عجلی

احمد بن محمد بن یحیی شحام رازی، ابوالعباس

احمد بن محمد بن يعقوب بن مسكويه، ابوعلی 8592 ابن مسكويه رازی

احمد بن محمد رازی، ابوالحسین

احمد بن محمد رازی، ابوزرعه

احمد بن محمد بن ابی بكر رازی، ابوبكر

احمد بن مظفر رازی كردی

احمد بن موسی رازی کنانی قرطبی، ابوبكر

احمد بن يعقوب رازی

احمد خان بیگ افشار

احمدچۀ رازی

ادریس بن علی رازی

ادریس بن محمد رودی رازی، ابواحمد

ادهم رازی

اربابی، خانه

ارساگیا 8592 تاریخ ری

ارشکیه 8592 تاریخ ری

ازدان، صحرا

أَزْدُورْقَان / أَزْورْقَان

أسامة بن علی بن سعید رازی، ابورافع

استاد مختص 8592 علی بن احمد نسوی، ابوالحسن

استاذ افزون

استاذ خرد

اسحاق بن ابراهيم بن محمد مروزی طویل، ابویعقوب

اسحاق بن ابراهيم رازی

اسحاق بن احمد بن یعقوب رازی

اسحاق بن اسماعیل بن یزید رازی حَبّویه/ حیویه، ابویزید

اسحاق بن حجاج رازی طاحونی، ابویعقوب

اسحاق بن حمزه رازی

اسحاق بن خراز رازی

اسحاق بن سلمان رازی، ابویعقوب

اسحاق بن سلیمان کوفی رازی، ابویحیی

اسحاق بن عاصم رازی

اسحاق بن عمرو بن حصین رازی

اسحاق، قصر

اسدآباد

اسد السنه 8592 منصور بن محمد بن عینه رازی، ابوالسری

اسعد بن ابراهیم مقری رازی

اسعد بن سعد بن محمد، حمامی رازی

اسلام آباد

اسماعیل بن بهرام بن یحیی همدانی خَبَدَعی و شاء خزاز کوفی

اسماعیل بن توبه ثقفی قزوینی رازی، ابوسلیمان / ابوسهل

اسماعیل بن حمدون مزکی رازی، ابوالقاسم

اسماعیل بن سلیمان رازی

اسماعیل بن عبّاد بن عباس بن عبّاد طالقانی، ابوالقاسم 8592 صاحب بن عبّاد

اسماعیل بن علی بن حسین سمان رازی، ابوسعد

اسماعیل بن علی خطیب نیشابوری، ابوبکر

اسماعیل بن محمد ضریر زعفرانی، ابوبکر

اسماعیل و عبداللّه، امامزاده - کریم آباد

اسماعیل، امامزاده - زیوان

اِشْتِهَازان

اشرف آباد / اسلام آباد

اصفهانیان، کوی

اعین رازی، ابومعاذ

اقدسیه

اکبری، قاسم

الپ ارسلان

الکای ری

امیدی طهرانی رازی

امیر اقبالی، خانقاه و مدرسه

امین آباد

امین احمد رازی

اندرمان / آندرمان

اندرمانی رازی، محمد

اندرمانی، محمود

انیس آباد

اوحالدین رازی

اورپایا اوریس

اورپا 8592 تاریخ ری

اورپس 8592 تاریخ ری

اورپوس 8592 تاریخ ری

اوشانی ها، خانه

ایاس بن قتاده عبشمی بکری نمیری

ایرین

ایلمان / الیمان

اینانج خاتون

اینانج، گنبد

ایوب و یوشع، امامزاده - کوشک

اُوروپوس 8592 تاریخ ری

باب الجبل / دروازه کوهک / کوهین / کوهکین

باب الحرب / دروازه آهنین

باب سین / باب الصین

باب الصین 8592 باب سین

باب طاق 8592 باطان

باب الطبرین

باب ماطاق 8592 باطان

باب المدینه / در شهرستان

باب هشام / دروازه خراسان

باروت کوی / شهدا، محله 8592 شهادت / گود عرب ها، محله

باروی ری

ص: 603

بازار شهری

باطاق 8592 باطان

باطان

باغ توتی / طوطی

باغ ملك

باقر بن محمد كاظم طهرانی رازی

بالغ آباد

بانك

بت رازیكایه 8592 تاریخ ری

بدرالدین قوامی رازی 8592 قوامی رازی

بدر، گروه توحیدی

براء بن عازب، ابوعمارہ

برکیارق

برج طغرل

برهان، علی اکبر

برهان الدین رازی هروی

برهانیه / برهان

برهانیه

بزرجومید (بزرگ امید)، استودان

بسا 8592 فشاپویه

بست نشینی 8592 تاریخ معاصر ری

بکر بن صالح رازی ضیبی

بکر بن عبدالله بن حبیب مزنی

بکیر بن حسن بن عبدالله رازی، ابوالقاسم

بوالقیطاس

بلنکومی، صحرا

بلیسان

بند کردن

بندار بن احمد بن عبدالله رازی یزار

بندار بن ابونصر خاطری رازی، ابوالفتح 8592 بندار رازی

بُندار رازی

بهاءالدوله رازی

بهاءالدین رازی

بهرام بن بهرام 8592 بهرام چوبین

بهرام چوبین / چوبینه

بهزان

بهشت زهرا

بهشتی، محله

بیچین بالا

بی بی زبیده، بقعه

بی بی شهربانو، کوه

بی بی شهربانو، بقعه

بی بی مریم

پردیس شهید مفتاح، دانشگاه فرهنگیان

پژوهشگاه صنعت نفت

پهلوان محمد

تاجکی / باجکی

تاریخ حدیث در ری

تاریخ کلام در ری

تاریخ ری

تپه سیف

تپه گبری 8592 کوه طبرک

تپه میل

ترسناباد

تقی آباد

تقی بن طاهر بن هادی حسنی، نقیب رازی

تمام بن محمد بن عبدالله بن جعفر بجلی رازی، ابوالقاسم

تمام رازی 8592 تمام بن محمد بن عبدالله بن جعفر

ص: 604

بجلی رازی، ابوالقاسم

تولیت آستان حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) 8592 آستان حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)

ثابت بن یحیی بن یسار رازی، ابوعباد

ثعلبة بن سهیل طهوی، ابومالك

جاجرود

جاروب بندان

جال کولی / چال کولی

جامع جدید

جامع طغرل

جامع عتیق / جامع مهدی

جبار بن علی بن جعفر حدقه رازی، ابومحمد

جریر بن عبدالحمید بن جریر ضببی کوفی رازی، ابوعبدالله

جصاص

جعفر بن احمد بن خلیل رازی

جعفر بن احمد بن علی قمی، ابومحمد 8592 ابن رازی

جعفر بن احمد بن عیسی رازی، ابوالفضل

جعفر بن احمد بن محمد صوفی رازی، ابوالقاسم

جعفر بن احمد بن وندک رازی، ابوعبدالله

جعفر بن علی ادک خواری رازی

جعفر بن غازی قزوینی رازی

جعفر بن محمد بن ابی زید رازی

جعفر بن محمد بن احمد دوریستی رازی، ابو عبدالله

جعفر بن محمد بن حسن بن زیاد رازی زعفرانی، ابویحیی

جعفر بن محمد رازی خواری، ابو عبدالله

جعفر بن منیر مدائنی قطان، ابو محمد

جعفر بن میسرۀ اشجعی رازی، ابوالوفاء

جعفر بن یحیی بن علاء رازی، ابو محمد

جغرافیای ری

جلال آباد غار ری

جوانمرد قصاب رازی

جوانمرد قصاب، قریه / محله

جوسق

جوسق خلیفه

جیلاباد / گیلاباد

جیلان

جیلانی

چشمه علی

چوبینه 8592 بهرام چوبین

چهار سوق / چارسوق / چهار بازار

چیت سازی ری

حاجی آباد

حارث بن بُسْخُرَّ

حارث بن مسلم روڈی رازی

حاکم رازی

حامد بن محمود بن علی اطاور فہری رازی، ابونصر

حبال رازی 8592 عبداللہ بن محمد بن خالد رازی، ابوبکر

حیب رازی

حبہ رود

حجاج بن حمزہ خُشابی عجلی رازی، ابویوسف

حسکا، شمس الاسلام

حرش بن احمد بن حریش رازی

حسن آباد فشافویہ

حسن بن ابی حلیمہ

حسن بن احمد بن انوشروان رازی حنفی، حسام الدین، ابوالفضائل

حسن بن احمد بن لیث رازی، ابوعلی و ابوفاطمہ

ص: 605

حسن بن احمد بن محمد بن هيثم عجلي رازي، ابو محمد

حسن بن احمد بن محمد رهوردي رازي، ابو محمد

حسن بن اسحاق بن عبيد قاضي رازي، ابو محمد

حسن بن اسماعيل رازي، نصره الدين

حسن بن جعفر بن محمد دوربستي رازي

حسن بن حُذَّان رازي

حسن بن حسين بن حسن، ابن بابويه قمي رازي 8592 حسكا، شمس الاسلام

حسن بن حمزة بن قاسم علوي رازي، ابوطاهر

حسن بن خزيمه رازي

حسن بن عاصم رازي

حسن بن عباس بن ابي مهران رازي، ابو علي

حسن بن عبدالله رازي تميمي، ابو محمد

حسن بن علي بن احمد رازي تميمي واعظ، ابو الفرج

حسن بن علي بن زياد رازي، ابو محمد

حسن بن علي بن مهران متوثي

حسن بن عمر بن شقيق جرمي بصري رازي، ابو علي

حسن بن عيسي بن ميسره حارثي رازي

حسن بن محمد بن احمد استرابادي، ابو محمد

حسن بن قاسم رازي، ابو علي

حسن بن محمد بن حسن، موفق الدين خواجه ابي رازي

حسن بن محمد بن سلمه رازي

حسن بن مظفر بن ابراهیم رودی رازی، ابوعلی

حسن بن یحیی رازی

حسن بن یوسف بن ابی المنتاب رازی

حسن صَبَّاح

حسین آباد

حسین آباد گردنه

حسین بن ابراهیم بن احمد مؤدَّب رازی، ابو محمد

حسین بن ابی الحسین هموسه، رشید الدین ورامینی رازی

حسین بن احمد بن محمد بن سعید رازی، ابو عبدالله

حسین بن تمیم اصفهانی

حسین بن جهنم بن بکیر بن اعین رازی

حسین بن حسن حسنی رازی اسود

حسین بن حسن رازی، ابومعین

حسین بن خلیل بن علی رازی تهرانی

حسین بن خزیمه بن مجیب بجلی رازی، ابو عبدالله

حسین بن داود صیدنانی رازی، ابوالحسین/ ابوالعلاء

حسین بن شاهمیر حسینی رازی

حسین بن عاصم رازی

حسین بن عبدالرحیم طهرانی رازی اصفهانی

حسین بن علی بن حماد بن مهران ازرق رازی، ابو عبدالله

حسین بن عیسی خلیل رازی، ابوعلی

حسین بن قعاره مزروح حسینی رازی

حسین بن فرج خیاط بغدادی، ابوعلی / ابوصالح

حسین بن محمد اشنانی رازی، ابو عبدالله

حسین بن محمد بن بکر رازی، ابوعلی

حسین بن محمد بن عبدالله نجار رازی، ابو عبدالله

حسین بن محمد رازی

حسین بن محمد رازی، ابو عبدالله

حسین بن هیشم بن ماهان رازی کسائی، ابوریع

حسین بن یزید بن محمد نوقلی

حسین بن محمد بن ابراهیم عطار رازی، ابو محمد

حسین رازی

ص: 606

حسین، امامزاده - قلعه نو

حسین، امامزاده - کلین

حسین و یار حسین، امامزاده - پاکدشت

حسینی میلانی، سید نورالدین

حسینیه های قدیم شهر ری

حصار چوپان

حصین بن مجاهد رازی

حفص بن ثابت رازی

حفص بن عمر بن عبدالرحمن مهرقانی رازی، ابو عمر

حفص بن عمر رازی، ابو عمران نجار

حکام بن سلم رازی کنانی، ابو عبدالرحمن

حکمی، حسین

حلیمی طهرانی رازی، میر محمد

حماد بن نجیح رازی

حمد الله رازی

حمدان بن اعین رازی

حمزه آباد، محله

حمزه بن اسماعیل رازی

حمزه بن حسین عباسی رازی

حمزه بن علی بن طلحه بن یوسف رازی بغدادی، کمال الدین

حمزه، امامزاده / شاهزاده

بقعه امامزاده حمزه

حوزه علمیه ری (قدیم)

حوزه علمیه ری (جدید)

حیری 8592 سعید بن اسماعیل رازی نیشابوری، ابوعثمان

خالد بن عتاب بن ورقاء ریاحی

خاله حسنی 8592 صادقی، حسنیه

خانلق

خانه ایرانی

خاورشهر

خجندی رازی، حامد بن خضر، ابومحمود

خضر بن محمد بن علی رازی حبله رودی نجفی، نجم الدین

خلاد بن خالد رازی احول، ابوعیسی

خلقی طهرانی رازی، میرزا علی

خلیل بن علی بن ابراهیم بن علی رازی تهرانی

خلیلی رازی، حسین

خموشی طهرانی رازی

خواجه امام رشید رازی، مدرسه و کتابخانه

خواجه شرف مرادی، مدرسه و خانقاه

خواجه عبدالجبار مفید، مدرسه

خانقاه ریان/ زنان

خواجه لهراسب

خورائین

خوی رازی / خوی ری

دارالاماره

دارالبطیخ

دارایی رازی، میرزا محمدباقر

دانشگاه آزاد اسلامی واحد شهر ری

دانگه استره، مزرعه

داهر بن یحیی احمری رازی، ابوجعفر

درِ رشکان / دز رشکان / درِ رشقان

درِ شهرستان 8592 باب المدینه

دُرسون آباد 8592 تُرْسُناباد

درِ عابِس

درِ کنده

درِ مصلحگاه / درِ مصلحکان / درِ مصلی گاه / درِ مسلخگاه / درِ مصلحت گاه

ص: 607

دستی / دشتی / دشتوه ری

دماوندی رازی

ده نو

دهقانی رازی

دِهَك

دیرینه قبه

دینار

ذوالمناقب بن طاهر بن ابی طالب حسینی رازی

راجیس 8592 تاریخ ری

راجیش 8592 تاریخ ری

راجیک 8592 تاریخ ری

راز 8592 تاریخ ری

رازوک 8592 تاریخ ری

الرازی 8592 احمد بن اسحاق رازی

رازی 8592 تاریخ ری

رازی، خانه فرهنگ

راژس 8592 تاریخ ری

راک 8592 تاریخ ری

راکس 8592 تاریخ ری

راکیا 8592 تاریخ ری

راگ 8592 تاریخ ری

راگا 8592 تاریخ ری

راگای 8592 تاریخ ری

راگز 8592 تاریخ ری

راگس 8592 تاریخ ری

راگو 8592 تاریخ ری

راگیا 8592 تاریخ ری

راگیانا 8592 تاریخ ری

رام اردشیر 8592 تاریخ ری

رام پیروز (رام فیروز)،

رام فیروز 8592 فیروز بهرام

ربیی، ملا محمد

رحیمی طهرانی رازی

رشیدالدین رازی دوعی

رشیدالدین بن عباس بن علی رازی ورامینی

رقاشی، فضل بن عبدالصمد

رگه 8592 تاریخ ری

روح بن محمد بن احمد رازی شافعی، ابوزرعه اصغر

روحی رازی

رود شور / شور فشاپویه

روده / روژه

رویان

الرّی 8592 تاریخ ری

ری اردشیر 8592 تاریخ ری

ری برین/ری علیا

ری در شعر کهن فارسی

ری در تاریخ معاصر

ری زیرین/ری سفلا

ری شناسی، مرکز

ری شهر 8592 تاریخ ری

زاد مهران 8592 زامهران

زامهران / زادمهران

زبیده خاتون، بقعه 8592 بی بی زبیده، بقعه

زردشت بهرام پُردو

زعفران جای

زکریا بن مسعود اشقر خواری رازی، ابویحیی

زکریا عبدی کوفی رازی

زلف آباد/دُلف آباد

زمان آباد

زیاد بن علی سُری رازی

ص: 608

زید بن واقد بصری ابوعلی سمتی

زیدیان

زینبندی / زین پدی

زیوان

ساربانان / سربانان / سرابان / سَرَبان

ساسان

سالم بن صالح رازی

سرتخت

سُرّ

سرای ایالت

سردابیه

سرداب ری

سعد الحق، میرنصیبی طرشتی رازی

سعد بن ابی طالب بن عیسی رازی، معین الدین، ابوالمکارم

سعد بن احمد بن عبدالعزیز رازی، ابوالمعالی

سعد بن سعید بن مسعود بزاز حنفی رازی، ابوالفتوح

سعد بن عثمان رازی دشتکی

سعد بن محمد بن محمود مشاط رازی، ابوالفضائل

سعید بن اسماعیل رازی نیشابوری، ابوعثمان

سعید بن جبیر

سعید بن داوود بن ابی زنبر

سعید بن ربیع رازی

سعید بن سعد بن ایوب بخاری رازی، ابوعثمان

سعید بن سنان برجمی شیبانی کوفی قزوینی رازی، ابوسنان

سعید بن عباس رازی، ابوعثمان

سعید بن محمد بن حسن نیشابوری، ابورشید

سعید بن محمد حمامی رازی، ابونجیب

سعید بن وجیه بن طاهر، ابو عبدالرحمن

سفلا 8592 تاریخ ری

سفیان بن عیینه رازی

سِکَّةُ الْمَوَالِی

سلطان محمد، مدرسه

سلیمان آباد

سلم بن میمون خواص رازی

سلمة بن بشیر نیشابوری، ابوالفضل

سلمة بن خطاب براوستانی آزدورقانی قمی رازی، مجدالملک

سلمة بن فضل ابرش رازی انصاری، ابو عبدالله

سلیک بن مسحل رازی

سلیم بن ابراهیم رازی

سُلَیْم بن ایوب بن سُلَیْم شافعی رازی، ابوالفتح

سلیمان بن عمر بن ابی هوذة بلخی رازی

سندی بن عبدویہ دہکی رازی، ابوہیثم

سنگ تراشان

سورن / سورنا

سورین 8592 چشمہ علی

سورینی 8592 چشمہ علی

سه برادران، امامزادہ

سه دختران، امامزادہ

سهل بن ابراهیم بن هشام رازی

سهل بن زنجله رازی آشر خیاط، ابو عمرو

سهل بن زیاد آدمی رازی، ابوسعید

سهل بن عبدالرحمن رازی، ابوالہیثم

سهل بن عبدویہ رازی

سهل بن عثمان عسکری کندی، ابومسعود

سهل بن موسی رازی

سیاوخش رازی

ص: 609

سیدآباد

سیدآباد

سید ابوالعباس هاشمی 8592 احمد بن ابراهیم حسنی رازی، ابوالعباس

سید تاج الدین محمد کیسکی، مدرسه

سید طاهر 8592 طاهر، امامزاده - قلعه نو

سید عبدالله ایض، مزرعه

سیده ملکه خاتون

سیروان

سیزده آبان، خانه فرهنگ

سیمان ری

سین

سینرین

سینک

شاپور طهرانی رازی، ابوبکر

شاطر داوود

شافعیه، محله

شامی رازی

شاه رضا

شاهزاده حسین 8592 حسین، امامزاده - پاکدشت

شاه عبدالعظیمی، آخوند ملا رضاقلی

شاه عبدالعظیمی، سید حسن

شاه عبدالعظیمی، سید زین العابدین

شاه عبدالعظیمی، علی

شاه عبدالعظیمی، سید محمدباقر

شاه عبدالعظیمی، سید محمدتقی

شاه عبدالعظیمی، سید محمدحسین

شاه عبدالعظیمی، سید محمدرضا

شاه عبدالعظیمی، سید محمدعلی

شاه عبدالعظیمی، شیخ جواد

شاه عبدالعظیمی، شیخ محمدطاهر

شاه عبدالعظیمی، شیخ محمدعلی

شاه عبدالعظیمی، مُلاً علی

شاه غازی، مدرسه و کتابخانه

شاهی

شجره

شروانشاه بن محمد رازی، موفق الدین

شریف رازی، محمد

شریف محمد طهرانی رازی

شعیب بن خالد رازی بجلی

شعیب بن سهل بن کثیر رازی، ابوصالح

شعیب بن عبدالله بن احمد رازی

شعیب، امامزاده - خمراآباد

شعیب، امامزاده - فیروزآباد

شغال تپه

شمس الاسلام حسکا، مدرسه

شمس الائمه 8592 احمد بن مظفر رازی کردری

شهاب الدین رازی، علی

شهاب الدین شافعی رازی

شهرستان / شارسرستان / مدینه

شهمردان بن ابی الخیر رازی مستوفی

شیخ حیدر مکی، مدرسه

صابر رازی، مولانا

صاحب الصومعه 8592 محمد بن اسماعیل بن احمد بر مکی رازی، ابو عبدالله

صاحب بن عبّاد

صاحب بن عبّاد، سرا

صاحبی، کتابخانه

صادق آباد

صادقی، حُسنیه

ص: 610

صاعد بن محمد بن احمد بن ابی بکر حنفی رازی

صالح آباد

صالح بن سلمة بن ابی حماد رازی، ابوالخیر

صالح بن شعیب قاری رازی، ابوبکر

صالح بن ضریس بجلی

صالح بن محمد رازی، ابوالفضل

صباح بن محارب تیمی کوفی

صباح، حسن 8592 حسن صباح

صحراپی رازی

صدوق / شیخ صدوق، ابن بابویه

صفرآباد

صوفی، کوچه

صیدی طهرانی رازی

صیقل رازی 8592 مخلد بن موسی رازی، ابوالقاسم

ضراب، امیره

طائری رازی

طالب آباد

طالب آباد، تپه

طاهر بن احمد بن حمدان رازی لاسکی، ابوعبدالله

طاهر بن اسماعیل خثعمی رازی

طاهر بن حسن رازی، ابوالعلاء

طاهر بن حسن رازی، ابوبکر

طاهر بن حسن، شحام رازی

طاهر بن محمد بن طاهر شیبانی مقدسی رازی، ابوزرعہ

طاهر، امامزادہ

طاهر، امامزادہ - قلعه نو

طاهر نیشابوری 8592 عبدالصمد بن احمد بن علی سلیطی، ابومحمد

طاهریہ، مدرسہ 8592 برہانیہ

طبرک / طبرق

طرزی رازی

طورقوزآباد / تورقوزآباد

طغرل اول

طغرل بن محمد بن ملکشاہ بن ارسلان 8592 طغرل سوم

طغرل بن میکائیل بن سلجوق 8592 طغرل بیک

طغرل سوم

طیبہ

عارفی رازی

عاصم بن ابراہیم رازی

عاصم بن محمد بن عاصم رازی

عاصم بن مضرس نصری

عاقل خان رازی ہندی بلخی

عاقل ہندی 8592 عاقل خان رازی ہندی بلخی

عباد بن احمد كيلينى رازى، ابوصالح

عباد بن شاذ بن عثمان بن عباد مروزي، ابوعمرو

عباس آباد

عباس آباد علاقبنند

عباس آباد، محله

عباس بن حسين بن احمد صفار رازى، ابوالفضل

عباس بن عبيدالله اقطع رازى

عباس بن على بن علويه ورامينى رازى، رشيد الدين

عباس بن فضل بن شاذان بن عيسى رازى، ابوالقاسم

عبدالباقي بن احمد بن عبدالله خومينى رازى، ابوطيب

عبدالجبّار بن احمد بن عبدالجبّار اسدآبادى معتزلى

عبدالجبّار بن عبدالله بن ابراهيم اردستانى جوهرى رازى، ابوالفتح

ص: 611

عبدالجبّار بن عبدالله بن علی رازی 8592 مفید رازی، ابوالوفاء

عبدالجبّار بن عبدالله بن یزده رازی

عبدالجبّار بن عبدالوهاب رازی

عبدالجلیل بن مسعود بن عیسی رازی، رشیدالدین، ابوسعید

عبدالجلیل قزوینی رازی

عبدالجلیل رازی، مدرسه

عبدالحسین بن مهدی بن حسن بن خلیل بن علی رازی حلی

عبدالرحمن بن ابراهیم رازی

عبدالرحمن بن ابی بکر رازی

عبدالرحمن بن ابی حازم راکب رازی، ابوالقاسم

عبدالرحمن بن احمد بن حسن بن بندار عجلی رازی، ابوالفضل

عبدالرحمن بن احمد بن حسین نیشابوری خزاعی رازی، ابومحمد

عبدالرحمن بن حسین بن حسن رازی

عبدالرحمن بن سعد بن یحیی رازی

عبدالرحمن بن سنان مقری رازی، ابویحیی

عبدالرحمن بن عبدالله بن سعد دشتکی رازی، ابومحمد

عبدالرحمن بن عمر سهل صوفی رازی، ابوالحسین

عبدالرحمن بن محمد بن ادیس بن منذر تمیمی حنظلی رازی، ابومحمد، ابن ابی حاتم

عبدالرحمن بن محمد بن سلم رازی اصفهانی، ابویحیی

عبدالرحمن بن محمد بن یوسف طرائفی رازی، ابومحمد

عبدالرحمن بن مغراء بن عیاض بن حارث دوسی رازی، ابوزهیر

عبدالرحيم بن سليمان كوفي رازي، ابوعلی

عبدالرحيم بن مظفر بن عبدالرحيم بن علي حمدوني رازي، ابومنصور

عبدالسلام بن عاصم جعفي هسنجاني رازي

عبدالسميع يزدی رازي حائري

عبدالصمد بن محمد الدعوي، رشيدالدين رازي

عبدالعزيز بن ابي عثمان رازي

عبدالعزيز بن عبدالله بن عبدالرحمن اصفهاني رازي، ابوالقاسم

عبدالعزيز بن عبدالله قرشي نرمقي رازي، ابويحيى

عبدالعزيز بن محمد نصرآبادي رازي

عبدالعزيز بن مغيرة بن امي (اميه) منقري صفار، ابوعبدالرحمن بصري

عبدالعزيز بن يحيى بن عبدالعزيز بن سعد مدائني، ابومحمد/ ابوعبدالرحمن

عبدالعزيز رازي

عبدالعظيم حسني (ع)

ص: 612

سرشناسه: محمدی ری شهری، محمد، 1325-1401.

Mohammadi Reyshahri, Mohammad, 1946-2022.

عنوان و نام پدیدآور: دانشنامه ری / زیر نظر محمد محمدی ری شهری؛ به اهتمام مهدی مهریزی، رضا بابایی، محمد قنبری؛ تهیه کننده مرکز همایش های علمی و پژوهش های آزاد دارالحدیث؛ [برای] آستان مقدس حضرت عبدالعظیم حسنی علیه السلام.

مشخصات نشر: قم: موسسه علمی فرهنگی دارالحدیث، سازمان چاپ و نشر، 1398.

مشخصات ظاهری: 2 ج.؛ 22×29 س م.

شابک: 400000 ریال: دوره: 9-996-493-964-978؛ ج. 1: 6-997-493-964-978؛ ج. 2: 3-998-493-964-978

وضعیت فهرست نویسی: فاپا

یادداشت: ج. 2 (چاپ اول: 1398).

موضوع: ری -- دایره المعارف ها

Rey (Iran) -- Encyclopedias

شناسه افزوده: مهریزی، مهدی، 1341 -، گردآورنده

شناسه افزوده: Mahrizi, Mahdi

شناسه افزوده: بابایی، رضا، 1353 -، گردآورنده

شناسه افزوده: قنبری، محمد، 1350 -، گردآورنده

شناسه افزوده: موسسه علمی فرهنگی دارالحدیث. مرکز همایش های علمی و پژوهش های آزاد

شناسه افزوده: آستان حضرت عبدالعظیم (ع)

شناسه افزوده: موسسه علمی فرهنگی دارالحدیث. سازمان چاپ و نشر

رده بندی کنگره: DSR2089 / 2 م 3 1397

رده بندی دیوبی: 955/1262

شماره کتابشناسی ملی: 5220141

اطلاعات رکورد کتابشناسی: فاپا

ص: 1

ع (ادامه)

عبدالکریم بن ابراهیم بن محمد بن حسن نحوی رازی، ابوسعید

ادیب، نحوی و محدث. از ری به عراق، شام و بیت المقدس رفت تا دانش خود را در نحو و حدیث کامل کند. در عراق از ابوطالب محمد بن محمد بن غیلان بزاز دانش آموخت و حدیث شنید. در مسجد الاقصی، نصر بن ابراهیم قدسی و گروهی دیگر، نزد او قرائت آموختند.

منبع: انباء الرواة، ج 2، ص 190.

عبدالکریم بن احمد وزان رازی، ابوسعید

نخستین فرد از خاندان وزان در ری که به علم و فضل شهرت یافت. اصل او از ساوه بود و در ری سکنی گزید. در مرو نزد امام قفال فقه آموخت و از اصحاب خاص او گشت. از ابوالفضل کاغذی، ابوبکر حیری و گروهی دیگر از محدثان، روایت کرده و زاهر بن طاهر شجافی در نیشابور از او حدیث شنیده است.

منابع: الأنساب، ج 3، ص 363 و ج 5، ص 596؛ اللباب فی تهذیب الأنساب، ج 3، ص 363؛ یادداشت های قزوینی، ج 3، ص 103.

عبداللطیف بن عبدالله رازی رومی

عالم، محدث و قاضی حنفی. مدتی منصب قضا را در شهر استانبول بر عهده داشت. از تألیفات او است: الدر المکنون فی الفلك المشحون (در حکایات ترکی و نوادر که به نام ابراهیم پاشای مقتول، وزیر عثمانی تألیف کرد)؛ اصل الخبر من کلام سید البشر (در حدیث)؛ الدر الملتقط فی تبیین الغلط؛ الدر المکنون والسر المصون فی سلوک ملامیة العالون. به سال 1146 ق. درگذشت.

منابع: ایضاح المکنون، ج 1، ص 448؛ معجم المؤلفین، ج 6، ص 12؛

ص: 1

عبدالله آباد اجاق

روستا، از توابع بخش کهریزك شهرستان ری. این روستا در جنوب کهریزك قرار دارد و بر اساس سرشماری مرکز آمار ایران در سال 1385 ش. جمعیت آن 25 نفر (7 خانوار) بوده است.

منبع: نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن 1385 ش.

عبدالله اندرمانی رازی

فقیه. در کودکی، پدرش میرزا محمد اندرمانی تهرانی حائری درگذشت، و وصی او، شیخ هادی مدرس تهرانی، تکفل عبدالله را بر عهده گرفت. در سال 1310 ق. به عتبات رفت و در کربلا ساکن شد. در جوانی با دختر شیخ هادی مدرس ازدواج کرد. در فقه و اصول و حدیث، مقامی برجسته داشت؛ اما بیشتر اوقات خود را به عبادت گذراند. در ماجرای مشروطه، ایرانیان مقیم کربلا که طرفدار مشروطه بودند، انجمنی به ریاست وی تشکیل دادند.

آیه الله عبدالله اندرمانی، روز جمعه 21 جمادی الاولی 1348 ق. در کربلا درگذشت و همان جا دفن شد.

منابع: اختران فروزان ری و طهران، ص 406؛ ماهنامه الکترونیکی بهارستان، شماره 128، ص 4.

عبدالله بن ابی جعفر رازی

محدث و مفسر. پدرش عیسی بن ماهان (م 161 ق.) از اصحاب امام صادق (ع) بود. از پدرش، ابن جریح، شعبه، عکرمه بن عمار، مسعودی، ایوب بن عتبه، مبارک بن فضاله، ابومنیب مروزی، ابوغسان محمد بن مطرف مدینی، ابوسنان شیبانی، موسی بن عبیده و سعید بن عبدالرحمن زبیدی روایت کرده است و ابومعمر اسماعیل بن ابراهیم، محمد بن عمرو زنیج، احمد بن عبدالرحمن بن عبدالله دشتکی، پسرش محمد بن عبدالله، ابراهیم بن موسی فراء، اسحاق بن حجاج، ابوعبید قاسم بن سلام، محمد بن عیسی بن طباع، جریر، وکیع، یحیی بن مغیره، حسن بن عمر بن شقیق جرمی بصری و... از او حدیث شنیده و نقل کرده اند.

محمد بن حمید، او را متهم به فسق کرده، می گوید از او ده هزار حدیث شنیدم و همه را رها کردم. اما ابوزرعه و ابوحاتم رازی او را صدوق دانسته و توثیقش کرده اند. ابن حبان، همه روایات او را معتبر می داند، مگر آنچه از پدرش شنیده است.

منابع: الطبقات الکبری، ج 7، ص 380؛ مجمع الزوائد، ج 1، ص 87؛ المعجم الکبیر، ج 18، ص 231؛ جامع البیان، ج 1، ص 131 و

ج 2، ص 445؛ سنن الدارمی، ج 1، ص 113؛ تفسیر القرآن العظیم، ابن ابی حاتم رازی، ج 1، ص 83 و ج 2، ص 650 و ج 5، ص 1680؛ الجرح و التعديل، ج 5، ص 127؛ الثقات، ج 8، ص 335؛ الكامل فی ضعفاء الرجال، ج 4، ص 216-217؛ تهذيب الكمال، ج 14، ص 385-387؛ میزان الاعتدال، ج 2، ص 404؛ تاریخ الاسلام، ج 12، ص 205-206؛ لسان المیزان، ج 7، ص 259؛ الوضاعون و احادیثهم، ص 209؛ الدر المنثور، ج 6، ص 424.

عبدالله بن احمد رازی

محدث. از بکر بن صالح (راوی ابن ابی عمیر) روایت کرده است و محمد بن احمد بن یحیی از او. متقدمان ذکر او را بیشتر در ذیل محمد بن احمد بن یحیی آورده اند. نجاشی در ترجمه محمد بن احمد بن یحیی، وی را ضعیف دانسته است. علامه حلی و برخی دیگر درباره او توقف کرده اند. محدثین قم، او را از رجال کتاب نوادر الحکمه که ابن ولید (ابوجعفر محمد بن حسن بن ولید قمی، استاد شیخ صدوق)، روایات آن را صحیح می دانست، استثنا کرده اند.

نام وی در منابع به صورت «عبدالله بن محمد رازی» و «عبدالله بن محمد رازی» نیز ثبت شده است؛ اگرچه برخی او را غیر از عبدالله بن محمد رازی دانسته اند.

منابع: اختیار معرفة الرجال، ج 1، ص 345؛ خلاصة الاقوال، ص 373؛ نقد الرجال، ج 3، ص 84؛ جامع الرواة، ج 1، ص 127 و 470؛ إکلیل المنهج فی تحقیق المطلب، ص 335؛ تعلیقة علی منهج المقال، ص 221؛ منتهی المقال فی احوال الرجال، ج 4، ص 156؛ مستدرکات علم رجال الحديث، ج 4، ص 476؛ معجم رجال الحديث، ج 11، ص 112-113 و 327.

عبدالله بن جعفر بن محمد بن موسی دوریستی رازی، نجم الدین ابومحمد

فقیه و محدث امامی. خاندان دوریستی به فضل و دانش شهرت داشت. یاقوت در ذیل دوریست (درشت / طرشت) ری در معجم البلدان نوشته است: «ابومحمد دوریستی، که خود را از فرزندان حذیفه یمان، از صحابه رسول الله (ص) می داند، بدانجا منسوب است، و از فقیهان شیعه امامیه است، و به سال 566 ق. به بغداد درآمد، و چندگاهی در آنجا بزیست، و از نیای خویش، محمد بن موسی، در اخبار ائمه اثنا عشر حدیث گفت، و از بغداد به شهر خود بازگشت، و شنیدم که اندکی پس از سال 600 ق. درگذشت.» شیخ منتجب الدین در فهرست خویش وی را توثیق کرده و ستوده است. شیخ حر عاملی در امل الآمل نوشته است: «عبدالله بن جعفر... دانشمند و فاضل و راستگو بود... از جد خود، ابوجعفر محمد بن موسی بن جعفر، و او از جد خویش ابوعبدالله جعفر بن محمد الدوریستی،

و او از شیخ مفید، روایت کرده است.» ناصرالدین راشد بن ابراهیم بحرانی (م 605 ق.) و ابومنصور حسن بن معیه علوی حسنی و شاذان بن جبرئیل قمی از او روایت کرده اند.

منابع: معجم البلدان، ج 2، ص 621؛ فهرست منتجب الدین، ص 128، ش 276؛ امل الآمل، ج 2، ص 159؛ موسوعة طبقات الفقهاء، ج 7، ص 68-69؛ خاتمه مستدرک الوسائل، ج 3، ص 27 و 47 و 377؛ مشایخ فقه و حدیث در جماران و کلین و درشت، عزیزالله عطاردی، ص 181-240؛ منتهی المقال فی احوال الرجال، ج 4، ص 169-170؛ مستدرکات علم رجال الحدیث، ج 3، ص 58؛ معجم رجال الحدیث، ج 11، ص 157.

عبدالله بن جهم رازی، ابوعبدالرحمن

محدث. از عمرو بن ابی قیس، زکریا بن سلام عتبی کوفی، عکرمة بن ابراهیم (قاضی ری)، یحیی بن ضریس رازی، عبدالله بن مبارک، علاء بن حصین، ابی تمیله یحیی بن واضح، حکام بن سلم رازی، عبدالله بن علاء بصری و جریر بن عبدالحمید روایت کرده است، و یوسف بن موسی قطان، نوح بن انس، ابوهارون خزاز، علی بن شهاب رازی، موسی بن سفیان بن زیاد جندی شابوری، احمد بن ابی سریج رازی، محمد بن بکیر حضرمی، محمد بن خالد بن یزید خزاز رازی، نوح بن انس رازی مقری، از وی حدیث شنیده اند.

ابوزرعه ضمن گواهی به وثوق و صدق او، می گوید: او را دیدم ولی از او حدیثی ننویشتم. ابوحاتم می گوید او را در ری دیدم که نزد ابراهیم بن حکم بن حکم بن ظهیر نشسته بود. مردی کوتاه قد بود و به تشیع تمایل داشت. ابن حبان و ابن حجر او را در شمار ثقات نوشته اند.

منابع: الجرح و التعديل، ج 5، ص 27؛ المستدرک، ج 2، ص 34 و ج 4، ص 114؛ المعجم الاوسط، ج 2، ص 313-314؛ خلاصة تذهیب تهذیب الکمال، ص 194؛ تاریخ مدینه دمشق، ج 55، ص 369؛ الکفایه فی علم الروایة، ص 425؛ تفسیر القرآن العظیم، ابن کثیر، ج 3، ص 207؛ تاریخ ابن معین، ص 25؛ تاریخ بغداد، ج 4، ص 427؛ تهذیب الکمال، ج 14، ص 389-390؛ رجال الشیعة فی اسانید السنه، ص 218-220؛ تقریب التهذیب، ج 1، ص 484؛ تهذیب التهذیب، ج 5، ص 155.

عبدالله بن حاضر بن صباح رازی

محدث. اصل او از ری است؛ در بغداد می زیست و به عبدوس شهرت داشت.

از محمد بن عبدالله انصاری بصری، شاذ بن فیاض بصری، قبیصة بن عتبه کوفی و ابراهیم بن موسی فراء رازی روایت کرده است. عبدالله بن محمد بن ناجیه، محمد بن یوسف بن بشر هروی، ابوبکر شافعی، محمد بن عبدالله بن ابراهیم

و عبدالصمد بن علی طستی، از او حدیث شنیده اند. دارقطنی، او را در حدیث قوی ندانسته است.

منابع: تاریخ بغداد، ج 9، ص 454-455 و ج 10، ص 88؛ تاریخ الاسلام، ج 20، ص 380-381؛ سؤالات الحاکم، ص 122.

عبدالله بن حرب رازی

محدث. از سلمة بن کهیل روایت کرده است و مثنی بن ابراهیم آملی (از مشایخ طبری) از او.

منبع: جامع البیان، ج 14، ص 203.

عبدالله بن حسن بن ایوب بیلی رازی، ابو عبدالله

محدث و زاهد. از ابوحاتم رازی، سَهْل بن زَنْجَلَه و محمد بن حمید رازی و غیره حدیث شنیده، و ابوعمر و بن نُجَید سلمی، ابوجعفر عقیلی، احمد بن حسن بیلی، ابومنصور ابیوردی و ابو عبدالله حافظ از او روایت کرده اند. سمعانی در الأنساب و یاقوت در المشترك و معجم البلدان نام وی را در ذکر قریه «بیل» آورده و او را از «زهاد» خوانده اند. در سال 330 ق. درگذشت.

منابع: معجم البلدان، ج 1، ص 533؛ شعب الإیمان، ج 1، ص 515؛ توضیح المشتبّه، ج 1، ص 685؛ الأنساب، ج 1، ص 436. اللباب فی تهذیب الأنساب، ج 1، ص 200.

عبدالله بن داهر بن یحیی رازی، ابوسلیمان

مقری، محدث امامی، مشهور به احمری، یکی از طرق شیخ صدوق در امالی و شیخ مفید و ثقة الاسلام کلینی. نام او را محمد بن یحیی بن داهر نیز ثبت کرده اند. نام پدرش محمد، و داهر لقب او بوده است. در بغداد، از اعمش، حسین بن یحیی کوفی، ابی قتاده حرانی (عبدالله بن واقد)، عبدالله بن عبدالقدوس، ابن حماد، عمر بن جمیع و پدرش حدیث گفته است. احمد بن علی خراز، فضل بن سهل اعرج، ابراهیم بن خالد مقری کسائی (واسطه او با شیخ صدوق)، حسین بن حسن، محمد بن اسماعیل برمکی (از مشایخ شیخ صدوق)، حسین بن احمد بن منصور سجاده، احمد بن ابی خیثمه، محمد بن حمید رازی، سعید بن بشیر، علی بن سعید، صالح بن محمد بن جزره، محمد بن غالب متمم، موسی بن هارون، احمد بن یحیی حلوانی و احمد بن حسن بن عبدالجبار صوفی از او روایت کرده اند. کتابی داشته است که آن را محمد بن اسماعیل برمکی روایت کرده و در آن از امام صادق (ع) روایت شده است. نجاشی، ابن داوود، ابن معین، علامه حلی، عقیلی و عده ای دیگر او را تضعیف کرده اند.

منابع: الضعفاء، ج 2، ص 250-251؛ تاریخ

بغداد، ج 9، ص 459-460؛ لسان المیزان، ج 5، ص 224؛ الامالی صدوق، ص 58؛ علل الشرایع، ج 1، ص 161-162؛ رجال النجاشی، ص 228 و 602؛ ایضاح الاشتباه، ص 242؛ رجال ابن داوود، ص 254؛ نقد الرجال، ج 3، ص 103؛ منتهی المقال، ج 4، ص 181؛ طرائف المقال، ج 1، ص 509-510؛ مستدرکات علم رجال الحدیث، ج 5، ص 11-12؛ معجم رجال الحدیث، ج 11، ص 195-196؛ المجروحین، ج 2، ص 9-10؛ الكامل فی ضعف الرجال، ج 4، ص 228-229.

عبدالله بن سعد بن عثمان دشتکی مروزی رازی، ابو عبدالرحمن

محدث. از دشتک ری بود، و از پدر خویش سعد بن عثمان، و ابوسنان سعید بن سنان شیبانی، عثمان بن زانده مقری، اشعث بن اسحاق اشعری قمی، هشام بن حسان، هشام بن سعد، یزید نحوی، ابراهیم بن میمون صائغ، ابوحمزه محمد بن میمون سکری، خارجه بن مصعب خراسانی و مقاتل بن حیان روایت کرده است. پسرش عبدالرحمن بن عبدالله، علی بن علی حمیری عمار بن حسن، و عمار بن حسن رازی، ابوالحجر عمرو بن رافع قزوینی، ابن ابی فاطمه رازی، محمد بن عیسی دامغانی، ابوالولید طیالسی و محمد بن حمید رازی از وی روایت کرده اند. سمعانی و رافعی نام پدر او را سعد نوشته اند، ولی یاقوت، سعید ثبت کرده است. پسر و نوه او نیز از محدثان ری بودند. ابن حبان، در الثقات نام او را آورده و ابن حجر به صدق او گواهی داده است. ابوداوود و ترمذی و نسایی، روایت واحدی را از او در کتاب های خود نقل کرده اند.

منابع: منتهی المطلب، ج 4، ص 237؛ تهذیب التهذیب، ج 5، ص 234؛ الجرح و التعذیل، ج 5، ص 64؛ تهذیب الکمال، ج 15، ص 19؛ الکاشف فی معرفه من له روایة فی الکتب الستة، ج 1، ص 557؛ تقریب التهذیب، ج 1، ص 496؛ الأنساب، ج 2، ص 478؛ معجم البلدان، ج 2، ص 456؛ اللباب فی تهذیب الأنساب، ج 1، ص 501-502.

عبدالله بن عامر بصری ← جوانمرد قصاب

عبدالله بن عبدالعزیز خواری رازی، ابو محمد

از محدثان قرن پنجم. از ابوعبدالرحمن سلمی حدیث شنید و عیسی بن ابی صالح کتاب الأطحه سلمی را از او روایت کرد.

منبع: التدوین، ج 4، ص 9.

عبدالله بن عبدالقدوس رازی تیمی، ابو محمد / ابوسعید / ابوصالح

محدث امامی، از مشایخ ترمذی و بخاری و راوی فضایل اهل بیت (ع). اصل او از کوفه است و در ری سکونت داشت. از جابر جعفی، عاصم بن ابی نجود، سلیمان الاعمش، عبدالملک بن عمیر، عبیدالمکتب

ص: 6

و لیث بن ابی سلیم روایت کرده است. شماری از راویان او بدین شرح است: احمد بن حاتم بن یزید الطویل، ابوموسی اسحاق بن ابراهیم بن موسی هروی، حسین بن عیسی بن میسرۃ رازی، سعید بن سلیمان واسطی، عباد بن یعقوب رواجنی، عبادۃ بن زیاد اسدی کوفی، عبدالله بن داهر رازی (محمد بن یحیی)، محمد بن ابراهیم بن معمر هذلی، محمد بن ابراهیم اسباطی، محمد بن حمید رازی ترمذی، محمد بن عمرو بن عتبۃ رازی، محمد بن عیسی بن طباع، ولید بن صالح نحاس و یحیی بن مغیره رازی. ابوعبید آجری، زنیج رازی و یحیی بن عبدالله، او را به رفض سرزنش کرده اند، اما ابن عدی معتقد است که او از علمای عامه است و نقل فضائل اهل بیت (ع) بر تشیع او دلالت نمی کند. محمد بن عیسی و بخاری او را در اصل صدوق دانسته اند، اگرچه از ضعف نیز روایت کرده است. نسایی، ابن معین، ذهبی و عدہ ای دیگر در وثوق او تردید دارند؛ بر خلاف ابن حجر و ابن حبان که او را صدوق می دانند.

منابع: تاریخ الکبیر، ج 5، ص 141؛ الضعفاء و المتروکین، ص 198؛ الضعفاء، ج 2، ص 279-280؛ الجرح و التعدیل، ج 5، ص 104؛ الثقات، ج 7، ص 147 - 148؛ الکامل فی ضعف الرجال، ج 4، ص 197-198؛ تهذیب الکمال، ج 15، ص 242-244؛ المغنی من الضعفاء، ج 1، ص 549؛ تاریخ الاسلام، ج 12، ص 218-219؛ تقریب التهذیب، ج 1، ص 510؛ تهذیب التهذیب، ج 5، ص 265؛ ذکر اخبار اصبهان، ج 1، ص 76-77؛ دلائل الامامه، ص 477؛ الامالی طوسی، ص 633؛ رجال الشیعه فی اسانید السنه، ص 231.

عبدالله بن عبدالله رازی، ابوجعفر

محدث و قاضی ری. اهل کوفه بود و در ری قضاوت می کرد و مدتی نیز در بغداد زیست. از عبدالرحمن بن ابی لیلی، سعید بن جبیر، عقبه بن علقمه یشکری و جابر بن سمره روایت کرده است. از او روایت کرده اند: سلیمان اعمش (در بغداد)، حکام بن سلم، حجاج بن ارطاه، فطر بن خلیفه، ابوالقاسم بن ولید همدانی، محمد بن عبدالرحمن بن ابی لیلی، حکم بن عتبۃ، سعید بن مسروق، عبیده بن معتب ضبی، حسن بن میمون خندقی. از احمد بن حنبل نقل شده است که او را می ستود. ابوحاتم رازی او را ثقه می دانست.

منابع: الجرح و التعدیل، ج 2، ص 9 و ج 3، ص 447 و ج 5، ص 91-92، المحلی، ج 1، ص 242؛ الثقات، ج 7، ص 7 و ج 8، ص 184؛ تاریخ اسماء الثقات، ص 124؛ تاریخ بغداد، ج 10، ص 4-6؛ تهذیب الکمال، ج 15، ص 183-185؛ تقریب التهذیب، ج 1، ص 506؛ الکاشف فی معرفه من له روایه فی الکتب السنه، ج 1، ص 566.

ص: 7

عبدالله بن عمران اصفهانی رازی، ابومحمد

محدث اهل سنت، ساکن ری. جد او ابوعلی در زمان عبدالملک بن مروان، خلیفه اموی به اصفهان آمد و عبدالله بن عمران در این شهر چشم به جهان گشود. در سال 225 ق. در اصفهان حدیث می‌گفته و از وکیع، ابوداود طیالسی، یحیی بن ضریس رازی، یحیی بن آدم، حفص بن غیاث، جریر، ابومعاویه ضریر، اسحاق بن سلیمان، ابن ادیس، یحیی بن یمان، محمد بن فضیل، اسحاق بن اسماعیل حبویه، حمید بن عبدالرحمن رواسی، بهز بن اسد، روایت کرده است، و از او روایت کرده اند: علی بن سعید رازی، محمد بن صالح طبری، ابوحاتم رازی، محمد بن ایوب، ابن ماجه، جعفر بن محمد زعفرانی، جعفر بن احمد بن فارس. ابوحاتم رازی، به صدق و وثوق او گواهی داده است.

منابع: الجرح و التعديل، ج 5، ص 130؛ المعجم الاوسط، ج 3، ص 242؛ الثقات، ج 8، ص 359؛ الکاشف فی معرفة من له رواية فی الكتب الستة، ج 1، ص 581؛ تهذیب التهذیب، ج 11، ص 204؛ ذکر اخبار اصفهان، ج 2، ص 46-47.

عبدالله بن عمیر رازی

محدث. از عبدالله بن زبیر روایت کرده است و محمد بن جریر طبری از او.

منبع: جامع البیان، ج 5، ص 219.

عبدالله بن محمد بن ابراهیم بن اسد / ادیس شافعی رازی، ابوالقاسم

محدث و فقیه شافعی در اواخر قرن چهارم و اوایل قرن پنجم. ساکن مصر بود و مدتی نیز در ری و دمشق زیست. از محمد بن یحیی بن مسلم خوی، ابواسحاق ابراهیم بن حفص عسکری، عبدالرحمن بن ابی حاتم در ری، و از احمد بن ابراهیم بن عبادل و محمد بن یوسف هروی در دمشق، و از احمد بن ابراهیم در حلب، حدیث شنیده است. محمد بن مغلس بغدادی، عبدالجبار بن احمد بن عمر طرسوسی، عبدالکریم بن عبدالواحد حسن آبادی، عبدالوهاب بن محمد جعفری مصری، و ابو عمر طلحنکی از وی روایت کرده اند.

منابع: تاریخ مدینه دمشق، ج 32، ص 162؛ تاریخ الاسلام، ج 27، ص 140؛ الوافی بالوفیات، ج 5، ص 32؛ معجم البلدان، ج 2، ص 409.

عبدالله بن محمد بن احمد بن سماک رازی، ابومحمد

فقیه و محدث. خطیب بغدادی او را صدوق خوانده است. از احمد بن خالد رازی روایت کرده است و عبدالباقی بن احمد بن عبدالله خومینی رازی (هم درس خطیب

منابع: تاریخ بغداد، ج 11، ص 91؛ الأنساب، ج 2، ص 418؛ احقاق الحق، ج 31، ص 163.

عبدالله بن محمد بن حماد رازی

مجهول، از اصحاب امام جواد (ع).

منابع: رجال الطوسی، ص 376؛ معجم رجال الحديث، ج 11، ص 327 رقم 7119؛ نقد الرجال، ج 3، ص 138.

عبدالله بن محمد بن خالد رازی، ابوبکر

محدث، حافظ، صاحب تصانیف، معروف به حبال رازی. در حدیث، مذهب کوفی داشت و در قزوین، به سال 311 ق. قضاوت می کرد. در برخی آثار، از گردآوری های او که به مشایخ خود نسبت داده است، سخن رفته است. از ابوزرعه، موسی بن نصر، عباس دور (در عراق)، صغانی (در کوفه)، ابوجعفر محمد بن غیلان بن شهردان (قاضی بغداد) و ابن ابی عنینس روایت کرده است، و ابن صالح، محمد بن سلیمان بن یزید از او حدیث شنیده و نقل کرده اند. در سال 312 ق. درگذشت.

منبع: التدوین، ج 3، ص 344.

عبدالله بن محمد بن شاهر رازی ← نجم الدین دایه رازی، ابوبکر

عبدالله بن محمد بن عبدالکریم رازی، ابوالقاسم

عبدالله بن محمد بن عبدالکریم بن یزید بن فروخ، حافظ، محدث، کثیر الحدیث و صاحب اصول. برادرزاده ابوزرعه رازی بود و در ری می زیست. از یونس بن عبدالاعلی (در مصر)، ابن عون، محمد بن عبدالرحمن برقی، احمد بن منصور رمادی، محمد بن عیسی بن حیان مدائنی (در بغداد)، عمرو بن ابی سلمه، بحر بن نصر، ربیع بن سلیمان، حسن بن منصور، یوسف بن سعید بن مسلم مصیصی، ابوحاتم رازی و عموی خود ابوزرعه و دیگران روایت کرده و از استادان و مشایخ و بزرگان ری بود. راویان او بسیارند؛ از جمله: ابوالقاسم جعفر بن عبدالله بن نقل کرده است. ابوالحسن دارقطنی می گوید او از مشایخ و بزرگان ری بود. راویان او بسیارند؛ از جمله: ابوالقاسم جعفر بن عبدالله بن یعقوب، حسن بن عبدالله بن سعید عسکری، عبدالله بن محمد بن عبدالکریم، ابونعیم اصفهانی، عمر بن جعفر ابن سلم، ابوعلی حسن بن احمد بغدادی، ابومنصور محمد بن عبدالله بن کوار، عبدالله بن احمد اصفهانی، حسن بن اسحاق بن راهویه، ابوبکر محمد بن عبیدالله ذکوانی، احمد بن قاضی عسال و ابوبکر بن مقری. به سال 320 ق. در اصفهان درگذشت.

منابع: شذرات الذهب، ج 2، ص 286؛ الخصال، ص 486؛ وسائل الشیعه، ج 8، ص 590؛ الاربعون حدیثا، ص 49؛ بحار الانوار، ج 69، ص 36 و ج 74، ص 117-118 و ج 72، ص 143؛ الاحکام ابن حزم، ج 6، ص 790؛ مستدرکات علم رجال الحدیث، ج 5، ص 94؛ تاریخ بغداد، ج 10، ص 141؛ تاریخ مدینه دمشق، ج 4، ص 170 و ج 11، ص 135 و ج 28، ص 298؛ الأنساب، ج 3، ص 24-25؛ تاریخ الاسلام، ج 26، ص 666.

عبدالله بن محمد بن عبدالوهاب بن نصیر قرشی سجزی رازی، ابوسعید

محدث، صوفی و از مشایخ صدوق. جد او ابو حاتم محمد بن عبدالوهاب، بازرگان و اهل سجستان بود، ولی ساکن ری گشت. ابوسعید در ری به دنیا آمد. برای شنیدن حدیث، سفرهای بسیاری کرد و در کهن سالی به نیشابور و مرو رفت و مدتی در آنجا زیست. در دمشق، مصر، بغداد و چند شهر مهم، حدیث شنیده و گفته است و در سال 325 ق. برای شنیدن حدیث از ابوعلی ثقفی، مجاور بیت الله شد. در ری از محمد بن ایوب بن ضریس بجلی رازی، یوسف بن عاصم، عبدالرحمن بن ابی حاتم رازی، و در بغداد از ابومحمد بن صاعد، ابوبکر یوسف بن یعقوب بن اسحاق تنوخی و در دمشق از ابوالعباس بن عطاء، احمد بن عمیر دمشقی، ابوالحسن بن جوصا، ابوهاشم محمد بن عبدالاعلی حدیث شنیده است. صدوق در نیشابور از او حدیث شنیده و در کتاب های التوحید و معانی الاخبار و کمال الدین و عیون اخبار الرضا (ع) نقل کرده است. دیگر راویان او عبارتند از: ابوحامد دلوی (در نیشابور)، ابومعاذ مزکی سجستانی (در بغداد)، ابوالقاسم بخاری (در بغداد)، ابوبکر محمد بن ابی هیثم ترابی مروزی، ابوسعید محمد بن عبدالرحمن، ابو عبدالله فراوی، ابومحمد سندی، ابوعلی صابونی، ابونعیم اصفهانی.

در سال های پایانی عمر به بخارا رفت و همان جا در ربیع الاول سال 382 ق. در نود و چهار سالگی درگذشت.

منابع: طبقات الصوفیه، ص 268؛ تاریخ بغداد، ج 5، ص 142 و ج 10، ص 303، و ج 14، ص 243؛ اکمال الکمال، ج 1، ص 534؛ تاریخ مدینه دمشق، ج 4، ص 65 و ص 70-41 ج 30، ص 196 و ج 32، ص 252-254؛ الأنساب، ج 1، ص 454 و ج 5، ص 564؛ الوافی بالوفیات، ج 17، ص 264؛ التوحید، ص 311 و 345 و 379؛ مستدرکات علم رجال الحدیث، ج 1، ص 173.

عبدالله بن محمد رازی ← عبدالله بن احمد رازی

عبدالله بن محمد بن علی بن عباس بن هارون تمیمی رازی

محدث و از راویان امام رضا (ع). از شیعیان ری بود و دست نوشته ای از امام رضا (ع) در اختیار داشت که پسرش حسن بن عبدالله، آن

را روایت کرده است. پسرش نیز از امام رضا (ع) روایت کرده و نام هر دو در طریق صدوق به چشم می خورد.

منابع: الامالی، صدوق، ص 136؛ مسند الامام الرضا (ع)، ج 1، ص 113؛ رجال النجاشی؛ نقد الرجال، ج 3، ص 140؛ معجم رجال الحديث، ج 11، ص 331؛ جامع الرواة، ج 1، ص 506.

عبدالله بن محمد خراز رازی زاهد، ابومحمد

از مشایخ صوفیه. سال ها در مکه مجاور بوده و با ابوحفص نیشابوری و ابوعمران کبیر مصاحبت داشته است. اصحاب بایزید وی را بزرگ می داشتند. پیش از سال 310 ق. از دنیا رفت.

منابع: طبقات الصوفیه، ص 288؛ تاریخ الاسلام، ج 26، ص 91.

عبدالله بن موسی رازی

محدث قرن سوم. از ابراهیم بن محمد بن عرعره (م 231) روایت کرده است و ابوجعفر محمد بن عمرو بن موسی بن حماد عقیلی مکی (صاحب کتاب ضعفاء العقیلی) از او.

منابع: الضعفاء، ج 3، ص 143 و 284؛ الطبقات الکبری، ج 7، ص 309.

عبدالله بن نعمان رازی

محدث. از ابوحفص سائح روایت کرده است و اسحاق بن ابراهیم از او.

منبع: تاریخ جرجان، ص 339.

عبدالله بن هاشم کوفی

محدث. در ری می زیست و از عبدالرحمن بن محمد محاربی و عبدالرحیم بن سلیمان اشل طائی روایت کرده است و اسماعیل بن یزید از وی.

منبع: الجرح و التعديل، ج 5، ص 196 و 339.

عبدالله بن یحیی بن سلیمان رازی، ابوالحسین

محدث. از یونس بن بکیر، سفیان بن عیینه، یحیی بن سلیم، اسباط بن محمد، عبدالله بن ادريس اودی و ابراهیم بن حکم روایت کرده است، و ابوحاتم رازی، حسن بن عباس رازی مقری، محمد بن علی اهوازی از او روایت کرده اند. حدیث نبوی «ما بین قبری و منبری روضة من ریاض الجنة» را او از یحیی بن سلیم و او از عبدالله بن عثمان بن خیثم و او از نافع و او از ابن عمر نقل کرده است.

منابع: تاریخ بغداد، ج 14، ص 32؛ تفسیر القرآن العظیم، ابن کثیر، ج 2، ص 374؛ الجرح و التعديل، ج 6، ص 137-138؛ المعجم الاوسط، ج 1، ص 192 و ج 4، ص 126؛ ذکر اخبار اصبهان، ج 2، ص 344.

عبدالله، امامزاده _ سه راه ورامین

بقعه این امامزاده، در عرصه قبرستان و در

ص: 11

درباره امامزاده عبدالله سه قول وجود دارد: عبدالله ایض بن عباس؛ پسرش ابو عبدالله حسین؛ نواده اش عبدالله بن عباس. در کتاب نقض آمده است: «السید ابو عبدالله الزاهد الحسین که در جنب سید عبدالعظیم مدفون است...» محدث ارموی در ذیل این عبارت نقض، از محمد قزوینی نقل می کند: «این باید همان امامزاده عبدالله باشد، به احتمال قوی.» در جایی دیگر از کتاب نقض چنین آمده است: «اهل ری به زیارت سید عبدالعظیم روند و به زیارت سید ابو عبدالله الایض.» از بیان منتقلة الطالبیه چنین بر می آید که ابو عبدالله شاعر پسر عبدالله ایض که معروف به امامزاده عبدالله است، در ری مدفون است. در جنة النعیم در بیان احوال امامزاده عبدالله چنین آمده است: «عبدالله ایض بن عباس بن محمد بن عبدالله شهید بن حسن افضس بن علی بن علی بن حسین بن علی بن ابی طالب.» آیه الله میرزا خلیل کمره ای، در نوشتاری به نام «در بارگاه امامزاده عبدالله ری»، درباره نسب صاحب مرقد می نویسد: «کنیه امامزاده عبدالله، ابو عبدالله، اسم مبارکش حسین و لقبش الایض است و فرزند عبدالله بن عباس بن عبدالله شهید بن حسن الافضس بن علی الاصغر بن امام زین العابدین (ع) است که شخصی عالم، متبحر، فاضل و محدث بوده که در شهر قم متولد شده و در سال 319 ق. در ری وفات یافته.» منابع و تحقیقات دیگر، شبیه همین شجره نامه را برای او نوشته اند. اعتضاد السلطنه افزوده است: «چون پدر امامزاده عبدالله، عباس نام داشته، عوام فکر می کنند که وی از اولاد عباس بن علی بن ابی طالب است که در واقعه کربلا شهید شد؛ اما این اشتباه بزرگی است که در برخی کتب اهل سنت نیز ضبط شده است.» ولی ابونصر بخاری، از علمای نسب شناس، می گوید: «مزاری که در ری است، قبر ابو عبدالله

حسین بن عبدالله ایضی است که در سال 319 ق. به رحمت ایزدی پیوست و در ری مدفون شد. او عالم، فاضل و شاعر بود؛ اما در اینکه عبدالله ایضی یا پسر یا پسرزاده او فاضل و شاعر بوده است، بین علمای انساب اختلاف است.» ابوالحسن عمری در ذکر احوال بنی اَفسس می گوید «آنکه شاعر و فاضل بوده عبدالله بن حسین بن عبدالله ایضی است و در اینکه عبدالله ایضی فرزندی داشته یا نه، اختلاف است.» از عبارات عمده الطالب برمی آید که وی فرزند داشته است.

بنای قدیمی بقعه از آثار دوره صفوی است و رواقی بزرگ در شرق حرم داشته است. دری از رواق و در دیگری از حرم، رو به جنوب، مشرف به جاده ای که در قدیم از ری به قزوین می رفته، باز می شده است، و بقعه امامزاده در پشت شهر قدیم ری مشرف و متصل به این جاده و در سمت شمال آن قرار داشته است. در اواخ - رس - لطنت ف - تحعلی شاه قاجار، شاهزاده علی میرزا معروف به «ظل السلطان» که مدتی حاکم تهران بود، بازسازی و سرپرستی بنای امامزاده را ب - ه م - ی ر ز ا م - حمدجعفر حکیم الهی لواسانی سپرد. وی نیز مدتی در آبادانی این ناحیه کوشید و قنات های م - تعدد ب - یرون آورد؛ تا اینکه در سال 1276 ق به کرمانشاهان رفت و از این سمت کناره گرفت و در سال 1298 ق. در تهران درگذشت.

در سال 1232 ش. / 1274 ق. میرزا کاظم خان نظام الملک فرزند میرزا آقاخان صدراعظم نوری (بانی عمارت نظامیه)، ایوان شرقی و رواق دیگری را به جای رواق قدیمی ساخت و مدخل اصلی بقعه را رو به مشرق کرد؛ با گنبدی بر فراز آن و ایوانی در شمال حرم. در داخل حرم نیز تاریخ 1329 ش. / 1369 ق. سال تعمیرات داخلی حرم را نشان می دهد. پس از این تعمیرات کلی، از آثار بنای سابق، مرقد چوبی آن و اشعار کاشی های ایوان باقی ماند که متعلق به زمان ناصرالدین شاه است.

پیشتر، بقعه در انتهای خیابانی مشجر

بوده و زائران در سایه درختان نارون چتری و کنار نهر آب جاری آن اوقات فراغت را می گذرانند.

طرح بقعه در زمان حاضر، شامل يك ايوان اصلی، پیش فضای ورودی، گنبدخانه و تعدادی فضاهای جانبی است، و ورود به بقعه از طریق اتاقی است که در شمال ایوان قرار دارد. زائر، پس از ورود به این اتاق و گذر از ایوان و پیش فضا، به فضای گنبدخانه می رسد. در شمال و غرب گنبدخانه دو فضای جانبی قرار گرفته است که کاربری نمازخانه دارد. ورودی اصلی بنا در ضلع شرقی و در انتهای خیابان امامزاده است. آستانه ورودی، کاشی کاری شده و در آن خطنوشته هایی دیده می شود. دور تا دور آستانه از بیرون کتیبه «آیه الکرسی» به خط ثلث و با رنگ سفید بر زمینه آبی فیروزه ای چرخیده و در پایان آن آمده است: «اصفهان کاشی سازی جهانگیری.» دور تا دور این کتیبه، اسماء جلاله دیده می شود. در بالاترین قسمت آستانه و بالای این دو ردیف کتیبه به خط نستعلیق نوشته شده است: «آستان مقدس حضرت امامزاده عبدالله (ع).» دور تا دور آستانه ورودی، از داخل، آیات سوره «شمس» به خط ثلث و با رنگ سفید بر زمینه آبی فیروزه ای حک شده و در پایان آن آمده است: «امنا بالله، سنه 1425.» در اطراف این کتیبه نیز اسماء الهی دیده می شود.

نمای اصلی بقعه، نمای شرقی آن است که ایوان اصلی نیز در میانه آن جای گرفته است. این نما آجرکاری، و لچکی قوس ایوان، کاشی کاری و دارای نقوش اسلیمی است. در هر طرف طاق ایوان، دو طاق نمای عمودی نیز قرار دارد. در این طاق نماها کاشی کاری هایی با نقوش اسلیمی اجرا شده است که در آنها خطنوشته هایی از آیات و اذکار دیده می شود.

ورودی گنبدخانه در ضلع غربی فضا قرار دارد. لچکی های طاق نمای درب گنبدخانه کاشی کاری و دارای نقوش اسلیمی است. این ترکیب با کتیبه ای عمودی و افقی احاطه شده است. نوشته بالای در، «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيراً السَّلَامُ عَلَيْكَ يَا أبا عَبْدِ اللَّهِ الْحَسَنِ 1365 هـ. ش» است. همچنین کتیبه ای به خط ثلث از آیات قرآن، دور در چرخیده است. در حاشیه آن با خط کوفی و به رنگ زرد آیات سوره «ضحی» و «اخلاص» نقش بسته است. چهارچوب در، منبت کاری هایی دارد که نام های «اللَّهُ، محمد و علی» به خط کوفی در آن تکرار شده است و لفظ «احد» و عبارت «محمد رسول الله» نیز در قسمت فوقانی در آمده است. بالای در نیز

نوشته اند: «این درب خاتم را مرحوم میرزا کاظم خان نظام الملک در سنه 1276 هجری وقف آستان مبارک امامزاده عبدالله نموده اند.»

ضریح فلزی طلائی رنگ مرقد، $2/46 * 3/56$ و ارتفاع آن، $2/34$ متر تا پایین قسمت تاج است. بالای ضریح با ابیاتی از «ترکیب بند» محتشم کاشانی و نام ائمه اطهار (ع) مزین است. پایه ضریح از سنگ مرمر و 26 سانتی متر است. در میناکاری تاج، آیات سوره مبارکه «بلد» نوشته شده و روی پلاک های تاج، اسماء الهی و اسامی ائمه آمده است. روی در ضریح نوشته شده است: «ساخت و قلمزنی سید مصطفی احمدی و نجاری حاج اکبر خوشانی اصفهانی 1368.»

صندوقی به ابعاد $2 * 1/5$ و ارتفاع یک متر، روی قبر و در داخل ضریح قرار دارد. کاشی کاری و رنگ های به کار رفته در آن سبز، مشکی و آبی است. روی صندوق آیه سی و پنجم سوره «نور» آمده است.

بنای فعلی امامزاده، با داشتن فضاهای مختلف، از شکل یک بنای منفرد خارج و تا حدی به الگوی «مجموعه» نزدیک شده است.

بیش از 80 مقبره خانوادگی در این آستانه وجود داشته است که بعضی از آنها در طول زمان از بین رفته و بعضی نیز تعمیر شده است. بیشتر این مقبره ها مربوط به چهل سال پیش است. جلو در ورودی حرم سنگ قبر آخرین متولی موروثی امامزاده عبدالله بر بدنه دیوار نصب شده است. نام وی مهدی دربانی (م 1367 ش.) است و گفته می شود اجداد او پشت در پشت تولیت آستانه را بر عهده داشتند. برخی از مشاهیر مدفون در صحن امامزاده، عبارت اند از: صابر همدانی (شاعر)؛ صولت الدوله قشقایی؛ سید علی مفسر حائری؛ تیمورتاش، وزیر دربار رضا شاه؛ یدالله سحابی؛ سه دانشجوی شهید در شانزدهم آذر در دانشگاه تهران؛ احمد اصطهباناتی؛ علیرضا خان چنگی (نوازنده)؛ صنیع الملک زرگرباشی؛ خلیل خان تقفی؛

حسین موسوی حائری طهرانی؛ محمدعلی بامداد خراسانی؛ سید احمد ادیب پیشاوری؛ غلام حسین ظهیرالدینی؛ سید جلال دری طباطبایی؛ شیخ اسدالله ثقة الاسلامی یزدی.

منابع: نقض، چاپ دارالحدیث، ص 227؛ مزارات ری، ص 462-477؛ امامزاده ها و تربت برخی پاگان و نیکان، ج 1، ص 318-313؛ نقض، ص 185 و 643؛ جنة النعیم، ص 490-501؛ تاریخ قم، ص 229؛ الارشاد، ج 2، ص 86؛ زندگانی حضرت عبدالعظیم (ع)، ص 140؛ أعیان الشیعه، ج 8، ص 291؛ سر السلسله العلویه، ص 76؛ عمدة الطالب، ص 172؛ الفخری، ص 80؛ سراج الأنساب، ص 159؛ حدیقة الش - عراق، ج 2، ص 871؛ وقف، میراث جاویدان، «دو سند پرارزش از تاریخ امامزاده عبدالله»، زمستان 1387، ش 64، ص 55-62.

عبدالمؤمن بن خالد رازی

محدث اهل سنت. ابوحاتم رازی از او روایت کرده است و او از عبدالسلام بن حرب.

منبع: السنن الکبری، ج 9، ص 126.

عبدالمؤمن بن علی زعفرانی اسدی کوفی، ابوعلی

محدث و برادرزاده تمیم بن عبدالؤمن. در ری می زیست و از تمیم بن عبدالؤمن (عمو)، عبدالسلام بن حرب ملائی، مالک بن انس، عبدالعزیز بن ابی حازم، ابوبکر بن عیاش، تلید بن سلیمان، ایوب بن سیار، علی بن عباس روایت کرده است. ابوحاتم رازی، احمد بن یوسف همدانی، عمر بن مدرک قاص، حسن بن عباس رازی، علی بن سعید رازی، عبدالرحمن بن سلم رازی، علی بن حسین بن جنید و فضل بن عباس (صائغ) از او روایت کرده اند.

منابع: الجرح و التعذیل، ج 2، ص 194 و ج 6، ص 66؛ المستدرک، ج 3، ص 155؛ الدعاء، ص 511؛ المعجم الاوسط، ج 4، ص 261؛ المعجم الکبیر، ج 3، ص 169؛ الثقات، ج 8، ص 417؛ الکامل فی ضعفاء الرجال، ج 6، ص 103؛ تاریخ مدینة دمشق، ج 7، ص 406.

عبدالواحد بن محمد بن علی بن حریش اصفهانی، ابوالقاسم

شاعر و نویسنده قرن پنجم. در اصفهان به دنیا آمد، در ری زیست، در غزنه به شهرت رسید و در نیشابور، به سال 424 ق. درگذشت. ری را به قصد خدمت به سلطان محمود غزنوی ترک کرد و به دربار او در غزنه پیوست. پس از مرگ سلطان محمود، در دربار فرزندش سلطان مسعود نیز تقرب داشت و همراه او به خراسان رفت. ثعالبی که با او در نیشابور مباحثه ادبی داشت، وی را «استاد» خوانده و نمونه هایی از شعرش را آورده است. مؤلف الغدیر نیز قصیده ای را از او ذکر کرده است.

منابع: یتیمه الدهر، ج 5، ص 141-132؛ الأعلام، ج 4، ص 177، الغدیر، ج 4، ص 105.

در یکی از نسخه بدل های مسالك اصطخری، از این قنات، این گونه یاد شده است: «قنات عبدالوهاب، در روزه جاری است.» مطلب دیگری درباره آن یافت نشد.

منبع: ری باستان، ج 1، ص 150.

عبدوس بن بشر بن شعیب رازی، ابومحمد

محدث. اصل او از ری است و در بغداد حدیث گفته است. از حماد بن زید، یزید بن زریع، عمران بن عیینه، ابویوسف قاضی، جریر بن عبدالحمید، عمر بن علی مقدمی، جریر بن مغیره و سلمة بن رجای کوفی روایت کرده است. برخی از کسانی که از او حدیث شنیده اند، عبارتند از: محمد بن مخلد عطار، یعقوب بن عبدالرحمن جصاص، احمد بن حسن صباحی، احمد بن محمد بن اسماعیل سوطی و عبدالله بن احمد بن ثابت بزّاز. دارقطنی حدیث او را معتبر خوانده است.

منابع: تاریخ بغداد، ج 11، ص 117-118 و ج 14، ص 246؛ الکامل فی ضعف الرجال، ج 3، ص 332؛ تاریخ الاسلام، ج 19، ص 201-202.

عبدل آباد گردنه

روستا، از توابع بخش کهریزک. بر اساس سرشماری مرکز آمار ایران در سال 1385 ش. جمعیت آن 661 نفر (166 خانوار) بوده است.

منبع: نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن 1385 ش.

عبیدالله بن احمد بن منصور کسائی همدانی رازی، ابومحمد

محدث. اصل او از همدان بود و از حسن بن ابی بکر، محمد بن خالد حنفی، زکریا بن عمر دشتی، علی بن جعفر احمر، علی بن محمد طنافسی، ابوخیثمه زهیر بن حرب، حارث بن عبدالله، ابوعقیل شاه محمد بن حاتم، علی بن طاقسی، عمرو ناقد و محمد بن اسحاق بن حرب (راوی مالک بن انس) روایت کرده است. ابوطیب احمد بن ابی عمران دینوری، دعلج بن احمد، عبیدالله بن محمد شیبیه، ابن فنجویه، یحیی بن صاعد، محمد بن مخلد، احمد بن سلمان نجاد، عبدالباقی بن قانع قاضی، محمد بن حسین بن فضل قطان و صالح بن احمد حافظ (مؤلف طبقات الهمدانیین) از او خبر و حدیث شنیده اند. صالح بن احمد در کتابش از او نقل کرده و او را صدوق خوانده است.

منابع: تاریخ بغداد، ج 1، ص 249 و ج 10، ص 237-238؛ الوافی بالوفیات، ج 2، ص 134؛ فوائد العراقیین، ص 28 و 99؛ شعب الایمان، ج 5، ص 26؛ الكشف و البیان فی تفسیر القرآن، ج 9، ص 17 و 41؛ شواهد التنزیل، ج 1، ص 143 و 210؛ تاریخ الاسلام،

ج 21، ص 217؛ شرح منهاج الكرامه، ج 3، ص 267.

عبد الله بن احمد رازی

قاضی و طبیب قرن چهارم. از تألیفات او رسوم التعالیم است که در آن کلیات طب و شرح حال برخی اطبای مشهور آمده است.

منبع: الذریعه، ج 11، ص 233.

عبدالله بن عبدالکریم بن یزید بن فروخ ← ابوزرعۀ رازی

عبدالله بن عبدالله رازی دارانی، ابوالقاسم

محدث. از ابو محمد بن ابونصر و محمد بن اسماعیل بن سمره روایت کرده است. برخی از راویان او بدین قرار است: عبدالعزیز کنانی، ابوبکر احمد بن نصر بن نصیر و امام ابوبکر محمد بن حسن بن یوسف.

منابع: تاریخ مدینة دمشق، ج 3، ص 281؛ شفاء السقام، ص 71.

عبد الله بن محمد رازی

از اصحاب و راویان امام جواد (ع). عثمان بن عیسی از او روایت کرده است. نام او را «عبدالله» نیز نوشته اند و محتمل است که او همان عبدالله بن محمد رازی باشد.

منابع: جامع الرواة، ج 1، ص 530؛ التهذیب، ج 9، ص 126؛ مستدرکات علم رجال الحدیث، ج 5، ص 193؛ معجم رجال الحدیث، ج 12، ص 93.

عبدالله بن مسعود بن عبدالعزیز رازی، ابوالبقاء

قاضی و محدث حنفی قرن پنجم و ششم. در سال 454 ق. در بغداد به دنیا آمده و برادرش نیز از محدثان و مورخان است. از قاضی ابوالحسین بن علی بن مهدی و ابومحمد عبدالله بن محمد بن عبدالله صریفینی روایت کرده است و ابن عساکر، ابوالمعمر انصاری، یحیی بن بوش و ابوالقاسم بن موسی از او حدیث شنیده و نوشته اند. در سال 531 ق. درگذشت.

منابع: تاریخ مدینة دمشق، ج 10، ص 486 و ج 18، ص 408 ج 42، ص 64-65 و 351 و ج 44، ص 94 و 363؛ ذیل تاریخ بغداد، ج 2، ص 103-120.

عبدالله بن یعقوب بن یوسف رازی انصاری مذکر، ابوالقاسم

واعظ، امام شافعیان در عصر خود، داماد ابوالعباس بن سریج. در بصره و نیشابور زیست و در گرگان و شام و مصر و موصل و بغداد نیز حدیث گفت و شنید. مجالس وعظ و ذکر او در خراسان شهرت داشت و او را «مذکر» _ یعنی واعظ _ می خواندند. از محمد بن غالب بن حرب، ابوزرعۀ دمشقی، محمد بن یونس کریمی، یزید بن محمد بن عبدالصمد

دمشقی، هلال بن علاء رقی، جعفر بن محمد سمیساتی، ابویعلی موصلی، ابواسماعیل ترمذی، اسماعیل بن اسحاق قاضی، احمد بن اسحاق قاضی، احمد بن حسن بن عبدالجبار صوفی، علی بن عیسی بن جراح وزیر، ابودجانه احمد بن ابراهیم مصری و بکر بن سهل دمیقاتی روایت کرده است. شماری از روایان او عبارتند از: ابومحمد عبدوس بن علی بن عباس جرجانی، ابوسعید عمرو بن محمد بن منصور عدل، ابوزکریا یحیی بن محمد عنبری، احمد بن عبدالله تاجر، ابوالحسین محمد بن ابی القاسم و ابونصر محمد بن ابوبکر اسماعیلی. به سال 333 ق. درگذشت.

منابع: تاریخ جرجان، ص 276؛ فضائل الأشهر الثلاثة، ص 134؛ تاریخ مدینه دمشق، ج 38، ص 149-151؛ ذکر أخبار أصبهان، ج 2، ص 102-103؛ تاریخ الاسلام، ج 25، ص 90.

عَتَاب بن اَیْن کوفی رازی، ابوالقاسم

محدث ساکن ری. از اعمش، اسماعیل بن ابی خالد، سفیان ثوری، مسعودی، مسعر، ابوعمیس، سعد بن اوس، خلف بن حوشب و شریک روایت کرده است، و جریر بن عبدالحمید و عبدالرحمن بن حکم بن بشیر و هشام بن عبید الله و عبدالصمد بن عبدالعزیز مقری و محمد بن حمید و پسرش از وی حدیث گفته اند. ابوزرع و ابوحاتم رازی او را توثیق کرده اند؛ اما عقیلی در حدیث او تردید دارد.

منابع: الجرح و التعديل، ج 7، ص 12؛ ابن ابی حاتم رازی، تفسیر القرآن العظیم، ج 4، ص 1327؛ الثقات، ج 8، ص 523؛ المغنی من الضعفاء، ج 2، ص 38؛ میزان الاعتدال، ج 3، ص 27؛ تاریخ الاسلام، ج 12، ص 288-289 و ج 16، ص 254؛ الضعفاء، ج 3، ص 331-332.

عتاب بن محمد بن احمد رازی ورامینی، ابوالقاسم

محدث و حافظ. از حفاظ صدوق ری بود. ابن اثیر و سمعانی، او را حدیث شناس دانسته اند. از محمد بن محمد بن سلیمان باغندی، ابومحمد عبدالرحمن بن ابی حاتم رازی، ابوالقاسم بغوی، علی بن مسلم، احمد بن عبدالرحمن بن عبدان شیرازی و غیر آنان روایت کرده است. ابوبکر محمد بن ابراهیم و ابن برکان و پسرش سلمه نیز از او حدیث شنیده اند. او را از مشایخ صدوق نیز دانسته اند. به سال 310 ق. درگذشت.

منابع: التهذیب، ج 9، ص 126؛ الخصال، ص 467؛ الأنساب، ج 5، ص 587؛ اللباب فی تهذیب الأنساب، ج 3، ص 358؛ معجم البلدان، ج 5، ص 370.

عتیق، مدرسه علمیه ← برهانیه

محدث. به بغداد رفت و در آنجا از احمد بن محمد بن میمون، علی بن ابراهیم قطان قزوینی و ابوبکر بن سنی حافظ روایت کرد. عتیقی نیز از او روایت کرده است.

منبع: تاریخ بغداد، ج 11، ص 310.

عثمان بن زائدة بن قدامه کوفی رازی، ابومحمد

محدث، مقری، شاگرد سفیان ثوری. اصل او از کوفه بود و در ری می زیست. از سفیان ثوری، زبیر بن عدی، عماره بن قعقاع، عطاء بن سائب، قاسم بن ولید همدانی، مسعر بن کدام، علاء بن مسیب، رقبة بن مصقله، عبدالعزیز بن ابی رواد و نافع مولی ابن عمر روایت کرده است. برخی راویان او بدین قرارند: ابواحمد ادریس بن محمد رازی، ابومسعود عبدالله بن عیسی، حکام بن سلم رازی، موسی بن داوود (قاضی طرسوس)، عبدالملک بن مهران، عبدالله بن سعد دشتکی، اسحاق بن سلیمان رازی، بکر بن عبدالرحمن بن مروزی، ابوالولید طیالسی رازی (از مشایخ ابوحاتم رازی)، عیسی بن جعفر (قاضی ری)، عیسی بن ابی فاطمه، عبدالصمد بن عبدالعزیز مقری (شاگرد سفیان ثوری)، حکم بن بشیر بن سلیمان نهدی، زافر بن سلیمان، سلم بن میمون خواص، سهل بن مصعب و عبدالرحمن بن یوسف بن معدان اصفهانی.

موسی بن داوود می گوید: از عثمان بن زائدة شنیدم که گفت: از سفیان ثوری پرسیدم من قصد دارم که به کوفه بروم. در آنجا از چه کسانی حدیث بشنوم؟ گفت: از عثمان بن زائدة بن قدامه و سفیان بن عیینه. گفتم نزد ابوبکر بن عیاش نروم؟ گفت: تفسیر را نزد او بیاموز. از هشام بن عبیدالله رازی نقل شده است که در ری کسی از او پرساتر نبود. ابن عیینه نیز گفته است: از عراق کسی فاضل تر از عثمان بن زائدة به ری نیامده است. ابن حبان نیز می گوید: بسیار کوشا و اهل ورع بود. مزی او را یکی از عابدان بزرگ می خواند. ابوالولید عجللی او را ثقه و صالح دانسته است. عقیلی، حدیث او را در الفاظ دقیق نمی داند و ذهبی می گوید: صدوق است اما روایات منکر نیز نقل کرده است.

منابع: تاریخ الکبیر، ج 3، ص 432 و ج 6، ص 223؛ الضعفاء، ج 3، ص 202-203؛ الجرح و التعديل، ج 1، ص 33 و 81 و 121 و ج 3، ص 3 و ج 5، ص 127 و ج 6، ص 150-151 و ج 8، ص 13 و 493 و ج 9، ص 37-38؛ الثقات، ج 7، ص 195-196؛ تاریخ بغداد، ج 14، ص 380؛ تهذیب الکمال، ج 19، ص 367-368؛ المغنی من الضعفاء، ج 2، ص 43؛ سیر أعلام النبلاء، ج 14، ص 310؛ میزان الاعتدال، ج 3، ص 33-34؛

تاریخ الاسلام، ج 12، ص 291-292؛ تقریب التهذیب، ج 1، ص 658؛ تهذیب التهذیب، ج 7، ص 106.

عثمان بن محمد بن سعید انماطی رازی دشتکی بصری، ابوالقاسم / ابوعمر

محدث. در بصره می زیست. از عبدالرحمن بن عبدالله بن سعد دشتکی، و ابوسیار علاء بن محمد بن سیار بصری روایت کرده است و ابوداوود بکر بن ابی عاصم، عبدالله بن احمد اهوازی، ابراهیم بن اسحاق حربی، علی بن حسین بن جنید رازی، محمد بن عبدالله بن رسته و محمد بن محمد هروی قاضی از وی روایت کرده اند.

منابع: تقریب التهذیب، ج 1، ص 664 و ج 7، ص 138 و ج 1، ص 665؛ الجرح و التعديل، ج 6، ص 166؛ تهذیب الکمال، ج 19، ص 487-488؛ تاریخ الاسلام، ج 17، ص 271-272.

عجیبی

از شاعران و سادات ری در اوائل عهد صفویه بود. این مطلع از او است:

دارم به سینه ناوکی از چشم پر فنت / *** پنهان نمی کنم، نظری هست با منت.

منبع: تحفه سامی، ص 42.

عدی بن زیاد

حاکم ری در زمان حجاج بن یوسف ثقفی و یکی از سرداران حجاج در جنگ با مطرف بن مغیره. حجاج در نامه ای از او می خواهد که همراه براء بن قیصه (حاکم اصفهان)، سپاهی فراهم آورد تا مطرف بن مغیره را که بر حکومت مرکزی در عراق شوریده بود، شکست دهند. مطرف، از سوی حجاج فرماندار مدائن بود و برادرش حمزة بن مغیره، حاکم همدان. اما در سال 77 ق. به قصد براندازی دستگاه خلافت، به کمک برادرش، سپاه گرانی گرد آورد. پس از چندین درگیری، سرانجام مطرف در رویارویی با سپاه شش هزار نفری عدی بن زیاد شکست خورد و کشته شد. پس از چندی، حجاج، عدی بن زیاد را نیز از امارت عزل کرد.

منابع: الکامل فی التاریخ، ج 4، ص 435-437؛ تاریخ طبری، ج 4، ص 264؛ تاریخ ابن خلدون، ج 3، ص 160؛ نهاية الأرب فی فنون الادب، ج 21، ص 194-196؛ البیان و التبيين، ص 333-334؛ تاریخ کامل بزرگ اسلام و ایران، ترجمه، ج 13، ص 37-39.

عروة بن زید الخیل طائی

سردار مسلمانان در جنگ با ایرانیان، فاتح ری و پسر صحابی رسول الله (ص).

در سال 19 یا 20 یا 21 ق. خلیفه دوم، عمر بن خطاب، عمار یاسر، والی کوفه را فرمان داد که عروة بن زید طائی را به سوی بلاد ری و دستی روانه کند تا این منطقه را به تصرف

مسلمانان در آورد. این فرمان، دو ماه بعد از جنگ نهاوند و پیروزی مسلمانان بود.

زید بن عروه با هشت هزار سرباز به سوی ری شتافت. مردم دیلم به کمک اهل ری آمدند و جنگی سخت در گرفت. سرانجام، عروه توانست ری را به تصرف حکومت اسلامی در آورد.

عروه بن زید در جنگ قادسیه حضور داشت و در جنگ صفین در سپاه علی (ع) بود. وی شاعر نیز بوده و نامش در کتاب شعر المخضرمین، نوشته یحیی جبوری آمده است. همچنین قصیده ای درباره فتح ری دارد. ابوالفرج اصفهانی در کتاب الاغانی، اشعاری از او نقل می کند که مضمون آن، درخواست معاویه از عروه برای برائت جستن از علی (ع) است؛ اما او می گوید: بهره ای که از علی (ع) برده ام بیش از آن است که او را رها کنم و به دشمنش پیوندم.

منابع: فتوحات اسلامی در روزگار عمر بن خطاب، ص 144؛ اخبار الطوال، ص 62 و 173؛ شعر المخضرمین، ص 256؛ الکلینی و الکافی، ص 131؛ معجم البلدان، ج 3، ص 118؛ الفصول فی الاصول، ج 1، ص 11؛ الاصابة فی معرفة الصحابه، ج 4، ص 404؛ الاعلام، ج 4، ص 226؛ فتوح البلدان، ج 2، ص 389؛ الاغانی، ج 17، ص 166-167.

عزالدین

از شاعران درویش مسلک ری در آغاز عهد صفویان. در طهران مکتب داری می کرد و این مطلع از او است:

مه من کاکل مشکین به روی خود پریشان کن/ *** برای چشم بد، خورشید را در ابر پنهان کن

منبع: تحفه سامی، ص 177.

عزیزآباد

روستا، از توابع بخش فشاپویه شهرستان ری. این روستا در دهستان حسن آباد واقع است و بر اساس سرشماری مرکز آمار ایران در سال 1385 ش. جمعیت آن 9 نفر (4 خانوار) بوده است.

منبع: نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن 1385 ش.

عشق آباد

روستا، از توابع بخش کهریزک شهرستان ری، واقع در حدود یازده کیلومتری جنوب قلعه نو و چهارده کیلومتری جنوب شرق ری و غرب ایستگاه راه آهن. با نظر داشت تاریخ این روستا که به دوره پارتی می رسد، گویا «عشق آباد»، صورت تغییر یافته «اشک آباد» است. بر اساس سرشماری مرکز آمار ایران در سال 1385 ش. جمعیت آن 917 نفر (216 خانوار) بوده است.

منبع: نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن 1385 ش.

تالاب و از مراکز پرندۀ نگری در دو کیلومتری روستای عشق آباد و 25 کیلومتری مرکز شهر ری. تا کنون حدود 150 گونه پرندۀ در این تالاب، شناسایی شده است. شکل تالاب مربع و طول آن در حدود 700 متر است. ارتفاع تالاب از سطح دریا 960 متر و پوشش گیاهی حاشیه آن، گیاه نی است. دسترس به تالاب از طریق کمربندی شهر ری، جاده ورامین، بعد از فیروزآباد، خروجی تپه میل و پس از شهرک صنعتی و روستای عشق آباد است.

از جمله پرندگان آبی و کنارآبی تالاب، کلاغ ابلق، زاغی، کلاغ سیاه، گنجشک خانگی، دم جنبانک ابلق، قمری خانگی، کبوتر چاهی، سنقر تالابی، کورکور سیاه، آبچلیک تک زی، حواصیل خاکستری، حواصیل سفید بزرگ، خروس کولی، آبچلیک پاسرخ، خروس کولی دم سفید، سلیم طوقی کوچک، خوتکا، نوک خنجری، آگرت کوچک، چلچله، چکاوک کاکلی، چکاوک آسمانی، اردک سرحنایی، کاکایی صورتی، حواصیل ارغوانی، فلامینگو، آبچلیک آوازه خوان، کاکایی ارمنی، سلیم کوچک، دم جنبانک زرد، چکچک دشتی، پاشلک، تلیله نوک پهن، سینه سرخ، تلیله دم سفید، سسک چیفچاف، سار معمولی، چنگر نوک سرخ، پیپت تالابی، چنگر، پرستوی دریایی تیره، قرقی، سسک بزرگ نیزار و سنگ چشم دم سرخ است.

منبع: پایگاه مجازی کویرها و بیابان های ایران.

قلعه ساسانی، مشهور به چال ترخان و تپه عشق آباد (اشك آباد)، واقع در روستای عشق آباد، در دهستان قلعه نو، ده کیلومتری جنوب غربی شهرری. این مکان باستانی از دو بخش تشکیل شده است: بخش اول شامل قلعه است و بخش دوم شامل تأسیساتی است که گویا برای برگزاری مراسم مذهبی بوده است. محدوده قلعه در حدود $80 * 80$ متر و ارتفاع آن حدود سیزده متر از سطح دشت است. برج های چهارگانه قلعه، با خشت های $40 * 40 * 10$ و $40 * 20 * 10$ سانتی متر بالا رفته است. قلعه بر روی مصطبه ای عظیم از خشت هایی با همان ابعاد بنا شده است. باروهای قلعه نیز بیشتر از خشت است و ضخامت باروها در پایین به سه متر می رسد. محوطه داخلی قلعه به کلی دگرگون شده است. در نقشه ها و تصاویر کتاب «چال ترخان» تصویری از تالار قلعه عشق آباد رسم شده است که دارای شش ستون آجری در دوردیف و دیوارهای خشتی است و ستون ها و دیوارها با پوششی از گچ بری های زیبا تزئین شده است. اما از آن مجموعه، اکنون تنها دو ستون آسیب دیده بر جای مانده و دیوارهای خشتی نیز فروریخته است. در حفاری های اریک اشمیت (مؤلف کتاب چال ترخان) در تابستان سال 1315 ش/1936، به راهنمایی سید محمد محیط طباطبایی، آثاری از دوره ساسانی و کاخ بهرام گور آشکار شد. بقایای گچ بری های کاخ، اکنون در موزه های آثار باستانی نگهداری می شود و در شمار ارزشمندترین آثار گچ بری آن عهد است. نقش برجسته های گچی، نمایی از حیوان و انسان و نیز بهرام را در حال شکار و یکی دیگر از پادشاهان ساسانی را که سوار بر اسبی است، نشان می دهند. در سطح قلعه (تپه)، مقداری سفال های آجری ساده و بدون لعاب و شماری نیز لعاب دار به رنگ های سبز و آبی مربوط به اوایل دوره اسلامی یافته شده است. مصالح و معماری قلعه نیز شبیه معماری قلعه طالب آباد و قلعه کامین (قلعه سرخ حکیم آباد) است. در حدود صد متری شمال قلعه، آثار حصاری از خشت های $40 * 40 * 10$ سانتی متری بر جای مانده است که تالاری ستون دار را به وسعت $30 * 20$ متر محصور کرده است.

در طول تالار، آثار سه ستون آجری در یک ردیف، با آجرهای $30 * 30 * 7$ سانتی متری و ملات ساروج، بر جای مانده است، قطر دایره ستون ها 210 سانتی متر و فاصله آنها از یک دیگر ده متر است. آجرها به صورت نره چین روی دورگ آجر خفته چین در پیرامون

دایره کار شده اند. سطح دایره نیز با آجر فرش شده است. همچنین نقش آناهیتا و نقش زن با گردن بند بر روی چند خشت مربع وجود دارد. از مجموع این آثار چنین برمی آید که بر روی همه قسمت های دیوار و سقف و ورودی ها و نیز ستون ها از تزئینات گچی استفاده شده و ستون ها را به شکل های مختلف گچ اندود کرده اند. بر روی گچ بری چال ترخان، بر روی شاخه ای از درخت تالك، پرنده ای شبیه عقاب یا كبك دیده می شود و اطراف آن نقش گل و بوته و انار نیز در هر دو اثر موجود به چشم می خورد.

این محوطه در تاریخ 1315/3/30 مطابق با 8 ژوئن 1936 به شماره 255 در فهرست آثار ملی به ثبت رسیده است.

عطایی رازی، ابوالعلاء

ابوالعلاء عطاء بن یعقوب کاتب رازی، شاعر، ادیب و دبیر قرن پنجم قمری، معروف به «ناکوک» و «عمید عطاء»، معاصر مسعود سعد سلمان و ابوالفرج رونی. سال تولد او روشن نیست، اما می دانیم که مقیم غزنه بود. بنا بر نوشته سعید نفیسی، پدران او در دربار غزنویان منصب دبیری داشتند و او نیز در دستگاه سلطان ابراهیم غزنوی (حك: 451-492 ق.) سمت دبیری داشت؛ اما سلطان بر اثر رنجشی که از او یافت، به لاهور تبعیدش کرد. حدود هشت سال از عمر خویش را در این شهر گذراند. سال وفات او را 471 و 491 ق. نوشته اند؛ اما بنا بر برخی شواهد، او بیش از هشتاد سال عمر کرد. بنابراین تاریخ 491 ق. درست تر می نماید. مسعود سعد در مدح و مرثیه او چند قصیده و قطعه سروده است. یاقوت حموی نیز گفته است: «سخن او از غزنه به عراق و از آنجا به دیگر آفاق عالم راه یافته است.» عطایی به دو زبان فارسی و عربی شعر می گفته و بخشی از اشعار او در تذکره ها، از جمله تذکره عوفی (ج 1، ص 74-75) آمده است. دو منظومه، به نام های «برزنامه» و «بیژن نامه» به او منسوب است، که اولی حماسی و به تقلید و بر وزن شاهنامه فردوسی است. «برزو»، پسر «سهراب» و از خاندان رستم است. مشابهت های زبانی میان برزنامه و شاهنامه و نزدیکی آن به سبک شاهنامه، از قدمت آن خبر می دهد. این اثر را زیباترین و بلندترین منظومه حماسی فارسی پس از شاهنامه دانسته اند. دو نسخه از این اثر در کتابخانه ملی پاریس نگهداری می شود.

منابع: دانشنامه زبان و ادب فارسی، ج 4، ص 641-642؛ تاریخ ادبیات در ایران، ج 2، ص 477؛ گنج سخن، ج 1، ص 254؛ لباب الألباب، ج 1، ص 71-74؛ تاریخ نظم و نثر در ایران، ج 1، ص 43.

عطیة بن نجیح رازی، ابومظہر

از اصحاب امام صادق (ع). با امام (ع) مکاتبه داشته و صالح بن اسود از او روایت کرده است.

منابع: مستدرک الوسائل، ج 2، ص 415-416؛ رجال الطوسی، ص 153 و 264؛ نقد الرجال، ج 3، ص 204 و ج 5، ص 227؛ مستدرکات علم رجال الحدیث، ج 5، ص 244؛ معجم رجال الحدیث، ج 12، ص 163.

عظیم آباد

روستا، از توابع بخش کهریزک، واقع در شمال کوی سیزده آبان در غرب شهر ری. قلعه عظیم آباد در این روستا قرار دارد. بر اساس سرشماری مرکز آمار ایران در سال 1385 ش. جمعیت آن 288 نفر (73 خانوار) بوده است.

منابع: نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن 1385 ش؛ گیتاشناسی، اطلس شهر تهران، ص 199.

علاء الدوله رازی

شاعر و متولی مزار اندرمان ری در آغاز عهد صفویان. در گشاده رویی و خدمت به فقرا شهره بود.

منبع: تحفه سامی، ص 178.

علاء الدین خواری رازی

از فضیلات ری بود و در نظم و نثر دست داشت. این ابیات از او است:

هر کجا شهری است اقطاع من است/ *** گر به ایران گر به توران می روم//

صد هزاران ترک دارم در ضمیر/ *** هر کجا خواهم چو سلطان می روم/

تخت منبر چون مسلم شد مرا/ *** چتر بگیرم چو شاهان می روم.

منابع: لباب الألباب، ج 1، ص 275، س 9؛ هفت اقلیم، ج 1، ص 31.

علاء بن اخی شعیب بن خالد بجلی رازی

محدث، برادرزاده شعیب بن خالد بجلی رازی و پدر یحیی بن علاء رازی که هر دو از محدثان نامی ری بودند. از اسماعیل بن ابراهیم و وی با یک واسطه از رسول الله (ص) روایت کرده است. شعبه بن حجاج نیز از وی، حدیث گفته است. ابن حبان او را از ثقات شمرده است.

منابع: تهذیب الڪمال، ج 22، ص 546؛ الثقات، ج 8، ص 503؛ تقریب التهذیب، ج 1، ص 765.

علاء بن حسن رازی

در کتب رجالی نقل شده است که رقعه ای از ناحیه مقدسه، از جانب امام حسن

ص: 26

عسکری (ع) صادر شده است که ابوحامد (از بزرگان امامیه) آن را به علاء بن حسن رازی داده است. مامقانی می گوید: این مطلب، گواه آن است که او از اُمناء و بزرگان شیعه است؛ وگرنه ابوحامد رقیه را به وی نمی داده است.

منابع: تنقیح المقال، ج 1، ص 104 و ج 2، ص 256؛ معجم رجال الحدیث، ج 2، ص 16 و ج 11، ص 166.

عَلَّان، خاندان

از خاندان های مشهور ری که بزرگان بسیاری از آن برخاسته اند. جدّ اعلاّی این خاندان، مشهور به عَلَّان بوده است و به جز کلینی و پدرش، نام سه محدث دیگر در این خاندان به چشم می خورد: احمد بن ابراهیم بن عَلَّان و محمد بن ابراهیم (دو نوه عَلَّان اول) و علی بن محمد بن ابراهیم (که دایی کلینی و همان عَلَّان مشهور است). شاید عَلَّان، ساخت بومی از نام علی باشد، مثل حُسینان و عَلیان.

منابع: مشایخ فقه و حدیث در جماران و کلین و طرشت، ص 101؛ فهرسة مجدوع، ص 88.

عَلَّان کلینی ← علی بن محمد بن ابراهیم رازی کلینی

علاّین

روستا، از توابع بخش مرکزی شهرستان ری. بر اساس سرشماری مرکز آمار ایران در سال 1385 ش. جمعیت آن 24179 نفر (6221 خانوار) بوده است. امروزه یکی از شهرک های شهری به شمار می رود.

مزرعه علاّین که نام آن در فرمان سال 961 ق. شاه طهماسب آمده است، در این روستا واقع است. مؤلف آستانه ری در ذکر پنج رقبه باقی مانده از شانزده رقبه موقوفه مذکور در فرمان شاه طهماسب، درباره این مزرعه نوشته است: «امروزه معمولترین این رقبات مزرعه علاّین است، که واقع شده در حومه ری فعلی، و تا خود صحن بیش از سه کیلومتر فاصله ندارد، و از آب چشمه علی معروف مشروب می شود.»

منابع: آستانه ری، ص 33؛ ری باستان، ج 3، ص 592؛ نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن 1385 ش.

علاّین، محله

از محلات قدیم ری، در منطقه 20 و ناحیه 5 شهرداری تهران، واقع در ضلع جنوب شرقی حرم حضرت عبدالعظیم حسنی (ع). این محله، از شمال به جاده ورامین، از جنوب به خیابان سیدالشهداء، از شرق به کانال عباس آباد و از غرب به اتوبان شهید آوینی

ص: 27

محدود می شود و در همسایگی محلات استخر، عباس آباد، تقی آباد و ولی آباد قرار دارد. حدود 3000 سال قدمت دارد و سه بنای تاریخی ری در آن واقع شده است که معروف ترین آنها قلعه گبری است. این قلعه، با 2000 سال قدمت و حدود 30000 متر مربع مساحت، بازمانده دوره ساسانیان است. اکنون از آثار معماری این قلعه، تنها یک چهاردیواری به مساحت 10 تا 13 متر و 4 برج باقی مانده است. زمین محله علایین بخشی از زمین های دو برادر به نام های علایین و علیمان و یک دانگ آن متعلق به شخصی به نام کنی بوده است. در دوره تقسیم اراضی در سال 1342، این دو برادر، سهم خود را وقف آستان حضرت عبدالعظیم (ع) کردند. دولت وقت، 53 سند مشاعی و سهمی صادر و به مردم واگذار کرد. پس از انقلاب اسلامی، سند های مذکور ابطال شد. در حال حاضر پنج دانگ از زمین های محله، موقوفه آستان حضرت عبدالعظیم (ع) است. محله علایین، اکنون جزء بافت فرسوده شهر به حساب می آید.

علی آباد قیصریه

روستا، از توابع بخش قلعه نو. بر اساس سرشماری مرکز آمار ایران در سال 1385، جمعیت آن 110 نفر در 23 خانوار بوده است.

منبع: نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن 1385

علی آباد مجدالدوله

روستا. در تاریخ بیهقی در ذکر ورود محمود غزنوی به ری برای تسخیر این دیار، آمده است: «چون به ری رسیدند، امیر محمود به دولا ب فرود آمد، به راه طبرستان، نزدیک شهر، و امیر مسعود به علی آباد لشکرگاه ساخت بر راه قزوین، و میان هر دو لشکر مسافت نیم فرسنگ بود.» این آبادی بزرگ و پررونق، در جنوب غربی فرح آباد قرار دارد و قسمت اعظم آن، از املاک ورثه مجدالدوله است.

به همین نام (علی آباد) روستایی در زیر قلعه طبرک بوده و افزون بر آن، چندین روستای دیگر به این نام در حوزه ری باستان و جدید وجود دارد.

منابع: اسامی دهات کشور، ج 1، ص 256-268؛ ری باستان، ج 3، ص 593.

علیان

روستا، از توابع بخش مرکزی شهرستان ری. بر اساس سرشماری مرکز آمار ایران در سال 1385 ش. جمعیت آن 271 نفر (65 خانوار) بوده است.

منبع: نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن 1385 ش.

ص: 28

محدث و حافظ، مشهور به «مالکی» به دلیل تصنیف حدیث مالک. در برخی منابع، نام او «علی بن حسین بن جنید رازی» ثبت شده است. برای شنیدن و گفتن حدیث، بسیار سفر کرد. نام او در کتاب های چهارگانه رجالی نیامده است؛ ولی در چند کتاب رجال و مشیخه دیگر هست. در طریق صدوق واقع است؛ بدین ترتیب: «حدثنا علی بن احمد الدقاق _ رحمه الله _ قال: حدثنا حمزة بن القاسم، قال: حدثنا ابوالحسن علی بن الجنید الرازی، قال: حدثنا ابوعوانه.»

از ابوعوانه، ابوجعفر نقیلی، ابن نمیر، هیشم بن یمان بن ابی بشر رازی، عبدالسلام بن عاصم رازی جعفری هسنجانی، سهل بن عثمان، سهل بن زنجله، عبدالمؤمن بن علی زعفرانی اسدی کوفی، علی بن عبدالله بن جعفر، احمد بن صالح (در مصر)، معافی بن سلیمان، محمد بن ابی سمین، عبدالرحمن بن عمر، ابوخیثمه مصعب بن سعید، ابوعبدالله طهرانی، علی ابن مدینی، محمد بن احمد بن عیسی بن عبدک رازی، فضل بن یحیی انباری، عثمان بن محمد بن سعید انماطی، احمد بن جهم کوفی رازی، احمد بن عبدالرحمن بن عبدالله بن سعد بن عثمان دشتکی رازی و ازرق بن علی حدیث شنیده و نقل کرده است.

برخی راویان او بدین شرح است: حمزة بن قاسم، محمد بن عیسی رازی تاجر (در بغداد)، عقیلی (صاحب الضعفاء)، عبدالرحمن بن ابی حاتم، ابوکریب، سوید بن سعید انباری، دعلج بن احمد، ابوسعید احمد بن یعقوب بن احمد بن مهران ثقفی، ابوبکر محمد بن داوود بن سلیمان زاهد، محمد بن مهوریه بن عباس رازی و صباح بن محارب کوفی. ابن ابی حاتم او را صدوق دانسته است. بیش از 80 سال عمر کرد و در سال 291 ق. درگذشت.

منابع: تذکرة الحفاظ، ج 2، ص 218؛ سیر أعلام النبلاء، ج 11، ص 201؛ العبر، ج 2، ص 94-95؛ المستدرک، ج 2، ص 112 و 247 و ج 3، ص 199 و ج 4، ص 54 و 211 و 244 و 324؛ الجرح والتعديل، ج 1، ص 12 و 167 و ج 2، ص 15 و ج 6، ص 216 و ج 9، ص 86؛ کمال الدین و تمام النعمه، ص 27؛ تهذیب التهذیب، ج 11، ص 219؛ بحارالانوار، ج 13، ص 367 و ج 32، ص 280؛ مستدرکات علم الرجال، ج 5، ص 321؛ البرهان فی تفسیر القرآن، ج 4، ص 442؛ السنن الکبری، ج 1، ص 39 و ج 4، ص 224؛ الضعفاء، ج 2، ص 214 و 243 و ج 3، ص 338 و ج 4، ص 54 و 214؛ تاریخ بغداد، ج 12، ص 353؛ تاریخ مدینه دمشق، ج 40، ص 509 و ج 41، ص 355-356؛ تهذیب الکمال، ج 1، ص 344 و 453؛ معجم المؤلفین، ج 7، ص 72.

علی بن ابراهیم بن محمد دهکی رازی، ابوالقاسم

از راویان اخبار و گردآوران اشعار و زبان دان.

کتاب الاغانی را نزد مؤلف آن، ابوالفرج علی بن حسین اصفهانی خواند. ابن ندیم بغدادی می گوید: ایوب بن قاسم رقی، کتاب های سریانی، از جمله کتاب ایساغوجی را به عربی باز می گرداند و علی بن ابراهیم بن محمد دهکی، نقل او را اصلاح می کرد.

منابع: معجم الادباء، ج 12، ص 216-218؛ الوافی بالوفیات، ج 20، ص 6-7؛ الفهرست ابن الندیم، ص 305؛ معجم البلدان، ج 2، ص 492.

علی بن ابراهیم بن هارون رازی، ابوالحسن مالکی

محدث، از مشایخ صدوق. از قاضی ابوالفرج معافی بن زکریا نهروانی و محمد بن عبدالرحمن مخلص و ابوالحسن علی بن عمر حربی سکری و عبدالله بن محمد بن ثلاث و ولید بن بکر اندلسی و محمد بن عمران مرزبانی و عبدالله بن ابراهیم اکفانی و ابراهیم بن محمد طبری و عیسی بن علی بن عیسی بن جراح وزیر و محمد بن احمد بن سمعون واعظ و ابی الفرج بیغاء و حسن بن محمد بن قاسم مخزومی و... روایت کرده است و سلیمان بن ابراهیم حافظ اصبهانی و حسن بن احمد بن بناء و محمد بن احمد بن محمد محالی از وی حدیث شنیده اند.

منابع: ذیل تاریخ بغداد، ج 3، ص 13؛ الوافی بالوفیات، ج 13، ص 188؛ منتهی المقال، ج 4، ص 324؛ الجرح و التعديل، ج 1، ص 5؛ تاریخ بغداد، ج 14، ص 320؛ تهذیب الکمال، ج 24، ص 387؛ سیر أعلام النبلاء، ج 13، ص 250 و 263.

علی بن ابراهیم رازی خطیب، ابوالحسن

محدث و تراجم نگار اهل سنت. از زندگی او اطلاعی در دست نیست، ولی از مصاحبش با ابن ابی حاتم و نیز شیخ صدوق برمی آید که در ری بالیده و پس از تحصیل، به نشر حدیث اشتغال داشته است. علی بن محمد بن عبده نیشابوری از او روایت کرده است. او را از مشایخ شیخ صدوق برشمرده اند و صدوق از او در عیون الاخبار، همراه ترصّی، نقل کرده است. وی امام و خطیب مسجد الحرام بوده است.

منابع: معجم رجال الحدیث، ج 12، ص 232؛ تاریخ بغداد، ج 14، ص 320؛ مستدرکات علم رجال الحدیث، ج 5، ص 274 و 457.

علی بن ابوالقاسم محمد بن بابویه رازی، ابوالحسن

محدث و حافظ. کتابی به نام الاربعین داشته است.

منبع: کنز العمال، ج 10، ص 289.

علی بن ابی بکر اسفیدنی رازی، ابوالحسن

محدث. اهل دیه آسفیدن ری بود. از حسن بن سفیان، فضیل بن مرزوق، محمد بن

حمید، محمد بن عبید همدانی، سفیان ثوری و حمّاد بن یحیی (و او از قتاده و او از انس بن مالک و او از رسول الله) روایت کرده است. حسن بن علی بن حارث همدانی و مخلد بن مالک از او روایت کرده اند. ابوحاتم رازی او را ثقة دانسته و مخلد بن مالک و قاسم بن زکریا او را به پرهیزگاری ستوده اند.

منابع: معجم البلدان، ج 1، ص 180؛ تهذیب الکمال، ج 20، ص 333-335؛ المستدرک، ج 3، ص 26-27؛ الکامل فی ضعفاء الرجال، ج 5، ص 182؛ تاریخ الاسلام، ج 13، ص 309-310.

علی بن ابی طالب خیاری رازی، رشیدالدین

محدث، عالم و فقیه شیعی. کتابی به نام النظم اللطیف تألیف کرده است. صاحب ریاض العلماء احتمال داده است که «خیاری» منسوب به «خیاره» از توابع قزوین باشد.

منابع: فهرست منتجب الدین، ص 89؛ امل الآمل، ج 2، ص 173؛ معجم رجال الحدیث، ج 12، ص 259؛ بحار الانوار، ج 102، ص 253؛ الذریعه، ج 24، ص 228.

علی بن احمد بن ابراهیم بن ثابت رازی بغدادی، ابوالقاسم

محدث و حافظ. در دمشق، بغداد و ری حدیث گفته و شنیده است. از محمد بن یوسف بن نصر هروی، عمر بن سهل بن اسماعیل حافظ، سلیمان بن یزید قزوینی، محمد بن جعفر بن ملاس دمشقی، محمد بن احمد بن عبدالله رافقی، محمد بن سعید ترخمی حمصی، اسحاق بن ابراهیم بن بیان جوهری، حسن بن حبیب حصائری و گروهی دیگر روایت کرده است. برخی راویان او به این قرار است: قاضی ابوالعلاء واسطی، ابوعلی حسن بن حسین فقیه همدانی، و ابوعبدالرحمن محمد بن حسین سلمی. خطیب بغدادی و دیگران، او را ثقة و حافظ خوانده اند. در ری به سال 379 ق. درگذشت.

منبع: تاریخ بغداد، ج 11، ص 325-326 و ج 2، ص 138 و ج 6، ص 41؛ اکمال الکمال، ج 2، ص 460؛ تاریخ مدینه دمشق، ج 41، ص 204-206؛ المنتظم فی تاریخ الامم و الملوک، ج 14، ص 326-327؛ تاریخ الاسلام، ج 26، ص 646.

علی بن احمد بن علی بن یوسف، ابوالحسین ورامینی رازی

محدث قرن چهارم. از محمد بن منصور بن ابی الجهم روایت کرده و در قزوین، خلیل خلیلی قزوینی از وی روایت دارد.

منابع: التدوین، ج 4، ص 5.

علی بن احمد بن علی خراز رازی، ابوالحسن

متکلم و فقیه امامی قرن ششم، برادر ابوعلی احمد بن احمد. در ری زیست و درگذشت. در کلام صاحب تصانیف بود. از عبدالله بن داهر بن یحیی رازی، ابونصر محمد

بن محمد بن علی بن زینبی، و ابوالغنائم محمد بن علی بن ابوعثمان دقاق روایت کرده است و ابومعمر انصاری از وی.

منابع: تاریخ بغداد، ج 9، ص 453؛ لسان المیزان، ج 5، ص 224؛ نقد الرجال، ج 3، ص 259 و ص 228؛ جامع الرواة، ج 1، ص 554؛ ذیل تاریخ بغداد، ج 3، ص 78-79.

علی بن احمد بن محمد بن عمران دقاق رازی، ابوالقاسم

از مشایخ شیخ صدوق در معانی الأخبار و عیون أخبار الرضا (ع) و التوحید و من لایحضره الفقیه. صدوق هماره نام او را با ترضی (ذکر رضی الله عنه) و مانند آن آورده است. از ابوالحسین محمد بن جعفر اسدی، محمد بن ابی عبدالله کوفی، ثقة الاسلام کلینی، ابوالقاسم العلوی، و محمد بن هارون صوفی روایت کرده است.

منابع: الهدایه، ص 47؛ الرسالة السعدیه، ص 32؛ الفوائد الطوسیة، ص 221؛ فقه المصارف والنقود، ص 90-91؛ مدارك العروه، ج 2، ص 541 و ج 9، ص 329؛ الکلینی و الکافی، ص 192؛ مسند الإمام الرضا (ع)، ج 1، ص 15 و ص 30 و ص 42 و ص 271 و 298 و ج 2، ص 223؛ تعلیقة علی منهج المقال، ص 245؛ مستدرکات علم رجال الحدیث، ج 5، ص 300؛ معجم رجال الحدیث، ج 12، ص 277-278.

علی بن احمد بن مکی رازی، حسام الدین، ابوالحسن

فقیه حنفی قرن ششم. چندی در ایام نورالدین محمود در حلب زیست و آنجا نزد ابوغانم (عموی ابن عدیم) و گروهی دیگر از فقهایی حلب فقه آموخت. سپس به دمشق رفت و در مدرسه الصادریه، فقه تدریس کرد و در مسائل خلاف مناظره داشت. عمر بن بدر مؤصلی از او روایت کرده است. از مؤلفاتش خلاصة الدلائل فی تنقیح المسائل (شرح مختصر ابوالحسین قدوری)، شرح الجامع الصغیر للشیبانی، سلوة الهموم و مسند ابی حنیفه است. دست نوشته ای از کتاب اخیر، در کتابخانه احمد ثالث در استانبول موجود است. به سال 598 ق. در دمشق درگذشت.

منابع: معجم المؤلفین، ج 7، ص 30؛ الاعلام، ج 4، ص 256؛ موسوعة طبقات الفقهاء، ج 6، ص 183؛ هدیة العارفین، ج 1، ص 703.

علی بن احمد بن یزاد رازی

محدث. به سال 384 ق. در قزوین از محمد بن سلیمان بن یزید حدیث نوشت.

منبع: التدوین، ج 3، ص 332-333.

علی بن احمد نسوی، ابوالحسن

ریاضی دان، منجم، طبیب، فلسفه دان، مشهور به استاد مختص. در سال 393 ق. در شهر ری به دنیا آمد و بیشتر عمر خود را نیز در ری گذراند. پدرش اهل خراسان بود و به دلیل

زمینه هایی که دولت های آل زیار و آل بویه در قرن چهارم، برای عالمان در ری فراهم کرده بودند، همچون بسیاری دیگر از اهل علم، به ری مهاجرت کرد. شهرت نسوی به «استاد مختص»، به علت مطالعات بسیار و مهارت فراوان وی در ریاضیات و نجوم بود. ناصر خسرو در سفرنامه اش نوشته است که در سال 437 ق. نسوی جوان را در سمنان دیده است که گروهی نزد وی اقلیدس و گروهی طب و گروهی حساب می آموختند و در اثنای سخن می گفته است: «من بر استادم بوعلی سینا _ رحمه الله _ چنین خواندم و از وی چنین شنیدم.» در مقدمه کتاب بازنامه نوشته است که از هشت سالگی به نگهداری مرغان شکاری علاقه داشته است. این علاقه، به نوشتن کتاب بازنامه در اواخر عمرش (سال 473 ق.) انجامید. در مقدمه کتاب مذکور نوشته است که به شغل سپاهیگری و خدمت پادشاهان اشتغال داشته و کتبی را به مجدالدوله ابوطالب رستم بن فخرالدوله دیلمی و نیز ابوالحسن مطهر بن ابوالقاسم (از نقبای علویان ری) تقدیم کرده است. همچنین در ری، به تدریس کتاب اقلیدس، حل اعمال زیج و فصول فرغانی در علم نجوم اشتغال داشته است. شهردان رازی (مؤلف زهت نامه علائی) از شاگردان او است و خواجه نصیر الدین طوسی از کتاب های وی بهره بسیار برده و بارها به آنها ارجاع داده است. مهم ترین آثار او به این شرح است:

1. اختصار صور الكواكب: خلاصه ای است از کتاب صور الكواكب اثر عبدالرحمن صوفی؛ 2. الزیج الفاخر: از این زیج که از منابع علم نجوم است، بیش از چند جدول نجومی باقی نمانده است؛ 3. المقنع فی الحساب الهندی: چهار مقاله است درباره اعمال مربوط به عددهای صحیح، کسرها و درجه ها و دقیقه ها.

این کتاب را ابتدا به زبان فارسی برای مجدالدوله ابوطالب رستم بن فخرالدوله نوشت و سپس آن را به خواش شرف الملوك به زبان عربی برگردانید؛ 4. بازنامه: کتابی است که در سال 473 ق. در اواخر عمر نوشت. موضوع کتاب، شیوه نگهداری و رام کردن باز (شاهین) و شناخت بیماری های آن است؛ 5. تفسیر کتاب مأخوذات ارشمیدس: «مأخوذ» در ریاضیات، قضیه ای

است که آن را به عنوان مقدمه، ثابت می کنند تا سپس در استدلال ها از آن سود برند. اصل یونانی کتاب ارشمیدس از بین رفته است، اما ترجمه عربی آن به قلم ثابت بن قره موجود است. 6. الاشباع فی شرح شکل القطاع. این کتاب، مهم ترین اثر نسوی است و آن را نیز به یکی از نقبای علویان ری تقدیم کرده است؛ 7. البلاغ فی شرح کتاب اقلیدس: اکنون اثری از آن نیست، اما نسوی نام آن را در صفحه آخر کتاب التجرید فی اصول الهندسه خود ذکر کرده است؛ 8. التجرید فی اصول الهندسه: کتابی مختصر در هندسه مقدماتی است؛ 9. مقاله فی عمل الدائرہ: محتوای این مقاله حل این مسئله است که چگونه دایره ای رسم کنیم که مساحت آن مثلاً یک پنجم مساحت دایره مفروض باشد.

نسوی در سال 473 ق، در حدود هشتاد سالگی درگذشت.

منابع: زندگینامه ریاضی دانان دوره اسلامی، ص 479؛ کتاب ماه علوم و فنون، حمید بهلول، «ابوالحسن علی بن احمد نسوی»، خرداد 1388، ص 64-68.

علی بن ازهر بن عبد ربه بن جارود رازی، ابوالحسن

محدث. در خجند ساکن بود. از جریر بن عبدالحمید، فضیل بن عیاض، یحیی بن سلیم و مسلم بن خالد زنجی روایت کرده است و جعفر بن محمد فریابی (شیخ طبرانی) و حسن بن سهل عدوی، حاتم بن حسن شاشی و ابراهیم بن نصر عنبری و علی بن حسین بن عبدالرحیم از او. در سال 244 ق. درگذشت.

منابع: معجم الکبیر، ج 19، ص 111؛ الحد الفاصل، ص 235 و 238 و ص 546؛ حدیث الستة من التابعین، ص 42؛ نصب الرایه، ج 1، ص 26-27؛ الثقات، ج 8، ص 470؛ الکامل فی ضعفاء الرجال، ج 6، ص 89؛ تاریخ الاسلام، ج 18، ص 353-354.

علی ابن بخّار رازی، ابوالحسن

محدث. به بغداد رفت، و در آنجا جمعی از وی حدیث شنیدند و نوشتند. از ابوالعباس احمد بن جعفر جمّال رازی روایت کرده است، و ابوالحسن دارقطنی (در دارقطن) و عبدالرحمن بن ابی حاتم (در بغداد) از او روایت کرده اند.

منابع: تاریخ بغداد، ج 11، ص 355؛ إكمال الکمال، ج 7، ص 334؛ توضیح المشتبه، ح 9، ص 34.

علی بن جعفر بن محمد سعیدی رازی حذاء، ابوالحسن

مقری، محدث، وکیل مسجدالاقصی. از سلیمان بن احمد، احمد بن نصر بن منصور

شدائی مقری، عبدالله بن محمد بن زید در دمشق، ابوالعباس فضل بن مهاجر مقدسی، احمد بن یحیی، عباس بن احمد بن عبدالله روایت کرده است، و احمد بن محمد بن عبدوس (در بیت المقدس)، نصر بن عبدالعزیز فارسی مقری، عیسی بن عبدالله موصلی مصاحفی و اسماعیل بن یوسف از او روایت شنیده اند. ابن ابی مریم (فخرالدین ابوعبدالله صدرالاسلام نصر بن علی بن محمد فسوی فارسی شیرازی، دانشمند مشهور قرن ششم) در مقدمه کتاب الموضح فی القراءات الثمان می گوید: «کتابم را در ذکر عللی نوشتیم که شیخ ابوالحسن علی بن جعفر بن محمد رازی در کتاب اختلاف القراء الثمانیه آورده است. زیرا می بینم که اهل دیار ما، در فن قرائت به کتاب او اقبال کرده اند و به آن مراجعه می کنند. در این کتاب، قرائات ائمه قرائت و علمای مشهور آمده است.»

مصنف فی القراءات الثمان و جزء فی التجوید، از دیگر آثار او است. تا سال 410 ق. زنده بود.

منابع: تاریخ مدینه دمشق، ج 5، ص 402 و ج 12، ص 13 و ج 32، ص 183 و ج 55، ص 86-87؛ طبقات القراء، ج 1، ص 539؛ معجم السفر، ص 406؛ احقاق الحق، ج 12، ص 62؛ شفاء السقام، ص 255؛ تطهیر الفؤاد، ص 111؛ کشف الفهارس، ص 437-439؛ معجم المؤلفین، ج 7، ص 52.

علی بن حسن بن سلم اصفهانی

محدث و حافظ. به ری رفت و در آنجا درگذشت. از محمد بن عصام بن یزید بن عجلان، ابراهیم بن یوسف هسنجانی، عمر بن شبه نمیری، صالح بن احمد بن حنبل، احمد بن فرات، محمد بن یحیی ذهلی، اسماعیل بن یزید قطان، محمد بن ولید بسری، احمد بن ازهر، یحیی بن حکیم مقوم روایت کرده است. حامد بن احمد بن محمد بن احمد، ابواحمد مروزی (معروف به زیدی)، ابوالقاسم بن قاسم میانجی، ابن حبان، قاضی ابواحمد عسال، حافظ ابوعلی نیشابوری، ابوبکر بن مقری و... از او خبر و روایت شنیده اند.

ابن حبان، او را صحیح الحدیث، کثیر الحدیث، صالح و صاحب معرفت خوانده است. ابوعلی حسین بن علی (حافظ نیشابوری) می گوید: «در سال 303 ق. از استادم ابوبکر محمد بن اسحاق بن خزیمه اجازه خواستم که برای شنیدن حدیث به عراق بروم. نخست به ری رفتم و در آنجا علی بن حسن بن سلم اصفهانی را یافتیم که حافظترین و دقیق ترین و سودمندترین مشایخ ما است.»

در سال 309 ق. در ری درگذشت.

منابع: صحیح ابن حبان، ج 1، ص 517 و

ج 7، ص 331 و ج 10، ص 428 و ج 11، ص 13 و 129 و ج 13، ص 282 و ج 15، ص 11-12؛ طبقات المحدثین بأصبهان، ج 3، ص 539-540؛ موارد الظمان، ج 6، ص 94-95؛ الكامل فی ضعفاء الرجال، ج 2، ص 69؛ تاریخ بغداد، ج 8، ص 167؛ تاریخ مدینة دمشق، ج 6، ص 245 و ج 14، ص 272-273؛ تذكرة الحفاظ، ج 3، ص 799-800؛ سیر أعلام النبلاء، ج 14، ص 411-412؛ تاریخ الاسلام، ج 23، ص 257؛ ذکر اخبار اصبهان، ج 2، ص 9.

علی بن حسن بن علی بن فهر رازی مصری، ابوالحسن

محدث، حافظ، مجاور مسجدالحرام. از حسن بن رشیق و اسماعیل بن ابی محمد ازدی، و الموطأ را از مؤلفش در مکه روایت کرده است. ابوبکر احمد بن حسین بیهقی (مؤلف شعب الایمان) و عبیدالله بن ولید بن سعد انصاری (فقیه مالکی) از او روایت کرده اند. در ذی قعدة سال 368 ق. درگذشت.

منابع: شفاء السقام، ص 285؛ شعب الایمان، ج 4، ص 123؛ تاریخ مدینة دمشق، ج 15، ص 166 و ج 17، ص 430؛ تطهیر الفؤاد، ص 130.

علی بن حسن بن محمد بن عبدالله بن حسین بن اشنویه رازی

از دانشمندان قرن ششم. نسخه ای از کتاب غرر المعانی، تألیف احمد بن محمد بن علی بن حسین بن دینویه که ابن اشنویه علی بن حسن در سال 508 ق. برای خود استنساخ کرده بود، اکنون در کتابخانه مدرسه سپهسالار نگهداری می شود. این نسخه در محرم 863 ق. در تملک عبدالرحمن فضل بن حسن بوده است. غرر المعانی، تفسیری است متوسط که در آن معانی آیات، اقوال مفسران متقدم (مانند مجاهد، ابن مسعود، مقاتل و ابن عباس)، مطالب ادبی و نحوی و برخی وجوه قراءات و روایات نبوی آمده است. این تفسیر از منابع اهل سنت است.

منابع: فهرست نسخ خطی مدرسه سپهسالار، ش 2012؛ الذریعه، ج 16، ص 43.

علی بن حسن هسنجانی رازی

محدث. از روستای هسنجان ری بود، و از هشام بن عمّار و سعید بن ابی مریم و یحیی بن بُکیر و نعیم بن حمّاد و احمد بن حنبل و دیگران استماع حدیث کرد. عبدالرحمن بن ابی حاتم و حافظ ابوقریش محمد بن جمعه و غیر آن دو، از او روایت کرده اند. در سال 275 ق. درگذشت.

منبع: معجم البلدان، ج 4، ص 975.

علی بن حسین بن جعفر رازی

محدث. از هارون بن عبدالکریم جرجانی روایت کرده است.

منبع: تاریخ جرجان، ص 486.

علی بن حسین وراق رازی

محدث. در کتاب های رجال، ضعیف شمرده شده است. از محمد بن حسین زعفرانی، حسین بن محمد حلوانی (راوی شریف مرتضی علی بن حسین موسوی)، سلیم بن منصور بن عمار، عبدالرحمن بن عمر، عبیدالله بن سفیان، محمد بن قاسم محاربی و عبدالعزیز بن یحیی مدنی (راوی مالک بن انس) روایت کرده است. عقیلی (صاحب الضعفاء)، قاضی ابوعبدالله حسین بن علی صمیری / ضمیری (از مشایخ خطیب بغدادی)، محمد بن حسن مقرئ نقاش، محمد بن رومی، احمد بن محمد بن صالح نیشابوری، حطیم بن علی بن حطیم نیشابوری و طبری (مؤلف بشارة المصطفی) از او حدیث شنیده اند.

منابع: تاریخ بغداد، ج 1، ص 232 و 241 و ج 2، ص 300؛ السنن الکبری، ج 9، ص 209؛ بحار الانوار، ج 38، ص 199؛ کفایة الاثر، ص 254؛ الضعفاء، ج 4، ص 443؛ الکامل فی ضعف الرجال، ج 2، ص 125؛ اکمال الکمال، ج 3، ص 168؛ الموضوعات، ج 3، ص 273.

علی بن حسین قرچی رازی

محدث. از قریه قَرج بود و از ابراهیم بن موسی فراء روایت کرده است و عُقیلی (مؤلف الضعفاء) نیز از او.

منابع: معجم البلدان، ج 4، ص 320؛ الضعفاء، ج 2، ص 259 و ج 4، ص 195.

علی بن حمزة بن طلحة بن علی رازی، علم الدین، ابوالحسین

کاتب و از مقامات دربار عباسی، مشهور به ابن بقشلان و ملقب به علم الدین. اصل او از ری بود، اما در بغداد در سال 515 ق. به دنیا آمد و در آنجا زیست. خطی خوش داشت و مصحف را به شیوه ابن بواب می نوشت.

در ایام خلافت المستضیء بالله و المسترشد حاجب آستان، خزانه دار و وکیل مطلق بود. گفتاری مسجع داشت و شعر نیز می سرود. در بغداد از ابوالقاسم هبة الله بن محمد بن حصین حدیث شنید و در بغداد و شام و مصر به نقل روایت پرداخت. ابوالمحاسن دمشقی، رشیدالدین و جمع بسیاری از او روایت کرده اند.

پس از المسترشد، مشاغل حکومتی را ترک کرد و به زهد روی آورد و به حج رفت و در مکه مجاور شد. مدرسه کمالیه را برای اصحاب شافعی تعمیر و ثلث ملکش را بر فقه آموزان وقف کرد. سپس به شام رفت و از آنجا به مصر سفر، و در شعبان سال 599 ق. در مصر درگذشت.

منابع: غرر الفوائد المجموعه، ص 52؛ الوافی بالوفیات، ج 21، ص 53؛ معجم الأدباء،

علی بن خلیل بن ابراهیم رازی نهرانی نجفی

محدث، فقیه، زاهد، رجالی و از مشایخ اجازه در قرن سیزدهم هجری. در سال 1226 ق. در نجف به دنیا آمد و پدرش میرزا خلیل نهرانی، از پزشکان ماهر، مشهور به «مرده زنده کن» بود که در عصر فتحعلی شاه مقیم نجف گردید. برادر کوچکترش، میرزا حسین خلیلی نهرانی، نخستین فقیه بزرگ نجف بود که مشروطه را امضا کرد و تا زمانی که زنده بود، نامش در کنار آخوند خراسانی و شیخ عبدالله مازندرانی، به عنوان مراجع ثلاث نجف که حامی مشروطه بودند، در بیانیه های تاریخی آن روزگار می آمد.

علی بن خلیل بن ابراهیم رازی نهرانی، در فقه و حدیث، مرجعیت داشت. محدث نوری، از شاگردان او، در کتاب نجم الثاقب نوشته است: «خبر داد مرا مشافهتاً عالم عامل فخر الأواخر و ذخر الأوائل، شمس فلك زهد و تقوا و حاوی درجات سداد و هدی، فقیه نبیل شیخنا الأجل حاجی ملا علی نهرانی خلف مرحوم حاجی میرزا خلیل طیب _ اعلی الله مقامه _ که مجاور نجف اشرف بود حیاً و میّتاً و آن مرحوم در اغلب سال ها به زیارت ائمه سامراء (ع) مشرف می شد و انس غریبی به سرداب مطهر داشت و از آنجا استمداد فیوضات می کرد و در آنجا رجاء رسیدن به مقامات عالیه داشت و می فرمود هیچ وقتی نشد که زیارتی بکنم و مکرمتی نبینم و در ایام مجاورت حقیر به سامرا دو مرتبه مشرف شدند و در منزل حقیر منزل کردند.» از دیگر شاگردان او، بهاء الدین استرآبادی و محمدعلی عزالدین عاملی است.

از تألیفات او است: سبل الهدایة فی علم الدرایه (الفوائد الرجالیه)، رساله صومیه، کتاب قضاء و شهادت، توضیح المقال فی شرح تعلیقه منهج الرجال (شرح تعلیقه وحید بهبهانی)، خزائن الأحکام فی شرح تلخیص المرام فی معرفة الأحکام للعلامة الحلی، حساب العقود، شرح حدیث ایمان ابوطالب، شرح الشرایع، کتاب الغصب. وفات او، در سال 1296 ق. روی داد و در وادی السلام دفن شد.

منابع: الفوائد الرضویه، ص 292-298؛ الذریعه، ج 12، ص 135 و ج 6، ص 39، ج 7، ص 11 و 152-153 و ج 13، ص 150 و 152 و 326 و 387 و ج 16، ص 56 و 338 و ج 23، ص 173؛ أعیان الشیعه، ج 3، ص 615 و ج 10، ص 147؛ ماضی النجف و حاضرها، ج 2، ص 226؛ معارف الرجال فی تراجم العلماء و الادباء، ج 1، ص 9-277؛ تاریخ بیداری ایرانیان، بخش دوم، ص 8-245؛ سیاحت شرق، ص 2-471؛ ثورة النجف، ص 34-30.

محدث و حافظ. در ری می زیست و از ابو حفص فلاس و محمد بن مثنی و یعقوب دورقی و زبیر بن بکار و طبقه آنان حدیث شنیده است. ابوشیخ حافظ و ابوبکر قباب و ابو عمرو بن حمدان و میمون رازی و ابو عمرو بن مطر و اهل اصبهان و نیشابور از وی حدیث شنیده اند. از تألیفات او است: السرائر و الرائد. در سال 305 ق.

در ری درگذشت.

منابع: تذکره الحفاظ، ج 2، ص 749-750؛ هدیه العارفین، ج 1، ص 675؛ معجم المؤلفین، ج 7، ص 98-99؛ ایضاح المکنون، ج 2، ص 302.

علی بن سعید بن بشیر بن مهران رازی، ابوالحسن

محدث، حافظ، از مشایخ طبرانی و معروف به علیک. برای شنیدن و گفتن حدیث، بسیار سفر می کرد و در سال 250 ق. در مصر ساکن شد. او را ثقه و عالم دانسته اند؛ اما برخی به دلیل نزدیکی او به سلطان و برخی اعمالش، او را قدح کرده اند. شیخ صدوق، نام او را در الامالی، در طریق خود، با واسطه عبدالله بن احمد بن محمد بن عیسی آورده است. از جبار بن مغلس، ابن کاسب (راوی عبدالله بن میمون مکی، از اصحاب امام صادق)، نوح بن عمرو بن حوی، ابراهیم بن عتیق، عبدالسلام بن عتیق، ابوهریره محمد بن ولید، اسحاق بن حصین رقی، عبدالله بن داهر رازی، بشر بن معاذ عقدی، عبدالاعلی بن حماد نرسی، نصر بن علی جهضمی، عباد بن یعقوب رواجنی کوفی، اسماعیل بن توبه قزوینی، عبدالمؤمن بن علی زعفرانی رازی، عبدالله بن جعفر بن یحیی، حسن بن عبدالواحد خزاز کوفی، حسن بن داوود منکدری، حسن بن حماد حضر می، محمد بن ابی حماد، یزید بن سنان، یونس بن عبدالاعلی، محمد بن ابان، محمد بن عبداللطیف دیقی، احمد بن ازهر، عبدالرحمن بن حسن بن عبدالرحمن، محمد بن هاشم بعلبکی، بشر بن عبدالوهاب، شیب بن اسحاق، محمد بن عقبه، سهل بن زنجله، محمد بن یوسف غضیضی، زبیر بن بکار، عباد بن یعقوب، اسماعیل بن عبید بن ابی کریمه حرانی، جعفر خلدی و... روایت شنیده است. ابواحمد عبدالله بن عدی، علی بن بلال مهبلی، عبدالله بن جعفر بن ورد، هشام بن مروان، احمد بن حسن بن عتبه رازی، احمد بن بهزاد بن مهران، جعفر بن محمد بن نصیر، محمد بن محمد شیبانی، ابوطالب احمد بن نصر حافظ،

ابوسعبد بن اعرابی، ابومنصور محمد بن سعید ابیوردی، حسین بن جعفر زیات، محمد بن احمد بن خروف، سلیمان بن احمد طبرانی، حسن بن رشیق عسکری و گروهی دیگر از او روایت کرده اند. در سال 293 یا 297 یا 299 ق. درگذشت. ابن حبان، ذهبی و دیگران توئیقتش کرده اند.

منابع: المعجم الكبير، ج 1، ص 136 و ج 3، ص 73؛ المعجم الاوسط، ج 4، ص 132؛ منتهی المطلب، ج 2، ص 135؛ وضوء النبی، ج 2، ص 539؛ الامالی صدوق، ص 348؛ کمال الدین، ص 392؛ شرح الاخبار، ج 2، ص 550؛ المستدرک، ج 3، ص 121 و 154 و 217؛ السنن الکبری، ج 6، ص 355؛ مجمع الزوائد، ج 6، ص 319 و ج 8، ص 45 و ج 9، ص 187؛ شرح معانی الآثار، ج 1، ص 14؛ مسند الشهاب، ج 2، ص 315 و 338؛ التمهید، ج 24، ص 180؛ الثقات، ج 9، ص 119؛ الکامل فی ضعفاء الرجال، ج 1، ص 7 و 138؛ اکمال الکمال، ج 2، ص 30؛ تاریخ مدینة دمشق، ج 6، ص 212 و ج 10، ص 263 و ج 16، ص 21 و ج 19، ص 384 و ج 41، ص 510-512؛ تذکره الحفاظ، ج 2، ص 749-750؛ المغنی من الضعفاء، ج 2، ص 85-86؛ میزان الاعتدال، ج 3، ص 131؛ تاریخ الاسلام، ج 22، ص 210؛ الوافی بالوفیات، ج 21، ص 91-92؛ مستدرکات علم الرجال، ج 5، ص 378.

علی بن سلیمان بن داوود رازی

محدث، مجهول. شیخ طوسی، او را از اصحاب امام حسن عسکری (ع) شمرده است. از علی بن اسباط (فرزند صحابی و راوی امام رضا)، احمد بن محمد بن یحیی و محمد بن ابی عمیر روایت کرده است، و سعد بن عبدالله بن ابی خلف قمی (از مشایخ ابن قولویه) و محمد بن حسن صفار (صاحب بصائر الدرجات) از او حدیث نقل کرده اند.

منابع: الاختصاص، ص 61؛ اختیار معرفة الرجال، ج 1، ص 39-41 و 348؛ رسائل شهید الثانی، ج 2، ص 929 و 959؛ خاتمة مستدرک الوسائل، ج 4، ص 371؛ منتهی المقال فی احوال الرجال، ج 2، ص 335؛ شعب المقال فی درجات الرجال، ص 186؛ مستدرکات علم رجال الحدیث، ج 5، ص 380-381.

علی بن شهاب بن حماد رازی، ابوالحسن

محدث. از ابوجعفر جمال محمد بن مهران، ابراهیم بن محمد شافعی، عیسی بن جعفر، هشام بن عبیدالله رازی، عبدالصمد بن عبدالعزیز عطار مقری، عبدالله بن جهم و عبدالرحمن بن حکم بن بشیر روایت کرده است، و محمد بن ایوب از او. ابن ابی حاتم رازی می گوید از او حدیث نوشته ام و صدوق بود.

منبع: الجرح و التعديل، ج 1، ص 83 و 103 و 121، ج 6، ص 151 و 190.

علی بن صالح رازی

محدث. از ابراهیم بن خالد روایت کرده

است، و محمد بن ادريس (از مشايخ ابن عساکر) از او.

منبع: تاريخ مدينة دمشق، ج 47، ص 468.

علی بن عباس جرادینی رازی

فقیه، متکلم امامی و متهم به غلو. در ری به دنیا آمد و زیست و درگذشت. از محمد بن عمر بن هیاج ارحبی و حسن بن راشد روایت کرده است و محمد بن اسماعیل برمکی از او. از آثار او است: الآداب و المروءات و الرد علی السلمانیة (طایفه ای از غلات). کتابی نیز درباره ممدوحین و مذمومین در حدیث داشته است که ابن غضائری، آن را پر از خطا و گمراه کننده دانسته است. مؤلفان کتب رجال، از جمله ابن غضائری، نجاشی و ابن داوود، او را در حدیث، ضعیف شمرده اند.

منابع: رجال النجاشی، ص 255، ش 668؛ نضد الايضاح، ص 223؛ منهج المقال، ص 234؛ الضعفاء، ج 3، ص 368؛ الوافی، ج 1، ص 395؛ شرح أصول الکافی، ج 4، ص 69؛ الکلینی و الکافی، ص 147؛ رجال ابن غضائری، ص 790-80؛ خلاصة الاقوال، ص 367؛ رجال ابن داوود، ص 261؛ نقد الرجال، ج 3، ص 274-275؛ منتهی المقال فی احوال الرجال، ج 5، ص 27-28؛ معجم رجال الحدیث، ج 13، ص 72-73.

علی بن عبدالاعلی بن عامر ثعلبی کوفی احوال، ابوالحسن

محدث، قاضی ری و از اصحاب امام صادق (ع). از طریق منصور بن مهاجر، در طریق شیخ مفید قرار دارد. از امام صادق (ع)، پدرش، ابوسهل کثیر بن زیاد، ابونهمان، اسماعیل بن عبدالرحمن سدی و حکم بن عتیبه روایت کرده است، و ابراهیم بن طهمان، منصور بن وردان، حکام بن سلم رازی، هشیم، زهیر بن معاویه، ابوبدر شجاع بن ولید، سیف بن عمیره، عمرو بن ابی قیس رازی، علی بن عبید و بنا بر آنچه در مسند احمد آمده است، ابوخیثمه، از او روایت کرده اند. بخاری (به گواهی ترمذی)، احمد بن حنبل، نسایی، ترمذی و ابن حبان، حدیثش را پذیرفته اند؛ اما ابوحاتم رازی و دارقطنی او را در حدیث قوی ندانسته اند.

منابع: تهذیب التهذیب، ج 7، ص 314؛ خلاصة تهذیب التهذیب الکمال، ص 275؛ نقد الرجال، ج 3، ص 275؛ معجم رجال الحدیث، ج 13، ص 73؛ مسند أحمد، ج 6، ص 304؛ سنن ابن ماجه، ج 1، ص 213؛ سنن الترمذی، ج 1، ص 92؛ السنن الکبری، ج 1، ص 341؛ المصنف، ج 3، ص 435؛ رجال الطوسی، ص 244؛ معجم رجال الحدیث، ج 13، ص 73؛ الفائق فی رواة وأصحاب الإمام الصادق (ع)، ج 2، ص 409-410؛ التاريخ الكبير، ج 6، ص 286؛ الجرح والتعديل، ج 6، ص 195-196؛ الثقات، ج 7، ص 214؛ تهذیب الکمال، ج 21، ص 44-46.

علی بن عبدالجبار بن عبدالله رازی، ابوالحسن

فقیه امامی، قاضی، مقری، از شاگردان

شیخ طوسی و مفید رازی.

منابع: فهرست منتجب الدین، ص 109؛ امل الآمل، ج 2، ص 190-191؛ تعلیقة امل الآمل، ص 203؛ خاتمة مستدرک الوسائل، ج 2، ص 337.

علی بن عبدالصمد بن عبدالجلیل بن عبدالملک زاهد رازی، بدرالدین، ابوالحسن

فقیه و ادیب. در سال 564 ق. به دنیا آمد. در ری و دمشق زیست. در مکتب خانۀ جاروخ که در جوار عادلیه دمشق بود، معلم بود. ابوعبدالله برزالی، ابوالعباس بن حلوانیه، ابوعلی بن خلیل، ابومحاسن بن خرقی، ابوبکر عبدالله بن صائن عامری، عماد محمد بن بالسی و محمد بن احمد بن کرکریه از او روایت کرده اند. نیز او به گروهی اجازه روایت داد. در ربیع الاول 629 ق. درگذشت.

منابع: تاریخ الاسلام، ج 46، ص 407؛ الوافی بالوفیات، ج 21، ص 156.

علی بن عبدالله بن ابی منصور رازی، ابوالحسن

محدث و فقیه امامی.

منابع: فهرست منتجب الدین، ص 83؛ معجم رجال الحدیث، ج 13، ص 84؛ جامع الرواة، ج 1، ص 590؛ امل الآمل، ج 2، ص 193؛ بحار الانوار، ج 102، ص 248.

علی بن عبدالله بن حسن رازی

محدث.

منبع: تاریخ مدینة دمشق، ج 56، ص 272.

علی بن عبدالله بن راشد رازی عامری، ابوالحسن

محدث. اصل او از مرو بود، اما در ری زیست. از عکرمه و عبدالکریم جزری روایت کرده است و حکم بن مبارک خاشتی، ابراهیم بن موسی، عمرو بن رافع، هشام بن عیدالله رازی و یوسف بن موسی، از وی حدیث شنیده اند. ابوحاتم رازی و عبدالله بن مبارک، او را تصدیق کرده اند.

منابع: التاریخ الکبیر، ج 5، ص 88 و ج 6، ص 284؛ الجرح و التعذیل، ج 6، ص 193؛ الثقات، ج 8، ص 458.

علی بن عبدالله بن عائد رازی

محدث. از حسن بن وجناء نصیبی روایت کرده است، و احمد بن علی رازی از او.

منابع: مستدرک الوسائل، ج 5، ص 70؛ الغیبه، ص 248 و 258-259؛ بحار الانوار، ج 92، ص 157؛ جامع أحادیث الشیعه، ج 5، ص 395؛ مستدرکات علم رجال الحدیث، ج 5، ص 390.

علی بن عبدالله بن منصور مذکر رازی

محدث. در قزوین از ابوالفتح راشدی، حدیث شنیده است.

ص: 42

علی بن عبدالمؤمن بن علی زعفرانی کوفی، ابوالحسن

محدث. در ری می زیست و در بغداد حدیث شنیده است. از ابوبکر بن عیاش، محمد بن فضیل عبدالرحمن بن محمد محاریبی، وکیع، عبدالله بن نمیر، مسلم بن خالد زنجی (راوی امام صادق) و پدرش روایت کرده است، وقاضی محاملی، عبدالله بن محمد بن ناطویه (از مشایخ صدوق) از وی حدیث گفته اند. دارقطنی، او را متهم به وضع حدیث کرده است. ابن ابی حاتم می گوید: از او حدیث نوشتم و او را صدوق یافتم.

منابع: تاریخ الاسلام، ج 19، ص 216؛ الخصال، ص 506؛ الفصول المهمة فی أصول الأئمة، ج 3، ص 261؛ بحارالانوار، ج 5، ص 278 و ج 69، ص 210؛ مستدرکات علم رجال الحدیث، ج 5، ص 409؛ تاریخ بغداد، ج 12، ص 20-21؛ الجرح و التعديل، ج 6، ص 196.

علی بن عبید الله بن حسن بابویی قمی رازی ← منتجب الدین رازی، ابوالحسن

علی بن عثمان رازی

از اصحاب امام کاظم (ع). محمد بن مهران از او روایت کرده است. در منابع علم رجال، توثیق یا تضعیفی درباره او ذکر نشده است.

منابع: تنقیح المقال، ج 1، ص 108؛ مسند الامام الکاظم، ج 3، ص 470؛ معجم رجال الحدیث، ج 13، ص 99 روضة المتقین فی شرح من لا یحضره الفقیه، ج 3، ص 222؛ الوافی، ج 14، ص 1589؛ مدارک العروه، ج 9، ص 40؛ المزار، ص 216؛ جامع احادیث الشیعه، ج 12، ص 619؛ المفید من معجم رجال الحدیث، ص 404.

علی بن عمر بن عباس رازی، ابوالحسن قصار

فقیه شافعی قرن چهارم. ذهبی او را «شیخ الشافعیه» خوانده است. از ابن ابی حاتم، محمد بن قارن بن عباس، احمد بن محمد بن معاویه کاغدی، ابو عمر غلام ثعلب و احمد بن خالد بن مصعب حروری روایت کرده است، و ابو یعلی خلیلی و هبة الله بن حسن طبری از او حدیث گفته اند. در هر علمی دست داشت و در فقه، به مقام پیشوایی رسیده بود. نزدیک صد سال عمر کرد و در سال 397 ق. درگذشت.

منابع: سیر أعلام النبلاء، ج 17، ص 61-62؛ العبر، ج 3، ص 64؛ تاریخ الاسلام، ج 18، ص 93؛ تغلیق التعلیق، ج 2، ص 38؛ مرآة الجنان و عبرة الیقظان، ج 2، ص 337-338.

علی بن قاسم بن عباس بن فضل بن شاذان، ابوالحسن

مورخ و قاضی القضاة ری. خطیب بغدادی

و رافعی از وی به نیکی یاد کرده اند. از عبدالرحمن بن ابی حاتم رازی و احمد بن خالد حروری و محمد بن عبدالله بن جورویه و عمر بن احمد مروزی و طبقه آنان حدیث شنیده است. قاضی ابوالعلاء واسطی و احمد بن محمد عتیقی، از او روایت کرده اند. عتیقی می گوید: ابوالحسن علی بن قاسم بن عباس، در سال 382 ق. در سفر حج، به بغداد آمد و حدیث گفت. در سال 383 ق. در ری درگذشت.

منابع: تاریخ بغداد، ج 12، ص 53؛ التدوین، ج 3، ص 394.

علی بن مجاهد بن مسلم بن رفیع کابلی رازی کندی، ابومجاهد

محدث، قاضی ری، از رجال ترمذی، معروف به ابن کابلی و عبدی. صاحب نقض درباره او گفته است: «علی از ری برفته بود به تعلّم، و با احمد حنبل به ری آمده بود، و مدتی به ری بمانده از مذهب احمد حنبل گفتی.» از محمد بن اسحاق بن یسار (در بغداد)، جعد بن ابی جعد ضبی بصری، یونس بن اسحاق، ابی معشر مدنی، موسی بن عبید ربذی، سفیان ثوری، مسعر بن کدام، عنبسه بن سعید رازی (قاضی ری)، حجاج بن ارطاه، زیاد بن ایوب، ابراهیم بن اسماعیل بن مجمع انصاری، جراح بن ضحاک کندی، خلیل بن زراره، رباح ابی محمد نوبی، سعید بن عبدالرحمن زبیدی، عمار بن سعد بن عمار مؤذن، عمرو بن ابی قیس رازی، ابوبهلول هذیل بن بلال و... روایت کرده است. شماری از روایان او بدین قرار است: جریر بن عبدالحمید، احمد بن حنبل، محمد بن عیسی بن طباع، زیاد بن ایوب طوسی، ابوصالح سلمویه، صلت بن مسعود جحدری، ابوموسی اسحاق بن ابراهیم هروی، حسین بن عیسی بن میسرّه رازی، سلیمان بن صالح سلمویه، علی بن محمد قرشی، ابوجعفر محمد بن بشیر کندی، محمد بن حمید رازی و یحیی بن مغیره رازی. از تصانیف او است: المغازی و اخبار بنی امیه.

جریر و ترمذی و ابن حبان حدیث او را معتبر دانسته اند. ابن معین، ابن حجر، ابن ابی حاتم و یحیی بن ضریس او را به وضع متهم کرده اند. گروهی از محدثان، مانند محمد بن مهران او را کذاب خوانده و گفته اند برای احادیث خود، سند درست می کرد. احمد بن حنبل می گوید من از او حدیث نوشته ام و عیبی در حدیث او ندیده ام.

کوی مجاهد در «در مصلحگاه ری» به نام

پدر وی نامگذاری شده بود. تا سال 182 ق. زنده بود.

منابع: تاریخ بغداد، ج 12، ص 105؛ نقض، ص 268؛ معجم المؤلفین، ج 7، ص 175؛ معجم الرجال والحديث، ج 2، ص 128؛ تهذیب التهذیب، ج 7، ص 330-331؛ تقریب التهذیب، ج 1، ص 702؛ لسان المیزان، ج 7، ص 313؛ معجم المؤلفین، ج 7، ص 174-175؛ الغدير، ج 5، ص 245؛ الوضاعون و أحادیثهم، ص 228-229؛ خلاصة تهذیب التهذیب الکمال، ص 277؛ تهذیب الکمال، ج 21، ص 117-120؛ الأنساب، ج 5، ص 5.

علی بن محمد بن ابراهیم رازی کلینی

محدث، مشهور به علان کلینی، دایی ثقة الاسلام کلینی و از آل علان. از محمد بن شاذان، محمد بن جبرئیل اهوازی و نصر بن صباح بلخی روایت کرده است، و سعد بن عبدالله (استاد علی بن محمد بن عبدالله وراق رازی، از مشایخ صدوق)، ابوعلی محمد بن همام و گروهی از راویان اسماعیلیه از او حدیث شنیده اند. کتاب اخبار القائم از تألیفات او است.

منابع: رجال النجاشی، ص 260-261، ش 682؛ الإمامة و التبصرة، ص 141؛ کمال الدین و تمام النعمه، ص 485 و 486 و 488؛ الخرائج و الجرائح، ج 2، ص 703 و ج 3، ص 1116؛ دلائل الامامه، ص 487؛ بحار الانوار، ج 102، ص 245؛ مستدرکات علم رجال الحديث، ج 5، ص 447.

علی بن محمد بن حسین، ابوالفتح - ابن عمید

علی بن محمد بن عبدالله وراق رازی

محدث و از مشایخ صدوق. نام او در آثار صدوق، گاهی به صورت «علی بن عبدالله الوراق» آمده و گاهی نیز به صورت «علی بن ابراهیم وراق رازی» ثبت شده است.

از شاگردان و راویان سعد بن عبدالله اشعری بوده است.

منابع: الامالی صدوق، ص 22؛ الخصال، ترجمه گیلانی، ج 1، ص 13؛ عیون اخبار الرضا (ع)، ج 1، ص 65؛ کمال الدین و تمام النعمه، ص 163 و 177 و 280؛ معانی الأخبار، ص 57؛ کفایة الأثر، ص 19؛ نقد الرجال، ج 3، ص 218-219؛ جامع الرواة، ج 1، ص 546؛ معجم رجال الحديث، ج 12، ص 231-232؛ سیر أعلام النبلاء، ج 13، ص 77؛ مستدرکات علم الرجال، ج 5، ص 407.

علی بن محمد بن علی خزاز / خزاز رازی قمی، ابوالقاسم

محدث، فقیه، متکلم امامی قرن چهارم، و از شاگردان صدوق. در ری زیست و در همان شهر درگذشت؛ اما اصل او از قم بود. مشایخ او در فقه و حدیث، بسیار است؛ از جمله: صدوق، محمد بن وهبان بصری، محمد بن عبدالله شیبانی، قاضی ابی الفرج معافی بن زکریا بغدادی، علی بن حسین بن محمد بن

منده، ابو عبدالله احمد بن اسماعيل سليمانى، محمد بن جعفر تمیمی نحوی (ابن نجار کوفی)، محمد بن حسین قمی، محمد بن عبدالله بن مطلب، احمد بن محمد بن عبدالله بن حسن بن عباس جوهری، حسین بن محمد بن سعید بن علی خزاعی، هارون بن موسی تلکبری، احمد بن زیاد بن جعفر همدانی، ابوعلی احمد بن سلیمان، احمد بن محمد بن اسحاق قاضی، احمد بن محمد بن عبدالله بن حسن عیاشی، احمد بن محمد بن عبیدالله بن حسن عطاردی، حسن بن علی، حسن بن محمد بن سعید، حسین بن علی بن حسن رازی، حسین بن محمد بن سعید صیرفی، حسین بن محمد بن اخی طاهر، علی بن حسین بن علی داری، علی بن محمد دقاق، علی بن محمد سندی، علی بن محمد بن متوله، ابو مزاحم موسی بن عبدالله بن یحیی بن خاقان. شماری از روایان او بدین قرار است: ابوالبرکات علی بن حسین حسینی جورى، محمد بن ابی الحسن بن عبدالصمد قمی، محمد بن حسین بن سعید قمی.

نجاشی، شیخ طوسی، علامه حلی و دیگران، او را توثیق کرده اند. از تألیفات او است: الأحكام الشرعية علی مذهب الإمامیه؛ الايضاح فی أصول الدین علی مذهب أهل البيت علیهم السلام؛ کفایة الأثر فی النصوص علی الأئمة الاثنی عشر علیهم السلام.

کفایة الاثر، در شمار آثار مهم کلام شیعی است و بارها چاپ شده است. نخستین چاپ آن، سنگی و به ضمیمه کتاب الخرائج والجرائح راوندی و کتاب الأربعین مجلسی بود. صاحب ریاض العلماء، این کتاب را «متداول» خوانده است که حکایت از مراجعه فراوان به آن می کند. مجلسی نیز گفته است: کتابی است شریف که مانند آن در امامیه تألیف نشده است. ابن شهر آشوب نیز می گوید: من آن کتاب را دیده ام. کتابی است مبسوط و در غایت حُسن.

منابع: موسوعة طبقات الفقهاء، ج 5، ص 250-251؛ مستدرک الوسائل، ج 8، ص 211 و ج 11، ص 257-258؛ رجال النجاشی، ص 268؛ معالم العلماء، ص 106؛ ایضاح الاشتباه، ص 222؛ خلاصة الاقوال، ص 188؛ رجال ابن داوود، ص 141؛ جامع الرواة، ج 1، ص 600؛ أمل الآمل، ج 2، ص 201 - 202؛ تعلیقة علی منهج المقال، ص 251 و 259؛ منتهی المقال فی احوال الرجال، ج 5، ص 66-67؛ طرائف المقال، ج 1، ص 125 و 131-132؛ الرسائل الرجالیة، ج 3، ص 187-189؛ الکنی و الألقاب، ج 2، ص 206؛ معجم رجال الحدیث، ج 13،

ص 166؛ الذریعه، ج 1، ص 298 و ج 2، ص 312 و 489 و ج 18، ص 86-88؛ فهرس التراث، ج 1، ص 437-438؛ معجم المؤلفین، ج 7، ص 217؛ اعیان الشیعه، ج 8، ص 330.

علی بن محمد بن عمر قصّار رازی، ابوالحسن

متکلم، ادیب و فقیه شافعی قرن چهارم، معروف به ابن قصار. نزدیک به شصت سال مفتی ری بود. از عبدالرحمن بن ابی حاتم روایت کرده است و ابوعبدالله محمد بن احمد بن موسی (واعظ شیرازی) در بغداد، ابوزرعۀ رازی (روح بن محمد)، ابراهیم بن برزۀ اردستانی رازی جوهری و واعظ از او روایت کرده اند. خلیل حافظ می گوید: او فاضل ترین کسی است که من در ری دیده ام. وفات او در سال 397 ق. واقع شد. وی، غیر از ابوالحسن قصار بغدادی مالکی، صاحب کتاب مسائل الخلاف است.

منابع: تاریخ بغداد، ج 1، ص 376 و ج 2، ص 72 و 73 و ج 10، ص 327؛ تاریخ مدینة دمشق، ج 34، ص 20-21؛ العبر، ج 3، ص 64؛ مرآة الجنان و عبرة الیقظان، ج 2، ص 337-338.

علی بن محمد بن متویه رازی

محدث. از ابوسلیمان محمد بن سلیمان بن یزید در قزوین، به سال 385 ق. حدیث شنیده است.

منبع: التّدوین، ج 3، ص 416.

علی بن محمد بن حسین خزاعی رازی، ابوالحسن

عالم امامی، پدر و استاد ابوالفتوح رازی. پدرش ابوسعید محمد بن احمد بن حسین نیشابوری خزاعی، حافظ و محدث شیعی بود. خزاعه، از خاندان های برجسته و دوستدار اهل بیت (ع) بود. ابن اعثم کوفی در الفتوح از قول معاویه نقل می کند: «محبّت قبیلۀ بنی خزاعه به علی تا آنجا است که اگر زنان شان هم فرصت می یافتند، با ما می جنگیدند.» نسب این خاندان به بدیل بن ورقاء خزاعی، از اصحاب رسول الله (ص) و دوستان امام علی (ع) می رسد. پسران وی، عبدالله و محمد و عبدالرحمن در جنگ صفین به شهادت رسیدند. به درستی دانسته نیست که این خاندان در چه تاریخی به ایران آمده اند، ولی احتمالاً مهاجرت آنان در سده های اول یا دوم هجری به نیشابور بوده است. سپس ابوبکر احمد بن حسین بن احمد (جد دوم ابوالفتوح و از شاگردان سید مرتضی و سید رضی و شیخ طوسی)، در قرن پنجم از نیشابور به ری آمده است.

منابع: الذریعه، ج 25، ص 11؛ فهرست منتجب الدین، ص 7؛ اعیان الشیعه، ج 2،

ص 512؛ معجم رجال الحديث، ج 2، ص 89؛ دائرة المعارف تشیع، ج 1، ص 517؛ الذریعه، ج 20، ص 112؛ امل الآمل، ج 2، ص 240.

علی بن محمد رازی طیب

طیب و محدث. از محمد بن موسی روایت کرده است.

منبع: تاریخ الاسلام، ج 21، ص 148.

علی بن محمد رازی، زین الدین، ابوالحسن

از متکلمان قرن ششم. منتجب الدین، وی را استاد علمای امامیه در زمان خود می خواند و می افزاید: «در مدح اهل بیت (ع) سروده هایی لطیف دارد و مناظرات او با مخالفان مشهور است. از آثار او است: مسائل فی المعدوم و الأحوال؛ کتاب الواضح؛ دقائق الحقائق.» صاحب روضات الجنات و الذریعه احتمال داده اند که وی پدر ابوالفتح رازی است؛ اما علامه قزوینی و برخی دیگر، این سخن را به دلایلی نپذیرفته اند.

منابع: فهرست منتجب الدین، ص 79؛ نقض، ص 91؛ معجم المؤلفین، ج 7، ص 197؛ مقالات قزوینی، ج 1، ص 23. مقابس الأنوار و نفايس الأسرار فی أحكام النبی المختار و آله الأطهار، ص 10؛ جامع الرواة، ج 1، ص 597؛ معجم رجال الحديث، ج 13، ص 182؛ الذریعه، ج 8، ص 234 و ج 20، ص 368 و ج 22، ص 284 و ج 24، ص 230؛ أعيان الشیعه، ج 8، ص 328.

علی بن محمود بن حسن حمصی رازی، جمال الدین

اصولی و متکلم شیعی قرن هشتم. پدرش، سدیدالدین محمود بن علی بن حسن حمصی رازی، مؤلف التعلیق العراقی (در علم کلام)، از عالمان شیعه شام بود که مقیم ری گردید و به گفته منتجب الدین رازی، «علامه زمان خویش در میان اصولیان» و استاد ورام بن ابی فراس (مؤلف تنبیه الخاطر و نزهه الناظر، معروف به مجموعه ورام) بود. از تألیفات او مشکاة الیقین فی اصول الدین است. این کتاب را به پدر او نیز نسبت می دهند.

منابع: معجم المؤلفین، ج 7، ص 238؛ رسائل فقهیه، ص 368؛ امل الآمل، ج 2، ص 316؛ ریاض العلماء، ج 5، ص 202؛ مستدرک الوسائل، ج 3، ص 477؛ الکنی والألقاب، ج 2، ص 192؛ ایضاح المکنون، ج 2، ص 489؛ الذریعه، ج 21، ص 65.

علی بن محمود بن محمد شاهرودی بسطامی هروی رازی

علاء الدین، علی بن مجدالدین محمود بن محمد بن مسعود بن محمود بن محمد شاهرودی بسطامی هروی رازی فخری بکری، مشهور به مصنفک، فقیه حنفی، متکلم، نحوی، مفسر و منطقی. در سال 803 ق. به دنیا آمد و در سال 812 ق. برای تحصیل علوم دینی، همراه برادر خود به هرات سفر کرد. در

آنجا نزد جلال الدین یوسف اوبهی، قطب الدین احمد بن محمد بن محمود امامی هروی درس خواند و فقه حنفی را از فصیح الدین محمد بن علاء، و فقه شافعی را از عبدالعزیز بن ابهری آموخت و از آن دو برای تدریس و افتا، اجازه گرفت. تألیف را از سال 833 ق. آغاز کرد و چندان در تألیف و تصنیف، اهتمام و مهارت داشت که به «مصنفک» شهرت یافت. سفر دوم او به هرات در سال 839 ق. بود و در سال 848 ق. به بلاد روم رفت و در قونیه تدریس کرد. از آنجا به قسطنطنیه رفت. سلطان محمد عثمانی روزی هشتاد درهم برای او مقرر کرد. در قسطنطنیه از برخی خلفای زین الدین خوفاً، اجازه ارشاد نیز گرفت. در سال 875 ق. در همان شهر درگذشت و در جوار مقبره ابویوب انصاری خاکسپاری شد.

تألیفات او بسیار است، از جمله: الاحکام و الحدود فی الفقه الحنفیه، حاشیه علی شرح عقائد النسفی للتفتازانی، شرح المصباح للمطریزی فی النحو، حاشیه علی الکشاف للزمخشری فی التفسیر، حاشیه علی مطالع الأنوار للارموی فی المنطق، النقابه فی شرح وقایة الروایة، الوصول الی علم الاصول، ملتی البحرین فی تفسیر القرآن (شرح مصباح السنه)، شرح ارشاد الهادی فی النحو للتفتازانی، حاشیه علی المطول للتفتازانی، انوار الاحداق (به زبان فارسی) التحفة المحمودیه، شرح قصیده ابن سینا فی النفس و الروح، المحمدیه فی التفسیر (مشهور به تفسیر مصنفک)، شرح المثنوی للرومی، الکواکب الدریه فی شرح قصیده البردی، مختصر المنتظم و ملقط الملتزم لابن الجوزی فی التاریخ.

منابع: موسوعة طبقات الفقهاء، ج 14، ص 1094-1095؛ الکنی و الالقاب، ج 3، ص 186؛ کشف الظنون، ج 1، ص 458؛ هدیة العارفین، ج 1، ص 735؛ الذریعه، ج 8، ص 13؛ الأعلام، زرکلی، ج 5، ص 9؛ معجم المؤلفین، ج 7، ص 240؛ شذرات الذهب، ج 7، ص 320-321.

علی بن میسرۃ بن خالد همدانی رازی

محدث. از حمزة بن سعید مروزی، علی بن حبیش مدینی، حسان بن حسان، عبدالله بن محمد ابونعیم انصاری بیاضی و عموی خود، ایوب بن خالد همدانی، روایت کرده است، و حسن بن عباس رازی و علی بن حبیش المدینی از او حدیث شنیده اند.

منابع: الجرح و التعدیل، ج 2، ص 245 و ج 5، ص 163-164؛ معجم الکبیر، ج 20، ص 279-280؛ تاریخ بغداد، ج 10، ص 55؛ تهذیب الکمال، ج 7، ص 327.

علی بن نعمان اعلم نخعی رازی

از اصحاب و راویان امام صادق (ع) و از

مشایخ صدوق از طریق سعد بن عبدالله. ایوب بن نوح بن دراج از او روایت کرده است.

منابع: الخلاف، ج 1، ص 406؛ نزهة الناظر فی الجمع بین الأشباه والنظائر، ص 38؛ مناهج الأخیار فی شرح الإستبصار، ج 1، ص 512؛ ذخیرة المعاد، ج 1، ق 2، ص 353؛ مستدرکات علم رجال الحدیث، ج 5، ص 492؛ معجم رجال الحدیث، ج 13، ص 230-231؛ الفائق فی رواة وأصحاب الإمام الصادق (ع)، ج 2، ص 426؛ رجال الحدیث، ج 12، ص 216؛ تنقیح المقال، ج 1، ص 110.

علی بن ولاد رازی

محدث. از یحیی بن مغیره روایت کرده است و حسن بن داوود از او.

منبع: الضعفاء، ج 1، ص 196.

علی بن هاشم بن مرزوق هاشمی رازی، ابوالحسن

محدث. از عباد بن عوام، عبیدالله بن تمام، عبدالعزیز بن یعقوب بن ابی سلمه، ابومطیع حکم بن عبدالله (قاضی بلخ)، سلمة بن فضل رازی، عبدالوهاب بن عطاء، عبیده بن حمید، مروان، ابن عیینه، اسحاق بن یوسف ازرق، ابراهیم بن هراسه کوفی، ابواسحاق شیبانی اعور (راوی سفیان ثوری)، حسن بن زیاد لؤلؤی، حفص بن عمر بصری، ابوعثمان سعید بن شیب (راوی مالک بن انس)، سیف بن اسلم کوفی حیری، شعیب بن بکر، عبده بن نوح، مخلد بن فضل ازدی حرانی موصلی، هارون بن ایوب، سلیمان بن حسان یتامی، اسحاق بن نجیح ملطی، اسد بن عمرو بجلی، بشیر بن میمون واسطی، سلیمان بن عمرو نخعی، عبیدالله بن تمام، علی بن غراب، محمد بن اسماعیل بن ابی فدیك، محمد بن کثیر قرشی کوفی، محمد بن مصعب قرقسانی، هشیم بن بشیر، یوسف بن ابی زرعه، ابوبکر بن عیاش، ابو خالد احمر، ابو عاصم عبادانی و پدرش روایت کرده است. شماری از راویان او عبارتند از: حسن بن عباس رازی، علی بن سعید رازی، عبدالرحمن بن سلم رازی، ابوزرعه رازی، ابن ماجه، احمد بن جعفر بن نصر جمال رازی، احمد بن علی ابار بغدادی، حسن بن عباس، عبدالرحمن بن محمد بن سلم رازی، ابو حاتم محمد بن ادريس رازی، محمد بن عبدالله بن رسته، منصور بن محمد بن عبدالله اسدی رازی، حسن بن احمد بن لیث رازی. ابن حبان و ابو حاتم رازی و گروهی دیگر، او را توثیق کرده اند.

منابع: المستدرک، ج 2، ص 527؛ الجرح و التعديل، ج 2، ص 143 و ج 3، ص 15 و 183 و ج 4، ص 33 و 277-278 و 342 و ج 5، ص 399 و ج 6، ص 90 و 208 و ج 8، ص 349 و ج 9، ص 87؛ ابن ابی حاتم رازی،

ص: 50

تفسیر القرآن العظیم، ج 2، ص 354 و 598 و ج 4، ص 1283؛ المعجم الأوسط، ج 4، ص 136 و 203 و ج 5، ص 82؛ الثقات، ج 8، ص 280 و 475؛ تهذیب الکمال، ج 21، ص 170-171؛ میزان الاعتدال، ج 1، ص 565؛ تاریخ الاسلام، ج 17، ص 282-283؛ تقریب التهذیب، ج 1، ص 704؛ تهذیب التهذیب، ج 7، ص 343-344.

علی بن یوسف بن جعفر کلینی رازی، ابوالقاسم

فقیه امامی و از مشایخ حدیث ری. همه منابعی که از او نام برده اند، توثیقش کرده اند.

منابع: فهرست منتجب الدین، ص 84-85؛ بحار الانوار، ج 102، ص 249؛ جامع الرواة، ج 1، ص 610؛ أمل الآمل، ج 2، ص 210-211؛ مستدرکات علم رجال الحدیث، ج 5، ص 502؛ معجم رجال الحدیث، ج 13، ص 255-256.

علی جاسبی، مدرسه

در کتاب نقض شرح این مدرسه این گونه آمده است: «مدرسه فقیه علی جاسبی به کوی اصفهانیان که خواجه میرک فرموده است، که بدان تکلف مدرسه در هیچ طایفه ای نیست، و سادات دارند و در آنجا مجلس وعظ و ختم قرآن و نماز به جماعت باشد، نه در عهد سلطان سعید ملکشاه فرمودند؟ در آن تاریخ که سرهنگ ساوتکین جامع جدید می کرد برای اصحاب حدیث، که ایشان را در ری مسجد آدینه نبود.» کوی اصفهانیان، به قرینه دروازه قم و اصفهان، در جنوب شهر ری بوده است.

منابع: نقض، چاپ دارالحدیث، ص 40؛ ری باستان، ج 1، ص 539.

علی خلیلی رازی نجفی

علی بن خلیل بن علی بن ابراهیم بن محمد علی خلیلی رازی نجفی (1216-1297 ق.) فقیه امامی. در نجف اشرف متولد شد. فقه را نزد علی بن جعفر کاشف الغطاء، محمد حسین بن محمد رحیم صاحب الفصول و محمد حسن بن باقر نجفی صاحب الجواهر فراگرفت و در اصول فقه شاگرد شریف العلماء مازندرانی و صاحب الفصول و محمد سعید مازندرانی بود. علم رجال را از محمد جعفر استرآبادی آموخت. از صاحب جواهر، شیخ مرتضی انصاری، محمد جواد احمدی ملا کتاب، محمدرضا بن زین العابدین عاملی نجفی، سید محمد عاملی و عبدعلی رشتی اجازه روایت گرفت. حافظ قرآن کریم و صحیفه سجادیه و بسیاری از ادعیه بود. به تدریس و تألیف و وعظ پرداخت. باقر شوشتری نجفی، جواد نجف، عبدالحسین طریحی، عبدالحسین حرزالدین، برادرش حسین بن خلیل خلیلی، سید حسن صدر و محدث نوری، شماری از شاگردان او بودند. خزائن الأحکام فی شرح

تلخیص المرام، غصون الأیكة الغروية فی الاصول الفقهیه، سبیل الهدایة فی علم الدراية، الفوائد الرجالية و حاشیة علی منتهی المقال فی أحوال الرجال، از کتاب های اوست. در نجف درگذشت.

منابع: خاتمة مستدرک الوسائل، ج 2، ص 137، ش 4؛ الفوائد الرضویة، ص 292؛ أعیان الشیعة، ج 8، ص 240؛ ماضی النجف و حاضرها، ج 2، ص 238، ش 17؛ الذریعة، ج 7، ص 152، ش 826؛ الأعلام، ج 4، ص 286؛ معجم المؤلفین، ج 7، ص 88؛ معجم مؤلفی الشیعة، ص 159؛ معجم رجال الفکر و الأدب فی النجف، ج 2، ص 517.

علی رازی

فاضل و صاحب آثار. از تألیفات او است: تهذیب الاسماء و اللغات. در سال 686 ق. درگذشت.

منبع: معجم المؤلفین، ج 7، ص 92.

علی عصّار، خانقاه و کتابخانه

کتابخانه علی عصّار، بیشتر حاوی کتب عرفانی بوده و ظاهراً بر اثر حمله مغول در آتش سوخته است. عبدالجلیل قزوینی رازی در نقض می نویسد: «خانقاه علی عصّار که پیوسته منزل سادات عالم زاهد متدین بوده است، و در آن خانقاه نماز به جماعت و ختم قرآن متواتر و مترادف باشد، نه در عهد سلطان ملکشاه کردند و هنوز معمور و مشهور است؟»

منابع: نقض، ص 48؛ «تاریخچه کتاب و کتابخانه در ایران»، هنر و مردم، دوره 4-7، ش 53 و 54، اسفند 45 و فروردین 46، ص 15-20.

علی کامه، خانه

از خانه های اشرافی کهن در ری. علی کامه دیلم، از سرداران و دولت مردان در زمان آل بویه در ری و مازندران بوده است، و فخرالدوله در آغاز کار خویش به سال 373 ق. وی را متواری کرد. علی کامه، هم در شهر ری و هم در قصران داخل (لواسان) از نواحی ری، سرایی بزرگ و استوار داشت. از ذکر خانه وی در ری در ذیل کتاب تجارب الامم، چنین برمی آید که خانه علی کامه در کنار شهر واقع بوده و از پشت به صحرا اتصال داشته است. رسم چنین بوده است که سرداران و بزرگان در شهر ری در شمال غربی که خوش آب و هواتر بوده، می زیسته اند. اگر قصر علی کامه را نیز در همین محل بپنداریم، جای آن را در حدود مدخل راه آهن کهنه باید تصور کرد، که از پشت به صحرا می رسد، و در قسمت شرقی تر، صخره چشمه علی میان خانه های شهر و صحرا حائل بوده است.

خانه علی کامه در ری در آغاز دولت سلجوقیان همچنان آباد بوده و طغرل بدانجا

در آمده و گنجینه ای یافته است. در تاریخ گزیده آمده است: «[طغرل] ری را دارالملک ساخت. در ری به سرای علی کامه دیلم نزول کرد. آنجا نهانخانه ای یافت، [و] بسیاری خواسته از او بیرون آورد.»

در قصران داخل (لواسان) نیز وی را قصری بوده و در تاریخ طبرستان مرعشی از آن این گونه یاد شده است: «علی کامه در قصران به کنار جاجه رود قصر بنیاد کرد، و آنجا می بود، و الحال آن وادی را کوشک دشت می خوانند، و تلی که آنجا است قصر علی کامه بوده است.» در تاریخ رویان نیز بدان خانه اشارتی رفته است: «کوشک علی کامه که در جاجرود نهاده است، بدو منسوب است.» این قصر ظاهراً نزدیک گلندوک لواسان فعلی واقع است. صنیع الدوله در مرآة البلدان (ج 4، ص 9) در باب این قصر و محل آن بحث کرده است.

منبع: ری باستان، ج 1، ص 360.

علی میرعسگری ← عاقل خان رازی هندی بلخی

علی و قاسم، امامزاده

بقعه این امامزادگان، نزدیک حرم حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، در میان بوستان دانش قرار گرفته است.

اطلاعاتی موثق درباره مدفونان در این بقعه، در دست نیست. در گذشته، لوحه ای به خط نستعلیق برجسته بر دیوار بقعه نصب بوده و صاحبان مرقد را این گونه معرفی می کرده است: «هو الحی الذی لا یموت. نور اللہ علی قبرهما و ارحم علی غربتہما و أسکنہ فی بحبوحات جنة النعیم، امامزاده قاسم و امامزاده علی بن جعفر بن ابی طالب بن حسین بن موسی بن محمد بن هارون بن زید بن امام حسن مجتبی (ع) بن امیرالمؤمنین (ع). این دو بزرگوار [را] در موضع کم چالک شهید کردند، در عهد متوکل علیه اللعنه. اللهم العن قاتلہما و ارحم علی زائر.» در بالای لوحه نیز چهره تخیلی دو برادر را کشیده بودند. زیر نقاشی تاریخ 1297 ق. وجود داشته است. همچنین زیارتنامه ای روی ضریح آویخته بودند که نسب صاحب مرقد را به شرح مذکور بیان می کرده است و در آخر آن آمده بود: «بر حسب دستور شریعتمدار آقا شیخ عبدالکریم مجتهد شاهزاده عبدالعظیم، [فرزند] مرحوم حجة الاسلام حاج شیخ آقابزرگ زاده مرحوم آية الله آقا حاج شیخ مهدی قدس سره، امام جماعت حضرت عبدالعظیم. کتبه نورالدین صالحی 18 صفر 1364 ه. ق.»

پژوهشگران احتمال داده اند که دو شخص

مدفون در این بقعه، دو برادر از سادات حسنی به اسامی سید ابوالحسن علی و سید قاسم از فرزندان حمزة بن محمد الاکبر بن هارون بن محمد بطحانی بن قاسم بن حسن بن زید بن امام حسن (ع) باشند که در اواخر قرن سوم هجری می زیسته اند.

طرح کلی بنا، قدیمی است اما اندودکاری های داخل و بیرونی آن جدید است. پیشتر در اطراف بقعه قبرستانی وجود داشته است که اکنون فضای سبز است. ساختمان بقعه، مربع کوچک (56 متر مربع)، بدون صحن، با ارتفاعی اندک و به صورت بنای منفرد است؛ با یک گنبدخانه و یک ایوان ورودی. نمای اصلی بنا، نمای ایوان ورودی است که در جنوب آن قرار دارد و بسیار ساده و متقارن است. عرض ایوان 3/84 و طول آن 2/29 متر و ارتفاع آن 4/30 متر است. در ایوان چند سنگ قبر قدیمی وجود دارد که تاریخ آنها 1303 ش. و 1310 ش. و 1340 ش. است.

محلّ کنونی امامزاده، در گذشته قبرستان عمومی بوده و در سال 1360 ش. از طرف شهرداری به پارک تبدیل شده است. در قدیم رودخانه ای به نام «لش آب» یا فیروزآباد، از این محلّ می گذشته است که در حال حاضر جریان آن از طریق کانال زیرزمینی ادامه دارد. در بالای در ورودی، نوشته اند: «مرقد مطهر دو فرزندان از نوادگان امام حسن مجتبی (ع)، علی و قاسم فرزندان زید». روی سنگ قبر اصلی نیز این عبارات به چشم می خورد: «دو برادران فرزندان حسن مجتبی هذا مرقد قاسم و علی که نسب ایشان به این طریق است: از فرزندان جعفر بن ابی طالب بن حسن بن موسی بن محمد بن هارون بن زید بن امام حسن مجتبی (ع) که در تاریخ 1297 ق. شجره نامه این بزرگوارها کشف شده.»

منابع: مزارات ری، ص 477-481؛ الشجرة المباركة فی انساب الطالبیه، ص 65؛ المجدی فی انساب الطالبیین، ص 24؛ منتقلة الطالبیه، ص 155؛ امامزاده ها و تربت برخی پاکان و نیکان، ج 1، ص 341-342.

علیک ← علی بن سعید بن بشیر بن مهران رازی، ابوالحسن

عمادآور

روستا، از توابع جنوبی شهرستان ری، مجاور بزرگ راه شهید آوینی. این روستا در زمان ناصرالدین شاه از آبادترین روستاهای منطقه و تفرجگاهی برای مردم تهران به شمار می آمد. همچنین تنها روستای مجاور شهر ری بود که خیابان منتهی به آن آسفالت و مشجر بود. مردم محل، به آن احمدآور هم می گویند. از دیدنی های این روستا، گلستان گل

ص: 55

محمدی، باغ میوه و عمارت بادگیردار قاجاری (با شماره ثبت 13355 در فهرست آثار ملی) است. قلعه ای بزرگ نیز در روستا بوده است که اکنون اثری از آن نیست. بسیاری از ساکنان روستا، اصالت یزدی دارند و عمارت بادگیردار را نیز آنان ساخته اند. بر اساس سرشماری مرکز آمار ایران در سال 1385 ش. جمعیت آن 842 نفر (220 خانوار) بوده است.

منبع: نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن 1385 ش.

عمارت بادگیر

خانه ای بازمانده از عهد قاجار، واقع در محله عمادآور، مجاور بزرگ راه شهید آوینی، خیابان شهید سیل‌سپور، پلاک 1. اداره میراث فرهنگی و گردشگری ری، محله عمادآور را «نگین ری» لقب داده است. بادگیر روستای عمادآور تنها بادگیر تاریخی استان تهران است که هنوز پابرجا است. ساخت این عمارت را به یزدی های ساکن روستا نسبت می دهند. ساکنان عمارت بادگیر در دویست سال گذشته، زمام امور روستا را در دست داشتند. زیرزمین عمارت، دارای در و پنجره های چوبی و مشبک است. در تزیینات عمارت، کاشی های هفت رنگ قاجاری بوده است که اکنون از محل خود جدا شده اند. سه درخت بلند و کهنسال کاج و آثار و بقایای آب نماها و حوض های اطراف عمارت، حکایت از آن دارد که این خانه در گذشته باغی بزرگ و مصفا بوده است. این عمارت در سال 1384 استحکام بخشی و در فهرست میراث فرهنگی ایران، به شماره 13355 ثبت و سپس در سال 1390 مرمت شد.

عمار بن حسن بشیر رازی نسایی، ابوالحسن

محدث. از ابراهیم بن هدبه فارسی و بشار بن قیراط نيسابوری و جریر بن عبدالحمید رازی و حمید بن عبدالرحمن رؤاسی و زافر بن سلیمان و سلمة بن فضل ابرش روایت کرده است. شجاع بن ابی نصر بلخی مقری و عامر بن فرات ذهلی و عبدالله بن ابی جعفر رازی و عبدالله بن سعد بن عثمان دشتکی و عبدالله بن مبارک و یحیی بن واضح از او روایت کرده اند. در سال 242 ق. درگذشت.

منبع: تهذیب الکمال، ج 21، ص 186.

عمر بن احمد بن ابی بکر رازی

فقیه شافعی و صاحب کتاب جامع الفتاوی فی أقوال الأئمة الأربعة. تا سال 707 ق.

زنده بود.

ص: 57

منبع: معجم المؤلفین، ج 7، ص 273.

عمر بن ثابت رازی

محدث. از طبقه محدثانی همچون عبدالملک بن عمیر، لیث بن ابوسلیم، اسماعیل بن ابوخالد، اعمش، فضیل بن غزوان، جویبر بن سعید، جبریل بن احمر، محمد بن عمرو بن علقمه، مطرح بن یزید، عمار بن سیف و لیث بن سعد.

منبع: سیر أعلام النبلاء، ج 9، ص 137.

عمر بن حسین بن حسن رازی، ابوالقاسم

ضیاءالدین، عمر بن حسین بن حسن بن علی تیمی بکری قرشی، محدث، ادیب، متکلم، فقیه شافعی، خطیب ری و پدر فخرالدین رازی. از آمل به ری آمد و تا پایان عمر در آنجا زیست. به گفته فرزندش، فخر رازی، جد اعلاى ایشان ابوبکر (خلیفه نخستین) است. علم کلام را نزد ابوالقاسم انصاری، شاگرد امام الحرمین جوینی آموخت. فخرالدین رازی، آموختن فقه و کلام را نزد او آغاز کرد و در مقدمه رساله تحصیل الحق، آنجا که سلسله استادان خود را در فقه تا امام شافعی و در کلام تا ابوالحسن اشعری برمی شمارد، در هر دو رشته، نخست نام پدرش را ذکر می کند. همچنین در آثارش، نام پدر را با لقب «الامام السّعيد» یاد می کند.

از آثار ضیاءالدین، غایه المرام فی علم الکلام، در دو مجلد است. به دلیل زیبایی و قوت نثر این اثر، حریری در مقامات از آن استفاده کرده است. سبکی در طبقات الشافعیه می نویسد: این کتاب از نفیس ترین و محققانه ترین کتب اهل سنت است.

ضیاءالدین رازی تا سال 559 ق. در قید حیات بوده است.

منابع: طبقات الشافعیة الکبری، ج 7، ص 241-247؛ هدیه العارفین، ج 1، ص 784؛ معجم المؤلفین، ج 7، ص 282؛ ریحانة الادب، ج 2، ص 148-149؛ فخرالدین الرّازی و آراؤه الکلامیة و الفلسفیة، ص 1.

عمر بن حسین بن عبدالرحیم زعفرانی رازی

محدث. وی از فرزندان رؤسای زعفرانیه ری است. در سال 564 ق. در قزوین از قاضی عطاء الله بن علی، حدیث شنیده است.

منبع: التدوین، ج 4، ص 445.

عمر بن حسین خرم آبادی رازی، ابوحفص

محدث. خطیب جامع اصحاب حدیث در ری بود. از ابومحمد عبدالوهاب بن عبدالصمد بن اسعد مزکی روایت کرده است و ابوطاهر سلفی از وی. سلفی ولادت او را از قول خود وی، در حدود سال 442 ق. نقل کرده است. خرم آباد، از دیه های ری بوده است.

ص: 58

منابع: معجم البلدان، ج 2، ص 361؛ معجم السفر، ص 229.

عمر بن عبدالملك بن خلف بن عبدالعزيز رازی شعیری، ابوالقاسم

فقیه و از گواهان جرح و تعدیل. در سال 406 ق. به دنیا آمده است. از ابوالحسن محمد بن احمد بن رزق بزاز، و عبدالرحمن بن عبیدالله حرفی و حسن بن احمد بن شاذان بزاز، حدیث شنیده و ابوالقاسم اسماعیل بن احمد سمرقندی حافظ از او روایت کرده است. در پایان عمر، بیمار و خانه نشین شد و به سال 471 ق. درگذشت.

منبع: الأنساب، ج 3، ص 438-439.

عمر بن علاء رازی

وی از مردم ری و قصاب بود، و به هنگام خروج سنبلاد در ایام منصور عباسی، به سال 158 ق. با وی جنگید. جمهور/جمهور بن مرار عجلی، مأمور خلیفه عباسی برای جنگ با سنبلاد، وی را نزد منصور برد. منصور به او منزلت بخشید، و والی طبرستان کرد. از شاعران نامداری که او را مدح کرده اند، ابوالعتاهیه است. در حدود سال 165 ق. درگذشت.

منابع: الاغانی، ج 3، ص 134-136 و ج 4، ص 285؛ فتوح البلدان، ج 2، ص 416؛ معجم البلدان، ج 3، ص 506؛ المنتظم فی تاریخ الامم و الملوك، ج 8، ص 198-199.

عمر بن علی بن بار

امیر ری و مستحفظ قلعه طبرک در زمان اتابک ایلدگز و اینانج. در نسائم الاسحار (ص 88) در احوال وزیر فخرالدین بن معین الدین مختص الملوك کاشانی چنین آمده است: «در عهد سلطنت سلطان ارسلان مستولی بر دولت و مقلّب احوال و مصرف امور مملکت، اتابک ایلدگز بود. معین الدین ساوی مستوفی دیوان، امیر عمر بن علی بن بار را که امیر ری و مستحفظ قلعه طبرک و حاکم آن ولایت بود، اغرا و اغوا داد تا به خدمت سلطان آمد و به اتفاق در قصد اتابک و وزیر سخن گفتند و امارت جهت امیر عمر علی بار و وزارت جهت خود مقرر گردانید. فخرالدین وزیر از آن سگالش آگاه شده، به دفع آن برخاست، و با آن سلطان به خلوت در مشاورت و تدبیر مقدماتی ترتیب کرد که منتج آمد بدانکه امیر عمر را گرفته، به قلعه النجق نخجوان فرستادند.» شرح روی کار آمدن عمر علی بار و عاقبت امر وی در سلجوق نامه و راحة الصدور بدین گونه است: «اتابک ایلدگز به سال 561 ق. ایالت ری را به وی داد، و او قلعه طبرک را عمارت کرد، و آن را به ذخائر و آلات و اسباب فراوان بینباشت؛ زیرا بیم داشت که اینانج صاحب سابق ری بدانجا هجوم برد.

ص: 59

اینانچ به سال 562 ق. با مددی که از خوارزمشاه به وی رسید، به ری آمد و چندی طبرک را در حصار گرفت. عمر بن علی بار پیش از وصول اینانچ به اتابک ایلدگز نامه فرستاد و از آن استعانت جست، و وی را به آمدن به ری تحریض کرد. اینانچ که گشودن قلعه را آسان نمی دید، ری را ترک گفت، و به ابهر و زنجان رفت تا دستبرد بزند و غارتی بکند و بازگردد. بدین هنگام اتابک ایلدگز بدان حدود نزدیک شد و سلطان ارسلان از زنجان به استقبال اتابک رفت. اینانچ و خوارزمیان که در قزوین و ابهر تباہکاری هایی کرده بودند، پس از اطلاع بر وصول اتابک، متوجه گرگان شدند. سلطان ارسلان و اتابک به ری آمدند. سلطان زمستان را در ری بماند. اتابک به آذربایجان رفت و زمستان به ساوه آمد. عمر علی بار به پشت گرمی استواری قلعه طبرک و ذخائر آن، راه طغیان پیش گرفت و به فرمان اتابک وقعی نهاد. سلطان او را به سال 563 ق. به فریب به درگاه خواند، و در ساوه وی و معین ساوجی را بگرفتند. چون خبر گرفتاری عمر علی بار به اینانچ رسید، قصد ری کرد. اتابک نیز به سال 564 ق. به ری آمد. بدین هنگام ولایت ری را به نصره الدین پهلوان محمد دادند، و عمر علی بار سه سال در دست موکلان در بند بماند تا درگذشت. مجیر بیلقانی را در مدح اتابک نصره الدین ابوبکر جهان پهلوان، قصیده ای است که در آن به واقعه عمر علی بار و قلعه طبرک اشارتی دارد.»

منبع: ری باستان، ج 1، ص 509.

عمر بن محمد بن اسحاق عطار رازی

حافظ و محدث اهل سنت در قرن سوم. در ری می زیست و از آنجا به طبرستان رفت و در آنجا ماندگار شد. از کدیمی، عبدالله بن احمد بن حنبل، محمد بن صالح ابو عبدالله بغدادی، احمد بن عبدالجبار عطاردی، عمر بن مدرک قاضی، محمد بن جهم، یعقوب بن اسحاق رازی، یزید بن مخلد، ابی حاتم رازی، موسی ابن قاضی، ابوجعفر تستری و دیگران حدیث شنید. ابومسلم عبدالرحمن بن محمد بن عبدالله بن مهران، احمد بن عبدالله اصفهانی، علی بن محمود بن احمد بن یعقوب، ابوعلی حسین بن محمد بن عباس فقیه آملی و جماعتی دیگر از او روایت کرده اند. ابوالحسن بن بابویه گفته است که او بسیار حدیث می دانست و به عراق و حجاز سفر کرد؛ اما عقلش زایل گردید و آنچه می دانست از یاد برد.

منابع: لسان المیزان، ج 4، ص 326؛ تاریخ بغداد، ج 2، ص 435؛ سیر أعلام النبلاء، ج 13، ص 85.

ص: 60

عمر بن محمد بن عبدالله رازی شافعی بغدادی

مؤلف و تاریخ دان شافعی. از آثارش، مسامرة الندمان و مؤانسة الإخوان فی الأخبار و الأشعار است. در سال 728 ق. درگذشت.

منابع: معجم المؤلفین، ج 7، ص 312؛ ایضاح المکنون، ج 2، ص 473؛ هدیة العارفین، ج 1، ص 789؛ معجم البلدان، ج 3، ص 506؛ الاعلام، ج 5، ص 215.

عمر بن محمود بن ابوبکر رازی، سراج الدین

فقیه حنفی. از تألیفات او است:

جزء فی منع الاستبدال. در سال 717 ق. درگذشت.

منبع: معجم المؤلفین، ج 7، ص 319.

عمر بن مدرک قاضی رازی، ابوحفص

محدث و قاضی قرن سوم، ساکن ری. او را با لقب «بلخی» نیز خوانده اند. به بغداد سفر کرد و در آنجا حدیث گفت. خطیب بغدادی او را بلخی می داند که در ری ساکن شده و در بغداد نیز بوده است. از برخی اسانید او نیز برمی آید که مدتی در بلخ بوده و حدیث گفته و شنیده است. رجالیان اهل سنت، وی را تضعیف و متهم به دروغ گویی کرده اند. از مکی بن ابراهیم بلخی، عصام بن یوسف بلخی، عبدالله بن مسلمة عنینی، ابوسلمه و... روایت کرده است، و ابوبکر خرائطی، عمر بن محمد بن اسحاق عطار رازی، محمد بن جعفر بن حمکویه رازی، محمد بن احمد بن براء، محمد بن عبدالله بن علاء، علی بن اسحاق مادرائی و گروهی دیگر از او حدیث شنیده اند. در سال 270 ق. درگذشت.

منابع: تاریخ بغداد، ج 2، ص 137 و 435 و ج 11، ص 211؛ الجرح و التعديل، ج 6، ص 136؛ المغنی فی الضعفاء، ج 2، ص 127؛ سیر اعلام النبلاء، ج 13، ص 85؛ میزان الاعتدال، ج 3، ص 223؛ تهذیب الکمال، ج 28، ص 489؛ لسان المیزان، ج 4، ص 326.

عمرو بن ابی قیس رازی ازرق

محدث. کوفی بود و در ری ساکن شد.

از ابواسحاق سبیعی، منصور بن معتمر، منهال بن عمرو، ایوب سختیانی، ابراهیم بن مهاجر، سماک بن حرب، حجاج بن ارطأة، زبیر بن عدی، ابوفروه مسلم بن سالم، مطرف بن طریف، محمد بن منکدر، شعیب بن خالد، عاصم بن ابی نجود و دیگران روایت کرد. عبدالرحمن بن عبدالله بن

سعد دشتکی، حکام بن سلم، محمد بن سعید بن سابق، هارون بن مغیره، اسحاق بن سلیمان، یحیی بن ضریس رازی و مهران بن ابی عمر از او حدیث شنیدند. ابوبکر بزار در سنن، او را مستقیم الحدیث خوانده است.

منابع: تهذیب التهذیب، ج 8، ص 82؛ الثقات، ج 7، ص 220.

عمرو بن سلم صیرفی بصری خزاز، ابوعثمان

محدث و ادیب. در ری اقامت داشت و از جراح بن موسی، محمد بن طفیل عبدی، ابوقتاده لثی بصری، شعیب بن محرز، عبیدالله بن معاذ، عثمان بن هیثم، ابوحنیفه، عبدالله بن رجاء، عمرو بن مرزوق، سهل بن بکار، عباس بن اسماعیل و سهل بن محمد عسکری روایت کرده است. ابن ابی حاتم رازی، محمد بن احمد بن یزید، محمد بن عیسی، احمد بن حسن انصاری و احمد بن حسین از او روایت شنیده اند. ابن ابی حاتم رازی او را صدوق خوانده است.

منابع: الجرح و التعذیل، ج 6، ص 237 و ج 7، ص 293؛ تفسیر القرآن العظیم، ابن ابی حاتم رازی، ج 1، ص 144 و ج 9، ص 2829؛ تهذیب الکمال، ج 14، ص 498؛ ذکر اخبار اصبهان، ج 1، ص 12 و 233 و ج 2، ص 30 و 32-33.

عمرو بن عباس بصری رازی، ابوعثمان

محدث. از عبدالرحمن بن مهدی و غندر (محمد بن جعفر)، یزید بن هارون (در اهواز) و محمد بن مروان عجلی روایت کرده است. بخاری در باب های صلوات و عیدین و مناقب و... از او روایت نقل کرده است. در سال 235 ق. درگذشت.

منبع: التاریخ الکبیر، ج 6، ص 361-362؛ الجرح و التعذیل، ج 3، ص 1104-1105.

عمرو بن عثمان رازی

از اصحاب و راویان امام کاظم (ع). محمد بن حسین بن ابی الخطاب از او روایت کرده و از همین طریق در اسناد ابن قولویه قمی در کامل الزیارات آمده است.

منابع: کامل الزیارات، ص 528؛ مسند الامام کاظم (ع)، ج 3، ص 483؛ معجم رجال الحدیث، ج 14، ص 129؛ مشایخ الثقات، ص 140.

عمید خراسان، ابو عبدالله

حسین بن محمد (336 275 ق)، معروف به کله و ملقب به عمید خراسان، پدر ابن عمید، وزیر و کاتب دربار آل زیار در ری و آل سامان در بخارا. در قم به دنیا آمد و در شهرهای قم و اصفهان تحصیل علوم کرد و در

حکمت، ادب و فن ترسل مقامی بلند یافت. در دستگاه مرداویج ابتدا به سمت کاتب و سپس به مقام وزارت رسید. پس از قتل مرداویج (323ق) به وزارت برادرش وشمگیر رسید، اما سپس به خدمت ماکان بن کاکی پیوست. پس از کشته شدن ماکان (329ق) به دست سپاهیان سامانی، وی را به اسیری به بخارا بردند؛ اما امیر سامانی وی را به پاس فضلش آزاد کرد و گرامی داشت و دیوان رسایل خود را به او سپرد. ابوعبدالله در دربار بخارا لقب عمید گرفت، و چون امیر نصر بن احمد درگذشت (331ق) وی مقام خویش را در خدمت نوح بن نصر حفظ کرد و از امیر لقب شیخ گرفت. عمید در اواخر عمر به دلیل ابتلا به نقرس زمین گیر شد و سرانجام بر اثر همین بیماری در سن 61 سالگی در 336 درگذشت. لقب عمید، در خراسان لقبی عام برای کاتبان بوده و «کُله» نیز به معنای «کوتاه قد» است. ابوالفضل بن عمید، وزیر آل بویه نویسنده نامدار خراسانی، فرزند او است.

منابع: یتیمه الدهر، ج 3، ص 159 و 160؛ دائرة المعارف تشیع، ج 1، ص 352؛ اخلاق الوزیرین، ص 325.

عنایت الله رازی

در تحفه سامی از او این گونه یاد شده است: متولی مزار امامزاده عالی مقدار سید عبدالعظیم در شهر ری است. این رباعی از او است:

ای دل طلب وصال جانان نکنی / *** تا محنت هجر بر خود آسان نکنی //

تا پا نهدی ز ورطه عقل برون / *** سر منزل خویش کوی جانان نکنی.

منبع: تحفه سامی، ص 41.

عنایت رازی

شاعر و تاجر در عهد صفوی. این مطلع از او است:

مرا تو دیده و از دیده هم عزیزتری / *** چه دیده ای که بر احوال من نمی نگری.

منبع: تحفه سامی، ص 177.

عنبة بن سعید ضریس اسدی رازی، ابوبکر

قاضی ری. اصل او از کوفه بود و از ابواسحاق همدانی، کثیر بن زادن، اعمش، خصاف بن عبدالرحمن، زکریاء بن خالد، عبدالملک بن زکریای انصاری، نصر خراسانی، عیسی بن جاریه و زبیر بن عدی و عاصم بن عبیدالله روایت کرده است، و ابن مبارک و جریر و حکام بن سلم و اسحاق بن سلیمان قیسی، ابراهیم بن موسی رازی، هارون بن مغیره و نصر بن مزاحم عطار منقری از وی حدیث گفته اند. عجللی (مؤلف معرفة الثقات) و یحیی بن معین و ابوزرعه او را تصدیق کرده اند. احمد بن حنبل، او را در

ص: 63

حدیث ثقه و مقدم بر ابوجعفر رازی می دانست. ابن حبان در الثقات نوشته است که او گاهی در حدیث، خطا می کرده است.

منابع: الجرح و التعديل، ج 3، ص 404 و 597 و ج 5، ص 350-351 و ج 6، ص 399 و ج 7، ص 151 و ج 9، ص 95 و 387؛ الثقات، ج 7، ص 289؛ الكامل فی ضعفاء الرجال، ج 7، ص 38؛ تهذيب الكمال، ج 4، ص 393 و ج 22، ص 406 و ج 30، ص 282.

عوامل رازی، میر محمد

شاعر و از سادات اوائل عهد صفویان در ری. در شعر «متقی» تخلص می کرد. در تعریف مازندران گفته است:

اندرین مازندران کس را چراگیرد ملال/ *** کیک رقاص است و چنگی پشه و خوش خوان شغال.

منبع: تحفه سامی، ص 41، س 8.

عیسباد

مزرعه. نام این مزرعه در فرمان شاه طهماسب که به سال 950 ق. صادر شده است، آمده است.

منبع: آستانه ری، ص 78.

عیسی بن ابی فاطمه رازی

محدث قرن دوم و سوم. از انس بن مالک، نعیم بن میسره رازی (از اصحاب امام صادق)، یحیی بن ضریس، خارجه بن مصعب، ابراهیم بن مثنی، مهران بن ابی عمر عطار رازی، ایوب قصاب، شراحیل بن عبیدالله سعدی، شوکر بن اسد جرجانی، عفان بن سیار جرجانی، یزید ابوخلد جلاب (راوی سفیان ثوری)، سلیمان بن ابی هوده، اسحاق بن نجیح ملطی، سفیان بن عیینه، یعقوب بن عبدالله اشعری قمی، معاویه بن بغیل عجلی و جریر بن عبدالحمید روایت کرده است.

ابوزرعه، ابوحاتم رازی، ابوبکر احمد بن علی بن ثابت از او حدیث نقل کرده اند. ابوزرعه و ابوحاتم رازی، به وثاقت او گواهی داده اند. ابوزرعه گفته است که من از او فراوان حدیث کتابت کرده ام.

منابع: الجرح و التعديل، ج 2، ص 139 و 235 و 252 و ج 4، ص 375 و 391 و ج 6، ص 279 و ج 7، ص 31 و ج 8، ص 302؛ ابن ابی حاتم رازی، تفسیر القرآن العظیم، ج 2، ص 370 و ج 5، ص 1697 و ج 9، ص 2816؛ الجامع لاحکام القرآن، ج 20، ص 249؛ تفسیر القرآن العظیم، ابن کثیر، ج 20، ص 249؛ تهذيب الكمال، ج 4، ص 493، ص 393؛ تاریخ الاسلام، ج 15، ص 183؛ نقد الرجال، ج 5، ص 17-18؛ الفائق فی رواة واصحاب الامام الصادق (ع)، ج 3، ص 359-360.

عیسی بن جعفر ریاحی رازی

محدث و قاضی ری. از سفیان ثوری، مسعر بن کدام، عبدالعزیز بن ابی رواد، مسلم بن خالد، مغیره بن شعبی، معمر بن یزید، ابن ابی ذئب، مندل بن علی، ابن ابی حازم و

ابراهیم بن طهمان روایت کرده است، و محمد بن عمار و حماد بن محمود مقری و محمد بن جارود بن دینار قطان و محمد بن علی اصفهانی و موسی بن سفیان جندی شابوری و اسماعیل بن فضل، خلیل بن خالد ثقفی و ابوحاتم رازی از او حدیث شنیده و نقل کرده اند. ابوزرعۀ رازی و ابوحاتم رازی او را صالح و صدوق خوانده اند.

منبع: المستدرک، ج 2، ص 344؛ السنن الکبری، ج 2، ص 501-502؛ طبقات المحدثین باصبهان، ج 3، ص 216؛ الجرح و التعديل، ج 6، ص 273 و ج 8، ص 258؛ ابن ابی حاتم رازی، تفسیر القرآن العظیم، ج 1، ص 198 و ج 2، ص 368 و ج 4، ص 1353 و...؛ الثقات، ج 8، ص 492 و ج 9، ص 163؛ تاریخ الاسلام، ج 15، ص 334؛ کنز العمال، ج 8، ص 287.

عیسی بن حمید رازی

محدث. محمد بن جمعة بن زهیر از او روایت کرده است و او از حرث بن مسلم رودی.

منبع: نهج السعادة، ج 2، ص 32.

عیسی بن زیاد بن ابراهیم رازی

محدث قرن سوم، پدر ابوالحسن، محمد بن عیسی بن زیاد دامغانی رازی. از نعیم بن میسره، ابن مبارک، یعقوب قمی، عبدالکریم بن محمد جرجانی، یحیی بن ضریس، فضل بن موسی سینانی، حکم بن بشیر بن سلمان، علی بن مجاهد، ابوزهیر، عمرو بن حرمان، خالد بن صبیح، محمد بن عیسی مروزی و عفان بن سیار روایت کرده است. ابوحاتم رازی او را تصدیق کرده است.

منابع: الجرح و التعديل، ج 6، ص 276؛ تفسیر القرآن العظیم، ج 1، ص 305؛ تاریخ الاسلام، ج 15، ص 335.

عیسی بن طلحة رازی

محدث. از هیثم بن یمان روایت کرده است و احمد بن هارون بردعی از او.

منبع: لسان المیزان، ج 6، ص 211-212.

عیسی بن ماهان تمیمی رازی، ابوجعفر / ابومعد

محدث، فقیه، از اصحاب امام صادق (ع) و از دوستان سفیان ثوری. نام وی به صورت های «عیسی بن عبدالله» و «عیسی بن ابی عیسی» و «عبدالله بن عیسی» نیز ثبت شده است. او را از فقها و محدثین ری شمرده و اصلش را از مرو دانسته اند. در دیه برز از قرای مرو سکونت داشت که ربیع بن انس بر او وارد شد. در برز از ربیع حدیث شنید و سپس به ری رحل اقامت افکند و در همان جا درگذشت. در بغداد و کوفه و ری، از عکرمة بن عمار و مسعودی و ایوب بن عتبه و مبارک بن ابی فضاله و ابومنیب مروزی و ابوغسان محمد

بن مطرف مدینی و ابوسنان شیبانی و موسی بن عبیده و سعید بن عبدالرحمن زبیدی و عطاء بن ابی رباح و ربیع بن انس خراسانی (راوی ابوهریره) و عمرو بن دینار و کیسان بن جریر و ابراهیم بن مهاجر و خالد بن سلمان و قتاده و منصور بن معتمر و حصین بن عبدالرحمن و یونس بن عبید حدیث شنیده است. شعبه و یونس بن بکیر و حکام بن سلم و احمد بن بشر و محمد بن عیسی بن طباع و ابراهیم بن موسی و یحیی بن مغیره و محمد بن عمرو زنیج و حسن بن عمر بن شقیق جرمی بصری و محمد بن عبدالله بن ابوجعفر و احمد بن عبدالرحمن دشتکی و شعبه و جریر و وکیع و طبری (مؤلف الامامه) و حاتم بن اسماعیل و ابواحمد زبیری و ابونصر هاشم بن قاسم و خلف بن ولید و علی بن جعد و ابونعیم از وی روایت کرده اند. ابوزرعه، همت او را در حدیث ستوده و صاحب الطبقات الکبری و ابن معین توثیقش کرده اند؛ اما احمد بن حنبل و نسایی و فلاس و ابن عدی جرجانی، او را در حفظ حدیث قوی ندانسته اند. ابن حبان نیز گفته است به حدیث او نمی توان احتجاج کرد، مگر آنچه با اخبار ثقه موافقت داشته باشد. نزد منصور عباسی، خلیفه وقت حرمت و اعتبار داشت. حج بسیار به جامی آورد، و در سال 161 ق. در ری درگذشت.

منابع: خاتمة مستدرک الوسائل، ج 8، ص 285؛ رجال الطوسی، ص 258؛ رجال ابن داوود، ص 149؛ نقد الرجال، ج 3، ص 396؛ مستدرکات علم رجال الحدیث، ج 6، ص 170؛ معجم رجال الحدیث، ج 14، ص 223؛ قاموس الرجال، ج 11، ص 256؛ الطبقات الکبری، ج 7، ص 379-380؛ التاریخ الکبیر، ج 6، ص 403-404؛ الکنی جزء من التاریخ الکبیر، ص 86؛ الضعفاء، ج 3، ص 388؛ الجرح و التعذیل، ج 3، ص 335-336 و ج 5، ص 127؛ المجروحین، ج 2، ص 120؛ الکامل فی ضعف الرجال، ج 5، ص 254-244؛ تاریخ بغداد، ج 11، ص 145-149؛ المغنی فی الضعفاء، ج 2، ص 576؛ سیر أعلام النبلاء، ج 2، ص 576 و ج 7، ص 346-349؛ تاریخ طبری، ج 6، ص 116-118؛ منهج المقال، ص 256؛ نقد الرجال، ص 262؛ جنة النعیم، ص 52؛ تاریخ بغداد، ج 11، ص 143؛ شذرات الذهب، ج 1، ص 252.

عین آباد

مزرعه. نام این مزرعه در فرمان شاه طهماسب در سال 961 ق. آمده است.

منبع: آستانه ری، ص 31.

عین القضاة رازی

قاضی و شاعر. از خاندان قاضی میر عبدالصمد رازی، و قاضی ری در اوائل عهد صفویان. این مطلع از او است:

جهان طفل است و پیر عشق استاد سبق خوانش / سبق رسوایی و ویرانه ها کنج دبستانش.

منبع: الکنی و الاسماء، ج 1، ص 134، س 14.

ص: 66

غار / قار

منطقه ای در جنوب ری که در گذشته، مرکز آن حرم حضرت عبدالعظیم بود و هنوز به همین نام باقی است. در نزهة القلوب در ذکر نواحی ری آمده است: «چهارم ناحیت غار است، و سبب تسمیه غار آن است که امامزاده [ای] از فرزندان امام کاظم (ع) را در ری قصد کشتن او کردند، و او از آن ظالمان فرار نموده در نواحی "جال کولی" غاری پدید آمد؛ امامزاده پناه بدان غار برده، غایب شد. و الحال آن ناحیت را جهت غایب شدن آن بزرگوار به ناحیت غار نامیده شد.» گویا قریه قار ری که یاقوت در معجم البلدان و المشتک ذکر کرده، همین غار است.

منبع: ری باستان، ج 3، ص 594.

الغری

مسجد. نام این مسجد چندین بار در بشارة المصطفی آمده است. مطابق گفته های این کتاب، مسجد الغری در محله در زامهران بوده است.

منبع: بشارة المصطفی، ص 43-44 و 91 و 129.

غضائری رازی

ابوزید محمد بن علی کیا، مشهور و متخلص به غضائری، از شاعران بزرگ اوایل قرن پنجم، و از نخستین مدیحه سرایان اهل بیت (ع) به زبان فارسی. «غضائر» از «غضاره» به معنی سفال است. «غضائری» و «غضاری» به کسانی می گفتند که پیشه کاشیگری یا کاسه گری یا سفال گری داشتند. در آن روزگار، هنر کاشیگری در ری، رونق داشت و پدر غضائری نیز کاسه گری می کرد. غضائری در بیتی می گوید:

کجا شریف بود چون غضائری بر تو/ *** به طبع باشد چونان که زر سرخ و سفال.

تخلص شعری او غضائری و غضاری است؛

ص: 67

چنانکه منوچهری، او را با لقب «غضاری» یاد کرده است. غضائری، نخست از مداحان امرای دیلمی بود و پس از انقراض آنان، از ری به دربار سلطان محمود غزنوی در غزنین رفت، و با شاعران تخت گاه معارضه و مشاعره کرد. در غزنین، محسود شاعران دربار واقع شد؛ چنانکه می گویند عنصری (م 431 ق.) دیوان او را در حضورش با آب شست. برخی بر این باورند که غضائری به دلیل مذهبش که تشیع بود، به غزنین نرفت و از غزنویان دوری می جست؛ اگرچه آنان را مدح می کرد. مسعود سعد سلمان در قصیده ای به دوری غضائری از غزنین و ارسال شعر از ری به دربار غزنویان اشاره می کند:

غضائری که اگر زنده باشدی امروز/ *** به شعر من کندی فخر در همه احوال

// به هر قصیده که از شهر ری فرستادی/ *** هزار دینار او بستدی ز زر حلال....

//خدای داند کاندنر پناه شاه جهان/ *** غضائری را نشمرم به شعر همال.

از برخی اشعار او پیدا است که نخستین اشعاری که برای سلطان محمود به غزنین فرستاده است، در سال 400 ق. بوده است.

دو صنعت اغراق و اشتقاق در شعر او به کمال می رسد؛ چنان که در مدح سلطان محمود در قصیده لامیه می گوید:

صواب کرد که پیدا نکرد هر دو جهان/ *** یگانه ایزد دادار بی نظیر و همال//

وگر نه هر دو جهان را کف تو بخشیدی/ *** امید بنده نماندی به ایزد متعال.

سلطان محمود، برای این قصیده، چهارده هزار درهم به او صله داد. عنصری قصیده ای در پاسخ و نقد این قصیده سرود که از قدیم ترین نمونه های نقد ادبی در زبان فارسی محسوب می شود. غضائری نیز پاسخ او را در قصیده ای دیگر داد.

غضائری در مدح پیامبر (ص) و اهل بیت (ع) نیز چندین قصیده و قطعه سروده و به همین دلیل او را از نخستین مرثیه سرایان و مدیحه گوینان اهل بیت (ع) به زبان فارسی دانسته اند. از او است:

مرا شفاعت این پنج تن بسنده بود/ *** که روز حشر بدین پنج تن رهانم تن//

بهین خلق و برادرش و دختر و دو پسر/ *** محمد و علی و فاطمه، حسین و حسن//

ایا کسی که شدی معتصم به آل رسول/ *** زهی سعادت تو، لا تخف و لا تحزن.

از او به جز 219 بیت در دو قصیده، چند قطعه و ابیات پراکنده، در دست نیست. لقب «کیا» در میان القاب او، نشانه احتشام و موقعیتش در روزگار آل بویه بوده است. محمد معین در تعلیقات چهار مقاله نوشته است: «کیا کلمه ای است که غالباً در القاب ملوک و امرا و بزرگان و مشاهیر اهالی طبرستان و گیلان و دیالمه و آن صفحات در قرون وسطی اطلاق

وفات غضائری به نقل صاحب مجمع الفصحاء، سال 436 ق. بوده است؛ اما وفات او را در سال 426 ق. نیز نوشته اند.

منابع: تذکرة الشعراء، ص 14 و 39؛ مجمع الفصحاء، ج 1، ص 368؛ کاروان شعر عاشورا، ص 21؛ سخن و سخنوران، ج 1، ص 108؛ عرائس الجواهر، ص 338؛ لباب الألباب، ج 2، ص 59؛ تعلیقات چهار مقاله، ص 143؛ دیوان م - نوچهری، ص 117؛ محاضرات راغ - ب، ج 2، ص 153-154.

غضبان ← احمد بن محمد بن فضل هاشمی رازی، ابوالعباس

غفوری رازی

شاعر و خواننده در عهد صفوی. این مطلع از او است:

سیرتی گر هست خوبان را بود بسیار خوب/ *** ورنه صورت می نماید بر در و دیوار خوب.

منبع: تحفه سامی، ص 162.

غنی آباد

روستا، از توابع بخش مرکزی در شرق شهرستان ری، پس از روستای امین آباد. این روستا مرکز دهستان غنی آباد است و بر اساس سرشماری مرکز آمار ایران در سال 1385 ش. جمعیت آن 1754 نفر (441 خانوار) بوده است.

منبع: نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن 1385 ش.

غیوری، سید علی

عالم دینی و امام جمعه موقت شهرری. در سال 1309 ش. در نجف آباد متولد شد. پدرش کاسب بود. پانزده ساله بود که پیاده به اصفهان رفت تا در حوزه علمیه آن شهر علوم دینی بیاموزد. پس از چندی به قم رفت و در آنجا معمم شد در جوانی به «فدائیان اسلام» گرایید و نیز از سال 1327 ش. به حلقه شاگردان امام خمینی پیوست.

وی از تأمین کنندگان مالی مسلمانان انقلابی در سال های مبارزه با رژیم پهلوی بود. در زمان اعتصابات شرکت نفت نیز پرداخت دستمزد اعتصابیون شرکت نفت شهر ری را بر عهده گرفت. پس از پیروزی انقلاب اسلامی

ایران، به کشورهای آفریقایی سفر کرد و در گسترش پیام انقلاب و تشیع کوشید. تأسیس حوزه علمیّه در کشور مالی و تأمین منابع مالی آن، یکی از فعالیت های او است. عضو جامعه روحانیت، عضو مجلس خبرگان رهبری (دوره دوم)، مؤسس مدرسه علمیّه عترت در قم (کوچه ارک) از دیگر مناصب اوست.

ایشان علاوه بر اینکه از اعضای هیئت امنای آستان حضرت عبدالعظیم بود، سال ها امامت موقت نماز جمعه در شهرری را بر عهده داشت. وی نماینده امام خمینی در جمعیت هلال احمر جمهوری اسلامی و تا پایان عمر، نماینده رهبری در این جمعیت بود. آیه الله غیوری پس از گذراندن يك دوره بیماری در آذر ماه 1393 ش. درگذشت و در صحن حرم عبدالعظیم حسنی (ع) دفن گردید.

منبع: آئینه دار مهر، خاطرات آیه الله غیوری.

غیبی، امامزاده - اشتهازان

بقعه این امامزاده در روستای اشتهازان، در بخش فشاپویه دهستان کلین قرار دارد. بنا بر گفته اهل محل، نام این مکان، امامزاده ملك بوده و چون هیچ نشانی از قبر او نیست، به امامزاده غیبی شهرت یافته است.

بنای بقعه قدیمی است و از يك گنبدخانه، بدون فضاهای جانبی و ایوان، تشکیل شده است. مساحت بقعه 4/5 متر و ارتفاع نماهای بقعه تا کف زمین در حدود 3/5 متر است. در ضلع جنوبی طاقی دیده می شود که متصل به فضای داخل است. لبه نماها، آجرکاری و به صورت دوال بندی است. پوشش سقف بقعه کاسه ای (چهار ترکی) است که از داخل و بیرون با کاهگل پوشیده شده است. محل دفن مشخص نیست.

منبع: امامزاده ها و تربت برخی پاکان و نیکان، ج 1، ص 282.

غیبی، امامزاده - زیوان

بقعه این امامزاده در روستای زیوان، در جنوب حسن آباد فشاپویه واقع است. درباره شخص مدفون در این مکان اطلاع معتبری در دست نیست.

بنا از يك اتاق مقبره و يك اتاق جانبی تشکیل شده است. حیاط بقعه در شرق اتاق ها قرار دارد. مساحت بنای امامزاده 62 متر مربع، مساحت عرصه آن 205 متر مربع و ارتفاع نمای بقعه تا کف حیاط 4/90 متر است. ورودی صحن يك در فلزی سبزرنگ به ابعاد 1 * 2 متر است. این ورودی به صحن گشوده می شود و در جنوب آن قرار دارد. صحن در شرق مجموعه قرار گرفته است. پوشش سقف بقعه، گهواره ای است و نمای بیرونی آن کاهگلی با اندود گچی در داخل.

ص: 70

منابع: امامزاده و تربت برخی پاکان و نیکان، ج 1، ص 483؛ مزارات ری، ص 483-484.

غیبی، امامزاده _ گل تپه کبیر

این امامزاده، فاقد بقعه و بنا است و جز ضریحی کوچک ندارد. روستای گل تپه کبیر در حدود پنج کیلومتری جاده خاوران، نزدیک روستای عباس آباد و در منطقه ای کشاورزی واقع شده است. ضریح فعلی در سال 1383 ش. نصب شد.

منبع: امامزاده ها و تربت برخی پاکان و نیکان، ج 1، ص 484.

ص: 71

فاضل اندرمانی، مهدی

عالم و مدرس علوم دینی، فرزند ملا علی اندرمانی، از علمای شهر ری. در سال 1255 ش. در ری متولد شد. مقدمات را از ملا رضا قلی در شهر ری فراگرفت و سطوح میانی را در مدرسه سید نصرالدین واقع در خیابان خیام تهران خواند و سطوح عالییه را در مدرسه مروی. از مدرسین بزرگ آنجا همچون میرزا مسیح طالقانی و شیخ محمدباقر معزالدوله و دیگران آموخت. سپس به مشهد رفت و از آیات عظام شیخ مرتضی آشتیانی و آیه الله زاده کفایی و شیخ محمد نهاوندی و ادیب بزرگ نیشابوری استفاده کرد. آنگاه به تهران و ری بازگشت و در مدرسه مروی به تدریس سطوح و مباحثات علمی پرداخت. در 21 تیرماه 1332 ش. درگذشت و در جوار عبدالعظیم حسنی (ع) دفن شد. بر روی سنگ قبرش این بیت نوشته شده است:

دنیا مثال بحر مهیب است پرنهنگ / آسوده عارفان که گرفتند ساحلی.

منبع: اختران فروزان ری و طهران، ص 209.

فاطمه بنت محمد بن حسین بن فضلویه رازی، ام البهاء

محدث قرن ششم و از مشایخ عبدالرحمن بن جوزی و مشهور به بنت حمزه. در بغداد، مجلس وعظ داشت و از ابوبکر احمد بن خطیب و ابوجعفر بن مسلمه حدیث شنیده است. ابن جوزی، ابن عساکر، ابوالفضل بن ناصر و ابوسعید اسماعیل بن ابی صالح بن عبدالملک از او حدیث نقل کرده اند.

ابن جوزی «مسند شافعی» را نزد او قرائت کرده و درباره او گفته است: او زنی اندرزگو و متعبد بود. کاروانسرای او داشت که زنان زاهد

در آن اجتماع می کردند. در ربیع الاول سال 521 ق. درگذشت.

منابع: اعلام النساء، ج 4، ص 100؛ تاریخ مدینه دمشق، ج 12، ص 123 و ج 27، ص 181 و ج 35، ص 54 و ج 36، ص 294 و ج 40، ص 377 و ج 44، ص 273 و ج 57، ص 248؛ اسد الغابه، ج 4، ص 71؛ المنتظم فی تاریخ الامم و الملوك، ج 17، ص 247؛ تاریخ الاسلام، ج 36، ص 69؛ البداية و النهایه، ج 12، ص 245.

فتح آباد

روستا، از توابع بخش مرکزی شهرستان ری، در غرب روستای بهشتی و جنوب غربی شهر ری. بر اساس سرشماری مرکز آمار ایران در سال 1385 ش. جمعیت آن 404 نفر (111 خانوار) بوده است.

منبع: نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن 1385 ش.

فخرالدوله و امینی، خانه

اولین خانه های بیلاقی اشرافی در حومه تهران، بخش کهریزک. این دو اثر تاریخی مربوط به دوره قاجار و متعلق به خانم اشرف الملوك فخرالدوله و پسرش علی امینی (نخست وزیر پهلوی دوم) است. معماری این دو بنا، تلفیقی از معماری سبک اروپایی و معماری سنتی ایرانی است. ایوان خانه ها، معماری ایوان های تخت جمشید و معماری معابد یونانی را در ذهن تداعی می کند؛ به ویژه به دلیل سقف های شیروانی و سنتوری جنوبی خانه فخرالدوله و سنتور شمالی خانه علی امینی و ستون های آن.

در چند سال گذشته، هر دو خانه ثبت ملی شده است.

خانه فخرالدوله

فخرالدوله، گنبد

از آثار دوره سلجوقی یا آل بویه که اکنون اثر چندانی از آن بر جای نمانده است. برخی از مورخان، آن را گورستان سلطنتی آل بویه دانسته اند. فخرالدوله حاکم آل بویه بود که در قلعه طبرک در سال 387 ق. درگذشت. در

ص: 74

مقابل، برخی منابع دیگر آن را به حسام الدین سنقر اینانج، والی ری در عصر سلجوقیان که به دست غلامش کشته شد، نسبت می دهند. از این گنبد که ساختمان آن تا دوران قاجار پابرجا و نسبتاً معمور بوده است، امروزه جز ویرانه ای و بقایای شالوده آن باقی نیست.

از اخباری که در کتب تاریخی درباره این گنبد آمده است، چنین برمی آید که گنبد فخرالدوله در بیرون شهر بوده است. نیز به گفته مؤلف تاریخ طبرستان، گنبد فخرالدوله، در کنار کوه و متصل به آن بوده است. به گواهی آن دو، طغرل سوم در آخرین نبرد خود با تکش از بالای آن کوه لشکر خصم را می دیده است. بنابراین، محل گنبد در شمال ری در فضایی باز میان کوه نقاره خانه و کوه ری بوده است.

برای اطلاع بیشتر ← اینانج، گنبد

منبع: ری باستان، ج 1، ص 451.

فخرالدوله دیلمی

پسر رکن الدوله و برادر مؤیدالدوله و عضدالدوله دیلمی. پس از مرگ رکن الدوله ولایت جبال به دو فرزندش مؤیدالدوله و فخرالدوله رسید و بر طبق وصیت پدر او می بایست از برادر بزرگ خود عضدالدوله فرماندار فارس تبعیت کند و امارت او به نیابت برادر و تحت نظارت او باشد. مؤیدالدوله از همان آغاز، تفوق و حمایت برادر بزرگ تر را پذیرفت، اما فخرالدوله زیر بار تحکم فرماندار فارس نرفت. بیشتر قلمرو جبال نیز به مؤیدالدوله رسید. پس از شکست از برادرش مؤیدالدوله که به اشارت برادر بزرگ تر به مقابله با او رفته بود، به خراسان گریخت.

پس از مرگ زودهنگام برادرش مؤیدالدوله دیلمی، صاحب بن عبّاد وزیر مقتدر مؤیدالدوله، او را از خراسان به ری فراخواند. فخرالدوله در ری بر تخت سلطنت ولایات جبال نشست و تقریباً تمام قلمرو پدرش که نواحی ری، اصفهان و جرجان را در بر می گرفت، تحت فرمانروایی او درآمد. وزارت هم به صاحب بن عبّاد رسید که فخرالدوله سلطنت خود را مدیون او بود. خلیفه بغداد نیز به درخواست صمصام الدوله برای وی خلعت و فرمان فرستاد؛ اگرچه به آن نیازی نداشت. اما این اقدام از جانب صمصام موجب دوستی برادرزاده و عمو گشت و موضع صمصام را در داخل خانواده قوت بخشید.

ص: 75

چند سال بعد در فترت بعد از مرگ شرف الدوله (379 ق.) که صمصام نیز در زندان بود، فخرالدوله با عنوان بزرگ خاندان آل بویه یا رفع اختلاف برادرزادگان به اندیشه تسخیر بغداد افتاد و از ری لشکر به همدان برد و از راه اهواز عزیمت بغداد کرد، اما با مقاومت برادرزاده دیگرش بهاءالدوله مواجه گشت. پس به امارت ولایات جبال بسنده کرد.

فخرالدوله در شعبان 387 ق. در قلعه طبرک نزدیک ری وفات یافت و چون وفاتش با شورش دسته ای از سپاه هم زمان شد، جنازه او چند روز بر روی زمین ماند. هنگام مرگ 46 سال داشت.

منبع: روزگاران، ص 448 و 449.

فخرالدین رازی

امام فخرالدین ابو عبدالله، محمد بن عمر بن حسین بن حسن بن علی تیمی بکری قرشی، متکلم اشعری، مشهور به ابن خطیب رازی و امام المشککین از متکلمان بزرگ و فیلسوف مشهور سده ششم هجری. وی از شخصیت های مهم در تاریخ تفکر اسلامی است. در فلسفه، کلام، ریاضیات، فقه و اصول، تفسیر قرآن و ادبیات، مقامی بلند داشت و بررسی های دقیق او در علم کلام و فلسفه و مذاهب اسلامی، چندان مؤثر افتاد که برخی، همچون مؤلف طبقات الشافعیة الکبری، او را در شمار «مجددان قرن» نام برده اند. ذهنی وقاد و تحلیل گر، دانشی بسیار، حافظه ای قوی و بیانی روشن داشت. بیشتر عمر شصت و دو ساله اش، به تحصیل و تدریس و تألیف و مناظرات علمی و وعظ گذشت و میراثی ارزشمند در رشته های مختلف علمی از خود باقی گذاشت.

فخرالدین رازی در خاندانی از اهل علم، در 25 رمضان 544 یا 543 ق. در شهر ری به دنیا آمد. نام و نسب او، به نوشته خودش در آثارش، محمد بن عمر بن حسین بن حسن بن علی تیمی بکری قرشی است. نسبت «بکری» از آن رو است که نسبش یا به ابوبکر (خلیفه نخستین) می رسد یا به کسی که بنده ابوبکر (مولی ابوبکر) بوده است. به درستی دانسته نیست که خاندان وی از چه زمانی به ری آمدند، ولی می دانیم که جد او (حسین) خطیب و مقیم ری بوده و پدرش نیز در ری کرسی فقه و کلام و خطابه داشته است. کتاب غایة المرام از آثار کلامی او است که سبکی آن را از بهترین آثار کلام اشعری می شمارد و بسیار می ستاید. فخرالدین، فقه و کلام را نخست نزد پدر آموخت؛ چنان که در مقدمه تحصیل الحق که سلسله استادان خود را در فقه تا امام شافعی و در کلام تا ابوالحسن

اشعری می‌رساند، در آغاز هر دورشته از پدرش ضیاءالدین عمر یاد می‌کند. از دیگر استادان او در فقه شافعی، کمال‌الدین سمنانی (م 575 ق.) و در حکمت، مجدالدین جیلی است که فخرالدین همراه او به مراغه رفت، و در آنجا با شهاب‌الدین یحیی بن حبش سهروردی (549-587 ق.) همدرس شد. پس از تحصیل علوم نقلی و عقلی، سفرهای علمی خود را آغاز کرد و در بیشتر شهرهای بزرگ خراسان و ماوراءالنهر، با عالمان به بحث و مناظره نشست و گاه نیز بر منبر وعظ رفت. در این میان، به تدریس و تألیف نیز پرداخت. از مقدمه کتاب جامع‌العلوم که آن را برای سلطان تکش نوشته است، چنین برمی‌آید که سه سال در آنجا «در نشر علم، روزگار گذرانیده است.» همچنین از برخی اشارات او پیدا است که یکی از مناظراتش با جمعی از معتزله، درباره جبر و اختیار بوده است. پس از چندی، او را از خوارزم اخراج کردند، و از آنجا به ماوراءالنهر رفت. چند سالی (حدود سال 580 ق. به بعد) در بخارا و سمرقند و خجند و بناکت اقامت کرد. در میانه راه سرخس بر ثقه‌الدین عبدالرحمن بن عبدالکریم سرخسی طیب وارد شد و چندی میهمان او بود. برای سپاسگزاری از میزبان، شرحی بر کلیات قانون ابن سینا نوشت و آن را به نام او کرد. در ماوراءالنهر که اکثر مردم آن در فقه حنفی و در کلام پیرو ماتریدی بودند، با علمای حنفی و ماتریدی مناظره کرد. برخی مناظرات وی به قلم خودش باقی مانده و چاپ شده است. از شهرهای ماوراءالنهر، نخست به بخارا وارد شد و سپس به سمرقند رفت. در سمرقند، با فریدالدین غیلانی که آثار فلسفی فخررازی (شرح اشارات و المباحث المشرقیه و الملخص) را تدریس می‌کرد، به گفت‌وگو نشست. از سمرقند دوباره به بخارا بازگشت و با رضی‌الدین نیشابوری مناظره کرد. در همین سفر، نوشتن رساله اثبات جزء لا یتجزی را آغاز کرد و هفت سال بعد در مرو به خواهش دوستی، آن را به اتمام رساند. پس از سال‌ها اقامت در ماوراءالنهر، به ری بازگشت؛ ولی دیری نگذشت که به سوی مشرق (غور و هرات) بار سفر بست. سلطان غور غیاث‌الدین محمد که در سال 595 ق. مذهب کرامیه را رها کرد و مذهب شافعی و عقیده اشعری را برگزید، در شهر هرات، مسجد جامع عظیمی برای امام فخرالدین رازی ساخت و به او لقب «شیخ الاسلام» داد. حضور فخر رازی در هرات و تغییر مذهب سلطان غیاث‌الدین با اعتراض غوریان مواجه شد و کار به مناظره میان او و علمای کرامی کشید. فخر رازی در این مناظرات پیروز شد؛

اما به تحريك علمای کرامی، از بیم جان به غزنه پناه برد که برادر سلطان غیاث الدین در آنجا امارت داشت. فخر رازی در رساله مناظرات می گوید: در غزنه با قاضی غزنه که مردی حسود و کم خرد بود، مناظره ای افتاد و او گروهی از عوام را جمع کرده، به مجلس آورد تا آشوبی برانگیزد. در التفسیر الکبیر هم می گوید که در محرم 601 و صفر 602 ق. در غزنه بوده است. در رساله مناظرات، به سفرش به هند نیز اشاره می کند. این احتمال وجود دارد که همراه شهاب الدین غوری (حاکم غزنه) که به هند لشکر کشیده بود، به هندوستان رفته است. در شعبان 602 ق. هنگامی که شهاب الدین در کنار رودی استراحت می کرد، چهارتن از ملاحده اسماعیلی او را به قتل می رسانند. از گزارش ابن اثیر درباره حادثه قتل سلطان شهاب الدین، چنین برمی آید که امام فخر رازی در آن سفر و هنگام وقوع آن حادثه، در اردوی سلطان بوده است.

در سال 601 ق. محمد فرزند جوان او درگذشت. ملك بهاءالدین تعزیت نامه ای برای او به هرات فرستاد و فخر رازی در پاسخ وی رساله ای کوتاه به زبان فارسی درباره روح و مرگ نوشت و به بامیان، تختگاه بهاءالدین سام فرستاد. کتاب شرح اسماء الله الحسنی را هم به نام او کرد و در مقدمه، از اکرام و احسان او سخن گفت. در زمانی که غوریان بر غور و غزنه و بامیان حکم می راندند، خوارزمشاه سلطان علاءالدین تکش که مازندران و نیمی از خراسان را در فرمان داشت، در سال 588 ق. به قلمرو سلاجقه عراق حمله کرد و ری و شهرهای دیگر عراق عجم را تا مرز اسدآباد همدان گرفت و طغرل بن ارسلان شاه سلجوقی را کشت. روابط سلطان تکش با خلیفه عباسی الناصر لدین الله (خ 575-622 ق.) تیره شد و جنگ هایی نیز میان سپاهیان خلیفه و خوارزمشاه در همدان در گرفت. خلیفه، غوریان را علیه خوارزمشاهیان تحریک کرد و در حدود سال های 590-592 ق. سفرایی به دربار غیاث الدین غوری فرستاد؛ از جمله امام فخر رازی را. همکاری فخر با خلیفه علیه سلطان تکش، از آن رو بود که وی اطاعت از خلیفه را واجب می شمرد. دانسته نیست که فخر رازی سفارت را به انجام رسانید یا نه؛ زیرا هیچ خبری از سفر او به بغداد در منابع نیست. پس از مرگ سلطان تکش در 596 ق. و سلطنت علاءالدین محمد خوارزمشاه، سرانجام میان خوارزمشاهیان و غوریان صلح افتاد. اما قتل شهاب الدین غوری در 602 ق. خوارزمشاهیان

را بر آن داشت که همه خراسان را به تصرف خود درآورند. فخر رازی در آن هنگام در هرات می زیست و چون بر علاءالدین محمد خوارزمشاه حق استادی داشت، از این دگرگونی ها آسیبی ندید. در سال 605 ق. فخر رازی در خوارزم بود که سخت بیمار شد. سبب این بیماری را برخی زهری دانسته اند که کرامیان در غذای او ریخته بودند. فخرالدین از خوارزم به هرات بازگشت و در آنجا بیماریش شدت گرفت. در آن حال، وصیت نامه اش را بر شاگردش ابراهیم بن ابی بکر اصفهانی املا کرد. این وصیت نامه طولانی که عقائد و آرای فخرالدین را در ماه های پایانی عمرش بازمی نماید، از سندهای مهم برای مطالعه زندگی و افکار او است. سرانجام در روز دوشنبه اول شوال (عید فطر) سال 606 ق. درگذشت. بنا به وصیتش، مردم را از خبر مرگش آگاه نکردند و بدون تشریفات در هرات در دامنه کوهی نزدیک قریه مزداخان به خاکش سپردند. مزار فخر در عمارتی زیبا و بزرگ تا عهد صفوی بر جای بوده است؛ اما در جنگ های آن دوره، مانند بسیاری دیگر از عمارات و بناها، ویران شد؛ تا آنکه در سال 1324 ق. عمارت و ایوانی بر قبر او ساختند و سپس همان بنا را در سال 1370 ق. توسعه دادند. بر پایه یادداشت های ملك الشعراى بهار، در ورامین نیز قبری منسوب به اوست که سنگ نوشته ای تاریخی دارد.

مقام علمی او چنان بود که مولوی وی را نماینده تفکر عقلی، در برابر معارف شهودی می دانست و درباره او گفته است:

فخر رازی علم را لیتی کند/ *** پیش مرغان ریزد و تی تی کند.

مؤلف مجالس النفاثس، رباعی های زیر را به او نسبت داده است:

ای دل ز غبار جهل اگر پاک شوی

تو روح مجردی بر افلاک شوی

عرش است نشیمن تو شرمت ناید

کآیی و مقیم توده ای خاک شوی؟

کُنه خردم در خور اثبات تو نیست

و آرامش جان جز به مناجات تو نیست

من ذات تو را به واجبی کی دانم

داننده ذات تو به جز ذات تو نیست

هر جا که ز مهرت اثری افتاده است

سودازده ای بر گذری افتاده است

در وصل تو کی توان رسیدن کآنجا

هر جا که نهی پای، سری افتاده است.

برخی از مهم ترین آثار او بدین شرح است:

ص: 80

1. الاربعين في اصول الدين: بررسی چهل مسئله کلامی است که برای پسرش محمد تألیف کرده است. فصل پنجم این کتاب، «فی بیان أفضل الصحابه» نام دارد و در آن بر افضلیت علی (ع) استدلال می کند.
2. اساس التقدیس: در علم کلام است و برای سیف الدین ملک عادل نگاشته است.
3. اسرار التنزیل و انوار التأویل. در اصول و فروع دین. ناتمام.
4. الشجرة المباركة في أنساب الطالبيه.
5. الانارات في شرح الاشارات. اشارات ابن سینا را به شیوه «قال... اقول...» شرح و نقد کرده است. خلاصه ای از همین شرح را به نام لباب الاشارات، سامان داده است.
6. البيان و البرهان في رد علی اهل الزيغ و الطغیان.
7. تحصيل الحق. در علم کلام.
8. تعجيز الفلاسفه.
9. تفسیر کبیر، موسوم به مفاتیح الغیب. تفسیر ناتمام قرآن است. بارها در مصر و استانبول چاپ شده است. نجم الدین احمد بن محمد قمولی و قاضی القضاة احمد بن خلیل خوبی، آن را به انجام رسانده اند.
10. تهذیب الدلائل و عیون المسائل.
11. زبدة العالم في الكلام.
12. شرح سقط الزند.
13. شرح قانون ابن سینا.
14. شرح مفصل زمخشری.
15. شرح نهج البلاغه.
16. الطريقة في الخلاف و الجدل.
17. عصمة الانبياء.
18. الفراسه.

19. فضائل الصحابه.

ص: 81

20. القضاء و القدر.

21. اللطائف الغيائية.

22. اللوامع البينات في شرح اسماء الله وصفاته.

23. المباحث العمادية في مطالب المعاديه.

24. المباحث المشرقيه. كتابى است بزرگ در علوم الهى و طبيعى كه در آن، مهم ترين آراى حكما نقد و بررسى مى شود.

25. محصل افكار المتقدمين و المتأخرين من الحكماء و المتكلمين.

26. المسائل الخمسون. در اصول كلام.

27. المطالب العالية فى الكلام.

28. المعالم فى اصول الفقه.

29. الملخص: در منطق و حكمت.

30. مناقب الامام الشافعى.

31. نهاية الايجاز. در علم بيان.

32. نهاية العقول فى الكلام.

33. المحصول فى علم اصول الفقه.

34. المناظرات.

منابع: طبقات الشافعية الكبرى، ج 1، ص 26 و ج 4، ص 271 و 249 و ج 8، ص 85-86؛ آثار البلاد و اخبار العباد، ج 1، ص 25؛ وفيات الاعيان، ج 4، ص 252؛ روضات الجنات، ج 1، ص 442؛ لسان الميزان، ج 4، ص 427-428 و ج 5، ص 317؛ معجم الادباء، ج 19، ص 123؛ التفسير الكبير، ج 2، ص 470 و ج 8، ص 83؛ تاريخ الحكماء، ص 227 و 291؛ كشف الظنون، ج 2، ص 131؛ مناظرات فخر رازى، ص 7 و 24 و 26؛ الكامل فى التاريخ، ج 12، ص 151-154 و 181؛ غوريان، ص 203-212؛ نزهة الارواح، ص 144-148؛ سير أعلام النبلاء، ج 1، ص 35-40 و ج 21، ص 501؛ تهذيب الكمال، ج 1، ص 18-21؛ ريحانة الادب، ج 3، ص 192-194؛ مجالس النفائس، ص 322؛ مجله معارف، دوره سوم، ش 1، 1365، «زندگى فخررازى»، احمد طاهرى عراقى، ص 5-28.

فخرالدين ربي

از امرا يا حاکمان رى در عهد غازان خان. به گفته صاحب نزهة القلوب، وى در عهد غازان خان در رى اندک عمارتى افزود و جمعى را

ساکن گردانید. شاردن سیاح معروف از وی با لقب سلطان یاد کرده است.

منبع: ری باستان، ج 2، ص 216.

فرات بن خالد رازی، ابواسحاق

محدث. وی پدر ابومسعود، احمد بن فرات است. از سفیان ثوری و یونس بن ابی اسحاق و اسامة بن زید و بکیر بن مسمار و ابراهیم بن نافع و عبدالعزیز بن ابی رواد و عبدالحمید بن

ص: 82

جعفر و مالك بن مغول و ابوسنان شيبانی روايت کرده است و ابراهيم بن موسى و محمد بن حميد از وی روايت کرده اند.

منبع: الجرح و التعديل، ج 7، ص 80.

فرخان / فرخام

قلعه، منسوب به فرخان بن زينبدي. از دزهای مهم و آباد ری تا پيش از حمله اعراب بوده و به جوسق نیز شهرت داشته است. به گفته بلاذری در فتوح البلدان، پس از فتح ری و شکست سپاهيان مدافع، سردار عرب در آنجا اقامت گزید. گویا این قلعه همان است که امروز بقایای تعمیر یافته آن را در مشرق امین آباد و نزدیک به آن، به نام زندان، در جنب آبادی ای به همین نام می توان مشاهده کرد. مجموعه ای که قلعه فرخان در آن واقع بوده است، «سُر» نام داشته و محل آن، مشرق ری بوده است.

در منابع، در مقام ذکر این جوسق یا قلعه، ابیاتی که اشارتی به نحوست و ملعونی آن دارد، از شاعری به نام غطمش بن اعور بن عمرو ضبّی، ضبط شده است. در عجایب نامه که برای طغرل بن ارسلان فراهم آمده است، مذکور است: «قلعه فرخان قلعه ای عظیم بود به ری؛ بنایی بود عالی و دیوان غطمش ضبّی آنجا بود.»

لسترنج در سرزمین های خلافت شرقی، پس از ذکر قلعه زينبدي گفته است: «قلعه دیگری نیز در ری بود موسوم به قلعه فرخان، که کوشک هم نامیده می شد.» سپس می افزاید: «چون در قرن چهارم، فخرالدوله دیلمی آن را برای سکونت نپسندید، امر کرد خانه ای مخصوص خودش در وسط باغات شهر ساختند، که بعدها به فخرآباد معروف شد.» این دعوی را منابع دیگر تأیید نمی کند، و درباره وجه نام گذاری «فخرآباد» سخن های دیگری گفته اند.

منبع: ری باستان، ج 1، ص 208 و 352 و 521.

فرهنگسرای ولا

در مهر ماه 1381 ش. با هدف گسترش فرهنگ ملی و شیعی در میدان نماز شهری آغاز به کار کرد. واحد آموزش و سالن اجتماعات، از جمله امکانات این مرکز است. خانه فرهنگ دولت آباد، خانه فرهنگ رازی، خانه فرهنگ 13 آبان، مجتمع فرهنگی _

ص: 83

هنری شیخ صدوق (ره)، مجتمع کتابخانه ای 13 آبان، مجتمع فرهنگی هنری شهید رحیمی و کتابخانه شیخ کلینی (ره) از مراکز تابع این فرهنگسرا است.

منبع: vela.farhangsara.ir

فرودگاه امام خمینی

پیش نویس طرح جامع فرودگاه در سال 1356 موافقت اصولی گرفت و اجرای آن آغاز شد. پس از چند سال توقف، در اسفند 1369، با تجدید نظر در طرح جامع و تصویب آن در سازمان هواپیمایی کشور، عملیات طراحی و اجرایی ادامه یافت. در سال 1381 برای تمام پروازهای بین المللی افتتاح شد.

منبع: سایت رسمی فرودگاه بین المللی امام خمینی (ره).

فشافویه / پشاپویه / فشافویه

نام بلوکی در جنوب شرقی تهران و جنوب شهرستان ری، محدود به رودخانه سالور (از شاخه های رودخانه کن) و خط رأس کوه آراد، در طول شرقی 15 درجه و 40 دقیقه تا 15 درجه و 30 دقیقه و 35 درجه و 17 دقیقه تا 35 درجه و 35 دقیقه عرض شمالی. در متون قرن چهارم هجری از این منطقه، به نام های «بشاوویه» و «فشاپویه» و «بسا / بشا» یاد شده است. این بخش، در کویری نسبتاً هموار و مسطح واقع شده است و اطراف آن را کوه های متصل به آن احاطه کرده اند. وسعت تقریبی آن 60 در 30 کیلومتر است. ارتفاع منطقه از سطح دریا 1191 متر، و آب و هوای آن خشک است و به علت مسطح بودن در معرض وزش بادهای غیر موسمی است. فشافویه، وسیع ترین «بخش» شهرستان ری محسوب می شود، با مساحتی بالغ بر 1645 کیلومتر مربع؛ یعنی حدود 70 درصد وسعت شهرستان ری. بلوک پشاپویه از شمال محدود است به کوه سه پایه و حومه تهران و کن، و از مغرب به شهریار و از جنوب به دریاچه قم و کویر و از مشرق به ورامین. قسمت شمالی آن موسوم به غار و قسمت جنوبی پشاپویه است. ناحیه فشافویه، سی پاره آبادی دارد. کوشک، علی آباد، کلین، جرم و قوج آغاز از مهم ترین آنها است. در سال 1355 ش. شهرستان تهران پنج بخش داشت، به نام های حومه، رودبار قصران، لواسانات، ری و فشافویه/پشاپویه.

ص: 84

فشاپویه، اکنون از بخش های شهرستان ری محسوب می شود و با دو دهستان، در دره ای پهناور قرار دارد. قسمت جنوبی آن، مسکونی نیست و زمین های شمالی آن در قسمت هایی که شیب مناسب دارد، قابل کشت غلات، حبوبات، پنبه، چغندر، سیب زمینی، انجیر و انار است. در تقسیمات جدید کشوری، دهستان حسن آباد، دهستان کلین، شهر حسن آباد، شهرک های مسکونی احمدیه، بهشت، جانبازان، فرهنگیان و نیز روستاهای زیوان، کلین، خانلق، آراد، محمدآباد، سفرآباد، کوشک، اشتهازان، خمارآباد، قنبرآباد، حصارچوپان و انیس آباد، جزء بخش فشاپویه است. رود شور فشاپویه، از استان زنجان سرچشمه گرفته و پس از عبور از استان قزوین و جنوب غرب استان تهران و شهرستان زرندیه، به شهرستان ری می رسد. شاخه های مشهور این رود عبارتند از: خررود، ابهررود، کردان و سرود در شهرستان زرندیه. رود طولانی شور با جهت شمال غربی - جنوب شرقی، عرض شهرستان ری را طی می کند و از شش کیلومتری جنوب حسن آباد فشاپویه می گذرد و به شوره زار شرق دریاچه حوض سلطان قم می ریزد. رود شور در بخشی از شهرستان ری به موازات رود کرج و در جنوب آن و با فاصله متوسط ده کیلومتری روان است و با طی یک قوس بزرگ راستگرد از فشاپویه ری خارج و به دهستان قمرود شهرستان قم وارد می شود. این رود، دائمی است و 420 کیلومتر طول دارد. مطابق سالنامه آماری استان تهران در 1380 ش؛ بخش فشاپویه، دارای 58 روستای مسکونی و غیر مسکونی بوده است. در سال 1381 ش. در تقسیمات کشوری این بخش تغییراتی پدید آمد و مطابق مصوبه آن سال، دهستان وهن آباد بخش فشاپویه از این بخش جدا و به بخش مرکزی شهرستان رباط کریم الحاق شد. نیز روستای صنعتی چرم شهر مطابق مصوبه 1381/7/10 ش. از بخش فشاپویه جدا و به دهستان بهنام / بهرام ورامین پیوست. همچنین مطابق مصوبه 1381/5/29 ش. هیئت دولت، دهستان کلین به مرکزیت روستای کلین در نیمه شرقی بخش فشاپویه ایجاد و تأسیس گردید. بدین ترتیب، دهستان حسن آباد سابق به دو دهستان کلین و حسن آباد (با محدوده کوچک تر فعلی) تقسیم گردید. در حال حاضر بخش فشاپویه دارای 49 روستا و دو دهستان است. دهستان کلین به مرکزیت کلین با 19 روستا (مسکون) و دهستان حسن آباد به مرکزیت شهر حسن آباد با 30 روستا (15 مسکون و 15 غیر مسکون).

برخی از آثار تاریخی و زیارتی این منطقه

عبارتند از: آب انبار آزاد، مسجد جامع، شاهزاده ابراهیم و اسحاق، هاجر خاتون، امامزاده بی بی ملک اشتهازان، کوره کبل پزی، قلعه روستای بوالقیطاس، قلعه زلف آباد، قلعه جاجی ها، امامزاده اسماعیل، قلعه سلمان آباد، امامزاده حسین کلین، امامزاده عبدالله و سید طاهر در قلعه نو، مسجد جامع آزاد، تپه انیس آباد، تپه شوره پزخانه، تپه بیجین، تپه خماری آباد، تپه خانلق، تپه بیجین بالا، قلعه فشافویه، قلعه علی آباد، قلعه صفرآباد، مقبره کلینی، امامزاده قاسم در سلمان آباد، امامزاده سید اسماعیل در زیوان، امامزاده یوشع در انیس آباد، امامزاده سید باقر در کوشک، کاروانسرای شاه عباسی، کاروانسرای دیر اراضی و دیر اسدآباد. برخی مراکز تقریحی آن به این شرح است: دریاچه مصنوعی فشافویه، با مساحت هفت هکتار، سد خاکی (جت اسکی)، یخچال های متعدد، رودخانه شور، استخر عادل فر، شهر بازی آزادگان و پارک جنگلی شیخ کلینی.

منابع: جغرافیای سیاسی، ص 358؛ گیتاشناسی، اطلس استان های ایران، 1383 ش؛ نزهة القلوب، ص 54؛ فرهنگ جغرافیایی نیروهای مسلح، ص 248-250.

فصیل

قلعه ای در شمال شارسرستان. آثار و علائم موجود، مانند پاره آجرهای بناها، نشان می دهد که ردیف ساختمان های شهر ری، به ویژه از جهت غربی، تا نزدیک کوه ری ادامه داشته و کوه طبرک را در میان می گرفته است. دژ طبرک و حصن زینبیدی _ که ظاهراً هر دو نام یک دژ، یا دو دژ در یک محل بوده _ در داخل آن قرار داشته است.

از عبارات فتوح البلدان (و کان عمالها ینزلون حصن الزینبیدی و یجمعون فی مسجد اتخذ بحضرته و قد دخل ذلك فی فصیل المحدثه) چنین برمی آید که کارگزاران ری که به حصن زینبیدی فرود می آمدند، در مسجدی (غیر از مسجد جامع مهدی، چون این مسجد در آن تاریخ هنوز احداث نشده بود) در جنب آن در فصیل نماز جمعه به پا می داشتند.

منبع: ری باستان، ج 1، ص 179.

فضل الله جلال الدین ملک الکلام خواری رازی

شاعر. در اواخر عهد آل سلجوق می زیست. آنگاه که سلطان تکش خوارزمشاه بر دیار عراق استیلا یافت، و بر در ری پادگان ساخت، فضل الله به حضورش بار یافت و در مدح او شعر گفت.

منابع: لباب الألباب، ج 1، ص 278؛ هفت اقلیم، ج 3، ص 32.

ص: 86

محدث اهل سنت. از حسن بن محمد زعفرانی روایت کرده است و عمر بن احمد واعظ از او.

منبع: تاریخ بغداد، ج 12، ص 373.

فضل بن شاذان بن عیسی رازی، ابوالعباس

مقری و شیخ القراء ری. تخصص او در علوم قرآنی و علم تفسیر، به ویژه دانش قرائت بود و فقه نیز می دانست. در طبقه ششم قراء از او نام برده اند. از احمد بن یزید حلوانی، محمد بن عیسی اصفهانی، اسماعیل بن ابی اویس، سعید بن منصور و گروهی دیگر روایت کرده است. ابوحاتم رازی و پسرش عبدالرحمن از او روایت کرده اند. ابوحاتم او را توثیق کرده است. محمد بن عبدالله بن حسن بن سعید، احمد بن محمد بن عبدالله، احمد بن محمد بن عمار بن شیب، پسرش عباس بن فضل نزد او قرائت آموخته اند. چندین کتاب در تفسیر، قراءات و فقه دارد. به سال 290 ق. درگذشته است.

منابع: تاریخ الاسلام، ج 30، ص 149؛ الجرح و التعديل، ج 7، ص 63؛ الفهرست ابن الندیم، ص 287؛ شیعه شناسی، «التباس فضل بن شاذان شیعی و سنی از قرن سوم هجری»، مهدی بیات مختاری، بهار 1390؛ 9 (33)، ص 201-226.

فضل بن عباس صائغ رازی مروزی، ابوبکر ← فضلك رازی

فضلك رازی

ابوبکر، فضل بن عباس صائغ رازی مروزی، محدث، حافظ، ناقد، مشهور به فضلك رازی. ذهبی در تذکرة الحفاظ می گوید: او یکی از امامان حدیث بود که در پی حدیث در شهرها می گشت و تصانیف بسیار داشت. خطیب بغدادی وی را ثقه و ثبت دانسته است. برای ثبت حدیث، بسیار سفر کرد، از جمله به بغداد و اصفهان. از علی بن جعفر احمر، هیشم بن یمان، عصمة بن فضل نیشابوری، عیسی قالون، عبدالعزیز بن عبدالله اویسی، قتیبة بن سعید، سهل بن عثمان، محمد بن عباد رازی، عبدالمؤمن بن علی زعفرانی اسدی کوفی، ابراهیم بن عامر بن ابراهیم حموی اصفهانی رازی و هدبة بن خالد و دیگران روایت کرده است. ابوبکر نیشابوری، عبدالرحمن بن حسن، ابوبکر محمد بن حرث، مهران بن هارون رازی، علی بن رستم، ابراهیم بن قاسم، محمد بن مخلد عطار، عبید الله بن محمد بن شنبه، ابن جعفر بن حمدان، محمد بن جعفر مطیری، ابوعوانه اسفراینی، ابوبکر خرائط و گروهی دیگر از محدثان از او روایت کرده اند. به سال 270 یا 271 ق. در

منابع: الجرح و التعديل، ج 2، ص 23؛ تاريخ مدينة دمشق، ج 14، ص 122؛ تذكرة الحفاظ، ج 2، ص 159-160 و 600؛ سير اعلام النبلاء، ج 12، ص 629-631؛ شذرات الذهب في أخبار من ذهب، ج 2، ص 160؛ المستدرک، ج 1، ص 34؛ سنن الدارقطني، ج 1، ص 327 و ج 2، ص 228؛ تغليق التعليق، ج 2، ص 294 و ج 5، ص 411؛ الكشف و البيان في تفسير القرآن، ج 7، ص 194؛ طبقات المحدثين بأصبهان، ج 3، ص 164-166 و ص 538؛ هدية العارفين، ج 1، ص 818؛ ذكر اخبار اصبهان، ج 2، ص 151-152.

فضل بن يحيى بن خالد برمكى

حاکم ری در زمان هارون عباسی؛ در سال 147 یا 148 ق. پدرش يحيى در دربار عباسيان مناصبی داشت. فضل، هفت روز پیش از هارون، زاده شد و برادر رضاعی یکدیگر شدند. چون يحيى به وزارت نشست، فضل نایب و قائم مقام پدر شد. هارون، در سال 176 یا 178 ق. فضل را حاکم خراسان کرد. فضل حکومت جرجان و سیستان و ری و جبال را نیز یافت. بیشتر مورخان شیوه حکمرانی فضل را ستوده اند. در خراسان جور و ستم امرا و قدرتمندان را برانداخت و آب انبارها و مسجدها و رباطها ساخت و کاتبان و وزیران ایالت را بی نیاز گردانید. گفته اند وقتی در خراسان بود، برای تثبیت ولایتعهدی محمد فرزند هارون، که زیر نظر و تربیت خودش قرار داشت، از مردم بیعت گرفت و او را امین لقب داد. وقتی هارون بر برمکیان بدگمان شد، جعفر برمکی را به قتل رساند و يحيى و فضل را به زندان انداخت. فضل در زندان فلج شد و در سال 193 ق. درگذشت.

منبع: تاریخ برمکیان، ص 62-67.

فکری رازی نوربخشی

شاعر. به حیدرآباد دکن سفر کرد و در آنجا به حلقهٔ یاران شاه طاهر دکنی راه یافت، و سپس به ری بازگشت. تخلص او نخست «سیری» بود، ولی پس از مدتی تخلص «فکری» را برای خود برگزید.

منبع: الذریعه، ج 9، ق 3، ص 846.

فلیسان ← بلیسان

فلیش ← بلیسان

فهیمی طرشتی رازی

شاعر. اصل وی از دیه طرشت (درشت) است؛ از او است:

که بر احوال زار من نگریست/ *** که بر احوال زار من نگریست.

منبع: آتشکده آذر، ج 3، ص 1111.

فیروزآباد

روستا، از توابع بخش قلعه نو در شهرستان

ص: 88

ری. این روستا از بزرگ ترین روستاهای جنوب شرقی شهر ری است و بر اساس سرشماری مرکز آمار ایران در سال 1385 ش. جمعیت آن 8579 نفر (2106 خانوار) بوده است. امامزاده شعیب در این روستا است.

منبع: نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن 1385 ش.

فیروزآبادی، بیمارستان

مؤسس: آیه الله سید رضا فیروزآبادی، فرزند هاشم، متولد 1253 ش. و درگذشته 1344 ش. وی در چ - ندین دوره نماینده مجلس از شهر ری و سپس تهران شد و با آیه الله مدرس و محمد مصدق هم دوره بود. سرمایه نخست بیمارستان، چهل و دو هزار تومان بوده که از محل حقوق وی از مجلس در ادوار مختلف، تأمین شد. زمین بیمارستان در ابتدا باغی بود که ایشان به مبلغ بیست و چهار هزار تومان خرید، و سپس به کمک چند خیر دیگر، بیمارستان فیروزآبادی را ساخت.

در ك - تاب «تاریخ بیمارستان های ایران» آمده است: «مرحوم فیروزآبادی بیمارستان مجهزی در شهر ری بنا کرد که در جاده قدیم شهر ری ك - می پایین تر از ام - امزاده عبدالله واقع شده است. وی وقتی تصمیم گرفت که این بیمارستان را بسازد، حقوق خود را از مجلس [که تا آن روز نگرفته بود، یکجا] گ - رفت و ص - رف بنای آن نمود. فیروزآبادی قبلاً باغ بیست و شش هزار متری حرمت الدوله را از بازماندگان او از قرار متری يك قران خرید و در

این زمین ش - روع ب - ه احداث بیمارستان و مؤسسات وابسته به آن کرد.» ساختمان هایی که فیروزآبادی احداث نمود، عبارتند از بیمارستان صد تختخوابی، بیمارستان سیصد تختخوابی، و بالاخره شمار تخت های بیمارستان مزبور را به 640 تختخواب رسانید. این بیمارستان که در روز دوم آذر ماه 1313 ش. افتتاح شد، امروزه هنوز هم با نام بیمارستان فیروزآبادی دایر است و یکی از بهترین بیمارستان های تهران به شمار می آید. ای - ن ب - بیمارستان، اکنون گسترش یافته و موقوفاتی نیز دارد. از خاطرات برخی رجال معاصر، چنین برمی آید که بیمارستان فیروزآبادی، مکانی برای تجمع و هم فکری گروهی از اهل تدین و فرهنگ نیز بوده است. در گذشته این بیمارستان با کاشیکاری های فیروزه ای رنگش در ضلع جنوب شرقی بیمارستان فعلی قرار داشت و بر آن این جمله نقش بسته بود: «این مریض خانه وقف است بر فقرا و رعایا و غربا و بیچارگان، لعنت بر کسانی که تخلف نمایند.»

منابع: هفت وق - فنامه، ص 63 و 73؛ تاریخ بیمارستان های ایران، از آغاز تا عصر ح - اضرب ص 342.

فیروزآبادی، سید رضا

فقیه و نماینده مجلس شورا. در سال 1253 ش. در قریه فیروزآباد شهر ری به دنیا آمد. پس از اتمام دوره ابتدایی راهی تهران شد و در مدرسه آصفیه اقامت گزید و از شیخ مسیح طالقانی و سید ریحان الله کشفی بروجردی سطوح را آموخت. با از دست دادن پدر مسئولیت خانواده به وی محول شد. لذا دو روز را به زراعت در فیروزآباد و بقیه روزهای هفته را در تهران مشغول تحصیل بود. سپس به کربلا مهاجرت کرد و در درس سید اسماعیل صدر حاضر شد و در نجف از آخوند خراسانی و میرزا حسین خلیلی تهرانی و طباطبایی یزدی و شریعت اصفهانی استفاده نمود. پس از فوت آیه الله شریعت اصفهانی به ایران بازگشت و در شهر ری و فیروزآباد به تبلیغات دینی و اقامه جماعت پرداخت.

وی جزء هیئت علمی تهران بود و در

ص: 90

دوره های سوم، ششم، هفتم و چهاردهم مجلس شورای ملی از طرف اهالی شهر ری و تهران به نمایندگی انتخاب شد. چند سالی حقوق خود را از مجلس نگرفت تا موقعی که به تأسیس بیمارستان فیروزآبادی شهر ری (افتتاح در سال 1313 ش.) همت گماشت. پس حقوق هشت ساله خود را يك جا گرفت و پس از مشورت با آية الله شيخ محمدتقی بافقی، باغ حرمت الدوله را برای ساخت بیمارستان خرید. ساختمان بیمارستان، نخست صد تختخوابی بود و سپس توسعه یافت.

آية الله فیروزآبادی از همفکران مدرس بود و در جریان های سیاسی و نیز در مجلس با ایشان، کم و بیش هم گرابی کرد. از موارد اشتراك و افتراق او با مدرس می توان به ترتیب، حمایت از دولت مستوفی الممالک و ادامه قرارداد میلسپورا نام برد. در دوره پنجم مجلس شورای ملی که زمزمه جمهوری در ایران آغاز شد، همراه سید حسن مدرس با جمهوریت مخالفت کرد و دست به اقداماتی نیز علیه جمهوریت زد؛ تا اینکه به دستور رضا شاه از طرف حکومت نظامی وقت (مرتضی خان یزدان پناه) دستگیر و به کلات نادری در خراسان تبعید شد. پس از گذشت 22 روز، بنا به تقاضای اهالی شهر ری آزاد و روانه مشهد شد و پس از اقامت يك ماهه و رفع کسالت به تهران مراجعت کرد.

سید رضا فیروزآبادی سرانجام در سال 1344 ش. درگذشت و در مقبره ای که در گورستان قدیمی جنب بیمارستان برای خود ساخته بود، دفن شد.

منابع: علما و رژیم شاه: نظری بر عملکرد سیاسی - فرهنگی روحانیون در سال های 1305-1320، ص 373؛ اختران فروزان ری و طهران، ص 308-305.

فیروزآبادی، محله

واقع در ناحیه دو از منطقه بیست شهر تهران. این محله، از شمال به خیابان یزدان خواه، از جنوب به جاده قم، از شرق به خیابان فداییان اسلام و از غرب به میدان شهید غیبی محدود می شود. از مهم ترین بناهای محله، مزار امامزاده عبدالله است که نشان می دهد محله فیروزآبادی، سابقه تاریخی دارد. از دیگر بناهای مهم محله، بیمارستان و مسجد فیروزآبادی است که هر دو را آية الله رضا فیروزآبادی، نماینده وقت مجلس شواری ملی بنیان گذاشت. یکی از گورستان های قدیم شهرری نیز کنار مسجد فیروزآبادی است. جمعیت محله، 22946 نفر است و از این تعداد، 11470 نفر را مردان و 11476 نفر را زنان تشکیل می دهند. بسیاری از ساکنان محله، از اقوام و اتباع مختلف ترک،

کرد، لر و افغان هستند. محله فیروزآبادی، شش مسجد دارد؛ به نام های چهارده معصوم، صاحب الزمان، فیروزآبادی، جوادالائمه، حجت بن الحسن و حجتیه. مدارس محل نیز عبارت اند از: سه مدرسه راهنمایی، یک مدرسه متوسطه و دو دبستان غیر دولتی.

فیروزآبادی، مسجد

مسجد. در سال 1329 ش. به دست آیه الله سید رضا فیروزآبادی در شهر ری بنا و وقف شد. مساحت بنا، حدود 1370 متر است و در کنار آن، مقبره خانوادگی فیروزآبادی قرار دارد. مسجد فیروزآبادی، هشت در و برخلاف اکثر مساجد، یک گلدسته (مناره) دارد.

جلال آل احمد و محمد همایون در این مسجد دفن شده اند.

دکتر حبیب الله فیروزآبادی، از نوادگان مؤسس و واقف مسجد و بیمارستان فیروزآبادی، تولیت این مسجد را برعهده دارد.

فیروز بران ← فیروز بهرام

فیروز بهرام

این آبادی که اکنون جزء حوزه غار است و در گوشه شمال غربی ری باستان و جنوب غربی تهران واقع است، از بناهای فیروز ساسانی است، و در طی تاریخ به نام های «رام فیروز» و «فیروزرام» و «فیروز بران» نیز خوانده شده است. پاره ای از روایات، این نام را بر شهر ری نیز اطلاق کرده اند.

در تاریخ بلعمی در خیر فیروز بن یزدگرد ذکر شده است: «سه شهر بنا کرد: یکی به حد ری، رام فیروزآباد، دیگر به حد گرگان نام او روشن فیروز، و به حد دیگر (آذربایگان) نام او شهرام فیروز.» مقدسی فیروزرام را از رساتیق ری دانسته است و یاقوت در معجم البلدان در ذکر این قریه اشاره کرده است که در آنجا میان یزید بن حارث، والی ری از سوی امویان، و فرخان پادشاه ری جنگی روی داد، و فرخان با کمک زبیر بن ماجور خارجی، یزید را با سی صد تن از اشراف کوفه با زنبش بکشت. در نزهة القلوب در شرح دیه های ری ذکر گردیده است: «فیروزرام که فیروز ساسانی ساخت، و اکنون فیروزبران می خوانند...» در جایی دیگر از همین کتاب، در ذکر دیه های ناحیه غار، از آن به صورت فیروزبهرام یاد شده است.

منابع: ری باستان، ج 1، ص 19 و ج 3،

ص 596؛ گیتاشناسی، اطلس شهر تهران، ص 193.

فیروزرام ← فیروز بهرام

فیروزه

کوی، محله، مدرسه. در نقض آمده است:

«و مدرسه کوی فیروزه، نه در عهد این سلاطین (سلجوقیان) بنیاد کردند؟» جای این کوی به هیچ روی معلوم نیست، اما چون مدرسه کوی فیروزه از آن شیعیان بوده، می توان گفت که این محله نیز در نیمه غربی و جنوبی ری بوده است.

منابع: نقض، چاپ دارالحدیث، ص 41، ری باستان، ج 1، ص 209.

ص: 93

قاسم آباد تهرانچی

روستا، از توابع بخش قلعه نو و در شمال شرقی روستای قلعه نو. جمعیت روستا بر اساس سرشماری مرکز آمار ایران در سال 1385، 2281 نفر در 531 خانوار بوده است.

منابع: نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن 1385؛ اطلس گیتاشناسی، ص 256.

قاسم آباد شورآباد

روستا، از توابع جنوبی بخش کهریزک. جمعیت روستا بر اساس سرشماری مرکز آمار ایران در سال 1385، 2433 نفر در 662 خانوار بوده است.

منبع: نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن 1385.

قاسم آباد قنات شور

روستا، از توابع بخش کهریزک. جمعیت روستا بر اساس سرشماری مرکز آمار ایران در سال 1385، 43 نفر در 11 خانوار بوده است.

منبع: نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن 1385.

قاسم بن عتاب بن اعین

محدث. پدرش که از دوستان سفیان ثوری بود، نسب کوفی داشت و سپس به ری آمد. قاسم بن عتاب در ری زاده شد. از حارث بن مسلم رودی رازی، روایت کرده است.

منبع: الجرح والتعديل، ج 7، ص 115-116.

قاسم بن محمد رازی

مجهول و از طرق ثقة الاسلام کلینی.

از علی بن محمد هرمزداری/ هرزانی (روای امام سجاده) و حسین بن اسماعیل روایت کرده است، و محمد بن عبدالجبار شیبانی، محمد بن عبدالغفار و احمد بن لیث کرمانی از او.

منابع: جامع الرواة، ج 1، ص 602؛

مستدرکات علم رجال الحدیث، ج 5، ص 475 و ج 6، ص 258-259 و ج 7، ص 153؛ معجم رجال الحدیث، ج 15، ص 60 و ج 17، ص 216؛ تاریخ مدینه دمشق، ج 44، ص 193؛ ذکر اخبار اصبهان، ج 1، ص 124؛ الکافی، ج 1، ص 485.

قاسم بن نوربخش رازی

طیب، مرشد طریقت، ملقب به قوام الدین. وی فرزند سید محمد نوربخش، مؤسس طریقه تصوف نوربخشیه و پدر بهاءالدوله محمدحسین نوربخشی، طیب نامدار و مؤلف خلاصه التجارب در طب بود.

در سال 927 ق. درگذشت.

منابع: هدیه العارفین، ج 1، ص 832؛ تاریخ پزشکی ایران و سرزمین های خلافت شرقی؛ طب در دوره صفویه.

قاسم دولابی رازی

از قدمای مشایخ ری. اصل او از دولاب ری بود، ولی چهل سال در مکه زیست و یک سال پیش از آمدن قرمطیان، در همان شهر درگذشت. جعفر بن احمد رازی می گوید:

از کتانی شنیدم که می گفت: «قاسم دولابی، خیر محض بود. تا سی سال، فقیری به مکه وارد نشد که همچون وی باشد در زهد و انفاق.»

منبع: الأنساب، ج 2، ص 233.

قاسم، امامزاده

بقعه این امامزاده در روستای دوتویه سفلا در دهستان کهریزک واقع شده است. به اعتقاد اهالی، امامزاده قاسم از نوادگان امام کاظم (ع) است و در بین مردم به سید قاسم شهرت دارد. در برخی منابع، شجره امامزاده سید قاسم، این گونه ذکر شده است: سید قاسم بن محمد اعرابی بن حمزه بن محمد بن موسی بن محمد بن قاسم بن حمزه بن امام موسی (ع).

ساختمان بنا از قدیم به همین شکل بوده و مسجد و حمام نیز در جوار امامزاده بوده است. در حدود سال 1354 ش. سنگ قبر کنونی را بر آن نهاده اند.

طرح بقعه متشکل از یک گنبدخانه به ابعاد $4/90 * 5/14$ متر و یک ایوان ورودی در شرق گنبدخانه است. زیربنای بقعه حدود هشتاد متر مربع است. بنا، ورودی خاصی ندارد، و تنها نمای بقعه، نمای شرقی آن است که آجری و قدیمی است. ایوان امامزاده گنبدی کوچک و ضریح شکل دارد که از خشت و گل ساخته اند و روی

ص: 96

آن گچ کاری است. ایوان شامل دو طاقچه در قسمت شرقی و غربی است. امامزاده دو گنبد دارد: ارتفاع گنبد اصلی از روی پشت بام 1/50 متر است. لایه بیرونی گنبد، کاهگل و لایه داخلی آن گچ کاری است. بلندی گنبد نیم طاق ایوان (گنبد دوم) از روی پشت بام یک متر و لایه بیرونی آن کاهگلی است.

منابع: امامزاده ها و تربت برخی از پاکان و نیکان، ج 1، ص 85-84؛ مزارات ری، ص 487-488.

قاسم، امامزاده _ سلمان آباد

بقعه این امامزاده در غرب روستای سلمان آباد و در منطقه ای است که در جنوب شرق آن، شهرک حسن آباد فشاپویه و در شمال، روستای وهن آباد و فرودگاه امام خمینی قرار دارد. اهل محل، امامزاده قاسم را فرزند نوح بن موسی کاظم (ع) می دانند که منشأ صحیحی ندارد.

طرح فعلی بقعه از یک گنبدخانه، ایوان ورودی و یک فضای جانبی تشکیل شده است. پیرامون این مجموعه، صحنی نسبتاً بزرگ قرار دارد. ایوان اصلی در شمال شرقی گنبدخانه و فضای جانبی در شمال غربی آن است. مساحت بنای امامزاده 140 متر مربع و مساحت عرصه آن 8400 متر مربع است. ابعاد ضریح چوبی و مشبک امامزاده، 2 * 3 و به ارتفاع 1/50 متر است.

سقف گنبدخانه در پوشش داخلی، طاقی

تیزه دار است که لایه داخل آن را گچ کاری کرده اند. بالای طاق گنبدخانه مسطح، و روی آن گنبد کوچکی قرار گرفته است. سقف مسطح بقعه را در تمام قسمت ها آسفالت کرده اند. ارتفاع نوك گنبد كوچك فوقانی تا كف بقعه 10/5 متر و تا كف صحن 11/20 متر است. ارتفاع داخلی در گنبدخانه شش متر، قطر گنبد كوچك 2/20 متر و قطر ساقه آن 2/80 متر، و قطر داخلی گنبدخانه حدود 5 متر است. به دلیل وجود قبرستان و غسلخانه در این مکان، اهالی قدیم که اکنون ساکن حسن آباد هستند، برای خاکسپاری مردگانشان بدین مکان می آیند.

منابع: مزارات ری، ص 490-493؛ امامزاده ها و تربت برخی پاکان و نیکان، ج 1، ص 370-369.

قاضی محمد صار

کلاتر ری، شاعر و از سادات ری در عهد صفوی. وی فرزند شکرالله رازی و برادر عطاءالله رازی است. پدرش مدتی در ورامین قضاوت می کرده است. قاضی محمد، به «کلاتر ری» شهرت داشت.

منبع: الذریعه، ج 9، ق 3، ص 872.

قانعی طهرانی، میرزا احمد رازی

از شاعران اوائل عهد صفوی. در شعر «قانعی» تخلص می کرد و به کارهای دیوانی اشتغال داشت.

منبع: تحفه سامی، ص 177.

قتیبه بن سعید ثقفی

محدث. در ری می زیست. از لیث بن سعد و او از یزید بن ابی حبيب و او از ابوظفیل و او از معاذ بن جبل و او از رسول الله (ص) روایت کرده است: ان النبی کان فی غزوة تبوك إذا ارتحل قبل زیغ الشمس آخر الظهر حتی یجمعها إلى العصر فیصلیهما جمیعا وإذا ارتحل بعد زیغ الشمس صلی الظهر والعصر جمیعا ثم سار وکان إذا ارتحل قبل المغرب آخر المغرب حتی یصلیها مع العشاء وإذا ارتحل بعد المغرب عجل العشاء فصلاها مع المغرب. وی در نقل این روایت منفرد است.

منبع: السنن الکبری، ج 3، ص 163.

قتیبه بن مسلم باهلی، ابوحنص

حاکم ری در زمان عبدالملک بن مروان اموی. وی در سال 49 ق. به دنیا آمد. پدرش مسلم بن عمرو از نزدیکان یزید بن معاویه بود و در زمان قیام عبدالله بن زبیر در سپاه مصعب بن زبیر حضور داشت. همچنین بنا بر برخی اقوال، مسلم بن عمرو از همراهان عبیدالله بن زیاد نیز بود و همراه وی از بصره به کوفه آمد. پس از دستگیری مسلم بن عقیل (ع) و آوردن

او به قصر عبیدالله، وقتی مسلم بن عقیل طلب آب کرد، مسلم بن عمرو مانع اجابت درخواست او شد.

قتیبه به فرمان عبدالملک بن مروان، والی ری شد و در زمان حکومت ولید بن عبدالملک، به فرمان حجاج بن یوسف ثقفی، حاکم عراق، به حکومت منطقه بزرگ خراسان منصوب شد. دوران فتوحات قتیبه بن مسلم از همین زمان آغاز شد. وی در جنگ های پی در پی توانست بخش هایی از مناطق شرقی ایران را به تصرف خود درآورد و در آخرین مرحله کشورگشایی خود تا مرز چین پیش رفت. در سال 86 ق. به مناطق شمال شرقی خراسان حمله کرد و منطقه طخارستان را که در ساحل رود آمودریا واقع بود، فتح کرد. در سال 90 ق. پس از سه سال لشکرکشی و جنگ های فراوان، بخارا را نیز به سرزمین های اسلامی افزود. سرانجام قتیبه در سال 99 ق. به فرمان سلیمان بن عبدالملک، جانشین عبدالملک بن مروان، کشته شد. علت قتل، حمایت قتیبه از خلافت عبدالعزیز بن عبدالملک، برادر سلیمان بود.

منابع: الأنساب، ج 2، ص 71؛ الاعلام، ج 5، ص 189؛ الاخبار الطوال، ص 327؛ تاریخ ابن کثیر، ج 9، ص 77؛ نهاییه الارب فی فنون الادب، ج 21، ص 282 و 283؛ تاریخ طبری، ج 6، ص 506 و 507.

قرشی، قنات

این قنات در فلیسان (نزدیک اراضی جوانمرد قصاب فعلی) جاری بوده است. در شمال بقعه جوانمرد قصاب، چشمه بزرگی است که از زیر تپه های انتهای جنوبی خاک علی آباد بیرون می آید، و مانند چشمه علی، تا دهه شصت شمسی، محل و مرکز شستن فرش بوده است. چشمه مزبور نیز مانند چشمه علی از موقوفات آستانه عبدالعظیم حسنی (ع) است. تمام قنات های قدیم و جدید ری در سوی شمال غربی پهنه ری بوده و مسیر آنها به سوی جنوب شرقی و جنوب است، که در سابق شهر ری را مشروب می ساختند، و امروز به باغ ها و مزارع می ریزند.

منابع: ری باستان، ج 1، ص 150؛ اطلاعات ماهانه، ش 56 (8) آبان ماه 1331، ص 16.

قصر آل سلجوق ← سرای ایالت

قطان رازی، ابو عمرو

محدث اهل سنت. هشام بن عبیدالله از وی، و او از احمد بن حسن رازی جرجانی روایت کرده است.

منبع: تاریخ جرجان، ص 84.

قطب الدین رازی

ابوجعفر، محمد بن محمد بویه ای، حکیم،

منطقی، فقیه، مفسّر و ادیب. در سال 694 ق. در ورامین ری به دنیا آمد. وی از خاندان شیخ صدوق و از آل بابویه است؛ از این رو او را بابویی نیز می خوانند.

فقه را نزد علامه حلّی و حکمت را از قطب الدین شیرازی آموخت. دیگر استادان مشهور وی عبارتند از: قاضی عضدالدین ایجی و شمس الدین اصفهانی. علامه حلّی، اجازه نقل و روایت تألیفات خود و کتاب هایی که خود مجاز به نقل آنها بوده را به وی داده است. مشهور است که در زمان حکومت سلطان محمد خدابنده که علامه حلّی مدتی در ایران به سر می برد، رازی در ورامین کتاب قواعد الاحکام علامه را نزد وی خواند. علامه در اجازه ای که در ورامین برای او می نویسد، شاگرد خود را بسیار می ستاید و او را «شیخ دانشمند، فقیه فاضل، محقق مدقق، زبدة العلماء و الأفاضل، قطب الملة و الدین» می خواند. سپس می افزاید که وی کتاب قواعد را نزد من خواند و از مشکلات آن پرسید.

قطب الدین در پناه سلطان ابوسعید و وزیرش، غیاث الدین محمد بن رشیدالدین فضل الله، به تتبع و تحقیق و تألیف پرداخت و دو کتاب گرانسنگ خود شرح مطالع و شرح شمسیه را به نام غیاث الدین نوشت. پس از وفات ابوسعید و قتل غیاث الدین در سال 736 ق. قطب الدین نیز منزوی شد؛ تا اینکه در سال 763 ق. به دمشق رفت و سال های پایانی عمر خود را در آنجا گذراند. در دمشق، تحقیق و تدریس فقه و فلسفه و منطق را از سر گرفت و شاگردان بسیاری گرد او جمع شدند؛ از جمله شهید اول. میرسید شریف جرجانی و سعدالدین تفتازانی نیز از شاگردان او بودند.

برخی از دانشمندان اهل سنت و شیعه، قطب الدین را شافعی شمرده اند. صاحب روضات الجنات، بر پایه برخی شواهد، وی را سنی قلمداد کرده است؛ اما محدث نوری در خاتمة مستدرک الوسائل به تشیع او رأی داده و شواهد روضات را پاسخ گفته است. از آثار او است: لوامع الأسرار فی شرح مطالع الأنوار؛ تحریر القواعد المنطقیه؛ المحاکمات بین شرحی الاشارات؛ حاشیه بر قواعد الاحکام (موسوم به حواشی قطبیه)؛ شرح الحاوی؛ تحفة الأشراف فی حاشیة الکشاف؛ لطائف الأسرار.

قطب الدین رازی در 766 ق. در دمشق درگذشت و در دامنه کوه قاسیون (صالحیه)

دفن شد. سپس او را به جای دیگر منتقل کردند. شهید اول می گوید: «در اواخر شعبان سال 766 ق. در شهر دمشق با او ملاقات کردم؛ دریایی ژرف بود. از وی اجازه روایت خواستم، او اجازه آنچه را که مجاز بود به من داد و در دوازدهم ذی قعدة همین سال در دمشق رحلت کرد.»

منابع: فریادی به بلندای تاریخ، ص 325-334؛ أمل الآمل، ج 2، ص 300-301؛ روضات الجنات، ج 4، ص 35؛ ریاض العلماء، ج 5، ص 171؛ مجالس المؤمنین، ج 2، ص 212-213؛ مستدرک الوسائل، ج 3، ص 447-459؛ معجم المؤلفین، ج 11، ص 215؛ هدیه العارفین، ج 2، ص 163.

قطب الدین عمادالدوله ← ساونکین

قلعه سنگی

روستا، از توابع بخش کهریزک. جمعیت روستا بر اساس سرشماری مرکز آمار ایران در سال 1385، 758 نفر در 191 خانوار بوده است.

منبع: نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن 1385 ش.

قلعه سید

روستا، از توابع بخش کهریزک شهرستان ری. این روستا در دهستان کهریزک قرار دارد و بر اساس سرشماری مرکز آمار ایران در سال 1385 ش. جمعیت آن 307 نفر (68 خانوار) بوده است.

منبع: نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن 1385 ش.

قلعه شریفی

روستا، از توابع بخش کهریزک شهرستان ری. این روستا در دهستان کهریزک قرار دارد و بر اساس سرشماری مرکز آمار ایران در سال 1385 ش. جمعیت آن زیر سه خانوار بوده است.

منبع: نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن 1385 ش.

قلعه شیخ

روستا، از توابع بخش کهریزک شهرستان ری. این روستا در دهستان کهریزک قرار دارد و بر اساس سرشماری مرکز آمار ایران در سال 1385 ش. جمعیت آن 1402 نفر (344 خانوار) بوده است.

منابع: نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن 1385 ش؛ اطلس گیتاشناسی،

قلعه عظیم آباد

روستا، از توابع بخش مرکزی شهرستان ری، واقع در جنوب شرقی باقرشهر و شمال شرقی کهریزک. این روستا در دهستان عظیمیه قرار دارد و بر اساس سرشماری مرکز آمار ایران در سال 1385 ش. جمعیت آن 4073 نفر (987 خانوار) بوده است.

منابع: نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن 1385 ش؛ اطلس گیتاشناسی، ص 256.

قلعه کاسنی ری

قلعه باستانی. در فهرست آثار ملی ثبت شده است: مشخصات ثبت به این شرح است: قلعه کاسنی ری؛ قدمت: ساسانی؛ شماره ثبت: 19683؛ تاریخ ثبت: 1386/6/28؛ نشانی: جنوب شهر ری، انتهای سمت چپ خیابان میثم.

قلعه گبری

قلعه باستانی، بازمانده از دوران ساسانیان یا پیش از آن، واقع در جنوب شرقی شهر ری، در شهرک علائین. این قلعه، یکی از چهار قلعه ای بوده است که اهل ری در چهار گوشه شهر بنا کرده بودند. آثار دو قلعه (دژ رشکان و قلعه گبری) باقی است.

بر بالای این تپه، آثار برج سنگی و گچی بزرگی از دوران دیلمیان باقی مانده است که به احتمال قوی مقبره مرداوید زیار گیلی از سرداران معروف آل زیار (دیلمی) است. مساحت قلعه، حدود 3000 متر مربع است و از برج و باروهای قلعه، دیوارهای بلند و خشتی آن باقی مانده است. گویا در این قلعه، چهار برج دیدبانی به ارتفاع 17 متر وجود داشته که کاروان های قم، اصفهان و... در دیدرس آنها بوده است. در چند دهه گذشته، مدتی بنای قلعه در اختیار کارخانه باروت سازی بود و پس از مرگ صاحب کارخانه، قلعه به تملک آستان عبدالعظیم درآمد. از آنجا که فضای داخلی قلعه، از اهمیت چندانی برخوردار نیست، اکنون از آن به عنوان انبار استفاده می شود.

در چند شهر دیگر ایران، مانند آشتیان، زرنديه، کنگاور، سنقر، سرپل ذهاب، جهرم و قم، قلعه هایی به همین نام وجود دارد.

منابع: ری باستان، ج 1، ص 451؛ ری در آینه تاریخ، ص 13.

قلعه نو

یکی از بخش های توابع شهرستان ری، واقع در حدود 20 کیلومتری ری به سمت شهرستان ورامین. قلعه نو، ابتدا مزرعه ای در پنج کیلومتری روستای فیروزآباد بود که اندک اندک

محل سکونت دهقانان شد و سپس گسترش بیشتری یافت. اکنون جمعیت آن، حدود 40 هزار نفر است. از بناهای مهم و باستانی منطقه قلعه نو، آتشکده بهرام است و سالانه گردشگران بسیاری از آن بازدید می کنند. شهرک صنعتی ولی عصر (عج) و عشق آباد (اشک آباد) از مراکز مهم صنعتی این بخش به شمار می آید. بخش قلعه نو با تولید بیش از 50 هزار تن گندم در سال، از مهم ترین مناطق تولید گندم در استان تهران است. این بخش دارای 31 روستا است. از این تعداد 13 روستا دارای شورا است و 12 روستا با دهیاری مدیریت می شود و 6 روستا نیز خالی از سکنه است. قلعه نو پیشتر جزء بخش کهریزک بود و سپس به بخش تبدیل شد.

منبع: نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن 1385 ش.

قلعه نو چمن زمین

روستا، از توابع بخش کهریزک شهرستان ری. این روستا در دهستان کهریزک قرار دارد و بر اساس سرشماری مرکز آمار ایران در سال 1385 ش. جمعیت آن 442 نفر (106 خانوار) بوده است.

منبع: نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن 1385 ش.

قلعه نو خالصه ← قلعه نو

قلعه نو فشاپویه

روستا، از توابع بخش فشاپویه شهرستان ری. این روستا در شمال حسن آباد و شرق اتوبان تهران - قم و مقابل فرودگاه بین المللی امام خمینی قرار دارد و بر اساس سرشماری مرکز آمار ایران در سال 1385 ش. جمعیت آن 386 نفر (94 خانوار) بوده است.

منبع: نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن 1385 ش.

قلعه محمدعلی خان

روستا، از توابع بخش فشاپویه شهرستان ری. این روستا در دهستان حسن آباد قرار دارد و بر اساس سرشماری مرکز آمار ایران در سال 1385 ش. جمعیت آن 65 نفر (22 خانوار) بوده است.

منبع: نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن 1385 ش.

قمصر

روستا، از توابع بخش کهریزک. بنا بر سرشماری سال 1390، جمعیتی بالغ بر 5676 نفر در 1539 خانوار در آن زندگی می کنند. چهار باب مدرسه ابتدایی تا متوسطه و سه باب مسجد دارد. درآمد مردم، بیشتر از راه اشتغال در کارگاههای اطراف روستا و واحدهای تجاری است. استادبوم ده هزار

نفری شهدای قمصر، واقع در خیابان ورزش، از مراکز مهم این منطقه است. این مجموعه در زمینی به مساحت هفت هزار مترمربع در ضلع شمال میدان امام حسین (ع) و در مرکز روستا واقع شده است. مجموعه بوستان فرهنگی و تفریحی دلگشا، از جمله مراکز تفریحی روستا است که سالن کتابخانه عمومی نیز دارد.

قمی، خانه

خانه قدیمی و تنها بازمانده خانه های خشتی شهر ری. معماری خانه منحصر به فرد است. در خانه قمی معماری اصیل ایرانی به کار رفته و علاوه بر هشتی ورودی، فضای خانه از راه در چوبی به اصطبل کوچکی در زیر زمین می رسد. این خانه مالک خصوصی دارد؛ اما از پلاک ثبتی میراث برخوردار است.

قمی آباد

روستا، از توابع بخش جنوبی قلعه نو، واقع در غرب جاده ری - ورامین. جمعیت روستا بر اساس سرشماری مرکز آمار ایران در سال 1385، 732 نفر در 185 خانوار بوده است. این روستا دارای قناتی است که طول آن 3200 متر است و تعداد 110 میله چاه دارد. عمق مادر چاه این قنات، 320 متر و فاصله مظهر تا محل آن 3600 متر است. دبی این قنات 30 لیتر بر ثانیه است. تعداد مالکان این قنات 16 نفر هستند و اراضی تحت کشت این قنات 110 هکتار است.

منابع: نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن 1385 ش؛ بانک اطلاعاتی قنات های کشور.

قنبرآباد

روستا، از توابع بخش فشاپویه شهرستان ری. این روستا در دهستان کلین قرار دارد و بر اساس سرشماری مرکز آمار ایران در سال 1385 ش. جمعیت آن 76 نفر (20 خانوار) بوده است.

منبع: نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن 1385 ش.

قنبری

شاعر. اهل زرین کمران ری بود و در آغاز عهد صفویان می زیست. در شعر «قنبری» تخلص می کرد.

منبع: تحفه سامی، ص 178.

قند کهریزک، کارخانه

اولین کارخانه قند خاورمیانه. این کارخانه در سال 1273 ش. به دستور میرزا علی اصغر خان امین الدوله (صدر اعظم مظفرالدین شاه) و به دست مهندسان بلژیکی

در منطقه کهریزك در زمینی به وسعت 72 هزار مترمربع راه اندازی شد. دومین کارخانه قند ایران در سال 1312 ش. در شهرستان ورامین احداث گردید. کارخانه قند کهریزك در سال 1291، به دلیل واردات قند از روسیه ورشکست شد و در سال 1308، پس از 38 سال توقف، تحت مدیریت دولت و به کمک متخصصان آلمانی، دوباره به راه افتاد. در سال 1343 بار دیگر تعطیل شد. ساختمان کارخانه قند کهریزك که از قدیم ترین بناهای معماری صنعتی ایران و دارای نخستین باسکول تهران است، با شماره 4635 در تاریخ 1380/10/11 در فهرست آثار ملی به ثبت رسید.

منابع: فصل نامه تاریخ روابط خارجی، ش 33، مورخ 1386؛ روزنامه دنیای اقتصاد، ش 3203، مورخ سوم اردیبهشت 1393.

قوامی رازی

شرف الشعراء/ اشرف الشعراء، امیر بدرالدین قوامی خباز رازی، از شاعران معروف نیمه اول قرن ششم هجری. قدیم ترین کسی که اسم قوامی را آورده است، عبدالجلیل قزوینی رازی در کتاب نقض (بعض مثالب النواصب فی نقض بعض فضائح الروافض) است. در اوایل زندگی، نانوائی می کرده و دکان خبازی داشته است و خود در اشعارش بارها به «نانبایی» خود اشاره کرده و خود را «نان پز» و «نانبا» خوانده است:

— منم قوامی نان پز شاعر شیرین شعر

مراست خاطر خباز شکل گرده شمار

— قوامیا تویی آن شاعری که می گفتمی

به شهر شعر منم نانبای نان سخن

از اشارات هیچ يك از تذکره نویسان اطلاعی درباره احوال او به دست نمی آید؛ جز اینکه او را از مداحان قوام الدین طغرانی دانسته و گفته اند تخلص خود را از لقب او گرفته است. عباس اقبال آشتیانی، قوام الدین طغرانی را قوام الدین درگزینی پسر قوام الدین ابوالقاسم ناصر بن علی درگزینی دانسته است که پس از قتل پدر در سال 528 ق. به لقب قوام الدین ملقب گردید و در عهد سلطنت طغرل سوم (571-590 ق.) پس از برادر خود جلال الدین، سمت وزارت او را یافت.

قوامی در اشعار خود نام قوام الدین طغرانی را آورده است؛ مانند این بیت:

چنین رسوا نمی ترسی که از حالت خبر یابد/ *** یگانه خواجه عالم قوام الدین طغرانی.

به تصریح عماد کاتب در تاریخ آل سلجوق، قوام الدین درگزینی به سال 512 ق. منصب طغرا یافت. بنابراین شاعر هم بعد از این تاریخ به

خدمت او راه یافته و اگر لقب شعری خود را از لقب او گرفته باشد، مسلماً بعد از این تاریخ است. در همین قصیده قوامی به «برنایی» خود نیز اشاره کرده است:

درین دولت همه پیران، جوان استند و من بنده/ *** چو پیران بگذرانم روز و شب ایام برنایی.

پس در حدود سال های بعد از 512 ق. هنوز جوان بوده و ولادت او را باید در اواخر قرن پنجم دانست.

از تاریخ وفات او هم اطلاعی دقیق در دست نیست و چون در دیوان او مدح شرف الدین محمد نقیب النقبای ری (م 566 ق.) آمده است، ممکن است تا اوایل نیمه دوم قرن ششم زندگی کرده باشد و چون عبدالجلیل قزوینی رازی اسم او را در شمار گذشتگان آورده و او دیگر شاعران شیعی را به عبارت «رحمة الله علیهم» دعا کرده است، باید در حدود سال 560 ق. که سال تألیف کتاب نقض است در گذشته باشد.

قوامی مردی شیعی مذهب و در میان شاعران شیعه معروف بوده است. نه تنها نام او در کتاب نقض در شمار شاعران شیعی ذکر شده، بلکه در آثار او اشعار فراوانی در منقبت خاندان رسالت دیده می شود. در دیوان قوامی، گذشته از این مناقب، مدایحی از رجال و معاریف زمان او در ری که غالباً از خاندان ها و رجال بزرگ شیعه و ممدوح شعرا بوده اند، و اشعاری در زهد و وعظ و ترجیعات و غزل های عاشقانه لطیف و دل انگیز و روان، فراوان است. قصائد وعظ و اندرز او لفظاً و معنیً متوسط و بیشتر ناظر به معانی و افکار دینی است. در مدح نیز متوسط است؛ لیکن غزل های عاشقانه اش در میان معاصران وی، اقبال یافته بود.

دیوان قوامی با مقدمه و تعلیقات محدث ارموی به سال 1334 ش. منتشر شد. این دیوان، 3359 بیت دارد که یازده بیت از آن، قطعه ای است از عمادی شاعر در نعت قوامی رازی. و چون نسخه دیوان او از ابتدا ناقص است، پس مجموع اشعار قوامی بیش از این بوده است.

منابع: تاریخ ادبیات در ایران، ج 2، ص 695؛ «ستایشگر شیعه»، مجله شیعه شناسی، بهار 1386، دوره پنجم، ش 17، ص 7-28؛ «شعرای گمنام: قوامی رازی»، مجله یادگار، سال دوم، شماره اول، شهریور 1324، ص 68-72.

قوج آغاز

روستای کهن در بخش فشاپویه.

منبع: نزهة القلوب، ج 3، ص 54.

ص: 107

شهرک، مرکز بخش خاوران، واقع در پانزده کیلومتری جاده خاوران، نرسیده به شهرستان پاکدشت، در منطقه پانزده تهران بزرگ، ناحیه هفت، تحت مدیریت فرمانداری شهرستان ری. نام پیشین این ناحیه، شاهین دشت بوده است. ادارات قیامدشت در میان شهرستان ها و شهر تهران تقسیم شده است. بر اساس سرشماری مرکز آمار ایران در سال 1395، جمعیت آن 52396 نفر بوده است. نخستین خانه های شهرک قیامدشت در زمین های اهدایی رضاشاه به تیمسار باتمانقلیچ بنا شد. در دوران ریاست جمهوری سید ابوالحسن بنی صدر، به مردم محل وام مسکن دادند و شهرک گسترش یافت. بافت جمعیتی آن، متشکل از افغان، سبزواری، ترک، گیلانی و... است. قیامدشت، حدود 180 هزار مترمربع مساحت دارد، با چهار خیابان اصلی. در شمال این ناحیه روستای چهل قز و ارتفاعات موسوم به توچال واقع شده و از سمت شرق به شهرستان پاکدشت وصل می گردد. در جنوب این ناحیه بزرگراه امام رضا (ع) قرار دارد و روستای توتک و شهرک صنعتی خاوران در غرب آن است. دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران شرق در این شهرک واقع است. این دانشگاه، در چهارم اسفند 1378 تأسیس شد و فعالیت خود را در سال 1380 زیر نظر واحد تهران مرکز با جذب 400 دانشجو در دو رشته علوم اجتماعی و تربیت بدنی در یک ساختمان دو طبقه آغاز کرد. در سال 1383، عملیات عمرانی دانشگاه در زمینی به مساحت 54 هکتار آغاز شد. اکنون بیش از ده هزار دانشجو در رشته های مختلف در آن تحصیل می کنند.

قیصرآباد

روستا، از توابع بخش کهریزک شهرستان ری. این روستا در غرب دهستان کهریزک قرار دارد و بر اساس سرشماری مرکز آمار ایران در سال 1385 ش. جمعیت آن 692 نفر (167 خانوار) بوده است.

منبع: نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن 1385 ش.

کاتب رازی ← حسین بن ابراهیم بن احمد، مؤدّب رازی، ابومحمد

کاروانسرای دوقلو

واقع در بازار قدیمی حضرتی، بازمانده از دوران صفوی، قاجار و پهلوی و با شماره ثبت 406. این کاروانسرا از دو قسمت مساوی (400 متر مربع) تشکیل شده است و ساخت آن به دوره شاه عباس صفوی برمی گردد و جزء ابنیه تاریخی و خوش ساخت شهر ری محسوب می شود از معدود کاروانسراهای ایران است که در دو طبقه احداث شده است. در زمان

ص: 109

قاجار، محلی برای تخلیه بارهای شتر و انتقال نفت از باکو شد و پس از چندی، تولید آن به ملاعلی کنی رسید. از سال 1377 ش. که بازسازی و احیای بازار ری، به کارفرمایی میراث فرهنگی و گردشگری استان تهران، آغاز شد، بخش هایی از این بنای تاریخی را نیز مرمت کردند؛ اما به دلایل حقوقی و اختلاف بر سر مالکیت آن، عملیات مرمتی و ساماندهی به فرجام نرسید.

منابع: ری در آینه تاریخ، ص 20 و 21؛ پایگاه مجازی سازمان میراث فرهنگی.

کاروانسرای عباسی

این کاروانسرای ثبت شده در فهرست آثار ملی، دارای ساختاری متشکل از گچ و آجر به صورت چهار ایوانه ساخته شده و از نظر قدمت متعلق به عصر صفویه است و در ضلع جنوب غربی میدان حضرت عبدالعظیم شهر ری و روبه روی مسجد خاتم النبیین قرار دارد و مساحت آن حدود هزار متر مربع است. این کاروانسرا دارای چندین اتاقک یا استراحت گاه و یک حیاط است و این اتاقک ها، که سردرشان گنبدی شکل است، برای استراحت تاجران و زائران بوده که هم اکنون جزو موقوفات آستان حضرت عبدالعظیم است. از این کاروانسرا به عنوان انبار استفاده می شد و در چند سال اخیر به نمایشگاه موقت صنایع دستی تبدیل شده و قرار است که با همکاری سازمان میراث فرهنگی این کاربری ادامه پیدا کرده، به نمایشگاه دائمی صنایع دستی تبدیل شود تا با این کار این بنای تاریخی حفظ و مکان مناسبی برای عرضه آثار تولیدکنندگان صنایع دستی فراهم شود.

منبع: روابط عمومی شهرداری منطقه 20 تهران.

کاروانسرای کنارگرد

کاروانسرای واقع در حسن آباد بخش فشاپویه، کنار جاده و هم جوار روستای کنارگرد. مصالح ساختمانی آن گل، گچ و آجر است و تاریخ ساخت آن به عهد صفویان می رسد. بخش غربی کاروانسرا قدمت چندانی نداشته، در صد سال گذشته به بنای اصلی اضافه شده است. بخش اصلی و قدیمی بنا، بیش از 4400 مترمربع مساحت دارد. در میانه اضلاع حیاط مستطیل شکل بنا، چهار ایوان و در طرفین آنها، ایوانچه هایی واقع است که در ارتفاع و دهانه تفاوت چندانی با یکدیگر ندارند. هر یک از ایوانچه ها آستانه حجره ای است. پشت حجره ها و پیرامون کاروانسرا محل نگهداری چارپایان بوده است. ورود به این اصطبل ها هم از هشتی ممکن است و هم از پخ های چهار

ص: 110

گوشه حیاط. طرح گوشه های شمال شرقی و جنوب شرقی مشابه يك ديگرند و در آنها علاوه بر راه اصطبل ها، فضایی برای اقامت چهارپاداران و پلکان های بام تعبیه شده است. در گوشه جنوب غربی، دوراه عمود بر هم به اصطبل ها و انبارها می رسد؛ در گوشه شمال غربی، یکی از این راه ها به اصطبل و راه دیگر به فضایی منتهی می شود که گویا محل اقامت چهارپاداران بوده است. ایوان میانه ضلع غربی در انتها از دو سو گسترش و شکلی صلیبی یافته است. بازوهای طرفین این فضا به انبارهای پشت این جبهه راه دارد. ایوان میانه ضلع غربی نقش ارتباطی دارد و راه ورود به دیگر حیاط کاروانسرا است. بخش جدید یا حیاط دوم کاروانسرا را ایوانچه هایی در سه ضلع شمالی و جنوبی و غربی احاطه کرده است که تنها ایوانچه های ضلع غربی حجره دارند. اصطبل های این قسمت که در پشت جبهه های شمالی و جنوبی واقع است، از اصطبل های معمول کاروانسراها پهنای بیشتری دارند. راه ورود به این مجموعه از ضلع شرقی بخش قدیمی تر کاروانسرا است. سردر، برخلاف اکثر کاروانسراهای دوره صفویان، هم سطح دیوار خارجی است. ردیف طاق نماهای این ضلع اهمیت جبهه ورودی را نشان می دهد. در گوشه شمال شرقی بیرون کاروانسرا، يك حمام و يك آب انبار برای استفاده کاروانیان احداث شده است. این کاروانسرا _ که در کنار جاده کهن قم به ری قرار دارد و تا اواخر عصر قاجار، پرکاربرد بوده _ در سال 1355 در فهرست آثار ملی ایران به ثبت رسید و مرمت آن را اداره کل میراث فرهنگی استان تهران در سال 1381 بر عهده گرفت. در سال 1391 نیز سنگ فرش و احداث زیرساخت های گردشگری، آبنا و نورپردازی آن به پایان رسید.

منبع: دیدنی های تاریخی استان تهران.

کیرآباد

روستا، از توابع بخش کهریزك شهرستان ری. این روستا در دهستان کهریزك قرار دارد و بر اساس سرشماری مرکز آمار ایران در سال 1385 ش. جمعیت آن 391 نفر (83 خانوار) بوده است.

منبع: نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن 1385 ش.

کتابخانه های عمومی شهری

1. کتابخانه عمومی امام خمینی (ره)

واقع در ضلع شرقی حرم حضرت عبدالعظیم (ع)، بوستان دانش (سه دختران). این کتابخانه از محل اعتبارات مقام معظم رهبری تأمین اعتبار و احداث گردید و دارای

500 مترمربع زیربنا در دو طبقه شامل مخزن کتاب، سالن مطالعه برادران، سالن مطالعه خواهران و بخش نشریات و روزنامه است. در سال 1379 هم زمان با عید غدیر افتتاح و بهره برداری شد. کتابخانه دارای 8366 جلد کتاب و 2000 نفر عضو فعال است. 140 عنوان نشریه و 5 عنوان روزنامه در ماه در این کتابخانه به اعضا و علاقه مندان عرضه می گردد. روزانه حدود 6000 نفر برای گرفتن کتاب مراجعه می کنند.

کتابخانه به طریق سیستم بسته و طبقه بندی دیوپی اداره می گردد و مجهز به سیستم رایانه است. کتاب ها بیشتر از طریق دبیرخانه هیئت امنای کتابخانه های عمومی کشور و خانه تازه های کتاب تأمین می شود. درجه فرهنگی کتابخانه یک و درجه فیزیکی آن دو است.

2. کتابخانه عمومی باقر العلوم (ع)

واقع در باقرشهر، بلوار یادگار امام، خیابان 22 بهمن. این کتابخانه در سال 1381 هم زمان با هفته کتاب افتتاح گردید. زمین کتابخانه بالغ بر 1000 مترمربع با زیربنای 450 مترمربع، شامل مخزن کتاب، سالن مطالعه خواهران و سالن مطالعه برادران، بخش مطالعه نشریات و روزنامه و نمازخانه خواهران و برادران است. کتابخانه دارای 4000 جلد کتاب و 1018 نفر عضو فعال می باشد. تعداد 67 عنوان از نشریات به طور ماهانه و 4 عنوان روزنامه به طور روزانه در این کتابخانه در دسترس اعضا و علاقه مندان قرار می گیرد. تعداد مراجعین در ماه 2000 نفر است که حدود 1400 جلد کتاب را به امانت می برند. کتابخانه به طریق سیستم باز و طبقه بندی دیوپی اداره می شود و مجهز به سیستم رایانه است. کتاب ها از طریق دبیرخانه هیئت امنای کتابخانه های عمومی کشور و خانه تازه های کتاب شهرستان ری تأمین می گردد.

درجه فیزیکی کتابخانه چهار و درجه فرهنگی آن دو است.

3. کتابخانه عمومی صاحب بن عباد

واقع در جاده خاوران، خاورشهر، بوستان شهید بابایی. این کتابخانه از محل بودجه استانی در سال 1376 ش. آغاز و در بهمن ماه سال 1381 ش. افتتاح و بهره برداری شد. زمین کتابخانه بالغ بر 1000 مترمربع و زیربنای آن 450 مترمربع است؛ شامل مخزن کتاب، سالن مطالعه خواهران، سالن مطالعه برادران و بخش مطالعه روزنامه و نشریات. کتابخانه بیش از 5000 جلد کتاب و 2000 عضو فعال دارد. تعداد 67 عنوان نشریات و چهار عنوان روزنامه در ماه در این کتابخانه به اعضا و مراجعین عرضه می گردد. شمار مراجعین،

2027 نفر در ماه است. کتابخانه به طریق سیستم باز و بر اساس طبقه بندی دیویی اداره می شود. کتب مورد نیاز کتابخانه از طریق دبیرخانه هیئت امنای کتابخانه های عمومی کشور و خانه تازه های کتاب شهرستان ری تأمین می گردد. درجه فیزیکی کتابخانه چهار و درجه فرهنگی آن دو است. کتابخانه مجهز به سیستم رایانه است.

4. کتابخانه عمومی حسن آباد

واقع در حسن آباد، پارک آزادگان. این کتابخانه در سال 1379 در زمینی به مساحت 1000 مترمربع با زیربنای 1200 مترمربع در دو طبقه ساخته شده است؛ شامل مخزن کتاب، سالن مطالعه برادران، سالن مطالعه خواهران، کلاس های آموزشی، بخش نشریات و روزنامه و کودکان. کتابخانه دارای 9838 جلد کتاب و 1275 نفر عضو فعال است. تعداد 67 عنوان نشریه در ماه و چهار عنوان روزنامه در این کتابخانه در دسترس اعضا قرار می گیرد. تعداد مراجعین این کتابخانه در ماه 2402 نفر است. کتابخانه به طریق سیستم باز و به روش طبقه بندی دیویی اداره می شود. این کتابخانه مجهز به سیستم رایانه است. کتاب های کتابخانه از طریق دبیرخانه هیئت امنای کتابخانه های عمومی کشور و خانه تازه های کتاب شهرستان ری تأمین می گردد. درجه فیزیکی کتابخانه یک و درجه فرهنگی آن دو است.

5. کتابخانه عمومی کهریزک

واقع در کهریزک، مقابل دبیرستان سعادت. این کتابخانه در سال 1379 تأسیس گردید زمین کتابخانه به مساحت 1210 مترمربع توسط شخص خیری به نام آقای محمدی تأمین و ساختمان کتابخانه در زیربنای 900 متر مربع در دو طبقه توسط فرد نیکوکاری دیگر به نام آقای جَدّا احداث گردیده است. کتابخانه دارای سالن مطالعه خواهران و سالن مطالعه برادران، سالن نشریات و روزنامه و سالن مخصوص کودکان و اتاق های آموزشی است. همچنین کتابخانه دارای سرایداری مستقل است که توسط دفتر طرح های عمرانی و املاک اداره کل متبوع با هزینه ای بالغ بر 5 میلیون تومان احداث گردیده است. کتابخانه دارای 10463 جلد کتاب و تعداد 1458 نفر عضو فعال است. تعداد 67 عنوان نشریات و 4 عنوان روزنامه در این کتابخانه به اعضا و علاقه مندان عرضه می گردد. تعداد مراجعین این کتابخانه در ماه 4000 نفر و تعداد کتب به امانت داده شده در روز 150 جلد کتاب است. کتابخانه به طریق سیستم باز و طبقه بندی دیویی اداره می گردد و دارای بخش کودکان نیز است. این کتابخانه مجهز به سیستم رایانه

است و دبیرخانه هیئت امنای کتابخانه های عمومی کشور و خانه تازه های کتاب شهرستان ری به طور مستمر، کتاب های آن را تأمین می کنند. درجه فرهنگی و فیزیکی کتابخانه دو است.

تعداد نیروی انسانی کتابخانه 3 نفر با مدرک تحصیلی کارشناسی به عنوان کتابدار و یک نفر نیروی خدماتی است. در این کتابخانه کلاس های آموزشی، خطاطی، شعر، خوشنویسی، طراحی و قرآن برگزار می گردد.

6. کتابخانه عمومی زکریای رازی

واقع در بوستان رازی. این کتابخانه در ساختمانی استیجاری تأسیس گردید و در سال 1358 به ساختمان فعلی انتقال یافت. کتابخانه دارای 600 مترمربع زیربنا در دو طبقه، شامل مخزن کتاب، دو سالن مطالعه و سالن نشریات و روزنامه است. حدود 20000 جلد کتاب و 4202 عضو فعال دارد. تعداد مراجعین کتابخانه در ماه 21409 نفر و تعداد کتب به امانت داده شده در روز 650 جلد است. کتابخانه به طریق سیستم بسته و به روش طبقه بندی دیویی اداره می شود. عمده کتب مورد نیاز کتابخانه از طریق دبیرخانه هیئت امنای کتابخانه های عمومی کشور و خانه تازه های کتاب شهرستان ری تأمین می گردد. درجه فرهنگی کتابخانه یک و درجه فیزیکی آن دو است. کتاب ها از نظر موضوعی بیشتر ادبیات، علوم دینی و تاریخی است. کتابخانه مجهز به سیستم رایانه است.

7. کتابخانه عمومی شهر سالم (1)

واقع در فلکه اول دولت آباد. این کتابخانه در اردیبهشت ماه 1375 افتتاح شد و وابسته به ستاد شهر سالم (شهرداری) است. حدود 2000 مترمربع زیربنا دارد و بیش از 20000 کتاب. و اشتراك 110 عنوان نشریات در ماه و 17 عنوان روزنامه. مراجعین کتابخانه در ماه 2000 نفر است. کتابخانه به طریق سیستم بسته و به روش طبقه بندی کنگره اداره می شود. برگزاری کلاس های آموزش کامپیوتر، زبان، هنر و... از برنامه های مستمر کتابخانه است. درجه فیزیکی و فرهنگی آن یک است.

8. کتابخانه عمومی شهر سالم (2)

واقع در خیابان 45 متری شهرری. این کتابخانه در سال 1375 در ساختمانی با مساحت زیربنای 1100 مترمربع تأسیس گردید و وابسته به ستاد شهر سالم (شهرداری) است. کتابخانه دارای 16500 جلد کتاب و تعداد 7482 نفر عضو است و تعداد 20 عنوان روزنامه و 110 عنوان نشریه در ماه به اعضا و علاقه مندان عرضه می گردد. تعداد مراجعین در ماه 4600 نفر و تعداد کتب به امانت داده شده در همین مدت، 1400 جلد است.

کتابخانه به طریق سیستم بسته و به روش طبقه بندی کنگره اداره می شود. دبیرخانه هیئت امنای کتابخانه های عمومی کشور، تأمین کتاب های کتابخانه را بر عهده دارد. درجه فرهنگی کتابخانه يك است. بخش نابینایان کتابخانه از بهمن سال 1382 با 56 عنوان کتاب بریل، 150 عنوان نوار، تجهیزات کامپیوتری با سیستم گویا، تلویزیون و... راه اندازی شد.

9. کتابخانه آستان مقدس حضرت عبدالعظیم (ع)

واقع در بست شمالی حرم. این کتابخانه دارای 5000 مترمربع زیربنا در دو طبقه شامل مخزن کتاب، سالن مطالعه برادران و خواهران (3500 مترمربع) است. کتابخانه دارای 45000 جلد کتاب به زبان های مختلف و 10157 نفر عضو است. کتابخانه دارای مخزنی بسته با سیستمی تلفیقی از دیویدی و الفبائی اداره می شود و اکنون بیش از ده سال است که کار ثبت سرفصل های مندرج در کتب را با قید صفحه در رایانه شروع کرده اند. بیشترین کتب آن تاریخ، تفسیر، ادبیات، علوم پایه، فلسفه و فقه است و بیشترین مراجعین آن، محصلین، طلاب، دانشجویان و محققین اند. به علت وقفی بودن کتب، خارج کردن کتاب ها از محل کتابخانه مجاز نیست. مخزن کتابخانه در زیرزمین بوده، کتب به وسیله آسانسور جابه جا می شود. مخزن، گنجایش يك میلیون جلد کتاب را دارا است.

کتیر بن شهاب حارثی مدحجی

والی ری در زمان خلیفه دوم و معاویه و از پیروان عثمان خلیفه سوم. در نبرد قادسیه حضوری فعال داشت و در اواخر خلافت عمر، مغیره بن شعبه امیر کوفه، او را والی ری و دستی گردانید. او مردم ری را که به بازگشت به دوران پیش از فتح ری میل کرده بودند، دوباره مطیع ساخت. در زمان معاویه نیز ولایت او بر ری و چند منطقه دیگر ادامه یافت. چندی نیز مغضوب معاویه گردید. بلاذری در فتوح البلدان درباره او می نویسد: «چون به ری رفت، بدید که اهل آن نقض فرمانبرداری کرده اند. پس با آنان بجنگید تا باز از در اطاعت درآمدند و خراج و جزیه به گردن گرفتند. سپس به غزای دیلم رفت و با آنان بجنگید و با بیر و طیلسان نیز غزا کرد. حفص بن عمر عمری از هیشم بن عدی و او از ابن عیاش همدانی و دیگران روایت کرد که کثیر بن شهاب بر ری و دستی و قزوین ولایت داشت.» از صفات بارز او دشمنی با امام علی (ع) بود. پسر او شهاب بن کثیر، در سال 60 ق. در زمان حضور مسلم بن عقیل در کوفه (به نمایندگی از امام حسین)، در ارباب مردم

و جدا کردن آنان از مسلم بن عقیل و پیروزی عبیدالله نقش فعالی داشت. مختار ثقفی، پس از تصرف کوفه و حکومت بر آن، قبر او را که به تازگی درگذشته بود، نبش کرد.

منابع: فتوح البلدان، ص 309-312، ترجمه فارسی، ص 445-449؛ البلدان، ص 89، ترجمه فارسی، ص 51؛ تاریخ یعقوبی، ج 2، ص 157-164؛ الاصابه فی تمییز الصحابه، ج 5، ص 293؛ ری باستان، ج 2، ص 122.

کرج، رودخانه

رود کرج از کوه البرز سرچشمه گرفته، پس از تأمین بخشی از آب تهران از طریق سد کرج و عبور از چندین شهرستان استان تهران و چند روستا در غرب شهرستان ری، به دریاچه نمک قم می ریزد. این رودخانه دائمی با درازای 245 کیلومتر، با جهت شمال غربی - جنوب شرقی، سرتاسر عرض شهرستان ری و شمال حسن آباد (مرکز بخش فشاویه) را طی می کند و پس از پیوستن به یکی از شاخه های جاجرود، به نام جار جارو، به دریاچه نمک قم می ریزد.

منبع: رودها و رودنامه ایران، ص 388.

کریم آباد تهرانی

روستا، از توابع بخش قلعه نو شهرستان ری. جمعیت این روستا بر اساس سرشماری مرکز آمار ایران در سال 1385 ش. 804 نفر (179 خانوار) بوده است.

منبع: نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن 1385 ش.

کریم آباد موقوفه

روستا، از توابع بخش کهریزک شهرستان ری. این روستا در دهستان کهریزک قرار دارد و بر اساس سرشماری مرکز آمار ایران در سال 1385 ش. جمعیت آن 464 نفر (103 خانوار) بوده است.

منبع: نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن 1385 ش.

کریمان، حسین

نویسنده، مورخ، ادیب، خوش نویس، دانش آموخته حوزه و دانشگاه، نویسنده «ری باستان».

در سال 1292 ش. در اطراف تهران به دنیا آمد. در سال 1322 ش. موفق به اخذ لیسانس ادبیات فارسی از دانشسرای عالی شد. در 1324 ش. برای فراگیری علوم دینی و معارف اسلامی به قم رفت و هم زمان، در آموزش و پرورش این شهر، استخدام و در دبیرستان حکیم نظامی، مشغول تدریس گردید. در 1335 ش. موفق به دریافت دکتری زبان و ادبیات فارسی از دانشگاه تهران شد. خدمات تدریسی و تعلیمی خود را از دبستان آغاز کرد و

تا تدریس در دانشگاه های تهران و شهید بهشتی (ملی سابق) پیش رفت و همزمان به تحقیق و تألیف نیز اشتغال داشت. پژوهش های او در زمینه جغرافیای تاریخی و رسم نقشه ها (از جمله نقشه پیمایشی شهر قم)، زبانزد است. کتاب «ری باستان» که وی برای تألیف آن زحمت بسیاری کشید، از مهم ترین آثار ری شناسی است.

این اثر، در دو مجلد از سوی انجمن آثار ملی در سال های 1345-1349 ش. انتشار یافت. مجلد اول، شامل مقدمه و هفده فصل است. در مقدمه درباره تاریخ های از میان رفته ری سخن به میان آمده و در فصل های هفت گانه، محل شهر ری و پهناوری آن، ذکر ری در کتب مقدس و منابع باستانی، موقعیت جغرافیایی ری، مردم ری، پایه ارجمندی مقام و احترام و اعتبار ری، نهرها و کاریزهای ری، فتح ری، پهنه شهر ری به هنگام آبادی، اماکن عمده ری، برخی از بناهای تاریخی و خانه های رجال، مضاجع و مقابر، دروازه های ری، خانه ها و برخی اماکن دیگر ری، دروازه ها، فرهنگ و مدارس و کتابخانه ها، اقتصاد ری و برخی اوصاف و خصال و خصایص مردم ری، گزارش شده است. این مجلد، از نقشه و عکس هوایی و تصویر نیز برخوردار است. جلد دوم، مذهب و تاریخ و رجال و نواحی ری باستان را بررسی کرده و شامل سه باب (هفت فصل) و یک خاتمه است؛ به این شرح: مذهب ری در پیش از اسلام و دوره اسلامی، تاریخ عمومی ری، ری در مسیر تاریخ (پیش از اسلام و در دوره اسلامی)، حوادث طبیعی مهم ری در طول تاریخ، تمثیلات و ضرب المثل ها و طرایف مردم ری، رجال و معاریف، درگذشتگان و مدفونان در ری از رجال دیگر بلاد، خرابی ری و علل آن، نواحی ری، کلیاتی در باب روستاها و دیه ها، نام آبادی ها، کوه البرز و کوه قاف.

کتاب دیگر وی به نام «قصران»، شامل مباحث تاریخی، جغرافیایی و اجتماعی و

مذهبی و آتشگاه منطقه کوهستانی ری باستان و تهران کنونی است که در دو مجلد از طرف انجمن آثار ملی در سال 1356 ش. (1172 ص، مصور، با نقشه جغرافیایی) انتشار یافته است. موضوع این کتاب، کوهستان های اطراف ری قدیم و آبادی ها و مردم و مذهب و گویش و آداب و رسوم و مثل ها و واژه های آنان است.

از دیگر آثار او درباره ری، کتابی است به نام «برخی از آثار بازمانده از ری قدیم» که نخستین بار دانشگاه ملی ایران در سال 1356 ش. منتشر کرد. از دیگر آثار او است: «جغرافیای شهرستان قم»؛ «طبرسی و مجمع البیان»؛ «تهران در گذشته و حال»؛ «سیره و قیام زید بن علی». هشتاد مقاله و رساله در موضوعات دینی و علمی و ادبی و تاریخی نیز از او بر جای مانده است؛ از جمله: برج طغرل، نظری به مقاله ری مندرج در دایرة المعارف اسلام، توضیحی بر مقاله «معرفی کتاب ری باستان»، آستانه عبدالعظیم حسنی (ع)، ابوالفتوح رازی، بی بی شهربانو، تفسیر ابوالفتوح. وی در آذر سال 1372 ش. درگذشت.

منابع: اثر آفرینان، ج 5، ص 36؛ کتاب ماه ادبیات و فلسفه، دی 1376، ش 3، ص 30-30.

کلابی رازی، ابوجعفر

متکلم و نویسنده کتاب «الرد علی الباطنیة و الغالیة».

منابع: فرهنگ ایران زمین، ج 12، ص 106؛ التنبیه و الاشراف، ص 343.

کلاغ ایه

روستا، از توابع بخش کهریزک شهرستان ری. این روستا در دهستان کهریزک قرار دارد و بر اساس سرشماری مرکز آمار ایران در سال 1385 ش. جمعیت آن زیر سه خانوار بوده است.

منبع: نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن 1385 ش.

کلاه دوزان

محلّه. مدرسه تاج الدین محمد کیسکی در آن واقع بوده و چون این مدرسه در جنوب ابن بابویه و در مشرق بقعه امامزاده عبدالله بوده است، محل کنونی آن باید حوالی میدان مجسمه باشد.

منبع: ری باستان، ج 1، ص 533 و 208.

ص: 119

محدث. از ابن عیینه و عطاء بن مسلم خراسانی (راوی محمد بن مسلم بن شهاب زهری) روایت کرده است. حاتم بن لیث جوهری، اسحاق بن راهویه، یعقوب بن کعب، اسحاق حنظلی، یعقوب بن کعب حلبی، شجاع بن ولید و ابوهمام از وی حدیث شنیده اند. ابن حبان می گوید حدیث او معتبر است مگر مراسیلی که از عطاء خراسانی نقل کرده است. ابوحاتم رازی می گوید: او لشکری (نظامی) بود و حدیثش صحیح نیست.

منابع: الثقات، ج 9، ص 28؛ لسان المیزان، ج 4، ص 489؛ المعجم الأوسط، ج 4، ص 138؛ المعجم الكبير، ج 23، ص 74-75؛ مسند الشاميين، ج 3، ص 333؛ الجرح و التعديل، ج 7، ص 164؛ الثقات، ج 9، ص 28؛ الكامل فی ضعفاء الرجال، ج 6، ص 72-73؛ المغنی فی الضعفاء، ج 2، ص 230؛ میزان الاعتدال، ج 3، ص 413-414.

کله ← عمید خراسان

کلین

دهستان، واقع در بخش فشاپویه شهرستان ری، شامل روستاهای ابراهیم آباد، آراد، اشتهازان، انیس آباد، بوالقیطاس، حسین آباد، حصارچوپان، خانلق، خمارآباد، دولت آباد خرابه، زلف آباد، زیوان، شریف آباد، صفرآباد، علی آباد موقوفه، قنبرآباد، کلین (مرکز دهستان)، کوشک فشاپویه، محمدآباد، اسدآباد، کیق آباد، نجف آباد. بر اساس سرشماری مرکز آمار ایران در سال 1385 ش. جمعیت آن 3859 نفر (942 خانوار) بوده است.

در حوزه ری باستان دو دیه بدین نام (املا) موجود بوده است، که اکنون نیز هر دو وجود دارند: یکی در ناحیه فشاپویه و دیگری در بهنام سوخته ورامین. در تلفظ این کلمه که آیا بر وزن امیر است یا نگین یا حسین، و یا صحیح آن کیلین است یا کلین، اختلاف کرده اند. در فرهنگ آندراج اصل آن با گاف فارسی درج شده است: «گلین به کسر کاف فارسی، منسوب به گل را گویند... نام دیهی در حوالی ری که قلعه ای گلین داشته و منسوب بدانجا را گلینی می خوانند، و کلین به کاف عربی همانا معرّب آن باشد.» فیروزآبادی در قاموس نوشته است: «کلین کامیر قرية بالرّی، منها محمد بن یعقوب الكلینی من فقهاء الشیعه.» عالمان مطلع شیعه، کلین فشاپویه را به تصغیر و بر وزن حسین تلفظ کرده اند. از مجموع روایات منقول در این باب می توان گفت: قریه ای که در فشاپویه واقع است مصغّر و بر وزن حسین

است، و آنکه اکنون در ورامین است مکتب و بر وزن امیر یا نگین است. کلین فشاپویه از تهران، حدود سی و هشت کیلومتر، و از جاده قم، حدود پنج کیلومتر فاصله دارد، و ثقة الاسلام کلینی و چند تن دیگر از بزرگان شیعه از آنجا برخاسته اند. مزار یعقوب بن اسحاق (پدر ثقة الاسلام کلینی) و امامزاده حسین در این روستا است. از بناهای تاریخی آن می توان به یخچال طبیعی کلین و بقعه یعقوب بن اسحاق کلینی اشاره کرد. مردم روستای کلین به طوایف گلیان و قنبری و شیدوش تقسیم می شوند. دامداری و کشاورزی از قدیم در این منطقه رونق داشته است. کمبود امکانات زیستی و آموزشی، موجب مهاجرت شدید از روستا به سوی شهر شده است.

منابع: ری باستان، ج 3، ص 614؛ آندراج، ج 3، ص 53؛ قصص العلماء، ص 396؛ منهج المقال، ص 31؛ نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن 1385 ش.

کلین، یخچال طبیعی

یخچال طبیعی کلین، در شرق بخش حسن آباد فشافویه از توابع شهرستان ری و به فاصله حدود چهارصد متری غرب بقعه شیخ کلینی قرار دارد که قدمت آن به چهارصد سال پیش و دوران صفوی باز می گردد. برای ساخت این بنا از خشت هایی به ابعاد $24 * 24$ و ضخامت 4 سانتیمتر و مصالح خاک رس و کاهگل در بنای گنبدی و از گچ، سنگ و ساروج در پی استفاده شده است. قطر یخچال هشت متر، عمق آن سه متر، مساحت بنا حدود 30 متر مربع و ارتفاع گنبد 10 متر است. فضای اطراف یخچال باز است و دو در به ارتفاع حدود دو متر و عرض یک متر و نیم که در هر دو طرف به یک اندازه است، به موازات هم در مسیر جریان باد قرار دارد که باد از یک در وارد محیط یخچال شده و پس از گردش جریان باد در داخل محوطه یخچال، از در دیگر آن خارج می شود که این حالت موجب برودت بیشتر فضای داخل یخچال و یخ زدن آب در درون گودال می شود. پس از ورود به بنا با عبور از چند پله، کف بنا ظاهر می شود. این پله ها در هر دو طرف وجود دارد و امتداد آن در یک راستا و از بالا تا کف، عرض پله ها یکی است. دور تا دور داخل بنا از بالای دیواره مخزن، پاگردی به پهنای 70 سانتیمتر قرار دارد که می توانید داخل یخچال را کاملاً دور بزنید. در محوطه بیرون دو طرف درها نیز دیوارهایی قرار داشته که به شکل قیف عمل کرده و کار هدایت باد به درون یخچال را با سهولت و میزان بیشتری انجام می داد که در حال حاضر از این دیوارهای قیفی اثری باقی نمانده است. قطر دیوار در پایین بنا بیشتر

است و هرچه بالاتر می رود، نازک تر می شود؛ به گونه ای که در پایین گنبد از سه ردیف خشت استفاده شده است و هرچه بالاتر می رود، از دو ردیف و در نهایت در بالای آن از یک ردیف خشت استفاده شده است که قطر سقف گنبد در بالا به 10 سانتیمتر می رسد. در پشت دیواره شرقی گنبد و محل سرازیر کردن آب به چال یخ، تأسیسات مربوط به یخچال، شامل اتاقکی کوچک با دو تاقچه قرار دارد که احتمالاً محل اقامت خدمه یخچال بوده است. روی فضای بیرونی گنبد با خشت سنگفرش شده است تا نفوذ گرما و خروج سرما از یخچال جلوگیری شود. روی این سنگفرش ها و نیز فضای اندرونی آن با کاهگل اندود شده است. در قسمت پی و جایی که به عنوان مخزن ذخیره یخ ساخته شده، از سنگ های تراش خورده منظم و ملات گچ، آهک یا ساروج استفاده شده است که استفاده از این نوع مصالح جلوی نفوذ آلودگی ها و نیز هدر رفتن آب موجود در خزینه یخچال را می گیرد و آب موجود در آن هم به پی ها نفوذ نمی کند و این امر موجب بالا-رفتن عمر بنا و جلوگیری از تخریب آن می شود. بنای مخروطی و دایره ای شکل یخچال موجب می شود که هوا به خوبی در فضای داخل یخچال بچرخد و برودت آن بیشتر شود. همچنین حالت دوار و گنبدی آن موجب شکستن اشعه خورشید شده و گرمای کمتری

را جذب می کند. از سوی دیگر، عمر مفید بنا را در برابر بارش نزولات جوی و سایر عوامل فرسایشی افزایش می دهد. حدود 20 تا 25 درصد این بنا آسیب دیده و مرمت شده است. فاصله این بنا تا خانه های مسکونی حدود 200 متر است که به همین خاطر برای مراقبت و محافظت از آن، یگان حفاظت میراث فرهنگی به صورت روزانه به بنا سرکشی می کند.

منبع: ایسنا، 5 خرداد 1394.

کلیدداری، خانه

خانه قدیمی، واقع در محله سرتخت. حدود نود سال قدمت دارد. از امتیازهای آن، کاشیکاری های زیبا است. این خانه که مالک شخصی دارد، روبه ویرانی کامل است.

کلینی

ابوجعفر محمد بن یعقوب بن اسحاق کلینی رازی، فقیه و محدث نامدار شیعه، در نیمه اول سده چهارم، ملقب به ثقة الاسلام و مؤلف مهم ترین کتاب حدیثی امامیه، به نام الکافی. برخی از شرح حال نویسان، مسلم دانسته اند که او در روستای گلین از توابع ری متولد شده است. درباره زمان ولادت وی برخی قراین تاریخی نشان می دهد که او کمی پیش یا پس از ولادت امام زمان (عج) یعنی در حدود سال 255 قمری ولادت یافته و در عصر غیبت صغری می زیسته است. بحرالعلوم احتمال داده که کلینی بخشی از حیات امام حسن عسکری (ع) را درک کرده است، ولی آیه الله خویی معتقد است ولادت او پس از شهادت امام عسکری (ع) و در زمان امام زمان (عج) بوده است.

کتب رجال و شرح حال نویسانی که به زندگانی او پرداخته اند، از وی با عناوین ابوجعفر، محمد بن یعقوب، ابن اسحاق، ثقة الاسلام، رازی، سلسلی (به دلیل سکونت در محله «درب السلسله» ی بغداد) و بغدادی نام برده اند. وی اولین دانشمند اسلامی است که عنوان «ثقة الاسلام» یافته است. به سبب تقوا، علم و فضیلت او، مردم در رفع مشکلات دینی و گرفتن فتوا به وی مراجعه می کردند.

ری و روستاهای آن، از روزگاران نخستین، جزء مراکز شیعه نشین در جهان اسلام بوده است؛ هر چند بیشتر مردم ری را سنیان حنفی و شافعی تشکیل می داده اند. آرامگاه پدر ثقة الاسلام کلینی، یعقوب بن اسحاق که از بزرگان شیعیان در زمانه خود بود، اکنون در قریه کلین، زیارتگاه مردم آن سامان است.

عَلانِ رازی (دایی ثقة الاسلام کلینی) و گروهی

دیگر از فقها و محدثان شیعه، همچون محمد بن عصام نیز از آن قریه بوده اند.

کلینی در ری که مرکز برخورد آرا و اندیشه های فرق اسماعیلی، حنفیه، شافعی و امامیه بود، به دنیا آمد و در آنجا در محضر ابوالحسن محمد بن اسدی کوفی که ساکن ری بود، حدیث آموخت. سپس راهی قم شد و با محدثانی که از زبان امام عسکری (ع) یا امام هادی (ع) بدون واسطه حدیث شنیده بودند ملاقات کرد. بنابر شواهد تاریخی، کلینی پس از پایان تألیف الکافی، در سال 327 ق. و دو سال پیش از پایان عمرش عازم بغداد، که آن زمان یکی از مراکز بزرگ علمی بود، شده است. یکی از شواهد بر پایان یافتن الکافی قبل از رفتن به بغداد آن است که وی در زمان نواب اربعه امام زمان (عج) می زیسته اما روایتی را بدون واسطه از آن ها در الکافی نقل نکرده است.

ثقة الاسلام کلینی در ری، قم، بغداد، کوفه و دیگر نقاط دور و نزدیک ممالک اسلامی در نیمه دوم سده سوم هجری، با دانشمندان بزرگ، فقها و محدثان بسیاری ملاقات کرد و از آنان بهره و اجازه روایت گرفت. در کتب رجال و تراجم، بیش از چهل فقیه و محدث را نام می برند که از استادان و مشایخ اجازه کلینی بودند و وی نزد آنان شاگردی کرده است. بیشترین تأثیر علمی و اخلاقی را علی بن ابراهیم قمی صاحب تفسیر القمی بر او داشته است. نام وی در بیش از 7000 سند حدیث الکافی آمده است. دیگر استادان مشهور وی عبارتند از: محمد بن یحیی اشعری، احمد بن ادریس قمی، احمد بن عبدالله بن احمد بن محمد بن خالد برقی، احمد بن محمد بن عیسی اشعری، عبدالله جعفر حمیری، حسن بن فضل بن یزید یمانی، احمد بن مهران، محمد بن حسن طائی، علی بن حسین بن موسی بن بابویه (پدر شیخ صدوق)، محمد بن یحیی عطار، قاسم بن علاء، احمد بن محمد بن سعید همدانی معروف به ابن عقده، احمد بن محمد بن عاصم کوفی، اسحاق بن یعقوب، حسن بن حنیف، حسن بن فضل بن یزید یمانی، حسین بن حسن حسینی اسود، حسین بن حسن هاشمی حسنی علوی، حسین بن علی علوی، حسین بن محمد بن عمران اشعری قمی، حمید بن زیاد نینوایی، داوود بن کوره قمی، سعد بن عبدالله بن جعفر حمیری، علی بن حسین سعدآبادی، علی بن عبدالله خدیجی اصغر، علی بن محمد بن ابراهیم بن ابان رازی (دایی وی)، معروف به علان رازی، علی بن محمد بن ابی قاسم بندار، علی بن موسی بن جعفر کمیدانی، ابوالحسن محمد بن عبدالله اسدی

کوفی (ساکن ری)، محمد بن حسن صفار، محمد بن علی بن معمر کوفی.

نیز عده ای از فقها و محدثان بنام شیعه، از شاگردان کلینی به شمارند؛ از جمله: احمد بن ابراهیم، معروف به ابن ابی رافع صیمری، احمد بن کاتب کوفی، احمد بن علی بن سعید کوفی، احمد بن محمد بن علی کوفی، ابوغالب احمد بن محمد زراری، جعفر بن محمد بن قولویه قمی، عبدالکریم بن عبدالله بن نصر بزاز تنیسی، علی بن احمد بن موسی دقان، محمد بن ابراهیم نعمانی، معروف به ابن ابی زینب (از شاگردان مخصوص و نزدیک او بود و کتاب الکافی او را نسخه برداری کرده است)، محمد بن احمد صفوانی، مقیم بغداد (او نیز از شاگردان مخصوص وی بود و کتاب الکافی را رونوشت کرده و از کلینی علم و ادب آموخته و به دریافت اجازه روایت حدیث، نایل آمده است)، محمد بن احمد سنانی زاهری (مقیم ری)، ابوالفضل محمد بن عبدالله بن مطلب شیبانی، محمد بن علی ماجیلویه و هارون بن موسی تلکبری شیبانی.

کتاب الکافی، از مهم ترین کتاب های حدیثی و معروف ترین اثر کلینی است. وی برای تدوین و تألیف این کتاب به شهرها و روستاهای مختلف مناطق جهان اسلام، از جمله خراسان، شام، عراق و عربستان مسافرت کرد. این کتاب در واقع نخستین کتابی است که به صورت جامع در همه زمینه های اعتقادی، فقهی، اخلاقی، تفسیر و تاریخ، روایات را جمع کرده است؛ به طوری که تعداد روایات آن برابر و بلکه بیش از همه روایات صحاح سته است. ثقة الاسلام کلینی کتاب خود را در سه بخش عمده مرتب کرده است: اصول دین (اصول کافی)، فروع دین (فروع کافی)، بقیه موضوعات (روضه کافی).

وی این کتاب را در پاسخ به درخواست برخی از شیعیان تدوین کرد که به علت تعدد و اختلاف روایت ها نمی توانستند مسائل و آموزه های اسلامی را به طور دقیق تشخیص دهند. به دلیل همین جامعیت، نام آن را الکافی نهاد.

کلینی هر مبحث کلی را با نام «کتاب» آورده و در هر یک از این کتاب ها چند عنوان مرتبط با موضوع را به نام «باب» ذکر کرده است. الکافی حدود شانزده هزار حدیث از چهارده معصوم (ع) را با اسناد آنها ذکر کرده

است. کتاب های الکافی به این ترتیب است:

1. «کتاب العقل و الجهل»؛ 2. «کتاب فضل العلم» که بیست و دو باب دارد؛ 3. «کتاب التوحید» که چهل باب از مسائل مهم عقیدتی را در بر دارد؛ 4. «کتاب الحجبه» که حدود یک صد و سی باب درباره مسائل مختلف امامت و ولایت را در ذیل آن آورده و در پایان آن نیز بیست باب درباره تاریخ زندگانی ائمه (ع) با عنوان «ابواب التاریخ» گرد آورده است؛ 5. «کتاب الایمان و الکفر» که حدود دویست و بیست باب درباره مسائل مختلف ایمان، اخلاق، تزکیه نفس و سیر و سلوک الی الله در ذیل آن درج کرده است؛ 6. «کتاب الدعاء»، حاوی حدود شصت باب در زمینه ها و ابعاد مختلف دعا؛ 7. «کتاب فضل القرآن»، دارای سیزده باب درباره فضل قرائت قرآن و مسائل مربوط به آن؛ 8. کتاب العشره (المعاشره) با حدود سی باب درباره مسائل مختلف آداب معاشرت و حقوق اجتماعی مسلمانان و سایر انسان ها.

«فروع کافی» نیز بیست و شش کتاب در همه ابواب فقهی از طهارت تا دیات را در بر دارد که بخش عمده کتاب، یعنی پنج جلد را شامل می شود. روضه کافی، شامل مواعظ، خطبه ها، تاریخ و احادیث متفرقه در زمینه های مختلف است و 586 حدیث را در بر دارد. در مجموع، کتاب الکافی سی و چهار کتاب و سیصد و بیست و شش باب است.

این کتاب از زمان تألیف مورد توجه و استفاده دانشمندان و محدثان جهان اسلام، به ویژه علمای تشیع قرار گرفت و کتاب درسی و منبع تحقیق بزرگان دانش و حدیث شد. شرح های فراوان، تعلیقه و حواشی بسیار نیز بر آن نوشتند که مهمترین آنها عبارتند از:

1. جامع الأحادیث و الأقوال، شیخ قاسم بن محمد الوندی (م 1100 ق.).

2. الدر المنظوم من کلام المعصوم، علی بن محمد بن حسن بن زین الدین، از نواده های شهید ثانی (م 1104 ق.).

3. مرآة العقول فی شرح أخبار آل الرسول، علامه محمدباقر مجلسی (م 1111 ق.).

4. الوافی، فیض کاشانی (م 1090 ق.).

5. شرح اصول کافی ملاصدرا (م 1091 ق) که شرح بخشی از الکافی.

6. شرح الکافی، ملا صالح مازندرانی (م 1081 ق.). اصول و روضه کافی است.

شیخ طوسی، و نجاشی، علاوه بر کتاب

الكافی، كتاب های زیر را نیز جزء تألیفات کلینی به شمار آورده اند:

1. كتاب الرجال، 2. كتاب الردّ علی القرامطه، 3. كتاب رسائل الائمة (ع)، 4. كتاب تعبير الرؤيا، 5. مجموعه شعر (مشمول بر قصایدی که شعرا در مناقب و فضایل اهل بیت عصمت و طهارت سروده اند).

دانشمندان مذاهب مختلف، کلینی را به راستی گفتار و درستی کردار و احاطه کامل بر احادیث و اخبار ستوده اند؛ به طوری که نوشته اند شیعه و سنی برای استفتا به وی مراجعه می کردند و به او وثوق و اعتماد داشتند. کلینی در امانت و عدالت، تقوا و فضیلت، حفظ و ضبط احادیث، شهره بود و به گفته محمدتقی مجلسی: «وی در میان تمام دانشمندان ما، و همچنین در نظم و ترتیب کتابش الکافی بی نظیر است.» ابن اثیر از مورخان اهل سنت، کلینی را در زمره بزرگان و علمای امامیه می شمارد. ذهبی، کلینی را شیخ شیعه، عالم امامیه و صاحب تألیفات معرفی می کند. ابن عساکر هم در کتاب خویش از وی به بزرگی یاد می کند.

ثقة الاسلام کلینی، در سال 329 ق. که مصادف با سال پایان غیبت کبری امام زمان (ع) بود در شهر بغداد چشم از جهان فرو بست. آرامگاهش امروز در ساحل شرقی دجله، در غرب بغداد، در «جامع الأصفیه» در مجاورت قبر حارث بن اسد محاسبی، معروف و زیارتگاه مسلمانان است.

منابع: مفاخر اسلام، ج 3، ص 40؛ مجالس المؤمنین، ج 1، ص 92؛ معجم البلدان، ج 3، ص 117؛ شرح مشیخة من لایحضره الفقیه، ص 267؛ رجال الطوسی، ص 495؛ الفهرست طوسی، ص 135؛ رجال النجاشی، ص 266؛ مقدمه الکافی؛ وصول الأخیار، ص 69؛ مرآة العقول، ج 1، ص 3؛ لسان المیزان، ج 5، ص 433؛ روضات الجنات فی احوال العلماء و السادات، ج 6، ص 108؛ الفوائد الرجالیه، ج 3، ص 325-336؛ معجم رجال الحدیث، ج 19، ص 54-59؛ الکلینی و الکافی، ص 124 و 125 و 264-267؛ ریحانة الادب، ج 5، ص 79؛ معالم العلماء، ص 134؛ خلاصة الاقوال، ص 245؛ نقد الرجال، ج 4، ص 352؛ الکامل فی التاریخ، ج 8، ص 364؛ سیر اعلام النبلاء، ج 15، ص 280؛ لسان المیزان، ج 5، ص 433؛ اکمال الکمال، ج 7، ص 186؛ تاریخ مدینة دمشق، ج 56، ص 297.

کلینی، کتابخانه

کتابخانه شیخ کلینی (ره) با زیربنایی به مساحت 1100 مترمربع، دارای دو سالن مطالعه

ص: 127

مجزا (ویژه خواهران و برادران) هرکدام به ابعاد 115 مترمربع، با ظرفیت 200 نفر، در سال 1375 تأسیس شد. این کتابخانه، به طور میانگین 11000 مراجعه کننده در ماه و 9415 نفر عضو و نزدیک به 1900 عضو فعال دارد. واحدهای مختلف کتابخانه عبارتند از: بخش امانت، بخش مرجع، بخش نشریات، بخش کودکان و نوجوانان، بخش نابینایان، واحد سمعی و بصری، بخش خدمات فنی، بخش تازه های کتاب، واحد مشاوره، واحد آموزش و سالن های مطالعه. بخش نابینایان (کتابخانه بصیرت)، در بهمن 1382 ش. فعالیت خود را آغاز کرد. این بخش دارای 494 نسخه کتاب به خط بریل در زمینه های ادبی، علوم اجتماعی، روانشناسی، تاریخ، حقوق، فلسفه و... است. همچنین از 1116 کتاب گویا (نوار کاست) و امکاناتی نظیر ماشین پرکینز، ضبط صوت و دستگاه های بهدید (برای افراد کم بینا) برخوردار است. کلاس های آموزشی کتابخانه در زمینه های قرآن برای خردسالان، خوشنویسی، نقاشی کودکان و پیش دبستانی، معرق، طراحی، زبان و هنرهای دستی است.

کمره ای (پژوهشی)، محمد باقر

عالم دینی و فقیه. پس از سال 1320 ق. در کمره (منطقه خمین) به دنیا آمد.

آموختن علوم حوزوی را نزد پدرش، حاج شیخ محمد که از دانش آموختگان حوزه علمیه اصفهان بود، آغاز کرد. سپس برای ادامه تحصیل به اراک رفت و در سال 1341 ق. به

قم مهاجرت کرد. در قم، در درس مرحوم آیه الله حاج شیخ عبدالکریم حائری یزدی حاضر شد. هم زمان از درس های آیات عظام سید ابوالحسن اصفهانی و میرزای نائینی که در آن سال (1342 ق) در قم به سر می بردند، استفاده کرد. منطق و هیئت و علوم ریاضی را نیز از ملا محمد طاهر اشعری آموخت. در سال 1346 ق. که علمای اصفهان در مخالفت با حکومت رضاخان به قم مهاجرت کردند، در درس مرحوم آیه الله حاج شیخ محمدرضا مسجدشاهی حاضر شد. در سال 1347 ق. به اصفهان رفت و در سال 1349 ق. به نجف عزیمت کرد. در سال 1358 ق/ 1318 ش. پس از مراجعت به ایران، به شهر ری کوچید و تا پایان عمر در آنجا اقامت گزید. از آثار قلمی او است: تقریرات فقه و اصول مراجع قم و نجف اشرف (چاپ نشده)؛ اصول الفوائد الغرویه؛ حاشیه بر مکاسب؛ رساله در مکاسب محرمه؛ فصل الخصومه فی الورد و الحکومه؛ فروع دین و نصوص احکام یا فقه فارسی؛ راهنمای حج؛ خداشناسی؛ الدین فی طور الاجتماع؛ ستون دین؛ روحانیت در اسلام؛ مرامنامه اتحاد روحانیون و علمای اسلام؛ السیف المشتبه فی تحقیق اسم المصداق؛ عید نوروز یا عروس مدینه؛ خودآموز علم بلاغت؛ خودآموز صرف زبان عربی؛ انتخابات اساسی حکومت ملی یا اصلاح مجلس شورای ملی؛ کانون حکمت قرآن (تفسیر سوره لقمان)؛ کانون عفت قرآن (تفسیر سوره یوسف)؛ ترجمه و شرح اصول کافی؛ ترجمه و شرح روضه کافی؛ ترجمه امالی صدوق؛ ترجمه خصال صدوق؛ ترجمه کمال الدین و تمام النعمه؛ ترجمه کنز الفوائد کراچی به نام «گنجینه معارف شیعه امامیه»؛ ترجمه نفس المهموم به نام «رموز الشهاده»؛ ترجمه جلد دوم الکنی و الالقاب به نام «مشاهیر دانشمندان اسلام»؛ ترجمه «مفاتیح الجنان»؛ ترجمه کتاب السماء و العالم بحار الانوار، به نام «آسمان و جهان»؛ ترجمه «تحف العقول»؛ ترجمه «الغارات»؛ حمزه سالار شهیدان در جنگ احد؛ همت بلند، پرتوی از زندگانی سید الشهداء، ترجمه «سمو المعنی فی سمو الذات»؛ دیوان اشعار؛ حکومت شاهی مایه تباهی (تأیید جمهوری اسلامی)؛ پاسداری از حکومت جمهوری اسلامی؛ مروارید حکمت (نظم کلمات قصار علی علیه السلام در نهج البلاغه).

سرانجام در 95 سالگی در تاریخ 5 محرم الحرام 1416 ق/ 14 خرداد 1374 ش. بدرود حیات گفت و در صحن حرم مطهر حضرت عبد العظیم حسنی _ علیه السلام _ به خاک سپرده شد.

منبع: پایگاه مجازی کتابخانه تخصصی تاریخ اسلام و ایران.

کنارگرد

روستا، از توابع بخش فشاپویه شهرستان ری. این روستا به دو قسمت کنارگرد بالا در شمال حسن آباد و کنارگرد پایین در شرق حسن آباد، تقسیم شده است. بر اساس سرشماری مرکز آمار ایران در سال 1385 ش. جمعیت کنارگرد پایین، 207 نفر (52 خانوار)

بوده است. این روستا دارای رباط تاریخی به همین نام است که قدمت هزارساله دارد و در فهرست میراث ملی ایران به ثبت رسیده است.

منبع: نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن 1385 ش.

کنده کوه و سرچاهان

دو قلعه. در حدود سال 582 ق. به فرمان اردشیر بن حسن بن رستم، هفتمین پادشاه فرقهٔ ثانیه از خاندان باوندیهٔ ملوک طبرستان ساخته شدند. در تاریخ طبرستان مذکور است: «شاه، آن سال (582 ق.) قلعهٔ سرچاهان و کنده کوه که به محله‌های ری پدید باشد، بفرمود کرد.» چون بنای این دو قلعه در اواخر عهد آبادانی ری اتفاق افتاده، از این رو در کتب تواریخ کمتر نامشان به چشم می‌خورد.

قلعه سرچاهان گویا به مناسبت يك یا چند چاه که در درون آن ساخته بودند، بدین نام موسوم شده، و این شیوه در قدیم برای بند کردن زندانیان در چاه معمول بوده است؛ چنانکه مجیر بیلقانی در باب عمر علی بار سروده است:

«زان قلعه می‌شوم برون آمد و در حال/ چاه سرچاهانش مقام و مقرر آمد.»

(مرادش از قلعهٔ می‌شوم، قلعهٔ طبرک است) هم اکنون آثار بنایی خراب و عظیم در شمال ری در فاصلهٔ میان کوه نقاره‌خانه و کوهک امین آباد به چشم می‌خورد، که دارای چاه‌های عمیق است، و هنوز پس از قرن‌ها این چاه‌ها از سیلابه‌های باران پر نشده است، و احتمالاً بقایای همان قلعهٔ سرچاهان باشد. قلعه کنده کوه نیز به قرینهٔ نامش در شمال ری بوده است که کوهستانی است.

منبع: ری باستان، ج 1، ص 524 و 513.

کنی، مهدی (سلطان العلماء)

از نوادگان ملا علی کنی. در شهر ری متولد شد و پس از گذراندن مقدمات و سطوح اولیه، برای استفاده از استادان قم، به آن دیار رفت. مدتی نیز از محضر شیخ عبدالکریم حائری بهره جست و در سال 1347 ق. همراه پدر، به مکه مشرف شد و پس از مراجعت از حج، در نجف رحل اقامت افکند. در نجف، از محضر آیه الله سید ابوالحسن اصفهانی و آیه الله ضیاءالدین عراقی بهره گرفت. پس از فوت این دو استاد بزرگ نجف، در سال 1373 ق. به ری بازگشت. در سال 1389 ق. درگذشت و در حرم حضرت عبدالعظیم حسنی (ره) مدفون شد.

منبع: گنجینه دانشمندان، ج 4، ص 252.

کنی، شیخ آقا بزرگ

عالم، فرزند آیه الله مهدی لاریجانی و از شاگردان میرزا حسین خلیلی طهرانی در

ص: 130

نجف. در حدود 1322 ق. در مسجد جامع صحن حرم امام علی (ع) اقامه جماعت می کرده است. در 1343 ق. از دنیا رفت و در ایوان شریف دفن شد.

منابع: المآثر و الآثار، ص 175؛ اختران فروزان ری و تهران، ص 79.

کنی، جواد ← شاه عبدالعظیمی، شیخ جواد

کنی، عبدالرحیم

عالم دینی، فرزند آقا بزرگ کنی. در 1323 ق. در شهر ری به دنیا آمد. تحصیل را در آنجا آغاز کرد و پس از چندی به قم رفت و از محضر آیه الله میرزا محمد فیض، شیخ عبدالکریم حائری، آیه الله خوانساری و آیه الله حجت و دیگران استفاده کرد. او همچنین در رشته معقول و منقول دانشنامه مدرسی گرفت. پس از بازگشت به شهر ری در مسجد صحن مطهر اقامه جماعت کرد. در سال 1410 ق. درگذشت و در جوار حرم حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) به خاک سپرده شد.

منابع: گنجینه دانشمندان، ج 4، ص 638-639؛ اختران فروزان ری و طهران، ص 85.

کنی، مرتضی

عالم دینی و سومین فرزند مهدی لاریجانی. پس از تحصیلات دینی، سال ها در شهر ری به وظایف دینی اشتغال داشت. خاک جای او ایوان شریف آستانه عبدالعظیم حسنی (ع) است.

منبع: اختران فروزان ری و طهران، ص 82.

کنی، موسی

از ادبا و ارباب فضل شهر ری بود. طبعی روان و ذوقی سرشار داشت. در بیت علم و تقوا تربیت یافته و در زاویه مقدسه مورد احترام و تکریم بود؛ زیرا افزون بر اینکه اهل علم و عمل بود، نواده ملا علی کنی و داماد تولیت آستانه، میرزا ابوالحسن هدایتی نیز بود. در فضایل و مناقب اهل بیت (ع) اشعاری ملیح و ساده سروده است و در دوازدهم جمادی الاولی 1375 ق. دار دنیا را وداع کرد.

از اشعار او است این قطعه که در

ص: 131

میلاذ مسعود ولی الله اعظم امام زمان (عج) سروده است:

دوستان مژده شب هجر به پایان آمد/ *** وارث علم نبی حجت یزدان آمد

منبع: اختران فروزان ری و طهران، ص 85.

کنی نجفی، مهدی

عالم دینی، فرزند آیه الله آقا بزرگ، نواده آیه الله مهدی لاریجانی، داماد ملا علی کنی. پدرش شیخ آقا بزرگ که در ایوان حرم حضرت عبدالعظیم مدفون است، امام جماعت آستانه و از علمای شهر ری بود و سال ها در مسجد جامع اقامه جماعت می کرد.

مهدی کنی نجفی، در ری متولد شد و برای تحصیل علوم دینی به قم رفت. ورود او به قم، همزمان بود با ریاست شیخ عبدالکریم حائری بر حوزه علمیه قم. پس از چندی اقامت در قم، با پسر عمویش حاج سلطان کنی به عراق رفت و در نجف رحل اقامت افکند و سال های متمادی در دروس آیات عظام نجف حاضر شد.

پس از فوت آیه الله سید ابوالحسن اصفهانی و اصطهباناتی، به ری بازگشت و در مسجد جامع صحن، اقامه جماعت کرد. پس از انقلاب، از اقامه نماز در مسجد منع و خانه نشین شد. درگذشت وی در دهم فروردین 1363 ش. است.

منبع: اختران فروزان ری و طهران، ص 202-203.

کورابلاغ

کوه، واقع در محل تلاقی چهار شهرستان زرنديه، ساوه، ری و قم. کورابلاغ یکی از کوه های ناحیه مرکزی ایران است که دو ارتفاع بلند آن (1915 متر و 1940 متر) در شمال استان قم قرار دارد. جنوب غرب شهرستان ری به دامنه های شمالی این کوه ختم و بخش شرقی کوه (گوی داغ) در شمال کوه کورابلاغ در شهرستان ری است.

منابع: ر. ک: گیتاشناسی، نقشه 183؛ کوه ها و کوهنامه ایران، ص 453.

کوچه حضرتی ← سکه الموالی

کوشک

محلّه ای در ری باستان. نام این مکان، در نزهة القلوب در ردیف آبادی های فشابویه ذکر شده است. گویا این دیه یا محلّه همان است که در نقشه اشتال آلمانی در نزدیکی کلین فشابویه به صورت کوشک ثبت گردیده است؛ چون در کتاب اسامی دهات کشور، به جای کوشک، کوشک مذکور آمده است.

روستای موسوم به کوشک که اکنون از توابع حسن آباد در بخش فشافویه است، بیش از 400

سال دیرینه دارد و پیش از خشک سالی، حدود هزار نفر در آن زندگی می کردند. هوای معتدل آن، باعث شده بود که گروهی از مردم تهران و ری برای قشلاق به آنجا روند. در گذشته، محصول کوشک، غله و بادام بود و اهالی آن به صنعت قالی بافی مشغول بودند. در سرشماری سال 1385 ش. معلوم شد که تعداد اهالی این روستا به حدود 29 نفر در 5 خانواده رسیده است و امروز کاملاً خالی از سکنه است.

منابع: ری باستان، ج 3، ص 616؛ نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن 1385 ش.

کوشک دشت

قصر علی کامه به گفته نویسنده تاریخ طبرستان، علی کامه در قصران داخل، کنار جاجرود قصری ساخت و از آن پس آنجا را کوشک دشت نامیدند. اولیاء الله نیز در تاریخ رویان کوشک علی کامه را ذکر کرده است.

منبع: ری باستان، ج 3، ص 617.

کوهک ← طبرک

کوهه ← طبرک

کهریزک

از قدیم ترین مناطق مسکونی در ایران، واقع در جنوب غربی شهر ری. وجود آثار و تپه های باستانی و اشارات فراوان در منابع تاریخی به ری و اطراف آن، نشانگر آن است که کهریزک یکی از قدیم ترین سکونت گاه ها در فلات ایران است. کهریزک، از شمال به بهشت زهرا (س)، از غرب به اتوبان تهران - قم، از شمال شرقی به باقرشهر، از شرق به کمربندی جنوب شرق تهران و جلگه های ورامین و از جنوب به حسن آباد محصور و در 13 کیلومتری شهرستان ری واقع شده است. جمعیت حوزه شهری آن، بیش از 40 هزار نفر و جمعیت روستایی آن در 32 روستای مسکونی، شامل 30 هزار نفر است. کارخانه قند کهریزک، اولین کارخانه قند خاورمیانه، در سال 1273 بنا گردید و متعلق به دوره قاجاریه است. این اثر تاریخی با شماره 4635 در تاریخ 1380/10/11 ش. در فهرست آثار ملی ثبت شده است. از دیگر بناهای تاریخی کهریزک، خانه های فخرالدوله و امینی است. این دو اثر تاریخی مربوط به دوره قاجار و متعلق به فخرالدوله (مادر علی امینی) و علی امینی (نخست وزیر پهلوی دوم) است. معماری این دو بنای متصل به هم تلفیقی از معماری سبک اروپایی و معماری سنتی ایرانی است. این خانه ها علاوه بر یادآوری معماری ایوان های تخت جمشید، معماری

ص: 133

معابد یونانی را نیز در ذهن تداعی می کند؛ به دلیل سقف های شیروانی و سنتوری جنوبی خانه فخرالدوله و سنتور شمالی خانه امینی. بقعه امامزادگان سید ابراهیم و سید اسماعیل نیز در این منطقه است. بنای بقعه، تک اتاقی معمولی و فاقد گنبد است، با زیربنای 120 متر. ضریح آن چوبی و بدون شیشه محافظ است. بقعه امامزاده بی بی رقیه، نیز در روستای تبائین، بین کهریزک و اتوبان قم - تهران واقع شده است. بنای بقعه محقر و نوساز، دارای گنبد کوچک ضربی سیمانی و یک ورودی است. نمای ورودی تماماً کاشی شطرنجی جدید سبزمفام است و نام صاحب بقعه بر بالای آن بر کاشی کوچک لاجوردی نقش بسته و نیز در طرفین درب ورودی دو کتیبه عمودی کوتاه به خط نستعلیق بر کاشی لاجوردی وجود دارد. در سال 1382 ش. ضریح هشت ضلعی با طرح مشبك با روکش آب طلا بر روی مرقد مطهر نصب گردید.

از اماکن کهریزک می توان به سالن ورزشی غلامرضا تختی، به مساحت 1100 متر اشاره کرد که در سال 1386 ش. احداث و در سال 1388 ش. بهره برداری شد.

در دهه هشتاد شمسی، زندانی در منطقه کهریزک برای نگهداری محکومان اوباشگری تأسیس شد که پس از وقایع تیرماه 1388 به دستور رهبر جمهوری اسلامی تعطیل گردید.

کهریزک، آسایشگاه

آسایشگاه معلولین و سالمندان، از نهادهای درمانی بزرگ در ایران، مؤسسه خیریه و غیر انتفاعی. در مرداد 1352 ش. در زمینی اهدایی به مساحت 28000 متر مربع، در روز ولادت حضرت فاطمه زهرا ساخت و ساز آن شروع شد. پس از کمک های مردمی گسترش یافت و امروز حدود 420000 متر مربع مساحت دارد و 160000 متر مربع زیربنا، با بخش های بهداشتی، درمانی، توان بخشی، آموزشی، فضای سبز و امور فرهنگی و ورزشی. در سال 1391 ش. شمار مددجویان آسایشگاه به 1750 نفر رسید، با بیش از 40000 همکار داوطلب در طول ماه و به طور پراکنده و غیر مستقیم، از داخل و خارج کشور. بخش توان بخشی آسایشگاه، در سال 1360 ش. راه اندازی شد و در حال حاضر، دارای سالن هایی بزرگ برای فیزیوتراپی، هیدروتراپی (ورزش در آب و آب درمانی) و کاردرمانی است. بخش فرهنگی و آموزشی آسایشگاه، شامل کتابخانه، اتاق های برگزاری کلاس، کارگاه های آموزش زبان انگلیسی، خط، نقاشی، شطرنج، تئاتر، موسیقی، رایانه و خط بریل است. بخش درمانی آسایشگاه که در

سال 1370 ش. افتتاح شد، 200 تخت دارد، همراه اتاق هایی با تجهیزات پزشکی. همچنین در مانگاه عمومی آسایشگاه، دارای خدمات کلینیکی و پاراکلینیکی، ارتوپدی، اورولوژی، چشم، مامایی و زنان، اطفال، قلب، گوش و حلق و بینی، دندان پزشکی، آزمایشگاه و داروخانه است. شهرک امید نیز به همت خانواده ای نیکوکار در سال 1358 ش. با بیست واحد مسکونی، برای اسکان معلولین متأهل ساخته شد. از سال 1380 ش. شهرک امید با تغییر کاربری، برای سالمندانی که توانایی زندگی مستقل دارند، اختصاص یافت. از دیگر توابع آسایشگاه کهریزک، شهرک گل ها است که در سال 1372 ش.

به بهره برداری رسید و شامل 54 واحد مسکونی برای اسکان کارکنانی است که در آسایشگاه حضور دائمی دارند. در سال 1378 ش. یک نیکوکار ایرانی مقیم خارج از کشور، شهرک عمید را با 20 واحد مسکونی برای زوج های معلول شاغل در آسایشگاه ساخت و در سال های بعد بر واحدهای آن افزودند.

امکانات ورزشی آسایشگاه کهریزک، شامل چندین ورزشگاه کوچک برای مسابقات رقابتی و تمرینی در رشته های بسکتبال، والیبال نشسته، دو، تنیس روی میز، شطرنج و... است. منابع مالی آسایشگاه معلولین و سالمندان کهریزک، بدین قرار است: کمک های مردمی داخل و خارج کشور، کمک های مستمر هیئت امناء و هیئت مدیره، فروش تولیدات کارگاه ها، و کمک سازمان ها و نهادهای دولتی و مردمی.

منبع: وب سایت آسایشگاه خیریه کهریزک.

کهریزک ری، تپه

تپه باستانی، متعلق به هزاره اول پیش از میلاد، در جنوب گورستان بهشت زهرا. سفال نگاره های این تپه انواعی از مار و نیز انسان را در حالت های گوناگون نشان می دهد. در یکی از نمونه ها مردی دیده می شود که باری را بر دو سوی چوبی آویزان کرده و بر شانه خود نهاده است.

منبع: فرهنگنامه ایران: دانشنامه فرهنگ و تمدن ایران و پیرامون آن، ذیل عنوان «تپه کهریزک».

کیاسارباد

این نام در کتاب منتقلة الطالبیه در بیان امامزاده هایی ذکر شده است که به ری آمدند. کیاسارباد، به صورت های کناساباد و کیاساباد نیز در منابع آمده است، که صورت نخستین سهو کاتب و صورت ثانی مخفف کیاسارباد است.

منبع: ری باستان، ج 3، ص 618.

ص: 136

از امرای ری و از امیران بنام عباسی در اواسط سده سوم. وی در روزگار خلافت مهتدی (255-256 ق) و معتمد (256-279 ق) در اوج شهرت بود و در عصر این دو خلیفه مناصب نظامی و سیاسی داشت. در 262 که صالانی (والی ری) درگذشت، کیغَلغ بر جای او نشست. ابن اثیر در حادثه حمله اساتکین به سجستان، ری و قزوین از امارت برادر کیغَلغ در قزوین یاد کرده است. برخی از فرزندان او نیز بر ری امارت داشتند. همچنین اِبْن کِیغَلغ، شهرت چندتن از امیران ترک در سده های سوم و چهارم هجری، در دوره عباسیان است.

منابع: الکامل فی التاریخ، ج 7، ص 305 و 332؛ العیون و الحدائق، ج 4، ص 135؛ تاریخ مدینه دمشق، ج 7، ص 154.

گبرها، دخمه

دخمه یا قلعه گبرها، در دامنه شمالی کوه ری. مزار بی بی شهربانو و کوه طبرک در جنوب آن قرار دارد. در گذشته پیروان مذهب زردشت در آنجا اجساد مردگان خود را می کردند تا غذای طیور شکاری (لاشخورها) شوند، تا بر حسب دستور اوستا موجب آلودگی عناصر چهارگانه (آب، باد، خاک و هوا) نگردند. استخوان های مردگان را پس از ریزش گوشت در استودان (استخوان دان) قرار می دادند. تاریخ این دخمه کهن، به عهد ساسانیان یا جلوتر می رسد. گیرشمن در کتاب تاریخ ایران (ص 334) گفته است: «در این عصر (عهد ساسانیان) اموات را در برج های خاموشان می نهادند، و پس از ریزش کامل گوشت ها، استخوان ها را در منسوجی می پیچیدند، و در ستودان ها در آرامگاه هایی که در کمر کوه حفر می کردند، و یا در اطاق های مخصوص تدفین، جای می دادند.» این رسم اکنون در میان زرتشتیان منسوخ شده است.

منابع: ری باستان، ج 1، ص 479؛ برهان قاطع، ج 1، ص 127.

گسل ری

یکی از گسل های معروف زلزله در منطقه تهران است. این گسل از جاده خاوران شروع شده و با گذر از دولت آباد و حرکت بر مسیر جاده کمربندی تهران و در حد نصاب کوره های آجرپزی چهاردانگه به پایان می رسد.

منابع: همشهری دانستنی ها، شماره 193.

گسله جنوب ری

دیواره کوتاه و فرسوده ای است در جنوب تپه باستانی تپه غار در آبادی قلعه نو که در نتیجه رانش زمین در هزاره های پیشین پدید آمده است. درازای گسله جنوب ری، حدود 18/5 کیلومتر است و ادامه خاوری و باختری

ص: 139

آن در زیر رسوبات جوان رودخانه ای و دشتی ناپدید می گردد.

گل تپه کویر

روستا، از توابع شرقی بخش قلعه نو در شهرستان ری با دو هزار و 543 نفر جمعیت، 290 خانوار، در انتهای جنوب شرقی محدوده شهرستان ری، در کیلومتر 18 جاده ورامین، نرسیده به قرچک. بقعه «امامزادگان غیبی»، در این روستا است. هوای آن معتدل و آب آن از قنات و محصول آن غلات، صیفی و چغندر قند است. طول قنات گل تپه، 4000 متر است، با تعداد 110 میله چاه. عمق مادرچاه آن، 18 متر و فاصله مظهر تا محل بهره گیری از آن 2500 متر است.

منابع: فرهنگ جغرافیایی ایران، ج 1، ذیل عنوان؛ فهرست قنات های استان تهران؛ نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن 1385 ش.

گل حصار

روستا، از توابع بخش کهریزک، در جنوب شهر ری. با مصوبه دولت وقت در نهم بهمن 1391، روستاهای قوچ حصار و سلمبر در یک دیگر ادغام و روستای گل حصار نامگذاری شدند؛ اگرچه اهالی محل، همچنان از نام های قدیم استفاده می کنند.

روستای قوچ حصار براساس سرشماری مرکز آمار ایران در سال 1385، 4099 نفر (1046 خانوار) جمعیت داشته و جمعیت روستای سلمبر 2643 نفر (636 خانوار) بوده است.

منابع: پایگاه اطلاع رسانی دهیاری گل حصار؛ نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن 1385 ش.

گل دسته خوانی / هوهو خوانی / پیش خوانی

از آیین های مذهبی در میان ایرانیان قدیم بوده است. آیین گل دسته خوانی در شهر ری بیشتر در مسجد جامع حرم حضرت عبدالعظیم (ع) برگزار می شده است. در این مراسم، گل دسته خوان به گل دسته مسجد می رفته و اذان می گفته است. پیش از اذان صبح برای بیدار کردن مردم از خواب، اشعاری را خوانده و هوهو راه می انداخته است. به این کار پیشخوانی هم می گفتند.

گندم ری

کنایه از ملك ری، که بنابر برخی روایات تاریخی، در کلام امام حسین (ع) خطاب به عمر بن سعد بن ابی وقاص آمده است. عمر سعد، در کنار یزید بن معاویه و عبیدالله بن زیاد، یکی از سه شخصیت اصلی در جبهه مقابل امام حسین (ع) در نهضت کربلا بود. فرماندهی او بر سپاه کوفه، به دلیل دلآوری و

سلحشوری او در میدان جنگ نبود؛ بلکه عبیدالله قصد داشت از اعتبار او و پدرش در این رویارویی استفاده کند. از مجموع قرائن و شواهد نیز چنین پیدا است که یکی از انگیزه های او برای حضور در سپاه کوفه، حکومت بر ملک ری بود که به او وعده داده بودند. به واقع جاه طلبی و ریاست طلبی، او را به این جنگ نابرابر واداشت. این واقعیت در اشعار منسوب به او نیز پیدا است:

ءَأَتْرِكُ مُلْكَ الرَّيِّ وَ الرَّيِّ مُنِيَّتِي *** وَ أَصْبِحُ مَاثُومًا بِقَتْلِ حُسَيْنٍ

وَ فِي قَتْلِهِ النَّازُ الَّتِي لَيْسَ دُونَهَا *** حِجَابٌ وَ لِي فِي الرَّيِّ قُرَّةٌ عَيْنٍ

بنا بر برخی اخبار، امام حسین (ع) در دیداری با او می پرسد: آیا تو قصد کشتن مرا داری؟ عمر بن سعد در پاسخ، از بیم ها و امیدهای خود می گوید و اینکه اگر از اینها جدا شوم، اموال و املاک مرا از من می گیرند. امام (ع) می فرماید: بهتر از آن را به تو می دهم. ابن سعد، بودن در سپاه کوفه را در مجموع به نفع دنیای خود می بیند. امام حسین (ع) در پایان گفت وگو به او می گوید: «مرا می کشی و گمان می کنی که عبیدالله ولایت ری و گرگان را به تو خواهد داد؟ به خدا سوگند که گوارای تو نخواهد بود و این، عهدی است که با من بسته شده است. تو هرگز به این آرزوی دیرینه ات نخواهی رسید! پس هر کاری که می توانی، بکن، که بعد از من دنیا و آخرت بر تو تلخ خواهد شد. من می بینم که سر تو را در کوفه بر سر نی می گردانند و کودکان به سوی تو سنگ می اندازند.» طبق برخی نقل ها امام حسین (ع) پس از آنکه دلباختگی عمر سعد را به حکومت ری دید، فرمود: امیدوارم از گندم ری، جز اندکی نخوری! در برخی منابع، به جای گندم ری، گندم عراق آمده است.

منابع: سفینه البحار، ج 3، ص 673، ذیل کلمه «عمر»؛ مقتل الحسین، ص 248؛ الخصائص الحسينية، ص 71.

گورستان ری

سراسر کوهستان شمالی ری زیرین، گورستانی بزرگ بوده است که در زمان های پیش از اسلام در آنجا بر طبق سنت زردشت، استخوان مردگان را دفن می کردند. در قرون اسلامی نیز مسلمانان اموات خویش را در دامنه آن کوه به خاک می سپردند.

ری، شهر مقدس زرتشیان بوده است. به اعتقاد پیروان این دین باستانی، دفن جسد مرده در خاک یا انداختن آن در آب رودخانه یا سوزاندن در آتش، حرام است؛ چون عناصر چهارگانه را مقدس و آلودن آنها را به لاشه مرده ناروا می دانستند. از این رو جسد را در دخمه یا در مکان بلندی می گذاشتند تا طعمه

لاشخورها شود و استخوان آن را پس از جدا شدن از گوشت و خشک شدن، در استودان (استخوان دان) که از سنگ یا آهک یا گل می ساخته اند، قرار می داده اند. از بررسی های باستان شناسی برمی آید که اشکانیان مرده های خود را در تابوت های سفالی می نهاده اند، و دفن می کردند. بنابراین استودان ها و قبرهای قدیمی موجود در کوه ری را باید منسوب به عهد ساسانیان دانست. به گزارش فردوسی، نوشیروان بزرگ ترین پادشاه این خاندان در باب آرامگاه خود چنین وصیت کرد:

چو من بگذرم زین جهان فراخ

بر آورد باید مرا خوب کاخ

به جایی کز او دور باشد گذر

نپرد بر او کرکس تیز پر

دری دور بر چرخ ایوان بلند

به بالا بر آورده چون ده کمند

گویا نخستین بار قول گورستان بودن کوهستان شمالی ری، و اشارت به وجود بناها و نوآوری فرس (قبرهای زردتشتیان) در آنجا در الرسالة الثانية ابودلف، از مؤلفات قرن چهارم است. پس از وی، مقدسی در احسن التقاسیم، آنجا که اهرام مصر را وصف می کند، استطراداً از گنبدهایی که دیالمه بر روی مزار خود در ری ساخته بودند، یاد می کند و می گوید: این گنبدها همه در دامن کوه ری واقع بودند. این سخن می رساند که به هنگام تألیف احسن التقاسیم، دیلمیان را در ری گورخانه هایی عظیم بوده است. پس از احسن التقاسیم، در باب مدفون بودن بزرگانی در قلعه طبرک در شمال ری زیرین در کتاب مطلع سعدین و مجمع بحرین، تألیف کمال الدین عبدالرزاق سمرقندی، در شرح مرگ شاهرخ تیموری چنین مذکور افتاده است: «حضرت خاقان سعید عازم قلعه طبرک شده، احرام زیارت مقابر اکابر بست.» گذار، مستشرق معروف، کوهسار نقاره خانه را گورستان ری در عهد دیلمیان و سلجوقیان دانسته و گفته است: «کوهسار نقاره خانه مشرف به امین آباد، محل قبرستان شهر ری در عهد دیلمیان و سلجوقیان بوده است.»

ظاهراً از میان شاهان ساسانی، استخوان هرمز پسر یزدگرد دوم و سه تن از خاندان او در ری نهاده شده است. این احتمال وجود دارد که دخمه هرمز پسر یزدگرد دوم و خاندان وی در کوه ری، بعدها به نام آرامگاه بی بی شهربانو دختر یزدگرد سوم شناخته شده است.

منبع: ری باستان، ج 1، ص 366.

گیلانی / جیلانی

رود. اصطخری در المسالك، در شرح

ص: 142

آب های ری، پس از ذکر سورین می نویسد: «و کاریزی دیگر را گیلانی خوانند، و گیلانی برکوی ساربانان گذرد و بیشتر آب از آن خوردند.» در صورة الارض ابن حوقل نیز پس از ذکر نهر سورین، همان سخن اصطخری تکرار شده است. بنابراین نهر مصنوعی «گیلانی» یا «گیلانی» در بازار ساربانان روان بوده و به وسط مدینه (شهرستان) می رفته و به مصرف آشامیدن می رسیده است. مدینه یا شهرستان در دامنه جنوبی کوه بی بی شهربانو قرار داشته است.

مسیر آب در پهنه ری، از شمال غرب به جنوب شرق بوده و نهر جیلانی نیز به ناچار بر همین مسیر جریان داشته است و به احتمال نزدیک به یقین همان جا است که امروز در نقشه های رسمی به نام مسیل حسین آباد در جنوب کارخانه گلیسیرین مشهود است؛ زیرا به طور طبیعی آب این نقطه است که به وسط شهرستان ری می رسد. در وضع طبیعی و شیب ری نیز تغییری پدید نیامده و مسیر آب ها همان است که در قدیم بوده و چون قسمت اعظم ری (مدینه و قلعه) در پای کوه افتاده بود، آب آن از سوی شمال غرب تأمین می شده است؛ چنانکه اکنون نیز آب امین آباد در همین مسیر جاری است. بنیان گذار جیل آباد، مرداویدج زیاری است که به سال 315 ق. در صحنه سیاست ظاهر شد و وی را مرداویدج گیل گفته اند و در اصل از مردم جیلان (گیلان) بوده است، و به همین سبب این محل بدین نام شهرت یافت. بنابراین نام نهر جیلانی که آب محل جیل آباد را تأمین می کرده است، از همان کلمه مأخوذ و بدان منسوب است.

گویا این نهر را قبل از بنای جیل آباد، «نهر موسی» می گفته اند. در کتاب سرزمین های خلافت شرقی تألیف لسترنج در باب این رود چنین ذکر رفته است: «می توان آن را با رود گیلانی یا جیلانی، که ذکر آن گذشت یکی دانست.» این احتمال با شواهد و قرائن، مطابقت کامل دارد؛ از جمله اینکه مؤلفان و منابعی که نهر جیلانی را ذکر کرده اند، از نهر موسی سخنی به میان نیاورده اند. موسی در «نهر موسی» به احتمال قوی، موسی الهادی برادر هارون الرشید است که بناهایی نیز در ری احداث کرده بود.

منبع: ری باستان، ج 1، ص 143-145.

ص: 143

لاله زاری، سید مهدی

عالم دینی، مجتهد، فرزند حاج سید محمدصادق لاله زاری، از علمای مشهور تهران. وی در سال 1324 ق. در روستای درکه تهران به دنیا آمد و دروس حوزه را نخست نزد شیخ مهدی نوری و میرزا طاهر تنکابنی خواند و سپس به نجف رفت. در نجف از محضر آیات عظام ابوالحسن مشکینی، ضیاءالدین عراقی، نائینی، کاظم شیرازی و سید ابوالحسن اصفهانی استفاده کرد و در سال 1360 ق. به ایران بازگشت. در سال 1372 ق. در شهر ری رحل اقامت افکند و به وعظ و منبر اشتغال ورزید. همچنین بانی تعمیر و احداث چندین مدرسه علمیه و مسجد در تهران و ری شد. وی در کنار مشاغل معنوی و حوزوی، کشاورزی نیز می کرد. برگزاری مراسم چهلم آیه الله سید مصطفی خمینی در شهر ری که پیامدهای انقلابی بسیاری نیز در پی داشت، به همت وی بود. در 25 اسفند 1361 ش. درگذشت و در مقبره ای در مسجد خاتم النبیین شهر ری مدفون گردید.

منابع: گنجینه دانشمندان، ج 3، ص 640؛ اختران فروزان ری و تهران، ص 292.

له زنك

روستایی در شرق غنی آباد شهرستان ری. بر اساس سرشماری مرکز آمار ایران در سال 1385 ش. جمعیت آن 628 نفر در 201 خانوار بوده است. غیر از کشاورزی، جاجیم بافی نیز در روستا رایج است. قنات له زنك، 1500 متر

ص: 145

طول دارد، با 30 میله چاه. عمق مادرچاه قنات 8 متر و فاصله مظهر آن تا محل بهره برداری از آن 2000 متر است. این قنات، 40 هکتار زمین را آبیاری می کند.

منابع: بانک اطلاعاتی قنات های کشور؛ نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن 1385 ش.

لطفی طهرانی رازی

شاعر. در طهران به شغل صرافی اشتغال داشت، و شعر نیز می گفت. این مطلع از او است:

آه کز دیدن او گریه بر آورد مرا/ *** آخر این گریه بلایی به سر آورد مرا.

منبع: آتشکده آذر، ج 3، ص 1112.

ص: 146

ماد ← تاریخ ری

ماد پایین ← تاریخ ری

ماد راجیانا ← تاریخ ری

ماد رازی ← تاریخ ری

ماد راگیان / راگیانا / رگیانا ← تاریخ ری

ماشاء الله، مسجد

در شمال قبرستان ابن بابویه و مجاور دیوار به دیوار ضلع غربی بقعه امامزاده هادی، و مشهور به مسجد مهمان کش و آدم کش و غریب کش. برخی از محققان، احتمال داده اند که این مسجد، همان مسجد مهمان کش است که مولوی در یکی از داستان های دفتر سوم مثنوی آورده است:

يك حكایت گوش کن ای نیک پی / *** مسجدی بُد در کنار شهر ری //

هیچ کس در وی نخفتی شب ز بیم / *** که نه فرزندش شدی آن شب یتیم //

هر که در وی بی خبر چون کور رفت / *** صبحدم چون اختران در گور رفت.

بدیع الزمان فروزانفر در کتاب مآخذ قصص و تمثیلات مثنوی، در تعیین محل این مسجد، می نویسد: «مطابق روایات مردم شهر ری و پیران زمان، مسجد مهمان کش، همان مسجد ماشاء الله است که در شمال ابن بابویه واقع است.» در افسانه های کهن نیز آمده است که در شهر ری مسجدی بوده است که هر کس در آن بیتوته می کرد، فردا جنازه او را بیرون می آوردند؛ تا اینکه شی غریبه ای شجاع به نام ماشاء الله در مسجد می خوابد و

نیمه شب صدایی می شنود؛ اما چون ترسی به دل راه نمی دهد به سمت صدا حمله ور می شود. با حمله او بخشی از دیوار مسجد فرومی ریزد و گنجی از درون آن هویدا می گردد. ماشاء الله، مسجد را بازسازی می کند و نام خود را بر آن می نهد.» این داستان البته در بخش مربوط به نام غریبه و نامگذاری مسجد، عامیانه و متأخر به نظر می رسد.

در ساختمان جدید مسجد، سه در ورودی در شمال، شرق و غرب آن ساخته اند. ورودی شرقی، راهرویی است متصل به بقعه امامزاده هادی. دو ورودی دیگر یکی در طاق نمای ضلع شمالی بقعه است و دیگری طاق نمای میانی ضلع غربی بنا.

منابع: مآخذ قصص و تمثیلات مثنوی، ص 122؛ اختران فروزان ری و طهران، ص 394-395؛ آثار تاریخی طهران، ص 163؛ بناهای آرامگاهی، ص 214؛ مزارات ری، ص 499-500؛ ری باستان، ج 1، ص 331.

ماشین دودی

اولین قطار و خط راه آهن ایران که تهران و شهر ری را به هم متصل می کرد. علت نامگذاری آن به ماشین دودی، دود و بخاری بود که از دودکش و سوپاپ بخار قطار بیرون می آمد. این راه آهن در 1261 ش / 1305 ق. ساخته شد و امتیاز آن را یک مهندس فرانسوی به نام مسیو بوتال (نماینده شرکت بلژیکی) از ناصرالدین شاه گرفت. دولت ایران برای راه اندازی راه آهن، زمین هایی را در جنوب دارالخلافه و همچنین شهر ری به شرکت بلژیکی واگذار کرد. این شرکت همچنین اجازه داشت چوب مورد نیاز موتور بخار قطار را از جنگل های سلطنتی تأمین کند. شرکت راه آهن و تراموای ایران برای ورود ادوات راه آهن از پرداخت گمرکی و هرگونه مالیات معاف بود. شرکت بلژیکی، علاوه بر خط آهن شاه عبدالعظیم، چند خط تراموای اسبی نیز کشید که از میدان توپ خانه به سوی شرق می رفت، و از خیابان چراغ گاز و جلو بازار و پامنار و سفارت روسیه عبور می کرد.

ماشین دودی دو ایستگاه داشت که یکی در مبدأ آن بود و دیگری در مقصد. ایستگاه مبدأ، نزدیک خیابان دروازه خراسان (میدان قیام و پارک کوثر فعلی) و ایستگاه مقصد، جلو آستان شاه عبدالعظیم در شهر ری بود. مردم

به ایستگاه های ماشین دودی «گار» می گفتند که واژه ای فرانسوی است. هر يك از گارها، دو سالن انتظار برای مردان و زنان و يك راهرو داشت. دست فروش ها در راهرو بساط خود را پهن می کردند. درویش ها و معرکه گیران هم به نوبت با قصیده خوانی و ذکر مصیبت و داستان سرایی، مردم منتظر را دور خود جمع می کردند. در آغاز کسی جرأت نمی کرد بر آن سوار شود؛ تا اینکه ناصرالدین شاه برای زیارت حضرت عبدالعظیم (ع) از آن استفاده کرد. مدیر کمپانی برای جلب نظر مساعد علما يك واگن را هم به آنان اختصاص داد.

این قطار شهری، از چند قسمت تشکیل می شد: واگن لوکوموتیو یا آتش خانه، يك واگن شاهی، واگن آبدارخانه، واگن وزراء، واگن خدمه، چند واگن مخصوص زنان، هشت واگن برای مردان و هشت واگن نیز مخصوص بار و کالاهای تجاری.

این وسیله پس از رواج اتوبوس با عدم اقبال مردم تهران و ری مواجه و سرانجام در سال 1330 ش. تعطیل شد. اکنون، نمونه ای از ماشین دودی سابق، برای بازدید در محوطه متروی شهر ری، نگهداری می شود.

منابع: طهران قدیم، ص 171؛ تاریخ مؤسسات تمدنی جدید در ایران، ج 2، راه آهن در ایران، ص 50؛ خاطرات و خطرات، ج 1، ص 294.

ماطا ← باطن

مافتان / مافتون

مزرعه، واقع در غار شرقی. نام این مزرعه در فرمان شاه طهماسب، به سال 961 ق.

در باب رقبات موقوفه حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) آمده است. این مزرعه در بلوک غار ری واقع بوده است و نصف آن را فرزند امیر قباد و نصف دیگر آن را امیر فولمار قبایک وقف آستان و تولیت آن را به سید علی شاه فرزند سید شرف الدین حسین، از متولیان آستان در عصر پیش از صفوی، واگذار کرده اند. این مزرعه جزو بلوک شرقی است و اکنون در مجاورت کهریزك قرار دارد. پس از احداث پالایشگاه و بهشت زهرا در مجاورت آن، به شهر متصل شده است. براساس سرشماری مرکز آمار ایران در سال 1385 ش. جمعیت آن 155 نفر در 36 خانوار بوده است.

منبع: تاریخ آستانه ری، ص 32 و ص 33.

ص: 149

از نام های قدیم ری. در مجمل التواریخ مذکور است که منوچهر، بدین جایگاه (ری) شهری از نو بنا نهاد... و آن را ماه جان نام کرد.

منبع: مجمل التواریخ، ص 69.

ماهک بن بندار مجوسی رازی، ابوسعید

کاتب و کارگزار دیوان دیلمیان. از وی اطلاع چندانی در دست نیست، مگر آنچه ابن خلکان در شرح حال هلال بن محسن صابئی حرانی آورده و گفته است که ماهک بن بندار مجوسی رازی، از کاتبان و خادمان و کارگزاران حاکم دیلم بوده است. ابن خلکان از تنوخی نقل می کند که ابوسعید، در پایان نامه های دربار می نوشت: «والحمد لله و صلی الله علی محمد و حاشیته». وقتی از او پرسیدند که مرادت از «حاشیه» کیست، گفت:

علی و فاطمه.

منابع: وفیات الاعیان، ج 6، ص 102، ش 785؛ الهفوات النادره، ص 337-338.

مبارک آباد

مزرعه. نام این مزرعه در فرمان شاه طهماسب، صادره به سال 961 ق. آمده است: «مزرعه مبارک آباد معروف به خیرآباد غار ری، مزار سلطان عبدالعظیم است، و طغرل [بن محمد بن ملکشاه بن آلب ارسلان سلجوقی، معاصر المسترشد بالله، خلیفه بیست و نهم عباسی، متوفای 529 ق.] وقف آستانه منوره نموده، و تولیت آن را به سید شرف الدین ماضی داده.» امروزه خیرآباد در جنوب غربی شهر ری واقع است.

منابع: تاریخ آستانه ری، ص 90 و 49؛ ری باستان، ج 3، ص 621.

مبشر بن احمد بن علی رازی بغدادی شافعی، ابورشید

ریاضی دان و محدث شافعی، مشهور به حاسب. در حساب و جبر و مقابله و مساحت و خواص اعداد و محاسبه ارث، سرآمد روزگار خویش بود، و چندین کتاب در این علوم تألیف کرد. نزد ابوالوقت سجزی حدیث شنید. در سال 589 ق. از سوی الناصر لدین الله مأموریت داشت که با ابوبکر بن ایوب دیدار کند که در نصیبین (شهری قدیمی در جنوب ترکیه) درگذشت. از آثار او است: الفرائض علی مذهب الشافعی و مالک.

منابع: طبقات الشافعیه، ج 7، ص 276؛ لسان المیزان، ج 5، ص 12؛ الاعلام، ج 6، ص 153؛ معجم المؤلفین، ج 8، ص 175؛ کشف الظنون، ج 2، ص 1245؛ هدیه العارفین، ج 2، ص 4.

مجتبی بن حمزة بن زید بن مهدی حسینی رازی، مجد الدین ابوهاشم

از سادات نامداری. نام کامل وی چنین است: مجتبی بن حمزة بن زید بن مهدی بن حمزة بن محمد بن عبدالله بن علی دینوری بن حسن بن حسین بن حسن افطس بن علی بن علی زین العابدین (ع).

منبع: الجریدة فی اصول انساب العلویین، ج 4، ص 360.

مجتمع فرهنگی - هنری شیخ ابوالفتوح رازی

وابسته به اداره فرهنگ و ارشاد اسلامی شهرستان ری. از برنامه های آن، تدریس موسیقی سنتی، هنرهای تجسمی، خوشنویسی، تئاتر و موسیقی و فیلمنامه نویسی است. مجتمع فرهنگی - هنری شیخ ابوالفتوح رازی در سال 1382 افتتاح شد و در میدان نماز، جنب فرهنگسرای ولاء قرار دارد.

مجتبی بن داعی بن قاسم حسینی رازی، ابو حرب

فقیه امامی قرن پنجم و مشهور به منتجب الدین حسینی. وی از سادات و فقیهان بنام و برادر سید مرتضی بن داعی رازی و از مشایخ شیخ منتجب الدین رازی است. سید مجتبی و برادر و پدرش از مشاهیر فقهای عصر خویش بوده اند. منتجب الدین رازی در فهرست خویش این دو برادر را محدثان عالم و صالح خوانده و گفته است که من آن دو را دیدم و بر آنان قرائت کردم و نیز همه مرویات شیخ عبدالرحمن مفید نیشابوری را برای من روایت کردند. منتجب الدین، همچنین حدیث هجدهم و حکایت دوم از کتاب اربعین خویش را از سید مجتبی روایت کرده است. وی از ابو محمد عبدالرحمن بن احمد بن حسین حافظ و شیخ ابوجعفر طوسی و دوریستی روایت کرده است و فضل الله راوندی (قطب راوندی) از او.

منابع: فهرست منتجب الدین، ص 35؛ النوادر، ص 23؛ الأربعون حدیثا، ص 43 و ص 76-77؛ الأربعون حدیثا للشهید الأول، ص 39-40؛ نقد الرجال، ج 4، ص 89؛ أمل الآمل، ج 2، ص 227-228؛ مستدرکات أعیان الشیعه، ج 2، ص 193؛ قصص الأنبیاء، ص 68.

مجتمع فرهنگی - هنری شیخ صدوق (ره)

دو بخش مهم این مجتمع، کتابخانه و خانه فرهنگ است. کتابخانه عمومی شیخ صدوق (ره) در زمینی به مساحت 2100

ص: 151

مترمربع و با زیربنای 3200 مترمربع در سال 1375 ش. تأسیس شد.

بخش امانت کتاب (با بیش از 30000 جلد کتاب در حوزه های گوناگون دین، فلسفه، روانشناسی، علوم اجتماعی، زبان، علوم محض، هنر، تاریخ، جغرافیا، علوم کاربردی)، بخش مرجع (با بیش از 2500 جلد کتاب)، بخش کودک و نوجوان (با بیش از 6000 جلد کتاب)، بخش نشریات (با بیش از 100 عنوان نشریه)، دو تالار برای بانوان و آقایان، و بخش کتاب های کمک درسی، از بخش های مختلف کتابخانه است. سایر قسمت های این مجتمع فرهنگی - هنری، عبارتند از: بخش آموزش، سایت رایانه ای و گالری. بخش آموزش نیز متولی برگزاری کلاس های آموزش قرآن، کامپیوتر، هنرهای تجسمی، کمک های اولیه، فوریت های پزشکی و کارگاه های ادبی است.

مجتمع فرهنگی - هنری شهید رحیمی

واقع در شهرک 13 آبان. در سال 1376 ش. در مساحت 2000 مترمربع در 5 طبقه تأسیس شده است. از مهم ترین بخش های آن، واحد آموزش، مشاوره، خلاقیت کودک، سالن آمفی تئاتر، سایت کامپیوتر و سالن ورزشی است.

مجتمع کتابخانه ای 13 آبان

کتابخانه 13 آبان، واقع در شهرک 13 آبان، بزرگ ترین کتابخانه جنوب پایتخت و چهارمین کتابخانه بزرگ شهر تهران است. مخزن این کتابخانه، مشتمل است بر بیش از 40 هزار جلد کتاب، همراه 2 هزار جلد کتاب اهدایی از سوی کتابخانه ملی ایران و اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی استان تهران. بخش های مختلف کتابخانه عبارتند از: امانت کتاب (با بیش از 30000 جلد کتاب در حوزه های گوناگون دین، فلسفه، روانشناسی، علوم اجتماعی، زبان، علوم محض، هنر، تاریخ، جغرافیا، علوم کاربردی و...)، بخش مرجع (بیش از 2500 جلد کتاب)، کتابخانه

كودك و نوجوان آذر يزدی (با بیش از 8000 جلد كتاب برای ارائه خدمات به گروه سنی 7 تا 12 سال و پژوهشگران حوزه كودك و نوجوان)، باشگاه كودك (كارگاه های كتاب سازی، كتاب خوانی، نقاشی، اوریگامی یا كاغذ و تا، كلاژ)، معرفی اماكن و مفاخر ری، ویژه گروه سنی ب، ج، د، با هدف پرورش فكري و ارتقای سطح مهارت های ذهنی و ارتباطی كودكان. دو تالار مطالعه برای بانوان و آقایان و تالار اجتماعات با گنجایش 120 نفر و سایت رایانه و بخش كمك آموزشی ویژه دانش آموزان (شامل سه هزار جلد كتاب، مشاوره های انفرادی و گروهی درسی و برگزاری دوره های تقویتی و كنكور)، واحد آموزش های دینی و هنری و زبانی، از دیگر امکانات این مجموعه فرهنگی است.

محروم رازی، ابوتراپ

شاعر قرن دهم. وی برادر قاضی اسیری (م 982 ق.) است. برخی از اشعار او در تذکره ها آمده است.

منابع: الذریعه، ج 9، ص 974؛ اثر آفرینان، ج 1.

محسن فانی رازی کشمیری

محمد محسن بن حسن بن محمد، شاعر. دیوانی مشتمل بر غزل و رباعی و غیر آن دارد.

نزد عموی خویش، شیخ یعقوب صرفی (م 1003) شاگردی کرد و در كودکی عازم کشمیر شد.

در جوانی به بلخ رفت و چون آوازه داراشكوه به گوشش رسید به هند رفت و در دربار وی صدارت یافت.

از آثار او است: مصدر الآثار (به استقبال از مخزن الاسرار نظامی) و اخلاق عالم آرا. برخی از مستشرقان (سر ویلیام جونز) به غلط كتاب دبستان مذاهب را از تألیفات او دانسته اند. در سال 1082 ق. درگذشت.

منبع: الذریعه، ج 9، ق 1، ص 804.

محمدآباد

روستا، از توابع بخش فشاپویه شهرستان ری. این روستا در دهستان کلین قرار دارد و بر اساس سرشماری مركز آمار ایران در سال 1385 ش. جمعیت آن 113 نفر (35 خانوار) بوده است.

ص: 153

منبع: نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن 1385 ش.

محمدآباد امین

روستا، از توابع بخش کهریزک شهرستان ری. این روستا در دهستان کهریزک قرار دارد و بر اساس سرشماری مرکز آمار ایران در سال 1385 ش. جمعیت آن 280 نفر (83 خانوار) بوده است.

منبع: نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن 1385 ش.

محمدآباد چمبروک

روستا، از توابع بخش کهریزک شهرستان ری. این روستا در دهستان کهریزک قرار دارد و بر اساس سرشماری مرکز آمار ایران در سال 1385 ش. جمعیت آن زیر سه خانوار بوده است.

منبع: نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن 1385 ش.

محمدباقر بن محمدتقی رازی اصفهانی

محدث و از شاگردان محدث نوری، صاحب جواهر، شیخ انصاری و شیخ حسن کاشف الغطاء (دایی اش). در سال 1301 ق درگذشت.

از آثار اوست: شرح نظم اللالی؛ الاعسار و الرجعة فی النکاح.

منبع: تراجم الرجال، ج 2، ص 604؛ ریحانة الأدب، ج 3، ص 402.

محمدباقر رازی، میرزا

شاعر، متخلص به دارایی. دیوان او در ایران چاپ شده است.

منبع: الذریعه، ج 9، ق 1، ص 311.

محمد بن ابان بن عایشه قصرانی رازی

محدث سنی مذهب سده سوم. وی برادر ولید بن ابان، کاتب عیسی بن جعفر بن منصور عباسی است. وی اهل قصران خارج، از توابع ری بود و ظاهراً نخستین بار نام قصران در نسب این دو برادر آمده است. استاد وی در حدیث، هشام بن عبیدالله فقیه حنفی است.

در مسجد الحرام برای مردم حدیث می گفت. ابن ابی حاتم رازی، به نقل از پدرش ابوحاتم محمد بن ادريس رازی و ابوزرعۀ رازی، او را کذاب و جاعل خوانده اند. به گفته او: وقتی به ری آمد از مردم آنجا پرسید که دوست دارید چه احادیثی از پیامبر (ص) برای شما نقل کنم؟ گفتند: احادیثی درباره امید. پس وی در این باره جعل حدیث کرد.

منابع: الجرح و التعديل، ج 3، ص 201؛ الأنساب، ج 10، ص 171؛ ری باستان، ج 1، ص 585.

محمد بن ابراهیم بن احمد رازی قزوینی، ابوعبدالله

مورخ، محدث و مصنف. به «قزوینی اخباری» شهرت داشت. در معجزات و مبعث و مغازی و قصص و تواریخ، کتاب های مفصل و مختصر نوشته است. مشهورترین و مفصل ترین اثر او مجموع التواریخ است که در چندین جلد، از ابتدای خلقت و تاریخ انبیا آغاز می شود و پس از تاریخ ملوک و خلفا، حوادث و وقایع منطقه قزوین را گزارش می کند. اخباری قزوینی، از پدرش ابواسحاق ابراهیم بن احمد قاضی، نصر بن علی عجلی، علی بن ابراهیم و گروهی دیگر حدیث شنیده است. خلیل حافظ، او را با لقب «صاحب التاریخ»، در میان مشایخ خود نام برده است.

منبع: التدوین، ج 1، ص 503-504.

محمد بن ابراهیم بن حبیب فوراردی رازی، ابویوب

محدث. از دیه فوراردی ری بود، و از شیبان بن فروخ، محمد بن عمرو زنیج، داوود بن رشید، اسماعیل بن ابراهیم ترجمانی، عبدالاعلی بن حماد نرسی و چند تن دیگر حدیث روایت کرده است. ابن ابی حاتم رازی از او حدیث نوشته و او را صدوق دانسته است.

منابع: الجرح و التعديل، ج 2، ص 506 و ج 4، ص 146 و ج 7، ص 187؛ الأنساب، ج 4، ص 405.

محمد بن ابراهیم بن زیاد بن عبدالله طرابلسی رازی، ابوعبدالله

محدث قرن چهارم. ساکن کرمانشاه بود و جوال و کثیر السفر. عمری دراز یافت و در بغداد و مصر و طرسوس و کرمانشاه، از ابراهیم بن موسی فراء، معافی بن سلیمان رسغنی، یحیی بن معین، عبدالله بن عمر قواریری، ابومصعب زهری، علی بن حکیم اودی، محمد بن حمید رازی، ابوغسان ذبیح، هارون بن عبدالله بغدادی، ابوسلمه مخزومی، عبدالکریم بن ابی عمیر دهقان، عبدالرحمن بن یونس رقی، محمد بن حسان ازرق، محمد بن حمید رازی و دیگران حدیث گفت. عبدالله بن یوسف بن احمد بن مالک، یحیی بن محمد بن صاعد، حسن بن محمد بن شعبه، ابن عدی جرجانی، یحیی بن محمد بن صاعد، حسن بن محمد بن شعبه، مکرّم بن احمد قاضی، جعفر بن محمد خلدی و ابوبکر بن جعابی از او روایت کرده اند. دارقطنی و ابواحمد حاکم او را در حدیث جاعل دانسته اند.

منابع: تاریخ بغداد، ج 1، ص 404؛ المعجم

ص: 155

الأوسط، ج 4، ص 162؛ الكشف و البيان في تفسير القرآن، ج 8، ص 344؛ الكامل في ضعفاء الرجال، ج 5، ص 43؛ تاريخ بغداد، ج 1، ص 421-423؛ تاريخ مدينة دمشق، ج 51، ص 201؛ ميزان الاعتدال، ج 3، ص 448؛ لسان الميزان، ج 5، ص 22-23؛ تنزيه الشريعة المرفوعة عن الأخبار الشنيعة الموضوعه، ج 1، ص 99.

محمد بن ابراهيم بن محمد بن عبدالعزيز رازی، ابوجعفر

فقيه حنفی. وی شیخ حنفیان و مدرّس ایشان در موصل بود، و به اربیل (اربل) تردد داشت. کتاب های الفرائض، الفقه، النوری فی مختصر القدوری از تألیفات او است. به سال 615 ق. در موصل درگذشت.

منابع: هدیة العارفین، ج 2، ص 109؛ الاعلام، ج 6، ص 186؛ معجم المؤلفین، ج 8، ص 218؛ موسوعة طبقات الفقهاء، ج 7، ص 202-203.

محمد بن ابراهيم بن محمد قَصار رازی، ابو عبدالله

محدث قرن چهارم. از حسن بن علی بن زیاد سری و محمد بن ابراهيم بن عبد الملك حدیث گفته است.

منابع: تاریخ بغداد، ج 1، ص 426؛ توضیح المشتبه، ج 5، ص 81.

محمد بن ابراهيم بن عَلان کلینی رازی

دانشمند امامی. از رجال قرن سوم و از کلین فشافویه ری بوده است. کتاب های رجالی شیعی، او را به وصف «خیر» ستوده اند.

منابع: منهج المقال، ص 273؛ نقد الرجال، ص 282؛ تنقیح المقال، ج 3، ص 66.

محمد بن ابی بکر بن عبدالقادر حنفی رازی، شمس الدین / زین الدین، ابو عبدالله

لغوی، ادیب، مفسر، فقیه حنفی، صوفی، شاگرد صدرالدین قونوی، عموی شهاب الدین محمود بن عبدالقاهر و مؤلف مختار الصحاح. اصل او از ری بود و به شام و مصر سفر کرد و در قونیه زیست. درباره او گفته اند: هیچ گاه از مطالعه خسته نمی شد و پیوسته دیگران را نیز به خواندن و پژوهش دعوت می کرد.

نیز گفته اند کتاب جامع الأصول فی أحادیث الرسول صدرالدین قونوی را از مؤلف شنیده است.

شماری از تألیفات او به این شرح است:

1. مختار الصحاح؛ 2. روضة الفصاحة فی علم بیان؛ 3. حدائق الحقائق فی الوعظ؛ 4. دقائق الحقائق فی التصوف؛ 5. معانی المعانی (اشعار برگزیده)؛ 6. كنز الحکمة فی الحدیث النبوی الشریف؛ 7. الأمثال والحکم؛ 8. انموذج جلیل فی اسئلة و اجوبة من غرائب التنزیل؛ 9. الذهب الابریز فی تفسیر الكتاب العزیز؛ 10. كنوز البراعة فی شرح المقامات للحریری؛ 11. هداية الاعتقاد»

فی شرح بدء الأمالی. کتاب مختار الصحاح بارها در کشورهای عربی با تصحیح احمد شمس الدین و رضوان الدایه چاپ و منتشر شده است. مؤلف الذریعه می گوید: نسخه ای از کتاب نقد الشعر او را به خط جواد شبیبی نزد فرزند او محمدرضا شبیبی (رئیس وقت مجلس اعیان در بغداد) دیده ام.

منابع: کشف الظنون، ج 1، ص 929 و ص 633؛ ایضاح المکنون، ج 1، ص 457 و ج 2، ص 389؛ الاعلام، ج 6، ص 279-55؛ معجم المؤلفین، ج 9، ص 112؛ هدیة العارفین، ج 2، ص 127 و ص 124؛ تفسیر الصراط المستقیم، ج 1، ص 81؛ الذریعه، ج 24، ص 276؛ مختار الصحاح، ص 1-2. مجله تراثنا، ج 22، ص 72.

محمد بن ابی الحسن بن هموسه ورامینی رازی، افضل الدین

فقیه و واعظ شیعی و برادر حسین بن ابی الحسین هموسه.

منابع: فهرست منتجب الدین، ص 114، ش 429؛ امل الآمل، ج 2، ص 233.

محمد بن ابی الیمین بن ابی الشمس مقری رازی، ابوالشمس

محدث و مقری. به گفته رافعی در قزوین از ابوالعباس احمد بن محمد مقری حدیث شنیده است.

منابع: التذوین، ج 1، ص 199.

محمد بن ابی تلج عبدالله بن اسماعیل رازی بغدادی

محدث و از اصحاب احمد بن حنبل و از مشایخ بخاری. اصل او از بغداد بود، اما در ری زیست. از زید بن هارون و علی بن حفص روایت کرده و او از ابراهیم بن عبدالله بن حاطب و او از عبدالله بن دینار و او از ابن عمر و او از رسول الله (ص). بخاری و ترمذی و ابن خزیمه از او روایت کرده اند. در حدود سال 260 ق. درگذشت.

منابع: سنن الترمذی، ج 4، ص 32؛ الثقات، ج 9، ص 136؛ الوافی بالوفیات، ج 2، ص 208؛ توضیح المشتبه، ج 1، ص 584.

محمد بن ابی رشید رازی نجفی، ابونصر

مستسخ کتب دینی. در نجف می زیسته و نسخه ای از کتاب تلخیص الشافی شیخ طوسی را در سال 532 ق. رونوشت کرده است.

منبع: تراجم الرجال، ج 1، ص 482.

محمد بن ابی زید رازی

از اصحاب امام جواد (ع). اصل وی از قم است.

منابع: منهج المقال، ص 277؛ 285؛ رجال الطوسی، ص 379؛ نقد الرجال، ج 4، ص 102؛ معجم رجال الحدیث، ج 15، ص 255؛ قاموس الرجال، ج 9، ص 27؛ مستدرکات علم رجال الحدیث، ج 6، ص 382.

محمد بن احمد بن ابراهيم شاهد رازی، ابو عبدالله

محدث و مسندنویس، معروف به ابن خطاب رازی. در سال 434 ق. متولد شد و در سال 525 ق. درگذشت. در مصر و اصفهان و کوفه زیست. از ابوعلی تستری و ابوالحسن بن نقور و طبقه آنها روایت کرد. به اصفهان و کوفه کوچید. از آثار اوست: السداسیات فی الحدیث؛ المشیخه.

منابع: معجم المؤلفین، ج 8، ص 226؛ شذرات الذهب، ج 4، ص 75؛ ایضاح المکنون، ج 2، ص 6؛ هدیه العارفين، ج 2، ص 86.

محمد بن احمد بن ابی بکر کاریانی / کرمانی رازی، ابو الفتح

مؤلف زلال الصفا فی أحوال المصطفی، به زبان فارسی. مدتی در کرمان، در دربار پادشاه خاتون بود و پس از آن به یمان رفت و کتاب مذکور را برای ابوالنصر دیباج بن فیلشاه، حاکم گیلان نوشت. نسخه ای از آن کتاب در کتابخانه لنینگراد موجود است. این کتاب از منابع کاشفی در روضه الشهداء است. در حدود سال 525 ق. درگذشت.

منابع: کشف الظنون، ج 2، ص 955؛ ادبیات فارسی استوری، ج 2، ص 777؛ هدیه العارفين، ج 2، ص 86؛ «ملاحسین واعظ کاشفی و کتاب روضه الشهداء»، آینه پژوهش، ش 33.

محمد بن احمد بن ابی عوان رازی

محدث. از عمار بن حسن روایت کرده است. در سال 254 ق. درگذشت.

منبع: الثقات، ج 1، ص 94.

محمد بن احمد بن حسن رازی، ابو الحسن

محدث. در مرو از محمد بن یعقوب نیشابوری حدیث شنیده و ابوسهل محمد بن علی بن حسن سرخسی از او روایت کرده است.

منبع: فضائل التسمیة باحمد و محمد، ص 21.

محمد بن احمد بن حسین نیشابوری خزاعی، ابوسعید

حافظ، محدث شیعی و جد ابو الفتح رازی. وی از خاندان برجسته و با سابقه در تشیع بوده است. نسبت این خاندان به بدیل بن ورقاء خزاعی، از اصحاب رسول الله (ص) و دوستان امام علی (ع) می رسد. پسران وی، عبدالله و محمد و عبدالرحمن در جنگ صفین به شهادت رسیدند. به درستی دانسته نیست که این خاندان در چه تاریخی به ایران آمده اند، ولی احتمالاً مهاجرت آنان در سده های اول یا دوم هجری به نیشابور بوده

است. سپس ابوبکر احمد بن حسین بن احمد (جد دوم ابوالفتح)، در قرن پنجم از نیشابور به ری آمده است. احمد بن حسین از شاگردان سید مرتضی و سید رضی و شیخ طوسی است.

محمد بن احمد، چندین تصنیف داشته است؛ از جمله: الروضة الزهراء فی تفسیر فاطمة الزهراء، الفرق بین المقامین و تشبیه علی (ع) بذی القرنین؛ کتاب الأربعین عن الأربعین فی فضائل امیرالمؤمنین؛ کتاب منی الطالب فی ایمان ابی طالب؛ التفهیم فی بیان التقسیم؛ الرسالة الواضحة فی بطلان دعوی الناصبه.

منابع: فهرست شیخ منتجب الدین، ص 7؛ اعیان الشیعه، ج 2، ص 512؛ معجم رجال الحدیث، ج 2، ص 89؛ دائرة المعارف تشیع، ج 1، ص 517؛ الذریعه، ج 20، ص 112؛ امل الآمل، ج 2، ص 240.

محمد بن احمد بن سعید رازی، ابوجعفر

محدث و از مشایخ حاکم نیشابوری و مصاحب ابن واره. از عباس بن حمزه، محمد بن مسلم بن واره، حسین بن داوود بلخی، ابوحاتم محمد بن ادريس رازی، سعید بن سلیمان، حسین بن داوود بن معاذ، ابوعبدالرحمن سلمی و ابوزرعه عبیدالله بن عبدالکریم رازی روایت کرده است، و ابوحامد احمد بن محمد بن حمویه، ابویعلی حمزة بن عبدالعزیز مهلبی، حاکم نیشابوری (صاحب المستدرک علی الصحیحین) و ابوطاهر فقیه از او حدیث شنیده و نقل کرده اند.

منابع: الخصال، ص 602؛ المستدرک، ج 1، ص 65 و ج 4، ص 48؛ معرفة علوم الحدیث، ص 102؛ السنن الکبری، ج 10، ص 288؛ شعب الایمان، ج 1، ص 226 و ص 370 و ج 2، ص 173 و ج 3، ص 493 و ج 4، ص 89؛ طبقات الصوفیه، ص 8 و 22؛ نفحات الازهار، ج 19، ص 433-434.

محمد بن احمد بن سلام صوفی رازی

محدث. در سال 356 ق. از میسرة بن علی، حدیث شنیده است.

منبع: التدوین، ج 1، ص 181.

محمد بن احمد بن عباس فاخر دوریستی رازی، ابوجعفر

فقیه امامی، شاگرد و راوی شیخ صدوق و از نوادگان حذیفة بن یمان عبسی از اصحاب رسول الله (ص). فرزندش (جعفر بن محمد) از او روایت کرده است. شیخ حر عاملی و قطب راوندی، وی را فقیهی فاضل خوانده اند.

منبع: موسوعة طبقات الفقهاء، ج 5، ص 380؛ ریاض العلماء، ج 5، ص 26؛ الأمالی صدوق، ص 26 و 27 و 42؛ منهاج البراعة فی شرح نهج البلاغه، ج 1، پاورقی ص 142؛ تفسیر الإمام العسکری (ع)، پاورقی ص 7؛ أمل الآمل، ج 2، ص 241؛ مستدرکات علم رجال الحدیث، ج 6، ص 421؛ معجم رجال الحدیث، ج 16، ص 7-9.

محمد بن احمد بن علی بن حمدان بن حمویه عثمانی رازی، ابوطاهر

محدث. نخست از توانگران بود و سپس احوالش دگرگون شد. در روزگار توانایی و برخورداری، گروهی از بزرگان و مشایخ را مستمری می داد. در ری و نیشابور و مرو حدیث شنید و احادیث صحاح را از کشمیهنی استماع کرد. از زاهر و ابوالفضل فامی و ابوطاهر بن خزیمه حدیث نقل کرد. در سال های پایانی عمر به ری بازگشت و در همان جا درگذشت.

منبع: تاریخ نیشابور (المنتخب من السیاق)، ص 47.

محمد بن احمد بن عیسی بن عبدك رازی، ابوبکر

محدث. در بغداد ساکن شد، و از محمد بن ایوب رازی، ابوعمار عمرو بن تمیم رویانی، علی بن حسین بن جنید، حسین بن اسحاق تستری دقیقی و دیگران حدیث گفت. ابوالحسن دارقطنی، ابن رزقویه، ابو عبدالله حافظ، ابوالحسن بن فضل قطان، محمد بن احمد بن رزق، عمر بن احمد واعظ (از مشایخ خطیب بغدادی) و دیگران از او روایت کرده اند. خطیب بغدادی او را توثیق کرده است. در سال 348 ق. درگذشت.

منابع: تاریخ بغداد، ج 1، ص 317 و ص 333-334 و ج 12، ص 353؛ السنن الکبری، ج 2، ص 496 و ج 7، ص 81؛ شعب الإیمان، ج 2، ص 438-439 و ج 4، ص 294؛ سنن الدارقطنی، ج 3، ص 11؛ المنتظم فی تاریخ الامم و الملوك، ج 14، ص 122؛ تاریخ الاسلام، ج 25، ص 405.

محمد بن احمد بن محمد رازی، ابوالفتح

محدث. در سال 447 ق. از مهدی بن سراهنك قاضی حدیث شنیده است و هزارسب بن عوض و حسین بن محمد بلخی از او روایت کرده اند.

منبع: المختصر من تاریخ ابن الدیثی، ص 5.

محمد بن احمد بن موسی رازی، ابو عبدالله

فقیه حنفی و قاضی ری و فرغانه و هرات. از محمد بن ایوب و عبدالله بن علی لؤلؤی (در جرجان) روایت کرده است و ابو عبدالله محمد بن عبدالله حافظ و حاکم نیشابوری از او. در سال 360 ق. درگذشت.

منابع: تاج العروس، ج 18، ص 176؛ السنن الکبری، ج 4، ص 81؛ شعب الإیمان، ج 7، ص 413؛ تاریخ جرجان، ص 425.

محمد بن احمد جامورانی رازی، ابو عبدالله

از محدثان متقدم. به گفته ابن غضائری، قمی ها او را تضعیف کرده اند. نجاشی می گوید در عقیده اش ارتفاع و مبالغه است؛ اما بسیاری از متکلمان و محدثان، کتاب

نوادرات الحکمه ی او را استشنا و قبول کرده اند. مؤلف معجم رجال الحدیث می گوید: جامورانی در اسناد چهارده روایت واقع شده است. از حسن بن علی بن ابی حمزه روایت کرده و عمران بن موسی، احمد بن محمد بن خالد برقی، سعد بن عبدالله، احمد بن ابی عبدالله، محمد بن احمد بن یحیی و احمد بن محمد بن خالد از او حدیث روایت کرده اند.

منابع: کامل الزیارات، ص 111 و 288؛ نقد الرجال، ج 5، ص 181؛ منتهی المقال فی احوال الرجال، ج 7، ص 197؛ معجم رجال الحدیث، ج 16، ص 55-56 و ج 24، ص 77-78؛ الذریعه، ج 6، ص 309.

محمد بن احمد فارسی رازی، ابو عبدالله

عالم و فاضل. کتابی به نام الوزراء داشته و در سال 361 ق. درگذشته است.

منابع: معجم المؤلفین، ج 8، ص 307؛ هدیه العارفین، ج 2، ص 47.

محمد بن احمد کاتب اسکافی ← ابن جنید اسکافی

محمد بن ادریس بن منذر بن داوود بن مهران حنظلی ← ابوحاتم رازی

محمد بن اسحاق بن عاصم بَرّاد رازی، ابو عاصم

محدث. پدر و عموی او (اسحاق بن عاصم و محمد بن عاصم) نیز از محدثان اهل سنت بودند. ابن حجر در لسان المیزان، نام وی را به نقل از تاریخ ری منتجب الدین آورده است. از علی بن داوود قنطری روایت کرده است.

منابع: الجرح و التعديل، ج 2، ص 211؛ تاریخ مدینه دمشق، ج 53، ص 336-337؛ لسان المیزان، ج 5، ص 70.

محمد بن اسماعیل بن احمد برمکی رازی، ابو عبدالله

محدث، مجهول، مشهور به صاحب الصومعه و از راویان امام جواد (ع). ساکن قم بود و از حسن بن فضال، عبدالعزیز بن مهتدی، محمد بن سعید، احمد بن سلیمان، محمد بن ایوب، یونس بن محمد، عبیدالله بن موسی، علی بن حبیب مدائنی و سلیمان بن جعفر جعفری روایت کرده است. ابن ماجه، علی بن احمد رزاز، سهل بن زیاد، حمدویه بن نصیر و برادرش ابراهیم بن نصیر، محمد بن عیسی بن عبید و محمودی از او روایت کرده اند. ثقة الاسلام کلینی در باب نوادر صوم کافی از طریق سیاری، از او روایتی را از امام جواد (ع) نقل کرده و کشی از طریق حمدویه بن نصیر و ابراهیم بن نصیر از او روایت کرده است. در تفسیر قمی، از طریق محمد بن عیسی بن عبید از او روایتی آمده است. ابن غضائری، بر خلاف دیگران، او را

تضعیف کرده است. محمد بن جعفر اسدی، کتابی را به نام توحید از او روایت کرده است.

منابع: الکافی، ج 4، ص 169؛ رجال کشی، ج 1، ص 276؛ الکلینی و الکافی، ص 14؛ مسند الإمام الرضا (ع)، ج 2، ص 336؛ موسوعة أحاديث أهل البيت (ع)، ج 4، ص 261؛ سنن ابن ماجه، ج 1، ص 28 و 44؛ اختیار معرفة الرجال، ج 1، ص 7 و ج 2، ص 600 و ص 783؛ الإكمال فی أسماء الرجال، ص 177؛ نقد الرجال، ج 2، ص 421؛ جامع الرواة، ج 2، ص 76؛ تعلیقة علی منهج المقال، ص 299؛ تنقیح المقال، ج 2، ص 82؛ قاموس الرجال، ج 9، ص 119؛ منتهی المقال فی احوال الرجال، ج 5، ص 373؛ مستدرکات علم رجال الحدیث، ج 6، ص 46؛ معجم رجال الحدیث، ج 16، ص 96-100 و ص 102-103 و ص 116-117 و ج 22، ص 123.

محمد بن اسماعیل بن موسی بن هارون رازی، ابوالحسین

محدث. به بغداد رفت و در قصر (رباط) عیسی بن علی ساکن شد. از ابوعمران موسی بن نصر مقانعی (دوست جریر بن عبدالحمید)، ابوحاتم رازی، ابراهیم حریری، یحیی بن عیدم قزوینی، عمر بن تمیم طبری، ابراهیم بن اسحاق و محمد بن ایوب رازی و دیگران روایت کرده است، و روایت کرده اند از او: ابوالحسن بن رزقویه، علی بن احمد رزاز و ابوعلی بن شاذان. متهم به وضع بوده و خطیب بغدادی او را غیر ثقه خوانده است. تا سال 350 ق. زنده بوده است.

منابع: تاریخ بغداد، ج 2، ص 48-50؛ میزان الاعتدال، ج 3، ص 484-485؛ الكشف الحیث، ص 219-220؛ لسان المیزان، ج 5، ص 80-81؛ المنتظم فی تاریخ الامم و الملوك، ج 14، ص 159.

محمد بن [امیر] یوسف، امیر غیاث الدین شکرابی رازی

عالم، حاکم شرع خراسان در زمان شاه اسماعیل صفوی و شاعر. شکراب، از مضافات دماوند ری (قصران) است. شکرابی در آغاز نزد عم خود امیر فخرالدین تلمذ کرد، سپس به حلقه مولانا سیف الدین تفتازانی درآمد، و به اندک روزگاری سرآمد عالمان زمان گردید. شاه اسماعیل صفوی نخست زمام قضایای شرعی خراسان را به او سپرد، و پس از آن امارت را نیز بر آن منصب افزود. وی شعر نیز می سرود و «خلقی» تخلص می کرد. این بیت از او است:

به استغناى قدت سرو را رفتار بایستی / *** به تعریف دهانت غنچه را گفتار بایستی.

منابع: هفت اقلیم، ج 3، ص 87؛ آتشکده آذر، ج 3، ص 1078.

محمد بن ایوب بن هشام رازی، ابو عبدالله

محدث امامی، ملقب به کاکا. از حمیدی و هشام بن عبدالملک روایت کرده است، و

ابومحمد نخشی، ابوسعید عبدالله بن محمد بن عبدالوهاب رازی، ابوعلی محمد بن جعفر بن احمد، محمد بن ابراهیم بن خالد بن مخلد، احمد بن حسن بن حیده رازی، احمد بن علی بن عمر و محمد بن احمد بن عیسی بن عبدک رازی از او حدیث شنیده اند. نام وی در تاریخ ری، نوشته منتجب الدین آمده است. ابوحاتم رازی او را تکذیب کرده است.

منابع: لسان المیزان، ج 5، ص 87 و ج 7، ص 166؛ تاریخ بغداد، ج 1، ص 333 و 427 و ج 2، ص 139 و ج 4، ص 311 و ج 7، ص 221؛ تاریخ مدینه دمشق، ج 32، ص 253؛ میزان الاعتدال، ج 3، ص 487.

محمد بن ایوب بن یحیی بن ضریس رازی، ابوعبدالله

حافظ، محدث، ثقة، مصنف، مشهور به ابن ضریس و محدث ری. جدش، یحیی بن ضریس، از یاران سفیان ثوری بود و پدرش، ایوب، نیز از محدثان است و بدین رو او را محدث بن محدث لقب داده اند.

از اسحاق بن محمد فروی، قعنبی، یحیی بن معین، معاذ بن راشد غنوی، مسلم بن ابراهیم، ابوالولید طیالسی، عبید بن یعیش، عبیدالله بن معاذ عنبری، هود، عمار بن هارون، جندل بن والی تغلبی، علی بن جعفر بن زیاد احمر و محمد بن کثیر عبیدی حدیث شنید. احمد بن اسحاق طیبی، اسماعیل بن نجید، احمد بن عبید همدانی، عقیلی، عبدالله بن محمد بن عبدالوهاب رازی، اشعث بن سوار، ابوعمر و بن مطر، موسی بن ابی موسی کوفی، احمد بن محمد بن یوسف بن مسعدة اصفهانی، محمد بن اسماعیل رازی، فرزندش ابوسعید عبدالله بن محمد و بسیاری دیگر از او روایت کرده اند. ابن ضریس را شیخ و مسند خوانده اند و عبدالرحمن بن ابی حاتم رازی وی را محدثی ثقة می دانست و از او روایت می کرد. حدود سال 200 ق. به دنیا آمد و وفاتش عاشورای سال 294 ق. در ری بوده است. فضائل القرآن (در چند مجلد) و تفسیر القرآن (مشهور به تفسیر محمد بن ایوب رازی) از تألیفات او است.

منابع: معجم احادیث الامام المهدی (ع)، ج 2، ص 483؛ السنن الکبری، ج 4، ص 90؛ حدیث الستة من التابعین، ص 25؛ رجال الطوسی، ص 445؛ مستدرکات علم رجال الحدیث، ج 6، ص 476؛ الضعفاء، ج 1، ص 32 و 231 و 251 و ج 2، ص 141 و ج 3، ص 3 و 229 و 319؛ الجرح و التعديل، ج 3، ق 2، ص 198 و ج 7، ص 198؛ تاریخ بغداد، ج 2، ص 49 و ج 10، ص 354؛ تاریخ مدینه دمشق، ج 4، ص 175 و ص 352 و ج 23، ص 401؛ تهذیب الکمال، ج 3، ص 308 و ج 5، ص 123؛ تذکرة الحفاظ، ج 2، ص 643-644؛ الاعلام، زرکلی، ج 6، ص 46؛ معجم المؤلفین، ج 9، ص 83-84.

ص: 163

محدث، عالم بزرگ شیعی در ری و مشهور به ابن رازی. در کوفه ساکن شد، و باقی عمر مجاور مزار امیرالمؤمنین گردید. نام پدر وی را بکران نیز نوشته اند. از کتاب های او است: الکوفه، موضع قبر علی (ع) و شرف التربه. از حسین بن اسماعیل محاملی و محمد بن مخلد دوری روایت کرده است. ابوبکر برقانی و عبدالعزیز بن علی الازجی و حسن بن علی بن عبدالله مقری و ابوبکر احمد بن سلیمان بن علی واسطی از او روایت کرده اند. در بیستم جمادی الآخره 402 ق. از دنیا رفت و در مقبره شونیزی به خاک سپرده شد.

منابع: منهج المقال، ص 285 و ص 287؛ رجال النجاشی، ص 394؛ ری باستان، ج 2، ص 350؛ اختران فروزان ری و طهران، ص 511.

محمد بن جریر بن رستم طبری، ابوجعفر

محدث شیعه و مؤلف دلائل الامامه و رواة عن اهل البيت (ع). عبدالعزیز کتانی، او را به رفض متهم کرده است. منتجب الدین بابویه در تاریخ ری از وی نام می برد و می گوید: او آملی بود؛ اما به ری رفت و در آنجا ساکن شد. او از بزرگان متکلمان معتزله بود و صاحب تصانیف است. ابومحمد حسن بن حمزه رعینی از وی و او از ابوالفرج اصفهانی روایت کرده است.

وی غیر از محمد بن جریر بن یزید طبری آملی (از علمای اهل سنت و صاحب تفسیر و تاریخ مشهور) است، و نیز غیر از محمد بن جریر طبری از علمای شیعه و صاحب کتاب «المسترشد» است که شیخ طوسی به وی لقب کبیر داده است؛ زیرا راوی کتاب المسترشد، ابومحمد حسن بن حمزه، متوفی 358 هجری است، در حالی که ابوجعفر محمد بن جریر بن رستم طبری، معاصر شیخ طوسی، متوفی 460 هجری است و مشایخ وی همان مشایخ شیخ طوسی است. ابوجعفر محمد بن جریر بن رستم طبری، کتاب «دلائل الإمامه» را پس از سال 411 هجری نوشته و با یک واسطه از شیخ صدوق روایت کرده است و شیخ صدوق نیز با یک واسطه، کتاب المسترشد را نقل می کند. پس میان این دو، سه واسطه وجود دارد.

منابع: لسان المیزان، ج 5، ص 762؛ مجله علوم حدیث، ش 12، «محدثان و علمای امامی ری»؛ رجال النجاشی، ص 376.

محمد بن جعفر اشنانی فقیه رازی، ابوبکر

محدث و فقیه و صاحب تألیفاتی در فقه و حدیث. از یحیی بن معاذ و محمد بن یوسف الفراء و طاهر بن احمد بن حمدان رازی لاسکی روایت کرده است و عباد بن عباس رازی از او.

منابع: الأنساب، ج 5، ص 667؛ شعب الإیمان، ج 1، ص 380؛ طبقات المحدثین باصبهان، ج 4، ص 247؛ الإصابه، ج 1، ص 261؛ الکامل فی التاریخ، ج 3، ص 400؛ ذکر اخبار اصبهان، ج 1، ص 352 و ج 2، ص 138؛ تاریخ الاسلام، ج 29، ص 310-311.

محمد بن جعفر بن حکمویه رازی، ابوالعباس

محدث. در بغداد از ابوحاتم محمد بن ادريس رازی، عمر بن مدرک قاضی و محمد بن ابی یحیی زعفرانی حدیث گفته و از یحیی بن معاذ واعظ حکایاتی نقل کرده است. ابوحفص کتانی، حافظ محمد بن اسحاق بن منده، عمر بن ابراهیم مقری، معافی بن زکریا و احمد بن محمد بن مقسم مقری از وی روایت کرده اند.

منابع: تاریخ بغداد، ج 2، ص 135-136 و ج 10، ص 333؛ تاریخ مدینه دمشق، ج 38، ص 19؛ المنتظم فی تاریخ الامم والملوک، ج 13، ص 277.

محمد بن جعفر بن محمد بن عون اسدی کوفی رازی، ابوالحسن

متکلم و محدث امامی. در حدود سال 312 ق. از دنیا رفت. اصل او از کوفه بود؛ به ری مهاجرت کرد و در آن شهر اقامت گزید. از محمد بن اسماعیل برمکی و سهل بن زیاد رازی روایت کرده است و حسن بن حمزه علوی، احمد بن حمدان قزوینی، احمد بن موسی دقاق، احمد بن محمد بن حسن، ابن مسکان و فرزندش ابوعلی از او حدیث شنیده اند. به گفته شاگردش حسن به حمزه علوی، وی کتابی به نام «جبر و استطاعت» داشته است. نجاشی او را صحیح الحدیث می خواند؛ اما بر او خرده می گیرد که به جبر و تشبیه اعتقاد داشته و گاه از محدثان ضعیف نیز روایت می کرده است. شیخ طوسی و شیخ صدوق و کلینی از احادیث او در کتاب های خود آورده اند و شیخ صدوق، او را از معاصران نواب خاص امام زمان (ع) و معتمدان ایشان دانسته است. شیخ طوسی نیز به توقیعی در تاریخ 290 ق. اشاره می کند که در آن، حضرت ولی عصر (عج) وی را از معتمدان خود در ری معرفی کرده اند. نظر داشت اعتماد فقهای بزرگ شیعه به او و ذکر کتابی از او در رد جبر، سخن نجاشی را تخطئه می کند.

منابع: معجم الرجال، ج 15، ص 165-167؛ دائرة المعارف شیعه، ج 15، ص 168.

محمد بن جعفر بن محمد قُصار رازی، ابوجعفر

محدث. ابن حجر عسقلانی به نقل از تاریخ

ری منتجب الدین نقل کرده است که وی از ابوجعفر محمد بن علی بن حسین بن موسی فقیه (شیخ صدوق) حدیث شنیده است و ابوسعید محمد بن احمد رازی و برادرش عبدالرحمن از او روایت کرده اند. در سال 446 ق. درگذشت.

منابع: لسان المیزان، ج 5، ص 105؛ مستدرکات أعیان الشیعه، ج 3، ص 211.

محمد بن حسان زینبی / زیبی رازی، ابوعبدالله

محدث و مصنف شیعی قرن سوم و از اصحاب امام هادی (ع). شیخ طوسی او را از اصحابی شمرده است که از امامان روایت نکرده اند. در جوانی به قم رفت و در آنجا از اسماعیل بن مهران، محمد بن حسین نوفلی و دیگران کسب دانش کرد. از مهم ترین شاگردان او محمد بن حسن صفار قمی (مؤلف بصائر الدرجات) و محمد بن یحیی اشعری قمی و احمد بن ادريس قمی است. از ابراهیم بن ابی بکر، محمد بن زید رزازی (خادم الرضا)، ابوعمران موسی بن رنجویه ارمنی، ادريس بن حسن، ابومحمد نوفلی، اسحاق بن یشکر کاهلی روایت کرده است. برخی از راویان او به این شرح است: محمد بن حسن صفار، محمد بن یحیی اشعری قمی، احمد بن ادريس، حسن بن متیل، احمد بن علی بن محبوب، عبدالله بن خطاب و احمد بن ادريس. چندین کتاب به او نسبت می دهند؛ از جمله: العقاب، ثواب الاعمال، ثواب إنا انزلناه، الشیخ و الشیخه. نجاشی او را در وثاقت، میانه دانسته است، زیرا از ضعفها نیز روایت کرده است؛ اما غضائری او را در حدیث، تضعیف می کند. بیشتر رجالیون متأخر او را ثقه دانسته اند؛ به ویژه به دلیل توثیق محمد بن ولید قمی که در توثیق رجال، مشهور به سخت گیری است.

منابع: رجال النجاشی، ص 338-339؛ رجال الطوسی، ص 392 و ص 445؛ الفهرست طوسی، ص 201 و ص 224؛ رجال ابن الغضائری، ص 95؛ معالم العلماء، ص 139؛ ایضاح الاشتباه، ص 263؛ خلاصة الاقوال، ص 401؛ رجال ابن داوود، ص 271؛ نقد الرجال، ج 1، ص 49 و ج 4، ص 34 و 167-168؛ جامع الرواة، ج 2، ص 88-89 و ص 157؛ تعلیقة علی منهج المقال، ص 305؛ منتهی المقال فی احوال الرجال، ج 6، ص 6-7؛ معجم رجال الحدیث، ج 14، ص 373 و ج 16، ص 87 و ج 16، ص 202-204.

محمد بن حسن بن عبدالرحمن رازی خراسانی، ابوبکر

محدث و مشهور به ابن وارث. خطیب بغدادی می گوید در عهد ابوعمر بن مهدی بر ما وارد شد و از محمد بن احمد بن بانیك ارجانی حدیث گفت. ابوالولید باجی در

ص: 166

اندلس از او حدیث گفته است. در سال 450 ق. درگذشت.

منابع: تاریخ بغداد، ج 2، ص 231؛ الأنساب، ج 5، ص 559-560؛ اللباب فی تهذیب الأنساب، ج 3، ص 345-346؛ تاریخ الاسلام، ج 30، ص 507-508.

محمد بن حسن بن مختار تمیمی کوفی

محدث. در ری می زیست و پسرعموی عبدالمؤمن بن علی زعفرانی اسدی کوفی بود. از علی بن مسهر، یعقوب بن محمد بن عقبه مدینی، مسلم بن خالد زنجی، عبدالحمید بن سلیمان مدینی، یونس بن ابی یعفر، عمرو بن عطیه عوفی، عمرو بن ابی مقدم، علی بن هاشم بن برید، علاء بن حصین قاضی ری و سلیمان بن ابی هوده روایت کرده است. ابوحاتم رازی و ابوزرعه نیز از وی روایت کرده و او را صدوق دانسته اند. در سال 421 ق. درگذشت.

منابع: الجرح و التعديل، ج 6، ص 66 و ج 7، صص 228-229 و ج 9، ص 215؛ تاریخ مدینه دمشق، ج 25، ص 363؛ تاریخ الاسلام، ج 16، ص 351-352.

محمد بن حسن رازی، مختص الدین

عالم شیعی و اخلاقی.

منابع: فهرست منتجب الدین، ص 126؛ معجم رجال الحدیث، ج 16، ص 270.

محمد بن حسن طائی رازی

محدث و از مشایخ ثقة الاسلام کلینی. وی نزد برخی از رجالیون، متهم به غلو است. از سهل بن زیاد آدمی، علی بن عباس جراذینی (متهم به غلو)، روایت کرده است و احمد بن عمران دقاق (از مشایخ شیخ صدوق) و محمد بن یعقوب کلینی از او حدیث گفته اند.

منابع: رجال النجاشی، ص 143 و 255؛ الکلینی و الکافی، ص 181؛ الوافی، ج 1، ص 536؛ نقد الرجال، ج 3، ص 274؛ مستدرکات علم رجال الحدیث، ج 7، ص 32؛ قاموس الرجال، ج 9، ص 203-204.

محمد بن حسن طلاس مقری رازی، ابو عبدالله

محدث اهل ری. در گرگان از ابوحاتم محمد بن ادريس رازی روایت کرده است. عبدالله بن عدی حافظ و ابومحمد ربیع بن عبدالوهاب طلاس از وی حدیث شنیده و نقل کرده اند.

منابع: الأنساب، ج 4، ص 90؛ اللباب فی تهذیب الأنساب، ج 2، ص 292.

محمد بن حسن فراء رازی

محدث. از محمد بن قاسم اسدی، قاسم بن حکم عرنی و اسماعیل بن حماد بن ابی حنیفه، روایت کرده است، و ابوحاتم رازی و علی بن

سعید رازی از وی.

ص: 167

منابع: الجرح و التعديل، ج 7، ص 229؛ المعجم الأوسط، ج 4، ص 206.

محمد بن حسين بن محمد، ابوالفضل ← ابن عميد

محمد بن حسين بن محمد بن زيد حسني كيسكي، ابوجعفر

فقيه امامي، شاعر، محدث، خطيب و رئيس سادات ري، ملقب به سيد تاج الدين. صاحب نقض، او را از علمای متبحر و متأخر و شوکت شيعه در ري خوانده و گفته است اولين مکان از مکان های شيعه در ري، مدرسه بزرگ سيد تاج الدين محمد كيسكي است. وی از جد خویش، ابومحمد زيد بن علی بن حسين حسني روايت کرده است، و علی بن حسين جاسبي فقيه و منتجب الدين به طريق املا، از او منتجب الدين او را محدث صالح خوانده است. در سال 447 ق. درگذشت.

منابع: نقض، ص 184؛ موسوعة طبقات الفقهاء، ج 5، ص 287-288 و ج 6، ص 186؛ الأربعون حديثاً، ص 89؛ فهرست منتجب الدين، ص 44 و ص 103 و ص 420؛ بحار الانوار، ج 102، ص 214 و ص 267؛ امل الآمل، ج 2، ص 45 و ص 251؛ معجم رجال الحديث، ج 4، ص 281-282 و ج 17، ص 22؛ الذريعة، ج 7، ص 185 ج 24، ص 210؛ أعيان الشيعه، ج 1، ص 204 و ج 9، ص 254.

محمد بن حسين بن مصلح، ابوبکر

فقيه و محدث. در ري می زیست و از محمد بن ايوب و محمد بن احمد بن يزيد واسطی و او از وهيب بن خالد و او از خالد حذاء و او از ابوعاليه و او از عايشه و او از رسول الله (ص) روايت کرده است. از راويان او، حاکم نيشابوری است.

منابع: المستدرک، ج 1، ص 220 و ج 3، ص 148؛ مناقب الإمام امير المؤمنين (ع)، ج 2، ص 170؛ جامع أحاديث الشيعه، ج 1، ص 25.

محمد بن حسين آبي، ابومنصور

اديب، دانشمند و وزير ملوک طبرستان و برادر ابوسعید منصور بن حسين آبي، فقيه امامی مشهور. از زندگی و آثار او چیزی در دست نیست.

منبع: دائرة المعارف بزرگ اسلامي، ج 1، ص 70.

محمد بن حسين بن حسن رازی آبي

متکلم شيعی قرن هفتم، ملقب به جمال الدين، مرتضی، علم الهدی و ابوعبدالله مرتضای رازی، و نویسنده کتاب های تبصرة العوام فی معرفة مقالات الانام؛ نزهة الكرام و بستان العوام.

از زندگی و سوانح عمر او اطلاعی چندان در دست نیست. در نیمه نخست قرن هفتم

می زیسته و دست کم تا نیمه قرن هفتم زنده بوده است. وی به گفته خود، کوشیده است که آثاری به زبان فارسی، مطابق فهم عامه مردم پدید آورد. در آثار او هم میراث ایرانی شیعه قم و ری به چشم می خورد و هم میراث عراقی - عربی. مخاطب آثار او بیشتر توده های مردم است. مهم ترین اثر بازمانده از او کتاب تبصرة العوام، از آثار مشهور در حوزه فرقه شناسی با نگاه شیعی است که تا چندی پیش، به غلط آن را به دیگران (به ویژه ابن الداعی سید مرتضی بن قاسم رازی) نسبت می دادند. برخی از دلایل تعلق تبصرة العوام به محمد بن حسین بن حسن رازی آبی، به این شرح است:

يك. در نسخه خطی ترجمه عربی تبصرة العوام (به قلم حسین بن علی بطیعی)، مؤلف کتاب، «الشیخ الامام جمال الدین محمد بن الحسین بن الحسن الآبی الرازی» معرفی و تاریخ تألیف آن سال 630 ذکر شده است.

دو. در نزهة الكرام، چندین بار از کتاب دیگرش به نام تبصرة العوام نام می برد.

سه. سید بن طاووس (متوفی 664 ق.) در فرج المهموم، پس از نقل روایتی از نزهة الكرام، مؤلف آن را «محمد بن حسین بن حسن الرازی» نام می برد.

با وجود این، مؤلف ریاض العلماء، تبصره را به دو نفر منسوب می کند: مرتضای رازی و ابوالفتح رازی. عباس اقبال آشتیانی نیز می گوید: «مشهورترین انتساب به سید مرتضی بن داعی رازی است.» آیه الله شبیری زنجانی در مقاله ای مفصل، دلایل اقبال را نقد می کند. ابهام درباره مؤلف کتاب باقی بود تا اینکه نسخه ای از کتاب نزهة الكرام و بستان العوام یافت شد و ایرج افشار در سال 1338 مقاله ای درباره آن در مجله دانشکده ادبیات (سال هفتم، دی ماه 1338، ش 2، ص 43-54) نوشت.

تاریخ تألیف تبصرة، باید در میانه سال های 600 تا 630 ق. باشد؛ زیرا مؤلف در آن، ابوالفتح عجلی (متوفی 600 ق.) را به گونه ای

یاد می‌کند که از مرگ او در زمان تألیف کتاب حکایت می‌کند، و نیز جانشینان حسن صباح را که در سال‌های 653-654 ق. برافتادند، صاحب قدرت می‌خواند. عباس اقبال آشتیانی در مقدمه چاپی کتاب، می‌کوشد با ارائه شواهد و قرآنی از متن کتاب، تاریخ تألیف آن را پس از 600 نشان دهد؛ از جمله اینکه در جایی از کتاب درباره اسماعیلیه آمده است: «بعد از آن ملوک مصر (فاطمیان) منقطع شدند و اتباع حسن تا زمان ما هنوز باقی اند.»

تبصرة العوام، چنانکه از نام آن پیدا است، روی سخن با عامه مردم دارد. تألیف کتاب‌های ملل و نحل، با گرایش اخباری و کلامی به زبان فارسی و برای عامه، اندکی پیش از هجوم مغول و پس از ورود علامه حلی (متوفی 726 ق.) به ایران و گروه الجایتو (سلطان خداپسند، م 716 ق.) به مذهب شیعه، اوج گرفت که از گسترش تبلیغ تشیع دوازده امامی در میان فارسی‌زبانان آن دوره حکایت می‌کند. برگردان کتاب از فارسی به عربی، به قلم حافظ حسین بن علی بطیعی در سال 658 ق. در استرآباد، نشان می‌دهد که کتاب مذکور در مدتی کوتاه پس از تألیف، مخاطب عربی زبان نیز یافته است.

تاکنون، بیش از هفتاد نسخه خطی از این کتاب پیدا و معرفی شده است که از مقبولیت آن در میان خوانان حکایت می‌کند. در صد سال گذشته، چندین بار، همراه قصص العلماء تنکابنی (در سال‌های 1313 و 1319 ق) چاپ شده بود. نخستین چاپ مصحح آن به همت عباس اقبال آشتیانی، همراه مقدمه و فهرس در سال 1313 ش. منتشر شد. این چاپ با استفاده از چاپ سنگی و دو نسخه خطی متأخر است. به گفته عباس اقبال آشتیانی، از تبصرة العوام نسخه‌های خطی فراوان بر جای مانده و در سال‌های 1296، 1309 و 1313 ق. در لاهور و تهران به چاپ رسیده است. اکنون، کهن‌ترین نسخه‌ای که از تبصرة در دست است، در تاریخ 13 محرم 716 کتابت شده است. در این نسخه نام مؤلف نیامده است؛ اما نویسنده‌ای در حاشیه کتاب، آن را به سید مرتضی بن داعی رازی نسبت داده است.

تبصرة العوام درباره فرق و مذاهب اسلامی و پیش از اسلام است، و پس از بیان الادیان (اواخر قرن پنجم)، قدیم‌ترین کتاب به زبان فارسی در موضوع ملل و نحل است که بر جای مانده است. مؤلف در مقدمه نوشته است: «بدان که مدت مدید است که جماعتی از سادات عظام و علما و غیرهم از این ضعیف التماس می‌کردند که مختصری

از عقاید اصحاب مقالات و ادیان و ملل به پارسی جمع کن از کتب علمای این صنعت و مشایخ علمای این فن. عوایق روزگار مانع آن بود. چون وعده دادن از حد بگذشت و اشتیاق ایشان هر روز زیادت بود، لازم شد شروع کردن و به قدر وسع بعضی از مذاهب و اعتقاد هر قومی یاد کردن بر وجه اختصار تا جماعتی که به مطالعه آن مشغول شوند از تطویل آن ملول و متحیر نشوند و عقیده های صحیح از فاسد بدانند و جامع و کامل از باری تعالی ثواب جزیل و عطای جمیل یابند. و این کتاب تبصرة العوام فی معرفة مقالات الأنام نام نهاده شد و بر بیست و شش باب مرتب ساخته. «ابواب مذکور بدین شرح است: در ذکر مقالات فلاسفه؛ در مقالات مجوس و دین ایشان؛ در بعضی از مقالات جهودان و ترسایان و صابیان؛ در اصل فرق اسلام؛ در ذکر فرق خوارج؛ در ذکر فرق معتزله؛ در مقالات جهم صفوان؛ در مقالات مرجیان؛ در بیان ظهور مقالت نجاریان؛ در مقالات کرامیان؛ در مقالات مشبّهه و مجسمه؛ در مقالات اصحاب تناسخ؛ در مقالات اهل سنت و جماعت؛ مالک و اصحابش و شافعی و اصحابش؛ در مقالات ابن کلاب و ابو الحسن اشعری؛ در مقالات صوفیان؛ در کلمات قشیری در رساله اش؛ در مقالت قومی که دعوی سنت و جماعت می کنند؛ در مقالت اصحاب اهل دوم که شیعه خوانده می شوند؛ در دانستن حق که با کدام قوم است؛ در ذکر اندکی از اعتقاد امامیان؛ در حکایت فدک؛ در حدیثی چند که اهل سنت بر امامیان زدند؛ در ذکر بعضی از فضایح بنی امیه؛ در بیان چند مسئله بین اهل عدل و جبر؛ در ذکر چند مسئله که بر امامیه تشنیع می زنند.

هدف اصلی رازی از تألیف این کتاب، افزون بر شرح عقاید فرقه های گوناگون، دفاع از عقیده امامیه و شناخت «عقیده های صحیح از فاسد» است؛ چنانکه ابواب پایانی کتاب را به حقانیت امامیه و اعتقادات آنان و رد مخالفان ایشان اختصاص داده است. او در تألیف این کتاب از منابع متعددی بهره برده و نقل مطلب کرده است؛ چنانکه از مقدمه اثر هم برمی آید، تتبع و گردآوری در آن، بر تحقیق و تحلیل غلبه دارد. از این رو مؤلف از تعصب و ایراد برخی نسبت های نادرست و سست به مذاهب دیگر، مصمون نمانده و برخی گزارش های آن خلاف واقع است. فلاسفه و صوفیان را نیز بسیار مذمت می کند. با وجود این، اطلاعاتی که از برخی وقایع تاریخی، فرقه ها و عقاید آنان در روزگار خود می دهد، دارای اهمیت بسیار است؛ مانند آنچه درباره جانشینان حسن صباح، فخر رازی و فرقه های

نثر تبصرة العوام روان و بی پیرایه و دارای ویژگی های متون ساده قرن هفتم قمری است، اما کلمات عربی در آن فراوان است. رازی در این کتاب و نیز در نزهة الکرام، معمولا آیات، احادیث، عبارات و ابیات عربی را به فارسی برنمی گرداند.

کتاب دیگر وی، الفصول التامة فی هداية العامة، به زبان عربی است. این کتاب در دوره صفویه در اختیار مؤلف حدیقه الشیعه بوده و چنانکه از نقل او و عنوان کتاب برمی آید، موضوعی همانند تبصرة العوام داشته است، اما اکنون هیچ نسخه ای از آن در دست نیست.

کتاب نزهة الکرام و بستان العوام، دومین کتاب مهم محمد بن حسین رازی است که در سال 1362 ش. در دو مجلد (902 صفحه) به کوشش محمد شیروانی منتشر شد. پیشتر نسخه ای ناقص از آن به همت ایرج افشار در مجله دانشکده ادبیات منتشر شده بود. نزهة الکرام، به زبان فارسی و اثری روایی، تاریخی و کلامی با رویکرد اخباری است که تبیین معارف شیعی را برای عامه مردم و جهة همت خود کرده است. از عبارات او در مقدمه کتاب چنین برمی آید که وی در این اثر نیز بیشتر به گردآوری نوشته های دیگران اهتمام داشته است؛ چنانکه در پایان نزهة الکرام از خود با عنوان «نویسنده و مترجم» یاد می کند. این عرشاه نیز در ترقیمة نسخه ای از کتاب، که به سال 741 ق. کتابت کرده، کار رازی را تخریج و ترجمه از کتب معرفی می کند. استفاده از منابع حدیثی متنوع، منابع تاریخی معروف مانند آثار ابن اسحاق یا واقدی، و برخی آثار ضعیف و مجهول از ویژگی های این اثر است. ابواب سی گانه کتاب به قلم مؤلف به این شرح است: «و نام کتاب، نزهة الکرام و بستان العوام کردیم و آنچه در این جلد است سی باب است: باب اول در ذکر میلاد سید رسل محمد (ص)؛ باب دوم در ذکر عبد الله و آمنه و حال ولادتش؛ باب سوم در ذکر ایمان آباء و اجداد رسول (ص)؛ باب چهارم در ذکر قومی از ملوک و کاهنان؛ باب پنجم در ذکر معرفت بحیراء راهب؛ باب ششم در ذکر آنچه حکایت کرد خالد بن اسید؛ باب هفتم در ذکر خبر سطح از حال رسول (ص)؛ باب هشتم در ذکر آنچه از یوسف جهود روایت است؛ باب نهم در ذکر بعضی از آنچه لازم شود از قبایح بر آن کس که آباء رسول - صلی الله علیه و آله - کافر داند؛ باب دهم در ذکر میلاد امیر المؤمنین علی علیه الصلاة و السلام؛ باب یازدهم در ذکر ایمان ابوطالب رضی الله عنه؛ باب دوازدهم در ذکر وفات ابوطالب رضی الله عنه؛ باب

سیزدهم در ذکر آنکه مناظره کردن در آنچه تعلق به امور دین دارد روا بود و رسول _ صلعم _ کرده است؛ باب چهاردهم در حجت گرفتن رسول (ص) با جماعتی از مشرکان؛ باب پانزدهم در ذکر معجزه رسول الله (ص)؛ باب شانزدهم در ذکر حجت گرفتن رسول (ص) با یهود در جواز نسخ شرایع؛ باب هفدهم در ذکر آنچه میان رسول (ص) رفت و میان منافقان در احتجاج؛ باب هیجدهم در ذکر احتجاج رسول (ص) در روز غدیر خم و دیگر مواضع؛ باب نوزدهم در ذکر قصه صحیفه که رسول گفت ایشان اصحاب صحیفه اند؛ باب بیستم در ذکر نوشتن آن صحیفه که رسول در خطبه غدیر یاد کرده است؛ باب بیست و یکم در ذکر بعضی آنچه میان صحابه رفت بعد از وفات رسول (ص)؛ باب بیست و دوم در ذکر حجت گرفتن امیرالمؤمنین بر ابوبکر؛ باب بیست و سوم در ذکر جاثلیق و مناظره کردن با او ابوبکر؛ باب بیست و چهارم در ذکر جواب دادن امیرالمؤمنین جاثلیق را از آنچه ابوبکر از آن عاجز بود؛ باب بیست و پنجم در مسائلی چند که از عمر سؤال کردند و او را هیچ از آن معلوم نبود و آنچه واقع شد از مشکلات؛ باب بیست و ششم در ذکر قصه امیرالمؤمنین (ع) و خالد بن ولید؛ باب بیست و هفتم در ذکر خالد و بنی زاهر و مالک بن نویره و حال فجاه که ابوبکر وی را بسوزانید؛ باب بیست و هشتم در ذکر حکایت خضر (ع) و عبدالله بن عباس و جز ایشان؛ باب بیست و نهم در ذکر حکایت ابوموسی اشعری و مغیره بن شعبه با عمرو بن عاص با عمر؛ باب سی ام در ذم بدعت و بیان آنکه اهل حق کدامند.»

کفایة الانام، نام یکی دیگر از آثار محمد به حسین رازی است. این کتاب نیز به زبان فارسی و درباره فقه امامیه است.

منابع: فهرست کتاب های چاپی فارسی، ج 1، ص 1175؛ کفایة الانام فقه فارسی شیعه از قرن هفتم هجری، حسین بن محمد بن حسن رازی آبی، به کوشش رسول جعفریان، مقدمه؛ دانشنامه زبان و ادب فارسی، ج 2، ص 242؛ جرعه ای از دریا، ج 1، ص 19-34؛ ریاض العلماء، ج 2، ص 160 و ج 3، ص 308؛ تبصرة العوام فی معرفة مقالات الانام، به کوشش عباس اقبال آشتیانی، مقدمه مصحح؛ سفینه البحار، ج 1، ص 526؛ معجم المؤلفین، ج 12، ص 215؛ ری باستان، ج 2، ص 381-390؛ الذریعه، ج 3، ص 318-319 و ج 16، ص 239 و ج 24، ص 123 و ج 26، ص 84 و ج 3، ص 75؛ خاتمة مستدرک الوسائل، ج 3، ص 75؛ «کتابی از مؤلف تبصرة العوام»، مجله دانشکده ادبیات دانشگاه تهران، سال 7، ش 2 (دی 1338 ش.)؛ «کتاب شناسی فرق و ادیان»، فرهنگ ایران زمین، ج 12 (شهریور 1344 ش.)؛ دائرة المعارف تشیع، ذیل «تبصرة العوام»؛ محمد عمادی حائری، «شیعه ایرانی پیش از ایران شیعی»، مجله معارف، دوره 22، ش 3، آذر و اسفند 1385.

محمد بن حسین طبرکی رازی، ابومعین

محدث و حافظ. الأنساب، کنیه او را ابوعبدالله ثبت کرده است. در دمشق و مصر، درس خوانده و از ابوعبدالله محمد بن عیسی دامغانی، هشام بن عمار، سعید بن حکم بن ابی بکر، یحیی بن بکر، ربیع بن نافع حلبی، ابوسلمه موسی بن اسماعیل، احمد بن عبدالله بن یونس یربوعی، منصور بن ابی مزاحم، حسان بن حسان و ابوجعفر جمال روایت کرده است. ابوعبدالله محمد بن احمد بن مسعود بزینی، ابویعقوب یوسف بن ابراهیم همدانی، احمد بن جشمرد، محمد بن فضل محمد آبادی، ابوعمران موسی بن عباس، محمد جوینی، ابونعیم عبدالملک بن محمد بن عدی جرجانی، ابومحمد شیرجی، ابوبکر محمد بن عبدالله بن یزداد رازی، ابواحمد محمد بن محمد حافظ و ابومحمد بن حبان از روایان او هستند. طبرک (کهن دژ) از مکان های ری باستان بوده است.

منابع: معجم البلدان، ج 4، ص 17؛ اسد الغابه، ج 1، ص 148؛ سیر أعلام النبلاء، ج 11، ص 144 و ج 19، پاورقی ص 419؛ الأنساب، ج 4، ص 45.

محمد بن خطاب رازی، ابوعبدالله

محمد بن احمد بن ابراهیم شاهد، عالم.

در سال 434 ق. تولد و در سال 525 ق.

وفات یافت.

منبع: معجم المؤلفین، ج 8، ص 226.

محمد بن حماد طهرانی رازی، ابوعبدالله

محدث و حافظ. برای شنیدن حدیث، بسیار سفر کرد و در مصر و بغداد و اسکندریه و شام حدیث گفت. از اسماعیل بن عبدالکریم صنعانی، ابونعیم، یزید بن هارون، حفص بن عمر عدنی، عبیدالله بن عبدالمجید حنفی، حارث بن مسلم روذی، عبیدالله بن موسی، سندی بن عبدویه ذهلی، عبدالرزاق بن همام، عبدالرزاق (راوی قتاده)، یعلی بن عبید، زکریا بن عدی، ابوعاصم ضحاک بن مخلد، عفان بن مسلم، مکی بن ابراهیم بلخی، یعلی بن عبد طنافسی، ابوعلی حنفی و دیگران حدیث شنیده است. برخی از روایان او عبارتند از: پسرش عبدالرحمن بن محمد بن حماد، ابن ماجه، احمد بن ابراهیم بن ابی سفیان، محمد بن حسن بن قتیبه، احمد بن عمیر بن یوسف، علی بن حسین بن جنید، احمد بن عمرو بن جابر، احمد بن محمد بن ابراهیم غزی، عثمان بن محمد سمرقندی، قاضی احمد بن عبدالله بن نصر، ابوبکر بن ابی دنیا، محمد بن یوسف بن بشر هروی، ابوبکر احمد بن عمرو بن جابر رملی، ابوعلی اسماعیل بن حسن عسقلانی، ابوعلی حسن بن احمد بن هارون خلال رملی و

نام طهران، نخستین بار در منابع حدیثی و کهن، در ترجمه احوال وی آمده است. احوال وی به اختصار و همراه توثیق و تمجید در تاریخ بغداد خطیب و الأنساب سمعانی و التدوین رافعی و معجم البلدان و المشترك تألیف یاقوت و تذکرة الحفاظ و میزان الاعتدال و العبر ذهبی و لسان المیزان ابن حجر و شذرات الذهب ذکر شده است. ابن ابی حاتم رازی می گوید من و پدرم از او حدیث شنیده ایم و او مردی صدوق و ثقة بود. ابن عدی در کتاب الكامل فی ضعفاء الرجال نقل می کند که شیخ ما گفته است من آرزو می کنم که در فضل مانند محمد بن حماد باشم. ابن حبان نام او را در کتاب الثقات درج کرده است. ابوسعید بن یونس می گوید وی ثقة و صاحب حدیث بود. لقب او به خطا در تذکرة الحفاظ، و میزان الاعتدال ذهبی و شذرات الذهب عبدالحی، «الظهرانی» ضبط شده است. به سال 261 ق. (یا 271 ق.) در عسقلان شام درگذشت.

منابع: المحلی، ج 9، ص 512؛ تاریخ بغداد، ج 2، ص 167 و 269-271؛ معجم البلدان، ج 3، ص 564؛ المشترك، ص 298؛ تذکرة الحفاظ، ج 2، ص 610؛ الکاشف فی معرفة من له روایة فی کتب الستة، ج 2، ص 165؛ میزان الاعتدال، ج 3، ص 527؛ العبر، ج 2، ص 48؛ لسان المیزان، ج 6، ص 687؛ شذرات الذهب، ج 2، ص 161؛ مناقب علی بن ابی طالب (ع)، ص 175-176؛ جامع أحادیث الشیعة، ج 15، ص 302-303؛ سنن ابن ماجه، ج 2، ص 834؛ السنن الکبری، ج 6، ص 104؛ صحیح ابن حبان، ج 13، ص 309 و ج 14، ص 468؛ الثقات، ج 8، ص 304 و ج 9، ص 129؛ الجرح و التعديل، ج 7، ص 240؛ الكامل فی ضعفاء الرجال، ج 2، ص 345 و ج 7، ص 185؛ علل الدارقطنی، ج 10، ص 396؛ تاریخ مدینة دمشق، ج 30، ص 167 و ص 287 و ج 35، ص 362 و ج 52، ص 364-365؛ تهذیب الکمال، ج 25، ص 89-92؛ تهذیب التهذیب، ج 9، ص 109-110؛ لسان المیزان، ج 7، ص 356؛ ری باستان، ج 2، ص 352.

محمد بن حمدان بن اسحاق بزّار رازی، ابوبکر

محدث. در قزوین از منذر بن شادان حدیث گفته است.

منبع: التدوین، ج 1، ص 272.

محمد بن حمدان بن سفیان رازی طرائفی، ابوعبدالله

محدث قرن چهارم و شاگرد ربیع بن سلیمان مرادی، از اصحاب شافعی. از فضلك رازی، محمد بن یزید بن عبدالله بن سلمان، علی بن مسلم طوسی، حسن بن عرفه، محمد بن عبدالملک بن زنجویه، محمد بن زیاد بن عبدالعزیز ثقفی، موسی بن نصر رازی، علی بن مسلم طوسی، محمد بن سلیمان بن ابی فاطمه، ابراهیم بن احمد بن

نعمان ازدی، فهد بن سلیمان، حسن بن محمد بن صباح زعفرانی، حمدون بن عباد فرغانی، ابراهیم بن مرزوق، عیسی بن جعفر وراق، علی بن عبدالرحمن بن مغیره مصری، ابوزرعۀ رازی، ابوحاتم رازی و... روایت کرده است. احمد بن علی بن حسن بصری، ابن یوسف، صالح بن احمد تمیمی، احمد بن قاج وراق، محمد بن مظفر، ابوعلی حسن بن فتح بن نصر بن محمد نیشابوری و محمد بن عبیدالله بن شخیر از او حدیث شنیده اند.

منابع: تاریخ بغداد، ج 2، ص 284-285 و ج 14، ص 304؛ المجموع، ج 1، ص 9؛ شعب الإیمان، ج 7، ص 68؛ الكشف و البیان فی تفسیر القرآن، ج 9، ص 119 و 265؛ تاریخ مدینة دمشق، ج 17، ص 224 و ج 51، ص 412؛ تهذیب الکمال، ج 8، ص 479؛ الأنساب، ج 4، ص 58؛ اللباب فی تهذیب الأنساب، ج 2، ص 278؛ تاریخ الاسلام، ج 23، ص 570-571.

محمد بن حمویة بن عبدالعزیز سویداوی رازی

محدث امامی قرن سوم. نام وی در کتب رجالی نیامده است. حدیث میلاد امام زمان (عج) را از محمد بن ابراهیم بن مهزیار اهوازی روایت کرده است. از دیگر مشایخ او حسین بن رزق الله است. محمد بن همام، ثقة الاسلام کلینی و محمد بن یحیی عطار از او روایت کرده اند. ابراهیم و احمد، پسران او نیز محدث بودند.

منابع: الغیبه، ص 237 و 362؛ مستدرکات علم الرجال، ج 7، ص 76؛ الخصال، ص 602؛ معجم أحادیث الإمام المهدي (ع)، ج 4، ص 354؛ المستدرک، ج 1، ص 34؛ معجم رجال الحدیث، ج 1، ص 279 و ج 13، ص 135 و ج 17، ص 52-53.

محمد بن حمید بن حیان رازی، ابو عبدالله

محدث، حافظ و مشهور به ابن حُمید. از ری به بغداد رفت و حدیث گفت. از حکم بن بشیر بن سلمان، زافر بن سلیمان، زید بن حباب، سلمة بن فضل، ابوداود سلیمان بن داود طیالسی، عبدالله بن یزید مقرئ ابوزهیر عبدالرحمن بن مغراء، عبدالعزیز بن عبدالله نرمقی، علی بن ابی بکر اسفذنی، علی بن مجاهد، فرات بن خالد رازی، فضل بن موسی سینانی، کنانة بن جبلة، مهرا ن بن ابی عمر، نعیم بن میسرۀ نحوی، ابوحفص هارون بن مثنی حنفی، هارون بن مغیره، یحیی بن ضریس، ابوتمیله یحیی بن واضح، جریر بن عبدالحمید، یعقوب بن عبدالله اشعری قمی، عبدالله بن مبارک، ابراهیم بن مختار، محمد بن معلی، حکام بن سلم و عبدالله بن عبدالقدوس روایت کرده است، و احمد بن حنبل و پسرش عبدالله بن حنبل، محمد بن یوسف بن یعقوب بن اسحاق بن ابراهیم،

حسن بن علی بن شیبیب معمری، احمد بن علی ابار، عبدالله بن محمد بغوی، محمد بن محمد باغندی، ابوداود، ترمذی، ابن ماجه قزوینی، ابراهیم بن مالک قطان، احمد بن جعفر بن نصر جمال، احمد بن خالد رازی حروری، اسحاق بن ابی عمران اسفراینی شافعی، جعفر بن احمد بن نصر حافظ، صالح بن محمد اسدی حافظ، عبدالله بن عبدالصمد بن ابی خدش موصلی، عبدالله بن محمد بن ابی الدنیا، قاسم بن زکریا مطرز، محمد بن ابراهیم بن شعیب غازی، محمد بن احمد بن تمیم، محمد بن هارون رویانی، محمد بن یحیی ذهلی، ابوبکر محمد بن یوسف بن یعقوب رازی و یحیی بن معین و دیگران از او روایت کرده اند. بخاری گفته است که در وثاقت او تردید دارد. ابراهیم بن یوسف گفته است ابوزرعه و محمد بن مسلم از او فراوان روایت نوشتند، اما سپس آنها را رها کردند. ابن معین، او را توثیق کرده است. ابن حنبل میان روایات او قائل به تفصیل بود و پسرش از او نقل می کند که گفته است تا وقتی محمد بن حمید در ری بود، علم نیز در این شهر بود. صالح بن محمد و ابن خراش او را تکذیب کرده اند. آرای اهل رجال درباره وی بسیار متفاوت است. به سال 248 ق. درگذشت.

منابع: تاریخ بغداد، ج 2، ص 255-260 و ج 3، ص 397؛ العبر، ج 1، ص 452؛ تذکره الحفاظ، ج 2، ص 67 و ص 490-492؛ شذرات الذهب، ج 2، ص 118؛ الاعلام، زرکلی، ج 6، ص 343؛ الجرح والتعديل، ج 7، ص 80؛ الضعفاء، ج 4، ص 61؛ المجروحین، ج 2، ص 303-304؛ خلاصة تهذیب الکمال، ص 333؛ الکامل فی ضعف الرجال، ج 1، ص 23؛ الموضوعات، ج 1، ص 108؛ تهذیب الکمال، ج 25، ص 97-108؛ سیر اعلام النبلاء، ج 11، ص 502-506؛ تقریب التهذیب، ج 2، ص 69 و ج 9، ص 111-115؛ المنتظم فی تاریخ الامم والملوک، ج 12، ص 15.

محمد بن خالد حنظلی رازی، ابو عبدالله

محدث و فقیه اهل سنت و مشهور به صاحب الفرائض. نصیر نحوی رازی، برادرزاده او است. در استرآباد سکونت داشت. علی بن احمد بن بوکرد استرآبادی گفته است در استرآباد مسجد جامع ساخت و او نخستین فقیهی است که در جامع استرآباد به مردم فقه آموخت. از عمران بن وهب طائی، عبدالعزیز بن ابی رواد، بشیر بن سلمان، ابوجعفر رازی، جراح بن ضحاک کندی، محمد بن فضل بن عطیه، ابراهیم بن یزید خوزی، ابویوسف قاضی، ربیع بن بدر و مبارک بن مجاهد روایت کرده است. می گویند با مالک بن انس دیدار داشته است و شماری از راویان او عبارتند از: اسحاق بن ابراهیم طلقی، عمار بن رجاء و یوسف بن حماد. از ابوزرعه نقل کرده اند که

وی را صدوق می دانسته است.

منابع: الجرح و التعديل، ج 7، ص 244؛ تاريخ جرجان، ص 406-407.

محمد بن خالد رازی، ابوالعباس

عالم شیعی و از اصحاب امام هادی (ع).

منابع: منهج المقال، ص 295؛ نقد الرجال، ص 305؛ الکلینی و الکافی، ص 145؛ رجال الطوسی، ص 392؛ نقد الرجال، ج 4، ص 197؛ معجم رجال الحديث، ج 17، ص 77.

محمد بن خالد بن یزید شیبانی قلووی رازی، ابوبکر

محدث و قاضی. برای شنیدن حدیث، بسیار سفر کرد و در نیشابور زیست. از احمد بن حنبل، عبدالله بن حسین، احمد بن ابی حواری، عبدالصمد بن عبدالعزيز مقری رازی، قاسم بن عثمان عبدی جوعی، هشام بن عمار، سری سقطی (صوفی نامدار)، حمید بن زنجویه، فضل بن زیاد و محمد بن مصفی روایت کرده است و ابو محمد عبدالرحمن بن ابی حاتم، و ابو عمرو حیری و حسن بن یعقوب بخاری و زکریا بن یحیی بستی و اسحاق بن احمد فارسی از او حدیث شنیده و نقل کرده اند. ابن ابی حاتم رازی، او را راستگو شمرده است.

منابع: الملاحم و الفتن، ص 326؛ تاریخ مدینه دمشق، ج 20، ص 166-165 و ج 49، ص 116-117 و ج 52، ص 389؛ تاریخ الاسلام، ج 20، ص 443-444؛ الجرح و التعديل، ج 7، ص 244-245.

محمد بن خالد رازی خراز، ابوهارون

محدث. از اسحاق بن سلیمان، عبدالله بن جهم، اسحاق بن سلیمان، عبدالصمد بن عبدالعزيز مقری، مکی بن ابراهیم، حسن بن موسی اشیب، عبدالصمد بن عبدالعزيز عطار، عبید الله بن موسی و یحیی بن ابی الخصیب رازی روایت کرده است. علی بن حسین بن جنید، یوسف بن اسحاق بن حجاج، محمد بن عبدالله بن مستورد (ابی سیار)، حسن بن فضل بن سمح (از مشایخ طبری)، محمد بن علی مروزی، مهران بن هارون، ابو زرعه و ابو حاتم رازی نیز از او حدیث شنیده و نوشته اند. ابن ابی حاتم، او را توثیق کرده و گفته است: وی هر روز، قرآن را ختم می کرده است.

منابع: الجرح و التعديل، ج 1، ص 46 و ج 7، ص 254؛ رجال الشيعة في أسانيد السنه، ص 219-220؛ تاریخ مدینه دمشق، ج 64، ص 150 و ج 54، ص 26؛ تاریخ الاسلام، ج 19، ص 286؛ المعجم الكبير، ج 4، ص 191؛ الثقات، ج 9، ص 144؛ علل الدارقطنی، ج 9، ص 402؛ تاریخ بغداد، ج 7، ص 413.

محمد بن خلف رازی، ابوبکر

متکلم امامی ری و از اصحاب امام

هادی (ع). به گفته نجاشی، او متکلمی جلیل القدر، از علمای امامیه بود و کتابی در امامت نوشته است. جعفر بن معروف، از او روایت کرده است.

منابع: منهج المقال، ص 295 و ص 384؛ نقد الرجال، ص 305؛ رجال النجاشی، ص 381؛ خلاصة الاقوال، ص 266؛ رجال ابن داوود، ص 172؛ نقد الرجال، ج 4، ص 200؛ جامع الرواة، ج 2، ص 111؛ تعلیقة على منهج المقال، ص 307؛ منتهی المقال فی احوال الرجال، ج 6، ص 44-45 و ج 7، ص 125؛ طرائف المقال، ج 1، ص 214 و ص 255-266؛ معجم رجال الحديث، ج 17، ص 79-80؛ قاموس الرجال، ج 9، ص 255 و ص 228.

محمد بن داوود ازدی رازی، ابوبکر

محدث و خطیب. در گرگان از یزید بن مخلد سدوسی، محمد بن یوسف زبیدی، حفص بن عمر مهرقانی، ابوزرعۀ رازی و احمد بن شریح رازی روایت کرده است و ابواحمد بن عدی، ابوالحسن احمد بن موسی بن عیسی وکیل و اسماعیل بن سعید جرجانی و ابوحامد سیاری، از او.

منابع: تاریخ جرجان، ص 411؛ الثقات، ج 9، ص 170؛ المجروحین، ج 2، ص 33؛ سیر أعلام النبلاء، ج 12، ص 173؛ تاریخ الاسلام، ج 18، ص 48؛ القاموس المحيط، ج 4، ص 263.

محمد بن زکریای رازی، ابوبکر

ابوبکر محمد بن زکریا بن یحیی رازی (251-313 ق) پزشک، فیلسوف، فیزیک دان و شیمی دان، کاشف الكل، معروف به طبیب المسلمین و جالینوس العرب. مورخان شرقی در کتاب هایشان او را محمد بن زکریای رازی خوانده اند و مورخان غربی از او به نام های رازس (Rhazes = razes) و الرازی (Al-Razi) وری زی یاد کرده اند. به گفته ابوریحان بیرونی وی در شعبان سال 251 هجری در ری زاده شد و دوران کودکی و نوجوانی و جوانی اش در این شهر گذشت.

مجسمه محمد بن زکریای رازی در چهارتاقی دانشمندان ایرانی - وین - دفتر سازمان ملل متحد

مشهور است که در جوانی عود می نواخته و گاهی شعر می سروده است. سپس به زرگری و پس از آن به کیمیاگری روی آورد. در

میان سالی طب و چند دانش دیگر را آموخت. بیرونی معتقد است او در ابتدا به کیمیا اشتغال داشته و پس از آنکه در این راه چشمش بر اثر کار با مواد تند و تیزبو آسیب دید، برای درمان به پزشکی روی آورد. در کتاب های مورخان اسلامی آمده است که رازی، طب را در بیمارستان بغداد آموخته است. در آن زمان بغداد مرکز بزرگ علمی دوران و جانشین دانشگاه جندی شاپور بود و رازی برای آموختن علم به بغداد سفر کرد و مدتی نامعلوم در آنجا اقامت گزید و به تحصیل علم پرداخت و سپس ریاست بیمارستان «معتضدی» را بر عهده گرفت.

پس از مرگ معتضد عباسی، به ری بازگشت و عهده دار ریاست بیمارستان ری شد و تا پایان عمر در این شهر به درمان بیماران مشغول بود. رازی مردی خوش خو و در تحصیل کوشا بود. در درمان بیماران، هیچ کوششی را فروگذار نمی کرد و تا زمان تشخیص بیماری، از پا نمی نشست و بر فقیران و بینوایان بسیار رئوف بود. رازی برخلاف بسیاری از پزشکان که بیشتر مایل به درمان پادشاهان و امراء و بزرگان بودند، میان مردم کوچه و بازار رفت و در مداوای آنان کوشید. ابن الندیم در کتاب الفهرست می گوید: «به همه کس، به ویژه فقرا و بیماران تفقد و مهربانی داشت و از حالشان جويا می شد و به عیادتشان می رفت و به آنان کمک مالی می کرد.»

ابن الندیم، شمار آثار رازی را بالغ بر صد و شصت کتاب و رساله ذکر کرده است. ابوریحان بیرونی، مجموع نوشته های رازی را در ریاضیات، نجوم، فلسفه، طب، الهیات، کیمیا، کفریات و دیگر فنون، صد و هشتاد و چهار مجلد می داند. ابن اصیبعه در عیون الانباء فی طبقات الاطباء دویست و سی و هشت کتاب برای رازی می شمارد. محمود نجم آبادی استاد دانشگاه تهران کتابی با عنوان: مؤلفات و مصنفات ابوبکر محمد بن زکریای رازی نوشته است که در سال 1339 از سوی انتشارات دانشگاه تهران چاپ شده است. در این کتاب، پس از بررسی فهرست های ابن الندیم، ابوریحان بیرونی و قفطی و ابن اصیبعه، دویست و هفتاد و یک کتاب و رساله و مقاله، به نام زکریای رازی فهرست شده است. مشهورترین آثار او به این شرح

است: الحاوی یا الجامع الکبیر، الکناش المنصوری، الطب الروحانی، المرشد، من لایحضره الطیب، کتاب الجدری و الحصبة، دفع مضار الاغذیه، الابدال، تقاسیم العلل، فی محنة الطیب و کیف ینبغی ان یکون.

رازی اولین پزشکی بود که تشخیص تفکیکی بین آبله و سرخک را بیان کرد و در ارائه نظریه ایمنی اکتسابی پیشگام است. نیز نخستین پزشکی است که از راه تشریح جسد انسان، مغز و شعب اعصاب را در سر و گردن نشان داد. همچنین او را از کاشفان تأثیر تغذیه در سلامتی و درمان انسان می دانند. رازی، اسراف در دارو را بسیار مضر می دانست و معتقد بود طیب موفق، کسی است که بتواند بیماری ها را با غذا درمان کند. آزمایش داروها در حیوانات و سپس تجویز آن برای انسان، از روش های او است. او نخستین پزشکی است که داروهای الکلوئیدی غیر سمی را ساخت و در درمان بیمارانش استفاده کرد. رازی در جراحی نیز صاحب نظر بود و درباره سنگ کلیه و سنگ مثانه کتابی دارد که در آن تأکید می کند اگر درمان سنگ مثانه با روش های طبی امکان پذیر نباشد، باید آن را جراحی کرد. او اولین طبیبی است که سل مفصلی انگشتان را شرح داده است و نیز نخستین دانشمندی است که اجسام را به سه گروه جمادی، نباتی و حیوانی، و همچنین مواد را به دو دسته فلز و شبه فلز تقسیم کرد. مقام علمی رازی در داروسازی و دانش شیمی، هم تراز بزرگ ترین شیمی دانان جهان تا آن روزگار است. الکل، اسید سولفوریک، اسید کلریدریک، اکسید ارسنیک و اسید سیتریک، شماری از کشفیات او است.

نقاشی غربی از رازی در حال دیدن قاروره حاوی نمونه ادرار بیمار

محمد زکریای رازی، در پنجم شعبان 313 ق. در زادگاه خود، ری درگذشت.

منابع: دائرة المعارف فارسی؛ الفهرست؛ تاریخ علوم عقلی در تمدن اسلامی تا اواسط قرن پنجم هجری؛ فرهنگ نفیسی؛ فیلسوف ری؛ مؤلفات و مصنفات رازی؛ حکیم رازی.

فقيه شافعی، متکلم اشعری و واعظ. در سال 506 ق. در ری به دنیا آمد و در همان شهر زیست. پدرش سعد بن محمد نیز از فقیهان شافعی در ری بود. وی را از بنیان‌گذاران کلام اشعری دانسته‌اند و همچون پدرش، در مناظره توانمند بوده است. قاضی ابوالمحاسن عمر بن علی قرشی از شاگردان او است.

منابع: تاریخ الاسلام، ج 27، ص 241؛ طبقات الشافعية الكبرى، ج 6، ص 104.

محمد بن سعید بن بلخ رازی

محدث و مقرئ. در ری زیسته و از عبدالرحمن بن حکم بن بشیر بن سلمان، محمد بن حمید، محمد بن علی بن حمزه، محمد بن عبدالله مدینی و ابراهیم بن موسی فراء حدیث گفته است. حسن بن علی بن منصور، ابوعلی حسین بن علی حافظ، محمد بن احمد بن یحیی، عبدالرزاق و عقیلی (مؤلف الضعفاء)، از روایان او هستند. عقیلی، نام وی را دو گونه ضبط کرده است: محمد بن سعید بن بلخ رازی و محمد بن سعید بن خالد رازی.

منابع: الضعفاء، ج 1، ص 56 و ج 1، ص 37، ج 3، ص 71 و 449؛ الجرح والتعديل، ج 1، ص 77 و ج 4، ص 65 و ج 6، ص 231؛ معرفة علوم الحديث، ص 63؛ كنز العمال، ج 2، ص 682؛ تاریخ مدینه دمشق، ج 16، ص 111 و ج 51، ص 164 و ج 55، ص 359؛ تهذیب الكمال، ج 24، ص 83؛ تاریخ الاسلام، ج 12، ص 111.

محمد بن سعید بن سابق رازی، ابوعبدالله / ابوسعید

محدث. اصل او از ری بود و در قزوین زیست. از عمرو بن قیس رازی (بیش از همه)، اسد بن عمرو و بجلی قاضی، پدرش سعید بن سابق، عبدالله بن مبارک، علی بن مسهر، مهران بن ابی عمر عطار، ابوجعفر رازی و طبقه او، یعقوب بن عبدالله قمی، محمد بن سهل بن زنجله رازی، ابوخیثمه زهیر بن معاویه جعفی و دیگران روایت کرده است. برخی از روایان او عبارتند از: احمد بن ابی سریج رازی، ابوزرعه عبیدالله بن عبدالکریم رازی، ابوحاتم محمد بن ادريس رازی، عبدالملک بن مسعود مقرئ (عبدالملک بن ابی عبدالرحمن)، کثیر بن شهاب مدحجی، محمد بن مسلم بن واره، یحیی بن عبدک، کثیر بن شهاب بن عاصم، ابوعمرو یعقوب بن یوسف قزوینی، ابوعلی هارون بن موسی اشنانی، محمد بن ایوب بن یحیی بن ضریس رازی، احمد بن عبدالرحمن بن عبدالله بن سعد دشتکی، احمد بن محمد بغدادی، حسن بن علی مناطقی، حفص بن عمر مهربانی، سهل بن زنجله رازی، ابوبکر

عبدالله بن محمد بن نعمان اصفهانی، علی بن یونس زیات، عمرو بن سلمه جعفی قزوینی، عیسی بن احمد عسقلانی، عیسی بن بشیر صیدلانی رازی، محمد بن زیاد عجلی، محمد بن سهل بن زنجله رازی، محمد بن عمار بن حارث رازی، محمد بن عمران بن حبیب بن قاسم قرشی همدانی، ابوعلی هارون بن موسی اشنانی، یحیی بن عبدالاعظم (یحیی بن عبدک قزوینی)، یعقوب بن شیبه، ابوعمرو یعقوب بن یوسف قزوینی.

ابوعلی، او را ثقه و بزرگوار خوانده است. ابوحاتم رازی می گوید: از ابوزرعه درباره او سؤال کردم، گفت: او شیخ ما، فقیه، صدوق و صحیح الکتب بود. من در ری از او حدیث نوشتم.

منابع: شذرات الذهب، ج 2، ص 38؛ الجرح و التعديل، ج 5، ص 255 و 277 و 371 و ج 7، ص 153 و 265 و ج 8، ص 302؛ خلاصة تذهیب تهذیب الكمال، ص 338؛ التاريخ الكبير، ج 1، ص 96؛ الثقات، ج 9، ص 62؛ تاریخ بغداد، ج 4، ص 21 و ج 12، ص 482 و ج 14، ص 288؛ تاریخ مدینه دمشق، ج 18، ص 185 و 393 و ج 31، ص 179 و ج 44، ص 436 و ج 47، ص 501-502 و ج 53، ص 336 و ج 59، ص 205؛ تهذیب الكمال، ج 17، ص 212 و ج 25، ص 270-272؛ تقریب التهذیب، ج 2، ص 80؛ تهذیب التهذیب، ج 9، ص 165-166؛ الأنساب، ج 4، ص 493-495؛ تاریخ الاسلام، ج 15، ص 367-368؛ الوافی بالوفیات، ج 3، ص 80.

محمد بن سفیان کوفی

محدث. مدتی در ری زیسته و از اصحاب ابوبکر بن عیاش بوده است. ابوحاتم رازی از او روایت کرده است.

منابع: الجرح و التعديل، ج 4، ص 279-280 و ج 5، ص 360؛ تهذیب الكمال، ج 18، ص 374.

محمد بن سنان رازی

محدث امامی. از سهل بن زیاد آدمی رازی (از اصحاب حضرت عبدالعظیم حسنی) و محمد بن یحیی روایت کرده است. در کتاب های رجال، از او ذکری به میان نیامده است، اما نام او در طریق صدوق در کتاب ثواب الأعمال، مذکور است.

منابع: ثواب الاعمال، ص 52؛ مستدرکات علم الرجال، ج 7، ص 128.

محمد بن سهل بجلي رازی

از اصحاب امام رضا (ع).

منابع: رجال الطوسی، ص 389؛ طرائف المقال، ج 1، ص 350؛ معجم رجال الحدیث، ج 17، ص 179؛ حیاة الإمام الرضا (ع)، ج 2، ص 162.

محمد بن سیف رازی

محدث. طبری شیعی می گوید به بغداد وارد شد و برای ما از حرث بن بنان حدیث گفت.

منبع: نوادر المعجزات، ص 74.

محمد بن سعد رازی کاتب

خوش نویس و ادیب. برخی او را در خط ثلث و محقق، هم تراز ابن بواب (ابوالحسن، علاء الدین علی بن هلال، خوشنویس مشهور سده پنجم) شمرده اند. مؤلف الوافی بالوفیات می نویسد: بعد از ابن بواب، کسی ثلث و محقق را مانند محمد بن سعد ننوشت. برخی حتی او را بر ابن بواب تفضیل داده اند. «خط محقق» از شیوه های مهم خوش نویسی اسلامی و یکی از خطوط شش گانه ای است که ابداع یا اصلاح آن را به ابن مقله نسبت می دهند. خط محقق را پدر خطوط عربی دانسته اند. این خط نزدیک ترین خط به کوفی ساده است.

منابع: الوافی بالوفیات، ج 3، ص 76؛ دائرة المعارف هنر.

محمد بن شعیب بن خطاب رازی مؤدب

محدث. در استرآباد سکونت داشت. از عبدالسلام بن عاصم رازی هسنجانی حدیث گفته و جعفر بن احمد بن شهریل از وی روایت کرده است.

منبع: تاریخ جرجان، ص 407.

محمد بن شکر الله ورامینی رازی

قاضی و شاعر. از سادات ورامین و کلاتر ری بود. سپس به خدمت سلاطین صفوی درآمد. وی برادر قاضی عطاء الله، قاضی دربار شاه طهماسب (930-984 ق.) بود. مدتی نیز در ورامین و ری، مقام و منزلت رسمی داشت. برادر و پسرخاله او (وصالی) نیز به شاعری شهرت داشتند.

منبع: الذریعه، ج 9، ق 3، ص 872.

محمد بن صادق بن باقر خلیلی رازی نجفی

طیب، ادیب، رجالی، شاعر و نویسنده معجم اُدباء الأُطباء. در سال 1318 ق. به دنیا آمد و در نجف زیست. برخی از آثار چاپ شده وی به این شرح است: الطب فی القرآن؛ القرآن و الطب الحدیث؛ القرآن و مکارم الاخلاق؛ أمالی الإمام الصادق؛ المغریات العشر؛ المطهرات فی الاسلام؛ شرح توحید المفضل؛ طب الامام الرضا (ع)؛ در سال 1388 ق. درگذشت.

منابع: الذریعه، ج 13، ص 155؛ الاعلام، زرکلی، ج 6، ص 162؛ مستدرکات أعیان الشیعه، ج 1، ص 156.

ص: 184

محمد بن صالح بن جعفر رازی، ابوالحسن

قاضی ری و محدث، مشهور به ابن رازی. از اسماعیل بن علی خطیب حدیث شنیده است. راستگو و موثق بود و در ری، نزدیک خانه اسحاق معتزلی، خانه داشت. ابن رازی، در جمادی 334 ق. به دنیا آمده و در ششم جمادی الاولی 415 ق. در هفتاد و یک سالگی از دنیا رفته است.

منابع: تاریخ بغداد، ج 2، ص 440-441؛ تاریخ مدینه دمشق، ج 10، ص 397 و ج 44، ص 350.

محمد بن صالح وراق رازی، ابوجعفر

محدث اوایل قرن چهارم. از عبدالقدوس بن عبدالکبیر و ابوزرعۀ رازی حدیث گفته است و حسن بن سلمه، عتکی، حمزه کنانی و ابراهیم بن فراس (در مکه) از او.

منابع: التمهید، ج 24، ص 36-37؛ کنز الفوائد، ص 62؛ بحار الانوار، ج 27، ص 229؛ شعب الإیمان، ج 3، ص 491؛ توضیح المشتبه، ج 7، ص 338.

محمد بن طلحة رازی، ابوعبدالله

راوی قرن ششم. از عبدالله بن محمد صریفینی روایت کرده و ابن عساکر از او حدیث شنیده است.

منبع: تاریخ مدینه دمشق، ج 25، ص 23 و ج 39، ص 392.

محمد بن عاصم رازی

محدث. از ابونعیم فضل بن دکین، عبدالرزاق و یحیی بن نصر بن حاجب روایت کرده است، و عبدالرحمن بن سلم رازی، احمد بن ابی الصباح (از مشایخ شیخ صدوق)، حفص بن عمر مهران، ابن ابی حاتم و احمد بن علی خراز (از مشایخ خطیب بغدادی) از او. ابن حجر و برخی دیگر، وی را تصدیق کرده اند.

منابع: معانی الاخبار، ص 331؛ المعجم الکبیر، ج 3، ص 182؛ تاریخ بغداد، ج 9، ص 376؛ تاریخ مدینه دمشق، ج 42، ص 257؛ تقریب التهذیب، ج 2، ص 91؛ تهذیب التهذیب، ج 9، ص 213.

محمد بن عباس رازی، ابوجعفر

محدث و مؤلف امامی. از محمد بن خالد و ابوحاتم رازی روایت کرده است.

منابع: الارشاد، ج 1، ص 37؛ مستدرکات علم رجال الحدیث، ج 7، ص 150؛ الرخصة فی تقبیل الید، ص 76.

محمد بن عبدالجبار عتبی رازی، ابونصر

مورخ، نویسنده، ادیب، منشی دربار خراسان، شافعی مذهب. اصل وی از ری بود؛ ولی در نیشابور زیست. ریاست انشا در خراسان و

عراق به او منتهی می شد، و از شمس المعالی قابوس در خراسان نیابت داشت. از تألیفات او لطائف الکتاب فی

ص: 185

الأدب، و الیمنی (تاریخ العتبی) است. کتاب اخیر را برای یمین الدوله سیف الاسلام سلطان محمود بن سبکتین نوشت. الیمنی که به «تاریخ العتبی» نیز مشهور است، بارها در مصر و هند چاپ شده است، و شروح بسیاری نیز دارد. این کتاب، در شرح سیره سلطان محمود غزنوی و اهل خوارزم و والیان آن است. سبکی در طبقات الشافعیة نوشته است: «تاریخ عتبی را به لحاظ بلاغت و استواری نثر، با مقامات الحریری مقایسه می کنند و برخی آن را برتر می دانند.» امیرنظام گروسی، نویسنده نامدار ایرانی و والی آذربایجان در دوره قاجار، قسم سوم کتاب (بث الشکوی) را به فارسی برگردانده است. این ترجمه در سال 1318 ق. در تبریز انتشار یافته است.

در سال 427 ق. در نیشابور درگذشت. ثعالبی احوال او را در جلد چهارم یتیمه الدهر آورده است.

منبع: یتیمه الدهر، ج 4، ص 346 و 458-465؛ الاعلام، ج 7، ص 56؛ معجم المؤلفین، ج 10، ص 126؛ الذریعه، ج 3، ص 256؛ اختیار مصباح السالکین، ص 46؛ الوافی بالوفیات، ج 3، ص 178؛ طبقات الشافعیة الکبری، ج 5، ص 314-315؛ کشف الظنون، ج 2، ص 2052-2053؛ مرآة الکتب، ص 11.

محمد بن عبدالرحمن بن شهر وراق رازی، ابوبکر

محدث. ساکن گرگان بود و از محمد بن قطن خفاف حدیث گفته است و ابراهیم بن موسی سهمی از وی.

منبع: تاریخ جرجان، ص 393.

محمد بن عبدالرحمن بن قبه، ابوجعفر ← ابن قبه رازی

محمد بن عبدالرحمن هروی، ابوعبدالله

محدث. در ری می زیست. از حسین جعفی، ابن ابی فدیك، حسین جعفی، عبدالله بن ولید عدنی و یزید بن هارون روایت کرده است و علی بن حسین بن جنید از وی. ابن ابی حاتم رازی او را تصدیق کرده است.

منبع: الجرح و التعديل، ج 7، ص 326-327.

محمد بن عبدالکریم بن احمد رازی و زان، عماد الدین، ابوعبدالله

فقیه، اصولی و از رؤسای معروف شافعیان ری در قرن ششم هجری. همچون پدرانش

ص: 186

در ری منزلتی والا داشت و مدرسه وزانیان ری به نام او است. نزد پدر و ابی بکر خجندی (در اصفهان) فقه آموخته و از ابن النقر حدیث شنیده است. کتابی در شرح الوجیز غزالی نوشته است. در سال 598 ق. در ری درگذشت.

منابع: موسوعة طبقات الفقهاء، ج 6، ص 370؛ طبقات الشافعیه، ج 2، ص 37؛ معجم المؤلفین، ج 10، ص 186-187؛ الوافی بالوفیات، ج 3، ص 231.

محمد بن عبدالله بجلی رازی

ابوبکر، محمد بن عبدالله بن عبدالعزیز بن شاذان، راوی، محدث و واعظ. به «صوفی» نیز شهرت داشته است. پسرش، ابومسعود احمد بن محمد بن عبدالله بجلی رازی، از او روایت کرده است.

منابع: العبر، ج 3، ص 3؛ هدیه العارفین، ج 1، ص 77؛ الأنساب، ج 1، ص 446.

محمد بن عبدالله بن جورویه / جورویه رازی، ابوبکر

محدث قرن چهارم. برخی او را رازی و برخی جندی شاپوری گفته اند. از جمله رجال حدیث ری است. به بغداد مسافرت کرد و در آنجا از ابوحاتم رازی و برخی دیگر از طبقه او، و نیز پدرش روایت کرد. ابوالعباس عبدالله بن موسی هاشمی و محمد بن مظفر و محمد بن عبدالله شیبانی، از او روایت کرده اند.

منابع: تاریخ بغداد، ج 3، ص 55-56؛ مستدرکات علم رجال الحدیث، ج 7، ص 170.

محمد بن عبدالله بن ابراهیم رازی، ابوالحسن

محدث و معروف به ابن صینی.

در ری زیست و از ابوعمر و عثمان بن احمد بن سماک روایت کرده است. ابوالفضل محمد بن عبدالعزیز بن مهدی هاشمی از او روایت کرده است. سمعانی و خطیب بغدادی او را یکی از شهود تعدیل، صالح، اهل قرآن و کثیر الصلاة و التهجد خوانده اند. در سال 410 ق. درگذشت.

منابع: الأنساب، ج 3، ص 578؛ تاریخ بغداد، ج 3، ص 95.

محمد بن عبدالله بن ابی النجیب طهرانی رازی، ابوعبدالله

محدث. رافعی در التدوین، او را از محدثان قرن ششم شمرده است.

منبع: التدوین، ج 2، ص 72.

محمد بن عبدالله بن بندار خفاف کرجی، ابوبکر

محدث. از ری به بغداد رفت و در آنجا ساکن شد. از احمد بن یوسف بن

خلاد نصیبی حدیث گفته و فرزندش از او روایت کرده است. خطیب بغدادی می گوید: «حدیث کرد ما را عبدالله فرزند محمد بن عبدالله بن بندار. و چون از وفاتش پرسیدم، گفت: پدرم به سال 480 ق. وفات کرد.»

منابع: تاریخ بغداد، ج 3، ص 94؛ الأنساب، ج 2، ص 387.

محمد بن عبدالله بن جعفر بجلی رازی دمشقی، ابوالحسین

محدث، حافظ، معروف به ابوالرستاق، پدر تمام بن محمد رازی. از مشایخ ری و خراسان و عراق و شام، همچون محمد بن ایوب بن ضریس، محمد بن حفص مهربقانی و عبدالوهاب بن مسلم بن واره حدیث شنید، و در دمشق سکونت گزید. از تألیفات او است: الْمُصَنَّفُ فی اخبار الشافعی و احواله. به سال 347 ق. درگذشت.

منابع: تذكرة الحفاظ، ج 3، ص 105؛ شذرات الذهب، ج 2، ص 376؛ معجم المؤلفین، ج 10، ص 207.

محمد بن عبدالله بن حسن رازی، ابو عبدالله

محدث و مقری قرن چهارم. بر محمد بن سنان بن سرج بن ابراهیم و فضل بن شاذان بن عیسی قرائت کرده است و علی بن اسماعیل بن حسن بصری قطان بر او.

منبع: ذیل تاریخ بغداد، ج 3، ص 137؛ تاریخ مدینة دمشق، ج 53، ص 150؛ تاریخ الاسلام، ج 20، ص 149.

محمد بن عبدالله بن حسین رازی، ابوبکر

فقیه و متکلم حنفی، قاضی القضاة ری، ملقب به ناصح. از فقیهان نامدار مذهب حنفیه در ری بود، و به اعتزال گرایش داشت. پیش از ری، مدتی در نیشابور قضاوت کرد، اما در آنجا متهم به ارتشا شد. در رجب سال 484 ق. درگذشت.

منابع: المنتظم فی تاریخ الامم و الملوك، ج 16، ص 297-298؛ الكامل فی التاريخ، ج 10، ص 201-202؛ البداية و النهاية، ج 12، ص 170.

ص: 188

محمد بن عبدالله بن خالد رازی طویل، ابوبکر

محدث اهل سنت. در گرگان از حمید بن مسعده و عبدالله بن معاویه جمحی روایت کرده است و ابواحمد بن عدی حافظ از او. در سال 295 ق. درگذشت.

منبع: تاریخ جرجان، ص 399.

محمد بن عبدالله بن شاذان رازی

محدث. ابوعلی احمد بن محمد بن فضالۀ نیشابوری در ری از او روایت کرده است و او از ابوجعفر تستری (راوی ابوزرعه).

منبع: الامالی الخمیسیه، ج 1، ص 3 و 17.

محمد بن عبدالله بن عبدالعزیز بن شاذان رازی مذکر، ابوبکر

محدث، مورخ، دانشمند، صوفی، واعظ، از مشایخ ری و نیشابور، پدر محدث و حافظ نامدار ابومسعود احمد بن محمد بَجَلی رازی، شاگرد ابوبکر بیکندی و یوسف بن حسین (از شاگردان ذوالنون مصری). در سال 340 ق. وارد نیشابور شد و در آنجا مجلس درس و وعظ داشت. ابوعبدالله سلمی، مورخ مشهور از شاگردان وی بوده و تاریخ خود را بر اساس تاریخ وی نوشته است. اخبار و حکایات صوفیانه از یوسف بن حسین رازی، ابوبکر کتانی، ابومحمد جریری، ابوبکر بن طاهر ابهری، ابوبکر شبلی، حمزۀ بَزَّار، ابوعمر انماطی، ابوبکر محمد بن سعید حربی صوفی، جعفر بن محمد خُلْدی، ابوصالح بصری و دیگران، نقل کرده است. حاکم نیشابوری روایت وی را مقبول ندانسته و وی را متهم به جعل سند کرده است. در هفت اقلیم، در ذکر بزرگان ری، دو رباعی به وی منسوب شده است، که یکی از آن دو، این است:

زجان و تن می باید//*** در هر گامی هزار بند افزون است/

در دور جهان بندشکن می باید.

در نیشابور به سال 376 ق. درگذشت.

منابع: هفت اقلیم، ج 3، ص 11؛ تاریخ بغداد، ج 5، ص 464؛ شذرات الذهب، ج 3، ص 87؛ طبقات الصوفیه، ص 18-19 و 47 و 50 و 157 و 166 و 189 و 207؛ تاریخ بغداد، ج 2، ص 379 و ج 3، ص 83-84؛ المغنی فی الضعفاء، ج 2، ص 333؛ سیر أعلام النبلاء، ج 16، ص 310-311 و ج 18، ص 62؛ میزان الاعتدال، ج 3، ص 606-607؛ الأنساب، ج 5، ص 242؛ المنتظم فی تاریخ الامم والملوک، ج 14، ص 320؛ الوافی بالوفیات، ج 3، ص 251 و ج 16، ص 41.

محمد بن عبدالله بن قاسم رازی حارثی، ابوالحسین

محدث، نحوی، ادیب، ملقب به جراب الکذب. از ری به طبرستان رفت و چندی در آنجا مقیم بود؛ سپس به ری بازگشت. از وهب بن ابراهیم فامی، ابوالفیض صالح ابن احمد نحوی و ابوحاتم رازی (در جرجان) روایت کرده و نحو را نزد مبرد و ثعلب آموخته است. ابوحاتم

محمد بن عبدالواحد رازی و ابوبکر بن خیر از او روایت کرده اند. احمد بن عبدالرحمن حافظ او را به کذب متهم کرده است. در سال 264 ق. درگذشت.

منابع: میزان الاعتدال، ج 2، ص 604؛ المغنی فی الضعفاء، ج 2، ص 331؛ الوضاعون وأحادیثهم، ص 53-54؛ توضیح المشتبه، ج 3، ص 163؛ الأنساب، ج 5، ص 469؛ المحاضرات والمحاویرات، ص 375؛ جراب النورة بین اللغة والاصطلاح، ص 16-17؛ تاریخ بغداد، ج 1، ص 148؛ اکمال الکمال، ج 2، ص 442؛ تاریخ مدینة دمشق، ج 42، ص 567؛ لسان المیزان، ج 5، ص 225-226؛ تاریخ جرجان، ص 440.

ص: 189

محمد بن عبدالله بن یزاد رازی، ابوبکر

محدث، مشهور به خباز. در قزوین از حمویة بن یونس آملی و در بغداد از ابوالعباس عبدالله بن عبیدالله طیالسی و ابوعلیسی محمد بن عیسی مروزی، و در دمشق از ابوبکر عبدالرحمن بن محمد بن عباس غسانی و ابو عبدالله محمد بن یوسف هروی، و در ری از ابوبکر محمد بن جعفر فقیه و ابوبشر محمد بن عمران بن جنید صفار و ابوعلی موصلی و ابوالقاسم بغوی و ابومحمد بن صاعد حدیث شنیده، و در بغداد از ابو عبدالله نبطویه روایت کرده است. از دیگر مشایخ او در حدیث، ابوالحسن طاهر خثعمی، ابوتمام وهیب غزی، ابوصالح بزّاز و ابوبکر بن ابی المضاء است. ابوسهل بن نصرویه مزنی، ابوبکر محمد بن حمد بن یحیی فارسی، عبدالخالق، ابونصر احمد بن محمد حازمی بخاری، محمد بن ابی بکر وراق (از مشایخ خطیب بغدادی)، ابوسهل محمد بن محمد بن احمد عاصمی، ابومحمد اسماعیل بن حسین بن علی، ابوالخیر محمد بن علی بن حسن و... از او روایت کرده اند.

منابع: شعب الإیمان، ج 7، ص 228-229؛ جامع بیان العلم وفضله، ج 2، ص 180؛ الکشف و البیان فی تفسیر القرآن، ج 10، ص 39؛ تاریخ بغداد، ج 3، ص 207؛ اکمال الکمال، ج 7، ص 78؛ بشارة المصطفی، ص 251؛ تاریخ مدینة دمشق، ج 54، ص 56-58.

محمد بن عبدالله رسی، ابو الفتح

محدث. در ری از جعفر بن عبدالله بن یعقوب روایت گفته است.

منبع: السنن الکبری، ج 7، ص 111.

محمد بن عبدالله نصرآبادی رازی، ابو عمر رازی

محدث. از محله نصرآباد ری بود، و از ابوزهیر عبدالرحمن بن مغراء استماع حدیث کرده است و محمد بن یوسف رازی از وی. ابن جوزی او را «کبیر القدر» خوانده است.

منابع: الأنساب، ج 5، ص 493؛ المنتظم فی تاریخ الامم و الملوک، ج 14، ص 256.

محمد بن عبدالواحد بن محمد بن زکریا بن یحیی رازی خزاعی، ابو حاتم

محدث قرن چهارم. در ری می زیست. در سفر حج به بغداد رفت و در آنجا حدیث گفت. از بکر بن عبدالله بن حبال، عتاب بن محمد ورامینی، میسرّة بن علی قزوینی، عبدالله بن عدی جرجانی، ابوالقاسم حسین بن محمد بن قاسم عجلی فارسی، ابوبکر احمد بن محمد عنبری و حامد بن محمد هروی روایت کرده است. قاضی ابوالعلاء واسطی، حسن بن محمد

خلال، حسن بن علی جوهری، ابو یعلی احمد بن عبدالواحد بن محمد بن جعفر، ابوالقاسم رضوان بن محمد بن حسین دینوری، ابوالحسین بن مهتدی و گروهی دیگر از او حدیث گفته اند. سمعانی و دیگران، او را تصدیق کرده اند. در سال 392 ق. درگذشت.

منابع: تاریخ بغداد، ج 3، ص 163؛ تاریخ مدینه دمشق، ج 32، ص 329 و ج 36، ص 318؛ الأنساب، ج 5، ص 125-126؛ المنتظم فی تاریخ الامم و الملوك، ج 7، ص 348؛ تاریخ الاسلام، ج 27، ص 275.

محمد بن عبدالوهاب بن عیسی سمان رازی، ابوالنجم

فقیه قرن ششم، محدث، حافظ و مؤلف چندین کتاب در فقه. در ری می زیست و از ابوسعید محمد بن احمد بن حسین نیشابوری خزاعی روایت کرده است. در کتاب نقض، نام او در شمار علمای شیعی آمده است. عمادالدین ابوجعفر محمد بن ابی القاسم طبری در بشارة المصطفی، دوازده حدیث از وی نقل کرده است.

منابع: بشارة المصطفی، ص 70-72 و ص 88-89 و 116 و 126 و...؛ فهرست منتجب الدین، ص 423 و 353 و 104؛ نقض، ص 186؛ الجواهر السنیة، ص 273؛ مستدرکات علم رجال الحدیث، ج 7، ص 275-276، خاتمه مستدرک الوسائل، ج 3، ص 15 و ص 386.

محمد بن عبدالوهاب بن مسلم بن اخی هلال رازی، ابو عبیدالله

محدث. از محمد بن بلال کندی (از مشایخ محمد بن اسماعیل بخاری) روایت کرده است و ابوامیه سلم بن عصام از او.

منابع: تهذیب الکمال، ج 24، ص 545-546؛ ذکر اخبار اصبهان، ج 1، ص 327؛ الثقات، ج 9، ص 60؛ تاریخ مدینه دمشق، ج 14، ص 265.

محمد بن عبید الله رازی، ابوالحسن

محدث. از اسحاق بن اسماعیل بن ابراهیم بن طاهر بن حسین بن مصعب خزاعی، حدیث کتابت کرده است.

منبع: الوافی بالوفیات، ج 8، ص 263.

محمد بن عثمان رازی

محدث. از سهل بن بکار و او از ابوعوانه و او از اسود بن قیس و او از نییح عنزی و او از جابر بن عبدالله و او از رسول الله (ص) روایت کرده است، و محمد بن جریر طبری و ابراهیم بن نصیر از او.

منابع: خلاصة الاقوال، ص 35-36؛ جامع البیان عن تأویل آی القرآن، ج 15، ص 172.

محمد بن عثمان صیدنانی رازی

محدث. در قزوین از علی بن احمد بن صالح، حدیث شنیده است.

محمد بن عزالدین یحیی رازی حسینی دیباجی، شرف الدین

محدث و نقیب. پس از آنکه پدرش (عزالدین) را که او نیز از نجبا و نقبای ری بود، کشتند، به بغداد گریخت و در آنجا مقام یافت و منصب نقابت طالبیه را عهده دار شد. در فهرست منتجب الدین آمده است: «چون عزالدین یحیی نقیب ری و قم و آبه با ابن القصاب هم داستان بود، خوارزمشاه پیش از رفتن به همدان یا در بازگشت از آن سفر در ری، او را به خواری بسیار کشت و پسرش شرف الدین محمد به بغداد گریخت و به پایمردی نصیرالدین ناصر بن مهدی که پیش از آن نیابت پدر را داشته است و در همان واقعه ری به بغداد گریخته و پس از مردن ابن القصاب به وزارت ناصر [عباسی] رسیده بود، به دربار خلیفه عباسی راه یافت و به منصب نقیب الطالبیین رسید.»

منابع: الذریعه، ج 3، ص 491؛ فهرست منتجب الدین، ص 376؛ مصادقة الاخوان، ص 26.

محمد بن عطاء الله رازی هروی، برهان الدین

دانشمند، شاعر و مدرّس مدارس هرات در سده نهم. از اوایل زندگی و تحصیلات او اطلاعی در دست نیست. مجالس النفائس امیر علیشیر نوایی که در زمان حیات وی نوشته شده است، قدیم ترین منبعی است که آگاهی هایی درباره او به دست می دهد. امیر علیشیر، برهان الدین رازی را از «بزرگ زادگان هرات» شمرده که در مدرسه شاهرخ میرزا تدریس می کرده است. آقا بزرگ تهرانی وی را در شمار شاعران شیعه مذهب آورده و از دیوان او نیز یاد کرده است. به نوشته منابع، برهان الدین در فضل و دانش بر بیشتر فضلا و دانشوران عصر خویش برتری داشت. وی علاوه بر تدریس، در خانقاه امیر علیشیر موسوم به «اخلاصیه» نیز به افاده مشغول بوده است.

منبع: دانشنامه جهان اسلام، ج 3، ص 284-285.

محمد بن عقیل کلینی

محدث. ثقة الاسلام کلینی از طریق او و گروهی دیگر، از سهم بن زیاد روایت کرده است.

منابع: الکافی، ج 1، مقدمه، ص 48؛ وسائل الشیعه، ج 20، پاورقی ص 34؛ خاتمة مستدرک الوسائل، ج 9، ص 79؛ الکلینی و الکافی، ص 500؛ معالم المدرستین، ج 3، ص 229؛ نقد الرجال، ج 4، ص 267؛ جامع الرواة، ج 2، ص 150؛ طرائف المقال، ج 2، ص 315؛ معجم رجال الحدیث، ج 17، ص 307؛ قاموس الرجال، ج 9، ص 418-419.

محدث، فقیه و صوفی. ساکن قزوین بود و در سال 571 ق. از قاضی عطاءالله بن علی و علی بن مختار غزنوی حدیث شنیده است.

منبع: التدوین، ج 1، ص 466.

محمد بن علی بن بابویه، ابوجعفر ← صدوق، ابن بابویه

محمد بن علی بن حسین همدانی رازی، ابوالعلاء

کاتب، ادیب، شاعر، خوش نویس، سیاست مدار شیعی، ملقب به صفی الدین. از مردم همدان بود، اما در ری به دنیا آمد و در ری (محلّه زامهران) زیست. پدرش ابوالقاسم علی بن حسین نیز ادیب و کاتب بود. از صاحب بن عبّاد و ابن فارس، حدیث و ادب آموخت. به دستور صاحب بن عبّاد، مدتی در زندان به سر برد.

ابوالعلاء در نظم و نثر از زبندگان عصر خود بود و به تدبیر و وزارت، شهرت داشت. ثعالبی می گوید او را در نیشابور دیدم و از نور او بهره گرفتم و اکنون در ری زندگی می کند، در بهترین حال. سپس برخی از اشعار او را می آورد.

شهرت او در عصر آل سلجوق، بالا- گرفت. نخست در دستگاه آل بویه ری عهده دار دیوان رسائل بود، سپس به وزارت ابوطالب مجدالدوله رسید. وقتی سلطان محمود، ری را به تصرف خود در آورد، وی نیز همراه سلطان شد و با او به غزنه رفت. در زمان جانشینان سلطان محمود نیز مقام و مکنتی فراوان داشت. به دستور سلطان مسعود به ری رفت و رئیس دیوان رسائل سلطانی شد. در سال 434 ق. به هنگام تسلط ترکان سلجوقی بر ری به خدمت آنها درآمد و منشی عبدالملک کندری شد. سال مرگ او را 450 ق. نوشته اند. کتاب تفضیل الاتراک علی سائر الأجناد از تألیفات او است.

منابع: تاریخ مدینه دمشق، ج 64، ص 348-349؛ الاعلام، ج 7، ص 162؛ معجم المؤلفین، ج 10، ص 318؛ تاریخ الاسلام، ج 27، ص 92-93 و ج 30، ص 266؛ الوافی بالوفیات، ج 4، ص 98-99؛ یتیمه الدهر فی محاسن أهل العصر، ج 5، ص 127-132.

محمد بن علی بن عمر جَبّان رازی، ابومنصور

لغوی، محدث. یاقوت حموی درباره او گفته است: «از نیکان و علمای بزرگ ری، لغت شناس و دانشمندی بزرگ بود.» در اصفهان حدیث گفت و مُسند ابوبکر محمد بن هارون (م 307 ق.) را شنید. در لغت تصنیفی بزرگ به نام الشامل دارد. به گفته

قفطی، این کتاب بزرگ، کثیر الالفاظ و قلیل الشواهد است. وی نخست از ندیمان صاحب بن عبّاد بود، و سپس از او هراسید و کناره گرفت. به سال 416 ق. درگذشت.

منابع: انباء الرواة، ج 3، ص 194؛ معجم الادباء، ج 18، ص 260-262؛ بغية الوعاة، ص 79؛ توضیح المشتبه، ج 2، ص 156؛ لسان المیزان، ج 7، ص 110-111.

محمد بن علی کیا، ابوزید ← غنائری رازی

محمد بن علی رازی، نصیرالدین

وی از شیعیان فاضل ری و مقیم ورامین بوده است.

منابع: فهرست منتجب الدین، ص 120؛ معجم رجال الحدیث، ج 18، ص 49.

محمد بن عماد بن عطیه رازی

محدث. از احمد بن صباح بن ابی سریح و او از یحیی بن ابی حجاج منقری و او از عون عن محمد بن سیرین و او از ابوهریره و او از رسول الله (ص) روایت کرده است. از راویان او عقیلی است.

منبع: الضعفاء، ج 4، ص 397.

محمد بن عمار بن حارث بن وازع رازی، ابوجعفر

محدث قرن سوم و چهارم. از یحیی بن ضریرس و عاصم بن مضرس روایت کرده است.

منابع: الجرح و التعديل، ج 6، ص 351؛ تهذيب الكمال، ج 31، ص 383-386؛ سير أعلام النبلاء، ج 13، ص 453-499.

محمد بن عمر بن حسین بن حسن نیمی بکری، ابو عبدالله ← فخرالدین رازی

محمد بن عمر بن هشام رازی، ابوبکر

محدث، حافظ، معروف به قماطیری.

در ری زیست و در استماع و گردآوری روایت اهتمام داشت. از محمد بن یحیی و احمد بن علاء بن هلال قاضی (در مرو) روایت کرده است و ابوبکر احمد بن ابراهیم اسماعیلی (در گرگان)، ابوالحسن محمد بن محمود بن عبدالله فقیه و ابواسحاق ابراهیم بن محمد بن عمرویه قهستانی از او. در حدود سال 293 ق. درگذشت.

منابع: معجم البلدان، ج 3، ص 120؛ الکلینی و الکافی، ص 143؛ الكشف و البیان فی تفسیر القرآن، ج 1، ص 104؛ الأنساب، ج 4، ص 564؛ بغية الطلب فی تاریخ حلب، ج 7، ص 3299.

محدث و از اصحاب سفیان ثوری. از شیرویه روایت کرده است و محمد بن خلف بن حیان از وی.

منابع: اخبار القضاة، ج 1، ص 282؛ الجرح و

ص: 194

محمد بن عمران بن جنید دشتکی رازی، ابوالبشر

محدث اهل سنت. از سجیب بن محمد همدانی روایت کرده است و ابوالحسن علی بن احمد بن صالح مقری قزوینی از او. ابن حجر در لسان المیزان از حاکم نیشابوری نقل کرده است که بیشتر احادیث ابی بشر محمد بن محمد بن عمران بن جنید دشتکی پذیرفتنی نیست.

منابع: لسان المیزان، ج 3، ص 100؛ معجم السفر، ص 31.

محمد بن عمرو بن عتبۀ رازی، ابوجعفر

محدث. از حسین/ حسن بن مبارک، ابونعیم و حسین اشقر روایت کرده و محمد بن خالد برقی از کتاب او نقل کرده است. از دیگر راویان او عبدالله بن حسین مختار، ابن اعرابی، اصم و احمد بن عبدالحمید بن خالد است. از طریق احمد بن عبدالحمید در اسناد شیخ مفید واقع شده است. ابوحاتم رازی او را مجهول خوانده است؛ اما ذهبی می گوید: او مشهور و ثقة است. ابن حجر او را همان محمد بن عمرو بن بکر طیالسی معروف به زنیج المعنون دانسته است که خطا است.

منابع: الامالی مفید، ص 154؛ الضعفاء، ج 3، ص 223؛ الجرح و التعديل، ج 8، ص 32-33؛ المغنی فی الضعفاء، ج 2، ص 357؛ میزان الاعتدال، ج 3، ص 675؛ موسوعة أحاديث أهل البيت (ع)، ج 2، ص 75؛ مستدرکات علم رجال الحديث، ج 1، ص 338 و ج 3، ص 29 و ج 7، ص 257؛ التاريخ الكبير، ج 1، ص 193.

محمد بن عمرو بن بکر زنیج، طلاس رازی، ابوغسان

محدث و فقیه اهل سنت. اصل او از بنی تمیم بود و به «زُنیج صاحب طیالسه» شهرت داشت. از جریر بن عبدالحمید، حکام بن مسلم، سلمة بن فضل ابرش، عبدالرحمن بن سعدالله دشتکی رازی و... روایت کرده است و برخی مؤلفان صحاح سته (مسلم، ابوداود، ابن ماجه) و ابان بن مخلد اصفهانی، احمد بن خلیل رازی، ابوحاتم رازی، ابوزرعه رازی و گروهی دیگر از او حدیث شنیده اند. علمای اهل سنت او را توثیق کرده اند. ابن حجر او را همان ابوجعفر محمد بن عمرو بن عتبۀ رازی دانسته است که خطا است. به سال 240 ق. درگذشت.

منابع: تهذیب الکمال، ج 26، ص 200 و ج 34، ص 174؛ تهذیب التهذیب، ج 9، ص 228؛ الجرح و التعديل، ج 8، ص 24؛ الثقات، ج 9، ص 112.

محمد بن عمیر رازی، ابوبکر

محدث و حافظ. در مروزیست و در همان جا در سال های پایانی قرن

سوم درگذشت. از عبید بن فراس بصری، ابودجانه محمد بن احمد، عمرو بن اسحاق بن علاء و عامر بن محمد بن یزید خشنی بلاطی روایت کرده است و ابواحمد بکر بن محمد صیرفی، ابوبکر احمد بن ابراهیم جرجانی، محمد بن محمود (در مرو)، ابوبکر اسماعیلی (در جرجان) و ابوعلی حسن بن مهدی مروزی از او حدیث گفته اند.

منابع: معجم البلدان، ج 3، ص 120؛ معرفة علوم الحدیث، ص 206؛ تاریخ بغداد، ج 7، ص 448؛ تاریخ مدینه دمشق، ج 26، ص 93؛ اسد الغابه، ج 5، ص 545؛ معجم البلدان، ج 3، ص 120؛ دلائل النبوة و معرفة احوال صاحب الشریعه، ج 7، ص 120؛ ذم الکلام و أهله، ج 3، ص 76.

محمد بن عیسی بن زیاد دامغانی رازی، ابوالحسین

محدث اهل سنت و مقیم ری. از ابن مبارک و ابن عیینه و ابی تمیله و جریر بن عبدالحمید و حکام بن سلم رازی و سلمة بن فضل ابرش و حماد بن نجیح و مسلم بن خالد رازی و عبدالله بن سعد دشتکی و گروهی دیگر از محدثان، روایت کرده است. نسایی و حسین بن محمد قبائی و احمد بن جعفر بن نصر حمال و ابوعبدالله محمد بن علی بن علویة جرجانی و محمد بن ابان أصبهانی و ابوبکر بن ابی داوود و حسن بن فضل رضاضی و محمد بن اسحاق بن خزیمه و محمد بن جریر طبری و ابونعیم ابن عدی جرجانی و ابوحاتم رازی و گروهی دیگر از حدیث نگاران از او روایت کرده اند. در سال 279 ق. درگذشت.

منابع: تقریب التهذیب، ج 2، ص 121؛ تهذیب التهذیب، ج 9، ص 344؛ تهذیب الکمال، ج 7، ص 84 و ج 26، ص 248-250؛ تقریب التهذیب، ج 2، ص 121.

محمد بن عیسی رازی تاجر، ابوحاتم

محدث. در بغداد از علی بن حسین بن جنید و عبدالله بن محمد نشار روایت کرده است، و حاکم نیشابوری و ابومحمد بن اسحاق از او حدیث شنیده اند.

منابع: المستدرک، ج 4، ص 54؛ تاریخ مدینه دمشق، ج 7، ص 375 و ج 32، ص 383؛ اکمال تهذیب الکمال، ج 2، ص 273-274.

محمد بن عیسی سلمة رازی، ابوبکر

محدث و قاضی، ملقب به زیات. در سال 316 ق. در قزوین، تفسیر می گفته است، به روایت محمد بن ابان از ابن جابر... از ابن عباس.

منبع: التدوین، ج 1، ص 485

محمد بن عیسی بن محمد بن سعید وسقندی رازی، ابوحاتم

محدث. «وسقند» بر وزن «در بند» از قرای

ری بوده است. وسقندی رازی در ری ساکن بوده و از عبدالرحمن بن ابی حاتم رازی و اسحاق بن ابراهیم دبری روایت کرده است. ابوعلی منصور بن عبدالله ذهلی، ابوهیثم کشمیهنی، ابوالقاسم عبدالعزیز بن عبدالله بن عبدالرحمن اصفهانی، ابن المزکی، ابومحمد عبدالرحمن بن محمد بن یوسف رازی و حسین بن محمد رودباری فقیه از او حدیث شنیده اند. صدوق در امالی، از عبدالله بن محمد صائغ و او از ابوحاتم وسقندی، حدیث آورده است. به سال 341 ق. درگذشت.

منابع: معجم البلدان، ج 5، ص 376؛ الامالی صدوق، ص 427؛ السنن الكبرى، ج 3، ص 212؛ مستدرکات علم رجال الحدیث، ج 7، ص 278؛ تاریخ بغداد، ج 10، ص 300؛ تاریخ مدینه دمشق، ج 54، ص 316؛ سیر أعلام النبلاء، ج 16، ص 494 و 496-497.

محمد بن عین الدولة بن عبدالله رومی رازی

قرآن شناس قرن هفتم و مؤلف البصائر فی تحقیق الوجوه و النظائر. این کتاب با مقدمه ای درباره نسخه و برخی دیگر از اصطلاحات علوم قرآنی آغاز می شود و باب های دیگر آن به معانی برخی الفاظ قرآن می پردازد. آقا بزرگ تهرانی می گوید: این کتاب به فارسی است و نیمه اول آن در دو جلد، در کتابخانه آستان قدس رضوی نگهداری می شود. در پایان نیمه نخست این عبارت آمده است: تم النصف الأول من کتاب البصائر فی الوجوه والنظائر علی يد العبد الضعیف الراجی رحمة ربه وغفرانه محمد بن عین الدولة بن عبدالله الرومی ثم الرازی فی الخامس من المحرم 610 فی بلدة ساوه.

منبع: الذریعه، ج 3، ص 122.

محمد بن فضل بن موسی قسطنی رازی، ابوبکر

عالم و محدث. اهل قسطنطنیه ری و از رجال قرون نخست اسلامی بوده است.

در بغداد از محمد بن خالد عبدی، شیبان بن فروخ، طالوت بن عبّاد، هدبة بن خالد بن اسحاق سمرقندی، صالح بن عبدالله ترمذی، خلیل بن سالم و گروهی دیگر روایت کرده است، و محمد بن مخلد، ابوبکر شافعی، قاسم بن زکریا مطرز، ابن ابی حاتم رازی، حمزة بن محمد بن عباس، حمزة بن عبید الله مالکی و ابوسهل قطن، از او حدیث، شنیده اند. ابن ابی حاتم و دیگران، او را توثیق کرده اند.

منابع: معجم البلدان، ج 4، ص 928؛ تاریخ الاسلام، ج 20، ص 465-466 و ج 21، ص 285-286؛ الکفایة فی علم الروایه، ص 253؛ تاریخ بغداد، ج 3، ص 370-371؛ الضعفاء، ج 1، ص 190؛ الجرح والتعديل، ج 8، ص 60؛ اکمال الکمال، ج 7، ص 144؛ الأنساب، ج 4، ص 498.

ص: 197

محمد بن قازن بن عباس رازی، ابوبکر

محدث شافعی قرن سوم. در ری می زیست و گاهی برای شنیدن حدیث سفر می کرد. از ابومعین حسین بن حسن رازی (از بزرگان حدیث در ری) حدیث شنیده و احمد بن محمد بن حسین رازی ضریح / بصیر، ابوالعباس احمد بن عبدالله بن علی فرائضی رازی در بغداد و علی بن عمر بن عباس رازی، ابوالحسن (مشهور به «شیخ الشافعیه») از او روایت کرده اند.

منابع: تاریخ بغداد، ج 4، ص 453؛ بغیة الطلب فی تاریخ حلب، ج 3، ص 921؛ تاریخ مدینة دمشق، ج 35، ص 173؛ سیر اعلام النبلاء، ج 8، ص 520-521 و ج 17، ص 61؛ تذکرة الحفاظ، ج 3، ص 1028-1029 و ج 2، ص 606-607؛ اکمال الکمال، ج 7، ص 167.

محمد بن قدامه رازی

محدث. ابوحفص عمر بن محمد بن حکم نسایی از او روایت کرده است.

ابن حجر احتمال داده است که وی، همان محمد بن مخلد است. اطلاع دیگری درباره او در دست نیست.

منابع: تهذیب التهذیب، ج 9، ص 365؛ لسان المیزان، ج 7، ص 372-373؛ میزان الاعتدال، ج 4، ص 15؛ تهذیب الکمال، ج 26، ص 314-315.

محمد بن قطب الدین راوندی، مدرسه

محدث ارموی، مصحح نقض، از نسخه مخطوطی از صحیفه کامله، روایتی در مقدمه نقض و تعلیقات آن نقل کرده است، که نام مدرسه محمد بن قطب الدین راوندی در آن ذکر شده است: «يقول العبد الضعيف المذنب الفقير الى رحمة الله تعالى علي بن احمد المشهدي الغروي المعبر المعروف بابن القاشاني احسن الله عاقبته بمحمد و آله الطاهرين: حدثني شينخي المولى الشيخ الامام العبد الزاهد ظهير الملة و الدين حجة الاسلام و المسلمین عماد الحاج و الحرمین بقیة المشایخ، ابوالفضل محمد بن الشيخ قطب الدین الراوندی - رحمه الله - و اجازنی بقرائتی علیه بمدرسة ببلدة الری بمحلة باب المصالح فی شهور سنة تسع و تسعين و خمسمائه.» موضوع روایت وصیتی است از رسول الله به امام علی (ع). این مدرسه چنانکه در عبارت پیش گفته مذکور است، در محله باب المصالح (در مصلحگاه) بوده و تقریباً با حدود مغرب یا شمال غربی امامزاده عبدالله قابل انطباق است.

منابع: ری باستان، ج 1، ص 540 و 254؛ نقض، مقدمه مصحح، ص 146.

محمد بن قیس رازی، شمس الدین

شاعر، عالم به فنون ادبی فارسی و عربی و

مؤلف المعجم فی معایر اشعار العجم. از احوال او اطلاعات دقیقی در دست نیست و آنچه از اقوال و اشارات او در المعجم برمی آید این است که در ری به دنیا آمده است؛ چنانکه گفته است: «سلسله حب الوطن در جنبانید، و داعیه مقام ری که مسقط الرأس و مقطع سره بود در باطن ظاهر گردانید، عزیمت اقامت را تصمیم داد.» دیر زمانی در ماوراء النهر و خراسان و خوارزم زیست، تا آنکه در سال 614 ق. که سلطان علاء الدین محمد خوارزمشاه روی به عراق (جبال) نهاد، او نیز همراه سلطان به عراق آمد. خود در این باره چنین گفته است: «[در شهور سنه اربع عشرة و ستمائه] رایات اعلی سلطان سعید محمد بن تکش _ أعلى الله درجتها و لئن یوم الحساب حجتها _ بر صوب عراق در حرکت آمد، و خاطر خدمت رکابش را مستحکم گشت... بعد تراخی مدّة الغربه و تمادی امد الغیبه به عراق رسیدم.»

از این تاریخ به بعد تا مدت هفت یا هشت سال که کشور ایران پایمال ستوران مغول بود، محمد بن قیس در شهرهای مختلف عراق از بیم جان از شهری به شهر دیگر نقل مکان می کرد، و در حدود سال 623 ق. به فارس رفت و به خدمت اتابک سعد بن زنگی (599-628 ق.) پیوست. پس از درگذشت سعد به سال 628 ق. و جلوس پسرش اتابک ابوبکر بن سعد، وی در سلك ملازمان آن پادشاه قرار گرفت. سال وفاتش معلوم نیست.

غیر از المعجم، تألیفات دیگر وی عبارتند از: المعرب فی معایر اشعار العرب؛ الکافی فی العروضین و القوافی؛ حدائق المعجم.

منبع: المعجم فی معایر اشعار العجم، مقدمه محمد قزوینی.

محمد بن کثیر بن سهل رازی

محدث. در بغداد سکونت داشت و در آنجا از عموی خود، ابوصالح شعیب بن سهل بن کثیر رازی (قاضی بغداد)، معروف به شعبویه قاضی، احادیث غریب (به گفته خطیب بغدادی) روایت کرده است و عبدالباقی بن قانع قاضی از وی. در سال 287 ق. درگذشت.

منابع: تاریخ بغداد، ج 3، ص 412 و ج 9، ص 243؛ تاریخ مدینه دمشق، ج 23، ص 105-106؛ لسان المیزان، ج 5، ص 353؛ میزان الاعتدال، ج 4، ص 20.

ص: 199

محمد بن محمد ابراهیم رازی

ادیب، نویسنده و شاعر. در پایان تقریظی که به نظم و نثر بر الدرۃ النجفیه نوشته است، تاریخ «سنه 1281 ق.» را ثبت کرده است. الدرۃ النجفیه، نوشته میرزا ابراهیم بن حسین دنبلی خوبی (م 1324 ق.) شرح نهج البلاغه، در دو جلد، بر پایه شرح ابن میثم است.

منابع: تراجم الرجال، ج 2، ص 465؛ فهرست نسخه های خطی مدرسه نمازی خوی، ص 146، نسخه های شماره 296 و 295 و 294؛ فهرست نسخه های خطی کتابخانه حضرت آیه الله مرعشی، ج 12، نسخه شماره 4419.

محمد بن محمد بن عاصم کلینی

محدث. از روایان ثقة الاسلام کلینی و مشایخ شیخ صدوق است. صدوق، روایات ثقة الاسلام کلینی را به واسطه او و دیگران نقل کرده است؛ اگرچه با وی هم عصر است.

منابع: عیون اخبار الرضا (ع)، ج 1، ص 110؛ بحار الانوار، ج 3، ص 288؛ زبدة المقال فی خمس الرسول والأل، ص 122؛ الکلینی و الکافی، ص 199-200؛ مستدرکات علم رجال الحدیث، ج 7، ص 311؛ معجم رجال الحدیث، ج 18، ص 209.

محمد بن محمد بابویی، ابوجعفر — قطب الدین رازی

محمد بن محمود بن ابی زید رازی رصاصی، ابو عبدالله

حکیم و طبیب. در سال 660 ق. در قاهره، در هشتاد و چهار سالگی درگذشت.

منابع: تاریخ الاسلام، ج 48، ص 430؛ الوافی بالوفیات، ج 5، ص 9.

محمد بن مرداس رازی قطان

محدث. از سفیان بن عیینه، عبدالرحمن بن عبدالله دشتکی، نصر بن شمیل و عمرو بن زراره روایت کرده است و ابوحاتم رازی از او. ابن حجر و ابوحاتم رازی، او را تصدیق کرده اند.

منابع: تقریب التهذیب، ج 2، ص 131؛ تهذیب التهذیب، ج 9، ص 385.

محمد بن مسلم ابن ابی الفوارس رازی، منتجب الدین، ابو عبدالله / ابوجعفر

محدث قرن ششم. اطلاعی از زندگانی وی در دست نیست و آگاهی ما درباره او، منحصر به کتاب اربعین او است. از این کتاب چنین برمی آید که وی برای

شنیدن حدیث، بسیار سفر کرده است. تنها شاگرد ابن ابی الفوارس که می شناسیم، ابوالفضل سدیدالدین شاذان بن جبرئیل بن اسماعیل بن ابی طالب قمی (م ح 660 ق.) است. وی در اول کتاب فضائل خود، در سند اولین حدیث کتاب، به شنیدن حدیث از وی تصریح کرده است. همچنین فضل بن شاذان قمی، دارای اجازه روایی از ابن ابی الفوارس بوده که در کتاب بحار الانوار، در ضمن اجازه به سید شمس الدین محمد بن سید جمال الدین احمد بن ابی المعالی (استاد شهید اول) به آن اشاره شده است.

تنها اثری که از ابن ابی الفوارس بر جای مانده و نام وی نیز به وسیله آن زنده مانده است، کتاب اربعین است. در این کتاب، ابن ابی الفوارس، چهل حدیث را در مناقب و فضائل امام علی (ع) به نقل از سی و هشت شیخ، نقل کرده است. مؤلف، در آغاز هر حدیث، نام شیخی که حدیث را از وی شنیده و تاریخ دقیق سماع (روز، ماه، سال) و پس از آن، نام محلی که حدیث را در آنجا شنیده، ذکر می کند.

از آنجا که سید بن طاوس در کتاب الیقین گفته است از ابن ابی الفوارس در سال 581 ق. حدیث شنیده است، درگذشت او باید بعد از این سال باشد.

منبع: میراث حدیث شیعه، ج 5، ص 63-76.

محمد بن مسلم بن عثمان بن عبدالله رازی، ابوعبدالله – ابن واره

محمد بن معلی بن عبدالکریم همدانی یامی کوفی

محدث، برادرزاده زبید یامی کوفی. اصل او از کوفه بود، اما در یکی از قرای ری می زیست. از عبیدالله بن عمر، زیاد بن خثمه، محمد بن اسحاق، جراح بن ضحاک، یحیی بن سعید انصاری، عبدالله بن عمر و اشعث بن سوار روایت کرده است، و محمد بن مهران جمال، ابوغسان محمد بن عمرو زنیج و مقاتل بن محمد، علی بن بحر بن بری، محمد بن حمید رازی، مقاتل بن محمد رازی و هشام بن عبیدالله رازی و گروهی دیگر از روات کوفی و رازی، از او حدیث گفته اند. ابوحاتم رازی، ابوزرعه، ابن حبان و ابن حجر او را تصدیق کرده اند، بر خلاف عقیلی.

منابع: تقریب التهذیب، ج 2، ص 135؛ التاریخ الکبیر، ج 1، ص 244-245؛ الجرح و التعذیل، ج 8، ص 101؛ الثقات، ج 9، ص 43؛ الکامل فی ضعفاء الرجال، ج 4، ص 133؛ تهذیب التهذیب، ج 9، ص 411.

محمد بن مکران بن حمدان رازی، ابوجعفر

دانشمند امامی قرن چهارم و نویسنده کتاب موضع قبر امیر المؤمنین (ع). ساکن کوفه بود. از ابوالحسین محمد بن علی بن فضل بن تمام دهقان کوفی روایت کرده است.

منابع: فرحة الغری، ص 11؛ الذریعه، ج 16، ص 160 و ج 23، ص 269؛ مجموعه الرسائل،

محمد بن مقاتل رازی حنفی، ابوبکر

فقیه حنفی. ابن حجر می گوید: او امام اصحاب رأی در ری بود و در همان شهر درگذشت. پسر وی احمد و عمار بن عبدالحمید و ابوبشر دولابی و ابوعبدالله بن محمد بن محمد سکسکی و محمد بن ایوب و محمد بن علی بن حکیم ترمذی و احمد بن خالد بن جعفر و حسین بن حمدان و محمد بن جریر طبری و ابوالفضل خطیب عباس بن احمد از او روایت کرده اند، و او از سفیان بن عیینه، محاربی، حکام بن سلم، سلم بن فضل، ابوالعباس جعفر بن هارون واسطی، عبدالرحمن بن مغراء، وکیع و طبقه او و... .

در الذریعه و أعیان الشیعه، به نقل از ابوالحسن احمد بن حسین طبری (شاگرد شاگرد صدوق) آمده است که ابن مقاتل با علی بن بابویه (صدوق) در باب امامت مناظره داشته و همین مناظره، او را به تشیع مایل کرده است. ابن تیمیه در مجموعه الفتاوی، او را از پیشوایان مذهب حنفی خوانده است. از آثار وی المدعی و المدعی علیه است. به سال 248 ق. درگذشت.

منابع: تاریخ بغداد، ج 10، ص 25 و ج 12، ص 150؛ تاریخ مدینه دمشق، ج 30، ص 41؛ الاصابه، ج 6، ص 330؛ تقریب التهذیب، ج 2، ص 415؛ لسان المیزان، ج 5، ص 388؛ الذریعه، ج 22، ص 297-298؛ أعیان الشیعه، ج 2، ص 328؛ مجموعه الفتاوی ابن تیمیه، ج 33، ص 83؛ معجم المؤلفین، ج 12، ص 45.

محمد بن منده اصفهانی

محدث و حافظ قرن چهارم. در ری می زیست. از حسین بن حفص و بکر بن بکار و محمد بن بکیر حضرمی و محمد بن حمید روایت کرده است، و ابن ماجه قزوینی، ابوبکر محمد بن علی بن علی فقیه، ابوعبدالله علی بن محمد بن سختویه، احمد بن حسین بن یزید قزوینی، اسماعیل بن محمد فقیه، ابوبکر احمد بن محمد بن احمد مروزی و علی بن حمشاذ، از او. ابن ابی حاتم رازی، او را تصدیق نمی کند. با ابومسعود احمد بن فرات رازی (م 258 ق.) نزاع علمی داشته است. در سال 310 ق. درگذشت.

منابع: امالی الصدوق، ص 296؛ الجرح و التعذیل، ج 8، ص 107؛ حلیة الابرار، ج 2، ص 223؛ موسوعة طبقات الفقهاء، ج 4، ص 439؛ بحار الانوار، ج 39، ص 114؛ المستدرک، ج 2، ص 315 و ج 3، ص 107 و ج 4، ص 173؛ السنن الکبری، ج 1، ص 296؛ شعب الإیمان، ج 3، ص 353؛ فهرست منتجب الدین، ص 16؛ الثقات، ج 9، ص 154؛ تاریخ بغداد، ج 5، ص 123؛ الموضوعات، ج 1، ص 80؛ المغنی فی الضعفاء، ج 2، ص 377؛ معجم السفر، ص 26.

محمد / احمد بن موسی بن معقل، ابوالعباس رازی

محدث. از عبيدالله بن فضاله نسوی، سلیمان بن سلمه، ابولقمان محمد بن عبدالله بن خالد خراسانی حدیث شنیده است. ابن ماجه، جعفر بن ادريس مقررى و على بن ابراهيم عزيزى از او روايت کرده اند.

منابع: خلاصة تذهيب تهذيب الكمال، ص 13؛ تهذيب التهذيب، ج 1، ص 73 و ج 12، ص 254؛ لسان الميزان، ج 2، ص 193.

محمد بن موسی بن جعفر دوریستی رازی، ابوجعفر

فقيه و محدث شیعی. از طریق جد خود، جعفر بن محمد دوریستی، از شیخ مفید روایت کرده است.

منابع: امل الآمل، ج 2، ص 308؛ معجم رجال الحدیث، ج 18، ص 296.

محمد بن موسی بن نصر رازی، ابوعبدالله

محدث. شیخ صدوق در کتاب عیون الاخبار، از او فراوان نقل کرده است و او از پدرش که از راویان امام رضا (ع) است. از دیگر راویان او محمد بن یحیی صولی است.

منابع: عیون اخبار الرضا (ع)، ج 2، ص 93؛ تفسیر کنز الدقائق و بحر الغرائب، ج 12، ص 348.

محمد بن موسی بن بشیر رازی

ادیب و تاریخ نگار (قرن سوم). نخست پیشه تاجری داشت و برای تجارت به مغرب و اندلس می رفت؛ تا اینکه در سال 250 ق. نامه ای از ابراهیم بن احمد از امیران اغلی برای امیر محمد بن عبدالرحمن اموی به اندلس آورد. امیر اموی نیز رازی را به عنوان سفیر برای استوار کردن روابط امویان اندلس با اغالبه نزد امیر اغلی فرستاد. بعد از مرگ این امیر اموی، پسرش منذر از محمد بن موسی رازی دعوت کرد تا نزد او بماند. محمد بن موسی رازی در سال 277 ق. در البیره درگذشت. شهرت او به سبب تألیف کتابی درباره فتح اندلس، به نام کتاب الرایات است.

منابع: نفع الطیب، ج 2، ص 103؛ الاعلام، ج 7، ص 117؛ معجم المؤلفین، ج 12، ص 62؛ عبدالواحد ذنون طه، «شکل گیری دانش تاریخ در اندلس اسلامی»، ترجمه رسول جعفریان، وبگاه کتابخانه تخصصی تاریخ ایران و اسلام.

محمد بن مهران رازی، ابوجعفر

محدث، حافظ، ملقب به جمّال و محدث خراسان. کتابی به نام «العوالی فی الحدیث» تألیف کرده است. از معتمر بن سلیمان، عبدالعزیز دروردی، عیسی بن یونس و ابن عیینه، محمد بن سلمه، حصین بن عمر احمسی، جریر بن عبدالحمید، حاتم بن

اسماعیل، عیسی بن یونس، عبدالرزاق، ولید بن مسلم، مسکین بن بکیر، نوح بن قیس الحدانی و گروهی دیگر حدیث شنیده است. برخی از روایان او بدین قرار است: بخاری، مسلم، ابوزرعه، ابوداود، ابوالعباس محمد بن اسحاق سراج، موسی بن هارون، ابراهیم بن سعید جوهری، هارون بن اسحاق، محمد بن ابراهیم طیالسی، جعفر بن حمد بن فارس و موسی بن هارون. ابوحاتم رازی گفته است: احادیثی که جمّال در خاطر داشت، بیشتر از احادیثی است که ابراهیم بن موسی فراء می دانست؛ اما حافظه ابراهیم بن موسی قوی تر بود. ابوبکر اعین گفته است: مشایخ خراسان سه نفر بودند: قتیبه، محمد بن مهران و علی بن حجر.

به سال 239 ق. درگذشت.

منبع: تذکره الحفاظ، ج 2، ص 448-449؛ تاریخ الاسلام، ج 17، ص 347-348؛ الكامل فی ضعفاء الرجال، ج 2، ص 396؛ تاریخ مدینه دمشق، ج 42، ص 417؛ تهذیب الکمال، ج 2، ص 220 و ج 20، ص 358 و ج 35، ص 9؛ هدیه العارفین، ج 2، ص 13؛ معجم المؤلفین، ج 12، ص 61؛ الوافی بالوفیات، ج 5، ص 55؛ البداية و النهایه، ج 5، ص 223-224.

محمد بن مهرویه بن عباس رازی، ابوبکر

محدث شافعی. از علی بن حسن بن زیاد و علی بن حسین بن جنید و ابوحاتم رازی و محمد بن هاشم بن طرمح طوسی روایت کرده است و محمد بن فضل بلخی و ابوعلی رودباری از او روایت کرده اند.

منابع: طبقات الشافعیة الكبرى، ج 2، ص 326؛ السنن الكبرى، ج 2، ص 152 و ج 8، ص 290؛ الكشف و البیان فی تفسیر القرآن، ج 8، ص 123؛ تاریخ مدینه دمشق، ج 45، ص 155؛ سیر أعلام النبلاء، ج 13، ص 267.

محمد بن میکائیل بن سلجوق بن دقاق، رکن الدین و الدوله، ابوطالب ← طغرل اول

محمد بن وژان

پیشوای شافعیان ری در قرن ششم. اسماعیلیان، او را پس از بردن به قلعه الموت، کشتند.

منبع: الكامل فی التاريخ، ج 12، ص 153.

محمد بن هارون سرخسی

از حاکمان ری و طبرستان. در سال 289 ق. بر ری چیره شد و نماینده خلیفه عباسی (معتضد) را کشت. یک سال و نیم نیز در طبرستان حکومت کرد و پس از آنکه پایه های قدرت خود را در طبرستان محکم دید، بر امیر اسماعیل و خلیفه عباسی شورید، اما زمانی که امیر سامانی برای سرکوب او عازم طبرستان شد، به دیلمان پناه برد. پس از

مدتی، به دعوت اهالی ری برای سرکوب حاکم ترك و بدرفتارشان (اوکرتمش) به آن شهر رفته، پس از قتل او و پسرانش و نیز یکی از سرداران خلیفه به نام «ابرون» بر شهر ری مسلط شد. امیر اسماعیل سامانی برای جنگ با او عازم ری گردید.

جنگ در حومه شهر رخ داد و نتیجه آن، شکست و گریختن محمد بن هارون به سوی سرزمین دیلم بود. جستان بن وهسودان (حاکم دیلم)، از طریق او با پیشوای علوی (ناصر کبیر) بیعت کرد. ناصر کبیر به اتفاق جستان و هارون به طبرستان هجوم آورد. در آن حال ابوالعباس عبدالله که از جانب امیر اسماعیل حاکم طبرستان بود، به حکمرانان محلی تابع سامانیان دستور بسیج داد و از امیر اسماعیل که در بخارا بود، تقاضای کمک کرد. جنگ چهل روزه ناصر علوی با حاکم طبرستان، به هزیمت سپاه حاکم طبرستان انجامید و آنها تا ممطیر عقب نشستند؛ اما در حملات بعدی ضربات سختی به هواداران ناصر علوی وارد ساختند. هنوز سرنوشت جنگ علویان و سامانیان در طبرستان مشخص نبود که ابوالعباس برای دریافت کمک به ری رفت و یکی از سرداران بزرگ سامانی به نام «پارس» را برای دستگیری محمد بن هارون مأمور کرد. از سوی دیگر محمد بن هارون با سپاه خویش به آمل بازآمد و پارس با خدعه و نیرنگ او را به سوی لشکرگاه خود کشاند و سپس او را دستگیر و روانه بخارا کرد. محافظین محمد بن هارون از آمل تا بخارا وی را شبانه روز دوانیدند. در بخارا با وضعی فجیع به قتل رسید.

منابع: تاریخ طبرستان، ج 1، ص 262-263؛ الکامل فی التاریخ، ج 7، ص 517؛ تاریخ طبری، ج 15، ص 6714-6724.

محمد بن هشتم تمیمی رازی

محدث ثقة امامی و اهل ری. اصل وی از کوفه بود و پدرش (هشتم) از امام صادق (ع) روایت کرده است. پسرش احمد و نوه اش (حسن بن احمد بن محمد) نیز از علمای امامیه اند. نجاشی و علامه حلی، او و فرزند و نوه اش را توثیق کرده اند.

منابع: معجم رجال الحدیث، ج 18، ص 345؛ خلاصة الاقوال، ص 270؛ رجال ابن داوود، ص 186؛ رجال النجاشی، ص 65؛ قاموس الرجال، ج 9، ص 645-646.

محمد بن یحیی احمدی رازی، ابوجعفر ← داهر بن یحیی احمدی رازی، ابوجعفر

محمد بن یحیی بن حارث

والی ری در دوره عباسیان. پس از آنکه هارون الرشید بر برمکیان خشم گرفت،

فضل بن یحیی بن خالد برمکی را نیز از امارت ری معزول کرد و فرمان به دست محمد بن یحیی داد.

منابع: تاریخ طبری، ج 6، ص 470؛ الکامل فی التاریخ، ج 5، ص 585-586 و ج 6، ص 47.

محمد بن یحیی بن زکریا رازی شافعی، ابوالحسن

فقیه شافعی، اصولی، محدث، حافظ و مشهور به ابن حیکویه. در قزوین (از سال 323 تا 327 ق.) و در همدان منصب قضا و خطابه داشت. پدرش (حیکویه) نیز محدث و قاضی بود. نزد ابوالعباس بن سَریج فقه آموخت و از سهل بن سعد، ابوشعبان حرّانی (در بغداد) و مُطین (در کوفه) و علی بن ابی طاهر حدیث شنید. ابن ثابت (علی بن احمد) می گوید: در قزوین کسی شأن و مقام او را نداشت. ذهبی نوشته است: «وی حدیث و فقه را گسترش داد و تا پایان عمر ابن سَریج، ملازم وی بود. به سنت تعصب و تصلب داشت و پیوسته یاریگر اهل سنت بود. پدرش از معدّلان در حدیث و ثقه بود.» ابن حیکویه، در اصول و فروع فقه چندین کتاب نوشت و در سال 338 ق. کشته شد.

منابع: معجم المؤلفین، ج 12، ص 102؛ موسوعة طبقات الفقهاء، ج 4، ص 473-474؛ سیر أعلام النبلاء، ج 15، ص 378-379؛ تاریخ الاسلام، ج 25، ص 168.

محمد بن یزداد رازی

عالم شیعی و از اصحاب غیر راوی امام حسن عسکری (ع). از محمد بن حسین بن ابی الخطاب و محمد بن علی حداد روایت کرده است و حمد بن حسن برائی و عثمان بن حامد از او. شیخ طوسی و ابن مسعود، او را تصدیق کرده اند. صدوق در کمال الدین در بخش توقیعات، از ابوالقاسم بن ابی حلّیس نقل می کند که گفته است: محمد بن یزداد برای امام زمان (عج) نامه نوشت و از ایشان درخواست دعا برای والدین خود کرد. امام در پاسخ نوشت: خداوند تورا و والدین تورا ببخشد و نیز خواهرت را که زنی صالح بود.

منابع: اختیار معرفة الرجال، ج 1، ص 288 و 340 و ج 2، ص 492 و 515 و 606 و 812؛ رجال ابن داوود، ص 187؛ نقد الرجال، ج 4، ص 351-350؛ جامع الرواة، ج 2، ص 218؛ طرائف المقال، ج 1، ص 359؛ مستدرکات علم رجال الحدیث، ج 7، ص 370؛ معجم رجال الحدیث، ج 19، ص 48-49؛ کمال الدین، الباب 45؛ المفید من معجم رجال الحدیث، ص 590؛ مشایخ الثقات، ص 230.

محمد بن یعقوب بن اسحاق کلینی رازی، ابوجعفر ← کلینی

محمد بن یعقوب بن عبدالحی رازی

محدث. در سال 378 ق. در قزوین از علی

بن احمد بن صالح بیاع الحدید حدیث شنیده است.

منبع: التدوین، ج 2، ص 55.

محمد بن یوسف بن یعقوب رازی، ابو عمر

محدث، قاضی و مقری. منابع تاریخی، از او با نام «محمد بن طریف حنفی مؤدب» و کنیه های «ابوبکر» و «ابوعبدالله» و لقب «خطیب» نیز یاد کرده اند. پیش از سال 300 ق. به بغداد رفت و در آنجا سکونت گزید. از احمد بن ابراهیم، احمد بن سعید همدانی، محمد بن هاشم بعلبکی، اسحاق بن ابی حمزه، اسحاق بن وهب جمعی مصری، ابو عمر محمد بن عبدالله قسام رازی، محمد بن حمید رازی، ابونعیم فضل بن عبدالله بن عباس طالقانی و... روایت شنید. در سال 281 ق. در قادسیه، کتاب ابان بن تغلب را برای ابن عقده (احمد بن محمد بن سعید) روایت کرده است. ابوبکر محمد بن حسن نقاش مقریان، ابوبکر محمد بن حسن مقری، محمد بن مخلد دوری، محمد بن عباس بن نجیح، هبة الله بن جعفر، عثمان بن علی صیدانی، حبیب بن حسن قزاز و ابوعبدالله محمد بن عباس بن احمد معروف به عصمی از او حدیث شنیده اند. ابن مجاهد مدتی از او روایت کرد و سپس حدیث وی را ترك گفت. وی متهم به وضع و تدلیس در حدیث و قرائت است. ابوحسن دارقطنی، او را «دجال و کذاب و وضع حدیث و قرائت و نسخه ها» خوانده است. دیگران (همچون ذهبی) نیز همین اتهامات را بر او وارد دانسته اند.

در کتاب التدوین از کسی به نام ابوعبدالله محمد بن یعقوب بن یوسف بن شعیب رازی یاد شده است که احتمالاً همین شخص باشد.

منابع: تاریخ بغداد، ج 2، ص 460-461 و ج 3، ص 335-336 و ج 4، ص 167-168؛ الوضاعون و احادیثهم، ص 284-285؛ التدوین، ج 2، ص 55؛ قاموس الرجال، ج 9، ص 663؛ المعنی من الضعفاء، ج 2، ص 321 و 389-390؛ میزان الاعتدال، ج 4، ص 72؛ لسان المیزان، ج 5، ص 436-435؛ رجال النجاشی، ص 11؛ معجم رجال الحدیث، ج 18، ص 68 و ج 19، ص 72؛ تنقیح المقال، ج 1، ص 147 و ص 202؛ تفسیر الصراط المستقیم، ج 2، ص 321؛ مستدرکات علم رجال الحدیث، ج 7، ص 378؛ الأنساب، ج 4، ص 57.

محمد تقی بن عبدالرحیم طهرانی رازی اصفهانی

فقیه امامی، شاگرد وحید بهبهانی و نویسنده هدایة المسترشدین فی شرح أصول معالم الدین. پدرش شیخ محمد رحیم بن محمد قاسم از خاندان استاجلو در عهد صفویان است که از رجال کشوری

ص: 207

محمد رحیم، در شهر «ایوان کیف» در اطراف تهران، سمت دولتی داشت و در سال 1217 ق. به عراق رفت.

محمد تقی، حدود 1185-1187 ق. و احتمالاً در شهر «ایوان کیف» به دنیا آمده و در کربلا تحصیل کرده است.

برخی از استادان درس عالی او به این شرح است: سید محمد مهدی بحر العلوم، سید علی طباطبایی (صاحب ریاض المسائل)، سید محسن اعرجی مقدس کاظمی (صاحب المحصول)، شیخ جعفر کاشف الغطاء نجفی.

محمد تقی با دختر کاشف الغطاء ازدواج کرد. در سال 1216 ق. که وهابیان حجاز به کربلا حمله کردند، شیخ محمد رحیم به ایران بازگشت و چهارده ماه در مشهد رحل اقامت افکند و علوم دینی را برای طلاب خراسان تدریس کرد. سپس به یزد رفت و سرانجام (در سال 1225 ق.) مقیم اصفهان شد. شماری از شاگردان او در اصفهان عبارتند از: سید محمدباقر خوانساری (صاحب روضات الجنات)، میرزا محمد حسن مجدد شیرازی، برادرش شیخ محمد حسین طهرانی رازی (صاحب الفصول) و ملا هادی سبزواری. وی در روز جمعه نیمه ماه شوال سال 1348 ق.

در اصفهان درگذشت و در تخت فولاد آرمید. از آثار او است: تبصرة الفقهاء، هداية المسترشدين. کتاب اخیر در حوزه های علوم دینی شهرت بسزایی دارد.

منابع: الاعلام، ج 6، ص 62؛ الذریعه، ج 2، ص 67؛ هداية الرازی، ص 38؛ الكرام البرره، ج 1، ص 21؛ ریحانة الأدب، ج 2، ص 449؛ «هدایة المسترشدين و مؤلف آن»، آینه پژوهش، ش 63، خرداد 1379.

محمد تقی بن محمد رضا رازی

منجم و از شاگردان محمدباقر مجلسی. «نوروزیه» و «کبیه» از آثار او است. در ابتدای رساله الكبیه می نویسد: «... چنین گوید فقیر مذهب راجی، ابن محمد رضا، محمد تقی الرازی، که این چند کلمه ای است در بیان حقیقت کبیه که از چه ناشی شده و به چه سبب در مدت سی سال، یازده مرتبه کبیه

واقع می شود.» در کتاب خانه مسجد اعظم قم، نسخه ای از کتاب «مشرق الشمسین و اکسیر السعادتین» نوشته شیخ بهایی نگهداری می شود که آن را محمدتقی بن محمدرضا الرازی در سال 1028 ق. از روی نسخه اصل، استنساخ کرده است. تا سال 1147 ق. در حیات بوده است.

منابع: تلامذة المجلسی، ص 84؛ الذریعه، ج 17، ص 260-261؛ تراثنا، ج 17، ص 134.

محمدحسن رازی

فقیه پرهیزگار، فرزند ملا علی تهرانی، از شاگردان طبقه اول میرزا محمدحسن شیرازی. از آنجا که ناظر شرعی مدرسه فخریه تهران بود، به شیخ محمدحسن ناظر مشهور گردید. حدود سال 1311 ق. درگذشت.

منابع: أعیان الشیعه، ج 9، ص 158؛ الذریعه، ج 1، ص 173؛ الفوائد الرضویه، ص 463.

محمدحسین بن شاه قاسم بن شمس الدین ← بهاء الدولة رازی

محمدحسین بن عبدالرحیم طهرانی رازی

فقیه و اصولی امامی، مشهور به صاحب فصول. پدرش شیخ محمدرحیم بن محمد قاسم از خاندان استاجلو در عهد صفویان است که از رجال کشوری محسوب می شدند. برادرش محمدتقی، شاگرد وحید بهبهانی و نویسنده هدایة المسترشدین فی شرح أصول معالم الدین و الفصول الغرویة فی الاصول الفقهیه. در سال 1261 ق. در کربلا درگذشت.

منابع: الکنی و الالقاب، ج 2، ص 7؛ مستدرک سفینه البحار، ج 5، ص 266؛ الاعلام، ج 6، ص 104.

محمد خراسانی، ابوجعفر

منجم و ریاضیدان. در خراسان به دنیا آمد و در ری منصب منجمی ابن عمید، وزیر رکن الدوله دیلمی را بر عهده داشت. وی از بزرگ ترین منجمان مسلمان است که معادله های ماهانی را به وسیله قطوع مخروطی حل کرد. از تألیفات او است: الآلات العجیبه الرصدیه، زیج الصفائح، المدخل الکبیر فی علم النجوم، سر العالمین، المسائل العددیة، تفسیر مقاله دهم از کتاب اصول اقلیدس. بین سال های 349 تا 360 ق. درگذشت.

منابع: الاعلام، ج 6، ص 329؛ تاریخ ادبیات در ایران، ج 1، ص 35؛ تاریخ الحكماء، ص 534؛ خیامی نامه، ص 57؛ دائرة المعارف الاسلامیه، ج 8، ص 187-188؛ دائرة المعارف فارسی، ج 8، ص 876؛ زندگینامه ریاضیدانان، ص 63-68؛ معجم المؤلفین، ج 9، ص 189-239.

محمد سلیم رازی

دانشمند امامی قرن یازدهم و از شاگردان

سلطان‌العلمای آملی. در تهران مرجعیت علمی یافت. از آثار او است: الملتقطات؛ شرح مزجی صحیفه سجادیه؛ رساله فی الصید و آداب و محسناته؛ شرح لغز قانون بوعلی. آقا بزرگ تهرانی درباره شرح لغز قانون می نویسد: «این کتاب، شرحی به زبان لطیف فارسی بر کتاب قانون ابن سینا است و مشتمل بر بسیاری از مسائل طب و ریاضیات. اصل کتاب را به اضافه پاسخی به برخی اشکالات در کتاب «الملتقطات» آورده است. کتاب رساله فی الصید را به نام امیر خراسان صدرالسلطنه نوشت.

منابع: اعیان الشیعه، ج 9، ص 350؛ الذریعه، ج 9، ص 465 و ج 13، ص 351-352 و ج 14، ص 46 و ج 15، ص 105؛ الغدیر، ج 11، ص 271؛ مجله تراثنا، ج 6، ص 103.

محمدصادق بن محمدرضا رازی

شاعر و از نوادگان دختری سعدی شیرازی. پدران او همگی از شعراء بودند. در الذریعه، نسب او با ذکر تخلص شعری هر يك این گونه بیان شده است: محمدصادق بن محمدرضا رازی، فرزند جعفر (قاصر) فرزند اسماعیل (حیران)، فرزند محمد مؤمن (مؤمن)، فرزند محمدحسین (سائل)، فرزند محمد (رضایی)، فرزند سعیدالدین (فروغ)، فرزند ستاره بانو (کوکب) دختر سعدی شیرازی.

منبع: الذریعه، ج 9، ق 3، ص 1023.

محمدصادق رازی

دانشمند قرن یازده و دوازدهم قمری. شرح ابن میثم بحرانی بر نهج البلاغه، موسوم به مصباح السالکین را نزد صالح بن عبدالکریم بحرانی قرائت کرده و بر آن تعلیقه‌هایی افزوده است. تاریخ تعلیقات میان سال‌های 1088 تا 1091 ق. است.

منبع: تراجم الرجال، ج 3، ص 273.

محمدصادق رازی تبریزی

شاعر. از آثار او منظومه فارسی «آیین حج» است. این اثر، همراه دو منظومه دیگر به نام‌های «زن» و «هفت خان جهان»، در سال 1328 ش. در تهران، در 83 صفحه چاپ شد.

منبع: الذریعه، ج 9، ق 2، ص 579 و ج 12، ص 263 و ج 23، ص 57.

محمدظاهر رازی

خواجه محمدظاهر، پسر امید رازی. در تحفه سامی از وی به صورت طایری رازی یاد شده است. وی را به کاردانی و عطوفت و مهربانی ستوده‌اند. گاه به سنت آبی خویش به سرودن شعر طبع آزمایی می‌کرد. این بیت از او است:

آن که رفت از سر کوی تو به آزار منم/ *** و آن که برد از تو به دل حسرت دیدار منم.

منابع: تحفه سامی، ص 141؛ هفت اقلیم، ص 67.

لغت شناس. کتابی به زبان فارسی به نام القسطاس المستقیم فی لغات القرآن الکریم دارد که در آن، هفت هزار لغت قرآن را توضیح داده است. این اثر را در هند نوشته و در سال 1083 ق. از آن فارغ شده است.

منبع: الذریعه، ج 17، ص 81.

محمدعلی مرتضوی

میرسید محمدعلی مرتضوی، مشهور به صدرالحفاظ، از حافظان و خدام آستان حرم حضرت عبدالعظیم حسنی (ع). در سال 1330 ق. در کربلا به دنیا آمد و تا پنج سالگی در همین شهر زندگی کرد. پدرش، میرسید عبدالکریم، مسئول کتابخانه مدرسه امین السلطان شهر ری بود. سید محمدعلی دروس حوزوی را تا سطح در محضر علمای شهر ری، همچون میرزا سید حسن معینی، سید مهدی لاله زاری، شیخ محمدرضا خاتمی بروجردی و شیخ محمد باقری آموخت. سپس به خادمان حرم حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) پیوست و منصب «صدرالحفاظ» را برعهده گرفت.

مسئولیت «صدرالحفاظ» برنامه ریزی برای قرائت قرآن و دعا و توسل در حرم بوده است. بنا بر رسم معمول، شماری از حافظان و قاریان قرآن یک ساعت بعد از نماز مغرب و عشاء در حرم، حضور به هم می رساندند و به ترتیب، هر یک از آنها، یک حزب از قرآن را می خواند. سپس هر کدام از آنها یک بند از چهارده بند توسل منسوب به خواجه نصیرالدین طوسی را قرائت می کرد. این گروه از حافظان و قاریان قرآن، سرپرستی داشتند که به او صدرالحفاظ می گفتند. سید محمدعلی مرتضوی تا پایان عمر، مسئولیت صدرالحفاظی حرم را برعهده داشت. افزون بر این، کلیددار حرم نیز بود. وی در اسفند 1368 ش. درگذشت و در مقبره آیه الله کاشانی (ناصرالدین شاه سابق) به خاک سپرده شد.

منبع: اختران فروزان ری و تهران، ص 137.

محمدعلی موسوی آلموتی (گرمارودی)

از علمای شهر ری. روز جمعه، سوم شوال سال 1331 ق. در گرمارود الموت قزوین به دنیا آمد. مقدمات دروس حوزوی را در تنکابن، از شیخ جعفر مشایخی آموخت. در ربیع الاول سال 1349 ق. به قم مشرف شد و سطوح عالی حوزه را نزد علمایی همچون شیخ ابوالقاسم نحوی و میرزا محمدعلی ادیب تهرانی و میرزا ابوالفضل زاهدی و شیخ علی اکبر الهیان فراگرفت. در سال 1356 ق. به نجف رفت و شش ماه از درس آیه الله اصفهانی و استاد اخلاق شیخ مرتضی طالقانی و آیه الله میرزا ابوالحسن مشکینی بهره مند شد و سپس به قم

بازگشت. در قم از آیات عظام ثلاث، حجت، خوانساری و صدر استفاده کرد. در سال 1382 ق. به شهر ری هجرت کرد و مجاورت سیدالکریم را برگزید. وی پدر دکتر سید علی موسوی گرمارودی (نویسنده «بازنگاشت نقض») است.

منبع: گنجینه دانشمندان، ج 3، ص 646.

محمد قاسم بن محمد کاظم رازی تهرانی

از دانشمندان بزرگ تهران در قرن دوازده. زیارت جامعه کبیره را در سال 1133 ق. شرح کرده است.

منبع: تراجم الرجال، ج 3، ص 354.

محمد قاسم واعظ رازی

مؤلف طرب القلوب فی اخذ الثار و تواریخ المختار بن ابی عبید الثقفی. این کتاب در دوازده مجلس، تاریخ قیام مختار را بازگو می کند. مؤلف الذریعه می گوید نسخه ای از این کتاب در 450 صفحه و زیری وجود دارد که در سال 1244 ق. کتابت شده است.

منبع: الذریعه، ج 15، ص 160.

محمد قاضی ورامینی رازی

از سادات ورامین و برادر قاضی عطاءالله. مدتی کلاتر ری بوده و به دربار سلاطین صفوی آمد و شد داشته است.

منابع: آتشکده آذر، ج 3، ص 1093؛ مجمع الفصحاح، بخش 4، ص 79.

محمدقلی سلیم تهرانی رازی

شاعر شیعی و از ملازمان میر عبدالسلام مشهدی، وزیر شاه جهان در کشمیر. در شعر «سلیم» تخلص می کرد. اصل او از طرشت تهران است ولی برای سکونت به کشمیر رفت. در سال 1057 ق. درگذشت و در کنار قبر کلیم و قدسی خاک سپاری شد. دیوان شعر و مثنوی های قضاء و قدر، حاتم نامه و مدح کشمیر و ذم تزویر از آثار او است.

منابع: هدیه العارفین، ج 2، ص 284؛ الذریعه، ج 19، ص 465.

محمد مسیح بن محمد صادق طیب رازی

ادیب و از طبیبان نامدار عهد صفوی. طب را نزد حکیم محمد مؤمن تنکابنی آموخت و در داروسازی مهارت یافت. به روزگار شاه سلیمان (1078-1105 ق.) و شاه سلطان حسین به طبابت مشغول شد. از آثار او است: معجون مسیحی، مفرح مسیحی و دستور مسیحی.

منبع: تراجم الرجال، ج 3، ص 377.

محمد مقیم خطیب رازی عبدالعظیمی

واعظ و مؤلف کتاب «مجلس آرا». کتاب مذکور را در سال 1242 ق. به فارسی نوشته و

ص: 212

مشحون از مطالب تاریخی و حکایات و اخلاق و مواعظ است. این کتاب پنجاه باب دارد و باب آخر درباره «معجزات الأئمه» است. نویسنده در خطبه کتاب، نام يك يك امامان (ع) را ذکر کرده و منابع خود را بدین شرح آورده است: حبيب السیر، مصابيح القلوب، راحة الروح، شهاب الاخبار، حقوق الاخوان، قصص الانبياء، اخلاق المحسنين، روضة الاحباب...

منابع: الذریعه، ج 20، ص 11-12؛ أعيان الشیعه، ج 10، ص 58.

محمد مؤمن ← امین احمد رازی

محمد مؤمن بن محمد صالح رازی

عالم دینی. به گفته تراجم الرجال، وی و شاگردش جلال الدین بن محمد باقر رازی، بخشی از کتاب الکافی را در ورامین، در شعبان سال 1092 ق. مقابله کرده اند.

منبع: تراجم الرجال، ج 3، ص 370.

محمد نوربخش خراسانی

سید علاء الدین محمد موسوی، معروف به سید محمد نوربخش، مؤسس طریقه نوربخشیه، صوفی قرن نهم هجری و از شاگردان ابن فهد حلّی. در سال 795 ق. در خراسان به دنیا آمد. در جوانی، در دستگاه قضایی شاهرخ، حاکم تیموری، به اتهام قیام علیه تیموریان و دعوی مهدویت محکوم به مرگ شد و از همین رو به ری گریخت و در روستای سولقان اقامت گزید. «نوربخشیه» شاخه ای شیعی از سلسله کبرویه است. این گروه، توسط عده ای از کبرویه خراسان و علیه شاهرخ تیموری شکل گرفت. سید محمد نوربخش، در ری نیز طرفداران بسیاری یافت و فرزندان او در آن منطقه، شهرت و نفوذ بسیاری داشتند.

سید جعفر پسر بزرگ او، به شاعری نیز شهرت یافت و شاه قاسم فرزند دیگر او، نزد اسماعیل صفوی، ارج و قرب داشت. یکی از بزرگان این دودمان شاه قوام است که سلسله نوربخشیه را به اوج شهرت رساند.

ص: 213

بسیاری از وقایع منطقه ری در عهد صفویان با سرگذشت بزرگان این طریقت، گره خورده است. سید محمد نوربخش در سال 869 ق. در سولقان ری درگذشت و پیروانش بر مزار او بارگاهی ساختند.

منابع: روزگاران، ص 631؛ لغت نامه دهخدا، مدخل نوربخش؛ فرهنگ فرق اسلامی، ص 318؛ دائرة المعارف فارسی، ج 2؛ هفت اقلیم، ص 42.

محمدیه

بخشی از ری قدیم. محمدیه بر مجموع کهن دژ و شارستان گفته می شد و بر مسجد مهدی و دارالاماره اشراف داشته است. مسجد مهدی، در فاصله میان کوه نقاره خانه و تقی آباد فعلی واقع بوده است. بدین ترتیب محل حصن زینبندی را نیز در همان حوالی باید پنداشت. حصن زینبندی در محمدیه و بر طبق گفته ابن فقیه در مختصر کتاب البلدان، در مدینه یا شارستان ری قرار داشته است. مؤلف مجمل التواریخ، در ذکر بناهای منوچهر پیشدادی، می نویسد: «و در جمله شهر ری بود، و منوچهر بدین جایگاه از نو بنا نهاد که عمارت آن هیچ نمانده بود، و از نو آسان تر بود کردن، و آن را ماه جان نام کرد و آن خرابه را ری برین خواندندی، و دیگری زیرین. مهدی امیرالمؤمنین در آن بیفزود، محمدیه خواندند.» در جای دیگر این کتاب آمده است: «پسر منصور، مهدی، به فرمان پدر آنجا رفت بر عزم خراسان، و دیوار شهر بفرمود کردن و بسیاری زیادت اندر گرفت و قصرها کرد و شهرستان و مسجد جامع، و به نام خود، محمدیه نام کرد این جایگاه که اکنون ری زیرین است و شهر قدیم اول خراب گشت و اینجا عوض کردند چنانکه یاد کردیم، و ابتداء این عمارت در شهر سنه اثنین و خمسین و مائه بود و بعد سال ها تمام گشت.» تردیدی نیست که داستان عمارت منوچهر در شهر ری که در مجمل التواریخ آمده است، ارزش علمی ندارد؛ اما تقسیمی که صاحب مجمل التواریخ در باب ری در سال 520 ق. که سال تألیف

ص: 214

این کتاب است، نقل کرده و آن را به «ری برین» و «ری زیرین» منقسم دانسته است، با ارزش و مهم است.

مدینه داخله یا شهرستان، در عهد اسلامی بر آن بخش از ری اطلاق می شده است که مهدی عباسی در «ری زیرین»، در مشرق بناهای پیشین پی افکنده بود. تقی آباد امروز تا مسافتی از اراضی مزروع اطراف در سه سوی جنوب و مشرق و مغرب، در آن پهنه افتاده است. در مجمل التواریخ آمده است: «و [مهدی] زان پس [یعنی پس از شکست عبدالجبار بن عبدالرحمن الازدی] به ری باز آمد، و شهرستان ری را بنا نهاد و آن را محمدیه نام نهاد.» یعقوبی در البلدان آورده است: «و اسم مدینه الرّی المحمدیه، و اّما سمیت بهذا الاسم، لانّ المهدی نزلها فی خلافة المنصور، لمّا توجه الی خراسان لمحاربة عبدالجبار بن عبدالرحمن الازدی و بناها.» ابن فقیه نیز در مختصر البلدان، همین داستان را تأیید می کند. آغاز این بنا، بر طبق روایت مجمل التواریخ، سال 152 ق. بوده است.

منبع: ری باستان، ج 1، ص 167 و 176 و 174 و 517-520.

محمودآباد

روستا، از توابع بخش قلعه نو شهرستان ری. این روستا بر اساس سرشماری مرکز آمار ایران در سال 1385 ش. جمعیتی بالغ بر 3322 نفر (764 خانوار) داشته است.

منبع: نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن 1385 ش.

محمود بن امیرک، نصره الدین رازی

متکلم شیعی قرن ششم. صاحب نقض، وی را از مفاخر شیعه و با عنوان «السید محمد بن ابی المحاسن» یاد کرده است و منتجب الدین با عبارت «الشیخ سدیدالدین محمود بن ابی المحاسن بن امیرک عالم فاضل»، و ابوالحسن بیهقی در تاریخ بیهق، با عنوان «امام سدیدالدین محمود بن امیرک رازی متکلم». وی غیر از سدیدالدین علی بن محمود بن حسن حمصی رازی، متکلم شیعی قرن ششم است.

منابع: فهرست منتجب الدین، ص 109 و 439-440؛ جامع الرواة، ج 2، ص 220؛ أمل الآمل، ج 2، ص 314؛ معجم رجال الحدیث، ج 19، ص 96؛ نقض، ص 211، تعلیقات نقض، ج 1، ص 527؛ تاریخ بیهقی، ج 1، ص 230؛ معارج نهج البلاغه، مقدمه، ص 70-71.

محمود بن حسن بن خلیل رازی

طیب. کتابی در طب نوشته است که محمد بن طاهر سماوی نجفی، آن را تهذیب کرده است. در سال 1340 ق. در نجف درگذشت.

ص: 215

محمود بن زین الدین محمد بن قاضی عبدالواحد رازی

فقیه و محدث، ملقب به تاج الدین. از علامه حلی اجازه روایت و فتوا داشت. تاریخ اجازه نامه، سال 709 ق. است و متن آن در اجازات البحار آمده است.

منابع: مجمع الفائدة و البرهان، ج 1، ص 26؛ إرشاد الأذهان، ج 1، ص 46؛ بحار الانوار، ج 104، ص 142؛ الذریعه، ج 1، ص 178 و ج 3، پاورقی ص 311-378.

محمود بن علی بن حسن حمصی رازی، سدیدالدین

فقیه و متکلم امامی و از مهم ترین دانشمندان شیعی در قرن ششم. منتجب الدین رازی، از شاگردان او است و در فهرست می نویسد: «شیخ امام سدیدالدین محمود بن علی بن حسن حمصی رازی، در اصول عقاید و اصول فقه علامه زمان و دانشمندی پارسا و موثق بود.» شیخ عبدالجلیل قزوینی رازی در کتاب نقض، او را از «متبحران و علمای بزرگ» خوانده است. صاحب معالم العلماء گفته است: «بیشتر فقهای پس از شیخ طوسی، در فتوا مقلد شیخ بودند. پیش از من، از کسانی که متوجه این مطلب شدند، شیخ فاضل محقق سدیدالدین محمود حمصی و سید رضی الدین بن طاووس است.» همو از سید بن طاووس نقل می کند که جد مادری ام ورام بن ابی فراس، شاگرد حمصی بوده است. محدث نوری نیز در خاتمة مستدرک الوسائل، عظمت علمی حمصی را یادآوری می کند. ابن ادریس در کتاب السرائر، از او با عبارت «شیخ ما» تعبیر کرده و وی را به اخلاق نیکو ستوده است. صاحب روضات الجنات، به استناد شرح مکانی به نام «حمص» در کتاب قاموس فیروزآبادی، سدیدالدین را «حمصی» می خواند، نه «فروشنده حمص (نخود) یا منسوب به حمص، از شهرهای سوریه». اما محدث نوری، نسبت وی به حمص شام را درست دانسته، می گوید: «محقق داماد در تعلیقات قواعد شهید اول نوشته است: هر جا شهید در کتاب های خود می نویسد شامیون، مقصودش شیخ فقیه متکلم سدیدالدین محمود حمصی و... است.» مؤلف ریاض العلماء می نویسد: «گویا وی اهل ری بوده و سپس به حمص رفته و مشهور به حمصی شده است؛ یا بر عکس.» وی از شیخ بهایی نقل می کند که «به خط یکی از علما دیده ام که حمصی از دانشمندان مجتهد ما است و منسوب است به حمص، قریه ای در ری که اکنون اثری از آن باقی

نیست.» ابن حجر عسقلانی می نویسد: «محمود بن علی بن حسن بن محمود حمصی (به تشدید میم و صاد بی نقطه) رازی... در مذهب امامیه، استادی شایسته بود، و با مخالفان شیعه مناظره می کرد.» ابن ابی طی می نویسد: «شیخ منتجب الدین، در ذیل تاریخ ری شرح حال او را نوشته و گفته است: گویند وی نخودفروش بود. روزی میان او و فقیهی بر سر معامله نخود نزاع افتاد و همین باعث شد که نخودفروشی را رها کرده، به کسب علم اشتغال ورزد. آن هنگام، پنجاه سال داشت؛ ولی در اندک زمانی در علوم مهارت یافت؛ تا جایی که از مبرزترین دانشمندان زمان خود گردید. امام فخرالدین رازی و بسیاری دیگر از دانشمندان اسلامی، شاگرد وی بودند. صد سال زندگی کرد، در حالی که تا پایان عمر، مزاجی سالم داشت و تا سال 600 ق. زیست.» آنچه مسلم است، وی بر پایه گزارش های ابن ابی طی، در حمص و حلب، حدیث گفته و حدیث شنیده و از مشایخ امامیه شام شمرده می شده و در بلاد عرب، حضور جدی داشته است.

از آثار او است: *بداية الهداية؛ التبيين و التنقيح في التحسين و التقيح؛ المنقذ من التقليد والمرشد إلى التوحيد المسمّى بالتعليق العراقي؛ التعليق الكبير؛ التعليق الصغير؛ نقص الموجز للنجيب ابى المكارم؛ المصادر في اصول الفقه؛ رسالة في فناء النفس بعد الموت ثم رجوعها إما للعذاب أو الثواب.*

منابع: *امل الآمل، ج 2، ص 316؛ مستدرک الوسائل، ج 3، ص 478؛ روضات الجنات، ج 7، ص 163؛ لسان الميزان، ج 1، ص 317؛ فهرست منتجب الدین، ص 164؛ ریاض العلماء، ج 5، ص 20-203؛ الذریعه، ج 23، ص 151-152؛ التفسیر الکبیر، ج 8، ص 81؛ طبقات اعلام الشیعه، ص 277 و 295؛ رجال ابن ابی طی، جمع و ترتیب رسول جعفریان؛ کتابات ابن ابی طی، شیرین شلبی العشماوی؛ سلسله التراث العلوی.*

محمود مزدقانی رازی

شرف الدین ابوالمعالی، محمود بن عبدالله مزدقانی رازی، صوفی. در سال 698 ق. به دنیا آمد و در 761 ق. درگذشت. از طریق علاءالدوله سمنانی به سلسله کبرویه پیوست. میرسید علی همدانی، صوفی مشهور در قرن هشتم و خواهرزاده علاءالدوله سمنانی، از شاگردان او است.

«مزدقان» شهری است بر سر راه همدان به

ساوه، و مردم آن پیشتر سنی شافعی بودند. به گفته یاقوت حموی، «در رباط مزدقان، صوفیان مأوا و مسکن داشتند و آن شهر منزلگاهی بود در کنار شاهراه بزرگی که از

ص: 218

ناحیه جبال (عراق عجم) عبور می کرد.» این نام، معرّب «مزدکان» و یادآور نام «مزدك بامدادان» است، اما اینکه آیا تسمیه آن به نحوی با حضور پیروان مزدك در آنجا مربوط می شود، دانسته نیست. حمدالله مستوفی در همین سده، از وجود پیروان مزدك در «عراق عجم» سخن گفته است. آرامگاه مزدقانی در مؤمن آباد سمنان، چهارگوش و دارای ایوان است.

منابع: روضات الجنات، ج 2، حواشی، ص 589، نقل از نزهة القلوب؛ جغرافیای تاریخی سرزمین های خلافت شرقی، ص 229؛ مروج اسلام در ایران صغیر، ص 34-35.

محیط طباطبایی، مقبره

واقع در محله ظهرآباد، در محوطه برج طغرل. سید محمد محیط طباطبایی، محقق، تاریخ پژوه و نسخه شناس معاصر، در سال 1281 ش. در روستای گزلا از توابع اردستان چشم به جهان گشود و در 27 مرداد 1371 ش. چشم از جهان فرو بست. بنا به وصیتش او را در محوطه برج طغرل به خاک سپردند.

منبع: «به یاد محیط ادب»، مجله دنیای سخن، ش 50، تابستان 71.

مخلد بن مالک بن جابر رازی، ابوجعفر

محدث اهل سنت، ساکن نیشابور. از ابوعوانه، درآوردی، ولید بن مسلم، یحیی بن سعید اموی، ابن عیینه، ابن نمیر، وکیع، عبدالرحمن بن مهدی، ابونضر هاشم بن قاسم، نصر بن شمیل، حماد بن خالد خیاط، ابوزهر عبدالرحمن بن مغراء و مبشر بن اسماعیل روایت کرده است، و بخاری، محمد بن اسماعیل (صاحب الصحیح)، مسلم بن حجاج (صاحب الصحیح)، عبدالله بن عبدالرحمن دارمی، سعید بن عثمان، محمد بن عبدالوهاب، فراء، حسن بن سفیان، احمد بن نصر بن عبدالوهاب، علی بن حسن هلالی، علی بن حسن لبقی، محمد بن نعیم نیشابوری و غیر آنان، از او حدیث شنیده اند. ابن حبان او را ثقة و ابن حجر «ثقة من [الطبقة] العاشرة» دانسته و محمد بن عبدالوهاب نیز گفته است که وی مردی صالح بود. در سال 241 ق. در نیشابور درگذشت.

منابع: معجم الرجال و الحدیث، ج 2، ص 180؛ توضیح المشتبه، ج 2، ص 409؛ تقریب التهذیب، ج 2، ص 167؛ تهذیب التهذیب، ج 10، ص 68؛ تاریخ الاسلام، ج 18، ص 493.

مخلد بن موسی رازی، ابوالقاسم

مشهور به صیقل. به روایت ثقة الاسلام کلینی و شیخ طوسی، از محمد بن احمد و او از محمد بن عیسی، در نامه ای به امام زمان (عج) از برخی احکام حج سؤال

ص: 219

کرده است.

منابع: تنقیح المقال، ج 1، ص 147؛ الکافی، ج 4، ص 538؛ معجم رجال الحديث، ج 18، ص 160؛ تنقیح المقال، ج 3، ص 207؛ جامع الرواة، ج 2، ص 222 و 411؛ معجم رجال الحديث، ج 19، ص 115؛ الکافی، کتاب الحج، باب قطع تلبیة المحرم، ح 9؛ التهذیب، باب الخروج إلى الصفا، ح 545؛ الاستبصار، باب من أحل من إحرام المتعه، ح 854؛ قاموس الرجال، ج 10، ص 18 و ج 11، ص 472؛ موسوعة الامام الهادی (ع)، ج 2، ص 276 و ج 4، ص 189-190.

مدی ← تاریخ ری

مرتضی بن داعی بن قاسم حسنی رازی، ابوتراب

محدث، متکلم امامی قرن پنجم و اوایل ششم. ملقب به صفی الدین و علم الهدی. او و برادرش سید مجتبی رازی از مشایخ منتجب الدین رازی بودند و هر دو بدون واسطه از شیخ طوسی و با واسطه عبدالرحمن بن احمد نیشابوری، از سید مرتضی و سید رضی روایت کرده اند. گروهی از تراجم نگاران، کتاب مهم و فارسی تبصرة العوام فی معرفة مقالات الانام را به او نسبت داده اند؛ اما بنا بر تحقیقات متأخرین (از جمله آیه الله شبیری زنجانی)، مؤلف تبصرة العوام، همان ابوعبدالله محمد بن حسین رازی، صاحب نزهة الکرام است. گویا مدرسه ای در صحن امامزاده حمزه (ع) که معروف به مدرسه درب آهنی است، مدرسه مرتضای رازی بوده و به احتمال قوی قبر او نیز همان جا است. ابوعبدالله جعفر دوریستی / طرشتی _ که قبرش در طرشت تهران زیارتگاه مردم است _ و قطب راوندی و ابن شهر آشوب و شجاع الدین محمد بن احمد بن محمد نیشابوری و بیهقی از او روایت کرده اند.

منابع: هدیه الأحاب، ص 203؛ سفینه البحار، ج 1، ص 526؛ فهرست منتجب الدین، ص 163؛ قصص العلماء، ص 416-418؛ ری باستان، ج 2، ص 389-390؛ الذریعه، ج 3، ص 318-319 و ج 16، ص 239 و ج 24، ص 123 و ج 26، ص 84 و ج 3، ص 75؛ دانشنامه زبان و ادب فارسی، مدخل «تبصرة العوام».

مرتضی گرد، تپه

تپه ای باستانی، در نزدیکی چشمه علی. از سفال های یافته شده در این تپه، چنین پیدا است که حدود سه هزار و پانصد سال پیش مسکونی بوده است. تکه سفال ها ساده، صیقلی و به رنگ خاکستری است. برخی از این سفال ها مربوط به دوره آهن است. دو نمونه از ظروف سفالین این تپه در موزه ملی ایران نگهداری می شود. تپه مرتضی گرد در 31 تیر 1313 در فهرست آثار ملی ایران به شماره 214 قرار گرفت. در سال 1375 میراث

ص: 220

فرهنگی استان تهران، حریم تپه مرتضی گرد را زمین های حفاظت شده اعلام کرد و هیئتی را برای بررسی های بیشتر به ری فرستاد.

در سال های اخیر این تپه به کلی تخریب شده و اثری از آن باقی نیست.

منابع: نگاهی به گنجینه های باستانی و هنری ایران، 1354، ش 7، ص 432؛ روزنامه همدلی، 19 مرداد 1395، کدخبر 16272.

مرداویج زیاری / مرداواج / مرداویژ

مرداویج بن زیار بن وردان شاه گیلی، مؤسس سلسله زیاری در سده چهارم هجری. او یک قرن پس از شکست سرخ جامگان و سپیدجامگان، فرماندهی تیره های گیل و دیلم را به دست گرفت و با پیروزی بر سپاه المقتدر، خلیفه عباسی، قلمرو حکومتی خود را از طبرستان در شمال تا خوزستان در جنوب گسترش داد. مرداویج، مخالف وابستگی حکومت های داخلی به دستگاه خلافت بود و خود را میراث دار شاهان ساسانی می دانست. به دستور وی، تختگاه تیسفون (طاق کسری) بازسازی شد. زیاریان، میان سال های 316 تا 435 ق. بر بخش هایی از سرزمین های گرگان، قومس، طبرستان، دیلم، گیلان، قزوین، ری، اصفهان و خوزستان فرمان راندند.

مرداویج، در سال های نخست فرمان روایی نصر بن احمد سامانی (حک: 301-330 ق.) در سپاه سامانیان خدمت می کرد. سپس به خدمت اسفار بن شیرویه سردار گیل درآمد و سپهسالار وی شد. اسفار، نخست در خدمت ماکان بن کاکلی بود و پس از او به حکومت ری رسید. مرداویج به یاری محمد بن مسافر بر اسفار شورید و او را در سال 319 ق. کشت. پس از آن، بر ری، قزوین، ابهر، گرگان و طبرستان چیره شد. سپس خواهرزاده خود، ابوالکرادیس را با لشکر بسیار به فتح همدان فرستاد تا حکومت همدان را از دست نماینده خلیفه بازستاند. در نبردی که میان این دو درگرفت، مردم همدان به یاری عامل خلیفه شتافتند و در نتیجه سپاه مرداویج شکست خورد و خواهرزاده او همراه چهار هزار نفر به قتل رسید. مرداویج، با سپاهی عازم همدان شد و پس از کشتار بسیار با سپاه خلیفه در محلی میان قزوین و همدان درگیر و بر آن پیروز شد.

ابوعلی مسکویه می گوید: او ترکان را خوار می شمرد و به آنان اعتماد نداشت و یاران دیلمی خویش را می نواخت و برعکس بر غلامان ترک سخت می گرفت. در شمار لشکریان او، غلامان زرخرید ترک نیز بود. در یکی از روزهای سال 323 ق. در اصفهان، تنی چند از این غلامان که تا پاسی از شب سرگرم تیمار اسبان بودند، مانع خفتن مرداویج

شدند. مرداویج بر آنان خشمناک شد و فرمان داد که آنان را افسار زده، در طویله اسبان بیندازند. این توهین موجب شد که ترکان، وی را در گرمابه کشتند. جنازه مرداویج را به ری بردند و پس از تشییعی باشکوه در شمال دامنه کوهی که به نام او مشهور است، دفن کردند.

منابع: ری باستان، ج 1، ص 445؛ الکامل فی التاریخ، ج 1، ص 246 و ج 6، ص 198؛ تاریخ گزیده، ج 1، ص 417؛ تاریخ طبرستان، ص 185؛ «مرداویج زیاری»، مجله تخصصی زبان و ادبیات دانشکده ادبیات و علوم انسانی مشهد، 1379.

مرشد ترابی

ولی الله ترابی سفیدآبی، مشهور به مرشد ترابی، طومارنویس، پرده خوان و از مرشدان و نقالان مشهور ری. در سال 1315 ش. در روستای اسبی آب (اسپیدآب) یا همان سفیدآب از توابع شهرستان تفرش در استان مرکزی به دنیا آمد. در کودکی، همراه خانواده به تهران رفت و در محله دروازه غار ساکن شد. خواندن و نوشتن را در مکتب خانه های تهران آموخت و چون پدرش تعزیه خوان بود، او نیز در کودکی، نقش طفلان مسلم را در نمایش ها بازی می کرد. در نوجوانی و جوانی، شبیه حضرت قاسم (ع)، حضرت علی اکبر (ع) و حضرت یوسف (ع) را خواند. در بیست سالگی، تعزیه خوانی را رها کرد و به سراغ آموختن فنون ورزش های رزمی قدیم (کشتی، چوب بازی، شمشیرزنی، پرتاب نیزه و کارد و...) رفت.

در حدود سال 1335 ش. به خدمت مرشد روح الله شوقی نقال رفت و روایت های سینه به سینه نقالی را از ایشان آموخت و پس از مدتی در نقالی مهارت یافت. در حدود سال 1340 ش. از محله دروازه غار به محله ای در شهرری نقل مکان کرد و در قهوه خانه همان محل، اجرای نقالی را شروع کرد. در سال 1353 ش. به عنوان نقال افتتاحیه جشن طوس انتخاب شد و پس از آن نیز در جشنواره های شیراز و اصفهان و...، مقام اول نقالی را کسب کرد. وی چندین طومار نقالی بر پایه روایت های گوناگون شاهنامه، گردآوری

کرد که با عنوان مشکین نامه منتشر شد. وی مختارنامه، حمله حیدری، امیر ارسلان نامدار، هزار و یک شب و حمزه نامه را نیز نقاشی و پرده خوانی (مرشدی) می کرد. در دهه هفتاد، در فرهنگسراهای تهران و در جشنواره نمایش های آیینی و سنتی، هنرنمایی کرد و شهرت بسیار یافت. وی در عصر روز شنبه، دوازده مرداد 1392 ش. در سن هفتاد و هفت سالگی بر اثر بیماری سرطان در بیمارستان مدائن تهران درگذشت.

منبع: همشهری آنلاین، چهارشنبه 23 مرداد 1392 ش. کد مطلب: 226888.

مرقد امام خمینی (ره)

حرم مطهر، محل دفن امام خمینی و همسر و فرزند و چند تن از وابستگان نسبی و سببی ایشان و آیه الله هاشمی رفسنجانی و دکتر حسن حبیبی.

ساخت آرامگاه، پس از دفن ایشان در 16 خرداد 1368 با مدیریت جهاد سازندگی و سپاه پاسداران در زمینی در مجاورت بهشت زهرا آغاز گردید. مراسم سالگرد درگذشت ایشان، و برخی مناسبت های مذهبی و انقلابی در این مکان برگزار می شود. تولیت مرقد، بر عهده بازماندگان ذکور امام خمینی (ره) است.

از زمان ارتحال تا اربعین، بنای نخست حرم با مرکزیت ضریح شکل گرفت و با سازه های فضایی مسقف شد. گنبد اصلی نیز هشت ستون و هشت متر ارتفاع داشت، با چهار گلدسته در شمال، جنوب، شرق و غرب. در بنای جدید، فضای سرپوشیده آرامگاه، حدود 60 هزار متر مربع است و بخش اصلی آرامگاه 15 هزار متر مربع مساحت دارد. سازه اصلی، تا ده ریشتر زلزله را تاب می آورد. اسکلت فولادی گنبد، 340 تن وزن دارد و در مجموع به 400 تن می رسد. ارتفاع گنبد به مناسبت دوازده بهمن (سالروز ورود امام به ایران) دوازده متر است. در اطراف آرامگاه چهار گلدسته به بلندی 91 متر قرار دارد و بلندای آرامگاه تا بالای چراغ پرچم، برابر با سن ایشان است. غیر از گنبد اصلی که فلزی است، چهار گنبد دیگر در مجموعه آرامگاه هست که نمای آنها کاشی کاری شده است. گنبدها در سه ارتفاع 42، 57 و 68 متری ساخته شده است تا اشاره ای به سال های مهم در تاریخ انقلاب

اسلامی باشد. گنبد اصلی در سال 1386 ش. تعویض گردید. پنج ورودی اصلی در صحن های شرقی و غربی وجود دارد.

موزه مقبره، حاوی آثار مربوط به امام خمینی (ره) است. همچنین دانشگاه های آزاد اسلامی و دانشگاه شاهد و بیمارستان در اطراف آرامگاه احداث گردیده است. صحن های شرق و غرب به مساحت 120 هزار متر مربع زیربنا، پارکینگ، زائرسرا، هتل، فروشگاه های زنجیره ای، شهربازی، شهرک سلامت و شهر آفتاب (شهرک نمایشگاه ها) از دیگر بناهای مجموعه است.

در ساخت بنای حرم و متعلقات آن، پذیرایی از حدود 500 هزار نفر در گرم ترین روزهای سال پیش بینی شده است. مهار بادهای شدید زمستانی و انتقال بادهای کویری در تابستان، از ویژگی های بنا است. هشت نورگیر در هشت ضلع پایین کمر بند گنبد نصب شده و هر کدام نه پنجره دارد که مجموع آنها 72 نورگیر، به عدد شهدای کربلا- است. در دو طرف صحن مطهر دو سردر، به ارتفاع 22 متر، به مناسبت 22 بهمن، ساخته شده و ارتفاع سقف کاذب 42 متر است، به مناسبت سال شروع انقلاب (1342 ش.). سقف کل داخل حرم (پانزده هزار متر) روی چهار ستون قرار دارد که بی سابقه است. به گفته مهندسان ساختمان، ساخت سازه های بتونی حرم، پس از تأیید شرکت های

ص: 224

ساختمان سازی اروپایی و اطمینان از درستی محاسبات آغاز شد. طراحی و ساخت ستون ها به گونه ای است که سیستم های برودتی و گرمایی و صوتی از طریق همان ستون سامان یافته اند و دیده نمی شوند. در مجموع، بنا به گونه ای ساخته شده که نمودار هنرهای ایرانی – اسلامی امروزمین آنها باشد.

گفتنی است که نسب امام خمینی، با 33 واسطه به امامزاده حمزه (ع) در ری می رسد.

برخی دیگر از کسانی که در حرم امام خمینی دفن شده اند، بدین قرار است:

1. خدیجه ثقفی، همسر امام خمینی (ره): خدیجه ثقفی، معروف به قدس ایران، دختر محمد ثقفی تهرانی، در سال 1292 ش. به دنیا آمد. پدرش، از شاگردان آیه الله عبدالکریم حائری یزدی بود. در سال 1308 با امام خمینی که در آن هنگام 27 سال داشت، ازدواج کرد. ثمره این ازدواج، دو پسر، به نام های مصطفی و احمد، و سه دختر به نام های فریده، زهرا و صدیقه بود. وی صبح روز اول فروردین 1388 در 96 سالگی در بیمارستان خاتم الانبیاء تهران در گذشت. در دوم فروردین و پس از اقامه نماز آیه الله سید علی خامنه ای بر جنازه وی، در آرامگاه امام خمینی، در کنار همسر و پسرش دفن شد.

2. سید احمد خمینی، فرزند امام خمینی: وی در 24 اسفند 1324 ش. در قم به دنیا آمد.

دوره های تحصیل ابتدایی و متوسطه را در قم به پایان رساند. سال های پایانی دوره دبیرستان او مصادف با قیام 15 خرداد شد. پس از آن به تحصیل علوم اسلامی پرداخت و بعد از تبعید امام خمینی (ره)، در سال 1345 ش. مخفیانه برای دیدار پدر عازم نجف شد و در همان جا، به سلك روحانیت درآمد. چندی بعد به وطن بازگشت و در سازماندهی به نیروهای فعال مذهبی کوشید. دوره متوسطه و عالی حوزه را نزد آیه الله سلطانی (پدر همسرش)، آیه الله مرتضی حائری و آیه الله شبیری زنجانی خواند. در سال 1356 ش. مخفیانه ایران را ترك کرد و به نجف رفت. پس از پیروزی انقلاب اسلامی، بیت امام خمینی (ره) را اداره می کرد و در امور سیاسی کشور نیز مشاور پدر بود. وی از تأثیرگذارترین شخصیت های سیاسی در سال های پس از انقلاب بود. پس از درگذشت پدر نیز به عضویت شورای

عالی امنیت ملی، شورای عالی انقلاب فرهنگی، مجمع تشخیص مصلحت نظام و نمایندگی تهران در مجلس خبرگان رهبری رسید. در شامگاه 25 اسفند 1373 ش. درگذشت و در حرم امام خمینی (ره)، دفن شد.

3. سلطانی طباطبایی بروجردی، سید محمدباقر: عالم دینی، پدر همسر سید احمد خمینی.

در سال 1290 ش. (1329 ق) در بروجرد به دنیا آمد. پدرش، سید علی اصغر، ملقب به سلطان العلماء، از عالمان و سادات طباطبایی بروجرد بود که نسبش به امام حسن مجتبی (ع) می رسد. خواندن و نوشتن و قرائت قرآن را از پدر آموخت. پس از آن، برای فراگیری علوم دینی وارد حوزه علمیه بروجرد شد. در 1348 ق. به قم رفت و هفت سال در آنجا ماند. سپس عازم مشهد شد و یک سال در آنجا اقامت کرد. در 1356 ق. به نجف رفت و دو سال نزد بزرگان نجف درس خواند. در 1359 ق. (1328 ش) به قم بازگشت و بیش از 50 سال به تدریس پرداخت. برخی از آثار قلمی او به این شرح است: رساله در استصحاب؛ رساله در واجب مطلق و مشروط؛ رساله در خیارات؛ رساله در ادبیات فارسی؛ رساله در شرح منظومه فقهی مرحوم میرزا محمد تنکابنی؛ الفوائد الفاطمیه فی الاصول. روز شنبه 31 خرداد 1376 ش. / 15 صفر 1418 ق. در هشتاد و شش سالگی درگذشت و در آرامگاه امام خمینی (ره) به خاک سپرده شد.

4. طباطبایی، سید صادق: سیاستمدار، استاد دانشگاه، نویسنده، مترجم، روزنامه نگار، فرزند سید محمدباقر سلطانی، برادر همسر سید احمد خمینی، خواهرزاده امام موسی صدر.

در پنجم فروردین 1322 ش. در شهر قم به دنیا آمد. پس از گذراندن دوران دبیرستان در

شهر قم، برای ادامه تحصیل راهی آلمان شد و ابتدا در رشته شیمی در دانشگاه آخن و سپس در دانشگاه بوخوم به تحصیل در رشته بیوشیمی پرداخت و سرانجام موفق به اخذ درجه دکتری در رشته بیوشیمی، در شاخه آنزیمولوژی و ژنتیک گردید و در سی و دو سالگی استاد دانشگاه بوخوم شد. در سال 1971 م. / 1350 ش. به عضویت در جامعه پژوهشگران آلمان (DFG) درآمد و نتایج پژوهش های او در مجله علمی FEBC، ارگان فدراسیون اروپایی بیوشیمیست ها منتشر شد. همزمان، سردبیر نشریه «دانشجوی مسلمان» در آلمان بود که به نقد فلسفی رژیم شاه و اهمیت استراتژیک دموکراسی اسلامی و اسلام میانه رو در ایران و خاورمیانه می پرداخت. وی از بنیان گذاران اتحادیه انجمن های اسلامی دانشجویان در اروپا، آمریکا و کانادا بود. در دوازدهم بهمن 1357 ش. همراه امام خمینی به ایران آمد و ابتدا در وزارت کشور، معاونت سیاسی و اجتماعی آن وزارتخانه و نیز برگزاری همه پرسی نظام جمهوری اسلامی را در ایران عهده دار شد. در دولت مهدی بازرگان، معاونت سیاسی نخست وزیر و سخنگویی دولت را بر عهده داشت و بعد از استعفای بازرگان و تا شروع نخست وزیر رجایی، وی با حکم امام خمینی (ره)، نهاد نخست وزیری را سرپرستی کرد. در 2 اسفند 1393 ش. در سفری به دوسلدورف آلمان برای دیدار دخترش درگذشت و در آرامگاه امام خمینی (ره) به خاک سپرده شد.

5. حبیبی، حسن: سیاستمدار و حقوق دان.

در سال 1315 ش. به دنیا آمد. در دوران دانشجویی، در تهران و پاریس، همراه گروه های ملی گرا با رژیم شاه مبارزه کرد. در رشته حقوق و جامعه شناسی دکتری گرفت. پیش نویس قانون اساسی جمهوری اسلامی به قلم او است. در سال 1369 ش. به عضویت پیوسته فرهنگستان زبان و ادب فارسی درآمد و به عنوان نخستین رئیس فرهنگستان، در دو دوره، از سال 1370 تا 1387 ش. ریاست این فرهنگستان را بر عهده داشت. تا پایان عمر، در شورای عالی انقلاب فرهنگی و مجمع تشخیص مصلحت نظام، عضویت داشت. عهده داری وزارت ارشاد، وزارت فرهنگ و آموزش عالی، وزارت دادگستری، معاونت اول

ص: 227

رئیس جمهوری، ریاست بنیاد ایران شناسی، عضویت شورای نگهبان، عضویت هیئت امنای فرهنگستان های جمهوری اسلامی ایران، عضویت هیئت امنای کتابخانه مجلس شورای اسلامی، عضویت کمیسیون ملی یونسکو (ایران) و عضویت دیوان بین المللی داوری (لاسه) از دیگر منصب های رسمی او است. از تألیفات او است: دیالکتیک یا سیر جدالی و جامعه شناسی؛ افضل الجهاد؛ دیالکتیک و روش شناسی؛ مبادی جامعه شناسی حقوقی؛ جبرهای اجتماعی و آزادی یا اختیار انسانی؛ یادی از یار و دیار؛ عهدین، قرآن و علم؛ اسلام و مسلمانان در روسیه؛ دو سرچشمه اخلاق و دین؛ اخلاق نظری و علم آداب؛ تقسیم کار اجتماعی؛ هنر جنگ؛ جامعه، فرهنگ، سیاست؛ اسلام و بحران عصر ما؛ در آینه حقوق؛ مناظری از حقوق بین الملل، حقوق تطبیقی و جامعه شناسی (تألیف و ترجمه)؛ در جست و جوی ریشه ها (تألیف و ترجمه)؛ حسب حال يك دانشجوی کهن سال؛ يك حرف از هزاران؛ حقوق بین المللی عمومی. وی روز پنجشنبه دوازدهم بهمن 1391 ش. در بیمارستان فرهنگیان تهران درگذشت. پیکر وی را روز جمعه 13 بهمن 1391 ش. پس از تشییع از مقابل بنیاد ایران شناسی، در آرامگاه امام خمینی (ره) دفن کردند.

6. توسلی محلاتی، محمدرضا: عالم دینی، سیاست مدار، رئیس دفتر امام خمینی، نماینده دوره چهارم مجلس شورای اسلامی، عضو مجمع تشخیص مصلحت نظام، عضو شورای بازنگری قانون اساسی و نماینده مجلس خیرگان رهبری.

تحصیلات حوزوی را در سال 1323 در حوزه علمیه محلات آغاز کرد و در سال 1325 وارد حوزه علمیه قم شد. شماری از استادان او عبارتند از: آیات عظام: بروجردی، خمینی، سلطانی طباطبایی، صدوقی، مرتضی حائری، مجاهدی، اصفهانی و موسی صدر. توسلی، قریب 25 سال در مساجد و مدارس علمیه تهران، تدریس فقه داشت. وی صبح

شنبه 27 بهمن 1386 در جلسه مجمع تشخیص مصلحت نظام در حال سخنرانی درباره مهدویت و گسترش خرافه گرایی در ایران و برخی نامهربانی ها با بیت امام خمینی، دچار عارضه قلبی شد و پس از انتقال به بیمارستان درگذشت. در روز یکشنبه 28 بهمن مراسم تشییع وی از حسینیه 2 جماران به سوی حرم امام خمینی (ره) با حضور جمع کثیری از مردم برگزار شد و سپس در آرامگاه امام خمینی (ره) دفن گردید.

7. هاشمی رفسنجانی (بهرمانی)، اکبر: عالم دینی، مفسر قرآن، سیاست مدار، دولت مرد، رئیس اسبق مجلس شورای اسلامی (دو دوره)، رئیس جمهور اسبق (دو دوره)، رئیس اسبق مجلس خبرگان، رئیس مجمع تشخیص مصلحت و...

در سوم شهریور 1313 در روستای نوق منطقه بهرمان شهرستان رفسنجان به دنیا آمد. وی یکی از مؤثرترین شخصیت های سیاسی در تاریخ معاصر ایران است. فعالیت سیاسی را از زمان رژیم پهلوی آغاز کرد و چندین بار زندانی و شکنجه شد. پس از پیروزی انقلاب اسلامی، مسئولیت های مختلفی را پذیرفت و از نزدیک ترین معتمدان رهبر انقلاب به شمار می آمد. نخستین رئیس مجلس شورای اسلامی (از سال 1359 تا 1368)، ریاست جمهوری ایران (از 12 مرداد 1368 تا 12 مرداد 1376)، فرماندهی جنگ، فرماندهی کل نیروهای مسلح، ریاست مجمع تشخیص مصلحت نظام و بنیان گذاری دانشگاه آزاد اسلامی، بخشی از مسئولیت های وی بود. در همه ادوار مجلس خبرگان رهبری، نمایندگی استان تهران را با بیشترین آرا بر عهده داشت. برخی از آثار قلمی وی به این شرح است: فلسطین (ترجمه)؛ امیرکبیر: قهرمان مبارزه با استعمار؛ فرهنگ قرآن (33 جلد)؛ تفسیر راهنما (22 جلد)؛ کارنامه و خاطرات؛ آزاداندیشی اسلامی و روشنفکری اسلامی؛ جایگاه مساجد در نظام اسلامی از منظر قرآن؛ جهان در عصر بعثت؛ همبستگی امت اسلامی. وی در 19 دی 1395 در تهران بر اثر سکته قلبی، در هشتاد و دو سالگی درگذشت. تشییع جنازه او در تهران، در روز سه شنبه 21 دی ماه 1395 که با نماز آیه الله خامنه ای آغاز شده بود، بسیار باشکوه

برگزار شد و پس از تشییع جنازه امام خمینی (ره) در سال 1368، پرجمعیت ترین تشییع جنازه در نیم قرن اخیر در ایران به شمار می آید. پیکر او را در ضریح امام خمینی (ره) به خاک سپردند.

مرکز ری شناسی

نخستین مرکز تخصصی ری شناسی، وابسته به شهرداری منطقه 20 تهران، واقع در میدان شهید مدرس، ضلع غربی حرم حضرت عبدالعظیم حسنی (ع). از برنامه های اصلی این مرکز، معرفی اماکن تاریخی و فرهنگی ری به علاقه مندان از راه برپایی تورهای ری گردی، احداث کتابخانه تخصصی ری باستان (حقیقی و مجازی)، برگزاری نشست های علمی و نمایشگاه های صنایع دستی ری و کارآفرینی در این حوزه است. کتابخانه مرکز ری شناسی، حدود ده هزار جلد کتاب را در دسترس علاقه مندان و پژوهشگران قرار داده است.

منبع: rayshenasi.com

مردی، ابوالحسن

ابوالحسن نجفی دولت آبادی مردی، عالم دینی، رجالی و از ائمه جماعات حرم حضرت عبدالعظیم حسنی (ع). بین سال های 1250 تا 1260 ق. در دهستان دولت آباد مرد به دنیا آمد و پس از تحصیلات ابتدایی به نجف رفت. بیش از پانزده سال نزد فاضل شریانی، میرزا محمدحسن شیرازی، میرزا حبیب الله رشتی، محمدحسن مامقانی، سید محمدکاظم یزدی، آخوند خراسانی، میرزا محمدتقی شیرازی، ملاحسینقلی همدانی، جعفر شوشتری، سید حسین کوه کمری تبریزی و شیخ الشریعه شاگردی کرد. پس از فوت فاضل شریانی، به ایران مراجعت کرد و در زادگاهش سکونت گزید.

با آغاز نهضت مشروطیت و به دعوت برخی علمای تهران، به تهران رفت و در مخالفت با مشروطه، با شیخ فضل الله نوری همراهی و همکاری کرد. وی ساکن شهرری بود و در محرم سال 1349 ق. رحلت کرد و در مقبره ناصرالدین شاه قاجار در حرم حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) مدفون گردید. از تألیفات او است: نور الأنوار فی علائم ظهور الغائب عن الابصار (ع)؛ بستان الابرار و یا لمعات الانوار؛ مجمع النورین

ص: 230

و ملتی البحرین؛ لوامع الانوار؛ دلائل براهین الفرقان فی ابطال القوانین الناسخات لمحکمات القرآن (به زبان فارسی)؛ شرح جرائد سبعة. گفتنی است در نور الأنوار و شرح الجرائد، روایات ضعیف و مجعول اخبار ظهور را هم نقل کرده است.

منابع: الذریعه، ج 3، ص 105 و ج 5، ص 93 و ج 8، ص 248 و ج 13، ص 174 و ج 16، ص 364 و ج 20، ص 46 و ج 24، ص 360-361؛ فهرس التراث، ج 2، ص 309-310؛ معجم المؤلفین، ج 3، ص 294؛ أعیان الشیعه، ج 2، ص 338.

مساجد شهری

مهم ترین مساجد ثبت شده در اداره اوقاف شهری عبارت اند از:

1. علی بن ابی طالب، کوی نصر؛ 2. مسجد افضلیه، خیابان فداییان اسلام؛ 3. باب الحوائج، اقدسیه؛ 4. ابراهیم خلیل الله، اقدسیه؛ 5. امام الزمان (عج)، اقدسیه؛ 6. صاحب الزمان (عج)، اقدسیه؛ 7. حضرت ابوالفضل (ع)، اقدسیه؛ 8. امام محمد باقر (ع)، اقدسیه؛ 9. حضرت مهدی (عج)، صفائیه؛ 10. امام زمان (عج)، صفائیه؛ 11. امام حسین (ع)، صفائیه؛ 12. ساجدین، صفائیه؛ 13. قاسم ابن حسن (ع)، باغ سنگی؛ 14. امام حسن عسکری (ع)، میدان صفائیه؛ 15. حضرت ابوالفضل (ع)، صفائیه، پشت کارخانه گلیسیرین؛ 16. سجادیه، ابن بابویه؛ 17. موسی بن جعفر (ع)، صفائیه، خ حکیم الهی؛ 18. قائمیه، صفائیه، نرسیده به چهارراه خط آهن؛ 19. صدوق، ظهیرآباد، جنب برج طغرل؛ 20. چهارده معصوم، ظهیرآباد؛ 21. فاطمة الزهراء، ظهیرآباد؛ 22. صاحب الزمان (عج)، ظهیرآباد؛ 23. رضوی، ظهیرآباد؛ 24. مسجد النبی، منگل؛ 25. امیرالمؤمنین (ع)، جوانمرد؛ 26. ولی عصر (ع)، جوانمرد؛ 27. حضرت زینب (س)، جوانمرد؛ 28. سیدالشهداء (ع)، جوانمرد؛ 29. مرتضی علی (ع)، جوانمرد؛ 30. فاطمیه (س)، جوانمرد؛ 31. زین العابدین (ع)، جوانمرد؛ 32. زینبیه، جوانمرد؛ 33. حضرت زینب (س)، حمزه آباد؛ 34. علی بن ابی طالب (ع)، حمزه آباد؛ 35. موسی بن جعفر (ع)، حمزه آباد؛ 36. حضرت ابوالفضل (ع)، حمزه آباد؛ 37. سیدالشهداء (ع)، دیلمان؛ 38. امام حسین (ع)، دیلمان؛ 39. حضرت ابوالفضل (ع)، دیلمان؛ 40. مرتضی علی (ع)، دیلمان؛ 41. ولی عصر (ع)، دیلمان؛ 42. الهادی (ع)، دیلمان؛ 43. جوادالائمه (ع)، فیروزآبادی؛ 44. چهارده معصوم (ع)، فیروزآبادی؛ 45. حجتیه (ع)، فیروزآبادی؛ 46. حجت ابن الحسن (ع)، فیروزآبادی؛ 47. صاحب الزمان (ع)، فیروزآبادی؛ 48. جامع

امام رضا (ع)، 13 آبان؛ 49. ابوالفضل (ع) 13 آبان، خیابان عنایتی؛ 50. ابوالفضل (ع)، 13 آبان، شهرک معراج؛ 51. ابوالفضل (ع)، 13 آبان، امانی جنوبی؛ 52. ابوالفضل (ع)، 13 آبان، خیابان هادی رشیدی؛ 53. پنج تن آل عبا، 13 آبان؛ 54. سیدالشهداء (ع)، 13 آبان، خیابان آبان؛ 55. سید الشهداء (ع)، 13 آبان، خیابان مولایی جنوبی؛ 56. المهدی (ع)، 13 آبان؛ 57. امام زمان (عج)، 13 آبان؛ 58. مسلمین (ع)، 13 آبان؛ 59. حضرت ابوالفضل (ع)، 13 آبان، میدان کلهر؛ 60. صاحب الزمان (ع)، 13 آبان؛ 61. الشهداء، 13 آبان؛ 62. اباذر، دولت آباد؛ 63. جامع المهدی (عج)، دولت آباد؛ 64. سید الشهداء (ع)، دولت آباد؛ 65. چهارده معصوم (ع)، دولت آباد؛ 66. صاحب الزمان (عج)، دولت آباد؛ 67. امام حسن مجتبی (ع)، دولت آباد؛ 68. سیدالشهداء (ع)، دولت آباد؛ 69. ابوطالب (ع)، شهادت؛ 70. امام حسین (ع)، شهادت؛ 71. حجتیه (عج)، شهادت؛ 72. امام سجاد (ع)، شهادت؛ 73. فاطمیه (س)، شهادت؛ 74. حجتیه (عج) شهادت؛ 75. امام سجاد (ع)، شهادت؛ 76. باب الحوائج (ع)، شهادت؛ 77. امام رضا (ع)، شهادت؛ 78. رسول اکرم (ص)، شهادت؛ 79. امیرالمؤمنین (ع)، استخر؛ 80. مسلم بن عقیل (ع)، استخر؛ 81. قمر بنی هاشم (ع)، استخر؛ 82. اباعبدالله الحسین (ع)، بهشتی؛ 83. فاطمیه (س)، بهشتی؛ 84. ثامن الائمه (ع)، سرتخت؛ 85. مسجدالحسین (ع)، سرتخت؛ 86. مسجدالرضا (ع)، سرتخت؛ 87. خاتم النبیین (ص)، سرتخت؛ 88. حسین بن علی (ع)، سرتخت؛ 89. باقرالعلوم (ع)، سرتخت؛ 90. خضرالنبی (ع)، سرتخت؛ 91. سیدالشهداء (ع)، علائین؛ 92. حضرت ابوالفضل (ع)، علائین؛ 93. امام حسن (ع)، علائین؛ 94. ولی عصر (ع)، علائین؛ 95. مسجد بافقی، علائین؛ 96. مسجد جامع صحن حرم حضرت عبدالعظیم (ع)؛ 97. مسجد کیهانی، نقرآباد؛ 98. شیخ طاهر، نقرآباد؛ 99. ولی عصر (ع)، ولی آباد؛ 100. حضرت زینب (س)، ولی آباد؛ 101. امام حسن (ع)، ولی آباد؛ 102. امام حسن (ع)، ولی آباد، روستای عمادآور؛ 103. رضویه، ولی آباد؛ 104. حسینیه همدانی ها، امین آباد؛ 105. حضرت زهرا (س)، امین آباد؛ 106. حضرت ابوالفضل (ع)، تقی آباد؛ 107. حضرت ابوالفضل (ع)، جاده نظامی، ابتدای بلوار نظامی؛ 108. حضرت ابوالفضل (ع)، جاده نظامی، بنی جمالی؛ 109. حضرت زینب (س)، جاده نظامی؛ 110. حضرت

مهدی (ع)، جاده نظامی؛ 111. چهارده معصوم (ع)، جاده نظامی؛ 112. چهارده معصوم، جاده نظامی، کوچه حمام؛ 113. مهربانی ها، جاده نظامی؛ 114. مغالوها، جاده نظامی؛ 115. چهارده معصوم (ع)، جاده نظامی، ابتدای بلوار؛ 116. قمر بنی هاشم (ع)، عباس آباد؛ 117. امام حسن مجتبی (ع)، عباس آباد؛ 118. حضرت ابوالفضل (ع)، عباس آباد؛ 119. حضرت ابوالفضل (ع)، عباس آباد؛ 120. ابا عبدالله الحسین (ع)، شهرک توحید.

مستی رازی

از شاعران اوائل عهد صفوی.

منبع: تحفه سامی، ص 168.

مسجد صغرل ← جامع طغرل

مسجد مهمان کش ← هادی، امامزاده؛ ماشاء الله، مسجد

مسعود بن عبدالعزیز بن سماک رازی، ابونبات

قاضی، فقیه و محدث حنفی. به بغداد رفت و از ابو عبدالله صیمری و ابوالحسن قدوری فقه آموخت. در فقه و علم خلاف مقامی بلند یافت و کرسی تدریس داشت.

از ابن غیلان و صیمری حدیث شنید و اسماعیل بن محمد بن فضل و عبدالله بن سمرقندی از او روایت کرده اند. پسرش عبیدالله بن مسعود نیز از محدثان بغداد بود. مسعود، در سفری از بغداد به قصد غزنه برای رساندن پیامی به امیر آن دیار، در خراسان درگذشت.

منابع: تاریخ الاسلام، ج 33، ص 163 و ج 36، ص 247-248؛ تاریخ مدینه دمشق، ج 18، ص 408 و ج 42، ص 64-65؛ ذیل تاریخ بغداد، ج 2، ص 102-103.

مسعود رازی

شاعر. وی از مداحان سلطان مسعود غزنوی (421-432 ق.) بود و آنگاه که دشمنان سلطان بر او شوریدند، مسعود رازی او را اندرزی داد، که او را خوش نیامد. این داستان در تاریخ بیهقی این گونه آمده است: «امیر رضی الله عنه _ به جشن مهرگان نشست، روز سه شنبه بیست و هفتم ذو الحجه (سال 430 ق.) و بسیار هدیه و نثار آوردند، و شعرا را هیچ نفرمود، و بر مسعود رازی خشم گرفت، و فرمود تا او را به هندوستان فرستادند، که گفتند که او قصیده ای گفته است، و سلطان را در آن نصیحت ها کرده، و در آن قصیده این دو بیت بود:

مخالفتان تو موران بدند و مار شدند/ *** بر آر زود ز موران مارگشته دمار//

مده زمانشان زین بیش و، روزگار میر/ *** که ازدها شود از روزگار یابد مار.

این مسکین سخت نیکو نصیحتی کرد، هر چند فضول بود، و شعرا را با

ملوکان [کذا] این نرسد.» همچنین در این کتاب در باب شفاعت برای مسعود رازی ذکر گردیده است: «روز پنجشنبه هژدهم ماه جمادی الاخری (سال 431 ق.) امیر به جشن نوروز بنشست، و هدیه های بسیار آورده بودند، و تکلف بسیار رفت، و شعر شنود از شعرا... مسعود شاعر را شفاعت کردند، سیصد دینار صله فرمود، به نامه و هزار دینار مشاخره هر ماهی». از اشعار مسعود رازی اندکی بیش به جا نمانده است.

منابع: لباب الألباب، ج 2، ص 63؛ مجمع الفصحا، بخش 3، ص 117؛ تاریخ بیهقی، ص 594 و ص 611؛ هفت اقلیم، ج 3، ص 38؛ حدائق السحر، ص 109-111؛ چهارمقاله، ص 28.

مسعود رازی قاضی

قاضی ری در اوائل عهد صفوی. پدر وی (قاضی میرعبدالصمد) و اجدادش در ری به شغل قضا اشتغال داشتند. کتاب «دستور قضات» به زبان فارسی از او است.

منبع: الذریعه، ج 8، ص 165؛

مُسکویه رازی، ابوعلی ← ابن مسکویه

مسلم بن خالد رازی

محدث قرن سوم و چهارم. از او روایت کرده اند: ابراهیم بن موسی رازی، اسحاق بن اسماعیل طالقانی، ابومعمر اسماعیل بن ابراهیم هذلی، جعفر بن محمد بن عمران، حسن بن محمد زعفرانی، خالد بن خدش، عبدالله بن جهم رازی، عبدالله بن محمد بن اسحاق اذرمی، ابوبکر عبدالله بن محمد بن ابی شیبه، علی بن بحر بن بری، عمرو بن رافع قزوینی، محمد بن حمید رازی، محمد بن سعید بن اصبهانی، محمد بن عبدالله بن نمیر، محمد بن عمرو رازی، ابوکریب محمد بن علاء، محمد بن عیسی زیاد دامغانی، ابویحیی محمد بن یحیی بن ایوب ثقفی مروزی، مخلد بن مالک جمال، نصر بن عبدالرحمن و شاء، یحیی بن معین و یحیی بن مغیره رازی.

منبع: تهذیب الکمال، ج 7، ص 84.

مسلمه رازی، ابوعبدالله

محدث، از ابوعمر و بجلی حدیث شنیده است و داود بن عبدالرحمن از وی.

منبع: الإكمال فی ذکر من له رواية فی مسند احمد، ص 410.

مسیح بن محمد سعید رازی طهرانی

فقیه امامی و از شاگردان برجسته میرزای قمی. آموختن دروس دینی را در استرآباد، نزد پدرش، قاضی سعید استرآبادی آغاز کرد. سپس به قم رفت و در محضر میرزای قمی، فقه و اصول فقه آموخت. پس از مدتی

به تهران رفت و به «مجتهد طهرانی» مشهور شد.

از آثار او، الاجتهاد و التقليد است. برخی از شاگردان او عبارتند از: میرزا نصرالله مشهدی تربتی (م 1298 ق.)، میرزا احمد ساوجی (م 1305 ق.)، عبدالرحمن شیخ الاسلام. در 1263 ق. درگذشت و در صحن نجف اشرف خاکسپاری شد.

منبع: الذریعه، ج 1، ص 273.

مسیحی رازی

شاعر قرن یازدهم، متخلص به «خوش گو».

منبع: الذریعه، ج 9، ص 1043.

مُشکوی

روستا، از توابع ری قدیم. در حال حاضر، موقعیت دقیق آن روشن نیست. برخی احتمال داده اند که در میانه دشت مشکین (در غرب ری امروز) بوده است. منسوبان به آن را در فارسی، مُشکویی و مشکویه و در عربی مِسکویه و مُسکویه گفته اند. ابن مُسکویه مورّخ، صاحب تجارب الأمم از مردم این ناحیه بوده است.

منابع: جغرافیای تاریخی سرزمین های خلافت شرقی؛ جغرافیای تاریخی کشورهای اسلامی، قرچانلو، ج 1؛ ترجمه تجارب الأمم، امامی، ج 1، ص 36 (مقدمه مترجم).

مشهد الشجره ← مسجد شجره

مشهد امیرالمؤمنین

نام محلی در کوی زامهران ری. در کتاب نقض آمده است: «الفقیه بوطالب البزوفری بمشهد امیرالمؤمنین.» مصحح کتاب نقض، در مقدمه، می افزاید: نیز عمادالدین طبری در بشاره المصطفی گفته است: «اخبرنا الشيخ الفقيه ابوالنجم محمد بن عبدالوهاب بن عیسی الرازی بالرّی فی درب زامهران بالمشهد المعروف بالغری.» [از این جمله وی] برمی آید که مشهد غری نام محلی بوده است در محله زامهران ری. مصحح نقض در حاشیه کتاب در باب «مشهد الغری» آورده است: «مظنون به ظن قوی متأخم به علم آن است که مراد از این مشهد، همان مشهد است که در محله زامهران ری بوده است.»

منبع: ری باستان، ج 1، ص 213.

مصلاّی ری

از پاره ای مطالب کتاب نقض استفاده می شود که در شهر ری، شیعه و سنی مصلاّیی جداگانه داشتند. صاحب فضایح الروافض گفته است: «رافضیان نماز آدینه و نماز عید به مصلاّی گاه مسلمانان نکنند.» مراد وی از مصلاّی گاه مسلمانان،

مصلاّی اهل سنت است. در ذکر مصلاّی شیعه در این کتاب چنین آمده است: «مدرسه شیخ حیدر مکی به در مصلاّی گاه/ مصلحگاه.»
گویا مراد از مصلاّی مذکور در قصیده ابن کربویه رازی، آنجا که گفته است:

«او کالمدينة شطّاه و شارعها/ *** من المصلّی الی صحراء اُزدان»

همان مصلاّی شیعیان است؛ زیرا مدینه یا شهرستان از سوی مشرق به صحرا و از سوی مغرب به محالّ شیعه نشین محدود بوده است. به احتمال، نمازگاهی که جنازه صاحب بن عبّاد را بدانجا بردند، همین مصلاّی بوده است.

منبع: ری باستان، ج 1، ص 329.

مصنّف رازی ← علی بن محمود بن محمد شاهرودی بسطامی هروی رازی

مصوغة بن عاصم رازی

محدث. از سعید بن شرحبیل روایت کرده است.

منبع: معجم الاوسط، ج 4، ص 175.

مضرس بن عبدالله

محدث. مدتی در ری اقامت داشته است. وکیع از او روایت کرده و او از شعبی.

منبع: المصنّف، ج 2، ص 432.

مظفر بن صالح رازی مدیر، ابوالفتح

شاعر. ثعالبی می گوید: موکب سلطان را که از ری به راه افتاده بود، همراهی می کرد.

منبع: یتیمه الدهر، ج 5، ص 283.

مظفریه

روستا. در دهستان غار غربی. 1390 ش. حدود 150 نفر سکنه است.

منابع: فرهنگ جغرافیایی ایران، ج 1؛ لغت نامه دهخدا، ج 13، ص 18621.

معاویة بن بغیل عجلی رازی

محدث. از عنبسة بن سعید قاضی ری روایت کرده است و عیسی بن ابی فاطمه رازی و ترمذی از او.

منبع: تهذیب الکمال، ج 4، ص 394.

محدث و مشهور به ابن ابی بکر رازی عجلی جرجانی. از جعفر بن احمد دامغانی و حسن بن احمد سواق و سهل بن شاذویه و گروهی دیگر از محدثان روایت کرده است. ابوبکر اسماعیلی و ابواحمد بن عدی و ابویعقوب یوسف بن ابراهیم سهمی و ابوالحسین بن مظفر و ابوزید بن عامر کندی در کوفه و گروهی دیگر، از او

حدیث شنیده اند.

منبع: تاریخ جرجان، ص 472.

معلی بن خالد رازی

محدث. بیش از بیست هزار حدیث از سفیان ثوری و شعبه (و او از عبدالملک بن میسره و او از ضحاک و او از ابن عباس) روایت کرده است و عبدالرحمن بن مهدی، ابواسامه، ثابت بن محمد قال ازدی، یحیی بن آدم و ابونعیم، از او. درباره حدیث او سخنان تردیدآمیز گفته اند.

منابع: الجرح و التعديل، ج 8، ص 33-334؛ المغنی فی الضعفاء، ج 2، ص 420؛ میزان الاعتدال، ج 4، ص 148.

معلی بن منصور رازی، ابویعلی

محدث، حافظ و فقیه اهل رأی و از اصحاب ابویوسف قاضی. اهل ری بود و در بغداد و مکه و دمشق، از مالک بن انس، لیث بن سعد، سعید بن سلیمان، محمد بن جعفر بن یزید، شعیب بن رزیک طائفی، هیشم بن حمید، یحیی بن حمزه، ابوعوانه، سلام بن ابی صهباء، عبدالوهاب ثقفی، عبدالرحمن بن ابی الموالم، ابوقتیبه مسلم بن فضل آدمی، صدقة بن خالد، موسی بن أعین، یحیی بن زکریا بن ابی زانده، ابویوسف یعقوب بن ابراهیم قاضی و دیگران حدیث گفته است، و علی بن مدینی، محمد بن حاتم، ابوقدامة عبید الله بن سعید سرخسی، حمید بن ربیع، محمد بن شاذان جوهری، ابوامیه طرسوسی، محمد بن اسحاق صغانی، ابوخیثمه، محمد بن عبدالله بن ابی ثلج، حجاج بن حمزه خشایی رازی، ابوبکر بن ابی شیبه، ابوثور ابراهیم بن خالد، الثلج، سهل بن عمار عتکی، ابویحیی صاعقه، فضل بن سهل اعرج، محمد بن عبدالله مخرمی، حسن بن سلام سواق، عباس دوری و ابوبکر بن ابی شیبه و دیگران از او روایت کرده اند.

در بغداد با بخاری و احمد بن حنبل دیدار داشته است و احمد حنبل می گوید: از او روایتی ننوشتیم. ابوحاتم رازی، ذهبی و ابن حجر او را تصدیق کرده اند. به رغم درخواست های فراوان، منصب قضا را نپذیرفت و در سال 211 ق. در بغداد درگذشت.

منابع: تاریخ بغداد، ج 13، ص 188؛ فتاوی السبکی، ج 1، ص 394؛ المحلی، ج 8، ص 212؛ المستدرک، ج 4، ص 269؛ السنن الکبری، ج 7، ص 334 و ج 7، ص 438؛ مقدمه فتح الباری، ص 444؛ تقریب التهذیب، ج 2، ص 202؛ نصب الرایه، ج 1، ص 36؛ معرفة الثقات، ج 2، ص 289؛ الجرح و التعديل، ج 4، ص 257 و ج 8، ص 334؛ الثقات، ج 9، ص 182؛ الکامل فی ضعفاء الرجال، ج 6، ص 374-376؛ تاریخ مدینه دمشق، ج 21، ص 98 و ج 48، ص 134 و ج 59، ص 377-386؛ الکاشف فی معرفة

ص: 237

من له رواية في كتب الستة، ج 2، ص 282؛ المغني في الضعفاء، ج 2، ص 421.

معمورين

از روستاهای فشافویه. تپه سفالی معمورین متعلق به هزاره های پیش از میلاد، در محدوده فرودگاه امام خمینی (ره) واقع شده است. این اثر تاریخی در سال 1377 ش. با شماره 2260 در مرکز آثار ملی ایران به ثبت رسید. برخی از کارشناسان میراث فرهنگی ایران عقیده دارند که سفال های خاکستری این تپه اطلاعات بسیار مهمی را از عصر آهن بازگو می کند. همچنین پیدا شدن مهوری استوانه ای شکل در تپه معمورین، از وجود حکومت و قانون در این منطقه در هزاره های پیش از میلاد خبر می دهد.

منبع: فرهنگ جغرافیایی ایران، ج 1، ذیل عنوان.

معینی، سید حسن

عالم دینی، فرزند سید طاهر معینی. در سال 1309 ق. در شهر ری متولد شد. مقدمات و ادبیات را در ری خواند و سپس به تهران رفت و دروس سطح را از آقا بزرگ ساوجی و شیخ محمدعلی لواسانی و میرزا محمدعلی شاه آبادی فراگرفت و در سال 1343 ق. به قم مهاجرت کرد. در قم، از محضر شیخ عبدالکریم حائری و شیخ ابوالقاسم کبیر و شیخ حسن فاضل و سید محمدتقی خوانساری بهره برد. در سال 1354 ق. به زادگاهش برگشت و به خدمات دینی، از جمله اقامه نماز جماعت در باغ طوطی و تدریس و تبلیغ احکام و ترویج دین پرداخت. در سال 1362 ش. در نود و پنج سالگی بدرود حیات گفت و در حرم مطهر دفن شد.

منبع: اختران فروزان ری و طهران، ص 104.

معینی ها، خانه

از خانه های قدیم و زیبای ری، واقع در محله سرتخت. معماری اصیل ایرانی در این خانه بسیار هویدا است. بنای ضلع شرقی حیاط این خانه به دوره قاجاری تعلق دارد. طبقه بالای خانه بر دو ستون بزرگ و زیبا استوار است که رواق این طبقه را شکل می دهد. سقف کاذب اتاق ها و رواق، چوبی است. بخشی دیگر از خانه به دوره پهلوی اول تعلق دارد. از ویژگی های مهم این خانه تاریخی، بیشتر بودن مساحت زیربنای خانه از

ص: 238

وسعت زمین آن است. طبقه زیرین با نمای آجری و عمودی متشکل از طاق و قوس و طبقه فوقانی با نمای رواق، ستون دار است.

مفید رازی، ابوالوفاء

عبدالجبار بن عبدالله بن علی رازی، فقیه، محدث و مقرئ امامی در ری، شاگرد شیخ طوسی. اصل وی از نیشابور بود و سپس ساکن ری گردید. برای استفاده از شیخ طوسی به بغداد و نجف رفت و در آنجا همه تألیفات شیخ طوسی را بر او قرائت کرد و در تاریخ 455 ق. از استاد اجازه گرفت. نویسنده ریاض العلماء می گوید: «پشت جلد نسخه ای از کتاب التبیان، اجازه ای را دیدم که شیخ طوسی به خط خود برای ابوالوفاء عبدالجبار نوشته بود.» قاضی ابن البرّاج (م 481 ق.) و سلّار بن عبدالعزیز دیلمی (م 448 ق.) و جعفر بن محمد دوریستی و ابوالجوائز حسن بن علی بن محمد کاتب و ابوالعباس نجاشی، از دیگر استادان و مشایخ او در فقه و حدیث بودند.

در ری، در عهد ملک‌شاه سلجوقی و برکیارق، مدرسه ای بزرگ داشت که برای شیعیان احداث گردیده بود. در این مدرسه، به گفته عبدالجلیل قزوینی رازی در نقض، «چهارصد تن از فقیهان و متکلمان و متعلمان از بلاد جهان از محضرش استفادت می جستند.» شیخ منتجب الدین در احوال وی نوشته است: «فقیه اصحاب ری بود و بیشتر دانشمندان و طالبان ری نزد او قرائت کردند. صاحب تصنیفات و تألیفات بسیاری در فقه، به عربی و فارسی است.» امین الاسلام طبرسی مؤلف تفسیر مجمع البیان، از شاگردان او بوده و در اعلام الوری او را ستوده است. نیز سید فضل الله راوندی، مسعود بن علی صوابی، محمد بن حسین شوهانی، الیاس بن محمد بن هشام حائری، علی بن شهر آشوب (پدر ابن شهر آشوب)، محمد و علی پسران علی بن عبدالصمد تمیمی نیشابوری، داعی بن علی حسینی سروی، رشیدالدین علی بن زبیر قمی، ابوالفتاح احمد بن علی رازی (م 552) و ابوهاشم مجتبی بن حمزه از وی روایت کرده اند. از شاگردان او در فقه، سید طیب بن هادی بن زید حسینی شجری و ابوصابر بن احمد بن محمد است. علی بن زبیر قمی و مجتبی بن حمزه بن زید حسینی، کتاب النهایة فی مجرد الفقه والفتاوی نوشته شیخ طوسی را نزد او قرائت کردند. سید رضا بن امیرکا حسینی مرعشی نیز بر او قرائت کرده است. برخی دیگر از شاگردان او عبارتند از: عبدالجلیل بن عیسی بن عبدالرب رازی، محمد بن حسن سودانی و ابوجعفر محمد بن علی بن حسن حلی.

منتجب الدین می گوید: اخبار و آثار او را از ابوالفتوح رازی شنیدم. حسین بن احمد بن طحّال مقدادی می گوید: من در 503 ق. از او حدیث شنیدم. وفات او اندکی پس از این سال یا بنا بر قولی در سال 506 ق. بوده است. مرگ او در طرابلس شام اتفاق افتاد و پیکرش را در حجرة قاضی [ابن براج] دفن کردند.

منابع: هدیه الاحباب، ص 244؛ فهرست منتجب الدین، ص 108؛ ری باستان، ج 1، ص 536؛ تقض، ص 47 و ص 182؛ ریاض العلماء، ج 3، ص 71؛ خاتمة مستدرک الوسائل، ج 3، ص 116؛ المهذب، ج 1، ص 9؛ موسوعة طبقات الفقهاء، ج 6، ص 24 و ص 128-129؛ بحار الأنوار، ج 102، ص 242؛ مستدرک سفینه البحار، ج 8، ص 350؛ مستدرکات علم رجال الحدیث، ج 4، ص 368-369؛ أمل الآمل، ج 2، ص 142؛ معجم رجال الحدیث، ج 10، ص 283-284؛ أعيان الشیعه، ج 7، ص 433-434.

مفید نیشابوری ← عبدالرحمن بن احمد بن حسین نیشابوری خراسانی رازی، ابومحمد

مقاتل بن سلیمان بن زید رازی خراسانی بلخی، ابوالحسن

مفسر. ابوحنیفه او را در حدیث، ضعیف ولی در تفسیر دانا می دانست. شافعی نیز گفته است که سهم او در تفسیر به اندازه سهم زهیر در شعر و ابوحنیفه در کلام است. کفعمی در کتاب بلد الامین دعایی را از امام سجاد (ع) نقل می کند و می گوید: این دعا را مقاتل بن سلیمان از آن حضرت روایت کرده و گفته است هر کس که این دعا را صد مرتبه بخواند و دعایش اجابت نگردد، من (مقاتل) را لعنت کند. در سال 150 ق. درگذشت.

منابع: قاموس الرجال، ج 10، ص 224؛ مفاتیح الجنان، ص 236؛ الاعلام، ج 7، ص 281؛ خلاصة الأقوال، ص 260، نقد الرجال، ج 4، ص 412.

مقاتل بن محمد ناقد رازی

محدث. از ابن ادریس، یحیی بن ضریس بن یسار بجلی، محمد بن معلی بن عبدالکریم همدانی یامی کوفی، عبدالرحمن بن مغراء بن عیاض بن حارث دوسی رازی، ابوزهیر و صباح بن محارب تیمی کوفی رازی روایت کرده است و ابوحاتم رازی از او.

منابع: الجرح و التعديل، ج 4، ص 443 و ج 6، ص 216 و ج 8، ص 334؛ تهذیب الکمال، ج 31، ص 383-386؛ سیر أعلام النبلاء، ج 13، ص 453-499.

مقام مکتفی

نام مکانی در ری. اطلاعی چندان از آن در دست نیست، جز اینکه در کتاب مختصر البلدان آمده است که مرگ محمد بن خالد بن یزید بن مزید در زمان خلافت معتضد در «مقام مکتفی در ری» رخ داد.

منبع: ری باستان، ج 1، ص 339.

روستا، از توابع بخش قلعه نو شهرستان ری و در شمال ایستگاه راه آهن بهرام. بر اساس سرشماری مرکز آمار ایران در سال 1385 ش. جمعیت آن 172 نفر (41 خانوار) بوده است.

منبع: نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن 1385 ش.

مکتب الهادی (ع)

از گروه های مبارز و انقلابی شهرری. در سال 1348 ش. با اساسنامه ای متأثر از برنامه های حسینیه ارشاد افتتاح شد و هدف آن، تربیت جوانان مذهبی و مبارز بود. مرکز فعالیت های مکتب الهادی (ع) مسجد حضرت باقرالعلوم (ع) در محله سرتخت، به پیشنهادی حجة الاسلام رمضانعلی زمانی نجف آبادی بود و مدیریت برنامه ها را حجة الاسلام زمانی بر عهده داشت. در این مسجد، محمدتقی فلسفی، ابوالقاسم خزعلی، سید علی خامنه ای، محمد امامی کاشانی، محسن قرائتی و بسیاری دیگر از علما و مبارزان سخنرانی کرده اند.

ملك، امامزاده

در چند متری بقعه بی بی هاجر خاتون اشتهازان. مشهور است که شخص مدفون در این بنا، سید ملك شاه، نواده امام سجاد (ع) است که با 15 واسطه به آن حضرت نسب می رساند؛ بدین قرار: «سید ملك بن محمد بن علاء الملك المرتضی بن فخرالدین حسن بن محمد جلال الدین بن حسن بن ابی زید بن ابی زید علی الهادی بن علی کیاکی بن عبدالله علی بن ابراهیم بن اسماعیل المنقذی بن جعفر الصحیح بن عبدالله العقیقی بن حسین الاصغر بن علی بن الحسین السجاد (ع)». اکثر اجداد او از بزرگان و سادات ری و ورامین به شمار می آمدند و به زهد و تقوی شهره بودند. ابراهیم بن اسماعیل بن جعفر حسینی، نخستین شخص از این خاندان است که به ورامین مهاجرت کرد. او فرزندی به نام سید علی داشته است که در روستای خاوه ورامین مدفون و دارای گنبد و بارگاه است. سید علی بن ابراهیم، فرزندی به نام عبدالله داشته است که از او سید علی کیاکی، جد ملوک و امرای ری، به دنیا آمده است. شاخص ترین فرزند او سید ابوزید علی الهادی است که مدتی امارت ری و ورامین را بر عهده داشت. در قرن ششم هجری این امارت به نوادگان او سید علاءالملك و سید فخرالدین و سید جلال الدین رسید. سید ملك که به ملك شاه مشهور است، از این خاندان بوده و موقعیتی

ممتاز در شهرهای ری و ورامین داشته است. برخی وفات او را در دهه اول قرن هشتم هجری دانسته و معتقدند او همسر سیده بی بی هاجر خاتون است؛ اما دلیلی بر این مدعا وجود ندارد.

منبع: مزارات ری، ص 111.

ملکشاه غازی لواسانی رازی

از رجال سیاسی لواسان. ذکرش در حوادث و وقایع مازندران در عهد خاندان آق قوینلو، در سال های 890-900 ق. به چشم می خورد. حوزه فرمان روابی اش کلاره دشت و نواحی آن بود. در تاریخ خانی، در ذکر وقایع سال 899-900 ق. آمده است: «ملکشاه غازی حاکم کلاره دشت با ملک جهانگیر، سلسله دوستی پیش گرفته... کیا محمد کیا الغاره به کلاره دشت برده، شاه غازی و برادر او ملک مظفر و فرزندان او را دستگیر کرده، روانه خدمت میرزاعلی گردانید (تاریخ خانی، ص 74-75).

و نیز می نویسد: «کیا محمد کیا از منزل جنگ عنان گردانیده، در پی ملکشاه غازی رفت، و به اتفاق متوجه لواسان شدند، و از آنجا به کلاره رستاق، و از آنجا به تنکابن سعادت خدمت سلطان هاشم را دریافت.» ظاهراً وی همان کس است که نامش بر روی صندوق بقعه امامزاده یحیی در طهران، از سال 895 ق. بازمانده است؛ بدین عبارت: «قد امر بِنَحْتِ هذا القبر خلاصة الملوک و السلاطین عضدالدوله ملکشاه غازی (ایدالله دولته)، ابن المرحوم [ال] مغفور ملک شاهرخ (نور قبره) تقرّبا الی الله.» بدین قرار پدر وی ملک شاهرخ نام داشته و کلمه «ملک»، حاکی است که صاحب سمت بوده است. برخی از نویسندگان به قرینه «ملک شاهرخ» این ملکشاه را فرزند شاهرخ تیموری پنداشته اند، که به هیچ روی درست نیست؛ زیرا گذشته از اینکه از سال فوت شاهرخ تیموری تا این تاریخ، بالغ بر چهل و پنج سال می گذرد، و ری مدت ها پیش، از تصرف خاندان تیموری بیرون رفته و به اختیار قراقوینلوها و سپس آق قوینلوها در آمده بود، هیچ یک از کتب تاریخی فرزندی به نام ملکشاه غازی به شاهرخ تیموری نسبت نداده است.

منابع: مجموعه آثار کنگره حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، ج 17، ص 218؛ اطلاعات ماهانه، سال چهارم، شماره 6، 42، شهریور 1330.

منتجب الدین حسنی ← مجتبی بن داعی بن قاسم حسنی رازی، ابوحرب

ص: 242

علی بن عبید الله بن حسن رازی قمی رازی، مشهور به علی بن حسکا بابویه و منتجب الدین، نواده شیخ حسکا، عالم و مؤلف بزرگ شیعی. در سال 505 یا 504 ق. در ری به دنیا آمد. پدرش عبیدالله از عالمان ری و از خاندانی مشهور به علم و تشیع بود. نسب منتجب الدین تا پدر شیخ صدوق چنین است: علی بن عبیدالله بن حسن بن حسین بن حسن (مشهور به حسکا) بن حسین بن علی بن حسین بن بابویه. منتجب الدین در کتاب الفهرست درباره حسکا می گوید: «جد بزرگوارم حسن بن حسین، معروف به حسکا، از فقیهان و بزرگان عصر، دانشمندی نام آور و موثق و چهره ای برجسته و ساکن ری بود. او از شاگردان شیخ طوسی است و در نجف همه کتاب های شیخ را بر او قرائت کرد.»

شیخ منتجب الدین بیشتر عمر خود را در ری گذراند. برخی از مشایخ او در حدیث که شمار آنها از پنجاه می گذرد، بدین شرح است: ابوالفتح رازی، امین الاسلام طبرسی (صاحب تفسیر مجمع البیان)، محمد بن ناصر بن محمد بغدادی، هبة الله بن محمد بن عبدالواحد شیبانی، محمد بن حسن بن علی ماوردی، عبدالله بن احمد بن محمد بزّاز، محمد بن هیشم، قیس بن محمد مؤذن، سید فضل الله راوندی، کاشانی، محمد بن ناصر بن محمد بغدادی، احمد بن محمد بن عبدالقاهر طوسی، ابوعامر محمد بن سعدون بن موجی بن سعدون، محمد بن ابراهیم بن محمد بن سعدویه، محمد بن محمد بن حسین بن غرا، احمد بن عبدالله بن احمد بن رضوان، ابوعبدالله حسین محمد نحوی بارع، محمد بن احمد بن یحیی دیباجی، محمد بن عبدالباقی بن محمد بن عبدالله، احمد بن علی بن محمد بن حسین، ثعلب بن جعفر بن احمد سراج، عبدالرحمن بن عبدالرحمن بن محمد بن عبدالواحد قزاز، ابومحمد عبدالله بن محمد بن نجا بن محمد بن علی معروف به ابن شاسل، علی بن عبید الله بن راعونی، احمد بن محمد بن عبدالعزیز عباسی، منصور بن محمد بن حسن طالقانی، عبدالوهاب بن مبارک بن احمد بن حسن انماطی، ابوالقاسم زاهر بن طاهر شحامی، وجیه الدین بن طاهر، قاضی عبدالکریم بن اسحاق بن سهلویه، ابوجعفر محمد بن زید بن محمد هارونی، ابونصر فضل بن محمد نصری حسنی، اسماعیل بن ابی فضل ناصحی، ابوالقاسم محمد بن امیرک بن عبدالملک، ابو ثابت صالح بن خلیل رویانی، ابوالحسین بن ذکوان بن احمد خطیب، ابوهاشم احمد بن

ابی مسلم انصاری، ملکه بنت الامام ابی الفرج محمد قزوینی، ابوبکر لاحق بن بندار خیاط، ابوالعباس احمد بن ابراهیم اخباری، ابونصر حسن بن محمد بن ابراهیم، ابوالوفا احمد بن ابراهیم بن عبدالواحد صالحانی، اسماعیل حمامی، محمد بن هیثم و پدرش.

نامدارترین شاگرد منتجب الدین، عبدالکریم رافعی قزوینی، از علمای اهل سنت و مؤلف التدوین است. وی درباره استادش منتجب الدین می گوید: «از خرمن دانش این مرد بزرگ بهره های فراوان برده ام؛ آن قدر که نمی توانم حق او را در این نوشتار به جای آورم... او تشنه معارف و روایات اهل بیت (رض) بود و هر نکته دقیقی را که می یافت، می نوشت و هر سخن عمیقی را که می شنید، ثبت می کرد و هر جا دانشمندی می یافت، به دیدارش می شتافت. لذا از جهت شمار استادان، در میان عالمان هم عصر خود کم نظیر است. استادان او را از شیعه و سنی، بیش از صد نفر نام برده اند.»

شهید ثانی، شیخ منتجب الدین را محدثی دقیق خوانده، می گوید: «او روایات فراوانی و با اسنادی مختلف نقل می کند که از پدرانش نیز روایت کرده و از حافظه قوی و ضبط دقیق برخوردار بود.» مؤلف ریاض العلماء نیز می گوید: «او دریای بیکران دانش است. مردی است سعادت مند و دانشوری فقیه و محدثی توانا که سرآمد دانشمندان روزگار خویش بود.» محدث قمی، منتجب الدین را «قطب و محور محدثین شیعه در عصر خودش» می خواند. از تألیفات او است:

1. الفهرست. معروف ترین کتاب شیخ منتجب الدین و مرجعی برای شناخت علمای پیش از او. الفهرست از هنگام تألیف تا امروز، یکی از منابع معتبر در تراجم علمای امامیه است. منتجب الدین درباره انگیزه اش در تألیف این اثر می نویسد: «روزی در مجلس عزالدین یحیی بن ابی الفضل که ریاست علوین را در قم به عهده داشت، حضور داشتم. سخن از کتاب اربعین ابوسعید محمد بن احمد نیشابوری و الفهرست شیخ طوسی به میان آمد. عزالدین، آن دو کتاب را ستود و گفت: بعد از شیخ طوسی در این زمینه دیگر کتابی نوشته نشده است. به او گفتم: اگر خداوند به من عمری عطا کند، کتاب هایی خواهم نوشت. پس اربعین و الفهرست را در شرح حال

دانشمندان پس از شیخ طوسی آغاز کردم.»

2. تاریخ الری. این کتاب در شرح حال علمای ری است. اصل کتاب در دست نیست، اما دیگران، فراوان از آن نقل کرده اند.

3. الاربعین عن الاربعین من الاربعین فی فضائل امیرالمؤمنین (ع). شامل چهل حدیث، از چهل شیخ روایت از چهل صحابی، در فضائل امیر مؤمنان (ع).

4. رساله فی اداء الفرائض لمن علیه القضاء.

5. کتاب التحفه.

تاریخ وفات او را از سال 585 ق. تا بعد از سال 600 ق. ذکر کرده اند.

منابع: التدوین، ج 3، ص 377؛ امل الامل، ج 2، ص 167 و ص 194؛ معجم رجال الحدیث، ج 12، ص 87؛ ریحانة الادب، ج 6، ص 9، تنقیح المقال، ج 1، ص 273 و ج 2، ص 29؛ مستدرک الوسائل، ج 3، ص 174؛ الفهرست، ص 7-8 و 59 (مقدمه محدث ارموی) و ص 46 و 96-99.

منجیک بن محمد رازی ← ابوالمفاخر رازی

منصورآباد شجاع السلطنه

روستا، واقع در غرب پل سیمان کنونی و شمال غربی روستای حسین آباد. منصورآباد، پیشتر از روستاهای ری بود و اکنون از محلات این شهر به شمار می آید و بقعه جوانمرد قصاب در آن واقع است. این روستا در زمان پهلوی اول، ارمنی نشین بود. شجاع السلطنه، که تابعیت روس نیز داشت، از پسران مظفرالدین شاه و از رجال دوره قاجار، و در زمان سلطنت پدر، والی فارس بود. پس از تشکیل ژاندارمری خزانه در ایران، اموال وی مصادره شد. شجاع السلطنه و سالارالدوله بر ضد حکومت مشروطه قیام و اموال مردم را غارت کرده بودند. پس از فتح تهران، هیئت وزیران در ذی القعدة 1329 ق. حکم مصادره اموال آنان را صادر و پس از تأیید مجلس، آن را برای خزانه دار کل (شوستر) ابلاغ کردند. شوستر هیئتی برای ضبط شش پارچه از املاک شجاع السلطنه و سالارالدوله مأمور شناسایی و ضبط اموال آنان کرد. از جمله دارایی های شجاع السلطنه در تهران، روستای منصورآباد و دولت آباد در سر راه تهران به حرم عبدالعظیم (ع) بود. مصادره اموال وی موجب تنش میان دولت های روس و ایران شد؛ اما شوستر توانست این اختلاف را از راه های دیپلماتیک حل کند.

ص: 245

منصور بن حسین آبی، ابوسعد

نویسنده، شاعر، فقیه، مورخ و دولتمرد شیعی، معروف به «وزیر ذوالمعالی» و «زین الکفاة». در سال 421 یا 422 یا 432 ق. در آبه/ آوه به دنیا آمد. از شیخ صدوق روایت کرده و در جوانی با صاحب بن عبّاد رابطه دوستی داشته است. دو بیت مطایبه آمیز از صاحب، خطاب به او در دست است. در آن زمان، صاحب بن عبّاد سالمند و مقتدر، و آبی شاعری نوحاسته بود. مجدالدوله رستم بن فخرالدوله بویه، حاکم ری و همدان و اصفهان (387-420 ق.)، ابوسعد را به وزارت برگزید. بنا بر قصیده بلند و لطیفی که ثعالبی (م 429 ق.) از او آورده، وی چندی در فیروزکوه ساکن بوده و آنجا را «مَقَرَّ عَزَّ و ارتقای خود» وصف کرده است. بیشتر اشعار او لطیفه سرایی است. نزد نویسندگان شیعه، وی بیشتر به عنوان فقیه و محدث شهرت یافته است؛ با این همه، دو کتابی که از او باقی مانده، بیشتر در باب ادب و نکت است. کتاب مشهور وی که در آغاز نُزْهَة الْأَدَب نام داشته و گویا بسیار مفصل بوده است، به قلم نویسنده اش در هفت جلد خلاصه شده و نثر الدَّر فی المحاضرات نام یافته است. دست نوشته های این اثر متعدد است و نسخه ای کهن از این کتاب، مورخ 565 ق. به شماره 4416 در کتابخانه آستان قدس رضوی موجود است. این کتاب در هشت جلد چاپ شده است. کتاب شامل چهار فصل است و فصل یکم دارای پنج باب، بدین ترتیب: 1. آیاتی متشابه و متشاکل از کتاب خدا که نویسنده بدان نیازمند می شود؛ 2. سخنانی کوتاه و فصیح از پیامبر گرامی (ص)؛ 3. نکته هایی از گفتارهای امیرالمؤمنین (ع)؛ 4. نکته هایی از گفتارهای امامان یازده گانه (ع) پس از حضرت علی (ع)؛ 5. نکته هایی از گفتارهای بزرگان بنی هاشم. فصل دوم دارای 10 باب از جدّ و هزل است؛ فصل سوم دارای 20 باب و فصل چهارم دارای 11 باب است. از کتاب دیگر او، تاریخ الرّی، نسخه ای نمی شناسیم. اما یاقوت در معجم الادباء، حدود 10 صفحه از آن را که شامل نکته هایی ظریف درباره زندگی صاحب بن عبّاد است، نقل کرده است. صاحب مجمل التواریخ در ذکر تواریخ آل بویه و

بعض اخبارشان می گوید: «فن این تاریخ از مجموعه بوسعد آبی، بیرون آوردم که شاهنشاه او را به آخر عهد وزارت داده است.» کتاب دیگرش الأئس و العرس که ایفلین فریدیارد چاپ کرده است، هنوز محلّ بحث است که از آن او باشد. برادرش، ابومنصور محمد بن حسین آبی نیز ادیب و دانشمند و وزیر ملوک طبرستان بوده است، اما از زندگی و آثار او چیزی معلوم نیست.

منبع: دائرة المعارف بزرگ اسلامی، ج 1، ص 70.

منصور بن عباس رازی، ابوالحسین

از اصحاب امام جواد (ع) و امام هادی (ع). در بغداد در باب الکوفه خانه داشت و در همان شهر درگذشت. نجاشی، او را مضطرب الامر دانسته است. آیه الله خویی می گوید: «اضطراب امر، اگر به مذهب راوی مربوط شود، خللی به وثاقت او وارد نمی کند و اگر در روایت، اضطراب داشته است، به این معنا است که هم روایت صحیح نقل کرده است و هم روایت منکر. این نیز مغل و ثاقت نیست.» وی همچنین شمردن او را از اصحاب امام جواد (ع) و امام هادی (ع)، دچار اشکال می داند؛ زیرا او از دو امام مذکور (ع) روایتی نقل نکرده است و بنا بر مبنای شیخ طوسی - که او را از اصحاب شمرده است - شرط صحبت، نقل روایت است. کتابی به نام «نوادیر کبیر» تألیف کرده و به همین دلیل او را «صاحب صحف» لقب داده اند. احمد بن بُناداد، سلمة بن خطاب و برقی از وی روایت کرده اند.

منابع: معجم رجال الحدیث، ج 19، ص 378-379؛ منتهی المقال فی احوال الرجال، ج 6، ص 336-337؛ جامع الرواة، ج 2، ص 267؛ نقد الرجال، ج 4، ص 420-421؛ رجال ابن داود، ص 281؛ خلاصة الاقوال، ص 408؛ الفهرست طوسی، ص 246؛ رجال النجاشی، ص 413.

منصور بن علی، ابومحمد ← منطقی رازی

منصور بن محمد بن عینه رازی، ابوالسری

محدث اهل سنت، معروف به اسد السنه، هم عصر ابن ماجه. از قاسم بن محمد بن عریب و علی بن هاشم بن مرزوق هاشمی روایت کرده است.

منابع: تاریخ مدینه دمشق، ج 26، ص 222؛ تهذیب الکمال، ج 7، ص 34 و ج 21، ص 170-171.

منصوریه / منگل، محله

واقع در ناحیه دو، منطقه بیست. مساحت محله 1039855 متر مربع و از شمال و غرب به بلوار بسیج و پل سیمان، از جنوب به بلوار غیوری و از شرق به خیابان سید حسن غیوری محدود است. محله های همجوار آن عبارتند از: شهادت، در شمال و بخشی از غرب؛

ص: 247

صفاییه در شرق؛ شهید غیوری و دیلمان در جنوب؛ جوانمرد قصاب در غرب. این محله مجموعه ای از روستاهای شمالی ری و در نزدیکی بافت تاریخی آن است.

شهرسازی در محله منصوریه یا منگل، از سال 1350 ش. آغاز شد و قبل از آن زمین های کشاورزی و باغات میوه بود. «منگل» نقطه ای از زمین است که نهر زیرزمینی آب از آن بیرون زده است. معنای دیگر منگل، «گرداب» است. در این محله دو شاخه آب به نام دبیر و آب متکا جاری بوده است و شاخه آب متکا، منگل را جدا می کرده است.

در این محله باغ های بزرگ میوه وجود داشته است؛ از جمله باغ معروف به «ظهیر» که متعلق به ظهیرالدوله بوده است. برخی از مهم ترین اماکن این محله عبارت اند از: پاتوق محله، باغ ظهیر، بوستان فرهنگیان، مجتمع خدمات بهزیستی فدائیان اسلام، شرکت توزیع نیروی برق و شهرک انقلاب. اکثر افراد ساکن در این محل کارگران کارخانه چیت سازی و ممتاز ری بوده اند. اقوام ساکن در این محله عبارت اند از: آذری، لر و کرد. اکثر روزبهرانی ها، پری ها، مهرابی ها، زنگنه ها و محلاتی ها در این محله ساکن هستند. جمعیت منصوریه/ منگل در سال 1385، 13092 نفر در 3720 خانوار بوده است.

منبع: پرتال محله منصوریه و منگل: <http://mangol.mytehran.ir>

منطقی رازی

ابومحمد، منصور بن علی، شاعر سده چهارم. او را قدیم ترین شاعر پارسی گوی عراق عجم (ری و جبال) دانسته اند. مانند بندار و غضائری از ری برخاسته، و هر سه تن با آل بویه همزمان و مداح آن خاندان بوده اند. منطقی، مداح فخرالدوله دیلمی بود، و با صاحب بن عبّاد نیز ارتباط داشته و او را ستوده است. در دوازده سالگی محضر بدیع الزمان همدانی را درک کرد و نزد او دانش آموخت. وی گاه منطقی و گاه منصور تخلص می کرد. بنا به تحقیق محمد معین در تعلیقات چهار مقاله، در تذکره ها 48 بیت به

ص: 248

نام او ثبت شده و ابیاتی از وی در حدائق السحر و المعجم شمسی آمده است. میان سال های 367 تا 380 هجری درگذشت. از اشعار او است:

مه گردون مگر بیمار گشته است/ *** بنالید و تنش بگرفت نقصان//

سپرکردار سیمین بود و اکنون/ *** بر آمد بر فلک چون نوك چوگان//

تو گفתי خنگ صاحب تاختن کرد/ *** فگند این نعل زرین در بیابان//

درم گر جود او دانسته بودی/ *** ز کانش نامدی بیرون به پیمان//

بدین معنی پشیمان است دینار/ *** نبینی زرد رویش چون پشیمان.

منابع: تاریخ ادبیات در ایران، ج 1، ص 434-435؛ المعجم فی معاییر اشعار العجم، ص 230 و 251؛ چهار مقاله، ص 45؛ لباب الألباب، ج 2، ص 16-18؛ مجمع الفصحاء، بخش 3، ص 1180؛ حدائق السحر، ص 91؛ چهار مقاله، ص 141؛ مجمع الفصحاء، بخش 3، ص 1180.

منور رازی

صوفی. از مریدان محمدجعفر همدانی بود و چندی نیز خدمت محمدرضا همدانی کرد. صاحب ریاض العارفین با وی ملاقات کرده است. از او است:

مهر ازلی در دل بی کینه ماست/ *** منزلگه اسرار نهران سینه ماست//

ما گرچه خرابیم ز ما درمگذار/ *** کآن گنج خفی درون گنجینه ماست.

منبع: ریاض العارفین ص 304.

مؤذنی، جواد

مؤذن و کتابدار آستانه حضرت عبدالعظیم حسنی (ع). در سال 1290 ش. در شهر ری به دنیا آمد. جد او شیخ حسین، مؤذن و قاری آستان و حافظ قرآن بود و صوتی خوش داشت. شیخ حسین، در ابتدای سلطنت ناصر الدین شاه قاجار به عنوان مؤذن و قاری آستانه، مأمور شد. پسر او، شیخ رضا مؤذن، پس از پدر عهده دار این منصب گردید.

جواد مؤذنی، فرزند شیخ رضا، مقدمات علوم دینی را در مدرسه علمیه امینیه (امین السلطان) نزد شیخ محمد خراسانی، خواند. شیخ محمد خراسانی با شاگردان خود شرط می کرد که هرگز از راه دین و علم دین، امرار معاش نکنند. جواد مؤذنی تا پایان دروس سطح، نزد شیخ محمد خراسانی و شیخ ابوالحسن مرندی درس خواند. پس از آن در محضر سه تن از دانشمندان عصر که برای اقامت به ری آمده بودند، تحصیلات خود را ادامه داد. آن سه عالم، شیخ مرتضی

آشتیانی (تبعیدی رضا شاه از مشهد)، شیخ محمدتقی بافقی (تبعیدی رضا شاه از قم) و شیخ هادی مجتهد تبریزی بودند.

پیش از احیای کتابخانه متروک آستانه عبدالعظیم حسنی (ع)، جواد مؤذنی مسئولیت برق آستانه را برعهده داشت و از این راه امرار معاش می کرد. در سال 1323 ش. به پیشنهاد وی و موافقت تولیت وقت، سید احمد هدایتی، کتابخانه آستانه، احیا شد و جواد مؤذنی، همراه دکتر محمدعلی هدایتی (فرزند متولی وقت آستانه) کتابخانه جدید را بنیاد نهادند. در ابتدا 600 جلد از کتاب های نظریات (یکی از استادان مدرسه سپهسالار) را خریداری و کتابخانه ای در ضلع شرقی صحن امامزاده حمزه (ع) راه اندازی کردند و در اول تیر 1324 بهره برداری از آن آغاز شد. جواد مؤذنی برای غنی سازی این کتابخانه، تا پایان عمر کوشید و از راه مکاتبه با مؤلفان نجف اشرف و کتابخانه های الازهر مصر، بر شمار کتاب های آستانه افزود. بخش نشریات قدیمی کتابخانه از اهمیتی ویژه برخوردار است. در میان آنها، نشریه ای است مربوط به دوره ناصرالدین شاه که در آن اخبار دربار چاپ می شده است.

جواد مؤذنی، در پانزدهم شعبان سال 1413 ق. برابر با 1371/11/18 ش. در هشتاد و یک سالگی درگذشت و در آستانه حضرت عبدالعظیم (ع) دفن شد. از آثار او است: تاریخ مختصر کتابخانه مقدسه حضرت عبدالعظیم (ع).

منابع: مجموعه آثار کنگره حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، ج 18، ص 209؛ دانشمندان و مشاهیر حرم عبدالعظیم (ع) و شهر ری، ج 1؛ زندگانی حضرت عبدالعظیم (ع)، ص 342.

موسوی، سید محمد

واعظ، ملقب به سید الخطباء و المحدثین، فرزند سید الذاکرین آقا سید تقی معروف به «مدیر موسوی»، فرزند حاج سید مرتضی، بزرگ خاندان موسوی و آستانه دار آستانه حضرت عبدالعظیم (ع)، مدفون در بین الحرمین ری. سید محمد، در تهران، در حدود 1300 ش. برابر با 1341 ق. در شهر ری چشم به جهان گشود و پس از گذراندن دروس ابتدایی، برای تحصیل علوم دینی به قم مهاجرت کرد. پس از خواندن ادبیات، سطوح متوسطه و نهایی، فقه و اصول را از مدرسین بزرگ، همچون آیه الله مرعشی نجفی و آیه الله میرزا محمد مجاهدی تبریزی و آیه الله محمدجواد خندق آبادی آموخت و دروس اخلاق و معارف را از آیه الله حاج آقا حسین فاطمی و آیه الله عباس طهرانی و آیه الله حسن

ص: 250

مصطفوی و ملا آقا جان زنجانی استفاده کرد. مدتی نیز در درس خارج فقه آیه الله بروجردی حضور به هم رساند. در جریان ملی شدن صنعت نفت، به تهران مراجعت و با سخنرانی های آتشین و انقلابی خود، مردم را به همراهی با نهضت دعوت کرد. غیر از تهران، در شهرهای کرمان، گرگان، کاشان، مشهد و شیراز نیز مجالس سخنرانی داشت.

در ظهر روز پنجشنبه، 16 اسفند ماه 1369 ش. برابر با بیستم شعبان 1411 ق. دیده از جهان بست و جنازه اش در حرم حضرت عبدالعظیم (ع) دفن شد.

منبع: اختران فروزان ری و طهران، ص 199-201.

موسی آباد

یاقوت در معجم البلدان نوشته است: «موسیاباذ قریه ای در ری، و منسوب به موسی الهادی [خلیفه عباسی] است؛ زیرا او این قریه را بنا نهاد.» اکنون روستایی به همین نام در جنوب کهریزک وجود دارد.

منابع: ری باستان، ج 2، ص 625؛ اسامی دهات کشور، ج 1، ص 263 و ص 268؛ فرهنگ جغرافیایی نیروهای مسلح، ج 38، ص 342.

موسی الهادی

خلیفه عباسی، برادر هارون الرشید.

در منابع، چندین آبادی در ری منسوب به او است. وی هنگام مرگ پدرش مهدی عباسی (سال 169 ق.) در جرجان سرگرم نبرد با شروین بود، و در این سال، پس از مرگ پدر بر مسند خلافت نشست، و پس از يك سال و سه یا چهار ماه، در بیست و شش سالگی درگذشت.

منبع: ری باستان، ج 1، ص 146.

موسی بن ابی الحسن رازی

از اصحاب و راویان امام رضا (ع).

ابراهیم بن هاشم کوفی از او روایت کرده است.

منابع: مسند الامام الرضا، ج 2، ص 189-190 و 552-553؛ منتهی المطلب، ج 9، ص 96؛ معجم رجال الحدیث، ج 20، ص 18.

موسی بن اسحاق خطمی قاضی

محدث امامی و قاضی ری در قرن سوم. از ابونعیم ضرار بن صرد تیمی روایت کرده است. در کتاب های نخستین رجال، نامی از او به میان نیامده است. در طریق صدوق و خزاز واقع شده است.

منابع: مستدرکات علم الرجال، ج 8، ص 3؛ کمال الدین و تمام النعمه، ص 290.

موسی بن سهل رازی

محدث. از یحیی بن عوف و او از فرات بن

ص: 251

سائب و او از میمون بن مهران و او از ابن عباس روایت کرده است، و محمد بن جریر طبری از او.

منبع: جامع البیان، ج 1، ص 112.

موسی بن مبارک رازی

محدث. از سلیمان بن ابی هوذه روایت کرده است و ابوحاتم رازی از وی.

منبع: الجرح و التعديل، ج 8، ص 164 و ج 8، ص 164.

موسی بن محمد رازی

فقیه شافعی. منظومه «نظم الوجیز للغزالی فی فروع فقه الشافعی» از آثار او است. در سال 730 ق. درگذشت.

منابع: هدیه العارفین، ج 2، ص 479؛ معجم المؤلفین، ج 13، ص 45؛ کشف الظنون، ص 2004.

موسی بن نصیر رازی، ابوسهل

فقیه حنفی و مشهور به فقیه رازی. با محمد بن حسن شیبانی، فقیه نامدار حنفی، مصاحبت داشت. احمد بن عباس رازی و ابوسعید بردعی و محمد بن حاتم بن سرف ازدی از او روایت کرده اند. از آثارش، الشفعه و المخارج است.

منابع: شرح معانی الاخبار، ج 1، مقدمه، ص 23؛ احکام القرآن، ج 1، ص 3؛ معجم المؤلفین، ج 13، ص 49؛ تاج العروس، ج 12، ص 268.

موسی جوکار

از فرمانروایان ری در عهد تیموری. نام او در جنگ های مظفریان فارس با سلطان زین العابدین آمده است. سلطان زین العابدین، پس از جنگ با شاه منصور در سال 791 ق. به ری گریخت. موسی جوکار که فرمانروای ری بود، او را دستگیر کرد و نزد شاه منصور فرستاد. در تاریخ آل مظفر آمده است: «چون شاه منصور را فتحی چنین مهیا شد، به شیراز آمد و لشکر کرمان و اصفهان، به او ملحق شد. چون به نزدیک اصفهان رسید، سلطان زین العابدین را مجال مقاومت نبود، متوجه خراسان شد. با معدودی چند به طرف ری رسید. موسی جوکار، آن ناانصاف که والی ری بود، غدر کرد و سلطان زین العابدین را بگرفت و بند کرد و به شاه منصور فرستاد. شاه منصور، همان روز آن سلطان سیدزاده را میل کشید و در این واقعه، خون از اهل آن ممالک روان گردانید.» پس از این واقعه، شاه منصور، ولایت بر ری را به موسی جوکار داد.

منابع: تاریخ آل مظفر، ص 130؛ تاریخ الفی، ج 7، ص 4781 و 4905؛ زبدة التواریخ، ج 2، ص 724.

مهدی آباد

روستای قدیم. معجم البلدان، به نقل

از تاریخ ری ابوسعید می نویسد: «در آن هنگام که مهدی عباسی به ری آمد و به فرمان وی محمدیه و مسجد جامع آنجا را پی می افکندند، در وقت کندن زمین، به پایه های خانه هایی برخوردند که سیل آنها را در هم فرو ریخته و خراب کرده بود.

مهدی فرمان داد تا صاحبان آن خانه ها را حاضر آوردند، و آنان را مختار کرد که یا قیمت بستانند یا خانه ای دیگر بگیرند. برای دسته اخیر در سال 158 ق. مهدی آباد را ساخت.» مردم ری را رسم بر آن بود که خانه های خود را در زمین گود می ساختند. بی گمان سیل از نهر ساربانان که امروز آنجا را مسیل حسین آباد گویند، در مواقع بارندگی های فراوان، از صحرای جنوبی تهران به سوی شارستان ری می رفته و به درون خانه ها می ریخته است. مسجد جامع ری، در جنوب کوه نقاره خانه فعلی یا قلعه طبرک قدیم واقع بوده است. از این رو می توان گفت که مهدی آباد نیز که بنای آن همزمان با محمدیه و جامع ری پایان یافته بود، در داخل محمدیه و در جنوب مسجد جامع، نزدیک خانه های خراب شده از سیل، بوده است؛ زیرا صحرای ری جز در این محل سیلگاهی نداشته است.

منبع: ری باستان، ج 1، ص 209.

مهدی آباد

روستا، از توابع بخش جنوب غربی کهریزک شهرستان ری. این روستا در دهستان کهریزک قرار دارد و بر اساس سرشماری مرکز آمار ایران در سال 1385 ش. جمعیت آن 218 نفر (51 خانوار) بوده است.

منبع: نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن 1385 ش.

مهدی بن میرزا غیاث الدین رازی

شاعر و صاحب کتابی به نام مثنوی، به پیروی از مثنوی معنوی مولوی.

منبع: الذریعه، ج 19، ص 100.

مهران

خاندان و ده. خاندان بزرگ مهران، سال ها مرزبانی ری را بر عهده داشتند، و بزرگانی چون شاپور رازی و بهرام چوبینه از میان ایشان برخاستند. مهران از دیه های کهنه و باستانی قصران خارج ری بوده، و از بسیاری از آبادی ها و روستاهای ری قدیم تر است. در تاریخ بلعمی در ذکر سلطنت قباد پدر انوشیروان درج آمده است: «او را سپهبدی بود به ری شاپورنام، از دهی نام آن مهران.» هدایت در ملحقات روضة الصفاء نوشته است: «تهران و مهران، در این اراضی دوقریه بودند، و بعد از خرابی ری بازماندگان این نواحی به تهران جمع شدند.»

ص: 253

دیه مهران به مرور اهمیت پیشین خویش را از دست داد، و در زمان قاجاریان دیهی کوچک و مرکز باروت سازی شد. در روزگار ما از دیه عظیم مهران قدیم تنها باغی به این نام در مشرق جاده قدیم شمیران، در حدود سه راه ضرابخانه به جا مانده است. دروازه و محله زامهران ری باستان از نام این دیه اشتقاق یافته است. در فرهنگ آندراج آمده است: «مهران، نام دهی است کوچک در نزدیکی شهر طهران، که در آنجا کارخانه بارودسازی دولتی است.»

منابع: ری باستان، ج 2، ص 626؛ آندراج، ج 3، ص 481.

مهران بن ابی عمر عطار رازی، ابوعبدالله

محدث. از اسماعیل بن ابی خالد و ابی حیان تیمی و سفیان ثوری و سعید بن ابی عروبه و علی بن عبدالاعلی و عیسی بن عمر روایت کرده است و محمد بن عیسی بن طباع، ابراهیم بن موسی، عبدالله بن عمر قرشی، علی بن حسن بن شقیق مروزی، سعید بن سلیمان واسطی، محمد بن سعید بن سابق، هشام بن عبیدالله رازی، عبدالرحمن بن حکم بن بشیر، علی بن بحر بربری، عیسی بن ابی فاطمه، محمد بن امیه ساوی، عمرو بن رافع و محمد بن حمید از او حدیث نقل کرده اند.

منبع: الجرح و التعديل، ج 8، ص 302.

مهرقان

از قرای ری باستان. ابوعمر حفص بن عمر مهرقانی رازی، محدث ثقه و از مشایخ ابوحاتم رازی از آنجا بوده است.

منابع: الأنساب، ج 5، ص 415؛ معجم البلدان، ج 5، ص 233.

میر حیدر رازی

میر حیدر بن علی حسینی رازی، مورخ در سده یازدهم قمری. تألیف مشهور او، «مجمع التواریخ» یا «تاریخ حیدری» یا «زبدة التواریخ» است که تاریخ عمومی از آغاز تا روزگار نگارنده است.

میر عبدالصمد رازی

قاضی، فقیه و شاعر. در آغاز عهد صفویان در ری شغل قضا داشت، و اسلاف او نیز در ری همه قاضی بودند.

منبع: تحفه سامی، ص 40، س 13.

ص: 254

ناصر بن مهدی علوی رازی، نصیرالدین

وزیر خلیفه عباسی. پس از درگذشت ابن قصاب وزیر در سال 592 ق. به وزارت الناصر بالله رسید. در فهرست منتجب الدین آمده است: «چون عزالدین یحیی نقیب ری و قم و آبه با ابن القصاب هم داستان بود، خوارزمشاه پیش از رفتن به همدان یا در بازگشت از آن سفر در ری او را به خواری بسیار کشت و پسرش شرف الدین محمد به بغداد گریخت و به وسیله نصیرالدین ناصر بن مهدی که پیش از آن نیابت یحیی را داشته و در همان واقعه ری به بغداد گریخته و پس از مردن ابن القصاب به وزارت ناصر رسیده بود، به دربار خلیفه عباسی راه یافت و به منصب نقیب الطالبین رسید.»

منابع: فهرست منتجب الدین، ص 376؛ مصادقة الاخوان، ص 26.

ناهک / ناهق

محلّه. در کتاب نقض مذکور است: «بندانسته است که در بیشتر بقاع، که تربت های سادات است، ستیان خواب دیده اند، چنانکه به بارکرسب و ساوه، و به ناهق و باطان ری.» در قصیده ابن کربویه رازی آمده است:

«و کم بناهک من دار کلفتُ بها/ *** و ظبیه ترتعی فی سفح غدّران.»

در باب وجه تسمیه و محل آن هیچ گونه ذکری در منابع موجود نیامده است، جز آنکه بنا به نقل صاحب نقض، در این مکان سیدی از بزرگان شیعه (احتمالاً امام زاده عبدالله) مدفون است. گویا ناهک یا ناهق، مخفف نودهک (نو + دهک = از قرای ری) بوده است؛ چنانکه ساربانان را سربان، و دروازه مهران را زامهران، و دروازه اکباتان را دروازه باطان می گفته اند. این

ص: 255

نام در کتاب ابن حوقل به تصحیف به صورت «دهک بر» آمده است. تقدیم و تأخیر اجزا (دهک نو/ نودهک) نظیر «فیروز رام» و «رام فیروز» است.

منبع: ری باستان، ج 1، ص 211.

نبی تهرانی (غبار رازی)

شاعر. در سال 1272 ق. به دنیا آمد. در کودکی نابینا شد و در جوانی به قدر امکان تحصیل علوم کرد. حدود دوازده سال به حرفه عطاری پرداخت و در اواخر عمر به زیارت مشهد مقدس رفت و سال ها آنجا مجاور گردید و پس از بازگشت در سال 1338 ق. از دنیا رفت.

نجفی رستگار، کاظم

فرمانده تیپ سیدالشهداء، شهید. در سال 1339 در شهر ری در خانواده ای کشاورز به دنیا آمد. تا سوم متوسطه تحصیل کرد و پس از آن وارد فعالیت های انقلابی علیه رژیم پهلوی شد. پس از پیروزی انقلاب، همراه مصطفی چمران به کردستان رفت و آموزش های چریکی را در آنجا فرا گرفت. در همان سال به عضو سپاه پاسداران شد و مسئولیت واحد عملیات پادگان توحید را بر عهده گرفت. طی مأموریتی به لبنان رفت تا در آموزش نیروهای حزب الله لبنان مشارکت کند. هم زمان در چند عملیات جنگی نیز شرکت کرد. پس از بازگشت به ایران، فرماندهی عملیات تیپ دوم سپاه تهران، به نام تیپ سیدالشهدا (ع) را بر عهده او گذاشتند. در مهرماه سال 1361 ازدواج کرد و چند روز پس از آن، به جبهه رفت. سرانجام در روز پنجشنبه 25 اسفند ماه 1363، در عملیات بدر، در شرق دجله (منطقه هور الهویزه) در حال شناسایی منطقه، همراه چند نفر از فرماندهان تیپ سیدالشهدا (ع) به شهادت رسید.

منبع: ایسنا، سرویس فرهنگ حماسه، کد خبر: 93122514378، دوشنبه 25 اسفند 1393.

نجم آباد

روستا، از توابع بخش قلعه نو شهرستان ری، میان روستای چاله طرخان و بی بی مریم. بر اساس سرشماری مرکز آمار ایران در سال

ص: 256

1385 ش. جمعیت آن 336 نفر (86 خانوار) بوده است.

نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن 1385 ش.

نجم الدین دایه رازی، ابوبکر

ابوبکر عبدالله بن محمد بن شاهور دایه رازی، صوفی نامدار قرن هفتم. محل تولد وی ری و لقبش نجم الدین و شهرتش دایه و کنیه اش ابوبکر بوده است و از مریدان شیخ نجم الدین کبری بود. پس از حمله مغول، از خوارزم به دیار روم (آناتولی) رفت و در قونیه با صدرالدین قونوی و جلال الدین بلخی (مولوی) ملاقات کرد. مدت سیر و سفر نجم الدین رازی در روم نامعلوم است. مطابق نوشته اش در مقدمه مرموزات اسدی، سه سال در روم بوده و در این مدت، برای متاع دین و معرفت در آن دیار خریداری نیافت. در ارزنجان روم واقع در 35 فرسنگی غرب ارزروم، مسلمانان، «رو نیاورده سوی قبله او» دل آزرده اش کردند و او ناچار شد از همان راه به بغداد رود. در آنجا سالیان درازی زیست و به سال 654 ق. درگذشت. آثار نجم الدین رازی «دایه» به شرح زیر است:

1. مرصاد العباد من المبدأ الی المعاد، به فارسی.

2. تفسیر عربی نجم رازی که به نام بحر الحقایق و المعانی فی تفسیر سبع المثانی در استانبول چاپ شده است.

3. منارات السائرین الی الله و مقامات الطائرین بالله، که تعریب مرصاد العباد است.

4. مرموزات اسدی.

5. رساله الطیور. گویا از آثار دوره جوانی نجم رازی و اقامت او در ری است و نامه گونه ای است ادبی و آراسته به صنایع معنوی و لفظی از زبان ستمدیدگان ری، خطاب به وزیری به نام جمال الدین شرف که از ری بیرون رفته و نجم الدین در این نامه، از او می خواهد که بازگردد.

6. رساله عقل و عشق. به اهتمام دکتر تقی تفضلی و انتشارات بنگاه ترجمه و نشر کتاب در تهران چاپ و منتشر شده است.

7. سراج القلوب. رساله کوچکی است به فارسی به شیوه سؤال و جواب، شامل سی و سه سؤال فقهی و

ص: 257

نجم الدین رازی شاعر نیز بوده و اشعاری از خود در مرصاد العباد و مرموزات و رساله عقل و عشق آورده است. وفات او را در سال 654 ق. در بغداد ثبت کرده اند. قبر او در کنار قبر سری سقطی و جنید بغدادی (نهایندی) در بغداد است.

منابع: مرصاد العباد، مقدمه محمد امین ریاحی؛ نفحات الأنس، ص 437؛ تذکره ریاض العارفین، ص 293؛ تاریخ الإسلام، ج 14، ص 756؛ شذرات الذهب فی اخبار من ذهب، ج 7، ص 457؛ الذریعة إلى تصانیف الشیعه، ج 21، ص 280؛ کشف الظنون عن أسامی الکتب والفنون، ج 2، ص 1823.

نجیب رازی ← سعد بن ابی طالب بن عیسی رازی، معین الدین، ابوالمکارم

نَخَاسِ رَازِی

بلمعالی نحاس یا نخاس یا نخاسی، شاعر، نقاش و نگارگر رازی در نیمه اول سده ششم، در دوره سلجوقیان، ملقب به «دهخدا» و «ملک الکلام». آگاهی های تاریخی درباره او اندک است. برخی از تذکره نویسان، در اینکه ابوالمعالی رازی همان ابوالمعالی نحاس باشد، تردید کرده اند. عباس اقبال آشتیانی و ذبیح الله صفا و برخی دیگر از محققان تاریخ ادبیات فارسی، این دو را یک تن دانسته اند. عباس اقبال آشتیانی گفته است: «ابوالمعالی نحاس رازی که در زمان دهخدا ابوالمعالی رازی می زیسته است، با او یکی است، و تذکره نویسان متأخر این دو ابوالمعالی را دو نفر شمرده و احوال و اشعار آنها را مخلوط نموده، و شرح و تفصیل های نامربوط در این باب ذکر کرده اند.» در منابع کهن، به روشنی از مذهب وی سخنی نرفته است، ولی مضمون برخی اشعارش بر علاقه شدید او به امام علی (ع) دلالت می کند. در قصیده ای، شرط پیروی از مصطفی را پیروی از مرتضی دانسته است. از سوی دیگر، بیشتر اشعار باقی مانده از وی در ستایش خواجه نظام الملک طوسی و فرزند او است که هر دو از مخالفان سرسخت اسماعیلیان بودند.

ابوالمعالی، مدتی در مرو و در دستگاه سنجر بوده و سپس به دستگاه سلاجقه عراق در اصفهان پیوسته است. نظامی عروضی، نام او را در شمار شعرای آل سلجوق، همچون فرخی گرگانی، لامعی دهستانی و امیر معزی آورده است. امین احمد رازی در هفت اقلیم، از او در ذیل شعرای اصفهان نام برده است که به گفته عباس اقبال آشتیانی، مستند نیست. دولتشاه سمرقندی، او را از شاعران زمان سلطان غیاث الدین ابوالفتح محمد بن ملکشاه و از معاصران ابوالمفاخر رازی و

منجیک و شبل الدوله شمرده است. جوینی به رازی بودن وی تصریح کرده است. برخی شواهد، گواه است که وی در اواخر حکمرانی ملکشاہ سلجوقی (465-485 ق.) در دستگاه وی حضور و اعتبار داشته است. اعتبار او در دربار ملکشاہ به قدری بوده که گاهی در اشعارش زبان به انتقاد نیز می‌گشوده است؛ چنانکه از عزل خواجه نظام الملک و دو تن دیگر از دیوانیان، اظهار ناخشنودی کرده و پریشانی ملک را نتیجه آن دانسته است. ابوالمعالی پس از مرگ ملکشاہ ستایشگر خاص امیر دادبک حبشی شد که از جانب برکیارق بر خراسان حکومت می‌کرد. به گفته بیهقی این امیر در سال 489 ق. در جنگی با فزل سارغ، از امرای ملکشاہ که پس از مرگ ملکشاہ، دعوی امارت بر خراسان داشت، پیروز شد و همو ضمن اشاره به این واقعه، از شاعری به نام ابوالمعالی قومسی یاد می‌کند که قصیده‌ای در وصف این پیروزی سروده است. گفته اند چون شاعری به نام ابوالمعالی قومسی ناشناخته است، گویا منظور بیهقی، همان ابوالمعالی رازی است. بیشتر اشعار ابوالمعالی رازی، در ستایش ابوالفتح مظفر بن نظام الملک طوسی است که از 488 تا 500 ق. وزارت برکیارق و سنجر را بر عهده داشت. عبدالجلیل قزوینی رازی در کتاب نقض چند بار از ابوالمعالی با القاب نحاس، نقاش و نگارگر یاد کرده و ریاحی نیز در تعلیقات نزهة المجالس، با نظر به گفته مؤلف نقض و با استناد به ابیاتی از قصیده منسوب به او، نحاس را نقاش نیز دانسته است. قصاید و ابیاتی از ابوالمعالی به صورت پراکنده در تذکره‌ها و سفینه‌ها موجود است. عوفی سه قصیده در کتابش به او نسبت می‌دهد. شش رباعی نیز در نزهة المجالس از او نقل شده است. مرگ او را در نیمه اول قرن ششم دانسته اند.

منابع: دائرة المعارف بزرگ اسلامی، ج 6، ص 269-270؛ لباب الألباب، ج 2، ص 228 و 230 و 231 و 236؛ تذکره دولتشاه سمرقندی، ص 88؛ حدائق السحر، ص 120-124؛ مجمع الفصحاح، ج 1، ص 195-197؛ تاریخ ادبیات فارسی، ج 2، ص 56-57.

نرمه / رسته نرمه

روستا و بازار قدیم ری. در عصر ما بدان نارمک می‌گویند، و نارمک را عرب زبانان نرمق گفته اند. در انساب سمعانی مذکور است که نرمق از قرای ری است و به آن نرمقه نیز گویند. این قریه در شمال غربی ری واقع است، و مردم قصران داخل و لواسان از راه آن به دولاب، و از آنجا از دروازه دولاب ری وارد این شهر می‌شده اند، و تا این اواخر راه تهران به لواسان نیز از آنجا می‌گذشته است. این بازار

(راسته) ظاهراً ساربانان را به روده می پیوسته، و چهاربازار روده را به وجود می آورده و پیش می رفته است. گرچه اکنون ری باستانی خراب شده و بناهای آن از بین رفته است، اما مکان خیابان های عمده آن که مردم را همه روز در آنجاها آمدوشد بوده، تغییری نیافته است؛ از آن جمله است همین رسته نر مه، که پس از خرابی ری نیز پیوسته از تهران و آبادی های اطراف آن از راه دولاب و دولت آباد از همین محل به زیارت ابن بابویه و حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) می رفته اند.

منبع: ری باستان، ج 1، ص 226.

نصرآباد

بازار، قنات، محله. به احتمال بسیار زیاد، نصرآباد نام دز رشکان در قرون دوم و سوم هجری بوده، و همان محله است که به زمان آل بویه، فخرالدوله آنجا را تجدید عمارت کرده، فخرآباد نام نهاد. بازار نصرآباد، در شمال غربی ری در محله نصرآباد واقع بوده، و گویا از حدود پل کارخانه سیمان فعلی به سمت محله نصرآباد آغاز می شده است. قنات نصرآباد، در وسط «مدینه» (شارستان) جاری بود. محله نصرآباد، در ری برین بوده و ابوعمر محمد بن عبدالله نصرآبادی و عبدالعزیز بن محمد رازی نصرآبادی از آنجا برخاسته اند. در معجم البلدان نیز آمده است که نصرآباد محله ای است در بالای ری، منسوب به نصر بن عبدالعزیز، والی ری در زمان سفاح. از مطالب گذشته می توان دانست که از این محله سه نشانی در منابع بر جای مانده است، که همراه قرائن دیگر جای آن را در شمال ری برین، در حدود کارخانه گلیسیرین و صابون، یعنی حوالی قلعه باستانی رشکان مشخص می سازد؛ زیرا ری برین همان ری باستانی و کهنه است، و ری زیرین، در جنوب کوه ری قرار داشته است. اینکه قنات نصرآباد به وسط شارستان می رفته، دلیل آن است که محل آن در سوی شمال غربی شهر یعنی ری برین واقع بوده است.

ابن کربویه رازی در قصیده خویش، از ساکنان عرصه نصرآباد شکایت کرده است که وی را از ری رانده و از قوم و اهل خود دور کرده بوده اند. می توان چنین گفت که این کار به دست والی ری صورت گرفته و ولایت آن عهد در همان دارالاماره که نصر بن عبدالعزیز هنگام ولایت برای خویش ساخت، مقیم بوده اند و می دانیم که شمال غربی ری، به ویژه محل دز رشکان جایگاه اقامت شاهان و بزرگان و والیان بوده است.

نام نصرآباد پس از نصر بن عبدالعزیز

ص: 260

به تدریج فراموش شد، و در زمان فخرالدوله به فخرآباد موسوم گردید.

منبع: ری باستان، ج 1، ص 148 و 212 و 226 و 208.

نصرآباد ← در رشقان

نصر بن ابی ناصر رازی

محدث. ابوالحسن قطان از وی روایت کرده است.

منبع: التدوین، ج 3، ص 217.

نصر بن عبدالعزیز

از والیان ری در عهد عباسیان. در معجم البلدان آمده است که نصرآباد محله ای است در بالای ری، منسوب به نصر بن عبدالعزیز، والی ری در زمان سفاح.

منبع: معجم البلدان، ج 4، ص 786.

نصر بن مهدی بن نصر بن مهدی، ابوالفتح ونکی رازی

محدث، معدّل، فقیه زیدی مذهب و از سادات و دانشمندان ونک. ولادتش به سال 478 یا 475 ق. در ری بود. از ابوالفضل یحیی بن حسین علوی زیدی و ابوبکر اسماعیل بن علی خطیب نیشابوری و سلیمان بن داوود غزنوی (در مرو) و ابویوسف عبدالسلام بن محمد بن یوسف قزوینی (در بغداد، در سفر حج) و طاهر بن حسین سمان و گروهی دیگر حدیث شنیده و عبدالکریم بن ابومظفر از او روایت کرده است. علی بن محمد بن نصر بن مهدی ونکی نسابه، از منسوبان وی است.

منابع: الأنساب، ج 3، ص 292-293؛ ادوار فقه، ج 3، ص 843، پاورقی؛ تاریخ الاسلام، ج 37، ص 435-436.

نصرة الدین، ابوبکر ← پهلوان محمد

نصیب رازی

شاعر عهد صفوی. با محمدطاهر نصرآبادی، صاحب تذکره، هم روزگار بوده است. در تذکره نصرآبادی آمده است که نصیب رازی به هند سفر کرد و در آنجا زیست.

منبع: الذریعه، ج 9، ص 1196.

نصیر بن ابی نصیر رازی بغدادی، ابومنذر

مقری، محدث، ادیب، قرائت شناس و نحوی. نصیر از ادیبان و نحودانان بزرگ ری بود، و اصمعی و ابوزید انصاری را دیده و نحو را از

کسایی آموخته است. از هری در مقدمه کتاب خود، از او یاد کرده و گفته است: در نحو علامه بود و با کسایی هم نشینی داشت. او به کسایی قرائت آموخت و کسایی به او، نحو. چندین کتاب در باب قرائت و نحو

ص: 261

تألیف کرد. به سال 240 ق. درگذشت.

منابع: إنباه الرواة على أنباء النحاة، ج 3، ص 347؛ بغية الوعاة، ص 404؛ شذرات الذهب، ج 2، ص 95؛ الوافی بالوفیات، ج 27، ص 63، معجم المؤلفین، ج 13، ص 100.

نظام الدین ساوجی

عالم امامی، فقیه، اصولی، محدث، متکلم، رجالی و ریاضی دان اهل ساوه و از شاگردان شیخ بهایی. پس از مرگ پدرش تحت نظر شیخ بهایی تربیت یافت و پس از درگذشت استادش، در دربار صفویه زندگی کرد. در سال 1033 ق. برای زیارت، به عتبات عالیات رفت. به امر شاه عباس کتاب جامع عباسی شیخ بهایی را، که تا باب حج تألیف شده بود، تا آخر دیات تکمیل کرد و تحفه عباسی، در فضائل و مناقب را در تتمیم جامع عباسی نگاشت. پس از عزل خلیل قزوینی از مدرسی بقعه حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، عهده دار تدریس در آن شد و اندکی پس از درگذشت شاه عباس (1038 ق.) در حدود چهل سالگی در شهر ری درگذشت. از دیگر آثارش: زینة المجالس، نظام الاقوال، الصحیح العباسی، رساله ای در وجوب نماز جمعه.

منابع: ریحانة الادب، ج 4، ص 498؛ سماء المقال فی علم الرجال، ج 1، پاورقی ص 299؛ کشف الحجب و الأستار، ص 582؛ الذریعه، ج 7، ص 108 و ج 24، ص 191؛ معجم المؤلفین، ج 9، ص 250؛ أعیان الشیعه، ج 1، ص 151-152؛ الکنی و الألقاب، ج 3، ص 257؛ ریاض الجنة، زنوری، ج 4.

نظام رازی

شاعر، خطاط و از حفاظ آستانه حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) در اوائل عهد صفوی (قرن دهم). در کتیبه نویسی مهارت داشت.

منبع: الذریعه، ج 9، ص 1204.

نظرآباد

روستا، از توابع بخش قلعه نو شهرستان ری، واقع در جنوب چاله طرخان. این روستا بر اساس سرشماری مرکز آمار ایران در سال 1385 ش. جمعیت آن 16 نفر (4 خانوار) بوده است.

منبع: نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن 1385 ش.

نعیم بن مقرن

سردار عرب و فاتح ری در عهد خلیفه دوم. وی در جنگ با مردم ری به فرماندهی سیاوخش پیروز شد و پس از کشتار بسیار، در سال 22 ق. ری را فتح کرد. در تاریخ طبری آمده است: «عمر، نعیم بن مقرن را نامه کرد و

ص: 262

به ری فرستاد... مردی بود نام وی سیاوخش، نواسه بهرام چوبین. یزدجرد وی را مُلک ری داده بود و خود به خراسان رفته. عرب روی به ری نهادند... به جمله سپاه سیاوخش در، مردی بود از دهقانان ری، نام او زینبی (زینبد)، او را عداوتی بود با سیاوخش از بهر ضیاع و ده ها... چون زینبی بشنید که نعیم بن مقرن آمد با سپاه، پیش وی باز شد به زنهار و گفت: دوهزار مرد مراده تا به کمین اندر نشینم، چون تو با سیاوخش حرب کنی من از کمین بیایم وی را بشکنم. او را اجابت کرد... زینبی آن لشکر بر راه روستا ببرد و از پس کوه بداشت. دیگر روز ایشان به حرب بایستادند و حرب اندر گرفتند. منذر [بن عمرو، برادرزاده نعیم] سپاه بیاورد از پس کوه طبرک به شهر اندر آورد و خبر به سیاوخش آمد... هرکسی از غم خان و مان و زن و فرزند روی باز پس نهادند و به شهر اندر آمدند و سیاوخش تنها بماند، چون او نیز بازگشت، شمشیر اندر نهاد، و عجم [را] پیش و پس بگرفتند و کشتن کردند؛ چنانکه خون به شهر اندر برفت.»

منابع: ترجمه تاریخ طبری، ص 1975؛ تاریخ طبری، ج 3، ص 230.

نعیم بن میسره رازی، ابو عمرو

محدث، نحوی و از اصحاب امام صادق (ع). اصل او از کوفه بود، اما در ری زیست و در همان شهر درگذشت. از ابواسحاق همدانی، زبیر بن عدی، عصام بن بهدله، مطرف، عکرمه، حماد بن ابی سلیمان، عطاء بن سائب، اسماعیل بن ابوخالد، اسماعیل بن عبدالرحمن سدی، قیس بن مسلم جدلی، ولید بن عیزار، اعمش، عبدالعزیز بن عمر و پدرش روایت کرده است. جریر بن عبدالحمید، یحیی بن ضریس بجلی، اسحاق بن سلیمان رازی، فضل بن موسی سینانی، ابولید طیالسی، ابوریع زهرانی، عیسی بن ابی فاطمه، عبدالرحمن بن سنان مقری، یحیی بن مغیره رازی، محمد بن عمرو زنیج رازی، محمد بن حمید رازی، یحیی بن یحیی نیشابوری، یحیی بن ابی بکیر کرمانی، حسن بن ابراهیم (اشکاب)، ابوریع زهرانی، عبیدالله بن ادریس نرسی، حماد بن زاذان عطار، عمرو بن رافع قزوینی، پسرش عمر بن نعیم و عده ای دیگر از او روایت کرده اند. ابن مبارک نیز از او اجازه کتابت داشت. محمد بن عمرو زنیج می گوید: ابن مبارک را دیدم که نزد او نشست است و حدیث می نویسد. احمد بن حنبل، کسایی، ابن معین و دیگران او را ثقة دانسته اند. ابن حبان می نویسد: روایت او معتبر است، مگر آنچه محمد بن حمید رازی از او نقل کرده است. صاحب قاموس الرجال می گوید: «از ظواهر امر

چنین پیدا است که مذهب عامه داشته و اینکه از رجال شیخ بوده است، ظهور در امامی بودن او ندارد.» وفات او را به سال 174 و 175 ق. نوشته اند.

منابع: الجرح و التعديل، ج 6، ص 137-138 و ج 8، ص 461-462؛ تاريخ بغداد، ج 13، ص 305-306؛ تهذيب الكمال، ج 29، ص 493-496؛ تقريب التهذيب، ج 2، ص 251؛ تهذيب التهذيب، ج 2، ص 251؛ تاريخ الاسلام، ج 11، ص 385-386؛ انباة الرواة في أنباه النحاة، ج 3، ص 352-353؛ قاموس الرجال، ج 10، ص 398؛ تاريخ ابن معين، ج 2، ص 285؛ تاريخ الصغير، ج 2، ص 190؛ معجم رجال الحديث، ج 20، ص 191-192؛ رجال الطوسي، ص 316؛ نقد الرجال، ج 5، ص 17-18؛ الفائق في رواة اصحاب الامام الصادق (ع)، ج 3، ص 359-360.

نفرآباد، تکیه

قدیم ترین محل برگزاری تعزیه و عزاداری مردم ری و تهران، در منطقه 20 شهرداری تهران. این تکیه، نزدیک چهارصد سال محل برگزاری مراسم عزاداری ها در ماه های محرم و صفر بوده است. محل آن، در ضلع جنوب شرقی حرم حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) است. در زمان صفویه، یکی از تیره های ایل قشقایی به نام «نفر» به این ناحیه کوچ کردند و از آن زمان به محله «نفرآباد» شهرت یافت.

تاریخ بنای کنونی آن به دوره قاجار برمی گردد. سردر آن کاشیکاری، با نقش لحظه شهادت حضرت علی اکبر (ع) است. بر اساس وقف نامه موجود، تکیه نفرآباد در سال 1060 ق. یعنی حدود 100 سال پس از نخستین حصارکشی پیرامون تهران ساخته شده و در آن زمان، خیمه ای بزرگ با چند ستون و دیوار بوده است. در سال های نخست دهه 1340 ش. متولی وقت تکیه (حاج غلامعلی نصیری) آن را بازسازی کرد و توسعه داد. در این مرحله از بازسازی، طبقه دوم تکیه مخصوص بانوان ساخته شد. در حال حاضر سه دانگ زمین و بنای تکیه، موقوفه است.

منابع: پایگاه مجازی سازمان میراث فرهنگی و گردشگری ایران؛ روزنامه ایران،

نفرآباد، محله

از محله های قدیم و مشهور شهر ری. بازارچه «باباخان» در شرق این محل بوده و در آن مراسم تعزیه برگزار می شده است.

در حال حاضر تکیه نفرآباد گسترش یافته و بازسازی شده است. همچنین در محله نفرآباد و هاشم آباد دو سقاخانه وجود داشت.

سقاخانه هاشم آباد تخریب شده و سقاخانه نفرآباد به سقاخانه حضرت ابوالفضل (ع) مشهور است. کوچه حضرتی، کوچه شیرازی ها، کوچه باغ، کوچه شاه غلامان، کوچه غضنفری ها از جمله کوچه های قدیمی نفرآباد است. شماری از این کوچه ها در حال حاضر به نام های دیگر وجود دارند. ساکنان قدیمی نفرآباد معتقد بودند که در کوچه حضرتی که اکنون اثری از آن باقی نمانده است، باغی وجود داشته که از املاک حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) بوده است. قدیم ترین مسجد نفرآباد در حال حاضر، مسجد خضر النبی (ع) است که توسعه نیز یافته است. در گذشته برای حفظ امنیت این محله قدیمی سه دروازه وجود داشت که علاوه بر حفاظت از محل، عوارضی هم از واردین می گرفتند.

یکی از دروازه ها در محله نفرآباد قرار داشت و دو دروازه دیگر در بازارچه باباخان و میدان کوچک بوده است. از یادگارهای طبیعی محله نفرآباد درخت توت کهن سال است که حدود سی صد سال عمر دارد. قطر بن درخت حدود دو متر است.

منبع: همشهری محله؛ پایگاه مجازی محله نفرآباد و هاشم آباد.

نقاره خانه

برج، کوه، مقبره. این برج در شمال شهرستان ری و در غرب امین آباد بر فراز کوه طبرک یا تپه گبری واقع است.

بنای نقاره خانه، ساختمانی هشت ضلعی با ارتفاع حدود پنج و نیم متر است که از داخل دارای طرح مدور به قطر بیست و سه دهم متر است.

این بنا که گنبد آن فروریخته، بر سکویی به ارتفاع تقریبی 40 سانتی متر بنا گردیده است. نمای خارجی آن، طاق نمایی با قوسی جناغی است که از سنگ های لاشه ساخته شده و در نیش هر یک از طاق ها یک جرز آجری با برجستگی 20 سانتیمتر از روی قاعده تا زیر پایه گنبد امتداد یافته است. عرض هر یک از طاق نماها به جز ضلع جنوب غربی که ورودی در آن جای گرفته، سه و یک دهم و ارتفاع آنها 65 و دو دهم متر است. محیط خارجی بنا

حدود یازده متر است. مدخل بنا در جهت جنوب غربی و مشرق به اراضی تقی آباد قرار دارد. ورودی کم عرض بنا ساده و بدون تزئین هنری است. دربارهٔ ساخت و صاحب مدفن، در کتاب سیاست نامه (منسوب به خواجه نظام الملک طوسی) آمده است: «در شهر ری به

ص: 266

روزگار فخرالدوله که صاحب بن عباد وزیر او بود، گبری بود توانگر که وی را بزرجمید (بزرگ امید) گفتندی، و بر کوه طبرک ستودانی [= مقبره ای] کرد از جهت خویش و امروز بر جای است و اکنون آن را دیده سپاه سالاران خوانند و بر بالای گنبد فخرالدوله نهاده است و بسیار رنج و زر هزینه کرد بزرجمید تا آن ستودان به دو پوشش بر سر آن کوه تمام کرد.»

منابع: منبع: دائرة المعارف تشیع، ج 3، ص 171-172؛ ری باستان، ج 1، ص 467؛ آثار تاریخی طهران، ص 274-279.

نقاره خانه، کوه

نام دیگر کوه طبرک بوده است. با توجه به اینکه اکثر مطالب تاریخ طبرستان مرعشی، برگرفته از تاریخ طبرستان ابن اسفندیار است، می توان گفت که زبان این دو کتاب در باب طبرک یکی است، و مطالب منقول از این دو در شرح قلعه طبرک، کوه طبرک را با کوه نقاره خانه منطبق می سازد.

منبع: ری باستان، ج 1، ص 467.

نماز جمعه شهر ری

در تاریخ 4 آبان 1358 بنا به درخواست مردم شهر ری، امام خمینی (ره) طی نامه ای مرحوم حجة الاسلام محمدباقر رفیعی را به عنوان امام جماعت مسجد جامع صحن حضرت عبد العظیم حسنی (ع) منصوب کرد و 20 روز پس از آن، در حکمی جدید، امامت جمعه شهر ری را بر عهده ایشان گذاشت. نماز جمعه شهر ری سال ها در صحن آية الله کاشانی اقامه می شد و حجة الاسلام رفیعی، 17 سال امام جمعه شهر ری بود.

پس از ساخت مصلاي شهر ری محل اقامه نماز جمعه به آنجا منتقل شد. در سال 1375، شورای سیاستگذاری ائمه جمعه، سید علی غیوری، قربانعلی دری نجف آبادی، عباسعلی اختری و سید محمد امین را به عنوان ائمه جمعه موقت شهر ری برگزید. در تاریخ اول مرداد 1389 با موافقت رهبر انقلاب، حجة الاسلام سید علی شاهچراغی منصب امامت جمعه شهر ری را عهده دار شد.

نماز جمعه، علاوه بر شهر ری، در شهرهای باقر شهر، حسن آباد فشافویه، قیامدشت، قلعه نو و خاور شهر از شهرستان ری نیز اقامه می شود.

منبع: پایگاه اطلاع رسانی امام جمعه شهر ری.

ص: 267

نوح بن انس رازی

محدث و مقری. از حماد بن نجیح رازی و عبدالله بن جهم رازی روایت کرده است، و ابراهیم بن عیسی سنی رازی از وی.

منابع: تهذیب الکمال، ج 7، ص 289؛ میزان الاعتدال، ج 1، ص 600؛ الجرح و التعديل، ج 5، ص 27؛ معجم البلدان، ج 3، ص 269؛ الأنساب، ج 3، ص 326-327.

نور الله رازی

متولی آستانه حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) در عهد صفوی و پدر امیر عنایت الله رازی شاعر.

منبع: تحفه سامی، ص 41؛ ری باستان، ج 1، ص 145.

نهر موسی ← گیلانی / جیلانی

نیروگاه گازی ری

نیروگاه ری، که یکی از قدیمی ترین نیروگاه های حرارتی ایران است، در جاده قدیم قم - باقرشهر، کیلومتر هفت شهر ری، نزدیک پالایشگاه تهران واقع شده است. بهره برداری از آن در سال 1356 ش. آغاز شد. اکنون با ظرفیت تولید 9794 مگاوات برق، در زمینی به مساحت 525 هکتار قرار دارد. این نیروگاه شامل 29 واحد توربین گازی است و شرکت های آسک بلژیک، هیتاچی ژاپن، فیات ایتالیا، میتسوبیشی ژاپن و آ.ا. گ آلمان در ساخت و راه اندازی آن مشارکت داشتند. سوخت واحدها گاز طبیعی و گازوئیل است.

اکنون با گذشت 40 سال از فعالیت نیروگاه ری، نیاز به بازتوانی و بازسازی تجهیزات آن به حدی زیاد شده که جمع آوری کلی آن در دستور کار وزارت نیرو قرار گرفته است.

نیستی رازی

شاعر عهد صفوی. در ری می زیسته و این مطلع از او است:

بی لب لعلت به بزمی جام نتوانم گرفت / *** بی تو_ ای آرام جان_ آرام نتوانم گرفت.

«روحی رازی» که وی نیز شاعر بوده است، برادر او است.

منابع: تحفه سامی، ص 163؛ الذریعه، ج 9، ق 4، ص 1243.

ص: 269

واریان

محلله ای در ری باستان. در تاریخ طبرستان مرعشی، در ذکر هجوم امرای ایغور به ری و نواحی آن به عهد سلطان جلال الدوله از آل بادوسپان به سال 759 ق. آمده است: «موکب همایون ملک اعظم جلال الدوله _ نور قبره _ در آن وقت به موضع واریان اقامت داشت.» ظاهراً واریان همان است که امروز نیز در دهستان ارنگه موجود است.

منبع: ری باستان، ج 3، ص 630.

ورزنین

از قرای مهم ری باستان. علی (ع) در خطبه 128 نهج البلاغه می فرماید: «كَأَنِّي بِهِ وَقَدْ سَارَ بِالْجَيْشِ ...». سید رضی می گوید: «علی (ع) در این کلام به صاحب زنج (علی بن محمد علوی) اشاره می کند و چون با نقاب راه می رفت، مکنّا به برقعی شد و زادگاهش در شهر ری، در روستایی به نام ورزنین بود.» دیگران نیز این نسبت را تأیید کرده اند. صاحب زنج در زمان خلافت مهتدی، بر دستگاه خلافت شورید. مسعودی تاریخ قیام او را 255 ق. ثبت کرده است. از مادر صاحب زنج، دختر علی بن رجب، نقل کرده اند: «جدم محمد بن حکیم، از کسانی بود که با زید بن علی بن حسین بر ضد هشام بن عبدالملک قیام کرد و چون زید کشته شد، گریخت و به ری پیوست و به ورزنین پناه برد و آنجا بماند.» اصطخری نوشته است: در ری، آبادی های بسیاری است که بزرگ ترین آنها ورامین، ارنبویه، ورزنین، دزا و قوسین است.

منابع: نهج البلاغه، خ 128؛ معجم البلدان، ج 5، ص 371؛ الوافی بالوفیات، ج 21، ص 268؛ تجارب الامم، ج 4، ص 397؛ مروج الذهب و معادن الجواهر، ج 4،

ص: 271

ص 107-108؛ تاریخ طبری، ترجمه پاینده، ج 14، ص 6307؛ تاریخ الطبری، ج 7، ص 543؛ المسالك و الممالك، ص 171.

وژان

خانه ای مشهور در ری باستان. سمعانی در الأنساب نوشته است این خانه در ری، خانه علم و فضل بوده و اصل آن منسوب است به ابوسعید عبدالکریم بن احمد وژان رازی. وجه تسمیه آنان به وژان، آن است که اجداد آنها، شغل توزین داشتند.

منابع: الأنساب، ج 5، ص 596؛ یاداشتهای قزوینی، ج 3، ص 103.

وزانیان

مدرسه. این مدرسه از مدارس مهم اهل سنت و جماعت شهر ری بوده است. در کتاب نقض آمده است: «وزین الملك ابوسعید هندوی قمی که به ده شهر و قلعه هر روز او را سه نوبت بزدندی، و مدرسه قاضی محمد وژان او فرموده، و بر همه سنیان تا به قیامت منت نهاده.» نیز می گوید: «هر رباطی و مدرسه ای که رفیع تر و عالی تر و نیکوتر است همه خواجگان شیعی کرده اند، چون مجدالملك وزین الملك که مدرسه وژانیان کرده اند.» مقصود از محمد وژان، عمادالدین ابوعبدالله محمد بن ابوسعید عبدالکریم بن ابوالعباس احمد بن ابوسعید طاهر بن ابوالعباس احمد الوژان از رؤسای معروف شافعیه در ری است، که بنا به نقل ذهبی در العبر و منابع دیگر، در ربیع الآخر سال 598 ق. درگذشت. در تاریخ طبرستان ابن اسفندیار نیز نام مدرسه عماد وژان بدین شرح مذکور است: «او [یعنی عزالدین یحیی] را بسته پیش سلطان اعظم [تکش بن ایل ارسلان] بردند. گفت: سیدی! چون می بینی خویشان را، و در دل سلطان نبود که او را هلاک کند. او از سر تهوّر و گرم مزاجی که در طبیعت او مرکوز بود، گفت: خویشان را چنان می بینم که حسین بن علی را. سلطان از این در طیره شد، و فرمود تا سرش برداشتند و به ری فرستاد در مدرسه عماد وژان که دشمن سیدی بود، فرو آویختند.» محل مدرسه وژان معلوم نیست، و هیچ قرینه ای در این باب به نظر نرسید. تنها احتمالی که می توان داد آن است که چون محله شافعیان میان برج طغرل و گنبد فخرالدوله و مسجد مهدی بوده است، این مدرسه نیز در همان حدود قرار داشته است.

منبع: ری باستان، ج 1، ص 541.

وسفنارد / وصفنارد

روستا. نام این قریه در فرمان صادر از سوی شاه طهماسب صفوی به سال 961 ق. در باب رقبات موقوفه ری چنین ذکر شده است: «... يك قطعه باغچه واقع در

ص: 272

قریه و سفنارد بلوک غار ری...» این آبادی اکنون نیز بر جای است. شهرت این روستا از دهه سی شمسی به این سو، به دلیل تلاش های مهندس بازرگان و چند تن از یاران اوست که در این روستا، تعاونی و کارگاه فنی - صنعتی و کارخانه تأسیس کردند و خدمات فرهنگی و اجتماعی گسترده ای به مردم روستا عرضه داشتند.

منابع: ری باستان، ج 3، ص 634؛ فرهنگ آبادی های ایران، ص 487؛ شرکت وصفنارد (اینترنت)؛ جریان ها و سازمان ها، رسول جعفریان.

وسقند

از قرای ری باستان و زادگاه ابوالقاسم وسقندی (محدث امامی قرن چهارم) و ابوحاتم محمد بن عیسی بن محمد بن سعید وسقندی رازی.

منبع: معجم البلدان، ج 4، ص 928.

وسقندی رازی، ابوالقاسم

محدث امامی، از مردم روستای وسقندی ری. در سال 317 ق. درگذشت.

منبع: معجم البلدان، ج 4، ص 928.

وفائی رازی

شاعر و از پیروان طریقت نوربخشیه.

منبع: تحفه سامی، ص 163.

ولی آباد

محلّه. از شمال به خیابان شهرداری و میدان مدرس، از جنوب به بلوار سلمان فارسی و کمربندی شهرری، از غرب به 45 متری آوینی و خط راه آهن تهران - مشهد و از شرق به خیابان آستانه رحیمی و دیوار کارخانه بازسازی واگن محدود می شود. محلّه های هم جوار آن عبارتند از: سرتخت و حمزه آباد در شمال، هاشم آباد در شرق، شهید بهشتی در غرب و حریم منطقه 20 در جنوب. محلّه ولی آباد دارای بناهای تاریخی، از جمله باغ ملک، قلعه دولت آباد قیصریه، رخت شورخانه مسجد، آب انبار مسجد امام حسن (ع)، قنات دولت آباد قیصریه، قنات عمادآور، امارت عمادآور و کوره های آجرپزی است. از باغ های معروف این محلّه، باغ حاج علی مغاری و باغ احمدوند بوده است. در این محلّه پلی به نام پل آسان سیه (ایستگاه، به زبان فرانسه) وجود داشت که از روی آن قطار عبور می کرد و از بالای آن پل محلّه بهشتی در ضلع جنوبی ولی آباد معلوم بود. این پل اکنون خراب شده است. این محلّه به دلیل نزدیکی به حرم حضرت عبدالعظیم (ع)، از فضا و پیرامون حرم تأثیر پذیرفته و رشد کرده است. از آنجا که این محلّه ابتدای محور مواصلاتی شهر ری و تهران با جنوب کشور است، اکثر

ساکنان آن مهاجران شهرهای اصفهان، یزد، کاشان، اردستان و نائین بوده اند. در بخشی از محله که کوره های آجرپزی بیشتر در آنجا بوده است، به سر کوره یا چاله سرخ شهرت دارد. جمعیت محله های ولی آباد و بهشتی، در سال 1385، مجموعاً 8021 نفر در 2251 خانوار بوده است.

منبع: پرتال محله.

ولید بن ابان ضَبّی رازی، ابوالحسن

محدث، از اصحاب امام رضا (ع)، کاتب دیوانی و برادر محمد بن ابان. از علی بن جعفر بن محمد (فرزند امام صادق) روایت کرده است و ابوحنیفه محمد بن یحیی سابق از او. در طریق صدوق و کلینی واقع است.

منابع: رجال البرقی، ص 54؛ رجال الطوسی، ص 368؛ نقد الرجال، ج 5، ص 26؛ مستدرکات علم رجال الحدیث، ج 8، ص 105؛ معجم رجال الحدیث، ج 20، ص 213؛ الکلینی و الکافی، ص 145.

ولی عصر، فرهنگسرا

مجتمع تفریحی - آموزشی. در بهمن 1371 ش. با مساحت 5000 متر مربع افتتاح شد. این مجموعه بخش هایی همچون موزه ری شناسی، سالن چند منظوره، دریاچه و جزیره دارد. موزه ری شناسی در شمال فرهنگسرا با مساحت 750 متر مربع، به دلیل شکل دایره ای آن بارزترین بخش فرهنگسرا است. سالن چند منظوره چادری نیز اندکی بعد از افتتاح فرهنگسرا، در همان سال 1371، به آن افزوده شد که مساحتی بالغ بر 1600 متر مربع دارد. سبک معماری فرهنگسرای ولی عصر (عج)، سنتی و برگرفته از آتشکده ری (تپه میل) است.

وهب بن ابراهیم رازی

محدث. از ابوعبدالله اسرائیل بن حاتم مروزی و او از مقاتل بن حیان و او از اصبع بن نباته و او از امام علی (ع) روایت کرده است.

منبع: الکشف و البیان فی تفسیر القرآن، ج 10، ص 311.

وهرندانان / وهرانندان / وهرندانان

روستایی در ری باستان، نزدیک دروازه ری. به گفته یاقوت حموی، وهرندانان دیهی بزرگ در ری بوده است. نام این قریه در کتاب های تاریخی فراوان آمده است و نوشته اند: پادشاهان و امرای ری، از آنجا سفر خود را به بلاد دیگر آغاز می کردند.

منابع: معجم البلدان، ج 5، ص 386؛ مرصداطلاع علی اسماء الامکنه و البقاع، ج 3، ص 1446.

ص: 274

هاجر خاتون، امامزاده

این امامزاده در شرق روستای اشتهازان از بخش فشافویه قرار دارد. بر خلاف شهرت محلی، بانوی مدفون در قبر، از نوادگان امام سجاد (ع)، در اوایل قرن هشتم است؛ بدین شرح: سیده هاجر خاتون بنت حسین بن محمد مسیح بن حسن بن محمد مسیح بن بهاء الدین احمد بن محمد بن مطهر بن عزالدین علی بن شرف الدین محمد بن ابی الحسن مطهر ذی الفخرین بن علی الزکی بن ابی جعفر محمد بن ابی القاسم علی بن ابی جعفر بن ابی القاسم حمزة

ص: 275

الاکبر بن احمد الدخ بن محمد الاکبر بن اسماعیل المنقذی بن محمد الارقط بن عبداللّه الباهر بن علی بن الحسین السجاد (ع). بیشتر نیاکان او، از بزرگان سادات و از مشاهیر علویان ری، قم و بغداد به شمار می روند. نخستین شخص از این خاندان که به ایران مهاجرت کرد، سید احمد است که در اواسط قرن سوم هجری، در قم سکنا گزید و فرزندش سید ابوالقاسم حمزه نقابت و سرپرستی سادات قم و ری را عهده دار شد. نواده او، ابوجعفر محمد، مشهور به سلطان محمد شریف، نقابت سادات قم، آبه و ری را عهده دار بود. فرزند او (علی الزکی) با سکینه، از نوادگان امام کاظم (ع) ازدواج کرد و ثمره آن، سید ابوالحسن مطهر، نقیب النقباء قم، ری، قزوین و آمل بود.

هاجر، فرزندی به نام شرف الدین محمد داشت که از بزرگان سادات ری به شمار می آمد. جد بی بی هاجر، محمد مسیح، محبوبیت و اعتبار بسیاری در میان مردم ری داشت و به زهد و کرامت شهره بود.

منابع: مزارات ری، ص 104-111؛ سایت سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان تهران؛ امامزاده ها و تربت برخی از پاکان و نیکان، ج 1، ص 425-426؛ تحفة الازهار، ج 2، ص 496؛ التذکره فی الأنساب المطهره، ص 176 و 254.

هادی، امامزاده

بقعه این امامزاده در شمال شرقی قبرستان ابن بابویه قرار دارد؛ با گنبدی کوچک و کم ارتفاع و بدون گلدسته. سکویی که ساختمان روی آن استقرار یافته است، بقعه را از قسمت های دیگر قبرستان و مقبره های خانوادگی جدا می کند. بقعه امامزاده هادی به مسجد ماشاء الله نیز مشهور است و این مسجد، به اعتقاد برخی از محققان، همان است که در داستان های تاریخی به مسجد مهمان کش مشهور است.

نویسنده کتاب مزارات ری، نسب این امامزاده را این گونه می نویسد: ابوالقاسم هادی بن احمد بن محمد (شهدائق) بن حمزه بن احمد بن عبیدالله بن محمد بن عبدالرحمن الشجری بن القاسم بن الحسن بن زید بن الإمام حسن (ع). «سپس دلایل خود را بر پایه منابع کهن ذکر می کند؛ از جمله اینکه ابن طباطبا، نسابه قرن پنجم، نوشته است که ابوالقاسم محمد، مشهور و ملقب به شهدائق در شهر ری بوده و از او دو فرزند باقی مانده است: جعفر و احمد، که پدر امامزاده هادی شهر ری است. این شجره را نسابه های دیگری همچون سید جعفر اعرجی (م 1332 ق.) و عبیدلی (م 435 ق.) تأیید می کنند.

بنای آجری بقعه، به دوران صفویه بازمی‌گردد. يك نوشته قدیمی با کاشی معرّق روی مقبره درون حرم، حکایت از بنای بقعه به فرمان شاه طهماسب می‌کند. نوشته ای دیگر، تاریخ 1286 ق. را نشان می‌دهد که پایین نام امامزاده هادی و خواهرش زینب آمده است.

بنای بقعه، شامل ایوان ورودی، گنبدخانه اصلی، مسجد (موسوم به ماشاء الله) و غرفه های متعدّد است. یکی از غرفه ها نیز متصل به فضای گنبدخانه است. گنبدخانه از ضلع غربی به مسجد راه دارد. مسجد ماشاء الله علاوه بر ورودی از راه بقعه، ورودی های دیگری نیز دارد.

بنای ساختمان، ده ضلعی و متقارن است. تمام نماهای بیرونی بنا با مرمر سفید سنگ کاری شده است. ضلع شرقی، نمای اصلی است که ایوان ورودی به بقعه نیز در آن قرار دارد. کتیبه ای از سنگ مرمر، بالای نیم طاق ورودی دیده می‌شود که به خط نستعلیق روی آن نوشته اند: «بسم الله الرحمن الرحيم امامزاده هادی ابن سراوین ابن موسی بن جعفر (ع).»

حرم امامزاده، مربع است و بیست و شش و نیم متر مربع، مساحت دارد. گوشواره های گنبدخانه اسکنج سازی شده و در فضای بین گوشواره ها نیز چهار طاق نما وجود دارد که عمق آن حدود ده سانتی متر است. طاق راهرو

متصل به ایوان، مسجد و غرفه به صورت تخت است. در طاق نمای غربی حرم، ورودی به مسجد ماشاءالله قرار دارد. طاق نمای جنوبی به غرفه ای با شکل نامنظم منتهی می شود، که چند قبر در آن دیده می شود. در جنوب غرفه، دری فلزی با پنجره های شیشه ای نصب کرده اند تا بخشی از نور حرم را تأمین کند. سقف این قسمت تخت و جدید است. ضریح آلومینیومی مشبك و ساده ای، با ابعاد 2/80 * 2 و ارتفاع 1/5 متر روی قبر نصب شده و قسمت بالای آن با تیرهای چوبی به شکل هرم درآمده است. این ضریح در سال 1382 ش. از بقعه سه دختران به این مکان منتقل شده است. ابعاد مرقد 90 * 2/15 سانتی متر و ارتفاع آن 85 سانتی متر است. در این مکان دو تن دفن شده اند که يك مرقد دارند. اطراف مرقد با خشت های کاشی مزین به گل و بته های ظریف عهد قاجاریه تزیین شده است. سطح فوقانی مرقد، کاشی معرق قدیمی صفوی است که به خط ثلث سفیدرنگ بر زمینه لاجوردی، این عبارت را روی آن نوشته اند: «قد امر باحداث هذه العمارة الرفيعة السلطان ابن السلطان المؤيد من عندالله ساحة الخير و الاحسان ابوالمظفر شاه طهماسب بهادر خان خلد الله تعالى ملكه.» شجره نامه امامزاده از کتاب بحرالأنساب فاضل دربندی است که اعتباری ندارد. کتیبه دیگری به خط نستعلیق ریز در بالای ضلع شرقی مرقد (پایین پا) روی خشت های کوچک دیده می شود که حاوی این عبارت است: «این مرقد شریف حضرت امامزاده هادی ابن سراوین ابن حضرت امام موسی کاظم (ع) با يك خواهرش حضرت زینب خواتون [کذا] در اینجا مدفون و شهید می باشند و قاتل ایشان منصور دمشقی 1286.»

بنا در مجموع سالم، ساده و بدون تظاهر خارجی است و در شمار آثار ملی ثبت شده است. این بقعه به نام مسجد ماشاءالله هم شهرت دارد و در محوطه آن برخی از شاعران و درویش تهران دفن شده اند.

منابع: مزارات ری، ص 493-502؛ آثار تاریخ تهران، ص 163-165؛ بناهای آرامگاهی، ص 214؛ دائرة المعارف تشیع، ج 2، ص 477؛ لباب الأنساب، ج 2، ص 594؛ الفخری، ص 151-152؛ الشجرة المباركة، ص 56؛ امامزادگان ری، ج 1، ص 555-556؛ بقاع متبرکه استان تهران، ص 111؛ امامزاده ها و تربت برخی از پاکان و نیکان، ج 1، ص 430-427.

هارون الرشید، ابوجعفر

پنجمین و مشهورترین خلیفه عباسی، که دوران خلافتش، جهان اسلام به اوج رشد اقتصادی و علمی رسید. در سال 145 ق. در

منطقه ری به دنیا آمد. پدرش مهدی عباسی، در زمان تولد وی، در منطقه ری و خراسان امارت داشت و مادرش کنیزی به نام خیزران بود. هنگامی که هادی عباسی درگذشت خزیمه بن خازم در نیمه های شب بر بستر جعفر بن هادی آمد و با ارباب و تهدید برای هارون بیعت گرفت. هارون خلافت خود را مدیون مادرش و کوشش های یحیی بن خالد برمکی بود. یحیی که به دلیل پشتیبانی از هارون در زندان هادی به سر می برد، پس از آنکه هارون بر تخت خلافت نشست، از زندان بیرون آمد و ردای وزارت بر تن کرد. هارون در آغاز حکومتش، سیاست های خشونت بار هادی را رها کرد و به علویان امان داد و علویان ساکن بغداد را به مدینه بازگرداند و استاندار علوی ستیز مدینه را تغییر داد؛ اما با استمرار قیام های علویان، همچون یحیی بن عبدالله، سیاست های خلیفه نیز تغییر کرد. دوران طولانی خلافت هارون با قیام ها و شورش های مختلفی همراه بود. گروهی از خوارج نیز که قدرت خلفا و احکام شرعی آنان را قبول نداشتند، در منطقه جزیره (شمال عراق) به فرماندهی ولید بن طریف شاری قیام کردند و قدرت خود را تا آذربایجان و ارمنستان گسترش دادند. هارون در سال 179 ق. بر آنان چیره شد. در سرزمین شام نیز برخوردهای قبیله ای میان قحطانی ها و عدنانی ها در سال 176 ق، در دمشق به بالاترین حد خود رسید و نزدیک دو سال این درگیری ها طول کشید. سرانجام هارون با کمک برمکیان توانست اوضاع را سامان دهد.

سقوط برمکیان از حوادث مهم دوران خلافت هارون الرشید است. آنها در هفده سال اول خلافت هارون، کارهای کشوری و لشکری را در دست داشتند. قدرت و ثروت گسترده آل برمک حس رقابت و حسادت بزرگان عرب را برانگیخت و موجب دشمنی آنان با برمکیان و سعایت ایشان نزد خلیفه شد. سرانجام این دشمنی ها مؤثر افتاد و خلیفه را نسبت به خاندان برمکی بدگمان ساخت. به دستور هارون این خاندان و وابستگان آنها دستگیر شدند و به قتل رسیدند. از آن پس، قدرت هارون نیز رو به زوال گذاشت.

هارون در زمان خلافتش درگیری هایی نیز با شیعیان داشت. امام کاظم (ع) دوبار به دستور هارون به زندان افتاد. زندان دوم، از سال 179 تا 183 ق. به طول انجامید و منجر به شهادت آن حضرت شد.

از موفقیت های مهم هارون الرشید، جنگ های او با رومیان است. هارون اهتمام فراوانی به جنگ با رومیان داشت و یکی

از پسرانش به نام قاسم را وقف این کار کرده بود. سرانجام نیز توانست به آسیای صغیر لشکر کشیده، قسطنطنیه (استانبول) را به حوزه نفوذ خود بیفزاید.

ناحیه خراسان از زمان امارت علی بن عیسی بن ماهان، صحنه فتنه های خونین بود. اهالی خراسان که از دادرسی خلیفه ناامید شده بودند سر به شورش برآوردند و پرچم رهبری را به دست رافع بن لیث دادند. هارون، هرثمه بن اعین را برای برقراری آرامش به خراسان فرستاد. هرثمه، علی بن عیسی را در بند و اموالش را مصادره کرد؛ ولی شورش رافع همچنان در سمرقند و اطراف آن ادامه داشت. هارون در سال 192 ق. راهی خراسان شد تا قدرت خلافت را در آن دیار استحکام بخشد، ولی در طوس در دهکده ای به نام سناباد بر اثر بیماری منزل کرد و در جمادی الاولی سال 193 ق. در چهل و شش سالگی درگذشت.

منابع: تاریخ الطبری، ج 8، ص 347-357؛ دولت عباسیان، ص 89؛ تاریخ خلافت عباسی از آغاز تا پایان آل بویه، ص 48؛ تاریخ یعقوبی، ترجمه ابراهیم آیتی، ج 2، ص 422-433؛ التنبیه و الاشراف، ص 199.

هاشم آباد، محله

از نخستین محلات ری، همسایه نفرآباد و در جنوب حرم. حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) در محله هاشم آباد و در ضلع جنوبی امامزاده طاهر (ع) و امامزاده حمزه (ع) ساکن بوده و مدتی در خانه یکی از اهالی همین محله در کوچه حضرتی سکنا گزیده است. امروز از محله هاشم آباد، غیر از چند خانه مخروبه چیزی باقی نمانده است. تکیه هاشم آباد تنها مکان باقی مانده از گذشته این محله است که ساخت آن در سال 1340 ش. بوده و پیش از آن تکیه ای به همین نام با حدود 400 سال قدمت، در همین محله وجود داشته است. محدوده مسکونی هاشم آباد، امروز به زمین مسطحی تبدیل شده است که به آن پارکینگ ضلع جنوبی حرم می گویند. برخی کوچه های باریک آن نیز بخشی از بافت مسکونی محله نفرآباد شده است. مشهورترین کوچه این محله، کوچه ای موسوم به «حضرتی» بود که از یک سو به حرم حضرت امامزاده طاهر (ع) و از سمت دیگر به باغ شیخ محمدعلی در مجاورت قبرستان هاشم آباد می رسید. از مشهورترین ساکنان قدیم این محله، کربلایی بلقیس است. وی یکی از زنان آگاه به درمان ها و داروهای گیاهی بود.

منبع: همشهری محله.

هبة الله بن حسن بن منصور طبری رازی، ابوالقاسم

محدث اهل سنت. اصل او از طبرستان

ص: 280

است و به لالکائی شهرت داشت. به بغداد رفت و در آنجا ساکن شد. از عیسی بن علی بن عیسی وزیر و ابوطاهر مخلص و دیگران حدیث شنیده است. در مدتی که در ری زیسته است، از جعفر بن عبدالله فناکی و علی بن محمد بن عمر قصار حدیث شنید. خطیب بغداد از وی روایت نوشته است. به سال 418 ق. در دینور درگذشت. از آثارش مذاهب اهل السنه و رجال الصحابه است.

منابع: تاریخ بغداد، ج 14، ص 70؛ معجم المؤلفین، ج 13، ص 136.

هدایت الله رازی

شاعر و بازرگان ری در اوائل عهد صفوی. این مطلع از او است:

به حال من نظری کن که عاشق زارم/ *** غریب و خسته دل و ناتوان و بیمارم.

منبع: تحفه سامی، ص 177.

هدایتی، میر سید احمد

متولی آستانه عبدالعظیم حسنی (ع)، فرزند میر سید هدایت الله هدایتی و از نوادگان دختری محقق کرکی. مادر وی دختر ملا علی کنی بود. جدّ میر احمد، سید ابوالحسن، مشهور به «آقا میر»، داماد فتحعلی شاه قاجار است که تولیت ابنیه و آثار عبدالعظیم حسنی (ع) را برعهده داشته است. پدر سید ابوالحسن، میرزا سید علی، مشهور به «میرزا بزرگ متولی» است که در وادی السلام نجف، در مقبره خانوادگی «شاه عبدالعظیمی ها» مدفون است و بر روی سنگ قبر وی نوشته اند: «قد ارتحل من دار الفناء الی دار البقاء السید الجلیل و الحبر النبیل المتولی لبقعة حضرت عبدالعظیم (ع) میر سید علی الحسینی طاب ثراه عام 1271 الهجری.» منصب تولیت آستانه عبدالعظیم حسنی (ع) از زمان بنای «بقعه ایوان» که در دولت صفویه ساخته شد، در اختیار این خاندان بوده است.

سید احمد، در سال 1287 ق. / 1250 ش. در شهر ری به دنیا آمد. دروس حوزه را در مدرسه خان مروی تهران، نزد استادانی همچون مدرس زنوزی، عبدالنبی نوری و سید محمد تنکابنی آموخت و آنگاه در دارالفنون لیسانس حقوق گرفت و نیز زبان فرانسه را آموخت. پدرش هدایت الله، متولی آستانه عبدالعظیم حسنی (ع) بود و او نایب التولیه؛ تا اینکه پس از فوت پدر در سال 1298 ش. از سوی وزارت معارف و اوقاف، به مقام تولیت منصوب شد و تا پایان عمر (25 شهریور 1334 ش.) این سمت را در دست داشت. پس از او نیز تولیت آستان، برای مدتی در این خاندان باقی ماند. سید احمد هدایتی، به میرسید حسین خاتم

ص: 281

المجتهدین (م 1002 ق) از علمای جبل عامل و داماد محقق کرکی نسب می‌رساند. میرزا حبیب‌الله فرزند خاتم‌المجتهدین، به حکم شاه طهماسب صفوی، تولیت آستانه حضرت معصومه (س) را بر عهده گرفت و سازمان این آستانه از آن زمان بنیان نهاده شد. میرسید محمد فرزند دیگر خاتم‌المجتهدین پس از درگذشت پدر، متصدی امور شرعی اردوی شاه در اصفهان شد. نوه پسر او، میرزا ابراهیم، شیخ‌الاسلام ری و متولی آستان‌العظیم حسنی (ع) شد و خاندان هدایتی ری از نسل او هستند و پس از او، این منصب در خاندان هدایتی، دست به دست شد. سید احمد هدایتی چند سالی نیز ریاست یکی از شعب دیوان عالی کشور را بر عهده داشته است. در زمان صدارت او بر شعبه، پرونده ای به دست او می‌رسد که در آن گروهی از روستاییان مازندران از رضا شاه شکایت کرده بودند. وی در این پرونده، به محکومیت شاه حکم می‌دهد در نهایت نیز ماجرا به نفع روستاییان پایان می‌پذیرد.

سید احمد هدایتی در هفتاد سالگی در 29 محرم 1375 ق. / 25 شهریور 1334 ش. درگذشت. سفرنامه ای از او باقی مانده است به نام «خاطرات سفر مکه» که در آن به شیوه سفرنامه نویسان غربی، بیشتر دیده‌ها و شنیده‌های خود را شرح می‌دهد تا حالات درونی خویش را. این کتاب، نخست در سال 1343 ش. به همت فرزند مؤلف، دکتر سید محمدعلی هدایتی چاپ شد. بار دیگر در سال 1384 ش. با عنوان «باریافتگان» به سعی انتشارات مشعر، منتشر شد.

منابع: ریاض العلماء و حیاض الفضلاء، ج 2، ص 63-75؛ آستانه ری، ص 37-38؛ انجم فروزان، ص 143؛ راهنمای قم، ص 105.

هسنجان

هسنجان یا هسنگان، از قرای مهم ری بوده است، و دانشمندانی از آن برخاسته‌اند. شاید سنگان که هم‌اکنون در شهرستان شمیران موجود است، همان هسنگان قدیم باشد که تخفیف یافته است؛ مانند رشکان و ارشکان، یا فریدون و آفریدون، یا مرداد و آمداد.

منبع: ری باستان، ج 3، ص 639.

هشام بن عبدالله / عبیدالله رازی مازنی

فقیه حنفی و از عالمان بنام ری. دروازه هشام ری باستان، که در مشرق شهر قرار داشت و از آنجا به خراسان می‌رفته‌اند، ظاهراً به نام او است.

منابع: الکنی و الاسماء، ج 2، ص 142؛ تذکره الحفاظ، ج 1، ص 351؛ الاعلام، ج 9، ص 85.

ص: 282

از شیعیان ری و از اصحاب امام صادق (ع).

منابع: منهج المقال، ص 367؛ نقد الرجال، ص 369.

هلاکو، مسجد

پیشتر در محل مقبره ناصرالدین شاه مسجدی بود که مسجد هلاکو خوانده می شد. این مسجد دری داشت که پس از تخریب مسجد، در گوشه جنوب شرقی مسجد بالاسر نصب شد. این در که منبت کاری هنرمندانه ای دارد در شمال ایوان حضرت امامزاده حمزه (ع) نصب شده است و تاریخ روی آن، 848 است که به دوره سلطنت شاهرخ میرزا پسر امیر تیمور برمی گردد.

منابع: مجله معارف اسلامی، ش 26، سال 1355 ش. ص 89-91، مقاله «آثار تاریخی آستانه حضرت عبدالعظیم»، نوشته ابوالقاسم مشیری.

هوسنج / هوشنگ، مزرعه

نام این مزرعه در فرمان شاه طهماسب است. این فرمان به سال 961 ق. در باب رقبات موقوفه آستانه عبدالعظیم حسنی (ع) صادر شده است.

منابع: تاریخ آستانه ری، ص 32؛ ری باستان، ج 2، ص 641.

هوهوخوانی ← گل دسته خوانی

هیثم بن یمان رازی، ابوبشر

محدث. از قاسم بن معن و عبث و شریک و اسماعیل بن زکریا خلقالی و محمد بن اسماعیل بن رجاء زبیدی و عمرو بن ابی مقدم و ایوب بن جابر و عباد بن عباد و هشیم و ابواحوص و مالک بن عمرو بن حارث روایت کرده است و ابوحاتم رازی و عبدالملک بن ابی عبدالرحمن مقرئ و علی بن حسین بن جنید و محمد بن حسن زعفرانی از او روایت کرده اند. ابوحاتم رازی و ذهبی او را «صالح الحدیث»، و ابوالفتح ازدی، «ضعیف» شمرده است.

منابع: الجرح و التعديل، ج 9، ص 86؛ المغنی من الضعفاء، ج 2، ص 488؛ لسان المیزان، ج 6، ص 211-212؛ تاریخ الاسلام، ج 17، ص 393.

ص: 283

یار حسین ← حسین، امامزاده پاکدشت

یحیی بن ابی بکر، ضریر رازی

از رجال شیعه و از اصحاب امام هادی (ع).

منابع: نقد الرجال، ج 5، ص 59؛ مستدرکات علم رجال الحدیث، ج 8، ص 183.

یحیی بن [ابی] علاء رازی، ابوجعفر

محدث، از راویان امام صادق (ع) و قاضی ری. در مسند خویش، از امام صادق (ع) روایت کرده است.

نام او در طریق شیخ صدوق آمده است. کتاب او را زکریا بن آدم و دیگران، روایت کرده اند. پسرش جعفر نیز از محدثان بوده و از پدر روایت کرده است.

از عبارات تراجم نگاران، به درستی معلوم نمی شود که یحیی بن علاء رازی، همان یحیی بن ابی علاء رازی است، یا خیر؛ زیرا به هر دو نسبت صحبت با یکی از باقرین _ علیهما السلام _ را داده اند.

منابع: الرسائل الرجالیه، ج 4، ص 288-290؛ معجم رجال الحدیث، ج 21، ص 25-27.

یحیی بن احمد بن علی صائغ، ابوسعید

محدث. از ابوالحسن علی بن حسن قاضی جراحی و ابومحمد جعفر بن محمد بن احمد بن حکم روایت کرد و احمد بن حسین بیهقی در ری از او حدیث شنید.

منابع: سنن الکبری، ج 1، ص 80؛ شعب الإیمان، ج 3، ص 332؛ الأنساب، ج 3، ص 517.

یحیی بن حسن حسنی رازی، ابوالحسن

محدث قرن ششم. ابوبکر نیشابوری معروف به صنوبری در بغداد از او حدیث شنیده است.

منبع: تاریخ مدینه دمشق، ج 53، ص 244.

ص: 285

محدث، از احفاد امام حسن مجتبی (ع)، صاحب امالی. نسب او به این قرار است: یحیی بن حسین جرجانی بن زید بن حسن بن جعفر بن محمد بن جعفر بن عبدالرحمن شجری بن قاسم بن حسن بن زید بن حسن بن علی بن ابی طالب (ع). در سال 412 ق. متولد شد. مظفر بن عبدالرحیم حمدونی و شیخ ابوالعباس احمد بن حسن بن قاسم و شیخ اسماعیل بن علی القزاز و علی بن حسین (مؤلف المحيط) از او روایت کرده اند. در روز شنبه، پانزدهم ربیع الثانی سال 499 ق. درگذشت و در خانه خواهرش در ری دفن شد. خواهرش بر مزار او خانقاهی ساخت.

منبع: الامالی الخمیسیه، ج 1، ص 3.

یحیی بن ضریس بن یسار بجلی رازی، ابوزکریا

محدث، مصنف و قاضی ری. برادرش (صالح) و فرزندش (ایوب) و نوه اش (محمد بن ایوب، مؤلف فضائل القرآن) نیز از محدثان نامدارند. وی از یاران نزدیک سفیان ثوری بود. او را به وثوق، کیاست و حفظ ستوده اند. نسایی و ابن حبان نیز او را ثقة دانسته اند. ابوحاتم رازی می گوید: فقط از حماد بن سلمه و سفیان ثوری، بیست هزار حدیث نزد او بود. در فتوح البلدان، بکر بن هیشم از وی در باب نقض عهد مردم ری پس از فتح نخستین آن شهر و گشودن آن در آخرین بار به دست قرضة بن کعب انصاری مطالبی نقل می کند.

از ابراهیم بن طهمان، اسرائیل بن یونس، حسن بن دینار، حماد بن سلمه، خارجه بن مصعب، زائدة بن قدامه، زکریا بن اسحاق مکی، زهیر بن معاویه، سفیان ثوری، شریک بن عبدالله نخعی، عبدالعزیز بن ابی داود، عبدالملک بن جریح، عکرمه بن عمار یمامی، عمرو بن شمر جعفی، عمرو بن ابی قیس رازی، ابومودود فضه، فضیل بن مرزوق، محمد بن اسحاق بن یسار، نصر بن حمید، نعیم بن میسرّه نحوی، ابوجعفر رازی، ابوسنان شیبانی اصغر، مبارک بن فضاله، جراح بن ضحاک، عنبسة بن سعید (قاضی ری)، ریاح بن ابی معروف، ابان بن عبدالله بجلی، ابوهلال راسبی، یعقوب قمی و... روایت کرده است. از او روایت کرده اند ابراهیم بن موسی فراء، احمد بن ابراهیم بزاز، نرمقی، احمد بن اسماعیل بن ابی ضرار اصبهانی، جریر بن عبدالحمید رازی، حسین بن منصور نیشابوری، سعید بن یعقوب طالقانی، برادرش صالح بن ضریس بجلی، عبدالله

بن جهم رازی، عبدالله بن عمران اصفهانی، عبدالسلام بن عاصم، عبید بن ابی قره، عتاب بن زیاد مروزی، عثمان بن محمد بن ابی شیبیه، علی بن حسن کلبی، عیسی بن ابی فاطمه رازی، محمد بن حمید رازی، ابوجعفر محمد بن عمار بن حارث رازی، هشام بن عبیدالله رازی، محمد بن عمرو زنیج رازی، یحیی بن اکثم قاضی، ادیس بن علی رازی. یحیی بن معین، یحیی بن مغیره رازی، مقاتل بن محمد رازی، ابوسهل موسی بن نصر بن دینار رازی. در سال 203 ق. در ری درگذشت.

منابع: تهذیب الکمال، ج 31، ص 383-386؛ سیر اعلام النبلاء، ج 13، ص 499-453؛ تاریخ الاسلام، ج 13، ص 475-476؛ الجرح و التعديل، ج 9، ص 158-160؛ الطبقات الكبرى، ج 7، ص 380؛ فتوح البلدان، ص 319؛ لسان المیزان، ج 5، ص 436.

یحیی بن محمد ابوبشر بصری رازی، ابوزکریا

مجهول و از سلسله روات شیخ طوسی.

منبع: رجال الکشی، ص 588.

یحیی بن محمد بن سدید رازی

مجهول و از سلسله روات شیخ طوسی.

منبع: رجال الکشی، ص 437.

یحیی بن محمد بن علی بن مطهر رازی، عزالدین

محدث و نقیب. وی نقابت طالبیه ری و قم و آمل را به عهده داشت، و سیدی عالم و فاضل بود. او و پدرش محمد بن علی بن مطهر قمی از رجال مشهور خاندان بزرگ نقبای ری (از خاندان های قدیم و اصیل شیعه) بودند.

عزالدین یحیی به دست علاءالدین تکش خوارزمشاه در سال 592 ق. کشته شد، و فرزندان او به بغداد گریختند. در فهرست منتجب الدین آمده است:

«چون عزالدین یحیی نقیب ری و قم و آبه با ابن القصاب (وزیر خلیفه) هم داستان بود، خوارزمشاه پیش از رفتن به همدان یا در بازگشت از آن سفر در ری او را به خواری بسیار کشت و پسرش شرف الدین محمد به بغداد گریخت و به وسیله نصیرالدین ناصر بن مهدی که پیش از آن نیابت یحیی را داشته و در همان واقعه ری به بغداد گریخته و پس از مردن ابن القصاب به وزارت ناصر [عباسی] رسیده بود، به دربار خلیفه عباسی راه یافت و به منصب نقیب الطالبیین رسید.»

منابع: فهرست منتجب الدین، ص 376؛ مصادقة الاخوان، ص 26.

محدث، صوفی و واعظ. از مشایخ و رجال طریقت، و معاصر بایزید بسطامی و احمد خضرویه بود. از اسحاق بن سلیمان رازی، مکی بن ابراهیم بلخی و علی بن محمد طنافسی استماع حدیث کرد و کسانی از اهالی ری و همدان و خراسان از او روایت کرده اند. احادیث مسند او اندک است. یحیی و دو برادر دیگرش: اسماعیل و ابراهیم، از زهاد روزگار خود بودند. یحیی با برادرش ابراهیم از ری به خراسان کوچید؛ اما برادرش در میانه راه وفات کرد و یحیی به سوی بلخ رهسپار شد و مدتی در آنجا ماند و سپس به نیشابور برگشت و تا پایان عمر در نیشابور ساکن شد. گفته شده است هنگامی که به بغداد مسافرت کرد، مشایخ صوفیه گرد او جمع شدند.

یحیی در فن خطابه مقامی والا داشت. از یوسف بن حسین رازی نقل کرده اند که گفت: «در صد و بیست شهر رفته ام به دیدار علما و حکما و مشایخ، هیچ کس ندیده ام قادرتر بر سخن چون یحیی معاذ رازی.» قزوینی در آثار البلاد می گوید: «یحیی بن معاذ، شیخ وقت بود و صاحب زبانی گویا در مواعظ و مقبول در نزد مردم.» در کشف المحجوب آمده است: «نخست کس از مشایخ این طایفه از پس خلفای راشدین که بر منبر شد، او بود.» همو می نویسد: «خداوند تعالی را دو یحیی بود: یکی از انبیا و دیگر از اولیا. یحیی بن زکریا (ع) طریق خوف را چنان سپرد که همه صدیقان به خوف او از فلاح خود نومید گشتند، و یحیی بن معاذ طریق رجا را چنان سلوک کرد که دست همه مدعیان به رجا فرو بست... وی را اندرین تصانیف بسیار است، و نکت و اشارت بدیع.» نوشته اند: «یحیی را در ری وام بسیار بر آمد، که بر غازیان و حاجیان و فقرا و علما و صوفیان صرف کرده بود. داینان مطالبه کردند. پس راه خراسان در پیش گرفت. چون به بلخ رسید، به خواهش مردم مدتی آنجا سخن گفت و ایشان را پند داد، و صد هزار درم سیم، وی را فراهم آمد. از آنجا بازگشت تا به ری برود و وام بگذارد، اما دزدان راهش بزدند و سیمش بستند. پس به هرات رفت و هفت شتر نقره وی را فراهم شد، و چون به نیشابور رسید، در آنجا در جمادی الأولى سال 258 ق. درگذشت، و در مقبره باب معمر مدفون شد، و وصیت کرد که مال را به غریمان دهند.» در الفهرست ابن ندیم، کتابی به نام مراد المریدین به وی منسوب شده است.

منابع: طبقات الصوفیه، ص 107؛ تاریخ بغداد، ج 14، ص 213؛ الفهرست ابن ندیم، ص 235؛ کشف المحجوب، ص 112؛ تذکره الاولیاء، ج 1، ص 266.

یحیی بن معلی بن منصور رازی، ابوزکریا

محدث. در بغداد ساکن بود. وی را ابو عوانه نیز گفته اند. از ابوسلمه تبودکی، کامل بن طلحه، عبدالرحمن بن متوکل، موسی بن مسعود نهدی، یحیی بن صالح و حاضی، عتیق بن یعقوب زبیری، اسماعیل بن ابی اویس، خالد بن خدش و پدرش حدیث شنیده است، و اسماعیل بن فضل بلخی، عباس بن علی نسائی، قاسم بن زکریا مطرز، یحیی بن صاعد، قاضی حسین بن اسماعیل محاملی و ابوحاتم رازی (در ری) و دیگران از او روایت کرده اند. خطیب بغدادی و دیگران، وی را ثقه دانسته اند.

منابع: تاریخ بغداد، ج 14، ص 215-216؛ خلاصة تذهیب تہذیب الکمال، ص 428؛ الجرح و التعديل، ج 9، ص 192؛ الکاشف فی معرفة من له رواية فی کتب السنه، ج 2، ص 376؛ تقریب التہذیب، ج 2، ص 316؛ تہذیب التہذیب، ج 11، ص 246.

یحیی بن مغیره رازی

محدث. از ثعلبة بن سهیل طهوی و نعیم بن میسرہ رازی روایت کرده است و علی بن ولاد رازی از وی. شاگرد و راوی جریر بن عبدالحمید، از محدثان اهل سنت ری (م. 188 ق.)، نیز بوده و از وی نقل کرده است که نزد او نشسته بودم که شخصی از اهل عراق وارد شد. جریر از احوال اهل عراق پرسید و او گفت: هارون الرشید امر کرده است به قطع درخت سدره که در زمین کربلا، نشانه قبر حسین (ع) بود. در این هنگام جریر گفت: الله اکبر. حدیثی به ما رسید از رسول الله (ص) که سه بار فرمود خدا لعنت کند قطع کننده سدره را. و ما نفهمیدیم معنی این حدیث را تا این زمان.

منابع: الامالی طوسی، ص 325؛ الجرح و التعديل، ج 8، ص 462؛ الضعفاء، ج 1، ص 196.

یزید بن ابی یزید قطان، ابو خالد کوفی

محدث. در ری زیست و از عنبسة بن عبدالواحد و حمید بن عبدالرحمن رواسی و محمد بن عیسی و ابیسی روایت کرده است. ابوحاتم رازی از او حدیث شنیده است.

منبع: الجرح و التعديل، ج 9، ص 278.

یزید بن حجة / حجة بن عامر بن تیم الله بن ثعلبة بن عکابه

والی ری در زمان امام علی (ع) و شاعر.

در جنگ های جمل و صفین و نهروان در سپاه حضرت علی (ع) بود و از سوی ایشان والی ری و دستی (ناحیه ای میان ری و همدان) شد.

در زمان ولایت بر ری، در بیت المال به نفع خود تصرف کرد. پس از آن به یاران معاویه

پیوست و در هجو حضرت علی (ع) و اصحاب ایشان شعر گفت. پس از پناهنده شدن به معاویه در شام، یکی از پسرعموهایش برای او نامه ای منظوم می نویسد و از او می خواهد که به کوفه بازگردد؛ اما وی در پاسخ، به ماجرای حکمیت و منازعات اصحاب امام علی (ع) اشاره کرده، خلافت را حق معاویه می شمارد.

منابع: الاخبار الموقیات، ص 576-575؛ البیان و التبین، ج 2، ص 292؛ تاریخ طبری، ج 5، ص 272؛ فتوح البلدان ج 2، ص 391.

یزید بن عبدالعزیز رازی طلاس

محدث. از داوود عطار، عبدالحمید بن بهرام، ساجل بن ابی یحیی، عبدالرحمن بن زید بن اسلم، یعقوب قمی و عباد بن عوام روایت کرده است و ابوحاتم رازی و ابوزرعه از وی.

منبع: الجرح و التعدیله، ج 9، ص 278.

یعقوب، امامزاده _ عباس آباد علاقیند

بقعه این امامزاده در دهستان قلعه نو، در مسیر روستای عباس آباد واقع است. در زیارت نامه امامزاده، وی از نوادگان امام سجاد (ع) معرفی شده است؛ بدین شرح: یعقوب بن هادی بن عقیل بن امام زین العابدین (ع). برای این زیارت نامه، سند

ص: 290

در گذشته، بنای امامزاده اتاقی از خشت و گل با گنبدی کوچک بوده است. در سال 1380 ش. ضریح پیشین، به امامزاده ای در کریم آباد منتقل شد و ضریح جدید، جایگزین آن گردید. صحن جدید، چهار ورودی دارد. ورودی اصلی (صحن جنوبی) به صورت آستانه و دارای گلدسته های هشت متری است. در ضلع های شرقی، غربی و شمالی صحن، سه ورودی دیگر ساخته اند. پیرامون بقعه، سنگ فرش است و بقعه تقریباً در وسط صحن قرار دارد. نماهای مختلف بقعه ساده و آجری است. ازاره ای از سنگ گرانیت خاکستری به ارتفاع حدود 1/20 متر در نماهای مختلف دیده می شود.

نماهای بقعه متقارن و دو به دو مشابه یک دیگرند. نمای شمالی مشابه نمای جنوبی و متشکل از یک در ورودی در وسط و دو پنجره در دو طرف است. نمای شرقی نیز مشابه نمای غربی و متشکل از یک در ورودی در میانه آن است. در جداره های داخل حرم، ازاره ای از سنگ مرمر سفید به ارتفاع 1/20 سانتی متر ساخته شده و پس از آن، جداره ها با آجر سه سانتی متری آجرنما شده است. در متن این آجرکاری تزیینات آینه کاری و کتیبه هایی از کاشی به صورت عمودی اجرا شده است. این کتیبه ها با رنگ سفید و روی کاشی های آبی رنگ نوشته شده اند و شامل زیارت «وارث»، زیارت «حضرت رسول (ص)» و زیارت «عاشورا» هستند.

در انتهای فوقانی جداره ها نیز کتیبه ای از کاشی و حاوی نوشته ای به صورت افقی چرخیده است. متن عربی این کتیبه ها به خط ثلث، همراه با ترجمه فارسی به خط نستعلیق است. نوشته های عربی آن از این قرارند: «آیه الکرسی» به رنگ سفید، بر روی کاشی های سبز که با «بسم الله الرحمن الرحيم» شروع می شود و در پایان آن آمده است: «آمنّا بالله صدق الله العلی العظیم 1420/1/29-1378/2/26 ه. ق» آیات سوره «عصر»، که در آخر آن آمده است: «1420/1/29-1378/2/26 کاشی ساز صاحب و دهخدا» آیات سوره «کوثر» که در پایان آن آمده است: «آمنّا بالله». آیات سوره «قدر»، آیات سوره «توحید»، که در پایان آن آمده است: «آمنّا بالله 1378/2/26-1420/1/29 ه. ق»؛ آیات سوره «حمد» و حدیث «علی مع الحق و الحق مع علی»، به رنگ سفید روی کاشی سبز حک شده است. سقف بنا مسطح و آینه کاری است و در آن کاسه سازی هایی نیز اجرا شده است.

روزن گنبد در سقف به صورت چندضلعی نمایان است. گنبد از داخل گچ کاری و سفید شده است، که هشت نورگیر کوچک به ابعاد تقریبی $1/10 * 1/50$ متر در اطراف آن تعبیه شده اند. تاریخ ساخت گنبد 1380 ش. است. ضریح، به صورت مشبک، از جنس فلز و مسی رنگ است و $3/20 * 3/25$ متر اندازه دارد، با $2/46$ متر ارتفاع. ضریح روی پایه ای از سنگ مرمر به ارتفاع 27 سانتی متر استقرار یافته است. قبر متولی پیشین امامزاده، آقای کربلایی علی ابوالقاسمی (1284-1366 ش.) فرزند غلام در جلو در ورودی حرم قرار دارد.

طرح جامع بقعه در سال های اخیر اجرا شده و بقعه مزبور نوسازی گردیده است. افزایش مساحت امامزاده از سه هزار متر به 15 هزار متر، ساخت شبستان 1400 متر مربعی با آینه کاری و کاشی کاری و ساخت گنبد به ارتفاع 14 متر با گلدسته هایی به ارتفاع 40 متر، ساخت 2 هزار متر مربع سالن و آشپزخانه مجهز، ساخت 2 سالن تجاری در کنار امامزاده، کاشت 1000 نهال در محوطه امامزاده، ساخت خانه عالم، وضوخانه، غسلخانه و سردخانه از کارهای انجام شده است.

منابع: مزارات ری، ص 508-511؛ امامزاده ها و تربت برخی پاکان و نیکان، ج 1، ص 443-444.

یعقوب بن اسحاق کلینی، بقعه

بقعه یعقوب بن اسحاق کلینی، پدر ثقة الاسلام کلینی، مؤلف الکافی، در روستای کلین، در سه کیلومتری حسن آباد، واقع در

جاده قدیم تهران - قم قرار دارد. نمای بیرونی بقعه، آجری است و متعلق به عصر صفویه است. طرح جامع این بقعه را دفتر فنی و عمران اداره کل اوقاف استان تهران تهیه و اجرا کرده است.

منبع: مشایخ فقه و حدیث در جماران، گلین، درشت و تجریش.

یعقوب بن اسحاق کلینی رازی

عالم دینی و پدر ثقة الاسلام کلینی، صاحب الکافی. به فضیلت و تقوا مشهور بود و فرزندش از او روایت می کند. قبرش در کلین از قراء فشافویه است. بقعه کلینی، حدود 300 سال قدمت دارد و به دلیل وجود این بقعه، روستای کلین به عنوان هدف گردشگری ثبت شده است.

منابع: جنة النعیم، ص 515 و 516؛ سفينة البحار، ج 2، ص 495، س 3.

یعقوب بن محمد رازی، ابویوسف

ریاضی دان. از آثار او است: الجوامع فی الحساب و حساب الخطأین. وی در قرن سوم می زیست.

منابع: الفهرست ابن الندیم، ص 504؛ معجم المؤلفین، ج 13، ص 252.

یوسف بن حسین بن علی رازی، ابویعقوب

صوفی و از مشایخ عصر خویش و در طبقه دوم روایت. به انواع علوم ظاهری و باطنی آراسته بود، و شیخ ری و امام جبال و مقتدای طایفه صوفیان بود. طریق ملامت داشت و مردم را بر خود می شورانید، و قبول ایشان را بر خویشان ویران می ساخت، و خود را از چشم ها می افکند، و در اسقاط تصنع نظیر نداشت. زبانش در بیان معارف و اسرار سخت گویا بود، با بسیاری از مشایخ صحبت داشت، شاگرد ذوالنون مصری است، و با ابوتراب نخشی و یحیی بن معاذ رازی و غیر ایشان مصاحبت کرد. در سفر، رفیق ابوسعید خزاز بود. وی را با جنید مکاتباتی است. عمری دراز یافت و در سال 303 یا 304 ق. درگذشت. از احمد حنبل و دحیم و غیر آن دو روایت کرده است.

منابع: طبقات الصوفیه، ص 185؛ تاریخ بغداد، ج 14، ص 314؛ طبقات الکبری، ج 1، ص 77؛ کشف المحجوب، ص 124؛ تذکرة الاولیاء، ج 1، ص 280؛ الکامل فی التاریخ، ج 6، ص 157؛ العبر، ج 2، ص 128؛ شرح رساله قشیریه، ص 167؛ هفت اقلیم، ج 3، ص 8؛ حلیة الأولیاء، ج 10، ص 238.

ص: 293

یوسف بن عاصم رازی، ابویعقوب

محدث. ابوسعید رازی، علی بن احمد بن صالح و گروهی دیگر از محدثان، از وی روایت کرده اند. در سال 98 ق. درگذشت.

منبع: تاریخ الاسلام، ج 22، ص 327.

یوسف بن محمود بن محمد طهرانی رازی، عزالدین / جمال الدین

فقیه حنفی قرن هشتم. از تألیفاتش شرح کنز الدقائق فی فروع الفقه الحنفی است که به سال 773 ق. در قاهره از تألیف آن فراغت یافته است.

منبع: معجم المؤلفین، ج 13، ص 334.

یوسف بن موسی تستری

محدث. اصل او از شوشتر بود؛ اما در ری سکونت داشت و از یحیی بن سعید قطان و عبدالرحمن بن مهدی و ابوقتیبه سلم بن قتیبه و اسماعیل بن محمد بن حجاجه و ابراهیم بن عینه و وکیع و ازهر سمان و عبدالصمد بن عبدالوارث و ابوداود طیالسی روایت کرده است، و ابوحاتم رازی و علی بن حسین بن جنید از او روایت کرده اند.

منبع: الجرح و التعديل، ج 9، ص 231.

یونس آباد

روستا، از توابع بخش فشافویه شهرستان ری. این روستا در دهستان حسن آباد قرار دارد و بر اساس سرشماری مرکز آمار ایران در سال 1385 ش. جمعیت آن زیر سه خانوار بوده است.

منبع: نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن 1385 ش.

یونس بن حماد رازی

محدث و از اصحاب امام صادق (ع).

نام او در چهار کتاب اصلی رجال شیعه ذکر نشده است. ثقة الاسلام کلینی از طریق ابراهیم بن سندی و محمد بن علی بن ابی عمران همدانی، از او روایت کرده است.

منابع: ثواب الاعمال، ص 236؛ وسائل الشیعه، ج 10، ص 245؛ مستدرکات علم رجال الحدیث، ج 8، ص 299؛ معجم رجال الحدیث، ج 21، ص 201؛ قاموس الرجال، ج 11، ص 164.

نورپوس ← تاریخ ری

عالم، مدرس فلسفه و شاعر، متخلص به واله. وی چهارمین و کوچک ترین پسر آیه الله میرزا محمدحسن آشتیانی (1319 ق - 1248 ق) مجتهد مشهور تهران و رهبر نهضت تنباکو است. در سال 1300 ق. در تهران دیده به جهان گشود. سطوح فقه و اصول را از پدر آموخت. در سال 1340 ق. راهی عراق شد و از محضر میرزا حسین نائینی (م 1355 ق.) و آیه الله آقاضیاء الدین عراقی (م 1361 ق.) استفاده کرد. در مدت اقامت ده ساله در نجف، چند سالی نیز به تدریس فلسفه مشغول بود. در سال 1350 ق. به ایران بازگشت و در تهران به تدریس فقه، اصول، طب و علوم عقلی و همچنین تألیف کتب و ارشاد مردم پرداخت و بعد از برادر بزرگ ترش آیه الله مرتضی آشتیانی (م 1365 ق.) تولیت مدرسه مروی و موقوفات آن را بر عهده گرفت. در سوم تیرماه 1354 ش. درگذشت و در جوار بارگاه حضرت عبدالعظیم (ع)، در مقبره خانوادگی دفن شد. آثار مکتوب بسیاری در فقه، اصول، کلام، حکمت، اخلاق، نجوم، هیئت، طب، ادبیات و... از وی به یادگار مانده است.

منبع: مجموعه آثار کنگره حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، ج 18، ص 120؛ دانشمندان و مشاهیر حرم عبدالعظیم (ع) و شهرری، ج 1.

آشتیانی، اسماعیل

نگارگر، شاعر، متخلص به شعله. در سال 1271 ش. / 1310 ق. در تهران به دنیا آمد. پدرش شیخ مرتضی آشتیانی (م 1365 ق.) از علمای دین بود. نگارگری را در دارالفنون آموخت و سپس به مدرسه صنایع مستظرفه

کمال الملک (م 1319 ش.) رفت و دیپلم گرفت. نخست به معلمی در مدرسه صنایع و سپس به ریاست آن انتخاب شد. همچنین در مدرسه دارالفنون، دانشکده ادبیات، دانشسرای عالی و دانشکده فنی تدریس کرد. در سال 1325 ش. نشان درجه اول هنر و دکترای افتخاری به وی اعطا شد.

حدود صد تابلو نقاشی از او بر جای مانده است. در نهم اردیبهشت 1349 ش. درگذشت و در جوار بارگاه حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) رخ در نقاب خاک کشید. از آثار او است: دیوان اشعار، شرح حال و آثار کمال الملک، نماز در اسلام، سفرنامه اروپا، مناظر و مریای عملی یا چشم اندازهها (پرسپکتیو).

منابع: دائرة المعارف بزرگ اسلامی، ج 1، ص 406؛ اطلاعات عمومی، ص 48.

آشتیانی، محمدباقر

فقیه. فرزند آیه الله میرزا احمد آشتیانی در سال 1323 ق. به دنیا آمد. مقدمات علوم اسلامی را در تهران فراگرفت و در سال 1340 ق. برای ادامه تحصیل به نجف رفت و در درس آقا سید ابوالحسن اصفهانی، آقا ضیاء الدین عراقی، میرزا حسین نائینی، شیخ ابوالحسن مشکینی شرکت نمود. سپس به ایران بازگشت و در مدرسه مروی مشغول تدریس شد و تولیت مسجد و مدرسه را برعهده گرفت.

در سال 1404 ق. درگذشت و در جوار حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) به خاک سپرده شد. کتاب های النکاح، الطلاق، تعلیقات بر فرائد الاصول، تعلیقاتی بر صلاة حاج آقا رضا همدانی و شرح مبسوط کفایة الاصول، از آثار قلمی او است.

ص: 298

منابع: چهل مقاله فارسی؛ اختران فروزان ری و تهران؛ گنجینه دانشمندان.

آشتیانی، محمدصادق

عالم دینی و فعال اجتماعی. در سال 1286 ش. در تهران به دنیا آمد. نزد پدرش آیه الله میرزا احمد آشتیانی و برادرش میرزا محمدباقر آشتیانی (م 1404 ق.) فقه و اصول را فراگرفت. بیشتر عمر خود را صرف کمک به مردم و امور خیریه کرد. در پنجم اردیبهشت 1365 ش. درگذشت و در جوار عبدالعظیم حسنی (ع) در مقبره خانوادگی خود کنار پدر و برادرش به خاک سپرده شد.

منابع: چهل مقاله فارسی؛ اختران فروزان ری و تهران؛ گنجینه دانشمندان.

آشتیانی، میرزا جعفر

فقیه، حکیم، ادیب، ملقب به «میرزای کوچک»، برادرزاده و داماد آیه الله میرزا حسن آشتیانی (م 1319 ق.) فقه و اصول را از میرزا حسن آموخت و حکمت و فلسفه را از آقا محمد رضا قمشه ای (م 1306 ق.) و آقا علی مدرس زنوزی (م 1307 ق.) و میرزا ابوالحسن جلوه (م 1314 ق.). علاوه بر فقه، اصول و حکمت، در عرفان، نجوم، طب، حساب و هندسه نیز تخصص داشت و در رشته ادبیات و ریاضیات صاحب نظر بود. آشتیانی در سال 1324 ق. درگذشت و در جوار مرقد شریف حضرت سیدالکریم (ع) در شهر ری مدفون گردید.

منابع: اثر آفرینان؛ تاریخ حکما و عرفای متأخر؛ ریحانه الادب؛ مجموعه مصنفات حکیم مؤسس آقاعلی مدرس تهرانی؛ نقباء البشر.

آشتیانی، میرزا مصطفی

عالم دینی، شاعر، متخلص به «صهبا»، ملقب به افتخار العلماء، فرزند میرزا محمد حسن آشتیانی. در سال 1282 ق. در تهران به دنیا آمد و از کودکی به فراگیری علوم عربی و ادبیات پرداخت. علاقه وافری به شعر و شاعری داشت و از نوجوانی شعر می سرود. «افتخارنامه حیدری» را در هجده سالگی به نظم درآورد که موجب حیرت بسیاری از ادبای عصر شد. در جنبش تنباکو در کنار پدر و از افراد فعال و مؤثر بود. در ماجرای اعتراض به موسیو نوز بلژیکی، نقشی مهم داشت و در مشروطه نیز فعالانه شرکت جست؛ ولی در دوره استبداد صغیر، در

شهر ری خانه نشین شد و همان جا در سال 1327 ق. به دست مأموران حکومتی شهید شد.

منابع: تاریخ مشروطه، احمد کسروی، اختران فروزان ری و تهران؛ ریحانة الادب؛ گنجینه دانشمندان.

آشتیانی، هدایت الله

دولتمرد، پسر میرزا حسین آشتیانی و معروف به میرزا هدایت الله وزیر دفتر. وی دست پرورده میرزا تقی خان امیرکبیر و از مستوفیان دیوان اعلی بود و در شعر، اخلاق، حکمت و فلسفه از مشاهیر قرن سیزدهم محسوب می شود. در سال 1290 ق. در دوران سلطنت ناصرالدین شاه، وزیر مالیّه شد و نوه عباس میرزا قاجار را به همسری گرفت و دکتر محمد مصدّق، پسر اوست. در سال 1303 ق. نیابت پسر خردسال صدر اعظم میرزا یوسف را پذیرفت. از تألیفات او است: کشف و اشراق، المکتوم فی شرح دعاء السحر، تحفة الخواص و سرّ کلام در آداب کشورداری. در سال 1310 ق. بر اثر بیماری وبا درگذشت و در حرم حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) مدفون گردید.

منابع: رجال ایران، ج 4؛ چهل سال تاریخ ایران، ج 1؛ طرائق الحقایق، ج 3، ص 134؛ حدیقة الشعراء، ج 3؛ گلزار جاویدان ایران، ج 2.

آل احمد، جلال

نویسنده، ناقد و نظریه پرداز سیاسی - اجتماعی. در تهران به سال 1302 ش. زاده شد. پس از پایان تحصیل دبیرستان، پدرش او را به نجف نزد برادر بزرگش (سید محمد تقی) فرستاد تا در آنجا به تحصیل در علوم دینی پردازد؛ اما در نجف نماند و به ایران بازگشت. آل احمد در سال 1322 ش. وارد دانشسرای

عالی تهران شد و در رشته ادبیات فارسی تحصیل کرد. سپس آموزگار مدارس تهران شد. پس از لیسانس، در دوره دکتری زبان و ادبیات فارسی مشغول تحصیل شد؛ ولی این دوره را به اتمام نرساند. در 1323 ش. به حزب توده پیوست و در آذر 1326 ش. از حزب توده جدا شد. او نویسندگی را از دهه سوم زندگی خویش آغاز کرد و یکی از نویسندگان مشهور گردید. هنر برجسته آل احمد داستان نویسی او است و در این زمینه دارای سبک و شیوه خاص است. زبان محاوره را بسیار خوب و بجا به کار می گیرد؛ تصویرها و شخصیت پردازی هایش روشن و دقیق است، و در گنجاندن نکات اجتماعی و سیاسی در ضمن داستان توانا است. ذهنیت غرب ستیز او بر افکار انقلابیون مسلمان ایران تأثیر فراوان داشت. در 18 شهریور 1348 ش. در «اسالم» گیلان درگذشت. پیکر او در مسجد فیروزآبادی شهر ری آرام گرفت. از آثار او است: دید و بازدید، از رنجی که می بریم، مدیر مدرسه، زن زیادی، نفرین زمین، اورازان، دُرّ یتیم خلیج، خسی در میقات، ولایت عزرائیل، هفت مقاله، کارنامه سه ساله، ارزیابی شتابزده، یک چاه و دو چاله. چند ترجمه نیز از او بر جای مانده است: قمارباز از داستایوسکی، بیگانه از کامو، دست های آلوده از سارتر، بازگشت از شوروی از آندره ژید.

منابع: یادنامه جلال آل احمد؛ غروب جلال.

ابطحی، سید رضا

عالم دینی، فرزند ارشد حجت الاسلام سید ضیاءالدین ابطحی اصفهانی. در سال 1303 ش. در اصفهان به دنیا آمد. پس از اتمام تحصیلات در دبیرستان یگانگی تهران، وارد حوزه علمیه شد و دوره سطح را در حوزه علمیه تهران گذراند. سپس به قم رفت و در درس خارج فقه و اصول شرکت کرد و موفق به دریافت اجازه اجتهاد از میرسید محمد مهدی سلطان العلمائی، میر سید علی ابطحی و محمدرضا تنکابنی، و اجازه امور حسبه از سید جمال الدین گلپایگانی، سید عبدالهادی شیرازی، مرعشی نجفی، میرسید علی بهبهانی، سید محسن حکیم و سید کاظم شریعتمداری شد. پس از آن، به تهران بازگشت و بر کرسی تدریس در حوزه علمیه تهران نشست. از تألیفات او است: منتهی الهدایة فی عظمة مقام الولاية؛ البرهان فی

أفضيلة العترة على القرآن؛ هداية المهتدين في دفع شبهات الملحدين؛ مجمع المعارف؛ ردى بر كتاب روحانيت در شيعه؛ چهل حديث در معرفت امام؛ كشكول المطالب لأرباب المنابر؛ مجموعة في المعاد؛ اسوة حسینی.

وفات او در آبان 1393 ش. رخ داد و پیکرش در هشتم آبان از مقابل مسجد فخرآباد به سوی حرم حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) تشییع شد.

منبع: محمد دیباج و علماء خاندان ابطحی، ص 226-231.

ابن جنید اسکافی

ابوعلی محمد بن احمد کاتب اسکافی، معروف به ابْنِ جُنَيْدِ اسْكافِي، فقیه، محدث، ادیب، لغوی و متکلم امامی سده چهارم هجری. در کتاب های فقهی هرگاه «ابوعلی» به صورت مطلق به کار رود، مقصود او است. به دلیل مهارتش در نگارش و فن انشا، به «کاتب» نیز ملقب شد و لقب ابن جنید به جهت انتساب به جدش «جنید» است. در فقه، از او و ابن ابی عقیل به «القدیمین» یاد می کنند. از گفته های شیخ مفید چنین بر می آید که بیشتر در عراق، به خصوص بغداد، اقامت داشته است. درباره وفات وی در منابع به نقل از مأخذی نامعلوم گفته شده است که در سال 381 ق. در ری درگذشته است، ولی با توجه به اینکه ابن ندیم از او با عبارت «قرب العهد» یاد کرده است، باید مدتی پیش از سال 377 ق. وفات یافته باشد.

منبع: گلشن ابرار، ج 7، ذیل عنوان.

احمدخان، سرتیپ

نظامی، نویسنده. اصل او از شیراز است و در سال 1251 ق.، در مسقط به دنیا آمد. اهل دانش و فضل بود و در منطقه خلیج فارس مشاغل گوناگونی بر عهده داشت. چندین رساله درباره اوضاع و احوال خلیج فارس و امرای ایرانی و عرب و خانواده های ساکن بنادر و جزایر خلیج فارس نوشته است و نیز کتابی درباره جواهرات تألیف کرده است. در سال 1315 ق. در شصت و چهار سالگی در تهران درگذشت و در ابن بابویه به خاک سپرده شد.

منبع: شرح حال رجال ایران، ج 3، ص 243.

اخگر لاریجانی، احمد

احمد فرسیو، سیاستمدار، روزنامه نگار، شاعر، مشهور و متخلص به اخگر لاریجانی. در سال 1267 ش. در تهران به دنیا آمد. پدرش، ابراهیم آملی معروف به ملاباشی از مجتهدان مازندران بود که علاوه بر معلمی، کتابخانه مدرسه سپهسالار را نیز اداره می کرد.

اخگر، مقدمات عربی را در مکتب خانه و نیز نزد پدر آموخت، و سپس به مدرسه ادب رفت. در سال 1280 ش. وارد مدرسه دارالفنون شد و در رشته نظام تحصیل کرد. همزمان با جنبش مشروطه، به صف مشروطه خواهان پیوست و در واقعه میدان توپخانه (9 ذی القعدة 1325 ق.)، مجاهدان را مشق نظامی داد. پس از فتح تهران در سال 1288 ش. با درجه نایب سومی وارد ژاندارمری شد، ولی پس از شش ماه استعفا کرد و برای تحصیل به خارج از کشور رفت. در سال 1290 ش. مجدداً وارد خدمت نظام گردید و پس از اتمام دوره با درجه وکیل اولی، ریاست یکی از گروهان های پیاده نظام را بر عهده گرفت.

اخگر از جمله افسران ایرانی بود که مورگان شوستر، او را دعوت به همکاری کرد. تأسیس مدرسه احمدیه در ورامین از فعالیت های او در این دوره است. در سال 1294 ش. به دستور یالمارسن سوئدی، راهی جنوب کشور شد و چند ماه حاکم نظامی کازرون بود. در آبان 1294 ش. همراه عده ای از اعضای حزب دموکرات و افسران ژاندارمری، «کمیته ملی حافظین استقلال ایران» را تأسیس کرد که مهم ترین اقدام این گروه دستگیری فردریک اوکانر، کنسول انگلستان در شیراز بود. او در اعتراض مردم فارس به تجاوز انگلستان به بوشهر، نقش مهمی داشت و به محمدتقی پسیان برای تشکیل دولت موقت کمک کرد. در سال 1299 ش. احمد شاه، نشان شیر و خورشید به او داد.

در سال 1302 ش. در دوره پنجم قانون گذاری، از بوشهر به نمایندگی مجلس شورای ملی انتخاب شد و همراه سیزده نماینده دیگر، فراکسیون اقلیت مجلس را در مخالفت با جمهوری خواهی تشکیل دادند. اعضای این فراکسیون در مخالفت با رضا خان و افزایش قدرت او کوشش می کردند و در هفتم مرداد 1320 ش. به رهبری آیه الله سید حسن مدرس، رضا خان را که در آن زمان که رئیس الوزراء بود، برای استیضاح به مجلس کشاندند. موضع سیاسی اخگر به تدریج تغییر

کرد و در مجلس پنجم به انقراض قاجاریه رأی داد. پس از آن، از سیاست کناره گرفت و دوباره وارد ارتش شد. پس از شهریور 1320 ش. انگلیسی‌ها اخگر را به اتهام همکاری با آلمانی‌ها دستگیر و زندانی کردند. در این دوران، کتابی درباره فن و قواعد شعر نوشت و نیز دیوان خود را تدوین کرد. در مرداد 1324 ش. از زندان آزاد شد و در همین سال مجله اخگر را منتشر کرد.

اخگر همزمان با ملی شدن صنعت نفت، بار دیگر به عرصه فعالیت‌های سیاسی برگشت و در سال 1331 ش. از طرف مردم بوشهر به نمایندگی دوره هفدهم مجلس شورای ملی انتخاب شد. در تیر 1331 ش. به اتفاق عده‌ای از نمایندگان، فراکسیون نهضت ملی را تشکیل داد و همچون سایر نمایندگان عضو فراکسیون نهضت ملی به طرفداری از مصدق در مجلس متحصن شد. در بهمن 1332 ش. پیش از انتخابات دوره دوم مجلس سنا، جمعیت تأمین آزادی انتخابات را تأسیس کرد و بر اثر پاره‌ای فعالیت‌های ضد سلطنت دستگیر شد. پس از آزادی از زندان، در انتخابات مجلس بیست و یکم، از طرف جبهه ملی، به نمایندگی بوشهر معرفی شد؛ اما به دلیل انصراف جبهه ملی از حضور در انتخابات، او نیز کنار کشید. چاپ قرآن مجید و حضور در محافل ادبی، آخرین فعالیت‌های او در سال‌های پایانی عمر بود. سرانجام نیز در دوم بهمن 1348 ش. در بیمارستان ارتش، چشم از جهان فرو بست و در امامزاده عبدالله شهر ری به خاک سپرده شد. افزون بر مقالات بسیار، چندین کتاب نیز تألیف کرد؛ از جمله: دیوان شعر؛ اسرار خلقت به همراه مثنوی بی چون‌نامه؛ امثال منظوم؛ راهنمای قرائت قرآن؛ زندگی من در طول هفتاد سال تاریخ معاصر ایران؛ علم عروض؛ علم قافیه؛ چراغ برق؛ سالنامه اخگر.

منابع: زندگی من در طول هفتاد سال تاریخ معاصر ایران، ج 1، ص 7-12؛ فرهنگ ناموران معاصر ایران، ج 1، ص 245-248؛ رجال پارلمانی ایران از مشروطه تا انقلاب اسلامی، ص 51-54؛ شرح حال رجال سیاسی و نظامی، ج 1، ص 63؛ دانشمندان و رجال مازندران، ص 168.

ادیب الممالک فراهانی، محمدصادق

شاعر، ملقب به امیر الشعراء و متخلص به امیری و پروانه، ادیب و روزنامه‌نگار دوره مشروطه.

در سال 1239 ش. در قریه گازران از توابع

ص: 304

اراک به دنیا آمد. در پانزده سالگی به تهران رفت و به دستگاه طهماسب میرزا مؤیدالدوله راه یافت و در دارالترجمه دولتی مشغول به کار شد. در سال 1275 ش. هنگامی که مدرسه لقمانیه تبریز افتتاح شد، نیابت ریاست آنجا را بر عهده گرفت و در همین سال روزنامه ادب را در تبریز منتشر کرد. در سال 1279 ش. راهی خراسان شد و انتشار روزنامه ادب را تا سال 1280 ش. پی گرفت. در سال 1281 ش. به تهران آمد و سردبیری روزنامه ایران سلطانی را تا سال 1282 ش. عهده دار شد. در سال 1285 ش. سردبیری روزنامه مجلس به او سپرده شد. در سال 1286 ش. روزنامه عراق عجم را در همین شهر منتشر ساخت. در دوران استبداد محمدعلی شاه (سال 1289 ش.) ادیب به صف مشروطه خواهان پیوست. در سال 1290 ش. وارد عدلیه (دادگستری) شد و تا پایان عمر، رئیس چندین شعبه عدلیه در شهرهای اراک، سمنان، ساوجبلاغ و یزد بود. در سال 1295 ش. درگذشت و در شهر ری به خاک سپرده شد.

منبع: دائرة المعارف تشیع، ج 2، ص 44-45.

ادیب پیشاوری

احمد بن سید شهاب الدین، مشهور به سید شاه بابا، از نوادگان سید عبدالرزاق رضوی، ادیب و عالم دینی. پدران او از سادات پیشاور و اغلب اهل زهد و معرفت بودند، و نسبت سلوکی به سلسله سهروردی می رسانند. ادیب در حدود سال 1260 ق. در پیشاور هند (پاکستان امروز) به دنیا آمد و مقدمات را در همان جا آموخت.

هم زمان با دوران نوجوانی او، ساکنان سرحدات غربی هند با قوای انگلیسی در جنگ بودند و در این جنگ، پدر و بسیاری از خویشان دور و نزدیک او کشته شدند. ادیب به کابل رفت و دو سال نزد آخوند ملا محمد آل ناصر شاگردی کرد و از آنجا به غزنین و سپس هرات رفت و در بیست و دو سالگی ساکن مشهد شد. در مشهد از میرزا عبدالرحمن، حکمت و ریاضی آموخت و نزد غلام حسین شیخ الاسلام، فلسفه و علوم عقلیه خواند و در علوم ادبی نیز به عالی ترین مراتب آن روزگار

ص: 305

رسید. در سی سالگی (حدود 1287 ق.) به سبزوار رفت و به حلقهٔ درس ملاهادی سبزواری پیوست و پس از فوت حاجی سبزواری به مشهد بازگشت و در مدرسهٔ میرزا جعفر سکونت گزید. در این زمان به «ادیب هندی» شهرت یافته بود. در سال 1300 ق. رخت اقامت به تهران کشید و در سوم صفر 1349 ق. بدرود حیات گفت. جنازهٔ او را در امامزاده عبدالله شهر ری به خاک سپردند.

از تألیفات او است: حواشی و تعلیقات بر تاریخ ابوالفضل بیهقی؛ دیوان، مشتمل بر 4200 بیت فارسی و 370 بیت عربی، به ضمیمهٔ دو رساله در باب قضایای بدیهی؛ تصحیح دیوان ناصر خسرو، که در سال 1312 ق. در تهران چاپ شد؛ مثنوی قیصرنامه، در بحر تقارب، راجع به جنگ جهانی اول، با بیش از 14000 بیت. ادیب تا پایان عمر مجرد زیست و پیکرش در شهر ری دفن شد.

منابع: احوال و اشعار ادیب پیشاوری، ص 15؛ سخنوران نامی ایران در تاریخ معاصر، ص 15؛ از صبا تا نیما، ج 2، ص 317؛ شرح رجال ایران، ص 77؛ طبقات اعلام الشیعه، ج 1، ص 83؛ شفیع کدکنی، «ادیب نیشابوری در حاشیهٔ شعر مشروطه»، ص 11-12؛ مینوی، مجموعه گفتارها، ص 17-18.

آرانی، تقی

نویسنده و فعال سیاسی. پدرش، ابوالفتح آرانی، از کارمندان عالی رتبهٔ وزارت دارایی بود. آرانی، نام تاریخی سرزمین های شمال رود ارس است.

در سال 1281 ش. در تبریز متولد شد و تحصیلات دبستانی خود را در مدرسهٔ شرف تهران به پایان رساند. سپس وارد مدرسهٔ دارالفنون شد و پس از اتمام آن و احراز مقام شاگرد اولی، وارد دانشکدهٔ پزشکی تهران گردید. در سال 1301 ش. به برلین عزیمت کرد و پس از شش سال تحصیل در رشتهٔ فیزیک و شیمی به درجهٔ دکتری رسید. در 1309 ش. در دانشگاه برلین به تدریس علم بدیع در اشعار فارسی و عربی و ترکی نیز پرداخت و با

ص: 306

همکاری فریدریش روزن مستشرق و ادیب آلمانی، کتاب «شرح ما اشکل علی مصادرات کتاب اقلیدس» را تألیف کرد. در همین سال به ایران بازگشت و تا سال 1315 ش. به تدریس در وزارت جنگ و وزارت صناعت مشغول بود. وی از اعضای برجسته گروه 53 نفر بود که به اتهام همکاری با کمونیست های روس و زمینه چینی برای کودتای ارتش، از اواخر سال 1315 ش. تا اوایل سال 1316 ش. به تدریج دستگیر و در زندان موقت تهران و زندان قصر زندانی شدند. فعالیت سیاسی تقی ارانی هنگام اقامت وی در آلمان (1301-1308 ش.) با پایه گذاری «فرقه جمهوری انقلابی ایران» در سال 1304 ش. وارد مرحله جدیدی شد. سپس در تهران، تدریس در دبیرستان های شرف، ثروت، معرفت و مدرسه صنعتی و تماس روزانه با دانش آموزان و دانشجویان، حوزه فعالیت های او را گسترش داد. همچنین کوشش بسیاری برای شناساندن میراث فرهنگی و تمدن ایران به جهان کرد؛ از جمله همکاری علمی برای چاپ «وجه دین» اثر ناصر خسرو قبادیانی، رساله خیام، رباعیات خیام و بدایع سعدی. انتشار مجله ماتریالیست «دنیا»، از دیگر کوشش های فرهنگی او است. اعضای ارشد حزب توده، وی را بنیان گذار این حزب می دانند. وی در یکی از روزهای بهمن 1318 ش. به طرز مشکوکی در زندان درگذشت و در امامزاده عبدالله به خاک سپرده شد.

منبع: تاریخچه فرقه جمهوری انقلابی ایران و گروه ارانی.

اردلان، امان الله

سیاستمدار، کارگزار دولتی، از شاگردان کمال الملک و ملقب به حاج عزالممالک. در سال 1263 ش. در تهران دیده به جهان گشود. مادرش از نوادگان محمد شاه قاجار بود. تحصیلات معمول زمان را همراه با زبان فرانسه نزد معلمان خصوصی گذارند و هنر نقاشی را نیز از کمال الملک آموخت. در زمان صدارت عین الدوله، پدرش وزیر تجارت شد و او را نیز در کارهای حکومتی گمارد. در دوران مشروطه، وی از مؤسسان انجمن سعادت بود. در سال 1288 ش. نایب الحکومه دزفول شد و در همان سال پس از برگزاری انتخابات مجلس دوم، به عنوان نماینده مردم دزفول به

دوره دوم مجلس شورای ملی راه یافت و یکی از اعضای مؤسس حزب لیبرال مجلس گردید. پس از انحلال مجلس دوم، با وساطت حسین پیرنیا، مشغول به خدمت در اداره خزانه داری کل تهران شد و در دوره سوم مجلس شورای ملی از سوی حزب دمکرات به مجلس راه یافت و در دوران جنگ جهانی اول، پس از حمله روسیه به ایران، همراه عده ای از نمایندگان مجلس و آزادی خواهان از تهران به طرف قم و کرمانشاه مهاجرت کرد.

در سال 1301 ش. در کابینه مشیرالدوله، به مدیرکلی وزارت دارایی و سپس به پیشکاری مالیه فارس منصوب گردید و سال بعد در دوره پنجم مجلس شورای ملی از دزفول به عنوان نماینده به مجلس رفت و در همین سال از سوی آرتور میلسپور رئیس کل مالیه، مأموریت بازرسی مالیه گیلان و مازندران و استرآباد را برعهده گرفت و همچنین در کابینه رضاخان به وزارت فوائد عامه و تجارت منصوب شد. در سال 1308 ش. به وزارت داخله منتقل شد و سپس حاکم استرآباد (گرگان و توابع) گردید و در سال 1311 ش. به حکومت لرستان و بروجرد منصوب شد و پس از گذشت سه سال حاکم بنادر جنوب گردید. پس از شهریور 1320 ش. و تبعید رضا شاه از ایران، در تشکیل حزب توده ایران با سلیمان میرزا اسکندری همکاری کرد، اما به همکاری خود ادامه نداد. اردلان در فروردین 1323 ش. در دولت محمد ساعد وزیر پیشه و هنر و بازرگانی شد و در مرداد همان سال به همراه جمعی از رجال سیاسی از جمله مرتضی قلی بیات، مصطفی کاظمی و محمد صادق طباطبایی حزب مردم را تشکیل داد. مسئولیت های وی از آذر 1323 تا 1330 ش. بدین قرار است: وزیر دارایی در کابینه مرتضی قلی بیات، وزیر دادگستری در کابینه دوم ابراهیم حکیمی، وزیر راه در کابینه ترمیمی ابراهیم حکیمی، وزیر دارایی در کابینه هژیر، استاندار فارس، نماینده مردم سنندج در مجلس مؤسسان، وزیر کشور در کابینه حسنعلی منصور، وزیر کشور در کابینه رزم آرا و نایب رئیس کانون شکار ایران. در دوره های هیجدهم و نوزدهم مجلس شورای ملی از حوزه انتخابیه سنندج به مجلس راه یافت و در دوره نوزدهم به عنوان یکی از اعضای حزب ملیون، ریاست فراکسیون آن حزب را در مجلس شورای ملی برعهده داشت. چهار بار نیز منصب امیرالحاجی در کارنامه او است. از تألیفات او است: اولین قیام مقدس ملی در جنگ بین المللی اول؛ خاطرات عزالممالک. امان الله اردلان در سال 1366 ش. در تهران دارفانی را وداع گفت و در مقبره خانوادگی اعتضادالسلطنه در حرم

حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) به خاک سپرده شد.

منابع: خاطرات حاج عزالممالک اردلان: زندگی در دوران شش پادشاه، ص 1-59؛ حزب سوسیالیست و انتقال حکومت از قاجار به پهلوی، ص 46-56؛ کژراهه: خاطراتی از تاریخ حزب توده، ص 44؛ دولت های ایران: از میرزا نصرالله خان مشیرالدوله تا میرحسین موسوی، ص 186؛ فرهنگ رجال و کارگزاران دیپلماسی ایران، ص 47-48.

اسفندیاری، حسن

سیاستمدار و کارگزار دولتی، رئیس مجلس شورای ملی، ملقب به محتشم السلطنه. در سال 1283 ق. به دنیا آمد. پدرش میرزا محمد صدیق الملک از کارمندان وزارت امور خارجه بود. پس از اتمام تحصیلات مقدماتی در تهران به مدرسه دارالفنون رفت. مدتی در وزارت امور خارجه فعالیت کرد و سپس نایب سفارت ایران در برلین شد. در این مأموریت، زبان های فرانسه، آلمانی و انگلیسی را آموخت.

وی در کابینه های سپهدار تنکابنی، صمصام السلطنه و عین الدوله، منصب وزارت یافت. در مخالفت با قرارداد 1919 م. در مجلس سخنرانی کرد و به همین دلیل به کاشان تبعید شد؛ اما با روی کار آمدن احمد قوام به وزارت معارف رسید. از دوره پنجم تا دوره سیزدهم مجلس شورای ملی نماینده تهران و مازندران و از دوره دهم برای چهار دوره متوالی سمت ریاست مجلس را از آن خود کرد. با تبعید رضا شاه در شهریور بیست، به تدریج از سیاست کناره گرفت و به امور دینی پرداخت؛ به گونه ای که به «آخوند اعیان» معروف شد. سرانجام در هفتاد و نه سالگی در سال 1362 ق. در تهران درگذشت. مدفن او در آرامگاه خانوادگی در ابن بابویه است.

منابع: ذکاء الملک فروغی و وقایع شهریور بیست؛ بازیگران سیاسی عصر رضا شاهی و محمد رضا شاهی.

اسلامی، هادی

بازیگر تئاتر و سینما. در سال 1318 ش.

در محله پامنار تهران به دنیا آمد و فعالیت هنری خود را از دوره دبیرستان شروع کرد. سپس در دانشکده تئاتر به تحصیل پرداخت و با مدرک فوق دیپلم این رشته،

ص: 309

در سال 1342 ش. فارغ التحصیل شد. در همان سال با بازی در نمایشنامه «روسری قرمز» به جرگه هنرمندان حرفه ای تئاتر پیوست و در سال 1346 ش. با اجرای نمایشنامه «زیر گذر لوطی صالح» به عنوان نویسنده و کارگردان هم شهرت یافت.

در سال های پس از انقلاب اسلامی به سینما پیوست و در فیلم هایی همچون: «دست شیطان»، «آتوبوس»، «آوار»، «سرب»، «مستأجر» و «طعمه» ایفای نقش کرد. هادی اسلامی در طرح ارزشیابی هنرمندان به کسب درجه دکترای تئاتر نائل گردید و در چهارمین جشنواره بین المللی فیلم فجر در سال 1364 ش. بهترین بازیگر مرد شناخته شد. وی در هفتم مرداد 1372 ش. در تهران درگذشت و در ابن بابویه آرامید.

منبع: روزنامه ایران، ش 3624،

2/9

/ 1386 ش. ص 24.

اشتری، احمد

نقاش، شاعر، متخلص به یکتا، پسر میرزا مهدی. در سال 1299 ق. در جوشقان زاده شد و در سال 1319 ق. با پدر خود به تهران آمد. مدتی دادستان، حاکم گیلان و معاون وزیر دادگستری بود. در سال 1334 ش. در تهران درگذشت و در صفائیه شهر ری به خاک سپرده شد.

منبع: شرح حال رجال ایران، ج 2، ص 22.

اشتری، علی

شاعر، متخلص به فرهاد. در سال 1301 ش. به دنیا آمد. پدرش احمدخان اشتری، شاعر، نقاش و صاحب مناصب مهم دولتی و عضو فرهنگستان زبان و ادب فارسی بود.

علی، نزد پدر فنون ادب را آموخت و تحصیلات خود را در مدرسه شرف به پایان رساند. اولین دفتر شعر او در سال 1324 ش. به نام «ستاره سحری» در تهران منتشر شد. در

ص: 310

انجمن ادبی ایران حضور می یافت و با شاعرانی همچون رهی معیری، ابوالحسن ورزی، امیری فیروزکوهی، مهرداد اوستا، مشفق کاشانی، گلشن کردستانی، بیژن ترقی، نیاز کرمانی و بهادر یگانه دوستی و مراوده داشت. در یازده دی 1340 ش. پیش از چهل سالگی _ در حالی که از ستارگان شعر فارسی شمرده می شد _ درگذشت و در صفايي شهر ری به خاک سپرده شد.

منبع: سخنوران نامی معاصر، ج 2، ص 2701-2706.

اشکوری گیلانی، هاشم

استاد فلسفه و عرفان نظری. در نیمه قرن سیزدهم هجری در اشکور رودسر به دنیا آمد و برای تحصیل به قزوین و سپس به تهران رفت. در تهران از محضر آقا محمدرضا قمشه ای، آقا علی مدرس و میرزا ابوالحسن جلوه بهره برد و از شاگردان برجسته آقا محمدرضا قمشه ای شد. در سال های پایانی عمر در مدرسه سپهسالار تهران به تدریس معقول و معارف عرفانی اشتغال داشت، تا اینکه در سال 1332 ق. / 1293 ش. رخ در نقاب خاک کشید و در جوار بارگاه حضرت عبدالعظیم (ع) به خاک سپرده شد.

منابع: بزرگان تنکابن، ص 292؛ نام ها و نامداران گیلان، ص 604؛ مقدمه تمهید القواعد، ص 88؛ ریحانة الادب، ج 4، ص 454؛ تاریخ حکما و عرفای متأخر، ص 349؛ تاریخ علما و شعراي گیلان، ص 55؛ معارف الرجال، ج 3، ص 271؛ منتخب معجم الحکما، ص 135.

اصطهباناتی، احمد

عالم، ادیب و مشهور به شیخ المحققين و شیخ الاسلام. در سال 1291 ق. در اصطهبانات به دنیا آمد و سال های بسیار در شیراز در محضر پدرش و سید علی حکیم کازرونی تحصیل علم و کمال کرد. در علوم غریبه مانند جفر نیز دست داشت. با سید عبدالحسین مجتهد لاری، مجاهد و آزادی خواه مشهور استان فارس، معاصر و دوست بود و به خواهش او رساله ای در وجوب نماز جمعه نوشت. برخی دیگر از آثار وی عبارتند از: بیان الحق (در مهدویت شخصیه و شخصیت مهدویه، با تقریظ سید ابوالحسن اصفهانی)، کشکول الادباء، کشکول العرفاء، تنبیهات عشر. در سال 1354 ق. درگذشت.

منابع: دانشمندان و سخن سرايان فارس، ج 1، ص 197-200؛ الذریعه، ج 3، ص 179-180؛ گنجینه دانشمندان، ج 3، ص 119.

ص: 311

خوشنویس. در سال 1246 ق. در اصفهان به دنیا آمد. وی یکی از خوشنویسان بزرگ و معاصر میرزا محمدرضا کلهر بود. خطوط نستعلیق، از شش دانگه کتیبه تا کتابت خفی و غبار را استادانه می نوشت و در شکسته نویسی نیز مهارت داشت. خط خود را با رقم های «غلام رضا، یا علی مدد» و «یا علی مدد» مشخص کرده است. او در سال 1304 ق. درگذشت. مقبره اش در صفائیة شهر ری است.

منابع: احوال و آثار خوشنویسان، ج 2، ص 550-556؛ اطلس خط، ص 573-575؛ تاریخ اصفهان، ص 154-156؛ تاریخ هنرهای ملی، ج 1، ص 656؛ تذکره خوشنویسان معاصر، 25-26؛ گلستان هنر، بیست و یک.

اعتضادالسلطنه، علی قلی

پسر فتحعلی شاه قاجار، مؤلف و از فضلای تهران. حدود 1234 ق. متولد شد. در 1272 ق. به اعتضادالسلطنه ملقب و در 1274 ق. به ریاست مدرسه دارالفنون و در سال 1275 ق. به وزارت علوم (وزارت فرهنگ) منصوب گردید. در 1288 ق. در دوران سلطنت ناصرالدین شاه، به عضویت دارالشوری انتخاب گردید. در 1289 ق. حکومت بروجرد را نیز بر عهده گرفت. در 1290 ق. در سفر اول ناصرالدین شاه به اروپا از همراهان شاه بود. در سال 1283 ق. روزنامه هفتگی «ملت سنیة ایران» را با چاپ سنگی منتشر کرد که پس از انتشار دو شماره نام آن به روزنامه «ملتی» تبدیل شد.

در شب عاشورای 1298 ق. در تهران درگذشت و در حرم حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) به خاک سپرده شد. از تألیفات او است: تاریخ وقایع و سوانح افغانستان؛ فلك السعادة در ابطال ستاره گویی؛ احوال حضرت عبدالعظیم و دیگر امامزادگان مدفون در ری (مشمول بر چهار رساله)؛ اکسیر التواریخ؛ تاریخ متنبین، کیفیت ظهور سید علی محمد باب.

منبع: شرح حال رجال ایران، ج 4، ص 442.

معروف به حاج سید حاج آقا، از رؤسای آستانه حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) و پدر حجة الاسلام سیدحسین اثنا عشری و حسن اثنا عشری (صاحب الزمانی). اجدادش از حومه مشهد (طرقه) به زاویه مقدسه آمدند و منصب کلیدداری حرم مطهر را به عهده داشتند. سید احمد، در ماه رمضان 1369 ق از دنیا رفت و در رواق مطهر به خاک سپرده شد.

منبع: اختران فروزان ری و تهران، ص 68.

افسر، محمدهاشم میرزا

ادیب، شاعر، روحانی، از رجال سیاسی عهد قاجار و پهلوی، نوه فتحعلی شاه قاجار، ملقب به شیخ رئیس و متخلص به افسر. لقب شیخ رئیس برای او، پس از مرگ ابوالحسن میرزا شیخ رئیس قاجار در سال 1338 ق. به کار رفت. افسر، در 1258 ش. در سبزوار به دنیا آمد. پدرش نورالله میرزای جناب، دیپلمه دارالفنون بود. افسر، دانش های مقدماتی را در سبزوار آموخت و زبان فرانسه را نیز نزد پدر فراگرفت. منطق و کلام را در محضر میرزا حسن حکیم، شاگرد و داماد حاجی ملاهادی سبزواری، ریاضی و فلسفه را در خدمت محمد اسماعیل افتخارالحکما، و فقه و اصول را نزد حاجی میرزا حسین مجتهد سبزواری آموخت. وی از پیشگامان مبارزه با استبداد قاجار بود و به همین سبب در سال 1281 ش. از سبزوار به مشهد تبعید شد و پس از چهار ماه از این شهر رخت به نیشابور کشید. چندی نیز در زمره آزادی خواهان فرقه دمکرات درآمد. در 1328 ق. از سوی مردم سبزوار به نمایندگی دوره دوم مجلس شورای ملی برگزیده شد و در دوره سوم از نیشابور، و در دوره چهارم از مشهد، و از دوره پنجم تا نهم از سبزوار به مجلس شورا راه یافت. او در ادوار نمایندگی، غالباً نیابت ریاست مجلس را داشت. پس از کودتای سال 1299 ش. و تشکیل کابینه سید ضیاءالدین طباطبایی، شاهزاده افسر، یکی از دشمنان سرسخت این کابینه در مجلس شورا بود؛ اما قانون انقراض سلطنت قاجاریه را امضا کرد.

افسر، از آغاز جوانی به سرودن شعر رغبت داشت و بر سبیل تقنن اشعاری می سرود. محمدتقی بهار، مقام وی را در قطعه سرایی پس از ابن یمین فریومدی دانسته است. درونمایه های شعری وی، بیشتر مسائل

اخلاقی، اجتماعی، فرهنگی، میهنی و زندگی مردم است. افسر از نخستین اعضای مؤثر «انجمن ادبی ایران» نیز بود که به همت و حید دستگردی در تهران دائر شد و افسر سال ها عهده دار ریاست آن بود.

شیخ رئیس افسر در هجده شهریور 1319 ش. در شصت و دو سالگی بر اثر سکتة قلبی درگذشت و در آستان امامزاده عبدالله، در ری، به خاک سپرده شد.

منبع: دائرة المعارف بزرگ اسلامی، ج 9، ص 488.

اقبال آشتیانی، عباس

محقق، مورخ، ادب پژوه و نویسنده. در سال 1277 ش. در آشتیان به دنیا آمد. پس از تحصیل علوم ابتدایی به تهران آمد و دروس جدید را در دارالفنون آموخت و به مقام استادی رسید. همچنین به دعوت وزارت فرهنگ، در تألیف کتاب های درسی تاریخ و جغرافیای اقتصادی ایران برای دبیرستان ها و رشته های علوم انسانی مدارس عالی شرکت کرد و بعدها به تدریس در دانشکده ادبیات دانشگاه تهران مشغول شد. انتشار مجله «یادگار» از مهم ترین فعالیت های فرهنگی و علمی او است. تصحیح مجمع التواریخ و تصحیح بیان الادیان و تألیف تاریخ مفصل ایران نیز از دیگر یادگارهای او است. در 21 بهمن 1334 ش. در پنجاه و هفت سالگی درگذشت و در شهر ری در جوار حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) به خاک سپرده شد.

منابع: مجموعه آثار کنگره حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، ج 18، ص 287؛ دانشمندان و مشاهیر حرم حضرت عبدالعظیم (ع) و شهر ری، ج 1.

اکبر، فتح الله خان

فرمانده نظامی، معروف به سپهدار رشتی و سردار منصور، فرزند میرزا محمدعلی امشه ای معروف به حاجی خان. در سال 1234 ق. دیده به جهان گشود و پس از اتمام تحصیلات در حد مُنشی گری، وارد تشکیلات عمومی خود اکبرخان بیگلربیگی (مالک و حاکم مشهور دوره ناصری و اجاره دار گمرکات شمال ایران) گردید. اکبرخان در سال 1307 ق. بدرود حیات گفت و فتح الله خان برای حفظ دارایی بیگلربیگی در خانواده، با بیوه عمومی خود ازدواج کرد. در همان سال (1307 ق.) با درجه امیرتومانی و عنوان بیگلربیگی اجاره دار گمرکات شمال ایران شد و بر جای عمومی خود

ص: 314

نشست و به تدریج ملقب به سالار افخم، سالار اعظم و سردار منصور شد. همزمان با انقلاب مشروطیت، برای اداره تلگراف خانه راهی پایتخت و در آنجا با آزادی خواهان و مشروطه طلبان آشنا شد و به آنان پیوست. در سال 1326 ق. دو هفته پیش از به توپ بسته شدن مجلس شورای ملی توسط محمدعلی شاه، به کلات و خراسان تبعید شد؛ ولی پس از آنکه مشروطه خواهان، رشت و پس از آن قزوین و تهران را فتح کردند، او نیز بازگشت و به عضویت کمیسیون بیست و هشت نفره سران مشروطه (هیئت مدیره موقت کشور) درآمد و به وزارت پست و تلگراف منصوب شد. نامبرده پس از آن در کابینه های اول، دوم و سوم محمدولی خان تنکابنی سپهدار اعظم در سمت خود ابقا شد و در کابینه چهارم نیز به سمت وزارت عدلیه منصوب گردید. در کابینه های عین الدوله و فرمانفرما نیز وزارت عدلیه و پست و تلگراف را بر عهده داشت. در سال 1334 ق. که محمدولی خان تنکابنی با لقب سپهسالار اعظم مجدداً رئیس الوزراء شد، فتح الله خان هم با لقب سپهدار اعظم مجدداً وزیر پست و تلگراف شد. در تاریخ، محمدولی خان به سپهدار تنکابنی و فتح الله خان به سپهدار رشتی نامبردارند.

در سه کابینه وثوق الدوله نیز وزیر داخله و وزیر جنگ شد. تا اینکه در آبان 1299 ش. / 1339 ق. احمدشاه فرمان رئیس الوزرای را به نام او صادر کرد؛ اما کابینه او پس از سه ماه، با وقوع کودتای رضاخان سقوط کرد. سپهدار رشتی در سال های 1300 ش. تا 1304 ش. نمایندگی رشت را در ادوار چهارم و پنجم مجلس شورای ملی بر عهده داشت، ولی پس از انقراض قاجاریه و روی کار آمدن سلسله پهلوی از فعالیت سیاسی کناره گرفت. در سال 1317 ش. در تهران چشم از جهان فرو بست و در گورستان ابن بابویه در آرامگاه خانوادگی به خاک سپرده شد.

منبع: زندگینامه رجال و مشاهیر ایران، ج 1، ص 246-249.

امام شوشتری، سید محمدعلی

ادیب، محقق و نویسنده. در سال 1281 ش. در شوستر به دنیا آمد. بیشتر نیاکان او از دانشمندان دینی و اهل علم بودند و مشهورترین آنها سید نعمه الله جزایری و سید عبدالله سبط

ص: 315

است. سید عبدالله، همان کسی است که خطابه شهرداری نادرشاه افشار را نوشته و در حضور شاه خوانده است.

سید محمدعلی، فرزند سید محمد شریف امام جمعه شوشتر و نوه هشتم سید نعمه الله جزایری و مادرش ساره بیگم نوه حاج شیخ جعفر شوشتری، مجتهد بزرگ عصر ناصری است. وی، علوم دینی را تا درجه اجتهاد و منطق، اصول و تاریخ ادبیات عرب را نزد دایی خود، شیخ محمدکاظم شوشتری و برادرش سید نورالدین فراگرفت و سپس به آموختن زبان انگلیسی پرداخت و به خدمت وزارت معارف آن زمان درآمد. خدمت اداری را از کارآموزی و دبیری شروع کرد. پس از دوازده سال خدمت در وزارت آموزش و پرورش به خدمت وزارت دارایی درآمد، به اداره کل گمرک منتقل شد. در سال 1326 ش. به گمرک تهران رفت و به مقام های مستشار فنی وزارت گمرکات، ریاست امور قضایی کل گمرک و ریاست گمرک تهران رسید و در اصلاح قوانین گمرکی کوشید. در سال 1337 ش. از خدمت دولت بازنشسته شد و چندین بار به اروپا سفر کرد. در سال 1345 ش. به ریاست بخش عربی کتابخانه پهلوی منصوب گردید. سخنرانی های او درباره تاریخ ایران و زبان فارسی در همایش های مختلف و برنامه های رادیویی، چاپ شده است. در 15 مهر 1351 چشم از جهان فرو بست و در حسینیه رحمتی، در شرق صحن حضرت عبدالعظیم (ع) به خاک سپرده شد. برخی از تألیفات او به این شرح است: تاریخ جغرافیایی خوزستان؛ تاریخ مقیاسات و نقود در حکومت اسلامی؛ فرهنگ واژه های فارسی در زبان عربی، شامل بیش از سه هزار ریشه لغت فارسی در زبان عربی؛ ترجمه اندرزنامه اردشیر بابکان؛ ایران گهواره دانش و هنر؛ تاریخ شهرداری در شاهنشاهی ایران؛ آب و فن آبیاری در ایران باستان. از وی بیش از سی مقاله علمی نیز باقی مانده است.

منبع: امام شوشتری، سید محمدعلی، و شهیدی، یحیی، «دوازده مقاله تاریخی»، نشریه ستاد بزرگ ارتشتاران، ش 10 تهران، نشر چاپخانه ارتش، 1351.

امامی کاشانی، ابوتراب

عالم دینی، پدر آیه الله محمد امامی کاشانی، امام جمعه موقت تهران. در کاشان متولد شد و نزد علمای کاشان، از جمله ملا حبیب الله کاشانی و سید محمدرضا یثربی و فرزندش میرزا سید علی یثربی تحصیل علم کرد. در دهه پنجاه شمسی پس از اقامت گزیدن فرزندش در تهران، به این شهر آمد. در سال 1363 ش. درگذشت و پیکرش را در

حرم حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) به خاک سپردند.

منبع: مجموعه آثار کنگره حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، ج 18، ص 99.

امیر اعلم، دکتر امیرخان

پزشک و استاد دانشگاه تهران. در سال 1256 ش. به دنیا آمد. پدرش علی اکبرخان قزوینی، رایزن فرهنگی ایران در بغداد بود. امیرخان، تحصیلات مقدماتی را در بیروت گذراند و در زمان مظفرالدین شاه، جهت ادامه تحصیل در رشته طب به هزینة دولت، به اروپا رفت و در سال 1280 ش. فارغ التحصیل شد. در اواخر سال 1900 م. دوباره به فرانسه رفت و در مدرسه طب نظامی لیون مشغول تحصیل شد.

در سال 1904 م. تحصیلات خود را در دانشگاه لیون به اتمام رساند. در کنفرانس بین المللی بهداشت در سال 1902 م. بوشهر را به عنوان بندر صحی رسمی ایران شناساند و به این علت موفق به دریافت نشان درجه اول از دولت فرانسه گردید. در سال 1906 م. به ایران بازگشت و به استادی تشریح در مدرسه طب و عضویت در مجلس شورای ملی انتخاب گردید. در سازمان جدید دانشکده پزشکی دانشگاه تهران، استادی کالبدشناسی و ریاست دستگاه ابن سینا (بنای تشریح نعش) به او واگذار شد. در سال 1321 ش. ریاست دانشکده پزشکی را بر عهده گرفت. در سال 1327 ش. به وزارت بهداری انتخاب شد، ولی پس از مدت کوتاهی به دلیل بیماری از کار کناره گرفت. در سال 1329 ش. به تقاضای خود بازنشسته شد. از اقدامات مهم او، اجرای عمومی واکسیناسیون در ایران است. به پاس خدمات بهداشتی و فرهنگی او، طبق نظر شورای دانشگاه، طی مراسمی بیمارستان نسوان را که خود پایه گذار و مؤسس آن بود، به نام ایشان، «بیمارستان امیراعلم» نامگذاری کردند. وی در سال 1340 ش. در هشتاد و چهار سالگی در تهران درگذشت و در قبرستان ابن بابویه دفن شد.

منبع: رؤسای دانشکده پزشکی تهران از ابتدا تاکنون، ذیل عنوان.

امیرفضلی، حسین

کارگردان، نویسنده، تهیه کننده و بازیگر تئاتر، سینما و تلویزیون و صدابیشه رادیو، مشهور به هوشنگ امیرفضلی. در سال 1299 ش. در تهران به دنیا آمد. فعالیت هنری خود را با بازیگری در نمایش «قربانی در مقدم

ص: 317

ابوالهول»، به کارگردانی صادق بهرامی در سال 1322 ش. آغاز و در سال 1327 ش. در فیلم «طوفان زندگی» به کارگردانی «علی دریابیگی» بازی کرد. همزمان در رادیو نیز از پرکارترین هنرمندان بود. سال 1329 ش. با مشارکت «احمد افسانه» دفتر سینمایی «صحرا فیلم» را تأسیس کرد و در سال 1337 ش. دفتر دیگری را نیز به نام «کسری فیلم» راه انداخت. نویسندگی و کارگردانی سه فیلم دیگر نیز در کارنامه او به چشم می خورد: «دزدان معدن» (1335 ش.)، «هالو» (1338 ش.) و «عشق و حماقت» (1340 ش.). در 24 اسفند 1370 ش. درگذشت. مدفن او امامزاده عبدالله شهر ری است.

منبع: «سندهای زنده تاریخ سینمای ایران»، ماهنامه سینمایی فیلم، ش 87، اسفند 1368 ش.، ص 7-9.

امیری فیروزکوهی، سید کریم

عالم و شاعر، متخلص به امیر و از سادات فیروزکوه.

در فرح آباد متولد شد و در هفت سالگی به تهران آمد. تحصیلات ابتدایی و متوسطه را در تهران گذراند. سپس به تحصیل منطق و کلام و حکمت همت گماشت و از محضر استادانی چون آقا شیخ عبدالنبی کجوری و آقا سید حسین مجتهد کاشانی استفاده کرد. امیری، شاعر غزل و قصیده و از شیفتگان صائب تبریزی و سبک هندی بود. در زبان عربی تبحر داشت و به آن زبان نیز شعر می سرود. در تهران درگذشت و در آستانه امامزاده طاهر در صحن حرم عبدالعظیم حسنی (ع) مدفون گردید. از آثار او است: ترجمه مکاتیب نهج البلاغه، ترجمه نفس المهموم، و جیزة فی علم النبی، دیوان اشعار، احقاق الحق در حمایت از شعرای صفوی و دفاع از سبک هندی. خانم دکتر امیربانو

ص: 318

کریمی، استاد ادبیات فارسی دانشگاه تهران، فرزند اوست.

منبع: اثر آفرینان، ذیل عنوان.

انجوی شیرازی، سید ابوالقاسم

محقق و نویسنده. در سال 1300 ش. در شیراز به دنیا آمد. تحصیلات مقدماتی را در مدارس علمیه تهران و مشهد آغاز کرد و سپس در تهران، در دبیرستان دارایی تحصیلات خود را پی گرفت. پس از دریافت مدرک لیسانس، در سال 1329 ش. به سوئیس رفت و تحصیلات خود را در رشته علوم سیاسی و اجتماعی در ژنو تکمیل کرد. بعد از شهریور 1320 ش. و سقوط رضا شاه، به فعالیت های سیاسی روی آورد و از حدود سال 1322 ش. نیز فعالیت های مطبوعاتی خود را آغاز کرد. از چهل سالگی به گردآوری فرهنگ عامه و حفظ و نگهداری آن همت گماشت. در شهریور 1372 ش. در تهران درگذشت و در گورستان ابن بابویه به خاک سپرده شد.

منبع: یادنامه سید ابوالقاسم انجوی شیرازی.

انواری، محمدباقر محی الدین

عالم دینی، مبارز سیاسی و از همراهان امام خمینی (ره) در انقلاب اسلامی ایران. در سال 1305 ش. در شهر قم به دنیا آمد. پدرش آیه الله زین العابدین انواری همدانی، از شاگردان شیخ عبدالکریم حائری بود که در سال 1310 ش. به همدان رفت و در آنجا رحل اقامت افکند.

محمدباقر تا سال 1324 ش. دوره دبستان و دبیرستان را در همدان سپری کرد و سپس برای تحصیل علوم دینی به قم رفت. دو سال بعد، به تهران رفته، در مدرسه مروی سکونت گزید. سطح عالی فقه و اصول را از محضر میرزا احمد آشتیانی، سید عباس فشارکی،

عمادالدین غروی رشتی، سید محمد حسین شیرازی و میرزا یوسف ایروانی آموخت و سپس در درس خارج محمدتقی آملی و آشتیانی حضور یافت. فلسفه را نیز نزد میرزا ابوالحسن شعرانی، الهی قمشه ای، رفیعی قزوینی خواند. از سال 1340 ش. فعالیت خود را در حوزه مسائل اجتماعی و سیاسی آغاز کرد. به جرم مخالفت با کاپیتولاسیون و به اتهام هم دستی در کشتن حسنعلی منصور (نخست وزیر وقت) در سال 1343 ش. بازداشت و به پانزده سال زندان محکوم شد؛ اما در سال 1356 ش. از زندان آزاد شد و برای شکل گیری جامعه روحانیت مبارز تهران کوشید و تا پایان عمر عضو شورای مرکزی این مجموعه بود. پس از پیروزی انقلاب، نماینده امام خمینی (ره) در ژاندارمری جمهوری اسلامی شد و در انتخابات دوره اول مجلس شورای اسلامی، از سوی مردم رزن به مجلس راه یافت. در انتخابات دوره دوم نیز از سوی مردم تهران به نمایندگی برگزیده شد. عضویت در مجلس خبرگان رهبری نیز از دیگر مشاغل وی بود. وی در هنگام رحلت، سرپرست تشکیلات ائمه جماعات استان تهران و نماینده رهبری در مرکز رسیدگی به امور مساجد بود. در بیست و سوم مهر 1391 ش. در هشتاد و شش سالگی درگذشت و در حرم حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) به خاک سپرده شد.

منبع: یاران امام به روایت اسناد ساواک، کتاب 39.

باغچه بان، جبار

میرزا جبار عسگرزاده معروف به جبار باغچه بان، بنیان گذار نخستین کودکانستان و نخستین مدرسه کر و لال های ایران در تبریز و اولین مؤلف و ناشر کتاب کودک در ایران. میرزا جبار عسگرزاده در سال 1264 ش. در شهر ایروان به دنیا آمد. پدرش اهل ارومیه بود و برای قنادی و بنایی به ایروان رفته بود. باغچه بان به روش مکتبخانه ای تحصیل کرد

وی نخست در تبریز، کودکانستانی را تحت عنوان «باغچه اطفال» دایر کرد و به همان دلیل خود را باغچه بان نامید. او مدرسه ناشنویان را در سال 1303 ش. با وجود مخالفت های زیاد در تبریز دایر کرد و از سال

ص: 320

1307 ش. با وجود دشواری های وسیع چاپ و کلیشه، چاپ کتاب های ویژه کودکان را با نقاشی هایی که خود می کشید، آغاز کرد. یکی از کتاب های وی با عنوان «بابا برفی»، بعدها توسط کانون پرورش فکری کودکان در تهران به چاپ رسید و شورای جهانی کتاب کودک آن را به عنوان بهترین کتاب کودک سال برگزید. باغچه بان در چهارم آذر 1345 ش. درگذشت و در خاک شهر ری آرمید.

منابع: مشاهیر آذربایجان؛ زندگی نامه جبار باغچه بان به قلم خود؛ پیشگامان تاریخ و فرهنگ آذربایجان، ص 31.

بامداد خراسانی، محمدعلی

نویسنده و روزنامه نگار. در سال 1263 ش. به دنیا آمد. تحصیلات مقدماتی و سطوح میانی را در خراسان گذراند و سپس به تهران رفت. زبان های فرانسه و عربی را نیز در تهران آموخت. همزمان با مشروطیت، علیه استبداد مقاله می نوشت و سردبیر روزنامه «آفتاب» و «شورا» شد. در اوایل جنگ جهانی اول روزنامه ای به نام «بامداد روشن» تأسیس کرد. چون با قرارداد وثوق الدوله مخالفت ورزید، به کاشان تبعید شد. بامداد پس از سقوط محمدعلی شاه، چندی به خدمت دولت درآمد و عهده دار سمت های مختلف شد. در دوره ششم مجلس شورای ملی وکیل مردم شیراز بود. در سال 1330 ش. در تهران درگذشت و در امامزاده عبدالله شهر ری دفن شد. از تألیفات او است: حکمت عملی، حافظشناسی یا الهامات خواجه، ادب چیست و ادیب کیست.

منابع: تاریخ جراید، ج 2، ص 5-7؛ سخنوران نامی معاصر، ج 1، ص 462-465؛ شرح حال رجال ایران، ج 3، ص 420-423؛ فرهنگ سخنوران، ص 123؛ گلزار معانی، ص 127-135؛ مؤلفین کتب چاپی، ج 4، ص 139-140.

بامداد، مهدی

نویسنده و از پیشگامان رجال نویسی در دوره معاصر، فرزند رفیع الممالک خراسانی. در سال 1276 ش. در مشهد متولد شد. تحصیلات قدیم داشت و به زبان فرانسه مسلط بود. در مشاغل دولتی به مدارج عالی رسید، و در دولت حکیمی در سال 1324 ش.

ص: 321

معاون نخست وزیر شد. شهرت بامداد، بیشتر به سبب تألیف «شرح حال رجال ایران در قرن 12 و 13 و 14 هجری» است. این کتاب دائرة المعارف تاریخ رجال ایران و یکی از مراجع مهم برای محققان و دانش پژوهان است. مؤلف با پشتکار، مطالعه و تحقیق چند ساله و بر اثر معاشرت طولانی با خانواده های رجال سیاسی موفق به تألیف آن شد. اثر دیگر بامداد، «آثار تاریخی کلات و سرخس» است که انجمن آثار ملی ایران، آن را در سال های 1333 و 1344 ش. منتشر کرد. چندین اثر دیگر از او در دست است که منتشر نشده است. بامداد در سال 1352 ش. درگذشت و در گورستان امامزاده عبدالله شهرری به خاک سپرده شد.

منابع: شرح حال رجال ایران؛ خاطرات سیاسی حسین مکی؛ دانشنامه جهان اسلام.

بدر، احمدخان ← نصیرالدوله بدر

برغانی، مرتضی

خوشنویس و از شاگردان محمدرضا کلهر. در تهران متولد شد. آثار و کتابت های بسیاری از وی باقی مانده است. در سال 1308 ش. درگذشت و در جوار حرم حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) به خاک سپرده شد.

منبع: احوال و آثار خوشنویسان.

برکشلی، مهدی

محقق و نویسنده. در سال 1291 ش. به دنیا آمد. در عرصه موسیقی نظری و مبانی فیزیکی آن، شناخت اصول پردگانی و مختصات فیزیکی نسبت های فواصل مخصوص موسیقی ایرانی، تحقیق و تألیف کرده است.

ص: 322

خسرو مولانا، پرویز مشکاتیان، علیرضا افتخاری، اکبر محسنی، سهیل ایوانی و عبدالله طریقت از شاگردان او هستند. برکشلی در صبحگاه 29 دی 1366 ش. درگذشت و در قبرستان امامزاده عبدالله شهرری به خاک سپرده شد.

منبع: مردان موسیقی سنتی و نوین ایران، ج 1، ص 58.

بزرگ نیا، مصطفی

عضو کمیته مرکزی سازمان جوانان حزب توده ایران و یکی از سه دانشجوی مقتول در حمله نیروهای امنیتی به اعتراض دانشجویان دانشگاه تهران در 16 آذر 1332 ش. به شروع محاکمه نظامی دکتر مصدق در آستانه سفر نیکسون، رئیس جمهور آمریکا (دولت کودتاکننده در 28 مرداد) به ایران. در امامزاده عبدالله شهرری دفن شد.

بساطی سمرقندی، سراج الدین

از شاعران نیمه دوم قرن هشتم و اوایل قرن نهم. در سمرقند به دنیا آمد و 88 سال عمر کرد. برخی، وفات او را در 815 ق. در سمرقند و برخی در هفده رجب 814 ق. در ری نوشته اند. وی از شاگردان خواجه عصمت بخارایی، متخلص به «نصیری» و خواجه عبدالملک سمرقندی، متخلص به «عصامی» بود. در ابتدای شاعری به حصیربافی اشتغال داشت؛ از این رو «حصیری» تخلص می کرد، اما با پیشنهاد استادش خواجه عصمت، تخلص «بساطی» را برگزید. بساطی در مدح، تغزل، عرفان، لغز و اخلاق شعر سروده و در اشعارش به پاره ای از اساطیر و قصه های کهن اشاره کرده است. همچنین اصطلاحات علوم و فنون گوناگون، از جمله نجوم، تصوف، موسیقی، شطرنج و نرد، در دیوان او به چشم می خورد.

منبع: دانشنامه جهان اسلام، ج 3، ص 378.

بشرویه ای، علی

عالم دینی، شاعر، طبیب سنتی، معتمد محلی، پدر بدیع الزمان فروزانفر. وی از بزرگان

ص: 323

منطقه بشرویه (در خراسان جنوبی) و از شعرای دوره مشروطه است. در طبابت و مداوای بیماران، مهارت داشت. نسبت وی با چند واسطه به ملا احمد تونی می رسد. در سال 1335 ش. درگذشت و در امامزاده عبدالله شهرری به خاک سپرده شد.

منبع: boshroye.farhang.gov.ir

بغایری، عبدالرزاق

مهندس و ریاضی دان، سرتیپ ارتش. در سال 1248 ش. در منطقه بام و صفی آباد سبزوار به دنیا آمد. همراه خانواده خود به اصفهان و سپس به تهران رفت. مقدمات را نزد پدر آموخت و آنگاه وارد دارالفنون شد و در رشته های ریاضیات، نجوم و مهندسی و نقشه برداری تحصیل کرد. در مدارس تهران، ریاضیات و جغرافیا درس داد و نیز در مدرسه علوم سیاسی وزارت خارجه، جغرافیا و هیئت تدریس کرد. از خدمات علمی او، ترسیم نخستین نقشه ایران، تعیین «انحراف قبله»، تهیه «نقشه پنج قاره عالم» و «نقشه تهران» و ساختن قطب نما قبله نما است. سه کتاب نیز از او باقی مانده است، به نام های «اصول علم جغرافیا»، «معرفة القبلة»، «ما مهندس داریم».

بغایری، در هشتاد و چهار سالگی در نوزده اردیبهشت 1332 ش. درگذشت، و چون داماد میرزا محمدحسین فروغی و شوهرخواهر محمدعلی فروغی بود، جنازه اش را در گورستان ابن بابویه، در مقبره خانوادگی فروغی، به خاک سپردند.

منبع: «شرح مختصری از تاریخ تولد و کارهای مرحوم مهندس عبدالرزاق بغایری»، نشریه انجمن آثار ملی، ش 3-4، پاییز - زمستان 1335 ش.

بوذری، ابراهیم

عالم دینی، خوش نویس، خطشناس، ردیف دان موسیقی. در سال 1274 ش. در طالقان دیده به جهان گشود. پس از تحصیل علوم دینی، در رشته قضاوت نیز دانش آموخت. برخی از استادان او عبارتند از: میرزا خلیل کمره ای، سیّد ابوالقاسم کاشانی و علی شوشتری. خط نستعلیق را نزد حاجی

ص: 324

زین العابدین ساعت ساز، محمد عماد طاهری و عمادالکتاب فرا گرفت، و ثلث را از امیرالکتاب و نسخ را از علی عبدالرسولی. سال ها به فرمان نگاری و خوش نویسی احکام در مجلس شورای ملی اشتغال داشت و نیز کارشناس رسمی خطوط در وزارت دادگستری بود. ردیف های آوازی را نزد ابوالحسن اقبال آذر (اقبال السلطان) و ابوالحسن صبا آموخت و به هنر تعزیه خوانی نیز علاقه مند شد. روح الله خالقی در کتاب «سرگذشت موسیقی ایران» به تبحر او در ردیف دانی و آوازخوانی گواهی داده است. محمدرضا شجریان، از شاگردان او در خوش نویسی است. بوذری در سال 1365 ش. در تهران دیده از جهان فرویست و در امامزاده عبدالله شهرری به خاک سپرده شد. از او آثاری در خوش نویسی باقی مانده است؛ از جمله کتابت: ملخص مثنوی، منتخب دیوان سعد سلمان، جلد اول جوامع الحکایات، پارسی نغز، تاریخچه آب شیراز، وقف نامه بیمارستان نمازی شیراز، وقف نامه موقوفات مسجد فخرالدوله، جزءهایی از قرآن، ارمغان پاک، دیوان حافظ، کتیبه آرامگاه سعدی، کتیبه شاه خلیل الله در یزد، کتیبه دروازه قرآن شیراز به خط ثلث، و چندین کتاب درسی.

منبع: «فهرست خوشنویسان دوران قاجار تا معاصر». پایگاه اطلاع رسانی خوشنویسی ایران، 27 خرداد 1389 ش.

بهرام میرزا، معزالدوله

دولت مرد قاجاری، پسر دوم عباس میرزا نایب السلطنه. در سال 1242 ق. به حکومت خوی و سپس قراجه داغ منصوب شد. پس از حمله روس به ایران در سال 1242 ق. عباس میرزا به ارومیه رفت و بهرام میرزا را فرمان داد تا در سلماس به او ملحق شود. با آغاز مذاکرات صلح بین عباس میرزا و پاسکیویچ در دهخوارقان، بهرام میرزا همراه میرزا تقی خان قوام الدوله و یوسف خان توپچی باشی و سواره نظام و هزار سوار پیاده کرمانی و دو فوج افشار، به دستور عباس میرزا در کنار رود چغانتو اردو زد. هنگام لشکرکشی عباس میرزا به خراسان در سال 1247 ق. بهرام میرزا از حکومت قراجه داغ استعفا داد و به دیدار پدر در خراسان رفت و پس از همراهی با

ص: 325

عباس میرزا در نبرد قلعه چناران، به قصد زیارت مشهد رضوی به آن شهر رفت. پس از به سلطنت رسیدن محمد شاه به پیشنهاد قائم مقام، برای حکومت کردستان و کرمانشاه فرمان گرفت. هنگام سفر ناصرالدین شاه به اصفهان، بهرام میرزا نایب الحکومه تهران شد.

بهرام میرزا، که نزد معلمین انگلیسی درس خوانده بود، کتابی به نام «نظام ناصری» نوشت که در 1267 ق. به چاپ رسید. این کتاب اولین نوشته فارسی در فن نظام است که به روش علمی تألیف شده است. هنگام بنای دارالفنون، بهرام میرزا به کار عمارت آن رسیدگی می کرد و زمانی که کاخ گلستان مرمت می شد، او بناهایی بر آن افزود. بهرام میرزا در 1299 ق. درگذشت و در آستانه حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) در شهر ری به خاک سپرده شد.

منابع: امیرکبیر و ایران؛ شرح حال رجال ایران؛ ناسخ التواریخ؛ خاطرات ظل السلطان؛ روضة الصفا، ج 8، ص 10.

بهباد، حسین

مشهورترین نگارگر (مینیاتورساز) معاصر ایران. در سال 1273 ش. به دنیا آمد. نیای او لطف الله، واعظ مسجد وکیل شیراز، به فرمان ناصرالدین شاه به تهران آمد تا در سوگواری محرم و صفر در تکیه دولت به منبر برود. پدرش، میرزا فضل الله اصفهانی، علاوه بر قلمدان سازی، در نقاشی آبرنگ نیز مهارت داشت. بهباز در شش سالگی به مدرسه شرف مظفری رفت، اما پس از چند ماه، به سبب علاقه بسیار به نقاشی و بی توجهی به درس، از مدرسه اخراج شد. پدرش او را به استاد ملاعلی قلمدان ساز در «مجمع الصنایع» سپرد تا فنون نقاشی سنتی و قلمدان سازی و کار زیرلاکی را بیاموزد. اندکی بعد، استاد و پدرش، تقریباً همزمان به بیماری وبا درگذشتند. پس از مرگ پدر، با وجود سختگیری های ناپدری و مادرش و محرومیت از امکانات، حدود دوازده سال دیگر به آموختن قلمدان سازی و نقاشی، زیر نظر میرزا حسن پیکرنگار همت گماشت.

در هجده سالگی، کارگاه شخصی خود را راه انداخت و بیش از پیش به نقاشی پرداخت. فتوح السلطنه تبریزی که از

علاقه مندان به آثار بهزاد بود، ترسیم صورتی از يك نسخه خطی خمسة نظامی را به او و چند نقاش دیگر سفارش داد. چون کار بهزاد از دیگران زیباتر و جالب تر درآمد، کشیدن همه مجلس ها به او واگذار شد. در 1336 ش. بهزاد همراه فتوح السلطنه برای فروش نقاشی های خمسة، راهی اروپا شد، اما در تقلیس ماند و پس از هفتاد روز به وطن بازگشت. بهزاد بسیاری از مضامین معروف شاعران بزرگ ایران، مانند فردوسی، خیام، نظامی، مولوی، سعدی و حافظ را به تصویر کشیده است؛ از جمله پنجاه تابلو که در دهه 1330 ش. به سفارش اسفندیاری برای مصورسازی چاپ چندزبانه و نفیس رباعیات خیام کشید. این کتاب در 1349 ش. دو سال پس از مرگ بهزاد، در ژاپن به طبع رسید. شش سال نیز مشغول تابلوهای «فردوسی»، «ایوان مدائن»، «شب قدر حافظ» و «نفت» شد. همچنین، به آفرینش تک چهره های شماری از بزرگان ادب و فرهنگ ایران پرداخت: چهره رودکی، سه تابلو از حافظ و تابلو شمس و مولوی. تابلو «رقص و دف» او چنان با مهارت تصویر شده است که بیننده می تواند ارتعاش دست مرد دف زن را بر روی دایره احساس کند. بهزاد در 1325 ش. زمانی که ملك الشعراى بهار، تصدی وزارت فرهنگ را بر عهده داشت، به استخدام اداره باستان شناسی درآمد. معروف ترین آثار او، دو تابلو بزرگ «شاهنامه فردوسی» و «فتح بابل» است. در دهه های 1330 و 1340 ش. که اوج شهرت او بود، نمایشگاه های متعددی از آثار خود در ایران، از جمله نمایشگاهی به مناسبت برگزاری جشن هزاره ابوعلی سینا در موزه ایران باستان در 1333 ش. و در خارج (فرانسه، بلژیک، چکسلواکی، لهستان، آمریکا، هندوستان و ژاپن) بر پا کرد. وی در سال 1347 ش. درگذشت و در ابن بابویه شهر ری به خاک سپرده شد.

منابع: یادنامه بهزاد: شرح احوال استاد حسین بهزاد و مختصری در تاریخ نقاشی ایران؛ دانشنامه جهان اسلام، ج 4، ذیل عنوان.

پاینده، ابوالقاسم

سیاستمدار، مترجم، نویسنده، روزنامه نگار. در سال 1278 ش. یا 1290 ش. در نجف آباد

ص: 327

اصفهان به دنیا آمد. مقدمات علوم عربی را در زادگاهش آموخت و سپس به اصفهان رفت و دروس منقول و معقول را نزد محمود مفید و محمد گنابادی، در حوزه علمیه اصفهان خواند. در سال 1312 ش. به تهران رفت و در وزارت پست و تلگراف و تلفن استخدام شد و سپس خود را به وزارت معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه منتقل کرد. مدتی نیز دبیر فرهنگستان ایران بود و در 1326 ش. به ریاست اداره تبلیغات منصوب شد.

روزنامه نگاری، تألیف و ترجمه از دیگر مشاغل علمی او بود. هفته نامه صبا را در سال 1321 ش. راه انداخت که تا سال 1330 ش. منتشر می شد. همچنین با روزنامه های عرفان اصفهان و شفق سرخ و ایران همکاری داشت. مدتی نیز مدیر مجله تعلیم و تربیت بود. وی به سه زبان فارسی، عربی و فرانسه تسلط داشت و با زبان انگلیسی نیز آشنا بود. از مهم ترین آثار او، ترجمه قرآن است که در 1336 ش. منتشر شد که در میان ترجمه های معاصر از قرآن، جایگاهی ویژه دارد. در ادبیات داستانی نیز چندین مجموعه از او باقی مانده است. پاینده در سال های پس از شهریور 1320 ش. به سیاست روی آورد. در دوره دوم مجلس مؤسسان و دوره های بیست و یکم و بیست و دوم مجلس شورای ملی نماینده نجف آباد بود. سال های پایانی عمر او در انزوا و گمنامی گذشت و تمام وقتش را به تحقیق و تألیف و ترجمه گذراند. سرانجام در هفتاد و سه سالگی از دنیا رفت و در ابن بابویه دفن شد. از آثار او است: در آغوش خوشبختی و در جستجوی خوشبختی (ترجمه)؛ اسرار نیکبختی (ترجمه)؛ زندگانی محمد (ترجمه)؛ تاریخ سیاسی اسلام (ترجمه)؛ نهج الفصاحه، (منتخب ترجمه ای از کلمات قصار حضرت رسول)؛ تاریخ عرب (ترجمه)؛ ترجمه مروج الذهب مسعودی؛ ترجمه التنبیه و الاشراف مسعودی؛ ترجمه تاریخ طبری، در شانزده جلد؛ تاریخ نوشته های جغرافیایی (ترجمه)، تمدن اسلامی (ترجمه بخشی از تاریخ تمدن ویل دورانت)؛ سیر تکامل عقل نوین (ترجمه)؛ قاتل، در سینمای زندگی (داستان)؛ دفاع از ملانصرالدین، و مرده کشان جوزان (داستان)؛ دستور نوشتن؛ علی ابر مرد تاریخ.

منابع: صد سال داستان نویسی در ایران؛ مقالات فرزانه؛ برخی از نویسندگان پیشگام در داستان نویسی امروز ایران؛ مؤلفین کتب چاپی فارسی و عربی؛ «ابوالقاسم پاینده»، مجله آینده، سال 12، ش 7 و 8 (مهر و آبان 1365 ش.)؛ دانشنامه جهان اسلام.

پهلوان رزاز

پهلوان و عالم دینی. سید حسن شجاعت، معروف به پهلوان رزاز در سال 1257 ش. در

تهران به دنیا آمد و مقدمات علوم دینی را در همان شهر خواند و سپس برای ادامه تحصیل تا مرحله اجتهاد به نجف رفت. بعد از ترور ناصرالدین شاه، از سوی استادش آخوند خراسانی، مأموریت یافت که نامه مراجع نجف را به دست علمای پایتخت برساند. محتوای این نامه، مخالفت با زیاده طلبی روس ها و انگلیس ها و نیز جلوگیری از هرج و مرج در کشور بود. در ایران، به مشروطه خواهان پیوست و خدماتش به نهضت مشروطه، موجب دستگیری و حبس او به دستور محمدعلی شاه شد.

رزاز، به ورزش های باستانی علاقه مند بود و با وجود اشتغال به وظایف روحانیت، از طریق برنج فروشی (رزازی) ارتزاق می کرد. کشتی با پهلوان اصغر نجار (پهلوان پایتخت) در زورخانه «سرتخت بربری ها»، او را معروف و صاحب زنگ کرد. عامل دوم در شهرت وی، درگیری با کالسکه چی سفارت روسیه بود. پس از معاهده «ترکمان چای» در عهد فتحعلی شاه قاجار، اتباع دولت روسیه از هر مجازاتی در خاک ایران در امان بودند. بدین ترتیب، مستشاران و کارمندان سفارت روسیه، گاهی دست به رفتارهایی غیر متعارف می زدند. کالسکه چی سفارت روس (شخصی به نام تقی اف) که بسیار تنومند، زورگو و بی رحم بود، از این مصونیت استفاده کرده، از کسبه سرچشمه باج می گرفت و زورگیری می کرد. پهلوان رزاز به درخواست مردم و نیز آیه الله سید محمد طباطبایی، جلو سفارت روس در تهران با تقی اف درگیر شده، او را به شدت خوار کرد.

در سال های سلطنت رضاشاه، در جشن هزاره فردوسی شرکت کرد تا ورزش باستانی ایران را به مهمانان خارجی معرفی کند. این مراسم، موجب شهرت وی در خارج از ایران شد و بارها برای اجرای برنامه های ورزشی به کشورهای اروپایی سفر کرد. سرانجام در نوزدهم اسفند 1320، در 63 سالگی چشم از جهان فرو بست و در ابن بابویه ری دفن شد. ژنرال ساخاروف، سرهنگ قشون شوروی در زمان اشغال تهران، در خاطراتش می نویسد:

«صبح روز نوزدهم اسفند سال 1320 ایرانیان جنازه قهرمان محبوب خود را که مردی سالخورده و از فرزندان امام حسن مجتبی (ع) بود، در يك تابوت قرار داده و يك قالیچه بسیار گران بها روی آن کشیده بودند. پیر و جوان که همگی قوی هیکل و خوش اندام بودند به همراه پهلوان محمدصادق بلورفروش که به رستم زنده مشهور بود، زیر تابوت را گرفته بودند... بی راه نیست اگر بگویم در این تشییع جنازه نیمی از جمعیت تهران حضور داشتند... جنازه در ابن بابویه به خاک سپرده شد و با وجود قحطی و کمبود آذوقه، آن روز به تمام آن جمعیت غذا دادند و حتی برای ما هم غذا فرستادند.»

منابع: ورزش باستانی از دیدگاه ارزش، محمدعلی تهرانچی، تهران، انتشارات امیرکبیر، 1388؛ جهان پهلوان فرزند ایران؛ پهلوان سیدعلی و ابرمردان طهران، ص 35.

پهلوی، رضا

مؤسس سلسله پهلوی، مشهور به رضاخان. وی در 24 اسفند ماه سال 1255 ش. در قریه آلاشت از توابع سوادکوه مازندران به دنیا آمد. پدرش، عباسعلی، معروف به «داداش بیگ» افسر قزاق از ایل پالانی بود. چند روز پس از تولد رضا، پدرش درگذشت و مادرش که از مهاجران گرجستانی بود، به علت درگیری و اختلاف خانوادگی به تهران مهاجرت کرد و در خانه برادرش ساکن شد.

رضا، دوران کودکی و نوجوانی را زیر نظر دایی اش که خیاط قزاقخانه بود، سپری کرد و به توصیه و وساطت او، در چهارده سالگی وارد بریگاد قزاق شد. نخستین منصب وی در قزاقخانه، وکیل باشی گروهان شصت تیر بود و سپس به فرماندهی آن رسید. عبدالحسین فرمانفرما که از شاهزادگان معروف و قدرتمند قاجار بود، مسئولیت اسلحه جدیدش (مسلسل ماکسیم) را به او سپرد. پس از آن، به سرعت مراتب ترقی را طی کرد و در انجام مأموریت های مختلف، همچون سرکوب نهضت میرزا کوچک خان در گیلان، بیش از پیش مورد توجه قرار گرفت. همراه سید ضیاءالدین طباطبایی، از رهبران کودتا در

ص: 330

سال 1299 ش. بود و در کابینه سید ضیاء، به وزارت جنگ و پس از آن به سمت رئیس الوزرای رسید. در سال 1304 ش. با پایان دادن به سلطنت قاجار، سلسله پهلوی را بنیان گذاشت و در شهریور 1320 ش. پس از اشغال ایران توسط متفقین، انگلیسی ها او را به دلیل گرایش به آلمان، به جزیره موریس در اقیانوس هند، تبعید کردند. اقامت رضاخان در موریس، هفت ماه به طول انجامید. پس از آن با انتقال او به ژوهانسبورگ (پایتخت آفریقای جنوبی) موافقت کردند و در همان جا در چهارم مرداد 1323 ش. بر اثر سکته قلبی درگذشت. جنازه مومیایی شده او را نخست در مسجد الرفاعی قاهره دفن و شش سال بعد، در اردیبهشت 1329 ش. به ایران منتقل کردند. جنازه او را پس از تشییع در قم و تهران، در جوار حرم حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) به خاک سپردند.

آرامگاهی که از قبل برای او ساخته و آماده شد، بسیار باشکوه بود و محل دفن برخی دیگر از سران رژیم پهلوی نیز گردید. مراسم بین المللی جشن بزرگداشت پنجاهمین سال

ص: 331

سلطنت پهلوی در سال 1354 ش. در محل مقبره و فضاهاى مجاور آن برگزار شد.

پس از پیروزی انقلاب اسلامی ایران، در اردی بهشت 1359 ش. آرامگاه رضا شاه با حضور و دستور آیه الله صادق خلخالی، حاکم شرع وقت، تخریب شد. صادق خلخالی در خاطراتش، درباره تخریب آرامگاه رضا شاه می گوید: «به دفتر امام رفتیم و طبق معمول از هر دری سخن به میان آمد و گفته شد: زمان آن فرا رسیده است که مقبره پهلوی خراب شود. این ایام مصادف بود با ورود مجدد شاه به مصر. سادات با پناه دادن به شاه می خواست او را در بازگشت به ایران کمک کند، ولی ما می خواستیم به او و یاران او نشان دهیم که دیگر در ایران، هیچ گونه ریشه و پایه و خانه ای ندارد. یکی از انگیزه های ما در خراب کردن مقبره پهلوی همین بود و نیز می خواستیم طرفداران او در ایران که همچون ستون پنجم عمل می کردند، به کلی مأیوس شوند. ما آن روز به سپاه رفتیم... حدود دویست نفر، با هم جمع شدیم و با بیل و کلنگ به طرف حضرت عبدالعظیم به راه افتادیم. من در صحن مطهر حضرت عبدالعظیم، سخنرانی پرشوری ایراد کردم و گفتم: دوره قرار گرفتن بناهای زشت و زیبا در کنار هم، پس از انقلاب اسلامی ایران، دیگر به پایان رسیده و مردم مسلمان ایران نمی توانند در کنار مزار شهیدان به خون خفته و چهره های درخشان تاریخ اسلام، مانند حضرت عبدالعظیم، مقبره جنایتکارانی مانند رضاخان و ناصرالدین خان و منصور و دودمان پهلوی را تحمل نمایند. باید به هر وسیله ای که شده، مقبره های سردمداران کفر و الحاد تخریب شود. مردم، لحظه به لحظه تکبیر می گفتند و ابراز شادی می کردند. من حدود سه ربع ساعت برای مردم صحبت کردم و صحن حرم مملو از جمعیت شد. با صدور فرمان حرکت به سوی مقبره پهلوی، مردم بسیج شدند... ساعت حدود چهار و سی دقیقه بعد از ظهر بود که از طرف بنی صدر پیام آوردند که از تخریب مقبره دست بردارید. من اعتنا نکردم. آقای میرسلیم، سرپرست وزارت کشور، نامه رسمی مرقوم و اعلام نمود که دستور از طرف شورای انقلاب و شخص آقای بنی صدر است و شما باید به هر نحو که شده، دست از تخریب بردارید، وگرنه مجبوریم طبق مقررات با شما عمل کنیم... گفتم که به آقای بنی صدر بگوئید هر چه می خواهد طبق مقررات انجام دهد؛ ما تا مقبره را با خاک یکسان نکنیم، از اینجا خارج نخواهیم شد. اطراف مقبره را گروه فداییان اسلام در محاصره داشتند و پاسداران هم مواظب

اوضاع بودند. سرانجام شب فرا رسید، ولی ما نتوانستیم مقبره را بخوابانیم؛ اگرچه خسارت زیادی به آن زدیم و به شکل مخروبه درآوردیم. شاید شما ندانید که این مقبره را تا چه حد محکم ساخته بودند. ما آن را مثقال مثقال می‌کنندیم و بلدوزر و گریدر و وسایل تخریب عادی هم کارگر نبود. سرانجام مجبور شدیم با دینامیت مقبره را به تدریج خراب کنیم... متجاوز از بیست روز طول کشید تا آن دکور شیطنی فروریخت و به طور کامل تخریب شد. پس از تخریب، صدای هلهله و شادی از مردم بلند شد و شور و شعف به قدری بود که غیر قابل وصف است. ما در جواب آقای بنی صدر، در روزنامه‌ها نوشتیم که این خودکامگی نیست، بلکه تبعیت از آرای ملت است و ملت ما را در این راه تأیید می‌کنند.»

طبق برخی اخبار، محمدرضا پهلوی هنگام فرار از ایران، بقایای جنازه پدرش را با خود برد. خالی بودن قبر از جنازه _ که در خاطرات آیه الله خلخالی آمده _ این احتمال را تقویت می‌کند.

حوزه علمیه جدید حضرت عبدالعظیم (ع) در محل این بنای ویران شده، ساخته شده است.

منابع: مرگ در مرداب: خاطراتی از دوران تبعید رضا شاه، ص 10 و 9 و 72؛ آخرین سفر شاه، ص 63؛ روزنامه اطلاعات 1

7/3

1320؛ خاطرات آیه الله خلخالی.

پیرزاده، محمدعلی

جهانگرد. در حدود سال 1251 ق. در نائین متولد شد و در سال 1272 ق. به تهران آمد و مدتی نیز مشغول سیاحت در ممالک خارجی گردید. در ایامی که در اسلامبول اقامت داشت، به میرزا صفا (صوفی ایرانی) ارادت می‌ورزید و از طرف او لقب پیرزاده را دریافت کرد. دو سفر به اروپا کرد. در سال 1306 ق. که از اروپا بازگشت، سفرنامه خود را نوشت که نسخه خطی آن در کتابخانه مجلس شورای ملی محفوظ است و در دو جلد به طبع رسیده است. در سال 1321 ق. در تهران درگذشت و در صفائیة شهر ری مدفون گردید.

منبع: شرح حال رجال ایران، ج 4، ص 414.

پیشرفت، هادی

شاعر، متخلص به رنجی. در سال 1286 ش. در تهران به دنیا آمد. سرودن شعر را از نوجوانی آغاز کرد و بیشتر به سبک هندی تمایل داشت. پیشه او قفل سازی بود و نیز

ص: 333

شاگرد و شاعر محبوب شیخ رجبعلی خیاط. دیوان اشعار وی، مشتمل بر حدود 3000 بیت است که بیشتر مرثیه های مذهبی است، و کیوان سمیعی، آن را در سال 1341 ش. منتشر کرد. پس از او، مشفق کاشانی، آن را برای چاپ مجدد آماده کرد. گزیده ای از اشعار او را انتشارات امیر کبیر، در مجموعه «یک صد سال ادبیات فارسی»، به نام «تلاطم دریا» انتشار داده است. وی صبح روز پنجشنبه، چهارم اسفند 1339 ش. درگذشت و در ابن بابویه، در مقبره خانوادگی، دفن شد.

منبع: مقام عشق، ضمیمه کیهان فرهنگی، چاپ سوم، ص 112-115.

تخریری، محمود

عالم دینی و استاد اخلاق. در سال 1299 ش. در تهران به دنیا آمد. پس از گذراندن دوران دبستان وارد بازار کار شد و شب ها به تحصیل علوم دینی اشتغال ورزید. مقدمات علوم عربی را در مدرسه حاج ابوالفتح تهران به سرپرستی مرحوم آیه الله سید مرتضی لنگرودی گذراند. در اخلاق و عرفان، نزد شیخ رجبعلی خیاط، آیه الله محمدعلی شاه آبادی، سید مهدی قوام، سید میرزا آقا طاهایی، ملا آقا جان زنجانی و سید رضا دربندی شاگردی کرد. فقه و اصول را نیز در قم از آیات عظام سلطانی، گلپایگانی، نجفی مرعشی، سید محمدتقی خوانساری، سید صدرالدین صدر، سید محمد حجت، امام خمینی و سید محمدحسین بروجردی آموخت. استادان فلسفه او، عبارتند از: آقا جواد خندق آبادی و علامه سید محمدحسین طباطبایی. در دی 1368 ش. درگذشت و در حرم حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) کنار قبر مرحوم شاه آبادی دفن گردید.

نختی، غلام رضا

کشتی گیر، فعال سیاسی، عضو مرکزی جبهه ملی و قهرمان ملی. در روز پنجم شهریور سال 1309 ش. در خانی آباد تهران به دنیا آمد. پس از تحصیلات متوسطه، در سال 1329 ش.

ص: 334

برای پیشرفت در ورزش باستانی به باشگاه پولاد رفت. در چهار دوره المپیک حضور داشت و حاصل آن يك طلا و دو نقره بود. در ورزش باستانی و کشتی پهلوانی نیز مقام داشت؛ چنانکه سه بار پهلوان ایران شد و هر بار کشتی گیران نامداری را مغلوب کرد. وی را به دلیل برخورداری از منش و رفتار انسانی و سجایای اخلاقی و جوانمردی، ستوده اند. چهار ماه پس از بازگشت از آخرین سفر ورزشی خود، در آبان 1345 ش. ازدواج کرد و در سال 1346 ش. چهار ماه پس از تولد فرزندش، درگذشت. درباره علت مرگ او اختلاف است؛ اما برخی دوستانش ساواک را مسئول مرگ او شمردند. پیکرش را در این بابویه به خاک سپردند.

منابع: مجموعه آثار کنگره حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، ج 18، ص 381؛ دانشمندان و مشاهیر حرم حضرت عبدالعظیم و شهر ری، ج 1.

ترقی جاه، محمدعلی

نقاش. در سال 1322 ش. در تهران به دنیا آمد. در رشته مهندسی تحصیل کرد، اما به نقاشی روی آورد و تا آخر عمر به آن پرداخت. در سال 1346 ش. برنده مدال طلای مسابقات هنری دانشگاه های ایران شد. در 1355 ش. اولین نمایشگاه انفرادی خود را در تهران گالری و سپس در 1357 ش. در نمایشگاه بین المللی هنر بازل سوئیس برگزار کرد.

وی در نقاشی، صاحب سبک بود. موزه بین المللی هنر قرن بیست و یکم آمریکا، نقاشی های وی را به عنوان نماینده هنر ایران برگزید. آثار او در موزه هنرهای معاصر تهران و موزه هنرهای مدرن شارجه و موزه نوتردام هلند

ص: 335

و موزه هنر معاصر تهران (بخش محمدعلی ترقی جاه) نگه داری می شود. وی در شصت و هفت سالگی، در مرداد 1389 ش. پس از بازگشت از ژنوبه ایران، درگذشت و پیکرش را در شهر ری به خاک سپردند.

منبع: روزنامه شاپرک، ش 2018، تاریخ 2

5/4

.1389 /

تقرشی، سید علی اکبر

فقیه، مشهور به مجتهد تهرانی، از شاگردان شیخ مرتضی انصاری. پس از وفات استاد، به ایران بازگشت و مشغول تدریس و تبلیغ شد. همراهی او با نهضت تنباکو، در منابع تاریخی ثبت شده است. در سال 1309 ق. زمانی که به دستور ناصرالدین شاه قاجار جلسه ای برای حل و فصل قضیه تحریم تنباکو با حضور علمای تهران و نمایندگان دربار در منزل کامران میرزا نایب السلطنه تشکیل شد، وی نیز از حاضران در جلسه بود. پس از صدور فرمان تبعید آیه الله میرزا حسن آشتیانی، تقرشی از اولین کسانی بود که جلسه درس را تعطیل کرد و به منزل آیه الله آشتیانی رفت تا از وی حمایت کند. مجتهد تهرانی، روز چهارشنبه بیست و چهار ذی حجه سال 1322 ق. در تهران درگذشت و جنازه اش را در شهر ری، در مقبره ای در کوچه زنگنه به خاک سپردند.

منابع: اختران فروزان ری و تهران؛ سیری کوتاه در تاریخ تقرش و آشتیان؛ نقباء البشر فی القرن الرابع عشر.

تقوی دامغانی، سید باقر

عالم دینی و خطیب. در سال 1280 ش. در روستای حسن آباد دامغان به دنیا آمد. در پانزده سالگی برای تحصیل علوم دینی به مشهد رفت و پس از 12 سال به دامغان بازگشت. پس از مدتی دوباره مشهد را برای تحصیل برگزید و سه سال دیگر اقامت گزید. از استادان او، آیه الله میرزا مهدی اصفهانی، آیه الله مجتبی قزوینی و آیه الله کاظم دامغانی است. وی از آیات عظام سید ابوالحسن اصفهانی، سید جمال گلپایگانی، سید محمود شاهرودی، میرزا حسین نائینی و میرزا مهدی اصفهانی اجازاتی در روایت و امور حسبه گرفت. در سال 1312 ش. به دامغان بازگشت و به وعظ و خطابه پرداخت. در تاریخ شانزده دی 1346 ش. دار فانی را وداع گفت و در قسمت بالاسر ابن بابویه شهر ری دفن گردید.

منابع: متاله قرآنی، ص 239-240؛ دانشنامه مشاهیر و مفاخر دامغان، ص 231.

تنکابنی، محمدحسین

عالم دینی. در سال 1285 ق. در تنکابن زاده شد. در کودکی همراه برادرش، محمدرضا

ص: 336

تنکابنی به قزوین رفت و نزد استادان و علمای آن سامان تحصیل کرد. در نجف نیز از محضر علمایی همچون: میرزا حبیب الله رشتی و محمدکاظم طباطبایی یزدی و آخوند خراسانی و علامه مامقانی بهره برد. با دریافت اجازه اجتهاد مطلق از نجف به ایران بازگشت و در تهران ساکن شد و به تدریس فقه و اصول و ترویج مذهب پرداخت. در سال 1368 ق. درگذشت و پیکرش را به شهر ری برده، در جوار حرم حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) دفن کردند.

منابع: زندگینامه رجال و مشاهیر، ج 2، ص 292؛ گنجینه دانشمندان، ج 4، ص 409-401.

تنکابنی، محمد طاهر

فقیه، فیلسوف، عارف، طبیب و از رجال سیاسی معاصر ایران. میرزا طاهر تنکابنی فرزند میرزا فرج الله در حدود سال 1242 ش. (1280 ق.) در کلاردشت مازندران به دنیا آمد. در شانزده سالگی برای تکمیل تحصیلات خود راهی تهران شد و در مدرسه سپهسالار به فراگیری علوم پرداخت. میرزا طاهر در درس میرزا محمد رضا صهباي قمشه ای، میرزا ابوالحسن جلوه و آقا علی حکیم، حکمت و نزد میرزا عبدالله، نجوم و هیئت آموخت. پس از مدتی، به واسطه ذکاوت و هوش سرشارش از هم دوره ای های خود پیشی گرفت و مورد توجه خاص میرزای جلوه واقع شد.

میرزا محمد طاهر، علاوه بر احاطه به فلسفه و حکمت، در فقه، اصول، نجوم، ادبیات و ریاضیات نیز تخصص داشت و سالیان طولانی در مدرسه سپهسالار و مدرسه علوم سیاسی تدریس می کرد. با آغاز نهضت مشروطه، به صف آزادی خواهان پیوست و پس از صدور فرمان مشروطیت و تشکیل مجلس شورای ملی، از طرف طبقه طلاب به نمایندگی در مجلس برگزیده شد و در دوره سوم نیز از طرف مردم تهران به مجلس راه یافت. میرزا طاهر به هنگام کودتای سیدضیاءالدین طباطبایی، دستگیر و زندانی شد و بار دیگر در دوران رضاشاه، به زندان افتاد.

ص: 337

وی کتابخانه ای با چهار هزار جلد کتاب داشت که مجموعه ای از نفیس ترین و بهترین کتاب ها را در آن گرد آورده بود و برخی از آنها، نسخه های خطی نایاب بودند.

سرانجام پس از يك دوره بیماری و در پی يك عمل جراحی در چهاردهم آذر 1320 ش. برابر با شانزدهم ذی قعدة 1360 ق. در 78 سالگی وفات یافت و بر حسب وصیت خود، در جوار مزار مرحوم میرزا ابوالحسن جلوه واقع در ابن بابویه در ری مدفون شد.

منابع: زندگینامه رجال و مشاهیر، ج 2، ص 294-295؛ شرح حال رجال ایران، ج 2، ص 185-186.

تهرانی، عبدالعلی

عالم دینی. تولدش در تهران واقع شد و پدرش از روحانیون مشروطه خواه بود که در کودکی وی به شهادت رسید. پس از فراغت از مقدمات و سطوح به قم مهاجرت کرد و از محضر مرحوم آية الله عبدالکریم حایری و رجال علم دیگر استفاده نمود و پس از آن به تهران مراجعت کرد و به تربیت و تهذیب مردم و اقامه جماعت در مسجد جامع بازار و درس اخلاق مشغول شد. در سال 1371 ق. به قصد مجاورت آستان قدس رضوی به مشهد مقدس عزیمت و چند سال در آنجا اقامت کرد و به تدریس فقه و اخلاق و اقامه جماعت در مسجد بالاسر حضرت رضا (ع) پرداخت. پس از مدتی با اصرار آية الله احمد آشتیانی به تهران بازگشت و در مسجد مرحوم میرزا موسی، معروف به مسجد بزازها به امامت و ترویج دین و نشر معارف اسلامی پرداخت. در تاریخ 1346/9/23 ش. دعوت حق را لبیک گفته، در جوار حضرت عبدالعظیم (ع) دفن شد. آية الله حاج آقا مجتبی تهرانی فرزند اوست.

منابع: گنجینه دانشمندان، جلد 4؛ حضرت آية الله العظمی حاج آقا مجتبی تهرانی به روایت اسناد ساواک.

تهرانی، مجتبی

مجتبی شهیدی کلهری، مشهور به مجتبی تهرانی، عالم دینی. در سال 1316 ش. در تهران به دنیا آمد. پدرش آية الله میرزا عبدالعلی تهرانی از شاگردان شیخ عبدالکریم حائری بود. وی تحصیلات مقدماتی را در تهران و

ص: 338

مشهد آغاز کرد و در هجده سالگی، یعنی در سال 1334 ش. برای تحصیل علوم دینی به قم رفت. از سال 1347 ش. نیز به مدت سه سال در نجف درس خواند. از سال 1351 ش. ضمن اقامهٔ جماعت در مسجد جامع بازار، درس اخلاق و تفسیر می گفت و از سال 1357 ش. تدریس خارج اصول و فقه را آغاز کرد. روز سه شنبه دوازدهم دی 1391 ش. در هفتاد و پنج سالگی درگذشت و آیه الله سید علی خامنه ای بر پیکرش نماز خواند و در حرم عبدالعظیم حسنی (ع) دفن شد.

منبع: پایگاه مجازی حضرت آیه الله حاج آقا مجتبی تهرانی.

تهرانی دعانویس، سید عزیز الله

عالم اخلاقی. در تهران از درس ملا هادی مدرّس طهرانی استفاده کرد و سپس برای تحصیل و عبادت به عتبات رفت. پس از بازگشت به ایران، به ری رفت تا در جوار عبدالعظیم حسنی (ع) زندگی کند. مردم برای درمان بیماری های خود از او دعا می گرفتند. در سال 1322 ق. درگذشت و در رواق مطهر حرم عبدالعظیم حسنی (ع)، در حجره ای مدفون گردید.

منابع: اختران فروزان ری و تهران، ص 70.

تهرانی کلانتری، ابوالقاسم

فقیه. در سوم ربیع الثانی 1236 ق. به دنیا آمد. در سال 1246 ق. همراه عمویش به اصفهان رفت و سه سال به فراگیری مقدمات علوم دینی پرداخت و پس از آن به تهران آمد و دو سال دیگر در آنجا ماند. در 1251 ق. به عتبات رفت و نزدیک دو سال نیز در آنجا تحصیل علم کرد. سرانجام در مدرسهٔ مروی تهران ساکن شد و علوم عقلی و نقلی را نزد ملا عبدالله زنوزی و آقا جعفر کرمانشاهی خواند.

بیست ساله بود که برای تکمیل تحصیلاتش به کربلا رفت و چند سال در درس سید ابراهیم قزوینی حاضر شد؛ اما پس از ماجرای قتل و غارت کربلا به دست وهابیان

ص: 339

حجاز، به اصفهان رفت و پس از مدتی دوباره به نجف کوچ کرد و در درس شیخ مرتضی انصاری حضور یافت. در 1277 ق. به تهران بازگشت و یکی از مراجع دینی و علمی پایتخت شد. ملا حبیب الله کاشانی، میرزا ابوالفضل کلانتری تهرانی (فرزندش)، سید حسین صدر الحفاظ قمی، شیخ فضل الله نوری، شیخ عبدالنبی نوری، شیخ حسنعلی تهرانی و محمدصادق تهرانی بلور از شاگردان او در تهران بودند.

سرانجام در سال 1292 ق. در همان روز که به دنیا آمده بود (سوم ربیع الثانی) در پنجاه و شش سالگی درگذشت و در مقبره ابوالفتح رازی در حرم عبدالعظیم حسنی (ع) مدفون شد. معروف ترین تألیف او مطارح الانظار است، که تقریر درس اصول شیخ مرتضی انصاری در مباحث الفاظ است.

منابع: أعیان الشیعه، ج 2، ص 413؛ مؤلفین کتب چاپی، ج 1، ص 284-285.

تیرافکن، صادق

عکاس و هنرمند مفهومی. در سال 1344 ش. در شهر کربلا به دنیا آمد. در سال 1369 ش. در رشته عکاسی از دانشگاه تهران فارغ التحصیل شد.

عکس های وی در چندین نمایشگاه انفرادی و گروهی در تهران، پاریس، تورنتو، نیویورک و بروکسل به نمایش درآمد. آخرین نمایشگاه انفرادی او در دی 1391 ش. با عنوان «قدم های اولیه» در گالری هما برگزار شد. کتابی نیز با همین عنوان از او به چاپ رسید.

تیرافکن، در نوزدهم اردیبهشت 1392 ش. در چهل و هفت سالگی در شهر تورنتو در کشور کانادا درگذشت. پیکرش را پس از انتقال به ایران، در جوار حرم عبدالعظیم حسنی (ع) به خاک سپردند.

تیمورناش، عبدالحسین

دولت مرد قاجاری و پهلوی، ملقب به معزالملک و سردار معظم خراسانی. در 1258 یا 1260 ش. در خراسان متولد شد. پدرش کریم دادخان نردینی بجنوردی، ملقب به معزالملک و امیر منظم، در دوره مظفرالدین

ص: 340

شاه، حاکم سبزووار و جُوین بود. عبدالحسین، در سیزده سالگی برای ادامه تحصیل به عشق آباد و سن پترزبورگ رفت و در مدرسه سواره نظام نیکلای مشغول تحصیل شد. در آنجا نام خانوادگی «خان نردینسکی» را برای خود برگزید که مشابه خان نخجوانسکی یا خان ایروانسکی (از القاب شاهزادگان) بود. در بازگشت از این سفر، زبان روسی و فرانسه و آداب و رسوم اروپایی را آموخته بود. در بیست و چهار سالگی مترجم زبان روسی در اداره دارالترجمه وزارت امور خارجه شد. در جریان انقلاب مشروطه، به صف مشروطه خواهان پیوست. شجاعتش در واقعه میدان توپخانه در مقابله با نقشه محمدعلی شاه، بر شهرت او افزود.

پس از انقلاب مشروطه، وزارت خارجه را ترک کرد و به سبزووار رفت و از طرف پدر، که حاکم آن منطقه بود، نایب الحکومه بلوک جوین سبزووار شد. در سبزووار نزد شاهزاده میرزا محمدهاشم افسر، ادبیات فارسی را آموخت و از آن پس عمیقاً دلبسته زبان و ادب فارسی شد. مشهور است که او صاحب یکی از بهترین کتابخانه های تهران بود.

معززالملک در دوره دوم مجلس شورای ملی، به نمایندگی مردم مشهد انتخاب شد. سخنرانی وی در دفاع از لایحه دولت مستوفی الممالک برای خلع سلاح مجاهدان تبریزی مقیم تهران، به تصویب آن در مجلس انجامید. با انحلال مجلس دوم در محرم 1330 ق. به خراسان بازگشت و به فرماندهی قشون خراسان منصوب شد. در مجلس سوم، نماینده مردم قوچان، و در مجلس چهارم، نماینده مردم قاینات، و در مجلس پنجم، نماینده مردم نیشابور بود. در دوره چهارم، همراه آیه الله مدرس و سید محمد تدین و گروهی دیگر، حزب «اصلاح طلبان» را تشکیل داد. در تیرماه 1301 ش. به پیشنهاد قوام السلطنه، والی کرمان و بلوچستان شد. در کابینه سردار سپه، وزارت تجارت و فوائد عامه را برعهده او گذاشتند. در پی تصویب قانون لغو القاب و درجات نظامی در 1304 ش. نام خانوادگی تیمورتاش را برای خود برگزید. وی در شمار کسانی است که برای تغییر سلطنت از قاجاریه به پهلوی کوشید و در سال 1304 ش.

وزیر دربار شد و از آن پس به عنوان راهنما و مشاور، کارگزار اصلی رضا شاه در بسیاری از امور گردید. در مرداد 1305 ش. به عنوان نماینده دولت به مسکو سفر کرد. در این سال ها تیمورتاش قدرت مطلق بعد از شاه به حساب می آمد و عملاً کارگردان سیاست خارجی ایران بود و حل مسائل مهمی چون اختلافات ایران و انگلستان را برعهده داشت و نیز نماینده تام الاختیار شاه در مذاکرات الغای امتیاز نفت و عقد قرارداد جدید با دولت انگلستان بود. به استثنای وزارت جنگ، که شاه خود به اداره آن می پرداخت، تیمورتاش بر تمام وزارتخانه ها و دوایر دولتی نظارت داشت. تیمورتاش و پسرش مهرپور، در سفر تحصیلی محمدرضا پهلوی (ولی عهد) به سوئیس در 15 شهریور 1310 ش. جزو همراهان وی بودند. تیمورتاش ضمناً مأموریت داشت که از سوئیس به آلمان، فرانسه، ایتالیا و سپس به انگلیس برود و با مقامات کشورها درباره مسائل مختلف مذاکره کند؛ اما پس از بازگشت، با سرزنش شاه مواجه شد و در دی 1311 ش. بازداشت و از وزارت دربار عزل گردید. سرانجام نیز به جرم ارتشا، به سه سال حبس انفرادی محکوم شد. تیمورتاش در نهم مهر 1312 ش. در زندان قصر به قتل رسید و جنازه اش را در امامزاده عبدالله دفن کردند.

منبع: دانشنامه جهان اسلام، ج 8، ص 816-820؛ جستارهایی در تاریخ معاصر ایران، ج 2؛ صعود و سقوط تیمورتاش.

نَقَفی، خلیل خان

پزشک، نویسنده و مترجم، ملقب به اعلم الدوله. وی از پزشکان مشهور دوره ناصری و مظفری و نخستین کسی بود که با تحصیل در ایران، لقب دکتر گرفت.

در فروردین 1323 ش. در تهران به دنیا آمد. پدرش میرزا عبدالباقی اعتضاد الاطباء نیز از پزشکان و دانشمندان نامی عصر قاجار بود. پس از فراگیری مقدمات فارسی و عربی، علوم ریاضی، طبیعی، هیئت و نجوم را در محضر میرزا محمدعلی خان مهندس شیرازی، و طب قدیم و حکمت الهی را نزد پدر و آقا

ص: 342

محمدرضا قمشه ای آموخت. در 1293 ق. وارد دارالفنون و در 1304 ق. پزشک رسمی وزارت امور خارجه شد. در 1315 ق. دولت فرانسه، به او نشان علمی شوالیه داد. يك سال بعد، به نمایندگی مجلس شورای صحنی بین المللی پاریس برگزیده شد. ثقفی در اغلب سفرهای مظفرالدین شاه به اروپا همراه او بود. برخی او را از مشوقان مظفرالدین شاه در امضای فرمان مشروطیت برشمرده اند. پس از مرگ مظفرالدین شاه، محمدعلی شاه در نخستین اقدام برای انحلال مجلس سعی کرد تا مدارکی مبنی بر اختلال مشاعر مظفرالدین شاه هنگام صدور فرمان مشروطیت تهیه کند و به امضای سایر پزشکان برساند، که با مخالفت شدید ثقفی روبه رو شد. از این رو در 1325 ق. مجبور به ترك تهران گردید و همراه خانواده به فرانسه رفت. نزدیک سه سال در پاریس ماند و با شماری از آزادی خواهان، انجمنی به نام «ایران جوان» برای مبارزه با حکومت استبداد صغیر تشکیل داد و با همکاری برادرش، دکتر جلیل خان مقالاتی در روزنامه های فرانسه منتشر ساخت. پس از فتح تهران، به ایران بازگشت و اولین رئیس بلدیة قانونی تهران شد. ثقفی در زمان رضا شاه مدتی مدیر کل و سپس وزیر معارف و اوقاف شد.

در اواخر عمر از کارهای دولتی کناره گرفت و ریاست انجمنی به نام انجمن معرفة الروح تجربتی ایران را بر عهده گرفت. هفت سال نیز از کارهای دولتی کناره گرفت و در مطب شخصی به طبابت مشغول شد؛ تا اینکه در 1337 ق. افزون بر ریاست مجلس حفظ الصحة دولتی و مجلس حفظ الصحة بلدی، به ریاست کل امور معارف و تعلیمات وزارت معارف و اوقاف منصوب شد. پس از کودتای 1299 ش. در کابینه مستوفی الممالک، عهده دار معاونت وزارت فرهنگ شد. سپس دوباره از کارهای دولتی کناره گرفت. سرانجام در تهران درگذشت و در گورستان امامزاده عبدالله شهر ری به خاک سپرده شد.

از تألیفات او است: باغ سرور؛ فرائد اللغه؛ خردنامه جاودان؛ هزار و يك حکایت؛ کلید زندگی؛ کلید شناسایی در علم غیر مرئی؛ هفتاد و يك مقاله؛ معرفة الروح.

منابع: دائرة المعارف بزرگ اسلامی، ج 17، ص 71-72؛ «اعلم الدوله خلیل خان ثقفی، طبیب و ناجی مشروطیت»، گنجینه اسناد (سازمان اسناد ملی)، ش 44، ص 58.

ثقفی، محمد

عالم دینی، مفسر، شاعر، و فرزند میرزا ابوالفضل کلاتر نوری تهرانی (صاحب شفاء الصدور فی شرح زیارة العاشور). در سال 1313 ش. در تهران به دنیا آمد و از کودکی

ص: 343

تحصیل علوم دینی را آغاز کرد. پس از گذراندن دوره مقدماتی، سطوح عالی فقه و اصول را نزد آقامیرزا کوچک ساوجی و آقابرگ ساوجی آموخت. در 1341 ق. به قم رفت و حدود هفت سال در درس خارج فقه و اصول شیخ عبدالکریم حائری شرکت کرد و از او تصدیق اجتهاد گرفت. در فلسفه نیز از شاگردان سید ابوالحسن رفیعی قزوینی بود. پس از بازگشت به تهران، در مسجد پامنار به تبلیغ دین و اقامه جماعت و تألیف و تدریس پرداخت. از آثار قلمی او «روان جاوید در تفسیر قرآن» در پنج جلد و «غرر العوائد فی شرح درر الفوائد» است. وی پدر همسر امام خمینی (ره) است. در مرداد 1364 ش. درگذشت و در حرم حضرت عبدالعظیم (ع) به خاک سپرده شد.

منبع: گلشن ابرار، ج 4، ذیل عنوان.

جزایری، سید مرتضی

فقیه معاصر. در آذر 1309 ش. در نجف به دنیا آمد. پدر وی آیه الله سید صدرالدین جزایری از روحانیون نامدار تهران بود. نه ساله بود که همراه خانواده از نجف به تهران آمد و همزمان تحصیلات حوزوی خود را آغاز کرد. در چهارده سالگی، به پیشنهاد علامه طباطبایی به قم رفت و در مدرسه فیضیه ساکن شد. در قم، در درس فقه آیه الله بروجردی و فلسفه علامه طباطبایی حاضر شد. از دیگر استادان او در این دوره، آیات عظام سید روح الله خمینی و سید کاظم شریعتمداری بودند. در دهه 1330 ش. به مبارزه با سلطنت پهلوی وارد شد. در همان سال ها همراه گروهی از طلاب (ناصر مکارم شیرازی، امام موسی صدر، علی دوانی، مجدالدین شیرازی، عبدالکریم موسوی اردبیلی و جعفر سبحانی) و تحت سرپرستی آیه الله شریعتمداری، در تأسیس مجله

ص: 344

«مکتب اسلام» مشارکت کرد. وی در بیست خرداد 1387 ش. در تهران درگذشت.

منبع: آفتاب قدم: ویژه نامه اولین سالگرد مرحوم سید مرتضی جزایری.

جزایری شوشتری، سید صدرالدین

از علمای تهران. در سال 1313 ق. در نجف اشرف به دنیا آمد و در حدود چهارسالگی، همراه پدر به تهران مهاجرت کرد. مقدمات و ادبیات و سطوح را در تهران در خدمت والدش و نیز آیه الله سید محمد تنکابنی و شیخ محمدرضا نوری و میرزا احمد آشتیانی به پایان رسانید و در ماه شعبان 1335 ق. به مشهد مقدس رفت و حدود هفت سال، خدمت جمعی از علما مانند حاج فاضل و آقازاده کفایی و حاج آقا حسین قمی و دیگران، شاگردی کرد. ده سال نیز در عتبات و نجف اشرف از محضر آیه الله نائینی و آیه الله شیخ محمدحسین غروی اصفهانی و نیز در معنویات از محضر سید عبدالغفار مازندرانی کسب فیض کرد. سپس به تهران بازگشت و در مسجد عباس آباد بازار به اقامه جماعت و تدریس فقه و اصول و سایر وظایف دینی پرداخت. در سال 1386 ق. دیده از جهان بست و در جوار حرم حضرت عبدالعظیم (ع) و امامزاده حمزه (ع) آرمید.

منبع: اختران فروزان ری و تهران.

جزایری شوشتری نجفی، احمد بن جعفر

فقیه اصولی. در شوشتر به سال 1307 ق. زاده شد. مقدمات دانش را در همان جا فراگرفت. سپس به نجف رفت و در درس میرزا محمدحسین نائینی و آقا ضیاء الدین عراقی و آقا سید ابوالحسن اصفهانی حاضر شد و تقریرات آنان را در فقه و اصول نوشت. پس از مدتی به علت کسالت به تهران آمد و در سال 1364 ق. درگذشت و در ابن بابویه دفن شد. از آثار او است: تنبیه الجاهلین (در اصول دین)؛ منهج الیقین (به عربی منظوم در اصول و فروع دین).

منابع: الذریعه، ج 4، ص 441 و ج 23، ص 200؛ زندگی نامه رجال و مشاهیر، ج 3، ص 10؛ مؤلفین کتب چاپی، ج 1، ص 381.

جلوه، میرزا ابوالحسن

سید ابوالحسن طباطبایی، معروف به میرزا

ص: 345

ابوالحسن جلوه، از حکما و علمای شیعی قرن سیزدهم قمری است. «جلوه» تخلص او در شعر بود. پدرش، سید محمد طباطبایی، متخلص و معروف به مظهر، از پزشکان و ادیبان اوایل دوره قاجار بود. ابوالحسن، در سال 1238 ق. در ایام اقامت خانواده اش در هند، در احمدآباد گجرات در غرب هندوستان به دنیا آمد. نَسَبش با سی واسطه به امام حسن (ع) می رسد. پس از مرگ پدر، به اصفهان رفت و در مدرسه کاسه گران اقامت گزید و پس از فراگیری مقدمات، به تحصیل علوم عقلی، الهی، طبیعی و ریاضی پرداخت. در 1273 ق. به تهران رفت و در مدرسه دارالشفای سکنا گزید و 41 سال در این مدرسه به تدریس حکمت و فلسفه و ریاضی و عرفان پرداخت. او در طول زندگی خود فقط دو سفر کوتاه به گیلان و تبریز کرد. برخی از استادان او عبارتند از: میرزا حسن پسر آخوند ملاعلی نوری، ملا محمدجعفر لاهیجی، سید رضی لاریجانی، میرزا حسن چینی، ملا عبدالجواد تونی خراسانی.

وی یکی از مشهورترین فیلسوفان ایرانی در قرن گذشته است و توفیق بسیاری در تربیت شاگرد داشت. نام برخی از شاگردان او بدین قرار است: سید اسدالله خرقانی، حسن وثوق، آقا میرزا محمدطاهر تنکابنی، آقا سید حسین بادکوبه ای، میرزا حسن کرمانشاهی، سید محمد موسوی زنجان، ضیاءالحکمای زواره ای، میرزا مهدی آشتیانی، عبدالرسول مازندرانی، حکیم میرزا ابراهیم حکمی زنجان، حکیم ملا محمد هیدجی زنجان، میرزا علی اکبر حکیم یزدی، میرزا محمود مدرس کهکی قمی، حاج شیخ عبدالنبی نوری، سید عباس شاهرودی، سید محمود حسینی مرعشی نجفی (پدر آیه الله مرعشی نجفی)، حاج میرزا عبدالکریم سبزواری (فرزند ملا هادی سبزواری)، شیخ مرتضی طالقانی، میرزا شهاب الدین نیریزی شیرازی، سید موسی زرآبادی، حاج ملا محمد آملی، میرزا یحیی دولت آبادی، میرزا محمدعلی شاه آبادی، آخوند ملا محمد کاظم خراسانی.

برخی از آثار او عبارتند از: رساله الحركة الجوهرية (در دفاع از نظر ابن سینا و نقد رأی ملاصدرا در اثبات حرکت جوهری)؛ رساله ربط الحادث بالقديم؛ رساله فی اتحاد العاقل و المعقول (در نقد نظریه ملاصدرا)؛ رساله کلی و اقسام آن؛ حاشیه بر مبدأ و معاد ملاصدرا؛ حاشیه بر شرح الهدایة الاثیریة؛ حاشیه بر کتاب المشاعر ملاصدرا؛ تعلیقات بر شرح فصوص الحکم قیصری؛ حواشی بر اسفار اربعه ملاصدرا؛ حواشی بر شفاى ابن سینا؛ حواشی بر شرح اشارات؛ رساله ای درباره جسم

تعلیمی؛ رساله درباره اثبات وجود صور نوعیه و جوهر بودن آن؛ رساله درباره چگونگی انتزاع مفهوم واحد از حقایق متباین؛ حاشیه بر شرح قاضی زاده رومی بر ملخص چغمینی در علوم نجوم؛ رساله القضية المهملة هي القضية الطبيعية؛ رساله فی بیان استجابة الدعاء؛ دیوان جلوه، مشتمل بر قصیده، غزل، قطعه و اشعاری در قالب های دیگر.

میرزا ابوالحسن جلوه در شب ششم ماه ذیقعدة سال 1314 قمری در سن هفتاد و شش سالگی در تهران در منزل حاجی محمد کاظم ملك التجار، پدر حاج حسین آقای ملك درگذشت و در ابن بابویه مدفون شد.

منابع: مکارم الاثار، ج 2، ص 1481؛ تاریخ نائین، ص 93؛ «حکیم جلوه»، کیهان اندیشه، ش 10 (بهمن و اسفند 1365).

جم، محمود

مترجم و دولت مرد. در سال 1259 ش.

در تبریز به دنیا آمد و پس از تحصیلات مقدماتی در تبریز نزد دکتر کوپن، داروساز فرانسوی و طبیب ولی عهد، به عنوان مترجم مشغول به کار شد.

در 1288 ش. از تبریز به تهران آمد و به عنوان مترجم در اداره گمرک و سفارت فرانسه، استخدام گردید. در سال 1298 ش. عهده دار ریاست انبار غله دولتی شد. پس از چندی لقب مدیرالملک گرفت و به پیشکاری دارایی تهران و سپس خزانه داری کل منصوب گردید. در کابینه های سید ضیاء و حسن پیرنیا و مشیرالدوله و قوام السلطنه وزیر خارجه و دارایی و خزانه دار شد. در سال 1335 ش.

در دوره سوم و چهارم مجلس سنا به سناتورری کرمان انتخاب گردید و در مردادماه 1348 ش. در سن هشتاد و هفت سالگی در تهران درگذشت. جنازه اش را در ابن بابویه به خاک سپردند.

منبع: شرح حال رجال ایران، ج 3، ص 283.

جندقی، حبیب الله

عالم دینی و شاعر. پدرش از علمای دین بود. حبیب نزد پدر درس خواند. شاعری را از نوجوانی آغاز کرد و تخلص «اقبال» را برگزید. در سال 1315 ش. در تهران درگذشت و در صحن حرم حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)

ص: 347

دفن شد.

منبع: اعیان الشیعه، ج 15، جزء 14.

چهل ستونی (سعید تهرانی)، عبدالله

عالم دینی. در سال 1305 ق. در تهران به دنیا آمد. تحصیلاتش را در حوزه علمیّه تهران آغاز کرد و سپس به عراق رفت. برخی از استادان او در تهران عبارتند از: شیخ علی نوری، سید محمد تنکابنی، شیخ مسیح طالقانی و میرزا هاشم شفتی. در حوزه علمیّه نجف از محضر آیات عظام نائینی، شریعت اصفهانی و ضیاءالدین عراقی دانش آموخت.

در 1333 ق. به ایران بازگشت و پس از فوت پدر، امامت جماعت مسجد جامع تهران را بر عهده گرفت. در سال 1342 ق. به قم رفت تا از دروس آیات عظام حائری و شیخ ابوالقاسم کبیر استفاده کند. در 1356 ق. به تهران بازگشت و در ذی حجه 1391 ق. در هشتاد و شش سالگی درگذشت. جنازه او را در جوار حرم حضرت امامزاده حمزه (ع) در شهر ری به خاک سپردند.

منبع: گنجینه دانشمندان، ج 3، ص 483.

حائری مفسر، سید علی

عالم دینی و مفسر قرآن. وی فرزند سید یونس لاریجانی است. در کربلا متولد شد و ادبیات را در آنجا آموخت. سپس به نجف رفته، سطوح فقه و اصول را فراگرفت؛ به ویژه در درس میرزا محمد حسن مجدد شیرازی. همراه مجدد شیرازی به سامرا رفت و در حدود سال 1315 ق. در تهران رحل اقامت افکند. در تهران به درس تفسیر و تربیت اخلاقی شاگردان همت گماشت. از آثار او است: تفسیر شریف؛ مقتنیات الدرر (در دوازده جلد). در سال 1354 ق. از دنیا رفت و پیکرش را در جوار امامزاده عبدالله در شهر ری دفن کردند.

منبع: اختران فروزان ری و تهران، ص 328.

حاج رضایی، طیب

بازاری، فعال سیاسی، باستانی کار. در سال

ص: 348

1280 ش. در تهران به دنیا آمد. در ادبیات محاوره ای آن زمان، به جاهل یا لوطی مشهور بود. در نوجوانی به ورزش باستانی علاقه مند شد و پس از پایان دوره سربازی، به دلیل حوادث مختلف، در تهران شهرت یافت. در جوانی بارها به دلیل درگیری به زندان افتاد. از سال 1330 تا 1342 ش. از میدان داران بنام میوه و تره بار تهران بود.

در سال 1332 ش. از موافقان رژیم شاهنشاهی پهلوی در کودتای بیست و هشت مرداد بود؛ اما به اتهام حمایت از امام خمینی و همکاری در قیام 15 خرداد در تهران، دستگیر، زندانی و به اعدام محکوم شد. اقدامات خانواده و دوستان طیب به جایی نرسید و حکم اعدام او در بامداد روز 1342/8/11 ش. در میدان تیر حشمتیه به اجرا درآمد. امام خمینی او را «حُر» نامید.

منبع: آزادمرد، ویژه نامه شهید طیب حاج رضایی.

حسینی اصفهانی، سید علی

فقیه، حکیم، ادیب، نویسنده، ریاضی دان و روزنامه نگار، معروف به جناب. در سال 1249 ش. در اصفهان به دنیا آمد. نزد علمای شهر، فقه و اصول و طب و ریاضی و هیئت جدید و قدیم را آموخت، و تمام عمر خود را صرف تحصیل علوم و اشاعه آن از راه روزنامه و کتاب کرد. در سال 1324 ق. انتشار روزنامه «الجناب» را با چاپ سنگی در اصفهان راه انداخت. سرانجام در اسفند 1309 ش. در تهران درگذشت و در امامزاده عبدالله دفن شد. از آثار او است: الاصفهان، راهبر برای مسافری اصفهان؛ فعالیت های فرهنگی بنادر جنوب (بوشهر) در شیخ نشین دویی.

منابع: تاریخ جراید، ج 1، ص 245-248؛ تذکره القبور، ص 240-241؛ زندگینامه رجال و مشاهیر، ج 3، ص 103؛ مؤلفین کتب چاپی، ج 4، ص 171-173؛ یادگار، سال 4، ش 4، ص 56.

حق شناس، عبدالکریم

عالم دینی. در سال 1298 ش. در تهران دیده به جهان گشود. تحصیلات مقدماتی و ادبیات را نزد شیخ محمدرضا تنکابنی گذراند و در عرفان و فلسفه شاگرد محمدعلی شاه آبادی و میرزا مهدی آشتیانی و میرزای تنکابنی و محمدحسین زاهد بود. در سال 1358 ق. به قم رفت و از محضر آیات عظام حجت و خوانساری و بروجردی استفاده کرد. اجازه اجتهاد را از آیات عظام خویی،

ص: 349

حجت، عبدالنبی عراقی و شاه آبادی گرفت.

در سال 1373 ق. پس از ارتحال شیخ محمدحسین زاهد تهرانی که در مسجد امین الدوله بازار، اقامه جماعت می کرد، بنا به درخواست اهل مسجد و محل، آیه الله بروجردی به وی مأموریت داد که به تهران رفته، در مسجد مذکور فعالیت کند. برخی از آثار قلمی و عملی ایشان بدین شرح است: رساله ای در ارث زوجه؛ تقریرات فقه مرحوم آیه الله حُجّت؛ تقریرات اصول آیه الله خوانساری؛ تقریرات فقه و اصول آیه الله بروجردی.

وی در مرداد سال 1386 ش. در هشتاد و هشت سالگی دار فانی را وداع گفت و پس از تشییع از مسجد ارك تهران، در حرم حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) به خاک سپرده شد.

حکمت، علی اصغر

سیاستمدار، ادیب، شاعر، نویسنده، پژوهشگر و مترجم. در سال 1271 ش. در شیراز به دنیا آمد. پدرش، احمدعلی مستوفی معظم الدوله (حشمت الممالک شیرازی)، از علمای شیراز بود و از طرف مادر نیز نوه حسن فسایی، نویسنده کتاب فارسنامه ناصری بود و جد او سید علیخان کبیر، صاحب شرح صحیفه سجادیه. پس از گذراندن تحصیلات ابتدایی و متوسطه در شیراز، برای ادامه تحصیل به تهران رفت و در کنار آموختن علوم جدید در مدرسه آمریکایی، علوم اسلامی را نیز فراگرفت. از استادان او در این دوره، آیه الله میرزا طاهر تنکابنی است.

در سال 1297 ش. وارد خدمات فرهنگی شد و با نشر مقالات تحقیقی و تدریس زبان انگلیسی در مدارس متوسطه، مشهور و وارد فعالیت های سیاسی شد. همان زمان، همراه دوستان همفکرش و به رهبری علی اکبر داور، در تأسیس حزب رادیکال مشارکت کرد. تا سال 1309 ش. در خدمت وزیر معارف بود و در این سال، به تشکیلات جدید داور در دادگستری وارد شد و پس از چندی برای مطالعه در امور قضایی و ثبتي به اروپا اعزام شد. در اروپا وارد دانشکده حقوق و ادبیات شد و در هر دو رشته، مدرک لیسانس گرفت.

ص: 350

مأموریت دیگر حکمت در اروپا مطالعه در امر آموزش و پرورش و دانشگاه بود. در سال 1309 ش. برای تکمیل تحصیلات خود به فرانسه و انگلستان رفت و از دانشگاه سوربن پاریس در رشته ادبیات فارغ التحصیل شد و به تهران بازگشت. در شهریور 1312 ش. وزیر معارف در کابینه ذکاء الملک فروغی و رئیس دانشگاه تهران شد. در کابینه جم نیز وزیر فرهنگ و در دوره بعد، وزیر کشور شد. در کابینه متین دفتری نیز همان سمت را عهده دار بود. در ترمیم کابینه فروغی در 30 شهریور 1320 ش. وزیر بازرگانی و پیشه و هنر شد. در ترمیم دیگر همان کابینه، وزارت بهداری را بر عهده گرفت. در کابینه سهیلی نیز همچنان وزیر بهداری بود. تأسیس کتابخانه های ملی و دانشسرای عالی، احیای انجمن آثار ملی، تأسیس موزه های ایران باستان، و مردم شناسی و پارس شیراز و موزه حضرت معصومه قم، مشارکت در تأسیس دانشگاه تهران و دانشکده معقول و منقول، و دانشسراهای مقدماتی، تأسیس مدارس جدید، و دارالتربیه عشایر، برگزاری کلاس های ملی شبانه برای مبارزه با بی سوادی، تغییر نام مدارس خارجی به فارسی، تأسیس پیشاهنگی و سازمان تربیت بدنی، تأسیس فرهنگستان ایران و تدریس دروس دانشگاهی تا سال 1351 ش. شماری از خدمات او است. شماری از تألیفات او بدین شرح است: امثال قرآن مجید؛ شرح احوال جامی؛ رساله در باب امیر علیشیر نوائی؛ پارسی نغز (مجموعه ای از برگزیده های پارسی گوینان)؛ تصحیح کشف الاسرار میبدی؛ ره آورد حکمت؛ نقش پارسی بر احجار هند. چندین ترجمه نیز از او باقی است؛ از جمله: جلد سوم تاریخ ادبیات ادوارد براون؛ امین و مأمون، از سلسله روایات اسلامی جرجی زیدان؛ رستاخیز، تألیف تولستوی؛ راه زندگانی، تألیف نیکولا حداد مصری؛ تاریخ جامع ادیان، نوشته جان بی. ناس؛ نمایشنامه شاکوتتالا اثر کالبداسا نویسنده هندی.

حکمت روز دوشنبه سوم شهریور 1359 ش. / چهاردهم شوال 1400 ق. در تهران درگذشت و در آرامگاه خانوادگی در باغ طوطی به خاک سپرده شد.

منابع: وزیران علوم و معارف فرهنگ ایران، ص 324 و ص 332؛ رهاورد حکمت، ص 73؛ گلزار مشاهیر، زندگینامه درگذشتگان مشاهیر ایران، ص 140.

حکمت، علینقی

خطاط، مذهب، مترجم و شاعر، متخلص به حکمت و ملقب به مشیر الکتاب. در سال 1293 ق. در تهران متولد شد. نزد پدر تحصیل

علم کرد و نزد میرزا علی محمد صفا خط را آموخت. نسخ و ثلث را خوب می نوشت و در تذهیب و نقاشی و حجاری و نجاری نیز مهارت داشت. در سال های 1314 تا 1315 ق. بنا به دستور وزیر علوم، دو نسخه از ترجمه های کتب خارجی را برای کتابخانه سلطنتی نوشت. بیشتر اشعارش در قالب قصیده و در مدح ائمه (ع) است. لطیفه العرفان و الهی نامه، دو اثر منظوم از او است. در تهران در سال 1344 ق. درگذشت و در صفاییه دفن شد.

منابع: زندگینامه رجال و مشاهیر، ج 3، ص 122؛ مؤلفین کتب چاپی، ج 4، ص 8، ص 606-609.

حکیم الهی لواسانی، محمدجعفر

متکلم، حکیم، ریاضی دان، مشهور به حکیم الهی اول. پدرش میرزا حسنعلی زبده الفضلاء نیز عالمی سرشناس در لواسان بود و برادرش میرزا محمدعلی صفا از شاعران و خطاطان نامی در سال های نخست سلطنت قاجار است و به «صفا» تخلص می کرد.

میرزا محمدجعفر، از شاگردان طراز اول ملاهادی سبزواری در سبزواری بود و در علم کلام و ریاضی مهارت داشت. پس از پایان تحصیل در سال 1276 ق. از سبزواری به تهران بازگشت و مشغول تدریس در حوزه های پایتخت شد. در تهران، جایگاهی ممتاز یافت و شاگردان بسیاری نیز تربیت کرد. وی، از نمایندگان برجسته حکمت علمی به شمار می رفت. همچنین دوست و مشاور قائم مقام فراهانی بود؛ اما پس از مرگ عباس میرزا از سیاست کناره گیری کرد. در زمان محمد شاه قاجار به فرمان شاه قاجار، تولیت امامزاده عبدالله شهر ری را بیست سال (تا سال 1276 ق.) برعهده داشت. از سوی امیرکبیر نیز فرمان یافت که بر امور قضائی و صنعتی پایتخت نظارت کند. از او نوشته ای کوتاه به نام «مسافرت عباس میرزا به ممالک شرقی» باقی مانده است. لقب «الهی» در فرمان محمد شاه به او آمده است و این لقب در خاندان او باقی ماند. به همین دلیل به اراضی مملوک او در تهران «الهی» گفته می شد. در سال 1336 ش. در هشتاد و شش سالگی در تهران درگذشت و در گورستان صفائییه شهر ری به خاک سپرده شد.

منابع: شرح حال رجال ایران، ج 2، ص 152؛ اثرآفرینان، ج 2، ص 303؛ دانشنامه تهران بزرگ، ج 1، ص 400-402.

حکیم الهی لواسانی، میرزا شمس الدین

عالم دینی، ریاضی دان، حکیم، فیلسوف و از بزرگان لواسان و مشهور به حکیم الهی ثانی. میرزا شمس الدین حکیم الهی، فرزند میرزا

ص: 352

محمدجعفر، مشهور به حکیم الهی اول، از خاندان مشهور سادات اخوی ساکن لواسان، در سال 1256 ق. به دنیا آمد. وی با 17 واسطه به خواجه نظام الملک طوسی، وزیر آلب ارسلان و ملکشاه سلجوقی، نسب می‌رساند. پدربزرگ شمس الدین، میرزا حسنعلی زبده الفضلاء نیز عالمی سرشناس و عموی او میرزا محمدعلی صفا از شاعران و خطاطان نامی در عصر قاجار است.

منابع: شرح حال رجال ایران، ج 2، ص 152؛ دانشنامه تهران بزرگ، ج 1، ص 402.

حکیمی، ابراهیم

طیب و سیاست مدار، مشهور به حکیم الملک. در سال 1288 ق. متولد شد و در حدود سال 1312 ق. برای تحصیل طب، به پاریس رفت. مدتی طیب مخصوص مظفرالدین شاه بود. در دوره اول مجلس شورای ملی (1324 ق.) وکیل شد و پس از به توپ بسته شدن مجلس شورای ملی (1326 ق.) در سفارت فرانسه تحصن کرد.

در سال 1327 ق. عضو مجلس عالی (هیئت مدیره موقت کشور) و سپس عضو هیئت مدیره آن گردید و در دوره دوم مجلس شورای ملی (1328 ق.) از طرف آذربایجان و تهران، به مجلس رفت. در 1328 ق. / 1289 ش. وزیر مالیه در کابینه میرزا حسن خان مستوفی الممالک شد. پس از آن نیز چهار بار وزیر دارایی، هشت بار وزیر فرهنگ، یک بار وزیر دادگستری، یک بار وزیر مشاور، یک بار وزیر خارجه، سه بار نخست وزیر و یک بار هم وزیر دربار شد. در سال 1337 ش. در نود و یک سالگی درگذشت و در ابن بابویه شهر ری به خاک سپرده شد.

منابع: شرح حال رجال ایران، ج 6، ص 9؛ مجموعه آثار کنگره حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، ج 18؛ دانشمندان و مشاهیر حرم و شهر ری، ج 1، ص 11.

حکیمی، محمدرضا

عالم دینی. در سال 1358 ق. در کربلا زاده شد. در حوزه علمیه کربلا از محضر استادانی همچون شیخ عبدالرحیم قمی، شیخ محمد کلباسی، شیخ یوسف بیارجمندی خراسانی و شیخ محمدرضا اصفهانی بهره برد. بسیاری از کتب متداول حوزوی را نیز تدریس کرد. در

ص: 353

سال 1970 م. مجبور به ترك عراق شد و بیست سال در کویت اقامت گزید. در سال 1410 ق. به ایران مهاجرت کرد و تا پایان عمر در تهران ساکن بود. در سال 1412 ق. بدرود حیات گفت و در جوار عبدالعظیم حسنی (ع) به خاک سپرده شد. از آثار او است: سلونی قبل أن تفقدونی: شرح الخطبة الشنشقیه؛ علی مع القرآن و القرآن مع علی؛ حیاة اولی النهی؛ بدایة الفرق و نهاية الملوك.

منابع: مجموعه آثار کنگره حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، ج 19، ص 499؛ دانشمندان و مشاهیر حرم حضرت عبدالعظیم و شهر ری، ج 2.

حلبی، محمود

عالم دینی و مؤسس انجمن حجتیه. شیخ محمود ذاکرزاده تولائی، معروف به حلبی در 17 شهریور 1279 ش. به دنیا آمد. ادبیات عرب را نزد میرزا عبدالجواد نیشابوری (ادیب نیشابوری یا ادیب اول) فراگرفت. مقدمات فقه و اصول و منطق را از میرزا محمدباقر مدرس رضوی و میرزا جعفر شهرستانی آموخت. سطوح عالی را نیز نزد شیخ محمد نهاوندی و میرزا محمد کفایی (فرزند آخوند خراسانی) گذراند. در کلام و تفسیر، نزد میرزامهدی اصفهانی شاگردی کرد و به او و مکتب فکری اش (مکتب معارفی خراسان) تعلق خاطر یافت. همچنین در درس خارج فقه آیه الله العظمی حسین قمی طباطبایی حضور یافت. در سال های 1328 تا 1332 ش. به فعالیت سیاسی روی آورد و از نهضت ملی شدن صنعت نفت حمایت کرد. یک بار نیز نامزد نمایندگی در مجلس شورای ملی از مشهد شد که رأی نیاورد. پس از کودتای 28 مرداد از سیاست کناره گرفت و انجمن ضد بهائیت را پایه ریزی کرد که به انجمن حجتیه مهدویه نیز نامبردار است. در 26 دی ماه 1376 ش. درگذشت و در کنار مرقد شیخ صدوق (ره) به خاک سپرده شد.

منابع: مجله شهروند امروز، شماره 51، ص 78؛ جریان ها و سازمان های مذهبی سیاسی ایران سالهای 1320 الی 1357.

حیدرقلی پریشان

عالم و ادیب. در نهاوند به دنیا آمد. پدرش نخست حکمران نهاوند و سپس در تبریز امیر دیوانخانه شد. در هفت سالگی همراه پدر به

ص: 354

تبریز رفت و بعد از مراجعت به زادگاهش، سی سال در نهاوند و بروجرد به تحصیل علوم معمول پرداخت و بعد از آن به تهران آمد و سی سال نیز در تهران کسب معارف و فنون کرد. مدتی در محضر آقا محمدرضا قمشه ای حکمت آموخت. در سال های پایانی عمر در مدرسه سپهسالار انزوا گزید، و در تهران درگذشت و در جوار قبر آقا در شهر ری دفن شد. از آثار وی، حاشیه بر شرح چغمینی و مفتاح المفاتیح در شرح قسمتی از «مفاتیح الغیب» است.

منابع: الذریعه، ج 21، ص 329-350؛ مؤلفین کتب چاپی، ج 2، ص 981-982.

خاتمی بروجردی، محمدرضا

فقیه و شارح فلسفه مشاء. در سال 1341 ق. / 1302 ش. در بروجرد متولد شد. تحصیلات ابتدایی و مقدمات را در بروجرد به پایان رساند و در دوازده سالگی به قم رفت و تحصیلات حوزوی را آغاز کرد. دو سال بعد به نجف رفت و شش سال از استادان حوزه نجف، همچون غلام حسین اردبیلی، سید ابوالقاسم خویی، محمدعلی کاظمینی، محمدحسین غروی اصفهانی، سید ابوالحسن اصفهانی استفاده کرد و در بیست سالگی اجازه اجتهاد گرفت. افزون بر فقه و اصول، در فلسفه سینوی نیز به مدارج بالا رسید. در سال 1365 ق. / 1324 ش. به ایران بازگشت و یک سال در بروجرد اقامت کرد و پس از ازدواج، به قم رفت. مناظرات متعدد وی در زمینه های مختلف با اخباریون و اهل حدیث، زیانزد است؛ از جمله مناظرات تابستان 1352 ش. در تهران با سرکردگان مشهور این جریان. همچنین نخستین بار کتاب اشارات و تنبیهات ابن سینا را همراه شرح خواجه نصیر طوسی، از روی کهن ترین نسخه ها ویرایش و منتشر کرد و مقدمه ای مفصل بر آن نوشت. سرانجام در خردادماه 1357 ش. به دلیل ابتلاء به سرطان مغز در سن پنجاه و پنج سالگی در شهر ری درگذشت. سید احمد خوانساری، بر او نماز خواند و در جوار حرم حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) و امامزاده حمزه (ع)، در مقبره ابوالفتح رازی به خاک سپرده شد.

منابع: معجم رجال الفکر و الادب فی النجف؛ تذکره بروجرد؛ شرح حال علما؛ آثار الحججه؛ اختران فروزان ری و طهران، ص 247.

خالدی، مهدی

موسیقی دان. در سال 1298 ش. در محله سنگلج تهران متولد شد. نزد ابوالحسن صبا استاد موسیقی ایران، آموختن ساز ویلون را آغاز کند. در سال 1320 ش. به توصیه صبا، در رادیو تهران برنامه موسیقی اجرا کرد. در

ص: 355

سال 1324 ش. به دعوت رادیو دهلی، به هندوستان رفت و موفق به ضبط تعدادی صفحه شد؛ از جمله سرود «ایران و هند»، «دل پریشان»، «آذربایجان»، «نوروزی»، «پریوش»، «خوان اشم وهو»، «خسرو خوبان» و «تاج محل». همه صفحات با صدای بدیع زاده است. همان سال، ارکستری به نام «جوانان» تأسیس کرد که اعضای آن 16 نفر بودند. در سال 33-1334 ش. از طرف رادیو به عنوان سرپرست موسیقی انتخاب شد. وی فیلمی موزیکال به نام «ماجرای زندگی» نیز ساخت که تنها فعالیت سینمایی او بود. برنامه «گل ها» یکی از پر طرفدارترین برنامه های رادیو بود که خالدی با آن نیز همکاری می کرد. در تاریخ 1369/9/9 ش. درگذشت و در آرامگاه ابن بابویه (شیخ صدوق) به خاک سپرده شد.

منابع: گل‌های جاویدان و گل‌های رنگارنگ؛ فرهنگ موسیقی ایران؛ دایرة المعارف موسیقی ایران.

خانعلی، ابوالحسن

معلم فلسفه و عربی. در سال 1311 ش. به دنیا آمد و در دوازده اردیبهشت 1340 ش. در بیست و نه سالگی، در تجمع صنفی معلمان در میدان بهارستان کشته شد. در هنگام مرگ، دانشجوی دکترای فلسفه دانشگاه تهران بود. پیکر او را در قبرستان ابن بابویه، دفن کردند. پس از این حادثه رئیس کلاتری بهارستان برکنار و بازخواست شد و شریف امامی نخست وزیر وقت استعفا کرد.

محمدرضنا پهلوی استعفای او را پذیرفت و علی امینی را مأمور تشکیل کابینه کرد. همچنین به معلمان، قول مساعد دادند که حقوقشان افزایش یابد و سرانجام پس از «برابر شدن حقوق معلمان با حقوق مهندسين» تحصن یازده روزه معلمان

ص: 356

پایان یافت. حکومت وقت برای دلجویی از آنان، روز 12 اردیبهشت را به یاد مرگ خانعلی روز معلم نام گذاری کرد که پس از انقلاب اسلامی و ترور و شهادت آیه الله مرتضی مطهری در شامگاه یازدهم اردیبهشت 1358، واقعه کشته شدن خانعلی به فراموشی سپرده شد. منبع: «دکتر خانعلی و روز معلم؛ بازخوانی یک واقعه».

خجندی، ابوالمظفر

ابوالمظفر بن محمد بن ثابت خجندی، از پیشوایان شافعیان اصفهان. در سفری که در سال 496 ق. از اصفهان به ری کرد، به دست مردی شیعی کشته شد. پیکرش را در مسجد جامع ری به خاک سپردند.

منابع: الکامل فی التاریخ، ج 10، ص 366؛ المنتظم فی تاریخ الامم و الملوک، ج 9، ص 137.

خرقانی موسوی، سید اسدالله

عالم دینی. چهارم ذی حجه 1254 ق. در روستای «شیزند» در جنوب قزوین متولد شد. نسبش به سادات آل میرسلام در روستای «خرقان» در جنوب قزوین برمی گردد. در پانزده سالگی برای تحصیلات دینی به شهر قزوین نقل مکان کرد. بعد از آنکه فقه و اصول را آموخت، در سال 1275 یا 1276 ق. به تهران رفت و نزد شیخ هادی نجم آبادی و میرزا ابوالحسن جلوه، به تحصیل فقه و فلسفه پرداخت. همزمان علوم روز و زبان فرانسه را آموخت. در سال 1284 ق. همراه خانواده اش به نجف اشرف رفت و بیست و پنج سال در آنجا نزد بزرگانی همچون آخوند خراسانی به تحصیل علوم دینی مشغول شد. پس از اخذ اجازه اجتهاد، به تهران بازگشت و به تدریس و تألیف مشغول شد. در دوره سوم مجلس شورای ملی، نماینده قزوین شد. مخالفت با استبداد رضاخان، به رغم اعتقاد به برخی اصلاحات، از ویژگی های مهم فکری او است. وی را از نخستین قرآنیون شیعه و اصلاح گران دینی در ایران جدید شمرده اند. کتاب «محو الموهوم و صحو المعلوم» را بر همین پایه نوشت. در شب چهارشنبه هفتم صفر 1355 ق. پس از چند سال زندان و تبعید، در تهران درگذشت و در ابن بابویه، کنار مقبره مرحوم میرزای جلوه دفن شد.

منبع: سیداسدالله خرقانی روحانی نوگرای روزگار مشروطه و رضا شاه؛ زمزم عرفان.

ص: 357

عالم دینی، مدیر مدرسه علمیّه مروی تهران، از سادات خسروشاهی تبریز، فرزند سید هاشم. در سال 1303 ش. در کرمانشاه به دنیا آمد و در کودکی پدر را از دست داد. تحصیلات حوزوی را در کرمانشاه و قم آغاز کرد و در نجف ادامه داد. آیه الله علی مشکینی و حجت الاسلام ابوالقاسم نحوی از استادان وی در دروس ادبیات عرب بودند. از دیگر استادان وی در حوزه، آیات عظام بروجردی، علامه طباطبایی، خمینی، عبدالجواد اصفهانی، گلپایگانی، صافی گلپایگانی و سید عبدالاعلی سبزواری هستند. در دوران مبارزه علیه رژیم پهلوی، به یاران امام خمینی (ره) پیوست. اواخر دهه چهل، به تهران آمد و در مسجد المهدی اقامه نماز جماعت، و در مدارس علمیّه تهران تدریس کرد. از تألیفات مخطوط وی، «شرح گلشن راز» و «حاشیه هایی بر تفسیر المیزان» است. در سال 1389 ش. کتابی به نام «خلوت نشین» با موضوع بررسی و شرح حال آیت الله سید ابراهیم خسروشاهی به اهتمام عباسعلی مردی تألیف و منتشر شد. وی شنبه دوم بهمن ماه 1395 ش. درگذشت. رهبر انقلاب اسلامی، آیه الله خامنه ای، به مناسبت فوت ایشان، طی پیامی نوشت: «درگذشت عالم پارسا و سالک الی الله، مرحوم آیت الله آقای حاج سید ابراهیم خسروشاهی رضوان الله علیه را به شاگردان و ارادتمندان و بویژه به خاندان و بازماندگان مکرم ایشان تسلیت عرض می کنم. این عالم بزرگوار، از شاگردان قدیم حضرت امام خمینی و علامه طباطبائی _ اعلی الله مقامهما _ و از مستفیدان سلوک معنوی در محضر بزرگان اخلاق و معرفت، و خود، آراسته به پرهیزگاری و پارسایی بود.»

منابع: خلوت نشین، عباسعلی مردی؛ پایگاه اطلاع رسانی دفتر مقام معظم رهبری.

خسروی کرمانشاهی، محمدباقر میرزا

نویسنده و از بنیانگذاران ادبیات داستانی مدرن. متولد سال 1228 ش. در کرمانشاه و فرزند شاهزاده محمدرحیم میرزا (نوه فتحعلی شاه قاجار) بود. تحصیلاتش را در

کرمانشاه آغاز کرد و در سال 1288 ش. نخستین رمان تاریخی ایرانی را در سه جلد با عناوین «شمس و طغرا»، «ماری و نیسی» و «طغرل و همای» نوشت. وقایع داستانی این رمان در قرن هفتم هجری و عهد حکومت «آبش خاتون» آخرین اتابک در سلسله سلغریان و دختر اتابک سعد بن ابوبکر در فارس می گذرد. یحیی آریان پور در کتاب از صبا تا نیما درباره او می نویسد: «یکی از پیشوایان نثر نوین ادبی، نویسنده نخستین رمان تاریخی ایران، خسروی کرمانشاهی است.» محمدعلی جمالزاده درباره رمان او گفته است: «در ادبیات نثر قرون اخیر ما به کلی بی نظیر و بی مانند است و بدون شك تنها کتابی است که باید به عنوان نمونه ادبیات جدید فارسی، به زبان های خارجی ترجمه گردد.» از او چند کتاب و دیوان اشعار نیز باقی مانده است. دیوان او را در سال 1304 ش. نوه دختری اش، رشید یاسمی، تصحیح و منتشر کرد. خسروی کرمانشاهی، در سال 1298 ش. در تهران درگذشت و در قبرستان ابن بابویه دفن شد.

منابع: تذکره مدینه الادب، ج 2، ص 798؛ احوال و اشعار رودکی، ج 1، ص 15.

خلخالی، سید صالح

از علما و فلاسفه عصر ناصری، شاگرد سید ابوالحسن جلوه. از آثار علمی او برگردان فرائد الاصول شیخ انصاری به زبان فارسی و نیز شرح قصیده یائیه میرفندرسکی است. در اول ماه صفر 1306 ق. درگذشت و در ابن بابویه دفن شد.

منبع: گنجینه دانشمندان، ج 5، ص 39.

خوشدل تهرانی، علی اکبر

شاعر آیینی. در سال 1293 ش. در تهران به دنیا آمد. پدرش، رحیم صلح خواه کرمانشاهی نیز از شاعران مشهور و آیینی تهران بود و دیوان اشعار وی بارها چاپ شده است. علی اکبر پس از تحصیلات علوم قدیم و جدید در

ص: 359

مدرسۀ ایرانشهر (ثروت)، به سیاحت در عراق، مصر، ترکیه، حجاز، افغانستان، پاکستان و هندوستان پرداخت. از آن پس در تهران ماندگار شد و به شعر و شاعری روی آورد. در غزل، قصیده، قطعه و مثنوی مهارت داشت و مضامین اشعارش بیشتر مذهبی و آیینی است. بیت مشهور «بزرگ فلسفه قتل شاه دین این است/ که مرگ سرخ به از زندگی ننگین است» از او است. از یادگارهای او مثنوی عمده الاسرار و دیوان اشعار است. در دوم مهر 1365 ش. در هفتاد و دو سالگی درگذشت و در آستانۀ شیخ صدوق در ری مدفون شد.

منابع: ادبیات معاصر ایران، ابراهیم دلیری، ج 2، ص 141-144؛ خاطرات شیخ حسین لنکرانی، ص 491.

خوشوقت، عزیز

عالم دینی. در سال 1305 ش. به دنیا آمد و پس از تحصیلات رسمی، دروس حوزوی را در تهران و سپس در قم آغاز کرد. در قم، از شاگردان امام خمینی (ره) بود و هفت سال نزد ایشان، فقه و اصول آموخت. حکمت و فلسفه را نیز نزد علامه طباطبایی شاگردی کرد. برخی دیگر از استادان او بدین قرار است: محمد صدوقی، محمد مجاهدی تبریزی و سید مجدالدین قاضی دزفولی. پس از آن، به تهران بازگشت و به اقامۀ نماز جماعت در مسجد امام حسن مجتبی (ع) و تدریس دروس حوزه و درس اخلاق اشتغال ورزید.

پس از پیروزی انقلاب اسلامی، طی حکمی در شمار نمایندگان امام خمینی (ره) در ستاد انقلاب فرهنگی درآمد. سرانجام روز دوم مرداد 1391 ش. در هشتاد و شش سالگی در مکه درگذشت. پس از نماز آیة الله خامنه ای بر پیکر وی، جنازه اش را به سوی حرم حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) تشییع کردند و در حرم مطهر دفن گردید.

خویی، میرزا حبیب الله

عالم دینی و شارح نهج البلاغه. در سال 1265 ق. در خوی دیده به جهان گشود. برای تحصیل علوم دینی راهی نجف اشرف شد و از محضر آیات عظام حبیب الله رشتی، محمدحسن شیرازی، سید حسین کوه کمری

ص: 360

و میرزا خلیل تهرانی کسب دانش کرد. سپس به خوی بازگشت و مشغول تألیف کتاب منهاج البراعه فی شرح نهج البلاغه گردید. از دیگر آثار او، شرح العوامل فی النحو، تحفة الصائمین فی شرح الادعیة الثلاثین و منتخب الفن فی حجة القطع و الظن است. در سال 1324 ق. در تهران دعوت حق را لبیک گفت و در جوار حرم حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) آرام گرفت.

منابع: تراجم الرجال، ج 1، ص 234؛ مقدمه منهاج البراعه فی شرح نهج البلاغه؛ نقباء البشر، ج 1، ص 362؛ علماء معاصرین، ص 385؛ سیمای خوی، ص 184؛ میرزای شیرازی، ص 124؛ مؤلفین کتب چاپی، ج 2، ص 496.

خیابانی، شیخ محمد

عالم دینی و مبارز سیاسی. پدرش عبدالحمید تاجر اهل خامنه بود. در سال 1259 ش. در قصبه خامنه ارونق زاده شد. تحصیلات مقدمات و ادبی را در زادگاهش گذراند. پدرش در شهر مخاچ قلعه (پتروفسکی دوران شوروی) پایتخت جمهوری داغستان روسیه، تجارتخانه داشت.

در جوانی همراه پدر به پتروفسکی رفت و مدتی در تجارتخانه او به کارهای تجاری پرداخت. در بازگشت به خامنه، کار تجاری را رها کرد و در تبریز به تحصیل علوم دینی روی آورد. در مدرسه طالبیه تبریز، منطق، ادبیات، فقه، اصول، ریاضی، نجوم، تفسیر، کلام، حکمت، حدیث، تاریخ، رجال و علوم طبیعی را آموخت. در سی و سه سالگی با دخترعموی خود خیرالنساء ازدواج کرد که حاصل آن، شش فرزند بود. در دوران فعالیت سیاسی خود طرفدار عدالت، نوسازی و نفی دخالت خارجی در ایران بود. احمدشاه، شیخ محمد خیابانی را «شیخ سرخ» لقب داده بود. خیابانی در تبریز رهبری نهضتی را بر عهده گرفت که به جدایی آذربایجان از ایران تحت

عنوان «جمهوری آزادستان» انجامید؛ اما قصد داشت پس از استقرار نظم در پایتخت، آذربایجان را به ایران بازگرداند. او در دوره های دوم و چهارم مجلس، نماینده تبریز بود. در بیست و چهارم شهریور 1299 ش. در تبریز به فرمان مخبرالسلطنه هدایت کشته شد و پس از دفن موقت در مدرسه ای در تبریز، همسرش جنازه او را به شهر ری آورد و در باغ توتی امامزاده حمزه دفن کرد. محل دفن موقت وی در حال حاضر، در محوطه سبز مقبره الشعراى تبریز واقع شده و سنگ قبری نیز در آن جا دارد.

منبع: قیام شیخ محمد خیابانی در تبریز.

دادپی، مهدی

تیمسار ارتش، دارنده نشان رشادت فتح، از فرماندهان نیروی هوایی ارتش جمهوری اسلامی ایران در جنگ ایران و عراق و از مدیران خطوط هواپیمایی ایران در دهه هفتاد و هشتاد. در دوم اردی بهشت 1319 ش. به دنیا آمد و پس از تحصیلات رسمی، وارد ارتش شد. او از اولین خلبانان مافوق صوت ایران و مربی خلبانان هواپیمای جنگنده اف 4، در دهه پنجاه بود. با آغاز جنگ ایران و عراق، یکی از فرماندهان و طراحان عملیاتی نیروی هوایی ایران در هدایت و برنامه ریزی عملیات های این نیرو بود.

تا سال 1371 ش، فرماندهی منطقه اول هوایی مهرآباد را بر عهده داشت و پس از آن بازنشسته شد. در دوران بازنشستگی، مدیرعامل شرکت های کیش ایر، فراز قشم، کاسپین، و مؤسس و رئیس هیات مدیره هواپیمایی آریا بود. مؤسسه علمی _ فرهنگی ابوفاضل (وقف عام)، مدرسه خلبانی آرتاکیش و دانشگاه جامع علمی _ کاربردی صنعت هوانوردی از یادگارهای او است. تیمسار دادپی، در مرداد 1388 ش. در يك سانحه هوایی در فرودگاه مشهد جان باخت. پیکر او را در جوار ابن بابویه در شهری به خاک سپردند.

منبع: روزنامه ایران، ش 4271،

5/7

88، ص 3.

دبستانی، موسی

ادیب، معلم مکتب خانه و از شاگردان سلوکی سید علی قاضی طباطبایی. در نجف، مکتب دار بود و به ایران بازگشت و

ص: 362

در تهران سکنی گزید. در یکم ربیع الاول 1411 ق. درگذشت و در قبرستان ابن بابویه به خاک سپرده شد.

منبع: «دس - تور وصل؛ توصیه نامه ای عرفانی از سید علی قاضی»، کیهان فرهنگی، آذر 1382 ش 206.

درخشانی، علی اکبر

سرتیپ ارتش و از پایه گذاران ارتش جدید ایران. در سال 1274 ش. در تهران متولد شد. در نوجوانی به مدرسه نظامی فرزندان صاحب منصبان بریگاد قزاق رفت و سپس وارد مدرسه افسری ژاندارمری شد. در سال 1297 ش. از ژاندارمری استعفا داد و وارد دیویزیون قزاق شد و با درجه سرهنگ دومی، فرماندهی قوای گیلان را بر عهده گرفت. پس از چندی به آذربایجان و بعد از آن به لرستان رفت. فرماندهی قشون مازندران و نیروهای ارومیه از دیگر مأموریت های نظامی او بود. مدتی با درجه سرتیپی فرمانده لشکر آذربایجان و سایر نیروهای نظامی (شهربانی و ژاندارمری) آن منطقه و نیز همزمان استاندار آذربایجان غربی شد. فرماندهی او بر لشکر آذربایجان، مصادف بود با شورش حزب دموکرات و استقرار نیروهای نظامی شوروی در آن استان. سرتیپ درخشانی، روز بیست و هشت آذر 1324 ش. به تهران مراجعت کرد، اما به جرم کوتاهی در انجام وظایف، دستگیر و به پانزده سال حبس محکوم شد. پس از دو سال و ده ماه از زندان آزاد گشت، ولی تا پایان عمر تحت نظر بود. در فروردین 1357 ش. ساواک، درخشانی را به اتهام جاسوسی برای شوروی بازداشت کرد و در همان شب در زندان اوین، بر اثر سکته، درگذشت. او را در گورستان ابن بابویه شهرری به خاک سپردند.

منابع: زندگی و زمانه محمد بی ریا، به انضمام خاطرات سرلشگر درخشانی، ص 81؛ شرح حال رجال سیاسی و نظامی معاصر ایران، ج 2، ص 667.

دری، سید جلال الدین

عالم و واعظ. در حکمت و فلسفه، شاگرد آیه الله محمدعلی شاه آبادی و آیه الله میرزا احمد آشتیانی بود. در تهران به وعظ و خطابه و مبارزه با بهائیت اشتغال داشت. در رمضان

ص: 363

1375 ق. بدرود حیات گفت و در جوار حرم امامزاده عبدالله مدفون گردید. از آثار او است: کتاب چهار شب چهارشنبه، در رد بهائیت.

منبع: مجموعه آثار کنگره حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، ج 19، ص 722.

دهخدا، علی اکبر

نویسنده، لغت‌شناس، پژوهشگر، فعال سیاسی، شاعر و مؤلف بزرگ‌ترین فرهنگ فارسی. در سال 1297 ق. متولد شد. پدر و نیاکانش اهل قزوین بودند؛ اما علی اکبر در تهران به دنیا آمد. تحصیلات خود را نزد شیخ غلامحسین بروجردی آغاز کرد و سپس در مدرسه سیاسی تهران به تحصیل پرداخت. به علت همسایگی با مرحوم حاج شیخ هادی نجم‌آبادی، از محضر او نیز بهره جست و در همان زمان به فراگرفتن زبان فرانسوی پرداخت و سپس برای تحصیل به اروپا رفت. بازگشت دهخدا به ایران همزمان با آغاز مشروطیت بود و در آن هنگام وی در انتشار روزنامه صور اسرافیل که از رسانه‌های مشروطه خواه بود با میرزا جهانگیرخان صوراسرافیل و میرزا قاسم تبریزی همکاری کرد. از جمله طنزهای انتقادی با نام مستعار «دخو» می‌نوشت. پس از به توپ بسته شدن مجلس در دوره محمدعلی شاه، دهخدا با جمعی از آزادی خواهان به اروپا رفت.

پس از خلع محمدعلی شاه، دهخدا از طرف مردم تهران و کرمان به نمایندگی مجلس برگزیده شد و به درخواست آزادی خواهان به مجلس رفت. پس از جنگ به تهران آمد و از کارهای سیاسی کناره گرفت و به خدمات علمی و فرهنگی مشغول شد. لغت نامه، دیوان شعر، امثال و حکم، و چرند و پرند از آثار او است. در اوایل سال 1329 ش. «جمعیت مبارزه با بی سوادی» را تأسیس کرد و در نهضت ملی شدن صنعت نفت، به رغم کناره‌گیری از سیاست، به حمایت از مصدق برخاست که موجب دشمنی گسترده شاه و دربار با وی گردید. سرانجام در هفتم اسفندماه 1334 ش. در تهران وفات کرد و در قبرستان ابن بابویه به خاک سپرده شد.

منبع: دانشنامه زبان و ادب فارسی، ج 3، ص 238.

ص: 364

عالم دینی. در سال 1263 ش. در نجف به دنیا آمد و نزد پدر، تحصیلات خود را آغاز کرد. پس از انقلاب 1920 عراق علیه انگلیس، از آن دیار اخراج و همراه خانواده راهی ایران شد. در تهران، محله دربند، به خدمات دینی و علمی پرداخت. در هشتم رجب سال 1343 ش. درگذشت و در ابن بابویه، در مقبره خانوادگی اش مدفون شد.

منبع: گنجینه دانشمندان، ج 4.

رازی، عبدالله

نویسنده، روزنامه نگار و شاعر. در سال 1273 ش. در همدان به دنیا آمد. پس از تحصیلات مقدماتی در ایران، به هندوستان و از آنجا به پاریس رفت و موفق به دریافت لیسانس در رشته حقوق شد. سپس به مصر عزیمت کرد و به نشر مجله های «رستاخیز» و «سودمند» و «عصر پهلوی» پرداخت. وی با روزنامه های «جبل المتین»، «ایران شهر» و «فرهنگستان» نیز همکاری می کرد. پس از مراجعت به ایران، مجله «سودمند» و روزنامه «آزاد شرق» را برای مدت کوتاهی منتشر کرد. سپس به استخدام وزارت کشور درآمد و همچنین به تدریس تاریخ ایران پرداخت که سال ها بعد، آن را به صورت کتاب هایی منتشر ساخت. رازی شعر نیز می سرود. اشعار وی در کتاب های ادبی و مجلات آن روزگار چاپ شده است. در سال 1334 ش. درگذشت و در ابن بابویه دفن شد. از آثار او است: تاریخ ایران از ازمنه باستانی تا سال 1316 ش.؛ تاریخ مختصر ایران؛ تاریخ مفصل ایران از جهاننداری ساسانیان تا زمان حاضر؛ آئین زردشت.

منابع: بزرگان و سخنسرایان همدان، ج 2، ص 255-256؛ تاریخ جراید، ج 2، ص 319-320 و ج 3، ص 47-48 و ج 4، ص 28-29؛ سخنوران نامی معاصر، ج 3، ص 1457-1463؛ فرهنگ سخنوران، ص 361؛ مؤلفین کتب چاپی، ج 3، ص 962-963.

رزم آرا، حاجعلی

دولت مرد و سیاستمدار. در روز عید قربان 1280 ش. در تهران متولد شد. پدرش سرهنگ محمدخان از افسران تحصیلکرده قزاقخانه بود. تحصیلات خود را در مکتب خانه و سپس در مدارس آلیانس، اقدسیه و دارالفنون ادامه

ص: 365

داد. در سال 1297 ش. در هفده سالگی وارد مدرسه نظام مشیرالدوله شد. دو سال بعد با درجه ستوان دومی وارد ارتش گردید. در سال 1302 ش. از سوی وزارت جنگ و همراه عده ای از افسران جوان، برای آموزش فنون نظامی، به فرانسه اعزام شد. در فرانسه در دانشکده سن سیر تحصیل کرد و پس از مراجعت به ایران، در سال 1306 ش. فرمانده فوج مستقل کرمانشاه شد. در سال 1314 ش. به تهران آمد و مسئولیت دایره جغرافیایی ارتش را بر عهده گرفت.

پس از تشکیل دانشگاه، به سمت مدیر دروس آنجا منصوب شد و در همین سمت دوره دانشگاه جنگ را طی کرد و به استادی آنجا و دانشکده افسری رسید. در سال 1318 ش. پس از نوزده سال خدمت در ارتش، درجه سرتیپی گرفت و به عضویت شورای عالی نظام برگزیده شد. به علت خودداری از اعدام یکی از متهمان، مدت ها از پست های حساس نظامی محروم شد. در شهریور 1320 ش. پس از حمله متفقین به ایران، از امضای مرخصی سربازان وظیفه و پیمانی خودداری کرد و همین اقدام او، موجب تمایل رضا شاه به او شد. پس از استعفا و خروج رضا شاه از کشور، رزم آرا فرمانده لشکر اول مرکز شد و قریب يك سال در این سمت بود. بعد از آن به ریاست واحد جدید لشکر آمادگاه تعلیماتی ارتش منصوب شد. در سال 1322 ش. به ریاست ستاد ارتش برگزیده شد. در فروردین 1327 ش. از شاه جوان درجه سپهبدی و در پنجم تیرماه سال 1329 ش. فرمان نخست وزیری گرفت. در مجلس سنا، دکتر متین دفتری، سید محمد تدین، سرلشکر زاهدی، عدل الملک دادگر، دکتر حسایی و عبدالحسین نیکپور، و در مجلس شورای ملی مصدق و عده ای دیگر با او مخالفت کردند. واگذاری عملیات اکتشاف و بهره برداری نفت به کشورهای اروپایی، دشمنی های بسیاری علیه او برانگیخت.

تا اینکه گروه فداییان اسلام تصمیم گرفتند روز 16 اسفند 1329 ش. که رزم آرا برای شرکت در مجلس ختم آیه الله فیض به مسجد شاه می رفت، او را ترور کنند. گلوله خلیل طهماسبی در حیاط مسجد بر سینه او نشست و در دم جان سپرد. گروه فداییان اسلام به رهبری نواب صفوی، که آن زمان متحد آیه الله کاشانی و جبهه ملی بود، همان روز مسئولیت ترور را به عهده گرفت. طهماسبی، به پیشنهاد شمس قنات آبادی در مجلس و تصویب مجلسو امضای شاه آزاد شد و پس از کودتای بیست و هشت مرداد، که دوباره بازداشت شد، قتل را منکر گشت.

آیه الله کاشانی و دکتر مصدق و مظفر بقایی از جمله کسانی بودند که برای آزادی قاتل رزم آرا کوشیدند.

فردای قتل رزم آرا، روز 17 اسفند 1329 ش. کمیسیون نفت پیشنهاد ملی کردن صنعت نفت را تصویب و اعلام کرد. قانون ملی شدن صنایع نفت در مجلس شورای ملی در تاریخ 27 اسفند 1329 ش. و در مجلس سنا در تاریخ 29 اسفند 1329 ش. به تصویب رسید. رزم آرا در جغرافیای نظامی ایران، چندین تألیف دارد و شوهر خواهر صادق هدایت بود.

منبع: «تاریخ: سپهبد حاج علی رزم آرا رازی ناگشوده». بخارا، ش 32، 1382 ش.

رشتی، میرزا کریم خان

سیاستمدار و از رجال مشروطه خواه. پدرش میرزا کاظم خان وکیل الرعایای امشه ای، از مالکان گیلان بود و برادرزاده اکبرخان بیگلربیگی، از اعیان گیلان در عصر ناصری و اجاره دار گمرکات شمال. میرزا کریم خان علی رغم مساعی فراوان برای اعاده مشروطیت، هیچ مقام و منصبی نپذیرفت و تا پایان عمر در زمره رجال متنفذ پشت پرده باقی ماند. او و برادرانش در جریان مبارزات مشروطه خواهی، خصوصاً در دوره استبداد صغیر، نقش قابل توجهی داشتند؛ به ویژه میرزا کریم خان که مغز متفکر انجمن سری موسوم به کمیته ستار بود که هدف از تشکیل آن، اعاده مشروطیت در دوره استبداد صغیر با توسل به قوه قهریه بود. اقدامات این کمیته، سرانجام به انقلاب محرم 1327 ق. رشت و فتح این شهر به دست مشروطه خواهان انجامید که زمینه را برای فتح تهران و خلع محمدعلی شاه قاجار هموار کرد. اما پس از به قدرت رسیدن رضا شاه پهلوی، وی مغضوب و تا پایان سلطنت وی (شهریور 1320 ش.) تبعید شد. پس از روی کار آمدن محمدرضا شاه پهلوی، به تهران احضار و مشاور و ندیم پادشاه جوان گردید. در سال 1323 ش. در تهران درگذشت و در مقبره خانوادگی اکبر، واقع در گورستان ابن بابویه به خاک سپرده شد.

منابع: شرح حال رجال ایران، ج 3، ص 52؛ گیلان در جنبش مشروطیت، ص 199؛ مشروطه گیلان، ص 90؛ ظهور و سقوط سلطنت پهلوی، ج 2، ص 93.

ص: 367

فعال مذهبی و سیاسی. در سال 1304 ش. در تهران متولد شد و از جوانی به بارفروشی در میدان میوه و تره بار شوش مشغول شد. در سال 1339 ش. برای حج به مکه رفت. ساماندهی به هیئت های مذهبی تهران و دسته های عزاداری در ماه محرم و صفر، از فعالیت های مهم او در آن سال ها است.

پس از صدور فتوای علما در منع و تحریم خرید و فروش و مصرف پپسی کولا، وی کوشش بسیاری علیه بهائیت و سرمایه داران بهایی کرد. پس از حوادث 15 خرداد 1342، دستگیر و به عنوان متهم شماره 2 و به جرم اقدام علیه امنیت ملی و تحریک اهالی علیه سلطنت مشروطه، در صبح 11 آبان 1342 ش. همراه طیب حاج رضایی، اعدام شد. وی در زمان اعدام، 38 سال داشت. پس از اجرای حکم اعدام، بنا بر تصمیم حکومتی، می خواستند جنازه او را در مسگر آباد دفن کنند، اما سرانجام مردم توانستند او و طیب حاج رضایی را در جوار حرم امام زاده طاهر (ع) به خاک بسپارند.

منابع: آدامرد شهید طیب حاج رضایی به روایت اسناد ساواک؛ «مصاحبه با آقای حسین شاه حسینی» راجع به شعبان جعفری و طیب حاج رضایی، گفت و گواز: علی ابوالحسنی (منذر)، فصلنامه تخصصی تاریخ معاصر ایران، ش 26، سال هفتم، تابستان 1382؛ سه سال ستیز مرجعیت شیعه؛ انقلاب اسلامی به روایت خاطره (از دوران زعامت آیه الله العظمی بروجردی تا قیام 15 خرداد).

رفعت سمنانی

محمدصادق رفعت سمنانی، شاعر، صوفی. در سال 1261 ش. در سمنان زاده شد و پس از تحصیل، در آغاز جوانی به تهران رفت. پس از سفر به حج، مدت ها در گناباد از محضر سلطان علی شاه استفاده کرد. روزگاری نیز در نیشابور، نهاوند و خراسان به سر برد. در برخی کشورهای آسیایی و عربی نیز به سیر و سیاحت پرداخت. اشعار رفعت را بالغ بر 45000 بیت دانسته اند؛ اما آنچه اکنون در دست است، بیش از 11000

نیست که 6000 بیت آن مثنوی سرالاسرار در تفسیر سوره یوسف است. رفعت تا پایان عمر، مجرد زیست و سال های پایانی عمر را در تهران گذراند و در سال 1310 ش. / 1350 ق. درگذشت و در محوطه حرم حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) در شهر ری به خاک سپرده شد.

منبع: مقدمه دیوان رفعت سمنانی.

رفیع بامداد، میرزا محمد

شاعر، نویسنده، خوشنویس، متخلص به رفیع و ملقب به رفیع الممالک. در سال 1237 ش. در مشهد به دنیا آمد و در حوزه علمیه مشهد تحصیل کرد. در سال 1275 ش. به تهران رفت و در تهران با شیخ هادی نجم آبادی، سید احمد ادیب پیشاوری و میرزا رضا کلهر (خوشنویس معروف) محشور بود. در سال 1325 ش. چند سال ریاست محکمه تجارت عدلیه خراسان را بر عهده داشت. از آثار او است: تاریخ مفصل اسلام، دیوان شعر. در هشتاد و دو سالگی به سال 1319 ش. در تهران درگذشت و در امامزاده عبدالله شهر ری به خاک سپرده شد.

منبع: شرح حال رجال ایران، ج 5، ص 102.

رقابی، حیدرعلی

فعال سیاسی. در 19 آذر 1310 ش. به دنیا آمد. از دانشگاه برلین دکترای فلسفه گرفت و در پایان نامه اش که «مکتب انقلابی ملت ها» نام داشت، پیش بینی کرده بود که سرانجام دو آلمان شرقی و غربی به هم خواهند پیوست. ویلی برانت، صدراعظم آلمان، پایان نامه او را با هزینه شخصی چاپ کرد. رقابی، در 23 آذر 1366 ش. در تهران درگذشت. مدفن او در گورستان ابن بابویه شهر ری است.

منبع: رویدادها و داوریها، ج 1.

رهنما، غلام حسین

ستاره شناس، ریاضی دان و فعال فرهنگی. در سال 1259 ش. در شیراز متولد شد. پس از فرا گرفتن مقدمات در دارالفنون قدیم، تحصیلات عالی خود را تکمیل و مدت ها در محضر میرزا عبدالغفار خان نجم الدوله به تکمیل

ص: 369

معلومات خویش پرداخت. مجمع نجومی آکادمی علوم فرانسه در سال 1926 م. / 1305 ش. او را به عضویت دائمی خود برگزید. در سال 1313 ش. درجه دکترا در علوم به وی اعطا شد و مدت ها استاد دانشگاه و رئیس دانشکده فنی بود. در سال 1307 ش. معاون وزارت فرهنگ شد و در سال 1324 ش. وزیر فرهنگ. آثار تألیفی وی بیشتر در حوزه ریاضیات، هیئت و فیزیک است. در اردیبهشت 1325 ش. در شصت و شش سالگی درگذشت و در حرم عبدالعظیم حسنی (ع) به خاک سپرده شد.

منابع: شرح حال رجال ایران، ج 1، ص 174.

ریاضی یزدی، سید محمدعلی

ملك الشعراى آستانه حضرت معصومه (س)، متخلص به «ریاضی» و «قضایی» و ملقب به «شاعر آل الله» و «معین السادات». در سال 1290 ش. در شهر یزد زاده شد. تحصیلات ابتدایی را در یزد گذراند و پس از آن تا شانزده سالگی به تحصیل در علوم دینی و حوزوی پرداخت. در هفده سالگی، همراه برادرش سید کاظم ریاضی یزدی برای تحصیل در علوم جدید به اصفهان رفت و موفق به کسب سیکل اول شد. پس از آن، به خدمت نظام وظیفه درآمد و بعد از آن به تهران رفت و در دانشکده معقول و منقول دانشگاه تهران در رشته الهیات تحصیل کرد و با مدرک کارشناسی علوم تربیتی فارغ التحصیل شد. پس از اخذ لیسانس، به استخدام دانشگاه تهران درآمد، تا اینکه در سال 1347 ش. بازنشسته شد. در بیست و نه اسفند 1361 ش. در هفتاد و یک سالگی در تهران درگذشت و در گورستان ابن بابویه دفن گردید.

منبع: رجال و مشاهیر ایران، ج 3.

زاهد تهرانی، محمدحسین

مبّغ دین و اخلاق، با نام شناسنامه ای «جاودان». از ائمه جماعت تهران بود که به تقوا و زهد شهرت داشت. در مسجد امین الدوله (جنب بازار) اقامه جماعت می کرد

ص: 370

و به جوانان و طلاب درس اخلاق می داد. در سال 1373 ق. درگذشت و در مقبره پورصادق، در باغ ابن بابویه مدفون شد.

منبع: اختران فروزان ری و تهران، ص 371.

زاهدی، فضل الله

سپهبد ارتش، عامل اجرای کودتای بیست و هشت مرداد، فرزند میرزا ابوالحسن خان بصیر دیوان. در 1272 ش. در همدان متولد شد. در جنگ جهانی اول در تیپ قزاق همدان خدمت کرد و از نیروهای اعزامی برای سرکوب نهضت جنگل در گیلان بود. در کوتای رضاخان در 1299 ش. با وی همکاری کرد و پس از کودتا به درجه سرتیپی رسید. همچنین در سرکوبی آقا سمیتقو و شیخ خزعل حضور داشت و به پاس این خدمات به دریافت نشان درجه 4 ذوالفقار از دست احمدشاه نائل آمد و به حکومت خوزستان منصوب شد. در دوران سلطنت رضا شاه، مشاغل نظامی مهمی همچون ریاست ژاندارمری، ریاست شهربانی و ریاست باشگاه افسران را بر عهده داشت. مدتی مورد سوء ظن شاه قرار گرفت و تنزل درجه یافت و به زندان افتاد؛ اما سرانجام بخشوده و آزاد شد. پس از خروج رضا شاه از ایران، متفقین، فضل الله زاهدی را به اتهام همکاری با آلمان ها بازداشت و به فلسطین تبعید کردند. پس از جنگ جهانی دوم، به ایران بازگشت و مدتی ریاست شهربانی کشور را به عهده گرفت. در 1328 ش. سناتور انتصابی همدان در مجلس سنا شد و در 1330 ش. در دولت حسین علاء به وزارت کشور رفت و اردیبهشت 1330 ش. در دولت دکتر مصدق نیز همین سمت را عهده دار بود. پس از وقایع تیر 1330 ش. بین زاهدی و دکتر مصدق اختلاف پدید آمد و از وزارت استعفا داد. پس از انحلال مجلس، در اسفند 1331 ش. بازداشت و پس از دو ماه آزاد شد، اما همکاری خود را با مخالفان دکتر مصدق ادامه داد و بالاخره در 28 مرداد 1332 ش. به عنوان نخست وزیر منصوب شاه، دولت دکتر مصدق را ساقط کرد. زاهدی تا فروردین 1334 ش. در مسند کار بود. پس از آن به سوئیس رفت و سفیر ایران در دفتر اروپایی سازمان ملل شد. در سن هفتاد و یک سالگی در شهریور 1342 ش. درگذشت. پیکر او را در مقبره رضا شاه در شهر ری به خاک

ص: 371

سپردند. این آرامگاه پس از انقلاب، تخریب گردید. پسرش اردشیر زاهدی است که داماد محمدرضا پهلوی شد.

منبع: بانک اطلاعات رجال:

<http://www.rijaldb.com>

سادات ناصری، سید حسن

استاد ادبیات دانشگاه، پژوهشگر، مترجم و شاعر. در اول اردیبهشت سال 1304 ش. در تهران متولد شد. پس از اخذ دیپلم متوسطه از دبیرستان شرف در تهران، دوره لیسانس تاریخ و فوق لیسانس ادبیات فارسی را در دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران به پایان برد. در سال 1348 ش. موفق به اخذ دکتری زبان و ادبیات فارسی گردید.

در سال های 1340 تا 1345 ش. در شهر قم به معلمی اشتغال داشت و در سال 1345 ش. رسماً به عضویت هیئت علمی دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران درآمد. از سال 1325 ش. با نشریات متعددی از جمله مجلات «وحید»، «یغما»، «ارمغان» و «آموزش و پرورش» همکاری کرد. برخی از آثار وی به این شرح است: بدیع و قافیه (برای دبیرستان های نظام قدیم آموزشی)؛ قرائت و دستور زبان فارسی؛ گل های ادب (برای پنج سال اول دبیرستان ها، با همکاری خزائلی، بدیع الزمان کردستانی، هدایت نیرسینا، میرمیرانی)؛ تصحیح، تحشیه و تعلیق تذکره آتشکده آذر؛ سخن حکمت (اهتمام در طبع اشعار علی اصغر حکمت)؛ تصحیح دیوان ملامحمد رفیع واعظ قزوینی؛ فنون و صنایع ادبی؛ قافیه و صنایع معنوی؛ تصحیح و طبع دیوان لطفعلی بیگ آذر بیگدلی (با همکاری دکتر غلام حسین بیگدلی)؛ تصحیح نهج البلاغه؛ تصحیح دیوان محتمش کاشانی؛ تصحیح دیوان حافظ؛ سرآمدان فرهنگ و تاریخ ایران در دوره اسلامی؛ صناعات ادبی؛ تصحیح و چاپ دیوان کامل صائب تبریزی؛ تصحیح و طبع قصص الخاقانی؛ هزار سال تفسیر فارسی؛ تصحیح و تحشیه بخش های چاپ نشده آتشکده آذر؛ ارتباط افکار حافظ و مولوی.

وی در هفتم بهمن سال 1368 ش. در سفری به همراه استادان ادب فارسی، در کابل درگذشت و در ابن بابویه دفن گردید.

منبع: گلزار مشاهیر، زندگینامه در گذشتگان مشاهیر ایران، ص 156.

سامی، کاظم

روان پزشک، فعال ملی - مذهبی و وزیر بهداشت دولت موقت مهندس بازرگان. در سال 1314 ش. در مشهد به دنیا آمد. پس از آشنایی با محمدتقی شریعتی در مشهد، به کانون نشر حقایق اسلامی پیوست و با جبهه ملی در ماجرای نهضت ملی نفت همکاری کرد. در سال 1330 ش. به حزب ایران پیوست و در بهمن سال 1331 ش. فعالیت خود را با دوستانش در جمعیت آزادی مردم ایران متمرکز ساخت. بعد از کودتای 28 مرداد 1332 ش. فعالیت های سیاسی خود را ادامه داد و در جهت ائتلاف گروه ها، احزاب و سازمان ها نقش بسزایی داشت. سازماندهی دانشجویان خارج از کشور از دیگر فعالیت های سیاسی او در این دوره است. در سال 1338 ش. توانست مدرک تخصص خود در رشته روان پزشکی را از دانشگاه تهران بگیرد. در سال 1340 ش. نشریه ای با نام «پیکار اندیشه» منتشر کرد که توقیف شد. در سال 1342 ش. با تأسیس جنبش انقلابی مردم ایران (جاما) بسیاری از جوانان حزب مردم ایران و برخی فعالان جبهه ملی را با هدف مبارزه و براندازی نظام سلطنتی، گرد هم آورد. در سال 1344 ش. دستگیر و راهی زندان شد. بعد از رهایی از زندان، مجله «تازه های روان پزشکی» را منتشر کرد. با پیروزی انقلاب اسلامی در ایران، سامی در کابینه مهندس بازرگان، وزارت بهداشت را بر عهده گرفت و طرح «طب ملی» را در انداخت. در انتخابات دور اول ریاست جمهوری کاندیدا شد و پس از آن به عنوان نماینده مردم تهران وارد مجلس شد. با اتمام این دوره، تا آخر عمر، کار طبابت را پی گرفت. در دوم آذر 1367 ش. در مطب خود با ضربات چاقوی مردی ناشناس زخمی شد و دو روز بعد درگذشت. آرامگاه وی در ابن بابویه، کمی دورتر از مقبره دکتر حسین فاطمی است.

منبع: یادنامه کاظم سامی.

سبزواری، عمادالدین احمد

عالم دینی، نوه پسر ملاحادی سبزواری.

ص: 373

در سال 1289 ق. / 1247 ش. متولد شد. پس از تعلیمات مقدماتی، همراه برادر بزرگ تر خود شهاب الدین به نجف رفت. به دلیل حافظه قوی، قرآن را حفظ کرد و در تفسیر قرآن و شرح نهج البلاغه، مثنوی مولوی و آثار عطار نیز تبحر داشت. در جوانی به سمت تصوف گنابادی روی آورد و دست ارادت به سلطان علی شاه داد و لقب هدایت علی گرفت. روز پنجشنبه دوم صفر 1376 ق/ پنج مهر 1335 ش. در هشتاد و هفت سالگی درگذشت و در حرم عبدالعظیم حسنی (ع) به خاک سپرده شد.

ستارخان

سردار ملی در پیروزی مشروطه خواهان بر محمدعلی شاه قاجار در دوره استبداد صغیر. در سال 1284 ق. در روستای بیشک در هفت کیلومتری ورزقان به دنیا آمد. پدرش حسن قراجه داغی، دستفروشی می کرد. پس از قتل برادرش اسماعیل به دست نیروهای دولتی، همراه خانواده به تبریز رفت و در محله امیرخیز اقامت گزید. مدتی به سواره نظام حاکم خراسان پیوست و از آنجا به عتبات عراق سفر کرد. سپس به تبریز بازگشت و به مباحثی املاک محمدتقی صراف در سلماس مشغول گردید. به توصیه رضاقلی خان سرتیپ، وارد خدمت قراشوران (ژاندارمری) شد و حفاظت راه مرند و خوی به او محول گردید. چندی مظفرالدین میرزا (ولی عهد) به او لقب خان داد و از تفنگداران ولی عهد در تبریز شد. سال ها بعد از بیم مأمورین محمدعلی میرزا (ولی عهد بعدی) در تبریز، از شهر گریخت. سپس با وساطت بزرگان و معتمدین محل به شهر بازگشت و دلالتی اسب را پیشه خود کرد. پس از به توپ بسته شدن مجلس اول به دستور محمدعلی شاه، مجاهدین و آزادی خواهان آذربایجانی و قفقازی به فرماندهی او و باقرخان، به حمایت از مشروطیت قیام کردند و در مقابل قوای 35 تا 40 هزار نفری دولت و خوانین محلی به فرماندهی عین الدوله، مقاومت کردند و مانع تسلط آنها بر شهر

شدند. تبریز یازده ماه در محاصره قشون دولتی بود. مقاومت مردم آذربایجان، به پیروزی آنان انجامید و در روز هشتم ربیع الاول 1328 ق. راهی تهران شدند و با همکاری مشروطه خواهان مسلح سایر ولایات و ایلات، محمدعلی شاه را عزل و تبعید کرده، فرزند نوجوانش احمد شاه را بر تخت نشانند. در تهران استقبال شایانی از آنان شد و مجلس شورای ملی نیز دو لوح نقره ای طلاکوب به ستارخان (با لقب اعطایی سردار ملی) و باقرخان (با لقب اعطایی سالار ملی) داد و برای هر یک، ماهیانه هزار تومان مقرری تعیین شد. پس از ترور آیه الله سید عبدالله بهبهانی، دولت مشروطه تصمیم به خلع سلاح گروه های مسلح مقیم تهران گرفت. ستارخان نپذیرفت و با قوای دولتی به فرماندهی یفرم خان ارمنی وارد جنگ شد. در این جنگ پای او تیر خورد و 300 تن از نیروهای وی نیز کشته شدند. بعد از آن، ستارخان خانه نشین شد و در تاریخ بیست و پنجم آبان 1293 ش. بر اثر زخمی که در پا داشت، در تهران درگذشت. جنازه او را در باغ طوطی / توتی، در جوار بقعه حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) به خاک سپردند.

منابع: قیام آذربایجان و ستارخان؛ رجال آذربایجان، ص 478؛ تاریخ هیجده ساله آذربایجان، ص 69؛ واقعات اتفاقیه در روزگار، ج 2، ص 384.

سحابی، یدالله

دانشمند، نویسنده و فعال ملی - مذهبی. در سال 1284 ش. از پدری اصفهانی و مادری تهرانی در محله سنگلج تهران به دنیا آمد. دوره آموزش ابتدایی را در دبستان های شرف احمدی و اتحادیه و دوره دبیرستان را در دبیرستان های شرف و دارالفنون گذراند. سپس به دارالمعلمین مرکزی، که در آن زمان زیر نظر میرزا ابوالحسن خان فروغی اداره می شد، رفت و آموزش پایه را در 1304 ش. به پایان رساند. پس از چند ماه آموزگاری، نزدیک سه سال در سمنان و خراسان به راه سازی پرداخت. اما با آغاز کار دارالمعلمین عالی (تربیت معلم) در سال 1307 ش. به آن مرکز آموزشی وارد شد و پس از سه سال، از

ص: 375

در سال 1310 ش. کار رسمی خود را به عنوان آموزشگر علوم طبیعی در دارالفنون و چند دبیرستان دیگر آغاز کرد. در شهریور 1311 ش. پس از موفقیت در یک مسابقه علمی، به فرانسه اعزام شد. چهار سال در دانشگاه لیل (Lille) دانش آموخت و سرانجام با درجه دکتری در زمین شناسی به ایران بازگشت. از فروردین 1317 ش. تدریس زمین شناسی را در دانشکده علوم دانشگاه تهران آغاز کرد و پس از 5 سال به درجه استادی رسید. در آبان 1325 ش. به ریاست اداره فرهنگ تهران و توابع منصوب شد، اما در دی همان سال از این سمت استعفا داد. از فعالیت های اجتماعی او می توان به همکاری با دکتر محمد مصدق اشاره کرد. وی در سال 1333 ش. همراه یازده استاد دانشگاه تهران به علت اعتراض به قرارداد کنسرسیوم نفت، منتظر خدمت شد و در همین دوران به همراه ده استاد دیگر دانشگاه، شرکت «یاد» را تأسیس کرد. در سال 1337 ش. مدرسه ای با شعار «تحکیم دین از راه ترویج علم» تأسیس کرد. پس از کودتای 28 مرداد، به دعوت آیه الله زنجانی، به «نهضت مقاومت ملی» پیوست. در اواخر دهه 30 که نهضت مقاومت ملی منحل شد، همکاری با جبهه ملی دوم را آغاز کرد. گرایش های دینی او موجب گشت که از جبهه ملی جدا شده، در بنیان گذاری «نهضت آزادی ایران» با مهندس مهدی بازرگان و آیه الله طالقانی همکاری کند. در سال 1341 ش. دستگیر و همراه سران نهضت آزادی ایران به چهار سال زندان محکوم شد. در دوره ای که سحابی دوران زندان را می گذراند، دکتر محمد مصدق رهبر نهضت ملی نفت ایران، درگذشت. سحابی با استفاده از مرخصی در مراسم تشییع و تدفین وی شرکت کرد و دکتر مصدق را غسل میت داد. در سال 1346 ش. از زندان آزاد شد و در همین سال کتاب خلقت انسان در قرآن را که در زندان نوشته بود، منتشر کرد که جنجال بسیاری برانگیخت. در آستانه پیروزی انقلاب، به فرمان امام خمینی به عضویت شورای انقلاب درآمد. در دولت موقت مهندس مهدی بازرگان نیز پست وزیر مشاور در طرح های انقلاب را داشت. پس از گروگان گیری در سفارت آمریکا و استعفای دولت موقت، سحابی نیز از سمت خود استعفا کرد. با برگزاری انتخابات اولین دوره مجلس شورای اسلامی، سحابی همراه چند تن دیگر از هم فکرائش از حوزه انتخابیه تهران، وارد مجلس شد. در دوره های بعد، صلاحیت

وی برای نمایندگی در مجلس، تأیید نشد. سال های پایانی عمر او در سکوت و انزوا گذشت و جز چند نامه به مقامات، فعالیتی نکرد. سرانجام در روز جمعه بیست و سوم فروردین 1381 ش. در پی خونریزی مغزی و چند روز اغما در 96 سالگی درگذشت. پیکر او را در امامزاده عبدالله شهر ری به خاک سپردند. از آثار قلمی او، به جز کتاب خلقت انسان، چندین مقاله در حوزه زمین شناسی ایران است. مقاله ای نیز درباره اثر طوفان نوح از نظر زمین شناسی نوشت که علامه طباطبایی در المیزان در تفسیر سوره هود به آن اشاره کرده است.

منبع: یادنامه دکتر یدالله سبحانی.

سراج، رضا

اهل علم و واعظ، معروف به سراج تهرانی. در سال 1332 ق. در تهران به دنیا آمد. پس از طی مقدمات و سطوح حوزه به قم هجرت کرد و در درس آیه الله میرزا محمد همدانی حاضر شد. خارج فقه و اصول را نزد آیه الله عبدالکریم حائری و آیه الله سید محمدتقی خوانساری تلمذ کرد. در سال 1362 ق. به تهران مراجعت و در مسجد تازه تأسیس سلمان، اقامه جماعت کرد. پس از چندی، مسجد سرچشمه را برای فعالیت های تبلیغی خود برگزید. خطابه ها و منبرهای او در تهران شهرت داشت. در سال 1363 ش. (1405 ق) درگذشت و در جوار حرم حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) خاک سپاری شد.

منابع: گنجینه دانشمندان، ج 4 ص 479؛ اختران فروزان ری و طهران، ص 254.

سراج الملك، رضا قلی خان

سیاستمدار و دیوان سالار قاجاری، و از زمین داران بزرگ اوایل مشروطیت. اصل پدرش عباس خان از ایروان بود، ولی در اصفهان زندگی می کرد. رضا قلی خان، پیشکار ظل السلطان حاکم اصفهان و چند شهر دیگر بود که سمتی مهم و کارساز محسوب می شد. در سال 1305 ق.

که ظل السلطان عزل شد، او نیز به امور شخصی خود پرداخت. بنای امامزاده طاهر (ع) و دو مسجد در تهران به دستور او

ص: 377

بود. وی به رغم آنکه در دستگاه ظل السلطان خدمت می کرد، درویش مسلک بود. در سال 1333 ق. درگذشت و در صحن امامزاده حمزه به خاک سپرده شد.

منابع: خاطرات سیاسی و تاریخی، ص 86 85؛ روزنامه ایران، ش 5643، 2821/93، ص 16 (جامعه).

سرمد، سید صادق

حقوقدان، شاعر و نماینده مجلس. در سال 1286 ش. در تهران متولد شد. تحصیلاتش را در رشته حقوق به پایان برد و عضو هیئت مدیره کانون وکلای دادگستری شد. در دوره هجدهم به نمایندگی مجلس شورای ملی از حوزه انتخابیه درگز برگزیده شد. هفت سال روزنامه «صدای ایران» را منتشر کرد و در بیست و هشتم تیر 1339 ش. بر اثر بیماری سرطان در لندن درگذشت. پس از انتقال پیکرش به ایران، در امامزاده عبدالله در شهرری به خاک سپرده شد.

منبع: شرح حال رجال سیاسی و نظامی معاصر ایران. ج 2، ص 798.

سعدالدوله، جواد

سیاستمدار و دولت مرد قاجاری، فرزند میرزا جبار. از ثروتمندان تبریز بود و تیمچه صفرعلی در بازار تبریز از بناهای پدر بزرگ او است. قبل از مشروطه وزیر تجارت بود و از مخالفان مشروطه؛ ولی مخالفت های او با عین الدوله و در نتیجه با مستشار گمرک ژوزف نوز، باعث تمایل او به جنبش مشروطه شد. پس از صدور فرمان مشروطیت و تشکیل مجلس اول، وی به نمایندگی از سوی اشراف وارد مجلس شد. فعالیت های او باعث عزل نوز بلژیکی گردید. از اقدامات مهم او در مجلس، تدوین متمم قانون اساسی، به کمک تقی زاده، مستشارالدوله، امین الضرب و دیگران بود. با انتخاب صنیع الدوله به ریاست مجلس، او به صف مخالفان مشروطه پیوست و با دربار و کامران میرزا و شیخ فضل الله نوری همکاری کرد. در دوره استبداد صغیر،

ص: 378

محمدعلی شاه قاجار، او را به نخست وزیری (صدر اعظمی) انتخاب کرد؛ اما پس از فتح تهران به دست مشروطه خواهان، از این مقام برکنار شد. بعد از واقعه میدان توپخانه تهران، مجلس خواستار تبعید سعدالدوله گردید. در آذر 1308 ش. درگذشت و در امامزاده عبدالله مدفون گردید.

منابع: رجال آذربایجان، ص 158؛ تاریخ مشروطه، ص 224 و 258؛ ادبیات سیاسی ایران در عصر مشروطیت.

سلم بن قتیبه باهلی بصری، ابوقتیبه

محدث، پدر سعید بن سلم. در زمان مروان بن محمد آخرین خلیفه اموی و ابوجعفر منصور عباسی، والی بصره و در دولت های اموی و عباسی، صاحب مقام و اعتبار بود. در ری در سال 145 ق. درگذشت. از طریق شعبه از ابی عمران جونی (راوی انس بن مالک) و عمرو بن دینار روایت کرده و ابوحفص عمرو بن علی از او حدیث شنیده است. یحیی بن معین، او را توثیق کرده است.

منابع: تاریخ ابن معین، ج 2، ص 101 و ص 136؛ ضعفاء العقیلى، ج 2، ص 166؛ الجرح و التعديل، ج 4، ص 266.

سمیعی، حسین

دولت مرد، ادیب، معروف به ادیب السلطنه، رئیس فرهنگستان ایران در اواخر دوره قاجار و اوائل دوره پهلوی. در سال 1253 ش. در رشت به دنیا آمد. پس از فراغت از دروس مقدماتی، نزد دو تن از عرفا و دانشمندان معروف کرمانشاه به نام ابوالفقراى اصفهانی و میرزای سالک، دانش آموخت. در بیست سالگی وارد وزارت خارجه شد. سپس به وزارت داخله منتقل و به سمت مدیرکل آن وزارتخانه مشغول کار شد و تا معاونت آن وزارتخانه پیش رفت. در انتخابات دوره سوم مجلس شورای ملی از رشت نماینده شد. پس از ورود به مجلس به عضویت فراکسیون دموکرات درآمد. پس از اشغال ایران در جنگ جهانی اول، همراه برخی دیگر از نمایندگان مجلس، به کرمانشاه رفت و در دولت موقت رضاقلی خان نظام السلطنه مافی، وزارت داخله را برعهده گرفت.

در 1296 ش. به تحقیق در ادبیات فارسی و زبان و متون عربی روی آورد. در کابینه فتح الله خان اکبر (سپهدار رشتی) معاونت نخست وزیر را برعهده داشت و در 1300 ش. در کابینه های احمد قوام و مشیرالدوله، وزارت تجارت و فوائد عامه به عهده او قرار گرفت. در سال

ص: 379

1302 ش. که سردار سپه رئیس الوزرا شد، وزارت عدلیه را به او سپرد. در 1304 ش. به عنوان حاکم پایتخت منصوب شد و دو سال در این سمت باقی ماند. در کابینه مخبرالسلطنه هدایت در یازده خرداد 1306 ش. به وزارت داخله منصوب شد و پس از ترمیم کابینه همچنان وزیر داخله بود. در 1308 ش. به استانداری آذربایجان منصوب شد. در 1310 ش. مدتی کوتاه وزیر اقتصاد شد. در 1311 ش. پس از عزل و بازداشت تیمورتاش، وظایف وزیر دربار را برعهده او گذاشتند و تا سال 1318 ش. که جم به وزارت دربار تعیین گردید، در این سمت باقی بود. در سال 1328 ش. در انتخابات دوره اول مجلس سنا، به سناتورگی گیلان رسید و در همین سمت در سال 1332 ش. در هفتاد و نه سالگی درگذشت. بنا به وصیت کتبی او، جنازه اش را در گورستان ابن بابویه دفن کردند.

منبع: شرح حال رجال سیاسی و نظامی معاصر ایران، ج 2، ص 825.

سه دهی / سدهی، سید جواد

خطیب و مبلغ مذهبی، ملقب به سیدالذاکرین و ثقة المحدثین. وی از منبری های معروف تهران بود و در مرثیه خوانی شهرت داشت. در سال 1385 ق. در تهران درگذشت و در صحن حرم حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) دفن شد.

منبع: اختران فروزان ری و تهران.

سدهی / سه دهی، سید محمدعلی

خطیب و مبلغ مذهبی. پدرش سید ابوالقاسم سه دهی و برادرش سید جواد سه دهی نیز در کسوت روحانی بودند. سید محمدعلی در تهران منبر می رفت و علاقه مندان بسیاری داشت. در 1402 ق. از دنیا رفت و پس تشییع باشکوه در صحن حرم حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) مدفون گردید.

منبع: اختران فروزان ری و تهران، ص 168.

سهیلی، علی

سیاست مدار و چند دوره نخست وزیر ایران. در 1275 ش. در تبریز به دنیا آمد. در نوجوانی همراه خانواده به تهران رفت و مدتی در بازار تهران شاگردی کرد؛ تا اینکه وارد مدرسه روسی قزاقخانه شد. سپس وارد مدرسه علوم سیاسی شد و از آنجا به خدمت وزارت خارجه درآمد. ضمن خدمت در وزارت خارجه، زبان های انگلیسی و فرانسه و روسی را

ص: 380

آموخت. آشنایی با سید حسن تقی زاده، موجبات ترقی او را فراهم ساخت. در سال 1310 ش. که تقی زاده در کابینه مخبرالسلطنه به وزارت طرق (راه‌ها) انتخاب شده بود، او را به معاونت خود برگزید. ریاست شیلات، معاونت وزارت امور خارجه و وزارت مختار ایران در لندن، وزیر خارجه در کابینه محمود جم، از دیگر مشاغل دولتی او است. مدتی نیز استاندار کرمان بود و سپس وزیر کشور شد. بعد از شهریور 1320 ش. فروغی که به مقام نخست وزیری انتخاب شده بود، او را به سمت وزارت امور خارجه منصوب کرد و در سال 1321 ش. پس از فروغی، نخست وزیر شد. در مذاکره با سفرای شوروی و انگلیس در زمان اشغال ایران، به نفع استقلال ایران کوشید و به نتیجه رسید. در سال 1337 ش. بر اثر ابتلا به سرطان خون در لندن در شصت و دو سالگی درگذشت. جنازه اش را به تهران آورده، در حرم حضرت عبدالعظیم (ع) نزدیک مقبره ناصرالدین شاه به خاک سپردند.

منابع: شرح حال رجال ایران، شرح حال رجال سیاسی و نظامی؛ نخبگان سیاسی ایران؛ خاطرات طوفانی؛ وضعیت سیاسی ایران بعد از کنفرانس تهران.

سیاح، احمد

عالم دینی، مؤسس انتشارات اسلام، از شاگردان آیه الله محمدعلی شاه آبادی. بیش از 50 کتاب از او باقی مانده است؛ از جمله لغت نامه عربی به فارسی (با همکاری حسن حسن زاده آملی)؛ زندگی نامه چهارده معصوم (ع)؛ فرهنگ دانشگاهی عربی به فارسی؛ دائرة المعارف سیاح؛ کشکول سیاح؛ پیشگویی های پیشوایان؛ شناخت امام عصر (عج). وی در روز بیست و دوم آبان 1393 ش. درگذشت و در جوار حرم حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) به خاک سپرده شد.

منبع:

<http://www.ibna.ir/fa/doc/report/211419>

سیاح، فاطمه

نویسنده، منتقد ادبی و مترجم. نام او فاطمه رضازاده سیاح بود و در سال 1281 ش. در

ص: 381

مسکو متولد شد. پدرش جعفر رضازاده سیاح، استاد ادبیات تطبیقی در دانشگاه ها و کالج های مسکو بود. تحصیلات متوسطه و عالی خود را در مسکو گذراند و از دانشکده ادبیات دانشگاه مسکو در ادبیات اروپایی موفق به گرفتن درجه دکتری شد. رساله دکتری خود را درباره آنتول فرانس به رشته تحریر درآورد و سپس در 1313 ش. در سی و دو سالگی به ایران آمد. چون در زبان فارسی مهارت نداشت، مقالات خود را به زبان روسی می نوشت و دیگران به فارسی برمی گرداندند.

در سال 1326 ش. در تهران دار فانی را وداع گفت و در گورستان ابن بابویه به خاک سپرده شد. از او آثار بسیاری در ادبیات و ادبیات تطبیقی برجای مانده است، از جمله تاریخ ادبیات روسی (به کوشش سعید نفیسی) و نقد سیاحت (به کوشش محمد گلبن). وی را بنیان گذار ادبیات تطبیقی در ایران شمرده اند.

منابع: مجموعه آثار کنگره حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، ج 19، ص 401؛ دانشمندان و مشاهیر حرم حضرت عبدالعظیم و شهر ری، ج 2.

سینکی، میرزا محمد خان مجدالملک

منشی و سیاستمدار قاجاری، خوش نویس، پدر بزرگ مادری حسن وثوق (وثوق الدوله) و احمد قوام (قوام السلطنه) و خانواده حسین علا و نیای خاندان امینی. در سال 1224 ق. در منطقه سینک لواسانات از توابع فعلی تهران به دنیا آمد. پدرش، آقا فتحعلی خان، از اعیان مازندران بود که در سینک قلعه و لواسان، املاک و نفوذ محلی داشت. ناظم الاسلام کرمانی در کتاب تاریخ بیداری ایرانیان، خانواده او را از نجبای ایرانی دانسته است.

پس از تحصیلات مرسوم تا مدارج عالی، به یاری دایی اش میرزا آقاخان نوری، وارد دستگاه دولتی گردید و کتابدار باشی قهرمان میرزا پسر عباس میرزا نایب السلطنه شد. پس از فوت قهرمان میرزا در سال 1262 ق. به تهران آمد و در سمت پیشکاری مهد علیا مشغول به کار شد و همراه او به عتبات رفت. مهارتش در نامه نگاری و حسن خط و روانی نثر، باعث شد که در زمره منشیان زبردست عصر قاجار درآید و در سال 1268 ق. در عهد ناصری، وارد

وزارت امور خارجه شد. وی در زمان صدارت میرزا تقی خان امیرکبیر، از همکاران و شیفتگان او بود و در زمره رجال روشنفکر و اصلاح طلب قرار گرفت؛ تا آنجا که پس از صدارت دایی اش میرزا آقاخان نوری، با وی از در مخالفت درآمد؛ اگرچه سرانجام همکاری با دستگاه حکومتی را ترجیح داد. در سال 1275 ق. در سلك خدمتگزاران دولت درآمد و برای حل و فصل امور و بهبود مناسبات دولتی ایران و عثمانی و تسویه قراردادهای دولتی به بغداد رفت. پس از عزل میرزا آقاخان نوری، به عضویت مجلس مصلحت خانه درآمد و در همین زمان به فراموشخانه پیوست. در سال 1279 ق. وزیر وظایف و اوقاف شد و در 1284 ق. در رکاب ناصرالدین شاه به خراسان رفت و به تولیت آستان قدس رضوی منصوب شد و لقب «مجدالملک» گرفت. پس از یازده ماه، به تهران احضار و خانه نشین شد. با قدرت گیری میرزا حسین خان سپهسالار و فراهم شدن زمینه برای حضور اصلاح طلبان در دربار، مجدالملک به عضویت دارالشورای دولتی درآمد و همزمان به ریاست انبار غله دولتی گماشته شد. تدبیرات او در این سمت، باعث شد که قحطی و خشکسالی سال های 1287-1288 ق. تلفات چندانی بر کشور وارد نکند. پس از عزل سپهسالار از صدارت در سال 1290 ق. برای بار دوم وزارت وظایف و اوقاف به مجدالملک سپرده شد و تا پایان عمر در این مقام باقی ماند. در 11 ذی حجه 1298 ق. درگذشت و در صحن شرقی حرم حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) دفن شد. شیوه خاص او را در خط شکسته نستعلیق، پسرانش پی گرفته، سبکی خاص در نویسندگی و انشای عصر قاجار پدید آوردند. رساله او با نام «کشف الغرایب» که به «رساله مجدی» نیز مشهور است، یکی از مهم ترین رسائل اخلاقی و انتقادی عصر قاجار و در نقد دستگاه حکومتی به حساب می آید.

منابع: دانشنامه تهران بزرگ، ج 2، ص 365-366؛ شرح رجال ایران، ج 3، ص 286-287؛ خاطرات وحید، ص 79؛ رجال وزارت امور خارجه دوره ناصری و مظفری، ص 71 و 25؛ مجله بررسیهای تاریخی، ش 2، سال 5 ص 222.

شاه آبادی، محمدعلی

عالم دینی، عارف و معروف به فیلسوف فطرت. در سال 1251 ش. در حسین آباد اصفهان به دنیا آمد. با مقیم شدن پدرش در تهران (محل شاه آباد)، او نیز مقیم این شهر شد. پس از تحصیلات مقدماتی و سطح و فراگیری عرفان نظری و فلسفه نزد میرزاهاشم اشکوری، به نجف رفت و مدت هفت سال

شاگرد آخوند خراسانی و میرزا محمدتقی شیرازی بود و از این دو مرجع و سه تن از مراجع دیگر اجازه اجتهاد گرفت. از سال 1330 تا 1347 ق. در تهران اقامت گزید و در این مدت به تدریس و امامت جماعت اشتغال داشت و در شمار مراجع تقلید درآمد و فتاوا و آثار فتوایی او منتشر گردید.

در ماه های آخر اقامت دوش در تهران، در اعتراض به سیاست های رضا شاه، یازده ماه در حرم حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) متحصن شد و پس از آن به درخواست شیخ عبدالکریم حائری به قم عزیمت کرد و در آنجا به تدریس فقه و اصول و عرفان پرداخت. از مشهورترین شاگردان وی امام خمینی (ره) است که هفت سال متون عرفان نظری را نزد وی خوانده است. در سال 1354 ق. دوباره راهی تهران شد و در آنجا به تدریس و اقامه نماز جماعت پرداخت. شذرات المعارف، رشحات البحار، مفتاح السعادة فی احکام العباد، حاشیه نجات العباد، منازل السالکین، حاشیه کفایة الاصول آخوند خراسانی، حاشیه فصول الاصول، رساله العقل والجهل، تفسیری مشتمل بر توحید و اخلاق و سیر و سلوک و چهار رساله درباره نبوت عامه و خاصه، آثار مکتوب او است. در سوم آذر 1328 ش. / سوم صفر 1369 ق. در هفتاد و هفت سالگی درگذشت و در حرم حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) دفن شد.

منبع: گلشن ابرار، ج 2.

شبستری، سید مرتضی

عالم دینی. پدر و برادر و اجداد او از علمای دینی بودند. در سال 1325 ق. در شبستر به دنیا آمد و مقدمات و ادبیات و فقه و اصول را در زادگاه و تبریز آموخت. سپس به نجف رفت و در درس آیه الله میرزا حسین نائینی و آقا ضیاءالدین عراقی و آیه الله سید ابوالحسن اصفهانی حضور یافت. پس از بازگشت به وطن، از طرف مردم تبریز به نمایندگی مجلس شورا در مجلس هفدهم انتخاب شد و به تهران رفت و پس از آن به ترویج دین و تبلیغ احکام و تفسیر قرآن در تهران همت گماشت. کتاب اخلاق اجتماعی (تفسیر سورة حجرات) از او است. در هفتاد و شش سالگی در 21 محرم الحرام 1401 ق. / 21 آذر 1359 ش. بدرود حیات گفت و در حرم حضرت عبدالعظیم

ص: 384

حسینی (ع) دفن گردید.

منابع: «زندگی و روش تفسیری آیه الله سید مرتضی شبستری»، فصلنامه بینات، سال اول، شماره 4؛ اختران فروزان ری و تهران.

شریعت رضوی، مهدی (آذر)

دانشجوی شهید در شانزده آذر 1332 ش. در 1311 ش. در مشهد به دنیا آمد.

وی یکی از سه دانشجویی است که در حمله نیروهای امنیتی به اجتماع دانشجویان دانشگاه تهران در اعتراض به محاکمه نظامی دکتر مصدق در آستانه سفر نیکسون، در شانزده آذر 1332 ش. کشته شد. خواهرش (پوران شریعت رضوی) همسر علی شریعتی است. پیکر او را در امامزاده عبدالله شهرری به خاک سپردند.

منبع: طرحی از یک زندگی، ص 44.

شریعتمداری، سید صادق

عالم دینی. در تبریز متولد شد و پس از تحصیل مقدمات و ادبیات و سطوح، به قم رفت و از شیخ عبدالکریم حائری استفاده کرد. پس از فوت استاد، به نجف اشرف عزیمت کرد و چند سالی در محضر آیه الله اصفهانی و آیه الله آقا ضیاءالدین عراقی بود و با دریافت اجازات اجتهاد مطلق به قم بازگشت. سپس به دعوت گروهی از آذربایجانی های مقیم تهران، به تهران رفت و در مسجد سادات هندی (واقع در چهار راه مولوی / وحدت اسلامی) اقامه جماعت نمود و چند سالی نیز در مشهد رحل اقامت افکند. سرانجام بر اثر تصادف جاده ای، معلول شد و پس از چند سال بیماری، در سال 1410 ق. / 1368 ش. بدرود حیات گفت و در ایوان صدوق (گورستان ابن بابویه) مدفون شد.

منابع: اختران فروزان ری و تهران، ص 375.

شریعتمدار، محمود

عالم دینی. در سال 1294 ق. در تهران متولد شد. در هفده سالگی برای تحصیل علوم دینی به نجف رفت. در سامرا نیز از درس میرزا محمدتقی شیرازی بهره برد و پس از دریافت اجازه اجتهاد عازم مشهد شد. ده سال در مشهد و سپس پانزده سال در

ص: 385

سبزوار، به تدریس اشتغال داشت. در سال های پایانی عمر به تهران آمد و در سال 1369 ق. در هفتاد و پنج سالگی درگذشت. جنازه اش را در مقبره خانوادگی در ری به خاک سپردند.

منابع: مجموعه آثار کنگره حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، ج 19، ص 638؛ دانشمندان و مشاهیر حرم حضرت عبدالعظیم و شهر ری، ج 2.

شریعتمداری، قوام الدین

عالم دینی. در سال 1301 ش. در تهران به دنیا آمد و مقدمات و سطوح را در مدرسه مروی، نزد شیخ رضا قاضی و آقا میرزا محمدباقر آشتیانی و دیگران آموخت. در تهران به خدمات دینی اشتغال داشت و در سال 1368 ش. از دنیا رفت. جنازه او را در باغچه طوطی / توتی (مدرسه امین السلطان) به خاک سپردند.

منبع: اختران فروزان ری و تهران، ص 298.

شریعتمداری، محمدحسن

عالم دینی، فرزند محمدجعفر استرآبادی. در سال 1249 ق. در کربلا متولد شد و در هفده سالگی به نجف رفت و در محضر شیخ انصاری، شیخ مشکور حولاوی، شیخ محسن خنفر و شیخ راضی، به درجه اجتهاد رسید. پس از آن به تهران بازگشت و به امامت و تدریس پرداخت و در تهران مرجعیت یافت. در ربیع الثانی 1318 ق. درگذشت و در جوار حرم حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) در مقبره خانوادگی آرمید. از آثار و تألیفات او ست: مظاهر الآثار؛ ینابیع العقول فی علم الاصول؛ اساس الاحکام فی شرح شرایع الاسلام (در چهار مجلد)؛ نصره المستبصرین فی شرح التبصره؛ معراج المؤمنین فی شرح الألفیه؛ التعلیقہ فی الصلوٰة.

منابع: اختران فروزان ری و تهران، ص 295.

شعرانی / شعرائی، میرزا ابوالحسن

فقیه و متکلم معاصر. به سال 1320 ق.

در تهران زاده شد. در مدرسه مروی تهران، تحصیل کرد و سپس به قم رفت. در سال 1346 ق. رهسپار نجف اشرف شد

ص: 386

و در درس سید ابوتراب خوانساری و دیگران حضور یافت و در رشته های مختلف علمی به درجات عالی رسید. سپس به تهران بازگشت و تا پایان عمر به تدریس، تحقیق، تألیف و تتبع اشتغال داشت. مهم ترین استادان وی در فقه و اصول و فلسفه و نجوم و رجال و حدیث عبارتند از: میرزا محمود قمی، میرزا طاهر تنکابنی، عبدالنبی نوری، حکیم هیدجی، میرزا مهدی آشتیانی، سید ابوتراب خوانساری، حاج آقا بزرگ ساوجی، شیخ مسیح طالقانی، ادیب لواسانی، شیخ محمدرضا قمشه ای، میرزا علی اکبر یزدی و میرزا حبیب الله ذوالفنون.

وی به جز عربی، به زبان های ترکی، عبری و فرانسه مسلط بود و انگلیسی را هم می فهمید. از وی آثار تألیفی، ترجمه ای و تصحیحی بسیاری در موضوعات تفسیر و علوم قرآنی، حدیث و علوم حدیث، فقه و اصول، فلسفه و کلام، هیئت و نجوم، تاریخ و فنون دیگر برجای مانده است. میرزا ابوالحسن شعرانی در 1393 ق. (1352 ش.) بدرود حیات گفت و در جوار حرم عبدالعظیم حسنی (ع)، در مقبره خانوادگی زمردی (رو به روی باغ طوطی) به خاک سپرده شد.

منابع: مجله نور علم، ش 50-51، ص 86 به بعد؛ علماء معاصرین، ص 139-143؛ معارف الرجال، ج 3، ص 310.

شمشیری، محمدحسن

فعال ملی - مذهبی. در سال 1273 ش. در تهران به دنیا آمد. وی از بازاریان متمول تهران و از مهم ترین حامیان جبهه ملی و محمد مصدق در جریان نهضت ملی شدن صنعت نفت بود.

وی با خرید اوراق قرضه دولت و نیز تشویق دیگران به آن، کمک بسیاری به دولت مصدق کرد. پس از کودتای 28 مرداد، مدتی نیز در زندان و تبعید به سر برد. نام رستوران «شمشیری»، بارها و به دلایل مختلف در تاریخ معاصر ایران ذکر شده است. حیدر رقابی متخلص به «هاله» شاعر ترانه مشهور «مرا ببوس» خواهرزاده او است. وی در دوازده مهر 1340 ش. درگذشت و در گورستان ابن بابویه به خاک سپرده شد.

منبع: سرنوشت یاران دکتر مصدق، ص 129-139؛ خاطرات محمد مهدی عبدخدایی.

ص: 387

موسیقی دان و نوازنده سرشناس تار. در سال 1276 ش. در تهران به دنیا آمد. آموزش تار و ردیف ها را از هشت سالگی نزد پدرش آغاز کرد. مدتی نیز از محضر درویش خان بهره برد. اولین صفحه اش را با دماوندی در چهارده سالگی در بیات ترک و افشاری در تهران ضبط کرد. پس از درگذشت پدر در سال 1294 ش. او در هجده سالگی، آموزش شاگردان پدر را به عهده گرفت.

در سال های دهه 1300 ش. معروف ترین نوازنده تار ایران بود. در سال 1305 ش.

به دعوت کمپانی هیز ماسترز ویس صفحاتی از او با آواز اقبال آذر ضبط شد. در سال 1308 ش. هنرستان موسیقی شهنازی را تأسیس کرد. با تأسیس رادیو در برنامه های هفتگی موسیقی رادیو، تار نواخت. در سال 1334 ش. در هنرستان آزاد موسیقی به آموزش مشغول شد. در سال 1341 ش. ردیف آقا حسینقلی و در سال 1356 ش. ردیف دوره عالی را ضبط کرد. وی در بیست و هشت اسفند 1363 ش. در هشتاد و هفت سالگی در بیمارستان شرکت نفت در تهران درگذشت. آرامگاه وی در امامزاده عبدالله ری است.

منبع: بزرگان موسیقی سنتی ایران.

شهیدی، دکتر سید جعفر

نویسنده، محقق، تاریخ دان، لغت شناس، مترجم. در سال 1297 ش. در بروجرد به دنیا آمد. تحصیلات ابتدایی و متوسطه را در زادگاهش گذارند و سپس در تهران ادامه داد. وی نخست به نام «سجادی» معروف بود اما تغییر شهرت داده، نام خانوادگی شهیدی را برگزید.

در سال 1320 ش. برای تحصیل علوم دینی و فقه و اصول راهی نجف شد و تحصیلات حوزوی را تا درجه اجتهاد پی گرفت. در قم، از محضر آیه الله بروجردی و مراجع و بزرگان حوزه قم استفاده کرد. برای ترجمه متون عربی، با دکتر سنجابی (وزیر فرهنگ وقت) همکاری کرد و مدتی نیز در دبیرستان ابومسلم مشغول تدریس شد. در همین ایام لیسانس الهیات گرفت. پس از تشکیل مؤسسه لغت نامه دهخدا، دهخدا از او دعوت به همکاری کرد

و در نامه ای به وزیر فرهنگ وقت نوشت: «او اگر نه در نوع خود بی نظیر، ولی کم نظیر است.» در سال 1340 ش. با مدرک دکتری ادبیات به دانشگاه تهران منتقل شد. بعد از مرگ محمد معین، شهیدی مسئولیت اداره سازمان لغت نامه دهخدا را بر عهده گرفت. از استادان او، می توان بدیع الزمان فروزانفر، دهخدا، جلال الدین همایی و محمد معین را نام برد. از تألیفات او است: جنایات تاریخ؛ ترجمه نهج البلاغه؛ تاریخ تحلیلی اسلام؛ پس از پنجاه سال: پژوهشی تازه پیرامون قیام حسین (ع)؛ زندگانی علی بن حسین؛ زندگانی حضرت زهرا؛ شرح مثنوی شریف.

دکتر شهیدی در سال 1374 ش. منزل مسکونی اش را به شهرداری نارمک واگذار کرد تا ثواب آن به روح فرزند طلبه شهیدش برسد و این خانه در همان سال به کتابخانه عمومی دکتر شهیدی تبدیل شد. پس از مرگ وی اتفاقی در این کتابخانه به نگهداری برخی آثار او اختصاص داده شد. پیکر وی صبح روز چهارشنبه بیست و شش دی 1386 ش.

از برابر بنیاد لغتنامه دهخدا به سمت دانشگاه تهران تشییع و در امامزاده عبدالله شهر ری دفن شد.

منبع: فرزانه پارسا (یادنامه ای به مناسبت چهلمین روز درگذشت او).

شهیدی قزوینی، ابوتراب

عالم دینی، نوه محمدتقی برغانی معروف به شهید ثالث. در سال 1287 ق. در قزوین به دنیا آمد. پس از گذراندن دروس مقدماتی نزد پدر، وارد مدرسه صالحیه قزوین شد و دوره سطح علوم حوزوی را گذراند. در سال 1312 ق. به کربلا رفت و به حلقه شاگردان میرزا علی نقی حائری پیوست.

در نجف نیز در درس آیات عظام: سید محمدکاظم طباطبایی یزدی (صاحب عروة الوثقی)، آخوند خراسانی و شیخ الشریعه اصفهانی شاگردی کرد. آخوند خراسانی در اجازه ای که برای اجتهاد او نوشت، به مراتب علمی او اشاره می کند. در سال 1323 ق. مقارن با جنبش مشروطیت، به درخواست مردم قزوین به زادگاهش برگشت. وی از مخالفان سرسخت مشروطه بود و علیه آن چندین رساله نوشت. در سال 1340 ق. در تهران ساکن شد و

روز دوشنبه 18 تیر 1335 ش. در نود و هشت سالگی در تهران درگذشت. جنازه وی را در ابن بابویه به خاک سپردند. از تألیفات او است: المکاسب؛ رساله در مواسعه و مضایقه؛ رساله در خراج و مقاسمه؛ رساله در قضا و مسائل متفرقه؛ رساله سؤال و جواب؛ عقل و عاقل در اصول دین؛ رساله در استصحاب و مباحث الفاظ؛ رساله در رد بایه از کلمات خود آنها؛ توضیح المظهر در رد بهائیه؛ رساله ای در توحید و تفسیر آیه نور؛ معنای لا اله الا الله.

منابع: «آیت الله حاجی میرزا ابوتراب شهیدی قزوینی». تاریخ معاصر ایران، ش 39 (پاییز 1380 ش.). مینودر یا باب الجنه قزوین، ج 2؛ شرح حال و آثار رجال و دانشمندان قزوین.

شیخ رئیس قاجار، ابوالحسن

خطیب، عالم دینی، شاعر، متخلص به حیرت، ملقب به شیخ رئیس، نواده فتحعلی شاه قاجار. ابوالحسن، پسر شاهزاده محمدتقی میرزا حسام السلطنه، در سال 1264 ق. در تبریز متولد شد. فنون ادب و ریاضی را نزد ملا محمدتقی مزینانی و میرزا نصرالله شیرازی، حکمت و کلام را از حوزه درس ملا ابراهیم حکیم سبزواری و مدرس زنوزی فرا گرفت. در سال 1288 ق. به خراسان رفت و نزد ملا محمدرضا مجتهد سبزواری و ملاعبدالله کاشانی، فقه و اصول آموخت. در اواخر سال 1289 ق. به عراق سفر کرد. در سامرا از حوزه درس میرزای شیرازی بهره برد. در سال 1294 ق. پس از کسب اجازه اجتهاد از میرزای بزرگ، به ایران بازگشت. در تهران، فلسفه بوعلی تدریس می کرد و در همین ایام بود که از ناصرالدین شاه لقب شیخ رئیس گرفت و مأمور خدمت در آستان قدس رضوی شد. در خراسان با آصف الدوله حاکم آن ولایت درافتاد و از راه عشق آباد به استانبول رفت و در آنجا به عضویت انجمن اتحاد اسلام درآمد و کتاب «اتحاد اسلام» را برای سلطان عبدالحمید عثمانی نوشت. پس از چندی به ایران بازگشت و در نهضت مشروطه با مشروطه خواهان همراهی کرد و در انتخابات دور دوم مجلس، نماینده مردم مازندران شد.

ص: 390

بعد از به توپ بسته شدن مجلس به دستور محمدعلی شاه، در باغشاه محبوس گردید. مدتی نیز به اتهام بایبگری (که در آن دوره، اتهامی رایج بود که گریبان مخالفان را می گرفت) حبس و شکنجه شد. در سال 1299 بر اثر بیماری تیفوس درگذشت و در ایوان آرامگاه ناصرالدین شاه به خاک سپرده شد.

او بر نظم و نثر پارسی تسلط داشت و دیوانش نخستین بار در بمبئی چاپ شد. از آثار او است: دیوان شعر؛ اتحاد اسلام؛ کتاب الابار؛ منتخب النفیس؛ رساله نقد فرقه ها؛ فصل الخطاب؛ سفرنامه استانبول.

منابع: ماهنامه ارمغان سال 53، دوره چهارم، ش 3. خردادماه 1350 ش، ص 165-170؛ آثار عجم، ج 30، ص 529؛ رهبران مشروطه، ج 1، ص 575-585؛ تاریخ انقلاب مشروطیت ایران، ج 1، ص 124.38.

شیبانی، محمد بن حسن، ابو عبدالله

فقیه نامدار حنفی و شاگرد ابوحنیفه، ابویوسف قاضی، مالک بن انس و سفیان ثوری. اصل او از دمشق است و در واسط عراق، در سال 132 ق. به دنیا آمد و بیشتر در کوفه زیست. از چهارده سالگی نزد ابوحنیفه فقه خواند و حدیث را از امام مالک فراگرفت. هارون الرشید او را به قضاوت در شهر «رقه» و نیز خراسان منصوب کرد و سپس در سال 187 ق. خلع نمود. وی در انتشار مذهب استادش ابوحنیفه، سهم بسیاری داشت. از زعمه ثوری و بکیر بن عامر و ابویوسف یعقوب و سفیان ثوری روایت کرده است و ابوسلیمان جوزجانی، علاء بن زهیر، اسماعیل بن توبه، محمد بن ادریس شافعی و هشام بن عبدالله رازی از وی روایت کرده اند و شافعی او را بسیار ستوده است.

شیبانی و کسایی که همراه هارون به ری آمده بودند، هر دو در یک روز درگذشتند. در سال فوت او اختلاف است. ابن اثیر در حوادث سال 189 ق. ذکر کرده، و سمعانی در الأنساب، و ابن خلکان در وفیات و یاقوت در معجم البلدان نیز همان سال را نوشته اند؛ اما ابواسحاق در طبقات الفقهاء، و محیی الدین در الجواهر المصنیه، سال 187 ق. و قفطی در انباه الرواة سال 180 ق. را نقل کرده اند. چنین اختلافی در موضوع محل فوت و مدفن وی نیز وجود دارد؛ چنانکه یاقوت و ابن خلکان، و قفطی، در قریه ارنبویه یا رنبویه ری نوشته اند، و ابن فقیه و ابن حوقل و اصطخری و مؤلف حدود العالم و صاحب نقض و صاحب طبقات الفقهاء و صاحب الجواهر المصنیه و مؤلف نزهة القلوب در ری ذکر کرده اند. اما بی گمان وی در ری به خاک رفته است؛ زیرا ابواسحاق در طبقات الفقهاء، در احوال هشام بن عبدالله رازی گفته است: «فی منزله مات محمد

بن الحسن.» و نیز محیی الدین در الجواهر المصنیه فی طبقات الحنفیه صریحا آورده است: «مات محمد بن الحسن فی منزله بالرّی و دفن فی مقبرتهم.» همچنین از سخن سمعانی در الأنساب، چنین برمی آید که در ری بقعه وی و کسایی را زیارت کرده است. شاهرخ تیموری نیز به سال 832 ق. قبر او را در ری زیارت کرده است؛ چون کاتب وی نوشته است: «از آنجا (سمنان) عنان سمنند جهان پیمان به صوب ولایت ری تافت، و چهارم ماه مبارک رمضان ظاهر طبرک به فرّ نزول همایون غیرت فزای فضای فلک آمد، و زیارت سید عبدالعظیم، و شیخ ابراهیم خوّا، و امام محمد شیبانی به واجبی نموده، مراسم آن به جا آورد.» اگر روایت طبقات الفقهاء و الجواهر المصنیه را بپذیریم که محمد بن حسن در منزل هشام بن عبدالله درگذشته، و در گورستان خاندان وی به خاک رفته، حدود تقریبی بقعه وی به دست می آید.

پیشتر باید دانست که ری از سوی مشرق دروازه ای به نام «باب هشام» داشته که از آنجا به خراسان می رفته اند. این دروازه به احتمال نزدیک به یقین، به نام هشام بن عبدالله سنّی رازی، از اکابر عالمان حنفی مذهب ری بوده و محل باب هشام در حدود هشت یا نه کیلومتری امتداد مسیل حسین آباد (شارع ساربانان قدیم) است. بقعه محمد بن حسن و هشام بن عبدالله هر دو باید در آن حدود واقع باشد؛ زیرا معمول زمان چنان بوده است که بزرگان را در منزل آنان، یا در محلی که مقیم بوده اند به خاک می سپرده اند.

منابع: الجرح و التعديل، ج 7، ص 227؛ الملل و النحل، ص 160؛ ری باستان، ج 1، ص 20 و ص 434؛ تاریخ مدینه دمشق، ج 56، ص 25؛ معجم البلدان، ج 4، ص 16؛ بلوغ الامانی فی سیره الامام محمد بن الحسن الشیبانی.

شیخ خزعل

شیخ خزعل، حکمران خرمشهر، شیخ و رئیس قبیله مُحَسِن. در 1280 ق. به دنیا آمد. او از طایفه عرب بنی کعب خوزستان و پسر جابرخان نصرت الملك، حکمران خرمشهر بود. در سال 1316 ق. از طرف مظفرالدین شاه با درجه امیر تومانی و لقب

معزالسلطنه به حکمرانی و سرحداری جنوب تعیین گردید. تمام زمین های اطراف رود کارون، در آبادان، اهواز و فلاحیه به او واگذار شد و نیز اجاره گمرک خرمشهر را می گرفت. پس از انقلاب مشروطه و تأسیس شرکت نفت ایران و انگلیس، شیخ خزعل خود را تحت الحمايه انگلیس قرار داد و با خوانین بختیاری و صولت الدوله قشقایی، برای استقلال سرزمین های تحت حکومتش از ایران به توافق رسید. پس از کودتای 1299 ش. رضاخان، وزیر جنگ، پس از درگیری های بسیار، شیخ خزعل را دستگیر و به تهران تبعید کرد و همه اموالش را به دولت برگرداند. خزعل، تا یازده سال تحت محافظت زندگی کرد و در خرداد 1315 ش. مأموران مخفی حکومت، او را کشتند. جنازه او در امامزاده عبدالله ری دفن شد.

منبع: فراز و فرود شیخ خزعل.

شیرازی، سید جعفر

عالم دینی، پسرعمو و شاگرد میرزا علی آقا شیرازی (فرزند میرزای مجدّد شیرازی) و میرزا عبدالهادی شیرازی. در نجف اقامت داشت و بعد از فوت میرزا عبدالهادی شیرازی در مسجد شیخ انصاری نجف اقامه جماعت می کرد. برای معالجه سرطان به تهران آمد و در آنجا در سال 1370 ق. از دنیا رفت و در جوار عبدالعظیم حسنی (ع) به خاک سپرده شد.

منابع: اختران فروزان ری و تهران، ص 239.

صابر همدانی، اسدالله

شاعر، متخلص به صابر. در سال 1271 ش. در همدان به دنیا آمد. در کودکی پدرش را از دست داد. علوم قدیمه را در مکتب های آن زمان آموخت. در آغاز شاعری به سرودن مراثی و مدایح ائمه اطهار (ع) پرداخت. آنگاه به انجمن ادبی همدان که ریاست آن را غمام همدانی به عهده داشت، راه یافت.

صابر به تهران و مشهد مسافرت کرد و در آنجا با شاعران و ادیبان آن سامان آشنا شد. وی در سرودن انواع شعر، به ویژه غزل مهارت داشت. دیوان او با مقدمه غلام رضا کیوان سمیعی به چاپ رسیده است. صابر

ص: 393

در روز عید فطر سال 1375 ق. در تهران از دنیا رفت و در جنب مزار امامزاده عبدالله مدفون شد.

منابع: بزرگان و سخن سرايان همدان، ج 2، ص 312-307؛ الذریعه، ج 9، ص (574)؛ سخنوران نامی معاصر، ج 4، ص 2213-2207؛ فرهنگ سخنوران، ص 534؛ مؤلفین کتب چاپی، ج 1، ص 551-550.

صادقی، علی اکبر

عالم دینی، حقوقدان، استاد دانشگاه، فرزند آیه الله مصطفی صادقی، داماد آیه الله سید صدرالدین صدر و پدر همسر سید محمد خاتمی، رئیس جمهور اسبق ایران. در سال 1308 ش. در خاندان مشهور صادقی در قم به دنیا آمد. فلسفه را نزد امام خمینی و علامه طباطبایی و فقه را نزد پدرش و حضرات آیات بروجردی و صدر و دیگران آموخت و استاد دانشکده حقوق دانشگاه شهید بهشتی تهران بود. پس از سی و هشت سال تدریس بازنشسته شد. وی تولیت مدرسه علمیّه جدش آخوند ملا محمد صادق قمی را در قم برعهده داشت. تألیفات وی بیشتر در زمینه های فقه و حقوق است.

وی در هجدهم فروردین 1393 ش. چشم از جهان فرو بست و در صحن باب الرحمه حرم عبدالعظیم حسنی (ع) به خاک سپرده شد.

صادقی آشتیانی، فضل الله

عالم دینی. در سال 1298 ق. متولد شد. علوم دینی و حکمت را از محمدرضا قمشه ای (م 1306 ق.) آقا علی مدرّس زنوزی (م 1307 ق.) سید ابوالحسن جلوه (م 1314 ق.) میرزاهاشم اشکوری گیلانی (م 1332 ق.) میرزا حسن کرمانشاهی (م 1336 ق.) و میرزا حسن آشتیانی (م 1319 ق.) آموخت. پس از فراغت از تحصیل به خدمت دستگاه قضایی درآمد. از آثار علمی او تحقیق رساله حملیه، نوشته آقا علی مدرّس زنوزی و رساله ای در باب حدوث عالم جسمانی است. در ربیع الاول 1382 ق. درگذشت و در جوار بارگاه حضرت سیدالکریم (ع) در باغچه علیجان مدفون است.

ص: 394

منابع: مجموعه آثار کنگره حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، ج 19، ص 418؛ دانشمندان و مشاهیر حرم حضرت عبدالعظیم و شهر ری، ج 2.

صبا، محمودخان

ملك الشعراى دربار ناصرى. در 1228 ق. در تهران متولد شد و در رشته هاى مختلف ادبيات، هيئت، حكمت، عرفان و تاريخ تحصيل كرد.

در اواخر سلطنت محمد شاه پيشكار الله قلى خان ايلخان قاجار بود. پس از مرگ پدرش به مقام ملك الشعرايى دربار منصوب شد. ناصرالدين شاه به او علاقه اى وافر داشت و در سوگ او مدتى اندوهگين شد. محمودخان در خط و نقاشى ايرانى نيز مهارت بسيارى داشت و در نقاشى صاحب سبك بود. نقاشى هاى او اكنون در كاخ گلستان نگه دارى مى شود. وى در سال 1311 ق. درگذشت و در جوار حرم حضرت عبدالعظيم حسنى (ع) به خاك سپرده شد.

منبع: دانشنامه هنرمندان ايران و جهان اسلام، ص 818-816.

صديقى نورى، غلامحسين

دولت مرد و استاد دانشگاه تهران، وزير پست و تلگراف و تلفن در دولت اول، و وزير كشور و نايب نخست وزير در دولت دوم محمد مصدق. در آذر 1284 ش. در تهران به دنيا آمد. در بهار سال 1314 ش. از دانشسراى عالى سن كلو در حومه پارس فارغ التحصيل شد و در رشته هاى فلسفه، روان شناسى، روان شناسى كودك، آموزش و پرورش، اخلاق، جامعه شناسى و تاريخ اديان به مقام استادى رسيد. در اسفند 1316 ش. از دانشگاه پارس درجه دكتورى جامعه شناسى گرفت و رساله او با عنوان «جنبش هاى دينى در قرون دوم و سوم هجرى» با درجه ممتاز پذيرفته شد. در فروردين 1317 ش. به ايران بازگشت و دانشيار دانشگاه تهران شد.

در فروردين 1322 ش. به رتبه استادى ارتقا يافت و در بهمن 1323 ش. به مديريت كل ديبرخانه دانشگاه تهران منصوب شد. در مهر 1324 ش. به عضويت هيئت نمايندگى ايران در كنفرانس تأسيس سازمان تربيتى و علمى و

ص: 395

فرهنگی ملل متحد (یونسکو) انتخاب شد و به لندن رفت. در اسفند 1325 ش. نیز از سوی دانشگاه تهران برای شرکت در کنفرانس ملت های آسیایی به هند اعزام شد و ریاست هیئت نمایندگی ایران را بر عهده داشت. تأسیس مؤسسه مطالعات و تحقیقات اجتماعی در دانشگاه تهران در 1327 ش. که در سال 1351 ش. به دانشکده علوم اجتماعی تبدیل شد، از مهم ترین خدمات او است. وی را پدر علم جامعه شناسی در ایران دانسته اند. روز دوشنبه بیست و نه اردیبهشت 1371 ش. در تهران در گذشت و در گورستان ابن بابویه به خاک سپرده شد.

منبع: همه هستی ام نثار ایران: یادنامه دکتر غلام حسین صدیقی فرزانه ایران زمین.

صفا / پیرصفا، رضا قلی خان

در سوادکوه به دنیا آمد. تحصیلات علوم دینی را در تهران آغاز کرد و در قم و نجف ادامه داد. شاگرد شیخ محمدحسن صاحب جواهر بود. از آن جا که بر مشرب تصوّف بود، در تهران حلقه ارشاد برقرار کرد. میرزا حسین خان سپهسالار از مریدان او بود و صفا در سال های آخر عمر، به دعوت وی در باغ او در ری (مجاور مسجد ماشاءالله) زندگی می کرد و همان جا به سال 1291 ق. درگذشت و مدفون گردید. میرزا حسین بر فراز قبر او مقبره ای احداث کرد که زیارتگاه درویش بود و به نام او «صفائیه» نامیده شد. به تبع آن، آن باغ را باغ صفائیه و سپس گورستان صفائیه نامیدند.

منبع: تاریخ عرفا و حکما، منوچهر صدوقی.

صفریان، محمدعلی

زبان دان و مترجم. در هشتم اردیبهشت 1308 ش. در آبادان به دنیا آمد. زبان انگلیسی را در دانشکده نفت آبادان آموخت و در شرکت نفت استخدام شد. برای ادامه تحصیل در رشته خبرنگاری به انگلستان اعزام شد و پس از بازگشت، فعالیت های ادبی خود را در حوزه های نگارش و ترجمه آغاز کرد. با نجف دریابندری، احمد شاملو، اسماعیل فصیح، جلال آل احمد، محمدعلی سپانلو، رضا سید حسینی، فریدون مشیری، اخوان ثالث، طاهره صفارزاده، سیروس طاهباز، پوران صلح کل، فروغ فرخزاد و صفدر تقی زاده، دوستی و همکاری داشت. وی در سال 1367 ش. در امریکا درگذشت و پیکرش برای دفن در امامزاده عبدالله شهر ری به ایران آوردند.

منبع: روزنامه اعتماد، شماره 1256، مورخ

1385 ش. ص 15.

ضرغامی، عزیز الله

از امرای ارتش در زمان رضا شاه. در سال 1263 ش. به دنیا آمد. پدرش حسین پاشاخان ضرغام السلطنه شقاقی از سران ایل شقاقی بود. در جوانی وارد مدرسه قزاقخانه شد و درجه افسری گرفت. تا درجه سروانی در قزاقخانه اشتغال داشت. سپس به ژاندارمری رفت. پس از آن، با درجه سرهنگی مأمور تشکیل مدارس نظام شد. دو سالی در آنجا بود که به ریاست اداره مباشرت قشون منصوب گردید. در 1309 ش. ریاست ژاندارمری کل کشور را بر عهده گرفت. در سال 1313 ش. با درجه سرلشکری، برای ریاست ستاد ارتش فرمان گرفت و تا پایان سلطنت رضا شاه در آن سمت بود. در سال 1328 ش. در اولین دوره مجلس سنا، سناتور انتصابی شد. درگذشت او در 1357 ش.

در تهران اتفاق افتاد و در امامزاده عبدالله مدفون شد.

منبع: شرح حال رجال سیاسی و نظامی معاصر ایران.

طالقانی، محمدتقی

عالم دینی. در تهران متولد شد و برای تحصیل علوم دینی به نجف رفت. در نجف، در درس شیخ انصاری، سید حسین کوهکمری و سید مهدی قزوینی شرکت کرد و در حدود سال 1300 ق. به ایران بازگشته، در تهران رحل اقامت افکند. در محرم 1325 ق. از دنیا رفت و در جنب قبرستان صدوق در جوار امامزاده هادی معروف به مسجد ماشاء الله، مدفون گردید. از آثار علمی وی، کتاب «المظاهر العقلیه» است که درباره اصول دین و برخی فروع فقهی است.

منبع: اختران فروزان ری و تهران، ص 396.

طالقانی، میرزا مسیح

عالم دینی، فرزند قاسم طالقانی. تحصیلاتش را در طالقان آغاز کرد و در تهران در محضر آیه الله محمدحسن آشتیانی، آیه الله محمد آملی و شیخ فضل الله نوری ادامه داد. مدتی نیز در قم از درس حکیم جلوه بهره مند شد. سپس به تهران بازگشت و در مدرسه مروی (فخریه) علوم دینی تدریس کرد. از شاگردان او میرزا مهدی آشتیانی فرزند میرزا جعفر آشتیانی است. از آثار قلمی او است: «در القلائد و منبع الفوائد فی الشرح علی فرائد الاصول؛ مظاهر الاحکام الالهیه (در فقه، در پنج جلد)؛ مشکوة انوار الآیات القرآنیة و مرآة

ص: 397

میرزا مسیح در شب سیزدهم جمادی الاول سال 1339 ق. / اسفند 1299 ش. در هفتاد سالگی در تهران درگذشت و در شمال شرق مقبره ابن بابویه در ری به خاک سپرده شد.

منبع: مجموعه آثار کنگره حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، ج 19، ص 648؛ دانشمندان و مشاهیر حرم حضرت عبدالعظیم و شهر ری، ج 2.

طاووس العرفاء

از درویش نعمة اللہی و از مریدان سلطان علی بیدختی گنابادی. محمدکاظم اصفهانی، مشهور به طاووس العرفاء، ملقب به سعادت علیشاه، در اصفهان به دنیا آمد و در جوانی به تجارت اشتغال داشت. پس از اتصال به حلقه یاران و مریدان مست علیشاه، به جرگه درویش نعمت اللہی پیوست. در سال 1253 ق. که مست علیشاه درگذشت، زین العابدین رحمت علیشاه شیرازی جانشین او شد. در 1278 ش. رحمت علیشاه نیز درگذشت و طاووس العرفاء بر مسند او تکیه زد. در سال 1281 ق. در تهران اقامت گزید و در سال 1289 ق. از راه تقلیس و باکو به مکه رفت. در سال 1290 ق. نیز از راه جبل به نجف و کربلا مشرف شد. مشهور است که لقب طاووس العرفاء را محمد شاه قاجار به او داده است؛ زیرا خوش اندام و زیباپوش بود. وی عامی بود و تا پایان عمر، هیچ گونه تحصیل رسمی نداشت. در بیست و دوم محرم 1293 ق. درگذشت. جنازه او را در صحن امامزاده حمزه (ع)، در حجره سراج الملک که از مریدان وی بود، به خاک سپردند.

منابع: شرح حال رجال ایران؛ رساله سعادتیه به انضمام بخشی از کتاب سلطان فلك سعادت.

طباطبایی، سید ضیاء الدین

روزنامه نگار، نخست وزیر احمد شاه و عامل کودتای 1299 ش. در سال 1268 ش. در شیراز متولد شد. پدرش سید علی آقا طباطبایی یزدی، از سخنوران مشهور عصر قاجار، خطیب و روضه خوان دربار بود.

سید ضیاء، مدیر روزنامه رعد بود. با کودتای سوم اسفند 1299 ش. رئیس الوزرای حکومت کودتا شد و تا چهارده خرداد 1300 ش. در این مقام بود و دوبار کابینه تشکیل داد. پس از پایان دوره نخست وزیری او که بیشتر از صد روز نبود، از صحنه

سیاست خارج شد و از راه عراق به اروپا رفت و در سوئیس و سپس فلسطین _ که آن روزها تحت قیمومیت انگلستان بود _ اقامت گزید و مشغول کشاورزی شد. بعد از وقایع شهریور 1320 ش. مجدداً وارد تهران شد و فعالیت سیاسی خود را از سر گرفت. مخالفان او، به خصوص حزب توده، وی را مظهر ارتجاع و عامل انگلستان معرفی کردند و تبلیغات بسیاری علیه او راه انداختند. سید ضیاء ناگزیر به سعادت آباد (شمال غربی تهران) رفت و دوباره به کشاورزی روی آورد. اسدالله علم در خاطرات روزانه اش از دهه سی شمسی، او را از نزدیکان شاه شمرده و هم زمان، حاج باقر پوراستاد (از فداییان اسلام) نیز او را از حامیان مالی فداییان و از مردان پشت پرده ترور رزم آرا معرفی کرده است که گویای شخصیت رازآلود اوست. در شهریور ماه سال 1348 ش. درگذشت و در مقبره ناصر الدین شاه قاجار در شهرری به خاک سپرده شد.

منبع: سید ضیاء: مرد اول یا مرد دوم کودتا؛ شرح حال رجال ایران، ج 2، ص 122-128.

طباطبایی، سید محمد

عالم دینی و از رهبران مشروطه. در سال 1257 ق. در کربلا به دنیا آمد. پس از یک سال، همراه جدش (سید مهدی) به همدان منتقل شد. فقه و اصول را نزد پدرش سید صادق طباطبایی سنگلجی، از فقهای نامدار عصر ناصری آموخت و حکمت را از میرزا ابوالحسن جلوه. از دیگر استادان او شیخ هادی نجم آبادی و میرزای شیرازی است. در 1311 ق. به توصیه میرزای شیرازی به تهران آمد. مردم تهران از وی استقبال شایان کردند و نهضت مشروطه نیز به رهبری وی و آیه الله سید عبدالله بهبهانی (سیدین سندین) در تهران آغاز شد. تحصن در حرم شاه عبدالعظیم (ع) در شهرری و حرم حضرت معصومه (س) در قم از مهم ترین حوادث زندگی سیاسی این عالم دینی است. پس از به توپ بسته شدن مجلس مشروطه به دست لیاخوف روسی، وی را با غل و زنجیر به باغشاه برده، به دستور محمدعلی شاه، حبس کردند و سپس به مشهد تبعید شد. در 1327 ق. مدتی پس از فتح تهران، به تهران بازگشت. با شروع جنگ جهانی اول به همراه سیدحسن مدرس و نظام السلطنه مافی، به استانبول مهاجرت کرد و در 1336 ق. دوباره به تهران آمد. در 1339 درگذشت و جنازه اش

ص: 399

را در مقبره خانوادگی طباطبایی ها در کنار حرم عبدالعظیم حسنی (ع) به خاک سپردند. وی نواده پسر سید مهدی بحرالعلوم و نواده دختری وحید بهبهانی بود. احمد کسروی در تاریخ مشروطه، او را با اخلاص ترین مشروطه خواه ایران شمرده است.

منبع: یادداشت های سید محمد طباطبایی از انقلاب مشروطیت، به کوشش حسن طباطبایی.

طباطبایی، سید محمد صادق

روزنامه نگار، پسر میرزا سید محمد طباطبایی (از رهبران مشروطه). در سال 1262 ش. به دنیا آمد. پس از تحصیلات حوزوی، دروس جدید را نیز خواند. در دوره اول مجلس (1324 ق.) مدیر روزنامه مجلس بود و پس از به توپ بسته شدن مجلس در 1326 ق. همراه پدرش که به دستور محمدعلی شاه به خراسان تبعید شده بود، به خراسان رفت و از مشهد به استانبول و اروپا مسافرت کرد. پس از افتتاح دوباره مجلس در سال 1327 ق. از سوی حزب اعتدال خراسان نامزد نمایندگی شد و به مجلس رفت. در دوره سوم از تهران وکیل مجلس شد. سفیر کبیر ایران در آنکارا و ریاست مجلس مؤسسان، از دیگر سمت های او است. در سال 1340 ش. برابر با 1381 ق. درگذشت و در مقبره آقا سید صادق طباطبایی در شهر ری به خاک سپرده شد.

منابع: شرح حال رجال ایران، ج 6، ص 410.

طباطبایی سنگلجی، میر سید احمد

عالم دینی، مشهور به سنگلجی، فرزند سید صادق طباطبایی همدانی، از علمای تهران. همراه برادرش سید محمد طباطبایی (م 1320 ق.) از فقهای تهران به سامرا رفته، از محضر میرزای شیرازی استفاده کردند و پس از 1300 ق. به تهران بازگشتند. در تهران، مدیریت مدرسه سنگلجی را که از تأسیسات پدرش بود به عهده گرفت. در حدود سال 1325 ق. درگذشت و در کنار والدش در جنب حرم عبدالعظیم حسنی (ع) مدفون گردید.

منابع: مجموعه آثار کنگره حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، ج 18، ص 135؛ دانشمندان و مشاهیر حرم عبدالعظیم (ع) و شهر ری، ج 1.

طباطبایی سنگلجی، سید جعفر

ادیب و فاضل، فرزند سید صادق طباطبایی همدانی. در شعر و شاعری دستی

ص: 400

توانا داشت و به «انیس» تخلص می کرد. در زمان حیات پدرش از دنیا رفت و در مقبره خانوادگی در شهر ری دفن شد.

منابع: مجموعه آثار کنگره حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، ج 18، ص 187؛ دانشمندان و مشاهیر حرم عبدالعظیم (ع) و شهر ری.

طباطبایی سنگلجی، سید محمدرضا

فقیه، فرزند سید صادق طباطبایی همدانی. در سال 1306 ق. درگذشت، و در جوار حرم عبدالعظیم حسنی (ع) در مقبره خانوادگی خود مدفون شد.

منابع: مجموعه آثار کنگره حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، ج 19، ص 505؛ دانشمندان و مشاهیر حرم حضرت عبدالعظیم و شهر ری، ج 2.

طباطبایی سنگلجی، سید محمدصادق

عالم دینی. در سال 1227 ق. در همدان متولد شد و مقدمات علوم را از محضر پدر و سایر علمای آن شهر فراگرفت. برای ادامه تحصیل به عتبات رفت و از شیخ محمدحسین اصفهانی، سید ابراهیم قزوینی حائری، شیخ محمدحسن نجفی (صاحب جواهر الکلام) و صاحب الفصول فی علم الاصول استفاده کرد. سپس به ایران بازگشت و در تهران مقیم شد. در سال 1300 ق. درگذشت و در شهر ری نزدیک حرم مطهر حضرت سیدالکریم (ع) دفن شد. پسرش سید احمد سنگلجی نیز از علمای تهران بود. پسر دیگرش نیز سید محمد طباطبایی مجتهد بزرگ مشروطه خواه تهران است. آثار وی به این شرح است: حاشیه علی الفصول فی الاصول؛ رساله فی علم الباری؛ حاشیه الشرایع؛ فائده فی الجذر الأصم؛ رساله فی صلاة الاحتیاط.

منابع: مآثر و آثار، ص 150 و 225؛ قصص العلماء، ص 129؛ علماء معاصرین، ص 11؛ الفوائد الرضویه، ص 210؛ اختران فروزان ری و تهران، ص 299.

طباطبایی، سید ابوالقاسم

عالم شیعی، فرزند سید محمد طباطبایی سنگلجی. در سال 1287 ق. متولد شد. از تألیفات او است: حاشیه بر ریاض؛ رساله ای در وجوب حجاب؛ دیوان شعر؛ الدرّة البیضاء (ارجوزة فی الفقه). در تاریخ 1343 ق. از دنیا رفت و در مقبره خانوادگی طباطبایی سنگلجی در جنب حرم عبدالعظیم حسنی (ع) به خاک سپرده شد.

منابع: اختران فروزان ری و تهران، ص 302؛ علماء معاصرین، ص 12.

طغرل بیک

رکن الدین ابوطالب، طغرل بن میکائیل بن سلجوق، مؤسس سلسله پادشاهی

سلجوقیان، معروف به طغرل اول و طغرل بزرگ. وی یکی از ترکمان های سلجوقی و در جست و جوی چراگاه مناسب برای چهارپایان ایل خود بود و کم کم از فرارود وارد ایران و خراسان شد. سلطان مسعود غزنوی، نخست مانع ورود او به سرزمین های تحت فرمانش شد، اما چون سرگرم جنگ در هندوستان بود، در جنگ دندانقان از طغرل شکست خورد و غزنویان برای همیشه برچیده شدند. طغرل در آغاز محرم 429 ق. وارد نیشابور شد و در کوشک شادیاخ بر تخت سلطنت نشست و خطبه به نام خود خواند. طغرل پس از استوارسازی قدرت خود در خراسان، گرگان و طبرستان را نیز به اطاعت خویش درآورد. بعد از آن نیز چندی در ولایات جبال تاخت و تاز کرد و بالاخره در سال 446 ق. به سوی آذربایجان شتافت. در 445 ق. القائم بامر الله، خلیفه عباسی، فرستاده ای به نام ابومحمد هبة الله بن محمد بن حسن بن مأمونه نزد طغرل روانه کرد و او را به بغداد فراخواند. فرستاده خلیفه، سه سال نزد طغرل باقی ماند تا اینکه طغرل در سال 447 ق. عازم بغداد شد. القائم بامر الله، از او استقبالی شایان کرد و پادشاهی عراق عجم و عراق عرب را به او بخشید و دستور داد که نام طغرل بیگ را در خطبه بخوانند و سکه به نام او زنند و بدو لقب «سلطان رکن الدوله ابوطالب» داد. چندی بعد که فتنه بساسیری و اسماعیلیه عراق، موجب فرار خلیفه از بغداد شد، طغرل، خلیفه را با احترام به بغداد بازآورد. آنگاه، با اصرار و الزام، سیده النساء دختر خلیفه را به ازدواج خود درآورد.

طغرل روز جمعه هشتم رمضان سال 455 ق. در ری در سن هفتادسالگی درگذشت. ابن الهمدانی و سمعانی در ذیل کتاب الأنساب، گفته اند که طغرل را در خاک ری دفن کردند؛ اما در تاریخ و فیات الاعیان آمده است که جنازه او را به مرو بردند و نزدیک قبر برادرش دفن کردند.

منابع: تاریخ حبیب السیر، ج 2، ص 482؛ دائرة المعارف فارسی، ذیل عنوان.

طوطی همدانی

ابوالحسن توحیدی امین، عارف، شاعر

ص: 402

و ادیب معاصر، متخلص به طوطی و مشهور به طوطی همدانی. در سال 1281 ش. در همدان متولد شد و پس از تحصیلات مکتب خانه ای، مقدمات علوم دینی و قدیمه را آموخت و در بیست سالگی روانه تهران شد و از درس آیه الله شاه آبادی و آیه الله شفیعی استفاده کرد. در تهران، آشنایی با حکیم شیخ ابراهیم امامزاده زیدی، وی را به وادی عرفان کشید.

سال های پایانی عمر را در شهر ری به سر برد و از راه خیاطی امرار معاش کرد. در سال 1366 ش. درگذشت و در جوار حرم امامزاده طاهر شهر ری دفن شد. آثار وی تاکنون چند بار چاپ و منتشر شده است. در سال 1381 ش. «پندنامه طوطی همدانی» در 55 صفحه و در 1384 ش. قسمتی از دیوان طوطی در 504 صفحه و سپس دیوان «جذبه عشق» شامل مجموعه غزلیات عرفانی وی در 216 صفحه چاپ و منتشر گردید. کلیات دیوان طوطی همدانی نیز در 800 صفحه منتشر شده است.

منبع: مقدمه پندنامه طوطی همدانی، محمود توحیدی امین.

عباس میرزا مُلک آرا

عباس میرزا مُلک آرا، فرزند دوم محمد شاه و برادر ناتنی ناصرالدین شاه و شاگرد رضاقلی خان هدایت. در ششم آذر 1218 ش/ رجب 1255 ق. به دنیا آمد. پدرش محمد شاه او را به یاد و نام پدر خود، عباس نامید. محمد شاه، عباس میرزا را بیش از سایر فرزندانش دوست می داشت و به او لقب «نایب السلطنه» داده بود، اما سن کمتر و گُرد و سنی بودن مادر او، مانع ولی عهدی اش شد.

عباس میرزا همواره مغضوب ناصرالدین شاه بود؛ زیرا او را مدعی تاج و تخت می پنداشت. از این رو عباس میرزا بیست و هفت سال را در تبعید در بغداد و استانبول به سر برد. در 1294 ق. به ایران بازگشت و شاه به او لقب مُلک آرا و حکومت زنجان را داد. اما پس از مدتی به قفقاز گریخت و این بار با وساطت میرزا حسین مشیرالدوله به ایران بازگشت. در سال 1274 ش. وزیر عدلیه شد و دو سال بعد (فروردین 1276 ش/ ذیقعده 1314 ق.) هنگام اسب سواری در دوشان تپه بر اثر سکتة قلبی، در پنجاه و نه سالگی درگذشت. جنازه او را دقیقاً در همان روزی به شهر ری آوردند که جنازه ناصرالدین شاه را

پس از یکسال امانت در تهران به انتظار احداث بنای قبر، برای حمل به سوی زاویه حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) تشییع کردند.

منابع: شرح حال رجال ایران، ج 5، ص 222؛ لغت نامه دهخدا، ذیل عنوان.

عبدالله خان

منشی دربار، شاعر، متخلص به امیر، معروف به اتابکی و از نوادگان نشاط اصفهانی. در 1284 ق. متولد شد و در 1332 ق. در چهل و هشت سالگی درگذشت و در ابن بابویه به خاک سپرده شد.

منبع: شرح حال رجال ایران، ج 4، ص 145.

عبرت نائینی

محمدعلی مصاحبی، شاعر، متخلص به عبرت و ملقب به عارف علی. در نائین در سال 1247 ش. به دنیا آمد. صرف و نحو را نزد شیخ محمد اعمی آموخت و بیان و بدیع و منطق و مقدمات حکمت را از محضر ملا محمد کاشی استفاده کرد. در هنر خطاطی نیز به مقام استادی رسید. هفده سال از عمرش را به سیر و سیاحت گذراند و به نقاط مختلف ایران سفر کرد. آنگاه به زادگاهش بازگشت و از راه استساخ کتب زندگی کرد. سپس به تهران آمد و تا پایان عمر در این شهر زیست. پس از مرگ در سال 1321 ش. جنازه اش را در ابن بابویه به خاک سپردند. «دیوان شعر» و «مدینه الادب یا نامه فرهنگیان، مشتمل بر شرح حال 35 شاعر معاصر» از آثار او است.

منابع: تذکره شعرای معاصر اصفهان، ص 333-331؛ دویست سخنور، ص 231-233؛ الذریعه، ج 9، ص 750، 20، ص 24 251، ص 24؛ سخنوران نامی، ج 2، ص 351-362؛ سخنوران نامی معاصر، ج 4، ص 2478-2482؛ کتابنامه نخستین دهه انقلاب، ص 245؛ گلزار معانی، ص 441-450؛ مؤلفین کتب چاپی، ج 4، ص 317-318.

عدل، سید مصطفی

حقوق دان و سیاست مدار، ملقب به منصور السلطنه. در سال 1261 ش. در تبریز به دنیا آمد. وی از نخستین حقوق دان های ایران

ص: 404

بود. در دوران حکومت رضا شاه، تدوین قانون تجارت و قانون مجازات عمومی را برعهده گرفت و دو بار وزیر فرهنگ و دو بار وزیر دادگستری (عدلیه) در دوره پهلوی اول شد. ریاست صدمین دوره اجلاسیه شورای جامعه ملل نیز بر عهده او بود. برخی از تألیفات او بدین شرح است: حقوق اساسی؛ حقوق مدنی محشی؛ حقوق تجارت بین الملل؛ ترجمه قانون جزای عمومی و قانون تجارت ایران (به زبان فرانسه). در بیست و دوم تیر 1329 ش. بر اثر بیماری سرطان درگذشت. پیکرش در آرامگاه خانوادگی عدل در جوار حرم حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) در شهر ری به خاک سپرده شد. وی پسرعموی دکتر یحیی عدل است.

منبع: شرح حال رجال ایران، ص 107.

عراقی، حبیب الله

عالم دینی، ستاره شناس، تقویم نگار، ریاضی دان، مشهور به ذوالفنون. حبیب الله سلطان آبادی عراقی (اراک) در 1239 ش. در اراک (سلطان آباد) به دنیا آمد. مقدمات علوم را در اراک آموخت و در سال 1301 ق. به نجف رفت و نزد میرزا حبیب الله رشتی و فاضل شریانی و میرزا حسین خلیلی تهرانی، ده سال دروس حوزوی را فراگرفت. در سال 1311 ق. به ایران بازگشت و در سال 1317 ق. در تهران رحل اقامت افکند و به تألیف و تدریس مشغول شد. پس از سال ها مطالعه، در دانش ستاره شناسی پیشرفت کرد و در شمار دانشمندان زمان خود قرار گرفت. از یادگارهای او، جدول نجومی پیشرفته ای است که حاصل بیش از چهل سال مطالعه و بررسی های علمی و فکری او در علم نجوم است. در زمینه تناسب مکعبات هم به نظریات جدیدی دست یافت. دیدگاه های او در این باره مدت ها مورد توجه استادان دانش ریاضی و مهندسی بود. از وی، در زمینه تفسیر قرآن اثری به زبان فارسی چاپ و منتشر شده است. در دارالمعلمین عالی، مثلثات کروی و نیز در مدرسه عالی سپهسالار علم نجوم و هیئت تدریس کرد. در دی 1326 ش. / یازدهم صفر 1367 ق. در هشتاد و هفت سالگی درگذشت و در جوار امامزاده عبدالله شهر ری در مقبره نظام السلطنه مافی مدفون گردید.

منابع: سرآمدان فرهنگ و تاریخ ایران،

ص: 405

ص 363؛ نامداران اراك، ص 82؛ زندگینامه مشاهیر رجال پزشکی معاصر ایران، ج 1، ص 249-251؛ گفتارهایی درباره چندتن از رجال ادب و تاریخ ایران، ص 136-137.

عصّار، سید ابوالقاسم

عالم دینی، برادر بزرگ تر سید محمدکاظم عصّار، فیلسوف و عارف نامدار معاصر. پدرش سید محمد عصّار از علمای طراز اول پایتخت بود. سید ابوالقاسم در تهران متولد شد. مقدمات و ادبیات و سطوح را در تهران و نجف فراگرفت. در تهران به کار تدریس و اقامه جماعت اشتغال داشت. در بیست و ششم آذر 1349 ش. دیده از جهان فرو بست و در حرم حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) در مقبره شیخ ابوالفتوح رازی دفن شد.

منبع: اختران فروزان ری و تهران، ص 245.

عصّار لواسانی، سید محمدکاظم

فیلسوف، مدرّس عرفان، فقیه و استاد دانشگاه. پیش از سال 1301 ق. در سامرا یا کاظمین به دنیا آمد. اجدادش از مشاهیر لواسان بودند و چون یکی از نیاکان او کارگاه روغن کشی داشت، به «عصّار» شهرت یافتند. پدرش از علمای طراز اول تهران بود. محمدکاظم در کودکی همراه خانواده از عراق به تهران آمد و در سه سالگی آموختن ادب فارسی و نیز خوش نویسی را آغاز کرد و در پنج سالگی به تحصیل زبان عربی و منطق پرداخت.

پس از تحصیل ریاضیات و فلسفه نزد علی اکبر حکیم یزدی و آقا جمال اصفهانی، برای تحصیل علوم جدید، به ویژه جبر و مقابله و فیزیک و نجوم به مدرسه دارالفنون رفت. در 1323 ق. به اصفهان رفت و در آن شهر به تحصیل فلسفه مشغول شد و پس از مراجعت، به تحصیل فقه، اصول، فلسفه و عرفان ادامه داد. در سال 1327 ق. برای تدریس ریاضیات به تبریز رفت و از آن جا برای تحصیل طب، عازم پاریس گردید. در آن جا بر اثر رؤیایی صادقه، در 1330 ق. رهسپار عراق شد تا در سامرا در درس میرزا محمدتقی شیرازی حضور یابد. در نجف نیز از میرزای نائینی و آقا ضیاءالدین عراقی بهره مند شد؛ تا به مدارج اجتهاد و استادی نائل گردید. سپس به تهران بازگشت و به تدریس علوم عقلی و نقلی در دانشگاه تهران و غیره پرداخت. در

ص: 406

زمان وزارت عدلیه علی اکبر داور، یکی از فقیهانی بود که قانون مدنی به تأیید آنها رسید. از آثار علمی او، علم الحدیث، تفسیر سوره حمد، رساله وحدت وجود، رساله بدهاء، اجابة الدعاء فی مسألة البدهاء، و شذراتی در جبر و اختیار است. مجموع آثار وی در 1376 ش. با نام مجموعه آثار عصار به کوشش سید جلال الدین آشتیانی منتشر شد. وی در نوزده دی 1353 ش. در تهران درگذشت و در حرم حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) در مقبره شیخ ابوالفتح رازی به خاک سپرده شد.

منابع: حاشیه بر منتخب معجم الحکماء، ص 162؛ زندگی نامه رجال و مشاهیر ایران، ج 4، ش 326؛ دانشنامه تهران بزرگ، ج 2، ص 178-180؛ کیمیای محبت.

علی بن لیث صفار

برادر کهنتر یعقوب لیث صفاری. پس از مرگ یعقوب، به رغم آنکه فرمانروایی برای او فراهم بود، امارت را به برادر دیگر خود عمرو واگذار کرد؛ اما سپس پشیمان شد و میان آن دو نزاع افتاد. در سال 283 ق. در ری درگذشت.

منابع: الکامل فی التاریخ، ج 7، ص 457؛ لغت نامه دهخدا، ذیل عنوان.

عمادالکتاب سیفی قزوینی، محمدحسین

خطاط، نقاش، شاعر، ملقب به عمادالکتاب. در 1240 ش. در قزوین به دنیا آمد و بیشتر عمرش را در تهران، به نوشتن و تعلیم خط گذرانید. خوش نویسی را با نسخ نویسی آغاز کرد و سپس به خط نستعلیق روی آورد و پیرو شیوه میرزا رضا کلهر شد. شکسته و ثلث را نیز در کمال زیبایی می نوشت و با نقاشی سیاه قلم و آبرنگ نیز آشنایی داشت. شعر نیز می سرود. در تهران در سال 1315 ش. درگذشت و در امامزاده عبدالله دفن شد. آثار خوش نویسی عمادالکتاب، قطعات مختلف سیاه مشق است و همچنین يك دوره «رسم المشق» برای نوآموزان دبستان ها و دبیرستان ها تحریر و منتشر کرد. از دیگر آثار او است: کتیبه سردر مدخل مسجد سپهسالار؛ تحریر شاهنامه در سال 1336 ق؛ تحریر نامه دانشوران ناصری، در 1318 ق؛ تحریر «ترجیع بند» هاتف. از آثار نقاشی وی، تصویر یکی از حواریون حضرت مسیح به همراه کتابه ای به خط شکسته و تعلیق زیبا، و نیز تصویر سیاه قلمی از کریم خان زند است.

منابع: احوال و آثار خوشنویسان، ج 3، ص 697-700؛ احوال و آثار نقاشان، ج 2، ص 706-707؛ اطلس خط، ص 594-595؛ تاریخ برگزیدگان، ص 470-472؛ تاریخ هنرهای ملی، ج 2، ص 1021-1023؛ تذکره خوشنویسان معاصر، ص 27-33؛ دائرة المعارف فارسی، ج 2، ص 1767؛ شرح حال رجال ایران، ج 3، ص 382-383؛ قزوین در گذرگاه هنر، ص 247-250.

ص: 407

عالم دینی. در سال 1305 ش. دیده به جهان گشود. پدرش آیه الله سید محمدباقر علوی تهرانی، از نوادگان سید حیدر علوی تهرانی است. تحصیلاتش را در پنج سالگی شروع کرد و از دانشگاه تهران نیز مدرک کارشناسی در رشته حقوق گرفت. در تهران از درس آیات عظام شاه آبادی، میرزا ابوالحسن شعرانی، محمدتقی آملی، احمد آشتیانی، مهدی آشتیانی، سید کاظم عصار و فاضل تونی استفاده کرد و دروس ادبیات، منطق، اصول، فقه، هیئت، فلسفه و عرفان را نزد آن بزرگان فراگرفت. برای تکمیل تحصیلات حوزوی خود، به قم رفت و در درس آیات عظام بروجردی، حجت، محقق داماد، خمینی، گلپایگانی و علامه طباطبایی حاضر شد و اجازه اجتهاد گرفت.

در سال 1345 ش. با ارتحال پدرش به تهران بازگشت و سطح و خارج علوم حوزوی را تدریس کرد. همچنین در مسجد سپهسالار قدیم (واقع در بازارچه مروی) اقامه جماعت کرد. روز چهارشنبه بیست و سوم آبان 1375 ش. درگذشت و در حرم حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) خاک سپاری شد.

منبع: پایگاه اطلاع رسانی بنیاد فارس المؤمنین <http://fares.ir/Presentation.aspx>

علی آبادی، عبدالحسین

حقوق دان، شاعر و استاد دانشگاه تهران. در سال 1281 ش. در تهران متولد شد. پس از فراگرفتن مقدمات زبان و ادبیات فارسی و علم حقوق، برای ادامه تحصیل به روسیه رفت و از دانشگاه مسکو درجه دکتری در حقوق جزا گرفت. سپس در سال 1302 ش. عازم فرانسه شد و از دانشگاه پاریس نیز دکترای حقوق مدنی دریافت کرد.

بعد از مراجعت به ایران، کار خود را از دادگستری آغاز کرد. سال ها ریاست اداره فنی و ریاست اداره حقوقی با او بود و مدتی نیز مستشار و رئیس شعبه بود. در 1330 ش.

هنگام خلع ید از شرکت سابق نفت، عضو هیئت مدیره خلع ید بود. نزدیک ده سال سمت دادستان کل کشور را داشت؛ تا اینکه در هفتاد و پنج سالگی بازنشسته شد. پس از کودتای بیست و هشت مرداد نیز آشکارا از دکتر مصدق حمایت می کرد.

وی تألیفات متعددی در علم حقوق، به ویژه در حقوق جزا و حقوق جنایی دارد. کتاب سه جلدی «حقوق جنایی» او همچنان از منابع و مراجع مهم دانشجویان و استادان رشته حقوق است.

قبل از خروج شاه از کشور در دی ماه 1357، توسط محمدرضا شاه به عضویت شورای سلطنت تعیین گردید. در سال 1366 ش. در تهران درگذشت و در امامزاده عبدالله مدفون شد. علی آبادی از مؤسسان حسینیه ارشاد بود و بنا به وصیت او اموالش پس از مرگ، وقف حسینیه ارشاد شد.

منابع: شرح حال رجال سیاسی معاصر ایران، ج 3؛ چهره ها در تاریخچه نظام عالی حقوق و عدلیه نوین؛ تاریخچه حسینیه ارشاد، ص 5.

غفاری، ابوالحسن

نقاش، مشهور به ابوالحسن ثانی و ملقب به صنیع الملک. برای هنرآموزی و آشنایی با فن چاپ سنگی به ایتالیا رفت. بنابراین نخستین هنرمند ایرانی است که در اروپا آموزش دید. در موزه های فلورانس و رم به رونگاری از آثار هنرمندان عصر رنسانس پرداخت. وقتی به ایران بازگشت، ناصرالدین شاه که تازه بر تخت پادشاهی نشسته بود، او را به مقام نقاش باشی دربار منصوب کرد.

وی تحت تأثیر آثار استادان اروپایی، تحولی در اسلوب و شیوه نقاشی پدید آورد؛ ولی همواره کوشید که روح سنت ایرانی را در نقاشی ها زنده نگه دارد. در مقام نقاش باشی دربار، اجرای دو سفارش بزرگ را بر عهده گرفت: یکی، نقاشی مراسم سلام نوروزی ناصرالدین شاه و دیگری، مصورسازی کتاب هزار و یک شب. در سال 1277 ق. ریاست دار الطباعه و اداره امور چاپ و نشر روزنامه وقایع اتفاقیه به او واگذار شد. او نام روزنامه را به روزنامه دولت علیه ایران تغییر داد و با قطع بزرگ تر و کاغذ و خط بهتر منتشر ساخت. از

این زمان به بعد در هر شماره از این روزنامه تصاویری با شیوه گراورسازی از رجال عصر ناصری منتشر می شد. با اعتبار و منزلتی که صنایع الملك نزد ناصرالدین شاه پیدا کرد، مکانی را در جنوب ارگ دولتی و عمارت سلطنتی در اختیار او گذاشتند تا امور مربوط به نقاشی و چاپ و غیره را پیش ببرد. بدین ترتیب، مقدمات تأسیس نخستین مدرسه نقاشی به سبک اروپایی و با عنوان «نقاش خانه دولتی» فراهم شد و تأسیس آن را در شماره 518 روزنامه دولت علیه ایران، مورخ سوم شوال 1278 ق. به اطلاع عموم رساند و از مردم خواست تا فرزندان خویش را برای یادگیری نقاشی به این مؤسسه بفرستند. شاه در سال 1279 ق. نشان سرتیپی و حمایل به او اهدا کرد. سرانجام در ذی قعدة 1283 ق. در حدود پنجاه و چهار سالگی چشم از جهان فرو بست و در حرم عبدالعظیم حسنی (ع) به خاک سپرده شد.

منابع: «نخستین معلم نقاشی نوین ایران»، محمد هادی، نشریه هنر، ش 13، زمستان 1365 و بهار 1366؛ «پنج ابوالحسن نقاش در يك قرن»، احمد سهیلی خوانساری، نشریه هنر و مردم، ش 169 و 170، آبان و آذر 1355.

غفاری صفت، علی اکبر

محدث، محقق و نسخه شناس.

در سال 1303 ش. در تهران به دنیا آمد و پس از تکمیل تحصیلات ابتدایی، به تحصیل دروس دینی و تفسیر قرآن پرداخت و دروس سطح حوزه را در مدرسه خان مروی آموخت. از استادان او، آیه الله اشراقی در قم و شریعت سنگلچی و میرزا خلیل کمره ای و آیه الله سید کاظم گلپایگانی و محدث ارموی و میرزا ابوالحسن شعرانی در تهران بودند. غفاری در دو دهه پایانی عمر، در کنار تصحیح و چاپ متون حدیث و علوم حدیث (الکافی، التهذیب، کتاب من لا یحضره الفقیه، تلخیص مقباس الهدایة و...)، در حوزه تهران و دانشگاه تربیت مدرس نیز مشغول تدریس شد. با این همه، او شغل اصلی اش (یعنی کتاب فروشی و اداره انتشاراتی شخصی اش مکتبه الصدوق) را هیچ گاه رها نکرد. در آبان ماه سال 1383 ش. بر اثر تصادف، دیده از جهان فرو بست و در کنار مزار شیخ صدوق در

ابن بابویه آرام گرفت.

منبع: یادنامه استاد علی اکبر غفاری، فصلنامه سفینه، پاییز 1383، ش 4، ص 100-142.

فاضل گروسی، محمد

ادیب، نویسنده، شاعر و سیاست مدار در دوره فتحعلی شاه و محمدشاه قاجار، متخلص به راوی. بنا بر آنچه در پایان کتاب انجمن خاقان، در شرح زندگی خود آورده است، اصل او از ترکمانان بایندری است و در چهارده ذی حجه 1198 ق. در شهر گروس (در شمال شرقی استان کردستان) به دنیا آمده است. مقدمات علوم و ادبیات فارسی را نزد پدرش آموخت و در شانزده سالگی، پس از فوت پدر و بر اثر دشمنی های حاکم گروس با خاندان او به عراق رفت و از آنجا به تهران رحل اقامت افکند. در تهران، به دلیل فضیلت های بسیاری که داشت، جذب دربار فتحعلی شاه قاجار شد. در دربار، نخست راوی اشعار صبا شد. نقد شعر شاعران دربار نیز بر عهده او بود. پس از مدتی به مقام «جارچی باشی» رسید که عالی ترین مقام تبلیغات و تشریفات درباری بود. در 1244 ق. همراه عده ای از درباریان و شاهزادگان به مأموریت سیاسی به روسیه رفت و در همین سفر با پوشکین نویسنده و شاعر نامدار روسی دیدار کرد. پوشکین در یکی از اشعارش از او یاد کرده و وی را ستوده است. در اواخر سلطنت فتحعلی شاه حاکم همدان شد. از نامه هایی که در این دوره به آقاخان محلاتی و قائم مقام فراهانی نوشته است، پیدا است که در همدان، روزگار سختی را از سر گذرانده است. به وساطت قائم مقام، شاه قاجار وام های او را پرداخت و او را به تهران فراخواند تا منشی مخصوص او باشد. سرانجام در سال 1259 ق. درگذشت و در حیاط آستانه حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) خاک سپاری شد. فاضل خان گروسی، از پیشگامان شیوه ساده نویسی است؛ شیوه ای که پس از او در دوره مشروطه سرمشق نویسندگان شد. از آثار اوست: هرکسی کار خودش بار خودش.

منابع: دانشنامه زبان و ادب فارسی، ج 4، ص 763-765؛ از صبا تا نیما، ج 1، ص 55؛ تذکره انجمن خاقان، ص 664-669.

فاضل لاریجانی، جواد

مترجم و نویسنده نام دار و صاحب سبک. در سال 1295 ش. در آمل به دنیا آمد. دروس مقدماتی ادبیات عرب و فارسی را نزد پدرش میرزا ابوالحسن لاریجانی فراگرفت. در دبستان پهلوی آمل تحصیل کرد و در دانش سرای آمل، ادبیات و روان شناسی تدریس کرد. در 1318 ش. به تهران رفت و نزد

ص: 411

آیة الله محمد آشتیانی فقه و اصول آموخت. در سال 1324 ش. از دانشکده معقول و منقول در رشته فلسفه فارغ التحصیل شد. سپس در وزارت کشاورزی، به عنوان مترجم مشغول خدمت شد. مدتی نیز دبیر و سرپرست بعضی مدارس دولتی تهران بود. از سال 1319 ش. همکاری با مطبوعات را آغاز کرد و از آن تاریخ به بعد، یادداشت ها و داستان های بسیاری از او در مجلات مختلف به چاپ رسید. اما شهرت وی بیشتر به سبب ترجمه روان و شیوای متون دینی، همچون نهج البلاغه است. از وی حدود 80 اثر باقی مانده است که برخی از آنها عبارتند از: سخنان علی (ترجمه نهج البلاغه)؛ سخنان امام حسین (ع)؛ وصیت امام علی (ع) به امام حسن (ع)؛ طب و بهداشت در اسلام (ترجمه طب النبی، طب الصادق و طب الرضا)؛ فرمان مبارک (ترجمه عهدنامه مالک اشتر)؛ ترجمه صحیفه کامله سجادیه؛ اسرار انهدام اروپا، نوشته محمد احمد صاوی؛ خون و شرف (ترجمه)، اثر موريس دوکبرا؛ نخستین معصوم، محمد بن عبداللّه (ص)؛ معصوم دوم، امیرالمؤمنین (ع)؛ معصوم سوم، فاطمه زهرا (س)؛ معصوم چهارم، امام مجتبی (ع)؛ معصوم پنجم، امام حسین (ع)؛ فرزندان ابوطالب؛ شعله؛ قلبی در موج خون؛ یتیم؛ تهران؛ هفت دریا؛ فریب؛ مهتاب.

جواد فاضل در 28 مرداد سال 1340 ش. در تهران در چهل و پنج سالگی زندگی را بدرود گفت و در سمت قبله بقعه شیخ صدوق در قبرستان ابن بابویه در آغوش خاک آرمید.

منابع: اختران جاوید، مشاهیر آمل؛ الذریعه؛ شعرای مازندران و گرگان؛ فهرست کتاب های چاپی؛ مؤلفین کتب چاپی؛ وفيات العلما یا دانشمندان اسلامی.

فاطمی، سید حسین

دولت مرد ملی گرا و از همراهان محمد مصدق در نهضت ملی نفت. در سال 1296 ش. به دنیا آمد. پدرش سید علی محمد فاطمی معروف به سیف العلماء از روحانیون بنام نائین بود. تحصیلاتش را در نائین آغاز کرد و از کالج انگلیسی اصفهان دیپلم گرفت. همزمان برای روزنامه برادرش، با نام «باختر»

پس از چندی، راهی تهران شد و در آنجا با روزنامه «ستاره» همکاری کرد و پس از مدتی مدیریت روزنامه را برعهده گرفت. در سال 1318 ش. بعد از اینکه برادرش سیف پور به شیراز سفر کرد او به اصفهان بازگشت و مدیر روزنامه «باختر» شد. در مقاله ای، نمایندگان مجلس را عروسک های خیمه شب بازی خواند و همان، موجب دستگیری و حبس او شد. پس از شهریور 1320 ش. به تهران بازگشت و در چهاردهم تیر 1321 ش. با همکاری چند تن از دوستانش دوره جدید باختر را در تهران منتشر کرد. چندی بعد به فرانسه رفت و پس از کسب دکترای حقوق سیاسی با پایان نامه «وضعیت کار در ایران» از دانشگاه پاریس و دیپلم روزنامه نگاری از مدرسه «هوت اهود اترناسیونال»، در شهریور سال 1327 ش. به ایران بازگشت. پس از انتقادات فاطمی از قرارداد «گس - گلشاییان»، باختر امروز توقیف شد. با تصویب قانون ملی شدن صنعت نفت در مجلسین، و نخست وزیری محمد مصدق در اردیبهشت 1330 ش. فاطمی به سمت معاونت پارلمانی نخست وزیر و سخنگوی دولت منصوب شد. در انتخابات مجلس هفدهم که در بهمن ماه 1330 برگزار شد، دکتر فاطمی به عنوان نماینده مردم تهران به مجلس رفت، اما عصر روز 25 بهمن 1330 ش. در حالی که در چهارمین سالگرد ترور محمد مسعود در گورستان ظهیرالدوله شمیران پشت تریبون قرار گرفته بود، نوجوان پانزده ساله ای به نام محمد مهدی عبدخدایی، از اعضای جمعیت فداییان اسلام به سوی او تیراندازی کرد. فاطمی در این سوء قصد به شدت مجروح شد، ولی بهبود یافت. پس از قیام سی تیر و قطع رابطه با دولت انگلستان، فاطمی وزارت امور خارجه را برعهده گرفت. در نیمه شب بیست و چهار مرداد 1332 ش. یگان ویژه گارد سلطنتی (که از سرفرماندهی کودتا دستور می گرفت)، فاطمی را بازداشت و به کاخ سعدآباد منتقل کرد. صبح روز 25 مرداد با خنثی شدن توطئه ارتش، اعضای دولت و سران جبهه ملی با نخست وزیر تشکیل جلسه دادند و فاطمی در این جلسه خواهان تشکیل دادگاه صحرایی و مجازات کودتاچیان شد؛ اما مصدق نپذیرفت. کودتای مجدد مخالفان دولت در 28 مرداد 1332 ش. موجبات سقوط دولت مصدق و بازگشت شاه را فراهم آورد. فاطمی نیز مخفی شد. هشت ماه بعد، وی را بازداشت کردند. حدود یکسال در زندان ماند تا اینکه در مهر 1333 ش. محاکمه وی، همراه دو چهره دیگر ملی (دکتر شایگان و مهندس رضوی) آغاز شد. در 19 مهر ماه 1333 ش. پس

از ده جلسه دادگاه، وی محکوم به اعدام شد و نوزدهم آبان همان سال حکم را اجرا کردند. پیکر دکتر فاطمی را پس از اعدام در ابن بابویه شهر ری و در جوار شهدای سی تیر به خاک سپردند.

منبع: روزنامه اطلاعات، مهر و آبان، 1332 و 1333 ش.

فخرالاسلام ارومی، محمدصادق

عالم دینی، نویسنده و روزنامه نگار. میرزا محمدصادق فخرالاسلام ارومی یا موشه بن یوحنا بن وراده بن شموئیل بن پاتریس، در حدود سال 1260 ق. در خانواده ای مسیحی ساکن روستای کلیسا کندی، در حوالی ارومیه متولد شد. پدر و اجداد فخرالاسلام، همه از روحانیان و کشیشان بزرگ مسیحی در شهر ارومیه بودند. وی در سی و چند سالگی به اسلام گروید و پس از 16 سال تحصیل در نجف و اخذ درجه اجتهاد به ایران برگشت و از سوی ناصرالدین شاه به «فخرالاسلام» ملقب گردید. مطالعات تطبیقی اسلام و مسیحیت و روش مباحثه با پیروان ادیان دیگر، از تعلیمات او به طلاب بود. در دوره مشروطیت، روزنامه تدین و کتاب ارجمند انیس الأعلام را منتشر کرد و در سال 1330 ق. در تهران درگذشت و در گورستان ابن بابویه دفن شد.

منبع: «فخرالاسلام»، مجله هفت آسمان، پاییز 1382 - شماره 19، ص 25 تا 42.

فخرالدوله، اشرف الملوك

فعال اجتماعی، دختر مظفرالدین شاه، مادر دکتر علی امینی، واقف مسجد فخرالدوله تهران، از بزرگ ترین تجار عصر پهلوی. در سال 1261 ش. به دنیا آمد. در چهارده سالگی به عقد محسن خان امین الملک، پسر امین الدوله (صدر اعظم) درآمد. پیش از این ازدواج، خاله اش

ص: 414

نجم السلطنه، او را برای پسر خود محمد مصدق خواستگاری کرده بود، اما شاه تمایل داشت که دخترش با خاندان قدرتمندتری وصلت کند. لقب «امینی» نیز برگرفته از نام امین الدوله است. فخرالدوله بنیانگذار نخستین مؤسسه تاکسیرانی در تهران بود و قصد تأسیس بورس ملی را نیز داشت که مقدمات آن فراهم نشد. ضمناً در دوره نخست وزیری مصدق، از حامیان مالی دولت او بود. فخرالدوله سرپرستی تعدادی فرزند یتیم را بر عهده گرفت و امکان تحصیل را برای آنان فراهم کرد. هنگام وفات او، تعداد آنان به 28 تن رسیده بود. در اواخر عمر بر اثر فوت پسرش حسین امینی، دچار اندوه فراوان شد.

در آخرین سفرش به عتبات، آرامگاهی در نجف برای خود خرید، اما پیش از فوتش وصیت کرد که او را در گورستان ابن بابویه در کنار مزار پسرش به خاک بسپارند. در دی ماه 1334 در سن هفتاد و سه سالگی بر اثر سکته قلبی درگذشت.

منابع: شرح حال رجال ایران، ج 2، ص 199؛ «اشرف الملوك امینی»، گنجینه اسناد، ش 60 (1384)، ص 34-51.

فخر عظمی ارغون

فخر عادل خلعتبری، متخلص به ارغون، روزنامه نگار، شاعر و مادر سیمین بهبهانی. در سال 1277 ش. به دنیا آمد. عضویت در انجمن نسوان وطن خواه، کانون بانوان، حزب دموکرات ایران، سردبیری روزنامه و مجله بانوان، برخی از فعالیت های او است. در تأسیس مدارس دخترانه نیز بسیار کوشید و خود زبان فرانسه تدریس می کرد و آموزگار رسمی آموزش و پرورش بود. سال ها در دبیرستان های ناموس، دارالمعلمات و نوباوگان تهران تدریس کرد تا اینکه در سال 1337 ش. بازنشسته شد. فخر عظمی ارغون در 1345 ش. در سن شصت و هشت سالگی درگذشت و مطابق وصیتش در گورستان ابن بابویه به خاک سپرده شد.

منبع: تذکره اندرونی: شرح احوال و شعر شاعران زن در عصر قاجار تا پهلوی اول، ص 151 تا 156.

فرزان، محمد

محقق، نویسنده و صاحب منصب در وزارت فرهنگ و معارف و اوقاف در دوره پهلوی، از مؤسسان مدارس جدید و استاد دانشگاه تهران. در سال 1273 ش. در قریه سندادان از توابع شهر بیرجند چشم به جهان

ص: 415

گشود. پس از امتحانات کلاس پنجم به همراه خانواده، از راه ترکیه و لبنان عازم سفر حج شد. هنگام مراجعت، مادرش در حلب درگذشت. در سال 1290 ش. به ایران بازگشت و طی سال های 1291 تا 1295 ش. در مدرسه معصومیه بیرجند مشغول تحصیل علوم دینی شد. یک سال نیز در مدرسه ابدال خان مشهد، از محضر ادیب نیشابوری، آیه الله زاده خراسانی، آقا حسین قمی و آشتیانی دروس ادبی و دینی آموخت. در سال 1306 ش. به بیرجند بازگشت و در مدرسه شوکتیه تدریس کرد. سپس برای تأسیس مدارس جدید به استان سیستان و بلوچستان سفر کرد. در سال 1307 ش. نماینده مردم زابل در مجلس شورای ملی شد، اما همان سال او را به مشهد تبعید کردند. در سال های 1330 تا 1336 ش. عضو هیئت تدوین کتب درسی مدارس شد. در تهران نیز چندی به تدریس در دانشکده های الهیات و ادبیات پرداخت، و با بنگاه ترجمه و نشر کتاب همکاری علمی داشت، و در مجله یغما مقالات محققانه و انتقادی درباره چند کتاب مشهور نوشت؛ از جمله بر ترجمه ابوالقاسم پاینده از قرآن و نیز تصحیح کلیله و دمنه عبدالعظیم قریب و تصحیح مرزبان نامه محمد قزوینی و تصحیح دیوان حافظ، اثر پرویز ناتل خانلری. وی در 23 فروردین ماه 1349 ش. برابر با پنجم صفر 1390 ق. در تهران درگذشت و در جوار حرم حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) به خاک سپرده شد.

منبع: دانشنامه زبان و ادب فارسی، ج 5، ص 5-6.

فرمانفرما، عبدالحسین میرزا

دولت مرد قاجاری. در سال 1274 ق. / 1236 ش. متولد شد. پدرش فیروز میرزا ملقب به نصرت الدوله، پسر عباس میرزا نایب السلطنه و عموی ناصرالدین شاه بود. مادرش شاهزاده حاجیه هما خانم نیز نوه فتحعلی شاه بود. ادبیات فارسی و عربی و آداب دینی و خط و تیراندازی را در کودکی و نوجوانی آموخت. در مدرسه نظام اتریشی تهران، زبان فرانسه را یاد گرفت و پس از آن مسئول تعلیم سربازان و انتظامات جنگی شد. مدتی زیر نظر کامران میرزا نایب السلطنه، مشغول خدمت گردید. در 1299 ق. به درجه

ص: 416

سرهنگی رسید و ریاست فوج کرمان به او واگذار شد. در 1301 ق. منصب سرتیپی گرفت و سال بعد عازم آذربایجان شد و به نام نصرت الدوله در آن ایالت معروف گردید. در تبریز به دستگاه مظفرالدین میرزا ولی عهد پیوست و ریاست قراسوران (ژاندارمری) آذربایجان را بر عهده گرفت. در همین ایام با دختر مظفرالدین میرزا (ولی عهد) ازدواج کرد و در 1309 ق. به جای برادر خویش حاکم کرمان شد و در این زمان به او لقب فرمانفرما دادند. در کرمان، دیوان اشعار میرزا آقاخان کرمانی، از آزادی خواهان ضد حکومت قاجار را که در زندان بود، چاپ کرد و به خانواده او نیز رسیدگی کرد. در 1311 ق. مظفرالدین میرزای ولی عهد، او را به فرماندهی قشون آذربایجان منصوب کرد و حکومت خوی و ارومیه را نیز به او داد. پس از عزل امین السلطان از مقام صدارت و به صدارت رسیدن میرزا علی خان امین الدوله در 1314 ق. فرمانفرما به سمت وزارت جنگ منصوب شد و یک سال بعد، از این مقام معزول و به عراق تبعید شد. در اولین کابینه بعد از مشروطیت، وزیر دادگستری شد و در اواسط 1325 ق. به استانداری آذربایجان منصوب گردید و در آنجا درگیری هایی نیز با دولت عثمانی داشت. در کابینه مستوفی الممالک در 1328 ق. نیز وزارت جنگ را بر عهده گرفت و در کابینه عین الدوله وزیر کشور شد. در هشتاد و دو سالگی در تهران درگذشت و در شهر ری به خاک سپرده شد.

منابع: زندگی عبدالحسین فرمانفرما، ج 1، ص 39-105؛ عبدالحسین میرزا فرمانفرما، ص 67؛ شرح حال رجال ایران، ج 2، ص 251-123.

فروزانفر، بدیع الزمان

محقق، نویسنده، ادیب و استاد دانشگاه تهران. محمدحسین بشرویه ای، معروف به بدیع الزمان فروزانفر در سال 1276 ش. در بشرویه زاده شد. مقدمات علوم را در زادگاه خود آموخت و آنگاه راهی مشهد شد و از محضر استادان ادب حوزه خراسان بهره برد.

ص: 417

در حدود 1300 ش. به تهران رفت و تحصیلات خود را در مدرسه سپهسالار ادامه داد و در همان مدرسه به تدریس پرداخت و در 1305 ش. به سمت معلمی دارالفنون و دارالمعلمین عالی منصوب شد. در 1313 ش. معاون دانشکده معقول و منقول (الهیات) شد. در سال 1314 ش. هیئت ممیزه دانشگاه تهران (نصر الله تقوی، علی اکبر دهخدا و ولی الله نصر) تألیف او به نام «تحقیق در زندگانی مولانا جلال الدین بلخی» را ارزیابی و به او گواهینامه دکتری اعطا کرد. به استناد این گواهینامه در همان سال به سمت استادی دانشسرای عالی و دانشکده های ادبیات و معقول و منقول منصوب شد. فروزانفر در سال 1346 ش. به مجلس سنا راه یافت. مدتی نیز ریاست کتابخانه سلطنتی را بر عهده داشت. در 16 اردیبهشت 1349 ش. درگذشت و در باغ طوطی (صحن حرم حضرت عبدالعظیم حسنی) به خاک سپرده شد. از او آثار بسیاری بر جای مانده است؛ از جمله: شرح مثنوی شریف؛ سخن و سخنوران.

منابع: سخن آشنا، یادنامه بدیع الزمان فروزانفر.

فروغی، محسن

استاد معماری و رئیس دانشکده هنرهای زیبای دانشگاه تهران.

وی فرزند محمدعلی فروغی (ذکاء الملک) ادیب و سیاست مدار ایرانی است. در سال 1316 ش. از مدرسه عالی هنرهای زیبای پاریس فارغ التحصیل شد و همان سال به ایران بازگشت و در زمره نخستین معماران معاصر ایرانی به استخدام دولت درآمد. او به همراه آندره گدار، ماکسیم سیرو و رولاند دابرو از بنیان گذاران و استادان دانشکده معماری دانشگاه تهران و پس از آندره گدار، دومین رئیس دانشکده هنرهای زیبای دانشگاه تهران بود و پانزده سال ریاست دانشکده را برعهده داشت. محسن فروغی به همراه حیدر غیائی در 1342 ش. به اتهام اقدامات غیر قانونی در طرح ساختمان مجلس سنا، مدتی را در زندان گذراند. پس از تبرئه، وارد مجلس سنا شد. در میان سال های 1345 تا 1357 ش. در کابینه های جعفر شریف امامی و غلام رضا ازهاری، سمت وزیر فرهنگ و علوم را عهده دار بود. پس از انقلاب

اسلامی و در روز دوازده فروردین 1358 ش. دستگیر شد و مجموعه اشیا و آثار هنری شخصی وی ضبط و به موزه ایران باستان تهران منتقل شد. در ششم دی 1361 از زندان آزاد شد و ده ماه بعد درگذشت. او را در ابن بابویه به خاک سپردند.

منبع: روزنامه اعتماد، ش 1916، مورخ 1

1/5

/ 1388 ش.

فروغی، محمدحسین ذکاء الملک اول

ادیب، نویسنده، مترجم، روزنامه نگار، شاعر و پدر محمدعلی فروغی. در سال 1255 ق. زاده شد. ابتدا فدایی، سپس ادیب و سرانجام فروغی تخلص کرد. در جوانی شغل تجارت را برگزید و سپس در دستگاه وزارت انطباعات و دارالترجمه میرزا محمدحسن خان اعتمادالسلطنه به منشی گری پرداخت. در 1291 ق. از طرف ناصرالدین شاه ملقب و متخلص به فروغی شد. مدتی نیز مدیریت دارالترجمه و دارالطباعة دولتی و مترجمی زبان عربی و فرانسه را عهده دار بود و روزنامه های دولتی «ایران»، «اطلاع»، «رسمی» و «شرف» معمولاً به قلم او بود. در 1311 ق. ملقب به ذکاءالملک شد. روزنامه «تربیت» را در 1314 ق. منتشر کرد. در سال 1317 ق. به ریاست مدرسه عالی علوم سیاسی منصوب شد. در سال 1325 ق. درگذشت و در ابن بابویه شهر ری دفن شد. آثار وی بدین قرار است: تاریخ سلاطین ساسانی یا تاریخ ساسانیان (ترجمه، با همکاری فرزندش محمدعلی فروغی)؛ تصحیح بوسه عذرا؛ تاریخ ادبیات در ایران؛ چرا و به این جهت (ترجمه)؛ سفر هشتاد روزه دور دنیا (ترجمه)؛ عشق و عفت (ترجمه)؛ عجز بشر (تصحیح)؛ علم بدیع؛ غرائب زمین و عجایب آسمان (ترجمه)؛ کلبه هندی (ترجمه).

منابع: تاریخ جراید، ج 1، ص 198، 306، 2، ص 116-124؛ حدیقة الشعراء، ج 2، ص 1338-1343؛ سرآمدان فرهنگ، ص 360-362؛ شرح حال رجال ایران، ج 3، ص 384-388؛ فهرست کتاب های چاپی، ج 1، ص 661، 712، 2، ص 2311، 2334؛ مکارم الآثار، ج 5، ص 1491-1492.

فروغی، محمدعلی

ادیب، پژوهشگر، مترجم، مورخ فلسفه، نویسنده، روزنامه نگار، دیپلمات،

ص: 419

سیاست مدار، ملقب به ذکاءالملک.

در پنجم آذر سال 1256 ش. به دنیا آمد و در سال 1310 ق. به مدرسه دارالفنون رفت تا در رشته طب تحصیل کند؛ ولی طب را رها کرد و به ادبیات روی آورد. مدتی در دارالترجمه ناصری کار کرد و سپس شغل معلمی را برگزید. در انتخابات دوره دوم مجلس شورای ملی (1327 ق.) از تهران به نمایندگی انتخاب شد، و ریاست مجلس را بر عهده گرفت. تا پایان عمر در سمت های مختلف دولتی، از جمله در پست نخست وزیری (در آغاز حکومت رضا شاه و نیز در زمان انتقال حکومت به فرزند او) فعالیت کرد. تأسیس و ریاست فرهنگستان ایران از دیگر خدمات فرهنگی او است. در سال 1321 ش / 1361 ق. در تهران درگذشت و در ابن بابویه دفن شد. مهم ترین تألیفات او، سیر حکمت در اروپا و تصحیح کلیات سعدی است.

منابع: شرح حال رجال سیاسی و نظامی معاصر ایران، ج 2، ص 1108؛ ذکاءالملک فروغی و شهریور بیست؛ خاطرات محمود فروغی؛ پژوهشگران معاصر، ج 1، ص 78؛ ریشه های تجدد، ص 101؛ نقد حال، ص 537.

فرهنگ اورنگ شیرازی، محمود

خطاط، ادیب و شاعر، متخلص به اورنگ، مشهور به وقار السلطنه. وی نواده وصال شیرازی است و علوم ادبی و فارسی و عربی را در محضر پدر آموخت.

مدتی مقیم اصفهان و تهران بوده و در دوره سوم از سوی ایل خمسه فارس به نمایندگی مجلس شورای ملی انتخاب و در تهران ساکن شد. مدتی نیز رئیس دفتر وزیر فواید عامه بود.

پس از مرگ پدر به عتبات سفر کرد و بعد از شش ماه در سال 1313 ق. به تهران بازگشت و در سال 1305 ش. درگذشت. پیکر او را در ابن بابویه به خاک سپردند. از آثار او، دیوان اشعاری به نام «نصاب الرجال» است که منظومه ای فکاهی در نقد مردم و اوضاع ایران است.

منابع: احوال و آثار خوشنویسان، ج 3، ص 866-867؛ دانشمندان و سخن سرایان فارس، ج 1، ص 371-376؛ شرح حال رجال ایران، ج 6، ص 259.

ص: 420

واعظ، فرزند سید ابوالقاسم مجتهد شیرازی، مشهور به فصیح الزمان. در سال 1255 ق. در شیراز به دنیا آمد. مقدمات و ادبیات و سطوح فقه و اصول و حکمت را در مدارس شیراز آموخت. در زمان سلطنت ناصرالدین شاه قاجار به تهران آمد و خطابه های او مقبول خاص و عام افتاد و از همین رو در بسیاری از مسافرت های شاه ملازم رکاب و روضه خوان حرمسرای شاه بود. در شعر نیز طبعی روان داشت و به رضوان تخلص می کرد. در صد و ده سالگی در سال 1364 ق. در تهران درگذشت و جنازه اش را در سمت غربی بقعه صدوق (ره) دفن کردند.

منبع: اختران فروزان ری و تهران، ص 384.

فلسفی، محمدتقی

خطیب مذهبی. در سال 1326 ق. / 1287 ش. در تهران متولد شد. پدر او آیه الله شیخ محمدرضا تنکابنی از علمای برجسته تهران بود. صرف و نحو را در مدرسه حاج ابوالفتح خواند. پس از آن به تحصیل فقه و اصول روی آورد و از درس شیخ محمدعلی کاشانی در مدرسه عبدالله خان، آقا شیخ مهدی در مدرسه محمدیه، میرزا مهدی آشتیانی (استاد فلسفه)، شیخ ابراهیم امامزاده زیدی، سید کاظم عصار و میرزا طاهر تنکابنی و پدرش بهره برد. سپس به قم رفت و در درس خارج شیخ عبدالکریم حائری حضور یافت. در خطابه و منبر، مهارت داشت و در این فن زبانزد شد. در 27 آذر 1377 ش. در نود و چهار سالگی، هنگام سخنرانی برای مبلغان دینی فوت کرد و در حرم حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) مدفون گردید.

منبع: خاطرات و مبارزات حجت الاسلام محمدتقی فلسفی، مقدمه.

فلسفی، نصرالله

نویسنده، مورخ و مترجم. در سال 1280 ش. به دنیا آمد و در تهران در مدرسه های آلیانس و دارالفنون تحصیل و سپس در دانشگاه تدریس کرد. مجلات «پست و تلگراف»، «تعلیم و تربیت»، «دانشسرای عالی»، «مهر» و

«امید» از مجلاتی است که او عهده دار مدیریت شان بود. مقالات تاریخی و ادبی وی در روزنامه ها و مجله های «شفق سرخ»، «اتحاد»، «مرد آزاد»، «اطلاعات»، «یغما»، «دانشکده ادبیات» و «سخن» به چاپ می رسید.

از 1335 تا 1340، به سمت رایزن فرهنگی ایران در ایتالیا و اسپانیا منصوب گردید. در سال 1360 ش. درگذشت و در حرم حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) دفن شد. از آثار او است: زندگانی شاه عباس اول (پنج جلد)؛ تاریخ اروپا در قرن نوزدهم و بیستم؛ تاریخ روابط اروپا و ایران در دوران صفوی؛ تاریخ ایران پیش از اسلام؛ تاریخ ایران بعد از اسلام؛ ترجمه «منظومه بیچارگان» اثر ویکتور هوگو؛ ترجمه «در وادی فراغنه» اثر میریام هری؛ ترجمه «سرتنگ بلور» اثر موریس اویلان؛ ترجمه «تاریخ سلطنت قباد و ظهور مزدک» اثر آرتور کریستن سن؛ ترجمه «منتخب اشعار ویکتور هوگو».

منابع: نثر فارسی معاصر؛ سخنوران نامی معاصر، ج 1؛ نصر الله فلسفی استاد هنرور دانشگاه، روزنامه ایران ما، شماره 133؛ تذکره شعرای معاصر ایران، ج 2؛ مجله راهنمای کتاب، سال پنجم، شماره 4-5 تیر و مرداد 1341 ش؛ نصر الله فلسفی، نویسنده، مترجم و تاریخ شناس معاصر، مجله فردوسی، دوشنبه 10 اسفند 1349.

فومنی حائری، جواد

عالم دینی. در سال 1291 ش. در کربلا به دنیا آمد. در ده سالگی لباس روحانیت پوشید. سطح را نزد استادان کربلا، از جمله شیخ جعفر رشتی خواند. با عزیمت به نجف اشرف، در درس حاج آقا ضیاءالدین عراقی و آیه الله سید ابوالحسن اصفهانی شرکت جست. در سال 1317 ش. عازم تهران شد و ضمن اقامه نماز جماعت به نشر احکام و هدایت مردم پرداخت. در تهران به تأسیس بنیادهای اجتماعی، فرهنگی و اسلامی همّت گمارد که برخی از آنها عبارتند از: اتحادیه

دینی؛ مسجد نو؛ دبستان نو (دخترانه و پسرانه)؛ نخستین کودکان تربیت بدنی؛ شرکت تعاونی «روزی ده شاهی». در سال 1334 ش. درگذشت و در حرم عبدالعظیم حسنی (ع) به خاک سپرده شد.

منبع: آیه الله شیخ جواد فومنی حائری به روایت اسناد ساواک.

قآنی

شاعر، نویسنده. میرزا حبیب الله شیرازی، متخلص به «حبیب» و سپس «قآنی»، در حدود 1222 ق. همزمان با سلطنت فتحعلی شاه در شیراز متولد شد. پدرش میرزا محمدعلی شاعر بود و «گلشن» تخلص می کرد. پدران او از ایل زنگنه و ساکن کرمانشاه و فارس بودند. وی در جوانی برای تحصیل علوم دینی به خراسان رفت و در همان جا سرودن شعر را آغاز کرد. به تدریج شهرت یافت و در نزد حسنعلی میرزا شجاع السلطنه حاکم آن سامان، تقرب یافت و قصائدی در مدح او سرود. به امر شجاع السلطنه، تخلص خود را از «حبیب» به «قآنی» که نسبتی به نام فرزند او (قآن) بود، برگرداند.

قآنی مدتی در خراسان و کرمان ملتزم رکاب شجاع السلطنه بود و همین شاهزاده او را نزد فتحعلی شاه فرستاد. در تهران نیز شهرت یافت و در دربار محمد شاه و ناصرالدین شاه تقرب بسیار پیدا کرد. میرزا تقی خان امیرکبیر که با مدیحه گویی مخالف بود، او را تکلیف کرد که زبان فرانسه بیاموزد و سپس ترجمه چند کتاب فرانسوی درباره کشاورزی و باغبانی را به او واگذار و مواجب او را موکول به این امور کرد. نسخه هایی از این ترجمه ها اکنون موجود است. وی مشهورترین شاعر عهد قاجار است. در قصیده، مسمط و ترجیع بند و غزل، مهارت داشت و بیشتر مدح و مرثیه می گفت. ناصرالدین شاه را بسیار ستوده است. افزون بر دیوان اشعار، تألیفی نیز به نثر دارد به نام «پیشان» که به شیوه گلستان سعدی است. مقدمه ای نیز بر دیوان فریدون میرزا قاجار نوشته که چاپ شده است. رساله ای در علم هندسه جدید و مقالاتی در نیرنجات از او موجود است. قآنی در سال 1270 ق. در تهران درگذشت و آرامگاه او در

شهر ری، در جوار قبر ابوالفتح رازی است.

منابع: مجمع الفصحاء، ج 2، ص 402؛ سبک شناسی، ج 3، ص 156 و 334 و 339؛ تاریخ ادبیات ایران ادوارد براون، ج 4، ص 131-222.

قائم مقام فراهانی، سید ابوالقاسم

صدر اعظم ایران در عهده محمد شاه قاجار، ادیب و نویسنده. در سال 1193 ق. در هزاوه اراک به دنیا آمد. پدرش سید الوزراء میرزا عیسی، معروف به میرزابزرگ (قائم مقام فتحعلی شاه) از سادات حسینی بود. ابوالقاسم، نخست زیر نظر پدر دانشمندش تربیت یافت و علوم متداول زمان را آموخت. در آغاز جوانی به خدمت دولت درآمد و مدت ها در تهران بود. در سال 1237 ق. که میرزابزرگ درگذشت، میرزا ابوالقاسم به امر فتحعلی شاه، جانشین پدر و وزیر نایب السلطنه ولی عهد (وزیر عباس میرزا در تبریز) شد؛ اما یک سال بعد، به اتهام دوستی با روس ها برکنار شد. در سال 1241 ق. دوباره منصب پیشکاری آذربایجان و وزارت نایب السلطنه را به او دادند. همان سال، با یکی از دختران فتحعلی شاه به نام گوهر ملک، معروف به شاه بی بی، خواهر عباس میرزا نایب السلطنه ازدواج کرد. در جنگ دوم ایران و روس مشاور عباس میرزا بود. عهدنامه ترکمانچای در پنجم شعبان 1243 ق. به خط قائم مقام تنظیم و امضا شد و قائم مقام که خود حامل نسخه ای از عهدنامه بود، به تهران آمد و درباره آن توضیحات لازم را داد و شش کرویر تومان غرامت را که مطابق عهدنامه بایستی به دولت روس پرداخت شود، گرفت و بار دیگر با سمت پیشکاری آذربایجان و وزارت ولی عهد به تبریز مراجعت کرد. اقدامات و جایگاه قائم مقام در خاندان قاجار، کم کم دشمنی درباریان را علیه او برانگیخت؛ تا اینکه میرزا آقاسی موفق شد در دومین سال سلطنت محمد شاه، فرمان قتل قائم مقام را از وی بگیرد و پس از شش روز حبس در حوضخانه قصر نگارستان، شب آخر ماه صفر 1251 ق. او را خفه کردند. جسد قائم مقام را شبانه به حرم عبدالعظیم حسنی (ع) برده، در صحن امامزاده حمزه، جنب مزار ابوالفتح

ص: 424

رازی به خاک سپردند. از آثار او است: منشآت و مکاتیب قائم مقام؛ مثنوی جلایرنامه.

منابع: سیاستگران دوره قاجار؛ شرح حال رجال ایران؛ تاریخ سیاسی قاجار و فتنه اجنبی.

قاسم زاده، قاسم

حقوق دان، نویسنده، استاد دانشگاه. در سال 1267 ش. در بادکوبه به دنیا آمد. تحصیلات ابتدایی و متوسطه را در همان شهر گذراند و تحصیلات حقوق را در دانشکده حقوق پتروگراد به پایان رساند. سپس به پاریس رفت و در رشته حقوق دکتری گرفت. در 1309 ش. به تهران آمد و در دانشکده حقوق تدریس کرد. چند سال نیز ریاست دانشکده حقوق را بر عهده داشت. در 1338 ش. درگذشت و در باغ طوطی عبدالعظیم حسنی (ع) دفن شد. حقوق اساسی و حقوق اساسی فرانسه، از تألیفات او است.

منابع: فهرست کتابهای چاپی، ج 1، ص 1185؛ مؤلفین کتب چاپی، ج 4، ص 899-900.

قریب گرکانی، محمدحسین

عالم دینی، ادیب، ملقب به شمس العلما و متخلص به ربانی. در سال 1262 ق. در گرکان آشتیان متولد شد. تحصیل را در قم آغاز کرد و برای تکمیل تحصیلات خود به نجف اشرف و سامرا رفت و از محضر میرزا محمد حسن شیرازی (م 1312 ق.) و میرزا حسین میرزاخلیل (م 1326 ق) بهره برد. در تهران نیز از میرزا محمد حسن آشتیانی (م 1319 ق) و میرزا ابوالفضل کلانتری تهرانی (صاحب شفاء الصدور فی شرح زیارة عاشور) استفاده کرد. آیه الله مرعشی نجفی (م 1411 ق) از او اجازه روایت داشت. افزون بر علوم دینی، در خط و شعر نیز دستی توانا داشت. در خط، شاگرد علی محمد لواسانی مشهور به صفا بود. سال ها در مدارس تهران، فقه و ادبیات تدریس کرد و از سوی وزارت عدلیه به عضویت دیوان عالی تمیز (دیوان عالی کشور) درآمد. در شب نیمه شعبان 1345 ق. / 27 بهمن 1305 ش. درگذشت و در شهر ری، در جوار شیخ صدوق (ابن بابویه) دفن گردید. ابداع البدایع، قطوف الربیع فی صنوف البدیع، [کتاب] معانی، تاریخ موسیقی، تاریخ وهابیت، مقصد الطالب فی احوال اجداد النبی (ص) و نور الحدیقه و الانتصار للشیعه، از آثار او است.

منابع: مجموعه آثار کنگره حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، ج 19، ص 467؛ دانشمندان و مشاهیر حرم حضرت عبدالعظیم و شهر ری، ج 2.

قریب گرکانی، عبدالعظیم

ادیب و عالم دینی. در سال 1296 ق. در گرکان چشم به جهان گشود. تحصیلات

ص: 425

مقدماتی را در زادگاهش نزد برادر بزرگش میرزا غلام رضا گرکانی طی کرد. برای ادامه تحصیل به تهران رفت و از محضر استادانی چون میرزا طاهر تنکابنی و آقا سید احمد قاهانی استفاده کرد تا به مقام استادی دارالفنون و دارالمعلمین (دانشسرای عالی) و مدرسه علوم سیاسی رسید.

وی را پدر دستور زبان فارسی نامیده اند. فراید الادب و بدایة الادب، دوره های دستور زبان فارسی، تصحیح کلیله و دمنه بهرامشاهی با مقدمه ای جامع و مفصل، تصحیح گلستان سعدی با مقدمه مفصل، شرح حال و زندگینامه شیخ اجل سعدی شیرازی، تصحیح بوستان سعدی با مقدمه، تصحیح دیوان حافظ و تصحیح و چاپ تاریخ برامکه با حواشی و تعلیقات، همراه ضمیمه ای در احوال برمکیان، از آثار او است. در سال 1344 ق. درگذشت و در جوار عبدالعظیم حسنی (ع) به خاک سپرده شد.

منابع: نام های ماندگار؛ فرهنگ فارسی معین.

فروینی، محمد

محقق، مصحح، نویسنده و از بنیانگذاران شیوه علمی پژوهش در ایران. در سال 1294 ش. در محله سنگلج تهران متولد شد و مقدمات صرف و نحو را نزد پدرش ملا- عبدالوهاب آموخت. نزد سید مصطفی قنات آبادی، شیخ محمدصادق تهرانی، شیخ فضل الله نوری مازندرانی، ملا- علی نوری حکمی، آخوند محمد آملی و میرزا حسن آشتیانی نیز علوم عقلی و نقلی را فراگرفت. برای مطالعه و بررسی نسخ خطی عربی و فارسی به لندن رفت و سی و شش سال در اروپا مشغول تصحیح و انتشار متون کهن بود. در سال 1318 ش. به ایران بازگشت و به اشتغالات علمی خود ادامه داد. او را یکی از

برترین محققان ایرانی در دقت و تصحیح انتقادی متون و تحقیقات ادبی و تاریخی می دانند. در سال 1328 ش. در تهران درگذشت و در حرم حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) دفن شد. از آثار اوست: یادداشت ها، تصحیح دیوان حافظ با همکاری قاسم غنی،....

منبع: دائرة المعارف فارسی.

قمشه ای، آقا محمدرضا

مدرس فلسفه و عرفان. در سال 1234 ق. در قمشه (شهرضا) متولد شد. پس از تحصیل حکمت نزد آقا میرزا حسن نوری و محمد جعفر لاهیجی، عرفان نظری و آثار محیی الدین و صدرالدین قونوی را نزد آقا سیدرضی لاریجانی آموخت و سپس بر کرسی تدریس عرفان نظری در اصفهان و تهران نشست. در اول صفر 1306 ق. درگذشت و او را در مقبره خاندان امام جمعه تهران، نزدیک میدان شوش، معروف به «سر قبر آقا» دفن کردند و بعد از احداث خیابان و تخریب مقبره امام جمعه، استخوان های او را در قبرستان ابن بابویه به خاک سپردند.

منابع: اثر آفرینان؛ تاریخ حکما و عرفای متأخر؛ نخبگان علم و عمل ایران.

قندچی، احمد

از شهدای شانزده آذر. در سال 1312 ش. به دنیا آمد و روزی که در اعتراض به محاکمه نظامی دکتر مصدق و ورود رئیس جمهور امریکا (حامی کودتای 28 مرداد) به ایران کشته شد، دانشجوی سال اول دانشکده فنی دانشگاه تهران بود. از طرفداران جبهه ملی به شمار می آمد و یکی از سه دانشجویی است که در حمله نیروهای امنیتی به دانشگاه تهران در 16 آذر 1332 کشته شدند. او را در امامزاده عبدالله شهر ری به خاک سپردند.

کاتب السلطان شیرازی، محمدحسین

منشی دربار. از کاتبان دربار ناصرالدین شاه بود و از طرف او به کاتب السلطان ملقب شد. وی یکی از خوش نویسان طراز اول خط نستعلیق است و این خط را، از شش دانگ جلی تا کتابت خفی و غبار، بسیار خوش می نوشته است. پس از قتل ناصرالدین شاه،

ص: 427

در دربار مظفرالدین شاه در سمت خود باقی ماند. کاتب السلطان در حدود 1317 ق. در هشتاد سالگی در تهران درگذشت و جنازه او را در شهر ری دفن کردند.

منابع: احوال و آثار خوشنویسان، ج 3، ص 689-694؛ اطلس خط، ص 569-570؛ تاریخ هنرهای ملی، ج 2، ص 988-990؛ تذکره خوشنویسان معاصر، ص 63.

کاشانی، سید ابوالقاسم

مجتهد، سیاست مدار و از رهبران نهضت ملی نفت. در 1260 ش. در تهران به دنیا آمد. پدرش سید مصطفی کاشانی، عالم دینی بود و از حامیان مشروطه و از مراجع تقلید ساکن عراق. در پانزده یا شانزده سالگی برای تحصیلات دینی به نجف رفت و نزد پدر و میرزا خلیل تهرانی و آخوند خراسانی علم آموخت. در بیست و پنج سالگی، از برخی مراجع عراق، اجازه اجتهاد گرفت. در قیام مردم عراق بر ضد دولت انگلیس، اسلحه به دست گرفت و جنگید، تا در اکتبر 1920 م. تحت تعقیب مقامات انگلیسی قرار گرفت و به تهران گریخت. در تهران به مبارزات ضد انگلیسی خود ادامه داد و در 1304 ش. وارد مجلس مؤسسان شد و همان جا به پایان حکومت قاجار و پادشاهی رضاخان در مجلس رأی داد. پس از جنگ جهانی دوم و ورود متفقین به ایران، به بهانه همکاری با آلمان ها دستگیر و 16 ماه در اراک، کرمانشاه و رشت زندانی شد. پس از آن نیز 18 ماه را در تبعید به قزوین به سر برد. در دی 1326 ش. که دولت اسرائیل در فلسطین تأسیس شد، مردم را بر ضد آن دعوت به تظاهرات کرد و سپس به اتهام دست داشتن در سوء قصد به جان شاه دستگیر و در بهمن 1327 ش. به قلعه فلك الافلاك خرم آباد منتقل و از آنجا به لبنان تبعید شد. پس از رأی آوردن غیابی در انتخابات مجلس شانزدهم از تبعید بازگشت. مصدق و سران جبهه ملی برای استقبال از او به فرودگاه رفتند. در روز ورود وی از فرودگاه تا محله «پامنا»، 27 طاق نصرت بستند. کاشانی در موفقیت نهضت نفت، نقش مهمی

ایفا کرد؛ از جمله، توانست روحانیان مهم کشور را نیز با نهضت ملی همراه کند. با نخست وزیری مصدق، کاشانی طی پیامی که برای او فرستاد، مصدق را «برادر لایق و دانای» خود نامید. زمانی که دولت مصدق در مضیقه اقتصادی قرار گرفت و اقدام به فروختن اوراق قرضه عمومی کرد، کاشانی مردم را به حمایت از دولت تشویق کرد. برکناری مصدق و نخست وزیری قوام در تابستان 1331 ش. اعتراض شدید او را در پی داشت. بدین رو از مردم خواست که روز سی تیر به خیابان ها بیایند. مردم نیز درخواست او را اجابت کردند و بدین ترتیب، مصدق دوباره فرمان نخست وزیری از شاه دریافت کرد. پس از این واقعه، کاشانی نیز به ریاست مجلس برگزیده شد. اندک اندک با نفوذ عوامل انگلیس و دربار به اطرافیان نخست وزیر و رئیس مجلس، اختلافات وی با مصدق نیز رو به فزونی گذاشت تا اینکه به کودتای 28 مرداد 1332 ش. انجامید که وی در این واقعه، به دلیل بی اعتمادی به مصدق و ترس از چپ ها (عوامل شوروی)، دولت کودتا را بر دولت مصدق ترجیح داد. آیه الله کاشانی در اسفند 1340 ش. در تهران درگذشت و جنازه اش را برای دفن به شهر ری بردند. مکان قبر او پیشتر به رواق ناصری شهرت داشت، اما به سبب دفن او در آنجا پس از انقلاب به مقبره کاشانی نامبردار شد.

منابع: مصدق و تاریخ، ص 333-396؛ مجموعه ای از مکتوبات و سخنرانی های آیه الله کاشانی، ج 3، ص 111-112.

کرمانشاهی تهرانی، محمدخان

پزشک. در سال 1266 ق. در کرمانشاه زاده شد. برای تحصیل علوم دینی، در جوانی به نجف رفت. سپس در تهران رحل اقامت افکند و در مدرسه دارالفنون نزد میرزا عبدالباقی طب آموخت. طب جدید را از تولوزان فرانسوی فراگرفت و پس از آن برای تکمیل دانش پزشکی خود به پاریس رفت. در سال 1296 ق. به تهران بازگشت و به ریاست بیمارستان دولتی تهران منصوب شد. به دلیل اعتراض به سیاست های دولت وقت، از تدریس در دارالفنون برکنار شد. اجتهادیه، امراض اطفال و امراض قلبی، نام برخی کتاب های او است. در سال 1326 ق. درگذشت و در ابن بابویه آرمید.

منابع: الذریعه، ج 2، ص 348؛ المآثر والآثار، ص 223؛ مکارم الآثار، ج 4، ص 1254-1256؛ شرح حال رجال ایران، ج 6، ص 275.

کسائی

ابوالحسن علی بن حمزه، ادیب و نحوی، پیشوای نحویان کوفی، لغت شناس، یکی از قراء سبعة و از نوادگان بهمن بن فیروز. اصل او

ص: 429

از عجم کوفه بود و در بغداد می زیست. نحو را از ابو عمرو بن علاء آموخت و مدتی نیز در حلقه شاگردان خلیل بن احمد نحوی درآمد. هارون عباسی و پسرش امین نزد او درس خواندند. جلسات بسیاری با قاضی ابویوسف و محمد بن حسن فقیه حنفی داشته است که در کتاب های تاریخ نحو ذکر آن آمده است. مناظره او با سیبویه مشهور است. کسائی پیشوای یکی از دو مکتب مهم نحوی است که به «کوفین» شهرت دارد؛ در مقابل مکتب «بصریین» که پیشوای آن سیبویه و سپس اخفش است. شاگرد نامدار او مبرّد است که نحو کوفی را سامان داد. کسائی در سال 192 یا 189 ق. در ری درگذشت.

منابع: ابجد العلوم، ج 3، ص 32 و 33؛ اخبار الطراف و المتماجنین، ص 55؛ غایة النهایه، ج 1، ص 535؛ وفيات الاعیان، ج 1، ص 330؛ تاریخ بغداد، ج 11، ص 403؛ طبقات النحویین، ص 138؛ الأعلام، ج 4، ص 283.

کفای نجفی خراسانی، محمد

عالم دینی، فرزند آخوند خراسانی، مشهور به آقازاده. در نجف در سال 1294 ق.

متولد شد و علوم دینی را نزد پدر آموخت و از او اجازه اجتهاد گرفت. در نجف، پدر را در رهبری نهضت مشروطه ایران یاری رساند. به خواست پدر در سال 1325 ق.

در مشهد اقامت گزید. ضمن تدریس علوم دینی برای طلاب، در مسجد گوهرشاد، اقامه جماعت می کرد.

در سال 1304 ش. از شهر سبزوار به عنوان نماینده مجلس مؤسسان برگزیده شد و از جمله فقیهان حامی انحلال سلطنت قاجار و پادشاهی رضاخان در این مجلس بود. از سال های 1310 ش. به بعد به جبهه مخالفان رضا شاه پیوست. بدین رو به یزد تبعید شد. پس از چهار ماه به مشهد بازگشت و پس از چند روز حبس در زندان مشهد، به تهران انتقال یافت. طی محاکمه ای در تهران، به اعدام محکوم شد، اما به دلیل نفوذی که در حوزه نجف داشت و نیز تلاش عده ای از مراجع، این حکم لغو شد و به اقامت اجباری در تهران محکوم گردید. در زمستان 1316 ش. به طرز مشکوکی درگذشت و در حرم حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، در جنب قبر ملا علی

کنی دفن شد. برخی از تألیفات او بدین قرار است: القضاء و الشهادات؛ مبحث الفاظ؛ حاشیه بر کفایة الاصول؛ التقارير.

منابع: الذریعه، ج 4، ص 385؛ نباء البشر، ج 5، ص 275؛ گنجینه دانشمندان، ج 1، ص 244 و ج 7، ص 93-94؛ حیات سیاسی، فرهنگی و اجتماعی آخوند خراسانی، ص 57 و 612.

کلانتری تهرانی، ابوالفضل

عالم دینی. در سال 1273 ق. در تهران به دنیا آمد. پدرش میرزا ابوالقاسم تهرانی نیز عالم نامی پایتخت بود. علوم و فنون مقدماتی را نزد پدر آموخت و دوره درس خارج را نزد سید محمدصادق طباطبایی و عبدالرحیم نهاوندی، و فلسفه و عرفان را از محمد رضا قمشه ای و ابوالحسن جلوه. در سال 1300 ق. به نجف رفت در درس حبیب الله رشتی شرکت کرد و در سامرا نیز از میرزای شیرازی استفاده کرد. سپس به تهران بازگشت و زعامت شرعی پایتخت را به عهده گرفت. در سال 1312 ق. مدرسه سپهسالار را که بانی آن حسین خان سپهسالار بود، افتتاح کرد. در هشتم صفر 1316 ق. بر اثر بیماری حصبه در تهران درگذشت و در حرم حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) در کنار پدرش در مقبره ابوالفتوح رازی به خاک سپرده شد. برخی از آثار او عبارتند از: دیوان اشعار عربی؛ دیوان اشعار فارسی؛ شفاء الصدور فی شرح زیارة العاشور؛ الإصابه فی من أجمعت علیه العصابه (در علم رجال)؛ تمیمة المحدث/ الحدیث (منظومه ای به عربی در علم درایه)؛ صرْحُ الحَمَامَة فی احوال الوالد العَلَّامه (در شرح زندگانی پدرش و نیز قسمت هایی از زندگانی خود، به عربی)؛ قلاند الدرر فی نظم اللؤلؤ المنتشر (در علم صرف و به نظم)؛ تنقیح المقالة فی تحقیق الدلالة (در منطق و اصول فقه)؛ حاشیه الاسفار؛ الرسالة العشقیه (در بیان مسئله ای عرفانی، به زبان عربی)؛ مُنیة البصیر فی بیان کیفیة الغدیر؛ حاشیه الفرائد الاصول؛ حاشیه المکاسب.

منابع: مکارم الآثار، ج 6، ص 2044؛ اعیان الشیعه، ج 2، ص 475؛ ریحانة الادب، ج 3، ص 373-374؛ الذریعه، ج 1، ص 54 و ص 501 و ج 2، ص 140 و ج 4، ص 435 و ج 6، ص 216 و 88 و ج 8، ص 67 و ج 14، ص 203 و ج 15، ص 27 و ج 17، ص 162 و ج 20، ص 312 و ج 26، ص 239؛ مصفی

ص: 431

کمال، رضا

مشهورترین نمایش نامه نویس دوره پهلوی اول، مشهور به شهرزاد. در سال 1277 ش. در تهران به دنیا آمد. دوره متوسطه را در مدرسه فرانسوی سن لویی تهران به پایان رساند و به عنوان مترجم وارد وزارت جنگ شد. فعالیت های ادبی خود را با ترجمه آغاز کرد و آنها را برای چاپ به روزنامه شفق سرخ، به مدیریت علی دشتی و مجله وفا با مدیریت نظام وفا می داد. ترجمه سالومه، اثر اسکار وایلد، او را در میان خوانندگان ایرانی به شهرت رساند.

کار نمایش را با بازی در نمایش های گروه «ایران جوان» در سال 1301 ش. آغاز کرد. سپس با همکاری سعید نفیسی، نمایش نامه الهه، نوشته پری را از فرانسه به فارسی برگرداند. اجرای این نمایش نامه در تهران، بر شهرت او افزود. پس از آن چند نمایش نامه نیز نوشت؛ از جمله «پریچهر و پریزاد» که به کارگردانی مسیو طریان در سالن گراند هتل به اجرا درآمد. در همان سال ها گروه «کمدی موزیکال» را با همکاری سعید نفیسی و مشفق کاظمی و سید مجتبی طباطبایی راه انداخت. به دلیل شیفتگی به داستان های کتاب هزار و یک شب، نام مستعار شهرزاد را برای خود برگزید و بارها با همین نام، نمایش نامه هایی را تألیف یا اجرا کرد. مهم ترین اثر او «شب هزار و یکم» است که با اقبالی بی نظیر روبه رو شد و همین نمایش نامه، نام او را در صدر فهرست نمایش نامه نویسان ایران در زمان رضاشاه قرار داد. برخی دیگر از نمایش نامه های او به این قرار است: زرتشت (1298 ش.)؛ دکتر از فرنگ آمده (1303 ش.)؛ گل های حرم (1311 ش.)؛ عروس ساسانیان (1311 ش.)؛ پروانه (1307 ش.)؛ مجسمه مرمر (1308 ش.)؛ در ظلمت شب.

وی در شهریور سال 1316 ش. بر اثر خودکشی درگذشت و در امامزاده عبدالله شهر ری دفن شد.

منبع: دانشنامه زبان و ادب فارسی، ج 5، ص 422-424.

کمال، محمد تقی

عالم دینی، فقیه و خطاط. در تهران به دنیا آمد. کتاب های شمسیه و مغنی و مطول را نزد شیخ محمد ساوجی و علوم ادبی و عربی را نزد سید علم الهدی و شمس العلماء محمد حسین گرکانی و قسمتی از فقه و اصول

ص: 432

و علوم حکمت را در محضر شیخ عبدالحسین فراگرفت. فنون خط نسخ را از میرزا محمدصادق شریف شیرازی، پسرعموی وصال، و زین العابدین محلاتی آموخت و در خط نستعلیق از استادانی چون میرزا محمدکاظم و کاتب همایون مشق خط گرفت و سپس به خدمت عمادالکتاب رسید و هنر خود را تکمیل کرد. در 1290 ش. وارد وزارت فرهنگ شد و تا 1313 ش. به تدریس ادبیات فارسی و دروس عربی مشغول بود. در سال 1338 ش. در تهران درگذشت و در جوار حرم حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) دفن شد.

منبع: تذکره خوشنویسان معاصر، ص 113-115.

کنی، ملا علی

فقیه پایتخت و فعال سیاسی. در سال 1220 ق. در بخش کن تهران متولد شد. در فقه شاگرد صاحب ضوابط و صاحب جواهر است و در اکثر علوم دینی به درجه استادی رسید. نفوذ فراوان در دربار قاجار و نیز بر مردم، و نیز ثروت فراوان، موجب حضور مؤثر وی در برخی تحولات آن روز ایران شد. وی از مخالفان سرسخت تجدد بود و با بسیاری از صدر اعظم های ناصرالدین شاه درگیر و باعث سقوط آنها شد. در محرم سال 1306 ق. در تهران وفات کرد و در جنب مرقد مطهر عبدالعظیم حسنی (ع) مدفون شد. آثار او در موضوع فقه و رجال است، از جمله: توضیح المقال که در آن به شرح احوال خود نیز اشاره کرده است.

منابع: مجموعه آثار کنگره حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، ج 18، ص 357؛ دانشمندان و مشاهیر حرم حضرت عبدالعظیم و شهر ری، ج 1.

کوهی کرمانی، حسین

ادیب، محقق، روزنامه نگار و شاعر. در سال 1276 ش. در کرمان به دنیا آمد. در سال 1302 ش. روزنامه «نسیم صبا» را چاپ و منتشر کرد. سپس از کار روزنامه نگاری دست کشید و به عضویت وزارت فرهنگ درآمد. وی از ارادتمندان ملک الشعرای بهار و از طرفداران سرسخت سید حسن مدرس بود. همچنین از نخستین کسانی است که به گردآوری ادبیات

ص: 433

عامیانه پرداخت و مدت ها در کار تصحیح نسخه ها و چاپ آثار متقدمین فعالیت کرد.

«ترانه های ملی _ فهلویات» وی را پروفیسور کریستین سن به آلمانی و پروفیسور هانری ماسه به فرانسه ترجمه کرده اند. از دیگر آثار او، «از شهریور 1320 ش. تا فاجعه آذربایجان»، «غوغای جمهوری»، «افسانه های روستایی ایران»، «خلنامه»، «هفتصد ترانه»، «سوغواری های ادبی در ایران»، «راهنمای اهل ذوق یا بهترین غزل های سعدی و حافظ» و «گلچینی از مثنوی» است. در سال 1337 ش در تهران درگذشت و در ابن بابویه به خاک سپرده شد.

منابع: از نیما تا روزگار ما، ص 466-467 و 460-461؛ تاریخ جراید، ص 301/4-302؛ تذکره شاعران کرمان، ص 417-415؛ زندگینامه رجال و مشاهیر، ص 316-314/5؛ ستارگان کرمان، ص 315-313.

گرگی، ابوالقاسم

مجتهد و حقوق دان. در سال 1300 ش. در تهران به دنیا آمد. پس از تحصیلات ابتدایی، به تحصیل و تدریس علوم حوزوی روی آورد. در حدود سال 1322 ش، برای ادامه تحصیل، به نجف اشرف رفت. در این دوره از تحصیل بیش از همه از آیه الله خویی استفاده کرد.

در سال 1330 ش، پس از گرفتن گواهی اجتهاد از برخی مراجع، به تهران بازگشت و در مدرسه های ابوالفتح، فیروزآبادی و مروی، دروس سطح حوزه را تدریس کرد. برخی از استادان او در تهران و نجف، بدین قرار است: سید محمد قصیر، حاج آقا حسین بروجردی، محمدعلی شاه آبادی، ابراهیم امام زاده زیدی، محمدرضا تنکابنی، سید ابوالقاسم خویی، محمدعلی کاظمینی، سید عبدالهادی شیرازی، محمدکاظم شیرازی. در سال

ص: 434

1332 ش. برای تحصیل وارد دانشکده الهیات دانشگاه تهران شد. در سال 1335 ش، دوره لیسانس منقول و در سال 1338 ش. دوره دکتری فلسفه و حکمت اسلامی را به پایان رساند و در سال 1342 ش. از پایان نامه دکتری خود دفاع کرد. از سال 1332 ش. به تدریس در دبیرستان ها و از سال 1338 ش. به تدریس ادبیات عرب و بالاخره اصول و فقه در دانشکده الهیات مشغول شد. از سال 1342 ش. رسماً به دانشگاه تهران منتقل شد و عنوان استادیاری گرفت. در بین سال های 1343 تا 1347 ش. در دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران، به تدریس ادبیات عرب و در دانشکده الهیات دانشگاه تهران به تدریس اصول و فقه پرداخت. از سال 1348 ش. تمام وقت در دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران به تدریس حقوق اسلامی مشغول بود. برخی از موفقیت های علمی او بدین شرح است: برگزیده بخش علوم انسانی در همایش چهره های ماندگار (1381 ش.)، دریافت جایزه جشنواره بین المللی خوارزمی، دریافت نشان درجه یک دانش از رئیس جمهور در سال 1375 ش. برگزیده فرهنگستان علوم ایران در مراسم مشترک فرهنگستان ها، انتخاب «تصحیح تفسیر جوامع الجامع» و «تاریخ پیامبر اسلام (ص)» به عنوان اثر برگزیده تحقیقی در سال 1362 ش، انتخاب کتاب تحقیقی «تصحیح جوامع الجامع» به عنوان کتاب برگزیده ممتاز ده ساله اول انقلاب در سال 1367 ش، کسب درجه استادی ممتاز در دانشگاه تهران و نشان استاد نخبه از طرف نهاد ریاست جمهوری در سال 1368 و 1369 ش. برخی از آثار او بدین شرح است: *الصرف و النحو و القرائه؛ تصحیح الذریعة الی اصول الشریعه، تألیف سید مرتضی علم الهدی؛ ترجمه و تلخیص کتاب عدة الاصول؛ تصحیح کتاب تاریخ پیامبر اسلام، تألیف محمدابراهیم آیتی؛ تصحیح تفسیر جوامع الجامع، تألیف امین الاسلام طبرسی؛ حدود، تعزیرات و قصاص؛ ترجمه جامع الشتات، تألیف میرزای قمی؛ مبانی حقوق اسلامی؛ اندیشه های حقوقی؛ تاریخ فقه و فقها؛ آیات الاحکام؛ ادوار اصول فقه؛ اسلام: بررسی تطبیقی حقوق خانواده؛ ارتداد در اسلام.*

وی در هفتم اسفند سال 1389 ش / بیست و دوم ربیع الاول 1432 ق. در هشتاد و نه سالگی درگذشت و در حرم حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) به خاک سپرده شد.

منابع: فصلنامه نامه فرهنگستان علوم، ش 5، سال دوم، 1376 ش؛ مجله حوزه، ش 36، بهمن و اسفند 1368 ش؛ مجله

لرزاده، حسین

معمار. در سال 1285 ش. در تهران به دنیا آمد. پدرش، استاد محمد لرزاده، از معماران نامی دوره قاجار و همکار حسن صنیع دیوان بود. در هفت سالگی به مکتب خانۀ میرزا حسن رفت و نزد پدر نیز هنر معماری آموخت. مدتی نیز در مدرسه کمال الملک و نیز نزد سید محمدتقی نقاش باشی شاگردی کرد؛ تا اینکه توانست در فن و هنر معماری به مقام استادی برسد. معماری مسجد اعظم قم (به درخواست آیه الله بروجردی)، طراحی و ساخت ساختمان مقبره فردوسی در توس قبل از بازسازی هوشنگ سیحون، گنبدخانۀ مدرسه و شبستان زمستانی مسجد سپهسالار، مرمت حرم امام حسین (ع) و تجدید بنای ایوان بزرگ آن و ساختمان مسجد و مدرسه لرزاده تهران، از یادگارهای او است. وی در سال 1381 ش. نشان درجه یک فرهنگ و هنر را دریافت کرد و روز 23 شهریور 1383 ش. در نود و هشت سالگی درگذشت. پیکر او را در مقبره خانوادگی اش که خود ساخته بود، در مسجد افضلیه شهر ری به خاک سپردند. کتاب مفصل و مصور معماری سنتی ایران (با همکاری حسین زمرشیدی) و کتاب احیای هنرهای از دست رفته از آثار اوست.

منابع: سایت فرهنگستان هنر جمهوری اسلامی ایران؛ «زندگی نامه حسین لرزاده» همشهری آنلاین، کد 63026، 20 شهریور 1387.

لسانی نائج، ابوالفضل

قاضی، نویسنده و روزنامه نگار، فرزند میرزا نصرالله لسان المحدثین. در سال 1276 ش. در شهر نور مازندران به دنیا آمد. پدرش از وعاظ و علمای معروف مازندران بود و نیاکانش اهل

دین و از روحانیون مشهور بودند. کتابخانه ای از آنان باقی مانده است که به آستانه حضرت معصومه (س) در قم اهدا شده است. ابوالفضل لسانی دوره مقدماتی صرف و نحو عربی و معانی و بیان را نزد ملا مرتضی نوری آغاز کرد. سپس در مدارس علمیه تهران، در رشته های معقول و منقول ادامه تحصیل داد. سپس به استخدام وزارت فرهنگ درآمد. هم زمان با تدریس در دبیرستان های تهران، به مطالعات خود در زمینه تاریخ جهان و فرهنگ ایران ادامه داد. مدتی نیز به روزنامه نویسی در روزنامه های اواخر دهه 1290 ش. و اوائل دهه 1300 ش (روزنامه وطن، روزنامه اقتصاد ایران و روزنامه کار) روی آورد. پس از روی کار آمدن حکومت پهلوی، روزنامه نگاری را رها کرد و به کارهای فرهنگی و معلمی پرداخت. با تشکیل دادگستری جدید، به دعوت علی اکبرخان داور، با سمت مستنطقی (بازپرسی) به شهر اصفهان رفت. یک سال و نیم بعد، دادستان اصفهان شد. ریاست دادگستری یزد (1310 ش)، ریاست دادگاه های شیراز (1312 ش)، ریاست دادگستری کرمان (1318 ش) و دادستانی خراسان (1319 ش) از دیگر سمت های او است. در سال 1320 ش. حکم دادستانی دو استان برای او صادر شد، اما به دلایلی نپذیرفت و از کار قضایی کناره گرفت. در همین تاریخ، جواز وکالت خود را گرفت و تا آخر عمر به وکالت دادگستری مشغول شد. چند سالی نیز در کسوت نماینده مجلس شورای ملی و سناتور مجلس سنا انجام وظیفه کرد. برخی از تألیفات او بدین قرار است: مقالات تاریخی، اجتماعی، سیاسی و اقتصادی؛ نفت، طلای سیاه یا بلای ایران. وی بر اثر یک مزاحمت تلفنی دچار حمله و سکته قلبی شد و سرانجام در روز جمعه نوزدهم دی 1337 ش. در تهران درگذشت. پیکرش را در امامزاده عبدالله شهر ری به خاک سپردند.

منبع: چهره ها در تاریخچه نظام آموزش عالی حقوق و عدلیه نوین.

لنکرانی، حسین

عالم دینی. در سال 1268 ش. در سنگلج

ص: 437

تهران به دنیا آمد. پدرش، آیه الله علی لنگرانی، و پدر بزرگش، از مجتهدان تهران بودند. وی خواندن و نوشتن و بخشی از مقدمات علوم اسلامی را نزد پدر و بخشی دیگر را در حوزه علمیه تهران آموخت. سپس به نجف رفت و تحصیلات خود را تا اجتهاد ادامه داد. پس از بازگشت به وطن در 1303 ش، افزون بر فعالیت های دینی، به صف مبارزان با رژیم پهلوی پیوست و روزنامه «اتحاد اسلام» را راه انداخت که با تبعید او به مشهد متوقف شد. در انتخابات دوره چهاردهم، از اردبیل به مجلس راه یافت. در این مدت، با آیه الله کاشانی و نواب صفوی نیز ارتباط داشت. در اسفند 1341 ش. با طرح «انقلاب سفید» شاه مخالفت کرد. یک هفته پیش از 15 خرداد با امام خمینی در قم دیدار و اعلام همراهی کرد. شب 15 خرداد، تصویر امام را در شمارگانی وسیع در تهران چاپ و روز بعد در میان تظاهرکنندگان که از میدان شاه (قیام فعلی) به سمت دانشگاه می رفتند، پخش کرد. در 20 خرداد 1342 ش. دستگیر و روانه زندان شد و اواخر تیر همان سال آزاد گردید. پس از تصویب کاپیتولاسیون در مجلس، او بود که متن مذاکرات مجلس را به اطلاع امام خمینی رساند. پس از پیروزی انقلاب اسلامی، به رغم کهولت سن و ضعف مزاج، به هم فکری و همکاری خود با امام خمینی ادامه داد. وی در 18 خرداد 1368 ش. درگذشت و در حرم عبدالعظیم حسنی (ع) به خاک سپرده شد.

منابع: یاران امام در آینه اسناد ساواک: شیخ حسین لنگرانی؛ گلشن ابرار، ج 6، ص 277-270؛ روابط و مناسبات آیه الله حاج شیخ حسین لنگرانی و امام خمینی؛ تاریخ معاصر ایران، س 6، ش 21 و 22 (بهار و تابستان 1381)، ص 95 و 98 و ش 23 (پاییز 1381)، ص 14؛ نگاهی بر زندگانی بزرگ مرد دین و سیاست: آیت الله حاج شیخ حسین لنگرانی، ص 28-31.

لواسانی، ملا شکرالله

فقیه و مجتهد عصر ناصری، فرزند ملا لطف الله سینکی. در سینک لواسان به دنیا آمد و برای تحصیل به اصفهان رفت. در اصفهان نزد محمدعلی قانلی، ریاضیات خواند و نزد میر سید حسن مدرس اصفهانی، فقه و اصول آموخت. سپس به تهران بازگشت و پس از چندی برای ادامه تحصیل به نجف رفت. در نجف به محضر درسی شیخ مرتضی انصاری و دیگر استادان بزرگ حوزه راه یافت. پس از اتمام تحصیلات حوزوی به تهران بازگشت و عهده دار امور شرعی و تألیف و تدریس شد. مدتی نیز در خانقاه معصومیه، مهمان معصوم علی شاه بود. معصوم علی شاه در کتاب طرائق الحقائق از دیدارهای خود با او خبر می دهد. لواسانی در چهاردهم شوال

1319 ق. در تهران درگذشت و در جوار امامزاده حمزه در آستانه حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) دفن شد. فضائل السادات و منتخب الختوم (در ادعیه) از آثار او است.

منابع: دانشنامه تهران بزرگ، ج 2، ص 348؛ المآثر والآثار، ج 1، ص 250.

لواسانی، سید عبدالکریم

عالم دینی و قاضی. تاریخ تولد او دانسته نیست؛ جز اینکه در اواخر دوره ناصرالدین شاه قاجار متولد شد. در دوره رضا شاه و هم زمان با تأسیس دادگستری در ایران، در دادگاه های همدان و کرمان قضاوت کرد. در دوران قضاوت، به سعه صدر، اخلاق نیکو و دانش فراوان شهرت یافت. بیش از 100 سال عمر کرد و در سال 1369 ش. در تهران درگذشت. پیکر او را در ابن بابویه دفن کردند.

منبع: دانشنامه تهران بزرگ، ج 2، ص 349.

مازندرانی حائری، عبدالله

فقیه و صوفی، فرزند آیه الله زین العابدین مازندرانی. در سال 1282 ق. به دنیا آمد. ضمن تحصیلات دینی در نجف، در سال 1306 ق. به حلقه مریدان ملا سلطان علی گنابادی پیوست و به رحمتعلی شاه ملقب شد. با گواهی های متعدد اجتهاد وارد تهران شد و شیخ این سلسله گشت. از وی کتابی به نام «متمم لایحه» و کتاب دیگری به نام «رساله در اثبات توحید و ردّ الحاد» چاپ شده است. در ذی الحجه 1356 ق. در تهران درگذشت و در حرم عبدالعظیم حسنی (ع) در حجره طاووس العرفا دفن گردید.

منابع: مجموعه آثار کنگره حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، ج 18، ص 311؛ دانشمندان و مشاهیر حرم حضرت عبدالعظیم و شهر ری، ج 1.

مؤذن زاده اردبیلی، رحیم

اذان گوی ایرانی، گوینده اذان مشهور در آواز بیات ترک و در گوشه روح الارواح. در سال 1304 ش. در اردبیل به دنیا آمد. اذان مشهور او در سال 1334 ش. در استودیوی شماره یک رادیو ضبط شد. در سال 1387 ش. اذان رحیم مؤذن زاده اردبیلی اثر ملی معنوی شناخته شد. وی در ابتدای سال 1384 ش.

ص: 439

به دلیل ابتلا به سرطان، در بیمارستان مدائن تهران بستری شد و در 5 خرداد همان سال درگذشت. جنازه او را در گورستان ابن بابویه دفن کردند.

متین دفتری، احمد

نخست وزیر رضا شاه، ریاست دبیرخانه جامعه ملل در ایران، رئیس جمعیت طرفداران ملل متحد، نماینده سازمان بین المللی حقوق بشر در ایران، عضو فرهنگستان ایران، عضو دائمی دیوان بین المللی لاهه، رئیس شورای عالی بین المجالس. در شعبان 1314 ق. / بهمن 1275 ش. در تهران متولد شد. در کودکی به تقاضای جدش میرزا حسین خان وزیر دفتر، از طرف مظفردالدین شاه به اعتضاد خاقان ملقب شد و شغل لشکرنویسی فوج های دماوند و فیروزکوه و آتریاد پیاده سیستان و فوج منطقه تبریز از طریق ارث به او رسید. پس از چندی متین الدوله لقب گرفت.

پس از آموختن دروس مقدمات به مدرسه «ایران و آلمان» رفت. هشت سال در این مدرسه تحصیل کرد و زبان های آلمانی، فرانسه و انگلیسی آموخت. زبان عربی و درس های اسلامی را نیز نزد محمد عبده فراگرفت. آنگاه به استخدام دولت درآمد و همانند اکثر فرزندان اشراف و رجال آن ایام، در وزارت خارجه به کار مشغول شد. همزمان به فعالیت مطبوعاتی نیز روی آورد و در روزنامه «عصر طلایی» مسئولیت ترجمه اخبار انگلیسی را بر عهده گرفت. در همین ایام، فقه و اصول و ادبیات عرب را در محضر آیه الله سید اسدالله خارقانی خواند. پس از پایان جنگ جهانی اول، هنگامی که عموی پدرش، دکتر محمد مصدق، و نظام السلطنه مافی و نصرت الدوله فیروز و ذکاءالدوله غفاری نشریه «مجله علمی» را راه انداختند، به آنان پیوست و از نخستین شماره تا پایان حیات این نشریه با آن همکاری داشت. با تأسیس مدرسه حقوق در 1297 ش. به همت فیروز میرزا نصرت الدوله در تهران، متین دفتری وارد مدرسه حقوق، و در 1300 ش. از آن فارغ التحصیل شد. پس از کودتای 1299 ش. محمد مصدق، والی آذربایجان، او را که نوه

برادرش بود، نماینده خود در تهران کرد. آشنایی متین دفتری با رضاخان از همین زمان آغاز شد و متین دفتری که در آن زمان، جوانی 25 ساله بود، ضمن بردن پیغام ها و تلگراف های رمزی دکتر مصدق و حبیب الله خان شیبانی فرمانده لشکر آذربایجان برای رضاخان و تهیه جواب تلگراف های رمز والی آذربایجان، توجه سردار سپه را به خود جلب کرد. در سال 1310 ش. به معاونت وزارت عدلیه منصوب شد. در همین زمان تیمورتاش وزیر دربار، مغضوب رضا شاه شد و متین دفتری او را محاکمه کرد. دفتری در این دوران با دختر دکتر مصدق ازدواج کرد و به این ترتیب علاوه بر نسبت فامیلی از سوی پدر، داماد او هم شد. در آن زمان، مصدق در احمدآباد کرج زندگی می کرد و مغضوب رضاشاه بود. در سوم آبان 1318 ش. (25 اکتبر 1939 م.) محمود جم از مقام نخست وزیری برکنار و احمد متین دفتری وزیر دادگستری کابینه به نخست وزیری منصوب شد. علت این تغییر، گویا ارتباط نزدیک متین دفتری با آلمانی ها بود و رضا شاه که از پیروزی های هیتلر در آغاز جنگ جهانی دوم خوشحال بود، با انتخاب نخست وزیر طرفدار آلمان راه دوستی و اتحاد با آلمان را هموارتر کرد. پس از حمله هواپیماهای متفقین به ایران - که در جنگ، اعلام بی طرفی کرده بود - رضا شاه صبح روز چهارم تیرماه 1319 ش. در حالی که به شدت عصبانی و برافروخته بود، احمد متین دفتری و علی اصغر حکمت (وزیر کشور) را احضار و سپس هر دو را از کار برکنار کرد. بعد از شهریور 1320 ش. متین دفتری در پناه دکتر مصدق وارد فعالیت های سیاسی شد و نامزد نمایندگی مجلس از تهران شد، اما قبل از انتخابات به جرم طرفداری از آلمان توسط متفقین دستگیر شد. یک سال تحت نظر انگلیسی ها و یک سال تحت نظر روس ها بود، تا این که بعد از جنگ جهانی دوم آزاد شد. در انتخابات دوره پانزدهم، از حوزه مشکین شهر به نمایندگی انتخاب شد. در زمان نخست وزیری رزم آرا، در انتخابات اولین دوره مجلس سنا، سناتور دوم تهران شد و در مجلس از منتقدان اصلی رزم آرا و حامیان مصدق و ملی شدن نفت بود. پس از کودتای 28 مرداد، سناتور انتصابی تهران شد. از سال 1342 ش. به بعد سکوت سیاسی اختیار کرد. وی در کنار مشاغل سیاسی، از بدو تأسیس دانشگاه تهران، در آنجا به تدریس اشتغال داشت و بر زبان های آلمانی، انگلیسی، فرانسه و عربی مسلط بود. چندین کتاب حقوقی نیز تألیف کرد که در دانشکده حقوق تدریس می شد؛ از جمله آثار وی می توان به «روابط

بین المللی از قدیم الایام تا سازمان ملل متحد»، «روابط و حقوق بین الملل»، «خاطرات یک نخست وزیر» اشاره کرد. سرانجام در تیر 1350 ش. در هفتاد و پنج سالگی در تهران درگذشت و در باغچه علیجان عبدالعظیم حسنی (ع) به خاک سپرده شد.

منابع: یادی از دوران کودکی، شانزدهمین سالنامه دنیا، 1339 ش؛ خاطراتی از عنفوان جوانی، هفدهمین سالنامه دنیا، 1340 ش.

مجدالملک، تقی خان

از رجال سیاسی دوره ناصرالدین شاه تا احمدشاه قاجار. پدرش، میرزا محمدخان مجدالملک و برادرش میرزاعلی خان امین الدوله (صدراعظم مظفرالدین شاه) بود. در سال 1278 ق. به دنیا آمد. در نوجوانی صرف و نحو و منطق آموخت و پس از آنکه محمدحسن خان اعتمادالسلطنه مدرسه مشیریه را در سال 1289 ق. تأسیس کرد، در آنجا به تحصیل علوم جدید و زبان فرانسه مشغول شد. در دربار ناصری، به او سمت «دواتداری و حمل لوازم تحریر خاصه همایونی» دادند و از ناصرالدین شاه لقب «منشی حضور» گرفت. در 1299 ش. حدود یک سال پس از مرگ پدرش، لقب «مجدالملک» را از پدر به ارث برد.

در 1300 ق. در بیست و دو سالگی، از جانب برادرش امین الدوله، که وزیر وظایف و اوقاف بود، به اداره امور آن وزارتخانه منصوب شد و تا 1308 ق. که دوره وزارت امین الدوله پایان یافت، این مقام را داشت. با برکناری امین الدوله از مقام وزارت به سبب وابستگی او به لژ بیداری فراماسونری و در کشمکش قدرت بین هواداران روسیه و انگلیس در دربار ناصری، تقی خان نیز ناگزیر از کناره گیری شد. حضور دوباره او در دربار، با حکومت مظفرالدین شاه (1313-1324 ق.) و بازگشت امین الدوله به عرصه سیاست آغاز شد.

پس از انتصاب امین الدوله به صدراعظمی در 1315 ق. تقی خان به وزارت وظایف و اوقاف و سپس وزارت داخله و معاونت صدراعظم رسید. امین الدوله در محرم 1316 ق. به دستور شاه برکنار شد

و به رشت رفت. تقی خان نیز از منصبش کناره گرفت و همراه او راهی رشت شد و پس از چندی با اجازه شاه به سفر حج رفت. وی بار دیگر در 1320 ق. به عرصه سیاست بازگشت و در دوره صدراعظمی عین الدوله، حدود دو سال وزیر وظایف و اوقاف بود. در 1325 ق. در کابینه میرزا احمدخان مشیرالسلطنه که فقط 31 روز دوام آورد، وزیر تجارت بود. در سال 1327 ق. از محله عودلاجان تهران که محل زندگی اش بود، در انتخابات مجلس شورای ملی وکیل اعیان تهران شد. در 1332 ق. به عنوان پیشکار محمدحسن میرزا، ولی عهد احمدشاه، به تبریز رفت. در سال 1344 ق. درگذشت و در باغ طوطی / توتی در جوار حرم حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) به خاک سپرده شد.

تقی خان خوش نویسی و نقاشی می کرد و شعر نیز می سرود. «عبقری» تخلص او در شعر بود. محمدابراهیم مدایح نگار، «تذکره مجدیه» را به نام او نوشت.

منبع: دانشنامه جهان اسلام، ج 7، ص 882-883.

محدث ارموی، سید جلال الدین

محقق، مصحح، نسخه شناس و نویسنده. در سال 1283 ش. در ارومیه به دنیا آمد. تحصیلات مقدماتی را در ارومیه فرا گرفت و سپس به حوزه علمیه مشهد رفت و در سال 1320 ش. به تهران آمد و در کتابخانه ملی به خدمت مشغول شد. از سال 1335 تا 1347 ش. در دانشکده الهیات تدریس کرد و از همان جا مدرک دکتری گرفت. یکی از استادان او آیه الله سید حسین عرب باغی به او لقب محدث داد. وی تا آخرین روز عمرش به تألیف و تحقیق متون کهن اشتغال داشت. وی حدود هفتاد کتاب از آثار کهن شیعی را تصحیح و تحقیق کرده است و مهم ترین اثر وی، تصحیح نقض و نگارش تعلیقات آن است. برخی دیگر از آثار او به این شرح است: تصحیح و تحقیق: الغارات، الايضاح، تفسیر گازر، شرح غررالحکم آقاجمال خوانساری و ترجمه و شرح مصباح الشریعه (تألیف ملا عبدالرزاق گیلانی). محدث ارموی در سال 1358 ش. درگذشت و در جوار آرامگاه ابوالفتوح رازی در حرم عبدالعظیم حسنی (ع) به خاک سپرده شد.

ص: 443

منابع: مقدمه تقص، چاپ دارالحدیث؛ کتاب ماه کلیات، ش 119، آبان 1386 ویژه نامه محدث ارموی.

محلالتی، ذبیح الله

عالم دینی و محقق رجالی. حدود سال 1310 ق. در تهران به دنیا آمد. دروس مقدماتی را در تهران خواند و در سال 1330 ق. به نجف رفت. در نجف، دروس عالی حوزه را نزد میرزا آقا اصطهباناتی، شیخ ابوالحسن رشتی، سید محمد فیروزآبادی و شیخ محمد جواد بلاغی آموخت و از آیات عظام سید ابوالحسن اصفهانی، میرزای نائینی، سید حسن صدر کاظمی و آقابزرگ تهرانی اجازه روایت گرفت. در سال 1341 ق. به سامرا رفت و در آنجا از پدر همسر خود، میرزا محمد عسکری تهرانی، علم رجال و درایه الحدیث آموخت. در سال 1376 ق. به تهران بازگشت و به تبلیغ دین مشغول شد. سرانجام در سال 1406 ق. در تهران درگذشت و پیکرش را در جوار مرقد ابوالفتح رازی در ری به خاک سپردند. از آثار او است: 1. فرسان الهیجاء، در شرح حال امام حسین و ذکر حوادث کربلا. این کتاب بارها چاپ شده است. 2. ریاحین الشریعه، در ترجمه بانوان دانشمند شیعه، در پنج جلد.

3. اختران تابناک یا کشف الکواکب، در زندگی امامزادگان و علمای شیعه. 4. الحق المبین فی قضیه امیرالمؤمنین، درباره داوری های حضرت علی (ع). 5. ترجمه قره العین فی حقوق الوالدین، نوشته ابوالفتح محمد بن علی کراچی. 6. مآثر الکبراء فی تاریخ سامرا، در دوازده جلد. 7. کشف الغایشه، درباره عایشه و نقد دیدگاه های اهل سنت درباره او. 8. السیوف البارقه، در شرح حال برخی از صوفیان. 9. کشف المغیبات فی اخبار غیبیه امیر المؤمنین (ع). 10. کشف حقیقت در شرح حال پیشوایان اهل سنت.

منابع: اختران فروزان ری و طهران، ص 197-199؛ الذریعه، ج 3، ص 255 و ج 7، ص 285 و ج 11، ص 313 و...؛ دائرة المعارف تشیع، ج 15، ص 113.

محمد طاهر میرزا

ادیب و دانشمند، نوه نایب السلطنه عباس میرزا. روز جمعه، 11 شوال 1250 ق. در تبریز به دنیا آمد. علوم سنتی و نیز زبان فرانسه و

ریاضیات را آموخت. پس از فراغت از تحصیل به مصر رفت و پنج سال در «جامع الازهر» به تحصیل علوم دینی اشتغال ورزید. با ابوالحسن جلوه، از دانشمندان و عرفای ایران، دوست و همنشین بود و نزد شاه عزت و احترام داشت. اما از خدمات دولتی گریزان بود و عمر خود را به مطالعه و تحریر و ترجمه گذراند و سرانجام به سال 1316 ق. به بیماری سکتة درگذشت و در ابن بابویه به خاک سپرده شد.

ترجمهٔ رمان های «سه تفنگدار»، «کنت دومونت کریستو»، «لویی چهاردهم و عصرش» و چندین رمان دیگر از آثار قلمی او است و چند کتاب و نمایشنامه نیز از او باقی مانده است.

منبع: فرهنگ ادبیات جهان، ج 6، ذیل عنوان.

محمود محمود

محقق و نویسنده. در سال 1261 ش. در تبریز متولد شد. تحصیلات مقدماتی و عالی را در تبریز و تهران گذراند و در وزارت پست و تلگراف خدمت کرد. مدتی نیز استاندار تهران و در دورهٔ پانزدهم نمایندهٔ مجلس شد. پیش از کودتای اسفند 1299 ش. معروف به پهلوی بود و پس از آن محمود را برای نام خانوادگی خویش برگزید. مهم ترین تألیف او، دورهٔ تاریخ مفصل «روابط سیاسی ایران و انگلیس در قرن 19» است که در هشت جلد چاپ و منتشر گردیده است. محمود محمود که در اواخر عمر نابینا شده بود، در روز جمعه 28 آبان ماه 1344 ش. در هشتاد و چهار سالگی در تهران درگذشت و در ابن بابویه به خاک سپرده شد.

منبع: شرح حال رجال ایران، ج 1، ص 44.

محیط طباطبایی، سید محمد

محقق، تاریخ پژوه، نسخه شناس. در سال

ص: 445

1281 ش. در روستای گزلا از توابع اردستان چشم به جهان گشود. در مکتب خانه زواره اردستان تحصیل کرد. زبان فرانسه را در مدرسه کاسه گران اصفهان آموخت.

از سال 1302 ش. به تهران رفت و سه سال در مدرسه دارالفنون به تحصیل در رشته ادبیات و حقوق پرداخت. از سال 1306 ش. حرفه روزنامه نگاری را با نوشتن مقالات تاریخی و ادبی آغاز کرد. در شهریور سال 1321 ش. مجله «محیط» را منتشر کرد.

در سال 1337 ش. سرپرستی برنامه «مرزهای دانش» را در رادیو به عهده گرفت که حدود سی سال ادامه یافت. در طی شصت سال، بیش از دو هزار مقاله نوشت. در سال 1369 ش. به عضویت فرهنگستان زبان و ادب ایران درآمد و در 27 مرداد 1371 ش. چشم از جهان فانی فرو بست و بنا به وصیتش در محوطه برج طغرل شهر ری به خاک سپرده شد.

منبع: «به یاد محیط ادب»، مجله دنیای سخن، ش 50، تیر - مرداد - شهریور 71.

مختاری، رکن الدین

رئیس شهربانی رضا شاه، مشهور به سرپاس مختاری. در سال 1266 ش. در کرمانشاه به دنیا آمد. پدرش کریم خان مختارالسلطنه، مدتی رئیس نظمی و بنیانگذار ژاندارمری ایران بود. در جوانی به خدمت شهربانی درآمد و در شهرستان های مختلف ایران ریاست شهربانی را به عهده داشت. با فرار سرلشکر محمدحسین آیرم به اروپا، مختار که درجه سرهنگی داشت، به درجه سرپاسی (سرتیپ) نایل شد و به ریاست شهربانی رضا شاه رسید. پس از وقایع شهریور 1320 ش. بازداشت و به دلیل دخالت و مسئولیتش در چند مورد از قتل های سیاسی دوره رضاخان، همراه عده ای دیگر محاکمه و به هشت سال زندان محکوم شد. وی نوازنده ویولون و از شاگردان حسین اسماعیل زاده و به لحاظ هنری، یکی از برجسته ترین هنرمندان عرصه موسیقی ایران نیز بود. آهنگ های بسیاری از او بر روی صفحه و نوار موجود است. در سال 1350 ش. درگذشت و در ابن بابویه دفن شد.

منابع: بازیگران سیاسی عصر رضا شاهی و محمدرضا شاهی؛ سرگذشت موسیقی ایران.

مدرس زُنوزی، آقاعلی

فیلسوف و فرزند ملا عبدالله زُنوزی، مؤسس حوزه فلسفی تهران، مشهور به آقاعلی حکیم و حکیم مؤسس. در سال 1234 ق. به دنیا آمد. پس از شاگردی نزد پدر و استادان بزرگ فلسفه و عرفان نظری در تهران، اصفهان و قزوین بر کرسی تدریس فلسفه و حکمت در مدرسه سپهسالار تهران نشست و حدود چهل سال به تدریس حکمت و فلسفه متعالیه پرداخت. از آثار او است: تعلیقات بر اسفار اربعه؛ بدایع الحکم. در سال 1307 ق. رحلت کرد و نزدیک ضریح امامزاده حمزه (ع) دفن شد.

منبع: دائرة المعارف تشیع، ج 1، ص 127-128.

مدرسی یزدی، سید محمود

پزشک. در سال 1277 ش. به دنیا آمد. سال ها ریاست بیمارستان های فاطمی و سهامیه قم را بر عهده داشت و از اوائل تأسیس حوزه علمیه در بهبود سلامت مردم قم و علما و طلاب کوشش کرد. در بیست و ششم اردیبهشت 1356 ش. از دنیا رفت و در مقبره طباطبایی در شهر ری به خاک سپرده شد.

منبع: مجموعه آثار کنگره حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، ج 19، ص 643؛ دانشمندان و مشاهیر حرم حضرت عبدالعظیم و شهر ری، ج 2.

مرآت، اسماعیل

سیاستمدار و فعال فرهنگی. متولد سال 1272 ش. در سال 1290 ش. همراه عده ای دیگر برای تکمیل تحصیلات در رشته های گوناگون به فرانسه فرستاده شد. در فرانسه، در رشته آموزش و پرورش تحصیل کرد و پس از گرفتن دانشنامه به ایران بازگشت. مدتی در مدارس مشغول تدریس شد و سپس رئیس تعلیمات ابتدایی در وزارت فرهنگ گردید. در سال 1316 ش. استاندار کرمان و در سال 1318 ش. وزیر فرهنگ شد و تا سال 1321 ش. در چند کابینه وزیر فرهنگ بود. در سال 1328 ش. درگذشت و جنازه اش را در باغچه

ص: 447

علیجان شهر ری به خاک سپردند.

منبع: شرح حال رجال ایران، ج 3، ص 28.

مرداواج / مرداوئز / مرداوئج زیاری

مرداوئج بن زیار بن وردان شاه گیلی، مؤسس سلسله زیاری در سده چهارم هجری. او یک قرن پس از شکست سرخ جامگان و سپیدجامگان، فرماندهی تیره های گیل و دیلم را به دست گرفت و با پیروزی بر سپاه المقتدر، خلیفه عباسی، قلمرو حکومتی خود را از طبرستان در شمال تا خوزستان در جنوب گسترش داد. مرداوئج، مخالف وابستگی حکومت های داخلی ایران به دستگاه خلافت بود و خود را میراث دار شاهان ساسانی می دانست. به دستور وی، تختگاه تیسفون (طاق کسری) بازسازی شد. زیاریان، میان سال های 316 تا 435 ق. بر بخش هایی از سرزمین های گرگان، قومس، طبرستان، دیلم، گیلان، قزوین، ری، اصفهان و خوزستان فرمان راندند. مرداوئج در سال های نخست فرمان روایی نصر بن احمد سامانی (301-330 ق.) در سپاه سامانیان خدمت می کرد. سپس به خدمت اسفار بن شیرویه سردار گیل درآمد و سپهسالار وی شد. اسفار، نخست در خدمت ماکان بن کاکلی بود و پس از او به حکومت ری رسید. مرداوئج به یاری محمد بن مسافر بر اسفار شورید و او را در سال 319 ق. کشت. پس از آن، بر ری، قزوین، ابهر، گرگان و طبرستان چیره شد. سپس خواهرزاده خود ابوالکرادیس را با لشکر بسیار به فتح همدان فرستاد تا حکومت همدان را از دست نماینده خلیفه بازستاند. در نبردی که میان این دو نیرو درگرفت مردم همدان به یاری عامل خلیفه شتافتند، در نتیجه سپاه مرداوئج شکست خورد و خواهرزاده او همراه چهار هزار نفر به قتل رسید. مرداوئج، با سپاهی عازم همدان شد و پس از کشتار بسیاری از مردم همدان با سپاه خلیفه در محلی میان قزوین و همدان درگیر و بر آن پیروز شد.

ابوعلی مسکویه می گوید: او ترکان را خوار می شمرد و به آنان اعتماد نداشت و یاران دیلمی خویش را می نواخت و برعکس بر غلامان ترک سخت می گرفت. در شمار لشکریان او، غلامان زر خرید ترک نیز یافت می شدند. در یکی از روزهای سال 323 ق. در اصفهان، تنی چند از این غلامان که تا پاسی از شب سرگرم تیمار اسبان بودند، با سر و صدای خود مانع خفتن مرداوئج شدند. مرداوئج بر آنان خشمناک شد و فرمان داد که آنان را افسار زده، در طویله اسبان اندازند. این توهین موجب شد که غلامان ترک، وی را در گرمابه کشتند. جنازه مرداوئج را به ری بردند و

ص: 448

پس از تشییعی باشکوه در شمال دامنه کوهی که به نام او مشهور است، دفن کردند.

منابع: ری باستان، ج 1، ص 445؛ الکامل فی التاریخ، ج 1، ص 246 و ج 6، ص 198؛ تاریخ گزیده، ج 1، ص 417؛ تاریخ طبرستان، ص 185؛ «مردآویج زیاری»، مجله تخصصی زبان و ادبیات دانشکده ادبیات و علوم انسانی مشهد (دانشکده ادبیات و علوم انسانی مشهد)، 1379.

مرشد چلوبی

شاعر، مربی اخلاق. میرزا احمد عابد نهاوندی مشهور به حاج مرشد چلوبی، متخلص به ساعی. در بازار تهران جنب مسجد جامع، طباحی داشت. چون با مردم به زبان شعر و پند و اندرز سخن می گفت، به حاج مرشد معروف شد.

تنها نسخه دیوان اشعار عرفانی ساعی در زمان خودش در آتش سوزی مغازه اش سوخت. اما عده ای اشعار او را گردآوری کردند و با نام دیوان سوخته انتشار دادند. از اشعار او است:

کو آن کسی که کار برای خدا کند/ *** بر جای بی وفایی مردم وفا کند//

هر چند خلق سنگ ملامت بر او زنند/ *** بر جای سنگ، نیمه شب ها دعا کند.

وی از شاگردان و مریدان رجبعلی خیاط بود و حیدرآقا معجزه، فرزند اوست. در حدود نودسالگی در 25 شهریور 1357 ش. در تهران درگذشت. قبر وی در جنب ابن بابویه تهران داخل مسجد ماشاء الله است.

منبع: بهترین کاسب قرن: خاطرات مرحوم حاج مرشد چلوبی.

مروستی ندامانی، سید یحیی

عالم دینی، سیاستمدار، ملقب به ناصرالاسلام. در سال 1292 ق. به دنیا آمد و در رشت و تهران تحصیل کرد و از روحانیون معتبر گیلان بود که از مشروطه حمایت کرد. در دوره استبداد صغیر، به عضویت کمیته ستار درآمد که هدف آن، احیای مشروطیت بود. پس از پیروزی مشروطه خواهان و فتح تهران در سال

ص: 449

1327 ق. به نمایندگی از رشت در دوره دوم مجلس شورای ملی انتخاب شد، ولی پس از اولتیماتوم دولت روس، همراه جمعی دیگر، به یزد تبعید شد. در سال 1332 ق. مجله «شوری» را منتشر کرد و در سال 1333 ق. به نمایندگی فومن در دوره سوم مجلس شورای ملی برگزیده شد. بار دیگر در سال 1342 ق/ 1302 ش. از فومن به نمایندگی دوره پنجم انتخاب شد و رأی به انقراض قاجاریه و تأسیس سلطنت پهلوی داد. وی در سال 1308 ش. در پنجاه و پنج سالگی بدرود حیات گفت و در مقبره خانوادگی خاندان اکبر واقع در گورستان ابن بابویه به خاک سپرده شد.

منبع: «نمایندگان گیلان در مجالس قانونگذاری»، مجله گیله وا، ش 64، ص 34.

مستوفی صدرالممالک، محمدعلی

دولت مرد و معروف به صدر قزوینی یا صدر دیوانخانه. در سال 1286 ق. ملقب به صدر دیوانخانه (صدرالممالک) شد و از این تاریخ تا سال 1300 ق. صدر دیوانخانه (وزیر دادگستری) بود. در این سال میرزا شفیع پسر بزرگش به جای او صدر دیوانخانه شد. در روز شنبه دهم ربیع الثانی 1303 ق. به سمت تولیت آستان قدس رضوی تعیین و تا ماه صفر سال 1314 ق. در این سمت باقی بود. در سال 1319 ق. در تهران درگذشت و در مقبره خاص خود در حرم عبدالعظیم حسنی (ع) به خاک سپرده شد.

منبع: شرح حال رجال ایران.

مسعودی، عباس

روزنامه نگار، سیاستمدار، پایه گذار روزنامه اطلاعات. در سال 1274 ش. به دنیا آمد. کار روزنامه نگاری را از همکاری با روزنامه «کوشش» به مدیریت شکرالله صفوی آغاز کرد. سپس چند چاپخانه کوچک راه انداخت و پس از آشنایی کامل با امور چاپ، روزنامه اطلاعات را راه اندازی کرد که خیلی زود پرتیراژترین روزنامه کشور شد. فعالیت های پارلمانی را از سال 1314 ش. آغاز کرد. در این سال، به وکالت دوره دهم مجلس شورای ملی از تهران برگزیده شد و شش دوره متوالی، در آن

ص: 450

سمت باقی ماند. در 1328 ش. که نخستین انتخابات مجلس سنا در تهران برگزار شد، با سمت سناتور تهران به این مجلس راه یافت. پس از وقایع شهریور 1320، به دست افراد ناشناس مورد سوء قصد قرار گرفت و تا سر حد مرگ پیش رفت. مسعودی مجلات اطلاعات هفتگی، اطلاعات ماهانه، اطلاعات بانوان و مجله الاخاء (به زبان عربی) را نیز انتشار داد و سپس به تأسیس مؤسسه اطلاعات و چاپ خانه بزرگ ایران چاپ اقدام کرد. روز سه شنبه 27 خرداد 1353 ش. در هفتاد و سه سالگی درگذشت و در امامزاده عبدالله شهر ری دفن شد.

منبع: رجال عصر پهلوی به روایت اسناد ساواک، ص 11-12.

مشکان طبسی، حسن

استاد دانشگاه، نویسنده، مترجم و شاعر. در سال 1258 ش. در طبس به دنیا آمد. حساب و هیئت و نجوم را نزد پدر آموخت و علوم عرب را نزد حسن ملا سلطان محمد. برای ادامه تحصیل به یزد و اصفهان رفت و علوم عقلی و نقلی و ریاضیات و فنون و ادب و اسطرلاب را نزد استادان وقت فراگرفت. در اواخر جنگ جهانی اول به خراسان بازگشت و در مشهد به خدمت وزارت معارف درآمد. وی در 1301 ش. مجله «دبستان» را در مشهد تأسیس و منتشر کرد. مدتی نیز در تهران، شغل دولتی (مستشاری دیوان عالی کشور) داشت و در دانشکده معقول و منقول، مدرس فلسفه بود. سرانجام در تهران فوت کرد و در شهر ری در جوار بقعه حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) به خاک سپرده شد.

منابع: تاریخ جراید، ج 2، ص 277-280؛ چهارصد شاعر برگزیده پارسی گوی، ص 998-999؛ شرح حال رجال ایران، ج 6، ص 78-79؛ گلزار معانی 627-647.

ممتاز الملك، مرتضی خان

فعال فرهنگی و سیاسی. در جوانی به خدمت وزارت امور خارجه درآمد. در 1285 ش. وزیر مختار ایران در آمریکا شد. مدتی نیز در کابینه های سپهسالار و وثوق الدوله و مستوفی الممالک وزیر معارف و

ص: 451

اوقاف بود. از مهم ترین کارهای وی در زمان وزارت اوقاف و معارف، تأسیس موزه ملی و بیمارستان زنان بود. ممتازالملک پس از کناره گیری از وزارت معارف به وزارت امور خارجه رفت و چند سالی با سمت وزیر مختاری ایران در پتروگراد (پترزبورگ) خدمت کرد. وی در سال 1304 ش. درگذشت. مدفن او در امامزاده عبدالله شهر ری است. از آثار او است: تربیت یا دوره تعلیمات ممتازیه.

منابع: روز شمار تاریخ، ج 1، ص 114، 123، 175؛ فهرست کتاب های چاپی، ج 1، ص 847، 1469؛ وزرای معارف ایران، ص 64-65؛ وزیران علوم و معارف و فرهنگ، 153-158.

منجم باشی، عبدالباقی

دولت مرد و داماد فتحعلی شاه قاجار. وی از خاندان منجم باشی بود که نزدیک به یک قرن حکومت گیلان را در دست داشتند. در لنگرود و مشهد تحصیل کرد و علوم عقلی و ریاضیات آموخت. همچنین در مورد نجوم و کیمیاگری مطالعه کرد. در سال 1250 ق. با شاه جهان خانم سی و چهارمین دختر فتحعلی شاه قاجار ازدواج کرد. در جمادی الاول 1267 ق. به تولیت آستان قدس رضوی منصوب شد و تا رمضان 1270 ق. در این مقام بود. پس از آن به تهران رفت و مقیم آن شهر گردید. حدود سال 1275 ق. در تهران درگذشت و در گورستان ابن بابویه به خاک سپرده شد.

منبع: شرح حال رجال ایران.

منصور، حسنعلی

دولت مرد. فرزند علی منصور الملک و متولد 1302 ش. در تهران بود. پس از فارغ التحصیلی از دانشگاه، به استخدام وزارت امور خارجه درآمد. در دهه 1320 ش. مدارج ترقی را پیمود تا اینکه پس از ورود به مجلس شورای ملی و سنا در شهریور 1342 و تأسیس حزب ایران نوین، راه برای صدارت او باز شد. از اسفند 42 تا بهمن 1343 ش. به مدت کمتر

ص: 452

از يك سال نخست وزير بود. تصویب کاپیتولاسیون اتباع امریکا، افزایش قیمت بنزین و تبعید امام خمینی (ره) در دوره نخست وزیری او رخ داد. در ساعت 10 صبح روز اول بهمن 1343 ش. هنگام پیاده شدن از اتومبیل در جلو در ورودی مجلس شورای ملی، هدف گلوله محمد بخارایی، از اعضای شاخه اجرایی هیئت مؤتلفه اسلامی و از نزدیکان مجتبی میرلوحی معروف به «نواب صفوی»، قرار گرفت و چند روز بعد درگذشت. پیکر او را در آرامگاه رضا شاه در شهر ری دفن کردند. پس از پیروزی انقلاب اسلامی ایران، به دستور آیه الله صادق خلخالی، آرامگاه رضا شاه و مقابر پنجاه تن از وابستگان حکومت پهلوی، از جمله قبر حسنعلی منصور، خراب شد.

منابع: ظهور و سقوط سلطنت پهلوی، ج 2، ص 355-356.

موبد بیدگلی، عبدالعلی

روزنامه نگار، شاعر مشروطه خواه و عالم دینی. در منطقه بیدگل به دنیا آمد و نام پدرش محمدباقر بود. تحصیلات دینی خود را در نجف و تهران گذراند و از شاگردان نامدار شیخ هادی نجم آبادی به شمار می رفت. در انجمن سری آزادی خواهان برای رهایی ایران از استبداد فعالیت کرد و پس از به توپ بسته شدن مجلس، در سفری به روسیه در مطبوعات این کشور، به دفاع دولت آن کشور از استبداد در ایران اعتراض کرد و خشم حاکمان پطروگراد را برانگیخت. وی از فعالان سرّی آزادی خواه انجمن باغ میکده نیز بود. بر ادبیات فارسی و عربی و تاریخ ایران باستان تسلط داشت و مقام شاعری او را ستوده اند. انتشار هفته نامه، کتاب خجسته نامه، مجموعه موبد، نسخ موبد، تصحیح شاهنامه، صرب موبد، هنایش خرد و دیوان موبد بیدگلی، شماری از آثار علمی و قلمی او است. در 1318 خورشیدی درگذشت و در شهر ری دفن شد.

منبع: تاریخ جراید و مطبوعات ایران، ج 4، ص 197-220.

موسوی درچه ای، سید حسین

عالم دینی، فرزند حاج سید نصرالله موسوی درچه ای. در بیست و هشت ربیع الاول 1346 ق/ سوم مهر 1306 ش. در شهر درچه اصفهان متولد شد. در چهارده سالگی وارد

ص: 453

حوزه علمیه اصفهان شد. در بیست و دو سالگی، در سال 1328 ش. به قم رفت و دوازده سال در درس خارج فقه و اصول آیات عظام: محقق داماد، بروجردی، امام خمینی، گلپایگانی و سیداحمد خوانساری حضور یافت.

پس از پانزده سال اقامت در قم، در سال 1343 ش. به توصیه آیه الله گلپایگانی، به شهر ری رفت و در محله ابن بابویه (شیخ صدوق) ساکن و تولیت و امامت جماعت مسجد صدوق را عهده دار شد. پس از فوت آیه الله مصطفی خمینی، مجلس بزرگداشتی برای ایشان در شهر ری برگزار کرد و پس از آن دستگیر شد. برخی از مسئولیت های وی پس از پیروزی انقلاب اسلامی ایران، بدین شرح است: نماینده امام در استان زنجان در اجرای فرمان هشت ماده ای، نماینده امام در کمیته انقلاب اسلامی، ریاست هیئت امنای بقاع متبرکه شهر ری، خطیب نماز جمعه شهر ری. در چهارم آبان 1384 ش. درگذشت و در جوار مرقد شیخ صدوق به خاک سپرده شد.

موسوی مدنی کرمانی، سید جواد

خطاط، شاعر، نویسنده، معروف به بنان الشریعه. در سال 1257 ش. در سعادت آباد سیرجان به دنیا آمد. تحصیلات مقدماتی را همان جا گذراند و در سی سالگی برای تحصیل علوم دینی به عتبات رفت. پس از شش سال به کرمان بازگشت و در حدود سال 1307 ش. به تهران آمد و وارد وزارت معارف شد. در خط شکسته، توانا و مبتکر بود و شیوه مخصوصی ابداع کرد. در سال های 1310 تا 1314 ش. نزد میرزا مهدی آشتیانی، حکمت و فلسفه خواند. از آثار او است: شرح دعای صباح. در سال 1339 ش. درگذشت و در ابن بابویه دفن شد.

منبع: تذکره خوشنویسان معاصر، ص 96-98.

موسوی ملایری، ابوالقاسم

عالم. در کربلا به دنیا آمد و برای تحصیل علوم دینی به مشهد رفت. نزد آفازاده کفایی و میرزا مهدی اصفهانی دروس خارج فقه و اصول را فراگرفت. در سال 1344 ق. به نجف رفت و از دروس آقاضیاء عراقی و سید

ص: 454

ابوالحسن اصفهانی استفاده کرد. در سال 1349 ق. به مشهد بازگشت و در جامع گوهرشاد فقه و اصول تدریس کرد. در 1366 ق. در تهران از دنیا رفت و در شهر ری، در جوار حرم حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) آرمید.

منبع: مجموعه آثار کنگره حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، ج 19، ص 698؛ دانشمندان و مشاهیر حرم حضرت عبدالعظیم و شهر ری، ج 2.

مهدوی کنی، محمدرضا

روحانی انقلابی و از مسئولان عالی رتبه جمهوری اسلامی. وی در 14 مرداد سال 1310 ش. در روستای کن از توابع تهران به دنیا آمد. پس از طی دوره دبستان در کن، وارد مدرسه علمیه لرزاده در تهران شد و از محضر آیه الله برهان و میرزا ابوالحسن شعرانی بهره های علمی و اخلاقی برد. سال 1327 ش. در هفده سالگی برای ادامه تحصیل به قم مهاجرت کرد و تا سال 1340 ش. در محضر استادان مبرز آن زمان، همچون علی مشکینی، عبدالجواد سدهی (جبل عاملی)، شهید صدوقی، سلطانی، مجاهدی، رفیعی قزوینی، علامه طباطبایی، محمدحسین بروجردی، روح الله خمینی و محمدرضا گلپایگانی دروس عالی فقه، اصول فقه، تفسیر، حکمت و کلام را آموخت. پس از بازگشت به تهران در سال 1340 ش. در مدرسه مروی به تدریس علوم حوزوی مشغول شد و از سال 1342 ش. امامت جماعت مسجد جدید التاسیس جلیلی در نزدیکی میدان فردوسی را پذیرفت. این مسجد پایگاه مناسبی برای فعالیت های اجتماعی و سیاسی ایشان شد. مبارزات او علیه حکومت طاغوت، باعث دستگیری های متعدد و تبعید شد. برخی از سوابق او پس از پیروزی انقلاب اسلامی به این شرح است: عضو شورای انقلاب، وزیر کشور، نخست وزیر کابینه موقت (دوبار)، عضو ستاد انقلاب فرهنگی، امام جمعه موقت تهران، عضو شورای نگهبان قانون اساسی، دبیر جامعه روحانیت مبارز تهران، عضو شورای بازنگری قانون اساسی، ریاست مرکز رسیدگی به امور مساجد، عضو مجمع تشخیص مصلحت نظام، تولیت حوزه علمیه مروی، عضو و رئیس مجلس خبرگان

ص: 455

رهبری و رئیس دانشگاه امام صادق (ع). برخی از تألیفات او از این قرار است: تقریرات درس های خارج فقه آیات عظام بروجردی و امام خمینی؛ نقطه های آغاز در اخلاق عملی؛ اصول و مبانی اقتصاد اسلامی در قرآن؛ بیست گفتار؛ شرح دعای افتتاح.

وی در 14 خرداد 1393 ش. در پی حمله قلبی به کما رفت و در تاریخ 29 مهر 1393 ش. در هشتاد و سه سالگی درگذشت. مراسم خاک سپاری وی در روز پنجشنبه، اول آبان انجام شد و پس از اقامه نماز میت به امامت آیه الله خامنه ای، پیکر وی را طبق وصیتش در آرامگاه حضرت عبدالعظیم کنار قبر جدش ملاعلی کنی دفن کردند.

منبع: خاطرات آیت الله مهدوی کنی.

میرعماد غلام شاهی میر فندرسکی

خوشنویس. در تهران به دنیا آمد. وی در نوشتن خطوط نستعلیق و شکسته تحریر توانا بود و در موسیقی نیز دست داشت. مدتی نیز منشی و خوشنویس وزارت امور خارجه بود. در تهران در سال 1324 ش. درگذشت و در امامزاده عبدالله دفن شد. از آثار خطی وی، چند اثر به یادگار مانده است که گلستان سعدی، به خط نستعلیق خفی، از آن جمله است.

منبع: تذکره خوشنویسان معاصر، ص 100.

میرزاده عشقی

روزنامه نگار، شاعر و نمایشنامه نویس. سید محمدرضا همدانی، مشهور به میرزاده عشقی در سال 1312 ق. در همدان به دنیا آمد. در مدارس الفت و آلیانس تهران تحصیل کرد و زبان فرانسوی را آموخت. شغل مترجمی را برای امرار معاش برگزید و در 1333 ق. روزنامه «نامه عشقی» را در همدان منتشر کرد. در اوایل جنگ جهانی اول به استانبول رفت و ضمن تحصیل، به انتشار اشعار خود پرداخت. پس از بازگشت به ایران، در 1339 ق. روزنامه «قرن بیستم» را در تهران تأسیس و منتشر کرد و بر اثر نشر مقالات تند و انقلابی، به دستور وثوق الدوله دستگیر و زندانی شد و بعد از کودتای 1339 ق (1299 ش) و روی کار آمدن سید ضیاءالدین از زندان آزاد شد. در 1342 ق (1302 ش) به دست دو ناشناس در منزلش کشته و در قبرستان ابن بابویه به خاک سپرده شد. در جریان دادگاه های پس از شهریور 1320 که

ص: 456

افشاگری بر ضدّ رضاشاه امکان پذیر شد، برخی متهمان عضو شهربانی، ترور او را سازماندهی شده از سوی دولت وقت اعلام کردند. «نوروزی نامه»، «کفن سیاه»، «ایده آل»، «رستاخیز شهیران ایران»، «نمایشنامه منظوم» و «دیوان شعر» از آثار او است.

منابع: ادبیات معاصر، ص 71-73؛ از صبا تا نیما، ج 2، ص 361-381؛ تاریخ جراید، ج 4، ص 105-108؛ چون سبوی تشنه، ص 65-68؛ الذریعه، ج 9، ص 724؛ روز شمار تاریخ، ج 1، ص 107، 133-134؛ سخنوران نامی معاصر، ج 4، ص 2490-2496؛ شرح حال رجال، ج 6، ص 235؛ فرهنگ سخنوران، ص 636-637؛ فهرست کتاب های چاپی، ج 1، ص 409-410 و ج 2، ص 1728؛ مؤلفین کتب چاپی، ج 3، ص 181-183؛ یادگار، سال 2، شماره 5، ص 80.

مین باشیان، غلامحسین

موسیقی دان، نظامی، فرزند سرتیپ غلامرضا مین باشیان. در دوره رضا شاه، معاون اداره کل موزیک قشون و سرپرست ارکستر سمفونی شهرداری بود و چون تحصیلات عالی اش در رشته موسیقی کلاسیک بود، با حفظ سمت های پیشین، به ریاست هنرستان موسیقی نیز منصوب شد. در سال 1317 ش. که اداره موسیقی کشور تأسیس شد، ریاست آن را بر عهده وی گذاشتند. در مهرماه 1320 ش. وزیر فرهنگ وقت، به خدمت او و صادق هدایت و عبدالحسین نوشین و نیما یوشیج که از سال 1317 ش. از طرف مین باشیان در اداره موسیقی کشور استخدام شده بودند، خاتمه داد. وی در چهارم فروردین 1359 ش. درگذشت و در گورستان ابن بابویه دفن شد.

منبع: وبگاه هنرستان موسیقی پسران.

ناصرالملک همدانی، ابوالقاسم قره گزلو

دولت مرد و مترجم. وی فرزند احمدخان

ص: 457

قاجار و نوه محمودخان ناصرالملک فرمانفرما بود و در سال 1245 ش. متولد شد. در سفر دوم ناصرالدین شاه به اروپا، محمودخان ناصرالملک که از همراهان شاه بود، ابوالقاسم را نیز برای تحصیل به لندن برد. ابوالقاسم در دانشگاه آکسفورد به تحصیل پرداخت و پس از فراغت از تحصیل، مدتی با سمت وابسته سفارت ایران در لندن خدمت کرد و دو بار هم به نیابت سفیر فوق العاده به دربار هلند و دربار آلمان رفت. در سال 1301 ق. به ایران آمد و یک سال بعد به خواهش پدر بزرگش از طرف ناصرالدین شاه به عنوان «مشیر حضور» ملقب شد. در دستگاه ناصرالدین شاه به کار مترجمی مشغول شد و پس از سفر سوم ناصرالدین شاه به اروپا، در شورایی که عباس میرزا ملک آرا به دستور شاه برای تنظیم قوانین تشکیل داد، عضویت داشت و قوانین و آیین نامه های خارجی را ترجمه می کرد. همچنین در غیاب محمدحسن خان اعتمادالسلطنه، روزنامه های خارجی را برای شاه می خواند و خطابه های سفرای خارجی را برای او و بیانات شاه را برای سفیران ترجمه می کرد. پس از انتخاب میرزا علی خان امین الدوله به عنوان صدراعظم در سال 1314 ق. ناصرالملک به سمت وزارت مالیه برگزیده شد و با کنار رفتن امین الدوله در سال 1316 ق. از وزارت مالیه کنار رفت و پس از آن مأمور حکومت کردستان شد. پس از پیروزی انقلاب مشروطه در کابینه های میرزا نصرالله خان مشیرالدوله، سلطان علی خان وزیر افخم و امین السلطان، وزیر مالیه بود. پس از سقوط کابینه میرزا احمدخان مشیرالسلطنه، نمایندگان مجلس شورای ملی در نشستی محرمانه و خصوصی، وی را نامزد رییس الوزرایی کردند. با تأیید این تصمیم از سوی محمدعلی شاه، فرمان رییس الوزرایی ناصرالملک در سوم آبان 1286 ش. صادر شد. ناصرالملک بعد از چند روز مشورت با نمایندگان بدون مراعات نظر شاه، وزیران خود را به مجلس معرفی کرد. تنش میان او و دربار، به خشم شاه انجامید و دستور قتل او را صادر کرد؛ اما با شفاعت جانشین سفیر انگلیس، فرمان قتل او اجرا نشد. بدین ترتیب ناصرالملک، صبح فردای آن روز ایران را به قصد اروپا ترک کرد و تا سال 1329 ق. به ایران بازنگشت. در تمام طول دوران حضور در لندن، علیه شاه قاجار فعالیت کرد. پس از خلع محمدعلی شاه و جانشینی احمد شاه، ناصرالملک به ایران آمد. بعد از مرگ عضدالملک، نایب السلطنه، او از سوی شورای ایل قاجار به نیابت سلطنت منصوب شد و سپهدار تنکابنی را مأمور تشکیل کابینه

کرد. ناصرالملک، احمد شاه هجده ساله را به تخت سلطنت نشانید و خود به اروپا رفت. پس از خلع قاجاریه و آغاز سلطنت رضا شاه پهلوی، بار دیگر به ایران آمد و سرانجام در روز چهارم دی 1306 ش. در تهران درگذشت. پیکر او را در جوار حرم عبدالعظیم حسنی (ع) در شهر ری به خاک سپردند.

منابع: شرح حال رجال ایران؛ گزارش ایران؛ تاریخ انقلاب مشروطیت ایران؛ خاطرات احتشام السلطنه؛ روزنامه ایران، شماره 2567، 5 دی 1306 ش. ص 3.

ناظرزاده کرمانی، احمد

شاعر، نویسنده، پژوهشگر و روزنامه نگار. در سال 1292 ش. در کرمان به دنیا آمد. تحصیلات مقدماتی را نزد پدر و تحصیلات ابتدایی را در زادگاهش و تهران به پایان برد و از دارالفنون در رشته ادبی فارغ التحصیل شد و به موازات علوم جدید، علوم قدیم و فقه و عربی و فلسفه را نیز آموخت. رشته علوم سیاسی را در دانشکده حقوق و رشته ادبیات فارسی را تا درجه دکتری گذراند. عنوان رساله اش، «شرح حال و آثار عمادالدین علی فقیه کرمانی» است. سپس از طرف دانشگاه تهران برای مأموریتی به پاریس رفت و توانست همزمان با وظایف محوله، دوره دکتری جامعه شناسی ادیان را نیز در دانشگاه سوربن به پایان برساند و رساله خود را با عنوان «تحقیق درباره مذهب جعفری» زیر نظر پروفیسور هانری درش بنویسد.

از 1335 ش. تدریس در دانشگاه تهران را آغاز کرد و در 1341 ش. با سمت نمایندگی ایران در نشست سازمان کنفرانس اسلامی شرکت کرد. ناظرزاده در کار مطبوعاتی نیز دست داشت و مقالات متعددی برای روزنامه ها و مجله های داخلی و خارجی نوشت و مدتی معاون مجله «ایران امروز» و چندی هم سردبیر مجله «سلامت فکر» بود و زمانی نیز روزنامه «شهر آشوب» را شخصاً منتشر کرد. از دیگر مشاغل دولتی او می توان به شهردار تهران، پیشکار دارایی کرمان، بازرس استانداری کرمان و کفیل استانداری تهران اشاره کرد. وی بر اثر بیماری قند نابینا شد و سرانجام در سال 1355 ش. بر اثر سکته درگذشت و در گورستان ابن بابویه دفن شد. از دیگر آثار او است: «آوازه های جوانی»، «اختر»، «بر فراز سیحون»، «دختر شامگاه»، «رقص با سه خنجر»، «شام شوم»، «آفات قرن»، «دیوان».

منبع: اثر آفرینان، ج 6، ذیل عنوان.

ص: 459

ناهید شیرازی، ابراهیم

روزنامه نگار. کار خود را با حروف چینی در روزنامه رعد به مدیریت سید ضیاءالدین طباطبایی، آغاز کرد. سپس در 1300 ش. روزنامه «ناهید» را در تهران بنیان گذاشت که اولین روزنامه کاریکاتوریستی و انتقادی - اجتماعی بود و با استقبال شایانی روبه رو شد. پس از چند بار توقیف، در سال نهم انتشار، محل روزنامه آتش گرفت و دیگر انتشار نیافت. ناهید شیرازی در سال 1333 ش. در تهران درگذشت و در گورستان ابن بابویه به خاک سپرده شد.

ناهید همدانی

شاعر. میرزا یعقوب الستی، متخلص به ناهید، در سال 1266 ش. در همدان متولد شد. از آغاز جوانی عضو اصلی انجمن ادبی همدان شد و از محضر غمام همدانی بهره جست. سپس رئیس انجمن ادبی همدان شد. در سال 1343 ش. درگذشت و در شهر ری به خاک سپرده شد.

منبع: سایت اداره کل میراث فرهنگی استان همدان.

نجفی میرلوحی، سید علی

عالم دینی. در اصفهان به دنیا آمد و پس از تحصیلات مقدماتی به نجف اشرف رفت. در صحن شریف برای نمازگزاران احکام شرعی می گفت. در سال 1366 ق. به ری آمد و در صحن آستانه، نماز جماعت اقامه می کرد. در سال 1380 ق. دعوت حق را لبیک گفت و در صحن امامزاده حمزه (ع) به خاک سپرده شد.

منبع: اختران فروزان ری و تهران، ص 203.

نجم الدوله / نجم الملك اصفهانی

ریاضی دان و منجم. در سال 1259 ق. در اصفهان به دنیا آمد. ریاضیات قدیم را نزد پدرش آموخت و ریاضیات کلاسیک را در دارالفنون. پس از فوت میرزا رضا نجم الملك، منجم باشی عباس میرزا نایب السلطنه، به سمت منجم باشی وی منصوب و ملقب به نجم الملك شد. همچنین سال ها به استخراج تقویم رسمی کشور مأمور بود. در تهران در سال 1326 ق. درگذشت. چون اهل تصوف بود، در صفائیة شهر ری به خاک

ص: 460

سپرده شد. از آثار او است: اصول جغرافیا؛ آسمان (در هیئت و نجوم)؛ کفایة الحساب؛ رساله تطبیقیه (در تطبیق سال های هجری قمری با سال های میلادی)؛ بدایة الجبر؛ مجموعه علم ایرانی؛ المثلثات البسیطة.

منابع: الذریعه، ج 3، ص 58 و ج 19، ص 79 و ج 24، ص 399؛ ریحانة الادب، ج 6، ص 136-137؛ شرح حال رجال، ج 2، ص 273-274؛ فهرست کتاب های چاپی، ج 1، ص 157، 210، 247، 268، 272، 467، 910، 1015، 1206، 1207 و ج 2، ص 1994، 2335، 2410، 2615، 2645، 2646، 2878، 2925، 3059، 3359؛ المآثر و الآثار، ص 191-192؛ مکارم الآثار، ج 5، ص 1599-1600؛ مؤلفین کتب چاپی، ج 3، ص 891-894.

نسیم شمال

شاعر، نویسنده، روزنامه نگار، مدیر روزنامه نسیم شمال. سید اشرف الدین قزوینی گیلانی، مشهور به نسیم شمال در سال 1287 ق. در قزوین به دنیا آمد. تحصیلات مقدماتی را در مدرسه صالحیه قزوین نزد ملا علی طارمی و ملا محمدعلی صالحی برغانی به پایان رساند و سپس رهسپار عتبات شد. در کربلا در درس فقه و اصول میرزا عبدالله و میرزا علی نقی صالحی برغانی حاضر شد و پس از حدود پنج سال به قزوین بازگشت. پس از آن در تبریز به ادامه تحصیل فقه پرداخت. چندی بعد به گیلان رفت و در رشت اقامت گزید و نخستین شعرهای خود را همان جا سرود. در سال 1325 ق. روزنامه ادبی و فکاهی کوچکی به نام «نسیم شمال» در رشت منتشر کرد که با استقبال مردم روبه رو شد. در سال 1326 ق. که مجلس گلوله باران و روزنامه ها و انجمن ها برچیده شد، نسیم شمال نیز توقیف شد. در سال 1327 ق. پس از فتح تهران دوباره انتشار یافت. سید اشرف الدین در سال 1333 ق. به تهران آمد و روزنامه نسیم شمال را در تهران راه انداخت. در سال 1352 ق. چشم از جهان فرو بست. او را در گورستان ابن بابویه به خاک سپردند.

منبع: دائرة المعارف فارسی، ذیل عنوان.

نصر، سید علی

نمایشنامه نویس، مترجم و مؤسس. از

ص: 461

سادات کاشان بود و در تهران در سال 1270 ش. به دنیا آمد. تحصیلات خود را در مدارس شرف، علمیه و آلیانس فرانسه به پایان رساند و سپس معلم زبان فرانسه و ریاضیات در مدارس تهران شد. مدتی نیز در وزارت مالیه خدمت کرد. از دیگر مشاغل او، معاونت وزارت پیشه و هنر، وزیر پست و تلگراف، سفیر کبیر ایران در چین و هندوستان و نماینده ایران در سازمان ملل متحد است. وی در آغاز مشروطیت به کار نمایش و تئاتر روی آورد و تئاتر ملی را تأسیس کرد. وی را پدر تئاتر ایران می دانند. در سال 1340 ش. در تهران درگذشت و در امامزاده عبدالله دفن شد. از آثار او است: تاریخ ایران و دنیا؛ فیزیک گاز؛ حفظ الصحه؛ علم الاشياء؛ هنرآموز دوشیزگان.

منابع: از صبا تا نیما، ج 1، ص 327-342 و ج 2، ص 291؛ بنیاد نمایش در ایران، 81، 231-256؛ سیمای هنرمندان، ج 1، ص 296-298؛ شخصیت های نامی، 479-480؛ فهرست کتاب های چاپی، ج 1، ص 642، 730، 747، 1167، 1177 و ج 2، ص 2333، 2497، 3422؛ مؤلفین کتب چاپی، ج 4، ص 430-431.

نصر، ولی الله

طیبو سیاستمدار. فرزند سید احمد نصرالاطباء کاشانی و پدر سید حسین نصر. در رجب سال 1293 ق. برابر با 1255 ش. در کاشان متولد شد و در دوازده سالگی به تهران آمد و در مدرسه دارالفنون در رشته طب تحصیل کرد و به درجه دکتری در پزشکی نایل گردید. هم زمان، در محضر اساتید دیگری در تهران، علوم دینی و فلسفه و نجوم آموخت و داماد شیخ ضیاءالدین نوری (پسر شیخ فضل الله نوری) گردید. چند سالی نیز رئیس مدرسه علوم سیاسی بود و مدتی هم وزیر دادگستری و سپس کفیل وزارت فرهنگ شد. در سال 1324 ش. در هفتادسالگی بدرود جهان گفت و در امامزاده عبدالله در شهر ری به خاک

ص: 462

سپرده شد. وی پدر دکتر حسین نصر است. از آثار اوست: جغرافیای اقتصادی عالم؛ جغرافیای طبیعی و سیاسی ایران؛ حیوان شناسی؛ دانش و اخلاق.

منبع: شرح حال رجال ایران، ج 3، ص 325.

نصیرالدوله بَدِر، احمدخان

ریاضی دان، نویسنده، مترجم، دولت مرد قاجاری. در سال 1248 ش. در رشت به دنیا آمد. برای ادامه تحصیل به تهران رفت و در رشته های ادبیات فارسی، فقه، اصول، حکمت الهی، زبان فرانسه و علوم ریاضی تحصیل کرد. در زمان ناصرالدین شاه به عنوان منشی دربار برگزیده شد و پس از قتل شاه، به خدمت وزارت امور خارجه درآمد و چندی سفیر ایران در بلژیک بود. در 1297 ش. در کابینه دوم وثوق الدوله، وزارت معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه را به عهده گرفت. در زمان وزارت وی برای اولین بار در ایران، مدارس دولتی رایگان و دانشسرای مقدماتی پسران و دختران تأسیس گردید. همچنین مدرسه موزیک را تأسیس کرد. در 1309 ش. در تهران درگذشت و در صحن حرم عبدالعظیم حسنی (ع) به خاک سپرده شد. از دیگر آثار او است: رساله در خواص اعداد؛ رساله در هندسه؛ شرح حال حسین بن منصور حلاج؛ تاریخ نادرشاه افشار (ترجمه)؛ زمین یا معرفة الارض (ترجمه).

منابع: دانشمندان و سخن سرایان فارس، ج 5، 66-671؛ وزرای معارف ایران، ص 70-71؛ وزیران علوم و معارف و فرهنگ ایران، ص 176-187.

نصیری، لطفعلی

شاعر و نویسنده و معلم فرزندان مظفرالدین شاه، مشهور به صدرالافاضل. در سال 1268 ق. به دنیا آمد. پدرش محمدکاظم امین السفراء شیروانی تبریزی، به ادب و عرفان شهره بود. در نوجوانی به تهران آمد و علوم عقلیه را از آقا علی مدرس و میرزای جلوه فراگرفت. از آثار او است: دیوان اشعار، اندرزنامه، قصیده انصافیه و شرح آن، ایضاح الادب، ترجمان الحال (زندگی نامه خودنوشت، با حواشی مهدی الهی قمشه ای)، جواهر البلاغه (منشآت)، مفتاح الخط کوفی، مقدمه اصلاح المنطق، الملخص (تذکره

ص: 463

شعرا)، نمکدان، هزارستان (در محاضرات). پس از هشتاد و دو سال زندگی، در سال 1350 ق. درگذشت.

منابع: مجموعه آثار کنگره حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، ج 19، ص 427؛ دانشمندان و مشاهیر حرم حضرت عبدالعظیم و شهر ری، ج 2.

نظام الدین مشارالدوله

فعال سیاسی و فرهنگی. در سال 1262 ش. متولد شد. در دوره سوم مجلس، نماینده مردم شیراز بود و در سال 1303 ش. کفالت وزارت معارف را بر عهده داشت. در سال 1310 ش. به حکومت کردستان و چندی بعد به استانداری کرمان منصوب گردید. در سال 1314 ش. وزیر پست و تلگراف شد و در سال 1315 ش. بر اثر سکنه در پنجاه و سه سالگی در تهران درگذشت و در باغ طوطی شهر ری مدفون گردید.

منابع: شرح حال رجال ایران، ج 1، ص 318.

نظام السلطنه مافی، حسینقلی خان

رئیس الوزرای آغاز عهد مشروطه و شروع سلطنت محمدعلی شاه قاجار. در آغاز «سعدالملک» لقب داشت. در 29 آذر 1286 ش. کابینه اش را به مجلس معرفی کرد. دو بار کابینه اش را ترمیم کرد، ولی به علت ناسازگاری های محمدعلی شاه، استعفا داد. شاه قاجار نیز میرزا احمدخان مشیرالسلطنه را مأمور تشکیل کابینه کرد.

وی به هنگام مرگ هشتاد و پنج سال داشت. مقبره او در جوار امامزاده عبدالله شهر ری قرار دارد.

منابع: ادبیات سیاسی ایران در عصر مشروطیت؛ خاطرات و اسناد حسینقلی خان نظام السلطنه مافی، مقدمه.

نظام مافی، رضاقلی

سیاستمدار و دولت مرد قاجاری، ملقب به نظام السلطنه، مجیرالسلطنه، سالار معظّم،

ص: 464

سردار مکرم، فرزند حیدرقلی خان برهان الدوله. در 1246 ش. متولد شد. تا پانزده سالگی به تحصیل اشتغال داشت و پس از آن، فنون نظامی را آموخت و وارد دستگاه عمومی خود (حسینقلی خان) گردید. ریاست عدلیه خوزستان، نایب الحکومه بندر، ریاست گمرکات جنوب، حکومت بندر و دشتستان، فرمانده قشون آذربایجان، حکمرانی در لرستان، خوزستان، کرمان، کرمانشاه و فارس از جمله مناصب او است.

در 1333 ق. در بحبویه جنگ بین المللی اول عده ای از رجال و معاریف و روحانیون برای مبارزه با قوای روس و انگلستان تهران را ترک کرده، به قم، اصفهان و کرمانشاه رفتند و هسته مرکزی مبارزه با نیروهای روس و انگلیس را فراهم ساختند. نظام السلطنه، والی خوزستان به مهاجرین پیوست و به حمایت دولتین آلمان و عثمانی، در کرمانشاه یک حکومت موقت تشکیل داد که خود، در آن دولت رئیس الوزرا بود. وزرای حکومت وی عبارت بودند از سید حسن مدرس وزیر عدلیه و اوقاف، حاج عزالممالک اردلان، محمدعلی خان کلپ، ادیب السلطنه سمیعی، محمدعلی خان سالار معظم و میرزا قاسم خان تبریزی (صوراسرافیل). سالار لشکر، داماد نظام السلطنه، فرمانده کل قشون این دولت بود. دولت موقت در چند منطقه با روس ها جنگید و سرانجام قوای روسیه کرمانشاه را تصرف کردند و نظام السلطنه و ارکان دولت او به کرکوک و موصل و سپس به استانبول رفتند. دولت مرکزی نیز تمام نشان ها و امتیازات نظام السلطنه را لغو و اموال او را مصادره کرد. نظام السلطنه، در سال 1298 ش. که احمدشاه از طریق ممالک عثمانی عازم اروپا بود، به حضور شاه رسید و فرمان عفو گرفت. نظام السلطنه در همان سال به ایران بازگشت. پس از شکست کلنل محمدتقی خان پسیان در خراسان، قوام السلطنه رئیس الوزراء، نظام السلطنه را والی خراسان کرد. در 1302 ش. بیمار شد و برای مداوا به تهران رفت. در 1303 ش. در هفتاد و پنج سالگی درگذشت و در امامزاده عبدالله در مقبره خانوادگی به خاک

منبع: شرح حال رجال سیاسی و نظامی معاصر ایران، ج 3.

نظام مافی، محمدعلی

سیاست مدار، دولت مرد و فرزند رضاقلی خان نظام السلطنه. در سال 1300 ق. به دنیا آمد. تحصیلات مقدماتی خود را در تهران به اتمام رساند و برای ادامه تحصیل به روسیه رفت و از دانشکده حقوق سن پترزبورگ لیسانس گرفت. پس از بازگشت به ایران، در مدرسه عالی علوم سیاسی تدریس کرد و مجله ای نیز در تهران انتشار داد. چندی نیز در بوشهر و بنادر جنوب حکمرانی کرد.

در دوره سوم قانون گذاری از طرف مردم خرم آباد به مجلس رفت و در ماجرای مهاجرت پدرش به کرمانشاه و تشکیل دولت موقت، وزارت خارجه را عهده دار بود. در دوره چهارم از طرف مردم تون و طبس به مجلس راه یافت و در دوره ششم اهالی بوشهر او را وکیل کردند. بعد از خاتمه مجلس به کار ملک داری و کشاورزی مشغول شد و سال ها دور از سیاست، املاک پدر را اداره می کرد. در 1327 ش. در کابینه عبدالحسین هژیر به سمت وزیر دادگستری تعیین شد و چند ماهی در این سمت بود. در دوره اول سنا از خوزستان سناتور شد. حدود صد سال عمر کرد و در امامزاده عبدالله در مقبره خانوادگی به خاک سپرده شد.

منبع: شرح حال رجال سیاسی و نظامی معاصر ایران، ج 3.

نظام وفا

شاعر و معلم. نظام الدین در سال 1267 یا 1266 ش، در آران به دنیا آمد. پدرش میرزا محمود آرانی، شاعر و امام جمعه کاشان بود، و مادرش، منور آرانی، دختر وفایی کاشانی، شعر می گفت و «حیا» تخلص می کرد. نظام وفا از شش سالگی به مکتب رفت و خواندن و نوشتن آموخت. پس از تحصیلات مقدماتی به تحصیل علوم ادبی و زبان عربی روی آورد و چندی نیز در سلك طلاب حوزه علمیه قم به تحصیل علوم دینی مشغول شد و مدتی نیز به

تحصیل طب قدیم پرداخت. دو سال در نجف دروس حوزه خواند و پس از بازگشت به ایران زبان فرانسه را در مدرسه آلیانس تهران فراگرفت. زمانی که مجلس شورای ملی به دستور محمدعلی شاه قاجار به توپ بسته شد، در مدرسه «سپهسالار» همراه مجاهدین مشغول دفاع بود و به همین دلیل مدتی در زندان به سر برد. پس از آزادی از زندان دست از فعالیت های سیاسی کشید و به کار تدریس و تعلیم در مدرسه «سن لویی» مشغول شد. در همین مدرسه با دانش آموزی به نام علی اسفندیاری (نیما یوشیج) آشنا شد. نیما خود در این باره می گوید: «در مدرسه، مراقبت و تشویق یک معلم خوش رفتار که نظام وفا شاعر بنام امروز باشد، مرا به خط شعر گفتن انداخت.» نظام وفا در آن روزگار، در حاشیه شعر نیما نوشت: «روح ادبی شما قابل تعالی و تکامل است. من مدرسه را به داشتن چون شما فرزندی تبریک می گویم.» این عبارت در نیما اثری شدید گذاشت و او را تشویق کرد. نیما مجموعه «افسانه» خود را به نظام وفا تقدیم کرد و در دیباچه کتاب نوشت: «به پیشگاه استاد نظام وفا تقدیم می کنم، هر چند که می دانم این منظومه هدیه ناچیزی است؛ اما او اهالی کوهستان را به سادگی و صداقتشان خواهد بخشید.» از نظام وفا تاکنون آثار متعددی همچون «یادگار سفر اروپا» شامل دیدنی ها و نامه های دوستانه، «مثنوی حبیب و رباب» شامل نظم و نثر و نمایشنامه های «ستاره و فروغ»، «فرزانه و فروز»، «بهرام و ناهید» و منظومه های «پیروزی دل» و «گذشته ها» به چاپ رسیده است. وی در شعر، «نظام» تخلص می کرد و کلیات اشعارش نزدیک به پانزده هزار بیت است. نظام وفا در بهمن ماه سال 1343 ش. بر اثر سکته مغزی در بیمارستان پاستور تهران درگذشت و در جوار بقعه حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) در شهر ری به خاک سپرده شد.

منابع: سخنوران نامی معاصر ایران، ج 6، ص 3657؛ مجموعه آثار استاد نظام وفا، ج 1، مقدمه.

نظر پاك كجورى، ميرزا يدالله

عالم دینی. در سال 1257 ش. در قریه کندلوس از بلوک زانوس رستاق کجور متولد شد. در 1275 ش. در حدود هجده سالگی،

ص: 467

وارد تهران شد و نزد میرزا جعفر گلپایگانی، فقه و اصول و کلام آموخت و از درس آیه الله عبدالنبی نوری نیز استفاده کرد تا به درجه اجتهاد رسید. حکمت و فلسفه را در نزد آقا علی مدرس زنوزی و میرزا محمدطاهر تنکابنی آموخت. خط نسخ را نزد زین العابدین محلاتی شاگردی کرد و در خوش نویسی به درجه استادی رسید.

از وی کتاب های متعددی به خط نسخ موجود است که یکی از آنها رساله دکتری خود اوست. سال ها مدرس مدرسه سپهسالار بود و در دانشکده معقول و منقول نیز فلسفه و حکمت تدریس کرد. در سال 1323 ش. درگذشت و در صحن حرم حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) به خاک سپرده شد.

منبع: فرزندگان و ستارگان کجور.

نقیب الاشراف تبریزی، یوسف

از سادات شیخ الاسلامی تبریز، فرزند میرزا شفیع نقیب الاشراف (م 1281 ق). در تبریز منصب نقیب الاشراف (رئیس السادات) داشت. در سال 1317 ق. در پنجاه و پنج سالگی درگذشت و در سمت شرقی صحن عبدالعظیم حسنی (ع) در مقبره اول ضلع جنوب شرقی دفن شد.

منبع: شجره نامه سادات وهابی تبریز، ص 23.

نکوگویان، رجبعلی

عارف و استاد عرفان عملی، معروف به شیخ رجبعلی خیاط. در سال 1262 ش. در تهران به دنیا آمد. پدرش، مشهدی باقر، پیشه ور بود؛ اما او خیاطی می کرد و کاربرد عنوان «شیخ» درباره او به این دلیل است که در صنف خود، بزرگ و مورد اعتماد بود. شاگردان شیخ، کرامات بسیاری به او نسبت می دهند و درباره قدرت تأثیرگذاری او بر دیگران، اخبار فراوانی نقل شده است. در میان شاگردان او، از پیشه ور عامی تا استادان بزرگ دانشگاه در رشته های جدید مانند شیمی و فیزیک و نیز فقیهان برجسته به چشم می خورد. درباره پایبندی او به شریعت و حفظ شئون دینی و عبادات مأثور، اتفاق نظر است. در احکام از آیه الله محمد حجت کوه کمری، تقلید می کرد و علمایی همچون محمدعلی

ص: 468

شاه آبادی وی را تأیید کرده اند. کتاب های «کیمیای محبت» نوشته محمد محمدی ری شهری و «مقام عشق» به همت تحریریه مجله کیهان فرهنگی، درباره او و روش سلوک عرفانی و اخلاقی او نگارش یافته است. روز 22 شهریور 1340 ش. در هفتاد و هشت سالگی درگذشت و در ابن بابویه دفن گردید. کیمیای محبت، تا کنون بیش از پنجاه بار تجدید چاپ شده و نویسنده، عواید فروش آن را صرف امور خیریه کرده و ثواب آن به روح آن مرحوم اهدا می شود.

منبع: کیمیای محبت.

نگارنده، عبدالعلی

شاعر، متخلص به نگارنده. در شعر ابتدا سرباز تخلص می کرد. در سال 1278 ش. در اصفهان به دنیا آمد و در زادگاهش از محضر بزرگان شعر و ادب کسب دانش کرد. بعد از آن به عتبات عراق رفت و در آنجا به تحصیل علوم دینی و زبان عربی پرداخت و با زبان فرانسه آشنا شد. سپس به ایران بازگشت و به خدمت ارتش درآمد. وی سال ها مقیم مشهد بود و به همین علت شاعری خراسانی شناخته می شود. وی مؤسس انجمن ادبی فردوسی، از پربرترین انجمن های ادبی خراسان است. در سال 1346 ش. در تهران درگذشت و در قبرستان ابن بابویه به خاک سپرده شد. از آثار او است: الفبای شعر؛ آیین من (به نظم و نثر درباره پاره ای از مباحث اعتقادی).

منابع: سخنوران نامی معاصر، ج 6، ص 3679-3685؛ فهرست کتاب های چاپی، ج 2، ص 2101.

نواب اصفهانی، محمدباقر

عالم دینی، مفسر، حکیم و منجم. اصلش از لاهیجان و ساکن اصفهان بود. از حکما و علمای عهد فتحعلی شاه قاجار به شمار می آید. چندی نیز عهده دار سمت وزارت جعفرخان زند (حاکم اصفهان) بود. با مرگ جعفرخان، به کار تألیف و تدریس در اصفهان مشغول شد و از عالم سیاست کناره گرفت. در تهران درگذشت و در شهر ری به خاک سپرده

ص: 469

شد. مهم ترین تألیف او تحفة الخاقان (در تفسیر قرآن، در چهار جلد) است که به درخواست فتحعلی شاه قاجار نوشت. در سال 1240 ق. درگذشت.

منابع: أعيان الشيعة، ج 9، ص 407؛ تذكرة القبور، ص 188-189؛ الذريعة، ج 3، ص 431-432 و ج 4، ص 144-145؛ روضات الجنات، ج 7، ص 146-147؛ ريحانة الادب، ج 5، ص 123؛ طبقات اعلام الشيعة، ج 13، ص 188-189؛ الفوائد الرضوية، ص 621؛ كتاب گیلان، ج 2، ص 675-676؛ مكارم الآثار، ج 4، ص 1229-1234؛ نام ها و نامدارهای گیلان، ص 508.

نوبرانی، علی

از فضلا و علمای اخلاقی تهران. در مدرسه سنگلجی سکونت داشت و در همان مدرسه در سال 1322 ق. درگذشت و در مزار ابن بابویه به خاک سپرده شد.

منابع: مجموعه آثار کنگره حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، ج 18، ص 375؛ دانشمندان و مشاهیر حرم حضرت عبدالعظیم و شهر ری، ج 1.

نوری، عبدالنبی

عالم دینی. بین سال های 1265 تا 1270 ق. در شهر نور به دنیا آمد. تحصیل علوم دینی را در مدارس تهران آغاز کرد و سپس به نجف رفت. در میان استادانش در تهران، می توان حکیم جلوه، آقاعلی مدرس، محمدرضا قمشه ای و پدرش میرزا ابوالقاسم نوری را نام برد. در نجف نیز نزد میرزا حبیب الله رشتی شاگردی کرد. پس از سال 1300 ق. به سامرا رفت و پنج سال از درس میرزا محمدحسن شیرازی بهره برد و از وی اجازه اجتهاد گرفت.

در سال 1306 ق. در زمان حیات میرزای شیرازی و با تأیید او، به تهران بازگشت و در محله «عودلاجان» ساکن و مشغول تدریس و تبلیغ دین شد. پس از رحلت میرزای شیرازی و اعدام شیخ فضل الله نوری، در شمار علمای طراز اول تهران قرار گرفت. وی همچنین از علمای مخالف مشروطه و از همراهان شیخ فضل الله نوری بود. حمایت نظری و عملی از شهید مدرس، از اقدامات سیاسی وی در عصر پهلوی است. شماری از شاگردان او بدین شرح است: سید حسن صدر (مؤلف تأسیس الشيعة)، سید ابوالحسن رفیعی قزوینی، میرزا ابوالحسن شعرانی، محمدتقی

ص: 470

آملی (صاحب مصباح الهدی فی شرح العروة الوثقی)، عبدالله چهلستونی تهرانی، میرزا مهدی آشتیانی، سید شهاب الدین نجفی مرعشی، آخوند ملاعلی معصومی همدانی، میرزا محمد ثابتی همدانی، سید محمد مشکات بیرجندی، سید محمدکاظم عصار تهرانی، سید محمدصادق حسینی لاله زاری تهرانی، سید صدرالدین موسوی جزایری، سید علی اصغر موسوی جزایری و سید محسن صدرالاشراف محلاتی. برخی از آثار قلمی او بدین قرار است: شرح قواعد الأحكام، در چند مجلد؛ رساله در تحریم مشروطیت؛ حاشیه بر فرائد الاصول؛ حاشیه بر اسفار؛ حاشیه بر مطول. وی در محرم 1344 ق. بدرود حیات گفت. پیکر او را در حرم حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) کنار قبر ملاعلی کنی به خاک سپردند.

منابع: گلشن ابرار، ج 7؛ خدمات متقابل ایران و اسلام، ص 533-534؛ گنجینه دانشمندان، ج 3، ص 242؛ اختران فروزان ری و تهران، ص 107.

نیرزاده نوری، حسن

از آموزگاران سرشناس ایران. در سال 1307 ش. در محله پامنار تهران متولد شد. چند ماه پس از تولد وی، پدرش دکتر غلام حسین نیرزاده، سردبیر روزنامه غربال درگذشت. در سال 1332 ش. آموزگاری را آغاز کرد و پس از آشنایی با سید جعفر بهشتی شیرازی و علی اصغر علامه کرباسیان در مدارس نیکان و علوی مشغول تدریس شد. پس از مطالعه روش باغچه بان، روشی نو برای تدریس الفبا ابداع کرد. در سال های اول پیروزی انقلاب کلاس درس وی با نام «بر و بچه های پشت پنجره» در برنامه کودک شبکه یک سیما پخش می شد و طرفداران بسیاری در میان دانش آموزان و حتی بزرگسالان داشت. در سال 1386 ش. درگذشت و آرامگاه او در باغ طوطی / توتی حرم عبدالعظیم حسنی (ع) است.

منبع: سلام بچه ها، ش 302، اردیبهشت 1394، فاطمه بختیاری، «آنقدر معروف شوی که مردم با انگشت تو را نشان دهند».

واعظ همدانی، محمدرضا

واعظ، پسر کوثرعلی شاه همدانی

ص: 471

(م 1296 ق.) و نواده ملا-رضای همدانی (م 1247 ق.). وی و اسماعیل واعظ سبزواری و باقر واعظ، مشهورین واعظ تهران در عهد ناصری بودند. در ربیع الاول 1318 ق. درگذشت و در زاویه عبدالعظیم حسنی (ع) مدفون شد. از آثار او است: الانوار القدسیة؛ هدیة النملة الی رئیس الملة؛ مفتاح النبوه؛ الاشارات فی المعارف؛ انارة الباسق باشراق وجه الصادق.

مجموعه آثار کنگره حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، ج 19، ص 522؛ دانشمندان و مشاهیر حرم حضرت عبدالعظیم و شهر ری، ج 2.

وحدت کرمانشاهی

طهماسب قلی خان، شاعر عهد قاجار، متخلص به وحدت و ملقب به افصح المتکلمین. در سال 1236 ق. در روستای ماهی دشت کرمانشاه به دنیا آمد. پدرش رستم خان از خوانین ایل کلهر بود. علوم مقدماتی را در کرمانشاه آموخت. در جوانی به مریدان آقا میرزا حسن از مشایخ سلسله نعمة اللهیه پیوست. با مهاجرت میرزا حسن، وحدت نیز به عتبات سفر کرد و چندی در کربلا اقامت گزید. پس از بازگشت از عتبات، به همدان نزد ملا ولی الله مازندرانی رفت و از او دستور سلوک گرفت. سپس به تهران رفت و سی سال مشغول تحصیل و ریاضت و تربیت معنوی شاگردان شد. از او بیش از شصت غزل باقی مانده است که همگی عاشقانه و عارفانه است. دیوان وحدت کرمانشاهی چندین بار چاپ شده است. در سال 1311 ق. درگذشت و در ابن بابویه جنب بارگاه شیخ صدوق دفن شد.

منبع: مقدمه دیوان وحدت کرمانشاهی.

وحید دستگردی، حسن

عالم، ادیب، نویسنده و روزنامه نگار. در سال 1298 ق. در روستای دستگرد اصفهان متولد شد. تحصیلات مقدماتی را در زادگاهش فراگرفت و در پانزده سالگی به اصفهان رفت و در مدرسه میرزا حسن، علوم ادبی و دینی را آموخت. در آغاز نهضت مشروطیت به جرگه آزادی خواهان پیوست و شعرها و مقاله هایی در این زمینه در

ص: 472

روزنامه های اصفهان منتشر کرد. دستگردی در آغاز جنگ بین الملل اول، روزنامه درفش کاویان را در اصفهان انتشار داد. همچنین با روزنامه های پروانه، زاینده رود و مفتش ایران نیز همکاری کرد.

در 1338 ق. به تهران آمد و انجمن ادبی ایران و انجمن ادبی حکیم نظامی را بنیان گذاشت و در سال 1298 ش. مجله ادبی ارمغان را در تهران منتشر کرد که مدت بیست و دو سال، دوام یافت. در همین دوران جلسات درس و بحث دایر کرد و کتاب های بسیاری تصحیح و تحشیه و چاپ کرد. وحید از همان اوایل ورود خود به تهران در حلقه مریدان صفی علی شاه درآمد. مدتی نیز در اداره «انطباعات وزارت معارف» مشغول کار شد. در 8 دی 1321 ش. در شصت و چهار سالگی در تهران درگذشت و در امامزاده عبدالله شهر ری دفن شد.

منابع: تذکره شعرای معاصر اصفهان، ص 526-529؛ تذکره القبور، ص 273؛ چهار صد شاعر برگزیده پارسی گو، ص 1143؛ دائرة المعارف فارسی، ج 2، ص 3149؛ الذریعه، ج 9، ص 1265-1266؛ سخنوران نامی، ج 2، ص 498-514؛ سخنوران نامی معاصر، ج 6، ص 3842-3847؛ شخصیت های نامی، ص 506؛ شرح حال رجال، ج 5، ص 66؛ فهرست کتاب های چاپی، ج 1، ص 213، 303، 377، 801، 838، 986، 1046، 1266، 1288، 1289، 1504، 1505، 1512، 1562، 1556، 1589، 1595 و ج 2، ص 1667، 1668، 1669، 1796، 1965، 2143، 2668، 2781، 2833، 2961، 3170، 3396، 3405؛ گلزار معانی، ص 729-737؛ مؤلفین کتب چاپی، ج 2، ص 623-624.

وکیل، سید هاشم

حقوق دان و از وکلای مبرز دادگستری. در سال 1265 ش. در قم به دنیا آمد و بیش از

ص: 473

پنجاه سال به شغل وکالت اشتغال داشت. از سال 1316 تا 1322 ش. نایب رئیس کانون وکلا و از سال 1331 تا 1347 ش. مدت هفده سال رئیس کانون وکلای دادگستری بود. در سال 1326 ش. از تهران نماینده مجلس شد و در 30 خرداد 1348 ش. در هشتاد و سه سالگی بر اثر سکته قلبی در تهران درگذشت و در امامزاده حمزه شهر ری به خاک سپرده شد.

منابع: شرح حال رجال ایران، ج 2، ص 328.

هاشم، محمد

عالم دینی و شاعر، متخلص به افسر. در سال 1257 ش. در سبزوار به دنیا آمد و علوم مقدماتی را در زادگاه خود فراگرفت. فقه و اصول را نزد میرزا حسین مجتهد سبزواری و علم ریاضی و کلام و فلسفه را از محضر میرزا حسن حکیم و افتخار الحکماء آموخت و سپس وارد خدمات دولتی شد. سمت هایی مانند نمایندگی مجلس شورای ملی را نیز در چندین دوره بر عهده داشت. وی از مؤسسان انجمن ادبی ایران در تهران بود و سال ها جلسات انجمن به ریاست او برگزار می شد. در سال 1319 ش. در تهران درگذشت. آرامگاهش در امامزاده عبدالله شهر ری است.

منابع: ادبیات معاصر، ص 16؛ دویست سخنور، ص 25-26؛ زندگینامه رجال و مشاهیر، ج 1، ص 238-239؛ سخنوران نامی، ج 2، ص 57-72؛ سخنوران نامی معاصر، ج 1، ص 305-311؛ شرح حال رجال، ج 6، ص 254-255؛ فرهنگ سخنوران، ص 73؛ گلزار معانی، ص 77-83؛ مؤلفین کتب چاپی، ج 6، ص 746-747؛ یادداشت های قزوینی، ج 8، ص 152؛ یادگار، س 3، ش 3، ص 36-37.

هزارجریبی مازندرانی، محمد

عالم دینی. در حدود سال 1274 ق. در هزارجریب متولد شد و علوم دینی را در مشهد، نزد محمد آفازاده کفایی و آقا حسین قمی طباطبایی و دیگران آموخت. پس از دریافت گواهی اجتهاد، به تهران رفت و در شهر ری اقامت کرد و در سال 1359 ق. در هفتاد و پنج سالگی درگذشت. مزار او در جوار حرم حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) است.

منبع: اختران فروزان ری و تهران، ص 205.

هزیر، عبدالحسین

ص: 474

سیاست مدار، نویسنده و مترجم. در سال 1281 ق. زاده شد و در مدرسه علوم سیاسی تحصیل کرد. زبان های روسی، فرانسه و انگلیسی را آموخت و در وزارت خارجه، با سمت مترجمی سفارت روس مشغول به کار شد. در کابینه های علی سهیلی، احمد قوام، ساعد و حکیمی نیز به پست وزارت رسید و در سال 1327 ش. نخست وزیر شد. در سال 1328 ش. به دلیل مقاومتش در برابر ملی شدن صنعت نفت ایران و تلاش برای تمدید قرارداد نفت ایران و انگلیس، در مدرسه عالی سپهسالار به دست سید حسین امامی از اعضای جمعیت فداییان اسلام با ضرب گلوله به قتل رسید. وی را در صحن حرم عبدالعظیم حسنی (ع) به خاک سپردند. ترجمه کتاب های «پترزبورگ تا قسطنطنیه»، «تاریخ قرون وسطی تا جنگ صدساله»، «تاریخ ملل شرق و یونان» از آثار او است.

منابع: دولت های ایران در عصر مشروطیت، ج 1، ص 316؛ شرح حال رجال ایران، ج 2، ص 258-260.

همایون، محمد

سرمایه گذار نیکوکار و بانی حسینیه ارشاد. در سال 1273 ش. در روستای برگ جهان تهران به دنیا آمد. در کارنامه خدماتی او ساخت حمام، جاده، مدرسه و سرپرستی کودکان بی بضاعت به چشم می خورد. در سال 1346 ش. با جلب نظر افراد نیکوکار، ساخت حسینیه ارشاد را آغاز کرد.

در پنجم بهمن 1356 ش. در هشتاد و سه سالگی درگذشت. مدفن وی در مسجد فیروزآبادی شهر ری، نزدیک قبر جلال آل احمد است.

منبع: بنیان گذار حسینیه ارشاد کیست؟ سید هادی خسروشاهی، مجله آسمان، شماره 76، ص 24.

هیئت، علی

عالم دینی و حقوق دان. در سال 1306 ق. / 1267 ش. در تبریز به دنیا آمد و تحصیلات خود را در نجف نزد شریعت اصفهانی، آخوند خراسانی و احمد شیرازی به درجه اجتهاد رساند. همزمان با نهضت

ص: 475

مشروطه به تبریز بازگشت و رابط علمای آذربایجان با علمای نجف بود. مدتی ریاست دادگستری همدان و عدلیه آذربایجان و ریاست یک شعبه دیوان عالی کشور را بر عهده داشت و از دیگر منصب های او، وزارت دادگستری در کابینه دکتر مصدق است. علی هیئت در هفتم فروردین 1345 ش. در سن هفتاد و هشت سالگی در تهران درگذشت و در گورستان ابن بابویه شهرری دفن شد.

منبع: رجال آذربایجان، ص 285.

یمینی شریف، عباس

از نخستین شاعران و نویسندگان کودک در ایران. در سال 1298 ش. در تهران زاده شد و کودکی خود را در روستای دربند سپری کرد. از دوران کودکی شعر می سرود و سرودن را برای کودکان، هنگامی آغاز کرد که در دانشسرای مقدماتی آموزگاری، با ادبیات کودکان دیگر کشورها آشنا شد. در سال 1321 ش. سروده ای از او در روزنامه نونهالان چاپ شد. یک سال بعد جایزه نخستین مسابقه شعر کودک را برد و از سال 1324 ش. سروده هایش به کتاب های درسی دوره دبستان راه یافت.

یمینی شریف در همان سال مجله «بازی کودکان» را منتشر کرد که نخستین نشریه کودکان در ایران است. از دیگر نشریه هایی که مدیریت آنها را بر عهده داشت، مجله های دانش آموز، سازمان شیر و خورشید ایران و کیهان بچه ها است. در سال 1332 ش. برای گذراندن دوره کارشناسی آموزش و ادبیات کودکان به امریکا سفر کرد. پس از بازگشت به ایران در سال 1336 ش. همراه همسرش توران مقومی، دبستان روش نور را تأسیس کرد، که پس از مدتی تا دبیرستان گسترش یافت و تا 1358 ش. به کار خود ادامه داد. او بیش از سی کتاب برای کودکان نوشت؛ از آن میان است: «شعر با الفبا»، «باغ دوستی»، «پلنگ یکه تاز» و «کتاب توکا». او از بنیان گذاران شورای کتاب کودک و انجمن پژوهش های آموزشی پویا است. از دیگر فعالیت های او، بنیان گذاری جایزه ادبی عباس یمینی شریف برای تشویق نویسندگان و تصویرگران ایرانی، برای تولید آثار مناسب برای کودکان است. در 28 آذر 1368 ش. به سبب بیماری درگذشت و در گورستان ابن بابویه شهرری دفن شد.

منبع: تاریخ ادبیات کودکان ایران؛ ادبیات کودکان در روزگار نو.

ص: 476

الف. کتاب‌های مستقل کهن و مرجع، به ترتیب تاریخ تألیف

1. رساله فی فضل عبدالعظیم (ع)، صاحب بن عباد (- 385 ق.). این رساله کوتاه، نسب، زندگانی، فضل زیارت، وصف علم و برخی روایات حضرت عبدالعظیم (ع) را به اختصار گزارش کرده و بسیار مهم، پرفایده و قدیم‌ترین نوشته‌ای است که به صورت مستقل درباره حضرت عبدالعظیم (ع) حسنی، تألیف شده و به دست ما رسیده است. این رساله به جهت اختصارش، در منابع متعددی در ضمن دیگر کتاب‌ها چاپ شده است، از جمله: 1. نفائس المخطوطات، محمدحسن آل‌یس، المجموعه الرابعه، ص 17 به بعد. 2. خاتمه مستدرک الوسائل، حسین نوری طبرسی، قم، انتشارات مؤسسه آل‌البیت لاحیاء التراث، 1416 ق. ج 22، ص 403-408 (چاپ سنگی، ج 3، ص 614). 3. عبدالعظیم الحسنی حیات و مسنده: زندگانی حضرت عبدالعظیم (ع)، عزیزالله عطاردی، تهران، انتشارات عطارد، چاپ سوم، 1373 ش. 4. مجله نور علم، ش 50-51، ص 285-288، از روی چاپ نخست. 5. مسند الامام الجواد ابی جعفر محمد بن علی الرضا علیهم السلام، عزیزالله عطاردی، قم، انتشارات کنگره جهانی حضرت رضا، 1410 ق. ص 302-304.6. مزارات اهل‌البیت و تاریخها، سید محمدحسین حسینی جلالی، بیروت، مؤسسه الاعلمی، چاپ سوم، 1415 ق. ص 206-209.

2. تاریخ ری، ابوسعید منصور آبی (قرن 5 ق.). نخستین تاریخ مستقل شهر ری است. اثری از این کتاب بر جای نمانده است. کسانی چون رافعی قزوینی (- 623 ق.) و یاقوت حموی بغدادی (- 626 ق.) و حافظ ابرو (763-834 ق.) این کتاب را دیده و مطالب پراکنده‌ای از آن نقل کرده‌اند. تمام یا قسمتی از کتاب تا قرن نهم موجود بوده است. رافعی، قدیم‌ترین کسی است که تاریخ ری را در اختیار داشته و در کتاب خود (التدوین فی اخبار قزوین، در بیان احوال صاحب بن عباد)

آورده است. یاقوت حموی نیز در دو کتاب معجم البلدان و معجم الادباء مطالب بیشتری از آبی ذکر کرده است. در معجم البلدان، در مدخل «ارز» می نویسد: «قال ابوسعد منصور بن الحسين الآبی فی تاریخه: الارز قلعة بطبرستان لایوسف فی الارض حصن یسبها او یقاربها حصانة و امتناعا و انفساحا و اتساعا. و بها بساتین و أرحیة دائرة و ماء یزید علی الحاجه، یصب الفضل منه الی أودیة...» و در معرفی جناشک: «قال الوزیر أبوسعد الآبی: و هی مستغنیة بشهرتها عن الوصف و هی من القلاع التي یقف الغمام دونها و تمطر افنیتها و لا تمطر ذروتها لفوتها شأو الغمام و علوها عن مرتقی السحاب.» و در معرفی جوسق: «و الجوسق من قری الری. عن الآبی ابی سعد منصور الوزیر.» و ذیل عنوان روزبار: «و قال ابوسعد الآبی فی تاریخه: روزبار قصبة بلاد الدیلم.» و در معرفی محمدیه: «و قرأت فی تاریخ ابی سعد الآبی ان المهدی لما قدم الری بنی بها المسجد الجامع فذكر انه لما اخذ فی حفر الاساس اتی الی اساس قدیم.» همچنین در کتاب دیگرش معجم الادباء، در شرح حال صاحب بن عباد می نویسد: «و ذکر الوزیر ابوسعد منصور بن الحسين الآبی فی تاریخه من جلاله قدر الصاحب و عظم قدره فی النفوس و حشمته ما لم یذكر لوزیر قبله...»

3. تاریخ ری، منتجب الدین ابوالحسن علی بن عبیدالله ابن بابویه رازی (قرن 6 ق.). این اثر هم جزء کتب مفقوده به شمار می رود. رافعی قزوینی (- 623 ق.)، شاگرد شیخ منتجب الدین در کتاب التدوین، علت این امر را فوت نابهنگام مؤلف ذکر کرده و می نویسد: «کان یسود تاریخا کبیرا للری فلم یقض له نقله الی البیاض و اظن ان مسودته قد ضاعت بموته»، اما پذیرش این سخن، سخت است، زیرا سبکی (- 771 ق.) و ابن حجر عسقلانی (- 852 ق.) در کتاب های خود مواردی را از تاریخ ری منتجب الدین نقل می کنند. سبکی در جزء چهارم طبقات الشافعیه در ذکر رجالی که میان سال های پانصد و ششصد هجری می زیسته اند، چنین آورده است: «سعد بن محمد بن محمود بن محمد بن أحمد، ابوالفضائل المشاط، فقیه متکلم واعظ مفسر مذكر عارف بالمذهب و الخلاف، ذکره علی بن عبیدالله بن الحسن صاحب تاریخ الری فی کتابه.» اما بیش از سبکی، ابن حجر عسقلانی (- 852 ق.) در کتاب لسان المیزان به نقل از تاریخ ری شیخ منتجب الدین رازی مبادرت ورزیده است. از ملاحظه این مقدار نقلیات به نظر می رسد که یا همه کتاب تاریخ ری به دست ابن حجر نرسیده یا آن که اصل کتاب ناقص بوده و با فوت مؤلف تکمیل نشده است. زیرا در کتاب لسان المیزان فقط در حروف الف و سین و عین و میم از تاریخ ری نقل شده است. در هر صورت مواردی که ابن حجر از تاریخ

ری نقل کرده بدین شرح است: ج 1، ص 183: «ابراهیم بن علی بن عیسی الرازی، ذکره ابن بابویه فی تاریخ الری و قال شیخ من الشیعه.»
ج 1، ص 190: «ابراهیم بن القاسم بن علی بن حسن بن ابی بکر بن هارون بن نفع السکاکی. ذکره ابوالحسن بن بابویه فی تاریخ الری و
قال کان من شیوخ المعتزله.» ج 1، ص 206: «ابراهیم بن محمد بن علی بن عبس بن الحسن بن سلیمان بن ندیر بن ابی ایوب ابوالمعالی
الانصاری... قرأت فی تاریخ الری لابی الحسن بن بابویه و قال روی لنا عنه عمر بن علی بن الحسن البلخی.» ج 1، ص 219: «ابراهیم بن
هاشم بن الخلیل ابواسحاق القمی، اصله کوفی... قال ابوالحسن بن بابویه فی تاریخ الری: قدم الری مجتازا.» ج 1، ص 238: «احمد بن
ادریس الفاضل ابوعلی القمی الاشعری... و ذکره ابوالحسن بن بابویه فی تاریخ الری و نسبه فقال.» ج 1، ص 241: «احمد بن اسماعیل
بن احمد بن محفوظ البستی، ابوالحسن الواعظ. ذکره ابوالحسن بن بابویه فی تاریخ الری و قال کان متکلماً علی مذهب المعتزله.» ج 1،
ص 267: «احمد بن حمدان بن احمد الورساهی، ابوحاتم الیثی. ذکر ابوالحسن بن بابویه فی تاریخ الری و قال کان من اهل الفضل.»

4. جنات النعیم فی احوال سیدنا الشریف عبدالعظیم (ع)، محمد اسماعیل کزازی اراکی (- 1263 ق.)، تصحیح و تحقیق علی اکبر
زمانی نژاد، قم، انتشارات دارالحدیث، 1382 ش. وزیری، 376 ص. این اثر یکی از مصادر شرح حال حضرت عبدالعظیم (ع) به شمار
می رود و از مقدمه و هشت فردوس و خاتمه تشکیل شده است. مقدمه، در بیان آن است که چرا امامت در نسل امام حسن قرار داده نشد؟
فردوس اول، پیرامون اسم و رسم حضرت عبدالعظیم و آنچه صاحبان کتاب های رجالی درباره او گفته اند؛ فردوس دوم، در بیان و شرح
سند مطالب و روایاتی که پیرامون آن حضرت در فردوس اول یاد شده است؛ فردوس سوم، پیرامون آبای گرامی آن حضرت (عبدالله - علی
- حسن - زید)؛ فردوس چهارم، در بیان فضایل عامه آن حضرت که شامل سایر امامزاده ها هم می شود؛ فردوس پنجم، در بیان فضایل
عامه آن حضرت که شامل سایر علمای عاملین هم می شود؛ فردوس ششم، در معرفی راویان او (هشت نفر)؛ فردوس هفتم، در معرفی
مشایخ او و کسانی که از آن ها روایت کرده است، به ترتیب حروف تهجی (حدود بیست نفر یاد شده است)؛ فردوس هشتم، در روایات
منقول از آن حضرت. در این بخش شصت روایت و در ذیل هر روایت، روایات مشابه آن و مطالب دیگر را آورده است؛ خاتمه، در بیان
احوال اولاد

امام حسن از غیر زید که جد حضرت عبدالعظیم است.

5. روح و ریحان: جنه النعیم و العیش السلیم فی احوال السید عبدالعظیم الحسنی علیه السلام و التکریم، محمد باقر واعظ طهرانی کجوری مازندرانی (- 1313 ق.)، تحقیق سید صادق حسینی اشکوری، قم، انتشارات دارالحدیث، 1382 ش. وزیری، 5 ج. این اثر فارسی در عصر مؤلف و تحت نظر وی به چاپ رسید. نویسنده پس از چاپ، حواشی بسیاری در تکمیل یا توضیح مطالب، بدان افزوده که در این چاپ افزوده شده است. این کتاب را می توان فرهنگواره ای شیعی در بیان اعتقادات و تاریخ شیعه دانست. مؤلف در این اثر علاوه بر بیان احوال و تاریخ حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، در صدد بیان يك دوره معارف شیعی بوده است. از ویژگی های کتاب، مستند بودن آن و تبحر مؤلف در دسته بندی و نظم بخشیدن به مطالب تاریخی، اعتقادی و انساب و نیز ضمیمه کردن اشعار فارسی و عربی و احادیث گوناگون است. محقق کتاب، در ابتدای جلد اول، فصلی را به مؤلف کتاب و تألیفات وی و نیز ویژگی های این کتاب اختصاص داده است. در جلد اول این مطالب آمده است: مقدمه ای به نام رضوان که دارای سه عنوان است: 1. تکثیر. در کثرت نسل سادات؛ 2. تفضیل. در فضایل سادات؛ 3. تخصیص. در خصایص سادات. سپس عناوین اصلی کتاب که 24 روح و ریحان و يك خاتمه است، می آید که در این جلد هشت بخش آن با این عناوین آمده است: اول در عدد اولاد حضرت امام حسن مجتبی (ع) و در اینکه اعقاب و اولاد آن جناب، منحصر به حسن مثنی و زید گردید؛ دوم در شرح احوال حسن مثنی؛ سوم در شرح احوال زید و اولاد دیگر از ائمه هدی علیهم السلام که موسوم به زید بودند؛ چهارم در شرح احوال اجداد حضرت عبدالعظیم (ع) که منتهی به زید می شوند؛ پنجم در شرح کنیه و لقب و اسم حضرت عبدالعظیم و بیان «السلام علیک ایها المحدث العلیم» و مراتب حدیث و معنای «حدیث» و «محدث» و بیان «السلام علیک ایها الشخص الشریف» و بیان «السلام علیک ایها السید الکریم»؛ ششم در شرح برادران و فرزندان و عیال حضرت عبدالعظیم (ع)؛ هفتم در درک خدمت آن جناب، ائمه ثلاثه را، یعنی حضرت جواد و حضرت هادی و حضرت عسکری علیهم السلام؛ هشتم در شرح حدیث ابا حماد رازی و امر کردن به اخذ دین از حضرت عبدالعظیم (ع). در جلد دوم، بخشی از روح و ریحان نهم گنجانده شده است. روح و ریحان نهم در شرح حال کسانی است که خدمت ائمه طاهرین علیهم السلام عرض دین کرده اند و عرض دین حضرت عبدالعظیم (ع) که تمام عقاید و

اصول و فروع و مطالب حقه در ضمن این شرح، مسطور و مذکور است. در جلد سوم، روح و ریحان نهم و روح و ریحان دهم تا چهاردهم درج گردیده که شامل این مطالب می شود: دهم در شرح مهاجرت حضرت عبدالعظیم (ع) به طرف ری و ایام توقف آن جناب و وضع عبادتش؛ یازدهم. در ترجمهٔ چهل حدیث که از آن جناب مروی است و به فارسی ترجمه شده است و بیان حدیث «من حفظ أربعین حدیثاً...»؛ دوازدهم در شرح کیفیت شهادت و وفات آن بزرگوار و مدفن شریف و بناء ری و مدح عجم؛ سیزدهم در شرح معنای زیارت و اخباری که در ثواب زیارت آن بزرگوار مروی است؛ چهاردهم در آداب زیارت زائر و خدام مقابر و کرداری که از ایشان شایسته است و بناهای حسنه ای که مقتضی است در جوار این مزار کثیر الانوار باشد از مدرسه و غیر آن. ده روح و ریحان باقی مانده در جلد چهارم آمده است که عبارت اند از: پانزدهم در معنای «تولیت» و آداب زیارت کردن متولی این آستان و ثمراتی که در این اوقات کالشمس فی رابعة النهار هویدا و آشکار است؛ شانزدهم در شرح بنای قبه حضرت عبدالعظیم (ع) در زمان مجد الملک براوستانی و تذهیب آن در این دولت جاویدمدت و بنای تذهیب قباب ائمه طاهرین علیهم السلام و بناهای جدید دیگر در آن روضه مبارکه؛ هفدهم در شرح اقوال نحاریر و فحول قدمای از علما در مدح و توثیق حضرت عبدالعظیم (ع)؛ هیجدهم در شرح احوال حمزات و امامزاده حمزه موسوی و نسب سلاطین صفویه و نسب مرحوم حاجی سید محمد باقر رشتی؛ نوزدهم در شرح احوال امامزاده طاهر حسینی؛ بیستم در شرح احوال امامزاده عبدالله ابیض؛ بیست و یکم در شرح احوال قاضی صارونکی و امامزاده ای که در فرحزاد مدفون است؛ بیست و دوم در شرح عموم امامزادگان که وارد ری شده اند؛ بیست و سوم در شرح علمای رازیین از زمان ائمه دین تا علمای این زمان که در تهران متولد شدند و وفات یافتند؛ بیست و چهارم در منامات و رؤیای حسنه و کراماتی که از این روضه معظمه ظاهر گردید به امر الله. جلد پنجم به فهراس این مجموعه اختصاص یافته است.

6. التذکره العظیمیه، محمد ابراهیم کلباسی (- 1362 ق.)، تصحیح و تحقیق علی رضا هزار، قم، انتشارات دارالحدیث، 1382 ش. وزیری، 384 ص. هدف نویسنده از تالیف کتاب آن بوده که اثری روان و مختصر درباره زندگی حضرت عبدالعظیم (ع) به فارسی بنگارد تا مورد استفاده عموم مردم قرار گیرد. کتاب از مقدمه، دوازده تذکره و خاتمه تشکیل شده است که عناوین آن چنین است: مقدمه: فضایل و خصایص سادات؛ تذکره اول: نسب و خاندان حضرت عبدالعظیم (ع)؛

تذکره دوم: برادر، همسر و فرزندان حضرت عبدالعظیم (ع)؛ تذکره سوم: فضایل حضرت عبدالعظیم (ع)؛ تذکره چهارم: حدیث عرض دین؛ تذکره پنجم: هجرت ایشان به ری و سخنی در هجرت و انواع آن؛ تذکره ششم: احادیث حضرت عبدالعظیم (ع)؛ تذکره هفتم: محل دفن ایشان؛ تذکره هشتم: شرح شهادت حضرت عبدالعظیم (ع)؛ تذکره نهم: ثواب زیارت ایشان؛ تذکره دهم: آداب زیارت، معنای آن و وظایف خادمان حرم ایشان؛ تذکره یازدهم: فضایل حضرت عبدالعظیم (ع) در سخن عالمان؛ تذکره دوازدهم: در ذکر بانیان و خادمان حرم حضرت عبدالعظیم (ع)؛ خاتمه: شرح حال امامزاده حمزه، بیانی در احوال امامزادگان دیگر، شرح حال شیخ صدوق، شرح حال حاجی کلباسی، نقد وردی بر فتاوی و خرافات وهابیان.

7. امامزادگان ری، محمدحسین تهرانی (قرن 13 ق.). مؤلف از فقها و علمای بزرگ مقیم کربلا- و از شاگردان صاحب ریاض و سید مجاهد و میرزای قمی بوده و شرح احوال او در الکرام البرره، ص 368 بیان شده است. وی در راه زیارت خود به مشهد مقدس، چند روزی در تهران توقف می کند. در همین زمان، هنگام زیارت امامزاده عبدالعظیم (ع) در بین راه به بقعه زبیده خاتون می رسد و چون آن را خراب و ویران می بیند به تعمیر آن می پردازد. سپس تصمیم می گیرد برای اثبات صحت این قبر و داستان آمدن زبیده با مادرش شهربانو به ری، این رساله را بنویسد: «مطلب و منظور از جمع آوری این اخبار ثبوت عروسی قاسم و زبیده خاتون دختر حضرت امام حسین (ع) است در کربلا- و آمدن زبیده خاتون و شهربانوی مادر او به شهر ری و هر يك بقعه علی حده دارند». کتاب به نام فتحعلی شاه قاجار (1211-1250 ق.)، در يك مقدمه و چند فصل و خاتمه نوشته شده است با این عناوین: مقدمه: در ثواب مجملی از زیارت حضرت خاتم المرسلین و ائمه طاهرین صلوات الله علیهم اجمعین. فصل: در اثبات عروسی قاسم. فصل: در ذکر تزویج حضرت شهربانو را به حضرت امام حسین (ع). فصل: در ذکر بعضی از اولاد ائمه که در شهر ری مشهور می باشند. فصل: در خصوص کراماتی که از روضه حضرت زبیده خاتون ظاهر شده. و در آخر اشعار و مرثی در سوگ قاسم. این کتاب، در ضمن کتاب شناخت نامه حضرت عبدالعظیم حسنی و شهرری: مجموعه گفتارها به چاپ رسیده است.

8. آستانه ری: مجموعه اسناد و فرامین، محمدعلی هدایتی (1293-1365 ش.)، شهر ری، انتشارات آستان حضرت عبدالعظیم، 1344 ش. 127 + 3 ص، رحلی بزرگ. مؤلف، که یکی از متولیان آستانه حضرت عبدالعظیم (ع) در سال های پیش از انقلاب بود، این کتاب را برای

تشریح رقبات موقوفه آستانه و تصدیق امر تولیت در خاندان خویش به نگارش در آورده است. وی بدین منظور، مجموعه فرمان های سلطنتی و اسناد و وقف نامه های مربوط به آستانه مبارکه را به چاپ رسانده است که در مجموع شامل 20 فرمان و سند از کسان مختلفی چون شاه تهماسب صفوی (مورخ غره رجب 961 ق. قدیمی ترین فرمان)، شاه عباس دوم، شاه سلیمان، کریمخان زند، محمد شاه، ناصر الدین شاه و مظفر الدین شاه می شود. مقدمه ای نیز در باب ری و سابقه آن از ابتدا تا زمان آقا محمد خان قاجار و مختصری پیرامون حضرت عبدالعظیم و آستانه آن حضرت، به کتاب منضم گردیده است.

9. برخی از آثار بازمانده از ری قدیم، بقایای بناهای ری کهن که بر فراز کوه ها و تپه های آن حدود از شاهان و امراء و بزرگان پیشین بجا مانده، حسین کریمان (1292-1372 ش.)، مقدمه انوشیروان پویان، تهران، انتشارات دانشگاه ملی ایران، 1350 ش. 10 + 224 ص، وزیری. شرح آثار و بناهای کهن روزگاران باستان و دوره اسلامی در پهنه شهر ری است که بر فراز کوه ها و تپه های آن حدود به جای مانده. مطالب کتاب متکی به اسناد و شواهد و قرائن تاریخی و باستان شناسی است و تنظیم آن در ده بخش صورت گرفته است: آتشکده ری، زاویه ابراهیم خواص، گنبد مرداوینج زیاری، سرای صاحب بن عباد، آثار تپه نقاره خانه (طبرک)، گنبد فخرالدین و برج طغرل، آثار کوه سرسره (در رشکان)، بناهای سنگ و گچ قدیمی در کوه ری در مشرق کارخانه سیمان، آثار دیگر کوه بزرگ ری (کوه بی بی شهربانو)، تپه قلعه گبری و تپه های دیگر مشابه آن.

10. ری باستان (جلد 1: مباحث جغرافیایی شهر ری به عهد آبادی)، حسین کریمان (1292-1372 ش.)، تهران، انتشارات انجمن آثار ملی، 1345 ش. سی و دو + 756 ص، وزیری. نقشه، نمایه. چاپ دوم، تهران، انتشارات دانشگاه ملی ایران، 1354 ش. کاوشی است تفصیلی در تاریخ ری و آنچه بر این شهر گذشته است. این کتاب گسترده ترین و گرانمایه ترین اثری است که در آن پیرامون جهات مختلف جغرافیایی، مذهبی و تاریخی ری، با نگاهی گزارشی و تحلیلی سخن رفته است. مؤلف با بهره گیری از نوشته های مورخان و جغرافی نویسان قدیم و جدید و نتایج کاوش های باستان شناسی و عکس های هوایی و نقشه های متعدد، زوایای پنهانی از تاریخ این شهر را بازگو نموده و سعی داشته جایگاه دقیق محله ها، بازارها، دروازه ها، قلاع، مقابر، مدرسه ها و... را در پهنه فعلی ری مشخص سازد. کتاب مشتمل است بر مقدمه و 4 باب و خاتمه. مقدمه، بحثی است مختصر در باب دو تاریخ از میان رفته ری. باب اول در هفده فصل

در جغرافیای ری و باب دوم در دو فصل در مذهب ری و باب سوم در شش فصل در تاریخ ری، باب چهارم در دو فصل در اسامی دیه ها و روستاهای ری و خاتمه، تحقیقی است پیرامون این که البرز به زمان های قدیم بر کوه قاف اطلاق می شده است. جلد اول دارای فصول زیر می باشد: محل شهر ری در جلگه ری، ذکر ری در کتب مقدس و منابع باستانی، موقع جغرافیای ری، مردم ری، پایه ارجمندی مقام و احترام و اعتبار ری (پیش از اسلام و در عهد اسلامی)، نهرها و کاریزهای ری، فتح ری به دست مسلمانان، پهنه شهر ری به هنگام آبادی، اماکن عمده ری، خانه ها و پاره ای اماکن دیگر ری، برخی از بناهای تاریخی و خانه های رجال، مضامین و مقابر، قلعه طبرک، دزهای دیگر ری، فرهنگ و مدارس و کتابخانه ها، اقتصاد ری و برخی از اوصاف و خصایص مردم ری.

11. ری باستان (جلد 2: مذهب و تاریخ و رجال و نواحی ری باستان یا سوابق پهنه طهران و دیه های کهن آن)، حسین کریمان (1292-1372 ش.)، تهران، انتشارات انجمن آثار ملی، 1349 ش. هجده + 932 ص، وزیری. چاپ دوم، تهران، انتشارات دانشگاه شهید بهشتی، 1371 ش. افسست از چاپ قبل، در دو مجلد هجده + 452 (بخش اول) و 632-453 (بخش دوم)، وزیری. جلد دوم کتاب ری باستان مشتمل است بر ابواب دوم، سوم، چهارم و خاتمه که بدین شرح می باشند: باب دوم: مذهب ری در پیش از اسلام و دوره اسلامی. باب سوم: در تاریخ عمومی ری و دارای شش فصل بدین ترتیب: ری در مسیر تاریخ (پیش از اسلام و پس از آن)، حوادث طبیعی مهم ری در طول تاریخ، تمثیلات و ضرب المثل ها و نمونه طرائف که بر مبنای ری مبتنی است، رجال و معاریف (پیش از اسلام و عهد اسلامی)، درگذشتگان و مدفونان در ری از رجال دیگر بلاد، خرابی ری و علل آن. باب چهارم: درباره نواحی ری و شامل دو فصل کلیاتی در باب روستاها و دیه ها و نام آبادی ها. خاتمه نیز در باب کوه البرز و قاف.

12. قصران (کوهسرا): مباحث تاریخی و جغرافیایی و اجتماعی و مذهبی و وصف آتشفشان منطقه کوهستانی ری باستان و طهران کنونی، حسین کریمان (1292-1372 ش.)، تهران، انتشارات انجمن آثار ملی، 1356 ش. ج 1، بیست و هشت + 591 ص، وزیری. مؤلف منطقه ری را به دو بخش عمده تقسیم کرده است: 1. منطقه جلگه ای که بخش عمده ای از اراضی جنوبی و جنوب شرق و جنوب غرب را در برداشته و تا حد قم می رسیده است و نام آن گرمسیر بوده.

2. منطقه کوهستانی که به سبب خنکی و اعتدال هوا جنبه بیلاقی داشته و اراضی شمال و

پاره ای از شرق و غرب حوزه ری را شامل می شده است. موضوع عمده این کتاب به منطقه کوهستانی، آبادی ها، مردم، مذهب، گویش. آداب و رسوم، ضرب المثل ها و واژه های این ناحیه مربوط می شود. کتاب در سه باب تنظیم شده که باب اول آن: تعریف قصران و تاریخ و آبادی ها و رجال آن در جلد اول به چاپ رسیده است. ج 2، 588 صص 592-1180، وزیری. جلد دوم کتاب قصران مشتمل بر دو باب باقی مانده از کتاب با این عناوین می باشد: 2- مذهب مردم قصران از دیرباز و توصیف معبد ناهید. 3. آداب و رسوم و گویش ها و ضرب المثل ها.

13. پژوهشی در شاهنامه در باب ری: پهنه تهران، البرز، طبرستان، مازندران مغرب و مازندران مشرق در شاهنامه، حسین کریمان (1292-1372 ش.)، به کوشش علی میرانصاری، تهران، انتشارات سازمان اسناد ملی ایران، 1375 ش. 398 ص، وزیری. پژوهش در جغرافیای اساطیری ایران و شناخت مناطقی که بسیاری از رویدادهای حماسی در آن جای ها شکل گرفته اند، بن مایه های تالیف این کتاب را تشکیل می دهد. این پژوهش به بررسی و تعیین حدود مناطقی از ایران و جهان مانند ری، تهران، طبرستان، مازندران و البرز در شاهنامه پرداخته و نظراتی نو درباره جایگاه دقیق هر یک از آنها ابراز کرده است. مؤلف برای اثبات نظریات خویش بیشترین بهره را از خود شاهنامه و کهن ترین مأخذ برده است.

14. تاریخ آستانه ری، عبدالله عقیلی (1298-1385 ش.)، قم، انتشارات دارالحدیث با همکاری معاونت فرهنگی آستان مقدس حضرت عبدالعظیم، 1380 ش. 452 ص، رحلی. اثری درباره پیشینه تاریخی ری و آستانه حضرت عبدالعظیم (ع) و مسایل مربوط به آن است. مؤلف در این کتاب توانسته با تدوین اطلاعاتی که از تطبیق روایات با متون تاریخی حاصل می شود، در مجموع اطلاعاتی را درباره شخصیت تاریخی حضرت عبدالعظیم (ع) گردآوری نماید که به گفته خود: «مصرحا در هیچ یک از نصوص تاریخی و روایی نیامده و در مجموع کلیاتی است که از اوضاع اجتماعی و جو سیاسی دیلمان و طبرستان و ری، به هنگام مهاجرت آن حضرت به این صفحات، متبادر به ذهن می شود.» بقیه مطالب کتاب که مشتمل بر تاریخچه مزار و موقوفات و متولیان آستانه می باشد، همگی مستند به اسناد و فرامین تاریخی است که از عصر صفویان تا امروز، در خانواده نگارنده باقی مانده اند.

15. عبدالعظیم الحسنی حیات و مسنده: زندگانی حضرت عبدالعظیم (ع)، عزیز الله عطاردی (1307-1393 ش.)، تهران، انتشارات عطارد، 1373 ش. 356 ص، وزیری. این کتاب

حاوی اطلاعات گسترده ای در شناخت حضرت عبدالعظیم (ع) است که به روش توصیفی نگارش یافته است. مطالب در 6 فصل تنظیم شده و مؤلف کوشیده است که همه مواردی را که به نحوی با زندگی آن حضرت مرتبط است؛ در تالیف خود بیاورد: فصل اول در شرح زندگانی حضرت عبدالعظیم است. در فصل دوم آباء و اجداد ایشان معرفی می شوند. فصل سوم حاوی اخبار و روایاتی است که در کتب حدیثی قدیم و جدید با سند از حضرت عبدالعظیم روایت شده اند. تعداد این احادیث در مجموع به 79 می رسد که همگی به همراه ترجمه درج شده اند. فصل چهارم مربوط به مشایخ روایتی آن حضرت است که در طرق اخبار و روایات ذکر شده اند. طبق شمارش نگارنده این تعداد به 25 نفر می رسند. راویان و تلامذه ای که از ایشان اخذ حدیث کرده اند 15 نفرند. شرح احوالات این عده در فصل پنجم ذکر شده است. و فصل ششم به شناسایی روضه مطهره حضرت عبدالعظیم حسنی و مؤسسات وابسته به آن می پردازد. در مجموع می توان این کتاب را یکی از جامع ترین تألیفات درباره حضرت عبدالعظیم (ع) تا این زمان دانست.

16. مسند حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، عزیز الله عطاردی (1307-1393 ش.) و علیرضا هزار (1353 - ش.)، قم، انتشارات دارالحدیث، 1382 ش. وزیری، 311 ص. در این کتاب با جستجوی وسیع و استفاده از امکانات رایانه ای، حدود 120 روایت از طریق عبدالعظیم (ع) نقل شده است. ترجمه فارسی این روایات هم آمده است. همچنین در مقدمه کتاب سه بحث کلی درباره مسند و مسندنویسی، زندگینامه حضرت عبدالعظیم (ع) و مشایخ و راویان آن حضرت آمده است. مؤلفان کوشیده اند حتی الامکان روایات را از مصادر اصلی حدیث نقل کنند و برای تسهیل استفاده از مطالب کتاب، فهرست آیات، روایات، اعلام، مصادر، و موضوعات کلی احادیث نیز برای کتاب فراهم آمده است.

17. بزرگان ری، به کوشش محسن صادقی (1342 - ش.)، قم، انتشارات دارالحدیث، 1382 ش. وزیری، 2 ج. کتاب در دو بخش سامان یافته است: بخش اول آن به مشاهیر ری اختصاص دارد. در این بخش شرح حال تفصیلی بیست تن از عالمان ری آمده است. در گزینش این مشاهیر، سعی شده است که دانشمندان و عالمان مشهوری که در رشته های مختلف علوم تبحر داشته اند و شرح حال آنان در اختیار بوده است گزینش شوند، از جمله: محدثان، مفسران، متکلمان، فقیهان، فیلسوفان، طبیبان، شاعران و عارفان. در هر رشته نیز يك یا چند تن نام برده

شده اند. همچنین از عالمانی یاد شده است که شرح تفصیلی از آنها در دست نبوده، اما به دلیل اهمیت یا خدمات آنان به ری، در زمره این مشاهیر گنجانده شده است. «مفاخر ری»، عنوان بخش دوم است که معرفی اجمالی 535 نفر از مفاخر ری را در برمی گیرد که بیشتر آنها از جلد دوم کتاب «ری باستان» تألیف حسین کریمان (1292-1372 ش.) اقتباس شده است. در این بخش اسامی مفاخر ری به ترتیب حروف الفبا تنظیم شده است.

18. امامزادگان و زیارتگاه های شهر ری، محمد قنبری (1350 - ش.)، قم، انتشارات دارالحدیث، 1382 ش. وزیری، 336 ص. شرح زندگی امامزادگان شهر ری است. علاوه بر زندگینامه، درباره بنای مراقد آنها مطالبی را به همراه دارد و برخی از زیارتگاه های مشهور شهر ری را نیز معرفی نموده است. در مقدمه کتاب، از اهمیت و لزوم احترام به خاندان نبوت و روش هایی درباره چگونگی شناخت بقاع متبرک سخن رفته است. در ادامه شرح حال و نسب امامزاده حمزه، امامزاده طاهر، امامزاده ابوعبدالله، امامزاده هادی، امامزاده ابوالحسن آمده است. سپس بقاع مجعولی چون بقعه بی بی شهربانو، بی بی زبیده و جوانمرد قصاب بررسی شده است.

19. امامزادگان ری: بررسی تاریخ و زندگانی امامزادگان شهر ری، محمد مهدی فقیه محمدی جلالی (1351 - ش.)، قم، انتشارات مؤسسه فرهنگی گرگان، 1379 ش. 648 ص، وزیری. بررسی تاریخ و زندگانی امامزادگان شهر ری می باشد. نخست، چکیده ای از تحولات، خصوصیات و اطلاعات عمومی ری گزارش شده و پس از آن به تفصیل به بحث درباره امامزادگان مدفون در داخل شهر پرداخته شده است. در مورد هر امامزاده، به تمام اطلاعاتی که مؤلف بدانها دسترسی پیدا کرده، اشاره و مجموعه ای نسبتاً کامل از زندگانی، اخلاق و رفتار، زمان زندگی، حوادث و رویدادهای مهم تاریخی، کرامات و بقعه و بارگاه آنها جمع آوری شده است. حضرت عبدالعظیم حسنی، امامزاده حمزه، امامزاده طاهر، امامزاده ابوعبدالله حسین معروف به امامزاده عبدالله، بی بی زبیده و امامزاده هادی، شش امامزاده ای می باشند که شرح احوال آنان در این کتاب، از تفصیل بیشتری برخوردارند.

20. دانشمندان و مشاهیر حرم حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) و شهر ری، به کوشش علیرضا هزار (1353 - ش.)، قم، انتشارات دارالحدیث، 1382 ش. وزیری، 2 ج. این اثر در دو جلد تدوین یافته و مجموعه ای است از زیست نامه یا شناخت نامه دانشمندان و مشاهیری که در حرم حضرت عبدالعظیم (ع) و یا در شهر ری مدفون اند. مؤلف، طراحی ساختار کتاب را بیشتر از

کتاب «اختران فروزان ری و تهران» و نیز جلد چهارم کتاب «گنجینه دانشمندان ری»، تألیف محمد شریف رازی اقتباس کرده است. همچنین در تدوین این اثر از کتاب های: دائرة المعارف تشیع، اثر آفرینان، رجال بامداد، مفاخر اسلام و دائرة المعارف بزرگ اسلامی استفاده شده است. جلد اول این مجموعه شرح حال 97 تن از دانشمندان و مشاهیر را در بر دارد که به ترتیب الفبا و براساس نام کوچک آنها تنظیم و از حرف «الف» تا «غ» ادامه یافته است. جلد دوم نیز به مابقی مشاهیر و دانشمندان مدفون در حرم حضرت عبدالعظیم و شهر ری اختصاص دارد؛ یعنی از حرف «ف» تا حرف «ی» که شرح حال 77 تن را در بر می گیرد. بعد از آماده سازی کتاب، مؤلف به زیستنامه 24 تن دیگر از عالمان و مشاهیر مدفون دست یافته است که شرح حال آنان را به پایان کتاب افزوده است.

21. الشریف المعتمد شاه عبدالعظیم الحسنی حیاته و مسنده: من أجلاء تلامذه الإمامین محمد الجواد (ع) و علی الهادی (ع)، عبدالزهره عثمان محمد، بیروت، دارالهادی، 1422 ق. 155 ص، وزیری. موضوع اصلی کتاب دو بخش سیره و مسند حضرت عبدالعظیم (ع) است. با این که کتب تاریخ و سیره و رجال، به جز اطلاعاتی اندک از زندگی حضرت عبدالعظیم مطلب قابل توجه دیگری ذکر نکرده اند، ولی مؤلف با گردآوری این اطلاعات پراکنده در بخش اول کتاب، عظمت این عالم بزرگوار و جایگاه او را نزد ائمه معصومین علیهم السلام مشخص می کند. ذکر احوالات آن حضرت به همراه شرح اوضاع و احوال سیاسی و فرهنگی آن زمان به نحو مطلوبی در توضیحات مؤلف پیوند خورده اند و باعث روشن تر شدن بیش از پیش زندگانی ایشان شده است. در بخش دوم مؤلف به ذکر 179 حدیث از احادیثی که نام حضرت عبدالعظیم حسنی در سلسله اسناد آن به چشم می خورد، پرداخته است. این احادیث در فصولی با این عناوین ذکر شده اند: صفات الله عز وجل، احادیث الاحکام، احادیث النوادر، من تفسیر الائمة، فرائض الإسلام، القائم من آل محمد (ص)، وصایا الائمة، الاخلاق، کبائر الذنوب، زیارة الائمة، من سیرة الانبیاء و الاوصیاء علیهم السلام، مکانة الحسین (ع).

22. شناخت نامه حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) و شهر ری (ج 1): مجموعه رساله های خطی و چاپی پیرامون امامزادگان و زیارتگاه های ری، به کوشش سید رسول علوی و علی اکبر زمانی نژاد، قم، انتشارات دارالحدیث، 1382 ش. وزیری، 456 ص. در این کتاب، رساله های خطی و چاپی مرتبط با امامزادگان مدفون در ری و از جمله حضرت عبدالعظیم (ع)، گردآوری شده

است که شامل هشت رساله است. عناوین رساله ها و نام مؤلفان آنها عبارت اند از: 1. شرح حال امامزادگان ری، علی قلی میرزا اعتضاد السلطنه (1264-1313 ق.م)؛ 2. امامزادگان معروف ری، سید محمد صادق حسینی طباطبایی (در سال 1296 ق.م)؛ 3. نسب حضرت عبدالعظیم (ع) و امامزادگان ری، ولی محمد بیک وردی ترکمانی عراقی (در سال 1304 ق.م)؛ 4. امامزادگان ری، محمد حسین طهرانی (قرن 13)؛ 5. نور الآفاق، جواد شاه عبدالعظیمی (- 1355 ق.م)؛ 6. بارگاه امامزاده عبدالله (ع) در ری، خلیل کمره ای (در سال 1374 ق.م)؛ 7. الرساله العزیه فی ترجمه الجلیل عز الدین یحیی الشهید رحمه الله، سید شهاب الدین المرعشی النجفی؛ 8. حواشی عمده الطالب فی نسب آل ابی طالب (ع)، حضرت آیه الله سید محمدعلی روضاتی اصفهانی.

23. شناخت نامه حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) و شهر ری: مجموعه کتاب ها و رساله ها، به کوشش مهدی مهریزی و علی اکبر زمانی نژاد، قم، انتشارات دارالحدیث، 1382 ش. وزیری، 568 ص. در این اثر، بخش هایی از ده کتاب و جزوه مستقلی که هر کدام، گوشه ای از جلوه علمی و ملکوتی حضرت عبدالعظیم را تبیین کرده اند، انتخاب شده است. مشخصات عناوین آثار برگزیده عبارت اند از: 1. آستانه حضرت عبدالعظیم (ع)، سید محمد تقی مصطفوی، 1330 ش. 2. زندگانی حضرت عبدالعظیم الحسنی (ع) و شخصیت دو امامزاده مجاور آن، محمد رازی، 1367 ق. 3. آستانه ری: مجموعه اسناد و فرامین، محمدعلی هدایتی، 1344 ش. 4. زندگانی حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، محمد جواد نجفی، 1344 ش. 5. تاریخ مختصر کتابخانه مقدسه حضرت عبدالعظیم (ع)، جواد موذنی، 1341 ش. 6. شرح احوال حضرت عبدالعظیم (ع) و حضرت امامزاده حمزه (ع)، نشریه آستانه مبارکه حضرت عبدالعظیم (ع)، 1349 ش. 7. ری عروس البلاد، تدوین فرمانداری شهرستان ری، 1373 ش. 8. تاریخ زندگانی حضرت عبدالعظیم (ع) و امامزادگان مجاور، حسین موذنی، 1378 ش؛ 9. آفتاب ری: حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، محمد باقر پورامینی، 1377 ش. 10. نگین ری: آشنایی با شخصیت حضرت عبدالعظیم (ع)، جواد محدثی، 1378 ش.

24. شناخت نامه حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) و شهر ری (ج 2): مجموعه گفتارهای پراکنده پیرامون حضرت عبدالعظیم (ع) و امامزادگان ری، به کوشش علی اکبر زمانی نژاد و ابوالفضل حافظیان بابلی، قم، انتشارات دارالحدیث، 1382 ش. وزیری، 392 ص. در این اثر، مجموعه گفتارهای پراکنده، پیرامون حضرت عبدالعظیم (ع) و امامزادگان گردآمده است. گفتارهای

پراکنده، مطالب گوناگونی است که از بیش از صد و پنجاه مأخذ (از قرن دوم تا عصر حاضر) انتخاب شده است. منابع و مأخذ کتاب در دو بخش عربی و فارسی تنظیم شده است. مطالب گردآمده در هر بخش نیز به ترتیب زمان وفات مؤلفان آنها مرتب شده است. خاتمه این کتاب، دو نامه از امام خمینی (ره) درباره انتصاب امام جمعه شهر ری و امام جماعت مسجد جامع صحن حضرت عبدالعظیم (ع) است.

25. شناخت نامه حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) و شهر ری (ج 3): مجموعه مقالات چاپ شده، به کوشش هادی ربانی و علی اکبر زمانی نژاد، قم، انتشارات دارالحدیث، 1382 ش. وزیری، 504 ص. در این اثر، بیست مقاله که پیش تر در مطبوعات به چاپ رسیده، گردآمده است. پیش درآمد این مجموعه مقالات، سخنان مقام معظم رهبری حضرت آیه الله خامنه ای است که در جمع مردم شهر ری در سال 1373 ش. ایراد گردیده است. عناوین مقالات بدین شرح است: 1. آشنایی با حضرت عبدالعظیم (ع) و مصادر شرح حال او، رضا استادی؛ 2. عظمت و شخصیت حضرت عبدالعظیم در نظر امامان علیهم السلام و عالمان بزرگ شیعه، سید جعفر شهیدی؛ 3. شرح حال حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، داود الهامی؛ 4. یادگار امام مجتبی (ع) در شهر ری، سید مهدی شمس الدین؛ 5. مناظرات امام جواد (ع) با حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، سید کاظم ارفع؛ 6. بررسی تاریخ ری در مقاله فهرست شیخ منتجب الدین، آقا موسی شیرازی زنجانی؛ 7. مراکز علمی ری و تأثیر آن در فرهنگ و تمدن اسلامی، مهدی محقق؛ 8. سیمای مدرسه ری و قم، محمد مهدی آصفی؛ 9. بازگویی راز ری، حسین کریمان (1292-1372 ش.)؛ 10. یکی از نقوش ری، عباس اقبال آشتیانی؛ 11. مجموعه عبدالعظیم (ع) گنجینه ای از سنت و هنر، سید احمد موسوی؛ 12. محدثان و علمای امامی ری (تا پایان قرن چهارم)، محمد حاجی تقی؛ 13. ری در زمان طبری، پروانه نیک طبع؛ 14. فرمان اشرف افغان و موقوفات آستانه حضرت عبدالعظیم (ع)، سید عبدالله عقیلی؛ 15. تاریخ ری و شخصیت حضرت عبدالعظیم الحسنی (ع)، ابوالقاسم مشیری؛ 16. مقاله «ری» در ترجمه عربی دائرة المعارف اسلام لیدن، ولادیمیر مینورسکی؛ 17. درگاه و کتیبه آستانه حضرت عبدالعظیم (ع)، محمد کریم پیرنیا؛ 18. دفینه ری، سید عبدالله عقیلی؛ 19. جغرافیای تاریخی ری، حسین قره چانلو؛ 20. فهرست نسخه های خطی کتابخانه آستانه امامزاده عبدالعظیم حسنی در شهر ری، محمد تقی دانش پژوه (حواشی از ابوالفضل حافظیان بابلی).

26. شناخت نامه حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) و شهر ری (ج 4): مجموعه رساله های خطی و سنگی پیرامون حضرت عبدالعظیم (ع)، سید مجتبی صحفی و علی اکبر زمانی نژاد، قم، انتشارات دارالحدیث، 1382 ش. وزیری، 416 ص. کتاب حاضر مجموعه ای است از رساله های خطی و سنگی پیرامون حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)؛ شامل چهارده رساله خطی و سنگی در ارتباط با آن حضرت و آستان مقدس وی که از قرن چهارم تا اواسط قرن چهاردهم به رشته تحریر درآمده است. از رساله های مهم این مجموعه، «رساله فی فضل عبدالعظیم (ع)»، تألیف صاحب بن عباد (326-385 ق.) است. این رساله، قدیمی ترین شرح حال نگارش یافته درباره حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) است. دیگر رساله های گردآمده به ترتیب عبارت اند از:

2. زیارت حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) منسوب به شیخ مفید؛ 3. نسب نامه حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)؛ احمد غلام عمله خزانه (در سال 1138 ق.)؛ 4. توبه نامه در حرم حضرت عبدالعظیم (ع) (در قرن 13)؛ 5. وقایع اتفاقیه در حرم حضرت عبدالعظیم (ع) (در قرن 13 ق.)؛ 6. ریاض الرضوان (فضیلت و زیارت حضرت عبدالعظیم (ع) و امامزادگان ری)، میرمحمد حسین بن میر محمد صالح حسینی خاتون آبادی؛ 7. پنجاه حدیث با ترجمه از حضرت عبدالعظیم (ع)، ولی محمد بیک وردی ترکمانی عراقی (در سال 1304 ق.)؛ 8. شرح حال حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، اعتضاد السلطنه علی قلی میرزا (1264-1313 ق.)؛ 9. در بیان احوال حضرت عبدالعظیم (ع) (به ضمیمه دو رساله دیگر)، اعتضاد السلطنه علی قلی میرزا (1264-1313 ق.)؛ 10. جغرافیای مشهد (ذکر مشاهد ری و راز)، سید محمد باقر واعظ حسینی خلخالی (در قرن 14 ق.)؛ 11. اعتقادات و اصول دین و شرح حال حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، وثوق العلما خوراسکانی اصفهانی (در سال 1324 ق.)؛ 12. الخصائص العظیمیه، جواد شاه عبدالعظیمی (1355 ق.)؛ 13. قوانین و موقوفات آستانه حضرت عبدالعظیم (ع) به ضمیمه دو رساله دیگر از دوره صفویه؛ 14. موائد الکریم لزوار عبدالعظیم (ع)، عباس حائری تهرانی (1360 ق.).

27. شناخت نامه حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) و شهر ری (ج 5): مجموعه گفتارهای پراکنده پیرامون شهر ری، به کوشش سید محمدحسین حکیم و علی اکبر زمانی نژاد، قم، انتشارات دارالحدیث، 1382 ش. وزیری، 416 ص. این اثر با هدف گردآوری مطالب پراکنده و مرتبط با شهر ری، از میان بیش از صد مأخذ (از قرن سوم تا عصر حاضر)، در دو بخش عربی و فارسی

تدوین شده است. بخش نخست به مطالب عربی اختصاص دارد و هر دو بخش، به ترتیب تاریخ وفات مؤلفان تنظیم شده است.

28. مجموعه مقالات کنگره حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، گروهی از نویسندگان، قم، انتشارات دارالحدیث، 1382 ش. وزیری، 4 ج. جلد اول، شامل دوازده مقاله اعتقادی است؛ بدین شرح: 1. شرح حدیث عرض دین حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، لطف الله صافی گلپایگانی؛ 2. نگاهی کوتاه به حدیث شریف عرض دین، احمد عابدی؛ 3. آموزه های حدیث عرض دین، رضا برنجکار؛ 4. معارف فکری و اعتقادی در احادیث حضرت عبدالعظیم (ع)، سید ابراهیم سید علوی؛ 5. پیشینه عرض دین و حدیث، سید محمدکاظم طباطبایی؛ 6. شمیم ولایت، علی مختاری؛ 7. تأویل ولایی در روایات حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، سید ابوالحسن مطلبی؛ 8. امامت در احادیث حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، علی اصغر رضوانی؛ 9. مهدویت در احادیث حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، علی اصغر رضوانی؛ 10. ظهور امام زمان (ع) در روایات حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، شاهرخ محمدیگی؛ 11. تاریخ تشیع در شهر ری، رسول جعفریان؛ 12. تشیع در ری (از قرن دوم تا نهم)، مرتضی دوستی ثانی. جلد دوم کتاب، به دوازده مقاله تاریخی اختصاص دارد: پژوهشی در روایات قرآنی - تفسیری حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، محمد مرادی؛ در بیان شخصیت حضرت عبدالعظیم (ع)، شیخ علی پناه اشتهاردی؛ مقام علمی و فضیلت زیارت حضرت عبدالعظیم (ع)، سید عبدالجواد علم الهدی؛ خلق عظیم شرح احادیث اخلاقی و اجتماعی حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، عبدالهادی مسعودی؛ نسب عبدالعظیم (ع)، رسول آقاجانی؛ آفتاب ری، عباس عبیری؛ شرح حال نفیسه خاتون، عمه حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، مرتضی جباریان؛ بر آستان سید الکریم، چهل حدیث حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، محمدحسن ارجمندی؛ آشنایی با موقوفات آستان مقدس حضرت عبدالعظیم (ع)، حسین موذنی؛ بست نشینی در حرم حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) در دوران قاجار، نورالله عقیلی؛ 11. نقش آستان حضرت عبدالعظیم در تاریخ معاصر ایران، محمدعلی تقوی راد؛ 12. نگاهی گذرا به ری باستان، ابوالفضل عرب زاده. جلد سوم، مقالات متنوعی را در بر دارد که شامل نه مقاله است که عناوین آن بدین شرح است: زیارت حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، رضا استادی؛ بررسی کلی روایات حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، محمدکاظم رحمان ستایش؛ خورشید ری: حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) از منظر

امامان معصوم علیهم السلام، مهدی حسینیان قمی؛ اسوة تقوا: بررسی روایات اخلاقی - اجتماعی حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، علی مختاری؛ عراضة الاخوان: سفرنامه معلم حبیب آبادی به آستانه حضرت عبدالعظیم و شهر ری (شرح حال امامزادگان و برخی از مدفونین ری)، محمدعلی معلم حبیب آبادی، به کوشش صادق برزگر؛ حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) از نگاه آیه الله مرعشی نجفی، ابوالفضل حافظیان بابلی؛ کوچ مسافر ری: تحقیقی جامع پیرامون تولد و شهادت حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، سید صادق حسینی اشکوری؛ رجال ری در کتاب نقض، علی صداری خویی؛ حضرت عبدالعظیم (ع) و شهر ری در سفرنامه ها، محسن صادقی. جلد چهارم در سه فصل تنظیم یافته است: فصل اول حاوی پیام مقام معظم رهبری و سخنرانی های ایراد شده در کنگره است. فصل دوم حاوی چهارده مقاله فارسی و فصل سوم حاوی دو مقاله عربی است. عناوین مقالات و نویسندگان عبارتند از: زن در روایات حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، مهدی مهریزی؛ حضرت عبدالعظیم (ع) از نگاهی دیگر، محمد سروش محلاتی؛ حاشیه ای بر مقاله حضرت عبدالعظیم (ع) از نگاهی دیگر، مهدی حسینیان قمی؛ مروری بر مسندهای نوشته شده برای حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، محمدرضا جدیدی نژاد؛ چند پرسش درباره مسند حضرت عبدالعظیم (ع)، مهدی حسینیان قمی؛ سرداب نشین عرش پیمان، رضا بابایی؛ تأملی در چند روایت حضرت عبدالعظیم (ع)، محمدعلی سلطانی؛ تاریخ و فرهنگ ری در آینه کتاب نقض، علی صداری خویی؛ کتاب جنة النعیم و واعظ کجوری، سید صادق حسینی اشکوری؛ بزرگان ری، علی مختاری؛ کتابشناسی حضرت عبدالعظیم (ع)، ابوالفضل حافظیان بابلی؛ شخصیت علمی و معنوی حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، زهرا موسوی؛ جغرافیای ری، علی ملکی میانجی؛ نیم نگاهی به ری در ادب فارسی، محمدرضا موحدی؛ السید عبدالعظیم الحسنی حیاتة و حدیثه و بیثته و مشایخه و الراوون عنه، جعفر سبحانی؛ السبیل المقیم الی عصر عبدالعظیم (ع)، محمد مهدی ارگانی البهبهانی.

ب. کتاب های مستقل معاصر

29. اماکن تاریخی ری، جواد صنفی نژاد، قم: دارالحدیث، 1396 ش.

30. تاریخ اصفهان و ری و همه جهان، میرزا حسن خان جابری انصاری (1249-1335 ق.)، اصفهان، روزنامه و مجله خرد، 1321 ش. ص 8-25، وزیری.

ص: 495

31. نور الآفاق و شهاب لأهل النفاق، جواد شاه عبدالعظیمی شریف رازی لاریجانی (- 1355 ق.)، تهران، چاپخانه حاجی عبدالرحیم، 1334 ق. 120 ص، جیبی.
32. الخصائص العظیمیه، جواد شاه عبدالعظیمی شریف رازی لاریجانی (- 1355 ق.)، تصحیح بهاءالدین معین العلماء، به سعی و اهتمام علی خازن التولیه، تهران، کارخانه آقا میرزا علی اصغر باسمه چی، 1318 ق. 63 + 46 + 18 ص، جیبی.
33. تذکره العظیمیه، محمدابراهیم کلباسی (- 1362 ق.)، سرربی، بی جا، چاپخانه برادران باقرزاده، 1346 ق. 134 + 72 + 12 ص، رقعی.
34. آستانه حضرت عبدالعظیم (ع)، سید محمدتقی مصطفوی (1284-1359 ش.)، تهران، چاپخانه تابان، 1330 ش. 26 ص + تصاویر، رقعی.
35. بنای تاریخی بقعه بی بی شهربانو در ری، سید محمدتقی مصطفوی (1284-1359 ش.)، تهران، چاپخانه بانک ملی، بی تا.
36. بارگاه امامزاده عبدالله (در ری): ری و جغرافیا و تحولات آن، خلیل کمره ای (1277-1363 ش.)، مقدمه مهدی دربان، تهران، چاپخانه اختر شمال، 1334 ش. ب + 39 ص، جیبی.
37. انتخابات دوره شانزدهم در شهر ری و بلوک غار و فشافویه، محمدعلی هدایتی (1293-1365 ش.)، تهران، بی نا، 1328 ش.
38. جغرافیای دره رودبار قصران، میرزا محمد مهندس، به کوشش حسین کریمان (1292-1372 ش.)، قم، انتشارات کتابخانه بزرگ حضرت آیه الله العظمی مرعشی نجفی، 1375 ش. ص 63-85 (میراث اسلامی ایران، دفتر سوم)، وزیری.
39. زندگانی حضرت عبدالعظیم بن عبدالله الحسنی (ع) و شخصیت دو امامزاده مجاور آن، محمد شریف رازی (1301-1379 ش.)، تقریظ سید شهاب الدین مرعشی نجفی، تهران، انتشارات علمی، 1367 ق. 152 ص، رقعی.
40. در وصف حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) و بی بی شهربانو علیها السلام، حیدر تهرانی (1291 - ش.)، تهران، انتشارات کتابفروشی اسلامیة، 1401 ق. 39 ص، رقعی.
41. اختران فروزان ری و طهران یا تذکره المقابر فی احوال المفخر، محمد شریف رازی (1301-1379 ش.)، قم، انتشارات مکتبه الزهراء، 1370 ش. ص 20-52، 575، وزیری.
42. شرح حدیث عرض دین حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، لطف الله صافی گلپایگانی (1297 -

ش.)، قم، انتشارات مؤسسه حضرت معصومه، 1376 ش. 95 ص، رقعی.

43. اسناد بنه های شهر ری (غار و فشاپویه)، جواد صفی نژاد (1308 - ش.)، تهران، انتشارات دانشگاه تهران، 1356 ش.

44. حکمت نامه حضرت عبدالعظیم (ع)، محمد محمدی ری شهری (1325 - ش.) و مرتضی خوش نصیب، قم، انتشارات دارالحدیث، 1393 ش. 340 ص.

45. جغرافیای ری، علی ملکی میانجی (1336 - ش.)، قم، انتشارات دارالحدیث، 1383 ش. 200 ص.

46. چشمه علی و باروی ری، ناصر پازوکی طرودی (1337 - ش.)، تهران، انتشارات دفتر پژوهش های فرهنگی، 1388 ش. 30 ص.

47. آستان مقدس حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) در گذشته و حال، علی اصغر قانطان (1343 - ش.)، قم، انتشارات دارالحدیث، 1382 ش.

48. تاریخ گسترش تشیع در ری، رسول جعفریان (1343 - ش.)، شهر ری، انتشارات آستان حضرت عبدالعظیم، 1371 ش. 126 ص، رقعی.

49. فهرست نسخه های خطی کتابخانه آستانه حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، ابوالفضل حافظیان بابلی (1349 - ش.)، قم، انتشارات دارالحدیث، 1382 ش. وزیری، 2 ج.

50. مأخذشناسی حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) و شهر ری، ابوالفضل حافظیان بابلی (1349 - ش.) و سید محمدحسین حکیم، قم، انتشارات دارالحدیث، 1382 ش. وزیری، 408 ص.

51. مزارات ری، محمد مهدی فقیه محمدی جلالی (1351 - ش.)، قم، انتشارات وثوق، 1390 ش. 656 ص، وزیری.

52. تاریخ مختصر کتابخانه آستانه حضرت عبدالعظیم (ع) که به مناسبت جشن افتتاحیه کتابخانه تقدیم می گردد، جواد مؤذنی، تصحیح سید علی اکبر فتوحی، تهران، چاپخانه حیدری، 1341 ش. 24 ص، رقعی.

53. آستانه مقدسه حضرت عبدالعظیم (ع) بر تارك شهر ری، عیسی پور، شهر ری، انتشارات آستان حضرت عبدالعظیم، 1351 ش.

54. اسناد موقوفات زاویه مقدسه حضرت عبدالعظیم (ع)، شهر ری، انتشارات آستان حضرت عبدالعظیم، 1389 ش. 312 ص.

55. ارزش های معاملاتی املاک: تهران، شمیران، شهر ری و حومه، به انضمام نقشه بلوک ها سال 1371 ش. تهران، انتشارات اداره کل اطلاعات و خدمات مالیاتی، 1372 ش. 345 ص، وزیری.
56. ارزشیابی مدیریت تحولات آستان مقدس حضرت عبدالعظیم در سنوات اخیر، فیروز عابدی، تهران، انتشارات دانشگاه علامه طباطبایی، 1385 ش.
57. اشاراتی به امامزاده های تهران، انتشارات ری و شمیران، احسان یغمایی و سمیرا ایمنی، تهران، انتشارات بهین، 1389 ش.
58. افشای ضد انقلاب در شهر ری (1-7)، هواداران رزمندگان کوثر، تهران، بی نا، بی تا.
59. ام البلاد به انضمام کتابنامه حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) و شهر ری، علی رضا محمودی، تهران، انتشارات ساکو، 1392 ش. 114 ص.
60. انقلاب اسلامی در شهر ری، حسین کاوشی سیدآبادی، تهران، انتشارات مرکز اسناد انقلاب اسلامی، 1391 ش. 2 ج وزیری.
61. اوج تلاش: نگاهی به عملکرد دانشگاه آزاد اسلامی واحد شهر ری با نیم نگاهی به فعالیت های خیره کننده یکسال اخیر، رحیم سرور، شهر ری، انتشارات دانشگاه آزاد اسلامی ری، 1378 ش.
62. اوضاع اجتماعی و فرهنگی ری در عصر آل بویه، ابراهیم فنایی، بی جا، بی نا، 1380 ش.
63. اینجا کربلاست: حرم حرم حسین (ع) است: تاریخ زندگانی حضرت عبدالعظیم (ع) امامزادگان مجاور و اشخاص مدفون اطراف بقعه، حسین مؤذنی، شهر ری، مؤلف، 1378 ش. 20 ص + تصاویر، رقعی.
64. بازار ری در گذر زمان: بررسی مردم شناسی فرهنگ بازار حضرت عبدالعظیم، مریم احمدی گیوی، شهر ری، مؤلف، 1377 ش.
65. بررسی تاریخی و زندگانی امامزادگان تهران و شهر ری و امامان معصوم، اکبر کشاورز، شهر ری، مؤلف، بی تا.
66. بررسی سفالینه های ری در دوره سلجوقیان، یحیی کوثری و نازنین قزلباش، تهران، انتشارات دانشگاه الزهراء، 1371 ش.
67. بررسی سیستماتیک و مطالعات جغرافیایی و اکولوژی در منطقه باستانی شهر ری، هانیة شیخی نارانی، تهران، انتشارات کلک سیمین، 1391 ش. 144 ص، مصور.
68. پزشکی از ری، بتول سعیدی، تهران، انتشارات شرکت توسعه کتابخانه های ایران، 1382 ش.

69. تحقیقی درباره امامزاده ها و بقعه و قسمتی از مساجد قدیم تهران، ری، قم، ورامین، دماوند، بی جا، مؤلف، بی تا.
70. جغرافیای تاریخی ری - تهران، انتشارات میر حسین یکرنگیان، تهران، چاپخانه درخشان، 1332 ش. 100 ص، وزیری.
71. حدیث عارفان: تاریخ و بررسی شهر ری: شرح و احوال حضرت آیه الله حاج شیخ محمدباقر کمره ای خمینی بزرگ مردی از شهر ری، اکبر کشاورز شیرازی، تهران، انتشارات ایمان، 1383 ش. 414 ص.
72. حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) آفتاب ری، محمدباقر پورامینی، شهر ری، انتشارات آستان حضرت عبدالعظیم/ نشر محبت، 1377 ش. 172 ص، رقعی.
73. حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) آفتاب ری، محمدباقر پورامینی، قم، انتشارات بشیر اندیشه، 1385 ش. 176 ص.
74. خانه های شهر ری، غلامحسین ساعدی، تهران، انتشارات ماه ریز، 1383 ش. 88 ص.
75. خرابه های ری، بهمن میرزا کریمی، تهران، انتشارات اقبال، 1335 ش. 10 ص، رقعی.
76. خلاصه مقالات همایش میراث نجومی ری در دوره اسلامی، شهر ری، انتشارات آستان حضرت عبدالعظیم، 1388 ش.
77. خلاصه ای از زندگانی حضرت عبدالعظیم الحسنی (ع)، اکبر کشاورز شیرازی، تهران، انتشارات ایمان، 1383 ش. 92 ص.
78. خورشید ری: زندگانی منظوم حضرت عبدالعظیم (ع)، بشیر حسینی میانجی، قم، انتشارات حضور، 1387 ش. 16 ص.
79. خورشید ری: مروری بر زندگی و آثار محمد بن یعقوب کلینی، منصور پهلوان، تهران، انتشارات همشهری، 1388 ش.
80. خورشید ری، روح الله خوبان، تهران، مؤلف، 1384 ش.
81. دائرة المعارف شهدای بسیج شهرستان ری، شهر ری، انتشارات ناحیه مقاومت بسیج شهر ری، بی تا.
82. راهنمای بناهای تاریخی و زیارتی شهر ری، اکبر پیشگامی، شهر ری، انتشارات کانون ایرانگردان و جهانگردان جوان، 80 ص.

83. رگا: جغرافیای تاریخی ری، عباس قدیانی، تهران، انتشارات آرون، 1379 ش. 252 ص، وزیری.
84. ری در تاریخ به انضمام شوش در آیینۀ تاریخ ایران و اسلام، اردشیر خدادادیان (1320 - ش.)، تهران، انتشارات به دید، 1380 ش.
85. ری در دوران اسلامی (بر اساس یافته های کاوش های اریخ اشمیت)، تانیا ترپتو، با همکاری دونالد ویتکامب، ترجمۀ صمد علیون (خواجه دیزج)، علی صدراپی، تبریز، انتشارات پروژه، ترجمۀ حسنلو، 1393 ش. 120 ص، مصور.
86. ری: شهری به قدمت تاریخ بر آستان حضرت عبدالعظیم، تهران، بی نا، 1350 ق.
87. ری: عروس البلاد، شهر ری، انتشارات روابط عمومی فرمانداری شهرستان ری، 1373 ش. 24 ص، بیاضی.
88. ری، علی معصومی، ویراستار رضا شیرازی، تصویرگر مرتضی امین، تهران، انتشارات پیام آزادی، 1375 ش. 64 ص، وزیری.
89. ریحانۀ ری: گلچینی از اشعار و سروده ها در مورد حضرت عبدالعظیم، بیژن روحانی، تهران، انتشارات پیرمغان، 1387 ش. 56 ص.
90. زندگانی حضرت عبدالعظیم (ع)، احمد صادقی اردستانی، تهران، انتشارات حافظ نوین، 1373 ش. 224 ص، رقعی.
91. زیارت حضرت عبدالعظیم (ع) زیارت امامزاده حمزه، زیارت امامزاده طاهر، تهران، انتشارات شریعت، 1375 ش. 32 ص، جیبی.
92. زیارت حضرت عبدالعظیم الحسنی (ع) و امامزادگان مجاور علیهم السلام، به انضمام زیارت امین الله و وارث، ری، آستان مقدس حضرت عبدالعظیم (ع)، 1373 ش. 40 ص، جیبی.
93. زیارت حضرت عبدالعظیم حسنی (شاه عبدالعظیم) همراه با تاریخچۀ ری و حرم آن حضرت، محمودرضا افتخارزاده، تهران، انتشارات مدبر، 1386 ش. 48 ص.
94. زیارت حضرت عبدالعظیم (ع)، امامزاده حمزه، امامزاده طاهر، دعای معراج با ترجمۀ فارسی، ترجمۀ مهدی الهی قمشه ای، تهران، انتشارات نذیر/ شهر ری، نشر بنی فاطمه، 1381 ش. 32 ص، جیبی.
95. زیارت حضرت عبدالعظیم (ع)، زیارت امامزاده حمزه و امامزاده طاهر، دعاهایی از قرآن کریم،

آیه الکرسی و دعای توسل، ترجمه مهدی الهی قمشه ای، تهران، انتشارات عفت، 1378 ش. 48 ص، جیبی.

96. زیارت حضرت معصومه علیها السلام، زیارت حضرت عبدالعظیم (ع)، تهران، انتشارات سروش، 1376 ش. 24 ص، جیبی.

97. زیارتنامه آستانه ری، همراه زندگینامه امامزادگان آن، تحقیق سید احمد صدرالحفاظ، تهران، انتشارات سید حسین صدرالحفاظ، بی تا، 32 ص، جیبی.

98. زیارتنامه حضرت عبدالعظیم (ع)، علی رضا حسین پور، تهران، انتشارات آهسته، 1385 ش.

99. زیارتنامه حضرت عبدالعظیم الحسنی (ع) و حضرت امامزاده حمزه و حضرت امامزاده طاهر به انضمام زیارت عاشورا، جعفر شگری، تهران، انتشارات شهریار، 1385 ش.

100. زیارتنامه حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) و امامزاده حمزه و امامزاده طاهر، خط عظیم هادی پور، تهران، انتشارات پیام معلم، 1381 ش. 18 ص، جیبی.

101. زیارتنامه حضرت عبدالعظیم (ع) و امامزاده حمزه و امامزاده طاهر و زیارت عاشورا، زیارت آل یس، زیارت امین الله، دعای توسل، دعای عهد، دعای نور، فیروزآبادی، قم، انتشارات مشهور، 1388 ش. 64 ص، جیبی.

102. زیارتنامه حضرت عبدالعظیم (ع)، امامزاده حمزه و امامزاده طاهر، اسماعیل پزشکیان نژاد، خط غلام رضا مجد، تهران، انتشارات پزشکیان نژاد و پسران، 1364 ش. 24 ص، جیبی.

103. زیارتنامه حضرت عبدالعظیم (ع) به انضمام توصیه امام زمان در خصوص مسجد مقدس جمکران، قم، انتشارات صدر رضوانی، 1379 ش. 32 ص، جیبی.

104. زیارتنامه کامل حضرت علی بن موسی الرضا (ع) حضرت معصومه علیها السلام و حضرت عبدالعظیم الحسنی (ع) و امین الله، تهران، انتشارات برف، 1378 ش. 72 ص، جیبی.

105. زیارت نامه و زندگی نامه حضرت عبدالعظیم (ع) و امامزاده طاهر (ع)، قم: دارالحدیث، 1387 ش.

106. ستارگان درخشان: زندگانی حضرت امام حسن مجتبی (ع) و حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، محمد جواد نجفی، تهران، انتشارات کتابفروشی اسلامی، 1356 ش. ج 4، ص 173-231، جیبی.

107. سرزمین کرامت: 20 سرگذشت از کرامات سید الکریم حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)،

معاونت فرهنگی آستان مقدس حضرت عبدالعظیم (ع)، قم، انتشارات دارالحدیث، 1375 ش. 78 ص، رقعی.

108. سرشماری عمومی صنعت و معدن مرحله اول - 1373 ش. مشخصات پایه ای و چارچوبی کارگاه های کشور، استان تهران، شهرستان ری، تهران، انتشارات مرکز آمار ایران، 1374 ش.

109. سرشماری عمومی نفوس و مسکن 1375 ش. شناسنامه آبادیهای کشور: استان تهران، تهران، انتشارات مرکز آمار ایران، 1376 ش. بیست و دو + 26 ص، رحلی.

110. سرشماری عمومی نفوس و مسکن، 1375 ش. نتایج تفصیلی استان تهران: شهرستان ری، تهران، انتشارات مرکز آمار ایران، 1376 ش. چهل و چهار + 296 ص، رحلی.

111. سوره مبارکه انعام به انضمام دعای توسل، زیارت عاشورا و زیارت حضرت عبدالعظیم (ع)، ترجمه مهدی الهی قمشه ای، تهران، انتشارات عفت، 1378 ش. 152 ص، وزیری.

112. سید الکریم: مختصری از زندگانی نورانی حضرت عبدالعظیم (ع)، علی پوست شور، تهران، انتشارات مکیال، 1383 ش. 12 ص.

113. سیمای ری، سید حمید میرخندان، تهران، انتشارات سازمان تبلیغات اسلامی، 1373 ش. 128 ص، رقعی.

114. شبیه نامه های حضرت عبدالعظیم (ع)، جابر انصاری، تهران، انتشارات رایزن، 1380 ش. 80 ص، رقعی.

115. شرح احوال حضرت عبدالعظیم (ع) و حضرت امامزاده حمزه (ع) و خدمات انجام شده در آستانه مبارکه، مقدمه سید ضیاء الدین شادمان، تهران، سازمان چاپ آبان، 1349 ش. 30 ص، رقعی.

116. شرح حال و اعتقادات حضرت عبدالعظیم (ع)، وثوق العلماء عبدالله بن محمد حسن خوراسکانی اصفهانی، بی جا، کاتب میرزا عبدالکریم شیرازی، بی تا، 22 ص، رقعی.

117. شهر ری در انقلاب، مراد سلیمانی زمانه، تهران، انتشارات مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی/ نشر عروج، 1392 ش. 450 ص.

118. شهر ری: مدفن شریف امام امامزاده واجب التعظیم حضرت عبدالعظیم الحسنی (ع)، عیسی پور، شهر ری، انتشارات آستان حضرت عبدالعظیم، 1351 ش. 55 ص.

119. شیوه شقایق ها: مجموعه شعر شاعران شهر ری، رحیم زریان، تهران، انتشارات نمایه،

120. فلك: خمسه طيبه، دعای نديه، امامت، حضرت عبدالعظيم (ع)، رضا استادی، قم، انتشارات دفتر نشر برگزیده، 1385 ش. 464 ص.
121. فهرست کتاب های چاپ سنگی کتابخانه آستانه حضرت عبدالعظيم (ع)، ابوالفضل حافظیان بابل (1349 - ش.) و علی صدرایی خویی، قم، انتشارات دارالحدیث، 1382 ش. وزیری، 566 ص.
122. فهرست نسخه های خطی حوزه و موزه آستانه حضرت عبدالعظيم حسنی (ع)، ابوالفضل حافظیان بابل (1349 - ش.)، قم، انتشارات دارالحدیث، 1382 ش. وزیری، 264 ص.
123. قصه عشق: بر اساس یکی از کرامات حضرت عبدالعظيم (ع)، نور الله حسین خانی، تهران، انتشارات مؤسسه فرهنگی مسعی، 1375 ش. 215 ص.
124. کتابشناسی موضوعی ری: کتب چاپی، خطی، مقالات، نشریه ها، اسناد و فرامین، اصغر قائدان و مهناز میریان، تهران، انتشارات رایزن، 1373 ش. 183 ص، وزیری.
125. کرامات و زندگینامه حضرت معصومه و حضرت عبدالعظيم (ع)، حضرت امامزاده حمزه، حضرت امامزاده طاهر، مهدی نوری، قم، انتشارات مشهور، 1385 ش. 287 ص.
126. گنجینه سکه های نیشابور مکشوفه در شهر ری، عبدالله قوچانی، تهران، انتشارات سازمان میراث فرهنگی و گردشگری / پژوهشکده زبان و گویش، 1383 ش. 448 ص.
127. مروارید ری: داستانی بر اساس زندگی حضرت عبدالعظيم حسنی (ع)، ابراهیم حسن بیگی، ویراستار علی موذنی، تصاویر فاطمه رادپور، تهران، انتشارات سازمان پژوهش و برنامه ریزی آموزشی / مدرسه، 1372 ش. 36 ص، رقعی.
128. منهاج السالکین فی سیره سیدنا عبدالعظيم: در بیان خصوصیات و ویژگی های عرفانی و مراتب وجودی حضرت عبدالعظيم (ع)، محمدجواد لاریجانی، تصحیح مهدی دانشیار، تهران، انتشارات دانشیاران ایران، 1393 ش. 152 ص.
129. مهمان ری حضرت عبدالعظيم (ع)، طاهر خوش ساروی، ساری، انتشارات شوق، چاپ سوم، 1385 ش. 12 ص خشتی.
130. موائد الکریم لزوار عبدالعظيم: زیارتنامه ناحیه مقدسه حضرت عبدالعظيم (ع) وارث با دعاء کمیل و زیارت عاشورا، عباس حائری تهرانی، تحت نظر محمود یاسری، تهران، چاپخانه

131. موزه آستان مقدس حضرت عبدالعظیم الحسنی (ع)، قربان عزیززاده، به سفارش معاونت فرهنگی آستان مقدس حضرت عبدالعظیم، تهران، انتشارات سنا، 1387 ش. 24 ص.

132. نتایج طرح آماری بررسی مسائل کلی نیروی انسانی و اشتغال: پرسشنامه خانوار 1361 ش. مناطق شهری شهرستان ری، تهران، انتشارات معاونت طرح و برنامه اداره کل آمار نیروی انسانی وزارت کار و امور اجتماعی، 1363 ش. 67 ص، رحلی.

133. نگین ری: آشنایی با شخصیت حضرت عبدالعظیم (ع)، جواد محدثی، قم، انتشارات دارالحدیث/ معاونت فرهنگی آستان مقدس حضرت عبدالعظیم (ع)، 1379 ش. 48 ص، رقی.

134. یاقوت ری: زندگانی حضرات عبدالعظیم حسنی (ع) و امامزاده حمزه و امامزاده طاهر، طاهر خوش ساروی، ساری، انتشارات شوق، 1390 ش. 152 ص.

ج: کتاب های مشتمل

135. آثار الباقية... تصحیح و تعلیق پرویز اذکایی.

136. آثار الباقیه عن قرون الخالیه، ابوریحان بیرونی (362-440 ق.)، ترجمه اکبر داناسرشت، تهران، انتشارات امیرکبیر، 1363 ش. ص 193-196 و 541، وزیری.

137. آثار الحجّه یا تاریخ و دائرة المعارف حوزه علمیه قم، محمد شریف رازی (1301-1379 ش.)، قم، انتشارات کتابفروشی برقی، چاپ سوم، 1332 ش. ج 2، ص 278-286، وزیری.

138. آثار تاریخی طهران، سید محمد تقی مصطفوی (1284-1359 ش.)، تنظیم و تصحیح میرهاشم محدث (1331 - ش.)، تهران، انتشارات انجمن آثار ملی، 1361 ش. ج 1، ص 147-160 و 291-296 و 421-423، وزیری.

139. آرامگاه های خاندان پاك پیامبر (ص) و بزرگان صحابه و تابعین، سید عبدالرزاق کمونه حسینی (1970 - م.)، ترجمه عبدالعلی صاحبی، مشهد، انتشارات بنیاد پژوهش های اسلامی آستان قدس رضوی، چاپ دوم، 1375 ش. ص 128-134، وزیری.

140. احسن التقاسیم فی معرفة الاقالیم، محمد بن احمد مقدسی (- 355 ق.)، بیروت، دارصادر،

بی تا، ص 390-392 و...، افسست از لیدن، چاپخانه بریل، 1906 م. وزیری.

141. احوال و آثار خوشنویسان نستعلیق نویسان، مهدی بیانی (1285-1347 ش.)، تهران، انتشارات دانشگاه تهران، 1348 ش. ج 3، ص 689 و ج 4، ص 61 و 233 و 271 و...، وزیری.

142. احياء الملوك: تاريخ سيستان تا عصر صفوی، ملك شاه حسين سيستاني (- 1036 ق.)، به كوشش منوچهر ستوده، تهران، بنگاه ترجمه و نشر كتاب، 1344 ش. ص 44 و 60، وزیری.

143. الأخبار الطوال، ابوحنيفه احمد بن داوود دينوري (- 283 ق.)، ترجمه محمود مهدوی دامغانی، تهران، نشر نی، 1364 ش. ص 63 و 68 و 87 و 113 و 134 و 168 و 205 و...، وزیری.

144. اختران تابناك يا كشف الكواكب زندگانی مشاهیر امامزادگان و علماء آل ابی طالب، ذبیح الله محلاتی (1271-1364 ش.)، تحریر و تصحیح محمد جواد نجفی، تهران، انتشارات کتابفروشی اسلامیة، 1349 ش. ص 213-214 و 270-271 و 311-316، وزیری.

145. از سلاجقه تا صفویه، نصرت الله مشکوتی (1287-1357 ش.)، تهران، انتشارات ابن سینا، 1343 ش. ص 21 و 24 و 49 و 50، وزیری.

146. استان تهران، حسن زنده دل و دستیاران، تهران، انتشارات مؤسسه تحقیقات و ایرانگردان، 1376 ش. ص 33-34 و 106-107 و 110-111 و...، رقعی.

147. اشكال العالم، ابوالقاسم بن احمد جیهانی (قرن 4 ق.)، ترجمه علی بن عبدالسلام کاتب، مقدمه و تعلیقات فیروز منصوری، مشهد، نشر آستان قدس رضوی، 1368 ش. ص 146 و 147 و 149 و...، وزیری.

148. الاعلاق النفیسه، احمد بن عمر ابن رسته (قرن 3 ق.)، ترجمه و تعلیق حسین قره چانلو، تهران، انتشارات امیرکبیر، 1365 ش. ص 197-198 و 112 و...، رقعی.

149. امامزادگان معتبر ایران و رجال مدفونین کاشان، سید عزیزالله امامت کاشانی (1308 - ش.)، بی جا، کتابخانه گلزار، 1344 ش. ص 13-22، رقعی.

150. امامزاده ها و تربت برخی از پاکان و نیاکان، گروهی از نویسندگان، تهران، انتشارات بنیاد ایرانشناسی، 1388 ش.

151. انساب الاشراف، احمد بن یحیی بلاذری (- 279 ق.)، تحقیق احسان عباس، ویسبادن، دارالنشر فرانسه اشتاینر، 1400 ق. ص 159 و 168، وزیری.

152. الأنساب، عبدالکریم بن محمد سمعانی (- 562 ق.)، تحقیق عبدالله عمر البارودی، بیروت،

153. انوار المشعشعين في ذكر شرافة قم والقميين، محمدعلی نایینی اردستانی کچویبی قمی (- 1335 ق.)، تحقیق محمد رضا انصاری قمی، زیر نظر سید محمود مرعشی نجفی، قم، انتشارات کتابخانه بزرگ حضرت آیه الله العظمی مرعشی نجفی، 1381 ش. ج 2، ص 255، وزیری.

154. ایران از نظر خاورشناسان، ترجمه صادق رضازاده شفق (1274-1351 ش.)، تهران، انتشارات اقبال، 1335 ش. ص 37 وزیری.

155. ایران امروز 1906-1907، اوژن اوین (1863 م -)، ترجمه و حواشی علی اصغر سعیدی، تهران، انتشارات زوار، 1362 ش. ص 178 و 271، وزیری.

156. ایران باستان یا تاریخ مفصل ایران قدیم با 44 گراور و 2 نقشه، حسن پیرنیا (1291-1354 ق.)، مقدمه محمد ابراهیم باستانی پاریزی، تهران، انتشارات دنیای کتاب، 1366 ش. ص 93 و 101 و 152 و...، وزیری.

157. ایران بعد از اسلام، عباس خلیلی (1272-1350 ش.)، تهران، انتشارات دانشگاه تهران، 1335 ش. ج 1، ص 254-256، وزیری.

158. ایران در 1839-1840 م (1255-1256 ق.): سفارت فوق العاده کنت دوسرسی، کنت دوسرسی، ترجمه احسان اشراقی، تهران، مرکز نشر دانشگاهی، 1362 ش. ص 150-153، وزیری.

159. ایران در پیش از تاریخ: باستان شناسی ایران از آغاز تا سپیده دم شهرنشینی، صادق ملک شهمیرزادی، تهران، انتشارات سازمان میراث فرهنگی کشور، 1378 ش. ص 352-357 و...، وزیری.

160. ایران در دوره سلطنت قاجار، علی اصغر شمیم (1283-1345 ش.)، تهران، انتشارات مدبر، چاپ دوم، 1368 ش. ص 199 و 342، وزیری.

161. ایران در زمان سامانیان، تاریخ سامانیان از آغاز تا سلطنت نصر دوم، جواد هروی (1345 - ش.)، مقدمه محمداسماعیل رضوانی، مشهد، نشر نوند، 1371 ش. ص 20 و 107 و 115 و...، وزیری.

162. ایران زمین، جلیل زاهد و محمدرضا زهتابی، تهران، انتشارات پدیده، 1348 ش.

ص 125-130.

163. ایران قدیم و تهران قدیم، ناصر نجمی، تهران، انتشارات جانزاده، 1363 ش. ص 46-66،

ص: 506

164. ایران و ایرانیان: خاطرات و سفرنامه ساموئل گرین ویلز بنجامین (1883-1885 م.)، ساموئل گرین ویلز بنجامین، ترجمه آوانس خان مساعد السلطنه، به اهتمام رحیم رضازاده ملک، تهران، انتشارات گلبانگ، 1363 ش. ص 113-114، وزیری.
165. ایران و قضیه ایران، جرج کرزن (1859-1925 م.)، ترجمه غلام علی وحید مازندرانی، تهران، انتشارات علمی و فرهنگی، چاپ چهارم، 1373 ش. ج 1، ص 457-465، وزیری.
166. ایران و مسئله ایران، جرج کرزن (1859-1925 م.)، ترجمه و اقتباس علی جواهر کلام، تهران، انتشارات ابن سینا، 1330 ش. ج 1، ص 34-47، رقعی.
167. ایرانشهر بر مبنای جغرافیای موسی خورنی، یوزف مارکوارت (1864-1930 م.)، ترجمه مریم میراحمدی، تهران، انتشارات اطلاعات، 1373 ش. ص 232-236، وزیری.
168. باستانشناسی ایران باستان، لویی واندنبرگ، ترجمه عیسی بهنام، مقدمه رومن گیرشمن، تهران، انتشارات دانشگاه تهران، 1348 ش. ص 120-121، رحلی.
169. باستان شناسی ایران (از 2407 تا 2535 شاهنشاهی)، غلام رضا معصومی، تهران، بی نا، 1353 ش. ص 24، وزیری.
170. البدء و التاريخ، الجزء الاول و الثاني، مطهر بن طاهر مقدسی (قرن 4 ق.)، به کوشش کلمان هوار، پاریس، بی نا، 1899-1901 م.
171. بدایع الأنساب فی مدفن الاطیاب، مهدی حسینی تفرشی لاهوتی بدایع نگار (1241-1319 ش.)، تهران، چاپخانه عالی، 1319 ش. ص 39، رقعی.
172. بدر فروزان متضمن تاریخ آستانه قدس رضوی و لزوم بنای قبه و بارگاه بر روی قبور انبیاء عظام و اولیای کرام، عباس فیض قمی (1287-1353 ش.)، قم، بنگاه چاپ قم، 1324 ش. ص 59-72، رقعی.
173. بررسی اقلیمی ابنیه سنتی ایران، وحید قبادیان، تهران، انتشارات دانشگاه تهران، 1373 ش. صفحات متعدد، بیاضی.
174. برگزیده مشترك یاقوت حموی (- 626 ق.)، محمد پروین گنابادی، تهران، انتشارات امیرکبیر، 1362 ش. ص 42 و 50 و...، وزیری.
175. بستان السیاحه، زین العابدین شیروانی (1194-1253 ق.)، تهران، انتشارات سنایی/

کتابفروشی محمدی، 1310 ق. ص 330، رحلی.

176. البلدان، ابن واضح یعقوبی (- 284 ق.)، ترجمه محمد ابراهیم آیتی، تهران، بنگاه ترجمه و نشر کتاب، 1356 ش. ص 51-52 و...، وزیری.

177. بناهای آرامگاهی، گروهی از نویسندگان، تهران، انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و هنر اسلامی حوزه هنری سازمان تبلیغات اسلامی، 1376 ش. ص 135 و 173 و 299 و 349-350 و...، رحلی.

178. پایتخت های نامی ایران در تاریخ شاهنشاهی، احمد محمدی، تهران، انتشارات مرکز مطالعات و هماهنگی شورای عالی فرهنگ، 1357 ش. ص 46-49 و 126، وزیری.

179. پژوهش در نام شهرهای ایران، ایرج افشار سیستانی (1319 - ش.)، تهران، انتشارات روزنه، 1378 ش. ص 362-363، وزیری.

180. تاریخ اجتماعی ایران، مرتضی راوندی (1292-1378 ش.)، تهران، انتشارات امیرکبیر، چاپ سوم، 1356 ش. ج 2، ص 241-242 و 250-249 و ج 4، ص 794 و ج 5، ص 268 و 293 و...، وزیری.

181. تاریخ اجتماعی تهران در قرن سیزدهم زندگی، کسب و کار...، جعفر شهری (1293-1378 ش.)، تهران، انتشارات مؤسسه خدمات فرهنگی رسا، 1368 ش. ج 2، ص 128 و 193 و 420 و...، ج 4، ص 573 و 681 و...، ج 5، ص 21 و 129 و...، وزیری.

182. تاریخ الطبری: تاریخ الامم و الملوك، محمد بن جریر طبری (224-310 ق.)، تحقیق محمد ابوالفضل ابراهیم، بیروت، دارسویدان، 1387 ق. ج 2 ص 82 و 96 و ج 4، ص 32 و 137 و 146 و 148 و 150 و...، وزیری.

183. تاریخ انقلاب مشروطیت ایران، مهدی ملک زاده، تهران، انتشارات علمی، 1371 ش. ص 91-92، وزیری.

184. تاریخ ایران، سرجان ملکم (1249-1326 ق.)، تهران، انتشارات کتابفروشی سعدی، بی تا، ص 27 و 39 و 57 و 83 و...، وزیری.

185. تاریخ ایرانیان، کنت ژوزف آرتور دوگوبینو (1816-1882 م.)، ترجمه ابوتراب خواجه نوریان، تهران، چاپخانه شرکت مطبوعات، 1336 ش. ص 13-15، وزیری.

186. تاریخ بلعمی: تکمله و ترجمه تاریخ طبری، ابوعلی محمد بلعمی (- 329 ق.)، تصحیح

- محمدتقی بهار و محمد پروین گنابادی، تهران، انتشارات زوار، 1353 ش. ج 1، ص 145 و 146 و 168 و 343 و ج 2، ص 720-733 و 790-799 و 954-976 و...، وزیری.
187. تاریخ بیداری ایرانیان، محمد ناظم الاسلام کرمانی (1280-1337 ق.)، تهران، انتشارات امیرکبیر، چاپ چهارم، 1371 ش. ص 62-63 و 76، وزیری.
188. تاریخ بیمارستان های ایران: از آغاز تا عصر حاضر، حسن تاج بخش، تهران، انتشارات پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، 1379 ش. ص 65-75، وزیری.
189. تاریخ تشیع در ایران از آغاز تا قرن دهم هجری، رسول جعفریان (1343 - ش.)، قم، انتشارات انصاریان، 1375 ش. ج 1، ص 245-252 و...، وزیری.
190. تاریخ تهران، عبدالعزیز جواهر کلام (1270-1365 ش.)، تقریظ محمد قزوینی، تهران، بی نا، 1325 ش. ج 1، ص 1-64، رقی.
191. تاریخ طبری: تاریخ الامم والملوک، محمد بن جریر طبری (224-310 ق.)، ترجمه ابوالقاسم پاینده، تهران، انتشارات بنیاد فرهنگ ایران، 1353 ش. ج 10، ص 4578-4583 و ج 5، ص 1974-1979 و...، وزیری.
192. تاریخ عالم آرای عباسی، اسکندر بیگ ترکمانی (- 1043 ق.)، مقدمه ایرج افشار، تهران، انتشارات امیرکبیر/ اصفهان، کتابفروشی تایید، چاپ دوم، 1350 ش. ج 2، ص 67 و 212 و 342 و 533 و...، وزیری.
193. تاریخ قم، حسن بن محمد بن حسن قمی (قرن 4 ق.)، ترجمه حسن بن علی بن حسن بن عبدالملک قمی (قرن 9 ق.)، تصحیح سید جلال الدین طهرانی، تهران، چاپخانه مجلس شورای ملی، 1313 ش. ص 22-29 و 79 و 94 و...، وزیری.
194. تاریخ مشروطه ایران، احمد کسروی (1269-1324 ش.)، تهران، انتشارات امیرکبیر، چاپ هجدهم، 1376 ش. ج 1، ص 155 و 147 و 376، وزیری.
195. تاریخ مفصل ایران از استیلای مغول تا اعلان مشروطیت، عباس اقبال آشتیانی (1277-1334 ش.)، تهران، انتشارات امیرکبیر، 1347 ش. ص 458 و...، وزیری.
196. تاریخ هنر معماری در دوره اسلامی، محمد یوسف کیانی، تهران، انتشارات سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه ها (سمت)، 1379 ش. ص 170-171، وزیری.
197. تذکره تحفه سامی، سام میرزا صفوی (923-983 ق.)، تصحیح رکن الدین همایونفرخ،

تهران، شرکت سهامی چاپ و انتشارات کتب ایران، 1346 ش. ص 17 و 63 و 66 و 120 و 246 و...، وزیری.

198. تذکره جغرافیای تاریخی ایران، واسیلی بارتولد (1869-1930 م.)، ترجمه حمزه سردادور (طالب زاده)، تهران، انتشارات توس، چاپ دوم، 1358 ش. ص 148-151 و...، وزیری.

199. تذکره هفت اقلیم، امین احمد رازی (- 1002 ق.)، تصحیح سید محمد رضا طاهری، تهران، انتشارات سروش، 1378 ش. ج 2، ص 1153-1156، وزیری.

200. ترجمه تاریخ یمینی به انضمام خاتمه یمینی یا حوادث ایام در سال 603 هجری قمری، محمد بن عبدالجبار عتبی (- 427 ق.)، ترجمه ناصح بن ظفر جرفادقانی (قرن 7 ق.)، به کوشش جعفر شعار، تهران، بنگاه ترجمه و نشر کتاب، 1357 ش. ص 144 و 187 و 188 و 240 و...، وزیری.

201. تطبیق لغات جغرافیایی قدیم و جدید ایران، محمد حسن خان اعتماد السلطنه (- 1313 ق.)، تصحیح میرهاشم محدث (1331 - ش.)، تهران، انتشارات امیرکبیر، 1363 ش. ص 95-96، رقعی.

202. تعلیقات نقض، چاپ 1358 ش.

203. تعلیقات نقض، میرجلال الدین محدث ارموی (1283-1358 ش.)، تهران، انتشارات انجمن آثار ملی، 1358 ش. ج 2، ص 755-765 و...، وزیری.

204. تقویم البلدان، ابی الفداء (- 732 ق.)، به کوشش رنود و دوسلان، پاریس، دارالطباعة السلطانیة، 1840 م، ص 420-421، رحلی.

205. تمدن و فرهنگ ایران از آغاز تا دوره پهلوی، ناصرالدین شاه حسینی، تهران، انتشارات دانشگاه سپاهیان انقلاب ایران، 1354 ش. ص 21 و 26 و...، رقعی.

206. التنبیه و الاشراف، علی بن حسین بن علی مسعودی (- 346 ق.)، به کوشش میشل جان دوخویه، لیدن، چاپخانه بریل، 1893 م. ص 43-49 و 63 و 77 و 78 و 86 و...، وزیری.

207. تهران پایتخت دو بیست ساله، شهریار عدل (1322-1394 ش.)، با همکاری برنارد اورکاد (1946 - م.)، ترجمه ابوالحسن سروقد مقدم، سید احمد سیدی، فاطمه و ثوقی خزایی، تهران، انتشارات سازمان مشاور فنی و مهندسی شهر تهران/انجمن ایرانشناسی فرانسه، 1375 ش. ص 17-22 و 262 و 265 و...، وزیری.

208. تهران در گذشته و حال، حسین کریمان (1292-1372 ش.)، تهران، انتشارات دانشگاه ملی تهران، 1355 ش. ص 46-56 و...، وزیری.
209. تهران سه هزار و دویست ساله بر اساس کاوش های باستانشناسی، سیف الله کام بخش فرد، تهران، انتشارات مؤسسه علمی و فرهنگی فضا، 1370 ش. ص 12 و 141-167، رحلی.
210. حبیب السیر فی اخبار افراد بشر، غیاث الدین بن همام الدین حسینی خواندمیر (- 942 ق.)، به کوشش محمد دبیرسیاقی، مقدمه جلال الدین همایی، تهران، انتشارات خیام، 1330 ش.، ج 1، ص 181-200 و 219 و 222 و... ج 3، ص 688 و ج 4، ص 2020-48 و...، وزیری.
211. حدود العالم من المشرق الی المغرب، ناشناس (تألیف 372 ق.)، به کوشش منوچهر ستوده، تهران، انتشارات دانشگاه تهران، 1340 ش. ص 142 و 146 و 29 و 30 و...، وزیری.
212. حدیث صداقت شیخ صدوق ابوجعفر محمد بن علی بابویه، عبدالرحیم ابادری، قم، انتشارات دارالحدیث، 1379 ش. ص 221.
213. داستان شهربانو: وقایع ایران در پایان عهد ساسانیان و زمان حمله عرب، علی اصغر رحیم زاده صفوی، تهران، چاپخانه بانک ملی ایران، 1327 ش. ج 3، ص 238-247، رقعی.
214. دائرة المعارف بزرگ اسلامی، زیر نظر کاظم موسوی بجنوردی، تهران، انتشارات مرکز دائرة المعارف بزرگ اسلامی، 1381 ش. ج 1، ص 353-358 و ج 11، ص 674-676، رحلی.
215. دائرة المعارف تشیع، زیر نظر احمد صدر حاج سید جوادی، کامران فانی، بهاءالدین خرمشاهی، تهران، انتشارات شهید سعید محبی، 1379 ش. ج 1، ص 78-81 و ج 8، ص 416-420 و...، رحلی.
216. دائرة المعارف سرزمین و مردم ایران: مردم شناسی و آداب و رسوم اقوام ایرانی، عبدالحسین سعیدیان، تهران، انتشارات مجله علم و زندگی، چاپ چهارم، 1369 ش. ص 52-58، وزیری.
217. راهنمای شهرستان های ایران، ابراهیم اصلاح عربانی، تهران، انتشارات سازمان فار، 1345 ش. ص 79-81، رحلی.
218. راهنمای صنایع اسلامی، س. م. دیمانند، ترجمه عبدالله فریار، تهران، انتشارات علمی و فرهنگی، چاپ دوم، 1365 ش. ص 46-52 و 158 و...، وزیری.
219. الرحم الطیب: تذکره بی بی شهربانو، محمد مهدی فقیه محمدی جلالی (1351 - ش.)، قم، انتشارات فقه، 1378 ش. ص 174، رقعی.

220. روضات الجنات فی احوال العلماء و السادات، محمد باقر موسوی خوانساری (1226-1313 ق.)، تحقیق اسدالله اسماعیلیان، قم، انتشارات اسماعیلیان، 1391 ق. ج 4، ص 207-213، وزیری.
221. روضة الصفاء، میرخواند (-903 ق.)، تهران، انتشارات خیام پیروز، بی تا، ص 532-554 و 728
222. ریاض السیاحه، زین العابدین شیروانی (1194-1253 ق.)، تصحیح اصغر حامد (ربانی)، تهران، انتشارات کتابفروشی سعدی، 1339 ش. ص 669-692، وزیری.
223. زبدة التواریخ: بخش فاطمیان و نزاریان ساخته 700، عبدالله بن علی بن محمد کاشانی مورخ حاسب (-736 ق.)، به کوشش محمد تقی دانش پژوه، تهران، انتشارات مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی، چاپ دوم، 1366 ش. ص 31 و 110 و 134 و 138 و 143 و...، وزیری.
224. زبدة التواریخ، اخبار الامراء و الملوك السلجوقیه، علی بن ناصر الحسینی (622-757 ق.)، تحقیق محمد نور الدین، بیروت، دارافراء، 1405 ق. ص 344.
225. زبدة التواریخ، حافظ ابرو (763-834 ق.)، تصحیح سید کمال حاج سید جوادی، تهران، انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، 1372 ش. ج 1، ص 23 و 24 ج 2، ص 1097.
226. زکریای رازی، خسرو معتضد، تهران، انتشارات شرکت توسعه کتابخانه های ایران، 1368 ش. ص 13-21، وزیری.
227. زندگی و سفرهای وامبری: دنباله سیاحت درویشی دروغین، آرمینیوس وامبری (1832-1913 م.)، ترجمه محمد حسین آریا، تهران، انتشارات علمی و فرهنگی، 1372 ش. ص 297.
228. زیارات المراقد المقدسه فی ایران، نبیل شعبان، قم، چاپخانه اهل البیت، 1406 ق. ص 83-89، جیبی.
229. زین الاخبار، عبدالحی بن ضحاک بن محمود گردیزی (-442 ق.)، تصحیح سعید نفیسی، تهران، چاپخانه رنگین، 1333 ش. ص 5 و 27 و 43-63 و 83 و 93 و...، وزیری.
230. سبک شناسی معماری ایران، محمد کریم پیرنیا، تدوین غلامحسین معماریان، تهران، انتشارات پژوهنده/نشر معمار، 1380 ش. ص 156-203، وزیری.
231. سفرنامه ابن حوقل: ایران در صورت الارض ابن حوقل (-350 ق.)، ترجمه و توضیح جعفر شعار، تهران، انتشارات امیرکبیر، چاپ دوم، 1366 ش. ص 115 و 120-121 و...، وزیری.

232. سفرنامه ابودلف در ایران (در سال 341 هجری)، ترجمه سید ابوالفضل طباطبایی، تعلیقات و تحقیقات ولادیمیر مینورسکی، تهران، انتشارات زوار، 1354 ش. ص 76-71 و 132-134، رقعی.
233. سفرنامه اصفهان و کاشان و قم و طهران، میرزا صالح شیرازی، تصحیح ایرج افشار، قم، انتشارات کتابخانه بزرگ حضرت آیه الله العظمی مرعشی نجفی، 1377 ش. ص 277-278، (میراث اسلامی ایران، دفتر هفتم) وزیری.
234. سفرنامه اورسل 1882 میلادی، ارنست اورسل، ترجمه علی اصغر سعیدی، تهران، انتشارات زوار، 1353 ش. ص 216-226، رقعی.
235. سفرنامه اوژن فلاندن به ایران، اوژن فلاندن، ترجمه حسین نورصادقی، اصفهان، چاپخانه روزنامه نقش جهان، 1324 ش. ص 93-99، وزیری.
236. سفرنامه اولیویه: تاریخ اجتماعی - اقتصادی ایران در دوران آغازین عصر قاجاریه، تصحیح و حواشی غلامرضا ورهرام، ترجمه محمدطاهر میرزا، تهران، انتشارات اطلاعات، 1371 ش. ص 104-105، وزیری.
237. سفرنامه بارون فیودور کورف 1834-1835، بارون فیودور کورف، ترجمه اسکندر ذبیحان، تهران، انتشارات فکر روز، 1372 ش. ص 214-216، وزیری.
238. سفرنامه بلوشر، وپرت بلوشر (1883-1963 م.)، ترجمه کیکاووس جهاننداری، تهران، انتشارات خوارزمی، 1363 ش. ص 241-243، وزیری.
239. سفرنامه بنجامین، نخستین سفیر ایالات متحده امریکا در ایران، ساموئل گرین ویلز بنجامین (1837-1914 م.)، ترجمه محمدحسین کردبچه، تهران، انتشارات جاویدان، 1369 ش. ص 52-56، وزیری.
240. سفرنامه پولاک: ایران و ایرانیان، یاکوب ادوارد پولاک (1818-1891 م.)، ترجمه کیکاووس جهاننداری، تهران، انتشارات خوارزمی، 1368 ش. ص 60-61 و 324 و...، وزیری.
241. سفرنامه جکسن: ایران در گذشته و حال، ابراهام و. ویلیامز جکسن (1862-1937 م.)، ترجمه منوچهر امیری، فریدون بدره ای، تهران، انتشارات خوارزمی، 1357 ش. ص 482-495 و...، وزیری.
242. سفرنامه حاجی پیرزاده، محمدعلی پیرزاده (- 1321 ق.)، به کوشش حافظ فرمانفرمایان،

تهران، انتشارات دانشگاه تهران، 1342 ش. ج 1، ص 3-5، وزیری.

243. سفرنامه خوزستان، عبدالغفار نجم الملك (1259-1326 ق.)، به کوشش محمد دبیرسیاقی، تهران، انتشارات علمی، 1341 ش. ص 1-2، رقعی.

244. سفرنامه ژنرال سر پرسی سایکس یا ده هزار میل در ایران، سر پرسی سایکس (1867-1945 م.)، ترجمه حسین سعادت نوری، تهران، انتشارات ابن سینا، 1336 ش. ص 207-215، وزیری.

245. سفرنامه سدید السلطنه: التدقیق فی سیر الطريق، محمدعلی سدید السلطنه مینایی (1251-1320 ق.)، تصحیح و تحشیه احمد اقتداری، تهران، انتشارات به نشر، 1362 ش. ص 177-179، وزیری.

246. سفرنامه سیف الدوله: سفرنامه مکه، سیف الدوله سلطان محمد (1227-1288 ق.)، تصحیح علی اکبر خداپرست، تهران، نشر نی، 1363 ش. ص 21-23، وزیری.

247. سفرنامه عتبات ناصرالدین شاه قاجار، ناصرالدین شاه قاجار (1247-1313 ق.)، به کوشش ایرج افشار، تهران، انتشارات فردوسی/ عطار، 1363 ش. ص 203-204، وزیری.

248. سفرنامه عتبات و مکه به سال 1317، نویسنده ناشناس، به کوشش رسول جعفریان، صادق برزگر، قم، انتشارات کتابخانه بزرگ حضرت آیه الله العظمی مرعشی نجفی، 1376 ش. ص 124، (میراث اسلامی ایران، دفتر پنجم) وزیری.

249. سفرنامه عتبات، ابوالقاسم امین الشریعه خویی (1277-1348 ق.)، به کوشش علی صدرایی خویی، قم، انتشارات کتابخانه بزرگ حضرت آیه الله العظمی مرعشی نجفی، 1377 ش. ص 518، (میراث اسلامی ایران، دفتر هفتم) وزیری.

250. سفرنامه عضد الملك به عتبات، علی رضا عضد الملك (1238-1328 ق.)، به کوشش حسن مرسلوند، تهران، انتشارات مؤسسه پژوهش و مطالعات فرهنگی، 1370 ش. ص 26-27، وزیری.

251. سفرنامه فرد ریچاردز، فرد ریچاردز (1878-1932 م.)، ترجمه مهین دخت صبا، تهران، بنگاه ترجمه و نشر کتاب، 1343 ش. ص 256، وزیری.

252. سفرنامه قم، از زنجان تا قم (1335 ق.)، سید احمد شبیری زنجانی، تصحیح سید جواد شبیری، قم، انتشارات کتابخانه بزرگ حضرت آیه الله العظمی مرعشی نجفی، 1377 ش.

ص: 514

ص 614-616، (میراث اسلامی ایران، دفتر نهم) وزیری.

253. سفرنامه کلاویخو، روی گولانس د کلاویخو (- 1412 م.)، ترجمه مسعود رجب نیا، تهران، انتشارات علمی و فرهنگی، 1366 ش. ص 176، وزیری.

254. سفرنامه مادام دیولافوا: ایران و کلد، دیولافوا (- 1916 ق.)، ترجمه بهرام فره وشی، تهران، انتشارات خیام، 1332 ش. ص 136-138.

255. سفرنامه مادام کارلا سرنا: آدمها و آینهها در ایران، کارلا سرنا (1884 - م.)، ترجمه علی اصغر سعیدی، تهران، انتشارات زوار، 1362 ش. ص 202-211، وزیری.

256. سفرنامه مادام کارلا سرنا: مردم و دیدنی های ایران: کارلا سرنا (1884 - م.)، ترجمه غلام رضا سمیعی، تهران، نشر نو، 1363 ش. ص 244-256، وزیری.

257. سفرنامه ناصر الدین شاه، ناصر الدین شاه (1247-1313 ق.)، خط میرزا رضا کلهر، تهران، انتشارات سنایی، 1353 ش. ص 270.

258. سفرنامه ناصر خسرو قبادیانی مروزی (394-481 ق.)، به کوشش محمد دبیرسیاقی، تهران، انتشارات انجمن آثار ملی، 1354 ش. ص 4 و 5.

259. سفری به ایران: مجموعه ای از نقاشی های لویی امیل دوهوسه از مناظر و مردم ایران، لویی امیل دوهوسه، تهران، انتشارات بنیاد فرهنگ ایران، 1348 ش. ص 96-97، وزیری.

260. سفری به دربار سلطان صاحبقران 1859-1861 م. هاینریش بروگش (1827-1894 م.)، ترجمه محمد حسین کردبچه، تهران، انتشارات اطلاعات، 1367 ش. ج 1، ص 193-196، وزیری.

261. سه سفرنامه (هرات، مرو، مشهد)، قدرت الله روشنی (زعفرانلو)، تهران، انتشارات دانشگاه تهران، 1347 ش. ص 69-71، وزیری.

262. سیاحتنامه شاردن، ژان شاردن (1642-1713 م.)، ترجمه محمد عباسی، تهران، انتشارات امیرکبیر، 1350 ش. ج 3، ص 54-56 و 376-398، رقعی.

263. سیر الملوك: سیاستنامه، خواجه نظام الملک (- 485 ق.)، به کوشش هیوبرت دارک، تهران، بنگاه ترجمه و نشر کتاب، 1347 ش. ص 215-313، وزیری.

264. شامگاه اشکانیان و بامداد ساسانیان، شیرین بیانی، تهران، انتشارات دانشگاه تهران، 1353 ش. ص 68-69 و...، وزیری.

265. شاهکارهای هنر ایران، آرتور آپهام پوپ (1881-1969 م.)، اقتباس و نگارش پرویز ناتل خانلری، تهران، انتشارات صفیعلیشاه/ مؤسسه فرانکلین، 1338 ش. ص 80 و 83-84، رحلی.
266. الشجرة المباركة فی انساب الطالبیه، فخر رازی (- 606 ق.)، تحقیق سید مهدی رجایی، زیر نظر سید محمود مرعشی نجفی، قم، انتشارات کتابخانه بزرگ حضرت آیه الله العظمی مرعشی نجفی، 1409 ق. ص 64، وزیری.
267. شناخت شهرهای ایران، عبدالحسین سعیدیان، تهران، انتشارات علم و زندگی، 1379 ش. ص 458-460، وزیری.
268. شناسنامه کتابخانه های عمومی کشور، تهران، انتشارات دبیرخانه هیئت امنای کتابخانه های عمومی کشور، 1370 ش. ص 293-294، وزیری.
269. الشيخ الكلینی البغدادی و كتابه الكافی (الفروع)، ثامر هاشم حبیب عمیدی، قم، انتشارات مكتب الاعلام الاسلامی، 1414 ق. ص 25-41، وزیری.
270. شیخ صدوق، پاسدار حریم ولایت، عبدالعلی محمدی شاهرودی، قم، انتشارات نصایح، 1380 ش. ص 45-51 و 60-61 و 285 و 286، وزیری.
271. شیخ فضل الله نوری در ظلمت مشروطه، مجید حسن زاده، تهران، انتشارات سازمان تبلیغات اسلامی، 1374 ش. ص 83-93، رقی.
272. الشيعة فی ایران: دراسة تاريخية من البداية حتى القرن التاسع الهجري، رسول جعفریان (1343 - ش.)، تعریب علی هاشم اسدی، مشهد، انتشارات بنیاد پژوهش های اسلامی آستان قدس رضوی، 1378 ش. صفحات بسیار، وزیری.
273. صنایع دستی کهن ایران، هانس. ای. وولف، ترجمه سیروس ابراهیم زاده، تهران، انتشارات علمی و فرهنگی، 1372 ش. ص 17 و 69 و 130 و...، وزیری.
274. صورة الارض من المدن و الجبال و الجزائر و الانهار، محمد بن موسی خوارزمی (- 232 ق.)، تحقیق هانس فون مژیک، وین، چاپخانه آدولف هولز هوزن، 1926 م. ص 22-56.
275. صورة الارض، ابن حوقل (- 350 ق.)، بیروت، دارصادر، 1938 م. ج 2، ص 378-380، افسست از لیدن، چاپخانه بریل، 1939 م. وزیری.
276. صورة الارض، ابن حوقل (- 350 ق.)، ترجمه جعفر شعار، تهران، انتشارات بنیاد فرهنگ ایران، 1345 ش. ص 101-121، وزیری.

277. طب اسلامی، ادوارد گرانویل براون (1862-1926 م.)، ترجمه مسعود رجب نیا، تهران، بنگاه ترجمه و نشر کتاب، 1343 ش. ص 67-88، وزیری.
278. طب‌رسی و مجمع البیان، حسین کریمان (1292-1372 ش.)، تهران، انتشارات دانشگاه تهران، انتشارات 41-1340 ش. ج 1، ص 120-136 و ج 2، ص 303-327، وزیری.
279. الطبقات الکبری، ابن سعد (168-230 ق.)، بیروت، دارصادر، بی تا. ج 3، ص 281-283، ج 5، ص 148 و 168 و 435، ج 6، ص 149 و 336 و 301، ج 7، ص 380، 381، وزیری.
280. طبقات ناصری، ابن منهج الدین عثمان جوزجانی: قاضی منهج سراج (- 658 ق.)، تصحیح عبدالحی حبیبی، کابل، انجمن تاریخ افغانستان، 1342 ش. ص 194 و 206، وزیری.
281. طرائف المقال فی معرفه طبقات الرجال، سید علی اصغر شفیع جابلقی بروجردی (- 1313 ق.)، تحقیق سید مهدی رجایی، زیر نظر سید محمود مرعشی نجفی، مقدمه سید شهاب الدین مرعشی نجفی، قم، انتشارات کتابخانه بزرگ حضرت آیه الله العظمی مرعشی نجفی، 1410 ق. ج 1، ص 317، وزیری.
282. طهران قدیم، جعفر شهری (1293-1378 ش.)، تهران، انتشارات معین، 1371 ش. ج 1، ص 18 و 332-344 و ج 2، ص 136 و 137 و...، ج 3، ص 250 و 300 و 381 و...، ج 4 ص 138 و 144 و 250، وزیری.
283. ظفرنامه: تاریخ فتوحات امیرتیمور گورکانی ماجرای خونین ترین قتل عام شهرهای ایران، نظام الدین شامی (قرن 9 ق.)، تصحیح فیلکس تاور، مقدمه پناهی سمنانی، تهران، انتشارات بامداد، 1363 ش. ص 96 و 129، وزیری.
284. عالم آرای شاه اسماعیل، نویسنده ناشناس (قرن 11 ق.)، تصحیح اصغر منتظر صاحب، تهران، بنگاه ترجمه و نشر کتاب، 1349 ش. ص 115 و 131، وزیری.
285. عجایب المخلوقات، محمد بن محمود بن احمد طوسی (قرن 6 ق.)، به کوشش منوچهر ستوده، تهران، بنگاه ترجمه و نشر کتاب، 1345 ش. ص 67 و 120-130 و 226 و...، وزیری.
286. عجائب الاقالیم السبعة الی نهاية العماره، سهراب (قرن 4 ق.)، تصحیح هانس فون مزیک، چاپخانه آدولف هولز هوزن، 1929 م. ص 28-29، وزیری.
287. عزاداری سنتی شیعیان در بیوت علما و حوزه های علمیه و کشورهای جهان، سید حسین معتمدی کاشانی، قم، انتشارات عصر ظهور، 1378 ش. ج 2، ص 300-310، وزیری.

288. علوم اسلامی در قرن اول هجری، ذبیح الله منصورى (1288-1365 ش.)، تهران، انتشارات چکامه، 1362 ش. ص 204-231، رفقى.
289. علویان طبرستان، ابوالفتح حکیمیان (1306-1384 ش.)، تقریظ عبدالحسین زرین کوب، تهران، انتشارات الهام، 1368 ش. ص 3 و 5 و صفحات متعدد دیگر، وزیرى.
290. فارسنامه، ابن بلخى (قرن 6 ق.)، به اهتمام گى لسترنج (1854-1933 م.)، رینولد آلن نیکلسون، تهران، انتشارات دنیای کتاب، 1363 ش. ص 83 و 120 و 167، وزیرى.
291. فائق المقال فى الحدیث و الرجال، احمد بن عبدالرضا بصرى (1020-1085 ق.)، تصحیح غلام حسین قیصریه ها، قم، انتشارات دارالحدیث، 1422 ق. ص 122، وزیرى.
292. فتوح البلدان: بخش مربوط به ایران، احمد بن یحیی بلاذرى (- 279 ق.)، ترجمه آذرتاش آذرنوش، تصحیح محمد فرزانه، تهران، انتشارات سروش، 1364 ش. ص 76-79 و 55 و...، وزیرى.
293. فتوح البلدان، احمد بن یحیی بلاذرى (- 279 ق.)، تصحیح رضوان محمد رضوان، بیروت، دارالکتب العلمیه، 1398 ق. ص 313-316، وزیرى.
294. الفخرى فى انساب الطالبین، سید عزیزالدین ابى طالب مروزی ازورقانی (بعد از 614 ق.)، تصحیح سید مهدى رجایی، مقدمه سید شهاب الدین مرعشى نجفى، قم، انتشارات کتابخانه بزرگ حضرت آیه الله العظمى مرعشى نجفى، 1409 ق. ص 157، وزیرى.
295. فرهنگ البسه مسلمانان، راینهارت پیتران دزی، ترجمه حسینعلی هروی، تهران، بنگاه ترجمه و نشر کتاب، 1359 ش. ص 75 و 105 و 108 و...، وزیرى.
296. فرهنگ القاب و عناوین شهرها، جعفر ثامننى، مشهد، انتشارات جهان اندیشه کودکان، 1372 ش. ص 18-22 و 264 و...، رفقى.
297. فرهنگ آبادی های کشور، تهران، انتشارات مرکز آمار ایران، 1370 ش. ص 8 و 9.
298. فرهنگ تاریخی و جغرافیایی شهرستان های ایران، عبدالرفیع حقیقت (1313 - ش.)، تهران، انتشارات کومش، 1376 ش. ص 244-251 و...، وزیرى.
299. فرهنگ جغرافیایی ایران: استان مرکزی (آبادی ها)، تهران، انتشارات دایره جغرافیایی ستاد ارتش، 1328 ش. ج 1، ص 102 و صفحات متعدد دیگر، رحلى.
300. فرهنگ جغرافیایی آبادی های کشور جمهوری اسلامی ایران، تهران، انتشارات سازمان

جغرافیایی وزارت دفاع و پشتیبانی نیروهای مسلح، 1370 ش. ج 38، ص 166-174، رحلی.

301. فرهنگ واژه های اوستایی بر پایه فرهنگ کانگا و نگرش به فرهنگ های دیگر، احسان بهرامی، تهران، انتشارات بنیاد نیشابور، 1369 ش. ص 498، وزیری.

302. الفصول الفخریه، جمال الدین احمد بن علی بن ابن عنبه (- 828 ق.)، به اهتمام میرجلال الدین محدث ارموی (1283-1358 ش.)، تهران، انتشارات دانشگاه تهران، 1387 ش. ص 107، وزیری.

303. فضاهای شهری در بافت های تاریخی ایران، حسین سلطان زاده، تهران، انتشارات دفتر پژوهش های فرهنگی شهرداری تهران، انتشارات 1370 ش. ص 146-159، وزیری.

304. فهرست بناهای تاریخی و اماکن باستانی ایران، نصرت الله مشکوتی (1287-1357 ش.)، تهران، انتشارات سازمان ملی حفاظت آثار باستانی ایران، 1345 ش. ص 163-169، وزیری.

305. فهرست نسخ خطی قرآن های مترجم کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی، محمد آصف فکرت، مشهد، انتشارات کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی، 1363 ش. ص 30-32، وزیری.

306. قهرمانان اسلام، علی اکبر تشید، تهران، انتشارات مجله تاریخ اسلام، 1342 ش. ج 2، ص 134-142، وزیری.

307. الكامل فی التاریخ، ابن اثیر (555-630 ق.)، بیروت، دارصادر، 1385 ق. ج 1 ص 57 و 164 و 405 و 421 و ج 3، ص 24 و 120 و 287 و ج 4 ص 144 و 284-287 و...، وزیری.

308. کتاب البلدان، ابوبکر احمد بن محمد همدانی ابن فقیه (قرن 3 ق.)، تحقیق یوسف الهادی، بیروت، عالم الکتب، 1416 ق. ص 537-551، وزیری.

309. کتاب و کتابخانه های شاهنشاهی ایران، رکن الدین همایونفرخ (1297-1379 ش.)، تهران، انتشارات وزارت فرهنگ و هنر اداره کل نگارش، 1347 ش. ج 2، ص 9-10 و 23-25 و 151-152 و...، وزیری.

310. کتابشناسی تهران، ناصر تکمیل همایون (1315 - ش.)، تهران، انتشارات مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی، 1369 ش. ج 1، ص 15-84، وزیری.

311. کتابشناسی سکه، فرامرز طالبی و فرزانه قایینی، تهران، انتشارات سازمان میراث فرهنگی کشور، 1373 ش. ص 554 و...، وزیری.

312. کلیات جغرافیای ایران: مشتمل بر اوضاع طبیعی و سیاسی و اقتصادی، میرزا رضا خان

مهندس الملك، تهران، چاپخانه سعادت، 1341 ق. ص 124، وزیری.

313. کلیات جغرافیای طبیعی و تاریخی ایران، عزیزالله بیات، تهران، انتشارات امیرکبیر، 1367 ش. ص 148-154، وزیری.

314. کیمیای محبت: یادنامه مرحوم شیخ رجبعلی خیاط (نکوگویان)، محمد محمدی ری شهری (1325 - ش.)، قم، انتشارات دارالحدیث، چاپ دوم، 1378 ش. ص 230، وزیری.

315. گزارش کویر: سفرنامه صفاء السلطنه نایینی (تحفه الفقراء)، علی مشتاقی نایینی (1246-1318 ق.)، به اهتمام محمد گلبن، تهران، انتشارات اطلاعات، 1366 ش. ص 96-97، وزیری.

316. گزارشنامه یافقه اللغه اسامی امکانه، ابراهیم دهگان (1268-1363 ش.)، اراک، چاپخانه موسوی، 1342 ش. ص 330-331، وزیری.

317. گلشن مراد، ابوالحسن غفاری کاشانی (1229-1283 ق.)، به کوشش غلام رضا طباطبایی مجد، تهران، انتشارات زرین، 1369 ش. ص 373، وزیری.

318. گنج دانش: جغرافیای تاریخی شهرهای ایران، سید محمد تقی حکیم (1356 ق.)، به اهتمام محمدعلی صوتی، جمشید کیانفر، مقدمه عبدالحسین نوایی، تهران، انتشارات زرین، 1366 ش. ص 464-466 و...، وزیری.

319. گنجینه دانشمندان، محمد شریف رازی (1301-1379 ش.)، تهران، انتشارات کتابفروشی اسلامیة، 1353 ش. ج 4، ص 604-608، وزیری.

320. گیتاشناسی ایران، عباس جعفری، تهران، انتشارات مؤسسه جغرافیایی و کارتوگرافی گیتاشناسی، 1379 ش. ج 3، ص 626-627، وزیری.

321. لغت نامه دهخدا، علی اکبر دهخدا (1258-1334 ش.)، زیر نظر محمد معین، سید جعفر شهیدی، تهران، انتشارات دانشگاه تهران، 1373 ش. ج 8، ص 10970-10971، ج 9، ص 13858، رحلی.

322. مآثر سلطانیة: تاریخ جنگهای ایران و روس، عبدالرزاق مفتون دنبلی (1242 ق.)، به کوشش غلام حسین صدری افشار، تهران، انتشارات ابن سینا، 1351 ش. ص 4-15.

323. مجمل التواریخ و القصص، نویسنده ناشناس (520 ق.)، تصحیح محمد تقی بهار، به کوشش محمد رمضان، تهران، انتشارات کلاله خاور، 1318 ش. ص 43.

324. مراد الاطلاع علی اسماء الامکنة و البقاع، صفی الدین عبدالمومن بن عبدالحق

بغدادی (- 739 ق.)، تحقیق و تعلیق علی محمد بجاوی، بغداد، داراحیاء الکتب العربیہ، 1373 ق. ج 2، ص 651، وزیری.

325. مرآة المعارف فی تعیین مرآة العلویین و الصحابه و التابعین و الرواة و العلماء و الادباء و الشعراء، محمد حرز الدین، تحقیق محمد حسین حرز الدین، قم، انتشارات سعید بن جبیر، 1371 ش. ج 2، ص 52-57، افسست از نجف، مطبعه الآداب، 1391 ق. وزیری.

326. مرآة البلدان، محمد حسن خان اعتماد السلطنه (- 1313 ق.)، به کوشش عبدالحسین نوایی، میرهانشم محدث (1331 - ش.)، تهران، انتشارات دانشگاه تهران، 1368 ش. ج 4، ص 2092-2094 و 2082 و...، وزیری.

327. مرآة العالم تاریخ اورنگ زیب، محمد بخت اورخان (قرن 11 ق.)، تصحیح ساجده س - علوی، لاهور، اداره تحقیقات پاکستان دانشگاه پنجاب لاهور، بی تا، ص 547 و 579، وزیری.

328. مرصاد العباد من المبدأ الی المعاد، نجم رازی (570-654 ق.)، به کوشش محمد امین ریاحی، تهران، بنگاه ترجمه و نشر کتاب، 1352 ش. ص 15 و 18 و 21 و 22 و 31 و 53 و...، وزیری.

329. مروج الذهب و معادن الجوهر، علی بن حسین بن علی مسعودی (- 346 ق.)، به کوشش یوسف اسعر داغر، بیروت، دارالاندلس، 1385 ق. ج 1، ص 107 و 287 و 299 و 435 و ج 3، ص 381، وزیری.

330. مروری بر پنجاه سال باستانشناسی ایران، عزت الله نگهبان، تهران، انتشارات سازمان میراث فرهنگی کشور، 1376 ش. ص 387-392 و...، رحلی.

331. مزار، آقا جمال خوانساری (- 1125 ق.)، به کوشش رضا استادی، قم، انتشارات دبیرخانه کنگره آقا حسین خوانساری، 1377 ش. ص 109-113، وزیری.

332. مزارات اهل البیت و تاریخها، محمدحسین حسینی جلالی، بیروت، مؤسسة الاعلمی، 1415 ق. ص 203-210، وزیری.

333. مزدیسنا و ادب پارسی، محمد معین (1291-1350 ش.)، به کوشش مهدخت معین، تهران، انتشارات دانشگاه تهران، 1338 ش. ص 172 و 181 و 212-216 و...، وزیری.

334. مساجد ایران: دراسة تاریخیة اُثریة حضاریة فنیة، سید کمال سید جوادی، تهران، انتشارات سروش / وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، 1375 ش. وزیری.

335. مساجد، کاظم ملازاده و مریم محمدی، تهران، انتشارات حوزه هنری سازمان تبلیغات اسلامی، 1379 ش. ص 107-108، رحلی.
336. المسالك و الممالك، ابوالقاسم عبيدالله بن عبدالله ابن خردادبه (قرن 3 ق.)، ترجمه حسين قره چانلو، تهران، انتشارات مترجم، 1370 ش. ص 20 و 147 و 148 و...، وزیری.
337. المسالك و الممالك، ابوالقاسم عبيدالله بن عبدالله ابن خردادبه (قرن 3 ق.)، تحقيق محمد مخزوم، بيروت، داراحياء التراث العربي، 1408 ق. ص 17 و 33 و 34 و 42 و 46 و 58 و 59 و...، وزیری.
338. مسالك و ممالك: ترجمه المسالك و الممالك، ابراهيم بن محمد اصطخری (- 346 ق.)، به اهتمام ایرج افشار، تهران، بنگاه ترجمه و نشر کتاب، 1347 ش. ص 162-164 و 166-169 و...، وزیری.
339. مشايخ فقه و حديث در جماران، کلین و درشت، عزیزالله عطاردی (1307-1393 ش.)، تهران، انتشارات عطارد، 1373 ش. ص 248، وزیری.
340. معجم البلدان، یاقوت حموی (- 626 ق.)، تحقيق فرید عبدالعزیز جندی، بیروت، دارالکتب العلمیه، 1410 ق. ج 3، ص 132-137، وزیری.
341. معماری ایران، 84 مقاله به قلم 33 پژوهشگر ایرانی، به کوشش آ- جوادی، تهران، انتشارات خوشه، 1363 ش. ص 191-207، وزیری.
342. معماری ایران، آرتور آپهام پوپ (1881-1969 م.)، ترجمه غلامحسین صدری افشار، تهران، انتشارات دات، چاپ دهم، 1390 ش. ص 85 و 183 و...، وزیری.
343. مقالات تاریخی، رسول جعفریان (1343 - ش.)، قم، انتشارات انصاریان، 1376 ش. ج 2، ص 194-208، وزیری.
344. مقدمه ای بر جغرافیای تاریخی ایران، حسن بیک محمدی، اصفهان، انتشارات دانشگاه اصفهان، 1378 ش. ص 188-189، وزیری.
345. مقدمه فقه اللغة ایرانی، ای. م. ارنسکی، ترجمه کریم کشاورز، تهران، انتشارات پیام، 1358 ش. ص 56 و 105، وزیری.
346. ممالك و مسالك، ابراهيم بن محمد اصطخری (- 346 ق.)، ترجمه محمد بن اسعد بن عبدالله تستری، به کوشش ایرج افشار تهران، انتشارات بنیاد موقوفات دکتر محمود افشار یزدی،

1373 ش. ص 216-219 و 132 و...، وزیری.

347. مناقب آل ابی طالب، ابن شهر آشوب (- 588 ق.)، تحقیق یوسف بقاعی، بیروت، دارالاضواء، 1412 ق. ج 3، ص 48 و ج 4، ص 357 و 416، وزیری.

348. مناهل الضرب فی انساب العرب، سید جعفر اعرجی نجفی حسینی (- 1332 ق.)، تصحیح سید مهدی رجایی، قم، انتشارات کتابخانه بزرگ حضرت آیه الله العظمی مرعشی نجفی، 1419 ق. ص 97، وزیری.

349. منتخب التواریخ در وقایع مهمه متعلقه بحضرت خاتم النبیین و سیده نساء العالمین و الائمة الاثنی عشر صلوات الله علیهم اجمعین، محمد هاشم خراسانی (1242-1312 ش.)، تهران، انتشارات علمی، 1352 ش. ص 687-693، وزیری.

350. میراث اسلامی ایران، رسول جعفریان (1343 - ش.)، قم، انتشارات کتابخانه بزرگ حضرت آیه الله العظمی مرعشی نجفی، 1376 ش. ج 6، ص 506-507، وزیری.

351. میراث ایران، سیزده تن از خاورشناسان، زیر نظر آرتور جان آربری (1905-1969 م.)، ترجمه احمد بیرشک و...، تهران، بنگاه ترجمه و نشر کتاب، 1336 ش. ص 158 و 216 و 229 و 235 و...، وزیری.

352. نام مکان های جغرافیایی در بستر زمان، مهرازمان نوبان (1331 - ش.)، تهران، انتشارات ما، 1376 ش. ص 271-272، وزیری.

353. نامه شهیدی: جشن نامه استاد دکتر سید جعفر شهیدی، علی اصغر محمدخانی، ویراستار حسن انوشه، تهران، انتشارات طرح نو، 1374 ش. ص 774-775 و 782-787، رقعی.

354. نامه کریمان: یادمان شادروان دکتر حسین کریمان، سید علی محمد سجادی، تهران، انتشارات دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه شهید بهشتی، 1373 ش. ص 75-80 و...، وزیری.

355. نخبة الدهر فی عجائب البر و البحر، شمس الدین محمد بن ابی طالب انصاری دمشقی (- 727 ق.)، ترجمه سید حمید طیبیان، تهران، انتشارات بنیاد شاهنشاهی فرهنگستان های ایران، فرهنگستان ادب و هنر ایران، 1357 ش. ص 313-314، وزیری.

356. نخبة الدهر فی عجائب البر و البحر، شمس الدین محمد بن ابی طالب انصاری دمشقی (- 727 ق.)، لایپزیک، چاپخانه بریل، 1923 م. ص 20 و 184 و 256 و 257، وزیری.

ص: 523

357. نزهة القلوب، حمد الله مستوفی (- 740 ق.)، به کوشش گی لسترنج (1854-1933 م.)، تهران، انتشارات دنیای کتاب، 1362 ش. ص 9 و 52-56 و...، افست از لیدن، چاپخانه بریل، 1915 م، وزیری.
358. نظری اجمالی به شهرنشینی و شهرسازی در ایران، محمد یوسف کیانی، تهران، بی نا، 1365 ش. ص 349 و 350، وزیری.
359. نقش کتابخانه های مساجد در فرهنگ و تمدن اسلامی، محمد مکی سباعی، ترجمه علی شکویی، تهران، انتشارات سازمان مدارك فرهنگی انقلاب اسلامی، 1373 ش. ص 145-146 و 163، وزیری.
360. نقش های هندسی در هنر اسلامی، عصام السعید و عایشه پارمان، ترجمه مسعود رجب نیا، تهران، انتشارات سروش، 1363 ش. ص 12.
361. نقض: بعض مثالب النواصب فی نقض بعض فضائح الروافض، عبدالجلیل قزوینی رازی (بعد از 560 ق.)، به اهتمام میرجلال الدین محدث ارموی، (1283-1358 ش.)، تهران، انتشارات انجمن آثار ملی، 1358 ش. ص 47 و...، وزیری.
362. وجه تسمیه شهرها و روستاهای ایران، مهرالزمان نوبان (1331 - ش.)، تهران، انتشارات حسینعلی نوبان، 1365 ش. ص 68-69، رقعی.
363. الوزراء و الكتاب، محمد بن عبدوس الجهشیاری (قرن 4 ق.)، ترجمه ابوالفضل طباطبایی، تحقیق مصطفی السقاء، ابراهیم الایاری، عبدالحفیظ شبلی، مقدمه زین العابدین رهنما، تهران، بی نا، 1348 ش. ص 167-200 و 339 و 360، وزیری.
364. هفت اقلیم، امین احمد رازی (- 1010 ق.)، تصحیح جواد فاضل، تهران، انتشارات علمی / کتابفروشی ادیبه، 1340 ش. ج 3، ص 3-6، وزیری.
365. هنر اسلامی، ارنست کونل (1882-1964 م.)، ترجمه هوشنگ طاهری، تهران، انتشارات توس، 1355 ش. ص 84-91 و 125 و...، وزیری.
366. هنر و معماری اسلامی، ریچارد اتینگهاوزن (1906-1979 م.) و الگ گرابر (1929 - م.)، ترجمه یعقوب آژند، ویراسته سعیده کمایی فرد، تهران، انتشارات سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه ها (سمت)، 1378 ش. ص 305 و 382 و...، وزیری.

1. آتشکده آذر، آذر بیگدلی (1134-1195 ق.)، تصحیح میرهاشم محدث (1331 - ش.)، تهران، انتشارات امیرکبیر، 1336 ش.
2. الآثار الباقية عن قرون الخالية، ابوریحان بیرونی (362-440 ق.)، تحقیق ادوارد سخاو، لایپزیک، 1923 م.
3. آثار البلاد و اخبار العباد، زکریا بن محمد قزوینی (- 682 ق.)، ترجمه جهانگیر میرزا قاجار، تصحیح و تکمیل میرهاشم محدث (1331 - ش.)، تهران، انتشارات امیرکبیر، 1373 ش.
4. آثار الحججه، یا تاریخ و دائرة المعارف حوزه علمیه قم، محمد شریف رازی (1301-1379 ش.)، قم، انتشارات دارالکتاب، بی تا.
5. آثار تاریخی طهران، سید محمد تقی مصطفوی (1284-1359 ش.)، تصحیح میرهاشم محدث (1331 - ش.)، تهران، انتشارات انجمن آثار ملی، 1361 ش.
6. آثار عجم در تاریخ فارسی و تراجم متمم فارسنامه ناصری، محمد نصیر فرصت شیرازی (1271-1339 ق.)، به کوشش منصور رستگار فسایی، تهران، انتشارات امیرکبیر، 1377 ش.
7. آخرین سفر شاه: سرنوشت یک متحد آمریکا، ویلیام شوکراس، ترجمه عبدالرضا هوشنگ مهدوی (1309 - ش.)، تهران، انتشارات پیکان، 1381 ش.
8. آرامگاه های خاندان پاک پیامبر و بزرگان صحابه و تابعین، سید عبدالرزاق کمونه حسینی (1970 - م.)، ترجمه عبدالعلی صاحبی، مشهد، انتشارات بنیاد پژوهش های اسلامی آستان قدس رضوی، چاپ دوم، 1375 ش.
9. آزادمرد شهید طیب حاج رضایی، تهران، انتشارات مرکز بررسی اسناد تاریخی وزرات اطلاعات، 1378 ش.
10. آستان مقدس حضرت عبدالعظیم حسنی در گذشته و حال، علی اصغر قائدان (1343 - ش.)، قم، انتشارات دارالحدیث، 1382 ش.

11. آستانه حضرت عبدالعظیم، سید محمدتقی مصطفوی (1284-1359 ش.)، تهران، انتشارات تابان، 1330 ش.
12. آستانه ری: مجموعه اسناد و فرامین، محمدعلی هدایتی (1293-1365 ش.)، تهران، انتشارات آستانه حضرت عبدالعظیم حسنی، 1344 ش.
13. آفتاب قدم: به مناسبت بزرگداشت اولین سالگرد مرحوم سید مرتضی جزایری، قم، بی نا، بی تا.
14. آکام المرجان فی ذکر المدائن المشهورة فی کل مکان، اسحاق بن حسین منجم (قرن 5 ق.)، تحقیق فهمی سعد، ترجمه محمد آصف فکرت (1315 - ش.)، مشهد، انتشارات بنیاد پژوهش های اسلامی آستان قدس رضوی، 1370 ش.
15. آل بویه و اوضاع زمان ایشان، علی اصغر فقیهی (1292-1382 ش.)، تهران، انتشارات صبا، 1357 ش.
16. آیه الله شیخ محمدجواد فومنی (یاران امام به روایت اسناد ساواک)، تهران، انتشارات مرکز اسناد تاریخی وزارت اطلاعات، 1377 ش.
17. آینه دانشوران، سید علیرضا ریحان یزدی (- 1367 ش.)، مقدمه ناصر باقری بیدهندی، قم، انتشارات کتابخانه بزرگ حضرت آیه الله العظمی مرعشی نجفی، چاپ سوم، 1372 ش.
18. ابجد العلوم، محمدصدیق حسن خان (1832-1889 م.)، بیروت، دار ابن جزم، 1423 ق.
19. اثر آفرینان: زندگینامه نام آوران فرهنگی ایران از آغاز تا سال 1300 هجری شمسی، زیر نظر محمدرضا نصیری، تهران، انتشارات انجمن آثار و مفاخر فرهنگی، 1377 ش.
20. احسن التقاسیم فی معرفة الاقالیم، محمد بن احمد مقدسی (- 355 ق.)، ترجمه علینقی منزوی (1302-1389 ش.)، تهران، شرکت مؤلفان و مترجمان ایران، 1361 ش.
21. احسن التقاسیم فی معرفة الاقالیم، محمد بن احمد مقدسی (- 355 ق.)، بیروت، دارصادر، بی تا.
22. احقاق الحق و ازهاق الباطل، قاضی نورالله شوشتری (956-1019 ق.)، تعلیقات سید شهاب الدین مرعشی نجفی (1276-1369 ش.)، قم، انتشارات کتابخانه بزرگ حضرت آیه الله العظمی مرعشی نجفی، 1403-1411 ق.
23. احکام القرآن، احمد بن علی جصاص (305-370 ق.)، به کوشش عبدالسلام محمدعلی شاهین، بیروت، دارالکتب العلمیه، 1415 ق.
24. الاحکام فی اصول الاحکام، ابن حزم اندلسی (384-456 ق.)، تحقیق سید الجمیلی، بیروت، دارالکتب العربی، 1406 ق.
25. احوال حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) و دیگر امام زادگان مدفون در ری و امام زادگان زید و یحیی، علی قلی میرزا قاجار (1298-1234 ق.)، تصحیح طیبیه حاج باقریان، قم، انتشارات دارالحديث،

26. احوال و آثار خوشنویسان، مهدی بیانی (1285-1346 ش.)، تهران، انتشارات علمی، 1363 ش.
27. احوال و آثار نقاشان قدیم ایران، محمدعلی کریم زاده تبریزی، تهران، انتشارات کتابخانه مستوفی، 1376 ش.
28. اخبار الطوال، ابوحنیفه احمد بن داود دینوری (- 283 ق.)، ترجمه محمود مهدوی دامغانی (1315 - ش.)، تهران، نشر نی، 1364 ش.
29. اخبار القضاة، محمد بن خلف وکیع (- 306 ق.)، تصحیح سعید محمد اللحام، بیروت، عالم الکتب، 1432 ق.
30. الاخبار الموفقیات، ابو عبدالله زبیر بن بکار (- 256 ق.)، تحقیق سامی مکی، بغداد، مطبعة العانی، 1972 ق.
31. اختران تابناک یا کشف الکواکب زندگانی مشاهیر امامزادگان و علماء آل ابی طالب، ذبیح الله محلاتی (1271-1364 ش.)، تصحیح محمدجواد نجفی، تهران، انتشارات کتابفروشی اسلامیة، 1349 ش.
32. اختران جاوید مشاهیر آمل، محمدرضا مداحی آملی، بابل، انتشارات مبعث، 1377 ش.
33. اختران فروزان ری و طهران یا تذکرة المقابر فی احوال المفخر، محمد شریف رازی (1301-1379 ش.)، قم، انتشارات مکتبة الزهراء، 1370 ش.
34. الاختصاص، شیخ مفید (336-413 ق.)، تصحیح علی اکبر غفاری (1303-1383 ش.)، سید محمود موسوی زرنندی، بیروت، دارالمفید، چاپ دوم، 1414 ق.
35. اختیار مصباح السالکین من کلام مولانا و امامنا امیرالمؤمنین علی بن ابی طالب: شرح نهج البلاغة الوسیط، ابن میثم (636-689 ق.)، تحقیق محمدهادی امینی، مشهد، انتشارات بنیاد پژوهش های اسلامی آستان قدس رضوی، 1366 ش.
36. اختیار معرفة الرجال (رجال الکشی)، شیخ طوسی (385-460 ق.)، تعلیقات میرداماد (- 1040 ق.)، تحقیق سید مهدی رجایی (1336 - ش.)، قم، انتشارات مؤسسه آل البیت لاحیاء التراث، 1404 ق.
37. ادب الاملاء و الاستملاء، عبدالکریم سمعانی (506-562 ق.)، تحقیق سعید محمد اللحام، بیروت، دار و مکتبة الهلال، 1421 ق.
38. ادبیات سیاسی ایران در عصر مشروطیت از استقرار مشروطه تا خلع قاجار، عبدالرحیم ذاکر حسین، تهران، انتشارات علم، 1377 ش.
39. ادبیات فارسی بر مبنای تألیف استوری، چارلز امبروز استوری (1888-1967 م.)، به کوشش یو. ا.

- برگل، ترجمه یحیی آیین پور (1278-1364 ش.) و سیروس ایزدی و کریم کشاورز، تحریر احمد منزوی، تهران، انتشارات مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی، 1362 ش.
40. ادبیات فارسی، غلامرضا رشید یاسمی (1275-1330 ش.)، تهران، انتشارات سنایی، 1316 ش.
41. ادبیات معاصر ایران، اسماعیل حاکمی، تهران، انتشارات اساطیر، 1373 ش.
42. ادوار فقه، محمود شهابی (1282-1365 ش.)، تهران، انتشارات دانشگاه تهران، 1326-1329 ش.
43. الاربعون عن الاربعین من الاربعین فی فضایل علی امیرالمؤمنین (الاربعون حدیثا)، منتجب الدین بن بابویه رازی (504-585 ق.)، به کوشش محمدباقر محمودی (1303-1385 ش.)، قم، انتشارات مجمع احیاء الثقافة الاسلامیه، 1392 ش.
44. الارشاد فی معرفة حجج الله علی العباد، شیخ مفید (336-413 ق.)، بیروت، مؤسسه الاعلمی، چاپ سوم، 1399 ق.
45. از سلاجقه تا صفویه، نصرت الله مشکوتی (1287-1357 ش.)، تهران، انتشارات ابن سینا، 1343 ش.
46. از صبا تا نیما: تاریخ 150 سال ادب فارسی، یحیی آیین پور (1278-1364 ش.)، تهران، انتشارات زوار، 1387 ش.
47. اسامی دهات کشور، تهران، انتشارات وزارت کشور، 1329 ش.
48. اسباب النزول، واحدی نیشابوری (- 468 ق.)، ترجمه علیرضا ذکاوتی فراگوزلو، تهران، نشر نی، 1383 ش.
49. الاستبصار فیما اختلف من الاخبار، شیخ طوسی (385-460 ق.)، به کوشش سید حسن موسوی خراسان، تهران، انتشارات دارالکتب الاسلامیه، 1363 ش.
50. الاستذکار (الجامع لمذاهب فقهاء الامصار و علماء الاقطار فیما تضمنه الموطا من معانی الرأی و الآثار و شرح ذلك كله بالایجاز و الاختصار)، ابن عبدالبر (368-463 ق.)، به کوشش سالم محمد عطا و علی محمد معوض، بیروت، دارالکتب العلمیه، 1421 ق.
51. الاستیعاب فی معرفة الاصحاب، ابن عبدالبر (368-463 ق.)، بیروت، دار احیاء التراث العربی، 1328 ق.
52. اسد الغابه فی معرفة الصحابه، عزالدین ابن اثیر (555-630 ق.)، تحقیق علی محمد معوض و عادل احمد عبدال موجود، بیروت، دارالکتب العلمیه، 1415 ق.
53. أشكال العالم، ابوالقاسم بن احمد جیهانی (قرن 4 ق.)، ترجمه علی بن عبدالسلام کاتب، مقدمه فیروز منصوری، مشهد، انتشارات به نشر آستان قدس رضوی، 1368 ش.
54. الاصابة فی تمييز الصحابه، ابن حجر عسقلانی (773-852 ق.)، به کوشش علی محمد معوض و

عادل احمد عبدالموجود، بيروت، دارالكتب العلميه، 1415 ق.

55. اصول دين، سيد حسين حسيني شاه عبدالعظيمي (1315-1384 ق.)، قم، انتشارات دارالحدیث، 1384 ش.

56. اطلس تهران، تهران، انتشارات مؤسسه جغرافيايي و کارتوگرافي گيتاشناسي، 1380 ش.

57. اطلس خط: تحقيق در خطوط اسلامي، حبيب الله فضائلي (1301-1376 ش.)، اصفهان، نشریه انجمن آثار ملی اصفهان، 1391 ق.

58. الاعلاق النفیسه، احمد بن عمر ابن رسته (قرن 3 و 4 ق.)، ترجمه و تعليق حسين قره چانلو، تهران، انتشارات اميرکبير، 1365 ش.

59. اعلام النساء في عالمي العرب و الاسلام، عمر رضا كحاله (1323-1408 ق.)، بيروت، مؤسسة الرساله، 2008 م.

60. اعلام الوري باعلام الهدى، فضل بن حسن طبرسي (468-548 ق.)، تصحيح مؤسسة آل البيت لاحياء التراث، قم، انتشارات مؤسسة آل البيت لاحياء التراث، 1417 ق.

61. الاعلام (قاموس تراجم لاشهر الرجال و النساء من العرب و المستعربين و المستشرقين)، خيرالدين بن محمود زرکلي (1310-1396 ق.)، بيروت، دارالعلم للملایين، چاپ ششم، 1984 م.

62. أعيان الشيعة، سيد محسن امين (1284-1371 ق.)، به كوشش سيد حسن امين، بيروت، دارالتعارف، چاپ دوم، 1403 ق.

63. الاغانى، ابوالفرج اصفهاني (- 356 ق.)، تصحيح عبدالله على مهنا و سمير جابر، بيروت، دارالكتب العلميه، 1407 ق.

64. اكليل المنهج في تحقيق المطلب، محمدجعفر كرباسي، تحقيق سيد جعفر حسيني اشكوري و محمدرضا جديدي نژاد و نعمت الله جليلي، قم، انتشارات دارالحدیث، چاپ دوم، 1384 ش.

65. الاكمال في رفع الارتياب عن المؤلف و المختلف في الاسماء و الكنى و الأنساب، على بن هبة الله ابن ماكولا (- 475 ق.)، بيروت، دارالكتب العربي/ دار احياء التراث العربي، 1411 ق.

66. اماكن تاريخي ري، جواد صفی نژاد، انتشارات دارالحدیث، چاپ اول، 1395.

67. الامالي الخميسيه، يحيى بن حسين شجری، بيروت، عالم الكتب، چاپ سوم، 1403 ق.

68. الامالي، شيخ صدوق (311-381 ق.)، تصحيح قسم الدراسات الاسلاميه مؤسسة البعثة، تهران، انتشارات بنياد بعثت، 1417 ق.

69. الامالي، شيخ طوسي (385-460 ق.)، تصحيح محققان بنياد بعثت، قم، انتشارات دارالثقافه، 1414 ق.

70. الامالی، شیخ مفید (336-413 ق.)، تصحیح حسین استادولی، علی اکبر غفاری (1303-1383 ش.)، بیروت، دارالمفید، 1414 ق.
71. امام در عینیت جامعه، محمدرضا حکیمی (1314 -)، تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، 1366 ش.
72. امامزادگان ری، محمدمهدی فقیه محمدی جلالی، قم، مؤسسه فرهنگی انتشارات گرگان، 1379.
73. امامزادگان و زیارتگاه های شهر ری، محمدقنبری (1350 -)، قم، انتشارات دارالحدیث، 1382 ش.
74. امامزاده ها و تربت برخی از پاکان و نیاکان، گروهی از نویسندگان، تهران، انتشارات بنیاد ایرانشناسی، 1388 ش.
75. الامتاع و المؤمنة و هو مجموع مسامرات فی فنون شتی حاضر بها الوزير ابا عبدالله العارض فی نحو اربعین ليله، ابوحيان توحیدی (-414 ق.)، تحقیق احمد امین و احمد زین، قاهره، دار و مكتبة الحياه/قم، انتشارات شریف الرضی، 1939 م.
76. امل الآمل فی علماء جبل عامل (تذكرة المتبحرین فی العلماء المتأخرین)، شیخ حر عاملی (1033-1104 ق.)، تحقیق سید احمد حسینی اشکوری (1310 - ش.)، قم، انتشارات دارالکتاب الاسلامی، 1362 ش.
77. امیرکبیر و ایران، فریدون آدمیت (1299-1387 ش.)، تهران، انتشارات خوارزمی، چاپ پنجم، 1355 ش.
78. انباه الرواة علی انباه النحاة، علی بن یوسف قفطی (568-646 ق.)، قاهره، دارالکتب المصریه، 1369 ق.
79. الانتصار فی انفرادات الامامیه، شریف المرتضی علم الهدی (355-436 ق.)، قم، دفتر انتشارات اسلامی، 1415 ق.
80. انجم فروزان، عباس فیض قمی (1287-1353 ش.)، قم، بی نا، 1322 ش.
81. انساب الاشراف، احمد بن یحیی بلاذری (-279 ق.)، تحقیق احسان عباس، ویسبادن، دارالنشر فرانتس اشتاینر، 1400 ق.
82. الأنساب، عبدالکریم سمعانی (506-562 ق.)، تحقیق عبدالله عمر البارودی، بیروت، دارالکتب العلمیه/دارالجنان، 1408 ق.
83. انقلاب اسلامی به روایت خاطره (از دوران زعامت آیه الله العظمی بروجردی تا قیام 15 خرداد)، تهران، انتشارات مرکز اسناد انقلاب اسلامی، 1382 ش.
84. اوستا کهن ترین سرودها و متن های ایرانی، گزارش و پژوهش جلیل دوستخواه، تهران، انتشارات مروارید، 1370 ش.

85. ایران باستان یا تاریخ مفصل ایران قدیم با 44 گراور و 2 نقشه، حسن پیرنیا (1291-1354 ق.م)، مقدمه محمدابراهیم باستانی پاریزی (1304-1393 ش.م)، تهران، انتشارات دنیای کتاب، 1366 ش.
86. ایران در دوره سلطنت قاجار قرن سیزدهم و نیمه اول قرن چهاردهم، علی اصغر شمیم (1283-1345 ش.م)، تهران، انتشارات بهزاد، 1387 ش.
87. ایران در زمان ساسانیان: تاریخ ایران ساسانی تا حمله عرب و وضع دولت و ملت در زمان ساسانیان، آرتور کریستین سن، ترجمه غلامرضا رشید یاسمی (1275-1330 ش.م)، تهران، انتشارات امیرکبیر، چاپ پنجم، 1367 ش.
88. ایران زمین، جلیل زاهد و محمدرضا زهتابی، تهران، انتشارات پدیده، 1348 ش.
89. ایران قدیم و طهران قدیم، ناصر نجمی، تهران، انتشارات جاززاده، 1363 ش.
90. ایران و قضیه ایران، جرج. ن. کرزن (1859-1925 م.م)، ترجمه غلامعلی وحید مازندرانی، تهران، انتشارات علمی و فرهنگی، چاپ چهارم، 1373 ش.
91. ایضاح المکنون فی الذیل علی کشف الظنون عن اسامی الکتب و الفنون، اسماعیل پاشا بغدادی (1839-1920 م.م)، به کوشش محمد شرف الدین بالتقایا و رفعت بیلکه الکیسی، بیروت، دار احیاء التراث العربی، 1945 م.
92. بازیگران سیاسی عصر رضا شاهی و محمدرضا شاهی، ناصر نجمی (1300 -)، تهران، انتشارات انیشتین، 1373 ش.
93. بحار الانوار الجامعة لدرر اخبار الائمة الاطهار، محمدباقر مجلسی (1037-1111 ق.م)، تصحیح محمدباقر بهبودی (1308-1393 ش.م) و سید ابراهیم میانجی (1292-1370 ش.م) و سید محمدمهدی موسوی خراسان، بیروت، دار احیاء التراث العربی / مؤسسة الوفاء، 1403 ق.
94. بحر الأنساب او المشجر الکشاف لاصول السادة الاشراف، رکن الدین حسینی موصلی (قرن 11 ق.م)، به کوشش سید محمود حسینی مرعشی، تهران، انتشارات کتابفروشی اسلامیه، 1358 ش.
95. بحر المحيط فی اصول الفقه، محمد بن بهادر زرکشی (745-794 ق.م)، تحریر عبدالقادر عبدالله العانی، تحقیق عمر سلیمان الاشقر، کویت، وزارة الاوقاف و الشؤون الاسلامیه، بی تا.
96. البدء و التاریخ، مطهر بن طاهر مقدسی (قرن 4 ق.م)، قاهره، مكتبة الثقافة الدينية، بی تا.
97. البداية و النهاية فی التاریخ، ابن کثیر (700-774 ق.م)، بیروت، دارالفکر، 1407 ق.
98. البدر المنیر فی تخریج الاحادیث والآثار الواقعة فی الشرح الکبیر، ابن ملقن (723-804 ق.م)، تحقیق مصطفی ابوالغیط و دیگران، ریاض، دارالهجره، 1425 ق.
99. بدر فروزان، متضمن تاریخ آستانه قدس رضوی و لزوم بنای قبه و بارگاه بر روی قبور انبیاء عظام و

اولیای کرام، عباس فیض قمی (1287-1353 ش.)، قم، انتشارات بنگاه چاپ قم، 1324 ش.

100. برخی از آثار بازمانده از ری قدیم، بقایای بناهای ری کهن که بر فراز کوه ها و تپه های آن حدود از شاهان و امراء و بزرگان پیشین بجا مانده، حسین کریمان (1292-1372 ش.)، مقدمه انوشیروان پویان، تهران، انتشارات دانشگاه ملی ایران، 1350 ش.

101. برخی از نویسندگان پیشگام در داستان نویسی امروز ایران، علی اکبر کسمایی (1299-1372 ش.)، تهران، انتشارات شرکت مؤلفان و مترجمان ایران، 1363 ش.

102. البرهان فی تفسیر القرآن، سید هاشم بحرانی (- 1107 ق.)، تهران، انتشارات بنیاد بعثت، 1415 ق.

103. برهان قاطع، محمدحسین خلف تبریزی، به اهتمام محمد معین (1297-1350 ش.)، چاپ دوم، تهران، انتشارات ابن سینا، 1342 ش.

104. بزرگان تنکابن، محمد سمسامی حائری، قم، انتشارات کتابخانه بزرگ حضرت آیه الله العظمی مرعشی نجفی، 1372 ش.

105. بزرگان ری، محسن صادقی، قم، انتشارات دارالحدیث، 1382 ش.

106. بزرگان و سخنسرایان همدان، مهدی درخشان، تهران، انتشارات اطلاعات، چاپ دوم، 1372 ش.

107. بشارة المصطفی لشیعة المرتضی، عمادالدین طبری آملی (قرن 7 ق.)، مقدمه محمدحسن جواهری، نجف، مطبعة الحیدریه، 1369 ق.

108. بغیة الطلب فی تاریخ حلب، ابن عدیم (588-660 ق.)، به کوشش سهیل صادق زکار، بیروت، دارالفکر، 1408 ق.

109. بغیة الوعاة فی طبقات اللغویین و النحاة، عبدالرحمن سیوطی (849-911 ق.)، به کوشش محمد ابوالفضل ابراهیم، بیروت، دارالفکر، 1399 ق.

110. بقاع متبرکه استان تهران، محمدجعفر سروقدی، تهران، انتشارات اداره کل اوقاف و امور خیریه استان تهران، 1384 ش.

111. البلدان، ابن واضح یعقوبی (- 284 ق.)، به کوشش محمد امین الضناوی، بیروت، دارالکتب العلمیه، 1422 ق.

112. البلدان، ابن واضح یعقوبی (- 284 ق.)، ترجمه محمد ابراهیم آیتی (- 1342 ش.)، تهران، بنگاه ترجمه و نشر کتاب، 1356 ش.

113. بلوغ الامانی فی سیره الامام محمد بن الحسن الشیبانی، محمد زاهد کوثری (1879-1952 م.)، قاهره، مکتبه خانجی، 1355 ق.

114. بناهای آرامگاهی، پژوهشگاه فرهنگ و هنر اسلامی، تهران، انتشارات حوزه هنری سازمان تبلیغات

115. بناهای آرامگاهی، محمد مهدی عقیبی، تهران، پژوهشگاه فرهنگ و هنر اسلامی، 1378.
116. بنیاد نمایش در ایران، ابوالقاسم جنتی عطایی، تهران، بی نا، بی تا.
117. بهترین کاسب قرن: خاطرات مرحوم حاج مرشد چلوئی، علی عابد نهاوندی، تهران، انتشارات سبحان، چاپ پنجم، 1385 ش.
118. بیان خطاء محمد بن اسماعیل البخاری فی تاریخه، ابن ابی حاتم رازی (240-327 ق.)، حیدرآباد دکن، دائرة المعارف العثمانیه، 1380 ق.
119. البیان و التبيين، عمرو بن بحر جاحظ (150-255 ق.)، به کوشش عبدالسلام محمد هارون، بیروت، دارالفکر، 1409 ق.
120. پژوهش در نام شهرهای ایران، ایرج افشار سیستانی (1319 -)، تهران، انتشارات روزنه، 1378 ش.
121. پژوهشگران معاصر ایران، هوشنگ اتحاد، تهران، انتشارات فرهنگ معاصر، 1385 ش.
122. پندنامه طوطی همدانی، به کوشش محمود توحیدی امین، تهران، انتشارات سروش، 1384 ش.
123. پیشگامان تاریخ و فرهنگ آذربایجان، امیر چهره گشا (1358 - ش.)، تهران، انتشارات تک درخت، 1389 ش.
124. تاج العروس من جواهر القاموس، محمد بن محمد مرتضی زبیدی (1145-1205 ق.)، به کوشش علی شیری، بیروت، دارالفکر، 1414 ق.
125. تاریخ ابن خلدون (العبر و دیوان المبتدأ و الخبر فی ایام العرب و العجم و البربر و من عاصرهم من ذوی السلطان الا-کبر)، ابن خلدون (- 808 ق.)، بیروت، مؤسسة الاعلمی، 1391 ق.
126. تاریخ ابن معین، یحیی بن معین بغدادی (- 233 ق.)، به کوشش عبدالله احمد حسن، بیروت، دارالقلم، بی تا.
127. تاریخ ادبیات ایران از آغاز عهد صفویه تا زمان حاضر، ادوارد براون، ترجمه غلامرضا رشید یاسمی (1275-1330 ش.)، تهران، انتشارات روشنایی، 1316 ش.
128. تاریخ ادبیات در ایران، ذبیح الله صفا (1290-1378 ش.)، تهران، انتشارات فردوس، 1378 ش.
129. تاریخ ادبیات کودکان ایران: ادبیات کودکان در روزگار نو، محمد هادی محمدی، زهره قاینی، انتشارات چیستا، تهران، 1380 ش.
130. تاریخ اسماء الثقات مما نقل عنهم العلم، عمر بن احمد بن شاهین (- 385 ق.)، صبحی السامرایی، کویت، دارالسلفیه، 1404 ق.
131. تاریخ اصفهان و ری و همه جهان، حسن خان جابری انصاری (1249-1335 ق.)، اصفهان، روزنامه

و مجله خرد، 1321 ش.

132. تاریخ اصفهان، جلال الدین همایی (1278-1359 ش.)، به کوشش ماهدخت بانوهمایی، تهران، انتشارات پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، 1375 ش.

133. تاریخ الاسلام و وفیات المشاهیر و الاعلام، محمد بن احمد ذهبی (673-748 ق.)، به کوشش عمر عبدالسلام تدمری، بیروت، دارالکتب العربی، 1410 ق.

134. تاریخ الحکماء و هو مختصر الزوزنی المسمى بالمنتخبات الملتقطات من کتاب اخبار العلماء باخبار الحکماء، به کوشش یولیوس لیبرت، لایپزیک، 1903 م.

135. التاریخ الصغیر، محمد بن اسماعیل بخاری (194-256 ق.)، تحقیق محمود ابراهیم زائر، بیروت، دارالمعرفه، 1406 ق.

136. تاریخ الطبری (تاریخ الامم و الملوك)، محمد بن جریر طبری (224-310 ق.)، تحقیق محمد ابوالفضل ابراهیم، بیروت، دارسویدان، 1387 ق.

137. تاریخ الفی: تاریخ هزارساله اسلام، قاضی احمد تتوی و آصف خان قزوینی، تصحیح غلامرضا طباطبایی مجد، تهران، انتشارات علمی و فرهنگی، 1382 ش.

138. التاریخ الکبیر، محمد بن اسماعیل بخاری (-256 ق.)، بیروت، دارالفکر، 1407 ق.

139. تاریخ الیعقوبی، احمد بن یعقوب (-284 ق.)، بیروت، دارصادر، 1415 ق.

140. تاریخ آستانه ری، عبدالله عقیلی (1298-1385 ش.)، قم، انتشارات دارالحدیث با همکاری معاونت فرهنگی آستان مقدس حضرت عبدالعظیم، 1380 ش.

141. تاریخ آل سلجوق در آناتولی، مؤلف ناشناخته، به کوشش نادره جلالی، تهران، انتشارات میراث مکتوب، 1377 ش.

142. تاریخ آل مظفر، محمود کتبی (قرن 9 ق.)، به کوشش عبدالحسین نوایی (1302-1383 ش.)، تهران، انتشارات امیرکبیر، 1364 ش.

143. تاریخ برگزیدگان، امیر مسعود سپهرم، تهران، انتشارات زوار، 1341 ش.

144. تاریخ برمکیان، سید صادق سجادی (1333 - ش.)، تهران، انتشارات بنیاد موقوفات دکتر محمود افشار، 1385 ش.

145. تاریخ بغداد او مدینه الاسلام، خطیب بغدادی (-463 ق.)، قاهره، مکتبه الخانجی / مطبعة السعادة، 1349 ق.

146. تاریخ بیداری ایرانیان، محمد ناظم الاسلام کرمانی (1280-1337 ق.)، تهران، انتشارات امیرکبیر، چاپ چهارم، 1371 ش.

147. تاریخ بیمارستان های ایران از آغاز تا عصر حاضر، حسن تاج بخش، تهران، انتشارات پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، 1379 ش.
148. تاریخ بیهقی، ابوالفضل بیهقی (385-470 ق.)، تصحیح علی اکبر فیاض، مشهد، انتشارات دانشگاه فردوسی، 1356 ش.
149. تاریخ پزشکی ایران و سرزمین های خلافت شرقی، سیریل لوید الگود، ترجمه باهر فرقانی، تهران، انتشارات امیرکبیر، 1356 ش.
150. تاریخ پیامبران و شاهان: تاریخ سنی ملوک الارض و الانبیاء، حمزه بن حسن اصفهانی (قرن 4 ق.)، ترجمه جعفر شعار (1304-1380 ش.)، تهران، انتشارات بنیادفرهنگ ایران، 1346 ش.
151. تاریخ تهران، عبدالعزیز جواهر کلام (1270-1365 ش.)، تقریظ محمد قزوینی (1256-1328 ش.)، تهران، بی نا، 1325 ش.
152. تاریخ جراید و مجلات ایران، محمد صدر هاشمی (1284-1344 ش.)، اصفهان، کمال، چاپ دوم، 1363 ش.
153. تاریخ جرجان، حمزه بن یوسف سهمی (- 427 ق.)، به کوشش محمد عبدالمعید، بیروت، عالم الکتب، چاپ چهارم، 1407 ق.
154. تاریخ جهانگشای جوینی، عطاملک جوینی (- 658 ق.)، به کوشش محمد قزوینی (1256-1328 ش.)، تهران، انتشارات دنیای کتاب، 1385 ش.
155. تاریخ حکما و عرفای متأخر، تحریر ثانی، منوچهر صدوقی سها، تهران، انتشارات حکمت، 1381 ش.
156. تاریخ خلافت عباسی از آغاز تا پایان آل بویه، احمدرضا خضری (1345 - ش.)، تهران، انتشارات سمت، 1378 ش.
157. تاریخ رویان، مولانا اولیاء الله آملی (قرن 8 ق.)، تصحیح عباس خلیلی (1272-1350 ش.)، تهران، انتشارات اقبال، 1313 ش.
158. تاریخ طبرستان و رویان و مازندران، سید ظهیرالدین بن نصیرالدین مرعشی (- 892 ق.)، به اهتمام برنهارد دارن، مقدمه یعقوب آژند، تهران، انتشارات گسترده، 1363 ش.
159. تاریخ طبرستان، محمد بن حسن ابن اسفندیار (قرن 7 ق.)، تصحیح عباس اقبال آشتیانی (1277-1334 ش.)، به اهتمام محمد رضائی، تهران، انتشارات کلاله خاور، 1320 ش.
160. تاریخ طبری (تاریخ الامم و الملوک)، محمد بن جریر طبری (224-310 ق.)، ترجمه ابوالقاسم پاینده (1287-1363 ش.)، تهران، انتشارات بنیاد فرهنگ ایران، 1353 ش.

161. تاریخ عالم آرای عباسی، اسکندریگ ترکمانی (968-1043 ق.)، تصحیح محمد اسماعیل رضوانی، تهران، انتشارات دنیای کتاب، 1377 ش.
162. تاریخ علما و شعرای گیلان، شمس گیلانی، تهران، انتشارات دانش، 1328 ش.
163. تاریخ غزنویان و سامانیان و آل بویه از جامع التواریخ، رشیدالدین فضل الله همدانی (648-717 ق.)، به کوشش سید محمد دبیرسیاقی (1298 - ش.)، تهران، انتشارات کتابفروشی فروغی، 1338 ش.
164. تاریخ قم، حسن بن محمد حسن قمی (قرن 4 ق.)، ترجمه حسن بن علی بن حسن بن عبدالملک قمی (قرن 9 ق.)، قم، انتشارات کتابخانه بزرگ حضرت آیه الله العظمی مرعشی نجفی، 1385 ش.
165. تاریخ کاشمر، محمدرضا خسروی، مشهد، انتشارات بنیاد پژوهش های اسلامی آستان قدس رضوی، 1376 ش.
166. تاریخ کامل بزرگ اسلام و ایران، عزالدین ابن اثیر (555-630 ق.)، ترجمه علی هاشمی و ابوالقاسم حالت (1298-1371 ش.) و عباس خلیلی (1272-1350 ش.)، تهران، انتشارات داد، 1374 ش.
167. تاریخ گزیده، حمدالله مستوفی (- 740 ق.)، به کوشش عبدالحسین نوایی (1302-1383 ش.)، تهران، انتشارات امیرکبیر، 1364 ش.
168. تاریخ گزیده، حمدالله مستوفی، به کوشش عبدالحسین نوایی، تهران، 1362.
169. تاریخ گسترش تشیع در ری، رسول جعفریان (1343 - ش.)، تهران، مشعر/ری، آستان مقدس حضرت عبدالعظیم، 1371 ش.
170. تاریخ ماد، ایگور میخائیلویچ دیاکونوف (1914-1999 م.)، ترجمه کریم کشاورز، تهران، انتشارات پیام، 1357 ش.
171. تاریخ مدینه دمشق و ذکر فضلها و تسمیه من حالها من الامثال او اجتاز بنواحیها من واردیها و اهلها، ابن عساکر (- 571 ق.)، به کوشش علی شیری، بیروت، دارالفکر، 1415 ق.
172. تاریخ مردم ایران، عبدالحسین زرین کوب (1301-1378 ش.)، تهران، انتشارات امیرکبیر، چاپ هفتم، 1381 ش.
173. تاریخ مشروطه ایران، احمد کسروی (1269-1324 ش.)، تهران، انتشارات امیرکبیر، 1340 ش.
174. تاریخ مطبوعات و ادبیات ایران در دوره مشروطیت، ادوارد براون (1862-1926 م.)، محمدعلی تربیت، رضا صالح زاده، تهران، انتشارات معرفت، 1337 ش.
175. تاریخ مغول از حمله چنگیز تا تشکیل دولت تیموری، عباس اقبال آشتیانی (1277-1334 ش.)، تهران، انتشارات امیرکبیر، 1384 ش.

176. تاریخ مؤسسات تمدنی جدید در ایران، حسین محبوبی اردکانی (1294-1356 ش.)، تهران، انتشارات دانشگاه تهران، 1354 ش.
177. تاریخ نائین، سید عبدالحجبه بلاغی (1274-1356 ش.)، تهران، انتشارات مظاهری، 1369 ش.
178. تاریخ نظم و نثر در ایران و در زبان فارسی، سعید نفیسی (1274-1345 ش.)، تهران، انتشارات کتابفروشی فروغی، 1363 ش.
179. تاریخ نیشابور المنتخب من السیاق، ابوالحسن عبدالغافر بن اسماعیل فارسی (-529 ق.)، قم، دفتر انتشارات اسلامی، 1362 ش.
180. تاریخ و فلسفه کتابداری، آجیت کومار موکهرجی، ترجمه اسدالله آزاد، مشهد انتشارات آستان قدس رضوی، 1375 ش.
181. تاریخ هنر معماری ایران در دوره اسلامی، محمد یوسف کیانی، تهران، انتشارات سمت، 1379.
182. تاریخ هنرهای ملی و هنرمندان ایرانی، عبدالرفیع حقیقت، تهران، شرکت مؤلفان و مترجمان ایران، 1369 ش.
183. تاریخچه فرقه جمهوری انقلابی ایران و گروه ارانی 1304-1316، حمید احمدی (1336 - ش.)، تهران، انتشارات آتیه، 1379 ش.
184. تاریخچه کتابخانه های ایران و کتابخانه های عمومی، رکن الدین همایون فرخ (1297-1379 ش.)، تهران، انتشارات سازمان کتابخانه های عمومی شهرداری تهران، 1344 ش.
185. تاریخچه وقف در اسلام، علی اکبر شهابی (1287-1367 ش.)، تهران، انتشارات وزارت فرهنگ، 1343 ش.
186. التبصیر فی الدین و تمییز الفرقة الناجية عن الفرق الهالکین، ابوالمظفر اسفراینی (-471 ق.)، به کوشش محمد زاهد کوثری، قاهره، مکتبه الازهریه، 1374 ق.
187. تتمة المنتهی، عباس قمی (1254-1319 ش.)، تصحیح علی محدث زاده، قم، انتشارات داوری، چاپ سوم، 1397 ق.
188. تجارب الامم، ابن مسکویه (320-421 ق.)، تصحیح هنری فردریک امدروز (1854-1917 م.)، قاهره، مطبعة شركة التمدن الصناعیه، 1332 ق.
189. تجارب السلف، هندوشاه صاحبی نخجوانی (-730 ق.)، به کوشش عباس اقبال آشتیانی (1277-1334 ش.)، تهران، انتشارات طهوری، 1357 ش.
190. التبحیر فی المعجم الكبير، عبدالکریم سمعانی (506-562 ق.)، بغداد، مطبعة الارشاد، 1975 م.
191. التحریر الطاوسی المستخرج من کتاب حل الاشکال فی معرفة الرجال للسید احمد بن طاوس

- الحسينى، حسن بن شهيد ثانى (959-1011 ق.)، تحقيق فاضل جواهرى، قم، انتشارات كتابخانه بزرگ حضرت آية الله العظمى مرعشى نجفى، 1411 ق.
192. تحفة الازهار و زلال الانهار فى نسب ابناء الائمة الاطهار، ابن شدقم حسيني (- 109 ق.)، به كوشش سلمان الجبورى، تهران، انتشارات ميراث مكتوب، 1420 ق.
193. تخريج الاحاديث و الآثار، جمال الدين الزيلعى (- 762 ق.)، به كوشش عبدالله بن عبدالرحمن السعد، رياض، دار ابن خزيمة، 1414 ق.
194. التدوين فى اخبار قزوین، عبدالكريم رافعى قزوینى (- 623 ق.)، به كوشش عزيزالله عطاردى (1307-1393 ش.)، بيروت، دارالكتب العلميه، 1408 ق.
195. تذكرة الاولياء، عطار نيشابورى (627-537 ق.)، تصحيح رينولد آلن نيكلسون (1868-1945 م.)، به كوشش عبدالحميد روح بخشان، تهران، انتشارات اساطير، 1383 ش.
196. تذكرة الحفاظ، محمد بن احمد ذهبى (673-748 ق.)، تحقيق عبدالرحمن بن يحيى المعلمى، بيروت، داراحياء التراث العربى، 1374 ق.
197. تذكرة الشعراء، دولتشاه سمرقندى (قرن 9 ق.)، به كوشش محمد رمضانى، تهران، انتشارات كلاله خاور، 1338 ش.
198. التذكرة العظيمة، محمد ابراهيم كلباسى (- 1362 ق.)، تصحيح و تحقيق عليرضا هزار، قم، انتشارات دارالحدیث، 1382 ش.
199. تذكرة القبور يا دانشمندان و بزرگان اصفهان، سيد مصلح الدين مهدوى (1294-1374 ش.)، اصفهان، كتابفروشى ثقفى، چاپ دوم، 1348 ش.
200. تذكرة الملوك، ميرزا سميعا (قرن 12 ق.)، تصحيح ولاديمير مينورسكى (1877-1966 م.)، به كوشش سيد محمد دبیرسباقى (1298 - ش.)، تهران، انتشارات اميركبير، چاپ دوم، 1368 ش.
201. التذكرة فى انساب المطهره، عبيدلى احمد بن محمد مهنا، تحقيق سيد مهدى رجاى (1336 - ش.)، قم، انتشارات كتابخانه بزرگ حضرت آية الله العظمى مرعشى نجفى، 1379 ش.
202. تذكرة مجالس النفائس، اميرعليشير نوابى (844-906 ق.)، به كوشش على اصغر حكمت (1271-1359 ش.)، تهران، انتشارات منوچهرى، 1363 ش.
203. تذكرة اندرونى: شرح احوال و شعر شاعران زن در عصر قاجار تا پهلوى اول، بنفشه حجازى (1333 - ش.)، تهران، انتشارات قصيده سرا، 1382 ش.
204. تذكرة تحفه سامى، سام ميرزا صفوى (923-983 ق.)، تصحيح ركن الدين همايون فرخ (1297-1379 ش.)، تهران، شركت

سهامی چاپ و انتشارات کتب ایران، 1346 ش.

ص: 548

205. تذکره جغرافیای تاریخی ایران، واسیلی بارتولد (1869-1930 م.)، ترجمه حمزه سردادور (طالب زاده)، تهران، انتشارات توس، چاپ دوم، 1358 ش.
206. تذکره خوشنویسان معاصر، علی راهجیری، تهران، انتشارات امیرکبیر، 1346 ش.
207. تذکره ریاض العارفین، رضا قلی خان هدایت (1215-1288 ق.)، تصحیح نصرت الله فروهر، تهران، انتشارات امیرکبیر، 1388 ش.
208. تذکره شعرای کرمان، عبدالله دهش (1288 - ش.)، کرمان، بی نا، بی تا.
209. تذکره شعرای معاصر اصفهان، سید مصلح الدین مهدوی (1294-1374 ش.)، اصفهان، انتشارات تایید، 1334 ش.
210. تذکره شعرای معاصر ایران، سید عبدالحمید خلخالی، تهران، بی نا 1337 ش.
211. تذکره لباب الألباب، محمد عوفی (قرن 7 ق.)، به کوشش ادوارد براون، لیدن، چاپخانه بریل، 1906 م.
212. تذکره میخانه، عبدالنبی فخرالزمانی قزوینی، تصحیح احمد گلچین معانی (1295-1379 ش.)، تهران، انتشارات روزنه، 1366 ش.
213. تذکره نصرآبادی، محمد طاهر نصرآبادی (- 1027 ق.)، تصحیح احمد مدقق یزدی، یزد، انتشارات دانشگاه یزد، 1379 ش.
214. تذکره هفت اقلیم، امین احمد رازی (- 1002 ق.)، تصحیح سید محمدرضا طاهری، تهران، انتشارات سروش، 1378 ش.
215. تراجم الرجال، سید احمد حسینی اشکوری (1310 - ش.)، قم، انتشارات کتابخانه بزرگ حضرت آیه الله العظمی مرعشی نجفی، 1414 ق.
216. تربت پاکان: آثار و بناهای قدیمی محدوده کنونی دارالمؤمنین قم، سید حسین مدرسی طباطبایی (1320 - ش.)، قم، انجمن آثار ملی/ چاپخانه مهر، 1355 ش.
217. ترجمه تاریخ یمینی به انضمام خاتمه یمینی یا حوادث ایام در سال 603 هجری قمری، محمد بن عبدالجبار عتبی (- 427 ق.)، ترجمه ناصح بن ظفر جرفادقانی (قرن 7 ق.)، به کوشش جعفر شعار (1304-1380 ش.)، تهران، بنگاه ترجمه و نشر کتاب، 1357 ش.
218. ترجمه تجارب الامم، ابن مسکویه (320-421 ق.)، ابوالقاسم امامی، تهران، انتشارات سروش، 1366 ش.
219. ترجمه رساله قشیریه، عبدالکریم قشیری (376-465 ق.)، ابوعلی حسن بن احمد عثمانی، تصحیح بدیع الزمان فروزان فر (1278-1349 ش.)، تهران، انتشارات علمی و فرهنگی، چاپ هشتم، 1383 ش.

220. تسلیة المجالس وزینة المجالس (مقتل الحسین)، محمد بن ابی طالب مجدی (قرن 11 ق.)، تحقیق فارس الحسون، قم، انتشارات مؤسسه المعارف الاسلامیه، 1418 ق.
221. تصحیفات المحدثین، ابواحمد عسکری (-382 ق.)، قاهره، مطبعة العربية الحديثه، 1402 ق.
222. تطبیق لغات جغرافیایی قدیم و جدید ایران، محمدحسن خان اعتماد السلطنه (-1313 ق.)، تصحیح میرهاشم محدث (1331 - ش.)، تهران، انتشارات امیرکبیر، 1363 ش.
223. تطهیر الفؤاد من دنس الاعتقاد، محمد بخیت حنفی (1854-1935 م.)، استانبول، دارالشفقه، 1408 ق.
224. تعجیل المنفعه بزوائد رجال الاثمه، ابن حجر عسقلانی (773-852 ق.)، بیروت، دارالبشائر الاسلامیه، 1996 م.
225. التعديل و الترجيح لمن خرج عنه البخاری فی الجامع الصحیح، سلیمان بن خلف مالکی، تحقیق علی ابراهیم مصطفی، بیروت، دارالکتب العلمیه، 1389 ش.
226. التعرف لمذهب اهل التصوف، ابوبکر محمد بن ابراهیم کلاباذی (-380 ق.)، تحقیق عبدالحلیم محمود (1328-1398 ق.) و طه عبدالباقی سرور، قاهره، مکتبه الثقافه الدینیة، 1377 ش.
227. تعلیقات نقض، میرجلال الدین محدث ارموی (1283-1358 ش.)، تهران، انتشارات انجمن آثار ملی، 1358 ش.
228. تعلیقة علی منهج المقال، محمداقر وحید بهبهانی (-1285 ق.)، تهران، بی نا، بی تا.
229. تغلیق التعلیق علی صحیح البخاری، ابن حجر عسقلانی (773-852 ق.)، به کوشش سعید عبدالرحمن موسی القزقی، بیروت، المکتب الاسلامی، 1405 ق.
230. تفحصی در تاریخ سربداران خراسان و مازندران، محمدعلی شهرستانی، بی جا، بی نا، 1387 ش.
231. تفسیر السمرقندی (بحرالعلوم)، نصر بن محمد سمرقندی (-375 ق.)، به کوشش عمر بن غرامه و محمود مطرجی، بیروت، دارالفکر الاسلامی الحدیث، 1416 ق.
232. تفسیر الصراط المستقیم، سید حسین طباطبایی بروجردی (1253-1340 ش.)، به کوشش غلامرضا بروجردی، قم، انتشارات انصاریان، 1416 ق.
233. تفسیر القرآن العظیم، ابن ابی حاتم رازی (240-327 ق.)، تحقیق اسعد محمد الطیب، بیروت، دارالفکر، 1424 ق.
234. تفسیر القرآن العظیم، ابن کثیر (700-774 ق.)، به کوشش یوسف عبدالرحمن مرعشلی، بیروت، دارالمعرفه، 1409 ق.
235. تفسیر الکبیر (مفاتیح الغیب)، فخر رازی (544-606 ق.)، مقدمه عبدالرحمن محمد، بیروت، دار

احياء التراث العربى، 1415 ق.

236. التفسير المنسوب الى الامام ابى محمد الحسن بن على العسكري، به كوشش سيد محمداقمر موحد ابطحي (1313-1392 ش.)، قم، انتشارات مدرسة الامام المهدي، 1409 ق.

237. تفسير كنز الدقائق و بحر الغرائب، محمد بن محمدرضا قمى مشهدي (- 1125 ق.)، به كوشش حسين درگاهى، تهران، انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامى، 1411 ق.

238. تقريب التهذيب، ابن حجر عسقلانى (773-852 ق.)، به كوشش مصطفى عبدالقادر عطا، بيروت، دارالكتب العلميه، 1415 ق.

239. تقويم البلدان، ابى الفداء (672-732 ق.)، ترجمه عبدالمحمد آيتى، تهران، انتشارات بنياد فرهنگ ايران، 1349 ش.

240. تلامذة العلامة المجلسى و المجازون منه، سيد احمد حسينى اشكورى (1310 - ش.)، قم، انتشارات كتابخانه بزرگ حضرت آية الله العظمى مرعشى نجفى، 1401 ق.

241. تمهيد القواعد الاصولية و العربية لتفريع قواعد الاحكام الشرعيه، شهيد ثانى (911-966 ق.)، قم، انتشارات دفتر تبليغات اسلامى حوزه علميه قم، 1416 ق.

242. تمهيد القواعد، تركه اصفهانى (770-835 ق.)، حواشى محمدرضا قمشه اى و محمود قمى، تصحيح سيد جلال الدين آشتيانى، قم، انتشارات بوستان كتاب، 1381 ش.

243. التمهيد لما فى الموطا من المعانى و الاسانيد، ابن عبدالبر (368-463 ق.)، به كوشش مصطفى بن احمد العلوى و محمد عبدالكبير البكرى، مغرب، وزارة الاوقاف و الشئون الاسلاميه، 1387 ق.

244. التنبيه و الاشراف، على بن حسين بن على مسعودى (- 346 ق.)، بيروت، دارصادر، 1893 م.

245. تنزيه الشريعة المرفوعة عن الاخبار الشنيعة الموضوعه، على بن محمد الكنانى (907-963 ق.)، تحقيق عبدالوهاب عبداللطيف و عبدالله محمد صديق غمارى، بيروت، دارالكتب العلميه، 1401 ق.

246. تنقيح المقال فى علم الرجال، عبدالله مامقانى (1290-1355 ق.)، تحقيق محيى الدين مامقانى و محمدرضا مامقانى، قم، انتشارات مؤسسة آل البيت لاحياء التراث، 1423-1431 ق.

247. التوحيد، شيخ صدوق (311-381 ق.)، تصحيح سيد هاشم حسينى تهرانى، مقدمه على اكبر غفارى (1303-1383 ش.)، قم، دفتر انتشارات اسلامى، 1375 ش.

248. توضيح المشتبّه (فى ضبط اسماء الرواه و انسابهم و القابهم و كناههم)، محمد بن عبدالله قيسى (- 842 ق.)، به كوشش محمد نعيم عرقسوسى، بيروت، مؤسسة الرساله، 1993 ق.

249. تهذيب الاحكام فى شرح المقنعه للشيخ المفيد، شيخ طوسى (385-460 ق.)، به كوشش سيد حسن موسوى خراسان و على

آخوندی، تهران، انتشارات دارالکتب اسلامیة، 1365 ش.

ص: 551

250. تهذيب الأنساب ونهاية العقاب، شيخ الشرف عبيدلى (338-435 ق.)، تعليقات ابراهيم بن طباطبا حسنى (- 449 ق.)، تحقيق محمد كاظم محمودى، زير نظر سيد محمود مرعشى نجفى (1320 - ش.)، قم، انتشارات كتابخانه بزرگ حضرت آية الله العظمى مرعشى نجفى، 1413 ق.
251. تهذيب التهذيب، ابن حجر عسقلانى (773-852 ق.)، به كوشش مصطفى عبدالقادر عطا، بيروت، دارالكتب العلميه، 1415 ق.
252. تهذيب الكمال فى اسماء الرجال، يوسف مزى (- 742 ق.)، به كوشش احمد على و حسن احمد، بيروت، دارالفكر، 1414 ق.
253. تهران به روايت تاريخ، مسعود نوريخش، تهران، انتشارات علم، 1381 ش.
254. تهران در گذشته و حال، حسين كريمان (1292-1372 ش.)، تهران، انتشارات دانشگاه ملي تهران، 1355 ش.
255. الثقات العيون فى سادس القرون، آقابرگ تهرانى (1255-1348 ش.)، تحقيق على نقى منزوى (1302-1389 ش.)، بيروت، دارالكتاب العربى، 1392 ق.
256. الثقات، ابن حبان بستى (270-354 ق.)، به كوشش سيد عبدالحسين شرف الدين عاملى (1290-1377 ق.)، بيروت، دارالفكر، 1395 ق.
257. ثواب الاعمال و عقاب الاعمال، شيخ صدوق (311-381 ق.)، تصحيح على اكبر غفارى (1303-1383 ش.)، تهران، انتشارات كتابخانه صدوق، 1391 ق.
258. ثورة النجف بعد مقتل حاكمها الكابتن مارشال، عبدالرزاق حسنى (1903-1997 م.)، بيروت، دارالكتب العلميه، 1402 ق.
259. جامع احاديث الشيعة، اسماعيل معزى ملايرى (1302-1387 ش.)، زير نظر سيد حسين طباطبايى بروجردى (1253-1340 ش.)، قم، چاپخانه علميه، 1399 ق.
260. جامع البيان عن تاويل آى القرآن (تفسير الطبرى)، محمد بن جرير طبرى (224-310 ق.)، بيروت، دارالمعرفه، 1412 ق.
261. جامع الجوامع، فضل بن حسن طبرسى (468-548 ق.)، تصحيح ابوالقاسم گرجى، تهران، انتشارات دانشگاه تهران/ مشهد، انتشارات آستان قدس رضوى، 1377 ش.
262. جامع الرواة و ازاحة الاشتباهات عن الطرق و الاسناد، محمد بن على اردبيلى غروى حائرى (- 1101 ق.)، مقدمه سيد محمدحسن طباطبايى بروجردى، بيروت، دارالاضواء، 1403 ق.
263. جامع بيان العلم و فضله و ماينبغى فى روايته و حملته، ابن عبدالبر (368-463 ق.)، بيروت، دارالكتب العلميه، 1398 ق.

264. الجامع لاحكام القرآن المبین لما تضمنه من السنة و آی الفرقان (تفسیر قرطبی)، ابو عبدالله انصاری قرطبی (- 671 ق.)، به کوشش عبدالله بن عبدالمحسن ترکی، بیروت، مؤسسة الرساله، 1427 ق.
265. الجامع لاخلق الراوی و آداب السامع، خطیب بغدادی (- 463 ق.)، منصوره مصر، دارالوفاء، 1429 ق.
266. الجرح و التعديل، ابن ابی حاتم رازی (240-327 ق.)، بیروت، داراحیاء التراث العربی، 1371 ق.
267. جریان ها و سازمان های مذهبی سیاسی ایران از روی کار آمدن محمدرضا شاه تا پیروزی انقلاب اسلامی 1320-1357، رسول جعفریان (1343 - ش.)، تهران، انتشارات خانه کتاب ایران، چاپ دوم، 1387 ش.
268. جغرافیای استان تهران، انتشارات وزارت آموزش و پرورش، 1363 ش.
269. جغرافیای تاریخی ایران (در قرن نهم هجری)، برگرفته از کتاب فلقشندی (- 821 ق.)، ترجمه محجوب وزیری، تهران، انتشارات وزارت امور خارجه، 1380 ش.
270. جغرافیای تاریخی ری - تهران، انتشارات میرحسین یک رنگیان، تهران، انتشارات درخشان، 1332 ش.
271. جغرافیای تاریخی سرزمینهای خلافت شرقی بین النهرین، ایران و آسیای مرکزی از زمان فتوحات مسلمین تا ایام تیمور، گی لسترنج (1854-1933 م.)، ترجمه محمود عرفان (1279-1355 ش.)، تهران، انتشارات علمی و فرهنگی، 1364 ش.
272. جغرافیای ری، علی ملکی میانجی (1336 - ش.)، قم، انتشارات دارالحدیث، 1383 ش.
273. جغرافیای مفصل ایران، مسعود کیهان (1269-1345 ش.)، تهران، انتشارات ابن سینا/ چاپخانه مجلس شورای ملی، 1311 ش.
274. جمال الاسبوع بکمال العمل المشروع، سید بن طاوس (589-664 ق.)، تحقیق جواد قیومی اصفهانی، تهران، انتشارات آفاق، 1371 ش.
275. جوابات اهل الموصل فی العدد و الرؤیه، شیخ مفید (336-413 ق.)، تحقیق مهدی نجف، مقدمه سید محمدرضا حسینی جلالی، قم، انتشارات کنگره جهانی شیخ مفید، 1413 ق.
276. جواهر الاخبار، بوداق منشی قزوینی (قرن 10 ق.)، به کوشش محسن بهرام نژاد، تهران، انتشارات میراث مکتوب، 1387 ش.
277. الجواهر السنیه فی الاحادیث القدسیه، شیخ حر عاملی (1033-1104 ق.)، بیروت، مؤسسة الاعلمی، 1402 ق.
278. جوله فی اماکن المقدسه، سید ابراهیم موسوی زنجانی، بیروت، مؤسسة الاعلمی، 1405 ق.

279. جهان نامه، محمد بن نجیب بکران (قرن 6 ق.)، تصحیح محمدامین ریاحی، با مقدمه روسی برشچفسکی، و با ترجمه و مقدمه محسن ابراهیمی، تهران، انتشارات ابن سینا، 1342 ش.
280. چون سبوی تشنه: تاریخ ادبیات معاصر فارسی، محمدجعفر یاحقی (1326 - ش.)، تهران، انتشارات جامی، 1374 ش.
281. چهار سو و نگرشی کوتاه بر تاریخ و جغرافیای تاریخی، حسین شهیدی، تهران، انتشارات امیرکبیر، 1365 ش.
282. چهار مقاله درباره مولی علی و داستان ضامن آهو، احمد مهدوی دامغانی (1306 - ش.)، تهران، انتشارات امیرکبیر/ بین الملل، 1385 ش.
283. چهار مقاله: مجمع النوادر، نظامی عروضی (قرن 6 ق.)، تصحیح محمد قزوینی (1256-1328 ش.)، به کوشش محمد معین (1297-1350 ش.)، تهران، انتشارات جامی، 1372 ش.
284. چهار مقاله، عروضی سمرقندی، تصحیح احمد مهدوی دامغانی، تهران، نشر بین الملل، 1385.
285. چهارصد شاعر برگزیده پارسی گوی، میرابوطالب رضوی نژاد، تهران، انتشارات تهران، 1369 ش.
286. چهره ها در تاریخچه نظام آموزش عالی حقوق و عدلیه نوین، عباس مبارکیان (1347 - ش.)، تهران، انتشارات پیدایش، 1377 ش.
287. چهل سال تاریخ ایران در دوره پادشاهی ناصر الدین شاه: المآثر و الآثار، محمدحسن خان اعتماد السلطنه (- 1313 ق.)، به کوشش ایرج افشار (1304-1389 ش.)، تهران، انتشارات اساطیر، 1363 ش.
288. چهل مقاله: کتابنامه/ کتابشناسی/ شرح حال، رضا استادی، قم، انتشارات کتابخانه بزرگ حضرت آیه الله العظمی مرعشی نجفی، 1413 ق.
289. حبیب السیر فی اخبار افراد بشر، غیاث الدین خواندمیر (880-942 ق.)، به کوشش سید محمد دبیرسیاقی (1298 - ش.)، مقدمه جلال الدین همایی (1278-1359 ش.)، تهران، انتشارات خیام، 1330 ش.
290. حدائق السحر فی دقائق الشعر، رشید وطواط (480-573 ق.)، عباس اقبال آشتیانی (1277-1334 ش.)، تهران، انتشارات طهوری، 1362 ش.
291. حدائق السیاحه، زین العابدین شیروانی (- 1253 ق.)، مقدمه سلطان حسین تابنده گنابادی رضا علیشاه، تهران، انتشارات دانشگاه تهران، 1348 ش.
292. حدود العالم من المشرق الی المغرب، نویسنده ناشناس (372 ق.)، تصحیح منوچهر ستوده (1292-1395 ش.)، تهران، انتشارات دانشگاه تهران، 1340 ش.
293. حدیقه الشعراء، سید احمد دیوان بیگی، تصحیح عبدالحسین نوایی (1302-1383 ش.)، تهران،

294. حزب سوسیالیست و انتقال حکومت از قاجار به پهلوی، کمال الدین طباطبایی، تهران، انتشارات زیبا، 1387 ش.
295. حلیة الاولیاء وطبقات الاصفیاء، ابونعیم اصفهانی (336-430 ق.)، قاهره، مكتبة السعادة، 1399 ق.
296. حياة الامام على بن موسى الرضا، باقر شريف قرشي، قم، انتشارات سعيد بن جبیر، 1372 ش.
297. حياة الامام موسى بن جعفر، باقر شريف قرشي، بيروت، دارالبلاغه، 1413 ق.
298. حیات سیاسی فرهنگی و اجتماعی آخوند خراسانی مجتهد عصر مشروطه، محسن دریابیگی، تهران، انتشارات مؤسسه تحقیقات و توسعه علوم انسانی، 1386 ش.
299. خاتمة مستدرک الوسائل، حسین نوری طبرسی (- 1320 ق.)، تصحیح مؤسسه آل البيت لاحیاء التراث، قم، انتشارات مؤسسه آل البيت لاحیاء التراث، 1416 ق.
300. خاطرات احتشام السلطنه، به کوشش سید محمد مهدی موسوی، تهران، انتشارات زوار، 1367 ش.
301. خاطرات آية الله مهدوی کنی، محمدرضا مهدوی کنی (1310-1393 ش.)، به کوشش غلامرضا خواجه سروی، تهران، انتشارات مرکز اسناد انقلاب اسلامی 1386 ش.
302. خاطرات آية الله خلخالی، صادق خلخالی (1305-1382 ش.)، تهران، انتشارات سایه، 1379 ش.
303. خاطرات حاج عزالممالک اردلان: زندگی در دوران شش پادشاه، امان الله اردلان (1260-1366 ش.)، به کوشش باقر عاقلی (1307-1392 ش.)، تهران، انتشارات نامک، 1372 ش.
304. خاطرات سیاسی و تاریخی، سیف الله وحیدنیا، انتشارات فردوسی، چاپ اول، 1362
305. خاطرات سیاسی، حسین مکی (1290-1378 ش.)، تهران، انتشارات علمی، 1368 ش.
306. خاطرات لیدی شیل همسر وزیر مختار انگلیس در اوایل سلطنت ناصرالدین شاه، لیدی شیل (- 1865 م.)، ترجمه حسین ابوترابیان، تهران، نشر نو، 1362 ش.
307. خاطرات و اسناد حسین قلی خان نظام السلطنه مافی، حسینقلی نظام السلطنه مافی (1248-1326 ق.)، به کوشش معصومه نظام مافی، منصوره اتحادیه و سیروس سعدوندیان، تهران، نشر تاریخ ایران، 1362 ش.
308. خاطرات و اسناد، سیف الله وحیدنیا، تهران، انتشارات وحید، 1363 ش.
309. خاطرات و خطرات: توشه ای از تاریخ شش پادشاه و گوشه ای از دوره زندگی من، مهدی قلی هدایت (1242-1334 ش.)، تهران،

انتشارات زوار، چاپ سوم، 1361 ش.

310. خاطرات و مبارزات حجة الاسلام فلسفی، محمدتقی فلسفی (1283-1377 ش.)، به کوشش علی

ص: 555

دوانی (1308-1385 ش.)، تهران، انتشارات مرکز اسناد انقلاب اسلامی، 1382 ش.

311. الخراج و صناعة الكتابه، قدامة بن جعفر (- 337 ق.)، تحقیق محمد حسین زبیدی، بغداد، دارالرشید، 1979 م.

312. الخصال المحموده و المذمومه، شیخ صدوق (311-381 ق.)، به کوشش علی اکبر غفاری (1303-1383 ش.)، قم، دفتر انتشارات اسلامی، 1410 ق.

313. الخصائص الحسينیه، جعفر شوشتری (1230-1303 ق.)، قم، انتشارات دارالکتاب.

314. خصائص الوحي المبين، ابن بطریق (523-600 ق.)، تحقیق محمداقرا محمودی (1303-1385 ش.)، تهران، انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، 1406 ق.

315. خلاصة تذهيب تهذيب الكمال في اسماء الرجال، احمد بن عبدالله خزر جي (قرن 10 ق.)، تحقیق مجدی منصور الشوری، بیروت، دارالکتب العلمیه، 1422 ق.

316. الخلاف في الاحكام، شیخ طوسی (385-460 ق.)، قم، دفتر انتشارات اسلامی، 1407 ق.

317. خیامی نامه در تجزیه و تحلیل آثار علمی و ادبی حکیم خیام، جلال الدین همایی (1278-1359 ش.)، تهران، انتشارات هما، 1387 ش.

318. دانشمندان و رجال مازندران، اسماعیل مهجوری (1273-1351 ش.)، به کوشش هدایت الله مهجوری، تهران، بی نا، 1353 ش.

319. دانشمندان و سخنسرایان فارس، محمدحسین رکن زاده آدمیت (1278-1352 ش.)، تهران، انتشارات کتابفروشی اسلامیة/خیام، 1337 ش.

320. دانشمندان و مشاهیر حرم حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) و شهرری، به کوشش علیرضا هزار (1353 - ش.)، قم، انتشارات دارالحديث، 1382 ش.

321. دانشنامه ایران و اسلام، زیر نظر احسان یارشاطر، تهران، بنگاه ترجمه و نشر کتاب، 1354 ش.

322. دانشنامه تهران بزرگ، زیر نظر کاظم موسوی بجنوردی (1321 - ش.)، تهران، انتشارات مرکز دائرة المعارف بزرگ اسلامی، 1392 ش.

323. دانشنامه جهان اسلام، زیر نظر غلام علی حداد عادل و دیگران، تهران، انتشارات بنیاد دائرة المعارف بزرگ اسلامی، 1378 ش.

324. دانشنامه دانش گستر، علی رامین، کامران فانی، محمدعلی سادات، تهران، انتشارات مؤسسه دانش گستر روز، 1389 ش.

325. دانشنامه قرآن و قرآن پژوهی، به کوشش بهاءالدین خرماهی (1324 - ش.)، تهران، انتشارات دوستان/ناهدی، 1377 ش.

326. دانشنامه مشاهیر و مفاخر دامغان، میرزا محمد کاظمینی، یزد، انتشارات بنیاد فرهنگی ریحانه الرسول، 1385 ش.
327. دانشنامه هنرمندان ایران و جهان اسلام از مانی تا معاصرین کمال الملک، عباس سرمدی (1318-1385 ش.)، تهران، انتشارات هیرمند، 1380 ش.
328. دائرة المعارف الاسلامیة الشیعیة، حسن امین، بیروت، دارالتعارف، 1395 ق.
329. دائرة المعارف الاسلامیة، گروهی از خاورشناسان، ترجمه به عربی: احمد شنتاوی، ابراهیم زکی خورشید، عبدالحمید یونس، بیروت، دارالمعرفة، 1933 م.
330. دائرة المعارف بناهای تاریخی ایران، بناهای عام المنفعة، کاظم ملازاده و مریم محمدی، تهران، انتشارات حوزه هنری سازمان تبلیغات اسلامی، 1379 ش.
331. دائرة المعارف تشیع، زیر نظر احمد صدر حاج سید جوادی، کامران فانی، بهاءالدین خرمشاهی (1324 - ش.)، تهران، انتشارات شهید سعید محبی، 1379 ش.
332. دائرة المعارف فارسی، غلامحسین مصاحب (1289-1358 ش.)، تهران، انتشارات امیرکبیر، 1356 ش.
333. دائرة المعارف بزرگ اسلامی، زیر نظر کاظم موسوی بجنوردی، تهران، انتشارات دائرة المعارف بزرگ اسلامی، 1368 ش.
334. دائرة المعارف موسیقی کهن ایران، مهران پورمندان (1342 - ش.)، تهران، انتشارات حوزه هنری سازمان تبلیغات اسلامی، 1379 ش.
335. الدر المنثور فی التفسیر بالماثور و هو مختصر تفسیر ترجمان القرآن، عبدالرحمن سیوطی (849-911 ق.)، بیروت، دار احیاء التراث العربی، 1421 ق.
336. دراسة حول نهج البلاغه، سید محمدحسین حسینی جلالی (1321 - ش.)، بیروت، مؤسسة الاعلمی، 1421 ق.
337. درر التیجان فی تاریخ بنی الاشکان، تاریخ اشکانیان، محمدحسن خان اعتمادالسلطنه (- 1313 ق.)، به کوشش و اهتمام نعمت احمدی، تهران، انتشارات اطلس، 1371 ش.
338. دلائل النبوة و معرفة احوال صاحب الشریعه، اسماعیل بن محمد اصفهانی (457-535 ق.)، به کوشش مساعد بن سلیمان الراشد الحمید، ریاض، دارالعاصمه، 1412 ق.
339. دو سفرنامه از جنوب ایران در سال های 1256-1307 ق، به ضمیمه جغرافیای طبیعی ایران از مسعود کیهان، تصحیح سید علی آل داود (1331 - ش.)، تهران، انتشارات امیرکبیر، 1368 ش.
340. دوره کامل دستور زبان فارسی، سید مصطفی آرننگ و محمدعلی خیر، تهران، انتشارات شمس،

341. دولت عباسیان، محمد سهیل طقوش، ترجمه حجت الله جودکی، قم، انتشارات پژوهشکده حوزه و دانشگاه، 1380 ش.
342. دولت های ایران از میرزا نصرالله خان مشیرالدوله تا میرحسین موسوی، به کوشش بعقوب آژند (1328 - ش.) و علیرضا اسماعیلی و روح الله بهرامی و علی امیر علی اکبری، تهران، انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، 1378 ش.
343. دولت های ایران در عصر مشروطیت 1285-1357 ش، حسین ملکی، تهران، انتشارات اشاره، 1370 ش.
344. دویست سخنور (تذکره الشعراء منظوم و منثور)، علی نظمی تبریزی، تهران، انتشارات علمی، چاپ دوم، 1363 ش.
345. دیوان ادیب پیشاوری، سید احمد ادیب پیشاوری (1260-1349 ق.)، تصحیح علی عبدالرسولی، تهران، انتشارات ما، 1362 ش.
346. دیوان دعبل بن علی الخزاعی (148-246 ق.)، تحقیق عبدالصاحب عمران الدجیلی، بیروت، دارالکتب اللبنانی، 1417 ق.
347. دیوان رفعت سمنانی، تصحیح نصرت الله نوح، تهران، انتشارات بامداد، 1363 ش.
348. دیوان شرف الشعراء بدر الدین قوامی رازی، قوامی رازی (قرن 6 ق.)، به تصحیح و اهتمام میرجلال الدین محدث ارموی (1283-1358 ش.)، تهران، انتشارات سپهر، 1334 ش.
349. دیوان منوچهری دامغانی، تصحیح سید محمد دبیرسیاقی (1298 - ش.)، تهران، انتشارات زوار، 1384 ش.
350. دیوان سالاری در عهد سلجوقی: وزارت در عهد سلجوقی، کارلا کلوزنر، ترجمه یعقوب آژند، تهران، انتشارات امیرکبیر، 1363 ش.
351. ذخیره المعاد فی شرح الارشاد الازهان، علامه حلی (648-726 ق.)، شرح محمدباقر سبزواری (-1090 ق.)، قم، انتشارات مؤسسه آل البيت لاحیاء التراث، بی تا.
352. الذریعة الی تصانیف الشیعه، آقابزرگ تهرانی (1255-1348 ش.)، بیروت، دارالاضواء، 1403 ق.
353. ذکاء الملك فروغی و شهرپور 1320، باقر عاقلی (1320 - ش.)، تهران، انتشارات علمی، 1370 ش.
354. ذکر اخبار اصبهان (تاریخ اصبهان)، ابونعیم اصفهانی (336-430 ق.)، لیدن، چاپخانه بریل، 1931 م.
355. ذم الکلام و اهله، خواجه عبدالله انصاری (396-481 ق.)، مدینه، مکتبه الغرباء الاثریه، 1419 ق.

356. ذیل تاریخ بغداد، ابن نجار (- 643 ق.)، تصحیح قیصر ابوفرّج و مصطفی عبدالقادر عطا، بیروت، دارالکتب العلمیه، 1417 ق.
357. ذیل تاریخ گزیده، حمدالله مستوفی، زین الدین بن حمد الله مستوفی (قرن 8 ق.)، به کوشش ایرج افشار (1304-1389 ش.)، تهران، انتشارات بنیاد موقوفات دکتر محمود افشار، 1372 ش.
358. راحة الصدور و آية السرور در تاریخ آل سلجوق، محمد راوندی (- 599 ق.)، تصحیح محمد اقبال، تهران، انتشارات علمی، 1333 ش.
359. راویان امام رضا در مسند الرضا، عزیزالله عطاردی (1307-1393 ش.)، مشهد، انتشارات کنگره جهانی حضرت رضا، 1367 ش.
360. راه آهن در ایران، منوچهر احتشامی (1317 - ش.)، تهران، انتشارات دفتر پژوهش های فرهنگی، 1382 ش.
361. راهنمای دانشوران در ضبط نام ها نسب ها و نسبت ها، علی اکبر برقی (1278-1366 ش.)، تهران، انتشارات تابش، بی تا.
362. راهنمای قم، سید علی اکبر برقی قمی (1278-1366 ش.)، قم، انتشارات آستانه مقدسه، بی تا.
363. رجال ابن داود (کتاب الرجال)، ابن داود حلی (647-707 ق.)، به کوشش سید محمدصادق آل بحرالعلوم، نجف، مکتبه الحیدریه، 1392 ق.
364. رجال البرقی، احمد بن خالد برقی (- 274 ق.)، به کوشش جواد قیومی، تهران، انتشارات قیوم، 1419 ق.
365. رجال الشیعه فی اسانید السنه، محمدجعفر طبسی، قم، انتشارات مؤسسه المعارف الاسلامیه، 1420 ق.
366. رجال الطوسی، شیخ طوسی (385-460 ق.)، به کوشش جواد قیومی، قم، دفتر انتشارات اسلامی، 1415 ق.
367. رجال العلامه الحلی، علامه حلی (648-726 ق.)، تصحیح سید محمدصادق بحرالعلوم، نجف، مطبعة الحیدریه، 1381 ق.
368. رجال النجاشی (فهرس اسماء مصنفی الشیعه)، احمد بن علی نجاشی (- 450 ق.)، تحقیق سید موسی شبیری زنجانی، قم، دفتر انتشارات اسلامی، چاپ چهارم، 1413 ق.
369. رجال پارلمانی ایران از مشروطه تا انقلاب اسلامی، منوچهر نظری (1348 - ش.)، تهران، انتشارات فرهنگ معاصر، 1388 ش.
370. الرجال لابن الغضائری، احمد بن حسین غضائری (قرن 5 ق.)، تحقیق سید محمدرضا حسینی

جلالی، قم، انتشارات دارالحدیث، 1422 ق.

371. رجال وزارت امور خارجه دوره ناصری و مظفری، مهدی ممتحن الدوله (1263-1327 ق.) و میرزا هاشم خان نوری (قرن 13 ق.)، به کوشش ایرج افشار (1304-1389 ش.) و حسینقلی خان شقاقی (1288 - ش.)، تهران، انتشارات اساطیر، 1365 ش.
372. الرخصة فی تقبیل الید، محمد بن ابراهیم ابن مقری (285-381 ق.)، به کوشش ابوعبدالله محمود بن محمد حداد، ریاض، دارالعاصمه، 1408 ق.
373. الرد النفیس علی اباطیل عثمان الخمیس، حسن عبدالله علی، بیروت، دارالکاتب العربی، 1424 ق.
374. رسائل ابن حزم الاندلسی، ابن حزم اندلسی (384-456 ق.)، تحقیق احسان عباس، بیروت، مؤسسه العربیه، 1401 ق.
375. الرسائل الرجالیه، محمد بن محمد ابراهیم کلباسی (1247-1315 ق.)، تصحیح محمدحسین درایتی، قم، انتشارات دارالحدیث، 1423 ق.
376. رسائل الشهد الثانی، شهید ثانی (911-966 ق.)، قم، انتشارات مکتبه بصیرتی، بی تا.
377. رسائل فقهیه، سید عبدالله شیرازی (- 1405 ق.)، نجف، بی تا، 1393 ق.
378. رستم التواریخ، محمد هاشم آصف رستم الحکما، به کوشش محمد مشیری (1288-1365 ش.)، تهران، انتشارات امیرکبیر، 1357 ش.
379. روح و ریحان یا جنة النعیم و العیش السلیم فی احوال السید عبدالعظیم، محمداقصر واعظ کجوری مازندرانی (1255-1313 ق.)، تصحیح سید صادق حسینی اشکوری (1351 - ش.)، قم، انتشارات دارالحدیث 1382 ش.
380. رودها و رودنامه ایران، عباس جعفری، تهران، انتشارات مؤسسه جغرافیایی و کارتوگرافی گیتاشناسی ایران، 1376 ش.
381. روزشمار تاریخ ایران از مشروطه تا انقلاب اسلامی، باقر عاقلی، تهران، انتشارات گفتار، 1370 ش.
382. روزگاران: تاریخ ایران از آغاز تا سقوط سلطنت پهلوی، عبدالحسین زرین کوب (1301-1378 ش.)، تهران، انتشارات سخن، چاپ دوازدهم، 1390 ش.
383. روس و انگلیس در ایران 1864-1914: پژوهشی درباره امپریالیسم، فیروز کاظم زاده (1303 - ش.)، ترجمه منوچهر امیری، تهران، انتشارات فرانکلین، 1354 ش.
384. روض الجنان و روح الجنان فی تفسیر القرآن، ابوالفتوح رازی (قرن 6 ق.)، تحقیق محمدجعفر یاحقی و محمد مهدی ناصح، مشهد، انتشارات بنیاد پژوهش های اسلامی آستان قدس رضوی، 1365 -

385. الروض المعطار فی خبر الافطار، محمد بن عبدالله المنعم الحمیری (- 900 ق.)، تحقیق کامل سلمان الجبوری، تهران، انتشارات میراث مکتوب، 1420 ق.

386. روضات الجنات فی احوال العلماء و السادات، سید محمدباقر موسوی خوانساری (1226-1313 ق.)، تحقیق اسدالله اسماعیلیان، قم، انتشارات اسماعیلیان، 1391 ق.

387. روضة الصفا، میرخواند (837-903 ق.)، تهران، انتشارات خیام/ پیروز، بی تا.

388. روضة المتقین فی شرح من لایحضره الفقیه (شرح مشیخه الفقیه)، محمدتقی مجلسی (1003-1070 ق.)، تحقیق سید حسین موسوی کرمانی و علی پناه اشتهاردی (1296-1387 ش.)، تهران، انتشارات بنیاد فرهنگ اسلامی حاج محمدحسین کوشانپور، 1399 ق.

389. روضة الواعظین، محمد بن فتال نیشابوری (- 508 ق.)، به کوشش سید محمد مهدی حسن خراسان، قم، انتشارات شریف الرضی، 1386 ق.

390. رهاورد حکمت: شرح مسافرت ها و سفرنامه های میرزا علی اصغر خان حکمت شیرازی، به کوشش سید محمد دبیرسیاقی (1298 - ش.)، تهران، انجمن آثار و مفاخر فرهنگی، 1379 ش.

391. رهبران مشروطه، ابراهیم صفایی (1292 - ش.)، تهران، انتشارات جاویدان، 1363 ش.

392. رؤسای دانشکده پزشکی از بدو تأسیس تاکنون، علی نجفی (1353 - ش.)، تهران، انتشارات دانشگاه علوم پزشکی و خدمات بهداشتی و درمانی، 1387 ش.

393. ری باستان (جلد 1، مباحث جغرافیایی شهر ری به عهد آبادی)، حسین کریمان (1292-1372 ش.)، تهران، انتشارات انجمن آثار ملی، 1345 ش.

394. ری باستان (جلد 2، مذهب و تاریخ و رجال و نواحی ری باستان یا سوابق پهنه طهران و دیه های کهن آن)، حسین کریمان (1292-1372 ش.)، تهران، انتشارات انجمن آثار ملی، 1349 ش.

395. ریاض السیاحه، زین العابدین شیروانی (1196-1253 ق.)، تصحیح اصغر حامد (ربانی)، تهران، انتشارات کتاب فروشی سعدی، 1339 ش.

396. ریاض العلماء و حیاض الفضلاء، عبدالله افندی (- 1130 ق.)، به کوشش سید احمد حسینی اشکوری (1310 - ش.)، زیر نظر سید محمود مرعشی نجفی (1320 - ش.)، قم، انتشارات کتابخانه بزرگ حضرت آیه الله العظمی مرعشی نجفی، 1403 ق.

397. ریحانة الادب فی تراجم رجال المعروف بالکنیة او اللقب یا کنی و القاب، محمدعلی مدرس تبریزی (1296-1373 ق.)، تهران،

انتشارات خيام، 1374 ش.

398. زبدة التواريخ اخبار الامراء و الملوك السلجوقيه، على بن ناصر حسيني (622-757 ق.)، تحقيق

ص: 561

399. زبدة التواریخ، حافظ ابرو (763-834 ق.)، تصحیح سید کمال حاج سید جوادی، تهران، انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، 1372 ش.
400. زبدة المقال فی خمس الرسول و الال، عباس ابوترابی (1304-1379 ش.)، تحقیق عبدالسلام کاظم جعفری (1342 - ش.)، قم، انتشارات پیام آزادگان، 1387 ش.
401. زبدة النصره و نخبه العصر، ابوابراهیم علی بن محمد البنداری (- 643 ق.)، ترجمه: محمدحسین خلیلی، تهران، انتشارات بنیاد فرهنگ ایران، 1356 ش.
402. زندگانی حضرت عبدالعظیم، احمد صادقی اردستانی، تهران، انتشارات حافظ نوین، 1373 ش.
403. زندگانی حضرت عبدالعظیم، عزیزالله عطاردی (1307-1393 ش.)، تهران، انتشارات عطارد، چاپ سوم، 1373 ش.
404. زندگانی شاه عباس اول، نصرالله فلسفی (1289-1360 ش.)، تهران، انتشارات دانشگاه تهران، 1352 ش.
405. زندگانی شگفت آور تیمور: ترجمه عجایب المقدور فی اخبار تیمور، ابن عربشاه (- 854 ق.)، ترجمه محمدعلی نجاتی، تهران، بنگاه ترجمه و نشر کتاب، 1339 ش.
406. زندگانی علی بن الحسین، سید جعفر شهیدی (1297-1386 ش.)، تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، 1378 ش.
407. زندگی سیاسی اردشیر جی ریپورتر، حسین خزایی، امیرکبیر، چاپ اول. 1390.
408. زندگی طوفانی (خاطرات)، سید حسن تقی زاده (1256-1348 ش.)، به کوشش ایرج افشار (1304-1389 ش.)، تهران، انتشارات علمی، 1371 ش.
409. زندگی من در طول هفتاد سال تاریخ معاصر ایران، احمد اخگر (1268-1348 ش.)، تهران، انتشارات اخگر، 1366 ش.
410. زندگی و زمانه محمد بی ریا به انضمام خاطرات سرلشگر درخشانی از فرقه دموکرات آذربایجان، محمد بی ریا (1293-1363 ش.) و علی امیر درخشانی (1274-1357 ش.)، به کوشش علی مرادی مراغه ای (1346 - ش.)، تهران، انتشارات اوحدی، 1385 ش.
411. زندگینامه ریاضیدانان دوره اسلامی، ابوالقاسم قربانی، تهران، مرکز نشر دانشگاهی، 1365 ش.
412. زندگینامه جبار باغچه بان به قلم خودش، جبار باغچه بان (1264-1345 ش.)، تهران، انتشارات ارژنگ، 1356 ش.
413. زندگینامه رجال و مشاهیر ایران (1299-1320 ش.)، حسن مرسلوند، تهران، انتشارات الهام، 1369 -

414. زندگینامه مشاهیر رجال پزشکی معاصر ایران، محمدمهدی موحدی (1308 - ش.)، تهران، انتشارات مؤسسه نشر علوم و فنون، 1371 ش.

415. زید الشهدا ابن الامام علی بن الحسین بن علی بن ابی طالب، سید عبدالرزاق موسوی مقرر (1316-1391 ق.)، نجف، مکتبه الحیدریه، 1372 ق.

416. زین الاخبار، عبدالحی بن ضحاک بن محمود گردیزی (- 442 ق.)، تصحیح سعید نفیسی (1274-1345 ش.)، تهران، انتشارات رنگین، 1333 ش.

417. سالنامه آماری استان تهران 1380، تهران، وزارت کشور جمهوری اسلامی ایران، 1380 ش.

418. سبک شناسی یا تاریخ تطور نثر فارسی، محمدتقی بهار (1265-1330 ش.)، تهران، انتشارات زوار، 1386 ش.

419. ستارگان کرمان، حسین بهزادی (1314 - ش.)، تهران، انتشارات توس، 1355 ش.

420. سخن آشنا: یادنامه بدیع الزمان فروزانفر، به کوشش محمدجعفر یاحقی (1326 - ش.)، شیراز، انتشارات داستان سرا، 1383 ش.

421. سخن و سخنوران، بدیع الزمان فروزان فر (1278-1349 ش.)، تهران، انتشارات خوارزمی، چاپ چهارم، 1369 ش.

422. سخنوران نامی معاصر ایران، سید محمدباقر برقی (1306-1394 ش.)، قم، انتشارات خرم، 1373 ش.

423. سر السلسله العلویة فی انساب السادة العلویه، ابونصر بخاری (- 341 ق.)، به کوشش سید محمدصادق بحرالعلوم، نجف، مکتبه الحیدریه، 1382 ق.

424. سرآمدان فرهنگ و تاریخ ایران در دوره اسلامی، سید حسن سادات ناصری (1304-1368 ش.)، تهران، انتشارات مرکز مطالعات و هماهنگی فرهنگی، 1353 ش.

425. سرزمین من، دی 1391، ش 40.

426. سرشماری عمومی نفوس و مسکن 1375: شناسنامه آبادی های کشور: شهرستان ری، استان تهران، تهران، انتشارات مرکز آمار ایران، 1376 ش.

427. سرنوشت یاران دکتر مصدق، عبدالرضا هوشنگ مهدوی (1309 - ش.)، تهران، انتشارات علمی، 1383 ش.

428. سفرنامه ابن بطوطه (رحله ابن بطوطه)، ترجمه محمدعلی موحد، تهران، بنگاه ترجمه و نشر کتاب، 1359 ش.

429. سفرنامه ابودلف در ایران (در سال 341 هجری)، ترجمه سید ابوالفضل طباطبایی، تعلیقات و تحقیقات ولادیمیر مینورسکی (1877-1966 م.)، تهران، انتشارات زوار، 1354 ش.
430. سفرنامه اورسل 1882 میلادی، ارنست اورسل، ترجمه علی اصغر سعیدی، تهران، انتشارات زوار، 1353 ش.
431. سفرنامه پیترو دلا واله، پیترو دلا واله (1586-1652 م.)، ترجمه شعاع الدین شفا، تهران، انتشارات علمی و فرهنگی، چاپ دوم، 1370 ش.
432. سفرنامه تاورنیه، ترجمه ابوتراب نوری، تصحیح حمید شیرانی، اصفهان، کتاب فروشی تایید، چاپ دوم، 1336 ش.
433. سفرنامه دروویل، گاسپار دروویل، ترجمه جواد محبی (1292-1347 ش.)، تهران، انتشارات گوتنبرگ، 1387 ش.
434. سفرنامه سیف الدوله (سفرنامه مکه)، سیف الدوله سلطان محمد (1227-1288 ق.)، تصحیح علی اکبر خداپرست، تهران، نشر نی، 1363 ش.
435. سفرنامه کلاویخو، روی گولانس د کلاویخو (- 1412 م.)، ترجمه مسعود رجب نیا (1298-1377 ش.)، تهران، انتشارات علمی و فرهنگی، 1366 ش.
436. سفرنامه مادام دیولافوا، ایران و کلده، دیولافوا (- 1916 ق.)، ترجمه علی محمد مترجم همایون فره وشی (1254-1347 ش.)، تهران، انتشارات خیام، 1332 ش.
437. سفرنامه مادام کارلا سرنا، آدمها و آیینها در ایران، کارلا سرنا، ترجمه علی اصغر سعیدی، تهران، انتشارات زوار، 1362 ش.
438. سفرنامه ناصر خسرو قبادیانی، ناصر خسرو قبادیانی (481-394 ق.)، به کوشش سید محمد دبیرسیاکی (1298 - ش.)، تهران، انتشارات زوار، 1387 ش.
439. سفینه البحار و مدینه الحکم والآثار، عباس قمی (1254-1319 ش.)، تهران، انتشارات دارالکتب الاسلامیه، 1355 ق.
440. سلجوق نامه، ظهیرالدین نیشابوری (- 599 ق.)، تهران، انتشارات کلاله خاور، 1332 ش.
441. السلفية بين اهل السنة والاماميه، سید محمد الکثیری، بیروت، الغدير للطباعة والنشر والتوزيع، 1417 ق.
442. سماء المقال فی علم الرجال، ابوالهدی کلباسی (- 1315 ش.)، تحقیق سید محمد حسینی قزوینی، قم، انتشارات مؤسسه ولی عصر، 1419 ق.
443. سنن ابن ماجه، ابن ماجه (- 275 ق.)، به کوشش محمد فؤاد عبدالباقی، بیروت، دار احیاء التراث

العربی، 1395 ق.

444. سنن ابی داوود، سلیمان بن اشعث ابوداود سیستانی (202-275 ق.)، به کوشش سعید محمد اللحام، بیروت، دارالفکر، 1410 ق.

445. سنن الترمذی (الجامع الصحیح)، محمد بن عیسیٰ ترمذی (209-279 ق.)، به کوشش بشار عواد معروف، بیروت، دارالغرب الاسلامی، بی تا.

446. سنن الدارقطنی، علی بن عمر دارقطنی (306-385 ق.)، به کوشش مجدی بن منصور سید الشوری، بیروت، دارالکتب العلمیه، 1417 ق.

447. السنن الصغری، احمد بن حسین بیهقی (384-458 ق.)، ریاض، مکتبه الرشد، 1422 ق.

448. السنن الکبری، احمد بن حسین بیهقی (384-458 ق.)، بیروت، دارالفکر، 1416 ق.

449. سه سال ستیز مرجعیت شیعه در ایران 1341-1343، روح الله حسینیان (1334 - ش.)، تهران، انتشارات مرکز اسناد انقلاب اسلامی، 1382 ش.

450. سوالات الحاکم النیسابوری للدارقطنی فی الجرح و التعديل، علی بن عمر دارقطنی (306-385 ق.)، تحقیق موفق بن عبدالله عبدالقادر، ریاض، مکتبه المعارف، 1984 م.

451. سی مقاله، رضا استادی (1316 - ش.)، قم، دفتر انتشارات اسلامی، 1373 ش.

452. سیاحت شرق، سید محمدحسن نجفی قوچانی (1256-1322 ق.)، تهران، انتشارات امیرکبیر، 1367 ش.

453. سیاحتنامه شاردن، ژان شاردن (1642-1713 م.)، ترجمه محمد عباسی، تهران، انتشارات امیرکبیر، 1350 ش.

454. سیاستگران دوره قاجار، احمدخان ملک ساسانی (1260-1346 ش.)، به کوشش علی خلیلیان، تهران، انتشارات خلیلیان، 1382 ش.

455. سید اسدالله خرقانی روحانی نوگرای روزگار مشروطه و رضا شاه، رسول جعفریان (1343 - ش.)، تهران، انتشارات مرکز اسناد انقلاب اسلامی، 1382 ش.

456. سید ضیا: مرد اول یا مرد دوم کودتا: گفته ها و ناگفته های تاریخ معاصر ایران از زبان سید ضیاءالدین طباطبایی، لس آنجلس، انتشارات شرکت کتاب، 1390 ش.

457. سیر أعلام النبلاء، محمد بن احمد ذهبی (673-748 ق.)، تصحیح بشار عواد معروف، زیر نظر شعیب الارنوط، بیروت، مؤسسه الرساله، چاپ دهم، 1413 ق.

458. سیر الملوك (سیاستنامه)، خواجه نظام الملک (- 485 ق.)، به کوشش هیوبرت دارک، تهران، بنگاه ترجمه و نشر کتاب، 1347 ش.

459. سیرتنا و سنتنا سیرة نبینا و سنته، عبدالحسین امینی نجفی (1281-1349 ش.)، تهران، انتشارات مجمع جهانی اهل بیت، 1429 ق.
460. سیری کوتاه در جغرافیای تاریخ تفرش و آشتیان، مرتضی سیفی تفرشی (1309 - ش.)، تهران، انتشارات امیرکبیر، 1361 ش.
461. سیمای خوی، علی صدرایی خویی (1342 - ش.)، تهران، انتشارات سازمان تبلیغات اسلامی، 1373 ش.
462. سیمای هنرمندان ایران: موسیقی / تئاتر / سینما، حبیب الله نصیری فر (1316 ش.)، تهران، انتشارات دنیای نو، 1386 ش.
463. الشجرة المباركة فی انساب الطالبيه، فخر رازی (544-606 ق.)، تحقیق سید مهدی رجایی (1336 - ش.)، زیر نظر سید محمود مرعشی نجفی (1320 - ش.)، قم، انتشارات کتابخانه بزرگ حضرت آية الله العظمی مرعشی نجفی، 1409 ق.
464. شجره نامه سادات وهابی تبریز، کاظم اعتضاد الملک، تبریز، بی نا، بی تا.
465. شخصیت‌های نامی ایران، محمدرضا زهتابی، تهران، انتشارات پدیده، 1347 ش.
466. شذرات الذهب فی اخبار من ذهب، عبدالحی بن عماد حنبلی (- 1089 ق.)، به کوشش مصطفی عبدالقادر عطاء، بیروت، دارالکتب العلمیه، 1413 ق.
467. شرح الاخبار فی فضائل الائمة الاطهار، نعمان مغربی (- 363 ق.)، به کوشش سید محمد حسینی جلالی، قم، دفتر انتشارات اسلامی، 1414 ق.
468. شرح حال رجال ایران در قرن 12 و 13 و 14 هجری، مهدی بامداد (1276-1352 ش.)، تهران، انتشارات زوار، 1347 ش.
469. شرح حال رجال سیاسی و نظامی ایران، باقر عاقلی (1307 - ش.)، تهران، انتشارات گفتار، 1380 ش.
470. شرح حال و آثار رجال و دانشمندان قزوین، محمدعلی گلریز (1271-1346 ش.)، تهران، انتشارات دانشگاه تهران، بی تا.
471. شرح حدیث عرض دین حضرت عبدالعظیم حسنی، لطف الله صافی گلپایگانی (1297 - ش.)، قم، انتشارات مؤسسه حضرت معصومه، 1376 ش.
472. شرح معانی الآثار، احمد بن سلامه الطحاوی (229-321 ق.)، به کوشش محمد زهری النجار، بیروت، دارالکتب العلمیه، 1416 ق.
473. شرح نهج البلاغه، ابن ابی الحدید (586-656 ق.)، به کوشش محمد ابوالفضل ابراهیم، بیروت، دار احیاء الکتب العربیه، 1378 ق.

474. شعب الایمان، احمد بن حسین بیهقی (384-458 ق.)، به کوشش محمد سعید بن بسیونی زغلول، بیروت، دارالکتب العلمیه، 1410 ق.
475. شعب المقال فی احوال الرجال، ابوالقاسم بن محمد بن احمد نراقی (- 1319 ق.)، تصحیح محمدعلی نحوی، به اهتمام حسین صفایی نراقی، یزد، چاپخانه گلبهار، 1376 ق.
476. شعر المخضرمین و اثر الاسلام فیہ، یحیی جبوری، بغداد، مکتبة النهضة، 1384 ق.
477. شعرای مازندران و گرگان، علی زمانی شهمیرزادی، بی جا، مؤلف، 1371 ش.
478. شفاء السقام فی زیارة خیر الانام، تقی الدین سبکی (683-756 ق.)، بیروت، دارالجیل، 1411 ق.
479. شناسنامه جغرافیای طبیعی ایران، عباس جعفری (1312 - ش.)، تهران، انتشارات گیتاشناسی، 1363 ش.
480. شواهد التنزیل لقواعد التفضیل فی الآیات النازلة فی اهل البیت، حاکم حسکانی (- 506 ق.)، به کوشش محمدباقر محمودی (1303-1385 ش.)، تهران، انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، 1411 ق.
481. شهرهای ایران، محمد یوسف کیانی، تهران، انتشارات جهاد دانشگاهی، 1366 ش.
482. صبح گلشن، علی حسن سلیم، به کوشش مولوی محمد عبدالمجید، بهوپال هندوستان، 1295 ق.
483. صحیح ابن حبان بترتیب ابن بلبان، علی بن بلبان فارسی (- 739 ق.)، به کوشش شعیب الارنوط، بیروت، مؤسسة الرساله، چاپ دوم، 1414 ق.
484. صحیح مسلم بشرح النووی (المنهاج فی شرح صحیح مسلم بن الحجاج)، یحیی بن شرف نووی دمشقی (631-676 ق.)، بیروت، دار احیاء التراث العربی.
485. صد سال داستان نویسی ایران، حسن میرعابدینی، تهران، انتشارات چشمه، 1387 ش.
486. الصداقة و الصدیق، ابوحنان توحیدی (- 414 ق.)، به کوشش علی متولی صلاح، قاهره، مکتبة الآداب، 1972 م.
487. صعود وسقوط تیمورتاش به روایت اسناد محرمانه وزارت خارجه انگلیس، به کوشش محمدجواد شیخ الاسلامی (1303-1379 ش.)، تهران، انتشارات توس، 1378 ش.
488. صفوة الصفا، ابن بزار اردبیلی (قرن 8 ق.)، تصحیح غلامرضا طباطبایی مجد، تهران، انتشارات زریاب، 1376 ش.
489. صوان الحکمه، ابوسلیمان سجستانی (قرن 4 ق.)، به کوشش عبدالرحمن بدوی (1917-2002 م.)، تهران، انتشارات بنیاد فرهنگ ایران، 1353 ش.

490. صورة الارض، ابن حوقل نصيبى (-350 ق.)، بيروت، دار و مكتبة الحياه، 1979 م.

ص: 567

491. صورة الارض، ابن حوقل نصيبی (- 350 ق.)، ترجمه جعفر شعار (1304-1380 ش.)، تهران، انتشارات بنیاد فرهنگ ایران، 1345 ش.
492. الضعفاء الكبير، محمد بن عمرو عقيلي (- 322 ق.)، تحقيق عبدالمعطي امين قلجعي، بيروت، دارالكتب العلميه، 1404 ق.
493. الضعفاء و المتروكين، احمد بن علي نسائي (215-303 ق.)، تحقيق بوران ضناوى و كمال يوسف حوت، بيروت، مؤسسة الكتب الثقافيه، چاپ دوم، 1407 ق.
494. الضعفاء و المتروكين، علي بن عمر الدارقطني (- 385 ق.)، تحقيق محمد بن لطفى الصباغ، بيروت، مكتب الاسلامي، 1400 ق.
495. طب الاثمه، ابن بسطام نيشابورى (قرن 4 ق.)، قم، انتشارات انصارى، چاپ چهارم، 1385 ش.
496. طب در دوره صفوى، سيريل لويد الكود، ترجمه محسن جاويدان، تهران، انتشارات دانشگاه تهران، 1357 ش.
497. طب رسى و مجمع البيان، حسين كريمان (1292-1372 ش.)، تهران، انتشارات دانشگاه تهران، 1341-1340 ش.
498. طبقات اعلام الشيعة، آقابزرگ تهرانى (1255-1348 ش.)، به كوشش عليتنقى منزوى (1302-1389 ش.)، بيروت، مؤسسة الفقه الشيعة، 1391 ق.
499. الطبقات الشافعية الكبرى، تاج الدين سبكي (721-771 ق.)، به كوشش عبدالفتاح محمد الحلو (1356-1414 ق.) و محمود محمد الطناجى (1353-1419 ق.)، قاهره، دار احياء الكتب العربيه، 1976 م.
500. طبقات الصوفيه، ابو عبدالرحمن سلمى (325-412 ق.)، تحقيق نورالدين شريبيه، قاهره، دارالكتاب العربى، 1372 ق.
501. طبقات الصوفيه، خواجه عبدالله انصارى (396-481 ق.)، تصحيح عبدالحى حبيبي (1289-1363 ش.)، كابل، انتشارات ميزان، 1341 ش.
502. طبقات القراء، محمد بن احمد ذهبى (673-748 ق.)، تحقيق احمدخان، رياض، مركز الملك فيصل للبحوث و الدراسات الاسلاميه، 1418 ق.
503. الطبقات الكبرى (الطبقة الخامسة من الصحابه)، ابن سعد (- 230 ق.)، بيروت، دارالصادر، 1409 ق.
504. طبقات المحدثين باصبهان و الواردين عليها، عبدالله بن حبان (- 369 ق.)، به كوشش عبدالغفار سليمان البندارى، بيروت، مؤسسة الرساله، 1412 ق.
505. طبقات المفسرين، محمد بن علي داودى (- 945 ق.)، بيروت، دارالكتب العلميه، 1403 ق.

506. طبقات النحویین و اللغویین، محمد بن الحسن زبیدی (316-379 ق.)، به کوشش محمد ابوالفضل ابراهیم، قاهره، دارالمعارف، چاپ دوم، 1984 م.
507. طبقات ناصری، قاضی منهاج سراج (- 658 ق.)، تصحیح عبدالحی حبیبی (1289-1363 ش.)، کابل، انتشارات انجمن تاریخ افغانستان، 1342 ش.
508. طرائف المقال فی معرفة طبقات الرجال، سید علی اصغر جابلقی بروجردی (- 1313 ق.)، تحقیق سید مهدی رجایی (1336 - ش.)، زیر نظر سید محمود مرعشی نجفی (1320 - ش.)، مقدمه سید شهاب الدین مرعشی نجفی (1276-1369 ش.)، قم، انتشارات کتابخانه بزرگ حضرت آیه الله العظمی مرعشی نجفی، 1410 ق.
509. طرائق الحقائق، محمد معصوم شیرازی (1270-1344 ق.)، به کوشش محمد جعفر محجوب (1303-1374 ش.)، تهران، انتشارات سنایی، 1339 ش.
510. طرحی از یک زندگی، پوران شریعت رضوی، تهران، انتشارات چاپخش، چاپ پنجم، 1376 ش.
511. اطلاعات ماهانه، سال چهارم، شهریور 1330، ش 426.
512. طهران قدیم، جعفر شهری (1293-1378 ش.)، تهران، انتشارات معین، 1371 ش.
513. ظفرنامه تاریخ فتوحات امیر تیمور گورکانی ماجرای خونین ترین قتل عام شهرهای ایران، نظام الدین شامی (قرن 9 ق.)، تصحیح فیلیکس تاور، مقدمه پناهی سمنانی، تهران، انتشارات بامداد، 1363 ش.
514. العبر فی خبر من غیر، محمد بن احمد ذهبی (673-748 ق.)، تحقیق محمد السعید بن بسیونی زغلول، بیروت، دارالکتب العلمیه، 1364 ق.
515. العدة فی اصول الفقه، شیخ طوسی (385-460 ق.)، به کوشش محمدرضا انصاری قمی، قم، چاپخانه تیزهوش، 1417 ق.
516. عرائس الجواهر و نفایس الاطایب، عبدالله بن علی کاشانی (- 738 ق.)، به کوشش ایرج افشار (1304-1389 ش.)، تهران، انتشارات المعی، 1386 ش.
517. العقائد الاسلامیه عرض مقارن لأهم موضوعاتها من مصادر السنة و الشیعه، علی کورانی، مرکز المصطفی للدرسات الاسلامیه، 1419 ق.
518. علل الدارقطنی (العلل الواردة فی احادیث النبویه)، علی بن عمر دارقطنی (306-385 ق.)، تحقیق ابی عبدالرحمن عادل بن سعید، بیروت، دارالکتب العلمیه، 1434 ق.
519. علل الشرائع و الاحکام، شیخ صدوق (311-381 ق.)، به کوشش سید محمدصادق بحر العلوم، نجف، مکتبه الحیدریه، 1385 ق.
520. علما و رژیم شاه: نظری بر عملکرد سیاسی فرهنگی روحانیون در سالهای 1305-1320، حمید

بصیرت منش، تهران، انتشارات عروج، 1376 ش.

521. علماء معاصرین، علی واعظ خیابانی تبریزی (1282-1367 ق.)، تبریز، انتشارات کتابفروشی اسلامیة، 1325 ش.

522. عمدة الطالب الصغرى فى انساب آل ابى طالب، ابن عنبة (748-828 ق.)، تحقیق سید مهدی رجایی (1336 - ش.)، قم، انتشارات کتابخانه بزرگ حضرت آية الله العظمی مرعشی نجفی، 1383 ش.

523. عمدة القارى فى شرح صحيح البخارى، بدرالدين محمود بن احمد العینی (- 855 ق.)، بیروت، دار احیاء التراث العربی، 1995 م.

524. عمدة عیون صحاح الاخبار فى مناقب الائمة الاطهار، ابن بطریق (523-600 ق.)، قم، دفتر انتشارات اسلامی، 1407 ق.

525. عمر دوباره: مجموعه گفتارها و نوشته های مجتبی مینوی، مجتبی مینوی (1281-1355 ش.)، تهران، بی نا، بی تا.

526. عیون اخبار الرضا، شیخ صدوق (311-381 ق.)، تحقیق حسین اعلمی، بیروت، مؤسسة الاعلمی، 1404 ق.

527. العیون و الحدائق فى اخبار الحقائق، نویسنده ناشناس (- 351 ق.)، به کوشش نبیلة عبدالمنعم داود، نجف، بی نا/ بغداد، انتشارات دانشگاه بغداد، 1392 ق.

528. غاية النهاية فى طبقات القراء، محمد بن محمد بن الجزری (- 833 ق.)، قاهره، مکتبه ابن تیمیه، 1351 ق.

529. الغدير فى الكتاب و السنة و الادب، عبدالحسین امینی نجفی (1281-1349 ش.)، تهران، انتشارات دارالکتب الاسلامیه، 1366 ش.

530. غرر الفوائد المجموعة فى بیان ما وقع فى صحیح مسلم من الاحادیث المقطوعه، یحیی بن علی قرشى (- 662 ق.)، به کوشش محمد خرشافی، بیروت، دارالکتب العلمیه، 1417 ق.

531. غروب جلال، سیمین دانشور (1300-1390 ش.)، قم، انتشارات کتاب سعدی، 1369 ش.

532. غوریان، عتیق الله پژواک، کابل، انتشارات انجمن تاریخ افغانستان، 1345 ش.

533. الغیبه، شیخ طوسی (385-460 ق.)، تصحیح علی اکبر غفاری (1303-1383 ش.) و بهراد جعفری، تهران، انتشارات دارالکتب الاسلامیه، 1423 ق.

534. الغیبه، محمد بن ابراهیم نعمانی (- 360 ق.)، به کوشش فارس الحسون، قم، انتشارات انوار الهدی، 1422 ق.

535. فارسنامه ناصری، حسن حسینی فسایی (- 1316 ق.)، به کوشش منصور رستگار فسایی، تهران،

536. الفائق فی رواة و اصحاب الامام الصادق، عبدالحسین شبستری (1312 - ش.)، قم، دفتر انتشارات اسلامی، 1418 ق.
537. فتاوی السبکی، تقی الدین سبکی (683-756 ق.)، بیروت، دارالمعارف، بی تا.
538. فتح الباری شرح صحیح الامام ابی عبدالله محمد بن اسماعیل البخاری، ابن حجر عسقلانی (773-852 ق.)، شرح عبدالعزیز بن عبدالله بن باز، تحقیق محمد فؤاد عبدالباقی و محب الدین خطیب، بیروت، داراحیاء التراث العربی، 1408 ق.
539. فتوح البلدان، احمد بن یحیی بلاذری (- 279 ق.)، ترجمه آذرتاش آذرنوش (1316 - ش.)، تصحیح محمد فرزانه، تهران، انتشارات سروش، چاپ دوم، 1364 ش.
540. فتوح البلدان، احمد بن یحیی بلاذری (- 279 ق.)، تصحیح رضوان محمد رضوان، بیروت، دارالکتب العلمیه، 1398 ق.
541. الفتوح، ابن اعثم کوفی (- 314 ق.)، به کوشش علی شیری، بیروت، دارالاضواء، 1411 ق.
542. الفتوح، احمد بن اعثم، دارالاضواء، بیروت، چاپ اول، 1411 ق.
543. فخرالدین رازی و آراؤه الکلامیه و الفلسفیه، محمد صالح زرکان، بیروت، دارالفکر، 1963 م.
544. الفخری فی انساب الطالبیین، سید عزیزالدین ابی طالب مروزی ازورقانی (بعد از 614 ق.)، تصحیح سید مهدی رجایی (1336 - ش.)، مقدمه سید شهاب الدین مرعشی نجفی (1276-1369 ش.)، قم، انتشارات کتابخانه بزرگ حضرت آیه الله العظمی مرعشی نجفی، 1409 ق.
545. فراز و فرود شیخ خزعل، عبدالنبی قیم، تهران، انتشارات کتاب آمه، 1392 ش.
546. فرحة الغری فی تعیین قبر امیر المؤمنین علی، عبدالکریم بن احمد ابن طاوس (648-693 ق.)، ترجمه محمدباقر مجلسی (1037-1111 ق.)، تحقیق جوایا جهانبخش، تهران، انتشارات میراث مکتوب، 1379 ش.
547. فرزانه پارسا: یادمان چهلمین روز درگذشت علامه سید جعفر شهیدی، محمد قنبری (1350 - ش.)، قم، انتشارات دارالحدیث، 1386 ش.
548. فرهنگ ادبیات جهان، زهرا خانلری (1294-1369 ش.)، تهران، انتشارات خوارزمی، 1375 ش.
549. فرهنگ آبادیها و مکانهای مذهبی کشور، محمدحسین پاپلی یزدی، مشهد، انتشارات بنیاد پژوهش های اسلامی آستان قدس رضوی، 1367 ش.
550. فرهنگ آبادیها و مکانهای مذهبی کشور، محمدحسین پاپلی یزدی، نشر آستان قدس رضوی، بنیاد پژوهش های اسلامی، 1388.

551. فرهنگ آبا دیه‌های کشور، تهران، انتشارات مرکز آمار ایران، 1370 ش.

552. فرهنگ آندراج، محمد پادشاه شاد، به کوشش سید محمد دبیرسیاقی (1298 - ش.)، تهران، انتشارات خیام، 1335 ش.

553. فرهنگ جغرافیایی ایران، استان مرکزی (آبادیها)، تهران، انتشارات دائرة جغرافیایی ستاد ارتش، 1328 ش.

554. فرهنگ جغرافیایی آبادی های کشور جمهوری اسلامی ایران، تهران، انتشارات سازمان جغرافیایی وزارت دفاع و پشتیبانی نیروهای مسلح، 1370 ش.

555. فرهنگ جهانگیری، جمال الدین انجو (قرن 11 ق.)، به کوشش رحیم عفیفی (1297-1375 ش.)، مشهد، انتشارات دانشگاه مشهد، 1351 ش.

556. فرهنگ رجال و کارگزاران دیپلماسی ایران، سید باقر سخایی، علی موجانی، تهران، انتشارات کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی، 1391 ش.

557. فرهنگ سخنوران، عبدالرسول خیامپور (1277-1358 ش.)، تهران، انتشارات طلایه، 1372 ش.

558. فرهنگ فارسی، محمد معین (1297-1350 ش.)، تهران، انتشارات امیرکبیر، چاپ هشتم، 1371 ش.

559. فرهنگ فرق اسلامی، محمدجواد مشکور (1297-1374 ش.)، مشهد، انتشارات بنیاد پژوهشهای اسلامی آستان قدس رضوی، 1372 ش.

560. فرهنگ ناموران معاصر ایران، تهران، انتشارات حوزه هنری سازمان تبلیغات اسلامی، 1381 ش.

561. فرهنگ نانوایی سنگکی و نان سنگک، جواد صفی، تهران، انتشارات اختران، 1385 ش.

562. فرهنگ واژه های اوستایی بر پایه فرهنگ کانگا و نگرش به فرهنگهای دیگر، احسان بهرامی، تهران، انتشارات بنیاد نیشابور، 1369 ش.

563. فرهنگنامه ایران: دانشنامه فرهنگ و تمدن ایران و پیرامون آن، رضا مرادی غیاث آبادی، ویرایش اول، تهران، 1392.

564. فرهنگنامه ایران: دانشنامه فرهنگ و تمدن ایران و پیرامون آن، رضا مرادی غیاث آبادی، تهران، مؤلف، 1392 ش.

565. فریادی به بلندای تاریخ، علی میرشریفی، تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، 1381 ش.

566. الفصول المهمة فی اصول الائمة (تکملة الوسائل)، شیخ حر عاملی (1033-1104 ق.)، به کوشش محمد قاینی، قم، انتشارات مؤسسه معارف اسلامی امام رضا، 1418 ق.

567. الفصول فی الاصول، احمد بن علی جصاص رازی (305-370 ق.)، بیروت، دارالکتب العلمیه،

568. فضائل الاشهر الثلاثة (شهر رجب، شهر شعبان، شهر رمضان)، شيخ صدوق (311-381 ق.)، تصحيح غلامرضا عرفانيان، بيروت، دارالرسول الاكرم/ دارالمحجة البيضاء، 1412 ق.

569. فضائل التسمية بأحمد و محمد، حسين بن احمد صيرفي (327-388 ق.)، بي جا، بي نا، بي تا.

570. الفضائل العددية، محمد حيات انصاري، قم، بي نا، بي تا.

571. فوايد العراقيين، ابن نقاش اصفهاني (- 736 ق.)، بي جا، بي نا، بي تا.

572. الفوائد الرضوية في احوال علماء المذهب الجعفريه، عباس قمي (1254-1319 ش.)، تهران، انتشارات كتابفروشي مركزي، 1327 ش.

573. الفوائد الطوسيه، شيخ حر عاملي (1033-1104 ق.)، تصحيح سيد مهدي لاجوردی و محمد درودی، قم، انتشارات علميه، 1403 ق.

574. فهرس التراث، سيد محمد حسين حسيني جلالی (1363 - ق.)، تحقيق سيد محمد جواد حسيني جلالی، قم، انتشارات دليل ما، 1422 ق.

575. فهرست بناهای تاريخی و اماکن باستانی ايران، نصرت الله مشکوتی (1287-1357 ش.)، تهران، انتشارات وزارت فرهنگ و هنر، 1349 ش.

576. فهرست کتابخانه مدرسه عالی سپهسالار، ضياءالدين حدائق شيرازی (1283-1366 ش.)، تهران، چاپخانه مجلس شوری، 1313 ش.

577. فهرست نسخه های خطی کتابخانه عمومی حضرت آية الله گلپایگانی، ابوالفضل عرب زاده، قم، انتشارات دارالقرآن کریم، 1378 ش.

578. فهرست نسخه های خطی مدرسه علمیه نمازی خوی، علی صدرایی خویی (1342 - ش.)، تهران، انتشارات ميراث مکتوب، 1376 ش.

579. الفهرست، ابن ندیم (- 438 ق.)، ترجمه و تحقيق محمدرضا تجدد (- 1352 ش.)، تهران، انتشارات اميرکبير، 1366 ش.

580. الفهرست، شيخ طوسی (385-460 ق.)، تحقيق جواد قيومي، قم، انتشارات الفقاهه، 1417 ق.

581. فيض القدير شرح الجامع الصغیر من احاديث البشير النذير، محمد عبدالرؤوف مناوی (952-1031 ق.)، به كوشش احمد عبدالسلام، بيروت، دارالكتب العلميه، 1415 ق.

582. القاب و مواجب دورة سلاطين صفويه، علينقى نصيرى، تصحيح يوسف رحيم لو، مشهد، انتشارات دانشگاه فردوسى، 1372 ش.

583. قاموس الرجال فى تحقيق رواة الشيعة و محدثيهم، محمد تقى شوشترى (1287-1374 ش.)، قم،

ص: 573

584. القاموس المحيط، مجدالدین فیروزآبادی (729-817 ق.)، بیروت، دار احیاء التراث الاسلامی، 1412 ق.
585. قزوین در گذرگاه هنر، محمد باقر آصف زاده، تهران، انتشارات بحرالعلوم، 1374 ش.
586. قصران (کوهسران): مباحث تاریخی و جغرافیایی و اجتماعی و مذهبی و وصف آتشگاه منطقه کوهستانی ری باستان و طهران کنونی، حسین کریمان (1292-1372 ش.)، تهران، انتشارات انجمن آثار ملی، 1356 ش.
587. قصص العلماء، محمد تنکابنی (1234-1302 ق.)، تهران، انتشارات علمیة اسلامیة، 1396 ق.
588. قیام شیخ محمد خیابانی در تبریز، علی آذری (1282 - ش.)، تهران، انتشارات صفی علیشاه، 1354 ش.
589. کاروان شعر عاشورا، محمدعلی مجاهدی، قم، انتشارات زمزم هدایت، 1386 ش.
590. الکاشف فی معرفة من له روایة فی الکتب الستة، محمد بن احمد ذهبی (673-748 ق.)، به کوشش محمد عوامه، جده عربستان، دارالقبله، 1413 ق.
591. الکافی فی الفقه، ابوالصلاح حلبی (- 447 ق.)، به کوشش رضا استادی، اصفهان، مکتبة الامام امیرالمؤمنین علی، 1403 ق.
592. الکافی (الاصول من الکافی)، محمد بن یعقوب کلینی (- 329 ق.)، ترجمه و شرح محمد باقر کمره ای (1283-1374 ش.)، علی اکبر غفاری (1303-1383 ش.) و محمدباقر بهبودی (1308-1393 ش.)، تهران، انتشارات کتابفروشی اسلامیة، 1382 ق.
593. کامل الزیارات، ابن قولویه قمی (- 368 ق.)، تصحیح عبدالحسین امینی، نجف، مکتبة المرتضویة، 1356 ق.
594. الكامل فی التاریخ، عز الدین ابن اثیر (555-630 ق.)، بیروت، دارصادر، 1385 ق.
595. الكامل فی ضعفاء الرجال، عبدالله بن عدی جرجانی (277-365 ق.)، به کوشش سهیل صادق زکار، بیروت، دارالفکر، 1405 ق.
596. کتاب الصلاة، مرتضی انصاری (1214-1281 ق.)، قم، انتشارات مجمع الفکر الاسلامی، 1415 ق.
597. کتاب ماه ادبیات و فلسفه، دی 1376، ش 3.
598. کتابشناسی موضوعی ری: کتب چاپی، خطی، مقالات، نشریه ها، اسناد و فرامین، اصغر قائدان و مهناز میریان، تهران، انتشارات رایزن، 1373 ش.
599. کتابنامه نخستین دهه انقلاب اسلامی، ناصر مظاهری تهرانی (1309 - ش.)، تهران، بی نا، بی تا.

600. الكرام البررة في القرن الثالث بعد العشرة (من طبقات اعلام الشيعة)، آقابزرگ تهرانی (1255-1348 ش.)، تعليقات سيد عبدالعزيز طباطبائي (1308-1374 ش.)، مشهد، انتشارات مرتضى، 1404 ق.
601. كژراهه: خاطراتی از تاریخ حزب توده، احسان طبری (1295-1368 ش.)، تهران، انتشارات اميرکبير، 1366 ش.
602. كشاف الفهارس و وصف المخطوطات العربية في مكتبات فارس، سيد محمدباقر حجتی (1311 - ش.)، تهران، انتشارات سروش، 1376 ش.
603. كشف الاستار في مرآة ابناء الائمة الاطهار، محمد مهدي فقيه محمدي جلالی (1351 - ش.)، تهران، انتشارات سازمان اوقاف و امور خيريه، 1389 ش.
604. كشف الحجب و الاستار عن احوال الكتب و الاسفار، سيد اعجاز حسين كنتوري (- 1286 ق.)، تحقيق محمد هدايت حسين، قم، انتشارات كتابخانه بزرگ حضرت آية الله العظمى مرعشى نجفی، 1409 ق.
605. كشف الخفاء و مزيل الالباس عما اشتهر من الاحاديث على السنة الناس، اسماعيل عجلوني دمشقي (1082-1162 ق.)، تصحيح محمد عبدالعزيز خالدي، بيروت، دارالكتب العلمية، 1408 ق.
606. كشف الظنون عن اسامي الكتب و الفنون، حاجي خليفه (1017-1067 ق.)، تصحيح محمد شرف الدين يالتقايا و رفعت بيلكه الكبيسي، مقدمة سيد شهاب الدين مرعشى نجفی (1276-1369 ش.)، بيروت، دار احياء التراث العربي، بی تا.
607. كشف الغمة في معرفة الائمة، على بن عيسى اربلي (- 693 ق.)، بيروت، دارالاضواء، 1405 ق.
608. كشف المحجوب، على جلابي هجویری (ق.)، تصحيح ژوكوفسكي، مقدمة قاسم انصاری، تهران، انتشارات طهوري، 1358 ش.
609. كشف المشكل من حديث الصحيحين، ابن جوزي (508-597 ق.)، به كوشش على حسين البواب، رياض، دارالوطن، 1418 ق.
610. كشف الاسرار في شرح الاستبصار، نعمت الله جزائري (1050-1112 ق.)، به كوشش طيب موسوي جزائري، قم، انتشارات دارالكتاب، 1367 ش.
611. الكشف و البيان في تفسير القرآن (تفسير الثعلبي)، احمد بن محمد ثعلبي نيشابوري (- 427 ق.)، تحقيق محمد بن عاشور و نظير ساعدي، بيروت، دار احياء التراث العربي، 1423 ق.
612. كفاية الاثر في النص على الائمة الاثني عشر، خزاز قمی رازی (قرن 4 ق.)، تصحيح سيد عبداللطيف حسيني كوه كمری خويي، قم، انتشارات بيدار، 1401 ق.

613. الكفاية في علم الرواية، خطيب بغدادی (- 463 ق.)، به كوشش احمد عمر، بيروت، دارالكتاب العربي، 1405 ق.
614. کلیات جغرافیای طبیعی و تاریخی ایران، عزیزالله بیات، تهران، انتشارات امیرکبیر، 1367 ش.
615. الکلینی و الکافی، عبدالرسول غفار، قم، دفتر انتشارات اسلامی، 1416 ق.
616. کمال الدین و تمام النعمه، شیخ صدوق (311-381 ق.)، تصحیح علی اکبر غفاری (1303-1383 ش.)، تهران، انتشارات کتابخانه صدوق، 1390 ق.
617. الکنی و الاسماء، ابن حماد دولابی (224-310 ق.)، تصحیح زکریا عمیرات و احمد شمس الدین، بیروت، دارالکتب العلمیه، 1420 ق.
618. الکنی و الالقاب، عباس قمی (1254-1319 ش.)، مقدمه محمد هادی امینی (1304-1379 ش.)، تهران، انتشارات مکتبه الصدر، 1368 ش.
619. کوه ها و کوهنامه ایران، عباس جعفری، تهران، انتشارات مؤسسه جغرافیایی و کار توگرافی گیتاشناسی ایران، 1368 ش.
620. گلزار جاویدان ایران، محمود هدایت، تهران، چاپخانه زیبا، 1353 ش.
621. گلزار مشاهیر: زندگینامه درگذشتگان مشاهیر ایران 1358-1376، مریم آقا شیخ محمد (1342 - ش.)، سعید نوری نشاط (1341 - ش.)، تهران، انتشارات برگ زیتون/انجمن مفاخر فرهنگی ایران، 1377 ش.
622. گلزار معانی، احمد گلچین معانی (1295-1379 ش.)، تهران، انتشارات ما، 1363 ش.
623. گلستان هنر، قاضی احمد قمی (- 1015 ق.)، تهران، انتشارات منوچهری، چاپ سوم، 1366 ش.
624. گلشن ابرار، گروهی از نویسندگان، قم، انتشارات معروف، 1378 ش.
625. گل‌های جاویدان و گل‌های رنگارنگ، حبیب الله نصیری فر (1316 - ش.)، تهران، صفی‌علیشاه، 1373 ش.
626. گنج دانش: جغرافیای تاریخی شهرهای ایران، محمد تقی حکیم (1256 ق.)، به اهتمام محمد علی صوتی، جمشید کیانفر، مقدمه عبدالحسین نوایی (1302-1383 ش.)، تهران، انتشارات زرین، 1366 ش.
627. گنج سخن: شاعران بزرگ پارسیگوی و منتخب آثار آنان، ذبیح الله صفا (1290-1378 ش.)، تهران، انتشارات دانشگاه تهران، 1354 ش.
628. گنجینه دانشمندان، محمد شریف رازی (1301-1379 ش.)، تهران، انتشارات کتابفروشی اسلامی، 1353 ش.

629. اللباب فی تهذیب الأنساب، عزالدین ابن اثیر (555-630 ق.)، به کوشش احسان عباس، بیروت، دار صادر، 1414 ق.
630. لسان المیزان، ابن حجر عسقلانی (773-852 ق.)، تحقیق عبدالفتاح ابوغده، بیروت، مؤسسة الاعلمی، 1390 ق.
631. لغت نامه، علی اکبر دهخدا (1258-1334 ش.)، زیر نظر محمد معین (1297-1350 ش.) و سید جعفر شهیدی (1297-1386 ش.)، تهران، انتشارات مؤسسه لغت نامه/ دانشگاه تهران، 1373 ش.
632. ماضی النجف و حاضرها، جعفر شیخ باقر آل محبوبه، بیروت، دارالاضواء، 1986 م.
633. مآخذ قصص و تمثیلات مثنوی، بدیع الزمان فروزان فر (1278-1349 ش.)، تهران، انتشارات امیرکبیر، 1347 ش.
634. متأله قرآنی شیخ مجتبی قزوینی خراسانی، محمدعلی رحیمیان فردوسی، مقدمه محمد رضا حکیمی (1314 - ش.)، قم، انتشارات دلیل ما، 1382 ش.
635. مثالب الوزیرین، ابوحنان توحیدی (- 414 ق.)، به کوشش ابراهیم کیلانی، دمشق، دارالفکر، 1997 ق.
636. مجالس المؤمنین، قاضی نورالله شوشتری (956-1019 ق.)، تهران، انتشارات کتابفروشی اسلامی، 1365 ش.
637. المجروحین من المحدثین و الضعفاء و المتروکین، ابن حبان بستی (270-354 ق.)، تحقیق محمود ابراهیم زاید، مکه، دارالباز، بی تا.
638. مجله معارف، دوره 22، آذر و اسفند 1385، ش 3.
639. مجمع الخواص، صادق بیک افشار، ترجمه عبدالرسول خیامپور (1277-1358 ش.)، تبریز، چاپخانه اختر شمال، 1327 ش.
640. مجمع الرجال فی معرفة أحوال الرجال، عنایت الله بن علی قهپایی (قرن 11 ق.)، تصحیح سید ضیاء الدین علامه اصفهانی، قم، انتشارات اسماعیلیان، 1384 ق.
641. مجمع الزوائد و منبع الفوائد، علی بن ابوبکر هیشمی (735-807 ق.)، بیروت، دارالکتب العلمیه، 1408 ق.
642. مجمع الفائدة و البرهان فی شرح ارشاد الاذهان، مقدس اردبیلی (- 993 ق.)، به کوشش مجتبی عراقی و حسین یزدی و علی پناه اشتهاودی (1296-1387 ش.)، قم، دفتر انتشارات اسلامی، 1403 ق.
643. مجمع الفصحا، رضاقلی هدایت (1215-1288 ق.)، به کوشش مظاهر مصفا، تهران، انتشارات امیرکبیر، 1336-1340 ش.

644. مجمل التواریخ و القصص، نویسنده ناشناس (520 ق.)، تصحیح محمد تقی بهار، به کوشش محمد رمضان، تهران، انتشارات کلاله خاور، 1318 ش.
645. مجمل فصیحی، احمد بن جلال الدین محمد خوافی (777-845 ق.)، به کوشش محمود فرخ (1260-1375 ش.)، مشهد، انتشارات کتابفروشی باستان، 1341 ش.
646. مجموع الفتاوی ابن تیمیه، ابن تیمیه (-728 ق.)، به کوشش محمد حامد، بیروت، دارالکتب العربی، بی تا.
647. مجموعه آثار استاد نظام وفا، نظام وفا (1267-1343 ش.)، به کوشش عبدالله مسعودی، کاشان، انتشارات خاطرات قلم، 1382 ش.
648. مجموعه گفتارهایی درباره چند تن از رجال ادب و تاریخ ایران، قاسم صافی (1327 - ش.)، زیر نظر ایرج افشار (1304-1389 ش.)، تهران، انتشارات دانشگاه تهران، 1357 ش.
649. مجموعه مصنفات حکیم مؤسس آقا علی مدرس تهرانی، به کوشش محسن کدیور (1338 - ش.)، تهران، انتشارات اطلاعات، 1378 ش.
650. مجموعه ای از مکتوبات، سخنرانیها و پیامهای آیه الله کاشانی، ابوالقاسم کاشانی (1264-1340 ش.)، به کوشش م. دهنوی، تهران، انتشارات چاپخش، 1369 ش.
651. محاضرات الادباء و محاورات الشعراء و البلغاء، راغب اصفهانی (-502 ق.)، قم، انتشارات مکتبه الحیدریه، 1416 ق.
652. المحاضرات و المحاورات، عبدالرحمن سیوطی (849-911 ق.)، بیروت، دارالغرب الاسلامی، 1424 ق.
653. المحدث الفاصل بین الراوی و الداعی، حسن بن عبدالرحمن رامهرمزی (-360 ق.)، به کوشش محمد الخطیب، بیروت، دارالفکر، 1404 ق.
654. المحلی بالآثار، ابن حزم اندلسی (384-456 ق.)، به کوشش سلیمان بنداری، بیروت، دارالکتب العلمیه، 1405 ق.
655. المحيط الا-عظم و البحر الخضم فی تأویل کتاب الله العزیز المحکم، سید حیدر آملی (720-782 ق.)، تحقیق سید محسن موسوی تبریزی، قم، انتشارات نور علی نور، 1385 ش.
656. مختار الصحاح، محمد بن عبدالقادر رازی (-666 ق.)، تحقیق احمد شمس الدین، بیروت، دارالکتب العلمیه، 1415 ق.
657. المختصر المحتاج الیه من تاریخ الحافظ ابی عبدالله محمد بن سعید بن محمد ابن الدیثی، تلخیص محمد بن احمد ذهبی (673-748 ق.)، بیروت، دارالکتب العلمیه، 1405 ق.

658. مختصر کتاب البلدان، ابوبکر احمد بن محمد همدانی ابن فقیه (قرن 3 ق.)، لیدن، چاپخانه بریل، 1302 ق.
659. مدارک العروة الوثقی، علی پناه اشتهاوردی (1296-1387 ش.)، تهران، انتشارات اسوه، 1417 ق.
660. مرآة الكتب، ثقة الاسلام تبریزی (- 1330 ق.)، تحقیق محمدعلی حائری، قم، انتشارات کتابخانه بزرگ حضرت آیه الله العظمی مرعشی نجفی، 1414 ق.
661. مراد الاطلاع علی اسماء الامکنة و البقاع (مختصر معجم البلدان لیاقوت)، صفی الدین عبدالمؤمن بغدادی (- 739 ق.)، تحقیق علی محمد بجاوی، بغداد، دار احیاء الكتب العربیه، 1373 ق.
662. مرآة البلدان، محمدحسن خان اعتمادالسلطنه (- 1313 ق.)، به کوشش عبدالحسین نوایی (1302-1383 ش.)، میرهاشم محدث (1331 - ش.)، تهران، انتشارات دانشگاه تهران، 1368 ش.
663. مرآة الجنان و عبرة الیقظان فی معرفة ما یعتبر من حوادث الزمان، عبدالله بن سعد یافعی (698-768 ق.)، بیروت، دارالکتب العربیه/ دارالکتب العلمیه، 1417 ق.
664. مرآة العالم تاریخ اورنگ زیب، محمد بخت اورخان (قرن 11 ق.)، تصحیح ساجده س - علوی، لاهور، اداره تحقیقات پاکستان دانشگاه پنجاب لاهور، بی تا.
665. مردان موسیقی سنتی و نوین ایران، حبیب الله نصیری فر (1317 - ش.)، تهران، انتشارات راد، 1370 ش.
666. مرصاد العباد من المبدأ إلى المعاد، نجم الدین رازی (570-654 ق.)، تصحیح محمدامین ریاحی، تهران، انتشارات علمی و فرهنگی، چاپ دهم، 1383 ش.
667. مرگ در مرداب: خاطراتی از روزهای تبعید رضاشاه، ابراهیم محمدحسن بیگی (1336 - ش.)، تهران، انتشارات مدرسه، 1385 ش.
668. مروج اسلام در ایران صغیر به انضمام رساله همدانیه، میرسید علی همدانی (714-786 ق.)، پرویز اذکایی، همدان، انتشارات دانشگاه بوعلی، 1370 ش.
669. مروج الذهب و معادن الجوهر، علی بن حسین بن علی مسعودی (- 346 ق.)، به کوشش محمد محیی الدین عبدالحمید، قاهره، مطبعة السعادة، 1384 ق.
670. مروری بر زندگی استاد سید حسین میرخانی، به کوشش اشرف السادات میرخانی، تهران، فرهنگیان، 1377.
671. المزار (مناسک المزار)، شیخ مفید (336-413 ق.)، به کوشش سید محمدباقر موحد ابطحی (1313-1392 ش.)، قم، انتشارات مدرسة الامام المهدي، 1409 ق.

672. مزارات ری، محمد مهدی فقیه محمدی جلالی (1351 - ش.)، قم، انتشارات وثوق، 1390 ش.
673. مزینسنا و ادب پارسی، محمد معین (1297-1350 ش.)، به کوشش مهدخت معین، تهران، انتشارات دانشگاه تهران، 1338 ش.
674. مسالك و ممالك (ترجمة المسالك و الممالك)، ابراهیم بن محمد اصطخری (- 346 ق.)، به اهتمام ایرج افشار (1304-1389 ش.)، تهران، انتشارات علمی و فرهنگی 1368 ش.
675. مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، حسین نوری طبرسی (1254-1320 ق.)، قم، انتشارات مؤسسه آل البيت لاحیاء التراث، 1408 ق.
676. مستدرک سفینه البحار، علی نمازی شاهرودی (1293-1363 ش.)، قم، دفتر انتشارات اسلامی، 1419 ق.
677. المستدرک علی الصحیحین، حاکم نیشابوری (321-405 ق.)، تحقیق ابو عبدالله عبدالسلام بن محمد بن عمر علوش، بیروت، دارالمعرفه، 1406 ق.
678. مستدرکات أعیان الشیعه، سید حسن امین عاملی، بیروت، دارالتعارف للمطبوعات، 1408 ق.
679. مستدرکات علم رجال الحدیث، علی نمازی شاهرودی (1293-1363 ش.)، قم، انتشارات الادب، 1414 ق.
680. المسترشد فی امامة امیرالمؤمنین علی بن ابی طالب، محمد بن جریر طبری شیعی (قرن 4 ق.)، تحقیق احمد محمودی، تهران، انتشارات بنیاد فرهنگ اسلامی حاج محمد حسین کوشانپور، 1415 ق.
681. المستطرفات، ابن ادریس حلی (- 598 ق.)، به کوشش گروهی از محققان، قم، دفتر انتشارات اسلامی، 1411 ق.
682. مسند الامام ابی حنیفه، ابونعیم اصفهانی (336-430 ق.)، به کوشش نظر محمد الفاریابی، ریاض، مکتبه الکوثر، 1415 ق.
683. مسند الامام ابی یعلی، احمد بن علی بن مثنی (- 307 ق.)، به کوشش حسین سلیم اسد، دمشق، دارالمأمون، 1393 ق.
684. مسند الامام احمد بن حنبل، احمد بن حنبل (164-241 ق.)، بیروت، دار احیاء التراث العربی، 1399 ق.
685. مسند الامام الرضا ابی الحسن علی بن موسی، عزیزالله عطاردی (1307-1393 ش.)، مشهد، انتشارات کنگره جهانی حضرت رضا، 1367 ش.
686. مسند الامام السجاد ابی محمد علی بن الحسین، عزیزالله عطاردی (1307-1393 ش.)، تهران، انتشارات عطارد، 1388 ش.

687. مسند الامام الصادق، عزيز الله عطاردی (1307-1393 ش.)، مشهد، انتشارات کنگره جهانی حضرت رضا، 1384 ش.
688. مسند الامام الكاظم ابی الحسن موسى بن جعفر، عزيز الله عطاردی (1307-1393 ش.)، مشهد، انتشارات کنگره جهانی حضرت رضا، 1409 ق.
689. مسند الامام الهادي ابی الحسن علی بن محمد، عزيز الله عطاردی (1307-1393 ش.)، مشهد، انتشارات کنگره جهانی حضرت رضا، 1367 ش.
690. مسند الامام علی، سيد حسن قبانجی (1910 - م.)، به کوشش طاهر السلامی، تهران، انتشارات اسوه، 1379 ش.
691. مسند الشاميين، سليمان بن احمد طبرانی (360-260 ق.)، به کوشش حمدي بن عبدالمجيد السلفی، بيروت، مؤسسة الرسالة، 1417 ق.
692. مسند الشهاب، قاضي قضاعی (- 454 ق.)، تحقيق حمدي عبدالمجيد السلفی، بيروت، مؤسسة الرسالة، 1405 ق.
693. مشاهير آذربايجان، صمد سرداری نیا، تبريز، انتشارات شايسته، 1378 ش.
694. مشاهير علماء الامصار و اعلام الفقهاء الاقطار، ابن حبان بستی (270-354 ق.)، به کوشش مرزوق علی ابراهيم، منصوره مصر، دارالوفاء، 1411 ق.
695. مشايخ الثقات، غلامرضا عرفانيان، قم، دفتر انتشارات اسلامي، 1375 ش.
696. مشايخ فقه و حديث در جماران، کلين و درشت، عزيز الله عطاردی (1307-1393 ش.)، تهران، انتشارات عطارد، 1373 ش.
697. المشترك اللفظی فی الحقل القرآنی، عبدالرسول سالم مکرم، بيروت، مؤسسة الرسالة، 1417 ق.
698. مشهد الامام او مدينة النجف، محمد علی جعفر تميمی (- 1919 م.)، نجف، مطبعة الحيدريه، 1374 ق.
699. مصادقة الاخوان، شيخ صدوق (311-381 ق.)، زير نظر علی خراسانی کاظمی، کاظميه، مكتبة الامام صاحب الزمان العامه، 1402 ق.
700. مصدق و تاريخ، بهرام افراسيابی، تهران، انتشارات نيلوفر، 1360 ش.
701. المصنف فی الاحاديث والآثار، ابن ابی شيبه كوفي (159-235 ق.)، به کوشش سعيد محمد اللحام، بيروت، دارالفكر، 1409 ق.
702. معارج نهج البلاغه، علی بن زيد بيهقي ابن فندق (- 565 ق.)، تحقيق اسعد الطيب، قم، انتشارات بوستان كتاب، 1422 ق.

703. معارف الرجال فى تراجم العلماء و الادباء، محمد حرزالدين نجفى (1273-1365 ق.)، قم، انتشارات كتابخانه بزرگ حضرت آية الله العظمى مرعشى نجفى، 1405 ق.
704. المعارف، ابن قتيبه دينورى (213-276 ق.)، به كوشش ثروت عكاشه، قاهره، هيئة المصرية العامة للكتاب، 1992 م.
705. معالم العلماء (فى فهرسة كتب الشيعة و اسماء المصنفين منهم قديما و حديثا)، ابن شهر آشوب (488-588 ق.)، تحقيق سيد محمدصادق بحر العلوم، نجف، مطبعة الحيدريه، 1380 ق.
706. معالم المدرستين، سيد مرتضى عسكرى (1293-1386 ش.)، تهران، انتشارات مجمع العلمى الاسلامى، 1414 ق.
707. معانى الاخبار، شيخ صدوق (311-381 ق.)، تصحيح على اكبر غفارى (1303-1383 ش.)، قم، دفتر انتشارات اسلامى، 1361 ش.
708. معجم الادباء، ياقوت حموى (- 626 ق.)، بيروت، دارالفكر، 1400 ق.
709. المعجم الاوسط، سليمان بن احمد طبرانى (260-360 ق.)، تحقيق طارق بن عوض الله و عبدالحسن بن ابراهيم حسيني، قاهره، دارالحرمين، 1415 ق.
710. معجم البلدان، ياقوت حموى (- 626 ق.)، بيروت، داراحياء التراث العربى، 1979 م.
711. معجم السفر، ابى طاهر احمد بن محمد سلفى (- 576 ق.)، تحقيق عبدالله عمر بارودى، بيروت، دارالفكر، 1408 ق.
712. المعجم الصغير، سليمان بن احمد طبرانى (260-360 ق.)، اعداد عبدالرحمن محمد عثمان، بيروت، دارالفكر، 1401 ق.
713. المعجم الكبير، سليمان بن احمد طبرانى (260-360 ق.)، به كوشش حمدى عبدالمجيد السلفى، بيروت، دار احياء التراث العربى، 1405 ق.
714. معجم المؤلفين تراجم مصنفى الكتب العربى، عمر رضا كحاله (1323-1408 ق.)، بيروت، داراحياء التراث العربى / مكتبه المثنى، بى تا.
715. معجم رجال الحديث و تفصيل طبقات الرواة، سيد ابوالقاسم موسوى خويى (1317-1413 ق.)، بيروت، دارالزهراء، 1403 ق.
716. المعجم فى معايير اشعار العجم، شمس قيس رازى (قرن 7 ق.)، تصحيح محمد قزوينى (1328-1256 ش.) و سيد محمدتقى مدرس رضوى (1274-1365 ش.)، تبريز، بى تا، بى تا.
717. معجم ما استعجم من اسماء البلاد و المواضع، عبدالله البكرى (- 487 ق.)، به كوشش مصطفى السقاء، بيروت، عالم الكتاب، 1403 ق.

718. معرفة الثقات من رجال اهل العلم والحديث و من الضعفاء و ذكر مذاهبيهم و اخبارهم، احمد بن عبدالله عجلي (181-261 ق.)، به كوشش عبدالمعطي امين قلعه جى، بيروت، دار مكتبة للنشر، بى تا.
719. معرفة علوم الحديث، حاكم نيشابورى (321-405 ق.)، به كوشش سيد معظم حسين، بيروت، دارالآفاق الحديث، 1400 ق.
720. معرفى جاذبه هاى گردشگرى، تاريخى، طبيعى و صنايع دستى استان تهران، سازمان ميراث فرهنگى و گردشگرى استان تهران، تهران، 1391.
721. معماری ايران از نگاه تصوير بر اساس طرحهاى اوژن فلاندين و پاسكال كست، تحقيق محمد عليدوست، تهران، انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامى، 1376 ش.
722. المعيار و الموازنة فى فضائل الامام اميرالمؤمنين على بن ابى طالب، محمد بن عبدالله اسكافى (- 220 ق.)، تحقيق محمداقبر محمودى (1303-1385 ش.)، بيروت، مؤسسة المحمودى، 1402 ق.
723. المغنى فى الضعفاء، محمد بن احمد ذهبى (673-748 ق.)، تحقيق ابى الزهراء حازم القاضى، بيروت، دارالكتب العلميه، 1418 ق.
724. مفاخر اسلام، على دوانى (1308-1385 ش.)، تهران، انتشارات اميركبير، 1364 ش.
725. مفتاح الكرامه فى شرح قواعد العلامة، سيد محمد جواد عاملى (- 1226 ق.)، به كوشش على اصغر مرواريد، بيروت، مؤسسة فقه الشيعه، 1418 ق.
726. المفيد من معجم رجال الحديث، محمد جوهرى، قم، انتشارات محلاتى، 1424 ق.
727. مقابس الأنوار و نفايس الاسرار فى احكام النبى المختار و آله اطهار، اسدالله دزفولى كاظمى (- 1237 ق.)، قم، انتشارات مؤسسة آل البيت لاحياء التراث، بى تا.
728. مقاتل الطالبين، ابوالفرج اصفهانى (- 356 ق.)، به كوشش محمد كاظم مظفر، نجف، مكتبة الحيدريه/قم، انتشارات دارالكتاب، 1385 ق.
729. مقالات فرزان، محمد فرزان (1273-1349 ش.)، به كوشش احمد اداره چى گيلانى، تهران، انتشارات آبان، 1356 ش.
730. مقتل الحسين، موفق بن احمد خوارزمى (484-568 ق.)، نجف، مطبعة الزهراء، 1367 ق.
731. مكارم الآثار در احوال رجال دوره قاجار، محمدعلى معلم حبيب آبادى (1308-1396 ق.)، تصحيح سيد محمدعلى روضاتى، اصفهان، انتشارات نفائس مخطوطات، 1364 ش.
732. الملاحم و الفتن فى ظهور الغائب المنتظر (التشريف بالمنن فى التعريف بالفتن)، سيد بن طاووس (589-664 ق.)، اصفهان، مؤسسه صاحب الامر، 1416 ق.

733. الملل و النحل، محمد بن عبدالكریم شهرستانی (479-548 ق.)، به كوشش محمد سید کیلانی،

ص: 583

734. من لا يحضره الفقيه، شيخ صدوق (311-381 ق.)، تحقيق علي اكبر غفاري (1303-1383 ش.)، قم، دفتر انتشارات اسلامي، چاپ دوم، 1404 ق.

735. مناظرات امام فخر رازی درباره مذاهب اهل سنت، ترجمه يوسف فضايي، تهران، انتشارات عطايي، 1361 ش.

736. مناقب الامام اميرالمؤمنين علي بن ابي طالب، محمد بن سليمان كوفي (- 300 ق.)، به كوشش محمدباقر محمودي (1303-1385 ش.)، قم، انتشارات مجمع احياء الثقافة الاسلاميه، 1412 ق.

737. مناقب الامام علي بن ابي طالب، ابن مغازلي (- 483 ق.)، تحقيق محمدباقر بهبودي (1308-1393 ش.)، بيروت، دارالاضواء، 1412 ق.

738. مناهج الاخيار في شرح الاستبصار، سيد احمد علوي عاملي (- 1060 ق.)، قم، انتشارات اسماعيليان، بي تا.

739. منتخب معجم الحكماء، مرتضى مدرس گيلاني (1295-1378 ش.)، به كوشش منوچهر صدوقي سها، تهران، انتشارات حكمت، 1384 ش.

740. المنتظم في تاريخ الملوك و الامم، ابن جوزي (508-597 ق.)، به كوشش محمد عبدالقادر عطا و مصطفى عبدالقادر عطا و نعيم زرزور، بيروت، دارالكتب العلميه، 1412 ق.

741. منتقلة الطالبية، ابراهيم بن طباطبا حسني (- 449 ق.)، تحقيق و مقدمه سيد محمد مهدي خرسان، نجف، مطبعة الحيدريه، 1388 ق.

742. منتهى الآمال في تواريخ النبي و الآل، عباس قمي (1254-1319 ش.)، تهران، انتشارات كتابخچي، 1371 ش.

743. منتهى المطلب في تحقيق المذهب، علامه حلي (648-726 ق.)، مشهد، انتشارات بنياد پژوهشهاي اسلامي آستان قدس رضوي، 1414 ق.

744. منتهى المقال في احوال الرجال (رجال ابي علي)، ابوعلی حائري مازندراني (1159-1216 ق.)، قم، انتشارات مؤسسة آل البيت لاحياء التراث، 1416 ق.

745. منهاج البراعة في شرح نهج البلاغه، حبيب الله هاشمي خويي (1268-1324 ق.)، قم، انتشارات دارالعلم، 1377 ش.

746. منهاج الكرامة في معرفة الامامه، علامه حلي (648-726 ق.)، تحقيق عبدالرحيم مبارك، تهران، انتشارات تاسوعا، 1379 ش.

747. المنهج الرجالي و العمل الرائد في الموسوعة الرجاليه لسيد الطائفة آية الله العظمى بروجردي، سيد

محمدرضا حسینی جلالی، قم، انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، 1420 ق.

748. منهج المقال فی احوال الرجال، محمد بن علی بن ابراهیم استرآبادی (- 1028 ق.)، تهران، بی نا، 1306 ق.

749. موارد الظمان الی زوائد ابن حبان، علی بن ابی بکر هیشمی (- 807 ق.)، تحقیق محمد عبدالرزاق حمزه، بیروت، دارالکتب العلمیه.

750. موسوعة احادیث اهل البيت، هادی نجفی (1342 - ش.)، بیروت، دار احیاء التراث العربی، 1423 ق.

751. موسوعة الامام الجواد، ابوالقاسم خزعلی، قم، انتشارات مؤسسه ولی العصر للدراسات الاسلامیه، 1419 ق.

752. موسوعة الامام المهدي، سید محمد صدر، قم، انتشارات ذوی القربی، 1426 ق.

753. موسوعة طبقات الفقهاء، گروهی از نویسندگان، زیر نظر جعفر سبحانی (1308 - ش.)، قم، انتشارات مؤسسه الامام الصادق، 1418 ق.

754. موسوعة فضائل القرآن الکریم و خواص سوره و آیاته، عبدالله صالحی نجف آبادی، قم، انتشارات مکتبه الحیدریه، 1429 ق.

755. موسوعة فی احادیث المهدي، عبدالعظیم بستوی، بیروت، بی نا، بی تا.

756. موسوعة کلمات الامام الحسين، محمود شریفی و گروهی از نویسندگان مرکز تحقیقات باقرالعلوم، قم، انتشارات معروف/ تهران، انتشارات امیرکبیر، 1373 ش.

757. موسوعة مؤلفی الامامیه، به کوشش گروهی از نویسندگان، قم، انتشارات مجمع الفکر الاسلامی، 1420 ق.

758. الموشح فی مآخذ العلماء علی الشعراء، محمد بن عمران مرزبانی (297-384 ق.)، قاهره، جمعیه نشر الکتب العربیه، 1343 ق.

759. الموضوعات، ابن جوزی (508-597 ق.)، به کوشش عبدالرحمن محمد عثمان، مدینه، مکتبه السلفیه، 1969 م.

760. مهاجران آل ابوطالب به انضمام کشف الارتیاب در مقدمه لباب الأنساب بیهقی، ابراهیم بن طباطبا حسنی (- 449 ق.)، ترجمه محمدرضا عطایی، مشهد، انتشارات بنیاد پژوهش های اسلامی آستان قدس رضوی، 1372 ش.

761. المهذب البارع فی شرح المختصر النافع، ابن فهد حلی (757-841 ق.)، تحقیق مجتبی عراقی، قم، دفتر انتشارات اسلامی، 1407 ق.

762. المهدب فی الفقه، قاضی ابن براج (400-481 ق.م)، تحقیق ابراهیم بهادری، قم، دفتر انتشارات اسلامی، 1406 ق.
763. مؤلفین کتب چاپی عربی از آغاز چاپ تا کنون، خانابا مشار (1279-1359 ش.م)، تهران، بی نا، 1340-1344 ش.
764. مؤلفین کتب چاپی فارسی از آغاز چاپ تا کنون، خانابا مشار (1279-1359 ش.م)، تهران، بی نا، 1340-1344 ش.
765. میزان الاعتدال فی نقد الرجال، محمد بن احمد ذهبی (673-748 ق.م)، به کوشش علی محمد البجاوی، بیروت، دارالمعرفه، 1382 ق.
766. مینودر یا باب الجنه قزوین، محمدعلی گلریز (1271-1346 ش.م)، قزوین، انتشارات طه، 1381 ش.
767. ناسخ التواریخ در احوالات حضرت سید الشهداء، محمد تقی سپهر (1216-1297 ق.م)، تصحیح محمدباقر بهبودی (1308-1393 ش.م)، تهران، انتشارات کتابفروشی اسلامیة، 1398 ق.
768. نامداران اراک، حسن صدیق، به کوشش محمدرضا محتاط، تهران، انتشارات کارا، 1372 ش.
769. نامه دانشوران ناصری، جمعی از نویسندگان، قم، انتشارات دارالفکر، بی تا.
770. نامها و نامداران گیلان، جهانگیر سرتیپ پور، رشت، انتشارات گیلکان، 1371 ش.
771. نامهای ماندگار: مشاهیر و نامداران استان مرکزی، غلامعلی ولاشجردی فراهانی (1335 - ش.م)، اراک، انتشارات پیام دیگر، 1380 ش.
772. نثر فارسی معاصر: منتخباتی از بهترین آثار مورخین و محققین نامی ایران، ایرج افشار (1304-1389 ش.م)، مقدمه سعید نفیسی (1274-1345 ش.م)، تهران، انتشارات کانون معرفت، 1330 ش.
773. النجعة فی شرح اللمعه، محمدتقی شوشتری (1287-1374 ش.م)، به کوشش علی اکبر غفاری (1303-1383 ش.م)، تهران، انتشارات کتابخانه صدوق، 1406 ق.
774. نخبة الدهر فی عجائب البر و البحر، محمد بن ابی طالب انصاری (- 727 ق.م)، ترجمه سید حمید طیبیان، تهران، انتشارات بنیاد شاهنشاهی فرهنگستان های ایران/ فرهنگستان ادب و هنر ایران، 1357 ش.
775. نخبگان سیاسی ایران از انقلاب مشروطیت تا انقلاب اسلامی، مطالعه از نظر جامعه شناسی سیاسی، زهرا شجیعی، تهران، انتشارات سخن، 1372 ش.
776. نخبگان علم و عمل ایران، سید مصطفی محقق داماد، تهران، انتشارات مرکز نشر علوم اسلامی، 1378 ش.
777. نزهة الارواح و روضة الافراح (تاریخ الحکما)، شمس الدین محمد بن محمود شهرزوری، ترجمه

- مقصود علی تبریزی، با دیباچه ای درباره تاریخنگاری فلسفه به کوشش محمدتقی دانش پژوه، محمدرور مولایی (1324 - ش.)، تهران، انتشارات علمی و فرهنگی، 1365 ش.
778. نزهة القلوب، حمدالله مستوفی (- 740 ق.)، به کوشش گی لسترنج (1854-1933 م.)، تهران، انتشارات دنیای کتاب، 1362 ش.
779. نزهة المشتاق فی اختراق الآفاق، شریف ادیسی (- 560 ق.)، بیروت، عالم الکتب، 1409 ق.
780. نزهة الناظر فی الجمع بین الاشباه و النظائر، یحیی بن سعید حلّی (601-690 ق.)، به کوشش سید احمد حسینی اشکوری (1310 - ش.) و نور الدین واعظی، نجف، مطبعة الآداب، 1386 ق.
781. نزهت نامه علائی، شهردان بن ابی الخیر (قرن 5 ق.)، تصحیح فرهنگ جهانپور، تهران، انتشارات مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی، 1362 ش.
782. نسب معد و الیمن الکبیر، ابن کلبی (- 204 ق.)، به کوشش ناجی حسن، بیروت، عالم الکتب/ دارالنهضة العربیة، 1408 ق.
783. نصب الرایة لاحادیث الهدایة، عبدالله بن یوسف حنفی زیلعی (- 762 ق.)، بیروت، دار احیاء التراث العربی، 1407 ق.
784. نضد الايضاح، علم الهدی محمد بن محسن فیض کاشانی (- 1151 ق.)، تحقیق محمدرضا انصاری قمی، قم، انتشارات کتابخانه بزرگ حضرت آیه الله العظمی مرعشی نجفی، 1434 ق.
785. نظام ایالات در دوره صفویه، کلاوس میساییل ربرون، ترجمه کیکاوس جهاننداری (1302 - ش.)، تهران، انتشارات علمی و فرهنگی، 1383 ش.
786. نفع الطیب من غصن الاندلس الرطیب، احمد بن محمد مقرئ (- 1041 ق.)، به کوشش احسان عباس، بیروت، دار صادر، 1968 م.
787. نفحات الازهار فی خلاصة عقبات الانوار، سید علی حسینی میلانی، قم، انتشارات مرکز تحقیق و ترجمه و نشر آلاء، 1381 ش.
788. نفحات الانس من حضرات القدس، عبدالرحمن جامی (817-898 ق.)، تصحیح محمود عابدی، تهران، انتشارات اطلاعات، چاپ چهارم، 1382 ش.
789. نقباء البشر فی القرن الرابع عشر (من طبقات اعلام الشیعه)، آقابزرگ تهرانی (1255-1348 ش.)، تعلیقات سید عبدالعزیز طباطبایی (1308-1374 ش.)، مشهد، انتشارات مرتضی، 1404 ق.
790. نقد الرجال، سید مصطفی حسینی تفرشی (قرن 11 ق.)، تحقیق عبدالغفار نجم الدوله، قم، انتشارات مؤسسه آل البيت لاحیاء التراث، 1418 ق.
791. نقض (بعض مثالب النواصب فی نقض بعض فضائح الروافض)، عبدالجلیل قزوینی رازی (بعد از

- 560 ق.، به اهتمام میرجلال الدین محدث ارموی (1283-1358 ش.)، به کوشش محمد حسین درایتی، قم، انتشارات دارالحدیث، 1391 ش.
792. نقض (بعض مثالب النواصب فی نقض بعض فضائح الروافض)، عبدالجلیل قزوینی رازی (بعد از 560 ق.)، به اهتمام میرجلال الدین محدث ارموی (1283-1358 ش.)، تهران، انتشارات انجمن آثار ملی، 1358 ش.
793. نگاهی بر زندگانی پربار بزرگ مرد دین و سیاست: آیه الله حاج شیخ حسین لنکرانی، قم، بی نا، 1368 ش.
794. نوادر المعجزات فی مناقب الائمة الهداة، محمد بن جریر طبری شیعی (قرن 4 ق.)، قم، انتشارات مدرسه الامام المهدي، 1404 ق.
795. النوادر (مستطرفات السرائر)، احمد بن عیسی اشعری قمی (قرن 3 ق.)، قم، انتشارات مدرسه الامام المهدي، 1408 ق.
796. النوادر، فضل الله راوندی (483-571 ق.)، تهران، انتشارات بنیاد فرهنگ اسلامی حاج محمدحسین کوشانیور، 1418 ق.
797. نهج السعاده فی مستدرک نهج البلاغه، محمدباقر محمودی (1303-1385 ش.)، بیروت، دارالتعارف/ مؤسسه المحمودی، 1396 ق.
798. نیل الاوطار شرح منتقى الاخبار من احادیث سید الاخبار، محمد بن علی شوکانی (1173-1250 ق.)، بیروت، دارالجلیل، 1973 م.
799. الوافی بالوفیات، خلیل بن ایبک صفدی (696-764 ق.)، به کوشش احمد ارناووط و ترکی مصطفی، بیروت، دارالاحیاء التراث، 1420 ق.
800. الوافی، فیض کاشانی (1006-1091 ق.)، تحقیق سید ضیاء الدین حسینی (1290-1377 ش.) و سید کمال الدین فقیه ایمانی، اصفهان، کتابخانه امیرالمؤمنین، 1406 ق.
801. وزارت در عهد سلاطین بزرگ سلجوقی، اقبال آشتیانی، تهران، 1338 ش.
802. وزارت در عهد سلاطین سلجوقی، عباس اقبال آشتیانی (1275-1334 ش.)، محمدتقی دانش پژوه (1290-1375 ش.) و یحیی ذکاء (1302-1379 ش.)، تهران، انتشارات دانشگاه تهران، 1338 ش.
803. الوزراء و الكتاب، محمد الجهشیری (- 331 ق.)، تحقیق مصطفی السقاء، ابراهیم الیاری، عبدالحفیظ شبلی، قاهره، شركة مكتبة و مطبعة مصطفى البابي، 1401 ق.
804. وزرای معارف ایران: وزیران آموزش و پرورش، احمد عبدالله پور، تهران، مؤلف، 1369 ش.

805. وزیران علوم و معارف و فرهنگ ایران، اقبال یغمایی (1295-1376 ش.)، تهران، مرکز نشر دانشگاهی، 1375 ش.
806. وسائل الشیعه (تفصیل وسائل الشیعه الی تحصیل مسائل الشریعه)، شیخ حر عاملی (1033-1104 ق.)، قم، انتشارات مؤسسه آل‌البت لاحیاء التراث، 1412 ق.
807. الوضاعون و احادیثهم الموضوعه من کتاب الغدیر للشیخ الامینی، سید رامی یوزبکی، قم، انتشارات مرکز الغدیر، 1420 ق.
808. وضوء النبی من خلال ملابسات التشریح، سید علی شهرستانی، تهران، انتشارات مشعر/قم، چاپخانه ستاره، 1415 ق.
809. وفيات الاعیان و انباء ابناء الزمان مما ثبت بالنقل او السماع او اثبته العیان، ابن خلکان (608-681 ق.)، به کوشش احسان عباس، بیروت، دارصادر/دارالثقافه، 1414 ق.
810. وفيات العلما یا دانشمندان اسلامی، حسین جلالی شاهرودی، مشهد، بی نا، بی تا.
811. ویسپرد (آفرین پیغمبر زرتشت - آتش - هفت کشور - سوگندنامه)، گزارش ابراهیم پورداود (1264-1347 ش.)، به کوشش بهرام فره‌وشی (1306-1371 ش.)، تهران، انتشارات دانشگاه تهران، 1357 ش.
812. هدیة الاحباب فی ذکر المعروفین بالکنی و الالقاب و الأنساب، عباس قمی (1254-1319 ش.)، تهران، انتشارات امیرکبیر، 1363 ش.
813. هدیة العارفين اسماء المؤلفين و آثار المصنفين، اسماعیل پاشا بغدادی (1839-1920 م.)، بیروت، دار احیاء التراث العربی، 1951 م.
814. هدیة العباد در شرح صاحب بن عباد، عباس علی ادیب (1276-1371 ش.)، اصفهان، انتشارات صغیر، 1375 ش.
815. هفت وقف نامه: گزیده ای از یکصد و هفتاد سال وقفنامه نویسی در دوره صفویه، محمدعلی خسروی (1334 - ش.)، تهران، انتشارات صائن، 1384 ش.
816. الهفوات النادره، محمد بن هلال صابی (- 480 ق.)، به کوشش صالح اشتر، دمشق، مجمع اللغة العربیة، 1387 ق.
817. همه هستی ام نثار ایران: یادنامه دکتر غلام حسین صدیقی فرزانه ایران زمین، پرویز ورجاوند (1313-1386 ش.)، تهران، انتشارات چاپخش، 1372 ش.
818. یادداشت های قزوینی، محمد قزوینی (1256-1328 ش.)، به کوشش ایرج افشار (1304-1389 ش.)، تهران، انتشارات علمی، 1363 ش.
819. یادگارنامه حبیب یغمایی، زیر نظر غلامحسین یوسفی (1306-1369 ش.)، محمد ابراهیم

باستانی پاریزی (1304-1393 ش.)، ایرج افشار (1304-1389 ش.)، تهران، انتشارات توس، 1356 ش.

820. یادنامه آیه الله استاد سید علینقی امین (1297-1379 ش.)، به کوشش: احمد نیکوهمت، نشر دستان، چاپ اول، تهران، 1379 ش.

821. یادنامه اولین سالگرد شهادت دکتر کاظم سامی، به کوشش رسول دادمهر، تهران، انتشارات چاپخش، 1368 ش.

822. یادنامه بهزاد: شرح احوال استاد حسین بهزاد و مختصری در تاریخ نقاشی ایران، ابوالفضل میربهاء، تهران، انتشارات وزارت فرهنگ و هنر، 1350 ش.

823. یادنامه جلال آل احمد، به کوشش علی دهباشی، تهران، انتشارات پاسارگارد، 1364 ش.

824. یادنامه دکتر یدالله سحابی اسوه اخلاق و سلوک اجتماعی، به کوشش محمد ترکمان، تهران، انتشارات قلم، 1383 ش.

825. یتیمه الدهر فی محاسن اهل العصر، ثعالبی نیشابوری (350-429 ق.)، به کوشش مفید محمد قمیحه، بیروت، دارالکتب العلمیه، 1403 ق.

826. الیقین باختصاص مولانا علی بامرة المسلمین، سید بن طاووس (589-664 ق.)، به کوشش محمدباقر انصاری، قم، انتشارات دارالکتاب، 1413 ق.

ص: 590

فهرست مدخل های جلد 2

عبدالکریم بن ابراهیم بن محمد بن حسن نحوی رازی، ابوسعید

عبدالکریم بن احمد وزان رازی، ابوسعید

عبداللطیف بن عبدالله رازی رومی

عبدالله آباد اجاق

عبدالله اندرمانی رازی

عبدالله بن ابی جعفر رازی

عبدالله بن احمد رازی

عبدالله بن جعفر بن محمد بن موسی دوریستی رازی، نجم الدین ابومحمد

عبدالله بن جهنم رازی، ابوعبدالرحمن

عبدالله بن حاضر بن صباح رازی

عبدالله بن حرب رازی

عبدالله بن حسن بن ایوب بیلی رازی، ابوعبدالله

عبدالله بن داهر بن یحیی رازی، ابوسلیمان

عبدالله بن سعد بن عثمان دشتکی مروزی رازی، ابوعبدالرحمن

عبدالله بن عامر بصری ← جوانمرد قصاب

عبدالله بن عبدالعزیز خواری رازی، ابومحمد

عبدالله بن عبدالقدوس رازی تیمی، ابومحمد/ ابوسعید/ ابوصالح

عبدالله بن عبدالله رازی، ابوجعفر

عبدالله بن عمران اصفهانی رازی، ابومحمد

عبدالله بن عمیر رازی

عبدالله بن محمد بن ابراهيم بن اسد/ ادريس شافعي رازی، ابوالقاسم

عبدالله بن محمد بن احمد بن سماك رازی، ابومحمد

عبدالله بن محمد بن حماد رازی

عبدالله بن محمد بن خالد رازی، ابوبكر

عبدالله بن محمد بن شاهور رازی ← نجم الدين دايمه رازی، ابوبكر

عبدالله بن محمد بن عبدالكريم رازی، ابوالقاسم

عبدالله بن محمد بن عبدالوهاب بن نصير قرشي سجزي رازی، ابوسعید

عبدالله بن محمد رازی ← عبدالله بن احمد رازی

عبدالله بن محمد بن علي بن عباس بن هارون تميمي رازی

عبدالله بن محمد خراز رازی زاهد، ابومحمد

عبدالله بن موسى رازی

عبدالله بن نعمان رازی

عبدالله بن هاشم كوفي

عبدالله بن يحيى بن سليمان رازی، ابوالحصين

عبدالله، امامزاده _ سه راه ورامين

عبدالؤمن بن خالد رازی

عبدالؤمن بن علی زعفرانی اسدی کوفی، ابوعلی

عبدالواحد بن محمد بن علی بن حریش اصفهانی، ابوالقاسم

عبدالوهاب، قنات

عبدوس بن بشر بن شعیب رازی، ابو محمد

عبدل آباد گردنه

عبدالله بن احمد بن منصور کسائی همدانی رازی، ابو محمد

عبید الله بن احمد رازی

عبدالله بن عبدالکریم بن یزید بن فروخ ← ابوزرعۀ رازی

عبدالله بن عبدالله رازی دارانی، ابوالقاسم

عبید الله بن محمد رازی

عبدالله بن مسعود بن عبدالعزیز رازی، ابوالبقاء

عبدالله بن یعقوب بن یوسف رازی انصاری مذکر، ابوالقاسم

عتّاب بن اعین کوفی رازی، ابوالقاسم

عتاب بن محمد بن احمد رازی ورامینی، ابوالقاسم

عتیق، مدرسه علمیه ← برهانیه

عثمان بن حامد ثلاث رازی، ابوسعید

عثمان بن زائده بن قدامه کوفی رازی، ابو محمد

عثمان بن محمد بن سعید انماطی رازی دشتکی بصری، ابوالقاسم / ابو عمر

عجیبی

عدی بن زیاد

عروة بن زيد الخيل طائي

عزالدين

عزيز آباد

عشق آباد

عشق آباد، تالاب

عشق آباد، قلعه

عطايي رازي، ابوالعلاء

عطاء بن يعقوب كاتب رازي، ابوالعلاء ← عطايي رازي

عطية بن نجیح رازي، ابومطهر

عظيم آباد

علاء الدوله رازي

علاء الدين خوارى رازي

علاء بن اخي شعيب بن خالد بجلی رازي

علاء بن حسن رازي

عَلان، خاندان

عَلان كليني ← علي بن محمد بن ابراهيم رازي كليني

علايين

علايين، محله

علي آباد قيصريه

علي آباد مجدالدوله

عليان

علی بن [حسین بن] جنید رازی، ابوالحسن

علی بن ابراهیم بن محمد دهکی رازی، ابوالقاسم

علی بن ابراهیم بن هارون رازی، ابوالحسن مالکی

علی بن ابراهیم رازی خطیب، ابوالحسن

علی بن ابی طالب خیاری رازی، رشیدالدین

علی بن احمد بن ابراهیم بن ثابت رازی بغدادی، ابوالقاسم

ص: 592

علی بن احمد بن علی بن یوسف، ابوالحسین ورامینی رازی

علی بن احمد بن علی خراز رازی، ابوالحسن

علی بن احمد بن محمد بن عمران دقاق رازی، ابوالقاسم

علی بن احمد نسوی، ابوالحسن

علی بن ازهر بن عبد ربه بن جارود رازی، ابوالحسن

علی ابن بَخَّار رازی، ابوالحسن

علی بن جعفر بن محمد سعیدی رازی حذاء، ابوالحسن

علی بن حسن بن سلم اصفهانی

علی بن حسن بن علی بن فهر رازی مصری، ابوالحسن

علی بن حسن بن محمد بن عبدالله بن حسین بن اشنویه رازی

علی بن حسن هسنجانی رازی

علی بن حسین بن جعفر رازی

علی بن حسین وراق رازی

علی بن حسین قرچی رازی

علی بن حمزة بن طلحة بن علی رازی، علم الدین، ابوالحسین

علی بن خلیل بن ابراهیم رازی تهرانی نجفی

علی بن سعد بن عبدالله عسکری، ابوالحسن

علی بن سعید بن بشیر بن مهراں رازی، ابوالحسن

علی بن سلیمان بن داوود رازی

علی بن شهاب بن حماد رازی، ابوالحسن

علی بن صالح رازی

علی بن عباس جراثینی رازی

علی بن عبدالاعلی بن عامر ثعلبی کوفی احوول، ابوالحسن

علی بن عبدالجبار بن عبدالله رازی، ابوالحسن

علی بن عبدالصمد بن عبدالجلیل بن عبدالملک زاهد رازی، بدرالدین، ابوالحسن

علی بن عبدالله بن ابی منصور رازی، ابوالحسن

علی بن عبدالله بن حسن رازی

علی بن عبدالله بن راشد رازی عامری، ابوالحسن

علی بن عبدالله بن عائذ رازی

علی بن عبدالله بن منصور مذکر رازی

علی بن عبدالؤمن بن علی زعفرانی کوفی، ابوالحسن

علی بن عبید الله بن حسن بابویی قمی رازی ← منتجب الدین رازی، ابوالحسن

علی بن عثمان رازی

علی بن عمر بن عباس رازی، ابوالحسن قصار

علی بن قاسم بن عباس بن فضل بن شاذان، ابوالحسن

علی بن مجاهد بن مسلم بن رفیع کابلی رازی کندی، ابومجاهد

علی بن محمد بن ابراهیم رازی کلینی

علی بن محمد بن حسین، ابوالفتح ← ابن عمید

علی بن محمد بن عبدالله وراق رازی

علی بن محمد بن علی خزاز / خزاز رازی قمی، ابوالقاسم

علی بن محمد بن عمر قصار رازی، ابوالحسن

علی بن محمد بن متویه رازی

علی بن محمد بن حسین خزاعی رازی، ابوالحسن

ص: 593

علی بن محمد رازی طیب

علی بن محمد رازی، زین الدین، ابوالحسن

علی بن محمود بن حسن حَمْصی رازی، جمال الدین

علی بن محمود بن محمد شاهرودی بسطامی هروی رازی

علی بن میسرَة بن خالد همدانی رازی

علی بن نعمان اعلم نخعی رازی

علی بن ولاد رازی

علی بن هاشم بن مرزوق هاشمی رازی، ابوالحسن

علی بن یوسف بن جعفر کلینی رازی، ابوالقاسم

علی خلیلی رازی نجفی

علی رازی

علی عصّار، خانقاه و کتابخانه

علی کامه، خانه

علی وقاسم، امامزاده

علیک ← علی بن سعید بن بشیر بن مهران رازی، ابوالحسن

عماد آور

عمار بن حسن بشیر رازی نسایی، ابوالحسن

عمر بن احمد بن ابی بکر رازی

عمر بن ثابت رازی

عمر بن حسین بن حسن رازی، ابوالقاسم

عمر بن حسین بن عبدالرحیم زعفرانی رازی

عمر بن حسین خرم آبادی رازی، ابو حفص

عمر بن عبدالملک بن خلف بن عبدالعزیز رازی شعیری، ابوالقاسم

عمر بن علاء رازی

عمر بن علی بن بار

عمر بن محمد بن اسحاق عطار رازی

عمر بن محمد بن عبدالله رازی شافعی بغدادی

عمر بن محمود بن ابوبکر رازی، سراج الدین

عمر بن مدرک قاضی رازی، ابو حفص

عمر و بن ابی قیس رازی ازرق

عمر و بن سلم صیرفی بصری خزاز، ابو عثمان

عمر و بن عباس بصری رازی، ابو عثمان

عمر و بن عثمان رازی

عمید خراسان، ابو عبدالله

عنایت الله رازی

عنسبة بن سعید ضریس اسدی رازی، ابوبکر

عوامل رازی، میر محمد

عیسی بن ابی فاطمة رازی

عیسی بن جعفر ریاحی رازی

عیسی بن حمید رازی

عیسی بن زیاد بن ابراهیم رازی

عیسی بن ماهان تمیمی رازی، ابو جعفر / ابو معد

عين آباد

عين القضاة رازی

غار/قار

الغری

غضائری رازی

غضببان ← احمد بن محمد بن فضل هاشمی رازی، ابوالعباس

غفوری رازی

غنی آباد

غیوری، سید علی

ص: 594

غیبی، امامزاده - اشتهازان

غیبی، امامزاده - زیوان

غیبی، امامزاده - گل تپه کبیر

فاطمه بنت محمد بن حسین بن فضلوویه رازی، ام البهاء

فتح آباد

فخرالدوله و امینی، خانه

فخرالدوله، گنبد

فخرالدوله دیلمی

فخرالدین رازی

فخرالدین ربی

فرات بن خالد رازی، ابواسحاق

فرخان/ فرخام

فرهنگسرای ولا

فرودگاه امام خمینی

فشافویه/ پشاپویه/ فشاپویه

فصیل

فضل الله جلال الدین ملک الکلام خواری رازی

فضل بن اسماعیل رازی

فضل بن شاذان بن عیسی رازی، ابوالعبّاس

فضل بن عباس صائغ رازی مروزی، ابوبکر ← فضلك رازی

فضلك رازی

فضل بن یحیی بن خالد برمکی

فکری رازی نوربخشی

فلیسان ← بلیسان

فلش ← بلیسان

فهمی طرشتی رازی

فیروزآباد

فیروزآبادی، بیمارستان

فیروزآبادی، سید رضا

فیروزآبادی، محله

فیروزآبادی، مسجد

فیروز بران ← فیروز بهرام

فیروز بهرام

فیروزرام ← فیروز بهرام

فیروزه

قاسم آباد تهرانچی

قاسم آباد شورآباد

قاسم آباد قنات شور

قاسم بن عتاب بن اعین

قاسم بن محمد رازی

قاسم بن نوربخش رازی

قاسم دولابی رازی

قاسم، امامزاده

قاسم، امامزاده _ سلمان آباد

قاضی محمد صار

قانعی طهرانی، میرزا احمد رازی

قتیبه بن سعید ثقفی

قتیبه بن مسلم باهلی، ابوحنفص

قرشی، قنات

قصر آل سلجوق ← سرای ایالت

قطان رازی، ابوعمرو

قطب الدین رازی

قطب الدین عمادالدوله ← ساوتکین

قلعه سنگی

ص: 595

قلعه سيد

قلعه شريفى

قلعه شيخ

قلعه عظيم آباد

قلعه كاسنى رى

قلعه گبرى

قلعه نو

قلعه نو چمن زمين

قلعه نو فشاپويه

قلعه محمدعلى خان

قمصر

قمى، خانه

قمى آباد

قنبرآباد

قنبرى

قند كهريزك، كارخانه

قوامى رازى

قوج آغاز

قيامدشت

قيصرآباد

کاروانسرای دوقلو

کاروانسرای عباسی

کاروانسرای کنارگرد

کبیرآباد

کتابخانه های عمومی شهری

کُتیب بن شهاب حارثی مَدِحِجی

کرج، رودخانه

کریم آباد تهرانچی

کریم آباد موقوفه

کریمان، حسین

کلاغ ایه

کلاه دوزان

کلثوم بن محمد حلبی رازی

کُله ← عمید خراسان

کُلین

کلین، یخچال طبیعی

کلیدداری، خانه

کلینی

کلینی، کتابخانه

کمره ای (پژوهش)، محمد باقر

کنارگرد

کنده کوه و سرچاهان

کنی، مهدی (سلطان العلماء)

کنی، شیخ آقا بزرگ

کنی، عبدالرحیم

کنی، مرتضی

کنی، موسی

کنی نجفی، مهدی

کورابلاغ

کوشک

کوشک دشت

کوهه ← طبرک

کهریزک

ص: 596

كهريزك، آسايشگاه

كهريزك، آسايشگاه

كهريزك ري، تپه

كياسارباد

كَيْغَلغ

گبرها، دخمه

گُسلِ ري

گسله جنوب ري

گل تپه کوير

گل حصار

گل دسته خوانی / هوهوخوانی / پيش خوانی

گندم ري

گورستان ري

گیلانی / جیلانی

لاله زاری، سيد مهدي

لپه زنك

لطفی طهرانی رازی

ماد ← تاريخ ري

ماد پايين ← تاريخ ري

ماد راجيانا ← تاريخ ري

ماد رازی ← تاريخ ري

ماد راگیان/راگیانا/رگیانا ← تاریخ ری

ماشاء اللّٰه، مسجد

ماشین دودی

مافتان/ مافتون

ماه جان

ماهک بن بندار مجوسی رازی، ابوسعید

مبارک آباد

مبشر بن احمد بن علی رازی بغدادی شافعی، ابورشید

مجتبی بن حمزة بن زید بن مهدی حسینی رازی، مجد الدین ابوهاشم

مجتبی بن داعی بن قاسم حسنی رازی، ابو حرب

مجتمع فرهنگی _ هنری شیخ صدوق (ره)

مجتمع فرهنگی _ هنری شهید رحیمی

مجتمع کتابخانه ای 13 آبان

محروم رازی، ابوتراب

محسن فانی رازی کشمیری

محمد آباد

محمد آباد امین

محمد آباد چمبورك

محمدباقر بن محمدتقی رازی اصفهانی

محمدباقر رازی، میرزا

محمد بن ابان بن عایشه قصرانی رازی

محمد بن ابراهيم بن احمد رازی قزوینی، ابو عبدالله

محمد بن ابراهيم بن حبيب فوراردی رازی، ابویوب

محمد بن ابراهيم بن زیاد بن عبدالله طیالسی رازی، ابو عبدالله

محمد بن ابراهيم بن محمد بن عبدالعزيز رازی، ابو جعفر

محمد بن ابراهيم بن محمد قَصَّار رازی، ابو عبدالله

محمد بن ابراهيم بن عَلَّان کلینی رازی

محمد بن ابی بکر بن عبدالقادر حنقی رازی، شمس الدین/ زین الدین، ابو عبدالله

محمد بن ابی الیمین بن ابی الشمس مقری رازی، ابوالشمس

محمد بن ابی ثلج عبدالله بن اسماعیل رازی بغدادی

محمد بن ابی رشید رازی نجفی، ابونصر

محمد بن ابی زید رازی

ص: 597

محمد بن احمد بن ابراهيم شاهد رازی، ابو عبدالله

محمد بن احمد بن ابی بکر کاریانی / کرمانی رازی، ابو الفتح

محمد بن احمد بن ابی عوان رازی

محمد بن احمد بن حسن رازی، ابو الحسن

محمد بن احمد بن حسین نیشابوری خزاعی، ابو سعید

محمد بن احمد بن سعید رازی، ابو جعفر

محمد بن احمد بن سلام صوفی رازی

محمد بن احمد بن عباس فاخر دوریستی رازی، ابو جعفر

محمد بن احمد بن علی بن حمدان بن حمویه عثمانی رازی، ابو طاهر

محمد بن احمد بن عیسی بن عبدك رازی، ابو بکر

محمد بن احمد بن محمد رازی، ابو الفتح

محمد بن احمد بن موسی رازی، ابو عبدالله

محمد بن احمد جامورانی رازی، ابو عبدالله

محمد بن احمد فارسی رازی، ابو عبدالله

محمد بن احمد کاتب اسکافی ← ابن جنید اسکافی

محمد بن ادريس بن منذر بن داوود بن مهران حنظلی ← ابو حاتم رازی

محمد بن اسحاق بن عاصم براد رازی، ابو عاصم

محمد بن اسماعیل بن احمد برمکی رازی، ابو عبدالله

محمد بن اسماعیل بن موسی بن هارون رازی، ابو الحسن

محمد بن [امیر] یوسف، امیر غیاث الدین شکرابی رازی

محمد بن ایوب بن هشام رازی، ابو عبدالله

محمد بن ایوب بن یحیی بن ضریرس رازی، ابوعبدالله

محمد بن بدران/ بکران بن عمران بزاز رازی، ابوجعفر/ ابوعبدالله

محمد بن جریر بن رستم طبری، ابوجعفر

محمد بن جعفر اشنانی فقیه رازی، ابوبکر

محمد بن جعفر بن حمکویه رازی، ابوالعباس

محمد بن جعفر بن محمد بن عون اسدی کوفی رازی، ابوالحسن

محمد بن جعفر بن محمد فصار رازی، ابوجعفر

محمد بن حسان زینبی/ زبیبی رازی، ابوعبدالله

محمد بن حسن بن عبدالرحمن رازی خراسانی، ابوبکر

محمد بن حسن بن مختار تمیمی کوفی

محمد بن حسن رازی، مختص الدین

محمد بن حسن طائی رازی

محمد بن حسن فراء رازی

محمد بن حسین بن محمد بن زید حسنی کیسکی، ابوجعفر

محمد بن حسین بن مصلح، ابوبکر

محمد بن حسین آبی، ابومنصور

محمد بن حسین بن حسن رازی آبی

محمد بن حسین طبرکی رازی، ابومعین

محمد بن حطاب رازی، ابوعبدالله

محمد بن حمدان بن اسحاق بزاز رازی، ابوبکر

محمد بن حمدان بن سفیان رازی طرائفی،

ابوعبدالله

محمد بن حمويه بن عبدالعزيز سويداوى رازى

محمد بن خالد حنظلى رازى، ابوعبدالله

محمد بن خالد رازى، ابوالعباس

محمد بن خالد بن يزيد شيبانى قلوصى رازى، ابوبكر

محمد بن خالد رازى خراز، ابوهارون

محمد بن خلف رازى، ابوبكر

محمد بن زكرياى رازى، ابوبكر

محمد بن سعد بن محمد، مَسَّاط رازى، ابوجعفر

محمد بن سعيد بن بلخ رازى

محمد بن سفيان كوفى

محمد بن سنان رازى

محمد بن سهل بَجَلَى رازى

محمد بن سيف رازى

محمد بن سعد رازى كاتب

محمد بن شعيب بن حَطَّاب رازى مؤدِّب

محمد بن صادق بن باقر خليلى رازى نجفى

محمد بن صالح بن جعفر رازى، ابوالحسن

محمد بن صالح وَّرَاق رازى، ابوجعفر

محمد بن طلحة رازى، ابوعبدالله

محمد بن عاصم رازى

محمد بن عبدالجبار عتبی رازی، ابونصر

محمد بن عبدالرحمن بن شهر وراق رازی، ابوبکر

محمد بن عبدالرحمن بن قتیبه، ابوجعفر ← ابن قبه رازی

محمد بن عبدالرحمن هروی، ابو عبدالله

محمد بن عبدالکریم بن احمد رازی وَّزَّان، عماد الدین، ابو عبدالله

محمد بن عبدالله بجلی رازی

محمد بن عبدالله بن جورویه/ جروریه رازی، ابوبکر

محمد بن عبدالله بن ابراهیم رازی، ابوالحسن

محمد بن عبدالله بن ابی النجیب طهرانی رازی، ابو عبدالله

محمد بن عبدالله بن بندار خفاف کرجی، ابوبکر

محمد بن عبدالله بن جعفر بجلی رازی دمشقی، ابوالحسین

محمد بن عبدالله بن حسین رازی، ابوبکر

محمد بن عبدالله بن خالد رازی طویل، ابوبکر

محمد بن عبدالله بن شاذان رازی

محمد بن عبدالله بن عبدالعزیز بن شاذان رازی مذکر، ابوبکر

محمد بن عبدالله بن قاسم رازی حارثی، ابوالحسین

محمد بن عبدالله بن یزداد رازی، ابوبکر

محمد بن عبدالله ریس، ابوالفتح

محمد بن عبدالله نصرآبادی رازی، ابو عمر رازی

محمد بن عبدالوهاب بن عیسی سمان رازی، ابوالنجم

محمد بن عبدالوهاب بن مسلم بن اخی هلال رازی، ابو عبیدالله

محمد بن عبید الله رازی، ابوالحسن

محمد بن عثمان رازی

محمد بن عثمان صیدنانی رازی

محمد بن عزالدین یحیی رازی حسینی دیباجی، شرف الدین

محمد بن عقیل کلینی

محمد بن علی بن ابی القاسم رازی

محمد بن علی بن بابویه، ابوجعفر ← صدوق، ابن

ص: 599

محمد بن علی بن عمر جَبَّانِ رازی، ابومنصور

محمد بن علی کیا، ابوزید ← غضائری رازی

محمد بن علی رازی، نصیرالدین

محمد بن عماد بن عطیه رازی

محمد بن عمار بن حارث بن وازع رازی، ابوجعفر

محمد بن عمر بن حسین بن حسن تیمی بگری، ابوعبدالله ← فخرالدین رازی

محمد بن عمر بن هشام رازی، ابوبکر

محمد بن عمر عطار رازی، مهران

محمد بن عمران بن جنید دشتکی رازی، ابوالبشر

محمد بن عمرو بن عتبۀ رازی، ابوجعفر

محمد بن عمرو بن بکر زنیج، طلاس رازی، ابوغسان

محمد بن عمیر رازی، ابوبکر

محمد بن عیسی بن زیاد دامغانی رازی، ابوالحسین

محمد بن عیسی رازی تاجر، ابوحاتم

محمد بن عیسی سلمۀ رازی، ابوبکر

محمد بن عیسی بن محمد بن سعید وسقندی رازی، ابوحاتم

محمد بن فضل بن موسی قسطنانی رازی، ابوبکر

محمد بن قارن بن عباس رازی، ابوبکر

محمد بن قدامۀ رازی

محمد بن قطب الدین راوندی، مدرسه

محمد بن كثير بن سهل رازی

محمد بن محمد ابراهيم رازی

محمد بن محمد بن عاصم كليني

محمد بن محمد بابوي، ابو جعفر ← قطب الدين رازی

محمد بن محمود بن ابي زيد رازی رصاصي، ابو عبدالله

محمد بن مرداس رازی قطان

محمد بن مسلم ابن ابي الفوارس رازی، منتجب الدين، ابو عبدالله/ ابو جعفر

محمد بن مسلم بن عثمان بن عبدالله رازی، ابو عبدالله ← ابن واره

محمد بن معلى بن عبدالکريم همداني يامي کوفي

محمد بن مکران بن حمدان رازی، ابو جعفر

محمد بن مُقاتِل رازی حنفي، ابو بکر

محمد بن منده اصفهاني

محمد/ احمد بن موسى بن معقل، ابو العباس رازی

محمد بن موسى بن جعفر دوریستی رازی، ابو جعفر

محمد بن موسى بن نصر رازی، ابو عبدالله

محمد بن موسى بن بشير رازی

محمد بن مهران رازی، ابو جعفر

محمد بن مهرويه بن عباس رازی، ابو بکر

محمد بن ميکائيل بن سلجوق بن دقاق، رکن الدين و الدوله، ابوطالب ← طغرل اول

محمد بن وِزَّان

محمد بن هارون سرخسي

محمد بن هيثم تميمي رازي

محمد بن يحيى احمري رازي، ابو جعفر ← داهر بن يحيى احمري رازي، ابو جعفر

محمد بن يحيى بن حارث

محمد بن يحيى بن زكريا رازي شافعي، ابوالحسن

محمد بن يزداد رازي

محمد بن يعقوب بن عبدالحى رازي

محمد بن يوسف بن يعقوب رازي، ابو عمر

ص: 600

محمدتقی بن عبدالرحیم طهرانی رازی اصفهانی

محمدتقی بن محمدرضا رازی

محمدحسن رازی

محمدحسین بن شاه قاسم بن شمس الدین ← بهاءالدوله رازی

محمدحسین بن عبدالرحیم طهرانی رازی

محمد خراسانی، ابوجعفر

محمد سلیم رازی

محمدصادق بن محمدرضا رازی

محمدصادق رازی

محمدصادق رازی تبریزی

محمدطاهر رازی

محمدعلی بن شاه قلی رازی

محمدعلی مرتضوی

محمدعلی موسوی آلموتی (گرمارودی)

محمدقاسم بن محمدکاظم رازی تهرانی

محمدقاسم واعظ رازی

محمدقاضی ورامینی رازی

محمدقلی سلیم طهرانی رازی

محمدمسیح بن محمدصادق طیب رازی

محمدمقیم خطیب رازی عبدالعظیمی

محمد مؤمن ← امین احمد رازی

محمد مؤمن بن محمد صالح رازی

محمد نوربخش خراسانی

محمدیه

محمودآباد

محمود بن امیرک، نصره الدین رازی

محمود بن حسن بن خلیل رازی

محمود بن زین الدین محمد بن قاضی عبدالواحد رازی

محمود مزدقانی رازی

محیط طباطبایی، مقبره

مخلد بن مالک بن جابر رازی، ابوجعفر

مخلد بن موسی رازی، ابوالقاسم

مدی ← تاریخ ری

مرتضی بن داعی بن قاسم حسنی رازی، ابوتراب

مرتضی گرد، تپه

مرداویج زیاری / مرداواج / مرداویژ

مرشد ترابی

مرقد امام خمینی (ره)

مرکز ری شناسی

مرندی، ابوالحسن

مساجد شهر ری

مستی رازی

مسجد مهمان کش ← هادی، امامزاده؛ ماشاء الله، مسجد

مسعود بن عبدالعزيز بن سماك رازی، ابو ثابت

مسعود رازی

مسعود رازی قاضی

مُسکویہ رازی، ابوعلی ← ابن مسکویہ

مسلم بن خالد رازی

مسلمة رازی، ابو عبدالله

مسیح بن محمد سعید رازی طهرانی

مسیحی رازی

مُسکوی

مشهد الشجره ← مسجد شجره

مشهد امیرالمؤمنین

ص: 601

مصلاى رى

مصنفك رازى ← على بن محمود بن محمد شاهرودى بسطامى هروى رازى

مصوغه بن عاصم رازى

مضرس بن عبدالله

مظفر بن صالح رازى مدير، ابوالفتح

مظفريه

معاوية بن بغيل عجلي رازى

معروف بن محمد بن زياد بن معروف، ابومحمد

معلّى بن خالد رازى

معلّى بن منصور رازى، ابويعلّى

معمورين

معينى، سيد حسن

مفيد رازى، ابوالوفاء

مفيد نيشابورى ← عبدالرحمن بن احمد بن حسين نيشابورى خزاعى رازى، ابومحمد

مقاتل بن سليمان بن زيد رازى خراسانى بلخى، ابوالحسن

مقاتل بن محمد ناقد رازى

مقام مكنتى

مقيم آباد

مكتب الهادى (ع)

ملك، امامزاده

ملكشاه غازى لواسانى رازى

منتجب الدين حسنى ← مجتبى بن داعى بن قاسم حسنى رازى، ابو حرب

منتجب الدين بابويى، ابوالحسن

منجيك بن محمد رازى ← ابوالمفاخر رازى

منصور آباد شجاع السلطنه

منصور بن حسين آبي، ابوسعبد

منصور بن عباس رازى، ابوالحسين

منصور بن محمد بن عينه رازى، ابوالسرى

منصوريه/ منگل، محله

منطقى رازى

مؤذنى، جواد

موسوى، سيد محمد

موسى الهادى

موسى بن سهل رازى

موسى بن مبارك رازى

موسى بن محمد رازى

موسى بن نصير رازى، ابوسهل

موسى جوکار

مهدى آباد

مهدى آباد

مهدى بن ميرزا غياث الدين رازى

مهران

مهران بن ابی عمر عطار رازی، ابو عبدالله

مهرقان

میر حیدر رازی

میر عبدالصمد رازی

ناصر بن مهدی علوی رازی، نصیرالدین

ناهك/ ناهق

نبی تهرانی (غبار رازی)

نجفی رستگار، کاظم

نجم آباد

نجم الدین دایه رازی، ابوبکر

نجیب رازی ← سعد بن ابی طالب بن عیسی رازی، معین الدین، ابوالمکارم

ص: 602

نَحَّاسِ رَازِي

نرّمه / رَسْتَه نرّمه

نصراآباد

نصر بن ابي ناصر رازي

نصر بن عبدالعزير

نصر بن مهدي بن نصر بن مهدي، ابوالفتح ونكي رازي

نصرة الدين، ابوبكر ← پهلوان محمد

نصيب رازي

نُصير بن ابي نصير رازي بغدادي، ابومنذر

نظام الدين ساوجي

نظام رازي

نظرآباد

نعيم بن مقرن

نعيم بن ميسره رازي، ابوعمرو

نقراآباد، تكيه

نقراآباد، محله

نقاره خانه

نقاره خانه، كوه

نماز جمعه شهر ري

نوح بن انس رازي

نور الله رازي

نهر موسی ← گیلانی / جیلانی

نیروگاه گازی ری

نیستی رازی

واریان

ورزنین

وزّان

وزانیان

وسقند

وسقندی رازی، ابوالقاسم

وفائی رازی

ولی آباد

ولید بن ابان ضیبی رازی، ابوالحسن

ولی عصر، فرهنگسرا

وهب بن ابراهیم رازی

وهرنداران / وهراندازان / وهرندازان

هاجرخاتون، امامزاده

هادی، امامزاده

هارون الرشید، ابوجعفر

هاشم آباد، محله

هبة الله بن حسن بن منصور طبری رازی، ابوالقاسم

هدایت الله رازی

هدایتی، میر سید احمد

هسنجان

هشام بن عبدالله/ عبیدالله رازی مازنی

هشام بن مثنی رازی

هوهوخوانی ← گل دسته خوانی

هیثم بن یمان رازی، ابوبشر

یارحسین ← حسین، امامزاده پاکدشت

یحیی بن ابی بکر، ضریر رازی

یحیی بن [ابی] علاء رازی، ابوجعفر

یحیی بن احمد بن علی صائغ، ابوسعد

یحیی بن حسن حسنی رازی، ابوالحسین

یحیی بن حسین بن زید جرجانی

یحیی بن ضریر بن یسار بجلی رازی، ابوزکریا

یحیی بن محمد ابوبشر بصری رازی، ابوزکریا

یحیی بن محمد بن سدید رازی

ص: 603

یحیی بن محمد بن علی بن مطهر رازی، عزالدین

یحیی بن معاذ رازی، ابوزکریا

یحیی بن معلی بن منصور رازی، ابوزکریا

یحیی بن مغیره رازی

یزید بن ابی یزید قطان، ابوخالد کوفی

یزید بن حجة / حجة بن عامر بن تیم الله بن ثعلبة بن عکابه

یزید بن عبدالعزیز رازی طلاس

یعقوب، امامزاده _ عباس آباد علاقیند

یعقوب بن اسحاق کلینی، بقعه

یعقوب بن اسحاق کلینی رازی

یعقوب بن محمد رازی، ابویوسف

یوسف بن حسین بن علی رازی، ابویعقوب

یوسف بن عاصم رازی، ابویعقوب

یوسف بن محمود بن محمد طهرانی رازی، عزالدین / جمال الدین

یوسف بن موسی تستری

یونس آباد

ئوروپوس ← تاریخ ری

مشاهیر مدفون در حرم عبدالعظیم (ع) و شهر ری

آشتیانی، احمد

آشتیانی، اسماعیل

آشتیانی، محمدباقر

آشتیانی، محمدصادق

آشتیانی، میرزا جعفر

آشتیانی، میرزا مصطفی

آشتیانی، هدایت الله

آل احمد، جلال

ابطحی، سید رضا

ابن جنید اسکافی

احمدخان، سرتیپ

اخگر لاریجانی، احمد

ادیب الممالک فراهانی، محمدصادق

ادیب پیشاوری

آرانی، تقی

اردلان، امان الله

اسفندیاری، حسن

اسلامی، هادی

اشتری، احمد

اشتری، علی

اشکوری گیلانی، هاشم

اصطهباناتی، احمد

اصفهانی، غلام رضا

اعتضاد السلطنه، علی قلی

اعتمادی، سید احمد

افسر، محمد هاشم میرزا

اقبال آشتیانی، عباس

اکبر، فتح الله خان

امام شوشتری، سید محمد علی

امامی کاشانی، ابوتراب

امیر اعلم، دکتر امیر خان

امیر فضلی، حسین

امیری فیروزکوهی، سید کریم

انجوی شیرازی، سید ابوالقاسم

انواری، محمد باقر محی الدین

باغچه بان، جبار

ص: 604

بامداد خراسانی، محمدعلی

بامداد، مهدی

بدر، احمدخان ← نصیرالدوله بدر

برغانی، مرتضی

بزرگ نیا، مصطفی

بساطی سمرقندی، سراج الدین

بشرویہ ای، علی

بغایری، عبدالرزاق

بوذری، ابراهیم

بهرام میرزا، معزالدوله

بہزاد، حسین

پاینده، ابوالقاسم

پهلوان رزّاز

پهلوی، رضا

پیرزاده، محمدعلی

پیشرفت، ہادی

تحریری، محمود

تختی، غلام رضا

ترقی جاہ، محمدعلی

تفرشی، سید علی اکبر

تقوی دامغانی، سید باقر

تنكابنی، محمدحسین

تنكابنی، محمدطاهر

تهرانی، عبدالعلی

تهرانی، مجتبی

تهرانی دعانویس، سید عزیزالله

تهرانی کلاتری، ابوالقاسم

تیرافکن، صادق

تیمورتاش، عبدالحسین

ثقفی، خلیل خان

ثقفی، محمد

جزایری، سید مرتضی

جزایری شوشتری، سید صدرالدین

جزایری شوشتری نجفی، احمد بن جعفر

جلوه، میرزا ابوالحسن

جم، محمود

جندقی، حبیب الله

چهل ستونی (سعید تهرانی)، عبدالله

حائری مفسر، سید علی

حاج رضایی، طیب

حسینی اصفهانی، سید علی

حق شناس، عبدالکریم

حکمت، علی اصغر

حکمت، علینقی

حکیم الهی لواسانی، محمدجعفر

حکیم الهی لواسانی، میرزا شمس الدین

حکیمی، ابراهیم

حکیمی، محمدرضا

حلبی، محمود

حیدرقلی پریشان

خاتمی بروجردی، محمدرضا

خالدی، مهدی

خانعلی، ابوالحسن

خرقانی موسوی، سید اسدالله

خسروشاهی، سید ابراهیم

خسروی کرمانشاهی، محمدباقر میرزا

ص: 605

خلخالی، سید صالح

خوشدل تهرانی، علی اکبر

خوشوقت، عزیز

خویی، میرزا حبیب الله

خیابانی، شیخ محمد

دادپی، مهدی

دبستانی، موسی

درّی، سید جلال الدین

دهخدا، علی اکبر

دین پرور دربندی، سید جعفر

رازی، عبدالله

رزم آرا، حاجعلی

رشتی، میرزا کریم خان

رضایی، اسماعیل

رفعت سمنانی

رفیع بامداد، میرزا محمد

رقابی، حیدرعلی

رهنما، غلام حسین

ریاضی یزدی، سید محمدعلی

زاهد تهرانی، محمد حسین

زاهدی، فضل الله

سادات ناصري، سيد حسن

سامي، كاظم

سيزواري، عمادالدين احمد

ستارخان

سحابي، يدالله

سراج، رضا

سراج الملك، رضا قلي خان

سرمد، سيد صادق

سعدالدوله، جواد

سلم بن قتيبة باهلي بصري، ابوقتيبه

سميعي، حسين

سه دهی / سدهی، سيد جواد

سدهی / سه دهی، سيد محمدعلي

سهيلي، علي

سياح، احمد

سياح، فاطمه

سينكي، ميرزا محمد خان مجدالملك

شاه آبادي، محمدعلي

شبيستري، سيد مرتضي

شريعتمداري، سيد صادق

شريعتمدار، محمود

شريعتمدارى، قوام الدين

شريعتمدارى، محمد حسن

شمشيري، محمد حسن

شهنازى، على اكبر

شهيدى، دكتور سيد جعفر

شهيدى قزوینى، ابوتراب

شيخ الرئيس قاجار، ابوالحسن

شيبانى، محمد بن حسن، ابو عبدالله

شيخ خزعل

شيرازى، سيد جعفر

صابر همدانى، اسدالله

صادقى، على اكبر

صادقى آشتيانى، فضل الله

صبا، محمود خان

ص: 606

صديقي نوري، غلامحسين

صفا / پيرصفا، رضا قلي خان

صفر يان، محمد علي

ضرغامى، عزيز الله

طالقانى، محمد تقى

طالقانى، ميرزا مسيح

طاووس العرفاء

طباطبائى، سيد ضياء الدين

طباطبائى، سيد محمد

طباطبائى، سيد محمد صادق

طباطبائى سنگلجى، مير سيد احمد

طباطبائى سنگلجى، سيد جعفر

طباطبائى سنگلجى، سيد محمد صادق

طباطبائى، سيد ابوالقاسم

طُغُول بِيك

طوطى همدانى

عباس ميرزا مُلك آرا

عبدالله خان

عبرت نائينى

عدل، سيد مصطفى

عراقى، حبيب الله

عصّار، سيد ابوالقاسم

عصار لواسانی، سيد محمدکاظم

علی بن لیث صفار

عمادالکتاب سیفی قزوینی، محمدحسین

علوی تهرانی، سيد محمدرضا

علی آبادی، عبدالحسین

غفاری، ابوالحسن

غفاری صفت، علی اکبر

فاضل گروسی، محمد

فاضل لاریجانی، جواد

فاطمی، سيدحسین

فخرالاسلام ارومی، محمدصادق

فخرالدوله، اشرف الملوک

فخر عظمی ارغون

فرزان، محمد

فرمانفرما، عبدالحسین میرزا

فروزانفر، بدیع الزمان

فروغی، محسن

فروغی، محمدحسین ذکاءالملک اول

فروغی، محمدعلی

فرهنگ اورنگ شیرازی، محمود

فصیح الزمان شیرازی، سید محمد

فلسفی، محمدتقی

فلسفی، نصرالله

فومنی حائری، جواد

قآنی

قائم مقام فراهانی، سید ابوالقاسم

قاسم زاده، قاسم

قریب گرکانی، محمدحسین

قریب گرکانی، عبدالعظیم

قزوینی، محمد

قمشه ای، آقا محمدرضا

قندچی، احمد

کاتب السلطان شیرازی، محمدحسین

کاشانی، سید ابوالقاسم

ص: 607

کرمانشاهی تهرانی، محمدخان

کسانی

کفایی نجفی خراسانی، محمد

کلاتتری تهرانی، ابوالفضل

کمال، رضا

کوهی کرمانی، حسین

گرچی، ابوالقاسم

لرزاده، حسین

لسانی نائیج، ابوالفضل

لنکرانی، حسین

لواسانی، ملا شکرالله

لواسانی، سید عبدالکریم

مازندرانی حائری، عبدالله

مؤذن زاده اردبیلی، رحیم

متین دفتری، احمد

مجدالملک، تقی خان

محدث ارموی، سید جلال الدین

محلاتی، ذبیح الله

محمدطاهر میرزا

محمود محمود

محیط طباطبایی، سید محمد

مختاری، رکن الدین

مدرس زُنوزی، آقاعلی

مدرسی یزدی، سید محمود

مرآت، اسماعیل

مرداواج / مرداویژ / مرداویج زیاری

مرشد چلوبی

مَرَوَسْتی ندامانی، سید یحیی

مستوفی صدرالممالک، محمدعلی

مسعودی، عباس

مشکان طبسی، حسن

ممتاز الملک، مرتضی خان

منجم باشی، عبدالباقی

منصور، حسنعلی

موبد بیدگلی، عبدالعلی

موسوی ڈرچه ای، سید حسین

موسوی مدنی کرمانی، سید جواد

موسوی ملایری، ابوالقاسم

مهدوی کنی، محمدرضا

میرعماد غلام شاهی میر فندرسکی

میرزاده عشقی

مین باشیان، غلامحسین

ناصرالملك همدانى، ابوالقاسم قره كُزَلو

ناظرزاده كرمانى، احمد

ناهيد شيرازى، ابراهيم

ناهيد همدانى

نجم الدوله / نجم الملك اصفهانى

نسيم شمال

نصر، سيد على

نصر، ولى الله

نصيرالدوله بدير، احمدخان

نصيرى، لطفعلى

نظام الدين مشارالدوله

نظام السلطنه مافى، حسينقلى خان

نظام مافى، رضاقلى

نظام مافى، محمدعلى

ص: 608

نظام وفا

نظرپاك كجورى، ميرزا يدالله

نقيب الاشراف تبريزى، يوسف

نكوگويان، رجبعلی

نگارنده، عبدالعلی

نواب اصفهانی، محمداقبر

نوبرانی، علی

نورى، عبدالنبی

نيرزاده نوری، حسن

واعظ همدانی، محمدرضا

وحدت کرمانشاهی

وحید دستگردی، حسن

وکیل، سید هاشم

هاشم، محمد

هزارجریبی مازندرانی، محمد

هژیر، عبدالحسین

هیئت، علی

یمینی شریف، عباس

ص: 609

العمل الموسوعي، جمعُ معلومات متناثرة ومهمّة، في صياغة موحّدة و مترابطة. الموضوعات الواسعة والمتداخلة أكثر ما تتطلب هذا النمط من الكتابة. نظراً إلى الأهمية التاريخية والثقافية لـ «الري» وما لها من مكانة دينية وسياسية، فقد كانت منذ القَدَم إلى يومنا هذا، موضوعاً لبحوث ومقالات ومؤلفات كثيرة؛ ولكن بقيت هناك حاجة لموسوعة تضمّ بين ثناياها كُلاً أو جُلّ ما كُتِب من موضوعات حول هذه الحاضرة المهمة من العالم الإسلامي. وقد حاولت «موسوعة الري» هذه، تلبية هذه الحاجة.

كانت إدارة الموسوعة تُدرك منذ اليوم أنها قد وضعت قدمها على طريقٍ وعَرٍ؛ وذلك لأن «الري» مدينة مهمّة وتختلف عن غيرها من المدن الأخرى، هذا من جهة، ومن جهة أخرى لأن العمل الموسوعي، عمل شاقّ وإبداعي. ولعلّه لا يمكن أن نجد من بين جميع المُدن الإيرانية، مدينة أو منطقة تضاهي الري تاريخاً وجغرافياً وتراثاً؛ وخاصّة الري القديمة، والري التي عرفناها في القرون الأولى للهجرة، حيث كانت تُعدّ قسماً مهمّاً من إيران القديمة والعالم الإسلامي.

وانطلاقاً من ذلك، بدأنا العمل بالموسوعة بأقلّ عِدّة وعِدّة، ولكن بأكثر ما يمكن من اندفاع معنوي، وأمل بعونٍ من الله، مبتهلين إليه عزّ وجل أن يشدّ أزرنا بعونه ورعايته، حتّى يتسنى لنا إكمال هذه المجموعة وإغنائها وإظهارها بأزهى حلّة وأثرى محتوى، أملاً بالمساهمة في رفد الأوساط العلمية لأبناء أمتنا بما هو ثرّ ومفيد.

موسوعة الري، تماثل سواها من الموسوعات الأخرى، ولكن مع بعض الفوارق الطفيفة التي يمكن تلخيصها في ما يلي:

1. إن محتوى عدد من المداخل مستقى من مصدر واحد؛ ولكن مع قليل من التغييرات التي تشمل حذف بعض المعلومات أو التقديم والتأخير فيها، حرصاً على تحقيق مزيد من الإنسجام مع سياقات موضوع الموسوعة وأهدافها.

2. قسم من مقالات الموسوعة، مطوّلة ومبسّطة؛ مثل مدخل «عبد العظيم الحسني»، و «تاريخ

الري»، و«عتبة عبد العظيم (ع)»، و«نبذة عن تاريخ الحديث والكلام في الري»، و«الري في الأدب الفارسي»، و«الري في التاريخ المعاصر». أضف الى أن لغة وارجاعات هذه المقالات، تختلف قليلاً عما هو الحال في المداخل الأخرى.

3. بما أن عتبة السيد عبد العظيم الحسن (ع)، كانت منذ القدم موضع اهتمام ومحط أنظار أهل الإيمان، فهناك أضرحة كثيرة على أرض الري يرقد فيها من العلماء والمشاهير، بل وحتى المجاهيل، في انتظار يوم الحشر. المدفونون في الري من أهالي المدن الأخرى، قد لا تكون لهم صلة بأرض بالري، غير أن وجود مراقدهم فيها يستدعي ذكر أسمائهم ونبذة عن قسم منهم في هذه الموسوعة. وهذا ما حدا بنا الى إفراد باب لهذا الغرض تحت عنوان «المدفونون في الري»، وفقاً لذات الترتيب الألفبائي.

اسلوب تدوين الموسوعة

1. تعريف

تضمّ موسوعة الري بين دفتيها معلومات وبحوثاً في التعريف بمدينة الري التاريخية بأسلوب علمي وموثق، من خلال تسليط الضوء على وجهها الثقافي والديني والعلمي الى وقتنا الحاضر. وهذا يعني أن موضوع مقالات ومدخل موسوعة الري، لا بد أن يتوقّر فيه واحد من الشروط التالية:

— يعكس ما لهذه المنطقة من أهميّة تاريخية أو ثقافية أو دينية أو جغرافية، أو فنيّة، أو علمية، أو غيرها؛

— يتحدّث عن أحد المشاهير ممن عاشوا في الماضي، أو في الدور المعاصر؛

— له صلة واضحة بالري المعاصرة؛

— يحظى بمكانة جليّة في التعريف بالري القديمة والمعاصرة.

2. الأهداف

2 _ 1. ابراز وتوثيق المكانة التاريخية والوضع الحالي لمدينة الري من زوايا مختلفة؛

2 _ 2. التنظيم والترتيب الأمثل للمعلومات المتناثرة، التي يجري جمعها حول المكانة التاريخية، والعلمية، والدينية، والثقافية، والسياسية _ والإجتماعية، والفنية للري.

2 _ 3. توليد وجمع المعلومات والبيانات المتوقّرة حول الري، في كتابٍ جامعٍ .

3. المجال الموضوعي

يشمل موضوع الموسوعة، الري القديمة والري الجديدة أيضاً؛ مع فارق أن الري القديمة، تكون موضوعاً لمقالات وبحوث تاريخية، بينما الري الجديد، فتكون

موضوعاً لمقالات وبحوث تاريخية وغيرها من المواضيع الأخرى، كالجغرافية، والثقافة، والدين، والأماكن، والأعلام والمشاهير، والحوادث البارزة، والمدفونين فيها).

3 _ 1. يدخل في إطار عمل هذه الموسوعة كلّ حادثة، ومكان، وشيء، وظاهرة، وشخصية علمية، أو سياسية، أو ثقافية، وكلّ موضوع يتّصف بأهمية أو شهرة تاريخية أو علمية أو ثقافية، مما له صلة بنحو ما بالري القديمة أو الجديدة.

3 _ 2. نظراً إلى أن المساحة الجغرافية للري القديمة، كانت واسعة جداً، وكانت تضمّ الكثير من المدن الكبرى الحالية مثل طهران ودماوند وكرج، لذلك يدخل ضمن هذه الموسوعة من الناحية الجغرافية، الري الحالية فقط. وأما من الناحية التاريخية، فإنّ موضوع الموسوعة، يشمل الري القديمة، بشرط وجود ترابط في العنوان؛ بمعنى أنّ كلّ واقعة ورد في نقلها التاريخي اسم الري، وكلّ شخص جاء في اسمه أو لقبه كلمة الرازي [وهي النسبة إلى الري] فهو يدخل في عداد مداخل الموسوعة.

3 _ 3. المعيار في الري المعاصرة، هو آخر التقسيمات الإدارية الرسمية المقررة من قبل الحكومة الإيرانية.

3 _ 4. المعيار في الشخصيات، يؤخذ بنظر الاعتبار فيه ما لهم من تأثير سياسي أو ثقافي أو علمي، أو أن يكون اسم الري قد جاء في محل ولادتهم أو موطن سكنهم الدائم أو المؤقت أو موضع عملهم ونشاطهم أو وفاتهم أو دفنهم، أو لقبهم.

3 _ 5. إن كان الشخص مولوداً أو ساكناً في إحدى مدن الري القديمة، ولكن لم ترد في لقبه ولا في نسبته كلمة «الرازي» أو ما شابهها، لا يُدرج ضمن هذه الموسوعة؛ مثل أبو العباس القاضي الكرجي.

3 _ 6. الموضوعات التي لا صلة لها بالري حالياً (مثل طهران وتوابعها وما يتعلّق بها)، وقد قُطع ارتباطها بها من حيث الاسم واللقب والأهمية والشهرة، تُستبعد من هذه الموسوعة. وبعبارة أخرى، إن كان شيء أو حادثة أو شخص، يعود إلى واحدة من نواحي وأرجاء الري القديمة، ولكن تلك الناحية أو المنطقة أصبحت الآن ذات عنوان وجغرافية مستقلة (مثل طهران) فهو يدخل في عداد مداخل هنا، فيما إذا كانت النصوص التاريخية قد ذكرت لقب الرازي أو كلمة «الري» عند التعريف به تاريخياً. ومعنى هذا الكلام أن العالم الذي عاش في القرن الخامس في ورامين أو في

كـرج مـثـلاً ولم تُنقل في تسميته كلمة «الرازي»، ولم تكن كلمة «الري» بارزة في ما نُقل بشأنه في النصوص التاريخية، فهو خارج النطاق الموضوعي للموسوعة. وفي المقابل، يدخل العالم أو الشيء أو الحادثة في النطاق الموضوعي لهذه الموسوعة، إذا كانت النسبة إلى الري قد وردت في بيان هويته والتعريف بشخصيته.

3_7. في المداخل الجغرافية، مثل بقاع ذراري الأئمة، والأماكن التاريخية، الموضوع الذي يُؤخذ بنظر الاعتبار هنا هو الري المعاصرة فقط.

3_8. الموضوعات التي لا ترتبط بصيلة وثيقة بالري القديمة أو الجديدة (مثل موضوع المدفونين في الري)، تُنقل في مداخل عامة وأشبه ما تكون بأسلوب التغطية.

3_9. المصانع، والأزقة، والشوارع، والحدائق، والحارات، والمدارس، والمراكز الترفيهية، ومساجد البلدة، وما شابه ذلك، إن لم تكن ذات أهمية خاصة، ولا ذات ماضي تاريخي، ولم تكن لها شهرة في النصوص القديمة، ويوجد ما يُماثلها في جميع المدن الإيرانية، فهي خارج موضوع الموسوعة.

4. منهج إعداد وتدوين المقالات والبحوث

جرى إعداد محتوى مقالات الموسوعة، على نحوين:

أ. الإنتاج، بطريقتين: مكتبية وميدانية.

ب. الإقتباس من مصادر معتبرة، كدوائر المعارف، والدراسات التخصصية الرصينة.

5. عناوين المداخل

_ في أعلام الأشخاص، يُجل المدخل إسم الشخص أو لقبه أو كنيته المشهورة. وإذا لم يكن لقب أو كنية أحد ذات صيت شائع، يُدرج اسمه بالكامل.

_ يُكتفى هنا بذكر أسماء الأشخاص، وأبائهم، وأجدادهم، إلا إذا كانت هناك ضرورة وسبب يدعو إلى ذكر ما هو أعلى من ذلك من أنسابهم.

_ في عناوين المداخل، من بعد الإسم، يأتي اللقب والكنية.

_ إذا كان المدخل كُنية، يأتي من بعده الإسم واللقب.

_ ألقاب مثل الحاج والشيخ والميرزا والملا والسيّد، لا تُعدّ من الإسم.

_ المعاصرون؛ تُذكر ألقابهم ثم أسماؤهم على التوالي.

ملاحظة: إن كان للشخص كُنية أو لقب مشهور غير لقبه العائلي، يُشار إلى ذلك

في الإرجاعات.

_ في ما يخصّ الشعراء، يتّخذ اسم التخلّص مدخلاً لهم.

_ كلمة «إمام زاده» [التي تعني أن الشخص من أبناء أو أحفاد الأئمة] في حكم اللقب، ويأتي اسم الشخص من بعدها، مثل: عبد الله، إمام زاده.

ملاحظة: البقاع، إن لم تكن ذات موضوعية، تأتي تحت أسماء المدفونين فيها، وإن كانت ذات موضوعية، يُفرد لها مدخلاً؛ مثل: برج طغرل.

_ في المداخل غير المعبرة، يُطلق تعريفها في المدخل. والمقصود من غير المعبرة، هي الألفاظ غير الدالّة بذاتها على مصداق؛ مثل «محمد بن قطب الدين الراوندي، مدرسة».

6. طريقة ذكر المصادر

1. تُدرج مصادر كلّ مدخل في ختام ذلك المدخل، وأما الوصف الدقيق والتفصيلي لها فيذكر في «المصادر».

2. لا تُذكر المصادر الداخلية للمداخل الإقتباسية.

7. ملاحظات مهمّة

1. الوثائق والمعلومات المنشورة من بعد جمادى الثاني من عام 1438 هـ - (= شهر آذار من عام 2017 م)، لم ترد في هذه الموسوعة.

2. ضبط الألفاظ والحركات الإعرابية للمداخل، ورد في «فهرست المداخل» عند نهاية كلّ مجلّد.

3. في الترتيب الألفبائي للمداخل، لم تُؤخذ بنظر الاعتبار الألف واللام الوسطية التي تتصل بالمقطع الثاني لكلمات عربية مثل (أبو المفاخر، أبو الفتوح، وما شابه ذلك).

4. حرصاً على الإلتزام بالصياغة الموسوعية المعمول بها في سائر الموسوعات، جعلنا بعض المعلومات العامّة حول الري، مما ينبغي ادراجه في سياق الأبحاث المطوّلة والجامعة، جعلناها في ختام مداخل أُفردت لها، تحت عناوين مثل: تاريخ الري، وجغرافيا الري، والري في الأدب الفارسي، وتاريخ الكلام في الري، وما إلى ذلك.

ص: 614

بسمه تعالی

جَاهِدُوا بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ

با اموال و جان های خود، در راه خدا جهاد نمایید، این برای شما بهتر است اگر بدانید.

(توبه : 41)

چند سالی است که مرکز تحقیقات رایانه ای قائمیه موفق به تولید نرم افزارهای تلفن همراه، کتاب خانه های دیجیتالی و عرضه آن به صورت رایگان شده است. این مرکز کاملاً مردمی بوده و با هدایا و نذورات و موقوفات و تخصیص سهم مبارك امام علیه السلام پشتیبانی می شود.

برای خدمت رسانی بیشتر شما هم می توانید در هر کجا که هستید به جمع افراد خیراندیش مرکز بپیوندید.

آیا می دانید هر پولی لایق خرج شدن در راه اهلبیت علیهم السلام نیست؟

و هر شخصی این توفیق را نخواهد داشت؟

به شما تبریک میگوئیم.

شماره کارت :

6104-3388-0008-7732

شماره حساب بانک ملت :

9586839652

شماره حساب شبا :

IR390120020000009586839652

به نام : (موسسه تحقیقات رایانه ای قائمیه)

مبالغ هدیه خود را واریز نمایید.

آدرس دفتر مرکزی:

اصفهان - خیابان عبدالرزاق - بازارچه حاج محمد جعفر آباده ای - کوچه شهید محمد حسن توکلی - پلاک 129/34 - طبقه اول

وب سایت: www.ghbook.ir

ایمیل: Info@ghbook.ir

تلفن دفتر مرکزی: 03134490125

دفتر تهران: 021 - 88318722

بازرگانی و فروش: 09132000109

امور کاربران: 09132000109

مرکز تحقیقات رایانگی

اصفهان

گامی

WWW

برای داشتن کتابخانه های تخصصی
دیگر به سایت این مرکز به نشانی

www.Ghaemiyeh.com

www.Ghaemiyeh.net

www.Ghaemiyeh.org

www.Ghaemiyeh.ir

مراجعه و برای سفارش با ما تماس بگیرید.

۰۹۱۳ ۲۰۰۰ ۱۰۹

